ערוך השלם



Dr Alexander Kohut

יצחק קיוב.

ספר

ערוך השלם

הלא הוא ספר הערוך אשר בו נקבצו כעמיר גורנה כל המלות החמורות בתלמוד ומדרשים ונסדרו עפ״י א״ב למען ירוץ הקורא בו

מאת

רבינו נתן בן רבינו יחיאל ז״ל

ראש מתיבתא דרומי

ועליו ספר

מוסף הערוך

להרב החכם הבקי בחכמת הטבע והרפואה והבלשן הגדול רבי

בנימין מוספיא ז״ל·

מיוסד על הדפוס הראשון של הערוך (בערך הרל״ז) ודפוס וויניציאה (הרצ״א) עם הוספות· הגהות· הערות ותקונים על פי שבעה כתבי יד מהערוך עתיקי יומין ועם מעלות אחרות רבות כאשר תחזינה עיני הקוראים·

אזנתיו וחקרתיו ודרשתיו

אנכי הצעיר

חנוך יהודה באא״מ הר״ר ישראל קאָהוט

רב ואב״ד בק״ק פינפקירכען והגליל יצ״ו·

מהדורה שניה / חלק ראשון

★

וינה, תרפ״ו — 1926

הוצאת „מנורה״ וינה — ברלין

וינה, רחוב הַיְנֶה 16

Printed in Austria.

ARUCH COMPLETUM

sive

LEXICON

vocabula et res, quae in libris

TARGUMICIS, TALMUDICIS ET MIDRASCHICIS

continentur, explicans

auctore

Nathane filio Jechielis

saeculi XI Doctore celeberrimo, Praeside scholarum Talmudicarum Romae; cum appendice ad discendum utili per Benjaminum Mussafiam, medicum, philosophum, philologum et physicum ad contextum Aruchinum adjuncta.

✶

Praelaudatum opus ex disciplinis contextus Aruchini Venetiis (anno 1531) editi et typis mandatorum optimi ita ex hujus cum editione princip. (ante 1480), nec non cum septem Aruchinis veteribus manuscriptis bono cum animo facta comparatione corrigit, explet, critice illustrat et edit.

Dr. Alexander Kohut,

Rabbinus supremus Quinque-Ecclesiensis (Fünfkirchen).

Tomus primus.

VINDOBONA 1926

Published by

Hebräischer Verlag „Menorah“ G. m. b. H., Wien — Berlin.

הקדמת בן המחבר·

ההוצאה החדשה של ה״ערוך השלם״ תמלא חסרון מורגש בספרותנו העברית ובספרות מדע ישראל· מן היום שהופיעה ההוצאה הראשונה כבר עברו יותר משלשים שנה ועדיין לא יצאה הוצאה שניה*) למרות זה שהספר משמש בתור מפתח פילולוגי הכי-חשוב לחקירת לשון התלמוד וספרותו· הטעמים רבים הם ואין פה המקום למנותם; די להזכיר שהספר בעצמו כבר אפס ואזל משוק הספרים ומספר הקופצים עליו מתרבה מיום ליום· השנויים שבאו בשנים האחרונות בלמוד הספרות התלמודית והמדרשית דורשים ספרי עזר מדעיים· ה״ערוך השלם״ יועיל הרבה להרביץ תורה ברבים מחניכי הישיבות החדשות בכל תפוצות ישראל·

ידוע שאבי הרב חנוך יהודה המכונה ד״ר אלכסנדר קאהוט ז״ל כמעט שהקריב את ימי חייו לחבר את ה״ערוך השלם״ והשתדל לתת להוצאתו של הספר ״יתר שאת מכל ההוצאות שהיו לפניה״ וע״י זה הקים לו מצבת תפארה, מצבת עולם בספרות עמנו· וכל קורא יראה כי המלאכה אשר עמל בה אבי ז״ל לא לשנה ולא לעשר שנים כ״א לחיי גבר בלי רפיון היא ואת המלאכה הגדולה הזאת עמס על שכמו והשגיא בה חיל·

דברי ימי חיי אבי והמאורעות שעברו עליו בקשר עם עבודתו בחבור ה״ערוך השלם״ הלא הם כתובים בספרים האלו:

Jewish Encyclopedia. v. 7.

B. A. Elzas and other writers. Introduction to A. Kohut's "Ethics of the Fathers". 2nd edition. Tributes to the Memory of Alexander Kohut. (New York, 1894 (מכיל את הביבליאוגרפיה של רוב הספרים והמאמרים הכי חשובים וחזר ונדפס בידיעות הדו-שנתיות של .Jewish Theologial Seminary 1895).

Adolph Kohut in Semitic Studies. (Berlin, 1897).

Rebekah Kohut in "My Portion". (New York 1925).

M. Reines. דור דור וחכמיו (Krakau 5650).

G. A. Kohut. Introduction to Vilna edition of the ערוך

J. D. Eisenstein [G. A. K.] אוצר ישראל s. v. קאהגט

Russian Jewish Encyclopedia, Volume 9.

זכרו של אבי קדוש הוא לי ולבני משפחתי; מיום מותו ועד עתה השתדלנו לקדש את זכרונו באופנים שונים· לזכרו הוצאתי לאור ספר

---

*) לפני עשרים שנה בערך התחיל מו״ל העתון ״הזמן״ בווילנה ליתן את ״ערוך השלם״ בתור פרס לקוראיו· אבל מפני סבות שונות לא גמר את הוצאת הספר·

זכרון Semitic Studies ועל ידי נוסדו באירופה ובאמריקה קרנות מיוחדות להוציא לאור ספרי מדע שונים.

ואני תפלה שההוצאה החדשה המקטנת בתבניתה מעט של הדפוס הראשון של ה״ערוך השלם״ תביא ברכה לספרותנו ותועיל להרביץ תורה ומדע בעמנו.

עמרם בלאא״מ חנוך יהודה המכונה
גיאורג אלכסנדר קאהוט.

לבוב ג׳ אדר תרל״ח לפ״ק

לכבוד ידידי הרב הגדול, החכם המהולל, הבלשון הנפלא, מוהר״ר חנוך יהודה המכונה אלכסנדר דר׳ קאהוט נ״י שלום!

הן כל יקר ראתה עיני, בהופיע לנגדי העלים מחוברת הראשונה מספר **ערוך השלם**, אשר תוציא לאור עולט, עם מבוא גדול המפיץ אור על הספר בכלל ובפרט, ועם הוספות וביאורים ותקונים עפ״י שבעה כתבי יד ודפוסים יקרים, ותמכת יתדותיך על י״ג ענינים מדות וסגולות ההוצאה החדשה הזאת, כמבואר באר היטב במבוא צד 70. בעבודתך הלזו הראית את רוחב לבבך ושקידתך העצומה בדברי חז״ל וספרי הקדמונים והאחרונים, צללת במצולות הים הגדול, הוא ים התלמוד והמדרשים, והעלית פנינים בידך, בכל מלה ומלה דרשת וחקרת לבוא עד היסוד בה לבארה מאיזה לשון נהצבה, וכהערותיך המחוכמות הארת לנו אור בהיר בהבנת דברי חז״ל, וגלית לנו חדשות ונצורות, והרבה פעמים תופיע לנו נוגה בהרבה מאמרים סתומים וחתומים, ודברי הערוך הגהת וצרפת כצרף כסף מזוקק, וכל דבריו יאירו לפנינו כשמש בצהרים, וערכיו אשר אין ערך למו. יהיו ערוכים בכל, ושמורים מכל סיג וחלאת השבושים, אשר החשיכו את יפי זהרם עד כה. בספרך זה יתענג כל מבין עם תלמיד, כי יהי לעינים לכל עוברי אורח ספרי חז״ל, ואור לנתיבתם. ותקותי חזקה כי לא לריק תהי יגיעתך, וכל חכמי לב ואוהבי תושיה יתנו כבוד למלאכתך היקרה הזו, ויאמרו לפעלא טבא יישר! גם יבואו רבים וגם שלמים על החתום לקחת את ספרך בכסף מלא, למען הביא את הברכה אל ביתם. כי באמת אוכל לאמר בלא שפתי מרמה — כי שפת חונף לא ידעתי — כי לא בא עוד כבושם הזה במחנה העברים. ואף כי לא הנחת אף דבר קטן להתגדר בו, בכל זאת מלאני לבי להביא לפניך איזה הערות קטנות, אשר העירותי בעברי בין בתרי דבריך, ואם ייטיבו בעיניך ישמח לבי מאד. —

ובטרם אסיים אני תפלה, יואל אלוה ויתן לך כח ועצמה, לכלה המלאכה עד תומה, להוציא ספר הערוך עד סופו לאור עולם, להגדיל תורה ולהאדירה, כחפץ ידידך מוקירך ומכבדך כערכך הרם.

שלמה באבער

(מבוא צד 2 שורה י״א) ושניהם בלי ראיה ע״כ. דברי החוקר הגדול דר׳ גרעטץ בודאי יש להם יסוד אבל לא הערה מקורו, שכתב סתם שהיה ממשפחת ענו Anaw אבל מה שהביא השלשלת ושם משפחתו עכן ברור אצלי שצ״ל בדבריו ענו במקום עכן כי מעולם לא שמענו שם משפחה שנקראת כן, רק היא שם עיר. ואולי מדברי השלשלת שאב החכם הגדול ד״ר גרעטץ לכתוב כן.

(שם צד 4) ובעל הערוך מכנה את פדר״א בשם ברייתא דר״א. יש להוסיף וכן רש״י מכנה כן בפירושו בראשית י״ז ג׳ וכן ר״ת בספר הישר סי׳ תקס״ח [אחי״ה ועיי׳ בליקוטים לרש״י על התורה מאת הרב החכם מוהר״ר אברהם בערלינער נ״י].

(צד 6 שורה כ״ב) בערוך ע׳ מרכוף בטעות ארץ רוחא וכו׳ גם אנכי העירותי כן בהמגיד שנה עשירית צד 199 ע״ש.

(צד 7 ש׳ י״א מלמטה) ויש לי ראיה מוכרחת כי בהג״א חולין יכנה הריא״ז ארץ מולדתו בשם ארץ כנען יש להוסיף שהאור זרוע הביא כן בספרו הלכות טרפות סי׳ ת״ג וז״ל במלכותנו בארץ כנען [אחי״ה ויש להוסיף כי הרבת פעמים הביא בעל או״ז ביאור המלות מלשון כנען. עיי׳ ד״מ בחלק ב׳ רסי׳ מ׳ ובלשונינו בלשון כנען; סי׳ ס״ז; סי׳ פ״ד ס״ק ד׳ וס״ק י׳ רסי׳ רנ״ט ועיי׳ עוד ע׳ פרגין, ואכ״מ להאריך].

(צד י״א) ועוד למד ר״ב מפי ר׳ משה הדרשן מעיר נרבונא עיי׳ מ״ש אודותיו בהמגיד שנת שמונה עשרה בגליונות 16. 17. 18.

(צד 12 שורה י׳) בענין ר׳ יצחק הארגלי. גם ר׳ שמואל ג׳מע בערך ארס הביא וז״ל החבר החכם ר׳ יוסף החסיד ברי׳ יהודה הדרשן ששמע מפי ר׳ יצחק בן מרגלוי ז״ל שממדינת נרבונא ואין ספק שצ״ל בן ארגלוי.

(שם שורי י״ב מלמטה) ודע כי רבינו נתן נגרר כל כך אחר פירושו של ר״ח עד כי הרבה פעמים כתב פי׳ סתם והוא לקוח מפירוש ר״ח כו׳ וסופר ומונה הרבה ראיות לזה ואביא עוד ראיה אחת. במבוא הירושלמי [למהרז״ף ז״ל] צד קמ״ח ע״ב הביא מאמר מהערוך ערך אכל והעיר שם כי פי׳ הערוך הוא מירוש׳ וכן רצה להגיה בערוך ולהוסיף ב׳ תיבות שלה מתם ע״ש. אולם פי׳ הערוך לקוח מפי׳ ר״ח והובא בהרא״ש גיטין שם ועיי׳ ג״כ בשירי קרבן בירושלמי גיטין פ״ג, ה״ד. [אחי״ה וראיה נצחת היא זו. ויש להוסיף עוד ראיה אחת וזו היא כי רבינו בערך על ב׳ כתב וז״ל עלין אין בהן משום רפואה (שבת ק״ט.) פי׳ עלי ירק לצנן בהן העין אין בהן משום רפואה ושרי עכ״ל ובחי׳ הרמב״ן לשבת כתוב כן בשם ר״ח וז״ל שם פירוש ר״ח ז״ל אם נתן עליו של ירק וכיוצא בהן בעין לצנן מותר והטעם שנראה כמיקר ויותר הוא נכון מדברי רש״י ז״ל וכו׳ ועיי׳ עוד מ״ש בע׳ בגר וע׳ נער האחרון. ועוד הרבה ארבה ראיות והשערתי כי פירושי רבינו נתן שהובאו בסתם בכמה וכמה פעמים לקוחים הם מפי׳ ר״ח וקצתם מפי׳ רגמ״ה בהניפי את ידי בעה״י בסוף חלק ראשון של חיבורי. בזה הענין כי ידידי הרב החכם מוהר״ר אברהם בערלינער נ״י השאיל לי בחסדו הגדול פירושי ר״ח ורגמ״ה

כ״י לכמה מסכתות הנעתקות מאוצר הספרים ברומי מאנגייליקא וכעת בזאת אני עסוק בהשוואת פירושים הנ״ל עם פירוש הערוך ותארגה עיני ותהלה לאל יגעתי ומצאתי מציאה גדולה ושש אנכי עליה כמוצא שלל רב].

(צד 14) הערוך הביא את השאילתות וד׳ מקומות הביא בשמו ולא נמצא לפננו בשאלתות ואלה הם בע׳ אספרגוס, בנתא בסס חמס ע״כ כבר העיר על זה גם הגאון הרי״ב בהקדמתו לשאילתות [אחי״ה לא זכית לראות הוצאה זאת, ות״י היא השאילתות דפ׳ וויניציאה בשנת רנ״ו צדיקים] וז״ל הרבה חסר לפנינו וכן בערוך ערך בס בי חמס ובע׳ ביניתא חסרים לפנינו. אולם לדעתי חסרון אין כאן כי כונת הערוך בע׳ אספרגס, בס, חמס לספרי שאלות ותשובות הגאונים וכמו שנמצא בערוך הרבה פעמים שכתב ״פי׳ בתשובות״ כמו שמונה המקומות ההן הרב בעל המבוא צד 16 אות ת׳ לכן הביא ג״כ פירוש בשאילות ר״ל בשאילות הגאונים כי רוב התשובות מתחילין בלשון ״ושאלתם״ [צ״ל ״וששאלתם״] ונשאר רק ערך ביניתא כי שם ציין מקום המאמר בשאילתות בזה״ל במכות ט״ז ע״ב ההוא דאוכל ביניתא דבי כרבא נגדיה רב יהודה פי׳ בשאילתות גדולות בויהי ביום השמיני מי שאוכל דג שנמצא כשחורש הארץ לא מחייב אלא חד השלישי אולם לדעתי לא כיון הערוך שהפי׳ על המלות ביניתא דבי כרבא נמצא בשאילתות רק בערוך נשתבש הערך וצ״ל במכות דף ט״ז ע״ב. בהלכות גדולות ובשאילתות בויהי ביום השמיני. ההוא דאכל ביניתא דבי כרבא נגדיה רב יהודה. פי׳ מי שאכל דג כו׳ והפי׳ הזה הוא דברי הערוך מדנפשיה. וכן מפרש ר״ת מובא בתוס׳ מכות שם ד״ה ביניתא וזה לא כפי׳ רש״י ז״ל ואם היה השאילתות מפרש כן היה ר״ת מביא בשם השאילתות. והערוך הביא כן גם מן הלכות גדולות כי באמת המאמר הזה מובא בה׳ דגים. וכן בשאלתות פ׳ שמיני סי׳ פ״ד מובא המאמר ממכות ומבואר שם לענין מלקות ולענין שרץ הארץ. [אחי״ה ועוד הדבר צריך למוד. וקצת מזה כתבתי בע׳ בס ע״ש ועוד עיי׳ היטב בע׳ בם מ״ש. ולהשערה כי פי׳ בשאלתות ר״ל בשאלות הגאונים ככר העיר הגאון שי״ר בתולד׳ ר״נ צד 34 הערה כ״ג ע״ש ושם בערך בת ט״ם וצ״ל בס. ואכ״מ להאריך].

(צד 17) כרבלתא וכו׳ וכפי׳ רצ״ג נמצא בתשובי הגאוניי בערלין סי׳ ק״א ולא נזכר שם אומרו.

(צד 24) רש״י הביא פי׳ הערוך וכתב ״שמעתי״ או כך מצאתי וכיוון להערוך עיין בהכרמל שנה ג׳ גליון י״ח ומובא שם י״ד מקומות שכתב רש״י שמעתי על פי׳ הערוך וכן עיי׳ עוד בהכרמל יוצא לחדשים שנה שלישית צד 546 שהוסיף עוד הרב הגדול וחוקר נפלא מוהר״ר מתתיהו שטראשון נ״י איזה דוגמאות ושם הביא ג״כ כפי השערת הרב המו״ל כי מה שהביא היוחסין בשם הערוך ע׳ חסיד בענין מילי דחסידותא דרב ולא נמצאים בערוך לפנינו שאולי כיון היוחסין לערוך של רב צמח גאון.

(צד 27) על ספר שריד בערכין כתבתי מאמר בקורת ונדפס בהמגיד שנה עשירית צד 7. 30. 46. 87. 183. 199. 206. 215. 222.

(צד 40) בהגהת אשר״י פ״ב ה׳ ברכות סי׳ ה׳ וכו׳ אנכי מצאתי המאמר באו״ז בסוף פ׳ אלהי הרוחות סוף סי׳ רנ״ו וז״ל והלל המצרי פי׳ בשוחר טוב שיהיו הקוראים אותו שלשה כדי שיאמר האחד לשנים הודו. לכן יש לתקן בהגהת אשר״י שצ״ל מפורש בשו״ט.

(שם) במאור עינים פמ״ה כתוב וז״ל וכן לרומיים נקרא וכו׳ ולדעתי כוון לערוך רומי lexicon latinum.

(צד 41) הראשון מן משלימי הערוך היה ר׳ שמואל גמע וכו׳ והנה מן ההשלמות ההן גם מן ההקדמה שלו (הנדפסת בליקוטי קדמוניות) נמצא בידי העתקה עפ״י ב׳ כ״י הנמצאים בפארמא קובץ 140 גם 180 גם שלח אלי אב״י רש״פ העתקה מהקדמתו אשר מצא ואנכי ערכתי הערות עליהם אבל עודם מונחים אצלי בכתובים, ולא ראו אור הדפוס. אעיר כאן רק בקצרה אודות זמן חייו דברי הרא״ג אין להם יסוד ובנויים על כנפי השערה לבד כי יתכן אשר סופר זה העתיק תיבות שמרהו צורו מהעתקה אחרת שמצא לפניו הנכתב עוד לפנים בחיי המחבר כמו שהעיר בצדק ידידי הרב החוקר הגדול מהרמש״ש בהמזכיר ח״א עמוד י״א ואחריו החזיק ידידי החכם הגדול מהרשזח״ה בהכרמל שנה שלישית 215 ואשר חרץ משפטו הוא באמת משפט צדק ואי״ה כאשר אוציא השלמות ההן לאור עולם אדבר ברחבה אודותם.

(שם) עוד נמצא ספר מר׳ תנחום בר יוסף איש ירושלים וכו׳ גם הרב הגדול מוהר״ר יום טוב ישראל אב״ד במצרים כתב אלי שנמצא ת״י כתב יד הנ״ל. [אחי״ה ומי יתן ואראה איש ירושלים בצאתו ממצרים!]

(שם) אחר שחושב המחברים משלימי הערוך יש להוסיף שנמצא באוצר הספרים בקאמבריטש כ״י ״ערכי מלות קשות בתלמוד״ עיין רשימת ידידי הרב החכם הגדול ר׳ שלמה בן מאיר המכונה ד״ר שיללער סינעססי (צד 114) והחכם הנכבד הזה שלח אלי בטובו איזה דוגמאות מהן אבל לא מצאתי תועלת בהן ומי מחברם לא נודע.

(שם צד 65) צד ז׳ במגילת איכ׳ יועם זהב צרא דהבא ע״כ לא מצאתי זה בערוך שלפנינו [אחי״ה ונמצא בכ״י ובדפ׳ וויניציא הר״צא] והמאמר הזה מהערוך נמצא במדרש איכה כ״י אשר בידי נעתק למעני ממדרש איכה הגנח ברומי ושם הג׳ איכה יועם זהב ר׳ חמא בר נחמן אמר היך צרה דהבא המד״א עוה עוה אשימנה. ולזה כוון הערוך וכוונת המאמר נעלם ממני. ולפנינו במדרש רבי חמא בר חנינא אמר איך עמא דהבא הה״ד איכה יועם זהב.

(שם 66) בערוך ערך קרט הביא בשם ב״ר פט״ז וכו׳ וזה לא נמצא לפנינו יש להעיר שכן היה בב״ר לפני הפי׳ המיוחס לרש״י כי שם בב״ר פט״ז הביא וז״ל פישון זה בבל. נגסא קורטא קיטע פושכא ובסוף הפרשה מפרש המלות ההן נגסה אותו נבוכדנצר מלך בבל ננס היה וכו׳ ועיין מ״ש על זה בהערה מ״ב לפסקא דברי ירמיה.

(שם) קרים בת״י בהאזינו בבנוי דקירים. וזה לא ימצא אולי היה לפניו גם בת״י (דברים ל״ב נ״ב) כמו שהוא בת״י ארום קידום וכי ולפני הערוך היתה המלה ברי״ש.

(שם) תייר ובמגילת איכ׳ שמעו וכו׳ הביא הרב המו״ל בשמי שכתבתי בהערה י״א לפסקא אנכי כי לא נמצא לפנינו במדר׳ איכ׳. כעת ראיתי במד׳ איכה כתב יד אשר בידי ומצאתי לנכון כמו שהביא הרב בעל הערוך.

הקדמה

בנימין צעיר מלין לצד עליא ימלל

ושפתי רננות יהלל

ביום ברא אלקים אדם שם שמות בארץ ויקרא אדם שמות לכל כשמות אשר קרא להם אב״רם ויהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים שפת לשון הקדש יאמר לה אשר פי ה׳ יקבנה קול שדי בדברו ויקרא שמים מעל והארץ היתה קול אלקים חיים וקדוש מדבר שמע גוי בהשמע דבר המלך ודתו בהגלותך מלכנו על הר סיני קול ענות הגב״ורה פנים אל פנים כאשר ידבר איש אל רעהו קל מין שמיא נפיל קול האופנים לעומתם ושיח סוד שרפי קדש קול בעל כנפים המלאך הדובר יגיד דבר אלקים בשמך לבן אנוש ותחשבהו. זאת היתה דברת בני אדם וכל שיח תבל ויושבי בה הן עם אחד ושפה אחת לכלם תרי קלי לא משתמעי טרם יהיה בארץ פלג כי בימיו בלל ה׳ שפת כל הארץ קול העם ברעה בנסעם מקדם שתו בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ נוסדו יחד על ה׳ נתנו עליו בקולם על כן שנאם בלע ה׳ פלג לשונם אז ידבר עם ועם כלשונו להיות כל איש סורר ומן היום ההוא והלאה בן סורר ומורה איננו שומע בקול אביו. אז יחלק העם לא נשאר רק היושב בארץ עבר הנהר שומר פיו ולשונו אל ירא בפלגות לשונות הגוים ומוצא שפתיו לא ישנה לישניה קמא לישניה בתרא חדא ולא פליגי. אחד היה אברהם וירש את הארץ לו נתנה ארשת שפת כנען למורשה ויתן אברהם את קול אשר לו ליצחק ויאמר יצחק אל יעקב הקול קול יעקב ודברי אשר שמתי בפיך לא ימושו מפיך ומפי זרעך קלא דלא פסיק לעדה שמשיחה בלשונו של אל. מצרים ירד עמי ולא שינו את לשונם היא העולה עם העלות הגולה אל הארץ אשר יצאה משם. בני ישראל יושבים על אדמתם אדמת קדש כעבד כאדוניו כשפחה כגברתה מגדולם ועד קטנם מכירים לדבר יהודית. בא הראשון מלך אשור והאחרון מלך בבל ויגל ישראל מעל אדמתו ובאו בה פריצים עם מאוסף מגוים מבבל ומכותה עמים רבים עמקי ולעגי שפה ובלי אחרת ידברו ויתערבו זרע קדש בעמי הארצות וילמדו לשונם דבר מכל לשונות הגוים זה אומר בכה וזה אומר בכה ויצא עתק מפיהם וכל פה דובר נבלה בשפתיו ינבר. בשוב ה׳ את שיבת ציון ושבו בנים לגבולם כרשיון כרש מלך פרס עליהם הוציאו את הגדה לשון נכריה מן הקדש ושבה לאתננה שפת יתר אשר דברתי בימים קדמונים וקול התורה נשמע בארצנו. והנה שר יון בא ונתן כסאו פתח שערי ירושלים חלקו מחמאות פיו קל מליא רברבתא ממללא ויהי שמעו בכל הארץ ואמרתם ביום ההוא כשמעכם את הקול אנשי לשון מושלי העם הזה אשר בירושלם מה נמרצו אמרי יושר וכיוני׳ הגה נהג׳ והי׳ מטיף העם הזה לשון תורה לחוד ולשון יוני׳ לחוד ניב שפתים פי שנים. אחרי כן באו הרומיים נשיאים מקצה הארץ הלוקחים לשונם וינאמו נאם פימו דברו בגאות ויפתו בפיהם בני ציון היקרים לבטא בשפתים שיחה עמוקה פי זרות קול ברומה נשמע. על פי שלשה עדים יקום דבר בין איש ובין אחיו ובין גרו בשעריך ירושלים אחת דבר אלקים שתים זו שמעתי שפת יון לשון רומיה שיחות אשר לא כתורתך הן הנה היו לבני ישראל בדברי בלע למסר מעל בשפה ברורה נעימה קדושה. ויהי כי ארכו הימים וישכח ישראל את מקראי קדש אלה הדברים אשר נקבו בשמות ובילדי נכרים ישפיק די מחסורו אשר יחסר לו הנם כתובים על מדרש ספר סיפרא וסיפרי גם היום מגיד משנה משיב לך דברים הרבה לא מבני ישראל המה. יושב ירושלים ואיש יהודה הנשאר בציון והנותר על הרי ישראל אשר היו לחרבה הנה יביעון בפיהם בארץ ישראל לשון סורסית שפת לשון כשדים והעיר שושן נבוכה בקול שכני הרעים הנוגעים בנחלה קול הנמצא כתוב בספר התורה הזאת מתורגם ארמית ובגמרא דבני מערבא הבת ירושלים. ואיש ישראל יושב בבל מדבר בלשון עמה הלא היא כתובה על ספר סופר מהיר בתורת משה תרגום אונקלוס הגר ואת כל הערב אשר בתוכה קבצת כסף ונחושת אמרת ה׳ צרופה ולהג הרבה מכל לשונות הגוים אשר בכל מדינות פרס ומדי נאם שומעי אמרי אל ויודעי דעת עליון קול דודים הנה זה בא בספר כתב רב אשי ורבינא והם לא ידעו ולא יבינו קול המונה של רומי ולשון מדברת גדולות בני היונים למען התרחקם מעל גבולם. בא העת הגיע היום ובאו עמים רבים ויעבירו קול ביהודה קולי דברים חדשים מקרוב באו המה ישאו קולם וגם בא עליה על בבל שודד ואבד ממנה קול גדול ושרו חכימיא וסיפריא למהוי כעמא דארעא אזלי ונדלדלי ישוטטו לבקש את פשר דבר הקשה ולא ימצאו וכל חכם לב מגמגם בלישניה הוה אין ולא ורפי בידיה ותהי האמת נעדרת וחכמת סופרים תסרח לולי ה׳ צבאות הותיר לנו שרידים אשר ה׳ קורא להלל גאוני כל צבי כל נכבדי ארץ המה הגאונים אשר מעולם אנשי השם אשר נתן ה׳ חכמה ותבונה בהמה לדעת אז נדברו יראי ה׳ איש את רעהו ודעת קדושים ימצאו לאמת יוציאו משפט לשון סתר. ובחמלת ה׳ על עמו העיר את רוח האדם שטוב לפניו רבינו נתן גאון עולם משוש דור ודור לסדר סדר המערכה משמא דגמרא ואליבא

דובבוותא הוא גלא עמיקתא ומסתרתא ואת החתום בספר הגלוי הזה וכתבה דנא רשים לא יערכנו פטדת כוש. האיש הלזה האדם הגדול ידבר נפלאות ועשה והצליח עד בא עתו כי לקח אותו אלקים כן יתן לידידו שנא וישכב עם אבותיו בעל החבור ישלם ה׳ פעלו עד לא עשה כל מלאכתו והשתכחת חסירא. ואחריו כל אדם ימשוך לתקן את אשר עותו מגרעות נת"ן מורה צדק וחשב מחשבות לבלתי ידח ממנו נדח ונגרע דבר מערוכך וילאו למצוא פתח לשון למודים לדעת לעות את יעף דבר להוציא את הכני"ם ולא יכלו ולא כהלין פשר מלתא להחויה וקטרין למשרא. דברי פי יון ורומה חדלו להשכיל חדלו פירושם בישראל חדלו עד שקמתי בינותי בספרים חיצונים משום עת לעשות לה׳ לא שקטתי ולא נחתי ותדד שינתי מעיני כאשר הייתי בימי חרפי מנעורי ועד הגה וגם עד זקנה על מצפה רעיוני אנכי עומד תמיד יומם ועל משמרתי אנכי נצב כל הלילות למצוא דבר חפץ וכתוב ישר דברי אמת אך עשרתי מצאתי און לי הון יקר ונעים הון יוסיף חכמה וטוב אל השמועה הלכה והגדה. ויהיו דברי אלה אשר התחננתי קרובים אל הדברים אשר דבר נת"ן סמוכים לעד לעולם איש באמיהו ידובקו וקרב זה אל זה והיו לאחדים ואומר לדבק טוב מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד במגילת ספר כתוב ויקרא שמו בישראל מוסף ערוך כי ערוך מאתמול כל שהוא עיקר ועמו טפלה אשר טפחתי ורביתי וגדלתי והוספתי מכל שהיה לפני ולמען ספר את כנוי שמי בכל הארץ. זה חלקי מכל עמלי יפרד והיה לשלשה ראשים הראש האחד ראש חדשים מלין יכביר וחדשות אני מגיד אני אעביר כל טובי לפניך וקראתי בשם תבענה שפתי תהלה מערכה לקראת מערכה מחלקת לשון נכריה והקול נשמע עד למרחוק וחין ערכו. והראש האחד יפנה דרך ישר לפני איש אני לפניך אלך והדורים אישר עיניך לנכח יביטו דבריך. טובים ונכוחים לא נסתרו מלפני אשר העלה על ספר איש חי ר"ב ונעלם ממנו טוב טעם ודעת פשר דבר והוא לא ידע ואשים דברי בפיך להודיעך קשט אמרי אמת ושום שכל מפרש. והראש האחד הוא ראש השלישי והוא עורר רוב שנוי"ם יודיעו חכמה הלא הם כתובים על ספר לא ראי זה כראי זה כי אינך יודע איזה יכשר הזה או זה ואם שניהם כאחד טובים ואגיד לך את הרשום בכתב אמת על התמורה לקיים כל דבר והיה הוא ותמורתו יהיה קדש ואם מעיני העדה נעשתה לשגגה שוא תהיה תמורתו לא תקום ולא תהיה. הלא כתבתי לך שלשה אלה במעצות ודעת יתנו. עדי"הם ויצדקו ועל ספרך כולם יכתבו ושמתי בהם אות פס ידא מורה באצבע חרושה על לוח למען תהיה לי לעדה בנימין כי פי המדבר עליכם. ושבתי אני וארא. בספר הזה מראות נגעים שנים שהם ארבע הבלי"ם

נפלו לי בנעימים כי גמר חסיד ה׳ נת"ן וה׳ לקח הצדיק אב"ד בעוד ידו נטויה לקיים את אגרת הפירושים הזאת את אשר החל לעשות ואת אשר כתב והוא לא ידע כי חסד יבואנו כי לא במותו יקח הכל במהדורא קמא הן חסר הן יתר. והנה מהרה קל יבא עט סופר מהיר לרחק המקורבים ויכתר אותם בתוך ובתוך אחים יחלק. שנייה לה באו לקרב המרוחקים וקרב אותם אחד אל אחד ושם להם ראש אחד. זאת ועוד אחרת מגיד מראשית אחרית ושרשיו מתחת האותיות לאחור קורא את המגלה למפרע קראה סירוגין ולא סדרים קרא ולא דקדק באותיותיה ולא יצא ידי חובתו. תחת שלש אלה רגזה ארשת ותחת ארבע לא תוכל שאת הלא את שרשיה ינתק והוציא אותה מכית לסדרו"ת ישנה דין כל בוני ענין אם זך ואם ישר פעלו ועודרי מערכה בלבב שלם. ולא זו בלבד אלא כל מה שאמר החכם וכתוב יושר זכרון בספר ירדו מחוקקים ומכתבים עמל כתבו יפרצוהו פרץ על פני פרץ עד שהפרוץ מרובה על העומד שגו בראה פקו פליליה ויחפאו בני ישראל דברים אשר לא כן על ספר הישר. ואני אמרתי בחפשי כל הדברים האלה עת לכל חפץ עת לחבוק רחוק מה שהיה לשוות את המחלוקת ונגש איש באיש ואיש ברעהו יתדיו יהיו תמים. ועת לרחוק מחבק ולחלוק עלינו את השווין כל מחלוקת שהיא לשם שמים סופה להתקיים. עת לטעת עיקרים כסדרן ומוספין כהלכתן. ועת לעקור נטוע ושורש דבר נמצא בו מעוות יוכל לתקון. עת לבנות גדר הדחויה ואלה תולדות פרץ אני שמרתי ארחות פריץ לכל אשר ימצא שם בדק ואני עמדי למחזיק וגדרתי את פרציהן. ופניתי אני בעמל שעמלתי לעשות ולבי שמח מכל עמלי מגלה עמקות מני חשך ומטמוני מסתרים מגיד לאדם מה שיחו ודעת שפתי ברור מללו. אמנם ידעתי כי כן כל האדם כוזב לו שוגג ומשגה לכן אתה אנוש בערב"י קורא בצדק אלופי ומיודעי וכל עדתך הנועדים אליכם אישים אקרא רבנן ותלמידיהון דעסקין באורייתא קדישתא די באתרא הדין זאת העיר שיאמרו מרבה ישיבה מרבה חכמה וקולי אל בני אדם תופשי התורה לא ידעוני הקרובים והרחוקים די בכל אתר ואתר רואים את הקולות בספר ויחקו אתם ראו אם תדברנה שפתי עולה ומלה כדבה ושחיתה הורוני ומה שגיתי הבינו לי הן הוחלתי לדבריכם כל חסירא דאיכא ברשותי דלא חזיתיה ודלא בערתיה יהא בטיל אל נא תכחדו ממני דבר אם יש דבר שיאמר ראה זה חדש הוא כי עוד אשוב אם אמצא חן בעיני ה׳ אוסיף עוד וכתבתי את כל הדברים כלם נכוחים למבין ואין בהם נפתל ועקש אשר היו על הלוחות הראשונות הנה באו וחדשות אני מגיד דבר בשם אומרו ולמוכיחים ינעם ועליהם תבוא ברכת טוב.

אלה הדברים אשר דבר בנימין בר עמנואל המכונה מוספיא.

מבוא.

ישתבח הבורא ויתעלה הדרו אשר לא עזב חסדו ואמתו מעמי, אנכי בדרך נחני ה' בית מרנא הגאון רבינו נתן בעל הערוך זצ"ל. וזה רבות בשנים חקרתי ודרשתי חין ערכו והפעם אודה את ה' כי הביאני עד הלום לגשת מול גדולי חקקי לב במעשה ידי להתפאר לעשות אזנים לספר הערוך אשר ערכו בכתם אופיר לא יסולה; והאל הגומר עלי בחסדו הגדול להוציא מחדש את הספר היקר הזה עפ"י כתבי יד אשר הקרה ה' לפני הוא יענה את שלומי ואת שלום כל איש ואיש המשתאה לי מחריש לדעת ההצליח ה' דרכי אם לא.

ואתה עתה ברוך ה' אשר קדשת עתותיך לעמוד לשרת בתורה הקדושה ולשקוד על דלתי החכמה והמדע לכה נא אתי ואראך את אוצרי הטוב נחלת שפרה עלי, יגעתי ומצאתי צללתי במים האדירים של למודי הערוך ותהלה לאל הטוב החונן לאדם דעת העליתי מרגניתא בידי כאשר עיניך תחזינה מישרים בפנים הספר בהוספות ותיקונים ילדי חקירתי אשר נתן לי אלהים בזה.

אבל בטרם אביאך, קורא משכיל, אל הקודש פנימה, אמרתי נחוץ הדבר להתקן עצמך בפרוזדור המבוא הזה על כל הענינים הנוגעים לספרו של רבינו נתן ב"ר יחיאל איש רומי כדי שתכנס לטרקלין מזורז בידיעת דברים אלה אשר על ידם תוכל לרוות צמאון נפשך השוקקה לדעת איזה דרך ישכון אור ספר הנעלה הזה אשר באורו נראה אור תורה שבכתב ושבעל פה ולשון תרגומים ופירושי גדולי הקדמונים והגאונים ז"ל אשר מפיהם אנו חיים. ונהורא יוצא מעדן חקירתינו זו ומשם יפרד והיה לארבעה ראשים: שם האחד תולדות רבינו נתן וכל מעשה תקפו וגבורתו בספר הערוך, ושם הנהורא השני היא הבאר אשר חפרוה שרי תורה כרוה נדיבי רוח במחוקק במשענותם ומנחליאל מתנה כי יען ביען אשר בחר לנו בעל הערוך את נחלתם של הגאונים, רבנים, חכמים, דיינים, בתי דינין, וראשי ישיבות, חסידים, בעלי מקרא, פילוסופים ומדקדקים, נקובים ואינן נקובים בשמם אי לזאת לקחם טוב נתן לנו רבינו נתן למתת אלהים בספר הערוך. ושם הנהורא השלישי להורות נָתַן בלב המשכיל מי ומי ילכו עם רבינו נתן ומי הם בעלי המחברים ומפרשים ראשונים ואחרונים אשר הביאו את ספר הערוך. ונהורא הרביעי הוא להתחקות על שרשי אנשי שם אשר יש את נפשם להשלים את ספר הערוך ולחקור האם שלמים הם אתנו. ואחרי הודעתי את כל זאת עוד תהיה ידי נטויה לחרוץ משפט על תכונת שבעה כתבי יד אשר תחת ידי וכנגדם על שבעה דפוסי הערוך אשר יצאו לאור עד היום ולהראות את מעלתן ומעילתן.

וזאת לדעת בטרם אקרב לראשי פרקים אלה להגיש עצומות כי על כמה וכמה פרטי חקירות אשר שמתים למגמת פני עיוני כבר הניף ידו החזקה הגאון שי"ר (שלמה יהודה ראפופורט ז"ל) במאמרו הנפלא תולדות רבינו נתן בעל הערוך וקורות ספרו (עיין בכורי עתים שנת תק"ץ) אפס קצת מחקירותיו תראה במלאכתי זו וכלן לא תראה כי לרוב הייתי מוכרח לפנות דרך לעצמי לרגל המלאכה אשר לפני וגם בדברים אשר אנכי מגיד אותיות לאחור יען כי בענינים אלה להגאון שי"ר משפט הבכורה בבחינה, אך הקורא ישפוט כי בכל זאת כמה וכמה חידושים הנחלתי בסיעתא דשמיא גם בדברים אשר אין להגאון מענה בפיו. אכן רוח היא באנוש ונשמת שדי תבינם לכן אמרתי שמעה לי קורא משכיל אחוה דעי אף אני.

ותהי ראשית מלאכתי:

א) תולדות רבינו נתן וכל מעשה תקפו וגבורתו בספר הערוך.

א') הגאון חיד"א בספרו שה"ג אות נו"ן סי' 33 דפ' ווילנא כתב וז"ל: רבינו נתן בעל הערוך היה משבט יהודה ממשפחת התפוחים כמ"ש בהקדמת ספר צמח דוד ספוליטי והיה שנת ד' אלפים תשצ"ח כנראה בע' עד זומם והוא תלמיד ר' חננאל ורבינו משה הדרשן וחבירו רבינו גרשון מ"ה, ורש"י שאיל שאלתא מהרב הערוך כמ"ש בספר אגודה ד' עק"ב ובנימין זאב סי' רנ"ל וחיבר רבינו בע"ה תשובות

וזכרום לפעמים הפוסקים ומהם המרדכי פ׳ שלשה שאכלו והיתה מנוחתו שנת תתס״ו עכ״ל, וכתב עליו בעל המגיה בסוף ספר מערכת ספרים סי׳ נ״ו ר״נ בע״ה וכ׳ והיה בשנת ד״א תרצ״ח כנראה בע׳ עד זומס והוא תלמיד ר״ח ור״מ הדרשן ורגמ״ה עכ״ל. כל זה ליתא דמ״ש בע׳ עד זומס ד״א תשצ״ז ותשצ״ח הוא לשון הר״ח ז״ל ולא דברי הערוך וכן בראב״ן ד׳ ק״ע ע״א מובא כל הלשון ההוא בשם הר״ח ז״ל והוא מטעות היוחסין ואחריו נמשכו כל סופרי הדורות ומ״ש שהיה תלמיד ר״ח ז״ל ולעיל (10) כתב משם בעל צמח דוד שהיה ג״כ תלמיד רבינו נסים ע״ש לא יתכן בסדר זמנים קצת ובריחוק המקומות כלל, וכבר העיר על כל זה הג׳ שי״ר בתולדות רב נתן הערה א׳ וי״ט (צ״ל נ״ט), ובתולדות רבינו נסים הערה י״ח ע״ש. אבל האמת שרבינו נתן היה במאה התשיעית לאלף החמישי וזאת ידענו בבירור נכון יען שידענו כי הושלם ספר הערוך בזמן ההוא כמו שהראיתי לדעת בסמוך למטה, גם זאת ידענו כי רבינו היה ראש ישיבה בעיר רומה ושמה הריץ בן דורו הצעיר ממנו רש״י ז״ל שאלתו (עיי׳ פרק ג׳). לעדות בעל שלשלת הקבלה היה ממשפחת עכו ולדעת החכם מהרי״ץ גרעטץ (קורות היהודים חלק ו׳ צד ע״ו מהדורא תנינא) ממשפחת ענוים dei Mansi ושניהם בלי ראיה, ומ״ש בעל שה״ג שהיה ממשפחת התפוחים נשען בזה על הקדמת הספר צמח דוד שכתוב שם וז״ל: אמר דוד בן יצחק בן אליעזר בן יצחק בן אברהם וכ׳ וכ׳ ממשפחת התפוחים משבט יהודה מארבעה בתי אבות המיוחסות שהגלה טיטוס הקיסר מירושלם ברומה... והיה אצלי ספר הערוך הגדול ישן נושן מטושטש ומקולקל בכתיבת יד ובקלף והכתב מכתב המחבר כמהר״ר נתן ז״ל שהוא היה ממשפחתינו לפי הקבלה ע״כ. אם קבלה היא נקבל ואם לדין יש לומר אם הוא ר״ל בעל צמח דוד קבל אנן לא קבלנו מפי השמועה משום קדמון ואולי ר׳ דוד בעל צ״ד תלה את עצמו באילן גדול. יתר ידיעותינו מקורות חיי רבינו מעט הן ואנו אין לנו על מי להשען אלא על מה שמסר לנו הוא בעצמו בשירי חרוזים הנדפסים בסיום ספרו בדפוס ראשון אשר באוצר הספרים בבית המדרש של רבנים בברעסלוי (עיי׳ מ״ע למהרז״ף ח״ד צד ש״ס והלאה) ויען שלא באו החרוזים האלה המתחילים בראשי תיבות משמו נתן בירבי יחיאל עד הנה בכור הבחינה אמרתי לרשום מהם מה שנוגעים לענינו וכולם אדפים אי״ה בסוף החבור הזה. מתחלה נראה בעליל כי יגון ואנחה השיגו לרבינו ומחמשה בניו רק אחד ראובן נשאר לו בחיים ושאר בניו מתו בלא עתם. ואלה הם דבריו אשר שר במר רוחו שחובלה:

יגוני הורב בארבעה שחינני אזור בגבורה
חוצבי סימני אב המון ילדים להגבירה
ילדים סימני יחי ראובן ויחי עוד להישמרה
אותתי ילד ילד מה רב טובך להיטמרה
לריק הסימנין ואחד לא נתקיים בגמירה
שכלתים מהם ורוחי חבלה עליהם להצמירה
ראשון היה בשלשים יום ויחיאל נקרא
השני בנימין כבשמונה שנים נותן בנקרה
השלישי שבתי בן שלש הכנסתיו לקבורה
הרביעי לא זכיתי למוהלו ונפשי שבורה וכ׳

אחת דבר רבינו ושתים זו שמעתי כי בלידת בנו הבכור כבר הלך אביו של רבינו לעלמא דקשוט
דאם לא כן בלי ספק לא היה קורא את בנו בשם אביו יחיאל בחיי אביו ואם שיערנו שבעת לידת הבכור היה רבינו כבן חמשה ועשרים שנה ואביו כבר נפטר אז נבין מדוע לא הזכיר רבינו בספרו שם אביו יותר מד׳ פעמים באמרו שמועה בשמו, וזה מפני כי לא זכה רבינו ללמוד ממנו משך שנים רבות ומה גם כשנוכל לברר כי בעת טל ילדות שחרותו לא היה רבינו נתן מעותד לתלמוד תורה רק לתגר הולך בסחורת כתנות בד וכאמת כן יש להוכיח מחרוזים הבאים:

טול ברוך (?) היבנתי בימי ילדות ושחירה
והרציתי להורי ומורי להטעים ישרו בסחירה
ואיסתברא ליה וקבעה לאתר משוב לאחורה
ניהגנו בכותנות בד להלביש מחופשי חירה

פעמים רבות אחת מהן להיחסרה
ומיאנו לקבל ונראה הדבר כעין בקירה
עד שנפטר אדוני ומנו התחלתי להבצירה
ומאז קבלו הכל ואין ממאן בפצירה
ואילו עמדנו בניהוג קדמון לתכריך צררה
מפני מחטטי שכבי היתה גדולה גדירה וכ׳

חרוזים אלה קשי הבנה הם וענן יכסם אבל בכל זאת בהיר הוא בשחקים כי רבינו נתן בילדותו עדיין לא קבל עליו עול מלכות שמים ועול תורה והיה עובר לסחור בכתנות בד. ובמקום ברוך נלע״ד שצריך להיות כריך כמו בסנהדרין ס״ז: כריכי דשיראי (עיי״ע כרך ב׳) ושיעורו כי בימי ילדות ושחרות מוכרח היה רבינו להעמים על כתפו כריך וצרור (בינדעל) וזה ענין המאמר של ת כ ר י ך צ ר ר ה בסוף החרוזים. ועל ידי סחורת כתנות בד אשר לפי הנראה התעסק בה ג״כ אביו ר׳ יחיאל ז״ל התפרנס עצמו גם רבינו עד פטירת אביו וזה מה שאמר עד „שנפטר אדוני״ או י״ל שמובן בזה איש אחר ארון אשר סר למשמעתו וזה מוכח ג״כ מתיבות ו ק ב ע ה ל א ת ר מ ש ו ב ל א ח ו ר ה ר״ל שאביו ר׳ יחיאל קבע המקום והעיר אשר יגור שם בנו נתן שלא ישוב לביתו. עד מתי יָשב רבינו בדד וידם כי נטל עליו עול דרך ארץ לא ידענו אבל בודאי לא ארכו ימים כל כך כי התורה לא תמצא לא בסחרנים ולא בתגרים (עירובין נ״ה.) ואם גם טוב לגבר כי ישא עול בנעוריו לגדולה אחרת בחר לו המקום להיות גם להתגוסס לכל באי שערי התורה אשר טוב סחרה מסחר כסף ולפני ד׳ יהיה סחרה לאכול לשבעה מלחמה של תורה ולמכסה עתיק זה המכסה דברים שכיסה עתיק יומין ומאי נינהו סתרי תורה וטעמי תורה (עיין פסחים קי״ח.) ויגדל הנער נתן וילך הלוך וגדל עד כי גדל מאוד בתורה ומעשים טובים. על צדקתו וטהרת קדושתו מורה באצבע שיר תודה על כי זכה ה׳ אותו לכתוב לו ספר תורה (ע״י שמואל הסופר מן טרנטו העיר) וגם לעשות מקוה:

לטבול שם בצניעות כל צנועה וכשירה
מקור מים חיים בשנת דתמ״ה ליצירה

אבל שבע עשרה שנה אחר זה עוד הגדיל לעשות להכין בית הכנסת מפואר. ואלה הם חרוזי מליצתו על זה:

ובעונינו (צ״ל ובְעֵנינו) היכננו אבי (צ״ל אני) ואחי כנסת מפוארה
שם הנכבד והנורא במורא שָׂמָה לפארה
בירח אחד בד׳ תתמ״ב נשלמה בהדירה

ובזה הזמן כבר נודע שמו לתהלה בשער בת רבים וגם התפאר הוא בעצמו כי איזה תקנה אשר תיקן בענין שחיטה היה מקובל מרבני בית המדרש כמאמרו:

בקיבוץ לעסק תשובה היפקתי זו הסברה
וקיבלו עליהם זו התקנה רבי החבורה

וגם היתה שנה אחת קודם בנין בית הכנסת כבר סדורה מלאכתו׳ מלאכת שמים היינו ספר הערוך אשר עליו ישא משלו ויאמר בסיום חרוזיו:

והעירי אשר בידו הכל כל יוצר פחרא
לסדר ס פ ר ה ע ר ו ך לכל רוכבי צחרה
תיבות הקשות מתורה שבעל פה לחברה
כל אשר יבקשנה ימצאנה במהרה לשברה
בלי עצבון ועמל במקום שהיא מובחרה
שבח הוד ותפארת לעימיה שרא נהורא
שיעצני והשכילי בדרך הטובה והישרה

מה ששמעתי וראיתי וסברתי בערך לשטרה
כתפוחי זהב במשכיות כסף בלי לסתורה
כשיזכירוני בזה הספר שפתי לרבב כדגורה (צ״ל בדגורה)
בסתר כנפיו להחסות באהלך עולמים אגורה

העתקתי תורף דבריו להראות לא לבד קורות חייו אבל גם יען שדעתי נאמנה אשר חרוזי רבינו נתן אלה הם המה הקדמת ספרו הערוך ולבי אומר לי שבדבריו מה ששמעתי וראיתי וסברתי וכ׳ מודעה רבה כמאה עדים דמי כי כל הנמצא בפירושיו רובא ככולא לקוחים הם מפירושי גדולי הקדמונים כמו שאוכיח עוד בפ׳ אחר זה והודאת עצמו זו התנצלות שלא יחשדוהו חו״ש כי גנובים הם מאתו ובכלל אמר שעפ״י מה ששמע וראה וגם סבר ברוחב בינתו סידר וְערך ספרו. ודברים כאלה נמסרו לאמירה דוקא בהקדמת ולא בחתימת ספר אי לזאת ראוים היו החרוזים האלה להקדימן בפתח ובשער הספר אבל מה נעשה אם נשמטו בכתבי יד שת״י ושם כתובים רק בחתימת הספר חרוזים אחרים אשר אודיעם בעה״י בסוף החבור הזה. ומחרוזים אלה אציג פה רק שלש שורות אשר יביעו לנו אומר זמן השלמת הספר. ואלה הן:

ריגום (נ״א ריגוגי. ריגוני) הושלם בשלישי בתשעה עשר לירח בוזה נמבזה דרוך
בשנת ״ד״ת״ס״א ליצירה. ל״ג ואלף לחרבן בית קדש החרוך
״י״ת״ג ואלף למנין שטרות לעם ככבש לפני גוזז פרוך

ארבעה כ״י ודפ״ר של ערוך הביאום חרוזי חתימת ספר אלה וגם בעל שלשלת הקבלה העיד כי בא לידו ספר הערוך כ״י ישן נושן עם שני שירין אחריו שחיבר זה הגאון ואך גירסא מוטעת נזדמנה לו בענין השלמת הספר וכבר תיקן קצת מזה בעל סד״ה. והג׳ שי״ר בתולד׳ ר׳ נתן הער׳ ג״ט קולע אל השערה ולא החטיא לתקן כיאות אף כי לא ראה השירים הנ״ל וחכם עדיף מנביא. אבל אחרים נמשכו אחר גי׳ המוטעת לומר שספר הערוך נשלם בד׳ אלפים תתס״ה ועל כן השאירו למחבר זמן לחיות רק שנה אחת והחליטו כי פטירת רבינו היתה בשנת תתס״ו והאמת כי לא ידענו בבירור מאומה מזמן פטירתו וזה לא מעלה ולא מוריד. כי זכר רבינו נתן לא יסוף ושמו טוב מבנים ומבנות לזכר עולם כתוב בעט ברזל ובציפורן שמיר על לוח לב כל לומדי תורה. חוקרי קדמוניות ודורשי לשון עם ועם אשר השתמשו בה רז״ל ורבינו עָרך עליהן מלין והוא בן אסף המזכיר שאסף מלא חפניו רוב התיבות הזרות הנמצאות בשני התלמודים ומדרשים רבים וגם בתרגומים וקצת גאונים קדמונים ז״ל כרב אחאי בעל השאלתות ורב יהודאי בעל הלכות גדולות. אבל ידוע תדע כי ספר הערוך לא רק אוצר מלים הוא לתיבות זרות וקשות או בודדות אבל גם אוצר ענינים (רעאַלווערטערבוך) ובבחינה הזאת כל ערך לא ישוה לספר הערוך אשר קבץ פירושי הקדמונים והגאונים ז״ל כעמיר גורנה ומלאו כל הגרנות בר ועל כל גרנות דגן. ברם זכור אותו האיש לטוב ורבינו נתן בר יחיאל שמו שאלמלא הוא נשתכחה תורת רוב הקדמונים ז״ל מהן רבות בספוני טמוני חול של אוצרות הספרים ומיעוטא דמיעוטא מתעלומות יצאו אור. וגדולה מזו ראינו כי הוא הוא ולא אחר ראשון לציו״ן שמציין ספרים ועל ידו הוזכרו ראשונה ואלה הם: א׳) סדר אליהו רבא וזוטא עיי״ע סדר ג׳. ב׳) בן סירא עיי״ע פריש. ג׳) יוסף בן גוריון עיי״ע שבע א׳. ד׳) דברי הימים של משה עיי״ע אהרן. ה׳) פרקי דר׳ אליעזר ובעל הערוך מכנה אותן ברייתא דר׳ אליעזר (עיי׳ תוספ׳ כתובות צ״ט. ד״ה נתן) והובאו מהן אֵלה המקומות פ״ב בע׳ צץ ג׳; פ״ג בע׳ קרקס ב׳; ספ״ז בע׳ כס ב׳ ע״ש; פי״ב בע׳ אדם א׳. בע׳ איש ע״ש; פי״ג בע׳ פלט ב׳. קדם; פי״ד בע׳ פלט ב׳; פכ״א בע׳ כלאים; פכ״ד בע׳ פלט ב׳ ובע׳ פניים; פל״ב בע׳ ינון; פל״ה בע׳ מקום; פל״ו בע׳ תרף ב׳. עור. מתג; פל״ח בע׳ מכר; פמ״א בע׳ טנדס. פרכיות; פמ״ב בע׳ אמפומיות; פמ״ו בע׳ עזא; פמ״ח בע׳ חמש; פ״נ בע׳ נקראין. — ו׳) אבות דרב נתן והובאו מהן מקומות אלה. פ״ה בע׳ בייתוסין. צדוק; פי״ד דמוס ג׳; פכ״א בע׳ סח א׳ ע״ש; פכ״ד כלנס א׳; פכ״ז ככד א׳; פכ״ח בע׳ ענג א׳ ע״ש; פל״ד בע׳ נקד ג׳. — ז׳) ספר הגדז בע׳ הגדז. ח׳) ספר הרפואות בע׳ וותן; והובא שנית ברש״י שופטים ט״ה. ט״ו. ט׳) ספרים של ארץ ישראל בע׳ לוף. י׳) ספר הגאון בע׳ פדם וכונתו על פירוש סדר טהרות לרה״ג אשר הרבה והרבה משתמש בו מבלי להזכירו כפעם בפעם. ושנית הובא פי׳ רה״ג לסד״ט מרש״י שבת קנ״ב: וברכות נ״ט. עיי״ע אובא טמיא ומ״ש. ועיי׳ עוד רש״י לגיטין ס״ח: וסנהדרין כ׳: ועיי״ע גנד א׳ ומ״ש.

ב׳) מאד מאד נעלה ספר הערוך מרוב השתדלות מחברו ז״ל לשמור לנו נוסחאות ישנות וגם שונות ולסדרן בערכים המיוחדים איש איש על בית אבותיו יחנו. וידוע למבין כי כבר הזהירנו מאורו של ישראל ר״ת בהקדמתו לספר הישר שלא למחוק נוסח ישן וז״ל שם: ואע״ג דלט רגמ״ה כל מאן דמשבש תלמודא הכי והכי תיהוי לא נמנע מלשבש ולא די להם בגירסות הנראין פירוש לשבש כי אם בדברי התנאים והאמוראים עצמן ולא יתכן כן לכל יראי שמים כי גם ר׳ שלמה זקיני זצ״ל אם הגיה הגירסא בפירושו הגיה, אך בספרו לא הגיה כי אם שותי מימיו הגיהו על פירושו אשר לא מלאו לבו לעשות כן בחייו וכ׳ ועתה אודיע בשניים ושלשה מקומות שהגיה רבינו שלמה בפירושו שאי אפשר לעמוד בו כי אם בגירסות הראשונות ואם ח׳ו נשבש הספרים והגיהם לא ידענו עוד אמיתת הדברים ושרא ליה מרי׳ לרבינו שמואל אחי כי על אחת שהגיה רבינו שלמה הגיה הוא עשרים ולא עוד אלא שמחק הספרים וכ׳ ע״ש. ולכל מבין לאשורו יכאב בראותו כי נוסח שלנו בגמ׳ הרבה פעמים נשתבש אם בדפוסים בלי מדוייקים אם ע״י סופרים נמהרים או סופרים יהורי וזחוחי לב עד כי כמה פעמים אין אנו יכולין לעמוד על מובן של סוגיא מהעדר נוסח הנכון. ומה גם ששותי מימיו של רש״י ז״ל קפצו עד מהרה לראש להגיה ה״ג (הכי גרסינן) וע״י זה נפקד מקומן של הגירסאות הישנות ולא נכביר מלין להביא על זה ראיות שכל מי שמעיין היטב אף בדפים אחדים מספר הנעלה דקדוקי סופרים להג׳ מהור״ר רנ״נ ראבינאוויטץ יראה אמיתת דברינו. ומה מאד נחזיק טובה לפי זה לרבינו נתן בע״ה כי טרח בחפש מחופש אחר נוסחאות קדמוניות עיי׳ ד״מ בע׳ אבא, נשר ה׳, פרדשן ועוד רבים וגם שמר לנו בשקידה רבה חילופי נוסחאות וכמעט כל ערך וערך יתן עדיו על זה והמפורסם אין צריך ראיה. ובכלל אני אומר כי מספר המקומות אשר מביא רבינו ספר אחר ובדפוסים הרבה פעמים במקום ס״א אי׳ בס״ס פ״א היינו פי׳ אחר), ספרים אחרים או יש ספרים ישנן יותר משלש מאות וחמשים. וכן שמר לנו הגי׳ האחרת אף אם אין נותן לה יתר שאת עיי׳ ד״מ ע׳ אגרדמין, אדכי, אספרי, כט ב׳, בכיאר, דלת, המר א׳, הרני, זין, כף ט׳, משניתא, ספרק, פצל ע״ש, פרקלמן, ועוד כמה פעמים הביא בסתם שונין. היה שונה, יש מי ששונה, ומי ששונה, יש ששונין, אנו שונין, והשונה, ושנה לנו, שלא היה שונה עיי׳ ערכים אב א׳, אדנדקי, אדר, אוחר, אימא, אלום, אלת, אמן א׳, אמן בתרא, אנבא, אפנדה, אצר, אקן, ארגס, ארנס, בן דינאי, בן ערל, גד ב׳, גם ג׳, גר א׳, זיידן, חמד א׳, טצהר, יחיד, כבכב, כד, כרת א׳, מדר ב׳, מל י״ג, מלען, מנת, מרכוף, משעכן ע״ש, מתי, נף א׳, סרן א׳, סדר, סכל א׳, סמד, עד א׳, על א׳, קדח ג׳, קפל א׳, קצר, קתל, רב, תווך, תך ב׳, בע׳ בן דינאי כתב אנו שונין בשם הגאון וכן בע׳ גר א׳ כך היה שונה הגאון ובע׳ זיידן אמר ורב האי גאון ז״ל היה שונה. וכל זה יַראה רוחב לבו כפתחו של אולם ופליאת בקיאותו של רבינו נתן בספרים וביותר ויותר אהבתו העזה אל האמת שלא הניחתו לשקוט עד שהעמיד הדבר על בוריו.

ג׳) וגם פליאה נשגבה ממנו תוקף גבורת בעל הערוך ז״ל בהזכרות לשונות שונות, לא לבד לשון עברית וארמית הכוללת ג״כ סורית אבל גם ערבית פרסית יונית ורומית. ואם נעמיק בשאלה האם ידע רבינו לשונות שונות אלה שהביא לפרש אותן או לפתור על ידיהן מאמרי רז״ל אז לא נכחד תחת לשונינו כי הן ולאו ורפיא בידינו כי בכמה וכמה דוגמאות הראה בקיאותו ובכמה וכמה דוגמאות פחיתותו בלשונות אלה ובכמה וכמה דוגמאות העדר ידיעתו בכלל. והנה הג׳ שי״ר הכריע כי כפי הנראה היה מהיר מאוד בלשונות קדם לא לבד מפי המגידים אך גם דרש וחקר בהן הרבה מאד, אולם לא כן בשפת יונית אשר אם גם בה לא סמך עפ״י מגידים לבד כאשר יחשוב רמ״ל רק למדה מתרגומי התורה ואולי גם מתרגומי נ״ך בלשון ההוא בכ״ז לא בא עד תכונתה לדעת אותה באר היטב בכל שרשיה ודרכי חיבור מלותיה וכבד היה מאד על איש יהודי היושב ברומה ללמוד לשון יונית הבלתי נדברת עוד וגם לא לומדה בספר ע״כ תורף דיבורו בתולדות ר׳ נתן צד ח׳ והלאה, והוא גם הוא השיג בהערה י״ג על תלמיד ראב״ע שרצה לשלול מרבינו ידיעת לשע״ר (וחידוש שלא רמז הג׳ שי״ר על פי׳ והתנצלות של מזרחי לשמות כ״ה כ״ט ע״ש) ובאמת לא נמצא כלל בערוך שלפנינו אבל מה נאמר ומה נדבר לע׳ בדובר שהביא רבינו לפי גי׳ הנכונה עד מאד עם פי׳ יפה בע׳ בי״ת במקום שהיה לו להעריך בשורש דבר ועוד כמה וכמה דוגמאות כאלה עיי׳ ד״מ ע׳ בגרונדי ומ״ש. ואל תשיבני מע׳ בחנמל מע׳ בכושרות ומע׳ בעמדם שגם במלות אלה אות בי״ת שמושית ולא מן העיקר ובכ״ז הביאו רבינו בשרש בי״ת שיש לומר שדרכו להביא מלות, עבריות בעבור המדרש שקשור בהן ובפרט בעצם פרטי ד״מ ע׳ אברהם, אהרן, אחאב, אחז ב׳, גלית, גמר ד׳ וזולתם אבל ע׳ בדובר לא ממין ומן השם הוא זה, ומה נאמר עוד למלות זרות אין ספורות אשר הניחם רבינו בלי כל פירוש (עיין פרק ד׳ במבוא למטה) תחת אשר היה יכול לפרש על נקלה —

אם ידע מחצבן וגזרתן, ומה נאמר עוד להוכחה מבוררת שגם בפירוש מלות אלה אשר בהן קלע אל השערה ולא החטיא בעצם וראשונה כן הן מבוארות כבר בפירושי הקדמונים בפרט בסדר טהרות כמעט כל מלה ומלה הזרה אשר המצא תמצא מובאת בערוך, כבר מצאה קן לה בפי' סדר טהרות לרה"ג, והמלות הנכללות במסכת פסחים הועתקו מפי' ר"ח לפסחים והמלות הזרות במסכת ב"ב נלקחו מפי' רגמ"ה כ"י אשר ת"י כמו שאראך נפלאות בכל ענין הזה בערכים המדוברים בו בפנים הספר בהוספותינו. ואם נתבונן בכל פירושי רגמ"ה ור"ח ז"ל אשר עוד המה בכתובים (ובכל מאמצי כחי אשתדל שיעתיקום ברומה ובצפיתי צפיתי כי בעזרת החכם והחוקר מוהר"ר אברהם בערלינער אצליח אי"ה בזה) או אז יש לאל ידינו להוכיח בבירור כי פירושי המלות עם רוב פירושי הענינים נלקחים מפירושי הנ"ל אשר נטע אותן רבינו בנטע שעשועיו. ואם אשית כל זה אל לבי לא זחלתי ולא אירא מחות דעי כי הגאונים והקדמונים ז"ל הם אשר העתיק מהם רבינו נתן מלים ואם הם מלאו מלים הציק רוח גם בטנו ואם הם לא ערכו אליו מלין באמריהם גם הוא בל ידע השיב. ובמשפטינו הזה לא נוריד חו"ח גדולת רבינו ולא נגענו אף בקצה כבודו הרם ובהיפך נשתומם על המראה הגדול כי תושיע לו בינתו ויגיעתו העצומה לשקוד כל כך על ידיעת ואסיפת לשונות שונות עד כי הבין דבר מתוך דבר להשתמש בפירושי הראשונים ז"ל. וידוע כי רוב חכמי איטליא צרפת וספרד — ומהם התייר הגדול הרמב"ם זצ"ל — כולם אנשי חיל לא מצאו ידיהם בלשון יוני אבל בכ"ז לא יגרע גודל ערכם אפי' כחוט השערה וכבודם במקומו מונח. וכמו שהעתיק רבינו פירושי מלות זרות מכתבי הראשונים כן עשה גם בהזכרת ארצות שונות עיי"ע טפס א', מלבן (ארץ אדום); ע' אסלא (ארץ יון); ע' דכן, טהר א', כסת א', לפד ועיי' עוד ע' בשש (ארץ ישמעאל); ע' אביי, גבל ב', חל ט"ז, לוף, מלבן, סווסטי, עססיות, פספס ג', צנר א', קטל, שמאי, שרון (ארץ ישראל); ע' נתר (ארץ מערב); סלת א' (ארץ משך); ע' גלחי (ארץ סדום) זנגביל (ארץ סין), ע' אמפליא (ארץ ספרד) ע' סרם ב' (ארץ סוריא), ע' מעפרת (ארץ פלשתים) ע' קרמן (ארץ קירמאן); ע' מרכוף (ארץ רומה כצ"ל כמו שאית' בפירוש בפי' סדט"ה לרה"ג ז"ל לכלים פט"ו מ"ו צד י"א דפ' בערלין תרמ"ז, ומשם העתיק רבינו, אבל בדפוסי ערוך בט"ס ארץ רוחא!) *) וכן סיפר לנו איזה פעמים רבינו ממנהגי ארצות שונות ד"מ מנהגי ארץ ישמעאל בע' גב י"א, עטף ג' ועוד בערכים הנ"ל, מנהגי יונים ע' אסלא, קמר, קעקע א'; מנהגי ארץ ישראל עיי"ע הנ"ל בע' ארצות שונות. מנהגי ערביים ע' גמד ב', טרש ג', יורב, קלב, מנהגי פרסיים ע' המנק, חרש ג', קווק, קרמן; מנהג בבליים ע' כש. היתכן לומר שרבינו שהוא תם ויושב אוהלים באוהל של תורה נסע הלוך ונסוע צפנה ונגבה קדמה וימה? ומה שאמר בעל היוחסין (דפו' לונדון צד קכ"ד.) ונראה לי דברי בעל הערוך ועוד כי הוא הלך לבבל וראה בעיניו וכן הוא ע"כ. דבר חדש זה לא נמצא בשום מקום עוד וכל כותבי הדורות לא העירו על זה כי רבינו נתן הלך לבבל עיי' בתולד' ר"נ הערה נ"ח אך הג' שי"ר קצת נראה לו להביא ראיה מערכים אחדים שהזכרנו אשר כמה פעמים סיפר רבינו נתן מארצות אלה כאיש הרואה בעיניו הכל ע"ש, אבל האמת כי כל סיפורים אלה מצא רבינו בספרי ופירושי רה"ג ור"ח ז"ל והעתיקם ומצא מין את מינו וניעור! ומה מאד תגל נפשי בקרבי הגם הלום ראיתי אחרי כתבתי כל זאת כי גם הג' שי"ר חזר מדעתו הראשונה והעלה בהקדמת ערך מלין צד י"א: אך כפי המתברר לנו עתה כי כל המנהגים והלשונות של ארצות קדם הנמצאים בערוך לקוחים מפירושים של חכמי בבל תפול כל הראיה הזאת ועמה בירור גוף הסיפור, ויצורף לזה כי לא היה לו לרבינו נתן שום ענין וסבה מספקת לנסיעה רחוקה כזאת וכ' ע"ש היטב.

ד') וכדי להראות כי לא יצא משפטי מעוקל וגם עד כמה יד רבינו מגעת בלשונות הנ"ל אציג כאן הערכים אשר בהם הביא הדוגמאות ואלה הן בסדר א"ב.

לשון אדומי ע' קמטר, ל' ארם צובה ע' סרם ב'.

לשון ארמי ע' אביי, אסטס, ארא, בטח, ברך ב', בתול, גגמי, המר, זן א', זק א', חג, חל, חלם ב', חמס, חצב ג', חרש ג', חתל, טלפח, טרסקל, יצול, ירמיה, כאורה, מטרפס, מטל, מנקטא, מעזב, נגסטר, נם ג', נצפה, סב ד', סליל, סר ב', סרח, ער ג', פאה, פדרא, פי כוש, פיים, פקע ה', צנית, קבסתן, קף, שבתא, שוור, שחלא ג', שך א', שנית, שרק ד', תה, תלא, תמרא'; דרכי לשון ארמי מובא בערך כעך, מסותא, סנטר ב', סר ב', סרח, עקץ א', ער ג', תרת.

---

*) עיי' הוספות ותיקונים לתולדות ר"נ בב"ע תקצ"א צד פ"ח שנדחק הג' שי"ר לפרשו יען שלא ראה אז פי' סדט"ה לרה"ג.

לשון טיית אג ע״ש, ברך ב׳, הסת, זן א׳, חזינא, חמט א׳, חמר א׳, כסת א׳, מטוטלת, סב ד׳, סרח, עב ג׳, פול, קטבל, קפל א׳, קתל, תבר.

לשון יון בע׳ אבדומה, אבלא, אבן שעות, אגומין, אגריפס, אהל א׳, אוגנסטטו, אותיאוס, אטימוס, אוכלוסא, אלון, אלייסטון, אליותרופולים, אלנטים, אלנסתין, אמגושא, אמר ד׳ ע״ש, אן ד׳, אנבקראות, אונוס, ע״ש מ״ש, אנקטמין, אנתרופי, אסטמה, אסטרט, אסטרופוממא, אסלא, אסימון, אספרגוס, אספרון, אסתגיד, אפוטרופוס, אפכי, אפסניא, אפסנתין, אפיפורין, אפתק א׳, אצטבל, אקיוס, ארך, ארסטוון, אתנסיאה, בז א׳, בית גליא, בליוט א׳, בולמוס, בנות שבע, גדרון, גיידר, גלסקם, גמס, גנס, גסטר א׳, גרט, דיופוטא, דייתק, דלטור, דנסטס, דסקס, דפן, דקא, דרמלים, הדר, הן, הגדוין, הגמא, זמית, זן א׳, זנר, טכן, טפס (צ״ל טפף), טר ד׳, טרטן, טרפיז, טרקסין, ככב, כליא, כרכה, כרומנקיא, לאיי, למס, לקוס, מגס, מגוש, מדי, מטרפלין, מכנה, מכר, מל ד׳, מלג, מלפפון, מנמכום, מנפול, מס, מצטרא, מקולין, מקרילפרוס (צ״ל מקרילפדוס) מר ג׳, מר ח׳, מרוס, משמע, נטרין, נפס א׳, סבן, סטן, סליון, סלפידם, סמרון, סנוריא, סנתא, ספרק, סרס ב׳, עקרב, פול, פט, ב׳, פטס, פייל, פלאה, פלכין, פלנק, פלס ה׳, פלק, פנך א׳, פס ה׳, פסים, פרהדרין, פרוזדור, פרט, פרוכימטוס, פרכדיגמא, קבסתן, קזס, קזמקרטור, קטבל, קטדיק, קלד, קלון א׳, קלוס, קלקי, קלר ב׳, קמפון, קמקום, קנדא, קסיה, קסס, קפל א׳, קפלט, קַפנדר א׳, קצע, קר ט״ו ע״ש מ״ש, קרדייקוס, קרטל, קרטין ע״ש, קרטים ב׳, קריה, קרקפל, שזף, שחז, תאטר, תלא, תרף ב׳.

לשון ישמעאל אבוב רועה, אבזר, אבלא, אברוארי, אג ע״ש, אגס, אימא, אכסגרון, אכסר, אלה א׳, אילת בתרא, אפיק, אצוזא, ארגס, בכריא, בצית, בר שניא, בת ארעא, גד חי, גדנדניות, גחר, גלד, גלע, גם א׳, גמז, גסטר א׳, גרב ב׳, דבר א׳, דיוסק, דייסא, דכן, דל אחרון; דלמטיקון, דפן א׳, דר ד׳, דר ו׳, דרה, דרמסקן, הלך, המיין, הנדי, הגדבי, הרהן, זבן א׳, זווד, זנגביל, זנין, זרדא; חזם, חכן א׳, חלד, חלף ב׳, חלתית, חסם, חסן, חפושית א׳, חפת, חרב ב׳, חרטום, טייר, טפח, טרש ב׳, יברוח, יילי, ככא, כמהין, כמר א׳, כנן, כסבר, כפר ד׳, כר י״א, כנרבאות, כרפס, כרש א׳, כש ג׳, כשות, לבד ב׳, לוף, לחם ב׳, לטם, לִעין, לפסן, מגמר, מגוש, מדר, מזר ג׳, מזרן, מך ד׳, מלל, מלח, ממל, מנתא, מך, מקטורין, מרזב, משפל, משק, נגסטר, נחיל, נס ג׳, נתר, סבכה, סגוס, סטיו, סטלא, ספגן, ספט, ספן ד׳, סרק ו׳ עִין, עציץ, עקרב, ערם ב׳, ערקב, פגם א׳, פגר, פטיליא, פלק, פונדק א׳, פונדק ב׳, פס ה׳, פקא, פקע א׳, פרגיות, פרקלן, פריש, פשפש ב׳, צהל, צלבחא, צלף, צנון, צרצור א׳, קבסתן, קטן ב׳, קטף, קלמר, קלף, קלפה, קלקנתום, קנתל, קסט, קפד, רד ב׳, רווק, רטב ג׳, רכפה, רקן, רקע ב׳, שזף, שחי, שחן, שכרבזאי, שמשם, שרח, תלתן, תפית ע״ש, תרבתר.

לשון כנען ע׳ פרגין והנה כבר רש״י ז״ל משתמש בה והביא לש׳ כנען בפי׳ לדברים ג׳, ט׳; ע״ז כ״ח: ד״ה חיפושתא (ועיי״ע חפושית) ובע״ז נ״א: ד״ה דסחיפא, ובליקוטים לרש״י מהחכם החוקר מוהר״ר אברהם בערלינער הובאו צד קפ״ד כל המחברים אשר כבר נושאים ונותנים בענין הזה והעלו כי בל׳ כנען יכנו הקדמונים שפה סלאפית וביחוד שמדברים בה יושבי ארץ פיהם (בעהמען) וגם הג׳ שי״ר חזר בכ״ח שנת תר״א ח״ו צד קס״ה ממה ששיער בתולד׳ ר״נ הערה י״ח וגם הוא הביא ראיה מסוף מסעות ר׳ בנימין לאמיתת הדעה הזו שאיתא שם וז״ל: ומשם והלאה ארץ בהם והיא הנקראת פראגה היא תחילת ארץ אשקלבוניא (Sclavonia) וקוראים אותה היהודים הדרים שם ארץ כנען וכ׳ ע״ש וזה בלי ספק אמת ונכון הוא ויש לי ראיה מוכרחת על זה כי בהג״א חולין ו׳ יכנה הריא״ז ארץ מולדתו בשם ארץ כנען והוא היה מויען כנודע וגדולה מזו מצאתי באו״ז הלכות גיטין סי׳ תשי״ב שכתוב שם ועל דא סמכי בני מלכותינו ארץ ששוניא [ומו״ל הגיה שפנייא] ובפרגא וכ׳ ובלי ספק צ״ל ארץ שלוניא ובפרגא וכ׳ ועוד שם הזכיר הריא״ז רבי יצחק בר מרדכי וכתב בשמו ראיתי בארץ כנען וכ׳ ובאו״ז הלכות אבלות בסי׳ תל״ב קראהו מורי ה״ר יצחק בר׳ מרדכי מבהם זצ״ל ובאו״ז ריש הלכות ר״ה סי׳ רנ״ז מכנו ומורי ה״ר יצחק בר מרדכי מפרגא. נחזור לערוך שאמר בע׳ פרגין שנקרא פרגין מקום בל׳ כנען והוא באמת בל׳ שלאואניא Mak וכ״ה בלשון הונגרי שלקחה הרבה תיבות מלשון שלאואניא ובהמיא וכן מלת גונא שהביא רש״י שופטים ד׳ כ״ב לפרש בה שמיכה של מקרא שנקרא כן בלשון כנען גונא (עיי׳ ליקוטים, אבל שם שורה ה׳ בטעות מצויין בפי׳ המשנה לרמב״ם שביעית פ״ב מ״ז וצ״ל בפי״מ לר״ש וכ׳) ג״כ בלשון הונגרי guna נקרא כן מלבוש של מעלה לכסות בו הגוף ואכ״מ להאריך, וכבר הטיף מלתו בענין ל׳ כנען החוקר המהולל הרכבי בספרו הנכתב בל׳ רוסיא:

Объ языкѣ Евреевъ.

לשון סורסי סרס ב׳.

לשון עבר הנהר עבר ג׳.

לשון ערבי אסטס, אספנן, אפנין, אפץ א׳, אשכרע, בדובר ע״ש, בזר א׳, בצל, בק ג׳, גז, גנד, גשקר, דרד, דרצין, הזמת, חלגלוגות, חמר י׳, טרכסיד, טרש ג׳, טרתא, כלב ג׳, כנגר, כרסט, כש ה׳, מנפא, נקה, נקר א׳, נרדשיר, סבן, סך ה׳, סס א׳ ע״ש, סרגל, עד, עדלר, עויל, עזרד א׳, ענק, עפר א׳, פאה, פליטון, פן, פסייר, פרגין, פרהז, צלח, צלליבא, צנית, קטנית, קמטר, קן א׳, קפל ה׳ קקרי, קרד, קרקס א׳, קרתן, רגילא, שברא, שמאי, תלא, תרסית. ודע כי בכ״י ערוך אשר ת״י כמה פעמים נרשם זולת זה ל״ע או ל׳ ישמעאל כמו שתראה בפנים בערכים המיוחדים.

לשון פרסי (עיי׳ תור״ן הע׳ ו׳) אארא (ע״ש), אברוארי, אברוגני, אברזין, אונכרי, אוריא, אכנגרי, אפרייא א׳, בארג, זהרא, זיידן, טפף, טרז, מרזמא, סרס ב׳, פרפס, קבנאה, רנגר (צ״ל רוזגר).

לשון רומי אולון, אנדיטיקוס, ברדל, מטכס, מטר, סטרגליא ע״ש, סכוי, פטר פייל ע״ש, פסיפון, פקרין, פרמקוס, קמטר, קרטין, שרוול, תאטר. ודע שאיזה פעמים מוחלפה לשון יוני בלשון רומי עיי׳ אנדיטיקוס (וצ״ל אנטידיקוס) מגס ב׳ (מגרס) מטר ועוד ע׳ אחרים. ועיי׳ החכם החוקר מוהר״י דערענבורג במ״ע רא״ג ח״ד, קכ״ד.

והנה אם שגה רבינו לפעמים בפי׳ המלות של ערכים אלה נוכל להמליץ בעדו באשר תולה אותם בדעת אחרים ואפריון נמטייה לו כי השתדל להבין פירושי המלות אשר ביארו אחרים זולתו, אבל מה שעיניו ראו ולא זר הלא הם הלועזים ר״ל העתקות מל׳ איטלקית אשר היא היתה שפת ארצו ואותה ידע בתכלית השלמות. ולהיות התועלת עצומה הצומחת מל׳ לע״ז של רבינו אשר הוסיף נוסף משלו להמתיק הפי׳ אשר העתיק ע״כ אמרתי אספרם כמו הנה:

לשון לעז: ע׳ אגס, אגריאון, אגירייסין, אזמל, אטבא, אימא, אכסגרון, אלה א׳, אלון, אלמוג, אלריא א׳, אלריא ב׳, אמבטי, אמבוניא, אמגושא, אמם, אמפליא, אמפולי, אמר ד׳, אמיתא, אנבקראות, אנגרון, אנדיפי, אנטגרפין, אנך, אנונה (אונוס ע״ש) אנקל, אנתיקי, אסטיוט, אסטטיון, אסטולי, אסטמה, אסטרט, אסכלה, אסכולא, אסלא, אסטומכא, אספטי, איספסתא, אסקטלא, אסקונדרי, אסקריטין, אסיתא, אפי ב׳, (אופי׳), אפוטרכא, אפוטרופוס, אפנין, אפנתא, אפסתקיתיה, אפסר, אפץ א׳, אפר, אפרגיאה, אפרייא, אפרסק, ארא א׳, ארגסטוס, ארוס, אשויא, אשכרע, ביב, בכר, בביתא, בדד א׳, בדיא, בדס, בטח, בטן א׳, בולמוס, בלן ג׳, בלסטר, בלספימיסון, בנות שקמה, בס א׳, בסלקי, בעל, בר ז׳, ברגן, ברך ב׳, גב י״ג, גד ח׳, גהין א׳, גז א׳, גמר א׳, גנבר, גס ג׳, גסטר א׳, גסטרון, גפנן, גפס, גרב ב׳, גרגתני, גרד א׳, גרדם א׳, גרזס, גרתיקון, דבק, דגס, דיופוטא, דל א׳, דלטור, דלמטיקון, דנטיב, דסקס, דסקופלין, דפלון, דק, דקליקוס, דקר, דרדור, דרצין, המלטא, הנדבי, הנדא, הרדף, הרזפא, הרני, וטיב, ויל, זאזא, זבל, זן א׳, זנין, זרז, זרניך, זרף א׳, חבש א׳, חוור, חזינא, חזרא, חכן א׳, חל י״ז, חלגלוגות, חלד א׳, חלד ב׳, חלם ב׳, חלף בתרא, חלף ב׳, חלוק, חלתית, חמט א׳, חמתי, חסס, חפושית א׳, חרס א׳, חשאי, טבלא א׳, טבלא בתרא, טהר א׳, טמס, טנדס, טסקא א׳, טפיט, טפס ד׳, טרז, טרית, יבלת, ידקי, יילי, כבל, כבש ב׳, כביא, כן ב׳, כס ו׳, כסבר, כספא, כסיתא, כפה, כפל בתרא, כפת א׳, כרכשתא, כרנבאות, כרסט, כרפס, כרש א׳, כרשן, כרתי א׳, כש ג׳, כש בתרא, כשף, כתם, לבד ב׳, לח א׳, לח ב׳, לטם, לנך, לעין, לפסן, מגביא, מגור, מגרף, מזרן, מחגר, מחלץ, מטח, מטוטלת, מטרפלין, מל ד׳, מלאות, מנגנון, מנעל ב׳, מנפא, מנתא, מסא, מערוך, מפה, מק, מקולין, מר ו׳, מרמטא, מרעל, מרפק, משבזג, משק, נטף א׳, נטרין, נס ג׳, נניא א׳, נפש, נפס א׳, נץ ד׳, נתר, סב ד׳, סבכה, סבן, סגוס, סד ב׳, סדן ב׳, סט א׳, סליל, סליים, סס א׳ ע״ש, סמטא א׳, סמטא ב׳, סמך, סמניא, (סער) צ״ל שער, ספן ד׳, סקפט, סרט, סרך א׳, סרק ב׳, סרק ה׳, סרק ו׳, עדלר, עדש א׳, עזרד א׳, עטש, עכביות, עלש, עץ, ערי ע״ש, ערב ו׳, ערס, ערקב, פארי א׳, פגם א׳, פגע, פדגרא, פהק, פטיליא, פטנג, פיל, פייל ע״ש, פירשע, פלטיא א׳, פליוס, פלם, פלסלוס, פלצור, פן, פנדה, פונדק, פנון, פסטל, פסיון, פקע, פרגין, פרגל א׳, פרגל ב׳, פרחא א׳, פרט א׳, פרט י׳, פרט בתרא, פרמביא, פרן א׳, פרף, פרפסט, פרק א׳, פשפש ב׳, פשפש בתרא, פתיא, צלבחא, צלף, צמר א׳, צנון, צפורן, צרוד, צרצור א׳, קבטין, קברנט א׳, קדה, קהת, קזז, קטבל, קטל, קטנית, קטף א׳, קטף בתרא, קטרב, קלגרפון, קלד, קלמר, קלן א׳, קלסטרא, קלקי, קלקנתוס, קלר ב׳, קם א׳, קמח, קמין, קומוס, קמפון, קמקום, קנבס, קנבק, קנטס, קנכי ע״ש, קנקל א׳, קסדור, קסוס, קף י״ד, קפד, קצה, קצח, קצר ג׳, קרדקיים, קרטל, קרטס ה׳, קרכין, קרמיד, קרמן, קרון, קרסטמל, קשט א׳, קתל, ראש, רד ו׳, רהטני, רט, רמי, רמץ א׳, רפן, רקן, רתח, שברא, שגדן, שחז, שחי, שחר ב׳, שמשם, שפי א׳, שפשף, תבליא, תבר ב׳, תפית, תרכוס, תרף ב׳, תת א׳ ת ת ר א׳ ועיין הערתי לקמן ברשימת בעלי תוספות לקמן נזיר נ״א.

ועתה אסדר הערכים אשר כתוב בהם סתם פי' ותיבת בלע"ז נשמטה ובקצת כ"י איתא ואלה הן ע'

אבט, אג, אסטס, אספנן, ארוס א', אשכרע, בית חץ, ברסס, ברקא ב', בתול(ה), גדגדניות, גהק, גלל ב', גלבק, גלדן, גרגי, גרם ה', דבדבן, דבש, דפן, דקר א', דר ו', דרמסקן, דשר, הדר ג', הנדא, הרת, ורשכי, זמית, זנגביל, זרדתא, חזר ב', חזר ג', חלבץ, חמס א', חמץ, חפושית א', חצב ג', חצב בתרא, חתל, טבלא א', טפיט, טרקנין, טרתא, יניבא, ירבוז, כאר, כנגר, כסן א', כפר ד', כפת, כרמשא, כשות, כתב, לדנא, לולב, לוף, לשון א', מגביא, מל י"ב, מר ג', מריא א', מרתכא, משק, נגסטר, נניא א', נקלוגוס, נקמז, נר, נרמק, נשדור, סאה, סב ד', סבך ב', סבן, סד ב', סכין, סממית, סנר, ספגן, עדל, עזרד א', עכביות, עלש, עפר א', פגיון, פול, פטר ב', פטר ג', פוך, פלט ג', פליטון, פלנין, פונדק, פפייר, פתיא א', צלצל א', צרף ו', קבנאה, קטה, קטן ג', קלא אילן, קלגרסון, קלינון, קם א', קמים, קפל א', קריוט, קרסטמל, קרסל א', קתידרא, רגילא, רשק, שבל ב', שבל בתרא, שבת, שט ה', שע א', שצנית, תאטר, תמכה, תפית.

ה') ואם נרד להחילוקים שעשה רבינו בשימושי לשונות לשון הקודש, לשון משנה, לשון גמרא וכדומה

אז נחוץ הדבר להציג איזה כללים ועל קצת מהם התעורר כבר הג' שי"ר בתר"ן הערה ה' והוא לחלק יצא כזה: לרוב קורא רבינו לשון הקודש למלה הנמצאה במשנה או גם בלשון גמרא קדמוניות אך לפעמים מחלק גם לשון משנה מלה"ק אע"פ שגם מה שקרא לה"ק לא נמצא במקרא. ולישנא דרבנן קורא למלה הנמצאה רק בדברי האמוראים המאוחרים או גם רק בדברי הגאונים אם מקור התיבה הוא בלשון פרסית או ערבית. ולשון ארמי קורא לרוב לכל תיבה הנמצאה בתרגומים אך לפעמים ג"כ יכנה כך לאיזה תיבות מלשונות קדם הבנויות על משקל ארמי כמו שעשו כבר הגאונים. עיי' להנחה זו הדוגמאות בהערה הנ"ל. ואני עתה באתי להוסיף אם רצה רבינו לדקדק בי איזה מלה רק לשון הקודש של מקרא אז מכנה אותה לשון מקרא או לשון תורה או אם יש את נפשו להבדיל לשון המשנה מלשון הגמרא אז יכנה הראשון לשון משנה, והשני לשון רבותינו. לישנא דרבנן או לשון תלמוד. וזאת לדעת עוד כי בי"ג מקומות משתמש רבינו בלשון חכמים ולפי השקפה ראשונה דעתנו נוטה שכיון על לשון הנמצאה דוקא במשנה, וכן מוכח באמת מע' הפיא ב' ומע' רתח, אבל מע' דקר א', חמט א', חרחר א', טפיח, לכסן, סבן, ערק א', קלגרפין נראה שקאי גם על המלה שנמצאת רק או על רוב בגמרא. וגם בזה הלך רבינו בעקבות הקדמונים ובפרט נגרר אחר פי' המשניות לסדר"ט של רה"ג ז"ל כמו שאוכיח בעה"י בפנים בהוספותי. וכדי שתוכל לעמוד על בורין של דברים אלה אציין לך כל לשונות אלה עפ"י סדר א"ב:

לשון גמרא: פתא.
לשון חכמים אבן שעות, אפותא, דקר א', הפיא, חמט א', חרחר א', טפיח, לכסן, נגסטר, סבן, ערק א', קטל ב', קלגרפון.
לשון מקרא אימא, אנין, אנך, אסטמה, אפקטפיזון, דקר א', הפיא, חרחר א', נפש, קר י"ג.
לשון משנה אברזין, בשש, גסטר א', ספט, קטף, רתח.
לשון קודש אסטס, אספנן, אפמא, גסטר א', חזינא, חסס, טפפת, טרסקל, יבל, מגמר, סט א', סמך, ענוה, ערב ו', צרצור א', קצע, שזף.
דרך לשון הקודש מובא בערך אלים, הגדז, חבר, מכל א', נטף, ספג, צארי, קדש ג', קסס.
לשון רבנן אזביון, אספנן, אשויא, טל ד', מלמד.
לישנא דרבנן אמפליא, בשש, גרד א', חרם ב', חתל, כפש, טל י"ג, מנפא, עב ג', פצם, פקע ה', צנון, קשט א', רתח.
לשון רבותינו משנה.
לשון תורה אברוארי, אפותא, נגסטר.
לשון תלמוד אהן, אכסדרה, קרף, שגם.

עוד יש להעיר כי שלש פעמים הביא רבינו לשון גרמטיקו והוא בע' פרקופי, קרטין ובע' תאטר, ועל

מובנו כבר העיר בצדק הרב בעל מוסף ערוך בע' קרטין וז"ל: וזה דעת בעה"ה באמרו בלי גרמטיקין כי יש לשון יוני המוני ויש לשון יוני אשר בו נכתבו דברי חכמה והוא מיוסד על הדקדוק הנקרא גרמטיקין עכ"ל, והג' שי"ר בתר"ן הערה ט"ו ממרחק הביא ראיתו להנחה זו היינו מבעל מאור עינים חי"א פנ"ז וז"ל כי היוני יש לו לשון מיוחד להעלות על ספר ולשון ידבר בו איש אל רעהו וכ' ע"ש. וזה החילוק נראה לעינים גם מציון (הובא מהחכם ר"י דוקעס נ"י במ"ע של מהרז"ף ח"ח, רל"ט) נכלל בפי' של פיוט „ארעא

רקדא" הנמצא בכמה מחזורים, ושם ישנו בזה"ל דוליס לית ביה, אין בו דופי וגבל. אנשי רמיה ומרמה לשון יון ולעז גרמטיקי דולוס וכן שם זונא ובלעז גרמטקי. ועוד בכ"י של מ"ג נמצא בבריטיש מוזעאום (גם זה נעתק מהחכם הנ"ל שם) איתא ביאור איזה מלות הגיוניות בלשון גרמטיקי ע"כ, אבל במחברת הערוך לר"ש פרחון ע' ברק, וע' שרף השתלשל והושאל כינוי לעז גרמטיקא לחכמות וידיעות של פילוסופיא בכלל עיי' הקדמת מו"ל החכם זלמן ן' כוכב טוב צד י"ט והלאה. אבל מ"ש שם כי הערוך השתמש הרבה פעמים בלשון גרמטיקא הוא קצת בלא דקדוק כי לא נמצאת רק בערכים המצוינים היינו ג' פעמים. ובע' אונוס הוכחתי כי בהוספות של סופר מבורך נמצא ג"כ לשון פוליטיקו והוא ג"כ כעין לשון גרמטיקי פי' פוליטיקו בל"י πολιτικός הוא הלשון שמדברים אנשי עיר להיפך מאנשי כפר. וזה מה שהעיר הסופר המוסיף לדברי רבינו היינו מבורך מפי ר' משה הנפוסי ז"ל כי אונוס בל"י של בני העיר, היינו בלשון חכמים נקרא חמור והשאר היינו כמו אינשו דאמרי קורין לאונוס גיידרו. עיי"ע אונוס ומ"ש להוציא מלב הקורא כי ר' משה הנפוסי היה בן דורו של רבינו נתן.

והנה מקום אתי להעיר פה גם על דרך דקדוק של רבינו בע"ה. ידוע למבין כי ר' יהודה חיוג תלמידו של ר' מנחם ן' סרוק היה הראשון בבעלי המדקדקים המשלשים פעלי לה"ק — כדרך לשון ערבי — תחת אשר מלפנים רק אות אחת או שתים באו אל התיבה, והראב"ע בשפה ברורה צד רנ"ו הפליג לשבח את ר"י חיוג בזה"ל: דע כי כל המדקדקים הקדמונים החזיקו לשרשי ישב. ירד רק ש ב. ר ד. לשרש. עשה רק עש. לנגע—גע. ומן נזה נטה רק אותיות ז', ט' וכו'. ויפקח ד' את עיני יהודה להכיר האותיות הנחים איך הם נוספים חסרים או מתחלפים ע"כ. ובעקבות ר' יהודה — אשר העתיק אהלו מפי"ץ בערבית לקרדאבא להיות שם מורו של ר"ש הנגיד — הלכו הספרדים להגביל לכל שרש ג' אותיות. ולא כן האשכנזים ובני איטליא, שאצלם גם אות אחת דיה להיות שרש ועל ידי הוספת איזה אותיות יסתעפו ממנו הוראות שונות שנאצלו מן השרש בן אות אחת. וזה האחרון ג"כ מדרכו של רבינו נתן בע"ה להחזיק לפעמים אות אחת בשרש/ אי לזאת ציין ע' ז' תחת אזה ותזה, ע' ד' כפי ג' אמיתית של כ"י וויען (וכמו ששיער על נכון בלי ראית הכ"י הג' שי"ר בהערה נ"ו ע"ש) להוראת שרש ודאי, ידה ודה, ע' ט' (אחר ע' טח) תחת שרש טט ונטה. וכן בשרש בן ב' אותיות ד"מ בט תחת נבט, גב תחת נגב, גבה, גבב! לד תחת ילד; לו תחת לוה; לק תחת לקה; פך תחת הפך והאות הנפל טפל וחסר אצלו ומלנת אלה יסדר תמיד בין המלות אשר תחילתן באות עקרית של מלה זו וכן כתב בע' נגה „והעיקר גה" ובע' נשק ב' כתב: „שק העיקר" ובע' נשר א': „שר העיקר" בנטף ב' כתב: מסתברא נטל, נטע, נטף אין הנו"ן עיקר; ובע' רת כתב: „מסתפקא לן אם ה' של הרת יסוד בתיבה או לא". וע' הדוגמאות הנ"ל בתולדות ר"א הקליר הערה ז'. ולפ"ז אף אם יהודה חיוג להורות שלח לפניו עזב רבינו דרך בעל המדקדקים של ספרד וידוע כי גם רש"י ראש המפרשים בצרפת ובן דורו של רבינו נתן אחז זה הדרך ועולה במסילה אחת עם רבינו בע"ה ואחריו נגרר כמה וכמה פעמים בפירושיו עיי' פ"ג סי' א' של המבוא לקמן.

ב) מי הם רבותיו אשר ממקור חכמתם שאב ושתה רבינו נתן.

א') כבר מלתי אמורה בפרק הקודם סי' א' שרבינו נתן בהקדמת ספרו העיד על עצמו: מה ששמעתי וראיתי וסברתי בערך לשטרה וכו' והדבר מובן מעצמו ששמיעה היינו לימוד מפי רבותיו וראיה היינו עדות מכתב ולא קבלה ע"י שמיעה, וסברה הוא מה שרוח מבינתו יענהו. ועתה נחזה מי הם אשר מפיהם שמע לימודיו. בראש כולם היה אביו רבינו יחיאל בר אברהם ז"ל הוא היה פייטן וחיבר כמה קרובות ושלש מהן העתיק החכם הגדול מהריט"ל צונץ בספרו זינאגאגאלע פאזיע (צד ר"ד והלאה ע"ש) מלשון עבר ללשון אשכנזי. והיה ג"כ מן החכמים ורבנים המפורסמים בישיבת רומי וראיה לזה ממה שהביא האו"ז הלכות ר"ה סי' ער"ה וז"ל: ואני הקטן מצאתי סמך לדבריהם בתשובת הגאונים רבינו אלעזר בר' יהודה ורבינו קלונימוס הזקן איש רומי בן רבנא שבתי בבואו למדינת גרמיישא אחר פטירת רבינו יעקב בר יקר זצ"ל שאלו ממנו דבר זה והוציא חותם עדות קודש והראה מכתב שכבר נשאלה שאילה זו במתא רומי וכתב בו שאל מר שלמה היצחקי מן רבנא מרנא רב נתן גאון שחיבר ספר הנקרא ערוך ומן מר דניאל אחיו ומן מר אברהם אחיו והשיבו גם הם שכבר נשאלה בבית מדרשו של אביהם מר יחיאל גאון והשיב בשם מר יעקב וגאון] ריש מתיבתא דמתא רומי דמנהג כשר הוא להיות מלה לסוף לקה"ת ולתקיעת שופר וכ', וכל זה הובא בקצת שינויים בתשוב' בנימין זאב סי' רל"ד ובשלטי גבורים בסוף מרדכי לשבת ובספר אגודה המובא בתר"נ הערה ב' ע"ש.

נשמע מזה שרבינו יחיאל ובנו הגדול ר׳ דניאל ובנו הצעיר אברהם (הנקרא על שם אביו של ר׳ יחיאל) היו תלמידי חכמים מפורסמים. אולם כנראה שלא זכה רבינו נתן ללמוד ימים כבירים מפי אביו ז״ל מטעם שהזכרתי למעלה בראש הפרק עיי׳ במקומו ובשעת כתיבת הערוך הלך כבר אביו לעולמו. וכן הוסיף בד׳ פעמים שהובא שמו היקר בערוך אצל הזכרתו תמיד ז״ל וגם אחי ר׳ נתן הגדול שהובא בערוך י״א פעמים הוזכר תמיד בהוספת ז״ל, אבל מאחיו הצעיר ר׳ אברהם לא הביא רבינו נתן שום דבר יען כי הוא הצעיר לפי השערת הג׳ שי״ר. אבל בתשובת מיימוניות ששייכין להלכות גירושין (פ״ג הי״ג) סי׳ י״ב איתא בזה״ל: ראיתי תשובת רב נתן שיסד הערוך ואחיו רב אברהם בני ר׳ יחיאל ששאלתם וכ׳ וכן בהשאלה הנ״ל הוזכר ר׳ אברהם אצל אחיו הגדולים ממנו וכן הובאה שאלה באו״ז הלכות מילה רס״י ק״ד וז״ל: שאילתא דשאיל שלמה היצחקי מן מר נתן ומר דניאל ומר אברהם בני ומרנא (צ״ל בני מרנא) ר׳ יחיאל מן מתא רומא ז״ל על קטן שמת קודם שמונה ימים וכו׳.

ורבו השני אשר ממנו למד רבינו נתן היה ר׳ מצליח ז״ל והביאו בז׳ מקומות (עיי׳ למטה) ומע׳ אנפקינון נראה בעליל ששמע מפיו כי הוא בעצמו מעיד וז״ל: ואני למדתי מפי ר׳ מצליח ז״ל. ודע כי החכם הכולל מהר״מ שטיינשניידער נ״י מצא מציאה גדולה בעקד ספרים של אוקספורד והוא כ״י בלשון ערבי ועברי כתוב מר׳ מצליח ומתוך הכ״י הזה ידים מוכיחות שהיה ר׳ מצליח ז״ל דיין בזיצילא וגלה לבבל לשבת לרגלי רה״ג ז״ל אחרון שבגאונים לשתות ממימי לימודיו ואחרי מות רה״ג שב ר״מ למקומו הראשון וסיפר עוד ר״מ בכ״י הנ״ל שאחרי שובו בא לר׳ שמואל הנגיד להגיד לו על אודות המראה הגדול אשר ראה בעיניו כי רה״ג ז״ל והקתוליקום הנוצרי גושאים ונותנים זה עם זה ויושבים בשלום והשקט כשבת אחים גם יחד. וזה הפיץ לנו אור מאין בא לרה״ג ידיעת העתקת ע, זקנים שהזכיר לכלים פכ״ג מ״ב בפירושו לסד״ט צד י״ז בלי ספק שמע כן מקתוליקוס עיי׳ הערת רא״ג במ״ע דייטשמארגענל. געזעללשאפט חי״ב צד שע״ג. ועתה לא אפונה כי ע״י ר׳ מצליח רבו שמע רבינו נתן רובי פירושיו של רה״ג בענין פתרון מלות ערביות ופרסיות כי היטב ידע לשונות אלה רה״ג כמוכח ברור כשמש מפירושו של סדט״ה וגם ידוע שרה״ג כתב בלשון ערבי ספר על הדקדוק המובא מאבן בלעם במלות נגד, אשש, וגם בספרו המאסף הוא מדרש מלים בדרך א״ב והשורש כפי האות האחרונה שלו כמו רצד תחת אות דל״ת באר רה״ג המלות עפ״י לשון המשנה ולש׳ ערבי ולפעמים העתיקה ללשון פרסי ועל ספר זה, חבל דמשתכחין ולא נמצא עתה, כתב ראב״ע בריש מאזנים: „מלא חכמה וכליל יופי״.

ועוד למד רבינו נתן מפי ר׳ משה הדרשן מעיר נרבונא שהביאו בערוך איזה פעמים (עיין למטה) ובע׳ אדנדקי כתב רבינו בזה״ל: שמעתי מפי ר׳ משה הדרשן ז״ל מעיר נרבונ״א ובע׳ נגד ב׳: ואני קבלתי מר״מ הדרשן מעיר נרבונא, ובע׳ צדק: כך קבלנו מר״מ הדרשן ובע׳ קצרא א׳: ר״מ הדרשן שנה לנו, וגדולה מזו מצאתי ביוחסין השלם צד קע״ד ע״ר שמכנה רבינו נתן בז״ל: ובערוך ר׳ נתן הבבלי מנרבונא בע׳ שגש וכ׳ וכינוי הבבלי מובן לפי משפטו הנ״ל שהלך רבינו לבבל. וזה ללא אמת וכן מ״ש בעל היוחסין (שם צד רי״ז סע״ב והלאה) וז״ל: ור״מ הדרשן מנרבונא היה רבו (של ר״נ בע״ה) וכן רש״י ששמע מפיו בפ׳ וישלח יעקב ע״כ ר״ל בבראשית ל״ה ח׳ אינו מדוייק היטב כי רש״י הזכיר תמיד ר״מ הדרשן בסגנון אשר מובן מתוכו כי לא למד מפה אלא מכתבי ר״מ הדרשן עיי׳ הציונים בתולדות רש״י לרי״ט צונץ במ״ע שלו צד שי״ח ובתולד׳ ר״נ הערה מ״ז ובליקוטים להחכם בערלינער בספרו רש״י על התורה צד קפ״ו. וממה שידענו כי רש״י הזכיר בשם ר״מ הדרשן כמה מלות אשר פתרונן מלשון ערבי ופרסי וגם ממה שידענו כי היתה לר״מ הדרשן חכמתא רבתי במקראות ומדרשים הוברר לנו כי פי שניים ברוחו של ר״מ הדרשן נאצל לתלמידו רבינו נתן שלמד ממנו לשונות שונות ופירושי המדרשים השונים.

ומן רבותיו של בע״ה היה כפי הנראה גם ר׳ משה כלפו מן בארי באשר השתמש בע׳ קרש א׳ וע׳ תתיא בלשון אומר, והיה אומר ע״ש. ועל תכונת עיר בארי עיי׳ תולדות ר״א הקליר הערה י״ז. אבל כבר הזכרתי שר׳ משה הנפוסי לא היה רבו של ר׳ נתן כי היה מדורו של מבורך הסופר.

ב׳) אחרי שראינו מי המה הגדולים אנשי שם אשר למד מפיהם רבינו נסורה נא ונראה מי הם אשר למד מכתבם ולא קבל מפיהם.

הראשון מן המצויינים המפורסמים היה ר׳ גרשום מאור הגולה שהובא בשמו הכבוד ל׳ פעמים (עיי׳ למטה). ודע שבהערה מ״ו כתב הג׳ שי״ר וז״ל: רגמ״ה מובא בערכים הרבה מאד, אולם בע׳ חלק ג׳ כתב ור״ג פי׳ וכ׳ ועוד אמר לן חלוקת נפש וכו׳ ואמר לן משום רה״ג וכ׳ עכ״ל נראה מבואר שהיה

תלמידו ושמע ממנו פירושים ונראה שאליו כיון ג"כ בע' כפי במ"ש לשון אחר אמר לן רבי, ובע' מרכנתא ואמר לן רבי דאמר משמיה דר' יצחק האורלוני ז"ל עכ"ל. והנה הקדים כבר להשמיע ההשערה הזאת עוד לפני הג' שי"ר בעל קורא הדורות (צד ה': בהוצאת ר"ד קאססעל) וגם הנ"ל הביא גם הוא ראיה מע' חלק והוסיף לומר גם בע' גב כתב זה פי' רבינו גרשום ע"כ. וגדולה מזו היו יכולים להביא ראיה שהרי בע' סדן ג' סיים רבינו בזה"ל: וכבר פירשנו במקומו מפי רבינו גרשום ז"ל ע"כ. וכן בע' סיינא בזה"ל: וכבר פירש הפרק מפי ר' גרשום ז"ל ע"כ. אבל בכל זאת נראה לי ברור שתיבות ואמר לן רבי בע' חלק ג' ובע' מרכנתא שייכות לרגמ"ה כלומר הוא אמר כן על רבו ולא רבינו נתן על רגמ"ה. והראיה מוכרחת משיטה מקובצת לבכורות שנדפס בקרוב במזבח כפרה (לבוב) שהובא שם לבכורות דף ל', פי' רגמ"ה וכתב שם צד כ"ז עמוד ב' וז"ל ואמר לן ר' משמיה דר' יעקב האורגלי ז"ל ובבכורות ל"ד, צד כ"ח עמוד ב' בשם רגמ"ה פ"א משמיה דר' יצחק האורגלי ז"ל ע"כ. הרי מ"ש רבינו בע' מרכנתא בשם רגמ"ה הובא בשמו גם בש"מ הנ"ל באותו הלשון רק שם הנוסח האורגלי ואין לנו להכריע אם זו עיקר הגי' או גי' דערוך האורלוני ובכ"י קאהוט (עיי' פ"ה למטה במבוא) הגי' האורליני. וגם בע' חלק ג' שייכות התיבות אמר לן רבי (כ"ה בכ"י ערוך) לרגמ"ה הנזכר למעלה באותו הערך ופי' ואמר לן רבי משום רה"ג נמצא בסד"ט לרה"ג נדה פ"ט מ"ו צד ל"ב. ע"ש. ותיבות אמר לן רבי נמצאו ג"כ בע' לולב ב' אחר הזכרת רגמ"ה וזה שייך ג"כ לרגמ"ה ולא לרבינו נתן, וכן בע' כפי ב' פי' תלמיד חכם ממגנצא וכ' לשון אחר אמר לן רבי וכ' (הובא אות באות בש"מ לנדרים מ"ח: צד נ"ד סע"א בשם הרי"ץ והוא היה כפי הנראה בן דורו של הרשב"א, עיין הקדמת הרב החכם מו"ל ד"ו צאמבער) לא שייכות התיבות ל"א אמר לן רבי וכ' לרבינו נתן אבל לתלמיד חכם ממגנצא שהוא לפי השערתי רגמ"ה והראיה מש"מ לכתובות דף כ' ע"ב שכתוב שם בשם רגמ"ה פי' למצות מדות מה שהובא ממש בע' חב א' בשם פי' מגנצא. ורבינו כינה לרגמ"ה עוד לפי ישיבתו במגנצא: רב של חכמי מגנצא מורה של מגנצא (עיי' למטה). והנה החכם החריף ר"י רייפמאן כבר שיער בנפשו במ"ע של מהרז"ף ח"ג. רל"א כי התיבות ואמר לן רבי הן הנה מדברי רגמ"ה וחכם עדיף מנביא כי בכ"י רגמ"ה למ"ק י"ז. איתא כן בפירוש. עיי' מאמר על פירש"י למסכתות נדרים ומ"ק מר"ד צאמבער צד י"ח. ועתה הראיתי לדעת כי הוא דבר קצת מהראיות שהזכרתי לעיל בצד ב' וג' ע"ש. ומ"ש שם בהערה כי בע' דרבן שנעתק הפי' שם ג"כ מפי רגמ"ה צ"ל במקום שם כרע"א: רושם כרעא כיון לאמת שכן הגי' בכ"י וויען עיי"ע דרבן.

והשני אשר פירושיו היו לרבינו נתן לעינים היה האדם הגדול בענקים ר' חננאל בר חושיאל ז"ל אשר כל דבריו קבלה מהגאונים ז"ל וממנו העתיק רבינו רובי תורתו והוא היה מקור היותר ברוך אשר ממנו שאב בע"ה. ולמטה אציין לך מאה וארבעים ושנים מקומות אשר בם הזכיר רבינו נתן את שם הכבוד ר"ח תמיד בהוספת מלה ז"ל. ובלי ספק היו מונחים לפני בע"ה פירושי ר"ח ז"ל לרוב המסכתות והוא השתמש בהם, ובענין זה יש לחשבו כתלמיד של ר"ח ז"ל, אבל רחוק הדבר שקבל פירושיו פה אל פה, ומה שכתב הרש"ל בתשו' סי' כ"ט „שבעל הערוך קבל מר"ח" כונתו רק ששקד על פירושי ר"ח ז"ל ולא שהיה עומד כתלמיד לפני רבו והראיה שתמיד הזכירו בע"ה לר"ח רק בשמו העצמי ולא בשם מורו או מרן עיי' תולדות ר"ח להג' שי"ר בכ"ע שנת תקצ"ב הערה י"ט שהביא עוד ראיות ברורות על זה, ומע' רד ד' שכתב שם רבינו ואמר ר"ח ז"ל קבלנו מרבותינו וכ' משמע קצת שדבר פה אל פה עם ר"ח. ומזה נ"ל ראיה למה ששיער הג' שי"ר (שם) שאולי ר"ח היה איזה זמן ברומי ושם למד ממנו ר"נ ולכן נקרא ר"ח בפי קצת איש רומי. ודע כי רבינו נתן נגרר כל כך אחר פירושו של ר"ח עד כי הרבה פעמים כתב פי' סתם והוא לקוח מפירוש ר"ח ז"ל והג' שי"ר בתולדות ר"ח הערה י"ט וכ"ג והחכם החריף ר"י רייפמאן במ"ע של מהרז"ף הנ"ל הביאו ראיות שהובאו פי' ר"ח בערוך בסתם מבלי הזכרת שם אומרו, אבל מהמפרשים הוזכרו בשם ר"ח. ומגודל התועלת הצומחת מהדוגמאות הנ"ל אציגה אותן בתחלה ואחרי כן אציב הוספותי לבדהן. ואלה הן דוגמאות מהג' שי"ר (הערה י"ט) והן לקוחות ממסכת ב"ב. ע"ש ט: תוספות ד"ה אתיא בשם הר"ח ובע' שגש א' בסתם, וכן י"ב. תוס' ד"ה דוולא וע' דוולא, וי"ג. תד"ה חד וערך קרנזול, וי"ז. תד"ה כליא וע' כליא, וכ"א. תד"ה בסופר וע' אין א' וכ"ז: תד"ה בדחלילא וע' דחל וכ"ח: תד"ה כגון וע' צוף ג'. ול"ו: רשב"ם ד"ה דקל נערה וע' דקל ג'. וס"ז. רשב"ם ד"ה חולסאות וד"ה מצולה הכל בע' חלס. וס"ח. שם ד"ה בר מחווניתא וע' סנטר, וע"ג. שם ד"ה אסכלין וע' אסכלה, ופ"ו: שם ד"ה שנתות וע' שנתות, וצ"ט. שם ד"ה ודילמא שלחופי וע' שלחף, וקמ"ו. שם ד"ה ומצאתי גי' בפי' ר"ח וע' סבלונית, וקס"ד: שם ד"ה ובפירושי ר"ח וע' הן ג' בשינוי לשון המדרש וקס"ז: תוס' ד"ה ספל ב' פירושים בשם ר"ח ושניהם בע' ספל בסתם. ע"ע ספר הישר לר"ת (ל"ד:

פי׳ ר״ח תאטר בל״י חרפה וקרקסאות בתי כסאות ע״כ ובע׳ תאטר כתב כן בסתם ובכלבו סי׳ קמ״ו בשם ר״ח זמית הוה מרק בל״י ובע׳ זמית כתב כן בסתם. ובהערה כ״ג הובא ש״מ על ב״מ י״ט. בשם הר״ח דייתיקי צואת שכיב מרע בל״י נקראת דייתיקי ע״כ ובע׳ דייתק בסתם. והחכם ריי פמאן מציין שבת קכ״ט: תוס׳ ד״ה מאה בשם ר״ח וע׳ בנר בסתם, ורא״ש שם פי״ז סי׳ ג׳ [וכ״ה בטור בשם ר״ח] ובע׳ אסובי בסתם; עירובין מ״א: תד״ה הרשות וע׳ רשות ושם מ״ז: תד״ה חרם וע׳ חרם ג׳. ושם כ״ב נ״ב: תד״ה פגום וע׳ פגם ב׳; ושם נ״ג. תד״ה כי אצבעתא וע׳ אצבע. ושם נ״ג: תד״ה גבר וערך גבר ב׳ ושם ס״ה. תד״ה מסר וע׳ פק ד׳. פסחים ג׳: תד״ה שמץ וע׳ שמץ (עיי״ע שחץ) ושם בתד״ה חקוקאה בע׳ חק ג׳. יומא ל״ד: בתוס׳ ישנים ד״ה פלוסין וע׳ הגדוין וע׳ פלס ה׳, נדרים מ״ט: תד״ה בחסיסי וע׳ חסס. ב״ב ב׳: תד״ה כאשר וע׳ גלל ב׳; ב״מ פ״ג: תד״ה בועל וע׳ כנס; ושם בהג״א פ״ח סי׳ ל״ד וע׳ שׂואל; ש״מ ב״מ על כ״ט: כ״ה כסא דחרשין וע׳ חרש א׳. ושם על ק״ה. באוללא וע׳ אללא. ושם על ק״ז: עבד מאי דעבד וע׳ עבד ב׳; ע״ז י׳: תד״ה שדר וע׳ כרת ב׳; הגהות מיימוני להלכות תפילין פי״ג סי׳ ש׳ וע׳ כל ג׳; תניא סי׳ ס׳ וע׳ תשע. וכן הפי׳ בע׳ רנגר [רוזגר] נלקח מפי׳ ר״ח כדעת הרשב״ם לב״ב קכ״ב. ופי׳ הארוך בע׳ ספקלר הוא פי׳ ר״ח כמוכח מחי׳ הרמב״ן ליבמות מ״ט. ועי׳ במקומו ומקום הניחו גם לי להתגדר בו בדוגמאות האלה: חולין ו׳: וגיטין ס״ו: תוס׳ ד״ה אשת בשם ר״ח ובסתם הובא בע׳ אשת. באו״ז הלכות ברכות המוציא סי׳ קמ״א ובהגה׳ מיימ׳ הלכות ברכות פ״ז הל״ג בשם הר״ח והובא בסתם בע׳ כשש לפי פי׳ השני. פסחים פ״ו: תד״ה נכנסין בשם ר״ח וכ״ה בהדיא בפירוש ר״ח לפסחים שם צד ק״ו ובע׳ דייל בסתם. ב״ב ל״ה: ברשב״ם ד״ה אי דלי בשם ר״ח וסיים ואין נראה בעיני ובע׳ דולא בסתם. שבת קנ״ז. תד״ה הלקט וע׳ הלקט א׳. ב״ב כ׳: תד״ה ושל חמור וע׳ חמר ב׳. קידושין מ״ד. תד״ה כמין וע׳ טגן, ושם ל״ד. תד״ה טורטני וע׳ טרטן ב׳. יבמות ק״י: תד״ה וקמקוו וע׳ כהג׳. ועי״ע תוספ׳ סנהדרין פ״ז: ד״ה ר׳ יהושע בשם ר״ח וכ״ה באמת בע׳ קה ב׳ בשם ר״ח]. ב״מ ק״ה: וע׳ כנס. ב״ממ״ב: תד״ה בכיסי וע׳ כס ט׳. ושם ס״ח: תד״ה מקום בשם ר״ח לפי גרסתו וע׳ כתף. יבמות ק״ג. תד״ה מאן וע׳ לחת א׳. פסחים פ״ד. תד״ה ולא בשם ר״ח ומלה במלה כן בפירוש ר״ח לפסחים שם צד קל״ו ובע׳ מלו׳ בסתם. ב״ב י׳: תד״ה עליונים בשם ר״ח ובע׳ נגד א׳ בשם הגאונים. [והפי׳ הראשון שם הועתק מהערוך לפי הענין מפי׳ כ״י ב״ב לרגמ״ה]. שבת קל״ח: תד״ה הא וע׳ סין. ב״ב צ׳. ברשב״ם ד״ה ועוכלא ובע׳ עכל א׳. יומא ס״ו: תד״ה פלוני וע׳ פלן א׳. סוטה י״א: תד״ה שהיתה וע׳ פע א׳. קידושין כ״ה. תד״ה המנונא וע׳ צנע ב׳. [וכד׳ וויען בט״ס אי׳ בתוספ׳ בשם ר״ת וצ״ל ר״ח]. ב״מ ק״ח: ברא״ש פ״ט סי׳ ל״ב וטור בח״מ בהלכ׳ מקח וממכר סי׳ קע״ה בשם ר״ח ובע׳ צר ב׳ בסתם. ע״ז ל״ט. תד״ה ה״ג. וע׳ קבר ו׳. סוטה ל״א: תד״ה אדם וע׳ רבע א׳. ברכות י״ד. תד״ה הטועם בשם ר״ח ובע׳ רבע א׳ בשם גאון סתם. וברא״ש ובטור ובב״י או״ח סי׳ ר״י ותקס״ז ג״כ בשם ר״ח. סוטה כ״ו: תד״ה שחוף הובא הגי׳ בשם ר״ח ובע׳ שחף ב׳ כה״ג מבכורות מ״ד: בסתם. ב״ב ל״ו. ברשב״ם ד״ה תפתיחא וע׳ תפתח. קידושין מ״ט. תד״ה המתרגם וע׳ תרגם. בש״מ על ב״ב מ״ב: בשם ר״ח ובע׳ שבח בסתם. ובפנים בהוספותי אראך עוד דוגמאות שבציונים מפסחים רובא דרובא נמשך רבינו אחר פי׳ ר״ח לפסחים, אבל בכל זאת הפריז ר״ת על המדה באמרו בספר הישר סי׳ תקכ״ה וז״ל: וכן מוכח בערוך והוא בר סמכא שכל דבריו נערכין על פי ר״ח ע״כ. וכונתו רק שרוב דבריו וכן מצאתי באמת בספר מנחת שי להרב גורצי פ׳ וישב על הפסוק והיא מוצאת וכתב וז״ל ידוע כי רוב פירושיו של ערוך הם כפי׳ ר״ח עכ״ל. ועוד כמה פעמים הובאו פירושי הערוך הנאמרים בסתם מהריא״ד באו״ז בשם ר״ח ז״ל כמו שאראך בפנים. (ועיי׳ עוד פ״ג במבוא אות י״ב.) אבל לא כל הסתם הוא מפירוש ר״ח כי לפעמים אמר גם מדעת עצמו וחולק על ר״ח, ד״מ בע׳ סלת א׳ שכתב וז״ל ור״ח פי׳ וכ׳ ואני אומר וכ׳ וכן בע׳ סמד פי׳ ר״ח ז״ל מלשון פירורין ואנו שונין דאפרוד בדלית וכ׳ ובע׳ הלקט ב׳ אחרי הביאו פי׳ רב שרירא ורה״ג סיים הערוך בזה״ל ודברים אלו מסברא דילן אינון ולא מפי שמועה, ובע׳ פרדשן כתב וז״ל: אם היינו מוצאין ספר שכתוב בו האי פרדשנא להאי דשנא הוה ניחא לן פרדשנא מנחה דשנא אדם גדול וכ׳ וזה ג״כ מסברת עצמו כתב. נשמע מזה שכנים דבריו בהקדמתו לספר הערוך הנזכרים לעיל מה ששמעתי וראיתי וסברתי וכו׳.

ועוד איש אחד אשר לבו כלב האריה (ולא לחנם היה חקוק על צורת חותמו אריה כמו שהעיד הראב״ד הלוי) היה לנוכח רבינו נתן, כי עיניו לנוכח הביטו על רבינו האי אחרון הגאונים ז״ל, אשר לאורו הלכו דורשי התלמוד ממזרח שמש עד מבואו. והנה בס״ג ערכים הביאו בשם וע״ה פעמים הביאו בשם

הגאון סתם בצירוף אביו ר׳ שרירא גאון ז״ל כמו שארשום למטה. ובפרט הלך בעקבות רה״ג בסדר טהרות שכמעט כל פירושיו נמצאים בערוך אע״פ שלא פירשו בשם תמיד. ועל ספרו זה מראה באצבע בע׳ פדם (עיי׳ לעיל עמוד IV) והרבה פעמים הביאו ג״כ הר״ש לסדר טהרות בשם גאון בצירוף הזכרת ספר הערוך או רק ביחידות כמו שארמוז בכל פעם ופעם בפנים בהוספותי.

מלבד אלה שלשה גדולים חקרי לב רגמ״ה, ר״ח ורה״ג ז״ל הוזכרו עוד בערוך תשובות פירושים וענינים מהגאונים הן בסתם הן בקריאת שמם כמו רב אחאי בעל השאלתות (הובא ח׳ פעמים, ועוד ד׳ פעמים שלי׳ בשאלתות שלפנינו) ורב יהודאי גאון (הובא ששה פעמים) ועוד מן הנקובים בשם מן הגאונים רב משה, מר אברהם, רב כהן צדק, רב שר שלום, ר׳ עמרם, ר׳ נחשון, רב סעדיה וזולתם מהחכמים כמו רבינו נסים ב״ר יעקב ור״מ בר קלונימוס ופירושי בעלי מקרא ועוד אחרים. כאשר עיניך תחזינה מישרים, מרשימת שמות וערכים, אשר אנכי מסדר בזה עפ״י א״ב למען ירוץ הקורא בו ואיש איש על מקומו יבוא בשלום.

א׳) אבינו ר׳ יחיאל הובא בע׳ קף; אבא מרי רבינו יחיאל ז״ל בע׳ רק א׳; אבא מרי עד ע״ש, אבא מרי ז״ל בן ערל.

אביו של ר״ח: בר ד׳.

מר אברהם גאון: סח א׳.

רב אחאי גאון: לא א׳ ע״ש (והוא בשאלתות פ׳ נח סי׳ ד׳); כרם ב׳ (פ׳ וירא סי׳ י״ב); רצח (פ׳ וארא סי׳ מ״ב); ענק (פ׳ קדושי׳ סי׳ ק׳); גח ע״ש (פ׳ בהעלתך סי׳ קכ״ג); פרהז (פ׳ שלח לך סי׳ קכ״ט); בם ע״ש (פ׳ ואתחנן סי׳ קמ״ג); גרב ב׳ (פ׳ הברכה סי׳ קס״ח). בערכין אספרגוס, בניתא ע״ש, בסס, חמס א׳ מביא בע״ה שאילתות שלי׳ לפנינו. ועוד מבלי שהזכירו בע׳ זווק והוא בשאלתות פ׳ וארא ססי׳ מ״ב כמו שהעיר ר״י רייפמאן במ״ע של מהרז״ף הנ״ל.

אחי ר׳ דניאל ז״ל: טפיח, לוף, מתק, נקד.

ר׳ אליעזר הקליר: קלר ג׳.

ב׳) בית דין הגדול של אדונינו שרירא וכ׳ לבי״ד הגדול של אדונינו האי וכ׳: אביי.

ג׳) רבינו גרשום זצ״ל: אדן, גב י״א, גרגתא, דגל א׳, דע, דרבון, ורשכי, חט א׳, חלק ג׳, חלק בתרא, טט ב׳, טרסית, טרקלין, כף ב׳, לולב, מהרק, מנת, נשר, סבן, סדן ג׳, סיינא, סלקנדרים, סר ב׳, עטר א׳, עין, על א׳, ענה, ערף, פיטמא, קף.

גאון ז״ל, הגאון זצ״ל, גאון אחד, גאונים, מקצת הגאונים. וצריך שתדע שבכל מקום שיאמר גאון בלי זכר שמו קאי רובא דרובא על רה״ג, וגאונים על ר׳ שרירא ורב האי בנו ועיי׳ ערכים: אכטא, אן ב׳, אספרגוס, ארא, בן דינאי, בס א׳, ברדניקוס, בתול(ה) גלגל ו׳, גנדל, גמז א׳, (ע״ש בפנים הע׳ בהוספותי ושם תראה שגאון קאי כאן על ר״ח) גר א׳, דגם, דם ב׳, דקל א׳, דר ג׳, דרדג, דרס, הלקט ב׳, הסת, זין, חבט א׳, חג, חלון א׳, חמס, חניו, טרז, טשטוש, ידקרת, כה, כמתא ע״ש, כף י״א, כפן, כפת, כר י״א, כשר ב׳, מכס א׳, מל ז׳, מסיפת, מקצה ב׳, מקצוע ב׳, נגד א׳, נגסטר, נער ע״ש, נשר ג׳, סבן, סבר, סדן, סכל א׳, סמך, סמניא, ספסר א׳, ספרק, סרה, עד א׳, עד בתרא ע״ש, ער ג׳, פדס, פדרא, פיים, פלס ד׳, פץ א׳, פצם, פרדכש, קבל א׳, קתל, רבע א׳, רשבא, שב ב׳, שדך ב׳, שולגאי, שנץ, תבר, תה, תשע.

ד׳) רבינו דניאל ז״ל: בית רובע, דרך, טפח ב׳, לוף, נפס א׳, סתו, פרקופי.

רבינו דניאל ב״ר יחיאל: חסך. אחי ר׳ דניאל ז״ל עיי׳ אות א׳.

דיין אחד פילוסופי גרמטיקו: פרקופי.

ה׳) רב האי, האי, היי גאון זצ״ל: אבן מסמא, אבני שיש, אברוגני, אהב, אלמנה, אמר ג׳, אמתו (וצ״ל אם ג׳ ע״ש), אנבא, אסטמה, אספרגוס, אספרי, אפתק א׳, אצווא, ארא א׳, ארבע, ארגז, בר פחתי, ברך א׳, בר שניא, בתול(ה), גבשוש, גז ה׳, גוזמא, גמר ב׳, דגם, דכסוסטוס, דל ב׳, דפן ג׳, הלקט ב׳, זיידן, זק א׳, חג, חד א׳, חזר ב׳, חי א׳, חל א׳, חלק ג׳, חלק בתרא, חרש ג׳, כסן א׳, כשות, לולב, לטש א׳ לפת, מגוש, מתכלתא, נקמז, עשר בתר ע׳ עסק, פי כריסה, פרח ד׳, פרקד א׳, צץ ג׳, קבע א׳, קן א׳, קף, רב א׳, רת א׳, שב ב׳, שרק ג׳, שתק ע״ש, תיים, תתר א׳, אדונינו האי: אביי.

ח׳) רבינו חננאל זצ״ל: אב א׳, אוב, אבא ב׳, אבל, אברוורי, אדן, אזא, אזור, אחר א׳, אי, אכף, אלותא, אלל, אן א׳, אן ב׳, בר פחתי, גב ג׳, גב ז׳ ע״ש, גדף, גויה א׳, גט, גל ב׳, גלל ב׳, גם א׳, גם ג׳, גם ד׳, גן ד׳, גנדל, גס ב׳, גרב א׳, גרב ב׳, גרע, דבר א׳, דגם, דם ב׳, הדם, הדר ג׳, הנמא, ורשכי, זוו, זין, זנר, חוור, חט א׳, חלד א׳ וראה ר״ש עוקצים פ״א, מ״ד), חלק ג׳, חלק בתרא, חמר י׳, חן ג׳, טט, טנדו,

טרסית, יבם, כגני, כדי א׳, כהן, כל ד׳, כסן א׳, כף ב׳, כרע, כרת, למד, לפתא, מגל, מדי, מהה א׳, מהרק, מכנה, מל ח׳, מלתח, נבר, נגד ב׳, נהג א׳, נפס א׳, נר ד׳, נשר, סבן, סבר, סדן ג׳, סיינא, סכין א׳, סלע, סלת א׳, סמד, ספר ב׳, סר ב׳; עד ג׳, עויק, עטר א׳, עין, על א׳, ען, ענה, ערם א׳, ערף, פחם, פיטמא, פלג א׳, פס ב׳, פעל א׳, פצע א׳, פרח ד׳, צד ב׳, צנר א׳, צר ו׳, צרף, קב א׳, קבסתן, קבע א׳, קה ב׳, קף, קצר, קק ד׳, רב א׳, רד ד׳, רק א׳, רק ג׳, רתח, שב ב׳, שבע א׳, שד ה׳, שחף ב׳, שחר א׳, שלחן, שרש, תבר א׳, תיובתא, תכלת, תלמוד, תקל א׳, תרע. — רבינו חננאל בשם אביו ז״ל: בר ד׳; כתב רבינו ננאל שמענו: חמר י׳; פירוש ר״ח ז״ל בקבלה: פרס ו׳. אמר ר״ח ז״ל קבלנו מרבותינו: רד ד׳; ר״ח בשם רב נחשון גאון: תפל ג׳, פי׳ ר״ח קבלה היא בידינו: הדר ג׳. ועיי׳ עוד אות ק׳.

ח׳) חכמי מגנצא: מרכנתא, נחר ב׳, תבליא, תקל א׳; פירוש חכמי מגנצא: הדר ג׳ ועיי׳ עוד אות מי״ם.

חכמי האומות, יש חכמים: צר א׳, חפר, סר ג׳, פרוה.

חסידי מגנצא: אב א׳.

י׳) יהודאי גאון בעל הלכות גדולות ורבינו הזכירו רק הלכות גדולות בלי שמו היקר בערכים אלה: גלמהרג א׳ (הלכות שבת פכ״ג); גרב ב׳ (הלכות יוה״כ), טנר (הלכות טרפות); נסן (הלכ׳ ברכות פ״ו); שבתא (הלכות יוה״כ); שחלא א׳ (הלכות שבת פכ״ג). ועוד נלקחו פירושיו של בעל הלכות אעפ״י שלא הוזכרו בערוך. בע׳ גרם ד׳ מתיבות אי נמי הוי מזיא וכ׳ עד הגרמה שייכות לבעל הלכות גדולות הלכות שחיטה והובא גם בשם ה״ג בתוה״א לרשב״א פרק ב׳ שער א׳; בע׳ זמלסטר מתיבות כפא דפרזלא עד כדתנן ניטל. לקוח מהלכות גדולות הלכות שבת רפי״ז, כל הערך חרותא הועתקה מל׳ ארמי לעברי והועתק מבה״ג הלכות טרפה ואלה הם דבריו שם פירושי בידי שמים ממאי הואי מברקי ורעמי בידי אדם ממאי הוי היכא דנכיסה חכרתה באפה וכ׳. בע׳ צרף ו׳ מתיבות פ״א עד א״ר זביד נלקח מבה״ג הלכות יין נסך עיי׳ על הדוגמאות הנ״ל ר״י רייפמאן במ״ע של מהרז״ף הנ״ל. בתשובת רב שר שלום משמיה דרב יהודאי גאון בע׳ שבע א׳. — ר׳ יחיאל עיי׳ אות א׳.

מר רב יעקב וכ׳: אביי.

גאון מר רב יצחק ראש ישיבה: עד ע״ש.

ראש ישיבת . . אב״ד ישיבת גאון יעקב: אביי. שתי ישיבות: נר א׳. ראש א׳ כ״ה בכ״י ודפ׳ ווניצ׳ אבל בדפ״ר בשני הימים. ראש ישיבה דר א׳.

כ׳) רב כהן צדק גאון אמן ב׳ ובדפ״ר אף בע׳ מגל וט״ס עיי׳ למטה בזה הפרק.

מ׳) רבי מצליח ז״ל: אמפליא, אמפולי, טלת, כחל א׳, מלבן, מתי. למדתי מפי ר׳ מצליח ז״ל אנפקינון, ר׳ משה הדרשן שמעתי מפי ר׳ משה הדרשן מעיר נרבונא: אדנדקי קבלתי מרבי משה הדרשן מעיר נרבונא: נגד ב׳, צדק א׳, קן ו׳. ר׳ משה הדרשן מנרבונא שנה לנו: קצר. רבי משה בר יעקב בר משה בר אבון מן נרבונה: פרקד א׳. רבי משה ראש ישיבה בן מרגא יעקב: דד א׳, ר׳ משה בן בארי: קנכי ע״ש; ר׳ משה כלפו מן בארי קרש א׳; ר׳ משה כלפו ז״ל: תתיה. ר׳ משה גאון: תפל ג׳. ר׳ משה מפביאה עיי׳ ספ״ג של מבוא למטה. ר׳ משה הנפוסי עיי״ע אונוס ומ״ש. ר׳ משולם ב״ר קלונימוס ז״ל סעד א׳; רבינו משולם ב״ר משה ברבי איתיאל מעיר מגנצא: דל א׳. בני מגנצא: אזור; פירוש מגנצא: חב א׳, חן ג׳, מל ח׳, עדי, קלעילון, רק א׳, שב ב׳, שדך. רבני מגנצא: תווך; רב של חכמי מגנצא: שתק. מורה של מגנצא אצא א. כד, סמק. תלמידי מגנצא מפי המורה: אי. תלמיד חכם ממגנצא: כפי ב׳. חכמי מגנצא, חסידי מגנצא עיי׳ אות ח׳.

בעלי מקרא: מעפרת, סך ב׳ ופירושם הובא בסיגנון יש מפרשים, יש מפרש, ומפרשים אותו, ויש שפירש, אית מפרשי, ויש לפרש עיי׳ ערכים: אב א׳, אבוב רועה, אבזקת, אביק, אבן מסמא, אבן שעות, אבן כתף, אגן א׳, איגר, אגריפוס, אח ג׳, אוחר, אבורנקי, אכף, אכר, אלם א׳, אלתת, אנקל, אס, אסר א׳, אפנין, אפיפורין, אפקימא, אצטדינין, בז א׳, בט, בי מדרי, בי מפתקי, בלס, בעט, בעל, בצל, בק ג׳, בי המדודי, בר ז׳, גבח א׳, גגמי, גגית, גדגדניות, גדף, גדר א׳, גויה א׳, גזר, גזת, גמזו, גנסר, גסס, גרם, דלפח, דסקר, הרגני, זך א׳, זכר, זמית, זנס, זפת, זרף א׳, חלזון א׳, חמט א׳, חמס א׳, חסס, חצב ג׳, חרב א׳, חרם, חרס א׳, חריע, חשך, טפיח, טרתא, יניבא, כגני, כה, כלך א׳, כן ב׳, כס ד׳, כסח, כפי, כפר ב׳, למד ב׳, מגביא, מגמר, מהה א׳, מחצל, מט, מסס,

מצולה, משמע, מתח, נבל א׳, גבר, נגר א׳, נחר ב׳, גייר, נעיץ, נתר, סחף א׳, סטיו, סממית, סרך א׳, עב ג׳, עזק א׳, עזרה, עפר א׳, עדקב, פגיון, פן, פסג, פצם, פקל א׳, פקועות, פרד א׳, פרן ג׳, פרקדא, פתא, צב א׳, צמר, צרע, קטה, קטל, קטרב, קלסטרא, קלסק, קן ב׳, קנכס, קס א׳ ע״ש, קסוס, קפאי, קפץ, קרח, קרחיים, קשקש א׳, רכפה, רתח, שבתא, שגדן, שך א׳, שע א׳, שפיר, שקט, שר ג׳, תפס, תפית. יש ספרים: מתח.

נ׳) רבינו נסים זצ״ל: אבן מסמא, אפף ע״ש, אמן ב׳, אסלא, גויה א׳, חבט א׳, טמא, כתבת, מהרק, מכל א׳, נקמז, פשט, רכב. רבי נסים בר׳ יעקב ז״ל: קבל א׳, תלת. רב נחשון גאון תפל ג׳.

ס׳) רב סעדיה גאון ז״ל: ענה; רב סעדיה: המר ב׳ ובדפ״ר הגי׳ בתשובת ר׳ סעדיה.

ע׳) רב עמרם: פסד.

פ׳) דיין אחד פילוסופי גרמטיקו: פרקופי.

צ׳) רב צמח גאון ע׳ מגל ג׳, עיי׳ בסוף הפרק הזה.

ק׳ קדמונינו: תיים, פירושי שהיו בידי גאונים בקבלה: אוני, בטרי, גט, דם ב׳, הדר, נגד א׳, נגד ב׳, פרס ו׳, צדק, קץ ו׳, רד ד׳, רתח.

ר׳) אמרו רבואתא: זג ח׳. אמרו רבותינו, פירושי רבותינו, קבלנו מרבותינו, למדונו רבותינו: גט, כוור, חוור, כשר א׳, שעיה, קבל א׳, קמר ב׳, רד ד׳. אמר רבינו יחי לעד: רב א׳ ע״ש ובע׳ אביי מ״ש. אמר לן רבי: כפי ב׳, לולב, מרכנתא, נחר ב׳. גורס הרב: אדק א׳, אמרו רבנים: חלון א׳, נכת, עת, תיובתא. רבני מגנצא, רב של חכמי מגנצא עיי׳ אות מ׳. בית רבי של בבל: נר א׳. רב מפי רב: אוני. ראשונים: פתרו הראשונים, פירשו הראשונים, שמעו מפי הראשונים: ברדניקוס, חלף, חפר ב׳, שבט א׳.

ש׳) פי׳ רב שרירא גאון ז״ל: גב י״א, גדף, טרף ה׳, ידיד, יוחני א׳, כוור, נחש א׳, קץ ג׳, קמר ג׳. רב שרירא ורב האי בנו הגאונים: הלקט, גוזמא. בית דין של אדונינו שרירא כו׳: אביי אמר רב שר שלום: חפר. פי׳ רב שלום ז״ל כלבוס א׳, כס, מגפיים, סר ג׳, קן ב׳ קרן א׳, תשובת הגאון רב שר שלום: ראש. תשובת רב שר שלום משמיה דרב יהודה גאון: שבע ב׳. שאלה לפני הגאונים: חלון א׳, שאלו לפני רב האי ז״ל: ארבע, דגם, דל ב׳, עשר בתר ערך עסק. שאל מר רב יעקב וכ׳ לבי״ד הגדול וכ׳ אביי. וששאלתם: אמתו (שייך לע׳ אם ג׳) אנדרטא, דקל א׳, הרסנא, טפל א׳. שאלה וכ׳ תשובה: נר א׳. שאלות הראשונות: בסס. שאילתות שלי׳ בשאלתות שלפנינו עיי׳ אות א׳.

ת׳) תשובה לרב האי: אמתו (ושייך לע׳ אם ג׳ ע״ש). תשובת רה״ג ואביו ר׳ שרירא ז״ל: אביי, גוזמא, צץ ג׳; תשובת גאונים: אכטא, סדן, דקל א׳, תשובת שאלות: אנדרטא, הרסנא. תשובה דר׳ גרשום ז״ל: דע. תשובת הגאון רב שר שלום: ראש, שבע ב׳. פירושי בתשובות: אודדא, אכנגר, אסטיסים, אספר, בת צידעא, הרסנא, כנגר, מגג, נבר, סדן, סח א׳, סלת א׳, עד, עכר, עססיות, פדרא, פנח, פצם, פצעל, צלליבא, קבל א׳, קבסתן, שברא, שבתא, שך א׳, שתות, תבליא, תלא אילן, תרמד. תלמיד חכם ממגנצא עיי׳ אות ח׳.

ג׳) בטרם אכלה לדבר ממקור מים חיים אשר ממנו שאב רבינו פירושיו הן מה שנוגע להמלות הן להעינינים עצור במלין לא אוכל מלעמוד על חקירה אחת ויקרה היא בעיני, והיא: אם היה כבר ערוך אחד מסודר עפ״י א״ב קודם ספר הערוך של רבינו נתן ואם היה מול פני רבינו נתן בסדרו מלאכתו הנכבדה. ודע שהג׳ שי״ר בתר״ן צד ח׳ החליט משפטו בזה הענין וז״ל: ואף שכבר חבר רב צמח בן פלטוי גאון ערוך כזה הנה ברור שרבינו נתן לא ראהו גם לא ידע ממנו כמו שנאבד ג״כ מדורות האחרונים ועל זאת יתעצב לב כל מבין, ובהערה י״א כתב וז״ל: רבינו צמח בר מר פלטוי גאון בפומבדיתא בשנת ד״א תרל״ב (כפי איגרת רש״ג) ומלך י״ט שנים. והנפלא שכבר אז כמו ש׳ שנים אחר חתימת התלמוד ראה רב צמח הצורך לחבר עליו ערוך על סדר א״ב. ויען כי אינו נזכר ערוך זה בשום ספר מקדמונים רק בספר יוחסין אמרתי להעתיק משם כל המובא בו מספר ישן נושן ההוא. ע״כ. וגם הציג שם י״ט דוגמאות ולמשפט הגאון הסכים גם רא״ג במ״ע דייטשמארג. געזעללשאפט חי״ב צד קמ״ד רק הוסיף עוד ו׳ דוגמאות מספר עיקר התלמוד לר״א זכותו בעל היוחסין. ויען שמכתבי עתים אלה בלתי נמצאים ביד כל אמרתי להציג הדוגמאות הנ״ל לבדן, והדוגמאות אשר הקרה ד׳ לפני בחפשי בחפש מחופש כמו כן לבדנה, ואתם תלקטון לאחת אחת כזה:

אבא בר חם שם חכם ויוחסין דפ׳ קראקא ע״א ע״ד ושם כתב בפי׳ רב צמח בר פלטוי בערך שלו ובשאר המקומות קוראהו סתם רב צמח גאון).

אבא שאול אומר משמו משם נפשו (שם ל״א:

אדא מרי כמו אבא מרי (ע״ז: ושם כתב בסתם בערוך, וכתב עליו בסדר הדורות לא מצאתי שם עכ״ל ר״ל בערוך של ר״נ, אולם בלי ספק כוונת בעל היוחסין לערוך של רב צמח ובפרט שכן מדרכו לפרש שמות עצמיים כמו אבא בר חם וגוריון וחוני המעגל וחוכה אשת רב הונא עיי׳ לקמן).

באדן שם חכם (פ״ה: וגם שם כתב סתם בערך אמר מבלי קרוא שם הגאון, אך כיון ג״כ בלי ספק אליו שלא נמצא זה בערוך של ר״נ וגם זה מדרכו עיי״ע אדא).

בכור שטן פי׳ בכור האם (י״ד. והעיר עליו בעל היוחסין שם שאולי פי׳ זה כי התלמוד קורא לבכור האם בכור שוטה עכ״ל ובתנא דבי אליה ח״ב גרס בגמ׳ עצמה (יבמות ט״ז.) בכור שוטה ונראה שכן היה גורס גם רב צמח).

גוריון מאספורק, שם חכם הוא ושם עירו אספורק (פ״ו:).

דבר אדבריה רב חסדא לרבנא עוקבא ודרש פי׳ נתן רשות לרבנא עוקבא ודרש ברבים (ק״א).

המספר קומו פי׳ זה המספר בלשון מלכות שיש בה גדופין ולא התירו לר״ג לספר באותו לשון אלא מפני כבוד המלכות (נ׳ ובפירוש כתוב שם ביוחסין שהוא בערוך של רב צמח אות ה״א, ומזה נראה חסרון הסדור שמעמיד מלת המספר בעבור ה״א הוראה שבתחלתה בין אותיות ה״א של סדר א״ב וגם פירושו רחוק ודחוק ויפה כתב עליו בעל היוחסין וז״ל ולא נהירא וכו׳ ואח״ז ראיתי באות סמ״ך (בלי ספק בערך ספר ושם מקומו) שחזר לפרש כפי׳ רש״י עכ״ל).

חוכה בכ״ף הכי גרים בב״ק (פ׳.) והוא שם אשת רב הונא ולא חובה בבית (פ״ח:).

טוביינא דחכימי פי׳ מופלא בחכמה (נ״ב. וכתב עליו שי״ר שהוא ל׳ פעהלווי ע״ש).

כוזביות מעות כוזבית פי׳ שם מדינה שנא׳ והיה בכזיב בלדתה אותו (ל״ה:).

כרבלתא דרב אדא בר אהבה שלא רצה ללבוש משום שעטנז עשה (ע״ו.).

מגלונאה קבא מגלונאה פירוש עיר ששמה מג״ל והיא ששרה בה חוני המעגל זכרו לטוב (נ״ו: והוא פי׳ קרוב וישר).

מעון הזה פי׳ בעבור שראה ר׳ זכריה בן הקצב את החרבן נשבע כן מלשון מעון אתה וכו׳ נ״ו.) וכתב עליו בעל היוחסין שם ואין זה אמת עכ״ל, ואני מוסיף שאינה מובנת ואולי כונתו ע״ש שנא׳ מעון אתה היית לנו לשון עבר קודם החרבן והוא רחוק).

ספר המספר קומי עיי׳ אות ה״א.

פרישתבינא דפומבדיתא פי׳ איש גבור גבוה מכל העם (ל״א: בלי ספק שהיא פרסית קדמוניות ורב צמח ידעה עיי״ע טוביינא).

צלותיה דאברהם פי׳ תפלת מוסף שהיא ג״כ מתפלת שחרית שתקן (מ׳:).

רחבה דדייק בשמות שנסתפק לו אם שמע מר׳ יהודה בר אלעא או מרב יהודה (ד׳.).

שגש עולא משגש אורחתיה דאמיה פי׳ רב אחדבוי נקרא כן שגרם שתגלה אמו שדים כי היניקה לרב ששת (ק׳:).

ואחרי שהזכיר שי״ר שתשובת רב צמח הובאת בשערי צדק (דפ׳ שאלוניקו) ח״ה שער ז׳ סי׳ ד׳ בפי׳ המלה מגסתא דכסף וכן שער ב׳ ח״ד סי׳ כ״ו פי׳ מלת תוך ושם סי׳ כ״ח פי׳ מלת טרשא, ושער ד׳ ח״ד סי׳ ב׳ פי׳ מלת בקתיה ממנו חרץ משפט כזה: ורבינו נתן לא ראה זה הערוך בודאי שכן איננו מביאו בשום מקום ואפי׳ במקום הראוי והנה בע׳ חב מביא חוכה אשת רב הונא ולא כתב פי׳ רב צמח חוכה בכ״ף וכן פרשתבינא לא נמצא כלל בערכיו רק גרים במקומו פשתיכנא וכן מגלונאה וכדומה-ובערך רב מביא פירושו של ר״ח על רחבה דדייק בשמות ולא דברי רב צמח. וע׳ מגסתא ג״כ פי׳ אחר נראה שלא ראה גם תשובת הגאון, עכ״ל. ורא״ג במקום הנ״ל החזיק גם הוא טענת שי״ר שלא ראה רבינו את ערוך של רב צמח גאון והוסיף עוד מכ״י של ערוך חברו בעל היוחסין דוגמאות אלה (ועיין על כ״י זה בפ״ד של מבוא למטה).

קלני מראשי (סנהדרין מ״ו.) ורב צמח פי׳ קלני צער שלי מראשי.

קר י״ד (ע״ז מ׳.) ורב צמח פי׳ כמו מזומנים לתורה.

רטן רטנין (שבת קמ״ז.) ורב צמח פי׳ חברים תרג׳ וחובר חבר ורטין ריטן. —

ומהוספות של בעל מחבר היינו של בעל היוחסין יש להביא:

ארזג בערוך רב צמח דעבד ארזג והוא בסנהדרין (מ״ו:) מנין קבורה מן התורה וא׳ רב אחא בר יעקב נמסר עולם לשוטים שאינם יודעים להשיב וכו׳ ובעל הערוך גורס ארגז ושם פי׳.

גלמושין (צ״ל גימ״ל ושי״ן מגילה כ״ה:) בלשון ארמי בר גררייתא (צ״ל גיורתא) ובר שמא סריא לא בן גייפתא ובן שמא סריא זה מצאתי בערוך בר (רב) צמח.

גונדקא כיון שראה את בת שבע יושבת על הגג בתוך חלתה לקח צרור עגול וזרק בקשת על חלתה ונפלה מעליה והביט בה. מהו חלתה מחצלת של קנים שהיא עשויה כאהל זה מצאתי בערוך רב צמח. (עי׳ בסנהד׳ ק״ז. אבל שם לי׳ מלת גונדקא ועיי״ע גנת בהוספות׳).

* * *

ועתה באתי אני מלקט אמרים אחר הקוצרים, כמו שמצאתי ביוחסין השלם (דפ׳ לונדון) אספרה כמו הנה ואסדרם עפ״י א״ב עם קצת הערות המעידות כי רבינו נתן ראה הערוך של רב צמח גאון והשתמש בו לפעמים, ראה זה דבר חדש.

ביבר ורב צמח פירש שחיה ראה נקראת ביבר (יוחסין השלם קצ״ז ע״א).

בר גרדי ורב צמח פירש עילא בר גרדי עיר בן אתונות (שם קפ״ד רע״א) ע״כ וא״כ לרצ״ג גי׳ אחרת היה לו בנדרים מ״א: עיי״ע גדרון שגם רבינו פי׳ שם גדרונא עייר וזה קרוב למה שפי׳ רצ״ג.

בר פחתי ורב צמח גרים רב (צ״ל בר) פאתי מתרגום פאתי מואב רברבי ע״כ (שם קפ״א רע״ב) ובערוך של ר׳ נתן ממש כפירושו בשם איכא דאמרי וז״ל שם איכא דאמרי בר פאתי כדכתיב ומחץ פאתי מואב ע״כ ולפי׳ ראשון פי׳ ג״כ רברבני וזה מראה באצבע שרבינו נתן השתמש בערוך של רצ״ג.

הג (הגיון) ואכתוב בכאן מה שפירש רב צמח גאון מנעו בניכם מן ההגיון מלהגות במקראות שהן נוטין למינות וכו׳ וכתב עליו בעל היוחסין ויש מפרשים ההגיון כפשוטו חכמת ההגיון ואמרו מנעו בניכם ולא עצמיכם אבל בפ׳ חלק נראה כפירוש רב צמח גאון ע״כ (שם קכ״ד ע״ב) כונת בעל היוחסין כי בברכות כ״ח: נראה כפשוטו, אבל בסנהדרין במשנה דפ׳ החלק (סנהדרין צ׳.) נראה כפי׳ רצ״ג, ודע שרבינו נתן פי׳ ג״כ כרצ״ג וז״ל בע׳ הג א׳ בחלק ההוגה את השם באותיותיו (סנה׳ שם) ובפ׳ תפלת השחר בגמ׳ ר״נ בה״ק (ברכות שם) ובחלק בענין סנחריב (ק״א. בסנהדרין אבל לפנינו לי׳ ומבעל היוחסין לעיל משמע שלפניו היה עוד מונח) מנעו בניכם מן ההגיון פי׳ מפתרין פסוק כצורתו ע״כ וכ״ה ברש״י לע״י בשם הערוך (עיין בפ׳ שלאחר זה במבוא) וא״כ מי יכחיש שרבינו נתן נגרר אחר רצ״ג.

מונבז ורב צמח אמר מונבז בן הורדוס חסיד וענו ע״כ (שם צ״ג סע״ב).

נגב והנגיב למפיבושת . . ורב צמח גאון פי׳ ששאלו היכן ר׳ אבהו ואמרו נמלך בר׳ יוחנן והלך לדרום אצל ר׳ יהושע בן ר׳ גמליאל בנו של רבינו הקדוש ע״כ (שם קס״ה סע״א) וזה לשון רבינו נתן בע׳ כתר א׳ והנגיב למפיבושת (עירובין נ״ג:) הלך אצל חכמים שבדרום ללמוד תורה ע״כ. מי לא יראה שיווי הדעות בפירוש המאמר הזה?

נהרבלאי רב צמח פי׳ חכמים שם מקום אחד ושמו נהרבלי והוא רמי ברבי ע״כ (שם קס״ח סע״א) ובע׳ נהרבלאי אי׳ וז״ל בס״ג דפ״ק דסנהדרין (י״ז:) נהרבלאי מתנו רמי בר ברובי עכ״ל בכ״י הגי׳ ברובי וכ״ה בכ״י רש״י לביצה ח׳: עיי׳ דקדוקי סופרים צד ז׳. שם. ואולי לא היה לפני רבינו רק הגי׳ נהרבלאי מתנו ובא רבינו לפרש מי הוא נהרבלאי ותירץ רמי בר ברובי שאל״כ מה בא לחדש בציון של מאמר בלי פירוש וא״כ שפיר ידע מרצ״ג שגם לפי פירושו לא היה מונחים תיבות רמי ברבי כמו שלי׳ בביצה ח׳: ע״ש וברש״י ובהגהות הגרי״ב לסנהדרין שם.

נחמני רבה בר נחמני . . ורב צמח פי׳ כי תלמידיו כולם חכמים ע״כ (שם קפ״ו.).

שפא ונתן לו שפא דדינרי ר״ל ארון כמו עאל אבריה לשפא כן פי׳ רב צמח גאון (שם ק״ס סע״ב) וז״ל רבינו נתן בע׳ שף ט״ו . . ובס״ג דפ׳ ואלו הן הגולין (מכות י״א:) עאל איבריה לשיפא פי׳ ארון כדגרסינן בס״ג דפ״ק דקידושין (מ.) מאן גרם ליה לאו עניותא יהב ליה שיפא דדינרי זה הפי׳ למאן דגרס לא הוה מעייל איבריה לשפא פי׳ זרועו היה עומד חוץ לארון ואח״כ נכנס ולמאן דגרס וכו׳ מי שיש מוח בקדקדו יראה שפי׳ ראשון זה ממש בעצם תומו כפי׳ רצ״ג ולפי׳ בי״ת של ערוך נמשך רש״י בפרק החובל (צ״ב.) עיין יוחסין שם. ובערוך של יוחסין כ״י הביא רק שני פירושיו של ר״נ בלי הזכיר פי׳ רצ״ג.

שהה שוהה ר"ל שעה או שתים (חולין ע"ה:) . . ורב צמח בע' שהה אפילו מיטרא שהי ר"ל שהיה יגע באותה שעה ומיגיעתו לא יוכל לדבר ולפיכך שתק שיגיעה זאת נקראת בלשונינו שהייה ע"כ (שם קצ"ה.) וכתב עליו בעל היוחסין ואני אומר כפי פי' זה היה בחסרון הלמ"ד כי תרגום ותלה ואישתלהי ע"כ ולא הוכרחנו לזה כי כוונת רצ"ג לפי דעתי על לשון ערבי سهى = שהי שענינו עזב ושכח דבר אחד עד שהוא מיגע ומתעסק בדבר אחר. אבל הרחק של פי' נראה לעינים ועל כן לא הביא רבינו נתן זה הפי' של רצ"ג בע' שה א' ע"ש.

שגש בערוך של רב צמח בר פלטוי גאון בע' האלף באילעא ור"ל תחת עולאו זה לשונו: אילעא משגש ארחתא דאימיה. רב ששת מאור עינים היה וא"ל רב אחדבוי בר אמי מסיט נבלה ר"ל מניד ומניע את הנבלה בכלי או בקנה ואינו נוגע בה ועוד שכבת זרע שהיא טמאה ת"ל או איש ואחז ביד רב ששת והראה לו שחוק ובשביל שלא עשה כדרך ארץ צר לו הדבר לרב ששת ונעשה אלם ונשתתק אמרה לו אמו הביט לשדיים הללו שינקת מהם חלב ע"כ (שם קע"ד:) ציינתי הפי' הזה יען שהג' שי"ר קצר לפי דפ' קראקא. והנה בע' שגש א' כתב רבינו וז"ל פי' למה נקרא שמו משגש מפני שגרם לה להתגלות לפני רב ששת ואמרה לו ראה השדיים שלי שינקת מהם כלום. אני חשובה לך להתגלות לפני (כגי' דפ"ד) כאם מינקת ע"כ הרי שקרוב הוא לפי' רצ"ג לפי שמסיים אבל בתחלת המאמר יפה פירושו של רבינו מפי' רצ"ג כמו שהוכיח ג"כ בעל היוחסין ע"ש ועוד כתב שם וז"ל ואח"כ מצאתי חרוש בתרא מהר"ן ופי' כפי' הערוך ע"ש.

שק ת"ח כל שאין חלוקו נראה מתחתיו טפח ורב צמח פי' בע' שק שיעוריה דגלימי לגבי טומאה ע"כ (שם קצ"ד רע"א) וכונתו על ב"ב קי"א. ועיי' שם הרשב"ם וכבר פי' כן הרגמ"ה כ"י לב"ב שם וז"ל כלומר שיעורו של טלית זו כשק הוא שאין דבר חשוב ואין מקבל טומאה וכו' ובע' גל ו' הביא רבינו נתן רק חציו של מאמר ע"ש.

ועוד אני מוסיף להביא ראיה שהובא רצ"ג מבעל היוחסין אע"פ שלא הזכירו בשם:

אבוכרם אבוה דבר אבוכרם ואמרי ליה אחוה דבר אבוכרם. . והערוך פי' אבוכרם שם חכם ע"כ (שם ק"ג:) וכתב בעל סדר"ה צד י"ב ע"ד לא מצאתי בערוך ע"כ ובאמת לי' ונ"ל שכיון לערוך של רצ"ג ועיי' פירש"י חולין ל"ט סע"א.

אושעיא ר' אושעיא זעירא דמן חברייא פירש"י ז"ל צעיר הישיבה . . והערוך פי' זעירא מפני שיש אושעיא רבה וכ' ע"כ (שם קי"ח ע"ב) ודע שרבינו נתן לא פי' בשום מקום מאמר ר' אושעיא זעירא וכ' (חולין ל"א. תענית כ"ד.) ולדעתי כיון גם בזה לערוך של רצ"ג.

בעל חוטם ובסוף תענית פירש"י בעל החוטם בעל צורה כלומר גדול הדור ואני אומר בעבור שמיפה הפנים וכן מצאתי בערוך ע"כ (שם ס'.) וגם מאמר של תענית (כ"ט.) זה לא פי' רבינו בשום מקום ונראה שמובן כאן פי' ערוך של רצ"ג.

ביר גרמא דעשיראה ביר . . והערוך פי' שהיתה שן תלושה שאינה מטמאה שהיה אוכל חולין בטהרה. ולשון הערוך היא אדם קדוש כר' יוחנן היאך נושא עצם המת שמטמא אלא שהיתה שן תלושה בידו. פ"א שלא היה עמו וכ' (שם ק"נ סע"ב) ובאמת שני הפירושים האחרונים נמצאו בע' גרם א' אבל מה שהביא בעל היוחסין בתחילת מאמרו והערוך פי' נ"ל שכיון על רצ"ג שאל"כ מה בא להכפיל לשונו ועוד תיבות שאינה מטמאה שהיה אוכל חולין בטהרה חסרו בע' גרם א' ודברים אלה שייכים לרצ"ג.

חסיד וכן בכל אחד [מהשאר] כמו שזה בא בארוכה ערך חסיד בערוך ע"כ (שם ק"פ סע"ב) וכתב עליו בהגה חפשתי בערוך ולא מצאתי וכן בעל סדר"ה ד"ג רע"ג כתב שלא מצא ונלפע"ד שכיון לערוך של רצ"ג.

לוליינו ובערוך פי' לולייאני שם חכם (שם קל"ז ע"ב) וגם זה ליתא בערוך של ר"נ ונראה שכיון לרצ"ג בפרט שהוא מפרש שמות העצמיים כנראה מהדוגמאות של מעלה.

מן ומן ינצרוהו לשון מזונות בערוך (שם קי"ט ע"ב) ודע בע' ישב הביא רבינו נתן דרש מעירובין פ"ו. ופירש ומן ינצרוהו בענין אחר וגם בזה כיון על רצ"ג או אולי חסרו המלות אלה שהביא בעל היוחסין בע' ישב בנוסחאות שלפנינו.

ועתה אניף ידי על ההוספות שמצאתי בכ"י של ספר עיקר התלמוד אשר מחברו בעל היוחסין וגם היה נגד עיניו של רא"ג. והספר הזה (אשר אדבר בו בפ"ד של מבוא עיי"ש) נתגלגל ובא

לאוצר הספרים של הרב המנוח מוה"ר ליבש לעף נ"ע ובנו היקר מוה' עמנואל השאילו לי. בטרם כל אציין עוד שנית דוגמא שהוזכר כבר לעיל וז"ל בע' גלמושין: בלשון ארמי בר גררייתא ובר שמא סריא לא בן גייפתא ובן שמא סריא זה מצאתי בערוך בר (צ"ל רב) צמח עכ"ל. וזה הפי' כמו שאיתא לפנינו קשה להולמו ורא"ג שהגיה במקום גרייתא: גיורתא לא כיון יפה, אבל לפי דעתי אך תקון קטן יפיץ אור רב על ביאור המאמר הזה, והוא כי נשמט הציון מעל המלה לא ותחת לא צ"ל ל"א, פי' לשון אחר וע"י זה מובן הענין שלפי פי' רצ"ג גימ"ל ושי"ן נתבאר בשני אופנים או בן גרריתא כלומר בן גיותא או בן גייפא כלומר בן זונה ונואפת וזה מה שפי' כי גי"מל הוא ר"ת בלשון ארמי בר גרר'יתא, ושין ר"ת ובר שמא סריא. ול"א גימ"ל ר"ת בן גייפתא ושי"ן ר"ת בר שמא סריא. וידוע כי תרגום נואף ונואפת (ויקרא כ', י"ט) בתרגום ירושלמי א' גייפא וגייפתא ובתרגום ירושלמי ב' גיורא וגיורתא ועיי"ע גייף. ועתה זכינו להבין דברי רש"י במגילה כ"ה: ד"ה בגימ"ל ושי"ן בר גירתא [גי' הב"ח בר גיורתא וגי' כ"י רש"י בר גיותא עיי' ד"ס מגילה צד ס"ו:] זונה, [ושי"ן] שמא סריא שם מוסרח כך הוא בתשובת הגאונים וכו' ורבותי מפרשים גייופא וכ' והוברר הדבר שמקור הפי' הזה שמביא רש"י בשם תשובות הגאונים הוא פי' רצ"ג ובפי' זה נכלל גם פי' ששמע רש"י מרבותיו. ואחר הדברים והאמת האלה נראה אור בהיר גם בפי' רבינו נתן בע' סן א' שפי' שם: בג' וש' כלומר מי ששמעו רע מותר לבזותו בן זונה דגיירא דגיירתי וכ' ופי' בן שפחה בן גוי וכו' עכ"ל. והנה פי' ראשון מסכים לפי' שני של רצ"ג שהביא בל"א ופי' שני של רבינו נתן עולה יפה עם פי' ראשון של רצ"ג רק בערך חסרו איזה תיבות ולפ"ד כצ"ל בג' וש' כלומר מי ששמעו רע מותר לבזותו בן זונה [ותרגום נואף ונואפת] גיירא וגיירת (ופי') נ"ל שצ"ל: פ"א בן שפחה בן גוי. ואם נצדק במשפטנו אז נראה כי רבינו נתן הלך גם בערך זה בעקבות דרצ"ג.

קרם כפ' עושין פסין [עירובין כ"ב.] מי שלימו להו קרמי דאגמא . . . רב צמח פי' חטים שלא נתמלאו יפה עכ"ל בע' קרם ד'. ורבינו נתן בע' קרם ד' נגרר אחר פי' של ר"ח לפסחים ל"ה. (צד ס' דפ' פאריש). ופירש"י עיי' לעירובין כ"ב. ד"ה קורמי.

שבח שבח המגיע לכתפים [ב"ב מ"ב:] ורב צמח גאון פי' אילן או דקל שיש לו קומה ומגיע עד כתף איש עכ"ל ובע' שבח פי' רבינו נתן כר"ח כמוכח מש"מ למקומו ועיי' לעיל ורשב"ם פי' כרגמ"ה כ"י כמו שארך בע' שבח.

תהום קבר התהום: ורב צמח פי' באות החית קבר התהום עצמות של אנשי דור המבול נגערו לתהום לכך קרוי קבר התהום וי"מ כל ספק טומאה בתהום נקרא כן עכ"ל ואולי תיבות מי"מ שייכים כבר לבעל היוחסין וכן פי' גם הרשב"א בחידושיו לסוכה כ"א. ורבינו בע' קבר ב' פי' בענין אחר.

תרים אתריסת לקבלי [נ"ל שכיון לתמיד ל"ב. ובנוסחאותינו אי' שם מה דין אתריסתון לקבלין] ורב צמח פי' מתרים אינו פודה ע"כ. ורבינו לא פי' כלל את המלה.

יתר דוגמאות בשם רב צמח גאון לא מצאתי אבל הובאו עוד בראשונים משמו דינים עיי' רי"ף בסוגית כל הכלים הנטלים פי"ז בשבת וז"ל: ואמר בעל הלכות משמיה דרב צמח גאון דהלכתא כרבי יהודה דקיי"ל ר"מ ור"י הלכה כר"י וכו' וכן ברי"ף ספכ"ב בשבת בסוגי' ואין עושין אפיקטויזין בשבת וסיים וכן אמר בעל הלכות משמיה דרב צמח בר פלטוי גאון ז"ל.

ועוד מצאתי בסידור של ר' עמרם גאון (דפ' ווארשא צד י"ד) וז"ל: ושאילו מקמי רב צמח ראש ישיבת גאון יעקב בישיבה היא פומבדיתא מהו שיאמר אדם קידושא דסידרא, אם אינו קורא מ"ט והשיב כך אם ת"ח הוא יעסוק בשמעתא דגיד הנשה וכו' ע"ש והדין הזה הובא בשם רצ"ג בטור או"ח קל"ב, ודינים בענין סוכה הובאו בשם רצ"ג בהלכות סוכה לרי"ץ גיאת צד ע"ח לספר שערי שמחה להגאון מהר"י באמבערגער, וכן ברא"ש לסוכה פ"ד סי' ג' והובא בטור או"ח סי' תרמ"ג בשם רצ"ג; ובדיני פסחים ברי"ץ גיאת שם צד ק' עיי' ביצחק ירנן, והובא בשם רצ"ג בטור או"ח סי' תע"ג; בענין סדור קדושא הובא רצ"ג בטור או"ח תקנ"ט, ובענין מילה בטור יורה דעה סי' רס"ה. ועוד הובאו בשם רצ"ג תשובות כמו בתשובות הגאונים הנקרא חמדה גנוזה דפ' ירושלים מסי' קי"א עד קל"א ובספר שערי תשובה (דפוס לייפציג) סי' רל"ז, רל"ח רמ"ו, רמ"ז, רמ"ח, ש"מ ועיי' עוד הציונים בספר ענטוואורף איינער געשיכטע דער ליטעראטור דער גאך תלמודישען רעספאנזען ממהרז"ף צד 79. ועוד הוזכר רצ"ג בשיטה מקובצת לב"מ ס"ז. בענין פירוש מלת אודיק ובענין פי' מלות את ונוולא אחי בענין הראשון כתוב שם וז"ל: ומאי משמע דהאי אודיק כאדם שמביט ממעלה למטה דהיך שבוייתא דאתיין לנהרדעא אותבינהו בי רב עמרם חסידא אודיקא חדא מנייהו מפומא דאגרא וכו' ע"ש וסיים ה"ר צמח

בר פלטוי גאון ז"ל בתשובותיו סִי' ש"מ. ובענין את ונוולא (כ"מ שם) וכן הגי' לפי ציון בש"מ ג"כ בנדה כ"ה: אנא ונוולא הוינא יתבי וכו' (ולפנינו שם אנא והוא) וכן בגיטין בר"פ ז' גורס יתב איהו ונוולא בביתא (ולפנינו בגיטין ס"ח: הגי' הוי יתיב בלחודיה) בכולם פי' רצ"ג הוא, והוא בלבַד ע"ש שהועתקה התשובה של רצ"ג סי' שַל"ט ועל זו כיון רש"י ז"ל בב"מ ס"ז. ד"ה את ונוולא ועיי' עוד ע' נוולא ומ"ש. וגי' הישנה הזו הביא גם בעל היוחסין עם פי' הגאונים אבל גם נוסח שלנו כבר נודע לו עיי' יוחסין השלם צד קע"א). — נחזור לנידן דידן, אם לא ידעת קורא משכיל הלא שמעת כי ברוב דוגמאות שציינתי בשם רצ"ג נראה בעליל כי רבינו ראה וגם היה מספח פירושיו של רצ"ג ובמקומות אשר לא השתמש בהן יען שלא היו נכונים בעיניו לא הביאם מפני שנהג בו כבוד במדה יתרה. וממין זה רוב הדוגמאות אשר רשמתי מליקוטי הג' שי"ר ורא"ג ז"ל. ובאמת פירושי רבינו נתן ד"מ בענין מעון עיי"ע, שגש עיי"ע שהה עיי"ע שה א' ועוד אחרים יותר נהירא לכל מי אשר אזנו מלין תבחן, ובענין פי' איזה מלות אחרות ד"מ ארזג, קלני, רטן, באמת נמצאו בביאור היותר קרוב לפי' רצ"ג בע' ארגז, קל, א', ורטן ב', ודעתי נאמנה כי לוא הותיר לנו ה' שריד מעט יותר ממה שהובא על ידי ר"א זכותו זצ"ל בשני ספריו הנ"ל כי אז היתה הוכחה היותר מבוררת בענין שיווי פירושי רבינו נתן עם פי' ערוך של רצ"ג ז"ל. ואל תשיבני ממה שלא הזכיר בעל הערוך למי שמקדימו לו היינו רצ"ג רק פעם אחת (בע' מגל), כי כבר הקדמתי לך בראש הפרק הזה ובתחלת פ"ב למעלה כי בדרך התנצלות נתן לנו רבינו כלל גדול שמה ששמע וראה וסבר היה מעריך, אטו כי רוכלא ליחשב וליזל בכל פעם ופעם שהשתמש ולקח או התנגד, זה לא מדרך בעלי אסופות ומסדרי אוצרי מילין כידוע, ובפרט בימים הקדמונים שלבם של הראשונים היה כפתחו של אולם והכל יודעין על מי כיון ומי בעל המאמר. ודי לנו כי רבינו נתן לכל הפחות פעם אחת פירש בשמו של רב צמח גאון. ויען שערך מגל ג' מקוטע הוא בדפוסים האחרונים אמרתי להשלימו מדפ"ר וכתבי ידי וכצ"ל סיום הערך הלזה: מר רב צמח גאון כתב בשליח ציבור הקורא את המגילה שקורא וכורך כספר תורה ורבינו האי גאון אמר מנהגא דחזינא קורא ופושט כאיגרת אבל קורא וכורך כספר תורה לָא חזי לנו ע"כ. ובדפוסי ערוך מקורא וכורך עד קורא וכורך נשמט. ועוד חנני ה' במציאה גדולה וכדי לסיים זה הפרק בדבר טוב זכור אזכרנו כי בדפוס ראשון ערך קטן ג' א' בחתימת הערך בזה"ל זה מצאתי בערוך אחד ולפי דעתי כיון רבינו בלי ספק על ערוך של רב צמח גאון ז"ל, ואולי בטעות הדפוס נשתבשה המלה אחד וצ"ל צמח.

והנה זאת חקרנוה ואתה דע לך.

ג') מי הם גדולי הראשונים והאחרונים ז"ל אשר השתמשו בספר הערוך ואיה מקום כבודו של כל ערך וערך.

א') מימות רבינו סעדיה גאון ז"ל הראשון בין המדקדקים הרבנים אשר כתב ספר „אגרון" או פתרוני ר' סעדי' בסדר א"ב וספר „פתרון שבעים מלות בודדות במקרא בעזר לשון המשנה והגמרא והתרגומים" החלו סגולי יקירי יודעי בינה וחכמה לערוך מחברות עפ"י א"ב לבאר ולברר דברים זרים וסגנון לשונות שונות (עיי' רשימת המדקדקים הרבנים במאמר תולדות הדקדוק מאת ח"צ לערנער נדפס בהשחר שנה שביעית יצא לאור מהחכם וחוקר הנעלה מהר"פ סמאַלענסקין נ"י), אבל אם גם רבות עשו חיל מן המחברות: ספר הערוך עלה על כולנה. ספרי כל אלה הנזכרים כמעט נבלו מרוב הדרך מאד אשר הלך חלף לו הזמן מאתם אל דורנו, רק ספר הערוך נשאר לנו שריד מפליטת המחברות הנ"ל ולא אכלוהו שני העת, ואדרבה אחרי בלותו היתה לנו הדרישה והחקירה בו לעדנה ותענוג נפש. ואם נשאל אחר הנסיבה מדוע נתעו מלתעות הזמן ולא יכלו לנגוע בספר הערוך? אז נשיב אשר מלבד גודל ערכו אשר היה לו כתרים נגד המזיקים הרבים, גם זה היה בעזרו כי כל גדולי דור ודור ודורשיו מנחל עדניו ישתו ויתר שאת ויתר עז נתנו למחברו לזכרו לשם ולתהלה. וביגיעת בשר ורוח וברב עמל טרחתי לקבץ על יד את הסופרים והספרים אשר על ידם ובהם הובא זכרון רבינו וחבורו. ובטרם אקרב לרשימת שמותיהם אמרתי נחוץ הדבר, לדעת פשר דְבַר יחוס רש"י אל ספר הערוך ולהאיר חשכת המבוכה בזה אחרי כי גם הוא היה מן המשתמשים בספר הערוך.

והנה כבר גלוי וידוע לפני המבקרים והחוקרים בשדמות קדמוניות ישראל כי רש"י אשר בימי חרפו הריץ שאלותיו אל הגאון בעל הערוך (עיי' רפ"ב במבוא וכן הובא שאלה אחרת באו"ז הלכות מלה רסי' ק"ד בזה"ל שאילתא דשאיל שלמה היצחקי מן מר נתן ומר דניאל ומר אברהם בנו ומרנא (צ"ל בני מרנא) ר' יחיאל מן מתא רומי ז"ל על קטן שמת קודם שמונה ימים וכו') בפה מלא הזכיר

פעם אחת את ספר הערוך והוא בשבת י"ג: ד"ה האוכל ושם כתב בזה"ל: מצאתי בספר הערוך וכ' ע"ש ובע' גויה, ואני בעזרת שדי מצאתי עוד און לי כי ברש"י לעין יעקב לברכות כ"ח: (ברכות פ"ד סי' ע"ז) כתוב לפרש מאמר של ר"א מנעו בניכם מן ההגיון בזה"ל: לישנא אחרינא משיחת הילדים ובערוך פי' בע' הג שפותרין פסוק כצורתו ומנעו בניכם ממנו עכ"ל, וכ"ה באמת בע' הג א' ולמעלה ברשימה מהדוגמאות מערוך של רב צמח גאון חוינו דעתינו כי גם רבינו נתן הלך בזה הפי' בעקבות רב צמח גאון, ובב"ק ט"ז. ד"ה צבוע זה אפא כתב רש"י בז"ל: אלמא צבוע זכר משתנה לכמה מינין הילכך קרי לה ברדלס ונפרזא ואפא כך מצאתי ע"כ. והוא בע' אפא א' ע"ש היטב. ועוד בכריתות ה'. ד"ה המקום סיים רש"י בזה"ל פי' רומי וכיון בלי ספק לערוך בע' בד ב' שמסכים לכל מה שהביא פירש"י שם. וזולת זה לא מצאתי הזכרת הערוך יוצאת מפורשת מקולמסו של רש"י כי מה שהובא הערוך בכתב יד רש"י על התורה (בראשית מ"ט. כ"ב) בזה"ל א"ת. עלי עין אלא עולי עין פי' הערוך כל מה שמעיין בך בעין רעה לא יזיקך אלא עולה תהיה ביותר (עיי' מ"ע של מהרז"ף ח"ד צד שפ"ו נומ' 16) ועוד שם נומ' 18) ובכ"י לשמות כ"א. ו' ר"ש היה דורש מקרא זה וג' פי' הערוך כמין חומר וכו' (שם נומ' 24) ועוד בכ"י לדברים א'. א' ודי זהב פי' ה"ר נתן בערוך ל"י קורין ודי היינו ודי (עיי' לקוטים לרש"י מאת החכם בערלינער בספרו המפואר רש"י על התורה) כל אלה הוספות של מעתיקים הן ולא פלטתן קולמסו של רש"י. וכן מה שכתב רש"י לד"ה ה'. ח' וז"ל כך פי' ר' נתן ע"ש אינו מרש"י כי ידוע שהפירוש לד"ה מזמן מאוחר הוא. אבל בכ"ז בלי כל ספק הרבה והרבה השתמש רש"י בפי' ר' נתן בעל הערוך אע"פ שלא הזכירו בשם. ובגליון הש"ס שלי כתבתי בצד פי' רש"י הגהות רבות שמורות באצבע כי הפירושים רבים וכן שלמים הם הנובעים מספר הערוך ולא אוכל להביאם פה כלם. אפס קצהם תראה מדוגמאות הפירושים שלקוחות הן מערוך אות אל"ף והנה תהיינה לך לעד לדין על פיהן גם על שאר האותיות. השוה את המקומות האלה אשר אסדר פה עפ"י א"ב של ערוך: סנהדרין ק"ב: פירש"י ד"ה אח וע' אחאב. ר"ה י"ז: ד"ה סימניות וע' אך א'. ב"מ נ"ט: ד"ה אך וע' אך ב'; תענית כ"ד: ד"ה אבוורנקי וע' אכורנקי וע' כוורנק. ב"ב י"ד. ד"ה אוכלת וזבחים נ"ד. ד"ה אוכל וע' אכל ב'; גיטין ס"ט. ד"ה אכסא וע' אכסא; שבת ק"ו: ב"מ ל"ו: ע"ח. ד"ה אובצנא וע' אכצנא; קידושין ע"ח: ד"ה שאר כהנים ועיי' פירש"י ליחזק' מ"ד. כ"ב וע' אלמנה; גיטין ע'. ב"ק פ"ד. ד"ה אלים וע' אלים; סוטה ל"ה: ד"ה מאן וע' פירש"י לאיוב ל"ט. י"ח וע' אימריא; חולין פ"ד: ד"ה לישמטו וע' אמר ו'; חולין פ"ה: ד"ה יאניבא ושם כ"ח. ד"ה ליניכא ועיי' לנזיר ל"ט. וע"ז ג': ד"ה ביצי וע' אנבא; סנהדרין ק"א: ד"ה ואתה גדרת ע"ש היטב ל"א וע' אנגריא; גיטין כ'. ד"ה אנדוכתרי וע' אנדכתרי; שבת מ"א. ד"ה בי דודי וע' אנטיכי וע' מולייר; גיטין ס"ט. ד"ה אספריכא וע' אספדיכא; ב"ב ל"ג: ד"ה אכסדרא וע' אספלידא; שבת י"ח. ד"ה אספלנית וע' אספלנית; ביצה ל"ו: ד"ה באספרמקי ומנחות מ"ג: ד"ה מה וע' אספרמקי וע' מאה; תענית כ"ה. ע"ז כ"ח. ד"ה אסקוטלא וע' אסקוטלא; פסחים ג': ד"ה אפחזיהו וע' אפחזיהו. עיי"ע אפסר מ"ש בענין לעז של רש"י ועיי"ע אפקטפיזון מ"ש ג"כ בענין לעז של רש"י ובכ"י רש"י שבת י"ב. איתא כך מצאתי; גיטין מ"ד ד"ה פרהנג וע' אפרהנג; עירובין ק': ד"ה אץ וע' אץ; עיי"ע אצוותא מ"ש לשיטת רש"י כ"י שמסכים עם רבינו; עירובין כ"ד. ד"ה אצטבלאות וע' אצטבלאות; שבת קנ"ב. ד"ה אמר ליה ר' יהושע וע' אקא; שבת ע"ה: ד"ה דשקיל וע' אקופי; ב"מ פ"ט: ד"ה עודרין ופירש"י לתהלים פ' י"ג וע' אר א'; ב"מ ק"ג: ד"ה בוכרא וע' ארכבתא; כתובות ק"ג: ד"ה ואריכנא. וע' ארך א'; תענית כ"ד. ב"מ ס"ג: ד"ה אכלבאי וע' ארב ו' וע' כלך ב'; בכורות ל"ו: ד"ה ארפסינהו וע' ארפס; ב"ק נ': ד"ה אריסא וד"ה טרפיה וע' אריסא; יומא מ"ה: ד"ה אש מחתה ועיי' פי' רש"י לע"ז כ"ח. אש צמירתא וע' אש א'; עיי"ע אשוחי ומ"ש לפירש"י. — מכל הדוגמאות הנ"ל נראה עין בעין ששאב רש"י מפירושי הערוך. ואלה המקומות אשר יתנו עידיהם כי גם בהם הלך בעקבותיו. עיי' פי' רש"י ליומא כ': ד"ה לגרדאי וערך אבוב; פסחים ל"ט: ד"ה לא לימחי וע' אבשוני; שבת נ"ז: ד"ה חומרתא וע' אב א'; יומא כ': ד"ה אבוב וע' אבוב; שבת ק"ט: ד"ה חוטרא וע' אבוב רועה; ב"מ ע"ח: ד"ה אבזקת וע' אבזקת; סנהדרין ע"ד: ד"ה אבזריהו וע' אבזר; עירובין ל': ד"ה אבל אמת וע' אבל; שבת קכ"ג: (ועיין סנהדרין צ"ב. ק"ד.) ד"ה אוכלא וע' אובלא; סנהדרין כ"ח: ד"ה אכלא וע' אובלא; שבת ס"ו: ד"ה אבן תקומה וע' אבן תקומה; נדה ס"ט: ד"ה כדכתיב ועיי' נדה ג"ה. ד"ה אי מה וע' אבן מסמא; סנהדרין ק"א: ד"ה עגה וע' עגא; ע"ז נ"ח. ד"ה אגרדמים וע' אגרדמים; כתובות צ"ט: ד"ה איגרת וע' איגרת א'. ב"ב ד'. וסוכה נ"א: ד"ה אידוותא וע' אדוותא; עירובין ק"ד. ד"ה וממיפין וע' אדק; שבת קי"ג: ב"מ פ"ה: מגילה י"ב:

ע' אהורייר‍י; חולין מ"ו: ד"ה דאושא וע' אושא; יומא ו': ד"ה כמאן, וכריתות י"ז: ד"ה אתיאום וע' אותיאום; בכורות ל"א. ע"ז י"א: ד"ה עטלוזא וע' אטלס; פסחים נ"ז. ב"ב ע"ג. ד"ה אלתן אלותן וע' אלת; סוכה ו': ד"ה אם עיקר וע' אם ג'; גיטין נ"ו. כתובות ק"ה. ד"ה אובי וע' אמבר; גיטין נ"ט. יומא פ"ד: ד"ה אמגוזא וע' אמגוזא; ב"ב ח': נ"ב. ד"ה אמיד וע' אמד; שבת ק"ג: ד"ה מאמן וע' אמן א'; ב"מ ק"ט: ד"ה אומנא וע' אמן א'; ב"מ צ"ז. ד"ה ואומנא וב"ב כ"א. ד"ה אומן וע' אמן א'; מנחות ע"ז. (ועיי' רשב"ם ב"ב צ':) ד"ה עשרת שקלים וע' אן א'; יבמות ס': (עיי' רשב"ם ב"ב קי"א.) ד"ה דמפקינא וע' אן ב'; גיטין ח': ד"ה אוני וע' אן ה'; יומא ע"ב. ד"ה שרוקמין וע' אנדוכתרי (עיי' למעלה); מגילה ט"ו. ד"ה בולי וע' אסטרטליג; כתובות ח'. ע"ז ח': ד"ה אסינתא וע' אסינתא; גיטין ס"ט: ד"ה צמרא וע' צמר ד'; שבת ל"ט. ד"ה אספנין וע' אספנין; חולין מ"ד: ד"ה איסתירי וע' אסתירא; מנחות כ"א. ד"ה אסתרוקנית וע' אסתרוקנית; ע"ז כ': ד"ה לאשפורי וע' אשפר; גיטין י"ד. ד"ה אשרתא וע' אשרתא.

והנה מספר המקומות אשר השתמש רש"י ז"ל בפרושי רבינו נתן באות אל"ף הוא יותר משבעים

ומאחר שסך הערכים באות אל"ף שבע מאות וחמשים וא"כ אחד מעשרה חלקים לקח רש"י מפירושי רבינו נתן צא ולמד מאות אל"ף על שארי אותיות של ערוך אשר העתיק מהם. ואם תקשה לומר אם כן אם ראה רש"י את הערוך למה זה כתב כמה וכמה פעמים לא ידעתי פירושו או נדחק לפרש איזה מלה במקום אשר רבינו נתן מגיה חשכה במקומה ומדוע לא עיין רש"י בספר הערוך ליישב ספקיו. ולמה זה כתב רש"י כמה וכמה פעמים שמעתי ובערוך מפורש נכון מה ששמע (ד"מ לחולין קל"ג. ד"ה נזיף וע' נזף; לשבת י"ב: ד"ה סועד וע' סר ג'; ב"מ נ"ט. ד"ה נקיש וע' קש; שם קי"ג: ד"ה שמסדרין וע' סדר; ב"ב י"ט. ד"ה דמשתכחי וע' שתך; שם כ"ה. ד"ה אוריה וע' אוריא; בכורות נ': ד"ה התוקע ועיי' ב"ק ל"ו: צ'. וע' תקע). להתיר כל הקושיות נקוט כלל גדול בידך כי דעתי נאמנה כי השיווי בין פירושי רש"י עם פירושי רבינו נתן נתבאר ע"י הנחה אחת וגדולה היא בעיני, והיא כי רש"י לא ראה את ספר הערוך או לא שמע מפירושיו בעת אשר העריך המהדורא הראשונה אבל במהדורא השנייה*), כשהשיג כבר את ספר הערוך או כששמע מפירושיו אז כשעבר רש"י על רוב פירושיו למסכתות הוסיף פירושיו של רבינו נתן. והראיה על הנחה זו היא כי בודאי פירש רש"י מסכת ברכות עוד בימי חרפו ועל כן בל תמצא במסכת זו שיווי פירוש רש"י עם הערוך. עיין ד"מ ברכות ו': ד"ה כדו בר שפירש"י בענין זר מאוד ולוא ראה או שמע פירוש ר"נ בע' בדובר שהיא גירסא היותר יפה בודאי העתיקה רש"י עם פירוש של ר"נ היותר טוב. ועוד בברכות ל"ג: ד"ה רחבה פירש"י בענין אחר כמו בפסחים נ"ב: ד"ה ר' יהודה ופירוש זה הוא ממש כערוך ע' אביי בסוף הערך. ועיי' עוד מ"ש בע' הדרניקוס, וע' גבה א' ועוד בערכים אחרים בפנים הספר בהוספות. ועוד ראיה שאין עליה תשובה כי בברכות כ"ח: לא פירש"י כלום למאמרו של ר"א מנעו בניכם מן ההגיון אבל ברש"י שבע"י פירשה כמו בערוך וגם הזכירו בשם הערוך (עיי' למעלה צד XXII) וטעם לדבר בעבור שפירש"י לע"י הוא ממהדורא שנייה כמו שהוכיח בראיות ברורות הרב החכם מהר"ד צאָמבער במאמרו על פירש"י להמסכתות נדרים ומ"ק. תא וחזי עוד כי בע"ז נ"ח. ד"ה אגרדמים פירש"י ממש כערוך אגרדמים אבל בב"ק צ"ח. פי' בענין אחר, וזה בעבור שלא שמע אז מפירוש הערוך מאומה כי קרוב הדבר כי המהדורא השניה נעשית ע"י רש"י בעת זקנתו ולעת הזאת כבר נודע שמעו של ספר הערוך והראיה ממה שכתב נכדו הרשב"ם לב"ב נ"ב. ד"ה אבא וז"ל כן מצאתי בספר הערוך המובא מרומא עכ"ל. מזה, וגם מלשון ר"ת על השאלה אודות הערוך שנתמשכן מיד ליד וגם יד גוי באמצע (עיי' תשובת מהר"ם בר"ב סי' תשצ"ו)**) נראה שהיה עוד ספר הערוך כספר חדש. ואם תקשה לומר לפי זה מהיכן בא לרש"י זכרון ופירוש הערוך לעת זקנותו? אשיב בהשערה קרובה לשכל, והיא כי ר' קלונימוס הזקן אחד מתופשי הישיבה ברומא הביא עמו את ספר הערוך מעיר רומא לעיר גרמיזא, וידוע כי רש"י כבר הזכיר את ר' קלונימוס בפי' לדברים י"ח, ב'; לש"א כ"ה, י"ח; לפסחים ע"ד. ובפרט לביצה כ"ד: ושם כתב בזה"ל: גם עתה (ר"ל אחר פטירת רבו רבינו יעקב בר יקר) בא אלי

---

*) ממהדורות האחרונות נמצאו ביד תוספות סמ"ג וראב"ש עיין תולדות רש"י מריט"ל צונץ במ"ע שלו צד שס"ז.

**) וז"ל שם: ועדיין היה ערוך של ר' דוד מכרינ"א ביד ר' שמואל מאנביל"א שעכבו מפני שמיד גוי בא לידו אינו יודע אם החזיר לו עתה כשנפטר והערוך ניתן ע"י גוי לר' שמואל כאשר פי' בשביל אחי אשת ר' דוד ותפקידו ר' שמואל לר' דוד ואחי ואשתו (צ"ל ואחי אשתו) אבד הכל והחזיר לו ר' דוד הערוך שהחזיר לנ ועכבו עכ"ל.

מכתב מגרמיי"ש שבא לשם אדם גדול זקן וישב בישיבה מן רומא ושמו ר' קלונימוס ובקי בכל הש"ס והורה כן עכ"ל. וזה עולה יפה עד מאֹד למה שכתבתי למעלה (בראש פ"ב) שאחר פטירת רבינו יעקב בר יקר בא ר' קלונימוס הזקן מעיר רומא לגרמייש"א; ודעתי כי על כן שם לדרך פעמיו ר' קלונימוס מרומא לגרמייש"א כדי להפיץ מעיינות חכמתו ולימודו של רבינו נתן לחוצות גרמייש"א אשר שם הרביצו תופשי הישיבה תורה, וכל מגמת ר' קלונימוס היתה להודיע את ספר הערוך לבני הישיבה ולקדושים אשר בארץ המה, ולעת מצוא בכלות רש"י את פירושיו למסכתות הגיעה השמועה מפירושי רבינו נתן ע"י ר' קלונימוס הזקן, ואם גם אולי לא ראה רש"י את גוף ספר הערוך בכל זאת קבל פירושיו ע"י ר' קלונימוס ושאר תופשי ישיבה של גרמייש"א ורש"י מספח הפירושים בפירושיו של מהדורא תנינא ברוב ע"י ל"א או בדרך שמעתי או כך מצאתי, כשאמרתי. ואם כנים דברינו, שלא ראה גוף הספר סרה הקושיה העצומה מדוע לא הביא רש"י את רבינו נתן בשמו כי איככה יוכל לעשות כן אם אין לאל ידו לשפוט למראה עיניו בגוף הספר. ואם בכל זאת ראינו פליאת השיווי בין פירושי רש"י ובין פירושי רבינו נתן למסכת מ"ק כבר הוכיח בראיות נצחיות הרב החריף ר' יעקב רייפמאן במ"ע של מהרז"ף ח"ג צד ר"ל והלאה שפירש"י למ"ק הוא באמת פי' רגמ"ה הנמצא גם עתה בכתובים בין כ"י של עקד ספרים במינכען (עיי' הרב החכם בערלינער בהמזכיר של ר"מ שטיינשניידער משנת תרכ"ד נומ' מ' צד ע"ח) ולפי זה נתבאר היטב השיווי בין פי' למ"ק ובין פירושי רבינו נתן כי כבר מוכח למעלה (צד XI והלאה) שבע"ה נגרר לרוב אחר רגמ"ה. ואם ישנן עוד בפי' המיוחס לרש"י למסכת מ"ק מקומות אשר מתנגדים להנחה כי הפי' הלזה יהיה מפירוש של רגמ"ה בענין מקומות אלה נצדיק דין ומשפט של המבקר החכם צאמבער כי אלה המקומות לבד מקולמסו של רש"י [או תלמידי רש"י] יצאו. — ודי בזה ודו"ק ותשכח.

אחר הדברים והאמת האלה נטייל בפרדס הספרים מהשלמת ספר הערוך עד ספר תשובת זכרון יוסף כולל זמן יותר משש מאות וחמשים שנה, ואציג לפניך קורא משכיל מקומות בעלי המחברים פירושים ושו"ת ראשונים ואחרונים המביאים את הגאון רבינו נתן בעל הערוך, ומרוב השתדלותי שלא להאריך יותר מדאי ארשום רק המקומות אשר הובא בהם זכרון בעל הערוך עם הערך המכוון, ועליך לעיין בכל המקומות הנרשמים.

וזאת לדעת כי בעלי המחברים ומפרשים וכ' הוזכרו כאן איש איש לפי הזמן אשר חי בו.

ב') בפירוש רשב"ם ב"ב נ"ב. הובא הערוך (עיי' לעיל אות א') (ועיי' עוד בספר שארית יוסף נתיב שביעי) ועוד בהרבה מקומות פי' כערוך כאשר אראך בפנים במקומו המיוחד.

ג') בספר הישר לרבינו יעקב תם זצ"ל (דפוס וויען) במסכת גיטין סי' צ"ט עיי"ע שף י"ב; נדה סי' קנ"ז וע' רשון; סי' קנ"ח וע' גז ח'; שבת סי' קצ"ה וע' כנן; סי' קצ"ו וע' דבר א'; סי' רל"ח וע' פגר; יומא סי' רע"ח וע' שבתא, נגד ב'; ברכות סי' ש"מ וע' אחר א'; חולין סי' שס"ב ע"ש וראה מ"ש בסוף זה הפרק בחקירה האם שלם הוא ספר הערוך; חולין סי' שפ"ה וע' זויק; מנחות סי' ת"כ וע' קרסל א'; בכורות סי' תל"א וע' קבייסטוס; ע"ז סי' תקכ"ה [ושם כתוב על רבינו נתן שהוא בר סמכא שכל דבריו נערכין על פר"ח עיי' למעלה בפ"ב צד XII) וע' עדש. ובעניינים שונים צד ע"ט עמוד א' בד"ה וזאת התשובה השיב ר"ת כתב וז"ל . . . אבל מרומי שלחו שלא היו מחמירין בליבון קבלה היא בידם בלא טעם ולא יישר בעיני עכ"ל אולי כיון לרבינו נתן אבל בע' לבן ב' לא נמצא מאומה מזה ע"ש.

ד') בעלי התוספות: ברכות י"ט ד"ה דוגמא וע' דגם. — שבת כ"ז: ד"ה אונין וע' אנין; נ': ד"ה מקצת וע' לפת; נ"ז: ד"ה ואין וע' אסטמא; ס"ו: ד"ה קישורי וע' אנקטמין; ע"ה. ד"ה אמגושא וע' אמגושא; צ'. ד"ה מכליא וע' כל ב'; ק"ג. ד"ה לא וע' סבר; קכ"ג. ד"ה בסיכי וע' זיירי; קל"ו. ד"ה צודניתא וע' צד ג'; קל"ט: ד"ה תלא וע' תל א'; קמ"ז. ד"ה הרטנים וע' רטן; ושם ד"ה מהו וע' מרזב א'; קנ"ב: ד"ה עד וע' גלל א'; קנ"ו. ד"ה מהו וע' פרק; קנ"ז: ד"ה באונא וע' אודנא. — עירובין י"ג. ד"ה קנקנתום וע' קלקנתום; מ'. ד"ה זכרון וע' חדש א'; נ"ג. ד"ה ונשרים וע' נפש ועיי' ס"ב. ד"ה מוהרקי ובב"י או"ח סי' שפ"ב ד"ה ומ"ש ואין צריך]; ס"ב: ד"ה אפילו וע' כתח; צ"ז. ד"ה ונויחן וע' ניות. — פסחים מ': ד"ה רבא וע' חסס; מ"ו. ד"ה לגבל וד"ה ולתפלה וע' גבל א'; ק"ח: ד"ה שתאן וע' עשר בתר ערך עסק. — חגיגה י"ד: ד"ה נכנסו וע' אבני שיש; כ"ה. ד"ה בגלילא וע' כנן; כ"ז. ד"ה סלמנדרא וע' סלמנדרא. — מ"ק ו': ד"ה ואין וע' גרד ב'; י"ח. ד"ה ובגנוסטרי וע' נגסטר; כ"ז: ד"ה בכליכה וע' כלכה; כ"ח. ד"ה ספין וע' ספן ג'; ד"ה מאן וע' רקע ה'. — ר"ה ט"ז: ד"ה כדי וע' ערב א';

כ"ו: ד"ה של וע' יעל; ל"ג: ד"ה שיעור וע' ערב א'. — יומא ט"ו. ד"ה כמצליף וע' מצליף, נגד ב'; ל"ה. ד"ה בדף ל"ד: הני וע' סבר, פסק. ד"ה פרוה וע' פרוה; נ"ט. ד"ה משכוה וע' משך; ע"ט. ד"ה כותבת וע' כתבת; פ"ה. ד"ה אבא וע' רשון. — סוכה י"ב: ד"ה באניצי וע' אניצי; י"ז: ד"ה כדתנן וע' טל ב'; ל"ב. ד"ה קווץ וע' קווץ א'; ל"ו. ד"ה בדף ל"ה: נטלה וע' פיטמא; ל"ז: ד"ה כדי וע' נע; נ"ב. ד"ה וכיון וע' אמן ב'. — מגילה ל"ב. ד"ה הלוחות וע' במות. — יבמות נ"ה: ד"ה לאחר וע' הרדוס; נ"ז: ד"ה אמר וע' אבא; ע"ג. ד"ה ואסורים וע' טען א'; צ"ז: ד"ה דדלו וע' דל א'. — כתובות ד': ד"ה עד וע' גלל א'; ו'. ד"ה האי וע' סבר, פסק; ס': ד"ה אפי' וערך כותח; ס"ב: ד"ה משתעה וע' קב א'; פ"ד. ד"ה לכתובת אשה וע' חן ג'; צ"ו. ד"ה אלמנה וע' זג ח'; ק"ז: ד"ה הני וע' קניא. — קידושין כ"ב: ד"ה כמין וע' המר. — גיטין י"ט: ד"ה קנקנתום וע' קלקנתוס; י"ט: ד"ה מיא וע' נר ד'; ל"א: ד"ה שדיא וע' אסתנא; ל"ד: ד"ה והוא וע' חנך א'; ל"ה. ד"ה לא שנו וע' הסת; ע"ח: ד"ה ואת וע' גט; פ"א. ד"ה טרקסמון וע' טרכסון. — נדרים כ"ו: ד"ה כופרי וע' כפר א'; צ"א: ד"ה פרטי' וע' פרט א' וע' הץ [ודע שתיבת „ובערוך" בדברי התוספות קאי לעיל על מה שכתבו התוספות וז"ל כתוב בספרים ובערוך, ולא למטה כמחשבת בעל הגהה רבינו הגדול מוהר"ר יחזקאל ז"ל הנדפס בש"ס דפוס פראג שנת תקצ"ח וגם בדפוס וויען החדש משנת תרכ"ב בטעות איתא הנקודה קודם תיבת ובערוך] נזיר נ'. ד"ה חוץ וע' צפחת; נ"א. ד"ה שני וע' גלגל י"א, גנגיליון [ודע ששתי התיבות קוטריימא בלע"ז בדברי תוספות אינן בערוך ע' גלגל י"א ע"ש ומ"ש]. — סוטה י"ג: ד"ה סמליון וע' סטליון; מ'. ד"ה על וע' דד א'; מ"ב: ד"ה מאה וע' בן ד'. — ב"ק נ"ח: ד"ה קשבא וד"ה דדאין וע' קשב א'; פ'. ד"ה לבי וע' ישע; פ"א. ד"ה חוץ וע' גרפית; צ"ב: ד"ה דשרכי וע' שדך קי"ג: ד"ה יכול וע' גלם א'. — ב"מ כ"א: ד"ה תאינה לפי עדות בעלי תוספות בע' נמסת (?) ולפנינו לי'. [וע' בסוף הפרק הזה] ס"ה. ד"ה ניחא וע' סתר ב'; ק"ג. ד"ה שואל וע' שאל; ק"ג: ד"ה בוכרא וע' ארכבתא. — ב"ב ב: ד"ה הוה אמינא וע' מסיפס; ז'. ד"ה איספלידא וע' אספלידא; י"ח: ד"ה ליגלוגי וע' בין א'; כ"ד. ד"ה בי קופאי וע' קפאי; ס"ז: ד"ה ים וע' טלפח; ס"ט. ד"ה מחולקין וע' חלק א'; ק"י. ד"ה נשוט וע' נשט; קל"ט. ד"ה מתניתין וע' שדך; קנ"ו: ד"ה כבינתי וע' ככליאר, רד ב'. — ע"ז י': ד"ה שדר וע' כרת א'; י"ב: ד"ה הבולע וע' ערקא א'; י"ד: ד"ה חצב וע' חצב; ט"ז: ד"ה בימוסיאות וע' דמוס; כ"ב: ד"ה רגלא וע' דגל א'; כ"ו. ד"ה גירדנא וע' גרדון; ל"ג: ד"ה קוניא וע' קניא; ל"ד: ד"ה אכטא וע' אכטא; מ"ד. ד"ה מפליא וע' פלא; נ"ב: ד"ה דינרי וע' הדריינא; נ"ט. ד"ה איקלע וע' גבל; ס"ד. ד"ה ר"ע וע' קם; ס"ט: ד"ה מאי וע' שך א'. — סנהדרין כ"ט: ד"ה מר בר רב אשי וע' זג ח'. — מכות ד': ד"ה הא לא קשיא וע' קם ע"ש. — שבועות ט'. ד"ה שעיר זה? [לא ידעתי מקומו בערוך ועיי' סוף פרק זה]. — זבחים ו': ד"ה סכין וע' משך; ל"ח. ד"ה כמצליף וע' מצליף; נ"ג: ד"ה וסימנך וע' משך; ס"ב: ד"ה באמה וע' גרם; ע"ב. ד"ה נתערבו וע' חצר א'; צ"ד. ד"ה לשלשלת וע' לשלשלת; קי"ב. ד"ה פרת וע' גת א'. — מנחות ל"ג: ד"ה איספלידא וע' אספלידא; ל"ה. ד"ה מעברתא וע' מעבר; ל"ה: ד"ה וכמה וע' צרדה א', כף ח'; מ"ב: ד"ה ואלו ע' צץ; מ"ג: ד"ה בין וע' תכלת; נ"ב: ד"ה בודה וע' בד; ס"ב. ד"ה כדי וע' נע; ס"ד: ד"ה אסיכרא וע' סך ט'; ע"א. ד"ה מרכיבין וע' גסן; ע"ה. ד"ה כמין וע' כי א'; ע"ה: ד"ה חביצה וע' חבץ ב'; ס"ד. ד"ה שומרי וע' עזק א'; פ"ה: ד"ה עזיק וע' עזק א'; פ"ו. ד"ה שלשה וע' גרגר ב', גלגל ב'; ק"ז. ד"ה כליא וע' כל ב'. — בכורות ה': ד"ה תשעים וע' לבדקם; מ"ה. ד"ה בעל וע' כסת; נ'. ד"ה דינרא וע' הדריינא. — חולין ל"ח. ד"ה איצטריך וע' אביי; מ"ב. ד"ה דרוסת הגץ (צ"ל הגז) וע' גז א'; מ"ו: ד"ה אבל וע' אן ב'; מ"ז. בד"ה בדף מ"ו: היינו עיי' בסוף הפרק הזה ומ"ש; מ"ז: ד"ה אלא וע' כרת א'; נ"ז: ד"ה מטלית וע' טרסי א'; נ"ח. ד"ה ושוין וע' כתח; ס'. ד"ה אל וע' צב א'; ס"ד: ד"ה גיעולי לי' לפנינו בערוך [ועיי' בסוף הפרק הזה]; ע"ה. ד"ה מאי וע' קרטע; צ"ח. ד"ה דנפל וע' דקל א'; ק"ט: ד"ה זויקו וע' זויק; קכ"ב. ד"ה לגבל וע' גבל א'; קל"ד: ד"ה דורשי וע' המר. — ערכין ו'. ד"ה כגון וע' כל ב'. — כריתות כ': ד"ה סבירא וע' פסק. — נדה י"ד. ד"ה אפרקיד וע' פרקד א'; ט"ו: ד"ה אפילו וע' כ"ז; ט"ז. ד"ה שר וע' שר; י"ז. ד"ה מקרקש וע' גז ח'; ושם בד"ה שורפין וע' שלש; כ"א: ד"ה זוזא וע' זווא; כ"ה. ד"ה פרשתבינא וע' פשתיכנא; כ"ז: ד"ה גלגלין וע' גלגל; נ"ז. ד"ה בית הפרס וע' בך; נ"ח. ד"ה מקום וע' חבק; ס"ב. ד"ה כבריתא וע' כבר ע"ש; ס"ג. ד"ה מעטשת וע' עטש; ס"ה. ד"ה הדפין וע' גרגי, טלפח, יקב; ס"ז. ד"ה כי וע' דם א'; ס"ו: ד"ה אשה וע' כף ב' [ורמ"ל בהקדמה לא ידע מקומו]. צא וחשוב ותמצא סך כל המקומות שהביאו בעלי התוספות את הערוך מאה וחמשים ושלש ולאפוקי מבעל סדר

הדורות שמביא במפתחות רק זיי"ן מקומות. ועוד צריכנא אנא למודעא שהתוספות פירשו באיזה מקומות כפי' הערוך ולא זכרוהו ד"מ לב"ב ע"ה: ד"ה טפח ושם ד"ה קפל והוא בע' טפח וע' קפל ב' ע"ש. בנדה ט"ו: ד"ה אפי' לא כתבו גי' הערוך בע' כז. ובתוספות יבמות ק"ה. ד"ה רבא פירשו כמו בערוך קטן א' רק הגירסאות מחולפות שרבינו גרס רבה ותוספות גרסו רבא. ועוד בב"מ ל"ג. ד"ה וזהו כוונת התוספות ממש כפי' רבינו בע' רום ולא זכרהו רבינו נתן ועיי' מהר"ם ומהרש"א שם. וגם בפי' תאטריות לא הביאו התוס' במגילה ו'. ד"ה טראטריות את הערוך תאטר, וכבר תמה על זה הגרי"ב בהפשב"ע ח"ב ע' תאטר.

תוספות ישנים שבת מ"ה: ד"ה אין נראה וע' פצעל; יומא ט"ו. ד"ה כמנגדנא וע' נגד ב' וד"ה כמצליף וע' מצליף; נ"ו. ד"ה ומיחל וע' חל א'; ע"ז: ד"ה משום וע' שבתא; פ"ז. ד"ה קאזיל וערך אביי.

פסקי תוספות ר"ה כ"ו: ד"ה יעל וע' יעל.

ה') בספר אבן העזר שחיבר הרב רבינו אליעזר בר נתן הנקרא ראב"ן: סי' נ"ג וע' לוף. דף כ"ח וט"ס וצ"ל כ"ב עמוד ב' דף ק"א עמוד ד' ע"ש. עיין עוד בדף ע"ח ריש עמוד ד' ובע' מגל ובד"ף ע"ט סוף עמוד א'.

ו') בספר יראים שחיבר אחד מבעלי התוספות סי' ס"א מביא בעל המסדר ה"ה ר' בנימין בעל מחבר ס' ידידות את בעל הערוך.

ז') בספר רקח לרבינו אליעזר מגרמיזא: סי' רנ"ז וע' בית שאור. סי' של"ד מוזכר שם בתשובה שהשיב; סי' שע"ה וע' זבורית, קלמר, בע' ד'. סי' שע"ז וע' ספסל ע"ש; סי' תפ"א וע' זבורית ע"ש.

ח') בספר התרומה מרבינו ברוך מגרמיזא בעל תוספות (תלמידו של הר"י): סי' ט' וע' אך ב' סי' יו"ד (עיי' בסוף הפרק הזה). סי' קכ"ד וע' גט. סי' קכ"ח וע' חנך א'. סי' קצ"ג וע' דוכסוסטוס; סי' ר"ח וע' מעבר, תתר; סי' ר"ט וע' טבלא ב'; סי' רי"א וע' צרדה א', סי' רי"ב וע' ניות; סי' רמ"ד וע' אשש א', סבר, פסק.

ט') רבינו משה בר מיימון זצ"ל בפי' משניות לשביעית פ"ז, מ"א וע' מנתא. ועיי' עוד פירושיו המסכימים עם רבינו נתן פי"מ לשביעית פ"ב. מ"ט וע' בצל; פ"ד מ"ד ע' גם א'; פ"ד מ"ח וע' אובשין; פסחים פ"ג לדף מ"ה: ד"ה בצק וע' בצק חרש; כלים פי"א מ"ב הפותה וע' פתא, צר ה'; ושם פט"ו מ"ב סרוד וע' סרד א' ע"ש; עוקצין פ"ג מ"ב וע' עכביות. וכן נגרר אחרי רבינו ביד החזקה פ"ז הלכה ה' מהלכת גנבות ועיי"ע גלם ע' ומ"ש. ובפ"ט מהלכ' פרה הל' ט"ו וע' גרגר ג' ע"ש מ"ש.

ובתשובות הרמב"ם בספר פאר הדור סי' קמ"ה ציין תורף ע' הסת בשם רבינו נתן וז"ל שם: וזו היא שבועת היסת זהו סדר השבועות שמשביעין בי"ד בזמן הזה כפי מה שסידר אותו הגאון רבינו נתן בעל ספר הערוך במלת הסת וכ' פי' גאון אחד מלת הסת לשון כבדות שהיסט בטי"ת כבדות שהכבידו עליו להשביע ופירוש עוד וכו' וכו' ע"ש.

י') פירוש משניות להגאון רבינו שמשון משנצ"א ז"ל עיין לפאה פ"ד מ"א וע' חלק א'. דמאי פ"ו מ"ד וע' קרתן. כלאים פ"א מ"ד וע' קרסטמל; מ"ו וע' יעל; מ"ט וע' לפת. פ"ה מ"ח וע' ארוס א'; פ"ו מ"ג וע' אפיפיירות ע"ש; פ"ט מ"ז וע' בדס, פנון, זרד; מ"ט וע' פיף. שביעית פ"ב מ"ד וע' זבל; מ"ז וע' פרגין; מ"ח ע' תרמל; מ"י וע' תמר ב'; פ"ג מ"א וע' מתק; מ"ב וע' משפל; פ"ד מ"ו וע' זנב א'; פ"ה מ"א פרס ג'; מ"ז אדר; פ"ז מ"א וע' נץ ב'; פ"ח מ"ו וע' קטב; פ"ט מ"ד וע' ספיח, דיופרא, סתו; מ"ה ע' סנר ב'; מ"ו וע' מתק. תרומות פ"ב מ"ה וע' פולטק. מעשר שני פ"ה מ"א וע' קזז. חלה פ"ג מ"א וע' טם ב'. ערלה פ"א מ"ד וע' מתה; פ"ג מ"ז וע' חלף ד'. כלים פ"ב מ"ד וע' פגם; מ"ה וע' רנק; מ"ו וע' טטרס; מ"ח וע' לפד; פ"ג מ"ו וע' יבל, פדס; מ"ז וע' חמר ד'; פ"ז מ"ו וע' כן ב'; פ"ח מ"ג וע' נף; פ"י מ"ו וע' שעם; פי"א מ"ב וע' פתא, מ"ג וע' אגן א', מ"ד וע' פן, מ"ז וע' קב א', מ"ח וע' קסד, לחי. נקן; פי"ב מ"א וע' קר י"ג, חלזון א'; מ"ג וע' יתיכים; מ"ד וע' אבן שעות; מ"ו וע' תל א'; מ"ח וע' אלר, מטוטלת, עכר ב', כן ב', פירשע; פי"ג מ"ג וע' עשף; מ"ד וע' חסם, רקן; מ"ז וע' כדום, מעדר, מגב; פי"ד מ"א וע' לבס, חטפא; מ"ב וע' חזינא, מניך; מ"ג וע' קנתר א'; מ"ד וע' קטרב, סמך, מחגר, תמחוי; מ"ה וע' שעם; מ"ח וע' ארכובה, גם ג'; פט"ו מ"א וע' דרדור, קסט; מ"ב וע' ארב א', סרק ו', כרכום, מערוך; מ"ג וע' ים ב'; מ"ו וע' מרכוף ע"ש; פט"ז מ"א וע' אפיפורין; מ"ג וע' דר ו', צפר א', ערק א'; מ"ד וע' תרמל, קהת ב'; מ"ה וע' פטיליא; מ"ו וע' קסיה; מ"ז מלקט ב', חסם, מדף, מכבש, קמר ב', בית נגר; פי"ז מ"ג וע' גף; מי"ז וע' פקועות, ככר א'; פי"ח מ"ג וע' מלבן; פי"ט מ"ג וע' מזרן, חבק; פ"כ מ"א וע' רבצל; מ"ז וע' כי א', מעדן; פכ"א מ"א. וע' פקא; מ"ב וע' עין, ברך

ב'; פכ"ב מ"י וע' טרסקל, קנקל א'; פכ"ג מ"ב זרז ב', מדי א', קמפון; מ"ה וע' מדף; פכ"ד מ"ז וע' פנקס; מ"ח וע' סרג ג'; מ"ט וע' פחלץ; מי"ב וע' כרך א'; מי"ג וע' צר ג'; מ"ט וע' פרקלין; מט"ז וע' סבכה; מי"ז וע' מהה א'; פכ"ה מ"א וע' תבר; פכ"ו מ"א וע' עמק ג'; מ"ג וע' כף א', ברך, שרוול, פרקלמן, בית אצבע; מ"ד צר א'; מ"ה וע' ער; פכ"ז מ"ה וע' נייר; מ"ו וע' מל ד'; פכ"ח מ"ז וע' מל ד'; פכ"ט מ"א וע' טרטן א', אפיקריסין, סגוס, רד ב', גמד ב', קלקלי, פרגד ב'; מ"ב ע' ספרק; מ"ג וע' חט ג'; מ"ה וע' פרגל א'; מ"ו וע' מקר; פ"ל מ"ג וע' סרח. אהלות פ"ח מ"א וע' אדר; מ"ב וע' גזוזטר, גחר; פי"ב מ"ג וערך במח; מ"ד וערך סגדל; פי"ג מ"א וערך אלקטיות; מ"ד וערך אספתי; מ"ה ככי א'; נגעים פי"א מ"ט וע' סליל; פי"ב מ"ו וע' מדר; פי"ג מ"ב וע' ראש, פתין; פרה פ"ח מ"ד וע' רדם; פ"ט מ"ב וע' חפושית א'; פי"א מ"ב וע' רף; פי"ב מ"ח וע' כש ג', פקא, חרק א'; מ"ט וע' קנתל, קרן א'; טהרות פ"ו מ"ט וע' פרן ג'; פ"ז מ"ה וע' מבל א'; מ"ז וע' מגרף; פ"ט מ"ט וע' פרד א'; מקוואות פ"ז מ"י וע' אביק; פ"ט מ"ב וע' קלקי [ועיי' מה שהגיה בטוב טעם ושכל בעל מעדני יום טוב הלכות מקוואות סי' כ"ה] וע' מלמלין, וע' מרק; מ"ד וע' כשיות; פ"י מ"א וע' זבורית; מ"ב כסת א'; מ"ג חץ א'. מכשירין פ"ד מ"ט וע' קלון; זבים פ"ג מ"א וע' אסדה, גשש. טבול יום פ"ב מ"ח וע' בע ד'; פ"ג מ"ו וע' נגס. עוקצים פ"א מ"ב וע' עמד א', נפס א', סב ד', מנתא, סג ב'; מ"ד וע' חלף ד'; מ"ה וע' פסג; מ"ו וע' קרסטמל, עכביות; פ"ב מ"ב חתם; פ"ג מ"ב וע' שמרקע, נץ ב', עכביות; מ"ד וע' עדל, פקועות; מ"ה וע' חלתית; מ"ו וע' פרץ; מי"א וע' חרחר ג'.

חוץ מן המקומות הנזכרים עוד השתמש הר"ש בפירושי רבינו נתן כמה פעמים מבלי שהזכירו ונעיר על המקומות האלה בפנים בהוספותינו. ונחזיק טובה לר"ש ז"ל כי העתיק במקומות הנ"ל דברי רבינו ולפעמים בצירוף עם פירוש של גאון היינו רה"ג כפי פירושו בסד"ט כי ע"י התדמות דברי הר"ש עם ספר הערוך נוכל לברר אמיתת הנוסח וכבר עמד על קצת מזה הרב החכם מוהרש"א לינדערמאן בספרו שריד בערכין ועל כמה דברים אמרנו לו יישר ובכמה וכמה פעמים גי' כ"י ערוך שת"י מסכים לגמרי עם נוסח הר"ש כמו שתראה בפנים בהוספותי.

יא) ראב"ד בפירושיו עדיות לפ"ה מ"ג וע' קצח; פ"ז מ"ה וע' קל ז'; ראב"ד בפירוש המיוחס לו לתמיד (נעתק בפראג שנת תע"ה עם פי' הרא"ש על מס' תמיד קנים ומדות וחידושים אחרים אבל עיי' בדרכי המשנה למהרז"ף צד של"ג והלאה) פ"א דף כ"ה: לא ידעתי מקומו; דף כ"ז: וע' גמד א', סרט א', נחר ג'; פ"ב דף כ"ח: וע' סנק; כ"ט: וע' נס, ל'. וע' שרטון; פ"ג דף ל': וע' רבע, אנקל, כוון ג', גרף א'; פ"ד דף ל"א. וע' ערקב; ל"א: וע' חרטום; פ"ה דף ל"ג. וע' מטוטלת, פסקטר. ראב"ד בהשגותיו על הרמב"ם: הלכות טומאת מת עיין פ"א השגה א' וע' כשות; פ"ו השגה ד' וע' גלסקס. הלכות טומאת אוכלין פי"ג השג' ג' וע' קסיה; הלכות כלים פ"ה השג' א' וע' ערק א' השג' ה' וע' ים ב'; השגה ט' וע' אקן; פ"י השג' ג' וע' פרכין ע"ש ובתוי"ט דכלים פי"ב מ"ג ד"ה והפרכין; פי"א השג' א' וע' רקן; השג' ג' וע' קלגרפון; פי"ח השג' ג' וע' טטרס. — ועיי' עוד מ"ש בע' אספתי. — ועיי' עוד ציונים בתוי"ט שהביא לפעמים בשם הראב"ד פי' של ערוך.

יב) אור זרוע לרבינו יצחק בר משה מוויענא ב' חלקים (נדפס בזיטאמיר שנת תרכ"ב).

חלק א' סי' כ"ח וע' חזר ב'; סי' מ"ט וע' אסדה, סדה; סי' נ"ד וע' גבל א' ע"ש; סי' ק' ועיי' ססי' ק"ד וע' תפלה, וע' סנטר; סי' ק"ה וע' פל א'; סי' ק"ח וע' קב א'; סי' קט"ז וע' הבהב; סי' קכ"ה וע' טרטן ב'; רסי' קל"ז וע' קבל; ושם ובע' לקן; ושם: ובע' גרד; סי' קמ"א וע' בשש; סי' קמ"ב וע' צנם ב'; סי' קמ"ג וע' שר ח' ע"ש; סי' קמ"ה וע' גבל א'; ססי' קמ"ו וע' קבר ה'; סי' קמ"ז וע' חבץ ב'; סי' קמ"ט וע' כסן סי' קנ"ד וע' דבר; סי' קנ"ט וע' פרפרת; סי' קס"א וע' ספל; ושם: וע' דדב וע' מרד; רסי' קס"ג וע' אביונות, צלף ב' ועיי"ע תמר ב'; סי' קס"ו וע' טרימא ע"ש; סי' קע"ה וע' זמית; סי' קע"ט וע' משק ע"ש; ושם ובע' אפרסמון; ושם: וע' חלף ה' ושם וע' כספן; ושם וע' נרקס; סי' רט"ו וע' קרם ד'; ושם ובע' שצנית; ושם: וע' טרקנין; ססי' רי"ז וע' חלט ב'; רסי' רנ"ו וע' קרסטמל; סי' רנ"ח וע' יעל ב'; רסי' רס"א וע' סדן א'; ססי' רס"א וע' חלם ב'; סי' ש"ב וע' פיף; סי' ד"ש וע' אסטמא; ססי' ש"ז וע' אספלנית; ושם וע' מלגמה; סי' שט"ז וע' מתה; סי' שכ"א וע' מי. וע' סמדר; רסי' שכ"ו וע' גזע; סי' של"ו וע' גלגל; סי' של"ז ס"ק י' וע' טיט; ושם: וע' גץ ב'; סי' שד"מ וע' רשון; סי' שס"ג ס"ק י"א וע' כשות; סי' שע"ד וע' בטרי; סי' שע"ו ע' איזמל? [עיי' סוף פרק הזה מ"ש]; ססי' שע"ז וע' גרם ד'; סי' שע"ח וע' גבל א'; רסי' שפ"ז וע' גרם ד'; סי' ת"א וע' אוני; [ועיי' בסוף הפרק הזה] ססי' תי"ג וע' בטרי; סי' תמ"ח וע' חשל א'; סי' תנ"ח וע' דקל א'; סי' תקמ"ב

וע׳ קלקנתוס; סי׳ תקמ״ט וע׳ חטר ד׳; סי׳ תקס״ח וע׳ צרדה, וע׳ כף; סי׳ תרע״ז וע׳ גגן א׳ ועיין עוד בסוף הפרק הזה ומ״ש; ססי׳ תשמ״ה וע׳ טפס א׳.

חלק ב׳ סי׳ ב׳ וע׳ מגמר; ושם: וע׳ קבל; ושם: וע׳ אספלנית; ססי׳ ד׳ וע׳ בצית; סי׳ כ״ח וע׳ נר א׳; סי׳ מ׳ וע׳ צמר א׳, וע׳ קנבס; סי׳ נ״ב וע׳ תרגימא; סי׳ נ״ו וע׳ פרפס; ושם: ובע׳ סלקוסתא; סי׳ נ״ט. וע׳ אשש; ושם: וע׳ סבר ה׳ וע׳ פסק; סי׳ ס׳ וע׳ פרם א׳, ועוד בע׳ סלת א׳; סי׳ ס״ה וע׳ בת ניר וע׳ נר ה׳; סי׳ ע״ת סס״ק ה׳ וע׳ קלסטרא; שם ס״ק י׳ וע׳ סיין; ושם סס״ק י״ב וע׳ ברטיא; סי׳ פ״ג רס״ק ג׳ וע׳ תתר א׳; ושם ס״ק ה׳ וע׳ כבן; ושם ס״ק ט׳ וע׳ אגד וע׳ קש ב׳; ושם ס״ק י׳ וע׳ גזר א׳; סי׳ פ״ד סס״ק א׳ וע׳ קטל ב׳; ס״ק ג׳ וע׳ כפה, וע׳ כל ב׳ וע׳ אסטמא; שם ס״ק ד׳ וע׳ ככליאר; שם ס״ק ה׳ וע׳ נסך א׳; שם ס״ק י״ד וע׳ חמר ט׳; סי׳ ק״י וע׳ אמלתרא ע״ש; סי׳ קי״ג וע׳ גדל; ססי׳ ק״ל ע׳ ערסל א׳ וע׳ פרא; סי׳ ק״מ ס״ק ג׳ וע׳ חדש; סי׳ רנ״ו וע׳ בית שאור; סי׳ רנ״ז וע׳ ראש; סי׳ ער״ה הובאה תשובת בעל הערוך לרש״י ז״ל [עיין ר״פ ב׳ במבוא] סי׳ ש״ט וע׳ פיטמא; סי׳ שט״ו וע׳ אן; סי׳ שמ״א וע בלר וע׳ גמד א׳, וע׳ עדלר; סי׳ שמ״א וע׳ זרד ג׳. מן התועלת היותר גדולה להתדמות ספר הערוך עם האור זרוע לברר את עיקר הגירסא ועוד זאת לאו״ז כי כמה וכמה פעמים הביא פי׳ ר״ח והוא נשנה בערוך בשמו או הרבה פעמים ג״כ בסתם ועתה אני מוסיף להביא דוגמאות למ״ש כבר בפ״ב אות ב׳ צד XII והלאה. באו״ז ח״א סי׳ קמ״ב הובא פיר״ח ובע׳ צנם ב׳ בסתם; בסי׳ קמ״ה פי׳ ר״ח ובערך גבל א׳ בסתם; סי׳ קנ״ד פי׳ ארוך לר״ח והובא בע׳ דבר בל״א בסתם ופי׳ רבינו נתן רק מדעתו מהו פאל ודג בלשון ישמעאל. סי׳ קנ״ט פי׳ ר״ח והובא בע׳ פרפרת בסתם; סי׳ קס״א פי׳ ר״ח ובע׳ ספל בסתם; סי׳ קע״ה פי׳ ר״ח בע׳ זמית בסתם; סי׳ רט״ו פי׳ ר״ח הובא בע׳ טרקנין בסתם; ססי׳ רי״ז פי׳ ר״ח בע׳ חלט ב׳ בסתם. בח״ב ססי׳ ד׳ פי׳ ר״ח הובא בע׳ בצית בסתם. ויש עוד דוגמאות עיי׳ בפנים הספר בהוספותי.

יג) ברבינו יונה מעיר גרונדא בפירושיו למסכת ברכות סביב הרי״ף דף ט׳: ע׳ כרת א׳. פרק תפלת השחר כ״ח: וע׳ סדה; פרק כיצד מברכין ל״ז: וע׳ חבץ ב׳; מ׳: וע׳ זמית; מ״ג. וע׳ כשר א׳; מ״ג: וע׳ נרקם.

יד) רד״ק בפירושיו ליחזקאל כ״ז, י״ז ע׳ קליא, א׳; מ״א כ״ה ע׳ אסטרופומטא, אצרבמיטא. להושע ז׳ י״א ע׳ שרח; לעובדי׳ א׳. א׳ ע׳ כף א׳ ובספר השרשים הביא את ספר הערוך בשורש דרדר, נץ, פקע, שכר ע״ש. וביון על־הערכים עכביות, נץ ד׳, פקועות, שכרבזאי.

טו) בפירושי הרמב״ן על התורה פ׳ כי תשא פיסקא מר דרור ע׳ מר ג׳ בחידושי הרמב״ן למסכת גיטין דף ל״ז: ע׳ תל א׳ ע״ש; קידושין ל״ב: ע׳ בר ג׳; ב״ב דף כ״א: ע׳ סר ב׳; שבת דף מ״ז: ע׳ כנן; דף נ״ז, ע׳ קמר ג׳ [ועוד אציין בסוף פרק הזה מלי׳ הרמב״ן להוכיח ממנו כי ערוך יותר שלם היה לפניו]. בספר תורת האדם לרמב״ן ז״ל (דפ׳ וויניציא שנ״ה לפ״ק) שער קריעה הערוך ערך אפיקריסין; שער אבל וההתחלה הערוך ע׳ גלל ז׳ ע״ש מ״ש; שער תספורת הערוך ע׳ נגסטר.

בשאלות ותשו׳ הרשב״א המיוחסות להרמב״ן סי׳ קל״ט ע׳ שמים; תשוב׳ רפ״ג ע׳ כלדאי ובתשוב׳ הרמב״ן סי׳ רמ״ב מוכח שמעתא כפי׳ הערוך עיי׳ הגרי״ב בהפשב״ע ע׳ כלדאי.

טז) בשאלות ותשובות מהר״ם מרוטנבורג סי׳ תל״ט הובא ע׳ בית שאור וסי׳ תת״ק ע׳ אנדיסקי. — וקרובו מהר״י ווייל [עיי׳ סוף תשוב׳ מהר״י מינץ] בהלכות בדיקות בהגה״ה מוגלא ע׳ מגל ב׳.— בתשוב׳ מהר״ם לוי מינץ סי׳ מ״ו: ע׳ טל ה׳.

יז) רבינו אשר (רא״ש) ז״ל בפירושיו למשניות. עיי׳ לשביעית פ״ב מ״ד וע׳ זבל; פ״ז מ״ב וע׳ בכריא. חלה פ״ד מ״א וע׳ אספמיא. מדות ספ״ק וע׳ טדי; פ״ד מ״ו וע׳ כל ב׳. כלים פ״ב מ״ד וע׳ פנם; מ״ה וע׳ רנק א׳; מ״ו וע׳ טטרס; מ״ח ע׳ לפד; פ״ג מ״ו וע׳ יבל, פדס; פ״ז מ״ו וע׳ כן ב׳; פ״ח מ״ג וע׳ גף; פי״א מ״ג וע׳ אגן א׳; מ״ד וע׳ פן; מ״ח וע׳ נקן; פי״ב מ״ג וע׳ יתיכים; מ״ד אבן שעות; מ״ו תל א׳; מ״ח וע׳ אלה, אכר ב׳, כן, פירשע; פי״ג מ״ד וע׳ חסם, רקן; מ״ז וע׳ כדום; פי״ד מ״א וע׳ לבס, חטפא; מ״ד וע׳ תמחוי; מ״ה וע׳ שעם; פט״ז מ״א וע׳ אפיפורין; מ״ז וע׳ מלקט; פכ״ב מ״י וע׳ טרסקל; פכ״ג מ״ה וע׳ מדף; פכ״ד מ״ח וע׳ סרג ג׳; מט״ז וע׳ סבכה; מי״ז וע׳ מהה א׳; פכ״ו מ״ג וע׳ בית אצבע; פכ״ט מ״א וע׳ טרטן א׳; מ״ב סוורק. אהלות פ״ב מ״ג בגליון וע׳ גש א׳; פ״ח מ״ב וע׳ גחר; פי״ב מ״ג וע׳ בטח; מ״ד וע׳ סנדל. נגעים פ״ב מ״ד וע׳ מסק א׳; פי״א מ״ה בגליון וע׳ שפץ; פי״א מ״ט וע׳ סליל. פרה פ״ט מ״ב וע׳ חפושית א׳; פי״ב מ״ח וע׳ כש ג׳, חרק א׳; מ״ט וע׳ קנתל, קרן א׳. טהרות פ״ו מ״ט ע׳ פרן ג׳. מקוואות פ״ו מ״י וע׳ אביק; פ״ח מ״א כבש ג׳; פ״ט מ״ד וע׳ כשות; פ״י מ״ב וע׳ כסת א׳. מכשירין פ״ד מ״ט קלון. זבים פ״ג מ״א וע׳ גשש. טבול יום פ״ג

מ״ו וע׳ נגס. עוקצים פ״א מ״ב וע׳ עמד א׳, מנתא, סג ב׳; מ״ד וע׳ חלף ד׳; מ״ה וע׳ פסג; מ״ו וע׳ קרסטמל, קנרס; פ״ב מ״ב וע׳ חתס; פ״ג מ״ב וע׳ שמרקע, נץ ב׳ וע׳ עכביות; מ״ד וע׳ עדל, פקועות; מי״א וע׳ חרחר ג׳.

פירושי גמרות והלכות לרבינו אשר. עיין ברכות פ״א סי׳ ט״ו וע׳ חזר ב׳; פ״ה סי׳ י״ז וע׳ חזן; פ״ו סי׳ י׳ וע׳ חבץ ב׳; סי׳ כ״ו וע׳ דייסא ע״ש וע׳ דבר ששם מפורש; סי׳ ל״ו וע׳ כשר א׳. שבת פ״ו סי׳ י״א וע׳ ככליאר; פי״ב סי׳ א׳ וע׳ סבר, פסק; פי״ד סי׳ ט׳ וע׳ פסק; פט״ז סי׳ ז׳ וע׳ פסק. עירובין פ״ו סי׳ א׳ וע׳ מהרק; פרק בתרא וסי׳ בתרא וע׳ אנטל. פסחים פ״ב סי׳ ט׳ וע׳ בית שאור; סי׳ כ״ח וע׳ חסס. ביצה פ״ב סי׳ י״ח וע׳ קנב. מ״ק פרק בתרא סי׳ מ״ג וע׳ אפיקריסין; יומא פרק בתרא סי׳ ג׳ וע׳ שכתא. סוכה פ״ג סי׳ ד׳ וע׳ קווץ א׳; סי׳ ט״ז וע׳ פיטמא. גיטין פ״ד סי׳ ז׳ וע׳ חנך א׳. שבועות פ״ד סי׳ ב׳ וע׳ אנטלר. חולין פ״ג סי׳ י״ד וע׳ אן ב׳; סי׳ י״ט וע׳ כרת א׳; סי׳ ס״ב וע׳ געל? [עיי׳ ס״פ זה ומ״ש]; נדה פ״ה סי׳ א׳ וע׳ חבק; פ״ט סי׳ א׳ וע׳ פהק ע״ש ועיין בספר מעדני יום טוב.

הגהת אשר״י ברכות פ״ב הגהה ג׳? [ועיין מ״ש בסוף הפרק הזה]. עירובין ספ״ג וע׳ חדש. שבועות פ״ו הגהה ב׳ וע׳ שבע.

הלכות לרא״ש ז״ל הלכות תפילין סי׳ ז׳ וע׳ מעבר; סי׳ יו״ד וע׳ טבלא; וסי׳ י״א וע׳ צרדה; סי׳ י״ב וע׳ ניות. הלכות חלה סי׳ ב׳ וע׳ פרגין. הלכות כלאי בגדים סי׳ י״ח וע׳ פיף. הלכות מקוואות סי׳ ל״ז וע׳ טשטק.

שאלות ותשובות לרבינו אשר ז״ל דפוס וויניציאה כלל שבעה עשר סי׳ י״א וע׳ חנך א׳.

יח) במרדכי: פ׳ שלשה שאכלו סי׳ קס״ח הובא ע׳ אמן ב׳; הלכות תפילין ע׳ מעבר, צרדה; שבת פרק ר״א אמר תולין סי׳ תכ״ח ע׳ סבר; פסחים פ׳ כל שעה סי׳ תקפ״ח? ועיי׳ מ״ש בס״פ זה] הסדר: ע׳ חרסת. ביצה פ׳ יו״ט סי׳ תרפ״ב וע׳ קנב; ר״ה פרק יו״ט סי׳ תש״ך וע׳ ערב א׳, חדש א׳. סוכה פ׳ לולב הגזול סי׳ תשנ״ג וע׳ נע; גיטין סי׳ תנ״ו וע׳ ספל. חולין פרק גיד הנשה סי׳ תר״ס וע׳ אצבע; סי׳ תרע״ז? [לא ידעתי מקומו ועיין בספר התרומה שמביא זאת בשם תשובת הגאונים] הלכות מקוואות סי׳ תשמ״ה וע׳ אשבורן; סי׳ תשמ״ז וע׳ מלמלין.

יט) רבינו שלמה בן אדרת (רשב״א) בחידושיו: עיין שבת בפ׳ במה מדליקין דף כ״ז: וע׳ אנין; בפ׳ כל הכלים דף קכ״ג. וע׳ זיירי; פרק מפנין קכ״ט: וע׳ פגר; בפ׳ חבית קמ״ז. וע׳ מרזב א׳. בל תשכח לעיין בש״ש דפ׳ קונסטנדין בהשמטות לסוכה ל״ו. והוא בע׳ תיים. ב״ק פ׳ מרובה דף פ״א. וע׳ גרפית; בפ׳ הגוזל ומאכיל דף ק״ג: וע׳ גלם א׳. (ועיין עוד בסוף הפרק הזה).

בשאלות ותשובת רשב״א ח״א סימן ת״ט וע׳ ערקא; סימן אלף קע״ו וע׳ חנך א׳. ח״ג סימן רל״ד וע׳ תה.

בתורת הבית הארוך לרשב״א: הלכות טרפות בית שני שער שלישי וע׳ גז א׳; דיני כתמים בית שביעי שער רביעי וע׳ חבק. דיני טבילה בית שביעי שער שביעי וע׳ מלמלין.

כ) בחידושי הר״ן למסכת סנהדרין דף ס״ה: וע׳ כלדאי; גיטין ל״ז: וע׳ תל א׳ ע״ש.— ר״ן סביב הרי״ף למסכת שבת פ׳ במה אשה נ״ט: וע׳ קמר; פרק המוציא יין ע״ט: וע׳ דכסוסטוס; פרק ח׳ שרצים ק״י: וע׳ פסק; ק״א. וע׳ סבר; פרק כל הכלים קכ״ג. וע׳ זיירי; פרק חבית קמ״ז. וע׳ רטן א׳; פרק שואל אדם קמ״ט. וע׳ פן א׳. ר״ה פ״ק ט״ז: וע׳ ערב א׳; פרק ראוהו בי״ד כ״ו: וע׳ יעל. סוכה פ״ק י״ב: וע׳ אנין. כתובות פ׳ אע״פ ס״ב: וע׳ קב א׳. גיטין פ׳ שני דף י״ט: וע׳ נר ד׳. קידושין פ׳ האיש מקדש מ״ט: וע׳ כל ד׳; חולין פ׳ גיד הנשה צ״ב. וע׳ פקל. שבועות סוף הלכות נדה ד״ה והמלמולין פי׳ בערוך והוא בע׳ מלמלין. ע״ז פ׳ השוכר את הפועל ס״ו: והוא בע׳ תה.

כא) הגהות מיימוניות: הלכות יסודי התורה פ״ד הלכ׳ י״ג ע׳ אבני שיש, פרדס; פ״ה ה״ג ע׳ ערקא ב׳; הלכות תפלה פ״ד ה״ב ע׳ גבל א׳; פ״ה הי״ב ע׳ חזר ב׳. פ״ז הי״ב ע׳ תפל ג׳; פ״ח ה״י ע׳ אוש; הי״ב ע׳ פחח; פ״ט ה״א ע׳ אמן ב׳; פי״ג ה״ה ע׳ הזיולך; הכ״ה ע׳ כל ד׳; פי״ד ה״ח ע׳ חזן; פט״ו הל״ו ע׳ חלון א׳. הלכות תפילין פ״א הי״ב ע׳ אמת; הי״ט ע׳ חטר ג׳; פ״ג הי״א ע׳ חרץ א׳; פ״ד ה״ה ע׳ שח א׳. הלכות מזוזה פ״ח ה״ח ע׳ נגר א׳. הלכות ציצית פ״ג ה״ה ע׳ סרן בתרא. הלכות ברכות פ״א הי״ד ע׳ אמן; פ״ג ה״ט ע׳ כסן; פ״ה ה״י ע׳ פרח ד׳; פ״ו הי״ח ע׳ גבל א׳; פ״ז ה״ג ע׳ בשש; הט״ו ע׳ עשר בתר ע׳ עסק; פ״ח ה״ז ע׳ המלתא; פ״י ה״ו ע׳ חתן א׳; פ״ח ע׳ ארבע;

הי"ד ע' ככב א'; הי"ו ע' קשת; הי"ח ע' חמה. הלכות שבת פ"א ה"ד ופ"ח ה"ב ע' פסק; פ"ה הי"ג ע' נר א' [ובעל הגהות מיימ' כתב ערך ט']; פכ"ב ה"א ע' סיין; פכ"ג הי"ט ע' דיוקן. הלכות עירובין פ"ה הכ"ד ע' דקה. הלכות יום טוב פ"ד ה"ג ע' קנב; הכ"ג ע' סכם; פ"ח הי"ד ע' כסכס, קטר ב'. הלכות חמץ ומצה פ"ז ה"ג ע' חטף. הלכות שופר ריש פ"א ע' ראש; פ"ג ה"י ע' ערב א'. הלכות לולב פ"ח ה"ז ע' פיטמא. הלכות אשות פ"ב ה"ז ע' פצל; פ"ח ה"ה ע' כלד'; פי"ג הי"ח ע' בדק א'; פט"ז ה"ב ע' מלג. הלכות גירושין פ"ג הי"ג ע' חנך א' [ובתשוב' מיימוניות השייכין להלכות אלה סי' י"ב כבר ציינתי למעלה בריש פ"ב במבוא אות א']. הלכות מאכלות אסורות פט"ו ה"כ ע' געל? [ראה מ"ש בסוף זה הפרק]. הלכות שחיטה פי"א ה"ז ע' אן ב'. הלכות שבועות פי"א הי"ג ע' הסת. הלכות חובל ומזיק פ"ג ה"ט ע' סנוקרת, ותקע ב'. הלכות שכנים פ"א ה"ד ע' דול; ה"ה ע' מרן א'; פ"ג ה"א ע' אפריזא, לופתא. פ"ז ה"ד ע' מדר ב'; ה"י ע' אספלידא. פי"ב ה"א, ע' סדום; פי"ד ה"א צר ב' ע"ש. הלכות שלוחין ושותפין פ"א ה"ח ע' דיוקן. הלכות מלוה ולוה פ"ח ה"ו ע' שבש א'; פכ"ב ה"ט ע' אדרכתא; פכ"ז הט"ו ע' ספל. הלכות טוען ונטען פ"ג ה"ה ע' מרוקא; פ"ז ה"ג ע' זג ח'; פי"ב ה"ט ע' תפתח, ה"כ ע' בז. הלכות אבל פ"ח ה"ג ע' אפיקרסין; פ"ט ה"ג ע' אח א'.

כב) רבינו יעקב בן רבינו אשר בעל הטורים: טור או"ח סי' רי"ו ע' כשר א'; סי' רי"ט ע' ארבע; סי' ש"ג ע' ככליאר; סי' ש"כ ע' סבר. סי' תנ"א ע' בית שאור. סי' תקצ"א ע' כס ב'? סי' תקצ"ב ע' ערב א'. טור יורה דעה סי' ש"מ ע' אפיקריסין. בעל הטורים על התורה שמות כ"ח, ט"? ע' אצבע.

כג) בספר תניא מרבינו יחיאל אחי רבינו יעקב בעל הטורים: סי' ב' בענין הזמירות בשם ר' משה גאון ע' תפל ג'; סי' פ"ה בענין אתרוג ע' פיטמא.

כד) בספר כלבו סי' ס"ד הלכות ר"ה וסדר תפלה ע' ערב א'; סי' ס"ט הלכות יוה"כ ע"ש ועיי"ע חפת; שם ד"ה תפלת נעילה ע' עזא; סי' קי"ד הלכות אבל ע' אפיקריסין.

כה) הריטב"א למסכת עירובין פ' בכל מערבין דף כ"ז. ע' טפיט. קמפון; לראש השנה לדף י"א. וע' צב א'; לדף כ"ה. וע' דוד; וליומא לדף ט"ו: עיי' בס"פ זה ומ"ש; לדף כ"ח: וע' שחר א'; ועיי' עוד בס"פ זה ומ"ש. לס"ו: וע' פלן א'; לס"ז: ע' קלע ב'. למ"ק פ' בתרא דף כ"ב: ע' אפיקריסין. חולין פ' כל הבשר דף ק"ט: ע' זויק. כתובות ו'. ע' סבר; דף י"ד. ע' עסה; דף כ'. ע' על ג'; מ"ד. לא ידעתי מקומו [עיי' מ"ש בסוף זה הפרק]. דף ס': ע' כתח. ב"מ ט"ו: ע' בדיא, רשק. בחיד' הריטב"א על נדה (יצאו לאור עפ"י כ"י מוהר"ר שז"ח האלבערשטאם נ"י) לדף נ"ח. וע' חבק —. ובחי' הריטב"א לברכות, יבמות ומכות בקשתי ולא מצאתי את שאהבה נפשי ר"ל זכרון בעל הערוך.

כו) בספר שו"ת ריב"ש [דפוס ריוא דטרונטו שנת שי"ט]: סי' צ' מביא ערוך ע' מרד. בשאלה סי' שע"ד ע' חי. בשאלה סי' שצ"ד ע' פסק. בשאלה תמ"ב ע' פרגין, טרקסין.

כז) בתשובות רדב"ז חפשתי ולא מצאתי.

כח) נמוקי יוסף ב"ק ריש פ' המניח ע' סנוקרת; פ' הגוזל ומאכיל דף קי"ג: ע' פלז.

כט) בספר אבודרהם: סדר שחרית של חול ע' אמן ב', חלון א'. סדר תפלת פורים ע' שוור. סדר הגדה ע' דשר, תמכה, זכר א'. הלכות ברכות שער ראשון ע' חבץ ב'. שער שמיני ע' ברדניקוס.

ל) בתשובות רשב"ץ: ח"א סי' כ"ח ע' נתר; סי' נ"ב בהגהה ע' אטלס. סי' ק"י ע' דפן א'; סי' קכ"א ע' גלל ג'; סי' קמ"ט ע' דכסוסטוס. ח"ב סי' כ"ט ע' אבקתא; סי' ל"ט ע' חתן, סי' נ"א ע' מרד; פ"ז ע' גרף א'; סי' רע"ב ע' שד ה'; סי' רפ"ב ע' קדש א'. ח"ג סי' ד' ע' קדש א'; סי' ק"ד ע' קדש א'. ח"ד סי' נ"ה ע' נתר.

חידושי רשב"ץ: למסכת ר"ה פ"א ד"ה אמר רב יצחק ועיי"ע ערב א'; פ"ד ד"ה במוסף עיי"ע חדש א': ד"ה הילכך ע' ערב א'. בדיני והנהגות תשב"ץ הלכות ברכות ע' חבץ ב' ע"ש, תרת, המלתא.

לא) בשו"ת תרומת הדשן למהר"ר ישראל המכונה איסרלאן שאלה רס"ט בשם תוספות ב"ק פ'. ד"ה לבי וע' ישע; שאלה רצ"ז בשם או"ז הגדול והוא בע' אסטמה.

לב) בשו"ת הרשב"ש סי' רנ"ג ע' קד א'.

לג) בספר הליכות עולם (לר' ישועה הלוי מתלמסאן) שער חמישי פ"ג וע' תיובתא.

לד) מזרחי פ' תרומה ד"ה והחכם ראב"ע והוא בע' קסוה אבל מה שהביא ראב"ע או יותר טוב תלמידו בפי' לשמות כ"ה, כ"ט נגד ידיעת לש' ערבי של רבינו נתן לא נמצא כעת בערוך שלפנינו ועיי' למעלה בפ"א.

לה) בספר מנורת המאור לרבינו יצחק אבוהב הספרדי הקדמה לנר ראשון והוא בע' סח א'.

לו) בספר היוחסין להרב ר' אברהם זכות ז"ל:

ביוחסין השלם דפוס לאָנדאָן:	וביוחסין דפוס קראקא שנת ש"מ:
בהקדמה צד ב' עמוד א'	דף ב': והוא ע' אצל
ושם " ג' " "	" ג': ע' לשון א'
ושם " ג' " ב'	" ד'. ע' רב א'
בע' גביהה בן פסיס' י"א.	" י"ג: ע' גביע
בערך חנינה צד כ'.	דף כ"א. ע' אביי
בע' אבא צד ל"ג.	" ל"א. ע' דייל
בע' ר' יהושע צד ל"ד:	" ל"ג. ע' פחם
בע' ר' אלעזר בן ערך צד ל"ו.	" ל"ד: ע' קלר ג'
בע' ר"ע צד ל"ז.	" ל"ה: ע' גמזו
ושם צד ל"ח.	" ל"ז. ע' הרג. וע' צו
בע' ר' יהושע צד מ':	" ל"ט. ע' קרח
בע' ר' אלעזר חסמא צד מ"ב.	" מ': ע' חסם
בע' ר' שמעון צד מ"ה: ע' פטר	— — — — — — — — — — — — — —
בע' ר' נתן צד מ"ז.	" מ"ג: ע' קמר
בע' ר' יוחנן הסנדלר צד מ"ז. ע' סנדל	— — — — — — — — — — — — — —
בע' רבינו הקדוש צד מ"ח:	" " בע' אמת [ושייך לאם ג']
בע' ר' ישמעאל צד נ"ג:	" מ"ט. ע' מטרפס
בע' ר' גמליאל הזקן צד נ"ט:	" נ"ג. ע' כבד א' [ובדפוסי היוחסין איתא בע' בסל וט"ס הוא]
בע' ר' חנינא ב"ד צד ס"ה. ע' חברבר	— — — — — — — — — — — — — —
בע' ר' יהושע בן קרחה צד ס"ח:	" נ"ט. ע' קרח
בע' שמעון הפקולי צד ע"ח.	" ס"ו. ע' פקל ב'
בד"ה וששאלתם צד פ"ג: הובא השאלה בשינוים קצת בע' אביי	— — — — — — — — — — — — — —
בד"ה בספר קבלת החסיד צד פ"ד: ע' קצר ו'	— — — — — — — — — — — — — —
בד"ה ובצרפת צד פ"ה: ע' מסותא	— — — — — — — — — — — — — —
באותו הדבור צד פ"ו. ע' קזז.	— — — — — — — — — — — — — —
בע' אבא אריכא צד צ"ח: ע' אביי ע"ש	— — — — — — — — — — — — — —
באותו הדבור צד צ"ט.	" ע'. ע' סרבל
בע' אביי צד ק"ג:	" ע"ג. ע' עדן
" " " ק"ד.	" ע"ג: ע' נזף
" " " ק"ד: ע' מל ז', ממלא	— — — — — — — — — — — — — —
בע' אבימי ניותאה צד ק"ה.	" ע"ד: ע' נוות
בע' רב אדא צד ק"ו.	" ע"ו. ע' כרבל
בע' ר' אילם צד קי"א. ע' ולס	— — — — — — — — — — — — — —
בע' ר' ביבי צד קי"ט:	" פ"ה: ע' ביבי ע"ש מ"ש.
בע' בר הבו צד ק"כ.	" פ"ו. ע' בי בר חבו.
בע' גמדא צד קכ"ב:	" פ"ז. ע' גמדא
בע' דווא צד קכ"ג.	" פ"ז. ע' זווא
בע' ר' דימי צד קכ"נ: ע' על א'	— — — — — — — — — — — — — —

בספר היוחסין השלם	וביוחסין דפוס קראקא שנת ש"ם:
בע' בר המדורי צד ק"ל, בע' בר המדורי	— — — — — — — — — — — —
בע' רב המנונא צד ק"ל ; וקל"א.	" צ', צ'; ע' צנע, וע' חרתא
בע' זוגא צד קל"א ; ע' הדייב	— — — — — — — — — — — —
בע' ר' יהודה צד קמ"ה; ע' נגד א'	— — — — — — — — — — — —
בע' ר' יהודה בר חנינא צד קמ"ז ; ע' לטר	— — — — — — — — — — — —
בע' יוד קרת צד ק"נ.	" צ"ג ; ע' ידקרת, דר
בע' יוחנן חקוקאה צד קנ"א ; ע' חק ג'	— — — — — — — — — — — —
בע' יעקב חרינא קנ"ו, ע' הדייב	— — — — — — — — — — — —
בע' ר' מנחם צד קס"ה; ע' מחצלת	— — — — — — — — — — — —
בע' אמר מרי טאבי צד קס"ז ; ע' אביי	— — — — — — — — — — — —
בע' ר' נחמן צד קס"ט ;	" צ"ט, ע' הסת, בר אשפרתי
בע' ניתי צד ק"ע; ע' נוות	— — — — — — — — — — — —
בע' ניילי צד קע"א, ע' נוולא ע"ש [וראה מ"ש לעיל]	— — — — — — — — — — — —
בע' רב עוקבא צד קע"ה, ע' בצית	— — — — — — — — — — — —
בע' בן ערל צד קע"ז.	" ק"א, ע' בן ערל
בע' בר פיילי שם, ע' בר פיילי	— — — — — — — — — — — —
בע' רב קטינא צד קע"ט, ע' קהל	— — — — — — — — — — — —
בע' רבא ב"ש צד קפ"ד, ע' גרדון	— — — — — — — — — — — —
בע' רבה בר נחמני צד קפ"ו, ע' קטן א'	— — — — — — — — — — — —
בע' שמואל הכהן צד קצ"ב, ע' שף ב'	— — — — — — — — — — — —
באותו הדבור צד קצ"ב, ע' קר ט"ו.	— — — — — — — — — — — —

ודע כי בכמה פעמים הגי' ביוחסין בפרט ביוחסין השלם עדיפה מגי' שאית' לפנינו בדפוסי הערוך וגם ע"י התדמות עם היוחסין נראה ברור כי כבר חלו בספר הערוך ידים, עיי' ד"מ ביוחסי' השלם צד י"ז, הביא בעל הערוך בע' אחר וז"ל בע"ה בע' אחר פי' לשון הטייה כלומר נטה מדרך הישרה. . אבל רבינו חננאל פי' שמספר גנאי ואחר מיתתן וזה הפי' הוא האמיתי' . וכן מצאתי אח"כ בע' דוגמא שחזר בו ופי' כן עכ"ל ביוחסין, אבל בערוך שלפנינו אית' כל הפי' הראשון בשם ר"ח ע"ש, ובלי ספק ידים עסקניות הוסיפו מלות „פי' ר"ח" בערוך, בע' אבא יוסי חליקופרי איש טיבעין כתוב (ביוחסין השלם צד ע.) וז"ל פי' הערוך כינוי לשם מקומו אבל הרמב"ם פי' חליקופרי הוא כינויו וטיבעין שם מקומו עכ"ל אבל בערוך שלפנינו אית' בעצם ראשונה כפי' של הרמב"ם וא"כ הוברר שלבעל היוחסין היה לו נוסח אחר מערוך, וכן היה לו גי' אחרת בערוך בע' גמדא עיי' היטב ביוחסין השלם צד קכ"ב, וצד קל"ו ; וכן בע' הדייב עיי' היוחסים השלם צד קל"א ; ד"ה זוגא וכן בע' כדי שלפנינו אית' שם בזה"ל ; כדי נסבה . . בפי' ר"ח כתוב . . פיסוק ניסביה כלומ' חתוך זכרו מזו הברייתא עכ"ל וביוחסין השלם צד ק"ס ; אע"פ שבעל הערוך פי' כדי נסבה עקור נסבה זבנה [ולפ"ד צ"ל זנבו] וכו', בע' אבא אריכא צד צ"ט, הביא בעל היוחסין בשם הערוך פי' נהירנא לשון זכירה כמו האי דבכוכב יהיה נהיר וחכים פי' זכרן וחכם כאשר פי' בערוך עכ"ל ולפנינו לי' לא בע' אביי ולא בע' נהר ד' ע"ש, בצד קצ"ב ; כתב בעל היוחסין והערוך פי' קראי אדונים בל' יון ע"כ אבל לפנינו בע' קר ט"ו חסרו תיבות בל"י ובאמת נוסח הבעל יוחסין היותר טוב כי כן הוא בל"י κύριος פי' אדון, וכן גי' בע' ביבי היותר נכון כדעת וכמסורות בעל היוחסין כמו שתראה בע' ביבי ע"ש מ"ש, וכן גירסת בעל היוחסין במלת נוולא נכון עד מאוד עיי' למעלה, וכן שמר לנו בעל היוחסין (צד ל"ז ; בע' רבי עקיבה) גי' היותר נכונה וז"ל ובערוך בע' גמזו יש מפרשים שם מקום ובדברי הימים [ב' כ"ח, י"ח] יש שם אחד מן העיירות גמזו ורבינו נסים גאון פי' על שם שהיה אומר על כל צרה גם זו לטובה עכ"ל וכגי' זו ממש בכ"י ערוך פאריז אבל בדפוסי ערוך חסרו מלות מתיבות רבינו נסים עד גמירא והטעם כי איזה סופר נמהר לב חשב ההוספה הזאת אך למותר כי לא באה לנו להשמיענו יותר ממה שמפורש בגמ' (תענית כ"א.) יען כן השמיטה ולא הניח רק היש מפרשים בלי טעם וריח כי עיקר חסר מן הספר ולא פי' מה באו להודיענו היש מפרשים אבל לפי גי' כ"י ערוך ויוחסין עולה יפה מאוד כי הי"מ סברו לכתב המלה במ"ם פתוחה ולדעת רבינו נסים הם ב' תיבות גם זו, ועיי' עוד ע' גם

זו (גמזו) קודם ע' גמגם ומ"ש. והג' שי"ר האריך בתולדות ר"נ צד ע"א והלאה ברשימת שמות לבאר בענין אחר ואגב חריפתו משבשו במח"כ.—

לז) ר' עובדיה מברטנורא בפי' למשניות הביא את ספר הערוך באלה המקומות לדמאי פ"א מ"א. לכלאים פ"א מ"ד ע' רמי; מ"ה ע' לפסן. פסחים פ"ב מ"ו ע' הנדבי. תמיד פ"ה מ"ד ע' מטוטלת. כלים פי"ב מ"ח ע' כן ב'. נגעים פי"ג מ"ב ע' ראש, פתין. ועוד פירש כערוך מבלי זכרו כמו שאוכיח בפנים במקום המיוחד.

לח) המתורגמן לר' אליהו בחור הזכיר את ספר הערוך בהקדמה עיין בפ"ד ומ"ש. ובפנים בשרש בטן ג': ערך כטן א', בייר. שרש בעד ע' בעד; גלך ע' גלך; ש' גספן ע' דוב; ש' הלם ע' הלמן; ש' הנתך ע' הנתובין; ש' ותן ע' וותן; ש' זאד ע' זעטט; ש' חשך ע' חסך; ש' טבע ע' טבע; ש' טנד ע' טגדו; ש' טסבר ע' תסוור; ש' טרס ע' טרסי ב'; ש' יסטר ע' דיוסטר; ש' כלן ע' ככלא; ש' כנשר ב' כתב בעל הערוך לא הביאו. ש' כער כתב בע"ה לא הביאו; ש' לקן ע' לקן; ש' מגלס כתב בע"ה לא הביאו; שרש מזמזם בע"ה לא הביאו; ש' מזמס ע' קלמזמס; ש' מינק: בע"ה לא הביאו; ש' מיית כתב גם זה איננו בערוך. ש' מסח ב': בע"ה לא הביאו; ש' מצטר ע' מצטרא; ש' נגד וע' נגד ד'; ש' נגר ג' וע' נגר ה'; ש' נצר לא הביאו בע"ה; ש' פרקט וע' פרקט; ש' סין וע' סן ב'; ש' סמפר וע' סמפר; ש' סרבק וע' סרבק; ש' סרד ג' וע' סרד ג', ש' עפר וע' מעפרת; ש' עצץ בע"ה לא הביאו; ש' פגז וע' פגז; ש' פטק וע' פתק; ש' פיל בע"ה לא הביאו; ש' פרקט וע' פרקטן; ש' פתכמד וע' פתכמר; ש' פתק בע"ה לא הביאו. ש' צב וע' צב ד'; ש' צם וע' צם ג'; ש' צמרמר וע' צמר ה'; ש' צרב וע' צרף; ש' קקבט ע"ש; ש' קטרק בע"ה לא הביאו; ש' קלוזמס וע' קלמזמס; קלש בע"ה לא הביאו; ש' קמט וע' קמט; ש' קסס וע' קסס ד', קצץ ובע"ה לא הביאו. ש' שגר וע' שגר ב'; ש' שגר וע' שגר א'; ש' שדך ובע"ה לא הביאו; ש' שדף, שדר, שוח, שכן שלט כולם לא הביא בע"ה; ש' שתף וע' שתפך; ש' תמה ג' ע' תמה; ש' תסוור ע' תסכר; ש' תרק ובע"ה לא הביאו.

בתשבי לר' אליהו בחור הובא הערוך בשרש אחריות, אלתר, אשכנז, בלמס, גנית, גדגדניות, גליון, גם, גימטריא, דרדק, הבל, וותק, זרת, חזן, חלק, יתוש, כמר, לכלוך, ממחה, נחתום, נטריקון, סנדק ע"ש; סרך, פמליא, פקר, פרקמטיא, צרב, קביא, קל, קלסתר, קמיע, קנוניא, קשקש, ראה, שרך, שחרר, שעל, שתף, תפלין, תרף.

לט) בספר תשובות גאון בנימין זאב (דפ' ווניציא' שנת רצ"ט) דף ס"ב: סוף שאלה כ"א בשם תוספ' ערך כתח; בדף קי"ו. סוף שאלה נ"ד ע' פרט ג'; דף קע"א. שאלה ק"ג ערך סרם א'; דף רע"ט: שאלה קפ"ו ע' תפל ג'; דף שכ"ד. שאלה רל"ד ע"ש. דף שע"ח: סוף שאלה רס"ב ערך מלמד; דף שפ"ח: שאלה רע"ו ערך גוזמא; דף ת"ר: שאלה רצ"ב ערך צלא; דף תכ"ה: שאלה ש"א ערך פרגד.

מ) שו"ת מהגאון מהר"י מינץ דפ' וויניציאה שי"ג דף י"ג שאלה ו"ו ערך שפר.

מא) בספר מכלל יופי לר"ש בן מלך (דפ' אמשט' תמ"ה) בראשית ג', י"ח ערך עכביות; ויקרא י"א, ט"ז ערך נץ ד'; מלכי' א', ז', כ"ד ע' פקועות; מ"ב ד', ל"ט ע' פקועות.

מב) בספר המכריע לרבינו ישעיה מטראני הזקן בסי' ל"ג ערוך ע' פרש ד'. סי' ס"ב ע' חפר; סי' פ"ה ע' אמת.

מג) באיסור והיתר שער נ"ט סי' י"א ערוך ע' לף א'.

מד) במגיד במשנה הלכות שבת פי"א הלכה ז' ערוך ע' גרד א'. הלכות יום טוב פ"ח הלכ"א ערך שנך. הלכות אשות פ"ח ה"ה ע' כל ד'. הלכות גזילה ואבידה פי"ח ה"י ע' אגרת א'. פ"ו הי"ד חבל ג'.

מה) בספר תורת חיים מהגאון אברהם חיים שור אשכנזי. עירובין ח'. ע' אזל; דף כ"ז. ע' צר ח'; דף כ"ח. ע' חזין; דף כ"ח ע' כשות; שם: ע' נסן; דל"ו: ע' פרק א'. סנהדרין ה': ע' בץ ג'; כ"ח: ע' אבל א' ע"ש; דל"ג: ע' קד ב'; שבועות די"ח. ע' וטיב; ע"ז י"ז: ע' סייף; חולין ז'. ע' גדר, דמ"ג: ע' תרבץ; מ"ט: ע' חס; צ"ז. קפל; קל"ח. ע' כף א'; קמ"א. ע' קם ב'. ב"ק ל"ה. ע' חנך; פ"א. ע' גרפית; שם: ע' שביל; צ"ט. ע' בטש; ב"מ ט"ז. ע' פנם; ל"ג. ע' רוס נ"א. ע' צדה, אמן ב'; נ"ו. ע' דפוס; ס"ח: ע' פעל א'; ע"ז. ע' אמר ב' ע"ש; ע"ח: ע' אבזקת וע' טלי א'; צ"ב: ע' של א' ע"ש: ב"ב ד'. ע' אבני שיש; קס"ג. ע' דיו; קס"ח. ע' בר ג'.

מו) בעל שלטי הגבורים לחולין בפ׳ אלו טרפות דף מ״ו: ע׳ אן ב׳. ועוד הובאה תשובת רבינו נתן לרש״י בשלטי הגבורים למרדכי סוף מסכת שבת עיי׳ למעלה פ״ב אות א׳.

מז) הגאון מרן יוסף קארו זלה״ה. בבית יוסף לטור או״ח סי׳ כ״ז ע׳ ניות; סי׳ נ״ג ע׳ פחח; סי׳ צ״ה ע׳ סנטר ב׳; סי׳ קכ״ד ע׳ אמן ב׳; סי׳ קכ״ז בשם תוספ׳ ע׳ דד א׳; סי׳ קל״ג ע׳ פטם א׳; סי׳ קס״ב ע׳ מי; סי׳ קס״ג ע׳ גבל א׳; סי׳ קס״ז ע׳ בשש; סי׳ קס״ח ע׳ כסן א׳; סי׳ רי״ו בשם ר״י ע׳ נרקס; סי׳ רכ״ט בשם הגהות מיימון ע׳ חמה; סי׳ רל״ג ע׳ גבל א׳; סי׳ שי״ז ע׳ שלב; סי׳ ש״ך בשם הר״ן ע׳ סבר; סי׳ של״ו בשם סמ״ג והגהות ע׳ פסק; סי׳ שפ״ב בשם תוספ׳ ע׳ מהרק עיי׳ לעיל במראה מקומות בתוספות עירובין. סי׳ תס״ג ע׳ חסם; סי׳ תע״ג בשם רד״א ע׳ תמחה; סי׳ תק״ב בשם הרא״ש ע׳ קנב; סי׳ תקי״ד בשם הרא״ש ע׳ קנב; סי׳ תקכ״ג ע׳ קרד; סי׳ תקנ״א ע׳ גהץ א׳; סי׳ תרי״ג בשם הרא״ש ע׳ שבתא; סי׳ תרמ״ה בשם תוספ׳ ע׳ קווץ א׳; סי׳ תרמ״ח בשם ר״ח ע׳ פיסמא; סי׳ תרנ״א בשם מרדכי ע׳ נע.

בית יוסף לטור יורה דעה סי׳ כ״ח בשם הגה׳ אגור ע׳ שר ז׳? [עיי׳ בסוף זה הפרק] סי׳ פ״ו בשם התוספ׳, רא״ש, רשב״א, ר״נ ע׳ געל? [עיי׳ בסוף זה הפרק]; סי׳ ק״ח ע׳ תה; סי׳ קע״ח ע׳ קמר; סי׳ קע״ט ע׳ כלדאי; סי׳ קפ״ט בשם הרא״ש ע׳ פהק? [עיי׳ בסוף זה הפרק]; סי׳ ק״ץ בשם הרא״ש והרשב״א בתורת הבית הארוך ע׳ חבק; סי׳ קצ״ח שתי פעמים בשם סמ״ג ע׳ עדר א׳; סי׳ ש״ט ע׳ חט ד׳; סי׳ ש״מ ע׳ אפיקריסין; סי׳ שמ״ד ע׳ ספד; סי׳ שע״ה בשם הרמב״ן בתורת האדם ע׳ גלל א׳; סי׳ ש״ץ בשם הרמב״ן בתו׳ האדם ובשם תוספ׳ ע׳ נגסטר.

בית יוסף לטור חושן המשפט סי׳ י״א ע׳ אנטלר; סי׳ פ״ז בשם הגה׳ מיימ׳ ע׳ הסת [עיי׳ לעיל אות ט׳] סי׳ קנ״ז ע׳ לפתא; סי׳ קע״א שתי פעמים ע׳ דול, גד ב׳; סי׳ רי״ד וע״ש בחידושי הגאון מהר״ן חנליש ע׳ אפתא א׳.

בית יוסף לטור אבן העזר סי׳ ל״ח בשם הר״ן ע׳ כל ד׳; סי׳ קכ״א ע׳ קפץ ב׳; סי׳ קכ״ה ע׳ סם א׳ ע״ש, קומוס, קלקנתוס, אנדכתר; סי׳ קכ״ט בשם הגה׳ מיימ׳ בשם הרא״ש תשובת בעל הערוך; סי׳ קל״ט ע׳ גט; סי׳ קס״ט ע׳ חמר י׳.

בכסף משנה הלכות תפלה פ״ה הלכה ד׳ ע׳ סנטר ב׳; הלכות תפילין פ״א ה״ו ע׳ דכסוסטוס; פ״ג ה״א ע׳ מעבר; הלכות ברכות פ״ז ה״ג ע׳ בשש; הלכות ביאת המקדש פ״ח ה״ה ע׳ טרטות; ה״ח ע׳ זבלגן; הי״ג ע׳ טרף ה׳, כסת ב׳; הט״ו ע׳ גחר א׳. הלכות כלים פ״ה ה״א בשם ר״ש ע׳ ערק א׳; הי״א בשם ראב״ד ע׳ ים ב׳; הי״א בשם ראב״ד ע׳ אקן ב׳; פי״א ה״ז בשם ראב״ד ע׳ רקן; ה״כ בשם ראב״ד ע׳ קלגרפון; פכ״א ה״א בשם הר״ש ע׳ אפיקריסין. הלכות מקוואות פ״ג הי״א ע׳ קנישקין. הלכות שכנים פ״א ה״ב ע׳ גד ב׳. הלכות אבל פ״ח ה״ג ע׳ אפיקריסין.

מח) בתשובות ר׳ מנחם עזריה סי׳ נ״ט הערוך ע׳ שח א׳; סי׳ ק״ח ע׳ צף ט׳.

מט) בספר חכמת שלמה הנקרא גם בפי כל מהרש״ל [דפוס קראקא מצאתי בו הרבה דברים אשר לא נמצאו בדפוסים זולתו]: ברכות ו׳. ע׳ נהל א׳. י״ט. ע׳ חט א׳; כ׳. ע׳ כרבל א׳; ל״ו. ע׳ צלף ע״ש; נ״ח. ע׳ כנני. שבת כ״ח. ע׳ תלא; מ״ג. ע׳ מקורזלות; נ״א: ע׳ נקה; נ״ד. ע׳ כבן; ס״א: ע׳ גר ג׳; ס״ז. ע׳ מסמר; ע״ג: ע׳ גד ד׳; ע״ז: ע׳ סממית; פ׳: ע׳ סטכת; צ׳. ע׳ אשלג; ק״ד: ע׳ קומוס; קכ״ח. ע׳ סאה; קנ״ב. ע׳ חלף ג׳. עירובין ט׳. ע׳ גד ב׳, כ״ח. ע׳ גדגדניות; נ״ג: ע׳ כתר א׳; נ״ח. ע׳ מגג א׳; ס״ה. ע׳ קרץ ב׳ ע״ש סהר. פסחים ל״ט. ע׳ טרא; נ״ג. ע׳ אלפא א׳. ביצה ג׳: ע׳ חלף ד׳. סוכה ד׳: ע׳ גד ב׳ ע״ש; ה׳. ע׳ נחותה; י״ג. ע׳ בחל ג׳; כ״ח. ע׳ סח א׳; ל״ט: ע׳ קטב; נ״ב: ע׳ אטכח. יבמות י״ז. ע׳ חדיב; ע״ה: ע׳ גרד א׳; פ״א: ע׳ חלף ד׳; ק״ט: ע׳ שלף דוץ. כתובות ו׳. ע׳ סבר; נ׳: נ״א. ע׳ גד ד׳; ס׳: ע׳ גרדון; ס״א: ע׳ קסן ב׳; ס״ז. ע׳ סם ב׳. קידושין ס״ב. ע׳ אקושא; ע״ב. ע׳ תכלת. פ״ב: עיי׳ דפ׳ קראקא ע׳ תלמיותא. גיטין י״ד: ע׳ דבר ב׳; נ״ו: עיי׳ דפ׳ קר׳ ע׳ כלך ב׳. סוטה י״ג. ע׳ קלף; י״ט: ע׳ כלבום; כ״ב: ע׳ שבט. ב״ק פ״א: ע׳ שרק א׳; צ״ט. ע׳ גרד א׳; ק״א. ע׳ קף י״ד; ק״ג: ע׳ פלז. ב״מ כ״א: ע׳ גד א׳; כ״ג: ע׳ קדח; ע״ט: ע׳ רפס ב׳; פ״ד. ע׳ קלביא; פ״ה. ע׳ גל ו׳; פ״ה: ע׳ שטר א׳; פ״ו. ע׳ דר ד׳; פ״ט. ע׳ חתל, תחל ב׳; פ״ט: ע׳ גד ד׳; ק״ו: עיי׳ דפ׳ קר׳ ע׳ כדם א׳; ק״ח. ע׳ אוכלוסא ב״ב ח. ע׳ אוכלוסא. פס א׳; י״ז: ע׳ סלא א׳; כ״ד: ע׳ צוו; ל״ו: עיי׳ דפ׳ קר׳ ע׳ גד ד׳. סנהדרין י״ב. ע׳ זג ג׳; ס״ד: ע׳ שוור; ע״ד: ע׳ קווק; פ״ב: ע׳ שולנאי; ק״ז. עיי׳ דפ׳ קר׳. ע׳ פג ד׳. שבועות ד׳: ע׳ גסטרון. חולין מ״ג: ע׳ תרבץ, בלעם.

נ״א: ע׳ בזר א׳; נ״ה. ע׳ קרקר ג׳; ס׳. ע׳ צב א׳; ס״ב: ע׳ כחל ג׳, ע׳: ע׳ תר; פ״ד: ע׳ סקב; פ״ח: ע׳ חרם א׳; צ״ג. ע׳ חשל א׳, צ״ה: ע׳ אדק ג׳; ק״י. ע׳ קדח. נדה י״ב. ע׳ עדן ב׳; י״ב: ע׳ סדן ה׳; י״ג. ע׳ שף ב׳; ט׳: ע׳ מציק; ל״א. ע׳ חמר א׳.

בספרי ים של שלמה להגאון מהרש״ל: ביצה פרק ב׳ סי׳ ל״ח ע׳ קרד. קידושין פ״ג סי׳ ב׳ ע׳ סר ב׳. גיטין פ״ב סי׳ י״ז בשם תוספ׳ ע׳ נר ד׳; פ״ד סי׳ ל״א אות שי״ן ערך שבתא. ב״ק פ״א סי׳ י״ג ע׳ שף י״ב; פ״ג סי׳ ד׳ ע׳ סנוקרת; פ״ו סי׳ כ״ו ע׳ ארם ע״ש; פ״ח סי׳ י״ד לא ידעתי מקומו [עיי׳ בסוף פרק הזה]; פ״ט סי׳ מ׳ ע׳ דיוקן; פ״י סי׳ י״ח ע׳ גלם; סי׳ ס׳ ע׳ נר. חולין פ״ג סי׳ ו׳ ע׳ תרבץ, בלעם; סי׳ ל״ט ע׳ כרת א׳, סי׳ ס׳ ע׳ צפא א׳; סי׳ פ״ד ע׳ קרקר; סי׳ קי״ט? לא ידעתי מקומו [עיי׳ בסוף הפרק הזה]; פ״ד סי׳ ח׳ ע׳ קרטע; פ״ו סי׳ א׳ בשם הגהת אגור ע׳ שר ז׳? פ״ז סי׳ יו״ד ע׳ חשל א׳; סי׳ מ״ג ע׳ געל [עיין בסוף זה הפרק] פ״ח סי׳ כ׳ בשם סמ״ג וע׳ מי.

נ׳) בספר מאור עינים לרבי עזריה מן האדומים ז״ל: דפוס מנטובה שנת של״ד בחלק אמרי בינה פ״ב דכ״ט: עיי׳ ערך מרום; פ״ט דף נ״א. ע׳ שלחף, פרג; פי״א דנ״ו: ע׳ קרקס ב׳; פי״ב דס״ח: ע׳ דע; פט״ו דע״ו: ע׳ אצל; פי״ט דפ״ו. ע׳ כבד א׳, נקד ג׳; פ״כ דפ״ח. ע׳ טג. פכ״ד דצ״ד: ע׳ אביי, פכ״ה דצ״ה: ע׳ לשון א׳ ושם דצ״ו: ע׳ סח א׳; פכ״ח דק״ב. ע׳ תיובתא; פמ״ה דקמ״ה: ע׳ פליום? [עיי׳ בסוף הפרק הזה] ושם דקמ״ו. וע׳ הדרה, גר ד׳, גר ב׳, פלאה, פרן ו׳, אב א׳, חל י״ג, מהה א׳. ושם דקמ״ו: ע׳ חרם, פלקט, אסטומכא, ושם דקמ״ח. ע׳ דסקר; פמ״ו דקמ״ט: ע׳ כפה; פמ״ז דקנ״ב. ע׳ כפה, פמ״ט דקנ״ג: ע׳ שבץ; פ״נ דקנ״ה: ע׳ כפה; פנ״א דקס״ד. ע׳ כל ב׳; פנ״ב דקס״ז. ע׳ נם ד׳, פסט; ושם דקס״ז: ע׳ מל; פנ״ו דקע״ב. ע׳ רעץ; פנ״ז דקע״ג: ע׳ סריא וצ״ל סרס ב׳.

נא) בספר מאיר עיני חכמים בנהורא הנקרא בפי כל מהר״ם לובלין (דפ׳ ויניציאה שנת שע״ט) ב״מ ל״ג. ע׳ רוס. שבת נ׳: ע׳ סלקוסתא; ק״ט. ע׳ מע, שרק ג׳; קי״ג: ע׳ גרגשתא. פסחים פ״ח. ע׳ פתיא א׳, טפיח. סוכה ל״ה: בשם תוספות ע׳ פטם; ל״ז: בשם תוספות ע׳ נע. נדה כ״ז. ע׳ נצל א׳.

נב) בשיטה מקובצת לר׳ בצלאל אשכנזי ז״ל: ביצה דף כ״ד. ערך מר ב׳. כתובות דף ו׳. ע׳ סבר, פסק; דף ט״ו. ע׳ כלפי; ט״ז. ע׳ אר ג׳; כ׳: ע׳ על ג׳; מ״ה: ע׳ מרד; ס״א: ע׳ שרבט ב׳; פ״א. ע׳ רב א׳. למסכת ב״ק דף ט״ז: ע׳ דרס ב׳; דף נ״ח: ע׳ קשב א׳. למסכת ב״מ דף מ״ו: ע׳ טרפיז; ק״ז: ע׳ עבד ב׳. למסכת ב״ב דף ו׳. ע׳ הרדי; דף ס״ג. ע׳ דייט.

נג) חדושי הלכות מהגאון מוה׳ שמואל אידלש הנקרא בפי כל מהרש״א ז״ל: שבת נ׳: בשם תוספות ע׳ לפת; ק״א. ע׳ בצית; קי״ד. ע׳ כל ד׳; קנ״ב: בשם תוספות ע׳ גלל א׳. יומא נ״ה: ע׳ רבע א׳. סוכה ז׳. ע׳ ראש. מ״ק ו׳: ע׳ גמל ג׳, מצר א׳; ח׳: ע׳ בקע ב׳; כ״ח. ע׳ ספן ג׳. מגילה כ״ה. ע׳ ארם א׳. חגיגה כ״ב: ע׳ בית צבע. כתובות י״ז. ע׳ חמס ע״ש; ע״ה: ע׳ תבר א׳. נדרים נ׳. ע׳ סרק א׳; נ: ע׳ קלח א׳. סוטה כ״א: ע׳ קפל; כ״ב. ע׳ שב ט׳. גיטין פ״א. פעמים ע׳ טרכסמון, טרקסין. קידושין ד׳. ע׳ אנ א׳. ב״מ ל״ג. ע׳ רוס. ב״ב ו׳: ע׳ מצר ב׳; י״ב. ע׳ רד; כ״ז: ע׳ דחל; פ״ח. ע׳ סטן; קל״ג: ע׳ חצצתא. ע״ז ע׳: ע׳ מצר ב׳. סנהדרין נ״ט: ע׳ גבנוני. מכות כ״ג. ע׳ רז א׳. חולין ל״ו. ע׳ בס א׳; מ״ד. ע׳ דל ג׳, קפל ג׳; נ״א. ע׳ טרח; ס׳. ע׳ צב א׳; ס״ד: ע׳ געל [עיי׳ בסוף זה הפרק]. בכורות ל״א. ע׳ תכתק; מ״ד. ע׳ זוור. למן, תמן; מ״ה. ע׳ כסת; מ״ה: ע׳ לווקן. נדה י״ד. ע׳ פרקד א׳; כ״א: ע׳ זווא; ס״ד: ע׳ נחר ב׳.

חידושי אגדות מהרש״א: ברכות ה׳. ע׳ דמדום; ה׳: ע׳ גרם א׳, תפל; ו׳: ע׳ טם א׳, ז׳. ע׳ מרד; כ׳. ע׳ כרבל א׳; כ״ז: ע׳ תרם; כ״ט: ע׳ עבר ב׳; ל״ג. ע׳ ערוד, חברבר; ל״ד: ע׳ טרף ג׳; מ״ד. ע׳ ספל. נ״ה. ע׳ טות; ס״ב: ע׳ אסטמה. סוף פאה ע׳ חגר ב׳. שבת ל״א: ע׳ הן, אטכח; נ״ה: ע׳ עט; ס״ב: ע׳ פלייטון; ס״ג. ע׳ צם א׳. ע״ז: ע׳ מתכלתא; פ״ח: ע׳ כרם א׳. עירובין נ״ג: ע׳ שלך, עלת, גבר א׳, רקע. יומא י״ט: ע׳ צרדה א׳; כ״ח: ע׳ שחר א׳; כ״ט: ע׳ טמיון; מ״ז. ע׳ זרד א׳. ביצה ט״ו: ע׳ פטס; כ״ה: ע׳ חצב ג׳, נטע, תרמוס. ר״ה ט״ז: בשם תוספות ור״ן ע׳ ערב א׳; י״ז. ע׳ צף ב׳, כבש ד׳ ע״ש; י״ז: ע׳ אך א׳. תענית כ׳: ע׳ שבתא; כ״ה. ע׳ גר א׳; כ״ה: ע׳ פרט ז׳. מגילה ו׳. ע׳ אחד, בית גליא; ז׳: ע׳ טסקא א׳; י״ב. ע׳ חר ז׳; י״ב: ע׳ זנב; י״ג. ע׳ סהר, סטכת, אנפקינון; י״ד: ע׳ פתיא א׳, טפיח, ט״ז: ע׳ כבן; כ״ה: ע׳ ש׳, סן א׳; כ״ח. ע׳ חנך א׳, כ״ט. ע׳ שף ב׳. חגיגה ג׳. ע׳ ארפכס; י״ד. ע׳ פרדס; ט״ו: ע׳ עמר א׳, דגם, אות.

מ״ק ט״ז. ע׳ הרדפה; ט״ז: ע׳ עדן א׳; י״ז. ע׳ שמת; כ״ח. ע׳ הדר ג׳; כ״ח: ע׳ גד ב׳, עטף ג׳, זווד א׳, זבזגי. יבמות מ״ט: ע׳ ספקלר, אספקלריא; ס״ג: ע׳ חבר ב׳. כתובות י׳: ע׳ דרקט; י״ז. ע׳ חמס ב׳ ע״ש. כ״ז: ע׳ מעון; מ״ט: ע׳ ירוד; ק״ג. ע׳ קרן ג׳. קידושין מ׳. ע׳ קף א׳; ס״ט: ע׳ אלמנה; ע״א. ע׳ היכל. נדרים כ׳: ע׳ חמר א׳; מ׳. ע׳ סר ב׳; פ״א. ע׳ גדר א׳. נזיר ל״ב: ע׳ היכל. סוטה י״ג: בשם תוספות ע׳ סמליון; ל״ה. ע׳ רש ב׳. ב״ק ט״ז. ע׳ אפא; פ״א: ע׳ גזר. ב״מ כ״ג: ע׳ מסך א׳; ע״א. ע׳ חי. ב״ב כ״ה. ע׳ אוריא, אסתנא. ע״ז י״ח: ע׳ תאטר. סנהדרין ל״ח: ע׳ מטטר; מ״ט. ע׳ מנוני, ס״ז: ע׳ לט ג׳; צ״ד: ע׳ פרדשן; צ״ה. ע׳ שכר; צ״ח. ע׳ ברקא א׳, כאר; צ״ט: ע׳ סגל א׳; ק״ח: ע׳ עקוב, גמזו; ק״ט. ע׳ ברסוף. שבועות מ״ז: ע׳ עקב א׳. מנחות ס״ד: ע׳ זב א׳. בכורות ל״ו. ע׳ תרם. חולין נ״ו: ע׳ הדר ג׳, כן; קכ״ז. ע׳ חברבר, ערוד א׳. תמיד כ״ח. ע׳ פלג; ל״ב. ע׳ חי, הבר ב׳. נדה י״ג ע׳ שף ב׳; ל״ו: ע׳ צנע.

נד) בספר באר שבע להגאון יששכר בער איילענבורג ז״ל: בהוריות דף י״ג: ע׳ קטר; י״ד. ע׳ אביי. תמיד כ״ה: ע׳ כר א׳; כ״ח: ע׳ מכנה, סנק, תפוח; ל׳: ע׳ טן. כריתות ח׳. ע׳ רבע א׳. סוט׳ ט׳: ע׳ פייל; ל״ח. ע׳ חזן; מ״ו. ע׳ עד; מ״ט: ולוי אמר אף של קנים; ע׳ עטר א׳; מ״ט: לשון סורסי ע׳ סרס ב׳. סנהדרין צ״ג: אפי׳ כריבדא וכ׳; ע׳ רבד א׳, כסיל, פגר; צ״ה. גולמו הרג וכ׳ ע׳ גלמהרג; צ״ח: עתיד הקב״ה להעמיד וכ׳ ע׳ קסר; ק״ו: במגדל הפורח באויר ע׳ גוזמא; ק״ז. אבר קטן וכ׳ ע׳ אבר ב׳; ק״ז. שאכלי פגה ע׳ פג ד׳ ע״ש. ק״ט. א״ר אויר מגדל וכ׳ ע׳ אויר. בשו״ת בספר הנ״ל סי׳ י״ח ע׳ פאה א׳, פאה ב׳; סי׳ מ״ח ע׳ חבץ א׳.

נה) בספר פורת להרב מהר״י סאמיגה למסכת ביצה דף ט״ו: ע׳ פטס.

נו) תוספות יום טוב לר׳ ליפמאן העללער זצ״ל: ברכות פ״א מ״ב ע׳ נץ א׳; מ״ה ע׳ זך א׳; פ״ב מ״ה ע׳ גס; פ״ד מ״ג ע׳ שגר א׳. פאה פ״א מ״א ע׳ קרן; פ״ד מ״א בשם הר״ש ע׳ חלק א׳. כלאים פ״ב מ״ה ע׳ קנבס. שביעית פ״ב מ״ד ע׳ זבל. תרומות פ״ה מ״ו ע׳ פתק ב׳; פ״ח מ״ה ע׳ תרף ב׳. ערלה פ״א מ״ד ע׳ מתה; פ״ג מ״ז ע׳ חלף ד׳. שבת פ״א מ״ג ע׳ חזן, פ״ג מ״ג בקע [ט״ס וצ״ל פקע] ה׳; פ״ה מ״א ע׳ נקה; פכ״ג מ״ה ע׳ מתן א׳. פסחים פ״ד מ״ז ע׳ שבך; מ״ח ע׳ נסן; פ״ח מ״א ע׳ אפוטרופוס; פ״י מ״ג ע׳ פרפרת. יומא פ״ג מ״י ע׳ מכנה; פ״ה מ״ג ע׳ צלף א׳. ביצה פ״ד מ״ג ע׳ מגל א׳, פ״ה מ״ז ע׳ אפר. תענית פ״ג מ״ח ע׳ חט א׳. מגילה פ״ד מ״ח תפל ג׳; מ״ט ע׳ ארם א׳. מ״ק פ״א מ״א ע׳ בדד א׳. חגיגה פ״ב מ״א ע׳ רת ב׳. כתובות פ״ב מ״א ע׳ הגמא. מ״ט ע׳ מעון; פ״ה מ״ח ע׳ מחצלת פ״ז מ״ז ע׳ שם ד׳; פי״א מ״ה ע׳ שם ג׳. נדרים פ״ח מ״ז ע׳ גל ג׳; סוט׳ פ״ז מ״ח ע׳ בם ב׳; פ״ח מ״א ע׳ שפע, מ״ו ע׳ קפח א׳. גיטין פ״ה מ״א ע׳ עדית. קידושין פ״א מ״ה ע׳ אחריות; פ״ד מי״ד ע׳ תלמיותא, אחריות. ב״מ פ״א מ״ד ע׳ סמטא ב׳; פ״ב מ״א ע׳ סרט. ב״ב פ״א מ״ו בשם כ״מ ע׳ גד ב׳; פ״ב מ״ה ע׳ שגר; פ״ו מ״ג ע׳ אשתקד. סנהדרין פ״ב מ״ד ע׳ אפסניא; פ״ו מ״ד ע׳ פרקד א׳; פ״ח מ״ב ע׳ טרטימר. מכות פ״ג מ״ב ע׳ פטם א׳; מי״ב ע׳ חזן. עדיות פ״ג מ״י ע׳ חר ב׳; פ״ד מ״ו ע׳ מחל ב׳; פ״ה מ״ג ע׳ קצח; מ״ו ע׳ דגם; פ״ח מ״ב ע׳ הרהן. אבות פ״ג מט״ז ע׳ טרן א׳; פ״ד מי״א ע׳ פרקלט, תרס; פ״ה מ״ד בשם מתנות כהונה ע׳ זר ג׳, בטן ב׳. ע״ז פ״א מ״ג ע׳ קלנדס ע״ש, גנס, בלר א׳; מ״ה בשם התוספ׳ ע׳ חצב; פ״ב מ״ו ע׳ קרט ב׳. זבחים פי״ב מ״ד ע׳ תרבץ; פי״ד מ״א ע׳ גת א׳. מנחות פ״א מ״ב ע׳ ברץ א׳; פ״ה מ״א בשם תוספ׳ ע׳ בד; פ״ו מ״ג בשם תוספ׳ ע׳ כי א׳; פ״ט מ״ה ע׳ ברץ א׳. חולין פ״ג מ״א ע׳ מסס. בכורות פ״ז מ״ד ע׳ צמח; מ״ו ע׳ טרף ה׳. כריתות פ״א מ״ז ע׳ דנר. תמיד פ״ג מ״א ע׳ עקץ א׳; פ״ד מ״ג ע׳ עקץ א׳. מדות פ״א מ״א ע׳ בית כפרת; מ״ג ע׳ טדי. כלים פ״ב מ״ג ע׳ דפן א׳; מ״ו ע׳ טטרת; פ״ה מ״ז ע׳ צלק; מ״ט למד ב׳, למד ג׳; מ״י חכן א׳, עכן; פ״ח מי״א ע׳ גרף א׳; פ״י מ״ו ע׳ שגם ע״ש; פי״א מ״ג ע׳ אגן א׳, הגן ב׳; מ״ו ע׳ פן; מ״ז בשם הר״ש ע׳ קב א׳. פי״ב מ״ג בשם ראב״ד ע׳ פרכין ע״ש; מ״ח בשם הר״ש ע׳ עכר ב׳; כן ב׳. פי״ג מ״ז ע׳ אנקל; פי״ד מ״ד ע׳ קטרב, תמחוי; פט״ו מ״ב ע׳ ארב א׳ בשם הר״ש ע׳ ארב ג׳ ע״ש; מ״ג בשם הר״ש ע׳ ים; פט״ז מ״ז בשם הר״ש ע׳ מלקוט; מ״ח ע׳ סקורטיא, פגש א׳; פי״ח מ״ח ע׳ קץ י״ב; פי״ט מ״ג בשם הר״ש ע׳ חבק; פכ״א מ״ב ע׳ ברך ב׳; פכ״ב מ״י ע׳ אסלא, שגם, קנקל, א׳; פכ״ג מ״ה ע׳ מדף, פכ״ד מ״ה ע׳ תרכום; פכ״ו מ״ג בשם הר״ש ע׳ ברך, שרוול; פכ״ז מ״ו ע׳ אמפליא. אהלות פ״ח מ״א בשם כף נחת ובשם מהר״ם מר״ב ע׳ לבן ד׳, מ״ב בשם הר״ש ע׳ נחר; פי״ב מ״ג בשם הר״ש ע׳ בטח; פי״ד מ״א ע׳ גבלית. נגעים פ״ב מ״ד ע׳ מסק א׳, ונדר א׳; פ״ו מ״ו ע׳ מכת; פי״ג מ״ב בשם מהר״ם מר״ב ור״ע מברטנורה ע׳ ראש פתין. פרה

פ"ג מ"ג בשם ראב"ד ע' קל ז'; פ"ז מ"ה ע' סל א'. פי"א מ"ג ע' גרגרת ב'; פי"ב מ"ט ע' קנתל. טהרות פ"ו מ"ט בשם הר"ש ע' פרן ג'; פ"ט מ"ו ע' גרגר ב'. מקוואות פ"ט מ"ה ע' מר ג'; פ"י מ"ב ע' כר א'. נדה פ"ז מ"ב ע' מרט א'; פ"ח מ"א ע' תרף ב'; מ"ד ע' עד א'. מכשירין פ"ג מ"ח ע' אץ. טבול יום פ"ד מ"ב ע' כפש. זבים פ"ד מ"ג ע' קלת; מ"ז ע' עקל א'; פ"ה מ"א ע' שטף א'. ידים פ"ד מ"ו ע' קבל ד'. עוקצים פ"א מ"ב ע' נפס א', מ"ג ע' מלען, מ"ו ע' קנרס, עכביות; פ"ג מ"ב ע' רגילא, עכביות; מ"ה ע' חריע; מ"ו בשם הר"ש ע' פרץ.

בספר מעדני יום טוב מבעל המחבר ספר תוספות יו"ט מצאנו ראינו הובא בעל הערוך במקומות אלו: ברכות פ"ג סי' ל"ח ע' המר; פ"ה סי' כ"א ע' קרוב וע' קלר ג'; פ"ו סי' ט"ו ע' כרת א'. הלכות מזוזה סי' ט' ע' אסתוורא; שם סי' י"ז ע' ארטבון. הלכות תפילין סי' י"ח ע' אהן; שם סי' כ"ח ע' המר. הלכות חלה סי' א' ע' פרגין, שמשם. הלכות ערלה סי' ד' וע' מתה. חולין פ"ג סי' א' ע' גז א'; סי' ה' ע' תרבץ; שם סי' י"ג ע' אן ב'; שם סי' ל"ה ע' פתק; סי' מ"ם ע' גז א'; סי' מ"ב ע' תלה; סי' ס"ב בשם תוספ' ור"ן [לא ידעתי מקומו עיין בסוף פרק הזה] פ"ו סי' יו"ד ע' חרם א'. פ"ז סי' כ"ח בשם תוספ' ע' דקל א'; פ"ח סי' ד' ע' מסא א'. בכורות פ"ו סי' ו' ע' חט ד'. הלכות פדיון בכור ס"ק ד' ע' טן ה'. מסכת נדה פ' הרואה כתם סי' א' ע' חבק; סי' וי"ו ע' תרמוס ע"ש [ובסוף פרק הזה]. פהק האשה בתר הלכות כלאי בגדים סי' א' ע' עטש פהס ע"ש, גהק, גס ג'. הלכות מקוואות סי' כ"ד ע' חפר, נתר, סי' כ"ה ע' קלקי; סי' ל"ז ע' טשטק.

בספר דברי חמודות ממחבר הנ"ל ברכות פ"ג ס"ק קכ"ב ע' סנטר ב'; פ"ו ס"ק פ"ח ע' כסן; ס"ק קי"ג בשם תלמידי ר"י ע' נרקם; פ"ז ס"ק ל"ט מ"ם ע' אמן ב'; חולין פ"ז ס"ק מ"ב ע' חשל א'; פ"ח ס"ק ע"ב בשם ב"ר ע' גבל א'.

בספר פלפולא חריפתא ממחבר הנ"ל ב"מ פ"ב סי' ה' ע' חלף ג'; סי' ח' ע' המנק; פ"ה סי' ס"ו ע' כף ז'. פ"ו סי' וי"ו ע' דקר א'. ב"ב פ"ג סי' ב' ע' כף ה'; פ"ד סי' י"ב ע' צני.

נז) בספר יד מלאכי למלאכי הכהן זצ"ל: (דפ' בערלין בשנת התורה) סי' ע"ו ע' תמה א' סי' קי"ג ע' בר ד'; סי' קל"ח ע' אר ג', ער. סי' רמ"ר ע' אזדא; סי' שכ"ט ע' שחט; סי' של"ב ע' כלפי; סי' ת"ם ע' קר ט"ו; סי' תס"ט ע' ער ג', סי' תק"ג ע' סתם; סי' תקמ"ז ע' מאה; סי' תקנ"ג ע' אביי; סי' תרכ"ה ע' שן ג', סי' תר"ל ע' תבר א'.

נח) בהוספות של הגאון מוה' ישעיה בערלין נדפס במשניות בשם ראשון לציון: אבות פ"א מ"ג ע' פרס ד', מי"ג ע' תג; פ"ב מ"ז ע' דו ב'; פ"ד מט"ז ע' פרוזדור; פ"ה מ"ו ע' כתב; ב"ק פ"ז מ"ז ע' נשב; ב"מ פ"ה מ"ה ע' פר ב'; ב"ב פ"ב מי"ג ע' מרדע א'. ע"ז פ"ב מ"ג ע' תרף; פ"ג מ"א ע"ש; מ"ז ע' כייר; פ"ה מ"א ע' לגין מ"ה ע' דלפק.

נט) בספר שו"ת זכרון יוסף לר"י שטיינהארט: גיסו של הגרי"ב שאלה ט', יו"ד, י"א, י"ב ע' רב א' וע' במות.

* * *

ואחרי שהבאתי ראיות אין ספורות לתפארת גדולת יקר הערך של ספר הערוך (מלבד אשר אביא עוד בעה"י מבעל מתנות כהונה בערכים המיוחדים וכאן חדלתי לספור רמזיו על ספר הערוך כי אין מספר) כי כל נ"ט לשבח מהספרים ובעלי המחברים הנ"ל נענו כלם להרים קרן רבינו נתן בע"ה ולתקעהו יתד במקום נאמן לתלות עליו כל כבד וכל כבוד בפירושים אשר קשה להולמן: אמרתי כי כבר חזון למועד לשלם נדרי במה שאמרתי אל הקורא לעיין בסוף הפרק הזה. ומגמתי היתה בזה לבאר ולברר כי הערוך שלפנינו איננו בשלמות כל כך כמו שהיה מסודר לפני הראשונים ז"ל. וכבר העיר בעל מוסף הערוך בהקדמתו ובפנים שנמצא כמה פעמים בערוך שמרשים לעיין בערך ולא נמצא שם אבל עמו הסליחה כי גם לרב בנימין מוספיא ז"ל העתקה בלי מדוייקת נזדמנה לו כי ברפ"ר ובכ"י ערוך שתחת ידי לרוב איתא מה שציין רבינו לעיין (ראה ע' אספרון ועוד זולתו) וגם מה שהוסיף הגאון שי"ר בתר"ן הערה ס"ב להעמים על שכמו של רבינו נתן עון השכחה כבר קם איש מהיר זריז במלאכתו ה"ה בעל מחבר ספר היקר לימוד ערוך הרב החכם מוה' שלמה באמבערגער והמליץ בספרו הנ"ל למסכת שבת דף י"ג והלאה בעד רבינו נתן והוכיח בראיות חזקות כי שגגה יצאה מלפני השליט ראש המדברים

בחקירות קדמוניות הגאון שי"ר בהדוגמאות שציין. אבל בעיקר הדבר מוכרחים אנו להצדיק את הדין כי ספר הערוך איננו נמצא עתה בידינו בתכלית השלמות כי מלבד שבעל מתנות כהונה הרבה פעמים הביא את הערוך אשר כעת נעדר מה שכתב בשמו (וכמו שהורשם בכל פעם במקומו המיוחד בפנים בהוספות) גם מציוני כמה ראשונים נראה בעליל כי ערוך שלנו קטוע הוא. ואני אצדד לך כל מה שעלה בזכרוני ובפרט מציונים הנזכרים לעיל.

א) בתוספות חולין מ"ז. ד"ה בדף מ"ו: היינו הובא בזה"ל והרב ר' משה דפונטייז"א ונזכר בערוך עם הגאונים עכ"ל וכתב עליו הג' שי"ר בתר"ן הערה מ"א וז"ל וט"ס הוא שר' מֹשה מפונטייזא (Pontoise) שאל מרבינו תם עיי' ספר הישר (דף ע"ו:) וצ"ל כאן ר' משה מפאביאה כמו שהוא בספר הישר (דף ל"ז.) וסמ"ג עשין הלכות טרפות עכ"ל. ודעת שפתיו ברור מללו וכן הובא ר' משה מפביאה בספר התרומה סי' יו"ד ובספר המכריע פי"א וכן מצאתי בהגהות מיימוניות פי"א מהלכות שחיטה הלכה ז' ס"ק ה' וכתב בזה"ל וכן פסק רבינו משה גאון מפויא"ה הנזכר בערוך עם הגאונים עכ"ל ובאו"ז הלכות טרפות סי' תי"א ח"א צד 113 עמוד א' נשמט מלת מפויאה ואיתא שם רק בזה"ל: וכן מורי בי מדרשא תשובת הגאונים וה"ג ותשובת הרב ר' משה והוא נזכר בערוך עם שאר הגאונים עכ"ל והגי' היותר נכונה צ"ל כמו בספר הישר לר"ת בסי' שס"ב וז"ל שם וכן מורין בבי מדרשא בתשובת הגאונים והלכות גדולות ותשובת הרב ר' משה מפביאה והוא נזכר בערוך כשאר הגאונים עכ"ל. וכבר כתבתי זה שנתיים במ"ע הישראלי מו"ל הרב החכם בא"ק (שנת תרל"ו נומ' 6 צד מ"ד בהערה) זה משה האיש אשר העלו רבים וכן שלמים בשם הערוך לא ידעתי מה היה לו ופניתי לנבונים אשר כארץ המה תורה היא וללמוד אני צריך ויען ויאמר לי החכם והחוקר הנפלא ידידי מוהר"ר ש'. ז'. ח'. האלבערשטאם מביעליטץ בכתב אשכנזי מחודש פֿעבער וז"ל: (כהעתקתי) ועוד הוזכר ר' משה מפביאה בספר מקדש מעט לר' משה ריעטי דף ק"ה בזה"ל: ר' משה מפאביאה נהרג על קדושת השם בגזרת לומברדיאה (ועיי' צונץ זינאג. פאָעזיע צד י"ט בלי ראיה.) אבל בכ"י באוצר הספרים בפארמא מצאתי (לפי העתקת החכם ר' זלמן ן' כוכב טוב) וז"ל בשנת תתנ"ו עלה בלב המלך . . לעלות על ארץ הצבי . . בעיר מגנצה וקלקלו שם והחריב גלילות הרבה וכל הקהלות מלומברדיאה ונהרג שם ר' מ ש ה מ פ א ב י א ה ור' קלונימוס איש רומי . . ולפי זה קרוב הדבר שר' משה עזב מקום מושבו Pavia בארץ איטליאה ללכת לארץ אשכנז ושם מת על קדושת השם בנסיעות הצלבים (קרייצציגען) וא"כ המקום והעת זה וזה גרמו שרבינו נתן בע"ה יש לאל ידו להזכיר את ר"מ מפאביאה ע"כ לשונו הזהב של המחקר הנ"ל. ובהיות שלא נמצא מאומה בערוך שלפנינו על כן בלי תפונה הערוך שלפנינו מקוטע.

ב) בתוספות ב"מ כ"א: ד"ה תאינה כתבו בסיום הדבור וז"ל אבל תאינה עם נפילתה נ מ ס ת כן גרסינן בערוך נ מ ס ת בלא אל"ף וכו' ע"כ אבל בערוך לי' ובלי ספק נשמט מעיקר מקומו שהוא בע' חז ב' וגי' רבינו שם הסכים בקצת גי' של התוספות שכתבו כי ברוב ספרים גרסינן הואיל וחזותו מוכיח עליו ואע"ג דמנתרא מידע ידעי דוכתא דאיניש אינש עכ"ל וכ"ה באמת בע' חז ב' אבל מפי' הך מאמר וגי' נמסת נשמט מאמר אחד. ואני מצאתי און לי בש"מ ב"מ כ"א: שגם תוס' שאנץ כך גרסו דעם נפילתו נ מ ס י ת פי' מסמסת ומשתברת ואין נכר בה מראות שאר התאנים וכו' עכ"ל וחזותא מוכיח עליו שכצ"ל גם בערוך חז ב' ואולי תוספות שאנץ לקחו הפירוש הזה מערוך שהיה לפניהם בשלימות יתירה.

ג) בתוספות שבועות ד' ט. ד"ה שעיר כתוב וז"ל פי' ב ע ר ו ך שעיר זה כפרה לישראל ועלי לקבוע זמן כפרה זו וקבעתי בר"ח להפים דעתה של ירח עכ"ל ובערוך שלפנינו לי' ועיי' ברי"ף שבועות ספ"ק ורשב"א בע"י ספ"ק דשבועות.

ד) בתוספות חולין ס"ד: ד"ה גיעולי האריכו למעניתם לפרש מאמר גיעולי ביצים (חולין שם) עפ"י פי' של ערוך ע"ש אבל לפנינו בע' געל לי' וכן הרא"ש בחולין פ"ג סי' ס"ב והגהות מיימוני' מאכלות אסורות פט"ו הלכה כ' והרשב"א והר"ן ומרן בית יוסף יורה דעה סי' פ"ו ומהרש"ל בים של שלמה בסי' קי"ט בפ"ג דחולין כלם הביאו פירושו של בעל הערוך ולפנינו לי'. ודע שבספר התרומות הלכות איסור והיתר סי' כ"ו מצאתי פי' של ערוך הובא בשם תשובות הגאונים וז"ל דתניא גיעולי ביצים מותרים מפרש בתשובת הגאונים בענין אחר כגון שהכה על התרנגולת ויצתה הביצה ממנה ואשמעינן אע"ג דיצתה הביצה קודם זמנה אין בה אסור אבר מן החי וכו' עכ"ל. וכן מצאתי בחי' הרמב"ן לחולין נדפס במזבח כפרה דף נ"א. וז"ל געולי בצים מותרות ושמעתי שנמצא בתשובה להגאונים ז"ל גיעולי ביצים כגון שהכה את התרנגולת ויצאה ממנו ביצתה שלא בזמנה מותרת וכ' והוא מלשון שורו עבר ולא יגעיל וכ' ועיין עוד בה"ג הלכות ביצים דף קל"א רע"ג. ועיי' עוד מעדני יו"ט לאלו טרפות פ"ק ס"ב.

שהביא גם הוא זה הפי׳ בשם הערוך. ובאמת ידים מוכיחות שכתוב כן בערוך שהרי ידוע שעיקר יסודת ספר כתר כהונה לר״ד די לארא בנוי על פירוש הערוך והוא בסתם פי׳ כן בע׳ געל וז״ל געולי ביצים (חולין ס״ד ר״ב) ביצים שהפילה התרנגולת כאשר הכו אותה על בית רחמה ולא נגמרו כמו שורו עבר ולא יגעיל עכ״ל וכן כתב המרדכי בחולין פ׳ ג״ה סי׳ תרע״ז בשם הערוך ע״ש ובלי ספק כן היה כתוב בתחלה בערוך והמעתיקים הנמהרים השמיטו ועליהם ליתן את הדין.

ה) באו״ז הלכות נטילת ידים רסי׳ נ״ד חולק על הערוך במה שפי׳ דברחיצת מים לתפלה עסקינן ע״ש כל הסוגיא אבל לפנינו בערוך לי׳ בע׳ גבל א׳ ששם פי׳ רבינו ממש כפי׳ ר״ח בפסחים מ״ו. והוא כתשובת הגאונים שערי תשובה דפ׳ ליפסיא סי׳ צ״ד ומתוך פי׳ ומחלקותו של או״ז נגד הערוך משמע שערוך היה גורס בברכות ט״ו. וה״מ לק״ש אבל לתפלה לא. וכן נראה מתוספות ברכות שם ד״ה אמאן וכתבו ונראה דלא גרסינן ע״ש ובאמת בכ״י מינכען לא גרים ליה עיי׳ דקדוקי סופרים במקומו. על כל פנים נשמע מאו״ז שהערוך שלו היה יותר בשלימות.

ו) באו״ז הלכות שחיטה סי׳ שע״ו כתוב וז״ל ופי׳ בערוך דהאי איזמל יש לו קרנים באמצעיתו כעין סכינים שגוררין בהן קלפים ויש להם קרניים שלא יחתוך טפי ממה שהוא רוצה וכ׳ ע״ש וכל זה לי׳ בע׳ איזמל לפנינו בערוך.

ז) באו״ז הלכות מיאון סי׳ תרע״ז כתוב וז״ל ופי׳ ר״ח וגם בערוך גוזמיזין בל׳ יון עדיין של זהב נתונין על הענק ותלויין על חזה שלה גננא פי׳ בערוך וכ׳ ודע שכל הפי׳ של גוזמיזין (ירוש׳ יבמות פי״ג ה״ב) לי׳ וגם המלה ההיא לי׳ בערוך!

ח) בסוגיא אמר ר׳ יהושע בן לוי כ ל ה מ ז י ק י ן נ ה ר ג ִי ן בשבת (קכ״א:) השיג הרמב״ן בספרו מלחמות על בעל המאור והביא ראיה מהערוך וכתב בזה״ל: כתב רבינו נתן בעל הערוך ז״ל וככולן יש בהן סכנת נפשות ברצין אחריו שאין שיעור להיזקן ושמא מכה במקום שאין צריך אומד כגון מכה של חלל וכ׳ אבל בחידושיו בשבת בסוגיין סותר הרמב״ן פי׳ של רבינו נתן בזה״ל: ורב נתן בעל הערוך פי׳ מילתא דריב״ל ברצין אחריו וד״ה ומשום פיקוח נפש וכברייתא בשאין רצין וד״ה שה׳ אלו שאינן רצין כשאר המזיקין שרצין ו א י ן ז ה נ כ ו ן דמשום דמדין פ״נ אין להורגן אלא כשאין יכול להציל עצמו בענין אחר ובשאין רצין אחריו למה יהרג אותן אין זה פ״נ למי שנפשו פקוחה ועוד שאמר ז״ל ברייתא בשאין רצין וד״ה אינו בגמ׳ ומעצמו אמר כן דאילו היה המתרץ משנה הברייתא מכמות שהיינו מפרשים אותה בגמ׳ מתחלה לדברי ר״ש היה לו לפרש בגמרא עכ״ל. נראה בעליל שהרמב״ן ערוך יותר שלם היה לו ולפנינו בדפוסים חסר בע׳ דבר כי שם מקומו. איברא ק צ ת מזה מצאתי בע׳ דבר לפי ג׳ כ״י וויען, ליידען, ברעסלוי וכ״ה בדפוס ראשון וכתוב שם בזה״ל: שמואל כר׳ יהודה סבירי ליה מ י ה ו ה י כ א ד א י ת ב י ה ה י ז ק ל ר ב י ם כ ג ו ן נ ח ל ת ש ל מ ת כ ת ו ע ק ר ו ב ש ל א ת י ש ו ך כ ג ו ן ה נ י פ ל י ג ש מ ו א ל ע ל ר ׳ י ה ו ד ה א ב ל ל ע ו ל ם ב מ ל א כ ה ש א י נ ו צ ר י ך ל ג ו פ ו כר׳ יהודה סבירי ליה ע״כ ובדפוסים נשמט מתיבות כרב יהודה סבירי ליה עד כר׳ יהודה סבירי ליה.

ט) ועוד נשמע מחידושי הרמב״ן בסוגיא דפסיק רישא (בשבת קי״א.) שערוך שלו היה מחזיק יותר מענינינו וז״ל שם ור״נ בעל הערוך כתב שכל מלאכה שאין אדם עושה אותה להנאתו ואינו נהנה בה אע״פ שהיא פסיק רישיה ולא ימות מותר לר״ש דדבר שאינו מתכוין מקרי וכשהודה ר״ש לא הודה אלא באומר אפסיק רישיה לצרכי ולא ימות והוא נהנה בפסיקת הראש ומיתתו אלא שלא נתכוין אלא לפסיקת הראש וראיותיו וכ׳ ע״ש שהאריך יותר ועל ראיה אחת (מכתובות ו׳.) כתב הרמב״ן ולפי זה הדעת פי׳ בע״ה ז״ל במסוביתא דנזיותא שהיא סתימה בפי הכד או סתימת נקב של מעלה כההוא דאמרינן בפ׳ תולין וכ׳ ע״ש וזאת הסברה לא הסכימה לדעתי וע״ש. וכן בחידושי הרשב״א בשבת קי״א ובכתובות דף ו׳. הובאה שיטת רבינו בעל הערוך בשמו וכל זה ליתא באריכות כל כך לפנינו ואפס קצהו תראה ממנו בע׳ דבר ובע׳ פסק ע״ש, וכן הרגיש בזה כבר בעל לימוד ערוך כמו שראיתי אחרי שכתבתי כל זאת עיי׳ בהקדמה לברכות שם עמוד ו׳. אבל מה שאמר שם בעל ל״ע וז״ל וכן מה שהביא הבעל המאור במס׳ סוכה פ״ק בסוגיין דראש התור בשם הערוך לא נמצא בערוך שלפנינו עכ״ל ואני מצאתיו בערך ר א ש ע״ש כל הענין.

י) ברא״ש לנדה פ״ט סי׳ א׳ כתב וז״ל ובערוך פי׳ קול היוצא מן הגרון מתוך שאכל מאכל וכ׳ בלי ספק כן היה כתוב בערוך פהק אבל עתה בל תמצא שם וכתב מעדני יום טוב למה שכתב הרא״ש בשם הערוך וז״ל ואינו כן בערוך שבידינו אלא כדפירש״י וכמו שכתבתי שם בפ״ג דברכות עכ״ל והוא

במעדני יום טוב לברכות פ"ג סי' ל"ט. ולא אכחד תחת לשוני כי בע' גס ג' כן כתב בע"ה באריכות קצת יותר לפי גי' כ"י ועה"ק שנת שנ"ב ע"ש ונראה שכן היתה הגי' לרא"ש גם בע' פהק.

יא) בהגה"א לראש פ"ב דברכות סי' ה' כתב מאו"ז וז"ל ומה שנהגו שלא לומר הלל כי אם בשלשה מפורש בערוך עכ"ל ואני חפשתי ולא מצאתי בערוך ואולי היה כתוב בע' תפל ג' וכאן ראיתי להוסיף למה שהבאתי לעיל צד XVIII בציונים שהובא רב צמח גאון כי ראיתי בחידושי הרמב"ן לפסחים ד' קי"ז. וז"ל אבל הגאונים ז"ל הזכירו בשם רב צמח גאון ז"ל שאין מברכין עליו (ר"ל על ההלל בלילי פסח) מפני שחולקין אותו וכו' ועיין עוד ריצ"ג להלכות פסחים שהזכרנו למעלה. ולוא היה נמצא לפנינו בערוך מה שהביא הגה"א בשם הערוך לבי היה אומר לי שגם דעת של רב צמח גאון היה שונה שם בערך הנאבד ממנו וחבל על דאבדין ולא משתכחין!

יב) מצאתי במרדכי פסחים פ"ב סי' תקפ"ח וז"ל על כן נראה להתיר מאכל שמוכרין הבשמים שקורין רי"ז ופי' בערוך שהוא אורז וכו' אבל בקשתי ולא מצאתיה בערוך לפנינו.

יג) בטור הלכות ר"ה (או"ח סי' תקצ"א) כתב וז"ל . . . כן פירוש בערוך איזה חג שהחודש מתכסה בו שא"א וכראשי חדשיכם לא בתפלה ולא בזולתה פי' לא במוסף ולא בבקר כשקורין פרשת הקרבנות שיש מקומות שקורין בר"ח בבוקר לאחר שקראו פרשת התמיד ובראשי חדשיכם כמו שאומרים בשבת וביום השבת עכ"ל וכל זה לי' בערוך ובלי ספק נשמט מע' כם ב'.

יד) בית יוסף ליורה דעה סי' כ"ח ומהרש"ל בים של שלמה פ"ו דחולין סי' א' כתבו בשם האגור וז"ל (בבית יוסף שם) כתב האגור שור הבר שקורין בופיל"ו רבותינו הגאונים נמנו עליו שמכסין דמו ולא פשיטא אם חיה היא אם בהמה עכ"ל ובהגהות כתב אמת הוא כי הערוך פירש כן בע' שר עכ"ל אבל לפנינו בע' שר ז' ליתא.

טו) בים של שלמה פ"ח דב"ק סי' י"ד הביא פי' הערוך (לגמרא ב"ק פ"ו. כגון שגלחו) בזה"ל: נזק איכא דמום הוא ואפחתה מכספא וצער איכא כגון שהיה לו כבר חטטים ובקעים וחוזק הסם מכאיב ליה כך פי' רש"י והערוך עכ"ל אבל בערוך שלפנינו לי' ונראה לי ברור שנשמט מע' נש ע"ש.

טז) במאור עינים ימי עולם פמ"ה כתוב וז"ל וכן לרומיים נקרא (ר"ל מעיל למדיו) פאלי"או שכתב בעל הערוך אצלם שהוא מגזרת פאל"ם [palam] המורה בלשונם נגלה ומפורסם עכ"ל ובערוך שלפנינו לי' אבל נחשתי כי כצ"ל בע' פליום ע"ש וגי' זו כפי נוסחאות של כ"י ערוך ובדפוסי ערוך אי' פליום.

ועוד יש מקום אתי להראות כי ספר הערוך ככר היה מקוטע בזמן רב מוספיא ז"ל אבל לא אכביר מילין אחרי שאדבר מזה בפנים בערך מיוחד אי"ה. והדוגמאות שהזכרתי למבין די באר כי להקדמונים היה הערוך בשלמות יותר ממה שהוא עתה לפנינו. וגם הרבה הוספות אשר עד היום לא ראו אור אוציא אי"ה בהוצאה חדשה זו מתעלומות של כתבי יד ערוך שת"י. ועתה אסיים בכלל שבאלה הערכים נראה במקצתן בעליל שככר עבר על ספר הערוך קולמוס של סופרים, ואלה הם: ע' גז ג', גף ט', דייציפי, חצב א', כבש ה', כחש א', כורדק, כפת, מפס, נער ע"ש, נשא ב' ע"ש, שא בערך סמ"ך, סכם, סבר ב', עליל, ער ד', ערם ג', פרמא ב', צבת, צרוד ע"ש, קווץ ב', קלע ג', קלף ב', קש ח', רם, שבת א' ע"ש, שף ז', שף ח', שר י"ד, תב ג'.

ד') מי היו אנשי השם שהשלימו את ספר הערוך ומה טיבה של פעולתם זו.

לגודל יקר תפארת של ספר הערוך נותנים עידיהם לא בלבד הציונים של מחברים הנזכרים בפרק הקודם וזה מאנשים אשר מעולם המה אנשי שם בתורה ובתעודה אבל גם אנשים חדשים מקרוב באו אחרי חתימת ספר הנעלה הזה ולא היה די להם כי ערוך מאתמול פתוח לכל הוגי ודורשי הלשונות והענינים אשר כם מלא על גדותיו. אלה אנשים מבקרי מומים היו ויאמרו בלבם ד' נתן לנו לשון למודים לדעת לעות את יעף דבר והיה את נפשם לתקן מה שעות (לפי דעתם) המחבר המישר מסילה לפניהם אבל אם גם כל גבר וגבר במסלתו ילכון כלם במסילה אחת הלכו להגדיל עשר מעלות קדימה יקר ערכו של ספר הערוך ונתן השכל במרומים ולפי שכלו יהולל איש רבינו נתן בן איש חי רב פעלים מקבצאל אשר קבץ כעמיר גורנה כל תיבות הקשות וענינים אשר צריכים ביאור אחת מהנה לא נעדרה אשה רעותה לא פקדו ורוחו הוא קבצן והוא הפיל להן גורל וידו חלקתה להם בקו עד עולם יירשוה דורשי התושיה. והבאים אחריו מקצתן יפלו אל ארץ נשיה ולמקצתן אפס לא

היתה להם תפארת מן תשלומים אשר עשו לערוך ורק לשני אריאל גדולי הספרד ה"ה לרב בנימין מוספיא ולר"ד די לארא ז"ל חפץ ד' בידם הצליח. — נחזה מי הם אשר היו יגעים להשלים את ספר הערוך במיטב רוחם; כי אם גם מלאכה שאינה תמה היא עבודתם בכל זאת לא נמנע טוב מבעליו בעד היגיעה והשקידה להגדיל תורה ולהאדירה.

הראשון מן משלימי הערוך היה ר' שמואל גמע בן ר' יעקב הנקרא ג"כ אגור (כי מלת גמע בלשון ערבי כמו אגור בעברי) והוא אשר גרשם בקבוצי כ"י אשר להחכם די ראססי בנומ' 140 ומובא בספר העטור ועיי' הקדמת ערך מלין להג' שי"ר. אבל מה שאותה נפשו להוכיח מהציון הזה כי ר' שמואל גמע חבר ספרו לכל היותר רק כארבעים וחמשים שנה ואפשר אשר רק שנים מעטות אחרי סיום ספר הערוך, בזה טעה במח"כ כי מתוך חריפתא לא עיין היטב כי קובץ יד די ראססי הנ"ל נכתב בשנת 1296 למספרם והמעתיק הזכיר שמו של ר' שמואל גמע בהוספת התיבות: שמ' צו' והיינו שמרהו צורו ומזה דן רא"ג במ"ע דמ"ג חי"ב צד קמ"ה דין אמת שר' שמואל גמע חי בסוף מאה השלש עשרה למספרם. ודע כי החכם הכולל רי"ל דוקעס ני' הפיץ איזה גרגרים מהעתקת החכם ר' זלמן שטערן במחברת אריענט משנת 1851 צד 357 ועוד הוסיף לדבר בקיצור נמרץ באוצר נחמד ח"ב צד קצ"ט ממנו לפי מה שהובא ר' שמואל גמע מבעל שבולי הלקט. לרגל העתקות אלה נחוצים אנו לחרוץ משפט כי הוספות של ר"ש גמע קטנות הן בכמותן ורקות באיכותן, אבל לעדות הקראי רש"ף, שהשיג עקסעמפלר אחד מספר ר' שמואל, כולל הספר הלזה נוסחאות ישנות ומועילות.

והשני אשר הוקם על להשלים את הערוך לא ע"י הוספות אבל בחיבור בפני עצמו, אשר בו ליקוטי מלות זרות בפרט אשר תוצאותיהן בלשון המשנה ובחבור יד החזקה להרמב"ם ז"ל היה ר' תנחום בר יוסף איש ירושלים אשר חי מעט אחרי מות הרמב"ם ז"ל והיה מפואר בדורו ע"י פירושיו שחבר ונמצאו מהם באוצר אקספורד כ"י. והספר אשר שייך לענינינו נקרא בשם אלמרשד אל כאפי المرشد الكافى כלומ' המישר המשפיק והוא מדרש מלים על ספר היד החזקה ועל המשניות. ובהקדמה יאמר כי ספר הערוך נעשה יקר מאוד במציאות וספר משנה תורה הוא אשר ימלא מקום של כל ספר תלמודי ולכן חיבר מדרש מלים זה שיהיה המשלים לספר של הרמב"ם ז"ל ויקל הקריאה בו (עיי' הקדמת ע"מ.) ועל תכונת הספר הזה וגם על יתר פירושיו בכלל ראה דברי ידידי החכם והבלשן המפואר מוה"ד יצחק גאלדציעהער ושפתים ישק משיב דברים נכוחים (במאמרו חקירות על תנחום איש ירושלים). וזה המשפט אשר חרץ בעל מחבר אלמרשד אלכאפי על ספר הערוך:

הערוך יש לו חסרון בפנים: א) בהרבה ערכים הובאו מלים זרות בלתי מבוארות. ב) ספר הערוך אינו בתכלית השלמות כי נפקדו בו כמה וכמה תיבות ראויות לפרשן. ג) הרבה ערכים צלמות בלי סדרים ותיבות הנערכות כל תבאנה תחת ערכי השורש הראויים. עד כאן, קצרתי תורף דבריו אשר הועתקו מל' ערבי ללשי' אשכנזי במאמר הנ"ל צד מ"ז והלאה ע"ש. ואם גם אין איש אשר מלאו לבו לאמר כי המישר המשפיק הוא ייושר ארחות לשונות זרות של חכמינו ז"ל אשר רובן נקבצות בספר הערוך וכי הוא מספיק למלא חסרון ספרו של רבינו נתן בכל זאת תועלת גדולה תהיה בהוצאת הספר המפואר שנדבר בו. וכבר הבטיחני חכם עמינו נודע שמו בשער בת רבים לשם ולתהלה ה"ה החוקר הגדול מהר"י דערענבורג בפאריז כי בלבו להריץ לי העתקות מפירושי ר' תנחום איש ירושלים ואני בכל מאמצי כחי אשתדל לספחם כנטע שעשועים לסוף חיבורי אי"ה.

ומשרידים אשר ה' קרא להשלים את ספר הערוך הוא ר' אברהם זכות אשר זכנו בספר המפואר נודע לכל דורשי וחוקרי קדמוניות ישראל בשם ספר היוחסין. והנה בהקדמת ספר היוחסין הנדפס בפעם הראשונה בקונשטנדינה שנת שכ"ו מאת החכם ר' שמואל שולם (היא נשמטה כלה ע"י המדפיסים המאוחרים) כתב שם (לפי העתקת הג' שי"ר בהקדמת ע"מ) בזה"ל: דע לך שזה המחבר (ר"ל בעל היוחסין) היה חכם גדול ובקי בחדרי התלמוד בבלי וירושלמי ספרא וספרי והמדרשים. כלם על לשונו, כאשר יבין שמועה מי שיעיין בספר הזה ועוד חבר ספר אחר בהשלמת מה שהשמיט בעל הערוך והוא ספר נפלא גדול עד מאוד נמצא בדמשק, מלבד זה מוסיף על חכמתו היה חכם שלם בלימודים, שלם בתכונה, למד קתדרא בסאלאמאנקא" עכ"ל. ועל זה כתב שי"ר והנה גם מספר הנפלא הזה יש לקבל תועלת גדולה לא לבד מביאוריו אך גם בנוסחאותיו בספרינו הקדמונים. , וכבר ידענו כי היה לפניו ערוך של ר' צמח גאון ומי יודע כמה וכמה ביאורים יבאו עוד ממנו בספר הגדול ההוא וכו' ע"ש. והנה עלי לבי דוי כי לא כן אנכי עמדי כי נגד עיני הוא הספר הזה מאות ק' עד גמירא אשר עליו הביע אומר החכ' ר"ש שולם כי הוא ספר נפלא גדול עד

מאוד! ועיני הרואות כי במקום גדולתו שם ענותנותו כי מיעוטא דמיעוטא מחיבורו הלזה הוא פרי תנובת שכלו ורובא דרובא מועתק מלה במלה מספר הערוך ומה שהוסיף נופך משלו הוא פירש״י ובעלי תוספות ועוד זעיר שם זעיר שם דעות שארי גדולי הקדמונים כמו רמב״ם וזולתו בעלי מחברים אשר בלעדו הם כבר ידועים. ומה שהוזכר מפירושי רב צמח גאון כבר אספנו כולם יחד הדוגמאות הנ״ל בצד XVII והלאה.

הכ״י הזה אשר כבר הגדתי שנתגלגל לאוצר הספרים של הרב המנוח מוהר״ל לעף והושאל לי. מתחיל בע׳ קיף וחותם בע׳ תתר כולל מאה ושבע עשרה עלים קטנים בדמות קווארט ועוד שבעה עלים הוספות. ובזה אעתיק שורות של חתימת כ״י וז״ל של המעתיק: „נכתב ונחתם זה הספר שנמצא בבית „גנזיו של בית רבי ומארי החכם השלם, כמוהר״ר בצלאל אשכנזי יזי״א ונראה מתוכו שהוא מיסוד „הרב המובהק כמוהר״ר אברהם זכות ז״ל בעל ספר יוחסין ולא נמצא ממנו כי אם „אלו הקונדריסים של ארבע אותיות אחרונים מכתיבת יד המחבר זלה״ה. יהי רצון „מלפני אלהי השמים שיזכיני למצא דברי חפץ זה הספר מתחלתו לשם אחי וראש נשא ומאוד נעלה „איש נבון וחכם מה״ר משה פינטו נר״ו. כן יזכהו האל להגות בו הוא וזרעו וזרע זרעו כל הימים. „יום ששי פ׳ אל מול פני המנורה משנת ההלש יאמר גבור אני יהודה פינטו״ — וע׳ האחרון תתר סיים בתיבות אלה: ובזה נשלם ספר עיקרי התלמוד ש״ל [שבח לאל]. ואחרי שבח לאל כתב ואמר בעל מחברו וז״ל: אמר אברהם זכותו בראשונה עלה על דעתי לחבר שלשה ספרים שמם שם, פועל, ומלה ר״ל ספר יוחסין הוא שם התנאים והאמוראים, ואח״כ לפרש כל מלות הקשות שבתלמוד עם סיוע בעל הערוך ר״ל לפרש ביאור המלה לבד. ואח״כ פירוש הענין ההוא שבא עם ביאור המלה וזה אני קורא אותו פועל. וכן התחלתי לעשות בתחלת זה הספר באותיות הראשונות אלא שהבאתי עוד באיזה מקום מהתלמוד המלה ההיא כמו שאמרתי בהקדמה ועוד הוספתי הרבה מלות יותר מבעל הערוך באיזה גמרא כפי מה שנז׳ ל׳ ועודני מתעסק בזה ראיתי כי לפעמים להבין עיקר פי׳ המלה ההיא צריך להביא פי׳ הדבר ההוא שהוא הפועל כמו שהביא בעל הערוך ורש״י ז״ל ועוד תוספות ועל כן חברתי הכל ביחד מלה ופועל ונתחרטתי שלא עשיתי מתחילת הספר אעפ״י שלבי בטוח שדאי כמו שכתבתי ולפעמים תמצא בסוף כל אות ר״ל כשישתנה השורש והעיקר שישתנה לפעמים באות אחד עשרים פעמים או פחות או יותר שם עיקרים שלא הביאם בע״ה ולכן אלו לבד אינם באים כסדר ועתה בעה״ש מכאן ולהלן אביא כל מלה שלא זכרה בעל הערוך ולא זכרתי אני ר״ל כל מה שיבא לידי עם סיוע רש״י ותוספות עכ״ל.

אלה הדברים אינם צריכין ביאור כי פירושם בצדם. ומה שנוגע לעיקר החיבור לא חסתי על עתותי ואמרתי להעתיק לך ארבעה ערכים בסוף ספר עיקרי התלמוד ואח״כ כל אות אל״ף שהוסיף בעל המחבר בליקוטיו ועל ידי העתקה זו תכיר אמיתת משפטינו הנ״ל ותצדיק דברינו כי ערך ערכיו של המחבר לא יקר הוא ביותר ולא הגיע עד קרסוליו של רבינו נתן ז״ל. ואלה הם דבריו בערך:

תתר כפ׳ במה בהמה יוצאה מאי לבובין תותרי פי׳ רבינו האיי ז״ל תותרי אמרו שעושים לו חבלים וקושרים רגליו זו לפני זו כדי שיתקרבו פסיעותיו זו לזו ולא יתרחקו ויבא לידי ריצה ומן הכי מפיק ליה מלשון קירוב. פ״א תותרי סטרטוסין של רקמה ושל משי שמיפין בה את הבהמה, פ״א תותרי קשורים שנים שנים בלעז [חסר הבלע״ז]. וזה הפי׳ הוא ג״כ של רש״י שפי׳ קופלא ר״ל חבור שמחברין אותם בקשר שנים שנים שלא יברחו.

תתר כפ׳ איזהו נשך כי פליגי בסיובי ותותרי פי׳ הצמר שעל הירכים שגללי הצאן מסתבכין בשעת צאת הרעי החלוחלת והרועין תמיד גוזזים אותו הצמר כדי שלא יהו הגללים נתלים בו. „ופירש״י נסיובי מי פסולת החלב נק׳ בלעז שואירו [לפנינו אי׳ ברש״י משגא], תותרי שטיפות ומריטת הצמר מהרחלים תותרי תרג׳ של נושרין דנתרי ע״י שטיפה ומריטה״.

תתר בפ׳ מי שמת מעשה באדם אחד שאמרו לו אשתו תתרנית פי׳ חולי חוטם יש בה שאינה יכולה להריח.

תתר בפ׳ לא יחפור ואי איכא תיתורא ממטינן ובס״פ אין בין המודר מטא תיתורא אטטוים פ׳ גש׳ של קורות ונמלא קורות בלא עפר. ובפ׳ הקומץ בגמ׳ ארבע פרשיות א״ר חננאל אמר רב תיתורי דתפילי הלכה למשה מסיני פי׳ לאחר שהניח ד׳ פרשיות בארבע בתים כדי שלא יפלו לחוץ עושה תפירה אחת מלמטה על פני כל הבתים כעין גשר. ואני לא ראיתי לסופרים זה שאמר

הערוך כיון שמהדקין אותם נטוב ואח״כ ישימו מושב העור תחתיהן ותופרין אותו. ורב אלפס קרא תיתורא לרצועה שנותנים על הבית של יד למעלה כעין גשר ולא נהירא לרא״ש כי תיתורא ומעברתא שייך בשל יד ובשל ראש וכבר הארכתי בזה בהלכות תפילין והטוב שיצא ידי כלן ופירש״י שהיא מושב של תפילין שנראה כעין דף של גשר״.

ממה שהביא בעל מחבר כבר חיבורו הלכות תפילין נראה ברור כי ספרו עיקרי התלמוד נכתב לא לבד אחר חיבור ספר היוחסין (נשלם ברס״ד) אבל גם קודם שנתיים לזה כי בע׳ תג כתב וז״ל וכבר הארכתי בזה בהלכות תפילין שעשיתי בכאן בתונס (Tunis) שנת רס״ו ליצירה עכ״ל.
ועתה אתנהלה לאטי לרגל המלאכה של העתקה מהוספות של בעל המחבר וז״ל:

אידן בר״פ במה מדליקין הוא אחונה שהוא ערבה ויש צמר רך בין קליפה לעץ והערבה נקרא ג״כ ארכתא והערוך פי׳ בעיקר ארכא.

אלכסון בפ׳ הקומן בתופרן ובאלכסונן פי׳ שהיה מרובע נכון שהאלכסון שלו יהיה אמתא ותרי חומשי ר״ל אם אמצע האחד יהיה חמשה האלכסון שבעה ר״ל במרובע שיצא הקו מקרן מזרחית דרומית לקרן צפונית מערבית והדומה לזה אבל בעגולה כל קו שיצא מכל מקום ויעבר במרכז שהיא הנקודה שבאמצע עד הקצה האחר נקרא אלכסון ונקרא קרנזל בלשון תלמוד ובלשון חכמה נקרא קוטר וכן נקרא אצטדין בפרק האומר לחבירו ובס׳ דמאי נקרא בלשון משנה לוכסן ושם פי׳ והעגול הוא שלשה טפחים אם האלכסון טפח כפי התלמוד וכפי ההנדסה העיגול הוא ג׳ טפחים ושביעית ערך שבע אל כב׳.

אמר בפ׳ מי שהחשיך אין מאמרין העגלים ובערוך פי׳ בע׳ מר פי׳ מפטמין והוא שתוחבין להם המאכל עד מקום שאינו יכול להחזירו.

אבדר בר״פ כיצד מעברין אימר למאן ר״ל לא דבר בדקדוק אלא בשפה רפה וא״ל שלא היה מבין אם הוא אומר אימר שהוא כבש אם אמר עמר שהוא צמר או חמר ר״ל חמור.

אנגלין בפ׳ י״ו דכלים אנגלין של ס״ת ובית הנגר פי׳ ספסל שקורין עליו ס״ת פי׳ בית הנגר נרתק של ס״ת והערוך הביא בעיקר אנלגין.

אנגרוטיגא מנדו בלו והלך זה אנגרוטיגא פי׳ מוכס.

אנקוטן כרעיה דסוסותהון פי׳ ידבקו ונראה שזה בתעניות בענין ר׳ מני.

אנפרט אשר הוא שאול לה׳ אנפריט אמרה חנה לעלי פי׳ בכעס דברה לעלי.

אנקלוסין שבקיה עד ימלא אנקלוסין פירוש תנאי...

אנקמין הבטנים פירוש כלי שיר והערוך גרס נקטומין.

אנקום כל האנקום הזה בשביל זה פי׳ כל ההמון והרגש זה.

אנשי בפ׳ אלו דברים אנשאי יונה דדהבא פי׳ שכחתי תרג׳ לא שכחתי ולשון מקרא נשיתי טובה והרבה בתלמוד.

אסבר ליה אפיה פי׳ הפך לו פניו ר׳ יוחנן אסברא לי וכן אידי אסברא לי פי׳ פירש לי טעמו של דבר.

אסטיטיגום פי׳ אדון העיר.

אסטטיבא הקב״ה עושה אצטטיבא פי׳ עשה מנוחה.

אסטרבל בלא חטים פי׳ קש.

אסטרבל בטנך ערמת חטים וערמת אסטרובלין וערמת פלפלין פי׳ מין תבלין וי״מ פיניוניש ס״א אצטרובלין.

אססכספית של רוח רעה בעיקר אסתלוגלינית.

אסטריא כעומד לאסטריא פי׳ למטרה.

אסטרטים נפל זה ביד אסטרטים פי׳ נפל ביד שבאי זה שנשבה בידו ומכרו זה בקמח.

אססני בפ׳ מי שאחזו פי׳ סנה והוא בעיקר אסנא.

אסכרא ביבמות כולם מתו באסכרא פי׳ כמו כי יסכר פי דוברי און פי׳ מורסא בגרון שלא יוכלו לדבר וסותם הגרון וזה נמצא ג״כ בריש ברכות.

אספי ליה כתורא בריש כתובות פי׳ תן לו כשור שאוכל הרבה וי״מ הטען עליו משאוי ילמדהו תורה כשור הזה שסובל העול.

אליסרין והאספטיקין מי שיעשו קליפה חייבים במעשר. מיני פירות.
אסקניתא גמלא [צ״ל גמלא] אסקניתא פי׳ עומד על לוח גשר קטן ופי׳ בעיקר גמל.
אסקופא בריש שבת ובפסחים למה נקוד על ה״א שברחוקה חוץ לאסקופא תרג׳ מפתן הבית אסקופא כמו המשקוף למעלה שמכה בה הדלת כן למטה.
אסרו חג בעבותים פי׳ שמגיעין ומקיפין המזבח לשון הקפה כמו אוסרי לגפן והתרג׳ ויסחר לשון סביב
אסרייתא דחרדלא פי׳ חבילות פי׳ קנים גסים ונמכרין למנין.
אסתגר בקמתא ויש גורס אסתנות והוא בעיקר אסתנים . . . אביה לא צריכה לאפושי פי׳ לשון הבוי.
אפטר לא איפטר למעבד הכי פי׳ אפטר באמת אליטון פי׳ פרנס.
אפיפיור פי׳ קיסר וי״א פפא הכומר הגדול של נוצרים ולפעמים הוא ברומי ויש לפעמים באוינ׳יון [Avignon].
אפר בסוף נדרים אין עפר מת בעפר אפר פי׳ כעפר שחפר והוא משל שאע״פ שיש שער בערוה לא יהיה הוא כרות שפכה ותימה שאמרו חכז״ל על תמר שעשתה את אמנון כרות שפכה אולי היא עשתה בחכמה ואין קושיא כי בנות ישראל אסור לגדל ערותן שנאמר ויצא לך שם בגויים ביופיך וכו׳ כי תמר היתה בת יפת תאר במלחמה ורבינו גורס בעפר פיר שהוא גומא לחפור פירות וכבר פירשתי בעיקר פירא. [ודע כי בנדרי׳ פ״א רע״ב הגי׳ משונה ועוד עיי״ע שעל ואולי גם כאן מלת אין עפר ט״ס הוא וצ״ל אין שועל וכו׳].
אקרנא חייב במזוזה פי׳ פתח של קרן זוית.
ארמילגום תר׳ וברוח שפתיו ימית רשע יקטל ארמילגוס רשיעא י״מ סיעת רשעים וי״מ שהוא ארמילוס הרשע שיקום באחרית הימים ויהיה משונה מאד בצורתו וימלוך ברומי ובכל העולם ויעשה שטדות וזו היא פיד ישראל ואפי׳ אומות העולם קראו לזה אנטיקרישט״ו ר״ל נגד המשיח ובירושלים יעשה מלחמה גדולה עם משיח בן יוסף ויהרוג למשיח בן יוסף כמו שהוא במדרש ורמז כל זה בפ׳ החליל וביום הצרה עצמו יתגלה משיח בן דוד ויהרגנו ברוח שפתיו ויחיה למשיח בן יוסף ואז אפרים לא יקנה את יהודה.
ארקפתא לסרוקי סוסיא ולמבני ארקפתא ס״א ארקפטא וכן בר״פ עשרה יוחסין והוא כדמות אצטווא שהיה בהר הבית לישב ובעיקר ארקפתא תמצא מפורש והקושיא על פי׳ רש״י שפי׳ ספסל ולא נהירא.
אשוורי כיסין אשוורי פי׳ כיסין של שירין.
אשטמיתיה הא דא׳ כל שהדיו עובר עליו אינו נקב בפ׳ העור והרוטב ר״ל נשמטה ונשכחה זאת ההלכה ונעלמה ממנו.
אתווס מסאני פי׳ לכלך מנעליו והוא בעיקר ווס . .
אתמהא במדרשות ובירושלמי פי׳ יש לתמוה על זה.
אתרמי בפ׳ כיצד מברכין כי אתרמי להו ריפתא דעירובא פי׳ דרך מקרה כמו איקלע בבני אדם וכן דאתרמי אתרמי והרבה . .
ארמויה בפ״ק דפסחים בעכבר ר״ל חטפו ממנו.
אקלע לאתרין ר״ל קרה מקרה שבא לארצנו או נזדמן. רב איקלע לבי גניבא י״מ נכנס לביתו בפ׳ כל כתבי אי מקלעין ר׳ אמי ור׳ אסי וכן אי מקלע ר׳ יוחנן.
ארזג בערוך רב צמח דעבד ארזג הוא בסנהדרין בענין מניין קבורה מן התורה ואמר רב אחא בר יעקב נמסר עולם לשוטים שאינם יודעים להשיב וכו׳ ובעל הערוך גורס ארגז ושם פירש.
אטרא כתבי אטרא פי׳ שטר תנאים שהתנו ביניהם.
אגטין בעיקר לגטון שטר צוואה.
אריני כגון ערש למלונה שעשוייה לשמור פירות.
ארדלג פי׳ קמח הטרוף במים ומבושל.
אשת בפ״ק דקדושין וראית בשביה אשת ואפי׳ אשת איש תוספות ואעפ״י שאין אישות לגוי כדאיתא בפ׳ ד׳ מיתות מ״מ איכא עשה דכתיב ודבק באשתו ולא באשת חבירו ע״כ ואם כן זה העשה התיר ביפת תואר וא״כ אין אישות לגוי לא נדרש מיפת תואר אלא מדרשא אחריתי והוא אשר ינאף את אשת רעהו פרט לאשת אחרים ר״ל גויים ופי׳ רש״י אשמעינן שאין קידושין לגוי וכן בתוספות פרט לאשת אחרים והיינו גוי וקמ״ל דאין אישות לגוי ואע״ג דאין מיתה ואזהרה איסור מיהא איכא

מדאצטריך למשרי יפת תואר דדרשינן בפ"ק דקידושין אפי' אשת והרשב"א כתב דהותרה אע"ג בכורתת ברית לגוי שעשאה כלי . . . ע"כ בליקוטי ההוספות באות אל"ף.

ב) אחרי הודעתיך כל זאת ארשום זכרון אנשים אשר עשו להם שם בביאור דברי ומלות רז"ל הן בחיבור בפני עצמו הן בהשענם על ספר הערוך להשלימו ולתקנו. נתחיל בגדול והוא החכם והנבון ר' אליהו הלוי בן אשר אשכנזי ונקרא בשם טוב ר' אליהו בחור. הוא היה הראשון אשר הבדיל בין המלות של תרגום ובין המלות המורגלות רק בדברי רז"ל תחת אשר רבינו בעל הערוך לא הפריד בין הדבקים. ור' אליהו חבר לשני מיני תיבות אלו שני חיבורים את ספר המתורגמן ואת ספר התשבי. בהקדמה לספר הראשון אמר בעל מחברו וז"ל: „חברתי את הספר וקראתי שמו מתורגמן כי הוא מתרגם לשון המקרא בלשון ארמי ולש' ארמי בלשון המקרא וזה שחלקתי כל תרגום המקרא לשרשים וכתבתים על ספר דרך אלפא ביתא כמו שעשה הר' דוד קמחי בשרשי לשון העברי וכו' אני יחדתי לכל לשון שרש מיוחד ודרכתי בזה דרך בעל הערוך והוא דרך יותר טוב מדרך ר' דוד קמחי עיי' בשרש כפר ובשרש ערב וכ'. וקודם לזה פתח ואמר כי לא די שלא היה איש שעשה הדקדוק כי אם אפילו לעשות חבור לפרש המלות לא היה איש חוץ מהרב רבי נתן איש רומי בספרו הערוך שחבר על מלות התלמוד ואגב גררא הביא קצת מלות מהתרגומים ורובם מלות של יון או רומי הנמצאים לרוב בתרגום ירושלמי, וכמה מהם הביא ולא ביארם וזאת היתה תלונתי עליו בספר מסורת המסורת ואחריו לא קם איש שהתעורר להחזיק בו לא בדקדוק ולא בביאור המלות וכו' עכ"ל. ויד ה' היתה על אליהו וכמה מלות של תרגום אשר חסר פירושם והיה מונח עד שבא אליהו נתבארו על ידו אבל בכמה וכמה מלות מונחות בתיקו וגם "תשבי„ אינו מתרץ קושיות ואבעיות. ובספרו השני הנקרא תשבי באשר באו בו ביאור שרשים כמנין תשבי רובם הם שרשים אשר מלפנים אינם מפורשים ומורגלים בדברי רז"ל בתלמוד ומדרשים. ובהקדמה הטיף מלתו על ספר הערוך וז"ל וכבר קם הרב רבי נתן בן הרב רבי יחיאל איש רומי שנת ד' אלפים תתקמ"ד (?) ליצירה וחיבר מהם ספר על סדר אלפ"א בית"א וקרא שמו ערוך כי הוא כשלחן הערוך לפני האוכל כי אדם גדול בתלמוד היה, אכן לא הביא הרב רק המלות החמורות הנמצאות בתלמוד ובמדרשים. . ורבים מהם הביא ולא ביארם ועל זה אני מתמיה הרבה מאוד על מה הביאם, גם יש שרשים הרבה שלא הביא כלל ואף אם הביא איזה מלה מהן לא הביאה רק לבאר איזה דין או פשט ולא לבאר המלה ההיא וכ' עכ"ל. ואחרי זאת הודיע לנו את אשר הוא עושה לספרו זה שהביא רק המלות שבעל הערוך ורד"ק לא הביאם אבל הוא בעצמו מעיד עליו שהרבה מלות שהן מורגלות בתלמוד אעפ"י שבעל הערוך לא הביאן גם הוא לא הזכירן „כי אין תועלת בידיעתם רק למי שמעיין בתלמוד ואעפ"י שמלאני לבי לבאר קצתם לא אבאר שום אחד מהם כדי שלא לבייש מי שאין לו ביאור אצלי". וכן הרבה שרשים הנמצאים בערוך גם בשרשי הרד"ק מ"מ הוא הביאם ג"כ אבל חידש בהם איזה דבר אם בפתרונם או בנקודתם או בקריאתם. ואם גם לא נכחד כי לפעמים קלע אל השערה בפירוש הנכון אבל בכלל נוכל להחליט כי זה החבור, אשר הוא לאליה בן זקונים, ממיעוט הערך הוא וגם קצרה ידיעתו בלשון יוני כמו שאמר הוא בעצמו וז"ל: גם יתמהו על לשון יון שהבאתי בהרבה מקומות בידעם שאיני מכיר בלשון ההוא אבל לא ידעו שמן הקרדינאל אשר עמדתי עמו שלש עשרה שנה קבלתי כל אלה וכ' עכ"ל. אבל בכ"ז עצור במלין לא יוכל בעל כתר כהונה לומר בע' אננקי על המתורגמן: לא ידע כי המלה יונית כי לא חלק לו בבינה עכ"ל ואך אם בפתח דבר וסוף דבר התפאר על עצמו ר' אליהו שכבר התנה שלא להביא שרש שלא חידש בו דבר מה בכ"ז מחידושיו רק מעט ילפינן.

אחר ר' אליהו קם החכם הנוצרי יוחנן בוקסטארף בא הגר וישפט שפט לערבב מה שר' אליהו הואיל לחלק והשיב מצב ביאור המלות לאיתנו לאיתן העולם של רבינו נתן בעל הערוך שממנו שאב כל למודיו ועל יסודו ערך ספרו הנקרא בשם: Lexicon chaldaicum talmudicum et rabbinicum ובנו של בוקסטארף הוציאו לאור עולם לאמר: ואקום תחת אבי ואבנה הבית הזה לשם ד' אלהי ישראל. ואם גם הכונה בלתי רצויה לשם ד' אלהי ישראל כי כמה פעמים התל וחרף מערכות בני ישראל וגם כמה פעמים הסכיל לבאר לאין אמת וצחוק עשה לנו בעזבו דרך פירושי רבינו נתן אבל בכ"ז נמטייה אפריון על גודל שקידתו ויגיעתו. אבל לזה החריד לבנו בראותינו לצרת נפשינו כי לא תלין אתו משוגתו כי בהחטיאו מטרת האמת החטיא גם את אחרים מחוקרי בני ישראל ובפרט את רמ"ל ופרש רשת לרגלו במקומות אין מספר כמו שהוכיח בראיות מוכרחיות בעל תולדות ר"נ.

ועוד קודם שיצא ערך מלין של החכם בוקסטארף לאור עולם חבר הרופא מובהק ופילוסוף ר' דוד די פאמים ממשפחת התפוחים את ספרו צמח דוד ופירש בו מלות של תלמוד הבאות בערוך בשלש לשונות וכן עשה בספר השרשים של רד"ק עם הגזרים וכן הוציא התוכן של ספר התשבי והמתורגמן לר' אליהו בחור ומכולם חבר ספרו צמח דוד כמו שמודה בהקדמת ספרו הלזה. אבל קלות של בחרות היתה בקרבו להוציא ספר כזה והשגיונות לדוד חדלתי לספור כי אין מספר וכבר דבר מהמחבר דברים קשים כנגידים בעל כתר כהונה והדין עמו.

והרביעי אשר קם להשלים את ספר הערוך היה הרב הגדול ר' מנחם די לונזאנו (להשערת מוהר"ר יעללינעק מכונה כן ע"ש הנמל Longano). חבורו מ ע ר י ך קונטרס קטן הכמות ורב האיכות הוא ובו מבוארות כמה מלות קשות וזרות שלא נתפרשו כל צרכן בספר הערוך. נדפס פעם ראשונה בויניציאה שנת שע"ח לפ"ק והובא מחדש על מכבש הדפוס בלפסיא · ומוגה ע"י הדורש המפואר מוה' אהרן יעללינעק עם הקדמה אשכנזית מאתו. והנה הרב חיד"א במערכת ספרים אות מ"ם נומ' 181 הרבה לשבח את מהר"ם די לונזאנו וסיים בזה"ל באופן הנדפס יש בו צורך לכל ת"ח להבין בעצם תיב"ה היכי סגיא כי המפרשים מוציאין את התיבה ממשמעותיה האמיתי עכ"ל. אבל לדעתי הקלושה הפליג הרב חיד"א בשבחו של מהר"ם ומכמה דוגמאות נראה בעליל שלא היה כלול בידיעות הנצרכות של לשונות שונות אשר עליהן באו פירושיו אשר על כן לפעמים יצא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן עיי' ד"ם ע' אדקולאון ופירושו הזר וגם בזה החזיק ידו הרב חיד"א בשה"ג סוף אות אל"ף! וכן בעל כתר כהונה בא כמה פעמים בתוכחת מגולה להשיג על מהר"מ עיי"ע אסתנס וז"ל והר"ם . . . כי כאשר לא למד בל' יון לא בא עד תכונתה ורעותיה עכ"ל ובע' אספקלריא ז"ל וכמה נשתבש הר"ם בפי' המלה הזאת . . ואציע לך הנה דבריו למען תדע ובחנת כמה ידיעת לשון יונית עושה עכ"ל ובע' אפיפארות כתב וז"ל לכן לא הלאיתיך בדברי הר"ם וזולתו מן הפירושים אשר אין להם שחר עכ"ל.

החמישי אשר בא להוסיף הרבה שרשים על ספר הערוך ותיבות קשות הנמצאות בכל מקום בעברי ותרגום וגמרא היה מיכאל ונעשה מומר ונקרא פ י ל י פ ו ס א ק ו י נ ו ס וספרו **מעריך המערכות** (דפוס פאריז שפ"ט) ברוב דברים לא יחדל פשע כי ברוב גנובים הם פירושיו מספרים אחרים בפרט מספר ה מ ע ר י ך להר"ם די לונזאנו. ומה ש ה ו א בא לחדש מעט ורע הוא. ולא בחנם נעשה מומר כי המיר טוב ברע גם באמונתו גם בפירושיו. ובסודנו אל תבא נפשו כי כמו באמונתו משקר גם במדעיו עיני חכמים נקר. אבל את ישרים סודנו הלא הם: איש ב נ י מ י ן מהמערכה ו ד ו ד וירץ גם הוא המערכה. ודע כי הם ר"ל הרב ב נ י מ י ן מ ו ס פ י א ואחרון אחרון חביב ר' ד ו ד ד י ל א ר א בעל כתר כהונה שנים כאחד טובים בזה שבאו להוסיף כמה וכמה מלות עם תיקונים המועילים עד מאוד וגם תרו ובחנו מאיזה ארץ נולדו טבען וגזען של תיבות אשר ילדי נכרים ישפיקו והרבו לטרוח מה טיבן של זמורות זרות נטעו בנטעי נאמנים בדברי רז"ל. אולם באחת יבערו שלא כתבו המלות הנכריות האלה כהויתן וכצורתן איש איש בלשון עם אשר ממנו מחצבן הלא אותיות מחכימות ורק ע"י ציורי המכתב נבארו מצפוני המלות ונגלה הכונה הנסתרה והרצויה ומה בצע בדעתינו כי תלדנה המלות הזרות על ברכי רז"ל בכ"ז לילדי אסופי ושתוקי נדמו לנו ועוד אחרי שנתפרשו לנו נחוצים אנו לומר מעליהם כמאמר התנא (בר"פ ד' בקידושין) כל שנאסף מן השוק ואינו מכיר לא את אביו ולא אמו ונצרכים לקרוא לשתוקי ב ד ו ק י ר"ל צא ובדוק אחר לידת המלה ומה טיבו של עובר זה. לזאת עוד שנית לבנימין מוספיא שלא ביאר והעתיק את המלה לשפה מדוברת וע"י זה הכביד לקוראיו למצוא פשר דבר. ור"ד די לארא רק קצת נשמר מזה. כי ברצותו לתקן המעוות ולהעתיק המלה המפורשת בלשון עמו בשפת ספרד · החסרון גם אצלו בצדו בבארו בלתי ידועה ע"י בלתי ידועה וכן עשה בלשון יוני ורומי. אבל בזה האחרון מחוייבים לנו. להמליץ בעדו כי בספרו הקטן ע י ר ד ו ד כתב באמת איזה מלות כהויתן וכצורתן באותיות נכריות וגם בספרו היותר נכבד אשר נקרא כ ת ר כ ה ו נ ה היה את נפשו היפה לסקל לפנינו את הדרך כי כן כתב בסוף הקדמת ספרו זה וז"ל: עוד זאת אעשה לך שני לוחות מלאות ·וטובות באותיות רומיות כסדר האל"ף בי"ת מכל המלות הרומיות והלועזות אשר נקבצו באו בו ולא תהיה לך לפוקה ולמכשול לב קריאתן באותיות עבריות וכ' עכ"ל אבל על· זאת יתעצב לב כל מבין כי אף שטרח ארבעים שנה בחבור הנעלה הזה לא עלה בידו רצונו וסתום חביון עוזו כי הלך לבית עולמו קודם שהיה ביכלתו לשלם נדרו כי אף שנעשה חבורו עד רי"ש לעדות עדזרדוס בכ"ז בדפוס יצא רק עד אות כ"ף לדאבון נפשנו. ובכל מעשה תקפו וגבורתו של חבור זה אשר יקר הוא במציאותו נסה כבר חילו ארי שבחבורה מבית המדרש של רבנים בברעסלוי חברי

הנכבד מהר״י פערלעס נ״י במ״ע של מהרז״ף חי״ז, רכ״ד והלאה. זממהות ואיכות של הוספות של רב בנימין מוספיא אשר ספחנוה בהוצאה החדשה הזו כמעט כל ערך יתן עדותו על כן הייתי בכאן מקצר כי ברית כרתי לעטי לקצר בכל מה דאפשר. ועיי׳ עוד למטה בדברי מדפוסי ערוך דפ׳ אמשטרדם. וממשלימי ספר הערוך זכור אזכרנו עוד את רמ״ל מידי אדבר בדפוסי הערוך בפרק שאחר זה עיי״ש.

ה) תכונת שבעה כתבי יד ושבעה דפוסי ערוך, מעלתם ומעילתם.

ואלה הם שבעה כ״י מספר הערוך אשר הקרה ה׳ אותם לפני:

א) כתב יד וויען א׳ (ר״ת כ״י וי״ו א׳).

כ״י הזה הישן נושן בזמן מכל כתבי יד של הערוך אשר לו יתר שאת לפתרון הענינים ע״ד החקירה והבקרת המונח לפני לתועלת חבורי הוא הנמצא באוצר הספרים של הקיסר Franz Josef I. ירום הודו בוויען הבירה Cod. Nr. 60 (ולפי החלוקה החדשה Cod. 7). הכ״י הזה כולל שמ״ז דפים בדמות פֿאָליא גדול בלי סימני מספרי הדפים וכתובים על קלף בכתב רש״י יפה וגדול. הכ״י נחלק לשני חלקים בהלק הראשון מן דף א׳ עד דף קע״ב יש בכל דף ודף הנפלג לארבעה עמודים ל״ג שורות. ערכי דבר המתחיל [Schlagwörter] כתובים בצד הימין, ולמעט בצד השמאל, באותיות שמנות וגדולות בשולי היריעות אשר לפעמים נבדלים מן הערכים המובאים בגוף ובפנים הערך. להכ״י הזך והנבחר הזה, הנשאר עוד במצב טוב וכתוב מיד איש אחד, יש אנה ואנה בשוליו נקבים ובתוך הדפים שרטים אשר נהיו מפאת איכת הקלף בכ״ז הכתב אינו נשחת, רק אוך דף הרביעי חסרים עלים אחדים כי בסוף דף הרביעי תכלנה המלות פלחי כדכתיב כמו (הסיום מהערך אברוי) ודף החמישי מתחיל בתיבות מתניתין באודרו (ערך אדדא). השני חלקים הנגזרים מהחבלים הדקים יעידון כי ההעדר נִתַּק.

הכ״י החל בחרוז: בעזרת ששמו ברוך אכתוב ספר הערוך וכלו בכתב מרובע שמן: „ברוך השם שפטרני וזכני להשלים זה הספר ערוך באלול באחד לחדש שנת חמשת אלפים וארבעים וששה לב״ע״. לפי זה הכ״י נגמר בשנת ה׳ אלפים מ״ו, ולמנין הנהוג 1286. המעתיק לדאבון נפשנו לא השאיר אחריו ברכת זכרונו במה שהעתיק ולא את שם האיש אשר בעבורו נכתב לזכר עולם.

רק באיזה מקומות נראה עין בעין את השם צ ב י בראשי הטורים למשל בדף רע״ב ע״ב נמצא בע׳ צאן שלשה טורים האלה:

צאן ברזל מישראל מפני שהוא רבית אבל מקבלין צאן
ברזל מן הגוים בפ׳ החובל בגמ׳ חרש אם אמרו בנכסי מלוג
יאמרו בנכסי צאן ברזל.

בדף רע״ג עמוד א׳ בערך צב ג׳ נמצאה מלת צבי מדוגשת בהפסוק: ונתתי צבי בארץ החיים (יחזקאל כ״ו, כ׳) אשר הדגושים מורים ג״כ על השם צבי.

בדף רע״ז ע״א נמצא ג״כ את השם צבי בראשי הטורים:

צנון שבמערה נדה מדחתו והוא טהור
במים שבמערה ובלשנא דרבנן פוגלא ובלשון
ישמעאל פוגל ובלע״ז ארמרוצ״א.

עוד יש לשום עין חקירתנו על הדגושים במלת צ ד ו ק בע׳ אביי, וגם בע׳ זחל (דף ק״י ע״ב) ולפי זה לא נוכל לברר היטב אם שם המעתיק היה צבי בן ר׳ צדוק או שם האיש אשר למענו נעתק היה צדוק בן ר׳ צבי או רק צדוק ושם המעתיק צבי.

הערות אינן בשולי הכ״י זולת פעם א׳ בדף קי״ב מלמטה בקצה התחתונה ושם כתובים בזה: שמחתי בישועתך. גירסאות של כ״י טובות עד מאד ומביא יותר מבשאר כ״י מראה מקומות על סוגית הש״ס ברשימת לשון: בגמרא ד׳ . . . פסוקי התנ״ך אינם מקוצרים במלת וגו׳ כברוב ההוצאות אבל

למרות רוחינו מקובצים איזה פעמים ערכים רבים שונים תחת ערך ד"ה אחד. המעתיק שגה לפעמים ברואה ונעשתה מלאכתו בשגגה בכמה מקומות אשר מהם נשפוט על קוצר השגתו בתוכן הכ"י, אולם נוכל לרצות עמו באשר הוא מגן לנו משנוים ותיקונים כאשר יעלה על לב המעתיקים המתחכמים (עיי' בכתב יד ברעסלוי למטה) ולעון פלילי יחשב להם כי אינם מועילים בתקונם רק מועלים בקודש.

הצורות המצוינות מרבינו נתן לפרש הענין כמעט כולן נמצאות בכ"י תחת אשר נפקדו מקומן בהוצאות הערוך, וכמו כן החרוזים הקטנים והגדולים, הראשונים הם כתובים אחר כל פרק ופרק והאחרונים אחר כל אות ואות, כי לפי ההכנה העיקרית מסודר הערוך לפרקים הבאים אחר אות השנית של שרש ודע כי לאות: א' ישנם ב' פרקים, לאות ב' — כ"א; לאות ג' — ט"ז; לאות ד' — ט"ו; לאות ה' — ט'; לאות ו' — א'; לאות ז' — י"ב; לאות ח' — י"ח; לאות ט' — י"ב; לאות י' — י"ז; לאות כ' — י"ח; לאות ל' — כ'; לאות מ — כ"א; לאות נ' — כ; לאות ס' — י"ט; לאות ע' — י"ז; לאות פ' — כ'; לאות צ' — ט"ז; לאות ק' — י"ח; לאות ר' — י"ט; לאות ש' — כ"ב; ולאות ת' — י"ח פרקים. שלא להלאות את עיני הקורא ולא להרבות את דפי המבוא אביא רק אחדים מהחרוזים הקטנים הבאים אחרי הפרקים אם גם אין בהם יקר ונועם המליצה לחיך יטעם.

בדף ו' ע"ב אחר אהורייר נמצא את השם נתן בראשי החרוז כזה:

נשלם פרק ערך רביעי.

תפארת רון למקדש שביעי.

נאור ואדיר און ועוצם יחמשי להתחיל ולגמור פרק חמישי.

דף ק"ט ע"ב אחר זגתא: פרק זג הנשלם תהלה לנעל בתחל פרק זד ימגר לעט הגזד.

שם אחר זדריהון: סלק פרק שלישי ממני לאינשי הנה זה הרביעי בגזרת מושיעי.

דף ק"י ע"ב אחר זלית: סלק פרק רביעי רון לרוכב השביעי.

דף קי"א ע"ב אחר זייר: נשלם פרק החמישי רון למעוז ראשי בתחל זה הששי ידי יאמן קדשי.

דף קי"ב ע"א אחר זכר: בחסלת פרק ששי שולח רצון (צ"ל רצוץ) חפשי. בתחל פרק שביעי ישמחני ד' שמחות שבע.

כזה וכזה הולך וסובב בחרוזיו בשינוי קצת:

החרוזים הגדולים אחר כל אות ואות יבואו במקומו בפנים החיבור הזה. ושירי חחרוזים בסוף אות ת"ו הלא המה בכ"י ו"ו א', ב'. בכ"י ליידען והאלבערשטאם וברעסלוי ובדפוס ראשון של ערוך הנמצא באוצר ספרי ביה"מ של רבנים בברעסלוי אכתוב בסיום חיבורי זה אי"ה.

ב') כתב יד וויען ב' (כ"י ו"ו ב').

הכתב יד השני הנמצא באוצר הספרים הקסרי בוויען Cod. 60 ולפי חלוקה חדשה Cod. 10 הכולל ש"ז דפים בקלף דמות פֿאָליא גדול נכתב בכתב יפה והדר אבל עומד במדרגה שפלה תחת כ"י ו"ו א' ביתרונו ותועלתו. בהשקפה הראשונה נוטה להאמין שהכ"י הזה נעשה ונגמר מהכ"י הנ"ל, אולם אם נביט בעין חקירה השנויים העצמיים ע"י הוספות והשמטות בדבריו, כי פעם הוסיף ופעם גורע, מוכרחים אנחנו לעזוב את השערתינו זו להחליט בבירור שלא ממקור אחד נבעו ולגזור בצדק על חוסר דעת המעתיק שלא הבין כונת המחבר. לחטא הסופר יֵחָשֵׁב דרכו הנפסדה לקצץ המלה (אם גם היא גדולה) הבאה בסוף השורה בלי לחזור ולהשיבה שנית בתחלת השורה הקרובה אליה, כנהוג בשאר כ"י. גם מום רע בו אשר הוא לנו לצור מכשול, על כי משנה פעמים רבות המשקל מערך ד"ה העומד בשפת היריעה הימנית או השמאלית מאותם המובאים כפול ומשולש בגוף הכתב של אותו הענין ועי"ז תכבד העבודה להוגים בו לדעת איזה היא הקריאה הנכונה וגי' הישרה מהשורש המדובר בו באותו הענין. גם ימצאו בו פעמים רבות ערכים שונים בעצמותם מקובצים תחת משקל ד"ה אחד. — הדפים נחלקים ג"כ לארבעה עמודים וכל עמוד כולל ל"ד עד מ"ד שורות חוץ בדף קנ"ב ע"ב (מפני ששם נגמר חלק הראשון) נמצא רק עמוד הימין, והדפים מן רמ"ו עד רע"ח בחלק השני כתובים בלי פירוד העמודים.

החרוזים הגדולים מובאים. בכ"י זה כמו בכ"י ראשון חוץ של אותיות ט', ל', מ', צ'; אולם נחסרים לגמרי החרוזים הקטנים אחרי הפרקים. הצורות ישנן בש"נוי קצת מאותן הנמצאות בכ"י ראשון. אין בכ"י הזה שום רושם המודיע לנו את שם המעתיק או למי נעתק. והכ"י יש לו סיום ברוך שפטרני וכו' ממש ככ"י ו"ו א' אבל הסיום הזה מיד אחרת נכתב וסופר אחד דלא גמיר וסבר כתבו יען שראה כבר הכ"י ו"ו א' עם הסיום הזה וגמר בדעתו להוסיף על כ"י ו"ו ב' הסיום של כ"י ו"ו א'.

תקונים הנוגעים מהמעתיק אינם נמצאים בכ"י הזה רק פעם אחת בדף ט"ו ע"ב בע' א ל ם תחת השורה בסימן כזה .·. הביא איזה מלות הנשמטות. ואם גם נלך תועה בהליכת דרך הקריאה הנכונה אם לא נעמיד הכ"י הזה לעומת הכ"י ו"ו א' בכל זאת גם להכ"י הזה יש לו נוסחאות טובות והשגגות נוגעות מהמעתיק דלא גמיר. בהשער הכתוב באחורי הכ"י נמצאו דברי שבחים בכתב ולשון לטינא בזה"ל:

Lexicon Talmudicum explicans difficiliores voces in toto Talmud occurentes compositum a Rabbi Nathan filio Jechiel Romano A° condito mundo juxta Hebraeorum supputationem quater millesimo octingentesimo sexagesimo primo seu A° 4861 a diruto templo Hierosolymitano A° 1003 [ט"ם וצ"ל: 1033] vide epochas hasce in extremo libri. Est rarus et magni prety codex accuratissimo exaratus.

Ex libro Sebastiani Tenguagely Belgae
I. U. D. August. Cons. et Bibtiothecar.

ג) כתב יד ליידען (כ"י ל"ד).

באוצר הספרים המהולל אשר בליידען במדינת האָללאנד נכלל תחת סיגנון Mss. Hebr. Scaliger Nr. 5 Solior 490. שלשה ספרים יחדיו מדובקים וכולם מיד סופר אחד נעתקים ולארבע מאות ותשעים דפים משני עברים כתובים. כ"י ספר אחד כולל מחברת של אבן סרוק מדף א' עד דף ס"ד, וכ"י שני הוא בקרת על זה הספר חברה דונאש בן לבראט כולל מדף ס"ד עד דף פ"ג. והאחרון הכי נכבד והוא כ"י ערוך מדף פ"ה ע"ב עד גמירא. הכ"י הזה על קלף ישן נושן יש לו באמצע חורים ובשולי הקלף בקעים מבלי שהוזק הכתב בפנים. הכתב מעולה ומהודר עד מאד ועומד בין כתב רש"י ובין כתב מרובעת. ערך ד"ה בין בצדה הושם בין באמצע השורה. תיבת סוף השורה הנחתכת בכלות השורה נשנית עוד הפעם בתחלת שורה הקרובה אליה כמו בכ"י ו"ו א'. איזהו פעמים כמו בסוף חלק ראשון בדף רע"ו סוף ע"ב בע' כ ף, ערך המתחיל מצוייר בציורי חיות. איזה תיבות מוגהות מאותה יד כותבת, ונרשמות בצד היריעה. בדף רנ"ד ע' ט ר ט ן נוספה שורה שלמה ומחצה בסיגנון כזה ______| בקצה שפת הקלוף. ובדף תמ"ד ע' ר ם קודם תיבות אבל לעולם נכתבה שורה שלמה באלכסון. גם בכ"י זה נחלקים הערכים לפרקים כמו בכ"י וו' א' אבל באות ז' ישנם י"ג, ובאות ת' י"ז פרקים. [אבל ליו"ד יש לו כמו בכ"י ו"ו א' י"ז פרקים ולא כמ"ש החכם דערענבורג במ"ע של רא"ג ח"ד קכ"ה, ט"ז פרקים]. החרוזים הקטנים באו רק אחר ארבעה פרקים הראשונים ונעתיק כאן רק חרוז ר"ת של שם נתן וז"ל בספ"ב: נגמר הערוך פרק שני, תהלה למלבין אדום כתולעת שני, נגינות אנגן ועוז וכח ישלשי להתחיל ולחסול פרק שלישי. חרוזי שאר פרקים נחסרו, אבל חרוזים גדולים אחר כל אות ואות ישנם כמו שאעריכם במקומם הראוי. הדפים נחלקים לשני בקעים ושורותיו שלשים וחמשה, אבל בקרוב סיום חלק ראשון מדף רע"ז עד רפ"ד הכתיבה בצד שלם בלי פליגה. בכ"י הזה שולטת גם יד אחרת, לדוגמא בדף קכ"ז ע"ב יש הוספה לע' אשמאי בזה"ל: „ורש"י פי' אשמאי לשון אשם רשע ועם הארץ ור"ת פי' לשון שממה ועם הארץ, והארץ לא תשם תרג' לא תרוע" לע' אתון דף קכ"ט ג"כ מיד אחרת אי' בזה"ל תרג' של אתם עכ"ל. בע' חלק ב' אי': פ"ק דחולין לא חילק ולא בילק ידענו; לע' טם א' דף רמ"ז נתקן מלת ויוצא באלב"ם.

מי היה המעתיק ולמי העתיק לא ידענו אבל ראה זה מצאתי כי ערך ד"ה באג מנוקד כזה: ב"א"ג. הכ"י נכתב לכל הפחות קודם חמש מאות שנה וזה מוכח מהכתב ע"ג כתב נגרד באחורי הספר ושם נרשם הקונה וכתוב שם בזה"ל יעקב בר אליקום מטולידא חתן החכם ר' מרדכי בן מוה' משה הלוי המכונה ר' מולין, וקניתי זה הספר ערוך הגדול ביום י"ח אדר קס"ד בעד י"ז זהובים עכ"ל. וא"כ

בשנת קס"ד כבר נקנה הספר מאיש אחר, ושם ר' משה הלוי המכונה מולין בלי כל ספק היה אביו של ר' יעקב הלוי המכונה מולן ובשמו הנודע ביהודה לתהלה מהרי"ל. ומה מאד כנים דברי חיד"א בשם הגדולים ע' מהרי"ל שכתב שם וז"ל: ונראה שמכנין להרב מולן ע"ש אביו שנקרא משה כי משה מכנין אותו מולן כמ"ש בשמות הגיטין דף נ"א משה המכונה מולן וכו' ע"ש. וחכם עדיף מנביא כי מהכ"י נראה בעליל כי שם אביו של מהרי"ל היה משה: המכונה מולין. ובענין הנוסחאות, הצורות ושאר מעלות לא נופל הכ"י הזה מכ"י ו"ו א' ולרוב מסכימים זה לזה כאשר עיניך תחזינה מישרים בפנים בהוספותי. ובערך פ' נוסחאות משונות מדפוסי הערוך העלה החכם הכולל מהר"י דערענבורג במ"ע של רא"ג הנ"ל אשר למראה עיניו שפט בשבתו בליידען.

ד') כתב יד קאהוט (כ"י ק"ט).

כ"י ערוך זה קראתי על שמי יען ששייך לי וקניתיו בדמים יקרים מאיש תבונות עובר ושב אשר מעיד על עצמו שמים וארץ כי נחלת שפרה עליו להיות מוחזק בכ"י הזה מורשה למשפחתו מימים כבירים. צר לי מאוד כי הכ"י הזה מתחיל באות למ"ד והוא חלק שני של ערוך ושמעתי אומרים כי חלק ראשון בן זוגו מונח בקובץ כ"י באוצר הספרים בפארמא. החלק השני אשר ת"י כולל ר"ם דפים על נייר ישן נושן ועב בדמות פאליא קטן או קווארט גדול. הכתב על פני רוחב עמוד שלם בכ"ז שורות הוא כתב משיטא באותיות בלתי יפות והסופר היה לפי כתב ידו מספרד. עת כתיבת הכ"י הזה קרובה לעת של כ"י ל"ד, וזה נשמע מהערת כותב אחד שהרשים באחורי הכ"י וז"ל: לקחתי אשה במזל טוב בשנת ר"א ועשיתי לה סימן רבות בנות עשו חיל ואת עלית על כלנה עכ"ל. וקצת למטה כתוב מאותה יד בדיו מעט יותר שחור בזה"ל: ביום שבעה עשר לחודש ניסן שנת ר"ז נולד לי בת שמה בילה ועשיתי לה סימן יפה כלבנה, ברה כחמה איומה כנדגלות עכ"ל. בהיות הדיו בפנים הכ"י יותר כסופה, קרוב לאמת כי הכ"י עתיק כערך חמש מאות שנה. להכ"י הזה היו בעלים רבים ושמותיהם נרשמו באחורי הדף ואחרון נקרא רפאל פרישק"ו. ערך ד"ה נכתב בצד או באמצע השורה. גירסאות ונוסחאות של כ"י הזה טובות הנה. וגם הכ"י הזה נפרד לפרקים אך בהבדל כי אות מי"ם כולל כ"ב; ואות נ' כ"א; ואות פ' י"ט; ואות ר' כ'; ואות ת' כ' פרקים. החרוזים הקטנים נשמטו, אבל החרוזים בסיום האותיות ישנם רק משונים מחרוזי כ"י ו"ו ול"ד. לדוגמא ארשום איזה מהם.

אחר סיום אות למ"ד: נשלם ערך הלמד, תהלה לאל דעת מלמד, אתחיל [אולי צ"ל בעבור ר"ת: נתחיל] ערך מי"ם.

אחר סיום אות נו"ן: סליק ערך נון, תהלה לאל רחום וחנון, אתחיל ערך אות הסמך.

אחר סיום אות סמך: נשלם ערך סמך, ברוך העוזר והסומך, ואחל ערך עין, בשם הבורא יש מאין.

אחר סיום אות עין: נשלם ערך עין, ברוך רחמנא דסייען. אחל ערך פ"א בשם אשר שם לאדם פה.

אחר סיום אות פ"א, צדי וכ' נשנו ג"כ החרוזים אלו.

ובסוף הספר כתוב וז"ל: נשלם ספר הערוך, תהלה לאל ברוך, ושולחנו לכל ערוך, ובו הענין מוצא, בכל אשר הוא רוצה, תיבות קלות וחמורות, ממשניות והגדות וגמרות, וכמה פירושין נמצאו בו, וחכמות גדולות בקרבו, שכל האדם יחשף, בדברים שלש בתכונות, אם בכתיבות גם בשליחות, השלש היא המתסות, בכתב אמת מורה שכלו, טוב שכל יקר מהוסות, שליח מורה חכמתו אם לחשות גם לענות, המתן אות על נדבתו, נדיב מימיו נאמנות.

המאמרים אשר נשמטו בדפוסי הערוך מחמת הצינזור ישנם בכ"י זה. ההגהות מיד אחרת מעטות הן ד"מ בע' פרדס ובע' צוו. הוספות מיד שלישי ישנן בע' תחל ב' ובע' תכלת אשר שם מצויין יד החזקה להרמב"ם. ועוד כמה וכמה פעמים ישנן בצד סי' כזה 0 או תבנית יד כזה ☞ להעיר את הקורא כי נשמטו שורות שלמות או ערכים שלמים.

ה) כתב יד האלבערשטאם (כ"י ה"ב).

בהגיע תור כ"י הזה רחש לבי דבר טוב להביע רננות ואלף תודות לבעל כ"י הזה הוא ידידי החוקר הנפלא מחזיק בידי לומדי תורה, החכם הכולל מוה' שלמה זלמן חיים האלבערשטאם נ"י אשר בחסדו השאילני את הכ"י הזה ותהיה משכרתו שלמה! הכ"י הזה נחלק לשני חלקים, ח"א כולל איתיות מא' עד

למ"ד בכלל ומכאן ועד גמירא ח"ב. ויש לשניהם שפ"א דפים בלתי נסמנים בדמות קווארט גדול כתיב על פני כל העמוד עם ל"ג שורות. דף א' נחתך במקצת ודף שע"ד למחצה על מחצה ועל כן נחסרו הערכים מתיבות כדמפרשינן פ' אין דורשין של ערך אובא עד תיבות כגמ' דכל שעה של ערך אבשונא. הכתב יד בסיום כולל רשימת שמות אנשים אשר היה ברשותם הכ"י. ובדף האחרון כתוב: וז"ל מודה אני יצחק בכמוהר"ר גרשון טרייבט זלה"ה איך מכרתי זה הערוך אל כמ"ה יוסף ממונצילצי יזיי"א תושב מודינא היום יום ד' ז' אפריל רס"ו והמעות קבלתי על יד כמ"ה עמנואל חי בנו יזיי"א ולמען יהיה בידו לעדות לזכות ולראיה כתבתי זה ביום וחודש ושנה הנ"ל לי"א. ואשאל את ידידי כש"ת מהור"ר שזח"ה האם יוכל לפתור את תוכן הכתב הזה והשיב לי בטובו באיגרת מיום ה' לסדר לך לך ב'ר'כ'ת'י'ו לפ"ק וז"ל: — — והנני להעיר על זה כי טרייבט אולי הוא טראביט Trabotti עיי' מה שכתב על משפחה זאת החכם שטיינשניידער בהמזכיר שנה י"ב עמוד 117 ושנה ט"ו עמוד 5. ומה שכתב החכם בערלינער במאגאצין שלו שנה ב' עמוד 16 ועמוד 96. מונצילצי הוא Monselice גם ר' אברהם יגל חתם את עצמו בספרו לקח טוב: אברהם יגל בכמהר"ר חנניה ממונציליצי וס' מספרים תהלות ד' על פרקי שירה הוא מר' חנניה ממונצילצי. מודינה היא עיר Modena, ל"י"א הוא ר"ת לברכה יהי אמן עכ"ל. ומחרתו קבלתי עלה נדף כתוב בו וז"ל על מכתבי מיום אתמול הנני להוסיף כי בספר אלה הדברים ע"ד גט אשר נתן שמואל וינטורוזא לתמר בת הרופא יוסף התמרי (מנטובה שכ"ו) מצאתי הסכמת כמהר"ר יצחק ממונציליצי בעיר בולונייא. גם מצאתי בס' הנ"ל חתימת מרדכי בר' יצחק טריבוט גם יוסף בר' נתנאל טריבוט. אמנם כאשר ראיתי היטב בהכ"י נראה בעיני לקרות טרייבש באות ש' בסוף ולא באות ט' וגם לא נמצא ו' בין שני אותיות האחרונות כאשר נכתב תמיד שם טרבוט. ולכן נ"ל כי הוא באמת טריבש והוא משפחת Treves עיי' בתשוב' מהר"י קולון סי' ס"ג מביא את מוהר"ר יוחנן טרייביש, ובסי' ק"ב גרשום טרייביש ועיי"ש סי' י"ג, י"ד וצ"ט. גם על שער המכילתא (ויניציאה ש"ה) נמצא מהור"ר יוחנן יצ"ו איש טרייביש וכן בהקדמת ר"ש עתיא לתהלים מביא החכם ר' יוחנן טרייבש עיי' מ"ש על משפחת Treves הנ"ל החכם ר' נחום ברילל רב בפפד"מ בספרו יאהרביכער שנה א' צד 87 והלאה, ע"כ לשונו הזהב.

ובסיום הספר כתוב בכ"י ה"ב בזה"ל והושלם מלאכת עבודת הקודש בשלישי בשבת בששה ימים לחודש אדר ראשון שנת חמשת אלפים ומאה וששה ושבעים לבריאת עולם ע"י משה בכ"ר אליהו ז"ל השם שזיכני להשלימו הוא יזכני להגות בו ובשאר ספרי הקודש אני וזרעי וזרע זרעי עד סוף כל הדורות ויקויים עלי קרא דכתיב לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה למען תשמר לעשות ככל הכתוב בו אז תצליח את דרכיך ואז תשכיל ע"כ. והסופר המעתיק הציב לו יד ג"כ בפנים הספר כנקדו תיבת משה הנזכרת בערכים זיו, פרקד, קרש א', תתיה, וגם נקדו שלש אותיות בע' סעד כזה "מפרנס "שנתנה "התורה והוא ר"ת משה.

בענין פרקים יש להעיר כי אות ב' כולל כ"ב; ח'—כ"א; ט'—י"א; י'—ט'; ל'—ט"ז; נ'—כ"א; ת'—י"ז פרקים ומספר שאר פרקים הסכים לכ"י ו"ו א'. חרוזי פרקים נשמטו אבל החרוזים הגדולים ישנם ואביאם אחר כל אות ואות, וגם איזה צורות של כ"י ו"ו א' נשמטו. מאמרי של הצינזור נמחקו בעברו קו עב בתוך התיבות אבל ע"י ההשוואתם עם כ"י ו"ו ול"ד וק"ט נוכל לפתרן על נקלה לדוגמא בע' און כצ"ל המחק: פי' און נכתב על הגליון שהוא הנייר, בע' נצר ב' כצ"ל: בראשון אין מתענין מפני הנוצרים מפני שיום טוב שלהם הוא; בע' קדח ג' כצ"ל שמקדיח תבשילו ברבים כגון ישו הנוצרי, בע' קרב ב' כצ"ל, בפ' נגמר הדין בע' הפסח תלאוהו לישו הנוצרי, ושם כצ"ל: ישו הנוצרי קרוב למלכות היה. נוסחאות הכ"י טובות מאד וגם יש שתי הוספות גדולות בע' כמה ובע' כם ושם אביאן אם יהיה חלקי בחיים. אבל לא נכחד כי כמה וכמה פעמים טעיות פלטה קולמסו של הסופר המעתיק.

ו) כתב יד ברעסלוי (כ"י ב"ר).

הכ"י הזה אשר הושאל לי מרו"מ מהרז"ף נ"ע שייך לאוצר הספרים של בית המדרש רבנים בברעסלוי ונכתב באותיות רש"י קטנות על פני רוחב העמוד בלי הפלגה בדמות פֿאָליא גדול קצת על נייר קצת על קלף. הכ"י כולל ר"ט דפים וכל עמוד מחזיק מ"ה — מ"ז שורות, דף פ"ט חסר מתיבות בהמה טמאה ובעל של ערך טען עד ערך טפס וכן חסר דף קי"ג מתיבת ממחה של ערך מח עד תיבת מי. שני דפין היינו דף ק"ס וקס"א נחתכו מתיבות משום בע' פרש עד ע' צבת ונייר חלק ממלא החסרון.

הסופר המעתיק אין חלק לו בבינה ובער היה עד כי לא הבין כלל תוכן העתקתו על כן מלא כ״י ב״ר על כל גדותיו מטעיות רבות ושגיאות גדולות מאד. וזאת שנית הסופר מעתיק מכ״י אחר שכתבו איש ששמו היה מבורך. על הסופר מבורך הזה הארכתי בראיות ברורות בע׳ אונוס כי מדרכו היה להוסיף כפנים לדברי בעל הערוך מבלי שהפריש והבדיל בין דבריו ובין דברי רבינו נתן והרבה פעמים הסכיל עשו אף כי הוא חשב לתקן ותיקונו זהו קלקולו ועתיד ליתן את הדין כי העמים לפעמים דברים שרחוקים מן האמת לרבינו נתן, בכאן ארשום איזה הוספות גדולות אשר נעדרו בשאר כתבי יד ערוך ואיזורו מוכיח עליו שהן הנה מן הוספות שבדה הסופר מבורך מלבו. ואלה הן: אחר תיבות כפי צורך השעה בע׳ הסת כתוב בכ״י ב״ר וז״ל: אבל שמעינן מחכמי מגנצא ז״ל כי אם תפול שבועת של גוי על תלמיד חכמים [!] פודין אותו ישראל ולא ישבע וגם לעמי הארץ אם תפול להן מענה על תלמיד חכמים [!] כדי להשביע אותו להוריד אותו מגדולתו כי עמי הארץ שונאין לתלמידי חכמים כיותר [צ״ל ביותר] כותב הדיין איגרת אחת מלאה כל עניני קללות שבתורה כולה וגם ברברי (?) [צ״ל בדברי] חכמים ונותן אותה ביד שלוחו ואותו למשביע אותה פלוני בן פלוני אם תעשה זה לפלוני שהוא תלמיד חכם כדי להבזותה בין ישראל בשמתא יהא שמו ויהיו בניו יתומים ואומר לשלוחו קרא האיגרת של קללות כדי שיפחד עם הארץ ולא ישביע אותו תלמיד חכמים כי אנו יודעים כי אין תלמיד חכם בעולם שרוצה לקחת פרוטה אחת משל עם הארץ כי הם אסורין וממתם אסורין והיאך יתנו זה הרשע שהוא ע״ה להוריד זה התלמיד [חכם] מגדולתו. ושמענו כי ישבע תלמיד חכמים לע״ה באונס בית דין מתענין שני וחמישי ושני וחמישי עד שיאבדו משפחת המשביע את ת״ח מתחת השמים כי השפלה גדולה היא שיבא ע״ה רשע טמא נואף בעל מדות רעה [צ״ל רעות] ימעין על תלמיד חכמים שימיו עסוק בתורה וישביעו. ובידינו סברה ממעשה שהיה בימי אבותינו ז״ל כי ת״ח אחד המעין עליו ע״ה שבועה והיה אותו ת״ח נקיא, בא ע״ה בעזות פנים ואמר כי זה פלוני שהוא חשוב כך וכך עשה לי לקח לי כך וכך נבהל אותו ת״ח ונתחוורו פניו ובכה בכייה גדולה ולא הניח אותו ע״ה עד שהשביעו באותה שעה מתו בניו של ע״ה ולאחר ימים מועטים מת אותו רשע וכשרצו לקברו יצאת בת קול ואמרה אל תקברוהו והיו רואין האש דולק בעצמותיו עד לשמים והוא צווח ואמר אוי לי שהשביע אותו התלמיד הרי אשתו דנת אותי ונוקמת ממני ואמרו חכמים מה היא אשתו זו התורה שנא׳ צוה לנו משה מורשה א״ת מורשה אלא מאורסה כל הרוצה ליארס עם התורה יארס עם החיים חיי העולם הזה. עכ״ל. וכן מן הוספותיו של מבורך הסופר היא מה שכתוב בסיום גר א׳ וז״ל: מצאתי כתוב בערוך שהייתי מעתיק ממנו שאמר כך הספר: ואני מבורך הסופר יש בידי סברה ששמעתי מאיש ישמעאלי אמר כי סביבאתינו אומה אחת שרוייה במדינה אחת והם הולכין ערומים זולתי הערוה מכסין ואין במדינה מות אמרתי לו ויהיה העולם כולו הולבין ודרין לשם אמר לי אני אומר לך כשיגיע אדם מהן לששים שנה או לשבעים יש להן קנה ארוכה ביותר שאורכה יותר ממאה אמה והיא נעוצה חוץ המדינה בארץ ותחתיה גומא אחת עמוקה ביותר ובה האש דולק יומם ולילה וכשרוצין לקרב לשכינתם אומרין מ׳ (?) בארצינו צדיק זה אומר פלוני ופלוני הולכין אחריהן והן שמחין ומרחיצין עצמן ועושה מיני בשמים בראשיהם והולכין ויש מהן שוטין הרבה באין עמהן ומתחננין להם ויאמרים להם אתם קטנים לא עשיתם עדיין זכות עמהן וכשמגיעין אצל הקנה יש להם שומרים והם הכומרים שמשרתין לאש ישקו אותם ויפשיטו העורות שעל אותו המקום ונהגין מאותן העורות ויש להם חבל גדול שהוא בראש הקנה שהוא באופן אחד קושרין אותן שלשה ארבעה חמשה ביחד ומדליק [וגי׳ אחרת מאיזה בעל מגיהה כתב שם ומדלין נראה לי] אותן למעלה בחבלים וכשיגיעו לראש הקנה מתירין החבלים מידיהן והן מיד נופלים לתוך הגומא של אש ומיד נשרפין וקרובי אותן הנשרפין בשמחה ובמשתה כי זכו לתת מתנה לאלוה שלהן, לאחר שלשה ימים יבואו כולן לקרוביהם וינשקו אותן אומרין להם אנה הייתם עונין ואומרים להם כמה שמחות יש בגן עדן ושמה פלוני ופלוני יושבין ואוכלין ושותין לא אתם בכאן אלא בחושך אשרי מי שעושה כמונו ומיד הולכין ולא נראין לעולם ומסתבר כי השדים נדמין להם כדי להתל בהם עד שישרפו עצמן בכל יום. וברוך המקום שבחר בישראל מכל האומות ונתן להם לב לדעת כי ד׳ הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד עכ״ל. ואיזה בעל מגיה כתב על זה וכמעט מעשה כזה במסעות של ר׳ בנימין הנדפס בבאסיליאה דף כ״ח כ״ו. עכ״ל ובאמת קרוב לזה ספר שם רב בנימין מעובדי האש הנקראין דוגביין, ע״ש.

הסופר המעתיק כ״י ב״ר לא היה בר אורין ויען שלא הבין מה שכתב בעבור זה לא הפליג פעמים רבות באותיות מצוינות את ערך ד״ה רק כתבו בצירוף הערך ועי״ז נכללו כמה ערכים תחת

סוג ערך אחד וכן לא יעשה. וזאת שנית: מחסרון ידיעה פשט הסופר הראשי תיבות המורגלות ביותר— בטעות. ד"מ ת"ר שהוא קיצור מתיבות תנו רבנן כידוע אפי' לתינוקות של בית רבן סופר של כ"י ב"ר פשטו כזה: תשובות רבותינו עיי"ע אותיא, אח, אחאב, אחמריה, את ה', בול א', בזר ב', בן הנפל, בעץ, בקר. ובע' בזבז פשט הקיצור ת"י (תרגום ירושלמי) לתיבות תשובות רבותינו אבל גם בפירוש כתב בכתיבה שלמה תנו רבנן תחת ר"ת המורגל ת"ר עיי"ע בר ב', גלגל וכדומה. ודע כי גם בדפוס ראשון (עיי' למטה) נמצאו הזרות האלה כי גם שם נכללו כמה פעמים ערכים שונים תחת ערך ד"ה אחד וגם שם ראינו הפשט הזר ת"ר בתיבות תשובת רבותינו! ד"מ בע' אות ועוד זולתו —. בכל זאת נמצאו גם בכ"י זה גירסאות נכונות אם נזקקן שבעתים מטעיות הסופר. המקומות הנופלים לפני הצינזור כבר נמחקו בקו עב. הפרקים מובדלים במספר מאותן של כ"י ו"ו א' כי לאות ג' יש י"ז, לד' ט"ז; לז' י"ג; לכ' י"ט; למ"ם כ"ב; לנ' כ"ב פרקים, ומאות' קוף הפרקים בלתי מצויינים הם רק כתוב בזה"ל סליק פרק צ ר, סליק פ' צ ק. וכדומה. חרוזי הפרקים וגם של ערכים נחסרו. בדף האחרון כתוב בזה"ל: השלמתי אני ישועה כהן בר דוד נ"ע זה הערוך להחכם הרופא התוכן התלמודי משטרו אברהם דבלמש בעשרים ותשע לירח תמוז שנת חמשת אלפים ומאתים וחמשה עשרים לב"ע במדינת ליצי. הרחמן יזכהו שיהא בו (!) זרע הגון וקדוש ויזכהו השם להגות בו הוא וזרעו וזרע זרעו עד מאה דורות ויקיים ביה מקרא דכתוב ביה והגית בו יומם ולילה וגו' לא ימוש ספר התורה הזאת? (וצ"ל הזה עיי' יהושע א', ח') מפיך. עכ"ל המגומגם. ודע כי המדקדק ופילוסוף אברהם דבלמס בעל מחבר מקנה אברהם מעיר ליצי והוא Lecce מת בפאדוא בשנת רפ"ב (עיי' קורות היהודים לחכם גרעטץ ח"ט. מ"ט ורכ"ה והלאה) וא"כ הכ"י אשר נכתב בעבורו ולצורכו בשנת רכ"ה נעשה נ"ז שנים קודם מיתתו ואז היה ר' אברהם די בלמס בימי חרפו ולכן בקש הכותב ישועה כהן שיזכהו האל שיהא בו זרע הגון וכ' ר"ל שיעמוד בן הגון מחלציו של ר' אברהם די בלמס.

ז') כתב יד גייגער (כ"י ג"ג).

הכ"י הזה, הושאל לי מהרב המנוח מוהר"ר אברהם גייגער (בר"ת רא"ג), כבר נודע ונידן ע"י רא"ג במ"ע שלו ח"ה, תי"ט. הכ"י הזה כולל צ"ע דפים קטנים בדמות אקטאו גדול וכל עבר של דף נחלק לג' עמודים. הכ"י נקצר עד מאוד ולא הביא רק דוגמא אחד בכל ערך, וגם נשמטו כמה ערכים וגם חרוזים נעדרו ובכ"ז נוסחאות טובות יש בו ומסכימות עם גירסאות של כ"י ו"ו ול"ד ולא נכביר מילין להביא ראיות על זה. באשר העירותי לזה במקומו המיוחד בפנים בהוספותי. בדף האחרון מצאתי כתוב בזה"ל: וצורי וגואלי פעמי יאשר להחיות לפניו בכבוד ועושר והגיון לבבי יקובל כתשר ושלום לעמו מהרה יבשר, חזק חיים ברוך צורי שהגיעני הלום א"א א"ס.

בטרם כלותי לדבר מכ"י לא אמנע טוב מבעליו להודות מקירות לבבי להרב החכם והחוקר דוב בער גאלדבערג המכונה ב"ג בפאריז ששלח לי ערוך דפוס באסיליא וכמה הגהות מועילות כתובות בגליונו ובתוכם גם שינוי נוסחאות מכ"י פאריז ומכ"י ע' סאביאנעטטא וגם הגהות מחכם הקדמון אלטרא ומהגאון ר' צבי הירש אב"ד דק"ק בערלין וחתום בהגהות אלה כזה צב"א והוא ר"ת צבי בן אריה. ואחרון אחרון חביב והוא שני כתבי יד לספר הערוך עם כמה וכמה הגהות מועילות וציונים ולוחות ובעל מחברו היה איש מהיר במלאכת השמים ובקי בכל חדרי הש"ס ה"ה הרב החכם המנוח מוהר"ר אברהם מונלעס זצ"ל. ולקחתי שני כ"י הנ"ל במיטב כספי מחתנו של הרב הנ"ל ה"ה כהר"ר יצחק משה סענדערס בפראג. וה' יברך את אברהם בכל ה"ה ידידי מוה' אברהם בערלינגער נ"י כי הוא העירני על מציאת הכ"י היקר הנ"ל. והגהות ותיקונים שנמצאו בכ"י הנ"ל מזוקקים שבעתים באשר מצאתי אותן ג"כ בשאר כ"י אשר ת"י הנ"ל וחכם עדיף מנביא. ושפתי הרב המנוח ידובבו בקבר כי הערותיו כמה פעמים היו לי לעינים בפרט במפתח אשר אני נותן בעזרת האל לפני המחקרים בחתימת חיבורי זה.

ועתה אניף ידי על דפוסי הערוך. ודע שבספר שפתי ישנים אות עין נומ' 87 כתב וז"ל: ערוך הג"מ נתן ר"י ברומה בן מהו"ר יחיאל תלמיד ר"מ הדרשן קבץ ואסף כל המלות חמורות מכל התלמוד ופי' אותם עפ"י ערכי א"ב ור' שמואל ארקואלטי הוסיף בו מראה מקום מדפי התלמוד ד"ו (ר"ל דפוס ויניציא) הרצ"א 4: ד"ב (ר"ל דפוס באסיל) שנ"ט; ד"ו (ר"ל דפוס ויניציאה) תי"ג 2. ובנומ' 88 ערוך הג"ל עם מוסף הערוך חכם מהור' בנימין מוספיא ספרדי כמה הגהות ותוספות הרבות שרשים הנמצאים בלשונות אחרים וציין בגליון בצורת יד דפ' אמשטרדאם ושק"ט. וכמו כן כתב בעל סדר הדורות בשמות כל הספרים באות עין דף רע"ה רע"ד דפ' קארלסרוה. שניהם שכחו לרשום דפוס ראשון ודפ' פיזרו

משנת זר״ע וגם טעו בזה שיש משמעות לשונם שר״ש ארקואלטי הוסיף מ״מ לד״ו בשנת הרצ״א וכן טעה הרא״ג במ״ע דייטש מ״ג חי״ב צד שס״ט והוא לא כן כי אם לד״ו שנייה שי״ג כצ״ל ולא כמו שנדפס על השער ת״ג וכן טעה במח״כ בעל הפלאה שבערכין שכתב בהקדמה שם 2 עוד שנ״ט לפ״ק בלתי מוסף עם הגהות הבחור ר״ש הארקוולתי בבאסיליאה, 3 עוד ת״ג לפ״ק בלתי מוסף בוויניציאה. והוא לא כן בשתי הפעמים, וכן בעל שריד בערכין צד 6 בהערה הפליא לקשות על מהר״ם שטיינשניידער שרוצה להוכיח שעשה ר״ש ארקוואלטי ציונים להוצאה שי״ג דפוס וויניציאה והקשה מדוע הוצאה ת״ג לא הוזכרה בין המנויים! ויותר מזה יש לתמוה כי גם הג׳ שי״ר בתר״ן צד י״ג נפל בטעות לומר שר״ש ארק׳ עשה רשימת מ״מ להוצאה הרצ״א. ושבשתא כיון דעל על. וכדי להאיר חשכת המבוכה ארשום ההוצאות ושבשתא ממילא נפקא׳

ואלו הן ההוצאות:

א) ראשונה בלי רשימת עיר ושנה וקדמה אולי ארבעים שנה לדפוס פיזרו שנת זר״ע. והיה דפוס ראשון זה כבר ביד הרב החוקר המהולל מהור׳ ש׳ דוד לוצאטו עיי׳ סח״ב להפשב״ע. ודפוס ראשון זה אשר ממיעוט המציאות הוא ואולי רק ד׳ וה׳ באייראפא בעקדי הספרים ואחד בבית מדרש של רבנים בברעסלוי ושם ג״כ שני שירי החתימה בסוף הערוך אשר קצת משיר האחד הבאתי בפ״א במבוא ושני אביא אי״ה בסוף החיבור הזה בצירוף נוסחאות משאר כ״י ערוך אשר ת״י. ועוד עקס׳ מדפוס ראשון בעקד ספרים של החכם שזח״ה בביעליטץ וידידי לכבוד התורה ולתועלת מלאכתי השאיל אותו לי למשך ד׳ שנים ואני רשמתי לי כל שינויי נוסחאות ממנו. ודעתי נאמנה כי נעשה הדפוס ביסוד של כ״י ברעסלוי הנ״ל ויש לי לזה חוץ מה שכתבתי למעלה בענין ההערה של ת״ר וקיבוץ ערכים הרבה תחת סוג ערך אחד עוד ראיה אשר אין עליה תשובה והיא כי גם בדפ״ר אי׳ בע׳ אונוס: כן שמעתי אני מבורך מפי ר׳ משה הנפוסי ז״ל וכ׳ הרי שנדפס מכ״י ברעסלוי אשר נעשה ע״י סופר שהעתיק הערוך מכ״י של מבורך הסופר כאמרנו ובאמת בשאר כ״י ערוך חסרה הך הוספה בע׳ אונוס ע״ש ומ״ש. וגם הזמן אשר בו חי מבורך הסופר (אולי אחד הוא עם ברוך הסופר שהעתיק המרדכי עיי׳ מ״ש חברי ר״ש קאהן דורש בבודאפעסט במ״ע של מהרז״ף־גרעטץ הכ״ו צד ע״ד) ועת שיצא הערוך ראשונה ממכבש הדפוס מסכימים עד מאוד, כי דפ״ר בלי מקום הדפוס יצא כערך רל״ז והוא מ׳ שנה קודם דפוס פיזרו כאמרנו וכ״י ברעסלוי נכתב בשנת רכ״ה; ואם נחשוב כי הכ״י אשר ממנו העתיק הסופר ואשר כתבו מבורך הסופר לכל הפחות י׳ או י״ב שנה מקודם נעשה אז דעת למבין נקל כי יתכן שעל פי כ״י של מבורך נדפס הערוך בראשונה, והדפ״ר נדפס בנייר חזק ועב מאוד בדמות פאליא קטן באותיות גדולות מרובעות, ועוד קשה להבדיל הכ״ף מבי״ת ורי״ש מדל״ת וכדומה, והרבה הוספות יש בו ממה שלא נמצאו בשארי דפוסים ונוסחאותיו טובות מאוד כמו שארך בפנים הספר בהוספותי.

ב) נדפס שנית בעיר פיזרו (שאול הוא בידי מהרב מהור״ר יעללינעק נ״י) וזה מה שכתוב בשער (חוץ מפסוקי של תמניא אפי בר״ת על שם ברוך) ספר הערוך חברו הרב ר׳ נתן בר ר׳ יחיאל מרומי באר כל מלה חמורה בתלמוד נדפס ע״י צעיר המחוקקים קטון התלמידים מבני שונצינו שנת חמשת אלפים ומאתים ושבעים ושבעה לב״ע במדינת איטליאה תהלה לאל יתעלה עכ״ל. ויש בו קע״ח דפים בדמות פאליא קטן בנייר חזק ועב וגם בו האותיות הדומות קשה להכירן. ובסוף הספר כתוב: ביום י״ג לחדש אדר למנין זרע ישראל ע״י צעיר המחוקקים קטון התלמידים מבני שונצינו והוא גרשום, פיזרו הקריה. ברוך השם לעולם אמן ואמן, עכ״ל.

ג) שלישית בויניציאה בשנת הרצ״א בדמות קווארט גדול ודפיו רמ״ה ובשער הספר כתוב וז״ל ספר הערוך נדפס ע״י דניאל בומבירגי יצ״ו בשנת הרצ״א לב״ע פה ויניציאה. ובסוף הספר כתב ישעיה בן לאדוני כמה״ר אלעזר פרנס זלה״ה מבני הגרשוני לעבוד ולמשא וז״ל בסוף הדבר . . ויען כי בהעתיק אשר היה לפני מצאתי בו כמה שבושים טרחנא ולאינא טובא ולא עצרתי כח מלתור ולחתור בכל התלמוד כפי יכולתי לברר וללבן כתם הטעיות כי ערו״ך מאתמול תפתה וכפליים לתושי״ה כי מה שהרב בעל הערוך ז״ל חשב להקל טורח המעיין למצוא מבוקשו וכתב בכל ערך וערך שם הפרק ושם ההלכה בהעתק הנדפס אשר קדמני המדפיסים אותו חיסר ממנו רוב המורה מקום של ההלכות לקצר הספר כדי להקל מעליו הוצאת הדפיסה ולא הקפיד מלעשות מלאכת השם רמיה. ואני ביד ד׳ הטובה עלי כאשר השיגה ידי בקשתי וציינתי בכל ערך וערך ההלכה. שלו לבד מעטים אשר לנחיצת הדפיסה נדחק לי הזמן ולא ציינתי אותם והיודע בטיב הדפוס לא יתמה על זה וכ׳ עכ״ל. ובסופו מאמר מבעל המגיה. ושם ניתן מגרעת לבעל המעתיק כדפ׳ פיזרו בשיבושים וקלקולים ועשה לוח הטעיות אשר מצא אחריו

והמה יעלו במספר פ"ח ולבסוף כתב וז"ל: והרבה טעיות כאלה מצאתי בו והרבה דילוגים משורה אחת ומשתי שורות ולפעמים חסר כל הערך כולו ולפע"ד יגעתי ומצאתי והכל מתוקן לסעודה וכ' עכ"ל.

ד) רביעית בויניציאה ג"כ, בשנת שי"ג וכבר העיר שי"ר בתר"ן הערה ס"ו כי בדפ"ו זה איזר במצות השר מיסור אלויסי נרשם בשער שנת ה"א וארבע מאות וי"ג לב"ע ובעבור שנמצא בספרים שהערוך נדפס בויניציאה שנת ה"א שי"ג חשבו ששני דפוסים היו בשנת שי"ג ותי"ג אבל בשער הספר יש להגיה במקום וארבע מאות שצ"ל ושלש מאות. אולם בעל המדפים הלז לא הלך אחר דפוס המעולה והמשובח ויניציאה אשר לפניו משנת הרצ"א כי אם אחר דפוס פיזרו המשובש וכן עשו כל בעלי המדפיסים אחריו ועל כל זאת בא הבחור ר' שמואל ארקוואלטי אשר משפטו הנאות לו כבר חרוץ מבעל המחבר תולדות ר"נ וכתב עליו כי מדקדק היה ולא רבני גם ילדות היתה בו אז ולא חפש היטב כראוי למורה מקום רק סמך על רשימת רבינו בכל מקום את הפרק והתחלת הגמרא ומשם רשם את הדף מבלי מצוא גם המלה הנרשמה ובמקום שרבינו לא רשם הפרק עשה גם הוא כמתעלם. ועיי' עוד הערה ס"ה ומ"ש הג' שי"ר. ונלאתי לכתוב המקומות אשר בהם יש לתפוס לר"ש ארקוואלטי רק דוגמאות אחדות ארשם בכאן ד"מ בע' גשר. דר פעמים, והבהב, ותר, זג ט', זווג, חבט א', חבץ ב', חמר ט', חסם, טנדו, טרש ב', כרכש א', כתח, מפוחא, מצוה, ענמלך, עמץ, צל ה', קפל ו' שף ט"ז, תסס ועיין עוד בספר לימוד ערוך הקדמה לברכות צד ז'.

ה) חמישית בעיר בסיליאה שנת שנ"ט ובו רבו השבושים והשמטות. בשער כתוב ונוסף בזה על הנדפסים מאז המורה מקום על פיו יצאו ועל פיו יבואו דפי התלמוד ובאיזו מסכתא תחנותם וכל זה מסודר ע"י בחור הנחמד והמשכיל ר"ש ארקוואלטי וכ' וכ' ועתה נדפס שנית ביתר שאת ועוז מהראשונים שכבר היו לעולמים והוגה בעיון נמרץ מזוקק שבעתים כיד ד' הטובה ע"י האלוף הנבון הר"ר יצחק בן הזקן והנכבד כמר משה עקנדרף יצ"ו מתושבי אישטרייך ע"כ. אולם ר"י עקענדארף המגיה קלקל יותר מאשר תיקן כי נתחדשו בדפוסו שיבושים רבים מאוד ואם על הראשונים אנו מצטערים על האחרונים על אכו"כ ומה הועיל לנו אם הקדים התנצלות ופגיעה למגיה על השגיאה וכתב ואומר בזה"ל: אפס כי עז העם הזה לבלתי ישביתו ממלאכת' שבת ומועד עת קריאתינו דרור לשבת נפל בשבת קודש הייתי מוכרח לתת להגיה על יד יודעי לשונינו מחכמיהם! וכ' ע"ש.

ו) ששית באמשטרדם נדפס בבית עמנואל בנבנשתי שנת ושקט עם מוסף הערוך בתוספות והגהות והשגות של החכם הפילוסוף והרופא כמ"ר בנימין מוספיא. בהקדמה כתב וז"ל: דברי פי יון ורומה חדלו להשכיל הדלו פירושם בישראל חדלו עד שקמתי בינותי בספרים חיצונים משום עת לעשות לה' לא שקטתי ולא נחתי ותידד שנתי מעיני כאשר הייתי בימי הרפי מנעורי ועד הנה וגם עד זקנה על מצפה רעיוני אנכי עומד תמיד יומם ועל משמרתי אנכי נצב כל הלילות למצוא דברי חפץ וכתוב יושר דברי אמת אך עשרתי מצאתי און לי הון יקר ונעים הון יוסיף חכמה וטוב אל השמועה הלכה והגדה וכ' עכ"ל. אמת הרבה להוסיף ד"ב מוספיא בפרט ידיו רב לו בטבעי היצורים וברפואות עיי' ד"מ ע' אפיון, וסת וע' סרני ועוד הרבה. וכן ידע היטב לשון ערבי עיי' ע' אכרוע, גרגרת, זרניך, חשאי, טרגא, טח ב', מרתכא, פריש, שזף ועוד הרבה אבל בכ"ז לקח ר"ב את רוב דבריו מבוקסטארף וה' שי"ר בהערה ע"ג בתר"ן נתן לנו כלל גדול ומועיל הוא לקורא אם ירצה לדעת איזה פירוש בין פירושי בעל המוסיף הוא מר"ב בעצמו ולא מבוקסט. יראה בספר מערכי לשון של רמ"ל בכל אותם הערכים אשר כפי המוסף הם מלש' רומי או יוני ובכ"ז לא רשמם רמ"ל באותיות רומיות או יוניות כמנהגו אז ידע בלי ספק שהמה נתחדשו מר"ב בעצמו וזה בעבור שהחכם רמ"ל לקח כל רשימות כתב יונית ורומית רק מבוקסט. ובמקום שלא נמצא שם הפירוש רק במוסף שחדשם מעצמו לא יגע עוד רמ"ל לחפש בלשונות ההן ולציינן בכתבן והשאירן כאשר הן. ובהיות כי הלך ר"ב בעקבות של בוקסט. כמה וכמה שגיאות עלו השתרגו בפירושיו וגם לא עיין היטב ר"ב בדפוס המעולה של דפוס ראשון ודפ' ויניציאה ראשון וגם לא היה נגד עיניו שום כ"י מספר הערוך ועל כן כמה מהערותיו ללא הועיל וללא צורך הן. ובכלל אני אומר שיש לתפוס לר"ב מוספיא בע' דתאה, דקר בתרא, טפף, מחא', עמד א', פקתא, עלס, צב ו' שרייק, תמד, — ובדפוס אמשט. עם מוסף ערוך שם גם עין עיונו הגרי"ב בספרו הפלאה שבערכין ושמא גרים כי הפליא לעשות הן בדמיון ההגהות והן בכמה תקונים בעניינים שונים והרבה חידושי דינים אבל בכל נפלאותיו אשר עשה שגיאות מי יבין, ויש לתפסו בע' און, אגרדמים, אבטלאות, אבולאי, איצטגנין, בעיא, בר ב', גמד ב', דבק, הרזק ועוד אחרים.

ז) ושביעית בעיר פראג בחמשה חלקים בשנות תקע"ט עד תקפ"ד עם העתקת כל ערך בלשון ואותיות אשכנז ועם הערות הרבה בלשון ההיא ובלש' עבר גם ציון כל תיבה יונית או רומית באותיות יון או רומי מאת החכם המפורסם מוהר"ר משה לאנדוי אשר קרא שם הספר בכלל מערכי לשון. והנה אם גם הרבה פעמים הטיב לדבר בהערות כל מבין דבר לאשורו יודה כי רוח עועים אהזו במלאכת של רמ"ל זו, שלא לבד שמכנים דבריו בין דברי רבינו נתן בלי היכר וסימן מובהק ולא לבד שהעתיק מדפוס אמשטרדם עם כל טעיות של דפוס ולהקל ולמהר עבודתו הלך ברובא ככולא בעקבות של בוקסטארף ואחריו היה כרוך כצייד יחרוך (עיי' עירובין נ"ד:) אבל גם זאת עשה כי קצר דברי רבינו בעל הערוך והפך הערכים ולא השגיח למלאות כל חסרון ברשימת המקור אשר השאיר ר"ש ארקוואלטי והוסיף להגדיל השבוש והערבוב. ועוד רבים הם חטאיו ופשעיו ונלאיתי לספרם יען שהג' שי"ר חבר בזה הענין קונטרס בפני עצמו בסוף תולדת ר"נ ע"ש היטב ובשתי רשימות הטעיות של רמ"ל שם. ושם בתוכחות על עון יסר הגאון את מערכי לשון ותמס כעש חמודו. ועוד יש לאל ידי ללקט אחר לקט קצירו של הגאון ולוא אספר כל שגגות וזדונות של בעל מערכי לשון אז נחוץ לבוא במגילת ספר גדולה כתוב עליה וגם לא רציתי לספר אחר מטתו של ת"ח.

ובכלל אני אומר שיש לתפוס את בעל מערכי לשון בערכין אלו: גסטרא, דקר, דף, דרס, הדריינא, הרזפא, זמר בתרא, היל, חכם, חלק, חלתית, חמרתא א', חמרתא ב', חצצתא, חרס א', טב ב', טגן, טל ד', טצהר, טרכסמון, כוורת, כרו', לוליינית, מגניה, מכל ב', מצביתא, משך, נאמן, נגהקיהו, נחש ב', נפש ב', נקלווס. אבל בזה הודה חטאתו בע' קלוון, סֹרה, סתר, עקר, פארי, פסט, קיש, תבו', תמא, תר א', תר ג', תר ד', תרי.

ודע כי בכונה לא נדבר מהוצאה השמינית בעיר לבוב 1857 ועוד שם 1865 (בשער כתוב ארבעה ספרים נפתחים הערוך מהרב רבינו נתן זצ"ל . . ומוסף הערוך . . וספר המעריך . . וספר הפלאה שבערכין) כי המוציא לאור שפערלינג לא עשה מאומה לתפארת הערוך ואדרבא הוסיף שגיונות בלי ספורות עיי' בקרת על ההוצאה זו מרא"ג במ"ע דייטש מארגענלאֶנדישע געזעללשאפט חי"ב צד שס"ט והלאה. אבל זאת מחוייבים אנו להודיע כי מלבד ההוצאות דנ"ל עוד יצא לאור עולם חמש פעמים ספר ערוך הקצור אשר חברו אחד מהקדמונים ולרוב ענותנותו לא הזכיר שמו עליו. יצא פעם ראשונה בקושטנטין תחת ממשלת המלך שולט"ן ביזי"ט בירח תמוז שנת אשובה ארע"ה צאנך. שנית בעיר קראקא שנת שנ"ב ע"י יצחק בן הח"ר אהרן איש פרושטיץ. שלישית ג"כ בעיר קראקא שנת שע"ו. רביעית בפראג שנת תס"ז ע"י הרב מהור"ר צבי ליברלש. וחמישית ג"כ בעיר פראג ע"י מאיר כהן ביסטריטץ בשנת 1863. בא וראה כמה גדול ערכו של ערוך הקצר שהרי בעל היוחסין כבר הביאו ד"מ ביוחסין השלם צד קי"ד ע"ב בע' אמי וז"ל אמר רבה אמר לי אמי פי' הערוך הקצר חכם שלא נסמך כמו רב נתן בר אמי עכ"ל. ועוד שם צד קי"ז ע"א בע' אריוך וז"ל: ובערוך הקצר אריוך נקרא כן לפי שהיה רופא מן אעלה ארוכה לך ויש אומרים על שם שהאריה מלך החיות, וי"א ארוך היה ע"כ ואני אברהם אמר שאינו כן וכ' עכ"ל. נשמע מזה ג"כ שערוך הקצר יותר שלם היה מונח לפני בעל היוחסין כי שני הציונים ופירושים הנ"ל בערוך הקצר שלפנינו אינם נמצאים. ואלה הם דברי בעל הקדמה בערוך הקצר דפ' קראקא שנ"ב והיה הקיצור ההוא מספיק לבני דורו אשר היה לבם ברי כאולם ולא העלה בספרו רק דברים החמורים בערכו, גם לא הביא זכרון המסכתא או הפרק על הרוב כי סמך על המעיין כערכו. ועתה מחדש נתוסף עליו מאיש אחד שהתאבק בעפר רגלי העדה הקדושה ק"ק פרנקבורט עיר שכולה ספרים וסופרים ומצא בה ערוך קצר שקצרו אחד מגדולי אשכנז והיה כתוב בכתב יד ישן ומיושן והקיצור ההוא לא יחסר כל בו מקלות וחמורות לא הניח אחריו מאומה להתגדר בו כי אף כמה תיבות חמורות שהביא הגאון רבי נתן בספרו בעל הערוך ולא פירשם הוא נתן לב לדעת ולהודיע פי' התיבה ההוא וכתב כנ"ל. וכן עשה ג"כ בכמה תיבות חמורות שלא הוזכרו בספרו הרחב עלה זכרונם לפניו גם בכ"מ או ברוב מקומות שפי' הוא בלע"ז או בלשון ישמעאל או בלשון ערבי או לא פי' בלשון ההוא כלום: לגודל חכמת החכם ההוא ולחסידותו עשה חסד לבני דורו להפיק רצון המעיין לפרשם בלשון אשכנז. גם כמה תיבות אשר יגע המעיין למצא דברי חפץ וילאה למצא פתח מוצאו כי גרס' הערוך בכמה מקומות. אינו כמו בספרים שלנו כמו אכורנקי של מלכים תמצא בערך אכורנקי וכן דוו וקנקנתום תמצא בע' קלקנתום, וכן עור האסלא בע' אסלא וכהנה רבים והושם ציון וסימן בערך האות ההוא לידע מבוקשו. ופעמים לא הביא כל המסכתות רק מסכתא אחת או ב' תדע כי כלם יש להם פי' א'. כללא דמילתא הספר הזה לא יפסל בשום שמץ ודופי ובקצור מופלג ומספיק

לכל מעיין עכ"ל ואם גם הפליגו המחוקקים בשבח יתרונות האלה בכ"ז לא מעטה היא התועלת הצומחת מהשואת והיקש של ערוך הגדול עם ערוך הקצר להסיר כל סיג ומכשול ולהעמיד את הקריאה על מכונה. ומן היותר המדוייקים מן דפוסי ערוך הקצר הוא דפ' קראקא שנ"ב ואליו תסוב אֲמרתי הרבה פעמים בפנים הספר בהוספותי.

ודע כי הוצאה היותר מעולה ומשובחת מכל הוצאות הערוך לר"נ היא הוצאת דפוס וויניציאה הרצ"א וגם ישנן בהוצאה זו תוספות על הוצאות אחרות ויען ששמתי הוצאה זו לפנת יקרת מוסד מוסד להוצאה החדשה שנעשתה על ידי אמרתי לצדקה תחשב לי בתתי — כדי להקל על הקורא — כאן קבוצת מקומות מן תוספות שישנן בהוצאה דפוס וויניציאה הראשון משנת הרצ"א על הוצאות דפוס אחרות וגם רשימה מגמגומי דפוס שישנן שם זולת הוצאה דפוס הנ"ל.

אבא — באלו מגלחין אבא ממשפחת בריאין הוה. בגמ' דכיסוי הדם בשחיטת חולין, ובראשית הגז מאן ריש סידרא בבבל כו' ארדיא לי וגוזליא וכו'.

אביי — יוסי בן [יועזר יוסי בן] יוחנן.

און — און גליון [פי' נכתב עון על הגליון שהוא הנייר] ובעקס' אחר באותה הוצאה נדפס און בחולין פרק ג' לא יאונה לצדיק כל און וכו'.

אכפא — פי' ר"ח ז"ל. [ורבינו נסים ז"ל] פי' כו'.

אמר 4 — פי' אימירון בייתי בלע"ז דומישטיק"ו ובהוצאה דפ' א"ד איתא ביתיי בל"י בלע"ז דומישטיק"ו.

בזבנא — ספר אחר בזבנא פירוש בהוצאה דפ' א"ד בובנא.

דנטיב — בשר ודם נותן דונטיבו [והקב"ה נותן דונטיבו] הה"ד כו'.

זת — בזבחים [כזית כזית תנן או] כזית כו'.

חוטף — אפרתי שם [אדם] בערוגה כו'.

חל 2 — מן הדרך [זבינך] זבון.

חמס 2 — כתב גאון [דבר] שהוא כו'.

חסם — דגרסינן [בברכות] בפרק וכו'.

טש 1 — המניח נכרי [ההוא אריא דנהי' בי מאצרתא שמע] גוי טשא [בי דני. אמר רבא חמרא שרי מימר אמר] כי היכי כו' במגן. [ומצותי תצפון אתך וצפונך תמלא בטנם].

טשטוש — דתניא התם נטשטשו [ואין עושין פירות מי חיישינן שמא יהא כסותר או כטוחן וא"ל אם היה רישומן של אבנים ניכר מותר לו ליטלן ולקנח בהן]. פ"א נטשטשו כו' על כל צרה [שכל זמן ש(אין שאין) הגשמים מרובין] מטשטשין את הארץ ואינה מוציאה פירות. [וכס"ג דפ' השותפין שאלמלא ב' טיפין יוצאין מדפוס אחד מטשטשות את הארץ ואינה מוציאה פירות] מטיט כו'.

יד 2 — ויסמוך את ידיו עליו [לקיים מה שנא' טוב עין הוא יבורך למה כי נתן מלחמו לדל] וברי' והיה עקב כו' באברהם אבינו [דכתיב ביה הרימותי ידי].

יציע — בפ' המוציא כו' לא יחזיר [ובפ"ק דפסחי' בגמ' ובכל מקום שאין מכניסין חורי הבית העליונים והתחתונים והיציע] המוכר כו' התחתונה [ה' באמה רחבה וגומר] אלו לשכות כו'.

יקב — בפ' המוכר כו' בית הבד [ת"ר המוכר את בית הבד].

יקטן — בב"ר כו' ומה אם הקטן [על שהקטין עסקיו כך גדול המקטין עסקיו עאכ"ו].

יקר — בפ' שני שעירי כו' היו מתנדבות [ומביאות הלבונה שמשקין ליוצא ליהרג כדי שתטרף דעתו].

ירדן — בפ' ח' בפרה כו' שהן מי תערובות [ובר"ג דפ' המוכר את הספינה אלו ד' נהרות ירדן, וירמוך, קרמיון ופיגה].

ירק — בפ"ה בעדיות כו' בפ"א דבכורות [בגמ' שהיוצא מן הטמא כי קמיבעיא להו מי רגלים של חמור].

ישב — ברי גמר' כו' רבי יהודה אומר [אם יש שם תפוסת יד ור' עקיבא מכבד את העשירים].

יתום — בפ' האיש מקדש כו' בחיי האב [וכס"ג דנדרים אבל חכמים אומרים ג' נערות נדריהן קיימין ואלו הן בוגרת ויתומה ויתומה בחיי האב בכתובות בפ' המדיר בגמ' המקדש את האשה מודים חכמים לר' אליעזר בקטנה שהשיאה אותה אביה ונתגרשה] היא יתומה בחיי האב והיא אינה

בוגרת שתקבל קדושים גמורים [וביבמות בפ' בי"ש מפורש קטנה שהשיאה אביה ונתגרשה כיתומה בחיי האב].

יתר בפ"ק דקדושין [בגמ' וחכמים אומרים בכסף. ובפ' מומין אלו].

כב 1 בר"ג כו' בסוף גמ' [גוי אדנא וישראל] אכובא וכו'.

כב 2 בריש ב"ר [עד דהיא פגה] אפיקת כו' קוצי המדבר [קוצים כסוחים. הנני סך את דרכך בסירים].

כב 3 בס"ג דפ' במה אשה כו' בגמ' מתרפאין [חושש הוא] דלא הא כו' נמי חושש [קרי ליה] פי' [לישנא מעליא נקט והוא] ענין מכאוב.

כבד 3 בס"ג דפ' הקורא כו' [ובס"פ ד' מיתות בגמ' הנודר].

כבד 5 אין עומדין כו' האי גזירה [שוה] משום כו'.

כבר בר"ג כו' כבריתא גפרית [אש וגפרית תרג' אשתא וכבריתא].

כבש 2 בהפיגם כו' ולא שלוקין [ובפ' ב' דע"ז וכבשי' שדרכן לתת לתוכן יין וחומץ. ובפ"א דמשקין וכל כבשים שיכול לאכול מהן במועד כובשין].

כבש 4 בפ' בכל כו' אבל לא כובשין [בפ' ר"א אומר תולין פי' שני לוחות הם ומשימין ביניהן בגדים וקושרין בחבל אבל לא כובשין] ולא יכבשם כו' לפי שהוא מקנתרין [בראשו של ענין מזי רעב ולחומי רשף וגו' לפיכך הוא חוזר ומברכן בסופו שנא' אשריך ישראל] וגו'. וערפל כו' אעפ"י שכתוב [כבשין] בשין כו'.

כדון תרגום כו' אשר לי [על כודנתא דילי].

כזית בב"ר כו' שת לאמר [כי שת לי אלהים זרע אחר א"ר תנחומא בשם ר' שמואל].

כחל 1 בפ' המוציא כו' תנא [הוסיפו עליהן].

ככר בפ' כל כתבי כו' והא דתנן [בסוף פאה אין פוחתין לעני העובר ממקום למקום מככר בפונדיון מד' סאין בסלע. אע"פי שאמרו בגמ' המשרה מאי היא דתנן] בפרק כו'.

כל 1 בפ' ראשון כו' שאין בו חבורה [כה חבורה] ופרט כו' ולא מה שבפרט [משכב ומושב אין מידי אחרינא לא. אמר אביי וטמא (ה) שבעת ימים הפסיק הענין הוה ליה כלל ופרט המרוחקין זה מזה ואין דנין אותו בכלל ופרט רבא אמר לעולם דנין] ובפרק כו'.

כל 2 בפ' ד' במדות כו' וינהום עליו [ירעם מן שמים אכלי מן שמיא: כל בפ' השוכר את האומנין בגמ' או שנעשית אנגריא קסבר לא מכלינן קרנא].

כלדאי בפ' כל כתבי כו' כלדאי וכו' [עד וצדקה תציל ממות].

כמה בפ' הרואה כו' וקיימא להו כימה [ארישייהו פי' בשעה תשיעית דאתו אריסי מדברא וקיימא כימה].

כמהין בפ' כיצד כו' נהיה בדברו [בר"ג דפ' כלל גדול].

כמר 1 בפ' ד' במעשרות כו' כמו מכמר [דובב שפתי ישנים ככומר של ענבים מה כומר של ענבים כיון שאדם מניח אצבעו עליו מיד דובב. בס"פ האשה רבה בגמ' ופ"ב בשקלים].

כמתא בפ' חבית כו' כומתא וסודרא פי' [גאון] כומתא כו'.

כפר 8 בסוף גמ' כו' אפילו בכופרא. [בפ' הנודר מן המבושל שקל דיקולא רבה וחפייה כופרא וסחפיה על רישיה].

כרה בפ"ק דשבת כו' כריהי דמערבא. [ובפ' חבית בגמ' חלות דבש זימנא חדא איקלעו להתם ועבדו כותחא דבבלאי ושאילו מינאי כל כריהי דמערבא].

כרכד בפ' המוציא יין כו' ואש הכרכד [בפ' כל הכלים את הכוש ואת הכרכד. בפ' המצניע בגמ' דמוציא ככר].

כרכש בפ' הרואה כו' שולח אדם [ר' חייא בר אבין איתבד ליה].

כרץ בר"ג כו' אנפקא דחמרא [באטרפא דעיזא].

כרשתינא בפ' המוציא כו' כל המשקין [רשב"ג אומר דם כדי לכחול עין אחת שכן כוחלין ליארוד].

כש 2 בפ' לולב כו' וכי כושיים שמם [והלא ישראל שמם].

כשף רקמה כו' במכלולים [בגלומי תכלת ורקמה].

כתם בפ' כל היד כו' מן הגוי' [מהורים].

כתן בפ' אליעזר כו' כתניתא משלפי [לדידה].

כתית 2 בפ' במה אשה כו' בארכובותיו [הקבים].
לא 1 בר"ג כו' פאת שדך [וכלה].
לב 1 בית דין כו' לבכם [הדא אמר].
לבן 1 בפ' שני כי תזריע [בסוף פרשת אחור וקדם צרתני].
לגלג בפ' במה מדליקין כו' אותו תלמיד [אין כל חדש תחת השמש].
לדנה וישלפה כו' מלדנה [מצמדת על מתגיו בתערה תרג' בלדנה].
לווי כפתגמך [ת"י לווי. אך אם אתה לו שמעני. מי יעלה לנו ת"י לווי הוה לן].
לזבז שאין לה לזביז מהו [תוך כלי בעינן והא ליכא או דילמא אויר כלי בעינן והא איכא].
לן שהמקום צר: [לן כי תלינו עלינו].
לסת על ליסתיה [ושמתי חחי באפיך. ולחיי למורטים].
לקטיות פירשנו בע' א'. [לוקטמין טהורין פ"א אנקטמין והבר פי' בערך א'].
לקן מים בולעין [מים].
לשון הוגנת [רומי].
מג כעפר הארץ [ובפ' ס"ט והיה זרעך כעפר הארץ].
מגדל בחלק [ת'] בעיי.
מגר ויפול רכבו אחור [תרג'].
מזחל עסיקינן פי' [כיון].
מטרפלין דמגילה בסוף [הלכה אבל זמן] עקרון כו' מלכים [בב"ר פ' צ"ג בסוף ויהי מקץ מטרופולין של מלכים היתה ואת אמרת העירה].
מטר וברכתי אותו [ובפס"ד].
מטרתא שהוציאו [הפוכי].
מכם ת"ל מכסת הערכך [מכסן ותוכחת נעץ לבי תרג' ומכסנותא אסלי לבי. ודרך חיים תוכחות מוסר תרג' ואורחא דחיי מכסנותא ומרדותא].
מל 6 בפ' במה מדליקין בגמ' [אין מדליקין בשמן שרפה ובפ' כיצד צולין בגמ' חל י"ו].
מל 12 בר"ג דשבת כו' שמכבנין אותו למילת [בר"ג דפ' על אלו מומין].
מלגז ואת המלגז [בפ' המצניע בגמ' המוציא ככר].
מלח 1 בפ' גיד הנשה [בגמ' ירך ובפ' כל הבשר בגמ' הכחל].
ממחה מן המומחה. [בפ' כיצד מעברין אין מודדין אלא מן המומחה].
מעפרת בריש ויקרא רבה [פרש' הבן יקיר ובריש קדושים פרש' ויגבה ה' ובפסיק' דכי תשא].
מפים 1 בריש גמר' דשבת. [ובס"ג דפ' ר"א אומר האורג. וברי' כתובות. ובפ"ב בעדיות].
מפים אנשי מפים [וכן גם בני נוף].
מצוה דברי המת [יעשה שליש מה שהושלש בידו והילכתא כותיה וכל מקום שאמר ר"מ מצוה לקים דברי המת].
מקום וברכתיך. [שחזרה למקומם בהקומץ רבה בגמ' ב' פרשיות ככר פי' בע' חזר ובע' דמאי].
מר 2 דפ' כל שעה [ובפ' יוה"כ בגמ' דמי שאחזו. ובס"ג דפ' בן סורר] אמר לי כו' בנפש פלוני [בר"ג בערבי פסחים ובפ' כירה בגמ' מעשה שעשה].
מרד פירוש [שרוצה לצאת כאדם שמורד].
מרזו בפ' החולץ (שני) בגמ' המחזיר גרושתו [ובפ' א' ביבמות ט"ס וצ"ל (אחרון דיבמות) בג' אין מעידין].
מרח א"ר ישמעאל [בגמ' והשאר כפרה ט"ס וצ"ל (נפדה) אמר רב כהנא אומר היה ר' עקיבא].
מרקולית היא עבודתו [בע"ז פ' ר' ישמעאל אומר ג' אבנים זו בצד זו בצד מרקולים].
מרש פרק ה' בגיטין [ובפ' ז' בעדיות].
משח 3 וכרכן במשיחה [בפ' שנים אוחזין בגמ' זה ישבע מאי שנא מדרב חסדא דאמר רב חסדא].
משך לחזור המוכר [כך הלוקח אינו יכול לחזור].
משמע אפר הוא [שינה].
משניתא בפ' המוציא כו' כגון אילני סרק: [משעכן בפ' מומין אלו המשעכן ובעל גבר בגמ' תנא משעכן בבצים בעל גבר בגיד. ויש ששונין מאושכן].

מתן 4 במתנא קאמינא [ובסוף פרק (ט״ס וצ״ל: פרה) קנה ומתנא שלה ט׳ מפחים].
מתנונה בפ״ק בסוטה [בגמ׳ ואלו אסורות אינה יולדת ואינה משבחת אלא מתנונא והולכת והמשנה היא בפ׳ היה נוטל את מנחתה].
נאלא בפ׳ מומין אלו [רוח].
נב לא באלה [ובס״ג דפ׳ מרובה].
נבוכדנצר כו׳ בקולתא [נצר].
נבל 3 בפ׳ משילין כו׳ עליה מלקות [נבל].
נברזא ס״א נפרזא כבר [פירשנו].
נגאן בית כור [ובפ׳ האומר לחבירו צא וקדש בגמ׳ על מנת ובגמ׳ דפ׳ אין מקדישין].
נגהקיהו עם בית הבד [והא דמעלינהו בהני בתים לחוץ מבית הבד אין נמכרים בסתם עם בית הבד].
נדוניא הרואין לנדוניא [ופי׳ יתנו גדה].
נווסין למלכות [הרשעה הזאת].
נזה לא אמרינן ביה [ולא].
נחר בנחירוי [עד אשר יצא מאפכם].
נך 1 שלקח [מבעל].
נמק נמוקו עמו [ובפ׳ כיצד הרגל בגמ׳ איזהו מועד. ובבכורות בס״ג דפ׳ כל פסולי המקודשים].
נמש ממשמשין ובאין [וי״א מתאחרין ובאין וי״א כמו משמשת את כל כלי ממששות כל השדה מקצה לקצה ללקוט השבלים].
נער 1 בשבת [חייב חטאת] בפ׳ אלו מציאות מצא בסות מנערה [אחד לששים יום].
נף 1 ונפוותא [בר״ג דתעניות אפשר בנפוותא].
נפש 1 דפ׳ יו״ט [ובר״ג דפ׳ בשלשה פרקים שבת] וינפש כו׳ בכלים [ובכל הבגדים פי״א בנגעים].
נצל 1 בפ׳ ז׳ בנזיר [ובפ׳ ב׳ באהילות].
נצר אין מתענין [מפני הנוצרים].
נקט בב״ר פ׳ וכל צבאם [וביקרא רבא אחרי מות פרשת ויתרון ארץ].
נרג עשר אמות [בפ׳ אמר להן הממונה בגמ׳ מולבז בקתתא דנרגי וחציני. בפ׳ כל שעה בגמ׳ האוכל תרומה].
נש ואפי׳ סכו נשא. [בפ׳ החובל בגמ׳ בשבת כגון שסכו נשא דלא הדר. בפ׳ אלו הן הלוקין בגמ׳ הקורח לא צריכא דשף ה׳ אצבעותיו נשם ואתבינהו בבת אחת].
נשא בפ׳ השותפין כו׳ דבית אביהן. [זה מקומו בערך ש א. נשא בפ׳ החולץ בגמ׳ דסמוך ד׳ אחין נשואין ד׳ נשים נישואין בלא סעודה איכא שמחה אלא אירוסין בלא סעודה מי איכא שמחה. נישואין ומלקיות כרבי וסתות ושור המועד כרשב״ג מפורש בס״ג דפ׳ הבא על יבמתו. רבא אמר אדם נושא כמה נשים והוא דאפשר בסיפוקייהו. נושא כובש כבר פירשנו בע׳ כבש. בפ׳ מעשר בהמה בגמ׳ דסימן (ט״ס וצ״ל דסמוך) גרנות ומי שדיא לה והכתיב כנף רננים נעלסה. וגרסינן במנחות בפ׳ ר׳ ישמעאל בגמ׳ קצרוהו ובסיפרא בפרשת ואם תקריב נושא עולה ונתחטא (צ״ל ומנחתה) פי׳ נושא ומעלה לביצת׳ ומניחתה בתוך קן שלה וכשהיא רוצה להטיל ביצתה יורדת לארץ ומטילה בנחת שנא׳ כי תעזוב לארץ ביציה אלמא דלא שדיא לה שתשבר ההיא דנפלה מוזרת הואי ולא חששה לה. ויס״ג נושא עולה ומנחתא (צ״ל ונתחטא) פי׳ ענין טיול ותענוג כמו מתחטא לפני המקום. כן המתחטא לפני אביו שהם בערך חט].
נשב נשיבין ליונים [בהגדה דהשוכר את הפועלים ובס״ג דפ׳ הנושא את האשה].
נשם לחש ליה שום [ישו הנוצרי].
שא 2 בפ׳ הזהב כו׳ מאת פניו [אלו ב׳ שא בע׳ נון מקומן].
סדום ומחצה פי׳ [סדום].
סדן 1 וסדן השקמה. [בס״ג דפ׳ סדר תעניות אלו].
סדן 3 בפ״ק בחולין [בגמ׳ השוחט במגל השוחט במוכני שחיטתו כשרה והתניא שחיטתו פסולה].
סח 3 סולתא [סח הסח הדעת] בר׳ א״ר חסר ערך הלז.
סט ארבע מיתות [אמו סמרא סמת דא מבעלה].
סטרנליא ר׳ אלעזר [ברומי צווחין ליה סנטורייא דעשו].

סיים לא סיימוה קמיה [איכא דאמר סיימוה קמיה].

סיין תולין [ובסוף עירובין בגמ' נגר].

סך 3 ויכרת סוכת עצים [ויש כת (או בה) לפרש סוכי תאנים וסוכה כמו שיש לה חריות הרבה להצית בהן האש].

סכום בפ' הנודר מן הירק בגמ' [הנודר מן הסכום ת"ר].

סל לא יבטל [אשה רעה וכתובתה מרובה צרתה בצדה].

סלד אש וגפרית [ואיכא דאמרי אלו סדומיים].

סם 1 בערבי אל זרניך [ובלע"ז].

סמטא ממש סומיטא [חוזר לאסמכתא].

סמך בני סמיכו [למה נסמכה פרשה כבר פירשנו בע' מת].

סמן כל שהוא בן כ' [ולא הביא ב' שערות ואפי' הביא ב' שערות לאחר מכן הרי הוא כסרים לכל דבריו].

סמרטוט בסמרטוט [בפ' ח' בפרה פקקה בסמרטוט].

סמתר סמתר וחיי [בר"ג דפ' האשה שהלכה חזת דמחו ליה בגירא או ברומחא סברה ודאי מיית ואיכא דעבדי ליה סמתרי וחיי].

סנטר בפ' מי שמת כו' סטרו [ופירושו].

סנקלט ובאל תונו פרשת [מות].

סעד 1 ספקו יצר לו [כל יד עמל תבואנו].

סעד 2 שלא יפול לארץ: [סעד בב"ר פע"ג וימצא דודאים רבי יצחק אמר סעדין: סעד ויצא מיים].

שער מן אדיי [קיט על שפשטו].

ספג מרחיצין [תנו רבנן נותנין על גבי מכה].

ספן כל בריה סופנה [ואיכא דאמר ואין כל בריה סופדה].

ספן לא ברית [ולא מצוה].

ספסל על גבי ספסל [פירוש אינו טובל ע"ג ספסל].

ספר משוח מלחמה [ת"ר פעמים מדבר עמהם] אחת כו' לספר דמיא [תרג' נהרדעא].

סקב ואף השמלה [ובפ' האשה שהלך בג' אין מעידין].

סקר 1 בפ"ג במדות [חוט של סיקרא חוגרו באמצע. בפ"ט בבכורות והיוצא עשירי סוקרו בסיקרא].

סקר סקריקין ביהודה [ובפ' חזקת הבתים בגמ' עדים (צ"ל א ר ו ס) תנן התם בפ' הניזקין לקח מסקריקין וחזר ולקח מבעל הבית].

סר 2 אסתירא [בר"ג דפ' שום היתומים א"ל לפועלים סיירוה ניהלי].

סרג 1 ומתנמנם יצא [ת"ר קראה סירוגין יצא].

סרג 2 משיסרג בה ג' בתים [ובפ' י"ט החבל מאימתי חיבור לטומאה משיסרג בו ג' בתים] ובפ' כ"ב סירגן כו' באהילות [ובעשרה בתים פי"ג בנגעים הסריגות שבחלונות ובהעושה פי"ג] הסריגות כו' ילכד בפח [ונלכד אולי צ"ל ונתפש במצודתו].

סרדיוט מלכות [הרשעה].

סרהב לא ישב [נגה לצלויי].

סרט 2 [בפ' אלו הן הלוקין בגמ' הסורט סריטה].

סרף בפ"ק דנדה [בגמ' ר"א ובפ"ב בע"ז בגמ' השיאו].

סרק 2 ותרוממך [וכו'].

עב 2 בית הכוסות [ובגמ' המסס ובפ' המדיר בגמ' היו בה מומין מחט שנמצאת בעובי בית הכוסות].

עבט בגמ' שיירא [בגמלין באיכופין].

עבר 1 פי' [חתימות הללו מוטלין באמצע].

עגל 1 עיגול של דבילה [בפ' המצניע בגמ' המוציא ככר בעיגול דבילה והוציאוהו לרשות הרבים בפ"ד בתרומה עיגולי דבילה הגדולים מעלים את הקטנים].

עד 3 פי' ר"ח זצ"ל [בפ' מרובה].

עד 8 [בפ"ק דר"ה בריש הלכה בד' פרקים כל הני הרפתקי עדו עלייהו אימת איתדן. ובפ"ק דקידושין בגמ' כל מצות האב ר' יוחנן קאי מקמי סבי דארמאי אמר כמה הרפתקי עדו עלייהו דהני].

עד 9 [אבא מרי] גאון מר [רב יצחק ראש ישיבה].

עדי במנחות בפ׳ ר׳ ישמעאל [בגמ׳ העומר מתיר חטים שירדו בעבים למאי אי למנחות וכ׳ עד ומי איכא כי האי גוונא אין].

עדק עדק בשמן [פי׳].

עדר 1 הגוזל ומאכיל [מנכשי].

עדר 2 יביא אחר [ועוד נשפך הדם יביא אחר].

עזק פי׳ [אינן פירו׳].

עטף 3 ואיתעטפת [וכל עצי השדה עליו עולפה כמו כיסוי].

עין אפי׳ זרע פסול [וזהו אין עיין עליה אם יש לה אפי׳ זרע פסול] זה פי׳ כו׳ ליתן להן נחלתו [ואחין נמי דקודמים לאחי האב צריך לעיין לכל הבאין מכח אחיו וליתן להן ירושתו] זה פירוש כו׳ מעין י״ח [ואית תנא תני י״ח מעין י״ח מאן דתני ז׳ מעין י״ח].

עלב דאסיה פטגריטוס. [עלה, עלז, עלט] בר׳ א״ד חסר.

עם אלו דברים [ובפסחי׳ בפ׳ כיצד צולין בס״ג אין צולין] איבעיא להו כו׳ כל רוחא [ועל שם כד קורין בור עם הארץ].

ענה שאע״פ שענה [בן צבעון] בן בנו כו׳ שלימה שלנו [פי׳ הכי כדין שאפטירך בכך שלא תהיה עולמית תורה שלימה שלנו].

עסה לארץ ישראל פי׳ עיסה אחרי שניטלה החלה היא קדש וכל העיסה חולין וכן פי׳ כל הארצות עיסה לארץ ישראל].

עצה או עשק את עמיתו [לא תעשוק את רעך. לא תעשוק שכיר. אך עשוק וגזול].

עקיבה מושכר לו [שהוא נתון כו׳].

ערב 1 בכרמא [עירובא].

ערב 4 ערבאי [כל צאן קדר כל ען ערבאי].

ערל שבטלה במאתים [פי׳ אפי׳ ערלה שחמורה על הכל אם עלתה מתוך החולין שנתערבה ונשתיירו שם מאתים מדות של חולין באותה מדה מותרין הן לו מכאן לערלה שבטלה במאתים].

ערקמא בהגדה דפ״א דמגילה ושמואל אמר מאי ויעבור מרדכי דעבר ערקמא] דמיא ביומא דפסחא כו׳ בפ׳ י׳ יוחסין [כי מטא ערקמא דמיא אתא זעירי ארכביה לר׳ יוחנן אכתפיה].

פאה 1 איידי דזהמא [לא ניחא ליה].

פאה 2 אבל לא לשבת [ובסוף הפר׳ בגמ׳ שיירה].

פג 3 בישולה באיסור [שהיתה אשת איש כשבעלה היינו דכתיב ואני לצלע נכון ומכאובי לנגדי תמיד].

פהק פי׳ פותח [פיו] בכל כחו ובלעז בלייר [וי״א].

פחז 1 והרהר לעבירה [משכב זכר].

פטר 1 לכו למים [ראשית מדון].

פל האחין והשותפין [שלא חלקו ירושת אביהן].

פלג 1 היך יקר פלגיסין [בפ׳ שתי מדות בגמ׳ אלא שחטאת ובפ״ק דחולין בגמ׳ הכשר בתורין דתנן בריש פרה הקריבו מביא עליו נסכי איל ואין עולה לו מזבחו וא״ר יוחנן או לאיל לרבות את הפלגס].

פלך 1 ויכר יהודה וג׳ [רחל שתפסה פלך שתקנות עמדו כל בניה בעלי מסטרין בנימין ישפה וכ׳].

פלמטות האחים שמינוהו [גבאי].

פלם 6 ירושלמי פילוסא [ויסעו בני ישראל מרעמסס . בארץ רעמסס. את פיתום ואת רעמסס].

פלפל לכולהו גופה [בפ׳ יוה״כ בגמ׳ אכל אוכלין ובג׳ דפ׳ כיצד מברכין עץ שטעם עצו ופריו שוין הוי אומר זה פלפלין].

פעוט פעוטות תינוקות [ואוקימנא כבר שית כבר שבע וח׳ וט׳ וי׳ ולא פליגי כל חד וחד לפי חורפיה].

פין 1 ואין לה תקנה [בפ׳ המדיר את אשתו בגמ׳ או שתהא ממלא על מנת שתהא ממלא ונופצת פי׳ אמר לה כשתשמשי מטתך תהפכי יפה כדי שלא תתעברי אלא תנפצי שכבת זרע].

פצל זרת זותי [ויש שגורסין אביצול זרתא ודוגמתו בפ' האומר לחבירו בגמ' המקדש את האשה ואמר כסבור מאי משמע דהא אגם לישנא דבוצלנא הוא וכולן לשון פיצול הם ועל שם כך נקראו בצלים שממהרים לצמוח ולבצול מעצמן].

פרוזדור ספקו טמא [בפ' לא יחפור בגמ' ויפול אף אנן נמי תנינא דם הנמצא בפרוזדור ספקו טמא].

פרס 1 בסוף פיאה [או מנה דבילה] ר' עקיבא אומר כו' בפסחי' [ובר"פ ג' מינין אסורין בנזיר] דתנן מקפה כו' בכותח הבבלי [א"ל] הנח לכותח הבבלי [דלית ביה] כזית כו' פחות פחות [מכזית ביותר שיעור כדי אכילת פרס בטל במיעוטו ואי גרף מיגרף ומאכיל בטלה].

פרס 8 פחות מי' [בשביל הקדושה כדמפרש בגמ' ונקדשתי בתוך בני ישראל ומקשינן בירושלמי מכיון דתנינן אין פורסין על שמע ולידה מילה תנינן אין עוברין לפני התיבה פחות מעשרה].

פשל לתוכו חבלים [בפ"ג בזבין ומפשילין בזבין (ט"ס וצ"ל בחבלין). בפ' אלו הן הגוליז בני להיכן גולין ואין מפשילין בתוכן חבלים].

פתכא פתכא דאופי [בר"ג דפ' כל הבשר פגע ביה באריסיה דדרי פתכא דאופי].

צב 1 דתמימין באורחתהו [ועוד יש לפרש לצביונן בהמה לצביונה וחיה לצביונה גדולים להיות גדולים קטנים להיות קטנים וכן כל מין ומין].

צבת 1 דצבתא [מנגבן].

צהב 1 וכב' סימנין בשער [צהוב דק ובפיסיון. בס"ג דפ' הקומץ רב' לאפוקי בין עיניך דאיכא בשר ושיער] לבן כו' ואפי' [מן התמחוי].

צל 2 צלי קדר. בפ"ק דמגילה בגמ' קראו את המגילה בשולא בתרא הוה קרי ליה צלי קדר].

צל 4 בגמרא (צ"ל סמוך) יום טוב].

צלהב מצלהב [כילק סמר תרג' כזחלא דמצלהב].

צנר 2 מי שאחזו [ונגבי שב אומצי משב בתי].

צף 1 משבח בה קרא [דכתיב סדין עשתה ותמכור].

צר 6 הסובב את השחור. [צר במגילת איכה יועם זהב צרא דהבא].

צרף 1 דאורבני ואגניבו פי' [בית המסוכך בעצי הערבה. בפ' השותפין בגמ' סמך לו רב יוסף אמר אפי' צריפא דאורבני פי' צריף המקורה במורביות של ערבה צר מלמעלה ורחב מלמטה ומי המטר שותתין ויורדין במורביות הללו בחצר חבירו וי"א אורבני].

צרף 4 חיבר שנים יחד [בפ' ג' מינין בגמ' נזיר שהיה אלא א"ר אלעזר צירף ידו משום טומאה איכא משום ביאה ליכא צירף גופו טומאה וביאה בהדי הדדי קאתיין].

קבייסטס הוא הולך [ומשחק].

קבר 4 כי האי תנא [ובס"ג דפ' במה אשה כמאן תלינן בכסא].

קדה 'מין ירק [כמפורש בפ' בכל מערבין בגמ' נתנו בראש הקנה הקנים והקידין והאורבנין מין ירק].

קדח 1 של לשכה [ובפ"ג באהילות העושה מאור בתחלה שיעורו מלא מקדח גדול של לשכה].

קדח 2 ברבים כגון הנוצרי [פי' שהיה כו' כגון הנוצרי].

קט יחזיר לו [בנדרים בס"ג דפ' נערה המאורסה א"ר יוחנן השותק על מנת למקט מפר אפי' מכאן עד עשרה ימים].

קלט כמו שהונחה [דמיא. בר"ג דשבת ובר"ג דפ' הזורק מרשות היחיד ת"ר מרשות הרבים לר"ה ורשות היחיד לאמצע ר' מחייב וחכמים פוטרי' פי' קלוטה כמו שהונחה].

קלון וטריחא מילתא. [קלנדס בריש ע"ז ואלו אידיהן של גוים קלנדס וסטרנליא גמר' מפרש מאי טעמא ירושלמי כיון דחזא אימםא [ארך] אמר קלנדם קלון דיאו].

קלקי קליפה אחת .[איזהו בצל של רכפה כל שעוקצו נמעך לתוכו רבן שב"ג אומר כל שאין לו אירס אלו הן· גריסין הקילקין אלו גריסין ·המרובעין תני רבן שב"ג אומר אין לך מרובע כו'. זה בסוף תוספת מעשרות].

קמר 2 שש עגלות צב [בפסיקתא דבויהי ביום כלות].

קנטרינק ב' קונטרונקין [קונטרינק ב' פרוטות. קונטרס בסוף פ' מעשר בהמה בגמ' יצאו שנים אמר ר' יוחנן].

קנכי רב הונא אמר קונכי [פי' לשון לעז הוא כלי שרוחצין בו פניהם ורגליהם. ורב משה בן וצ"ל מן) בארי פי' קונכי].

קנישקין גוי מותר ואם פסק גוי קודם ישראל אסור לשתות שירי הגוי ומגע גוי שנגע בפיו].

קע שמטיה לקועיה [בס"ג דיומא מחייה לקועיה].

קף 4 דמא דכבדא קפי [פי' דמא דבשרא שכן וכי שדי ביה תרי תילתא גללי דמילחא שכן ליה אבל דמא דכבדא קפי].

קפל 3 ומקפל ליה לטינא [בפ' הערל בגמ' אם נשתייר הני מילי קטן אבל גדול איקפולי איקפל].

קץ 6 כולן ביחד [ע"א אל תקוץ כמו ויקוצו מפני בני ישראל לשון עקא כלומר לא יהא לך עקא מהם כי ממנו תוצאות חיים].

קיר המוסר דין על חבירו [כלומר אני צדיק ומוסר דין להפרע ממך דא"ר אבין המוסר דין על חבירו].

קרב ארבעים יום וכו' [עד דקרב למלכות הוה].

קרטין פי' עת [בלשון יון].

קרייה ומרחבת אותן [כדכתיב וכרקב בעצמותיו מבישה. וכתיב זנות יין ותירוש יקח לב].

קרם והני מילי [באומה דלא מקום רבותא פי' שאינה נרבצת על הדופן אבל האונות שהן נרבצות].

קרן מאצל הצדיקים [ויאצל מאורה שמעו לצדיקים כדכתיב כי קרן (עור) פני משה וכתיב במשה ויאצל מן הרוח אשר עליו ויתן על שבעים איש .הזקנים].

קרץ 1 קרץ מצפון בא. [קרץ בפ' ד' בנגעים וכ' עד כדי לקרוץ בזוג].

קרץ 4 לא תלך [רכיל לא תיכול קורצין . קרץ בויקרא רבה קדושים תהיו אי קרצת לא].

רב 1 עושה דברו [מה ענין זה לזה אמר הקב"ה הן שהמלאכים קשין ומי קשה מהן ומי עצום מהן עושה דברו].

רגש ליה ימליל [בפ' האשה שהלכה בגמ' הכל נאמנים שאני התם דרגיש ליה צערא].

רטן מנוש דאמ' [אנשי] רטין מגושא ולא ידע מאי אמר [תני תנא ולא ידע מאי אמר] פי' כמו כו' מאי רטין [כן].

רכב ובנדה [כהמה].

רפט תיבה שנתחלחלה [כמו מנעל המרופט].

רק 8 חשובין כיבשה [ופי' רקק כמו רוק שלפה מה רוק מעט מכל ליחה שבגוף כך הרקק מעט מכל מים שבים].

רק 5 והרק חנית וסגור [כמו שלוף חנית מתערה לקראת רודפי ואחר הרצחנות סגור אותה בתערה כמנהג העולם מאחר שמכין לשונאיהם חוזרין החרב או החנית בתערה].

רקד 1 דזמר זמרא [לא עייל באודנא דרקדא כל דזמר זמרא].

רש 1 לשבט בנימין [פי' אחר ירושה פליטה לבנימין לאותה פליטה שנשארה לבנימין ראוי לירש נחלתן שלא ימחה שבט מישראל].

רש ואל תתודע לרשות [וי"א הלואה כמו רשו מדעם כי תשה ברעך משאת מאומה תרג' ארי תרשה בחברך רשו מדעם].

רש בתו בוגרת [פי' משהא בתו בוגרת].

רשות רוחץ מיד מאי הרשות א"ר יצחק בריה דרב יהודה אם יש אדם חשוב שיש לו י' עבדים שמחממין לו י' קומקמין מים בבת אחת רוחץ מיד] בס"ג כו' פן אורש וגנבתי [ותפשתי שם אֱלֹהָי].

רתך פי' ריתְבַן באור [ונדקדקו].

שבת 1 שכר בטלה [והוא כפי' הראשון].

שד 5 [כפ' חזקת הבתים בגמ' זה אומר של אבותי ומ"ש מהא דאתמ'].

שחם 1 במים ומותרין וי"א [שחום שחור].

שחם 2 שיחמא לולד [פי' כל היכא דסליק בולד שיחמא הוא מקום החלל לאפוקי ידיה ורגליה דלא סליק ביה שיחמא לולד].

של 3 משלשלין [משחילין].

שמע לא שמיע [לי הא שמעתא וא"ל אביי את אמרתה גיהלן מפורש בנדרים בגמ' דפ' אין בין המודר רב יוסף].

שע כי הכלאים [בג' מדות].

שף 2 משום מוחק [אעפ"י שאינו בונה ואינו סך חייב משום מחליק את הקרקע לפיכך חייב משום מוחק].

שפט בשפטני עסיקינין [כפ' המפקיד בגמ' רב יהודה אומר בשפטני עסקינן דיהבי בכיילא רבא וכו'. בר"ג דפ' הזהב בשפטני עסיקינין].

שפר 5 א"ל הקב"ה בני [חדש חדשו מעשיכם שופ'].

שרבינא בע' שגא [בר"ג דפרק מי שאחזו לדמא ברישא שורבינא ובינה].

שרק 2 רגלי הכהנים אמה [אמו כהנים בין קרן לקרן הוא דמסגו].

ששל דדהב דכי [בת"י ונקרב את קרבן ה' איש אשר מצא כלי זהב אצעדה וצמיד טבעת עגיל שישלין מן צואריהון רתוקות זהב תרג' שישלן דדהב. ויאסרהו בנחשתים].

שת 3 לביני דקלי [בר"ג דפ' הדר מר עוקבא ביומא דשותא לא נפיק לדינא].

שת 4 דרך הכותל [כפ' תינוקות בגמ' ומודה ר' יהודה ר"ש אומר צלוב שהיה צלוב ע"ג העץ ודמו שותת לארץ].

שתי 1 ב' אותיות [פי' אותו קשר שהיו מכירין אותו באותו פרק שכותבין בו ב' אותיות].

שתק פ"א [למדתי מר' האיי].

תב 4 תרגומו ומתבב [על ידי מורניתא והגירם].

תחם באורתא נתחומא [כפ' חזקת הבתי' בגמ' ולא לאשה א"ל ר"ג לרב הונא לא הוית מר גבן באורתא בתחומא].

תלף בונה ירושלם [בקרית שמע הפורס סוכת שלום עלינו ועל כל עמו ישראל ועל ירושלם].

תלת כדגר' [בפ"א בקידושין בגמ' כל מצות].

תסיל ביצי תסיל [ותסיל ע"ג ביצי יונה].

תף ברוקא דהדדי תפיתו. [כפ' הזורק בגמ' כיצד שייליה לאביי א"ל מתניתין היא א"ל כולהו ברוקא דהדדי תפיתו].

תפח 1 פי' ענין נפיחה [והיסוד פת].

תיפח לא הוה דאיחלש [ואיתפח אתא אלישע בעא רחמי].

תק 1 תיק נבלים וכו' [פי' נרתק כלי זמר].

תקע בס"ג דפ' כל הכלים גזירה שמא יתקע [פי' שמא יתקע].

תר 1 בפ' כל הנשבעין בגמ' [חזרה שבועה].

תר 10 מרוב החמימות [ישלח משכיה כלומ' שמתחכך בכותל ומשפשף ומצער ליה החמימות].

תרבץ המוכר את החצר [ר' אליעזר אומר המוכר את החצר וכו' עד].

תרגימא דתניא בתוספתא [דברכות].

תרמל מנעלו ותרמילו [בפ' י"ט בכלים התרמל שנפחת].

ודע כי רוב מן התוספות ויתרונות הנ"ל נמצא ג"כ בדפוס ראשון ועוד הרבה אשר לא בא זכרונם בכאן נמצאו בכתבי יד אשר ת"י אי לזאת הוכרחתי להשוות את דפוס ווניציאה לדפ"ר ולשאר דפוסים בפרט לכתבי יד מן ספר הערוך ועל פי כולם באתי בעה"י אל נקודת האמת. ועוד ראיתי חסרון מכפנים בהוצאת וויניציאה ויותר דפוסים כי בערכים: אנקל, בית אצבע, בית תבל, בקע, חלזון כ', מכחל, מלבן, מעדר לא נדפס הציור ואית' רק „זה צורתו" בלי הדפסתה רק בדפ' פיזרו נדפסה הצורה בע' בית תבל ועיי' עוד בע' כי א' ושם חסרו המלות וזה צורתו אבל בתוספ' מנחות ע"ה. ד"ה כמין כי ישנן בשם הערוך וכן ישנן בכ"י שלפני. וכן נשמטו הצורות בע' ברשניא, גם ג', כדום, כף י"א (ע"ש), צנר א', ראש. וכל הצורות האלו ישנן בכ"י שלפני ובמקומם ציירם בעה"י.

וכן הייתי מוכרח להקיש ולצדד נוסחאות של דפ' וויניציאה עם גירסאות של דפוס ראשון וכ"י מפאת זה ושניהם עם גירסאות כ"י ש"ס שהובאו בספר דקדוקי סופרים מפאת אחר וע"י השוואת הגירסאות העמדתי תהלה לאל הדבר על בוריו. ובקצת מהערכים היה לי מן הנמנע לידע בבירור אם גירסאות של רבינו נתן מוסכמות עם כ"י ש"ס באשר לא יצאו כל חלקי דקדוקי סופרים עד הנה. ולכן אשים לפניך בכאן רשימת מקומות מנוסחאות המובאין בספר בעל הערוך ומראה מקומן איה המה ולפנינו בש"ס ליתא וקצתם גם לי' בכ"י ש"ס:

אברושך בגמ׳ דחוץ מן היין בכיצד מברכין (ברכ׳ ל״ו).
אביונות כו׳ וכר״ג דבכל מערבין ע״ש מ״ש.
אבולא דמחוזא כו׳ ובגמ׳ דר׳ יהודה בעושין פסין לביראות ע״ש מ״ש.
אבשונא לא לימחי איניש קימחא דאבשונא בהגדה דמגיל׳ ע״ש מ״ש.
אגורא בר״ג דעירובין, ועיי״ע גצא.
בטן 3 איידי דצרעת וכ׳ ע״ש היטב מ״ש.
בל 3 ובפ״ג דהקומץ רבה ע״ש מ״ש.
גד 3 בר״ג דפ׳ שואל אדם מחבירו (קמ״א. ע״ש תוספ׳ ד״ה אתקין) וע״ש מ״ש.
דבק א״ל רב יוסף האי דיבקא דידך הוא בעירובין בהלכה קמא דפ׳ הדר- ע״ש מ״ש.
הג 1 ובחלק בענין סנחריב מנעו בניכם מן ההגיון עיי׳ למעלה במבוא.
חבס ובריש המפלת ע״ש מ״ש.
מח 3 בר״ג דפ׳ במה אשה דכי סלקן מנהרא כו׳.
מלפפון בחלק בגמ׳ עדת קרח כי מלפפונא ע״ש מ״ש.
מנעל בר״ג דפ׳ מצות חליצה ברזל ונחשת כו׳ ע״ש מ״ש.
סג 4 בפ׳ סדר תעניות האלה בגמ׳ על כל צרה מחיוה ולא סגיא.
סליון בתוספת׳ דמעשרות ע״ש מ״ש ובדפ״ר לי׳ כל הערך.
סלתרין. ובשאר דפוסין סלרין בויקרא רבה וכי ימוך מעלין לו סלתרין.
פרזם ברפואות דמי שאחזו לצפרא וכו׳.
צר 7 במגילת איכה איכה יועם זהב צרא דהבא.
קדח 1 ובר״ג דפ׳ אלו טרפות ובגולגלת ב״ש אומר כו׳.
קלסטרא בחלק בגמ׳ ג׳ מלכים (סנהדרין ק״ד: ע״ש בגליון מר״י בערלין).
קפל 3 בר״ג דפ׳ כל שעה ומקפל ליה לטינא ע״ש מ״ש.
קרט בבראשית רבה כו׳ וביקרא רבה וכו׳.
קרים בתרגום ירושלמי דהאזינו בבנוי דקירים.
רבך במגילת איכה בכה תבכה בלילה כו׳.
רבע 3 בפ׳ אין עומדין רשב״ג אומר גשמים כו׳.
שלח 1 במגילת איכה שלחתי כו׳.
שגר 1 מלשון שיגר אחריו ?
תייר ובמגילת איכה שמעו ועיין מ״ש הרב החכם מוה׳ שלמה באָבער בפסיקתא דר״כ צד קל״ח הערה י״א.

וזאת רשימת מקומות מנוסחאות המובאות בספר הערוך בלי ציון מקומן ולא נודע איה המה ומי שלבו יותר שלם ממני הוא יורני וישא ברכה מן השמים.

אביי בר מרי מר ? אולי צ״ל רב מרי בר מר ושם : אמי מר אולי צ״ל אבא מר או אמימר ע״ש מ״ש בע׳ אביי.
„ „ וסבר׳ אבא ?
אגוז אף האגוז של ספינה ע״ש ומ״ש.
אורי ואמברי כו׳ כדאמרינן ברישא עביד כוורי ע״ש מ״ש.
גשש בפיסק׳ דילמא לגיבור וכו׳ וצ״ל בפסיקתא דסליחות לגיבור וכ״ה בדפ״ר ובכ״י ע׳ וכן שיער על נכון הרב החכם מוה׳ ר׳ שלמה באָבער בפסיקתא דר״כ צד קס״ו.
דפן 1 מלשון דופן שהוא בצד היקב?
טקס 2 מלשון וסרי נהרא עיי׳ מ״ש בע׳ טר ג׳ שמשם נעתקו בטעות.
כרת 1 תרגום כרישין כרת ?
מח 3 בריש גמרא דפ׳ במה אשה דכי סלקן מנהרא מחית ליה ברישייהו ? ודאי טעות זאת נזדמנה מערך שאחריו שמתחיל בר״ג דפ׳ במה אשה (והוא שבת נ״ח.) אולם איה מקום מציאתו לא זכיתי עדיין לידע, ובכ״י קאָהוט לא גרס ליה כלל כל המאמר.
מל 13 שחורה היא כמילני.
מנפא ובלישנא דרבנן מרווחתא ? אמת שכן כתב ג״כ רה״ג בפי׳ לסדר טהרות (כלים ט״ז מ״ז צד י״ג הוצאת בערלין) אבל מהיכן בא לידו לא זכיתי להבין.

נצל 1 בתוספתא בשר המת שקרש. ודע שבכ"י לי' ואולי ט"ס הוא.
סליל* דתניא אלו הן קני המדה?
סעד 1 ואמרו חכמים אע"פ שכל מעשיהם כו'?
ספת כדתנן סופת באדמה? אולי צ"ל סופת באבטיח והוא בפ"ג מ"ט במעשרות ועיי' עוד מעשרות פ"ב מ"ז (ובדקדוקי סופרים לשבת קכ"ד: צד קמ"ב בטעות דפוס פ"ו מ"ב ע"ש וכן הביא שם רי"ף כ"י לשבת סופת באבטיח).
סתר 2 והעקר מן עת לסתור?
ערב 1 פי' אחר כתוב בירושלמי בלע המות לנצח? ועיי' ג"כ בתוספ' ר"ה ט"ז: ד"ה כדי.
קנמיה דמרי ביתא במגילת איכה?
שגר 1 מלשון שיגר אחריו?

והנה מקום אתי להעיר כאן כי הרבה שמות ונוסחאות באו בערוך בלי ציון מקומן מרוב מציאתן בש"ס בבלי וירושלמי ומדרשים. והא לך רשימתם לפי סדר אלפ"א בי"תא:

א) אבא, אבא אריכא, עיי"ע אב א', אביי.
אבי', אבא, אבין תכלא, אבין דסמכא, אחי, אבון, אבינא, אמי מר, אנטיגנוס איש סוכו, אריוך — כולם בע' אביי ע"ש היטב ומ"ש.
אבות הטומאות ע' אב א'.
אבק רבית ע' אבק א'.
אזדא פלוני למעמיה ע' אזדא.
אינו דומה מי שיש לו פת בסלו וכו' ע' סל ג'.
אמרי בי רב, אמרי במערבא, אמוראי דפומבדיתא, אמוראי, אמוראי דנהרדעא, אמורין ע' אמר ו' ע"ש ומ"ש.
אחרים אומר ר"מ ע' אחר ג'.
רבי אלעזר חסמא ע' חסם.
איביא, איבעיא להו ע' סרב'.
אותיות אהח"ע ע' תרת.
ר' אלעזר מרא דארעא דישראל ע' אלעזר ע"ש ומ"ש.
אמת המים ע' ארת.
אמר רב יוסף לא שמיע לי ע' שמע א'.
אנדרוגינוס ע' אנתרופוס.
אגוזי פרך ורימוני בדן ע' פרך א'.
אפי' פיגול מעון עבור צורה ע' צר ג'.
אשיתא ע' אשיתא.
אין פודין הקדשים להאכיל לכלבים ע' פדר א'.
אצטנגין, אצטדין, אצטוה, אצטרובול, אצטלה, אצטמה.

ב) בדק הבית ע' סרב'.
בנין אב ע' אםב'.
ביבי בר אביי ע' ביבי ע"ש ומ"ש.
ביתוסין ע' ביתוסין.
ברור לו מיתה יפה ע' ברב' ע"ש.
בר מרי מר ע' אביי ע"ש.
בגין כך וכך ע' בגין ע"ש ומ"ש.
בצלים ע' פצל ע"ש.

ג) רבן גמליאל ע' אביי.
גוד אחית מחיצתא = אסק מחיצתא ע' גד ב', נגד.

ד) דנין לפני חכמים, דייני גולה, דייני ארץ ישראל, = דפומבדיתא = דנהרדעא ע' דן א'.
דקארי לה מאי קארי ע' אר ג' ע"ש ומ"ש וע' ער ג'.

ה) הלל עלה מבבל, הונא מר, רב הונא ע' אביי.

הלכתא ע׳ הלך.
הסח הדעת ע׳ סח.
הר המוריה ע׳ מריה.

ז) זו היא שיבה זו היא ביאה ע׳ שב ג׳.

ח) חגי הנביא ע׳ אביי.
חזר לסורו ע׳ סרד׳.
חמש חטאות מיתות ע׳ חמש.
חומת בית פאגי ע׳ פג׳.
חרב הרי הוא כחלל ע׳ חרב ב׳.

ט) טבול יום ע׳ טבל ב׳.
טיח ע׳ מרח.
טלית, טליות ע׳ טלת.

יוד) יהודה מר, יוסי בן יועזר, יוסי בן יוחנן, ר׳ יוסי, ר׳ יוחנן בן זכאי, ר׳ יהודה הנשיא ע׳ אביי ע״ש.
ידות הכלים ע׳ יד ב׳.
יש אומר ר׳ נתן ע׳ אחר ג׳.

כ) כל מקום ששנה רשב״ג כו׳ ע׳ ערב ב׳.
כינוי מתניתא ע׳ כן ה׳.
כרם רבעי ע׳ כרם ב׳.

ל) לא עלה עזרא מבבל ע׳ אביי.
למדין לפני חכמים ע׳ למד א׳.
לבו גס בו ע׳ גס ב׳.
לסטים מזויין, ע׳ לסטים.

מ) מאי איריא ע׳ ער ג׳, מידי איריא הא כדאיתא והא כדאיתא ע׳ אר ג׳.
מדרס ע׳ מדרס.
מונבז ע׳ מלבז.
מזבח הפנימי = הזהב = הקטרת ע׳ מזבח.
מוח בקדקדו ע׳ מח.
מחוסר בגדים = זמן = כפורים ע׳ חסר.
מצורע מוסגר ע׳ סגר א׳.
מסותא ע׳ סר ב׳.
מסוכן ע׳ סכן.
מפרקת ע׳ מפרקת.
מלאכה שאינה צריכה לגופה ע׳ מלאכה.
ממלאי ע׳ ממלא.
מר זוטרא = בר אמימר = בר רב אשי = יהודה = ינוקא = יוחני = עוקבא = קשישא = שמואל.
ע׳ אביי ע״ש ומ״ש.
מריחא, משיחא ע׳ מרח.
משוח בשמן המשחה ומרובה בבגדים ע׳ רב א׳.
משכב ומושב ע׳ שכב ב׳.
משנה ע׳ משנה.
מקיש יציאה להויה ע׳ הויה.
מלך בו״ד בונין פלטין ע׳ פלט ג׳.

נ) נהרבלאי מתנו ע׳ נהרבלא.
נוסחא ע׳ פתשגן, דדד׳.
נחמני, ע׳ נחמני, אביי.
נתינים ע׳ נתן ב׳.

ס) סגי נהור ע׳ נ ג ה א׳, על א׳.
סבי דסורא = דפומבדיתא ע׳ ס ב.
סוד העיבור ע׳ ס ד א׳.
ספרא, ספרי ע׳ ספר ב׳ ע״ש מ״ש.
סתם מתניתין = תוספתא = ספרא = ספרי ע׳ ס פ ר ב׳.
סוכה ע׳ מ ר ח.

ע) ענל תילתא ע׳ ענל י׳.
עזרת הכהנים ע׳ ע ז ר ה.
עם הארץ ע׳ עם ע״ש.

פ) פזר שקורין לניקוד אחד ע׳ פ ז ר ב׳.

צ) צדוקין בייתוסין ע׳ ב י ת ו ס י ן.
צורבא מדרבנן ע׳ צ ר ב ב׳.

ק) קליפי אגוזין = רימונין ע׳ ק ל ף א׳.
קליות ואגוזים ע׳ א ב ו ב.
קשיא ע׳ ת י ו ב ת א.
קטנות נערות ובוגרות ע׳ ק ט ן א׳.

ר) רב ע׳ אב א׳, אביי.
רבינו הקדוש, ראבין, רבא, רבה, רבי, רבן, רב אבא, רב בון, רבינא, רבנא נחמיה, רבנא עוקבא, רבה בר נחמני, ראמי בר חמא, רבן גמליאל הזקן, רבן שמעון, רבן יוחנן בן זכאי, ר׳ יהודה הנשיא, רחבה, רפרם, רבי חמא, ר׳ א׳ בן יעקב, ר׳ צדוק, ר׳ עקיבא — כולם בע׳ א ב י י.
רבותינו שבבבל, רבותינו שבארץ ישראל ע׳ ר ב א׳.
ריבדא דכוסילתא ע׳ ר ב ד א׳.
רבי יהושע בן קרחה ע׳ ק ר ח.
ריפתא ע׳ ר ף א׳.

ש) שודא דדייני, שותיה דמר לא גמירנא ע׳ ס ר ב׳.
שיעה ע׳ מ ר ח.
שבור, שמואל, שמעון, הצדיק, ר׳ שמעון שקוד ע׳ א ב י י.
שפיר ע׳ ש פ י ר.
שלחו מתם, ע׳ ת ם.
שולחני ע׳ ש ל ח ן.
שלשה מן השכב שהן ד׳ מן הרכב ע׳ ש כ ב ב׳.
שכיבה וישיבה ע׳ ש כ ב ב׳.

ת) תיובתא דפלוני תיובתא ע׳ ת י ו ב ת א.
תיקו ע׳ ת ק ב׳, אבן תקומה.
תנאין ע׳ א מ ר ו׳.
תנא תונא ע׳ ת ן א׳.
תריץ ואימא הכי ע׳ ר ץ ד׳.
תרומה ע׳ ד ד א׳.
תשבו כעין תדורו ע׳ ד ר ב׳.
תנא דבי אליהו ע׳ ס ד ר ג׳.

אלה הדברים אשר ראיתי להקדים במבוא לערוך לפניך שלחן בסדר המערכה ערוכה בכל ושמורה כי כל ישעי וכל חפצי כי תצמיח תועלת היותר גדולה לספו׳ הערוך ע״י ההוצאה החדשה הזאת כי נפשי בשאלתי וחכמת עמי בבקשתי להחזיר עטרת הערוך ליושנה כיד ה׳ הטובה עלי ומלתי כבר אמורה בקול קורא המבשר צאת לאור ספר ע ר ו ך ה ש ל ם כי בכל מאמצי כחי השתדלתי לתת להוצאה החדשה הזאת יתר שאת על כל ההוצאות שהיו לפניה מעת צאת הספר היקר הזה, הנפלא באיכותו

ותכליתו, ראשונה לאור עד היום הזה. ואלה הן מעלותיה וסגולותיה על אחיותיה הבכירות אשר בהן עולה היא על כלנה:

א) מנוקה היא וצרופה בתכלית החקירה והבדיקה מהמון הטעיות והשגגות והזדונות של סופרים הנמהרים שהשחיתו כמעט מראה כל ערך וערך הן בכתיבת מלות זרות הן בסדר המאמרים בהקדם המאוחר ובאיחור המוקדם ועתה כל דבר ודבר יבוא על מקומו בשלום.

ב) יש במהדורה זו תשלום חסרונות של מאמרים רבים לפעמים ארוכים ורחבים ולפעמים גם ערכים שלמים הכל כפי מציאתם בדפוס ראשון ובדפוס וויניציאה הרצ"א היותר משובח ובפרט בשבעה כתבי יד של ערוך ואל מול פני הספר יאירו שבעת הנרות.

ג) ערכים רבים אשר הביאם המחבר זצ"ל שלא במקומם מאשר נעלם ממנו במח"כ מקור הלשון אשר ממנה מחצבן של מלות זרות: בהוצאה זו איש איש על דגלו לבית אבותיו יחנו מבלי למחוק גם את הערכים המוטעים רק בהורות את הקורא ע"י מראה מקום למצוא את תקון המעוות.

ד) נאספו ונקבצו פה כל זכרונות סוגיות הש"ס אשר על פיהן סימן המחבר ז"ל את מאמרי רז"ל מדי דברו בם והן הנה כיתד נאמן לתלות בהן הציון באשר בימי רבינו דפי הש"ס וקציבת הפרשיות של מדרשים לא היו קבועין וקצת מסוגיות הנ"ל וסימני הפרשיות נמצאו בדפ' ראשון ובד"ו ואני באתי ללקטן כעמיר גורנה כי כן מצאתי אותן בכ"י אשר ת"י.

ה) ערכים הרבה חדלתי לספור כי אין מספר הבאתי גופן משלי בקיצור נמרץ להשלים את ספר הערוך במה אשר מקום הניחו לי רבינו נתן בעל הערוך ור' בנימין בעל מוסף להתגדר בו.

ו) באו בהוצאה זאת רשימת פרשיות ופסוקי של כ"ד מקראי קודש ומ"מ לכל מאמרי של ש"ס בבבלי וירושלמי ומדרשים באופן מדוייק מאוד מאוד תחת אשר לא הובאו עד עתה כלל או בבלבול ובטעות הובאו.

ז) רבינו לא חש למנינא ואני בעניי השתדלתי לצדד כל הדוגמאות של אותו ענין המדובר בו מש"ס בבלי וירוש' ומדרשים וגם לרבות מקום מציאתן בילקוט.

ח) השויתי נוסחאות של ערוך לא לבד עם גירסאות של ספרים הנדפסים אבל גם עם גירסאות כ"י ש"ס עפ"י ספר הנעלה דקדוקי סופרים להג' מוהר"ר ר"נ ראבינאוויטץ. ולפי מכסת הערכים וכתיבתם והסכמתם עם משפט הלשון אשר מהם גזירתם פלסתי וברותי אמיתת הנוסח המעולה.

ט) כל המלות הזרות מבוארות כולן יחד בעומק החקירה מזוקק שבעתים כפי חקות ונמוסי חכמת הפילאלאגיע והקלתי על המעיין בהמציאי לכל ערך תיבה אשכנזית המתאימה ומסכמת עמו וגם ברשימת אותיות נכריות ובנקודתן לפי משפט הלשון אשר ממנה נגזרה המלה ההיא.

י) הצורות שנפקד מקומן בדפוסי הערוך וכן חרוזיו של רבינו נתן שכתובים לפעמים על ר"ת לשמו. העתקתי מכ"י אשר ת"י אחר כל אות ואות.

יא) חפשתי בנרות הבדיקה בחפש מחופש בספרים עתיקי ימים למצוא מקור הפירושים אשר ממנו שאב רבינו נתן והשויתים עם פירושי המפרשים אשר מפיהם אנו חיים.

יב) בינותי בספרים חדשים גם ישנים בפרט אלה הנוגעים בעניני הערוך ופירושי המלות הזרות ד"מ מעריך לר"מ די לונזאנו, כתר כהונה לר' דוד די לארא, הפלאה שבערבין להגרי"ב, אור אסתר לאחים היקרים באנדי, ע"מ להג' שי"ר, בייטרעגע לרימ"ז, פסיקתא בהוצאת הרב החכם מוהר"ר שלמה באבער, ספר עטימאלאגישע שטודיען למהר"י פערלעס, וספר המעולה חדש מקרוב בא נייהעברעאישעס ווערטערבוך להרב החכם מוהר"ר יעקב לוי נעוד ע"מ של תרגומים למחבר הנ"ל, ומספרים אלה ומרבים זולתם לקחתי ואכלתי הרימון, וזרקתי הקליפה הכל הבאתי לכור הבחינה אם לזרות אם להבר, לברר התבן מתוך הבר, ומקמח סולת עשיתי ממעמים לשלחן „ערוך" וחך אכל יטעם לו.

יג) ואחרון אחרון חביב והוא חיבור לתוכן ולוחות לספר הערוך לענינים שונים ולוח לסדר כ"ד מקראי קודש ותרגומי בבלי וירושלמי מכילתא, ספרא, ספרי, תוספתות וסדר המערכה וכל ש"ס בבלי וירושלמי וכל המדרשים אשר בא מהם איזה ציון בספר הערוך וכל זה אספתים בחלק האחרון אשר קראתיו בשם המפתח לספר הערוך כי הוא פותח כל מה שסגור וסתום היה ועל ידו נעשה הספר החתום פתוח לרוחה לכל הרוצה להתהלך בו.

והנה תמכתי יתדותי על שלש עשרה מדות ויתרונות האלה ועל ידיהן ההוצאה החדשה הזאת מוכשרת להתיצב לפני מלכים מאן מלכי רבנן וברית כרותה לשלש עשרה מדות שאינן חוזרות ריקם (ר"ה

י"ז:) ואחרי אשר שמתי לפניך קורא משכיל את כל ונכחת ואני אעביר כל טובי לפניך, בצפיתי צפיתי כי בראותך ספר הערוך עתה, תעמוד ולא תכיר מראהו בלי משחתה בו, בלי קמשונים וחרולים אשר היו מקדם פניו מכסים. כמשה אל אליהו תגיד גם אתה לי: יפה נקדת, יפה כתבת, יפה מחקת! וענתה בי צדקתי ביום מחר בהיותך שוקד על מלאכתי והיה שבח של מבין שכרי. ועתה „צאי" אומר למלאכתי, את עניי ואת יגיע כפי ראה אלהים על כן בטובו הגדול אזרני חיל לעמוד על משמרתי במרדות רבנות ביום ובלילה, ותדד שנתי מעיני להקדיש עתותי ללימודי הערוך. ברוך ה' חילי ואמצני ללכת מחיל אל חיל! ויהי נועם ד' אלהינו עלינו ומעשה ידינו כוננה עלינו ומעשה ידינו כוננהו! ויהי רצון כי גודל יגיעת רוח ובשר אשר יצא ממני לא ישוב אלי ריקם כי אם עשה את אשר חפצתי והצליח באשר שלחתיו — להגדיל תורה ולהאדירה.

נאום המדבר לכבוד התורה והוגיה:

פה פ"פקירכען יצ"ו לסדר כי מן הבאר ההוא ישקו העדרים לפ"ק.

הק' חנוך יהודה בא"מ ישראל קאָהוט.
רב ואב"ד פה והגליל.

לוח ראשי התיבות.

א"ב אמר בנימין מוספיא.
א"ד איכי דאמרי.
אדר"ן אבות דרב נתן.
או"ז אור זרוע.
אחי"ה אמר חנוך יהודה קאהוט.
אי' איתא.
אמ"ד, אמשטרדאם.
א"ץ אהבת ציון למהרז"ף.
א"ת אל תקרי, אם תאמר.

ב"ב בבא בתרא.
בדפ"ע בדפוסי ערוך.
בה"ג בעל הלכות גדולות.
בויק"ר בויקרא רבה.
במ"ר ביימרעגע לר' יחיאל מ' זאקס.
ב"י בית יוסף.
בל"א, בלא"ר בלשון ארמי.
בלא"ש בלשון אשכנזי.
בל"ס בלי ספק, בלשון סורי.
בל"ע בלשון ערבי.
בל"פ בלשון פרסי.
בל"ש, בלשון שומרוני.
ב"מ בבא מציעא.
במ"ר, במדרש רבה.
במד"ר במדבר רבה.
ב"נ, בית נתן.
בנו"נ בנוסחאות גרסינן.
ב"ק, בבא קמא.
ב"ר, בראשית רבה.
בשד"פ, בשאר דפוסי ערוך.
בת', בתשובה.

גד"פ. גאטטעסדיענסטליכע פארטרעגע.
גי', גירסא.
גמ', גמרא.

ד"א, דבר אחר, דרך ארץ.
ד"ה, דבור המתחיל.
דה"י, דברי הימים.
ד"ו, דפוס וויניציאה.
ד"ס, דקדוקי סופרים.
דפאמ"ש, דפוס אמשטרדאם.
דפ"ק, דפוס קראקא.
דפ"ר, דפוס ראשון.
דפ"ש, ד"ש, דפוס שונצין.
ד"מ, דרך משל, דרכי המשנה למהרז"ף.

הגרי"ב, הגאון ר' ישעיה ברלין.
הפשב"ע, הפלשב"ע, הפלאה שבערכין.

וז"ל, וזה לשונו.
וחכ"א, וחכמים אומרים.
וכ"ה, וכן הוא.
וכנ"ה, וכן נמצאה המלה.

ז"ל, זה לשונו, זכרונו לברכה.

ח"א, חלק א'.
ח"ב, חלק ב'.
חיד"א, חיים יוסף דוד אזולאי.

ט"ס, טעות סופר.
יוה"כ, יום הכפורים.
ילק', ילקוט.
ירו', ירושלמי.

כו"פ, כפתור ופרח.

כ"י, כתב יד.
כ"י א"פ, כתב יד אקספארד.
כ"י ב"ר, כתב יד ברעסלוי.
כ"י ג"נ, כתב יד גייגער.
כ"י ו"ו א', כתב יד וויען א'.
כ"י ו"ו ב', כתב יד וויען ב'.
כ"י ה"ב, כתב יד האלבערשטאם.
כ"י ל"ד, כתב יד ליידען.
כ"י מ', כתב יד מינכען.
כ"י פ', כתב יד פארמא.
כ"י פ', כתב יד פאריז.
כ"י ק"מ, כתב יד קאהום.
כצ"ל, כן צריך להיות.
כ"כ, כתר כהונה לר' דוד די לארא.

ל"א, לשון אחר, לשון ארמי.
לי', ליתא.
למ"ד, למאן דאמר.
לפ"ז, לפי זה.
לש', לשון.

מ"א, מלכים א'.
מ"ב, מלכים ב'.
מבה"י, מבוא הירושלמי למהרז"ף.
מהרז"ף, מורי ורבי מהור"ר זכריה פראנקעל נ"ע.
מהרי"ל, מהור"ר יעקב לעוי.
מהרי"פ, מהור"ר יוסף פערלעס.
מהרי"ש, מהו' יוסף שווארץ.
מל"מ, מלשון מקרא.
מ"מ, מגיד משנה, מראה מקום.
מנוה"מ, מנורת המאור.
מ"ע, מכתב עתי.
מ"ע דמ"ג, מכתב עתי דייטש מארגענלענדישע-געזעללשאפט.
מ"ק, מועד קטן.
מ"ר, מדרש רבה.
מ"ש, מה שכתבתי.
מת"כ, מ"כ, מתנת כהונה.

נוס', נוסחא.
נלפע"ד, נראה לפי עניית דעתי.

סד"ה, סדר הדורות.
סדט"ה, סדר טהרות לרה"ג.

ע"א, עמוד א'.
ע"ב, עמוד ב'.
עה"ק, ערוך הקצור.
עוה"ב, עולם הבא.
עוה"ז, עולם הזה.
עט"ש, עטימאלאגישע שטודיען למהרי"פ.
עיי"ע, עיין ערך.
ע"מ, ערך מלין להג' שי"ר.
עמת"ל, ערך מלין תלמודי לר' יעקב לעוי.
עמת"ר, ערך מלין תרגום להנ"ל.
ע"ש, עיי"ש, עיין שם.

פ', פר', פרשה, פרק.
פר', פראג.
פיז', פיזרו.
פ"י, פחד יצחק.
פי"מ, פירוש משניות.

צ"ל, צריך להיות.
צ"ע, צריך עיון.
צוק"מ, צוקערמאנדל מו"ל התוספתא.

ק"ע, קרבן העדה.
קלר"פ, קרוב לריש פרק, פרשה.
קלס"פ, קרוב לסוף פרק, פרשה.

ר', ריש.
רא"ג, ר' אברהם גייגער.
ר"ה, ראש השנה.
רה"ג, רבינו האי גאון.
רי"ד, ר' ישעיה דטראני.
רימ"ז, ר' יחיאל מיכל זאקס.
ריצ"ג, ר' יצחק בן ר' יהודה אבן גיאת.
ר"ל, רוצה לומר.
רמ"ל, ר' משה לאנדוי.
רס"ג, רבינו סעדיה גאון.
רע"ב, ר' עובדיה מברטנורה.
ר"ש, ר' שמשון.
רשד"ל, ר' שמואל דוד לוצאטו.

שה"ג, שם הגדולים.
שה"ש, שיר השירים.
שהש"ר, שיר השירים רבה.
שו"ת, שאלות ותשובות.
שי"ר, שלמה יהודה ראפופורט.
ש"מ, שט"מ, שיטה מקובצת.
שמ"ר, שמות רבה.

ת"ח, תלמיד חכם.
תוי"ט, תוספות יום טוב.
תרג', תרגום.
תר"י, תי"ר, תרגום ירושלמי א', ב'.
ת"כ, תורת כהנים.
ת"ל, תלמוד לומר.
תנח', תנחומא.

אות האלף

א א (der reduplizirte 1. Buchst. des Alphab.) (אות א׳, הוא הראשון של אלפא ביתא, כפול.) בשבת בר״ג דפ׳ הבונה (ק״ג:) א א דאאזרך (ישעיה מ״ה, ה) איכא בינייהו ת״ק סבר לא מחייב ור׳ שמעון סבר כיון דאיתיה בגלאטורי [1] בעלמא מחייב. פי׳ שתי אותיות שהן שם אחד איכי בינייהו דת״ק אינו מחייב ור׳ שמעון מחייב. אי הכי היינו ר׳ יהודה דהוא כמו [2] ת״ק. ד״ר׳ שמעון מחייב כי האי גוונא וכי תימא אין הכי נמי מיהו [3] ר׳ יהודה אינו מחייב אלא בשתי אותיות שהן מלה ידועה כגון שש שהוא מן לשון ששה וכל דמיוניו, אבל א א שאין מהן מלה ידועה כלל אם נתכוון לכתוב אאזרך וכתב א א ר׳ יהודה לא מחייב בהני כיון דלא משכחת מינייהו שם ולא מלה ידועה. ור׳ שמעון אמר לך כיון דאיכא כתיב כי האי גוונא בגלאטורין ומתקיימין כשאר כתיבה [4] שהיא מלאכה [צ״ל מלאכה שהיא] מתקיימת אני קורא בה וחייב. פי׳ גלאטורין (γλωσσάριον, glossarium, Wörterbuch) קמיעין שכותבין בהן אותיות כגון א א וכיוצא בהן. פ״א כותבין א״א במקום אמן אמן. [5] (א״ב פירוש קלטורין [κλητήρ, κλητώρ, Herold, Gerichtsdiener] בלשון יוני שלוחי ב״ד וכרוזים והם להקהיל העם ולעוררם לשמוע קוראים בתחלת דבריהם בקול גדול א א ובאה בל׳ חכמים אות גימ״ל תמורת אות קו״ף במלות נכריות הרבה).

אַרָא בל׳ פרסי آرای (das Geordnete, die Schichte imp. von آراستن=آرائيدن ordnen, schichten, anreihen) בר״ג דפרק משילין (ביצה ל״ו.) ובג׳ דפרק המביא כדי יין (שם ל״א:) ובפ׳ בכל מערבין בג׳ נתנו במגדל (ערובין ל״ד:) אארא [ובנו״ג בכ״מ אוירא וכ״ה באו״ז הלכ׳ יו״ט סי׳ שס״ה אבל רש״י כ״י לביצ׳ ל״א: הגי׳ באוארא דלבני סדור של לבנים וכו׳ ולדף ל״ו. בכ״י רש״י אאוארא עיי׳ ד״ס שם ועיי״ע אוירא] דליבני פי׳ לבנים סדורים אחד ע״ג חברו ואינן בנויין וכל דבר שסדור זה ע״ג זה בל״פ קורין אוארך [אחי״ה כ״ה בכ״י ה״ב אבל בכ״י ו״ו וג״ג אוארג ובכ״י ל״ד אאורג וכצ״ל בכ״י ב״ר ושם בט״ס אנארג. ובדפ״ר אוארא והוא כגי׳ כ״י רש״י אבל בשדפ״ע אארא. ומלת אוארך או אוארג הוא בל״פ آراستگی פי׳ סדור וערוך ולא כמו שכתב בעל מח׳ ע״מ צד רנ״ח. ומפי הדרשן מוהר״ר אהרן יעללינעק שמעתי כי גם הוא התעורר על המלה הפרסית בהוספות למאמרו שפתי חכמים. ועוד עיי״ע אַרִישְׁתָּא].

אַב (מלה מורכבת מל״פ آب Geschmeide ומל״ס זַן, זְנֵי, זַיְנֵי Art, Gattung, וא״כ אבזייני Geschmeide-art בפ׳ במה אשה יוצאה (במשנה שבת נ״ז.) ולא בטוטפת ובגמ׳ (שם ע״ב) פי׳ רב יוסף טטפת חומרתא דקטיפתא (יש מי שאומר כי הוא ממיני מרגליות שתולות הנשים בצואריהן משום עין רעה. ונדחו דבריו ואיתוקמא מאי טטפת אבזייני כלומר אב שיש בו מינין הרבה. אב הוא מין תכשיט זייני לשון מינין [6] כי מינין תרג׳ זני כדכתיב (דניאל ג׳, ה׳) וכל זני זמרא. פי׳ מיני זמר והיא נקראת טטפת מפני שנתנת למעלה מן המצח במקום הטטפות כדתניא (שבת נ״ז:) יוצאה אשה בסבכה המוזהבת ובטטפת ובסרבוטין ואוקמ׳ ר׳ אבהו טטפת המקפת מאזן לאזן, סרבוטין המגיעין לה עד לחייה. ויש מפרשין חומרתא דקטיפתא קשר שתולה בצוארה לקטף את העין שלא תשלוט בה וכיון דמשום

---

[1]) כ״ה בדפ״ר וכ״ה בכ״י א״פ לשבת עיי׳ ד״ס שם צד קי״א: ובנו״ג בגלטורי וכ״ה בדפ״ע ובכ״י ו״ו נפרדה לב׳ תיבות גל טורי ובערך גלטורי גי׳ הכ״י ו״ו גלסורי. [2]) בכ״י ו״ו ל״ד וה״ב הגי׳ נמי. [3]) כ״ה לנכון בכ״י ו״ו ול״ד וב״ר רק שם בט״ס מיתו וצ״ל מיהו וכ״ה בדפ״ר וכן הגיה לנכון בעל מחבר של שריד שבערכין אבל בדפ״ע בט״ס הא. [4]) בדפ״ר גי׳ אותיות. [5]) ושני הפירושים האלה הביאו התוספ׳ בשבת שם ד״ה בגלטורי ע״ש. ורש״י פי׳ בגלטורי קמיעות וכתבים של מכשפות ושל שמות קורין בל׳ לטיי״ן של מינין קלוטרוס וכ׳ ונ״ל שהוא ל״ר occultiores געהיימביכער, ספרים וחשבונות אשר כותבים בלאט ובגניזה. — [6]) כ״ה בעה״ק ולישנא ישרה היא ובדפ״ע חסר.

הצלה היא תהוי כקמיע מומחה ותשתרי. עכ״ל). [אחי״ה דברים אלו אין להם שחר וערבוב דברים ראיתי כאן וכן צ״ל: יש מי שאומר כי הוא ממיני מרגליות שתולות הנשים בצואריהן משום עין רעה. ויש מפרשין חומרתא דקטיפתא קשר שתולה בצוארה לקטף את העין שלא תשלוט בה ונדחו דבריו[1] דכיון דמשום הצלה היא תהוי כקמיע מומחה ותשתרי ואיתוקמא מאי טטפת אבזייני[2] (Geschmeidegattungen) כלומר אב שיש בו מינין הרבה אב הוא מין תכשיט זייני לשון מינין כי מינין תרג׳ זני כדכתיב וכל זני זמרא. פי׳ מיני זמר והיא נקראת טטפת מפני שנתנת למעלה מן המצח במקום הטטפות כדתניא יוצאה אשה בסבכה המוזהבת ובטטפת ובסרבוטין ואוקמ׳ ר׳ אבהו טטפת המקפת מאזן לאזן, סרבוטין המגיעין לה עד לחייה[3]. (א״ב פי׳ קשר של מיני שרף חלבנה וחלתית ויוצאות בו כדי שלא תכפינה מחולאי הרחם כמו שיוצאות מי שריחן רע בחומרתא דפילון[4]. ועיין ע׳ אפזייני). אבזייני שניתן על המצח באותן הקבועין היא יוצאה משום דלא שלפא ומחויא, אבל בשאינן תפורין אינה יוצאה הואיל ואין הן דלמא שלפא ומחויא.

אָב[5] (Vater, Haupt) האב זכאי בבתו בקדושיה בכסף בשטר [ובביאה בפ׳ נערה שנתפתתה (כתובי מ״ו: ועי׳ ס״ה: קדושי ג׳: י. תוספתא סוטה פי ב׳) פי׳[6] אע״פ שמקדש אותה בשטר ובביאה וצ״ל בביאה] לא יתן אביה אותה לו עד שיקח ממנו הכסף. ולמדנו שהן לאביה [וכסף מדכתיב ויצאה חנם אין בסף ושטר וביאה][7] כדכתיב והיתה. אבוהון דכולהון דם בר״ג דבמה מדליקין (שבת כ״ב. פי׳ כל מצות מדם לומדות שלא יהו בזויות. אב טומאה מדברי סופרים ספקו טמא בפ׳ ד׳ בטהרות (הל׳ ו״א) — וסדר טהרות היה לו לקרותו סדר טמאות או דין הטמאות אלא כינה סדר טהרות[8] —. אב הטומאה דרבנן הוא דתניא בסיפרא (מצורע מכילתא דזבים סימן קי״ח דף קמ״ז: בהוצאת ה׳ מ״ל מלבים ועיין שבת פ״ג. ונדה ל״ד.) בני ישראל מטמאין בזיבה ואין הגוים מטמאין בזיבה אבל גזרו עליהן שיהו כזבין לכל דבריהן. וכפ׳ כל היד המרבה (נדה מ״ו.) מעת לעת דרבנן, וכתמים מדרבנן, ודם תבוסה מדרבנן (שם ס״ב:), ואותן דראש מסכת כלים כולהו אבות הטומאה דאוריתא ומפרש טומאתן בסוף מקוואות [צ״ל זבים] פי׳ אבות הטומאה עיקר הטומאה כגון שנא׳ (בראשי ד׳, כ״א) אבי כל תפש כנור. אבות מלאכות מ׳ חסר אחת (שבת ע״ג.) ירושלמי (שם פי ז׳ הל׳ ב׳) מנין לאבות מלאכות מן התורה [רבי שמואל בר נחמן בשם רבי יונתן] כנגד מ׳ חסר אחת מלאכה שכתוב בתורה [וכו׳] ר׳ יוסי בר׳ בון בשם ר׳ שמואל בר נחמני אמר כנגד מ׳ חסר אחת עבודה ומלאכה שכתוב במשכן (יעויין בשבת מט:), ר׳ יוסי בר חנינא אמר זה הדבר אין כתיב כאן אלא אלה הדברים (שמות ל״ה, א׳) דבר, דברי, דברים מכאן לאבות ותולדות. ר׳ חנינא דציפורין בשם ר׳ אבהו אמר "א״ל״ה: א׳ חד, ל׳ תלתין, ה׳ חמשה, דבר חד, דברים תרי מכאן למ׳ אבות מלאכות חסר אחת שכתוב בתורה. רבנן דקיסרי אמרין מן אתרא לא חסרה כלום א׳ חד, ל׳ תלתין ח׳ שמונה היינו ל״ט ארי לא מתמנעין רבנן דדרשי בין ה׳ לח׳[9] (עי׳ שבת ע. צ״ז: מכילתא ויקהל). ושם (בירושי שבת) מפורש באותה הלכה אב הטומאה מטמאה [את] הכל ולד הטומאה אינו מטמא אלא אוכלין ומשקין וכלי חרש אוכלין ומשקין וכלי חרש[10] אינן נעשין אב הטומאה לטמא [זיבה][11].

אַבָּא (Abba E. N. des Rab) קיים א״ל אימא קיימת פי׳ בל׳ תימא השיבו כלומר ואימא קיימת? כלומ׳ נח נפשהון דתרוייהו. ר׳ חננאל פי׳[12] שאל ר׳ חייא לרב בן אחיו ובן אחותו כשעלה לא״י (שאלו)[13] אבא[14] קיים כלומר אבי חי הוא לא בקש רב לומר כי מת אמר לו אבי שלי חי הוא כלומר אביך אינו חי. וכן השיב לו על אמו כענין הזה. ומסתברא שלא היה שונה כמו שכתוב בספרינו אלא כך אבא קיים א״ל אבא קיים אימא קיימת א״ל אימא קיימת. פ״א מן חסידי מגנצ״א

---

1) שם בש״ס ע״י קושית אביי. 2) בנו״ג אפוזיינו ובכ״י מ׳ אפוזייני ובכ״י א״פ אפזייני וכ״ה בע׳ אפזייני ועי׳ טטפת ובריו״ף כ״י אפי זייני וצ״ל אפיזייני וברש״י בדפי הישני׳ אפידייני והוא בל״פ פישאני, בל״א שטירנבינדע ובל״צ פרונטי״ל: frontail כמו שלועז על נכון רש״י ז״ל ועיי׳ עוד ע׳ אנדיפי. 3) כ״ה על נכון בכ״י ו״ו ודפ״ר וכ״ה בע׳ טטפת אבל בדפ״ע בכאן בט״ס להזה. 4) עיי״ע חמר- ח׳ ועי׳ פלן ב׳. — 5) בדפ״ע נכלל בטעות לע׳ אב ראשון. 6) מקור הך פי׳ הוא ירו׳ כתוב׳ פ״ד הל״ו ניחא בכסף ובשטר (האב צ״ל) היאך זכאי בביאה תיפטר שיאמר לו לכשתקנה לי בתך בביאה יהיה לך כסף זה ועיי׳ עוד תוספ׳ קידושי׳ ג׳: ד״ה האב. 7) כצ״ל ועי״ תשלום זה סלקה תימת הפשב״ע ע״ש. 8) כוונת רבינו לפרש שם ס׳ טהרות מדי דברו וציינו פ״ד בטהרות אבל בדפ״ע נסדר הך מאמר אחר המלות: תופש כנור וסירוס מאמר הוא בדפוסים. וכל המאמר צריך להיות כמאמר מוסגר. 9) בכ״י ב״ר אי׳ עוד „כמו שמציגו משקין בית השלחין וקרינן השלהין ע״כ" (מ״ק ב׳. ועיי״ע שלח) ונראה שהוספה מאוחרת היא ע״י מבורך הסופר עיי״ע אונוס. 10) כ״ה בכ״י ו״ו וכ״ה בירו׳ שבת הנ״ל אבל בדפ״ע קיטוע. 11) כ״ה בירו׳ שם ועיי׳ גליון הש״ס בדפי׳ זיטמיר. 12) כ״ה בפי׳ ר״ח לפסחיי הוצאת פאריז תרכ״ח צד ד׳. 13) יש למחוק ולי׳ בפי׳ ר״ח ובכ״י ו״ו חסר שאל הראשון. 14) וכ״ה במ״ק שם ובתוס׳ שם ובתוספ׳ פסחיי ובשני מקומות הביאו התוספ׳ ר״ח ז״ל אבל ברש״י ובפסחיי ובכ״י מ״ק הגי׳ איבו עיי׳ ד״ס שם צד ס״ו.

שאלו על איבו ועל מרתא שהיו אחיו ואחותו כדגרסינן בפ"ק דסנהדרין (ה' סע"א) איבו וחנה ושילה ומרתה ור' חייא כולהו אחי הוו. [1]) זה בר"ג דפסחים (ד'.) ובגמ' דהקובר את מתו באלו מגלחין (מ"ק כ'.). אבא ממשפחת בריאין הוה בג' דכסוי הדם (חולין פ"ד.) ובחולין פ' ראשית הגז (שם קל"ז:) מאן ריש סידרא בבבל אבא אריכא. ובר"ג דשלשה שאכלו כאחת (ברכות מ"ז. ע' פסחי' קי"ט:) ארדיא לי [2]) וגרזליא לאבא. ובאלו טרפות בג' דנקב הלב (חולי' מה:) אי הכי אמר אבא לא ידע בטרפות כלום. פי' אבא אריכא הוא רב ולמה קראו ארוך שהיה ארוך (בדורו) [3]) כמפורש במס' נדה (כ"ד:). אבותיכם איה הם בגמ' דג' מלכים בחלק (סנהדי' ק"ה.) אמר רב תשובה נצחת השיבתו כנסת ישראל לנביא א"ל נביא לישראל אבותיכם שחטאו איה הם א"ל והנביאים הלעולם יחיו (זכריה א', ה'). בר אבהן ובר אוריין [4]) בר"ג דכל המנחות באות (מנחות נ"ג.).

אֵבָ [א] (בל"ם אֵבָא Frucht; מִפָּעַל אֲבַב = הֵבֵב Frucht treiben) קישות שהתליעה באיביה [5]) בגמ' דנשתברו רגליה (חולי' ס"ז. ע' נ"ח סע"א) בס"ג דפ' כל הכלים (שבת קכ"ה:) שקשורה באיביה [6]). פי' בקרקע מקום שמתגדלת [7]).

אוֹב (פיתום=בעלאוב, πύθωνες=Bauchredner (Beschwörgeist von אוב gehöhlt, bäuchig. ובעל אוב והמחלל את השבת בראש כריתות (ב.) ובפ' ארבע מיתות (סנהדי' ס"ה.) ובעל אוב זה הפיתום והמדבר משחיו וידעוני המדבר בפיו. ובגמרא (שם ע"ב עיי' תוספי מנחות ל"ז. ד"ה קיבורת) ת"ר בעל אוב זה המדבר מן הפרקים ומבין אצילי ידיו, וידעוני זה המניח עצם ששמה ידוע בפיו והוא מדבר מאליו (א"ב פי' פיתון בל' יוני מין רוח טומאה והוא אוב מגיד דברים נעלמים לבעל אוב ומכשף אשר הוא כאיש נבוב ומבולבל וקול הרוח נשמע כיוצא דרך אבריו).

אוּבָא טַמְיָא (בל' שומרוני טמי, בערבי عَظْم=עצם (Beschwörer der Knochen [8]) d. h. Nekromant) בס"ג דשואל אדם (שבת קנ"ב:) ובגמ' דעל הזיקין בהרואה (ברכ' נ"ט.) פי' ר"ח ז"ל אובא טמיא שם ע"ז והיה שם שד והשד עונה לו ולשד היו עובדין כדכתיב (דברים ל"ב, י"ז) יזבחו לשדים לא אלוה, והשדים משיחין כדמפורש בפ' אין דורשין (חגיגה ט"ז. ועי' אבות דר"נ פ' ל"ז) ו' דברים נאמרו בשדים [9]) וכו' ומצאנו סיוע לדבריו בר"פ קמא דכריתות (ג:) עולא א' בעל אוב דקתני במקטר לשד. דרשו אל האבות ואל הידעונים (ישעיה ח' י"ט) בארה [10]) נתנבא פסוק זה, בהגדת ילמדנו כי תשא (תנחומי כי תשא דק"ם).

אַבָּא [11]) (Schilfgebüsch בל"ער غَابَة oder أَبَاء = בל"ס עַבָּא [12]) Wald [יַעַר Pesch. für hebr.]) כשלניא [13]) בגמ' דמי שהפך זיתיו במשקין (מ"ק י"ב:) פי' יער שנכשלין בו בני אדם. ויש שקורין בשילניא. [14]) פי' שם עיר כלומר יער היה לו באותו מקום: אבא אגודא דנהרה בג' דהמקבל (ב"מ ק"ז:) פי' ר"ח ז"ל [15]) אילן של ערבה. אבא זרדתא ופירא [דכוורין] [16]) בר"ג דהאשה שנפלו לה נכסים (כתובי ע"ט.) [אחי"ה ועיי"ע בי נורא וע' נר ב'].

אַבּוּב (בלשון סורי אֱבּוּב, בלשון ערבי أُنْبُوب בל' שומרוני אביב .Flöte) נתנוהו לאבוב ואבוב היה מנוקב במנחות בפ' ר' ישמעאל (ס"ו.) ובג' אבוב של קליות (שם:) ובמשנה דכלים בפ' כלי עץ וכלי עור (כלים ב', ג') ובספרא ואם תקריב (בי י"ג סי' ק"ג דף ל"א.) אבוב של קליות "פי' כלי חרש כמין טינן שקולין בו כמו שנאמר (ירמי' כ"ט, כ"ב) אשר קלם מלך בבל. וכך ואני.

---

[1]) כ"ה גם בדפ"ע גם בכ"י רק בכ"י ה"ב אי' כולהו אחי הוו מבני אבא בר אחא שלא מכופרי הוו ע"כ וצ"ל כמו בסנהדי' הנ"ל כולהו בני אבא בר אחא כרסלא מכפרי הוו. [2]) עיי"ע ארד א'. [3]) חסר בכ"י ו"ו אבל בשאר כ"י ובנדה אי' ועיי"ע אריך. [4]) עיי"ע אוריוא, ואוריין. [5]) וכ"ה הענין בב"ק פ"א. מן איבו של אילן וכ"ה ברש"י אבל רבינו בעי' חב ב' גרס חובו ופי' מענפין והוא ל"פ ע"ש, ולשבת שם פירש"י איביה: בגפן והוא ל"ס אביבא פרי הגפן. [6]) בנו"ג במחוברת באביה אבל בכ"י מ' ובתוי' הר"ן באיביה. [7]) וכ"ה בפירש"י לחולי' וקרוב הדבר שגם רבינו כיון על ציון של חולי' ובזה נתיישבה קושית מהר"ם די לונזי. ע"ש. [8]) וכן פי' רש"י לבמדי' ה', ב' התרגי' טמא נפשא: לי עצמות אדם ופותרו ע"י שחיק טמיא ובאמת אי' ג"כ שחיק עצמות ירוי' מגילת פ"ג הל"ז, ב"ר פע"ח, איכי רבי' ג, כ"ב, וכן פי' רש"י בשבת בעל אוב שמשתמש בעצמות, ועיי' עוד ע' אגר. [9]) עיי' מאמרינו על המלאכים ושדים צד נ"ד. [10]) וכ"ה בויק"ר פ"ו וילקי' ישעי' רמז רפ"א אבל בתנחומא כי תשא סי' כ"ד הגי' מי מתנבא להם הפסוק הזה ישעיה בן אמוץ. [11]) בקצת כ"י ובדפ"ע נפרד העי' לג' ערכים ובלתי נכון הוא כי בכולן הוראת אבא יער. [12]) כן נמצאה המלה בפשיטה לדברי' י"ט, ה', ש"א י"ד, כ"ה, כ"ו; כ"ב ה'; מ"א ז', ב'; ישעי' ז', ב' ועוד במ"א וכן הבינו התרג' ורש"י עבים-בירמי' ד', כ"ט וכנ"ה סנהדי' ל"ט: נדרי' ס"ב: ב"ר פע"ד, ילקי' שמואל רמז קמ"ו, וילק' עבדיה מיניה וביה אבא. ליזיל בי נרגא. [13]) כ"ה לנכון בדפ"ע והונח על מלת ונכשלין אבל בכ"י אי' בשילניא ובכ"י ל"ד בשלניא ובכ"י ו"ו בי כשלנית. [14]) כ"ה בכ"י ו"ו אי וב' ודפ"ע ובנו"ג בשלנייא ובכ"י מ' בשילניא עיי' ד"ס מ"ק צד י"ט. וכן במ"ק שם ר' שילא משילניא. [15]) וקרוב הדבר שר"ח גרס במקום אבא: ארבא ופירשו ערבה. [16]) כצ"ל וכ"ה ע' זרדתא ועי' פרא ב', ובדפ"ע אי' רק ופירא, ובדפ"ר פירא ונשתבש בדפ' פיזי' וויניצי' למלת פירש ובדפ' באסילי פירשתא!

כ"ה בפי' רה"ג] אמר בכל מקום קליות ואגוזים והיה מנוקב כדי שתהא האור שולטת בכולו" [אלה דברי רה"ג לסד"ט ד"ד ע"ש]. כדתנן במנחות (שם, וספרא שם). וי"א אביב של קלאין [וכ"ה הגי' בילק' ויק' רמז תנ"ו וכ"ה בפי' רה"ג] דמות קנה מן ברזל להדליק בו האש. לא היה מכה באבוב של נחושת ולא באבוב של ברזל אלא באבוב של קנה מפני שקולו ערב במשנת ערכין בפ' שני (י'.) ובגמ' (שם:) פתח בחליל וסיים באבוב א"ר פפא היינו חליל היינו אבוב ואמאי קרו ליה חליל דחלי [1] קליה. ת"ר אבוב היה במקדש חלק היה ודק קטן היה ושל קנה היה ומימות משה היה והיה קולו ערב וצוה המלך וצפוהו זהב ולא היה קולו ערב נטלו את צפויו והיה קולו ערב כמו שהיה. ובר"ג דהחליל (סוכה נ:) חמשה וששה גמרינן מאבוב דמשה ומר סבר אין דנין אפשר משאי אפשר, כלומר אבוב אי אפשר לעשותו ממתכת כמו שאמרנו אבוב לחרי [2] זמר לגרדאי ולא קבלוה בס"פ קמא דיומא (כ':). פי' כמו משל הוא אבוב שהיה לשרים גדולים זמר לאנשים פעוטים אינו ערב להון אלא [צ"ל ולא] מחזירין עליו. כנור ועוגב (בראשי' ד' כ"א) תרג' בבלי וירוש' כינרא ואבובא. כחלילים יהמה (ירמי' מ"ח, ל"ו) תרגומו כזמר אבובין דוי [אחי"ה צריך לנקדו אַבּוּב ונדגש הב' לחסרון הנ' ובתשלומו אנבוב וכ"ה בל"ע ופ"א עיי' בע' בְּבְיָא].

אָבִיב (בעברי ובל"ש; Aehrenreife) פירות האילן ותקופה ואביב בג' דר' שמעון בן גמליאל בפ"ק דסנהדר' (י"א: תוספתא פ' ב').

אִבַּבִית (בערבי غِبّ، غُبُوب dreitägiges Fieber עבבית) בב"ר והנחש היה ערום פרש' י"ט. שמעת מימיך אומר חמור זה יוצא חַמה עליה אבבית עליה [בב"ר פי"ט אי' חככים ושם פל"ד חכאכית, ושם פנ"ג אכאכית לגי' בוקסט' אכאכית, ילק' וירא רמז צ"ד עכעבית, ילק' קהלת א', י"ח והרבית ! ועיי' עוד ע' בית נפש. ועיק' הגי' אבבית או יותר טוב עבבית והוא ממש בל"ע קדחת וכן יגיד עליו ההמשך בב"ר פנ"ג שכן דרך החולה להיות שותה הרבה.] והיכן יסורין מצויין על בני אדם קור וחום חמה ואבבית (ב"ר פ' ל"ד). ס"א ועועית. ובפ' נ"ג ויקח לחם וחמת מים נכנסה בו חַמָה ועבעבית.

אֶבּוּב רוֹעֶה (בערבי أُنْبُوب الرَّاعى Hirtenrohr, Pflanze) בשבת בפ' שמונה שרצים (ק"ט:) ושותה את אבוב רועה [3]. פי' עשב הוא ונקרא אֻנְבּוּב אַלְרַעִאי בל' ישמעאל [ולפי' גי' בעל כ"כ עצא אלרעי והוא ל' ערבי عصا الراعى בל' אשכנז קנעטעריך וכ"ה בפי' משניות לרמב"ם שבת פי"ד מ"ג ושם בט"ס עצאלדעי וצ"ל עצא אלרעי. והוא סגולה לבני מעים וכן משתמשים עוד היום לריפוי בני מעים בצומח שנקרא פפעפערקנעטריך ונקרא בל"ר polygonum Hydropiper] ופי' בגמ' חוטרא דרעיא [4] ומפרשין אותו ענף שגדל יחידי שאין לו ענפים אילך ואילך [וכוונתו למה שאמרינן בש"ס שם חוטרא יחידאה וכן פירש"י עץ הגדל יחידי בלא ענף].

☞ אֶבְגֶינוּם (wohlgeboren, edel = εὐγενής) בריש מדר' ויקר' רבה (פ' ב') הבן יקיר: ר' יהושע בר נחמן אמר אבגינום פי' בל' יון איש מיוחס ובעל הערוך גרם אוגנוסטטו (עיי' שם).

אֲבַד (verlieren) חבל על דאבדין ולא משתכחין. בסמוך לאנשי עיר הנדחת בחלק (סנהדר' קי"א.) פי' ווי לאביד שלא נמצא כמותה אחר שנאבדה כלומר שלא נמצא באבות.

* אַבְדָלָה, אַבְדַלְתָּא עיי"ע בדל ושם נסמן.

אַבְדוּמָה (Ἀβραμίς Abramis Brama, Brachsen אַבְרוּמָה) דרש ר' יהודה בר אילעאי אברומא שריא בספ"ק דסוכה (י"ח.) פי' דג שמניחין אותו בחמה עד שמבאיש ועושין צחנתו אבדומה [צ"ל צחנה ממנו] [5], והוא טרית. פ"א אבדומה הוא דג שמו ידוע ובל' יוני אבדומין (א"ב נראה שתכן גירסת אַבְרַמִין באות רי"ש כי כן נקרא מין דג רחב גדל בבריכות מים בל' יוני) [אחי"ה ובאמת גירס' הש"ס בדפוסים ובקצת כ"י אברומה עיין דקדוקי סופרים לסוכה דף כ"ה:]

אַבְדַן (E. N.) אמר אבדן פעם אחת נתקשרו שמים בעבים בגמ' דתפלת המנחה עד הערב (ברכי' כ"ז:) פי' אבא יודן [6] שמו ולישנא דקלילא קרי

---

[1]) ובכ"י ו"ו דיחלי ובכ"י ב"ר הרוא ליקאליה. [2]) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד וכ"ה בש"ס וכ"י ש"ס אבל בדפ"ע בט"ס לחראי. ועל זמרא דגרדאי עיי' סוטי מ"ג. [3]) בנו"ג אבוברואה וכ"ה בע' חטר ב' וכ"ה בירושי שבת פי"ד הלכה ג' אבל במשניות אבוב רועה וכ"ה בירושי שבת פי"ד די"ד ע"ג אבל בכ"י מ' אביבראה ובכ"י א"פ אבו ברועה וצ"ל אבוב רועה ועיי' ד"ס שבת צד ק"כ. אות ד' וצד קכ"א. אות ס'. [4]) כ"ה ג"כ בכ"י מ' וא"פ עיי' ד"ס שם. וכ"ה בע' חטר ב'. [5]) כצ"ל וכן משמע מעה"ק רק שם חסרה מלת צחנה ועיי' עוד ע' צחן ב' וע' טרית וסוכי י"ח. [6]) ואם גם ביבמו' ק"ה: וירו' ברכו' פ"ד הל"ז ופ"ה הל"א הוזכר שם הפרטי אבדן פירושו של רבינו במקומו עומד כי בב"ר פ"י איתא אבא יודן. ולפי דעת המהרז"ף במבה"י צד נ"ח: כוונת התוספי ביבמות שם על ב"ר הנ"ל אבל לפי דעתי על רבינו כיוונו כנראה מלשונם ואבדן לישנא קלילא כמו שכתב, ממש הערוך.

לה אבדן [1]) [אחי"ה ואבא יודן נזכר הרבה פעמים בויק"ר פ"ה ודב"ר פ"ד ע"ש המעשה וכן בירו' הוריו' פ"ג הל"ז דמ"ח. ושם נקר' אבא יהודה].

☞ אֶבְדוּקוּם (glücklich geboren = εὔτοκος) ירושל' דמגלה פ' שלישי (הל' ב') שלח ר' אבהו וכתב להו כבר פייסנו לשלשה לימורין לטוב ילד, לטוב למד, ותרשיש: אבדוקוס, אבמוסוס [אבמסים] = εὐμαθής, leicht begreifend, gelehrig ותלסיום [2]) = θαλάσσιος zum, von, Meere gehörig) פי' בלשון יוני אבדוקוס טוב ילד, אבמוסוס טוב למד, תלסיום דבר של ים ואבן טובה אשר עינה כעין ים וכן תרג' (שמות כ"ח, כ'; ל"ט, י"ג; יחזק' כ"ח, י"ג; אסתר ח', ט"ו) תרשיש כרום ימא. ורב אבהו כתב בל' חכמה שאם תבא האגרת ליד נכרים לא תובן כוונתו והתלמוד פי' שמותן).

☞ אַבָהוּנוּם (Waldesel מרכב מן אַבָּא Wald ומן ל"י Esel, ὄνος) ירוש' דכלאים פרק שמיני (הלכ' ג') מאי אבהונום חמור סלק כן גרס בעל הערוך בע' לבדקס. וגרסת נוסחאות שלנו אבחטום ובל' יוני חמור נקרא הונום ופי' אבהונום חמור של ציה ומדבר חרב והוא הנקרא חמור סליק או סרק שהוא חמור יערי) [אחי"ה ודע דהצעת הסוגיא כך היא בירוש' כלאים הנ"ל: ולא הלובדקום אית תניי תני הניברקום — מ"ד ניברקום אבחטום מהו אבחטום חמור סלק. ובירוש' שבת פ' ה' הל' א': לובדקום אית תניי תני לגדקס . . . מאן דמר לגדקס אמבטום מהו אמבטום חמור סלק. ומזה תראה דעיקר המלה תחת אבחטום של דפוסים (או אבהונום של רבינו בעל הערוך לפי כ"י וקצת דפוסים עיי"ע לבדקס) כמו בירוש': אמבטום. ובאמת בדפוס ויניציאה תרצ"א בערוך לבדקס ג"כ הנוסחא אמבטום גם בירוש' כלאים. ואמבטום בל' יוני (der Aufsteigende ἐμβάτης) ממש כמו סלק בארמית וזה שאמר אמבטום חמור סלק. ומלת לבדקום (זה גירס' נכונה של בע"ה) הוא בל' רומי silvaticus der im Wald befindliche Wilde; ותחת הניברקום ולגדקס נ"ל לתקן: הָנַקְרוּם בלשון יוני ממש ὄναγρος Waldesel. ולפי זה הכל על מקומו יבא בשלום].

☞ אִבּוּ (= אִיבּוּ, אייבו בלשון ערבי يويو Raubvogel, smerrilus) תרגום בבלי (אונקלוס ויקרא י"א, י"ט; דברי' י"ד, י"ח) של והאנפה למינה ואבו לזנה. תרג' ירוש' (דברי' י"ד, י"ג ת"י ב') והדאה והאיה [צ"ל והראה ואת האיה]: וותא וית אבו.

אַבְזַקְתּ (בל"פ بَزَك Tausendfüssler, Insekt von gelblicher Farbe) מאי הבריקה ר' אבא [בנו"נ רבא ובהיות המלה מל"פ מחצבה נ"ל גי' הש"ס יותר קרוב כי רבא אמורא של בבל ור' אבא של א"י היה כנודע] אמר אבזקת בגמ' דהשוכר את החמור בפ' השוכר את האומנין (ב"מ ע"ח:) פי' אבזקת תולעת הנקרא עש ואוכל הבגדים שהן מילתא. וי"מ אַבְזְקַת Fäulniss, Schimmel) בל' פרסי بوزك) רקב בעצמות מולאות שהן פרדות, כגון (שבת נ"ב.) מולאות של בית רבי [אחי"ה והתו' מדחין דעה זו. וכפי' ראשון אי' ג"כ ברש"י התולעים התליעו רגליה ועל זה יפה עולה ההמשך שאי' שם תיכף ההוא דאמר להו אבזקת במילתא דמלכא אמרו ליה במאי בטלי כסף או בטלי דהב איכא דאמרי בטלי כסף ואמר וקטלוה א"ד בטלי דהב אמר ושבקוה ע"כ ונ"ל להסבירו כי אבזקת היא תולעת האמורה למעלה והיא מסורקת בגוונים ירוקים ככרתי ובמקום במילתא צ"ל בטולתא והוא ל' סורי טולתא פי' כלי תבשיל שמבשלין בו וטלי הוא ל' פרסי تال וכ"ה בל' הונגרי tál כלומר קערה. עיי"ע טל א' בפי' הבית ושיעורו האי דאמר שנפל אבזקת תולעת ירק בכלי תבשיל של מלך ושאלו אותו באיזה קערה נפלה א"ד בקערה כסף אמר והרגו אותו עבד של מלך שבקערת כסף שהיא לבנה ניכרת היא התולעת הירוקה ולמה לא השליכה חוצה וא"ד בקערת זהב נפלה ופטרו את העבד מאחר שאינה ניכרת התולעת ואינה נבדלת גוונה מגוון של קערה שהיא ג"כ ירוקה] (א"ב ברק ובזק שמות נרדפים הם א"כ הבריקה אבזקת).

אַבְזַר (בל' ערבי أَبْزَار בלשון פרסי ابزار Gewürz) עולה וכל אביזרהא בר"ג דאלו מנחות נקמצות (מנחות ע"ג:). אינהו וכל אביזריהו בס"ג דפ' בן סורר ומורה (סנהד' ע"ד:). פי' כל מידי דשייך לאותן ז' מצות ובל' ישמעאל קורין אבזאר והוא תבלין של קדרה (א"ב בנוסחאות דידן גרסינן עולה וכל חברתה, וגרסינן אינהו וכל אברזייו) [אחי"ה הרב מוספיא גי' אחרת היה לו בסנהדרין ומלת אברזייו הוא ממש לשון פרסי ابزار אבל לפנינו איתא אבזרייהו. ומפירש"י נראה דהיה ג"כ במנחות הגירס' הזאת כערוך דפי' שם: אבזרייהו. לוד (צ"ל לור) אפרטנמ"נט leur appertement,

---

[1]) בנו"ג אבידן אבל לפי גי' כ"י אבדאן ואבדן עיי' ד"ס ברכו' צד ס"ט: ובכ"י ו"ו אבאדן וכ"ה בכ"י ל"ד. ובברכות שם אי' עוד והאמר אבדן וזו לפי גי' כ"י מ' ובכ"י פ' אבדאן אבל בנו"ג ר' אבין עיין ד"ס שם אות א'. [2]) בירוש' מגילי בט"ס אבדוקים אבמסין תלתכים.

ihr Zubehör ודוגמתו במנחות עולה וכל אבזרייהו. וכן הגירס׳ בילקוט במדבר פרש׳ ט״ו רמז תשמ״ו: אביזרהא.

☞ אבחטום (עיין ע׳ אבהונוס).

אַבַּט (בל׳ פרסי آبْزَه Wasserbehälter, Wasser-versammlung.) אבטאות של כְרכים בגמ׳ דמעשה שעשו אנשי טבריה בפ׳ כירה (שבת מ. מ:) פי׳ בריכות [1] שעושין בבית המרחץ. וי״א עביט של מימי רגלים. וי״א אשטוב״א [בלע״ז it. stufa Schwitzbad) וכן פי׳ שמא באבטי [2] עיברה כששאלו את בן זומא בפ׳ אין דורשין (חגיגה ט״ו.) (א״ב בנוסחאות דידן כתוב אמבטאות ופי׳ מלה זו ἐμβατή בל׳ יוני כלי גדול לטבול ולרחוץ Badewanne) בתוכו).

*אֲבַטָא (בל״ערבי بَطَّة lederner Schlauch; בל״פ بط Weinflasche) בע״ז ל״ד: הני אבטא דטייעי בתר תליסר ירחי שתא שרי. פי׳ בל׳ ערבי חמת מעור עשויה לשום שמה מים או יין. ונכון פירש״י חמת מעור עב וקורין אותו בוטין fr. boute, ledernes Weingefäss) אבל רבינו בע״ה גרס אכטא בכ״ף. עיין מה שכתבתי שם וגם ר״ח גורס כב׳ עי׳ תוספ׳ ע״ז הנ״ל ד״ה אכטא.

אַבַטְלְיוֹת (= ἀποτέλειοι gr. Stadtobrigkeit) בשני אבטליות [3] כגון של נמר ונמורי [4]) בגמ׳ דמעשר בהמה מצטרף בפ׳ מעשר בהמה (בכורי נ״ה.). ס״א אבטלאות פי׳ כרכים גדולים דבמקום שיש שם גשר דמי ואין שם מים ביניהן ומצי למיזל הני להני.

אֶבְטִינָם (שעצ״פ Εὐτίνοος wahrsch. auch; Compos. von εὐ gut und θῦμα Räucherwerk) הוליכוהו לעליית בית אבטינס בריש משנה דיומא (י״ח:) ובר׳ תמיד (כ״ה:) פי׳ מוליכין אותו לבית אחד נקרא בית אבטינס שהיו ממונים על מעשה הקטורת כדי שילמדהו חפינה וכן אמר תנא ללמדו חפינה (יומא י״ט. ועיי׳ שם ל״ח. שקלי׳ ז׳:)

* אבטיגא ט״ס עיי׳ ע׳ אנטיניא.

☞ אֶבְטְיוֹנָם [5]) (Untersuchungsrichter, εὔθυνος der Rechenschaft abverlangt) ירושל׳ דשבת פ׳ במה אשה (פר׳ ו׳ ד׳ ח׳) רבי אלעזר על לפוניה אתא אבטיונס דרומאי ואוקמיה מאחריו פי׳ בל׳ רומי שר שומרי העיר ופקיד על הצופים).

אַבַּיֵי (שע״פ או מל״פ آب بابا Würde geziemend, איש הראוי לכבוד או מל׳ ערבי שע״פ ألأبّ Löwe) [6] שאל מר רב יעקב החבר בן מר ר׳ ניסים אשר ממדינת קירואן לב״ד הגדול של אדונינו שרירא ראש ישיבת גאון יעקב ולב״ד הגדול של אדונינו [רב] האי אב ב״ד ישיבת גאון יעקב זו השאילה [7]) והשיבוהו כך: וששאלתם אית בפירושי דגבן כל רב מבבל כל רבי מא״י מ״ט מקצת תנאי ואמוראי בשמא גרידא כגון שמעון הצדיק (יומא ט. ל״ט. ושם: מגילה י״א. נדרים ט: י. נזי׳ ד: סוטי׳ ל״ג. אבות א, ב, מנחות ק״ט:) אנטיגנוס איש סוכו (אבות א׳ ג׳), יוסי בן יועזר (פסחי׳ ט״ז. נדרי׳ י״ט. חגיגי׳ ט״ז. י״ח: כ׳. סוטי׳ מ״ז. ב״ב קל״ג: ע״ז ל״ז. עדי׳ ח׳, ד׳, אבות א׳ ד׳, תמורי׳ ט״ו: שבת י״ד: ט״ו.), יוסי בן יוחנן (חגיגה ט״ז. אבות א, ה׳) רב ושמואל אביי ורבא. ומקצתהון בשם רבי כגון ר׳ עקיבה, ר׳ יוסא, ר׳ שמעון, ומקצתהון בשם מר כגון מר עוקבא, מר ינוקא. ומקצתהון בשם רב כגון רב הונה, ורב יהודה. ומקצתהון בשם רבן כגון רבן גמליאל ורבן יוחנן בן זכאי. ודאי כמו ששמעת כי רבי מחכמי א״י הסמוכין שם. בסנהדרין שלהן דאמרינן לענין סמיכת זקנים (סנהדי׳ סוף י״ג:) דסמכין ליה וקרו ליה רבי ויהבין ליה רשותא למידן דיני קנסות. ורב מחכמי בבל הסמוכין בישיבות שלהן. והדורות הראשונים שהיו גדולים מאד לא היו צריכים לרברבם לא ברבן, ולא ברבי, ולא ברב, לא לחכמי בבל ולא לחכמי א״י שהרי [אמר] הלל עלה מבבל (פסחים ס״ו. סוכה כ׳.) [וביוחסין השלם אי׳ עוד כאן הוספה: ולא נאמרה רבנות בשמו והנביאים היו חשובים אותם שאומרים חגי הנביא, לא עלה עזרה מבבל] ואין מרברבין אותן עם הזכרת שמותיהן ולא שמענו. כי התחילה זו

[1]) כ״ה ישר בכל כ״י ובדפ״ר וויניצי׳ ועה״ק שנת שנ״ב אבל בשדפ״ע בט״ס כריכות. [2]) וגי׳ באבטי אי׳ עוד ע׳ אודגא ועי׳ בטת אבל בכ״י ו״ו הגי׳ באמבטי וכ״ה בנוסחי׳ וכ״ה בכ״י חגיגה צד כ״ו: בד״ס וכ״ה בתוספ׳ כתובי׳ ו׳: ד״ה רוב בקיאין. ועיין עוד ע׳ אמבטי. [3]) כ״ה בנוסחי׳. ובתוספתא בכורות פ״ז אבטילאות; ירוש׳ מגילי׳ פ״א הל״א; ירו׳ ב״ב פ״ג הל״ג אבטניות. [4]) כ״ה בבכורות ועיי״ע נמר ג׳ אבל בכ״י ל״ד של נמי ונמורי, ובכ״י ג״ג נמי ונומרי ובכ״י ו״ו נמודי. כ״י ב״ר שולנו ופטורי, ובדפ״ר בטעות גדולה כגון בהמה שולגמי ובשדפ״ע שולנמי ופטורי, תוספתא בכורי׳ השולמי ומנרי, ירו׳ ב״ב שלוכי ונבירא ועיי׳ עוד נייבויער גיאגרפיע תלמודית צד רמ״ח. [5]) לדעת מהרי״פ בספרו עט״ש צד ק״ג פתרונו בל׳ רומי ויוני האמצעי ὀπτίων Optio פירש ממונה על צרכי החיילות. [6]) כן נקרא ד״מ מחמד בן יעקב עיי׳ קסטיללוס היפטגלוטטון א׳, י״א. אבל היותר נראה שהוא שם פרטי פרסי ועיי׳ תולדות ר״נ מהגאון שי״ר צד ע״א ועיי׳ עוד ע׳ ביבי. [7]) כאן חסרה השאלה ע״י התרשלות הסופרים שהשמיטוה וראיתי בס׳ יוחסין השלם צד פ״ג הובא כל הע׳ הזה בקצת שיבושים ע״ש.

אלא כנשיאים מרבן גמליאל הזקן ורבי שמעון בנו שנהרג בחרבן בית שני ורבן יוחנן בן זכאי כולן נשיאים ואף רבי התחיל מסמוכים מאותה שעה ר' צדוק ור' אליעזר בן יעקב ופשט הדבר מתלמידי ר' יוחנן בן זכאי ולהלן. וסדור בפי הכל גדול מרב רבי, וגדול מרבי רבן, גדול מרבן שמו [1] ולא מצאנו אדם שנקרא רבן חוץ מן הנשיאים ואע"פ שמפורש בסוף מסכת עדיות תוספת (תוספתא עדיות פ' ג') בלש' הזה מי שיש לו תלמידים ולתלמידיו תלמידים קורין אותו רבן, נשתכחו [ובתוספתא בט"ס נשתכחו] תלמידיו קורין אותו רבן, נשתכחו אלו ואלו קורין אותו בשמו. אעפ"כ לא מצאנו רבן אלא נשיאים, רבן גמליאל, רבן שמעון, רבן יוחנן בן זכאי (ברכ' י"ז. כ"ח: ל"ד: שבת קכ"א. קמ"ו. קנ"ג. ערובי י"ט. פסחי' ג': כ"ו. צ"ד. ביצ' ה'. שם: חגיג' ג': ה. י"ג. י"ד: ר"ה י"ח. כ"א: כ"ט: ל'. ל"א: יומ' ל"ט: ע"א. סוכ' כ"ו: כ"ח. ל"ב: מ"א. שם: שקלי' א, ה, יבמות ק"ה. כתובי' י"ד. כ"ב: ס"ו: ק"ה. ק"ז: קידוש' כ"ב: גטין נ"ו. נדרי' ל"ג: סוטי כ"ז: כ"ט: מ'. מ"ז. מ"ט. בבא קמא ע"ט: בבא בתרא י. שם: פ"ט. קט"ו: קל"ד. סנהדרין ט': ל"ב: מ'. מ"א. שם: מ"ה. פ"א: הורי' י: עדיו' ח', ג. ז. אבות ב', ח, מנחי' כ"א: מ"ו: ס"ה. ס"ו. ס"ח, בכו' ה'. כריתי ט'. נדה ט"ו. כלים ב', ב; י"ז, ט"ז, ידים ד'. ג. ו. אדר"נ פרק י"ד. — ואלה המקומות אשר נזכר בהן בן זכאי ברכי כ"ה: שבת ל"ד. מגילי כ"ז: הולי' נ"ב. (ע"ש רש"י). ב"ב מ"ב: ערובי' ט. נדה מ"א:) (רבינו [2]) הקדוש ואע"פ שנקרא ר' יהודה הנשיא ולא נקרא רבן בלשון הזה אלא רבינו ואעפ"כ כינה שמו) [אחי"ה ט"ס לפע"ד וצ"ל ורבינו הקדוש אע"פ שנקרא ר' יהודה הנשיא לא נקרא רבן בלשון הזה אלא רבינו אעפ"כ הוא בעצמו כינה שמו רבי וכן אמר רבי אומר] ויש בתנאים שקרואין רב במקומות ידועין כגון רב [3]) חמא אמר בשבת (קל"ה:). רב אבא אמר בהודאה תחילה וסוף בברכות (מ"ט.). רב אבא אמר שאלתי את סומכוס בכתובות (פ"א. עיי' ע' רב א'). אבל מר אחת משני דרכים או מי שזה עיקר שמו כגון [4]) מר בר אמימר, (שבת מ"ה: פסחי' ע"ד: ביצ' כ"ז: סוכה ל"ב: מ"א: כתובות מ"ג: ב"מ ס"ח. ב"ב קע"ד.) מר בר רב אשי (ברכ' כ"ו. ל"ו. ל"ח. מ"ד: [עי' רש"י] מ"ה: שבת ק"ז. קי"ט. ערובי ק"ב: פסחי' כ"ה: מ"ז: ע"ו: פ"א: ק"ו. מ"ק י"ד. יומ' מ"ח. פ"ג. סוכ' ל"ב: [עי' ר' אשר] כתובי' ח. י"ט: כ'. ל"ט. נ"ד. ס': ס"ט. פ"ב. צ"ו. קידושי ד'. שם: ח'. ל"א: מ"ט. גטין ז'. כ"ט: נ"ט. ס. נדרי' ד'. נזי' י"ז. ל"ח: מ"ג. סוטי כ"ז: ל"ח: מ"ח. ב"ק כ"א. ב"מ ל"ה: ס"ז: ב"ב ה': י"ב: כ"ו. מ"ח: מ"ט. פ"ו. קכ"ב: קכ"ח. שם: קכ"ט. קמ"ב: קמ"ג: קמ"ח: ע"ז כ"ח. ע"ה: סנהדי' כ"ז. כ"ט: ע"ז: שבועי' מ"א. זבחי' י"ט. מנחו' י"א. ל"ז: ע"ח. בכורות ג'. ל"ו. מ"ד: חולין י"ח: ל"ז: נ"ח: ע'. ע"ו: פ"ד. צ"ג: צ"ז: צ"ח. ק"ח: ק"ח. קמ"א. נדה מ"ד: נ"ה.) או מי שזה חלק משמו כגון [5]) מר קשישא, ומר ינוקא בני רב חסדא (פסחי' ק"ז. סוכה ח'. תענית כ"ח. יבמות קט"ו: כתובות פ"ט: גטין נ': פ"ז. נדרים כ"ד. בבא קמא צ"ו: בבא מציעא י"ז: ס"ו: ק"ח. בבא בתרא ז': ל"ח. ס"ד. ע"ז ע"א: סנהדרין מ"ה: מנחות ק"ט: חולין י"ח: שבת קי"ד: [יעוין שבת צ"ה. צ"ו.] אלו דרך אחד. ודרך שנייה ראשי גליות שבבל והנשיאים המעותדים לנשיאות מבית דוד כגון מר עוקבא (ברכות י. שם: י"ג: כ"ט: מ"ד. שבת ל"ב. נ"ד: נ"ה. ע"ה: ק"ח: ק"ט. קט"ז: קי"ט: ק"מ. ערובין ס"ה. פ"א. פסחים מ'. ביצה י"א. מ"ק ט"ז: כ': כ"ו: ר"ה י"ט: כ"ב. תענית י"א: יבמות י"ב. ס"ג: ע"ו. כתובות מ"ח. ס': ס"ז:

---

[1]) וכ"ה בסדר תנאים ואמוראים. [2]) וביוחסין שם הוסיף לטעות לשום שתי נקודות אחר רבינו הקדוש וע"י תיקוננו דעת לנבון נקל ששיעורו אם גם ר' יהודה היה נשיא וראוי לקרותו רבן בכל זאת יקרא (בדרך כבוד) רבינו. והוא עצמו מכנה את שמו רבי כגון אם הוא מדבר בעדו בנסתר ד"מ אמר רבי נראין דברי פלוני וכ' עיי' מ"מ בר"מ למהרז"ף צד קצ"ה והוספות ומפתח צד י"ד. וגם נקרא בפי האחרונים רבינו הקדוש עיי' ד"מ צד קצ"א הערה ו'. [3]) וכ"ה בדפו' שונצינו בשתי הפעמים וכתב בעל ד"ס שם צד קנ"ח: אות ד' וטעות הוא דתנא דברייתא הוא ע"כ ופליאה שנעלם ממנו כי כן גרס ג"כ רבינו ובכ"י מ' בשתי הפעמים ר' אבא וכ"ה בעי' רב וכ"ה ביוחסין השלם שם, ובנו"ג רבי חמא ולא רב חמא כמו שכתב בעל הפשב"ע ח"ב ע' רב ע"ש. ובס' העיטור הביא את שתי הנוסחאות ר' חמא ורב אבא. וביוחסין השלם צד ק"מ כתוב רב חמא בברייתא נראה שהוא אביו של ר' חנינא בר חמא. ושם נסמן כל רבי חמא ורב חמא ע"ש. [4]) ועוד יש להוסיף מר בר רב אדא (שבת ק"מ. ובכ"י מ' לי' רב ובכ"י א"פ לי' אדא. עיין ד"ס שם צד קס"ח:) והוא בן רב אדא בר אהבה כדעת היוחסין השלם צד קס"ו: מר בר רב אידאי (חולין ס"ג.), מר בר אידי (יבמות ק"ו:), מר בריה דרי אחא (מ"ק י"א:), מר בר המדורי או לגי' רבינו בר המדורי עיי"ע, מר בר חייא (ב"ב קס"ה: חולי' מ"ה:), מר בר פופידתא (עירו' ס'. ועיי"ע בי תיבנא), מר בריה דרבינא (ברכות ד':. י"ז. ב"ה: ל': ל"א. ל"ט: נ"ד. נ"ז: נ"ח. שבת ל"ח: ס"א. ס"ג. פ': צ"ד: ק"ח. קל"ו. קמ"א. קמ"ה: עירו' ס"ה. פסחי' ל"ג. מ'. ס"ח: ק"ג. יבמות כ"א: כ"ב. פ"ו. קידושי ל"ט. מ'. נזי' נ': ב"ק ל"ת. פ"ח. ע"ז ב': סנהדרין פ"ד: ק"ה. ק"ו: מנחו' ה': ל"ה: מ"ב. חולי' י"א. מ"ג: קי"ד: ערכי' ט"ז: כריתות ט"ו. ע"ש), מר בריה דרי יוסף (שבת מ"ה: קט"ז. ביצה כ"ז: גיטי' ע"ב: ב"מ ס"ז. עיי' רא"ש, ב"ב קמ"ב: בכורו' ד. מ"ז. חולי' מ"ח: נדה מ"ד.) מר בר יאידאי עיי' יוחסין השלם צד קס"ו: [5]) וכן יש להוסיף מר אחא (שבת קי"א. ע"ש ב"ק קי"ב: עיי' רש"י), מר הונא (ב"מ מ"ז.), מר ממשכי (מנחו' מ"ג. עיי' רש"י ויוחסי' השלם צד קס"ז.)

ס"ט. ע'. ע"ט. פ"ז. צ"ד: [עי' ב"ב קנ"א.] ק"ה: קידושין מ"ד: ס"א. גיטין ז'. ע'. פ"ח. סוטה ה. ב"ק קי"ב: ב"מ ע. ב"ב י: נ"ד. קכ"ו. קמ"ד: ע"ז י"ז. כ"ב: כ"ז. ל"ד. [עי' תוספ'] ע"ו. סנהדר' כ"א: כ"ח: ל"א: ל"ח. ע'. זבחים נ"ה: חולין מ"ג. ק"ה. ערכי' ט"ו: כ"ה. נדה נ"ב. שם: ס"ז.) **מר יוחנא** (חולין קל"ג.) **מר יהודה** [**וביוחסי' השלם שם נשמט בטעות**] (עירובין כ"ד. ס"א: קידושין נ"ח. ע"ז ט"ז: ע"ו: חולין מ"ג: מ"ח.) **ומר זוטרא** (ברכות ה'. ו': ח'. כ"ג. כ"ה. כ"ו. כ"ט. ל'. ל"ה: ל"ח. מ"ג: מ"ד: מ"ה: נ': נ"ג: נ"ד: נ"ח: שבת כ"ז: מ"ד. נ. שם: ע"ה. [שם ר' זוטרא אבל עיי' ברש"י ובאשרי] פ"א. פ"ח: צ"ו. קי"ג: [עי' באשרי] קכ"ט. קל"ט. ק"מ. קמ"ב: עירובין מ"א: פסחים ב': י': י"ז. כ"ג. ל"ט: מ"ב. ס"ב. שם: צ"ט: ק"ג: ק"ב. ביצה ו'. ח'. ט"ז. כ"א: כ"ה: ל"ד: ל"ה: ל"ח. חגיגה ג'. ו': ט"ז. מ"ק ה'. י"ב. י"א. י"ח. כ"ח. שם: ר"ה י"א. יומא כ"א: כ"ז: כ"ח. כ"ט: מ"ט: פ"ו: [שם ר' זוטרא] פ"ז: סוכה ג'. מ"ה. מ"ו. נ': מגילה כ"ז: כ"ח. תענית י"ב: ט"ז: י"ח: יבמות ט"ו. ל"ו: ל"ט: [לפי גירסי' הרי"ף ואשרי] מ"ב. מ"ד. ע"א: ע"ד. ע"ח: ק"ו: כתובות ל"ג: ס"א. ס"ג: ס"ז: ס"ט: צ"א. קידושין ז'. כ"א. ל"ה: מ'. נ"ו: ס"ה: ע"ט: פ"א. גיטין ז': י"ד. מ"ט: נ': פ"ו: נדרים ד'. ז'. פ"א. נזיר כ"ב: מ"ז: נ"ז: סוטה י'. כ"א. מ'. ב"ק י"ג. כ"ט: מ"א. ע"א. פ'. פ"א: קט"ו. ב"מ ד': ט"ו: כ"ב. כ"ד. נ"ה. [ע"ש] נ"ט. ס"ו: ס"ז: פ"ח: צ: ק"ו. קי"א. ב"ב ז'. שם: כ"ט. שם: ס"א. ע': ע"א. ע"ה. פ"ו. קכ"ו: קכ"ח: קמ"ד. קמ"ז. קנ"א: [עי' אשרי] קנ"ה: קנ"ו. קס"א: ע"ז ל"ז: מ"ו: ע"ב: סנהדרין ה'. ז': כ"א: כ"ט. שם: מ"ב. מ"ח: צ"ד. ק"ה. ק"ו. שם: שבועות ל': מכות י"ב. כ"ד. הוריות י"ג. זבחים ט'. כ"ב. כ"ז. מ"ח: מ"ט: נ'. מנחות ל"א. ל"ה: נ"ו. ק': בכורות י"ב. כ"ז: נ"ד: חולין י"ח. שם: מ': מ"ג. מ"ד: מ"ח. מ"ט. נ"א: ס"ב. ע"ד: פ"ד. צ"ג: [עיי' רש"ל] צ"ד: ק"ח. קי"ב. תמורה ח': י"ט. נדה כ'. ל"ב. ל"ו. ל"ח: מ"ט. ס"א: ס"ז:). **ויש בהם שמאחרין את מר אחר שמותיהן כגון** [1]) **הונא מר** (כתובות י'. קידושין ו: גטין י"ד. ב"מ פ"א. חולין מ"ז. כ"ט. נ"א: נ"ה: **יהודה מר** (כתובות פ':) **בר מרי מר** (לא מצאתיו. ראה זה מצאתי **רב מרי בר מר** מגילה ז': ערובין כ"א. יבמות ע"ו. גטין פ"ו. ב"ק כ"א. צ"ז סנהדרין ל"ח.) **אמי מר** (לא מצאתיו אולי הוא **אבא מר** ברכות מ"ה: כתובות ח'. פ"ה. קידושין ל"ב: סוטה ל"ח: ב"מ ס"ט:) **אלא רבינו שמואל שתלמידיו אמרו מר שמואל** (ברכות י"ט. מ"ט: שבת ק"ח: ערובין ו': ע"ד: פ"א. ק"ב. ביצה י"ד: ט"ז: כ"א: כ"ה: מ"ק י"ח. סוכה י"א. כתובות כ"א. כ"ג. נ"ד. ס"א. פ"ט. קידושין כ"א. ל"ג: ס"ו. גטין ל"ח. מ"ד: נדרים נ"ה. ב"מ ח: י"ד. ט"ו. ט"ז: כ"ד: נ"א: ע': בבא בתרא ל"ח: ע"ז כ"ח: מכות ג': [עיי' ב"מ נ"א:] מנחות ל"ד. בכורות ל"ט. חולין ל"ח. ס"ב: ק"ח. קי"א: ערכין כ"ט: נדה כ"ה. [עיי' ע' זג חי] כ"ה: ס"ו.) **ומבית דוד שקורין אותו** [**ורבנא כגון**] **רבנא נחמיה ורבנא עוקבא בני ברתיה דרב** (כ"ב נ"א: [עי' שם] חולין צ"ב. גיטין נ"ב: ועיין עוד שבת כ': ב"מ צ"א: ורש"ל שם) **ואמרינן** (פסחים קמ"ו: ביצה כ"ט. סוטה ל"ט.) **אדבריה ר' חסדא לרבנא עוקבא ודרש—. אבל רב שכתבת כי הוא בקרואין בשמותיהן לא רב שמו אלא אַבָּא שמו ומפורש בכמה מקומות מן התלמוד דקאמר שמואל לא ידע אבא** [2]) (שבת נ"ג. [עי' רש"י] עירובין ע"ח. בבא קמא ס"ב. חולין מ"ה: [עי' רש"י] **וסבר אבא**[3]) **וכיוצא באלו** (ברכות מ"ז. [עי' רש"י] ס': עירובין צ"ד. פסחים פ'. קי"ט: [עי' רשב"ם] תענית ד': [עי' רש"י] יבמות נ"ז: [עי' רש"י ד"ה ומודה ותוס' ד"ה אמר] כתובות ק"ז. בבא קמא י"א. בבא בתרא נ"ב. [עי' רשב"ם] נ"ג. חולין ל"ח. [ע' רש"י ד"ה לאבא ותוספ' ד"ה אצטריך] מ"ה: [עיי' רש"י ד"ה אבא] נ"ט. [עי' ע' נקר א'] **ואמרינן בפ' ראשית הגז** (חולין קל"ז:) **כי סליק אסי בר הני** [4]) **א"ל ר' יוחנן מאן ריש סידרא בבבל א"ל אבא אריכא א"ל אבא אריכא קרית ליה נהירנא כד הוה יתיבנא (אחוריה** [5]) **שבע עשרה שורין אחוריה דרב ורב קמיה דר' ונפקין זיקוקין דנור מפומיה דרב לפומיה דר' ומפומיה דר' לפומיה דרב ולית אנא ידענא מה אינון אמרין ואת אבא אריכא קרית ליה? אבל שמואל ודאי כיון דהוא רישא דאמוראי ליקאריה ומשום דכולהו שמעיה לא קריוהי רב ולא אסתמיך התם.** [**אחי"ה המאמר הזה קשה להבין ובלי ספק ידים רפות קלקלוהו בדפוס ולפי דעתי כך צ"ל: אבל**[6]) **שמואל ודאי כיון דהוא**

---

[1]) ויש להוסיף **רב אחא בר ביבי מר** (יבמו' ח'.) וביוחסין השלם צד פ"ד הגי' **בר מרימר אמימר** במקום **בר מרי מר אמי מר.** [2]) ונקרא עוד רב בשם אבא מרב כהנא (ברכות ס"ב. עיי' חגיגי' ה':) מרב הונא (פסחיי ק"ז.) מרב המנונא (יומי פ"ז.) מרי יוחנן (חולי' פ"ד.) ושיטת רש"י ידועה שאבא לשון חשיבות הוא (כמו אבי אבי רכב ישראל וגו'. ובלו"ר pater. עיי' סה"ד ע' אבא והפשב"ע ע' אביי. ונ"ל להביא ראיה מתענית י"ג. שנקרא ר' אידי: אבא ועיי' עוד ת"י יומא פ"ז ד"ה קאזיל, ומצאנו אבא שם פרטי ברכו' י"ח: תעני' כ"ג ואילך, פסחיי נ"ז. גיטיי נ"ו. חולין קי"א: תוספתא חולין פ"ד ירו' ב"מ פ"ב ד"ח ע"ג ב"ר פ"י ויק"ר פ"ה ועיי"ע אבדן. ועיי' עוד יוחסין השלם צד ק"א ואילך. [3]) לא ידעתי כעת מקומו. [4]) בנו"נ איסי בר הינִי וכ"ה ביוחסין השלם צד קי"א אבל צד פ"ד אי' אסי בר חגי. [5]) יש למחוק וכן לי' בדפ"ר ולי' ביוחסיי צד פ"ד ובחולי' הגי' אחר. [6]) כוונת רבינו: שמואל היה קורא לרב: אבא (עיי' לעיל) יען שהיה ג"כ ראש אמוראים וריש מתיבתא (בנהרדעא) כמו רב (בסורא) אבל תלמידיו של רב לא החציפו פניהם לקרותו בשמו אלא בכינוי הכבוד רב. — וביוחסיי שם ג"כ נדפס בטעות.

רישא דאמוראי ליקאריה בשמו וכולהו שמעיה לא קריוהי אלא רב [וכן נראה מבעלי תוספי׳ בחולין ל״ח. ד״ה אצטריך ע״ש.] ולא אסתמיך שמואל התם דליקרי ר׳ (ב״מ פ״ו:) הלכך רב הוה מכני ליה לשמיה הכי ושמואל מכני אריוך (שבת נ״ג. ע״ש פירש״י. קידושין ל״ט. מנחות ל״ח: ע״ש פירש״י. חולין ע״ו: ע״ש פירש״י; ועיי״ע אריוך) ושבור [1] (פסחים נ״ד. [ע״ש פירש״י ד״ה שמואל ועי׳ ע׳ שבור] בבא קמא צ״ו: בבא מציעא קי״ט. [ע״ש פירש״י ד״ה קמיה] בבא בתרא קט״ו: [ע״ש פי׳ רשב״ם ד״ה אמר רבה] אבל כינוי של רבנות לא. ואביי ורבא שכתבת הרי אנו מפרשין לך דאביי נחמני שמו [2]) ומפרשא בכמה דוכתי מגמרא (שבת ל״ג. ע״ד. פסחים קי״ב: [ע״ש פירש״י ד״ה ג׳נחמני] כתובות ס״ה. גיטין ל״ד: [ע״ש פירש״י ד״ה והילכתא מ״ה. נדרים נ״ד: [ע״ש ר״ן ד״ה איתמר] ע״ז נ״ח. הוריות. י״ד. [ע״ש] מעילי כ׳:) ונקיטי רבנן דבר אחוהי דרבה בר נחמני הוה ותלמידיה. וכיון דהוה שמיה נחמני כשם אבוהי דרבה לא הוה קרי ליה כל שעתא נחמני כשם אביו אלא הוה קרי ליה אביי בלשון ארמית כאדם שקורא אביו וסליק ליה אביי וכיון שהיה מן האבות והגדולה [3]) קריוה רבנן הכי. ורבה ורבא: אבה ואבא שמותיהן כאשר הוא ברור, דאמר רב נחמן דציית ליה לאבא [וביוחסי׳ השלם אי׳ עוד אכיל נהמא בהושיקי וצ״ל עיפושא] (פסחים מ׳. ע״ש בפירש״י). וזה רי״ש שבראש המלה סימן הוא לרב ולישנא קלילא. וכן ראמי בר חמא: אמי שמו ומפורש בתלמוד בכמה מקומות היינו דשמעינן ליה לאמי (יבמות פ.) ראבין: אבין שמו (ברכות ו. שם: כ״ב. ל״ז. מ״ד. שם: מ״ז. שבת ה׳. י״ב: כ׳: כ״א: נ׳. נ״ד. ס״ג: ע״ב. ע״ו. פ״ו: ק״א. ק״ח: קי״ב: קל״ד: קמ״ז. עירובין ח׳. ט׳: י׳: כ׳. כ״ב: ע״ה. ע״ח: צ״ט: פסחים י״ג. כ״ה. ל״ד: נ״ו: ע׳: ע״א. ע״ד: ק״ז: ק״ט: ביצה ל״ג: ל״ה. חגיגה ח׳: מ״ק י׳. י״א: כ׳. כ״ב: כ״ה.

כ״ז. ר״ה ט״ו: ל״ה. יומא ג׳: י״ב: מ״א: נ׳. נ״ג: ס״ג. ע״ג. סוכה י״ב. כ״א: ל״ב: מ״ג: מ״ה: תענית כ״ד: יבמות י״ב: ל״ב: ל״ד: מ״ה. מ״ח: נ״ה: נ״ח: ע״ז. פ״ד: פ״ט: צ״ה: ק״ז: ק״ט: כתובות ז׳: ל״ה. מ״ט: נ״ג. נ״ו: נ״ז. ס״ב. פ״ב. ק״ז: קידושין י״ב. כ״ה. נ״ג: נ״ט: [ע״ש] ס״ז. שם: גיטין ה׳: ט׳: נ״ד: ס״ט: פ״ו: נדרים נ׳: ב״ק ל״ו: ע״ו. פ״ב. ק״ז. [ע״ש] ב״מ מ״ה. ק״א. ק״ה: ק״ז. קי״ד. קט״ז: קי״ח: ב״ב כ״ו. כ״ז: ל״ג. מ״ג. מ״ד. שם: נ״א: נ״ה. צ״ד. שם: ק״ד: קכ״ז. קכ״ט. קל״ה: קל״ט. שם: קמ״ד: קמ״ו: קנ״ב. קע״א: קע״ו. ע״ז י״ג: י״ד. ל״ג. ל״ו: נ״ד: ס״ז. ע״ג. סנהדרין כ׳. כ״ג: כ״ה. נ״א. ס״ג. ע״ד. פ״ב. שבועות כ׳: כ״א. ל״ח: מכות ט״ו. זבחים כ. ל״א. ל״ג: ס׳: ס״א: צ״ג: מנחות ז׳: כ״ו: ל׳: נ״ז: ע״א: צ״ה. בכורות כ״ב. כ״ה: נ״ב: חולין כ׳: ל״ב. מ״ח. מ״ט: ע״ה: פ״ה: פ״ו. צ״ז. ק״א: ק״ג: ק״ו. ק״י. קי״א: קכ״ב. קכ״ד. קל״ב. קל״ד: תמורה י״ב: כריתות ז׳: י״ד: כ״ה: מעילי כ״א: נדה י׳: י״ח: כ״ט. ל״ט: ס״ו: ס״ח. ס״ט.) אבין תכלא [4]) (פסחים ע׳: חולין ק״י. [ע״ש דכתיב רבין]) אבין דסמכא (יבמות ס״ד: קידושין מ״ד.) אבון אחי (ב״מ ק״ז.) הרבה כן בתלמוד ראבון אבון שמו רבינא אבינא שמו. אשי ואבינא סוף הוראה (ב״מ פ״ו.). מאה פפי ולא חד אבינא (פסחים פ״ט:) וכן כל כיוצא כאלו כגון רחבה: רב אחבה הוא וכגון רפרם [רב אפרם הוא]. ויש בתלמוד ראבי [5]) דמפרש בפסחים (י״ג: נ״ב:) אמר רחבה א״ר יהודה הר הבית סטיו כפול היה ושכח דאסתפק ליה רב יהודה אמרה או רבי יהודה אמרה ואמר הכי. ואית לן נמי חד [6]) דזוטר מינייהו [אחי״ה גם המאמר הזה מן ויש וכו׳ אין לו שחר אבל נוכל להסבירו ממה שכתב רבינו בע״ה בע׳ רב א׳ וז״ל בפ׳ קמא בפסחים בגמ׳ ועוד (פסחים י״ג:) ובפ׳ לולב וערבה בגמ׳ מצות ערבה (סוכה מ״ה.) אמר רחבא אמר רבי יהודה הר הבית סטיו כפול היה פי׳ הוה מספקא

---

[1]) בכ״י ו״ו א׳ וב׳ ופאריז ובדפ״ר הגי׳ שקוד וכ״ה בכתובי מ״ג; ועיי״ע שקד א׳. [2]) וכ״ה ברש״י גיטין ל״ד: ור״ן נדרים נ״ד: ועיי׳ יוחסין השלם צד ק״ג וכן שם אביי ר״ת ״אשר ״בך ״ירוחם ״יתום. וראיתי להעיר כי בל״ס **אביא** פי׳ מנחם ונחמן. [3]) בדפ״ר והגדולים וביוחסי׳ השלם צד פ״ד: הגי׳: אלא הוי קרי ליה וכו׳ כאדם שקורא א ב י וסליק ליה אביי בלא״ר הבי שלי ואחריו היו החכמים קוראין לו הבי. [4]) בדפ״ר אבין תכאלא וכן מצאתי בכ״י ב׳ מינכען אבון תכאלא. ובכ״י ב״ר בט״ס אבין דבאלא וביוחסי׳ השלם קצר כאן בדברים. [5]) כ״ה לשון ישרה מאד בכ״י ו״ו ב׳ וכ״ה בפי׳ ר״ח עיי׳ בפנים ביאור הגי׳ זו. ובעל סד״ה אות ריש צד ר״ז ואילך האריך למעניתו ולא מצא ידו בפירושו ועיי׳ עוד תוספי חולי׳ ס״ב סע״א ד״ה אמר רחבה ועיי׳ יוחסין השלם צד קפ״ח. ובע׳ רב בדפ״ר נשמטה מלת ר א ב י מפני שלא היה הסופר יודע לפותרה וכתב אמר רחבה אמר — יהודה. [6]) לבאר מאמר הסתום הזה עלה בדעתי לומר שרבינו כיון כי חד ג״כ תואר של ת״ח רק זוטר מכל התוארים כמו שמצאנו בברכות ל״ד: אמר רב ספרא משום חד דבי רבי (ובכ״י מ׳ ר׳ ינאי ובכ״י פ׳ הגי׳ דבי ר׳ אמי עיי׳ ד״ס ברכו׳ צ״ג: וצ״ד. וגי׳ דבי ר׳ ינאי אי׳ באשר״י וגי׳ ר׳ אמי ברי״ף ובעל ד״ס לא רמז עליהם) וכתב היוחסין השלם צד קע״ג וכל היכא דתני רב ספרא משום חד דבי רבי [וכ״ה הגי׳ בב״י או״ח סי׳ ק״א] הוא ר״ג בנו של ר׳ יהודה הנשיא ע״כ. ואולי צ״ל במקום חד: רב וכוונת רבינו על זמן הגאונים ואילך ותואר הכבוד רק רב כגון רב יהודה גאון רב סעדי׳ גאון וכדומה. ובכ״י ו״ו א׳ וב׳ הגי׳ ואית לן נמי רוור מיניה. ולית ליה פיתרא. וביוחסי׳ השלם פ״ד: נגרר לגי׳ המשובשת ויש בתלמוד רבים . . ואמרינן הכי יאית לן נמי וכ׳ וצ״ל ואית וכ׳ — ולא ראיתי מי שהתעורר על העתקת הך ע׳ מספר היוחסין השלם אבל לבקרת גי׳ אמיתית של רבינו לא נצמחה ממנה תועלת גדולה.

ליה אי משום רב יהודה אי משום רבי יהודה והיה מדקדק שלא יחליף השמועות והיה שונה רבי ואמר רבינו יחי לעד אינו כן אילו היה אומר רבי ולא היה אומר לא רב ולא רבי ואינה מלה כלל ואינו אומר טעם ולא כבוד לו וכך אמר יחי לעד כי רחבא לא ראה רבי יהודה מעולם ולא ראה אלא רב יהודה וסופר טעה וכתב רבי יהודה. וראו הגאונים בזמן הזה שאין באותו הדור רבי ואמרו כך אלו דברי רבי חננאל זצ״ל. עכ״ל. וגם דברי רבנו אלה כדברי ספר החתום ונראה בעליל שהמאמר מָלא קמשוני טעיות ועד עתה לא בא המאמר בכור הבחינה וגם בעל סדר הדורות העתיק באות ריש (דף ר״ז ע״ד דפוס קארלסרוא) דברי הערוך מלה במלה ומסיים „לא הבנתי דבריו ואולי יש איזה ט״ס והעתקתי ומי שלבו שלם יתקנו וישא ברכה" ואני לע״ד ראיתי אור בהיר בפירוש רבינו חננאל לפסחים נ״ב: (דף פ״ח דפוס פאריש) וז״ל — הוא האמת שמדקדק דברי רבותיו ועומד בהן על בוריין כרחבא דהוה דייק בין ר׳ לרב שלא תתחלף לו שמועה ויאמר אותה בשם זולתי האומרה וכיון שנסתפק לו בעל השמועה מיהו [צ״ל: מי הוא] אם ר׳ יהודה אמרה אם רב יהודה היה גורסה בשם שניהן דאמר רחבא אמר ראבי יהודה הר הבית סטיו כפול ופו׳ וכו׳. ולפי זה נראה שמקור דברי רבינו בע״ה כפי׳ הראשון מפירושו של ר״ח הנ״ל נובע ולפי דבריו נוכל עתה לתקן טעות הדפוס של ע׳ רב וז״ל בפ״ק בפסחים וכו׳ אמר רחבא אמר ראבי יהודה הר הבית וכו׳ והיה מדקדק שלא יחליף השמועות והיה שונה ראבי ואמר רבינו יחי לעד (נראה שכיון על רב האי גאון) אינו כן אילו היה אומר ראבי לא היה אומר לא רב ולא רבי ואינה מלה כלל ואינו אומר טעם ולא כבוד לו (ר״ל דמאחר שמלת ראבי אין לה הבנה לא הסביר רחבא דייוק לשונו וגם אין מכבד רבו בכינוי בלי־דעת) וכך אמר יחי לעד כי רחבא לא ראה רבי יהודה מעולם (וזה ג״כ דעת רש״י ברכות ל״ג: וביצה י״א:) וכו׳ וראו הגאונים בזמן הזה (ר״ל בזמן ר״ח) שאין באותו הדור רבי (ר״ל שאין באותו הדור שחי בה רחבא) ואמרו כך [צ״ל רב] ר״ל שהתקינו בדברי רחבא תחת רבי: רב) אלו דברי ר״ח זצ״ל. ובפירושו של ר״ח לפסחים הנ״ל לא האריך כל כך. ודע דהמוציא לאור אע״פ שהביא (בדף קצ״ב) שדברי הארוך מגומגמים בלשונם לא מצא ידיו בפירוש נוסחא ישרה של ראבי שהביא ר״ח להאיר בו נתיב הערוך ועיין ג״כ תמיהות של מוציא לאור הפלאת שבערכין חלק ב׳ סוף העמוד. יצא לנו מכל זה דגם בע׳ אביי נראה אור דמאחר שרבינו כתב שלפעמים ריי״ש הוא סימן לרב נדבק בשם הפרטי כגון רחבא תחת רב אחבא וכגון רפרם תחת רב אפרם (או רב אפרים) הפליא לחַוּת בקיאותו שפעם אחת תחת רב ורבי נמצא קיצור במלה אחת ראבי ר״ל האל״ף אחר ר׳ סימן שהבי״ת רפה וכיון על הֲבָרַת רַב והמלה עצמה רַאבִּי כיון ג״כ על רַבִּי ובזה יצא רחבא מידי ספקו אם רב יהודה או רבי יהודה בעל שמועתו. ומאד נשגבו ידיעתו וכח זכרונו של הרב בעל הערוך שהביא דוגמת הקיצור הנ״ל מיניה וביה דהיינו מרחבא מידי דברו בו. ואמת תורה דרכה כי עיקר הנוסחא ראבי, דמלבד מה שהעירנו מפירושו של ר״ח הנ״ל ג״כ בכ״י וויען בע׳ אביי הגירסא ויש בתלמוד ראבי וכו׳ ובכ״י וויען אחר בטעות הסופר רחבי וצ״ל ראבי אבל בכ״י ב״ה, ל״ד אשר בידי וגם בדפוס ראשון של הערוך כתבו הסופרים רבי מפני שלא הבינו לשון משונה ראבי. ובדפוסים אחרים הפליאו לטעות ולכתב רבים![1].

*אַבָּיָה (=אַבְעָיָה das Bitten, Beten; בַּר אַבָּיָה, Mann des Betens, Vorbeter, vom Verb. בְּעִי) בירושלמי פסחים פרק ה׳ הלכ׳ ז׳ דף ל״ב ע״ג חד בר אבייה עבר קמא תיבותא. ובסוף ירוש׳ תענית פ׳ ג׳ דף ס״ז ע״א וירוש׳ שקלים פ׳ א׳ דף ל״ג ע״ב כתיב חד בר אביי. פי׳ בעל תפילה. משרש בעי עיי׳ ערכו.

*אַבְיוּ עיי׳ ערך בר אביו.

אֶבְיוֹן (כל״ם אֶבְיוֹנָא Armer, Dürftiger) כי שומע אל אביונים ה׳ ואת אסיריו לא בזה (תהלים ס״ט, ל״ד) בב״ר פרש׳ ע״א אמר ר׳ בנימין בן לוי לא ראשו של פסק זה סופו, ולא סופו ראשו וכו׳. אביון לא כסיף למתבעיה בפ׳ המקבל בגמ׳ דאחר שכר האדם (ב״מ קי״א:). פי׳ אביון דחוק יותר מן העני. ובויקרא רבה בפ׳ משכיל אל דל בהר סיני (פרש׳ ל״ד) ז׳ שמות נקראו לו: עני, אביון, מסכן, דל, מך, רש, דך. עני כמשמעו. אביון שהוא רואה דבר ואינו אוכל רואה דבר ואינו שותה ותאב לכל[2]. מסכן שהוא בזוי לפני כל,

---

[1]) וזמן רב אחר שגמרתי לכתוב מ״ש למעלה ראיתי בד״ס לביצ׳ י״א ואילך שכבר התעורר החכם ב״מ ד״ס על גי׳ ראבי ואף כי בקצת באופן אחר ועיי׳ עוד יומ׳ ע״ב: וד״ס שם צד ק״ז. ובכ״י רש״י לפסחי׳ נ״ב: הגי׳ „רבי" עיי׳ ד״ס שם צד ע״ז. וא״כ קרוב הדבר שע״י נקודות אלה הרשים רש״י ג״כ גי׳ ראבי ר״ל אלף רפוייה ובי״ת רפוייה. [2]) ולפי זה גזרו משרש אבה (שמות י׳, כ״ז; דברי׳ י׳, י׳) ובויק״ר הגי׳ שמתאב לכל.

היך כמה דאת אמר (קהלת ט׳ ט״ז) וחכמת המסכן בזויה. דל שהוא מדולדל מנכסיו. דך שהוא מדוכדך. רש שהוא מתרושש. מך שהוא בפני כל מך כאסקופה התחתונה [1].

* אֶבְיוֹנֵי עיי׳ ערך בי אבידן.

* אֶבְיוֹנוּת (אביון Dürftigkeit, deriv. von) סוף מדרש תהלים מזמור ע׳ (דף ל״ח ע״ג) אמר דוד לפני הקב״ה רבש״ע חשוב לעניותי ואביונותי וגאלני חושה.

1 אֶבְיוֹנוֹת (אֲבִיֹּנוֹת Kapperbeeren, Kapper, phön. s. h. Lex. תמרות אביונות וקפריסין) בפ׳ הכובש במעשרות (מעשר ד׳, ו׳) [ובפ׳ משניות לרמב״ם נקרא בל״ע פ ר ו ם אולי צ״ל רפוף ותהיה נֿדיֿק אילן קפריסין או יותר טוב להגיה כרום והוא בל״פ كبر פרי הקפריסין וכן לדעת ר״ש נקרא כן הפרי וכן משמע מברכות הנ״ל מפני שהוא פירא, ועיי׳ ירו׳ מעשרות ספ״ד דנ״א רע״ג אביונות נתנו עליהן חומרי אילן וחומר זרעין] ובגמ׳ דחוץ מן היין בכיצד מברכין (ברכות ל״ו.) ובר״ג דבכל מערבין (עירובין כ״ח:) לפנינו ליתא אבל שמעת מיניה שהיה לפני בע״ה סוגיא שלמה כמו שהיא לפנינו בברכות ל״ו. ובשגגה נעשה זאת למעתיקים או למדפיסים שדלגו כל מה שנכתב בין דיקלא לא נטעי אינשי אדעתא דקורא הראשון לדיקלא לא נטעי כו׳ השני. ותמיה כי גם בכ״י של תלמוד ליתא דלא העיר הרב חחריף והשנון בדקדוקי סופרים שלו בעירובין כ״ח: מאומה] פי׳ אביונות פרי עצמו קפרים היינו שומר הפרי והוא נץ של אביונות שנקראין בוטיתא [2] כמו הנץ לרימון.

* 2 אֶבְיוֹנוֹת (Wasserschläuche) רבנו בע״ה הביאו בנוסח משונה בע׳ חבית ע״ש.

אֶבְיִין ([צ״ל אֶבְנִיין] Pflugschaar ὕννις, ὕνις, ὕννη) וכתתו חרבותם לאתים (ישעי׳ ב׳, ד׳) תרגומו לאבויין [צ״ל לאנויין־לאוּנְיין] בבמה אשה ירוש׳ [3] (שבת פ׳ ו׳ דף ח׳).

* אֲבָכָא (בל״ס אבכא Hase,) עיי׳ ערך אככא כי כן גירס׳ הדפוסי׳ וגם יש לו פתרון.

1 אֲבָל (בל״ער بَل, بَلَى gewiss; sicherlich. affirm. Part = hb.) אמר להן אבל בגמ׳ דבכל מערבין (עירובין ל׳: נדה ג:) פי׳ [4] אבל אמת ותרג׳ (בראשית י״ז, י״ט) אבל שרה אשתך בקושטא (א״ב [5] מדרש ב״ר פרש׳ ויירא יעקב כי יש שבר (פרש׳ צ״א. אבל אשמים אנחנו (בראשית מ״ב, כ״א) ר׳ אבא בר כהנא אמר לשון דרומי הוא אבל ברם [in Wahrheit, wirklich, verum] ובכל התלמוד כן פי׳ מלה זו [6].

2 אֲבֵל (בעברי וערבי trauern ולפי ר. נ. מל״ס: אבולא אֲבוּלָא Trauerhaus; Thor, Vorhof אֵבֶל רַבָּתִי der von Trauergebrauch handelnde Tractat, eig. grosse Trauer) האבלתי כסיתי עליו את התהום (יחזקאל ל״א, ט״ו) בב״ר פרש׳ ל״ג א״ר יהודה הובלתי כתוב אין עושין כסוי לגיגית לא מכסף ולא מזהב אלא מן החרס ממינה וכו׳. מאבולא ועד סיכרא בר״ג דהאשה שנתאלמנה (כתובות י״ז.) ובגמ׳ דעוד א״ר יהודה בפ׳ בני העיר במגילה (כ״ט.) כבא דאבולא בגמ׳ דהקובר בפ׳ ואלו מגלחין (מ״ק כ״ב.) ובס״ג דחזקת הבתים (ב״ב נ״ח.) פי׳ מאבולא ועד סיכרא מבית האבל ועד הקבר שסוכרין בו המת. אבל רבתי (מ״ק כ״ו:) בגמ׳ דהקובר את מתו באלו מגלחין. פי׳ מסכת היא ויש בה הלכות אבלות ורוב הלכות אלו מגלחין בה שנויות. וב׳ הן אחת גדולה ואחת קטנה. [אחי״ה וכ״ה בתש׳ גאונים חמדה גנוזה סי׳ צ׳ מהו אבל רבתי. אבל מסכת ומשנה היא ויש בה וכ׳ ממש כדברי רבינו. (ואולי תחת מסכת ומשנה צ״ל מסכת משנה) — מן השרש הזה נגזרה אִיבּוּל (ירוש׳ פסחים ח׳ דף ל״ו: ירוש׳ מ״ק פרק ג׳ דף פ״ב ע״ג, ירוש׳ יבמות פ״ד. דף ו׳:) אֶבְלָא (ב״ר פרש׳ כ״ז), אֲבִילָה (מדרש איכה פתיח׳); אֲבִילוּת (יבמות מ״ג: ירושלמי יבמות פ״ג פ״ב: מ״ק כ׳.)]

3 אַבְל [? אַלְבָא] (gelöchert, Walkerkorb, Wäschermulde per meth. alveus, alveare) אובלי [7] דקצרי בגמ׳ דר׳ יוסי בכל הכלים בשבת (קכ״ג:) ובר״ג דחלק (סנהדרין צ״ב.) ובג׳ דג׳ מלכים (שם ק״ד.) פי׳ כלי של ברזל הוא וברייתו כעציץ של קנקן ושיעורו כחצי קנקן של יין ומנוקב נקבין דקין וכשמתגפרין הכלים כופין אותו ומניחין תחתיו גפרית על הגחלים ופורסין על אותו אובלא הבגדים ומתגפרין ומתלבנים. פ״א [8] של ר״ח ז״ל

---

[1]) וביק״ר מונה ח׳ שמות ובתוכם גם הלך אבל במדי משלי חשב רק ז׳ עיי׳ מ״כ לויק״ר. [2]) עיי״ע. [3]) ושם אי׳ בט״ס לאטין ונשתבש מן לאניין כן הורה בעל כ״כ ועיי׳ ג״כ במ״ע של מהרז״ף ה״ג צד תכ״א וכן נשתבש אבחטום ממלת אבהונוס עיי״ע. וארגטמון במקום אגרגמון. עיי״ע אגרינומון. [4]) נב״ה בפירש״י עירו׳ ל״ה. ד״ה אבל. [5]) בדפוס אמ״ש כאן ערך בפני עצמו ולא ידעתי למה. [6]) ויש אבל בהוראת ל״מ ד״מ לא אמרן אלא . . . אבל וכי ברכו׳ מ״ג: לא שנו אלא . . אבל וכי שם ט״ו. ט״ז. אבל התם שם כ״א: כ״ב. [7]) וכ״ה בריו״ף דפו׳ קושטי׳ ובריף כ״י ובבה״ג עיי׳ ד״ס שבת צ״ד ק״מ: ובריו״ף כ״י מפורש כפי׳ אחרון של ע׳ וכפי׳ ר״ח. [8]) וכן הובא פי׳ ר״ח באו״ז הל׳ שבת סי׳ פ״ו ס״ב וכן הובא שם בשם י״א בלישנא דר״ח ממש כפי׳ ראשון של ע׳ ע״ש. ורש״י בשבת פי׳ כפי׳ ראשון ואחרון של ע׳ ובשני מקומות אחרים כפי׳ האחרון של רבינו ובנו״ג אובלא וכ״ה באו״ז שם.

אֹבֶן גדולה שנותן הכובס עליה הבגדים והיריעה שרוצה ללבנה והיא שרויה במים ומכה עליה במזור מכה ומתהפך ומכה ועוד שורה ומכה ואחר שישלים שוטחה ומיבשה ועוד חוזר ושורה ומיבש פעם אחר פעם עד שתתלבן היטב. פ"א ערבה של כובסין שהיא מנוקבת ויוצאין המים ומשיירין הבגדים כמו שעושות הנשים שלנו שמכבסות הבגדים. וי"א כלי של כובסין שהוא מנוקב ומזלפין בו מים על הבגדים, ומסתברה דמנוקב הוא כמפורש בריש חלק (סנה' צ"ב.) מנקבין אותו ככברה אמר אביי כי אובלא דקצרי. ובית קבול יש לו מדגרסינן בענין אחז בג' מלכים (שם ק"ד.) אובלא דקצרי סחוף על רישיה.

אַבְלַא (בל"פ بَالَا (die Decke, eig. das oberhalb Befindliche אמר רב חסדא אבי חתן ואבי כלה מעידין זה לזה ולא דמו להדדי אלא כי אובלא לדנא. ובנו"נ אכלה וכ"ה בבכורות מ"ג: כילן דדמיה רישיה לאכלא אבל רבינו בע' בלן ב' גרס בילן ולפע"ד נגזר מל"פ بِالَند פי' חד למעלה ובטוב טעם פי' רבינו בע' שם: משופע וחד למעלה וכ"ה ברש"י לאכלא וצ"ל לאבלא] לכסוי של חביות מלמעלה וחבירו בסנהד' (כ"ו:) ולפנינו בש"ס שם מלת מלמעלה מוסגרת וזה מפני שבעל הגהה הלזו לא הבין מוצאו.] בגמ' דבעל אמו בגמ' זה בורר [1] (סנהדרין כ"ח:) פי' אובלא כסוי החביות שאין בהן דיבוק אלא הנחה בלבד.

☞ אֶבוּלֵי (על בולי (auf die Rathsherren βουλῆς מסכ' ב"ב פרק מי שמת (קמ"ג.) אאבולי ואאסטרטיגי פי' [2]) בולי בל' יוני בעלי עצה ואות אלף נוספת).

אַבּוּלָאֵי (בל' סורי אֲבוּל Eingang, Stadtthor, (vestibulum דמחוזא בר"ג דעירובין (ו':) ובגמ' דר' יהודה בעושין פסין לביראות (שם כ"ב.) וש"מ שהיה לפני רבנו בע"ה סוגיא שלמא בתר והאמר רבב"ח אר"י ירושלמי וכו' ואמר עולא הני אבולי וכו' כמו שהיא לפנינו בד' ו':] פי' אבולא תקרה שלמבואות לחיזוק מפני כובד הכובי שעושין אותה הכובי עליה דירה לשומר המבואות [3]) ולא משום צורת פתח. ובל' יון אנבולי (ἐμβολή Eingang) ובל' ישמעאל אלדרוב(دَرْب pl. دُرُوب Thür). ובגמ' דלשכת פרהדרין (יומא י"א.) אמר ליה אביי לרב ספרא הני אבולא דמחוזא מ"ט לא עבדי וכו' ובגמ' דראת בפ' תינוקת (נדה ס"ז:) אתקין רבה [4]) במחוזא משום אבולאי פי' שהיו סוגרין המבואות בלילה ולא היו יכולות לצאת בלילה בבית הטבילה התקין להם שיהו טובלות ביום ח'. פתחו מאבוסיה (ירמי' נ' כ"ו) תרגומו פתחו אבולהא (א"ב פי' בל' יוני תקרה, גדר, שור וחומה. ת"י עד רדת חומותיך הגבוהות והבצורות (דברים כ"ח, נ"ב) די יחתון אבוליכון רמיא ותליליא.) [אחי"ה ואיתא ג"כ במ"ק כ"ב. מכבא דאבולא אתחילו מנו. בב"ב נ"ח. הוה כתיב באבולא וכו'. תוספ' בבא מציעא פרק י"א אין חולקין את האבולים].

* אַבְלֵט (בל"פ آبلية (Ablat, N. p. viel. Sämann, Ackersmann (ע"ז ל. וירוש' שבת פ' ג' דף ו'.)

אֶבְלִינָא (Ebenholz, ἐβένινος-ἐβέλινος) מטות של אבלינא בבהעלותך באגדת ילמדנו [5]) (בתנחומא בהעלותך דף רס"א ליתא. ושם איתא מטה של הדיוט) (א"ב פי' בל' יוני כלים עשויים ממין ברוש לא ירקבנו).

* אַבְלוֹנִים ('Αβιληνή Landschaft in Syrien, deren Einwohner Ἀβιληνός) בב"ר ל"ג ויסכרו מעינות תהום אבל לא כל מעינות חוץ ממעין טבריה ואבלונים ומערת פמיים. אבל בסנהד' ק"ח. כתיב א"ר יוחנן שלשה נשתיירו מהם בלועה דגדר וחמי טבריה ועינא רבתי דבירם).

אַבַלוּמוּם (בל"ע فَيْلَم (aus Leder geflochten מי לא עסקינן בכלי אבלומום [6]) בגמ' דאחד הבגד בפ' דם חטאת בזבחים (צ"ד.) פי' כלים של עור קשין ועבין (א"ב בנוסחאות דידן גרסינן אכסלגס ולא יתכן כי אכסלגם בלשון יוני [= ξυλικός = von Holz gefertigt] (מין צ"ל) מן עץ ופי' אמבוליסמום בל' יוני [ἐμβολισμός] כלים עשויים מחתיכות עורים או בגדים).

* אֶבְמַכוּס (N. pr. Eumachos, εὔμαχος=) der tapfer Kämpfende (ירושלמי סנהד' פ"ג דף כ"א ע"ד) רבי אבמכוס.

☞ אֶבְמוּסוּם (εὔμουσος der gut Unterrichtete; אֶבְמַסֵים εὐμαθής der Gelehrige, Verständige) עיין ע' אבדוקוס.

---

[1]) כ"ה לנכון בכ"י ובדפ"ר, ובשדפ"ע אי' עוד בפ' דיני ממונות וט"ס הוא. [2]) והפי' הזה הוא יתר שאת לו על פי' רבינו בע' אסטרטיג ואחריו נגרר הרשב"ם ז"ל בב"ב קמ"ג. [3]) בכ"י ב"ר בלתי נכון פירות ושם ג"כ הג' מוטעת אנבולאי. [4]) בדפ"ע רבא וכ"ה בנוסחאות. [5]) ונגזר מן הבנים (יחזק' כ"ז, ט"ו) עיי' רימ"ז בט"ר ח"ב, מ"ז, וכבר הקדימו בזה הפי' הרב בעל כ"כ וכ"ה בל"ע, פרי' וסו' וכולם נאצלין מלי פיניקיא הֶבֶן, ובפסיקתא רבתי סי' ל"ג מפורש אלמגים עי' אבליגא וצ"ל אבלינא וכנ"ל לתקן מבלינא במקום מבליגא בר"ה כ"ג. וסנהדי ק"ח: של דפוסי' וכ"י ר"ה עיי' ד"ס צד כ"ו: וגי' רבינו עיי' בעי' אדר אי ועי' זמבליגא. [6]) כ"ה בדפ"ר אבל בדפ"ע אבלוססמ:ם וכפי' רבינו אי' ג"כ ברש"י אבל בחגיגה כ"ו: ובמנחות צ"ז. צ"ל אכסלגום פי' בל"י ξυλικός כל דבר עשוי מן עץ וכ"ה בכ"י קירוניל ובזה נסתלקה קושית התוספות לחגיגה ומנחות ד"ה כלי וכן תמיהת של בעל הפשב"ע ע"ש.

אֶבֶן תְּקוּמָא (Erhaltungstein) [ואולי הוא לשון בקטרי' táokhma ובלשון פרסי חדש תּוּקְמַה פי' זרע אנושי (עיי' יוסטי צינד ליקסיקן צד קכ"ט.) ואבן הזאת לדעת מושג של ההמון הועיל לקיים זרע האדם ולהגין בעדו נגד השעות רעות המתרגשות לבוא בעולם, ובעין זה נאמר בל"ע על מי שגדל תחת השגחת של פלוני: נצמח תחת אבנו نشا في حجره]. בס"ג דבמה אשה (ס"ו:) פי' יש אבן ידועה כשתהיה תלויה על אשה הרה אינה מפלת, ומותר לצאת בה בשבת, וגם המשקל שכנגד אותה אבן תקומה מועלת ומותר לצאת בה בשבת, אבל משקל דמשקל עלתה בתיקו וכל תיקו דאיסורא לחומרא ואין יוצאין בה[1].

אֶבֶן שׁוֹאֶבֶת Magnetstein מל' שאב וכן בל"ע سَاْب ענינו משך וגורר לעומת עצמו. [אחי"ה ובזהר לשמות ג', א' נקרא האבן הזאת: אבן דמקבלא פרזלא ולע"ז מ"ד. אבן שואבת היתה בה דהות דרא ליה פירש"י היטב: דרך אותה האבן להגביה המתכות ולתלותם באויר ע"כ]. תלה לה לחטאת ירבעם בגמ' דד' הדיוטות בחלק (סנהדי' ק"ז:) ובג' דזקני בעגלה ערופה בסוטה (מ"ז.) פי' אבן ששואבת הברזל ומושכתו אצלה שם לנגדו של עגל ירבעם ושאב את העגל והעמידו באויר.

אֶבֶן מְסַמָּא (בל"ע حَجَر أَصَمّ ,ungeformter Stein, Steinblock, בפ"ק דכלים (א' ג') ובר"ג דאמר ר"ע בשבת (פ"ב:) ובגמ' דהזהב בתינוקת בנדה (ס"ט:). פי' [2] כל היכא דמסיט ליה זב לכלי חרס אפי' על גב אבן מסמא הרי הוא טמא מחמת הסיטו ותניא בספרא (ויקרא ט"ו, ט' מסכתא מצורע תחילת פ"ג סימן קל"ח) מנין לעשרה מרכבות זה ע"ג זה אפי' על גב אבן מסמא ת"ל כל המרכב פי' אפי' שמו אבן על עשרה מרכבות ורכב הזב ע"ג האבן כל המרכבות שתחת האבן טמאות זה פי' אבן מסמא, וכיון שאם רכב הזב עליהן מטמאן ע"ג אבן מסמא ה"נ טהור אם רכב עליהן ע"ג אבן מסמא נטמא דתנן באבות הטמאות (כלים א', א' וכו') למעלה מהן מרכב שהוא מטמא תחת אבן מסמא ותניא בסיפרא (ויקרא ט"ו ו' פרק זבים ספ"ג. סי' קל"ד) והיושב על הכלי אשר ישב עליו הזב מקום שהזב יושב ומטמא ישב הטהור ויטמא זה פי' ר' נסים זצ"ל, ורב האי גאון ז"ל פי' בפרק אמר ר"ע לענין ע"ז אבן מסמא כמו אבן שומא על מושב ועל האבן ע"ז וניטלה ע"ז וניטלה האבן ובא אדם וישב על אותו המושב והאי הוא דכתיב והיושב על הכלי אשר ישב עליו הזב ותני עלה אפי' ישב על עשרה מצעות זה ע"ג זה אפי' ע"ג אבן מסמא אע"ג דהא בזב אמורה נדה נמי ומושב נדה מטמא באבן מסמא וקאמר רבה (שבת פ"ב. ועיין ירושלמי שבת פ"ט די"א רע"ד.) דקסבר ר"ע ע"ז כנדה, פ"א [3] אבן מסמא כדכתיב (דניאל ו', י"ח) ושומת על פום גובא שאם יש אבן על משכב זב או זבה וישב אדם על האבן אע"פ שלא נגע אדם במשכב שהאבן חוצצת טמא אע"פ שהאבן אינה מקבלת טומאה כדתניא אפי' ישב על עשר מצעות זה ע"ג זה ואפי' על אבן מסמא, פ"א [4] אבן מסמא דריש פרק דם הנדה (נ"ה.) אבן גדולה שאינה מטלטלת דכתיב ושומת על פום גובא, והנדה יושבת עליה מה שתחת האבן טמא [5] (א"ב וכן פי' מכסימא (maxima) בלי יוני (צ"ל רומי) גדולה מאד), ובית אבן היתה נקראת בפ' ג' בפרה (משני א') ופי' בר"ג דיומא (כ.) למה נקרא שמו לשכת בית אבן לפי שכל מעשיה בכלי גללים ובכלי אבנים וכלי אדמה, ויש מפרשים כמו (בראשית מ"ט, כ"ד) משם רועה אבן ישראל. [אחי"ה, הפי' הזר הזה יובן רק עפ"י הוראת מלה ערבי' مسم פי' מה שראוי לרעות שם, ובענין תרגום העזרה (יחזקאל מ"ג, י"ד) עיי"ע מסמתא, מססמתא]

אֶבֶן שָׁעוֹת (die Steinplatte des Stundenanzeigers) בעדיות בפ"ג (משני ח') כל המטמאין באהל ובכלים בפ' י"ב (משני ד', וה') בטבעת אדם: [6] פי' אבן שעות, צל המעלות: תרגומו (מלכים ב' כ', י"א; ישעי' ל"ח, ג') טול [7] אבן שעיא [אחי"ה ונקרא ג"כ בל"ס אַבְנָא דְשַׁעָא, ובענין בנינו ותכונתו של מראה השעות עיי' בפיה"מ לרמב"ם לכלי' ועדיות, ובכלים שם קורא אותו הרמב"ם ז"ל אל בלאט"ה בל"ע ובעד' البلاطة אלבנאטה ואולי צ"ל אלמקנטרה והוא בל"ע الْمُقَنْطَرَة פי' מראה שעות של חמה.] וארולוגין (ὡρολόγιον) בלשון חכמים [8] בפיסקא [9] דהחודש (פסיקתא דרב כהנה [10] דף נ"ג. בהוצאת מוהר"ר שלמה בובער) וכן בל' יון. ויש מפרשין מאזנים שיודעין בהן כמה שעות הלכו מן היום. [אחי"ה ועיי' עוד ע' ארלוגין.]

---

[1]) כלשון הזה הובא באו"ז בשם ר"ח ז"ל. [2]) יעויין היטב בחי' הרמב"ן מ"ש בשם ר"ח ז"ל ועיי' גם בחי' הר"ן ובתוספ' בסוגיין ועפ"י הדברים האלה יובנו דברי רבינו. [3]) וכ"ה בפי' של רה"ג לסדר"ט צד ג'. ועיי' ג"כ רש"י לנדה נ"ה. ד"ה אי כה ולשבת פ"ב. ד"ה אבן ופיה"מ לרמב"ם ז"ל לכלי' פ"א מ"ג. [4]) וכ"ה ברש"י נדה ס"ט: ד"ה כדכתיב. [5]) ועיי' עוד ירו' שבת פ"ט די"ד ע"ד. [6]) כ"ה לנכון בכ"י ל"ד ובדפ"ר. אבל בשדפ"ע אי' בטעות בפי"ב בטבעות טבעת אבן. [7]) כ"ה בדפ"ר, ובשדפ"ע טולא ועיי' הראב"ד לעדיות שם ור"ש לכלים שם. [8]) הועתק מפי' רה"ג לסדר"ט צד ח'. [9]) כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ע אי' בפסיקא, ובדפ"ר בפסוק. ועל שבושים רבים כאלה עיי' הספר הנעלה גד"פ מהרב החוק' הנפלא מוהר"ר י"ט צינץ קצ"ב, קצ"ח בהערה ג'. [10]) הובא בילק' בא רמז קץ ועיי' בירו' ר"ה פ"א סהל"ג.

אֶבֶן טוֹעַן (Stein des Reclamirens eines verlorenen Gegenstandes) בפרק סדר תעניות (י"ט.) ובפ' אלו מציעות (ב"מ כ"ח:) פי' אם נמחית מלשו' וימח את כל היקום (בראשית ז', כ"ג:) כלומר אם כסהו המים כאלו נמחית מן העולם. בירושלמי (תענית פ"ג הלכה י"א דף ס"ו:) מפרש כשם שאי אפשר לאבן הזאת להמחות כך אי אפשר להתפלל על הגשמים שילכו ואבן טועין אבן גדולה היתה בירושלם כדגרסינן באלו מציאות בגמ' דעד מתי חייב להכריז (ב"מ כ"ח.) ת"ר אבן טועין היתה בירושלם כל מי שאבדה לו אבידה נפנה לשם וכל מי שמוצא אבידה נפנה לשם זה עומד ומכריז וזה נותן סימניה ונוטלה וזו היא ששנינו צאו וראו אם נמחת אבן המועים [1]).

אֶבֶן הַמְנוּגַּעַת (Aussatzstein) בפ' אחרון דזבין (פ"ה, מ"ח) **אבן הברד** (Hagelstein) כמים [2]) בפרק יש מעלין במקואות (פ"ז מ"א).

אֶבֶן כָּתֵף (Schulterstein) בשביעית בפ"ג (מ"ט) ומפרש אלו הן אבני כתף כל שאינו יכולה לינטל באחת יד [3]) דברי ר"מ, ר' יוסי אומר אבני כתף כשמן כל שהן ניטלות שתים ושלש על הכתף והיינו אבני דאכפי דגרסינן בפ' המוכר את הבית (ב"ב ס"ט.) אבני כתף שהן גדולים ואין אדם יכול לנשאם ביד אלא בכתף ונותנין אותם על העמרים כדי שלא יפזרם הרוח [4]). וי"מ אכפי עמרים כדגרסינן בס"ג דכל שעה (פסחים מ'.) להנהו דמהפכי כפי [5]).

אַבְנֵי שַׁיִשׁ טָהוֹר (die reinen Marmorsteine) בגמ' דאין דורשין בחגיגה (י"ד:) ת"ר [6]) ארבעה נכנסו לפרדס זהו המפורש בהיכלות רבתי ובהיכלות זוטרתי שהיו עושין מעשים ומתפללין תפילות בטהרה ומשתמשין בכתר וצופין בהיכלות ורואין היאך משמרות המלאכים במעמדם והיאך היכל אחר היכל ולפנים מהיכל וקאמר להו ר"ע כשאתם מגיעין אצל אבני שיש טהור אל תאמרו מים מים פי' כי מי שהוא מגיע בצפייתו לאותו מקום נראין לו שם מים רבים ואין שם מים כל עיקר אלא דמות בעולם (צ"ל בעלמא) נראה לו ואם אמר הרי אלו מים נהדף [7]) לפי כי שקר הוא אומר. וכן מפורש בהיכלות רבתי בלש' הזה מפני ששומרי פתח היכל שיש מטילין אלף אלפי גלי מים ואין שם אפי' טיפה אחת אלא אויר זיו אבני שיש טהור שהן סלולות [8]) בהיכל שהיה זיו פניהם דומה למים ואם אמר מים הללו מה טיבן וכו'. ברייתא ולא שהן עולין למרום אלא בחדרי לבן רואין וצופין כאדם הרואה וצופה בעיניו דבר ברור ושומעין ואומרין ומדברין בעין הסוכה [9]) ברוח הקודש. זה פי' ר' האי גאון [אחי"ה עיי' בע"י לחגיגה פ"ב. ד"ה לר' האי ז"ל, ובתוספות חגיגה שם ד"ה נכנסו, ועיין הספר גנאסטיציסמוס להחכם גראֶטץ צד נ"ו, וצ"ה].

אַבְנֵי בֵּית קוֹלִים [10]) (Stein des Merkurtempels; Beiname des Merk. κυλλός, gelähmt) בגמ' דואלו חייבין להכריז בפר' אלו מציאות (ב"מ כ"ה:) פי' בע' מרקולים.

***אַבְנֵי בַּלִיסְטְרָא** (Wurfsteine) עיין ע' בלסטר.

* **אֶבֶן טָבָא** (Edelstein) בב"ב ט"ז: וב"ר ט"ז אבן טובה היתה תלויה בצוארו של אברהם וכו' מגלה י"ב. ודר אבן טובה ודרה [בל"ע درّة Perle] שמה, ב"ב ע"ד: אבן טבא דהוה הדיר לה תנינא וכו', יומא ע"ה, ירדו אבנים טובות. שקלים ט. משה מחצב אבנים טובות. ב"ב ע"ד. חזא קרטליתא דמקבע בה אבנים טובות. שם ע"ה. עתיד קב"ה להביא אבנים טובות.. אבות פ"ו אלף אלפי דנרי זהב ואבנים טובות ומרגליות.

* **אֲבָנִים מְפוּלָּמוֹת** עיין ע' מפלם.

* **אֲבָנִים מְקוּרְזָלוֹת** עיין ע' מקורזלות.

---

[1]) וכ"ה בירו' תעני' שם אבל בב"מ הגי' אבן טועין, וציון של ירו' בתוספות ב"מ כ"ח: ד"ה אבן הסיום לא ברקדק הוא ע"ש. ומוציא אני המלה או מל"מ טען וכ"ה בל"ס פי' העמים משא ונקרא כן האבן מפני שטוענין אותו בדברים שנמצאו או י"ל שנגזרה מלי חכמים טען פי' שבאו אנשים לאבן זה לטעון שם טענותיהם בענין הדברים שנאבדו להם. ועיי' ירו' תעני' פ"ג דס"ו ע"ד. [2]) כ"ה בדפו' וויניצי', אבל בשדפ"ע לי'. והקבוץ בע"ז כ"ה. אבני ברד ועיי' עוד ע' ברדא. [3]) כ"ה בדפו' וויניצי' וכ"ה בשביעי' אבל בשדפ"ע ביד אחת. [4]) בב"ב הגי' רק ברמז אבל בפי' הרשב"ם הגי' כרבינו. [5]) וכ"ה בכ"י מ' עיי' ד"ס פסחי' צד נ"ז: ובנו"ג כיפי וכ"ה בכ"י א"פ. ובכ"י ל"ד גי' של רבינו אפכי וצ"ל אכפי ופירש"י כיפי עמרים כלי רבינו ועיי' עוד ע' כפי. [6]) בכ"י ב"ר אי' במקום ת"ר איזהו פעמים תשובת רבותינו וכ"ה גם בעי' שלנו וכ"ה בדפ"ר ע' אות. ועיי' עוד במבוא לזה החבור בפ"ה. [7]) בכ"י ב"ר נדחף. [8]) כ"ה לנכון בע"י מפי' רה"ג, ובדפ"ע בט"ס כלולה ובעה"ק שנ"ב גי' היותר טוב צלולות ושם ג"כ גי' הישרה דמות בעלמא. [9]) בכ"י ו"ו ודפ"ר הסוכן. [10]) והוא קיצור תחת מרקולים וי"ל עוד שהוא שם פרטי בפני עצמו כי תואר של אליל מרקולים הוא כמו שכתבנו בתחילת הע' וגם נקרא Κυλλήνιος מעיר הולדתו Κυλλήνη עיי' סערוויאוס לאיניאס ח', קל"ח. והאליל נעבד בתבנית אבנים מרובעים אשר בראשם הושם עוד אבן ולפ"ד על זה כיונו רז"ל (ב"מ שם וע"ז נ'.) אלו הן אבני בית קולים אחת מכאן ואחת מכאן ואחת על גביהן. — ובעל כ"כ טעה במח"כ לפרשו בל"י ἐκκλησία וכן לא בדקדוק בתוספי ב"מ וע"ז שם ושם ד"ה אבני ע"ש.

* אֶבֶן שְׁתִיָּה (Grundstein) ביומא ה׳, ב׳ ופי׳ בגמ׳ שממנו הושתת העולם. עיין ויקרא רבא פרש׳ כ׳ ובמדבר רבה פרש׳ י״ב.

* אַבְנָתָא (Einsicht, Vorstellung) מגלה כ״ד: התם אבנתא׳ דליבא תליא, ע״ז כ״ח: באובנתא דליבא תליא. מלש׳ הבנה עיין תוספות ע״ז ד״ה שורייני ולפרש״י שם (הובא בתוספות) טרפשא דלבא ולפי זה המלה (Kammer, Wohnung) פי׳ בסורי׳ לשון חדר ודירה. עיין ע׳ אֻוָּן.

☞ אַבְנִיתָא (بَباجاء ببجة שם עוף ואולי אבגיתא (Papagei [1] תרג׳ ירו׳ (דברי׳ י״ד, י״ח) והאנפה למינה: אבניתא.

* אֶבְנִימוּם (E. N. der gesetzlich Handelnde εὔνομος) בב״ר פרש׳ ס״ה, שמות רבה ריש פרש׳ י״ג, מגילת איכה ריש פתיחה, רות רבה פ׳ נתאמר נעמי אבנימוס דגרדי. ובחגיגה ט״ו: אי׳ נימוס הגרדי. וכבר האריך למעניתו ד״ר גרעץ בקורות היהוד׳, ח״ד תס״ט.

אֲבַס (בלע״ר ابش هبش, füttern, mästen) אין אובסין את הגמל בפ׳ מי שהחשיך בשבת [2] (קנ״ה:) [גמל [3] שראשו ורובו מבפנים אובסין אותו בעירובין (כ:)] פי׳ אובסין מפטמין כדכתיב (מלכים א׳, ה׳ ג׳) וברבורים אבוסים והוא שמאכיל את הגמל הרבה. [אחי״ה וכן איתא (בב״מ פ״ו:) מאי ברבורים אבוסים אמר רב שאובסים אותן בעל כרחן ושמואל א׳ שאבוסים ועומדים מעליהן. מגלה ט. וירוש׳ מגלה פ״א דף ע״א ע״ד כי באפס הרגו שור וברצונם עקרו אָבוּס (Gemästetes) וכן בב״ר פרש׳ צ״ח עקרו אָבוּס זה אחד מן הדברים ששינו לתלמי המלך].

אֵבוּס (Raufe, Krippe, Trog) שלפני פועלים בנדרים בפ׳ אין בין המודר הנאה (מ״א:) פי׳ כך קוראין לכלי שאוכלין בו פועלין [4]. [אחי״ה וכן איתא (שבת ק״מ:) איבוס של כלי. שם: איבוס של קרקע. וירוש׳ דמאי פ״ג דף כ״ג: במאכילו מן האבוס].

* אֲבִיסְנָא עיין ע׳ אכסן.

* אבסקטא עיין ע׳ שבא אחריו.

☞ אַבַסְקַנְטָה [5] (unberufen) ירוש׳ רע״ז פ״ק (דף מ:) מי (צ״ל מה) אמר אבסקנטה לא אמר אלא ברוך שככה לו ובריות נאות בעולמו] פי׳ בל׳ רומי דברים המורים על חילוק כבוד. [אחי״ה ר״ב כיון על מלה רומית [6] obsequentia, Gehorsam; אבל כבר הקדימני הרב החכם ובלשון גדול די לארא בעל כ״כ שהיא מלה יונית ἀβάσκαντα בהוראה שרשמנו. ובירוש׳ ברכות פ״ט דף י״ג ע״ג ט״ס אבסקטא בהשמטת הנו״ן].

אֲבַע [צ״ל אַבְעָיָה] (Nachsuchung, Nachforschung מל׳ סורי בְּעֵי, בְּעָא suchen) שלש אבעיות ביום בפיאה בפ׳ הפאה ניתנה (פיאה ד׳ ה׳). פי׳ אבעיות עִתִּים וי״א אבעיות חפישות [7] כדכתיב (עובדיה א׳, ה׳) נבעו מצפוניו, בשחר, [ובחצות [8] ובמנחה, בהשחר מפני המניקות, ובחצות] מפני התינוקות, ובמנחה מפני הנמושות שנכנס בה בע״ה באלו ג׳ זמנים ומחפשה שמא ילקטו [המניקות] התינוקות, והנמושות לא אמרו ג׳ אלא שלא יפחתו הא אם רצה להוסיף מוסיף לא אמרו אלא שלא יוסיפו שאין מטריחין אותו להוסיף הא אם רצה לפחות פוחת. וכן בירושלמי (פאה ד׳, ג׳ דף י״ח.) מהו אבעיות א״ר אבון כמה דאת אמר איך נחפשו עשו נבעו מצפוניו. בשחר ובחצות ובמנחה וכו׳.

אֶבֶץ (Zinn מלשון ערבי بَاضَ weiss sein أَبِيضُ plumbum album) את הבדיל ואת העופרת (במדבר ל״א, כ״ב) תרג׳ ית אבצא וית אברא.

* אוּבְצָנָא עיין ערך אכצן.

1 אָבָק (בעברית, ובסורי אַבְקָא Staub) שעל רגליו בסוף משנה דברכות (נ״ד.) ובמקואות בפ׳ אלו חוצצין (ט׳ ב׳) לא יטבול אדם באבק שעל רגליו. פי׳ שמא ישרה במים ונעשה טיט וחוצץ. לא יטמננו בחול ובאבק דרכים, בשבת בכירה שהסיקוה (ל״ח:). כתב במשקין ובמי פירות ובאבק דרכים ובאבק סופרים בפ׳ הבונה (בשבת ק״ד:) פי׳ הכותב באצבעו בתוך אבק דרכים ובאבק סופרים ועושה שם אותיות. פי׳ אבק סופרים אם הסופר מכתש סממני הדיו ועף מהן אבק על הקלף וכתב באצבעו על האבק. פ״א אבק סופרים שמשימין

---

[1]) וע״י מלה זו נעתקה בתרג׳ ערבי מלה אנפה. [2]) ועיי׳ עוד ב״ר פס״ג במ״ר פכ״א. [3]) כן השלים על נכון הגרי״ב בהפשב״ע ע״ש. [4]) וכן פירשו רש״י ור״ן לנדרי׳. אבל בירוש׳ שבועו׳ פ״ז דל״ז רע״ד היתה עומדת באבוס עניינו מל״מ מקום מאכל הבהמה ששם מפטמין אותה. ובירו׳ תרומות פ״א ד״מ: סימוק גו אבוס אבוס גו וכו׳ צ״ל אִבּוּם וכ״ה בירו׳ גיטי׳ רפ״ז דמ״ח ע״ג אכים גו סמיק. [5]) במו״ע בתחילת ובאמצע הע׳ בטעות אבסקנטיה. [6]) עיי׳ רימ״ז בט״ר ח״א, ס״ד. [7]) ובפה״מ ג״ב שלש בקשות ופי׳ רבינו ע״י עתים רק בדרך העברה כי החפישות בעתים שונות הנה כמוכח במשנה שם. [8]) השלמנו עפ״י ירו׳ ור״ש לפיאה, ובדפ״ע חסר.

על הכתיבה להשחירה (א"ב פי' בלשון רומיי [abacus, ἄβαξ Tischchen] לוח שכותבים עליו לא בדיו כי אם בעט מתכת ואינו מתקיים) [1]). עלה בה אבק פסולה במנחות בפ' קרבנות צבור (מנחות פ"ה). מאבקין מעשנין [2]) בפ' ב' בשביעית (משני' ב'). אין מאבקין בר"ג דמשקין (מ"ק ג'.). פי' מסירין האבק מעליהן. בא וראה כמה קשה אבקה של שביעית (eine im 7. [Brach-] Jahr minder verbotene Beschäftigung) בפ"ק דקדוש' בגמ' יתירה עליו אמה העבריה (כ'. עיי' י"ד:) בסוף תוספת ערכין (תוספתא פ"ה עיי' פסיקתא בחר). בר"ג דהמוכר שדהו (ערכין ל':) ובגמ' דהלוקח לולב בלולב הגזול (סוכ' מ':). פי' אבקה כמו ריח אסור שביעית שעיקר אסור שביעית האוצר פירות שביעית עד שמינית וסחורה אינה עיקר אסור אלא מדרשה לאכלה ולא לסחורה כמו אבק רבית (ב"מ ס"א: ס"ז. תמו' ו':) שאינו רבית גמור [3]).

*2 אֲבַק (=חָבַק verflechten, ineinander schlingen) אביק להו מיבק (מנחות מ"ב.) בתר דאביקו בהו (סנהדרין ס"ד.) מיבק הוא דאביק בעבודה זרה (ע"ז י"ד:) אביק בה טובא (שם י"ז.) [ורבנו בע"ה הביאו בע' בק א' בלא דקדוק, כי אבק כמו חבק ענין חַבֵּר ואַדוק ומזה העין נֶאֱבַק (בראשית ל"ב, כ"ה) עיין רש"י ורמב"ן שם וגם מזה הענין ערך שבא אחריו].

3 אֲבָק [4]) = (אֲבוּקָה Fackel, fax, das Zusammenfassen der Reiser) אבוקה כשנים וירח כג' בפ' כיצד מברכין בג' דבא להם יין (ברכות מ"ג:) [אחי"ה וכן במשנה סוכה (ה', ד') אבוקות של אור [5]) בסוטה כ"א. אבוקה של אור. ירושלמי פסחים פ"א דף כ"ז. אור האבוקות].

אַבִּיק בל"פ (آبك Wasserbehältniss, Rinne) באביק של מרחץ. במקואות בפ' כל המעורב (ו' משני' י') פי' כמו ביב שהמים נמשכין לתוכו ויורדין מן האמבטי לאביק שהוא ביב (بيب Canal). וי"מ האביק שהמים חמים וקרים נמשכין בה ויורדין אל אמבטי [אחי"ה: הר"ש אחרי הביאו כל הערך פירש אביק לשון חקיקה כמו אבקתא וכבר סתר פירושו בעל ערך מילין צד ה' והעלה לנכון כי נשאר עוד מלשון עברית קדמונית וגוזרו מפעל בוק ונרדף עם פוק וממנו אביק על משקל אפיק ע"ש באריכות והרמב"ם בפה"מ כתב אביק הוא אלנבי"ק וכ'. ונ"ל שהוא ל"ע النباق פי' מגירת והמשכת מים על ידי צינורות וכדומה, או יותר טוב שהוא ל"ע الانبيق פי' קנה למשיכת המים, וכן פי' רה"ג לסדר"ט צד ל"ד וז"ל עם קצת תיקונינו: האביק פי' אלקנה אלדי וכרג (צ"ל יכרג) נינה (צ"ל מנה) אלימאפי (צ"ל אלמאי פי') אלוון והוא פי' אותו האמה שיבאו המים החמים והקרים בה ויורדים אל האמבטי שמו אביק ע"כ והוא בעצם תומו הי"מ של רבינו רק הוא השמיט כדרכו מאמר ערבי (וכה צ"ל: أَلْقَنَىُّ ٱلَّذِى يَخْرُجَ مِنْهُ ٱلْمَاءُ فِى ٱلْوَاءِ, פי' האמה שירדו ממנה המים אל האמבטי. ואני גוזר אומר שהמלה ממש ל"פ צינור וביב מים).

אֲבַקְתָא (بوق Höhlung (an der Thürschwelle) בל"ע بوق Hohles ובלשון פרסי پوك بك. پك Ausgehöhltes וכלש' צינד Grube, Loch, avakana) בפ' הנודר מן הירק בגמ' מותר בדרגש (נדרי' נ"ו:) דרגש אעולי ואפוקי באבקתא. בפ"ק בעירובין בגמ' אם יש לו (עירובי' י"א:) ובקומץ רבה בגמ' ב' פרשיות (מנחות ל"ג.) מאי הכר (צ"ל היכר) ציר אמר רב אויא (א"ב בנוסח' שלנו גרסינן א"ר אדא) [אחי"ה ר"ל בעירובין אבל בכ"י תלמוד עירובין ובדפוסים במנחות הגירס' כערוך] אבקתא. פי' חֲלַל המשקוף שמכניסין בו ציר הדלת שכל דבר שהוא נקוב להכנים בו דבר אחר קורין אותו אבקאתא. וכן לענין רצועה של מלקות (מכות כ"ג. [6]) אבקאתא אית בה מקום שמכניסין את הרצועה כי בעי מרפי לה מספי לה לגבא אריכא וכי בעי מקלטיי לה לפום גבא קצירא. [אחי"ה כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ב' ובכ"י ו"ו א' אקלטי והוא ל"ע قلص כלומ' קלט. ובדפ"ע בט"ס מלקטי].

*אֶבְקוּלָס (בלש' יוני Εὔκολος = N: p. Eukolos der Genügsame, Anspruchslose) בגטין נ"ו. ובמדר' איכה רבתי פרש' ד' ב' פ' בני ציון: ענותנותו של ר' זכריה בן אבקולס שרפה את ההיכל. פי' שלא רצה לנהוג שררה וזו ממש הוראת המלה בל' יוני.

1 אֲבָר (בל"ש אבר בל"ס ܐܒܪܐ בל"פ آبار בל"ע أبار = Blei) כתבו באבר בשיחור בס"ג דהבונה (שבת ק"ד:) פתילה של אבר בפ' ד' מיתות (סנהדי' נ"ב.) בר"ג דמצות הנשרפין. דאברא שאיב

[1]) וכן פירשו בעל כ"כ והירוש' שבת פי"ב הל"ג די"ג רע"ד „כתב . . על הלוח" בא לעוזרו. אבל בכ"ז לא הוצרכנו לזה שבכ"מ ענינו עפר ועפרורית. [2]) וכן בירו' שבת פ"ז ד"י. המאבק המעשן ובירו' ביכורי' פ"א דס"ג סע"ד ענבים מאובקות ומעושנות ובנו"ג בט"ס מאונקות. [3]) וכן אבק לשון הרע ירו' פיאה פ"א דט"ז. [4]) והוא כמו חבוקה כי ה"א וח' מתחלפות. עיי' כ"כ וגייגער לעהרבוך ד' משנה צד ק' ורימ"ז בט"ר ח"א, ס"ב. [5]) פי' אבוקות דולקות ובירו' סוכ' פ"ה הל"ד הגי' אבוקות של זהב! [6]) בנו"ג אבקתא אי' ליה כי בעי מיקטר ביה כי בעי מרפה בה.

קליה בר"ג דבא לו כ"ג ביומא (ס"ט:). פי' אבר עופרת כדמתרגמינן ואת העופרת וית אברא וכמו כן האבר שבצד צוארי בהמה בפ' כלי מתכת בפ' י"ד בכלים (הלכ' ה') [אחי"ה וכן איתא בחולין ח. אבר מעיקרו. וירוש' שבת פ"ז דף י': המתיך אבר; בגטין י"ט. במיא דאברא].

2 אֵבֶר (1 בל"פ پر، پار، پاره Glied, Stück, Theil, 2 בל"פ أبر בלע"ר ايور pl. ايور männliches Glied) כיצד מאברין את הערים בפ"ה בעירובין (נ"ג.) [אחי"ה בפ"ה מ"א דעירו' הגי' מעברין אך בגמ' נ"ג. שם בגי' אחת מאברין וכ"ה בירושלמי עירו' פ"ה דכ"ב: ועיי' ירו' ברכו' פ"ח די"ב ע"ג. ירו' ע"ז פ"א דל"ט רע"ג. ובשבת צ': תלי לה באיברא דשמאלא פי' כמו בעבר השמאל ורש"י פי' בזרוע שמאלי. ואולי י"ל לפי זה כי עיק' הגי' איבזא והוא ל"פ بازو זרוע ועוד ד' ול' בל"פ אות אחת להם ונבדלות רק ע"י נקודת עוקץ] פי' שבולטין מן החומה אבר אבר כאבריו של אדם שבולטין מן האדם. מאן דתני מעברין כאשה מעוברה שבולט כרסה. מטה מטמאת איברים ומטהרת איברים בכלים בפ' הישידה (פ' י"ח, ס') פי' אע"פ שהיא פרודה איברים ופרוקה. מה נדה אינה לאיברים אף ע"ז אינה לאיברים בר"ג דפ' א"ר עקיבא (שבת פ"ב:). פי' אם נחתך אבר מן הנדה אינו מטמא בנדה אף ע"ז אבר ממנה אינו מטמא. אבר אחד יש באדם בגמ' דד' הדיוטות בחלק (סנהדרי' ק"ז. סוכ' נ"ב: עיי' ירוש' כתובי פ"ה דף ל':) פי' ויקם דוד מעל משכבו שהפך משכבו של לילה למשכבו של יום שהיה משמש מטתו אפי' ביום שיהא שבע מאותו מעשה כדי שלא יתאוה לאשה אחרת נתעלמה ממנו הא דר' יוחנן דאמר אבר אחד יש באדם משביעו רעב ומרעיבו שבע. כלומ' כל זמן שאין אדם מונע עצמו מתשמיש המטה ומשביע האבר הוא רעב ולהוט אחריו ביותר ואם מרעיבו שאינו משביעו ביותר הוא שבע ואינו להוט אחר אותו מעשה. איבריה דר' ישמעאל בר"ג דהשוכר את הפועלים (ב"מ פ"ד.) [אחי"ה וכן איתא בענין הראשון בהוראת חלק: שבת פ"א. פ"ב: ע"ז לאיברין; אבר מן החי חולי' ק"א: ק"ב. וכו'; אהלות פ"ב הל' א. ג'; ירוש' נזיר פ"ז דף נ"ו ע"ג; ב"ר פרש' ס' וס"ט והרבה בתרגום].

אַבִּיר (כל' עבר stark, mächtig,) שבאבירים בס"ג דפ' אם אינן מכירין אותו (ר"ה כ"ה: וכן בקהלת רבה א' ד') [אחי"ה וכן בירוש' ר"ה פ"ב דף י"ח: ג' אבירי עולם. ברכו' י"ז: אבירי לב גינהו (starken, d. h. harten, verstockten Herzens.)

אֲבַרָא (בל"פ آور، آوار، اواره، آباره wahrhaftig, gewiss) (Wahrheit, Gewissheit) את הוית בגמ' דכותבין גט בפ' גט פשוט (בבא בתרא קס"ח.) אברא בעי רחמי בגמ' דסימני בהמה באלו טרפות בשחיטת חולין (נ"ט:). [אחי"ה וכן בב"מ ח': אברא ודכרנן נמי. ויש מהן הנוסחא איברא בי' כגון בב"מ קי"ד. בב"ב מ"ו. וגיטין נ"ו: ובדפוסים שלנו גם בחולין ובב"ב ג"כ בי' אבל יותר נכונה בלא י' כבערוך והוא ממש בל' פרסי אמת. ועיין ג"כ פירש"י בחול' נ"ט: ב"מ הנ"ל ובב"ב מ"ו.] (א"ב פי' באמת וודאי ומלה זו מל' ברי).

* אִיבָּרָא (= אִבָּרָא = עִבָּרָא Fährmann) בירוש' מ"ק פ"ג הלכ' ג' דף פ"ב: איבריו וספניו וגמליו אינן עושין. פי' כמו עובריו.

אֲבַרְוַאֹרִי [צ"ל אֲבַרְוַאֹדִי] בל"פ (بَرآوَرده Mauer Festung,) אבל בקושקי ואברוארי [צ"ל ואברואדי] לית לן בה. [אחי"ה וכ"ה באמת ברש"י דפ' שונצ' ואברודי ובנו"נ ואברורי ובכ"י א"פ בקושקי ואברוארי והוא כגי' רבינו כאן ובע' קשק. ולולא פי' רבינו חומת העיר (ואז צ"ל כמו שתקנתי) הייתי אומ' שהוא ל"פ برتاره، پرواره، ورواره פי' בנין גבוה וכ"ה ברי"ף כ"י הגי' ברברי ובכ"י מ' ואורורי (עיי' ד"ס שבת צד ח'.) ולפי זה יפה עולה למה שכתוב בצדו כי קושקי ג"כ בנין גבוה ומבצר]. במימרית דרבה[1]) בר מחסיא ביציאות השבת (י"א.) פי' אברוארי [צ"ל אברואדי] חומת העיר ולשון[2]) פרסי הוא. קושקי[3]) [ל' פרסי كوشك hohes Gebäude, Castell.] בלשון ישמעאל הוא אַלְגַנַאסַק[4]) [בל' ערבי الجواشق] ולאחד יקרא גוסק [בל"ע جوشق] ובל' תורה יקרא מגדל. מגדל עוז (תהלי' ס"א ד') תרגום גושקא עשונא. [אחי"ה וכ"ה גושקא בל"ס מגדל ומבצר Festung, Thürm]. ומן מלת ערבי' جوشق جوسق ומל' פרסי הרשומ' נאצלה ג"כ מלה אשכנזי' Kiosk. ורש"י פי' קשקושי ואברורי בירניות ומגדלים ויותר טוב להגיה מגדלים ובירניות כי תרג' מגדל קושקי

1) וכ"ה בגי' הרי"ף וכ"ה בכ"י מ' וא"פ עיי' ד"ס שם צד ז': אבל בנו"ג רבא. 2) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד אבל בדפ"ע בלשון. 3) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וכ"ה בע' קשק ובכ"י א"פ ובכ"י רי"ף (ד"ס שם). ובדפ"ע וקצת כ"י ע' הגי' קשקי וקישקי. 4) כ"ה בכ"י ל"ד וג"נ אבל בט"ס בכ"י ו"ו אלגוכאק ובכ"י ב"ר אלגוצק ובפעם הראשונה בט"ס כצק.

(תהלי' חנ"ל ור"ח בי' כ"ו, ס"ו) ופי' בירניות שהוא ביאור של אברורי העיר על אמיתת פירושינו לעיל. ומהרי"ל בעמת"ל כתב בשם החכם ובלשן גדול פליישער כי بروار בל"פ חומת העיר ופליאה איך יצא דבר בלתי אמת מפיו].

אֲבַרְוַנְגִי [צ"ל אֲבַרְוַנְגִי] (בל"פ پروانجی Secretair königlicher Gerichtsdiener, בר"ג דהדר (עירובי' ס"ב.) בריאה: במוהרקי [בל' פרסי مهرك Siegelinhaber] ואברונגי [צ"ל ואברונגי] פירוש רב האי גאון ז"ל, בל' פרסי שלוחים. [אחי"ה ובע' מהרק כתב כן בשם ר' נסים ואם כפירושם נפרש אז צ"ל הגי' אברונגי כלו' בל"פ שליח ועבד המלך וכותב וסופר המלך; ומוהרקי הוא חותם המלך. ובע' מהרק פי' עוד רבינו בשם ר' נסים מוהרקי כתיבה וחתימה (ועיי' תוספ' עירו' בלי הזכרת ערוך ורא"ש בשם הערוך) ור' גרשום פי' (שם) כלי בית; וקרוב לזה רש"י: ספסל. ור"ח פי' בנין. וכולם יש להם על מה שיסמכו, כי בל"פ برك (ברג) כלי בית, برك (ברך) ספסל, برج (ברג) מגדל ובנין. ומהרי"ף בספרו עמ"ש צד קי"ב פירשו ע"י מלה פרסית پروانك שליח ומורה דרך אבל המלה זו נכתבת ברדז"ל פרונקא עי"ע. וכתב בפי' תלמיד הריטב"א והרא"בד ז"ל גרים במוהרקי ופרהגבני ופי' כמו שפי' הע' מוהרקי שטר ופרהגבגי חתימת אדון ע"כ עיי' ד"ס עירובין קכה: אבל לפ"ד ההיפך הוא האמת].

אַבְרָהָם (Abraham) עודנו עומד לפני ה' (בראשית י"ח, כ"ב) בב"ר פרש' מ"ט א"ר סימן תיקון סופרים זה שכינה היתה ממתנת לאברהם. ובויקרא רבה ראש ויהי ביום השמיני (ויקרא רבה פרש' י"א) [אחי"ה ועיי"ע בת עין].

אֲבְרַוָרִי (בל"פ برابری Gleichheit, Gleichgewicht) באברוורי הוו יתבי [1]) בגמרא דלא יחפור (ב"ב כ"ד:) פי' אי אשתכח רברבי וזוטרי כולהו שרו אימור דהני זוטרי לתקוני מעונה אגבא דחמרא הוו יתבי כגון דהוו הני זיקי חד רב וחד זעיר והוו מטרטן יהב האי זיקא זוטרא בהדי זיקא זעירא לשוויי בינייהו. וזהו פירוש באברוורי הוו יתבי זה פי' ר"ח ז"ל.

אַבְרוּיֵי (בל"ע ورى ,ورأ fett machen, düngen, בל"פ بار Dünger) אילני בס"ג דלולב וערבה (סוכ' מ"ד:) ובר"ג דמשקין (מ"ק ג'.) ובר"ג דר' ישמעאל בע"ז (ג'.) פי' אברויי אילני מניחין זבל תחת האילנות להברותן, מזבלין האילנות שהן בריה להן כלומ' מאכל כמו (שמוא' ב' ג', ל"ה) להברות את דוד. לסתומי פילי פלחי כדכתיב (תהלי' קמ"א, ז') כמו פולח ובוקע בארץ.

☞ אַבְרַז (בל"פ ابرز Gewürz) אינהו וכל אברזייהו עיין ערך אבזר).

אֲבְרֶזִין (ל"ם אברוזון, ל"ע ופר' إبريزلي φβρυζον geläutertes Gold, Probegold, obryzum) ומפז רב (תילי' י"ט, י"א) תרגומו אבריזין סגי. (אי"ב כן בל' יוני ורומי קוראים לזהב אופיר ואולי נעתק השם להם ממלת אופיר והחליפו אות פ"א לאות בי"ת כי הם ממוצא אחד).

אֲבַרְזִין (בל"ע بردعة برذعة בל"פ برزغة Pferdedecke, richtiger Zend. barezis; huzv. barashn, Decke) מעיקרי משכא והשתא אברזין. בר"ג דפ' מרובה בב"ק (ס"ו:) פי' והלא עוצבא (בל"ע غشوة Pferdedecke) שנו כאן דתנן בפ' כ"ו בכלים (מ"ז) כל מקום שיש חסרון מלאכה כלומר שעדיין חסירה מעשה ואחרי כן תתקיים מלאכה אין המחשבה מטמאתן אלא העוצבא שאע"פ שחסירה מלאכה מחשבה מטמאתה ועוצבא היא מכסה המרכבה שהוא בל' משנה טפיטין של סוס. (כלים כ"ג, ב'). [אחי"ה: עיי"ע עצב ב' ופי' רה"ג לסדר"ט צד י"ט וגם שם נרמזה מלה ערבית גושא והוא غشاية מכסה סוס, ורמב"ם פי' בפה"מ חיפוי העור והיא היא. והחכם פליישער פי' בפי' בלתי נכון אברזין ע"י ל"פ החדשה برزين. (בהוספות לעמת"ר של מהרי"ל ח"ב, תקע"ט:) כי טעם מלה ההיא רוכב]. ועוד [2]) נותנין אותה על המטה ונותנין עליה כסתות ואינה צריכה קיצוע כלומר כיון שהוא עשוי למכסה אינו חושש לקיצוע ואחריה שנינו זו המשנה שהקשה ממנה אביי על ר' יוסף ועמדה זו הקושיא על רב יוסף כ"ב שנים (ב"ק שם) כמו שעמד עליו. דין נ' כסף שלא זכתה התורה לאב אלא משעת נתינה והיא מפורש בתחלת תלמוד נערה [שנתפתתה] (כתובות כ"ב:) ומפורש בכאן אע"פ שלא עשה בה מעשה קנאה זו העוצבא בשנוי השם כי בעת הגזילה היתה נקראת משיכה עשאה עוצבה נקרא אברזין והוא מכסה טפיטין של סוס. ובלשון פרסי

---

[1]) בנו"ג באברורי הות מנחי. ובכ"י ר"ו אי בבארואורי ובכ"י ו"ו ב' בברואר כ"י ב"ר אברואורי ובדפ"ע בשני וו"ין ודע שבל"פ בראברי (והוא קרוב מאוד לכתיבת גי' כ"י ו"ו) טעם המלה ההשואה ועושים כן כאשר צד האחד של משוי כבד והאחר קל ומוסיפים ומשוים ע"י זה המשוי. וכן גם כוונת הע' ופירש"י ע"ש. — [2]) ובר"ש שכתב כן בלי הזכרת הערוך, בט"ס ועור.

נקרא אברזין, וכפ' דם חטאת בגמ' ניתז מן הצואר (זבחים צ"ד.) עוצבא שחישב עליה לקצותה איכא בינייהו [אחי"ה: פי' רבינו בענין אברזין ועוצבא (עיי"ע עצב ב') לוקח מפי' רה"ג סדט"ה צד י"ט עיי"ש].

* אַבְרָאִי (בל"ס ברא פי' חוץ ומה שבחוץ ausser-halb, draussen) בברכות י"ח: יתיב אבראי; ר"ה ח': למיקם מלכא אבראי; ע"ז ב': למיתב מלכא מאבראי; ב"ב ס"ח. הוו הנהו חנוותא אבראי; גיטין נ"ו. הוה מיתחזי מאבראי; תמורה כ"ב: אבל אבראי דאיכא דחזי לה וכו'; מ"ק י"ח. ושדו להו אבראי; יומא ע"ו: מה שמן מאבראי אף מים מאבראי; כתובות כ"ג: אוקמן לשבויינהי מאבראי; במדרש חזית ב' י"ג פ' יונתי: מתלא אמר פסחא בבייתא והַלֵּילה מתברא א ב ר י י א ה. ט"ס הוא ועיקר הגירסא בירושלמי פסחים פ"ז הלכה י"א דף ל"ה: דמתלין מתלא פיסחא כזיתא והלילה מתבר א ג ר י י א. פי' לקול המולה ההמון שאמרו הלל העמין כאילו הגגין משתברין.

* אַבְרְיָיתָא (בל"ס בְּרִיָּתָא Dörfer) ירושלמי ברכות פ"ו הלכה א' דף י'. רבנן רברביא עלון לאברייתא. פי' כפרים בלש' סורית, והמפרשים טעו לסבור שהוא מענין הבראה או איברייא של ערך אחר זה.

*אִבְרַיָּא (بَرا=وَرا=ברא פי' בל"ע סעודה Mahl עיי' אוצ' השר' לפירשט) בירושלמי מ"ק סוף פ"ג דף פ"ג ע"ד. עבדין ליה איברייא (ב' פעמים) פירוש סעודת הבראה.

* אִיבִּירִיתָא [אַבְרִיתָא] (آب ورى Glanz, Helle aram. Form. des Pers.) בירושלמי יומא ריש פרק ג' הלכה א' דף מ': וירושלמי ר"ה ר"פ ב' דף נ"ז ע"ד מטלטל על פום איבירִיתא דזהרא פי' על פי נוגה הלבנה ולש' פרסי הוא: אברוא נוגה. והמפרשים בל ידעו.

אַבְרֵךְ (Ausruf der Aegypter vor Joseph) ויקראו לפניו אברך (בראשית מ"א, מ"ג) בב"ר (ר"פ צ') אב בחכמה ורך בשנים. [אחי"ה וכבר ערכתי הדעות השונות בפי' זו המלה בחבורי על העתקה פרסית לריב"י טאווס צד קמ"א ע"ש].

* אַבְרַנִי (בל"ס ابرانه Wasservogel, eig. Wasser wathend) בילקוט אסתר ג', רמז ו' תתרנ"ג משל לאברני שקינן על שפת הים, עלה הים והציף את קנו וכו'. פי' בל' פרסי הולך דרך מים.

אֲבַרְנִים بار + نيم (בל"פ ראוי להאכל חציו — halb geniessbar) כדאמרי פרסאי אברנים בס"ג דכל שעה (פסחים מ"א.) פי' אברנים היינו נא כגון שנצלה מעט.

*אֶבוּרְנְקִי (בל"פ بارنكو Citronenbaum או بورنك בל"פ Riechpflanze) כן גירס' הש"ס וקצת כ"י של ערוך ובערך א כ ו ר נ ק י של וי"מ. ושם אחוה דעתי בעה"י.

אַבְרוּצִי [1] (בל"פ اب روغن flüssige Fettigkeit) שמו בגמ' דועל הירקות בכיצד מברכין (ברכות ל"ח.) (א"ב בנוסחאות דידן גרסי' אברוטי והוא זית אגורי).

☞ אַבְרַקִין (בל"פ برك Beinkleider, Pluderhosen בל"ע بركات weites Derwischkleid בל"ר braca, bracca בל"י βράκαι, בלש' שפאניא bragas בל' איטליא brache) ירושלמי [2] דשבת פרק כתבי הקודש (ט"ז, ה') שני סבריקין ושני אברקין בלשון רומיי מכנסים עיין ברקין. תרגום ירושלמי II (שמות כ"ח, מ"ב; ויקרא ו', ג') ומכנסי בד: אברסקין [צ"ל אברקסין braccae] דבוץ. ויש נוסחאות שכתוב בהן א ו ו ר ס ק י ן [3].

*אֶבְרוּקְלִין (βουριχάλια, burichalia Pferdedecken) בירושלמי ב"מ פ"ד ריש הלכה א' דף ט' ע"ג המחליף אברוקלין [צ"ל אברוקלין] באֶמְבּוּרוּקלוֹן [Pferdedecke = ἐμβουρίκλον, imburuclum] קנה. פי' מכסה של סוס ורבינו ב"ה גורס אנבקראות ע"ש.

אַבְרוּשַׁךְ (בל"פ أفروشه ein Gericht von Mehl, Butter und Honig) בגמ' דחוץ מן היין [4] (ברכות ל"ו:) פי' אברושך הוא חביץ קדירא ומפורש במקומו דהוא קמחא ודובשא ומשחא (א"ב כן פירש"י חביץ קדרה אבל אני לא מצאתי מלת אברושך בגמ') [5] [אחי"ה אבל באמת נמצא בכ"י. גמרא עיין דקדוקי סופרים לברכות דף ק"א: וכן איתא בהלכות גדולות בברכות פ"ו דף ז' ע"ג בסוף: ה"מ דווקא דעבידא חביצא או א ב ר ו ש ג או מינין אחרים וכו' ועיי' עוד ע' ברושיא].

---

[1]) כ"ה בעה"ק, ובעה"ק שנ"ב אברושי ובכ"י מ' אברוסי ובדפ"ע הגי' בט"ס אברושך וצ"ל אברושי וכ"ה בב"נ ובכ"י פ' (עיין ד"ס ברכות ק"ו.) או אפשר שצ"ל אברושן והוא בל"פ הנ"ל שמן זב וקצת סיוע מפירש"י שאינו נבלע בפרי . . . אלא אגור כמשקה ענבים עיי"ע אגר ב'. [2]) כצ"ל כי כ"ה בירו' פט"ז דט"ו: ולא בבבלי שבת ק"כ. ושם אי' ספריקין עיי"ע ספרק. [3]) וצ"ל אוורקסין עיין תרגום ירושלמי אי שמות שם ול"ט, כ"ח; ויקי שם וט"ז, ד'. [4]) ועיי"ע חבץ ב'. [5]) בנו"ג אברושדי וצ"ל אברושך וכ"ה בדפי הישני' עיי' ד"ס שם אות ל'. והע' נדפס בדפ"ע בט"ס עם ע' אברוצי (או אברושי).

אַבְרָתָא (בל״פ اَبْرَنْ בל״י ἀβρότονον בל״ר abrotanum (Eberraute [אחי״ה הצומח ההוא נקרא בל״ר artemisia abrotanum ובל״א Schlafraute והוא מר מאוד וריחו נודף ועלין שלו כדמות שער והמג הוא ל״ע هيج והוא ג״כ צומח מכין שעליו כשער. עיי׳ ערש וגרובער ח״ג צד רכ״ב ומלת הנג הוא ל״פ هنج ופירושו מיץ כי מיץ של אברתא הוא המר ומסוגל ברפואה, ועיי״ע אזביון]. בר המג בגמ׳ דאזוביון [1] בפ׳ ח׳ שרצים (שבת ק״ט:) אזוב אברתא בגמ׳. דחבילי קש במפנין (שם קכ״ח.). צתרי [בל״ע ופר׳ صعتر = سعتر Satureia] ואברתא [2] בגמ׳ דמתרפאין באין מעמידין (ע״ז כ״ט.)

אַבְשׁוּנָא (מל״פ افسانيدن zerreiben וא״כ אבשונא zeriebene Körner גרעינין מלולין) לא לימחי איניש קימחא דאבשונא [3] בגמ׳ דכל שעה (פסחי׳ ל״ט:) קמחא דאבשונא בהגדה דמגי׳ (ז׳:). נוטלין שעורין שלא הביאו שליש ונותנין אותן לתנור ליבש וכיון שיבשו מוללן [4] אותן בין ידיהם ומלבנין בו הקדרה. ויש אומרים [5] שבלי דשערי רטיבתא.

אוֹבְשִׁין (Herlinge. wilde Beeren, transp. für בְּאוּשִׁים) הענבין והאובשין משיבאישו בראש מעשרות. יש מפרשין תפוחין קטנין הן. ירושלמי [6] (מעשרות א׳ ב׳ דף מ״ח ע״ד) משיקראו באושא. ועוד אחר והוא שתהא חרצינא שלהן נראית מבחוץ. ומסתברא הענבים והבאושים משיעשו חרצן. וסבירא לי שהן באושין [7] שכתב במקרא (ישעי׳ ה׳, ב׳) ויעש באושים. [אחי״ה עיי״ע באושה ומש״כ שם וכפי׳ רבינו אי׳ ג״כ בפי׳ הרמב״ם לשביעי׳ פ״ד מ״ח ע״ש היטב].

אֹג (בל״ם אוגא die rothe Beere des Gerber- (sumach, Essigbaumes האוג והחרובין בפ״ק בפיאה (א׳ ה׳) והאוג והחומץ והכסבר בפ״ק בדמאי (א׳, א׳). האוג והתותים משיאדימו בפ״ק במעשרות (א׳, ב׳). מפני שהיא מקבלת את האוג בכלים פ׳ כ״ו (מ״ג) סנדל עמקי. פי׳ אוג אילן ושמו בל׳ ישמעאל [8] בטיית [9] אלסו״מאק [בל״ע السماق בל״פ سماك] ובעלין שלו מתקנין העורות לבנים [10] שקורין קורטביש [צ״ל קורטבינו Corduanleder = Saffian בלשון איט. cordováno] ואילן העולה מאליו ביער הוא ופריו דומה לשני תולעת ומבשלין אותו והמוץ הוא ומאדים התבשיל [11] והוא כמו זרע כנבוס.

אַגָּא (1 lästern בל״ש ܐܓܐ בל״ע هجا beschimpfen בל׳ צינד aka, agaha, בל״ם החדשה آك 2; ungeziemend עגה בל״ע عاج verdreht, unge- formt sein) אבא שאול אומר אף ההוגה את השם באותיות (סנהד׳ צ׳.) תנא בגבולין ובלש׳ אגא [12] (שם ק״א:). פי׳ בגבולין חוץ לירושלים בלשון עגא בלשון ליעוג שאינו צריך לכך. ויש אומרים אגא [כמו עגה] כל לשון שאינו עברי הוא עגה והוא הדין בירוש׳ אבל משום הכי בגבולין שבירושל׳ לא משתעי בלשון עגה [13] (א״ב פי׳ אגא בל׳ יוני ἆγος [Ehrfurcht und Neid, Hass לפעמים הוא ענין טומאה ולפעמים ענין קדושה וחשיבות ויצטדק שבשום ענין מהשנים אין חלק להוגה השם בגבולים) [אחי״ה, אגא ממש לש׳ שומרוני דמתרגם ויקב . . . את השם (ויקרא כ״ד, י״א) ואגא . . . ית השם עיי׳ מ״ע של דמ״ג חט״ז, ת״א ובעל כ״כ סבר שהוא ל״ע عجم עגאם בחסרון המ״ם וענינו כמו לועז ודבר בשפת ברבראי. ולפי גזרתינו בתחילת הע׳ לא הוצרכנו לפי׳ זה. ועל מלה שומרי׳ הנ״ל כיוון הירוש׳ סנהד׳ פ״י הל׳ א׳ בסוף, דף כ״ח: אף ההוגה את השם באותיותיו ר׳ מנא אמר כגון אילין כותאי דמשתבעין. ולפי׳ שני אגא כמו ענה הוא בל׳ ישמעאל דבר המגומגם ומעוקל כמו שרשמנו.

*אֲגָה (הֵיגָא, בל״ם חגתא (ἄκανθα (Distel, Dorn ירוש׳ שביעית פ״ז הלכ׳ ב׳ דף ל״ז: ועיקר האגה. ירוש׳ כלאים פ״ה הל׳ ח׳ דף ל׳ סע״א הקנים

---

1) כ״ה בכל הדפוסי׳ הישנים עיי׳ ד״ס שבת צד ק״כ: 2) בנו״ג בט״ס אֹבדתא אבל בשבת על נכון. 3) כ״ה בכ״י ו״ו ל״ד ב״ר ודפ״ר ועה״ק שנ״ב, אבל בשדפ״ע חסר מן אבשונא עד אבשונא. 4) וכן מורה אבשאנידן בל״פ מולל, וגזרת המלה מל״י ἕψανον כדעת כ״כ או ἄυον ולא αὔσσον כדעת בעל המשביר הרחוקה ודחוקה. 5) וזה כפי׳ ר״ח שפי׳ חצבא דאבישנא (פסחי׳ מ׳. ולגי׳ כ״ץ ק״ט ע׳ סחף א׳ דאבישנא וכ״ה ברש״י פסחי׳ ל״ט: ובר״ף) שיבולי דשערי רטיבתא. 6) כ״ה לפי גי׳ כ״י ו״ו ודפ״ר ועה״ק שנ״ב, אבל בשדפ״ע בלי מובן אי׳ בזה״ל: בר׳ מעשרו׳ ירו׳ תפוחין קטנין הן י״מ משיקראו וכו׳ ו׳ ירו׳ שם הגי׳ כ״ה הענבין והאבשין משיבאישו ר׳ זעירא בשם ר׳ יסא משיקראו באישה, ר׳ אייבו בר נגרא וכו׳ והוא שתהא הרצנה שלהן נראית מבחוץ. ועיי׳ בר״ש למעשרו׳ כמה שינויים. 7) ובל״ס בהיפך אבש במקום באש. אתאבש במקום אתבאש ועיי׳ עוד גיזיניאוס פי׳ ישעיה ב׳, שס״ד. 8) חסר בכ״י ו״ו, ה״ב ודפ״ר. 9) חסר בדפ׳ אמש׳ ועיי׳ כ״כ שהיטב חרה לו שהשמיטו מלת בטיית וע״ש. 10) ובל״ס נקרא מטעם זה סומקא סוריא דבורסיא (עיי׳ פה״מ לפיא׳, קאסטיללוס היפטגלוטטון ב׳ אלפים תקס״א, ורימ״ז בט״ר ח״א, צ׳) ובל״ר נקרא rhus ῥοῦς coriaria. 11) ובפה״מ לדמאי כתב הרמב״ם והאוג נקרא סמא״ק של א״י והם אילנות עושין אשכולות אדומות ויאכלו ע״כ ובפיאה כופל דבריו בהוספת פי׳ שיעבדו בו העורות ור״ש שם חולק על י״א שזהו אילן שקורין קורנליי״ר בלע״ז והוא בל״א קארנעלקירשבוים, ורמ״ל בכ״ז העתיק ככה. 12) בסנהדר׳ הגי׳ עגה וכ״ה בע׳ עגה. 13) כ״ה בכ״י ו״ו ל״ד וב״ר אבל בדפ״ע אגא.

והאג'ן והוורד והאטדין מין אילן. עיי' בתוספות ברכות מ'. ד"ה איתיה שהביאו הירושלמי הנ"ל בזה הלשון ההגין והאטדין, וכן איתא בעירובין ל"ד : והאטדין וההגין ובכ"י וההיגין ובד"ש והאיגין עיי' דקד' סופרים עירובין ד' ס"ד ע"ב אות צ' ובערך הג ב'.

* אֲגַב = על גב עיי' ערך גב ט"ז.

אגבאסטם [צ"ל אַבְגֶאסְטָם] [1] (Augustus. Titel röm. Kaiser seit Caesar Octavian) במדינה ממונה (אגבאסטם) [צ"ל על בית שלו] [2] בב"ר פרש' י"ב אלה תולדות השמים וכ'. (א"ב בנוסחאות דידן גרסינן אווגוסטוס עיי' ע' אגוסטולא).

*אַגַבִּין [צ"ל אַגַטִּין] (בל"ע اجاص Baumwolle) בירוש' כלאים פ"ט ריש הל' ב' דף ל"ב רע"א השירין מטכסה [Seide μέταξα, μάταξα] והכלך אגבין קיסריי. גי' הרא"ש אצבין והרא"פ גרם אַגטין. וזה העיקר שהוראת המלה בלי' שטעאל אגאם צמר פשתן. ודע שגם הרמב"ם לכלאים הנ"ל פי' כלך, שעיר כמו צמר. וז"ל של הגאון ר' אליהו מוילנא בס' שנות אליהו כלך כמו צמר וגדל על אבנים שבים המלח ודומה לצמר וכ' ולפי זה אין ספק שעיקר הגירסא אגטין. וצ"ל ג"כ בירוש' שבת רפ"ב הל' א' דף ד' רע"ג ולא בכלך אגטין קיסריי תחת אנבין. וגם אנטין בירוש' כלאים דפוס זיטמיר צ"ל אגטין.

☞ אוּגְבִּין (עיי' ע' גבן bauschiges Trink-gefäss) תרג' ירוש' (I. בראשי' מ"ד, ב') ואת גביעי גביע הכסף וית אוגביני אוגבין דכספא).

אַגוּגֵי (ἀγωγός Wasserleitung) דמיא במגילת איכה מי יתן ראשי מים (איכה א', י"ז) [3] (א"ב פי' בל' יוני[4]) צנור ואמת מים).

אֵיגְיָאֵה[5] (Ziegenfell = αἰγείη d. h. δορά) בב"ר בסוף פ' כ' כתנות עור שדבקים לעור ר' אלעזר אמר איגיאה (א"ב פי' איגיאה בל' יון עור עזים).

1 אָגַד (binden; אֲגוּדָּה Gebund, Bündel; אֱגַד Band, Verband) באגודי השום ואגודת השום בפיאה בפ' ו' (מ"י). ואגודתו על ארץ יסדה (עמוס ט', ו') כס"ג דפ' ל"ו כריתות (ו' :). כל האגודות של בית השווקים טמאות בהמעלה פ"ו במכשירין (מ"ב). פי' אגודות שנמכרין בשוק טמאין שמנהג החנווני לזרוק מים על הירק. הותר אוגדו [6] באגודה של ירק בגמ' דואין ממעטין בי"ט בפ' לולב הגזול (סוכה ל"ג:) הותר איגודו בי"ט שוזר שני קצוות של הוצא ונועצו בהושענא עצמה כדי שלא יתפזרו וכן דרך אוגדי הירק. אבל יוצא הוא באגד שעל גבי המכה בגמ' דחמור יוצא בפ' במה בהמה (שבת נ"ג. ירוש' פ"ה דף ז' ע"ג) פי' אגודת פתיתין [7] שעל גבי המכה. לא נתנו לאגד יתירה קא מיפלגי בר"נ דהחובל בב"ק (פ"ה.) פי' צריך לקשר המכה אבל לא קשירה חזקה ויתירה ר' יהודה סבר אם עבד הנחבל ועשה אותו אגד יתירה פטר החובל. אוגדת [8] כה שערה בגמ' דולא במחט נקובה בפ' במה אשה (שבת ס'.) [אחי"ה מזה הענין ג"כ : ירוש' מעשרו' פ"א דף מ"ט. אם אגדו צינק גדול; מעשרו' א, ה', ירוש' עירוב' פ"ג דף כ' ע"ג ירק הנאגד משיאגד . . . סוכה ל' : לולב צריך אגד. שם ל"ג: איגד מעלייתא; עירוב' ק"א : ק"ב. ניטל באגדו; ירוש' יבמ' פי"ב, דף י"ב ע"ה, וירוש' שבת פ"ו, דף ח'. אגוד מלבינקי; ירוש' תרום' פ"ב דף מ"א : אגד שנטמא. ב"מ פ"א, ח' אגודה של שטרות. נ"כ' ד'. יושבין אגודות אגודות בכבודן. יבמות י"ג : לא תעשו אגודות אגודות. ב"ר סוף פ"ח שיהיו כל העולם אגודה אחת. ויקרא רבה פרש' ל' יוקשרו כולם אגודה אחת. וכן רבים].

* 2 אָגַד (= נְגַד anhalten, andauèren, lang halten) ירוש' כתובות פ"ה, דף כ"ט ע"ד הרי אני מיגדת אלמנותי. ומזה הענין פסחים פ"ז. עירוב' כ"א : בנות ישראל שאוגדות פתחיהן לבעליהן פי' מושכות עיי' ע' גד ב'.

☞ 3 אָגַד (בל"ם גד מל"ע جد abschneiden, ומזה جداد das Abgeschnittene eines Zweiges, Stock, Stab) תרג' ומחזיק בפלך (שמואל ב',

---

[1]) כצ"ל ובכ"י ודפוסי' נשתבש הרבה כאד בכ"י ו"ו ודפ' פיז' ווויניצ', באסי' ואמש' אגבאסטם, ובכ"י ה"ב ודפ"ר אגבא בסטם, ובכ"י ל"ד ב"ר אגאבאסטם. [2]) וכ"ה בב"ר ובע' אגריקוס (אגדיקוס), ועה"ק הוסיף במעות לפרש המלה ע"י ממונה, ובאמת כן נקראו קסרי רומי בדרך כבוד מימות אקטאויאן ואילך. [3]) ושם הגי' געגע וממ"כ שם במשמע כי ערוך יותר שלם היה מונח לפניו, ובילק' תהלי' מ"ב רמז תשמ"ב הגי' חוגגים ועל געגע עיי' רימ"ז במ"ר ח"א, נ"ו ומה שהשיג בנכון על הגי' שי"ר בתולד' ר"נ צד ס'. [4]) ובילק' שם אי' בפי' לשון יוני חוגגים של מים ובמדרש תהלים מזמור מ"ב הגי' ומהו המון חוגג (פסו' ה') לשון יוני חוגגים של מים. וצ"ל חוגג כמו איגג כי בהברת הירוש' כמה פעמים נתחלפו אותיות הגרון (ועיי"ע אבוקה ועי' אגד וע' אוגן) ואוגג הוא ל"י הרשומי בפנים. [5]) ובכ"י ב"ר ודפ"ר הגי' אאגאה, ובכ"י ל"ד ה"ב ועה"ק שנ"ב אגאה. [6]) וכ"ה בנוסח' ובכ"י ה"ב אגודו ובכ"י מ' אגדו, וכן בסמוך. [7]) כ"י ה"ב כתישין. [8]) בנו"ג אוגרת ובכ"י מ' חוגרת.

ג׳, כ״ט) וּמַתְקִיף בּאגיד [אחי״ה ומזה: ב״מ פ״ג. הנו דדרו באגדא וכו׳ ביצה ל׳. דדרו בדיגלא ופי׳ בדגלא אולי מל״י δίκελλα גרזן פיפיות zweizackige Hacke או מלשון ערבי دخل ענפים משולבים ineinander geflochtene Aeste, לידרו באגדא וכו׳, עיי׳ ע׳ גד ג׳ וכף ה׳].

*אֲגָדָה (Agada) משרש נָגַד שטעמו כמו משך בעברי עיי׳ ע׳ בעל אגדה. בירושלמי ובמדרש רבות רוב פעמים אגדה ובבבלי הַגָּדָה. לדוגמא עיין ירוש׳ פסחים פ״ה דף ל״ב. ירוש׳ שבת פ׳ ט״ז דף ט״ו ע״ג, ירוש׳ תענית פ״ב דף ס״ה: ירוש׳ פ״ד דף ה׳ ע״ג ופ׳ י״ב דף י״ג. ירוש׳ ב״ב פ״ו, ט״ו ע״ג, ירוש׳ סנהדרין פי״א דף ל׳. ירוש׳ גיטין פ״ד דף מ״ה ע״ג — ב״ר פ׳ ל״ג, צ״ד; ויקרא רב׳ פ׳ א׳, כ״ב, ל״ו. ולפעמים ג״כ בבבלי עיי׳ פסחים קט״ו: קט״ז: ב״ק ס׳: מ״ק כ״ג. סוטה מ״ט. עיי׳ עוד ע׳ בעל אגדה.

*אֲגוּדָל (der Daumen, eig. Dickfinger בל״ע جدال) יומא ב׳ א׳ אין מוציאין אגודל במקדש ופי׳ בירו׳ מפני הרמאין. במדרש חזית (ג׳ ו׳ פ׳ מי זאת) היה נועץ אגודלו בתוך פיו ואגודלו אחר בקרקע וכו׳. כן נקרא בל״ע אצבע העב שביד.

אֶגְדָנָא [1]) (בל״פ انكدان, انگدان Laserkraut, בל״ע انجدان בל״ס אֶגְדָנָא Absynth, Wermuth) צתרי ואברתא בע״ז בפ׳ אין מעמידין בגמ׳ דמתרפאין (ע״ז כ״ט.) (א״ב תרג׳ ואחריתה מרה כלענה (משלי ה׳ ד׳) וסופי׳ מריר כאגדנא דמותא) [עיי׳ ע׳ נניא א׳].

*אֶגְדִיקוֹם (Staatsanwalt ἔκδικος) עיי׳ ע׳ אגריקום, כי כן גרם רבינו וט״ס הוא ויש לתקן הר׳ לאות ד׳.

*אוּגְדוֹר (Ogdor samar. Stadt) בירו׳ ע״ז פ״ה, הל׳ ד׳ דף מ״ד ע״ד יינה של אוגדור למה הוא אסור מפני כפר פנש וכו׳ ובבבלי ע״ז ל״א. בראשונה היה אומר יין של . . . ושל זגדור מפני כפר שלם. עיי׳ בע״מ ד׳ י״ג וכ״ח ח׳ כ״א.

*אַגְוָאֵי (בל״ס גויא מן שרש גו innerhalb) היפך מאבראי עיי׳ חולי׳ ק״ל ע״א וע״ב. עיי׳ ע׳ גו.

*אֲגוּף (= גוף Körper, das Wesentliche) בירוש׳ גיטין פ״ז הל׳ ג׳ דף מ״ח ע״ד לאי זה דבר כתב בה לאחר מיתה לשייר לו אגופה פי׳ עצם הדבר.

*אֱגוֹז (בל״ס גַוְזָא בל״פ گوز בל״ע جوز Nuss) גיטין ס״ד: ירוש׳ גיטין פ״ה דף מ״ז: צרור וזרקו אגוז ונוטלו. שבת פ״ב משנ׳ ב׳ שמן אגוזים. ערלה ג׳ ז׳ אגוזי פרך. ירוש׳ שבת פ״א דף ג׳ ע״ג מליאה אגוזין. ובתוספתא שם פ״ב היו כורכין פתילה ע״ג אגוז. עיי׳ עוד ע׳ אמגוזא וע׳ לדנא.

אַגוֹז (בל״פ كنه=انج, انوج = Schiffshaken) בתוספתא שבת בפ׳ בראשונה [2]) (פ׳ ט״ו) רבן שב״ג אמר אף האגוז של ספינה [אחי״ה לפנינו איתא אף העוגן [3]) של ספינה וצ״ל אגוז. או פי׳ עוגן כמו מלה פרסית שרשמנו انج או כלי רומי Haken, uncus].

*אֲגַטִּין (לְגַטִּין testament. Geschenk, legatum) בסנהד׳ צ״א. אב שנתן אגטין לבניו וצ״ל לְגַטִּין כגירס׳ הערוך בע׳ גט.

*אֲגַטַרְגַטַיָּא (Wasserfall, καταῤῥάκτης, cataracta) בירוש׳ מ״ק פ״א הל׳ א׳ דף פ׳ ע״ב אילין אגטרגטייא מה את עביד לון כמי קילון [Kanal, αὐλών] או אינן כמי קילון. פי׳ אגט׳ בל״י ורומיי המים היורדים בזעף ממקום גבוה ואשבורן.

אַגְיָא (בל״ע اغية Furche eig. Einschnitt, Ritz) ליהוי הדין אגיא פיאה בר״ג דנדרים (ו׳:) ככסלי [4]) [בל״ס כַּסּוּלָא die emporrag. Pfeiler] לאגיא בפ״א דברכות (ו׳.) [5]) פי׳ כתלמים לשדה. וי״א החורש שדה עושה אותה מישרים מישרים [6]) מקומות גבוהין שהזרע לצדדיהן ומקומות עמוקים שהמים הולכים, הגבוהים נקראו כסלי והעמוקין נקראין אגיא. ועל השדים אומרים (ברכו׳ שם) כי הם רבים מבני אדם וסובבין אותן ככסלי לאגיא ככסלי שסובבין לאגיא [7]). (א״כ פי׳ אגיא בל״י [ἀγυιά] שביל בשדה אשר בו ילכו ואין מקום לנטות ימין או שמאל כי בצדיו תקועים עצים והם נקראים בל״י כסלא) [Holz ξύλον]. [אחי״ה ואין דעתי נוחה

[1]) בכ״י ה״ב ודפ׳ וויניצ׳ ובאס׳ נכלל בע׳ הקודם אגד, ובדפ״ר ובד׳ פיזי הובא ע׳ אגוז תחת סוג אגדנא. [2]) כ״ה לנכון בכ״י ה״ב אבל בשאר כ״י ודפ״ע אי׳ בפ׳ שני בראש וכונה על תוספתא שבת פ״ב ושם נמצא רק ציון שהובא בע׳ אגוז. [3]) בעל כ״כ הביא גם גי׳ הגין וכ״ה בירו׳ שבת רפי״ז דט״ז. ופי׳ אגח או אגונז בל״פ ו״ו של ספינה לקשור בו חבלי הספינה. או אולי צ״ל אגון ועיי״ע אוגן. ורמ״ל פותרו כמו אגוז והעתיקו בל״א Nuss! ובהתעסקי עתה בהגהת הדפוס בא לידי תוספתא הוציא לאור הרב צוק״מ, ומצאתי כי גם בכ״י תוספ׳ שבת פט״ו הגי׳ אגוז. וגם החי׳ שלמה באבער הריץ לי אמש איגרת ותיקן בפ׳ בראשונה במקום פ׳ שני בראש, וכיון לגי׳ אמיתית של כ״י ה״ב. [4]) כ״ה לנכון בכ״י ה״ב וכ״ה בכ״י פאריז לברכו׳ עיי׳ ד״ס שם צד ק״צ: וכן משמע מכ״י מ׳ ד״ס שם צד ח׳. [5]) כ״ה בכ״י ו״ו יעה״ק ובדפ״ע נשמט הציון. [6]) בכ״י ה״ב רק פעם אחת. והחזקנו בכל הע׳ בגי׳ דפ״ר כי שדפ״ע בטעות נדפסו. [7]) ושיעורו השדים סובבים בני אדם כיתדות ועמודים (Pflöcke, Pfeiler) את חפירות השדה.

הימנו אלא אגיא הוא בעצמו בל' ערבי' גומא ובור סביב השדה ובענין זה פי' הר"ן לנדרים וז"ל: אגיא. ערוגה וקרי לה אוגיא על שם חריץ שעושין סביבות הערוגה מל' עוגיות לגפנים במ"ק ב'. ותחת עוגיות גרסו רש"י לברכות ורבינו אשר לנדרים: אוגיות בא' וגם הילקוט תהלים צ"א גורס במימרא דברכות: עוגיות. ועוגיות הן חפירות קטנות סביב עיקרי האילנות יתקבצו שם המים כמו שפי' הרמב"ם למ"ק. וכן תרג' ערוגה (יחזק' י"ז, ז') לאשקיאה יתה מעוגית נצבתה ועיי' עוד ע' בדד וע' עג.]

*אַגִים (בל"ם אַגִיסָא (Schwager, בירוש' סנהד' פ"ג הל' ז'. ושם הלכ' ז' בגמ' דף כ"א: ובמשנה דבבלי ובמשניות הנוסחא גיסו פי' בעל אחות אשתו עיי"ע גס ט'.

*אִיגְלָא (Thüre, Pforte) ב"מ ק"ח. הכל לאיגלי גפא (Verschlussthüren) ואפי' מיתמי וכן ב"ב ח'. וגירס' הערוך אגפא עיי"ע גל ב'.

אֲגָל[ים] (בל"ע ماجل اجل (Teich, Wasserbehälter) ועליית אגלים [1] בר"ג דאין דורשין בחגיג' (י"ב:)

אֲגַם (בל"ע اجمة, اجم Schilf, Binse, Schilfgebüsch מאי משמע דהאי אגם לישנא דבוצלא [2] Staude ומל"ע بصل (schälen הוא א"ר אלעזר מאי קראה הלכוף כאגמון ראשו (ישעי' נ"ח, ה') פי' כגון אגמון שאין לו ראש זקוף וכן פי' בוצלא שהוא בְצֵל ולא ראה את החמה. ופי' אבל באגם דלא הובט ולא הוכר [3] לא שהרי אין בידו כלום. זה בקדוש' בפ' האומר לחבירו בגמ' דהמקדש את האשה (קידושי' ס"ב:). [אחי"ה וכן איתא בע"ז ל"ח. הצית את האור באגם; בתעני' כ"ב. שדה הסמוכה לאגם; בירושלמי שבת פ"ז דף י' רע"א המצית את האור בחישת קנים ובאגמא תמרים. וכן בע"ז פ"ב הלכ' ט' דף מ"א סע"ד מעשה שנפלה דליקה באשת (צל בחישת) קנים ובאגמא תמרים].

1 אַגְמָא (Trauer; Betrübniss בל"ע غم עָגְמָה ועוד בל"ע اجم (Eckel, Ueberdruss empfinden, מקרעין לקטן מפני אגמת [4] נפש כדי להעגים נפשות הגדולים ולא מפני שהוא אבל זה בס"ג דפ' ואלו מגלחין (מ"ק י"ד:) (א"ב פי' בל"י קריעה ושבר [Bruch ἄγμα, ῥῆγμα] תרג' דלפה נפשי (תהלי' קי"ט, כ"ח) אגמת נפשי ולי נראה שהוא מל' עגמה נפשי לאביון (איוב ל', כ"ד) עיי' ע' עגם). [אחי"ה מלשון מקרא אגמי נפש (ישעיה י"ט, י') עיי' רד"ק וכן בל' ערבי כמו שתרגם ר' סעדיה גאון اجمة كل امر لنفسه עיי' פוילום העתקה ערבית לרס"ג צד ק"ז].

* 2 אַגְמָא (בל"ם אֹגמא (Wiese ב"מ ל"ו: הבלא דאגמא; שם פ"ו. אזיל לאגמא. שבת ע"ז: דדייר באגמא (עיי' ע' ב"ק ג') שם צ"ה. רבך קטיל קני באגמא. וכן סנהד' ל"ג. אטו אנן קטלי קני באגמא אנן (עיי' ע' קטל א) נדה נ': תרנגולתא דאגמא (עיי' ע' גרתא, תרנגול).

אַגְמָא דְיוּקְרָא [5] ואולי הוא אַקְרָא דְאַגְמָא (E. N. eines Ortes, Vorgebirg des Schlechten ἄκρα akoman) בסנהד' פר' אחד דיני ממונות בגמ' להגיד גדולתו (סנהד' ל"ח:) לפי שהעגביות שם הנקבים שמוציאין המיאוס לפיכך בראן מאגמא דיוקרא שאינו מקום יפה וראשו שהוא מלך מארץ ישראל שהיא משובחת.

* אַגְמוֹן עיי' ערך בעל אגמון, ובעל זמורה.

* אֶגְמוֹן עיי' ערך הגמון.

אֲגוּמֵין (lasset uns gehen! ἄγωμεν) אמר תעלה אנא ידע ש' [6] מתלין ואנא מפיים יתיה אמרין ליה אגומין בב"ר פרש' ע"ח בוישא יעקב את עיניו וירא והנה עשו. פי' בל' יון [7] אגומין: נלך [8]. [אחי"ה והמיוחס לרש"י פי' כן יהיה בל' יון ולפי זה אַגֶמֵין — ובאמת כך גירס' כ"י ערוך ה"ב — בל' יון = ἄγε μὴν (age vero) wohlan denn!

אַגוֹן (בל"ם אגונא אגון (Kampf ἀγών, agon נעשה במדינה בהגדת ילמדנו בולקחתם ביום הראשון: (א"ב פי' בל' יוני שמחה וצחוק גדול נעשה ביום

---

[1]) ובאה"ת ועליית אגלים רעים ובכ"י ב' מינכען ועליות אגלין עיי' ד"ס חגיגה צד כ'. ובענין מושג ההוא עיי' מאמרינו במ"ע דמ"ג חכ"א, תקס"ח. - ובעל כ"כ פירשו ע"י דמי לעיגלא בתעני' כ"ה. ובלתי נכון הוא ועיי' מאמרינו על המלאכים ושדים צד מ"ו והלאה. [2]) בנו"ג בוצלנא אבל בתוספי חולין נ"ט: ד"ה והרי הגי' לישנא דבוציל ובנכון נרמז שם על שרש פצל ובע' בצל שתק רבינו מפירושו הזר בוצלא שהוא בצל משמע שחזר בו. [3]) כ"ה בדפי וויניצי' אבל בכ"י ודפוסי' משובש ד"מ בכ"י ו"ו דלא נבט דלא הוכבה, כ"י ה"ב דלא נבט דלא הזכר ודפ"ר דלא נבט ולא הוכר. [4]) וכן הוא ברוקח סימן שי"ג, וכן הוא בכ"י מ' ובנו"ג עגמת. [5]) בכ"י ל"ד וב"ר דויקרא. בנו"ג אקרא דאגמא עיי' בע"י וגם רבינו היה יודע הך נוסחא עיי"ע אקרא. לדעת רש"י הוא בבל ופי' ועמוק מאד מפני שחשב כי הוא ל"ס אגמא עמק ורפש טיט. ובענין מושג הזה עיי' מאמרינו במ"ע דמ"ג חכ"ה צד פ"ג. ומורכב מל"י ומלש' צינד ופי' הר של רעה. [6]) כ"ה בדפ"ר וכ"ה בכ"י ו"ו אבל בשדפ"ע חסר המספר. [7]) בכ"י ו"ו וה"ב אי' רומי וכמה פעמים נתחלפו רומי ויוני ועיי' עוד ע' אנטידיקוס, מגס (מגרס) מטר ועוד דוגמאות אחרים. [8]) כ"ה בדפ' אמש' ובשדפ"ע לך ובמ"כ לב"ר בשם הערוך לכי לך.

נציחת אויבים וכיבוש מדינות או ביום חג). [אחי״ה וכן בתנחומא פ׳ משפטים א״ל עקילס נתת לאסטרטלירוס (צ״ל לאסטרטלידוס) אגונה אלא א״כ נטל זיינו שלו. כן הוא בתנחומא דפ׳ וירונא דף ל״ב ע״ג אבל בדפוס שטעטין (דף קכ״ט) וכן בערוך ע׳ איסטרטיגוס הנוסחא אגונא, ועיי״ע איסטרטיגום].

* 1 אָגִין (בעברי גַּן, בל״ס אַגַּן Garten) ב״ר ס״פ נ״ו אחד ששמר [צ״ל שֶׁשָּׁמַד] את אגינו שבלת נהר והקפיץ גם בנו עמו. פי׳ ששטף הנהר את גנו והציל הוא ובנו עצמן משבולת הנהר כך אברהם בקש רחמים גם על בנו שלא יבא לנסיון. והפירושים יפ״ת, מ״כ, ידי משה, ומשנת דר״א הרבה יגעו למצא פי׳ ולא עלה בידם.

* 2 אָגִין (E. Ñ. eines Ortes) ירוש׳ שבת פ״ב הלכ׳ ב׳ ד״ה ע״ב ר׳ יוסה בריה דר׳ תנחום דכפר אגין. ובב״ר פ״ק ר׳ תנחום בר חייא דכפר אגין. אולי הוא כפר אחים דמנחות פ״ה. עי׳ ע׳ כרזים. ובתוספתא דמנחות (פ״ט) בט״ס כפר אחום.

* 3 אַגִין (ἄγνυμι zermalen, zermalmen) בירוש׳ שבת פ״ז ד״י סע״ב ההן דאגין גירקרדין משיח בילוס (צ״ל מסך בולוס) . . . חייב משום מבשל. פי׳ מי ששובר גיר ר״ל סיד של קרדין (creta, weisse Erde) ושם משותף הוא כמו גירגבסין (ירו׳ שבת שם) סיד של גפסום עיי׳ ע׳ גורגבסין, או מוסך ר״ל מציק בולוס (עיי׳ בלם ב׳) שע״י זה נגמר מלאכתו חייב משום בישול. והמפרשים שגו בזה. ובדפוס זיטמיר תחת אגין בטעות דאין! וכן בטעות גירקדרון.

אֹגֶן (1 בל״פ اكنج Haken, Henkel בלי׳ צינד anku בל״ר uncus; 2 בל״ע هجن אגן הוגן Krümmung, Biegung, Rand) אוגני כלים ביומא א״ל הממונה בגמ׳ דמונבז (ל״ז.) הכי במאי עסקינן דאית ליי אוגנים[1]: בעירוב׳ בר״ג דחלין (עירו׳ ע״ז.). בימא של טבריה הואיל ויש לה אוגנים בס״ג דכיצד משתתפין (עירובי׳ פ״ז.). מחוסר כן או אוזן או אוגן בס״פ הכל שוחטין בגמ׳ דטהור בכלי עץ (חולי׳ כ״ה.). בין מלמטה בין מתוך אוגנו במשנה דכיצד משתתפין (עירובי׳ פ״ו.). ובר״ג דנדה (ג׳:) אוגנו ואוזנו בר״ג דחומר בקודש (חגיג׳ כ״ב:). הא דאית ליה אוגנים לצנא בפ׳ אילו מציאות בגמ׳ דאילו חייבין להכריז (ב״מ כ״ה.). מאוגני כלים בכלים פי״א (מ״ג) ויש ששונין הוגני[2] ״פי׳ כמו אזנים יש לכלי אלא שהאוזן יוצא מגוף הכלי והאוגן הוא דבר שאין מן הכלי אלא מסובב עליו ויצא פי׳ (צ״ל פירושו) מן מחולות (שמות ל״ב, י״ט) דמתרגמינין חינגין ויש הרבה דברים הפוכין והוא גג הכלי שהאזנים קבועין בו״[3] ויש מפרשין הונגיהון (כלים כ״ה. מ״ו) שפשותיהון.[4] וי״מ מסגרת של כלי וכולן ענין אחד הן. [אחי״ה ובהוראה אחרונה המלה גם בל״ע. וכנ״ה בב״ר ר״פ פ״ג הוגנון כלומר וו כפוף שנקרא בל״א אנקער ורש״י שם לועז ג״כ אנק״ר, ועי׳ עוד ב״ב ע״ג. לגי׳ מ״כ לב״ר גם בב״ב הוגנין ועיי״ע ענן. וגזרת הוגנין מל״ע هجن כפף וכן גזרת צואר מל״ע صار כפף ונטה כי אולי על כן פי׳ הרמב״ם לכליי כ״ה, ו׳ הוגנין. על ידי צואר].

אֹגֶן (בל״ס אַגָּנָא בל״ע اجانة (Schale, Becken, אבל שוחט הוא לתוך אוגן[5]) של מים בחולין פ׳ השוחט (מ״א.). אשיפתא דאגנא בגמ׳ דואילו עוברין בפסח (פסחים מ״ה:) פי׳ כגון ספל שלשין בו מלש׳ וישם באגנות (שמות כ״ד ו׳). בויק׳ רב׳ פ׳ אל תהי עד חנם והוא עד, (צ״ל והוא עד אל תהי עד חנם (ויקרא ר׳ פ״ו) רב הונא בשם ר׳ אבין אמר [וישם[6]) באגנות באגנת כתיב] לא זה גדול מזה ולא זה גדול מזה אלא חצי הדם זרק על העם וחצי הדם זרק על המזבח [אחי״ה וכן איתא בברכו׳ כ״ב. באגנא דמיא (אבל לפי כ״י באודנא עיי׳ ד״ס ברכות נ״ד: הערה י׳ וכן בע׳ אודגא) שפת ק״י. אגנא דתחלי. ע״ז ל״א. אגנא אפומא דחביתא; תעני׳ כ״ה. אגנא מלא לישא. פסחי׳ ל׳: אגני דמחוזא. ב״מ ס״א: באגני דארעא. שם ס״ט: אוגני דקירא (Wachskuchen, Raschi das. κηρός, cera) ירוש׳ מגיל׳ פ״א הל׳ א׳ ד״ע ע״א אגנייא דקדש (Wasserteiche, Sümpfe von K.)].

☞ אַגְנִינָה (was vom Lamme ist, Lammfell. Agninus, a) ב״ר פר׳ ויאמר ה׳ אלהים אל הנחש (כ׳ בילקוט בראש׳ רמז ל״ג ליתא) ר׳ איבו אומר אגנינה פי׳ בל׳ רומיי עור כבש בעודו צמרו עליו).

אִגָּם (בל״ע إجّاص إجّاس (Birne, האגסים והקרוסטמלין[7]) בראש כלאים (א, ד׳) ומעשרות

---

[1]) וכ״ה בכ״י מ׳ עיי׳ ד״ס עירו׳ צד קנ״ג: ובנו״ג אוגניים אבל בעירו׳ פ״ז. ושם: בנכון. [2]) כ״ה בפי׳ רה״ג לסר״ט צד ז׳ וכ״ה בע׳ הגן ב׳ ועיי׳ ר״ש לכלי׳ כ״ה, מ״ו. [3]) ע״כ פי׳ רה״ג. [4]) וכ״ה בפירש״י לעירו׳ וחולי׳ שם ושם. [5]) בנו״ג עוגן לפי גי׳ הרא״ש ורע״ב ותוי״ט אבל לפי׳ המיוחס לרש״י סביב לרי״ף ולרי״ף ור״ן וכ״מ להלכ׳ שחיט׳ פ״ב ה״ה הגי׳ אוגן וכ״ה בדפ״ר אבל בשרפ״ע בלי וי״ו. [6]) כצ״ל וכ״ה בויק״ר ובילק׳ משפטים רמז שס״א. [7]) וכ״ה בירו׳ כלאי׳ פ״א מ״ד ובגמ׳ שם דכ״ז. וכ״ה במעשרו׳ פ״א מ״ג בירו׳ וכ״ה בכ״י מ׳ עיי׳ ד״ס כ״א. ובנו״ג במעש׳ קריסטומלין ובכלאי׳ קרסתמלין, אבל ברמב״ם, בראש הל׳ כלאים ובטוי״ד סי׳ רצ״ה ובאו״ז הלכ׳ כלאים סי׳ רנ״ו וברע״ב בכולם בט׳. וכ״ה בע׳ קרסטמל ובפי׳ רה״ג לסר״ט צד מ״ג.

(א, ג׳) ועוקצים (א׳, ו׳). פי׳ אגסים בלש׳ לע״ז פירא [בלאי״ט pera ובל״ר Birne = pyrum] בל׳ ישמעאל איגאס [אחי״ה جاص כ״ה בכ״י ו״ו. ובכ״י ל״ד איגס, כ״י הב׳ אגאס, כ״י ב״ר אגאץ ובדפ״ר אגין. וכתב הרמב״ם לכלאי׳ שם אגסים נקראים בל׳ ערב אגוץ וההמון קורין לה ברקוק = بَرْقُوق והוא תפוח ארמוני בל״י ורו׳ praecox ,προκόκκιον ועיי״ע פריש במ״ע]. (א״ב לדעתי הוא הפרי הנקרא בל׳ ישמעאל אגס והוא רך מלא מיץ ובתוכו גרעין ארוך וכשהוא יבש וצמק יועיל לשלשל עיי׳ ע׳ פריש).

אַגִיסְטוֹן (בל״פ اجستن Baumanpflanzer, Feld-Beauftragter, או אולי בל״פ اَغيشتة besteller ומן הפעל اَغوشتن اَغيشتن Bediensteter) יכול לומר אגיסטון [1] אני לתוכה בפ׳ דיני ממונות בגמ׳ אר״ש (סנהדרי׳ כ״ו.) פי׳ אגיסטון אנגריא. פ״א אריסה [2] אמר להן כהן וחריש כלומ׳ כמדומה אני שזה החורש כהן הוא כי הכהנים חשודין על השביעית א״ל יכול לומר אגיסטון אני בתוכה כלומ׳ שדה של גוי ואני אריס בתוכה.

אַגוּסְטַלָא (ein von Tiberius eingeführt. Titel, auch der aeg. Statthalter = Augustalis (praefectus,) αὐγουστάλιος) בריש ב״ר ועונתך תרבני (פ׳ א׳ עיי׳ ילק׳ רמז ב׳) בו״ד מזכיר שמו ואח״כ קטיזמא [das Gegründete, Schöpfung, κτίσμα] שלו. ס״א שבחו פלן אגוסטלא, פלן פרוטאטא [προστάτης Geschäftsführer des Volkes od. πρότατος, πρώτιστος Rangvornehmster] אבל הקב״ה אינו כן אלא משברא צרכי עולמו הזכיר שמו בראשית ברא ואח״כ אלהים, מלך בשו״ד אין נקרא בשמו קיסר אוגוסטא [kaiserliche Majestät Caesar augusta] ואם נקרא בשמו ממיתין אותו והק״ב קרא שמו למשה שנאמר (שמות ז׳, א׳) ראה נתתיך אלהים לפרעה. בהגדת ילמדנו ראה נתתיך אלהים: ביום שנעשה אגוסטוס [Αὔγουστος, Augustus, בל״ם אַגוּסְטוּס, Kaisertitel] בו ביום הקים את המשכן (א״ב הרומיים קראו לשלטון שלהם קיסר על שם המושל ראשון כי כן שמו ולמושל שני קראו אוגוסטוס וטעם המלה מוסיף ומגדל [3]) ועל שמו קראו כן לבאים אחריו. ולאשת הקיסר קראו אוגוסטא [בל״ם אגוּסטָא kais. Hoheit, Augusta, Αὐγούστα] במד׳ תילים מזמור למה ה׳ תעמוד מרחוק (מזמ׳ י׳, א׳) יתומה אחת נשתיירה לי זו וַשתי עשיתה אגוסטא במלכות שאינה שלה (מדר׳ אסתר ד״ה גם ושתי) [אחי״ה וכן איתא בירוש׳ ברכו׳ ר״פ ט׳ די״ב סע״ד כאיניש דאמר בסילאוס, קיסר אגושטוס [βασιλεὺς, Καῖσαρ, Αὔγουστος] עיי״ע בסילאוס. ובב״ר פ״ח ט״ס בסילגוס קיסר אגוסטוס קיסר, וצ״ל: בסיליוס, קיסר, אגוסטוס. ושם פי״ב אגוסטוס במדינה ממונה על בית שלו עיי׳ ע׳ אנגבסטס, אגריקוס —. שמות רבה בר״פ כ״ג אגוסטוס א״ל עד שלא עשית המלחמה היית מלך עכשיו עשינוך אגוסטוס מה יש כבוד בין המלך לאגוסטוס וכ׳ ועוד עיי״ע הבא.

*אָגוּסְטְיַאנֵי (die kaiserlichen, von Nero eingef. Leibgardisten, Augustiani) אסתר רב׳ ס״פ א׳ ד״ה פרתמים: אלו שני לגיונותיו [Truppen, legiones] של מלך שאין המלך נקרא אגוסטוס (פי׳ קיסר) עד שקורין אותו הם תחלה ואלו הן א״ר יצחק דִיקוּמַיינֵי [Militair der 10. Legion = Decumani] ואָגוּסְטְיַאנֵי ובב״ר פ׳ צ״ד בט״ס דיקומניית וגאוסטייני.

אֶגְסְטֵרִיוֹן (Abschiedsrede ἐξιτήριος λόγος = ἐξιτήριον) מדרש תהלים מזמור מה ידידות משכנותיך (פ״ד) ומזמור (פ״ו) הטה ה׳ אזנך א״ר לוי אגסטריון זה נתן משה ליהודה פי׳ בל״י ברכת הנפטר לדרכו ונתינת שלום לחבירו אבל במזמור (ק״ב) תפלה לעני כי יעטף כתב איסטורין והוא טעות). [אחי״ה לפנינו בטעות אגיסטרון וצ״ל אֶגְסִיטֶרִיוֹן וזאת המלה נשארה לנו גם במדרש תהלי׳ מזמר כ״ז ד״ה בזאת אני בוטח א״ר לוי אכסיטורין וצ״ל אֶכְסִיטֶרִיוֹן שכתבת בתורה בזאת יבא אהרן. ודע דמאמר קטיע הוא ומקורו בויק׳ רבה פכ״א ובפסיקת׳ אחרי מות ושם בט״ס בסקווטרים שהכתיב לנו משה וכ׳ וצ״ל בְּאֶקְסְטֶרִיוֹן כמו שהעיר החכם ר׳ שלמה באבער בהוצאת פסיקתא שלו דף קע״ה. הערה קנ״ח. ועיי׳ ג״כ ערך סקבטר.]

---

[1]) כ״ה בנוסחי׳ וכ״ה בכ״י ה״ב אבל בכ״י ו״ו ול״ד ודפ״ע אגסטון. [2]) כ״ה לנכון בעה״ק שנ״ב וכן נראה מסיום הע׳ אבל בדפ״ע חסר. וזה הפי׳ נ״ל עיקר כי אריס הוא כמו בל״ע ערס כלומר נוטע אילנות׳ ובעצם ראשונה כן טעם מלת פרסי׳ אגיסטן, וגם י״ל שהיא ל״פ אחרת הרשומה ופתרונה משולח ועבד ויכול לומר אנוס אני והכריחוני לחרוש בשביעית ואני עושה מחמת אונס והעד ירושי׳ שביעי׳ פ״ד דל״ה. וירושי׳ סנהדרי׳ פ״ג דכ״א: בראשונה כשהיתה המלכות אונסת הורי ר׳ ינאי שיהו חורשין וכ׳. ורימ״ז בט״ר ח״ב, קמ״א רוצה לפרש המלה מל״ר האמצעי׳ ע״ש. ובעה״ק שנ״ב סיים פ״א משתת וטעות הנראה לעינים היא והחליף הסופר אגיסטון עם מלת אריסטון עיי״ע. [3]) תואר הכבוד אוגוסטוס Augustus Semper מוסיף תמיד היה כינוי של כל מלך רומי ותואר קיסר מפאר רק קרובי המלך הזכרים ומימות אדריינוס היה כינוי למי שהיה מוחזק שישב לכסא המלכות. ובכינוי אוגוסטא היתה ג״כ מוכתרת אמו ואם אמו ואחיות של מלך עיי׳ ראשע ע״מ רומיים עתיקים ח״א אלף רצ״ד.

1 אֱגַף Thürschloss — schluss, (מל"ע جفا جاف בל"ם גָּף ethp. אִתְגַּיַף Thür schliessen) מן האגף ולפנים במשנ' נדרים פ' הנודר מן הירק (נדרי' נ"ו:) ובפ' כיצד צולין (פסחים פ"ה:) פי' מלש' יגיפו הדלתות (נחמי' ז', ג') (א"ב פי' מקום סגירת הדלתות עיי"ע גף ב').

2 אגף (1 בל"ש גנפה, בל"ב גנפין; בל"ם גַּף גַּפָּא פי' כמו בעברי כָּנָף Flügel, ובמספר זוגי אֲגַפַּיִם פי' בעלי כנף 2. Geflügel בל"ם גַּפִּיף זרוע 3. Arm. הושאל ליד ולחוף הנהר Stromarm, Ufer) והקיף להם ראשו אגפיים בנגעים פר' אחרון (פי"ד א') בעופא ר' ינאי אמר עד בין אגפים בפ' אלו טרפות בגמ' דנשברה השדרה (חולי' מ"ו.) עולת העוף שנמצאת בין אגפיים (Geflügel) בס"ג דלולב הגזול (סוכ' מ"ב.) (א"ב מל' מקרא (יחזק' י"ב, י"ד) וכל אגפי' אזרה, תרג' שחורות כעורב (ש' השיר' ה', י"א) אוכמין כאגפי עורבא). נושאות אותה באגפיה בגמ' דמילדין בשבת בפ' מפנין (שבת קכ"ט.) (דלוסקמא[1]) גלוסקמא הניטלת באגפיים בפ' ואילו מגלחין בגמ' דר' אליעזר (מ"ק כ"ד:). באגפיה ולהחליף בס"ג דכיצד משתתפין (עירובי' פ"ז.). להכשיר אגפיה לזריעה בפ' משקין בגמ' דראב"ע (מ"ק ד':) אמה מכאן ואמה מכאן אגפיה בב"ב בפ' המוכר פירות בגמ' דמי שיש לו גינה (ב"ב צ"ט:). פי' אגפיה גדותיה כדכתיב (יהושי ג', ט"ו) והירדן מלא על כל גדותיו. אגפיים: ראשונים בעופות, ושניים באדם, ושלישים בנהר ופתרון אחד להן. [אחי"ה ועיי"ע גף ח'. ועל כל אחד ואחד יש להוסיף, לראשונים: טהרות פ"א, ב' הכנפים ראשי אגפיים וכ'. בב"ר פל"ט אבל היונה הזו בשעה שהיא פורחת ויגיעה קופצת בא' מאגפיה ופורחת באחת מאגפיה. מדר' חזית ב', י"ג פ' יונתי: מה עשתה היונה התחילה צווחת ומטפחת באגפיה כדי שישמע לה בעל השובך. בב"ר ר"פ ע"ה מנערא אגפה מן קיטמא —. לשניים ירושלמי סנהדר' פ"ז הל' ג'. דכ"ד סע"ב יכול ימלנו מבין האגפיים. לשלישים ב"ק דס"א. אמת המים שמחלקת שלל לאגפיה. עיי' ע' שלל ג'].

*אֲגַפָּא = אֱגַף א' עיי' ע' אינגלא.

1 אֲגַר (בל"ם אַגְרָא בל"ע أَجْر Lohn, Verdienst) אגרא דפירקא ריהטא בפ"ק דברכות (ו':) פי' כדי שישמע מתחילה, אגרה דכלה דוחקא, [פי'] שכר ישיבת החבורה דוחקא, אגרא דבי טעמא שתיקותא. [אחי"ה כ"ה כ"י ו"ב"ר וכ"ה בדפ"ר ובתש' גאוני' קדמו' (דפ' בערלין) סי' ע"ד ובריצ"ג הל' אבל עמוד ס"ז ובתש' ג"ק פי' רה"ג מה טעם קורין לבית האבל בי טעמא כך מנהג בבית האבל . . . ששליח ציבור מכריז לישילו רבנן טעמא כלומ' שאילו אלה המתעטפים העטויים על שפה מה טעם עשיתם כן והכל משיבין ברוך דיין האמת וכ' ע"ש ובריצ"ג שם ואמאי קרו ליה בי טעמא דהכין רגילין למימר נשיילו ביה רבנן טעמא ואבילות (צ"ל ואבל) אומר בד"א. ועיי' עוד עמוד מ"ג וטוי"ד סי' שע"ו וכן מצאנו ראינו שורש דבר שהיה כן המנהג גם בזמן חכז"ל עיי' מ"ק י"ח רע"א שמואל איתרע ליה מילתא בפנחס אחוה עייל שמואל למישאל טעמא מיניה (עיי' ד"ס מ"ק צד כ"ט. כי תפסנו גי' הכ"י מ') ופירש"י לדבר על לבו דפנחס, ובסנהד' קי"ג. אתא איהו ואליהו למישאל בשלמא בי טמיא ופירש"י בי טמיא וי"א בי טעמא בית האבל שמטעימים אותו בדברים לנחמו וכ' והוא כפי' רה"ג. ואשר נ"ל שמלת בי טעמא בהיפך אותיות בי עטמא בל"ס עטם ובל"ע اعظم פי' בית עצמות וכן פי' רה"ג מלטמיא (אהלו' י"ז, ג') בית מלא עצמות וכ"ה בע' מלטמיא וע' טמיא וכ"ה ברש"י ברכו' נ"ט. ושבת קנ"ב: בשם רה"ג בפירושו לטהרות (והוא צד כ"ח. ועיי' עוד תולד' רה"ג הער' י"ט. וא"כ הערת הגליון בברכו' ו': בי טמיא [צ"ל בי טעמא] י"א בית עצמות של מתים ע"כ טובה מאוד. ובנו"ג בי טמיא וכ"ה בדפ"ע (חוץ מדפ"ר) אבל בכ"י מ' ג"א בי טעמא ועיי"ע אובא טמיא ומ"ש]. שכר האבל שתיקותא ולקבל באהבה. אגרא דהספדא דלויי שמגביה קולו בהספד שנאמר (בראשי' כ"ט, י"א) וישא קולו ויבך. אגרא ופגרא בפ' איזהו נשך בגמ' דשמין (ב"ם ס"ט:). פי' אגרא שכירותא, פגרא פחיתותא כלומ' נוטל שכירותא ואם נשכרה נוטל כל הדמים שפחתה ופגרה כמה ששוה בשעת שכירותא דלא כמתניתא והוא מלש' אשר פגרו (שמואל א', ל', י', כ"א) (א"ב תרג' שכר שכיר (ויקרי' י"ט, י"ג) אגרא דאגירא). [אחי"ה וכן איתא ב"מ ס"ג: אגר נטר ליה. שם ס"ח: פלגא באגר ופלגא בהפסד. ירוש' מעשר שני פ"ה בסוף דנ"ו ע"ד: הב לי אגראי. ירוש' ב"מ פ"ב הל' ד' ד"ח ע"ג בעי הוה שמעון בן שטח משמע בריך אלההון דיהודאי מאגר כל הדין עלמא. ירוש' מ"ק ריש פ"ב. דפ"א ע"ב אגרא וקרנא].

*2 אֲגַר (בל"ע أَجَرَ בל"ם אֲגַר miethen) גיטין ע"ג. אגור מלחי לעבורינהו. סנהדר' ע"ג. מיטרח ומיגר אגורי. ירוש' תעני' פ"א הל' ד' דס"ד סע"ב מיגר זנייתא פי' שוכר זונות. ובויקר' רב' פ"ג

[1]) וכ"ה בכ"י מ' דלוסקמא הניטלת על אגפיים ובנוסחי' בקצת שינוי ע"ש וכ"י ו"ו וג"ג גרסו גלוסקמא וכ"ה בע' גלסקם וגם בע' דלוסקום רומז על גלוסקום וכ"ה העיקר ע"ש.

בראש (ועיי' קהלת רב' ד' ה' פ' טוב מלא כף) במתלא אמרין דאגר גינה אכל צפרין דאגר גינין ציפרין אכלין ליה. ובתרגומים יש הרבה מן השרש הזה. ועיי' ג"כ ע' אוגורי, ואגירא.

3 אֲגַר [1]) אגורי (Nach R. N. sammeln, jedoch אוגרי = ὑγρή, ἀ- feucht, flüssig, saftig) אגורי שמו בפ' כיצד מברכין בגמ' דועל הירקות (ברכו' ו' :). אלא בינוני זה אגורי בכלים פי"ז (מ"ח) פי' בגמ' דכיצד מברכין למה נקרא שמו אגורי ששמנו אגור בתוכו. ירושלמי מסכת ביכורים [2]) (פ"א הל' ג' דס"ג ע"ד) ולמה נקרא שמו איגורי שאוגר שמנו לתוכו וכל הזיתים מאבדין שמנן? א"ר חנינא (למה נקרא שמו אגורי [3]) כל הזיתים היורדים עליהן גשמים פולטין שמנן וזה גשמים יורדין עליו ואוגר שמנו לתוכו. — אֲגוּריאות [Volksversammlungen = ἀγοραί] של גוים בס"ג דגיטין (פ"ח:) (א"כ פי' בל"י רחוב ומקום וועד) — אָגוּר (Sammler) בן יקא (משלי ל', א') בהגדת ילמדנו בר"פ וארא (תנחומי צ"ד: -וילקוט משלי ל') למה נקרא שמו אגור שאגר החכמה והתורה, יקא שהקיאה, נאום הגבר לאיתיאל שהיה אומר אתי אל ואוכל שארבה נשים ולא יסור לבבי [4]). [אחי"ה שלשה ערכים לפי דעת בה"ע יחדיו ידובקו אבל לפי האמת יפרדו לשלשה ראשים. איגורי כמו שרשמנו בל"י לח ועיקר הגירס' בי' אחר א' כדאיתא בירו' ביכורים. וכן בתוספתא דנזיר ר"פ ד' מביא כזית איגורי ונותן לתוכו ושופע. וכן בב"ר ס"פ צ"א חמר קסף ומור איגורי (frische, saftige Myrrhe) ומזה הענין במדב' רבה ר"פ ד' אבל ישראל צדיקים הם כולם חטים אגודיהם (וצ"ל אגורי) הם (עיי' מעריך של די לונזאנו) פי' ישראל דומים לחטים רכים ולחים כמו חלב פליות חטה. אבל הש"ס פירש איגורי מל"מ אוגר בקיץ לחמו וכן מצינו ירוש' נדה ר"פ ג' ד"ג ע"ג דם אָגוּר (gesammeltes Blut) וכן פי' אגרטלי (עזרא א', ט') כמו אגר — טלי ואמרינן עלה בירוש' יומא פ"ג דמ"א. מקום שאוגרין בו דמו של טלה. וכן דרשו במ"ר ר"פ כ' הן נאגרים לעריהם (sie sammelten sich) שאין ויגר (במדבר כ"ב, ג') אלא לש' אסיפה]. ועיי' היטב מ"ע למהרז"ף ח"ג צד תכ"ד והלאה ומ"ש החו' הגדול ר"מ וויענער.

אֲגַר (Altar, eigentl. die dazu verwendbaren Backsteine, בל"פ آكور آجور בל"ע, اجر, اجر, آجور. כמו יגר בל"ם יְגַר (Steinhaufen ויקרא על המזבח, (מלכי' א', י"ג, ב') תרגומו וקרא על אגורא. ויעשו גל (בראשי' ל"א, מ"ו) תרג' ירוש' [I] ועבדו אגורא [5]) [אחי"ה וכן תרג' קרנות המזבח (עמוס ג', י"ד) קרנות אגורא].

אוֹגוּרִי (= אוֹגִיר vermiethen אַפְעֵל מש' אֲגַר) אוגרי אגיר לה בהגוזל בגמ' דהמכיר [6]) כליו (ב"ק קי"ד: וקט"ו.) פי' מכרו לו בד' זוזי קמאי דהוה מסיק ביה והוה ליה גנב ופרע בחובו [אדזי"ה לפנינו ליתא נוסח' רבינו בע"ה. ונמצא עוד משקל אַפְעֵל משרש אגר בב"מ ע"ז. מאן דאוגיר אגירי לדוולא. סנהד' כ"ט. סהדי שקרי אאוגרייהי זילי. עירו' ס"ג: אוגר לך רשותך. ירוש' דמאי פ"ו הל' א' דכ"א: בגין דלית ישראל שכיחי ואנן מוגרין לעמים כו'. ירוש' תענ' פ"א הל' ד' דס"ד: חד זמן אוגרית חמרי להדה איתה וכ'].

1 אוֹגֶרֶת (Scharte, wahrsch. vom ar. اجر verwunden, wundritzen, od. حجر aufhalten, behindern) פסולה בפ' הכל שוחטין בגמ' דחוץ ממגל קציר (חולי' י"ב:) ומפורש משני צדדים היא האוגרת. [אחי"ה בל' ערבי שרש אגר וחגר הוראתו דבר המחבל או מעכב וע"י הפגימה זו אשר על ידה הסכין כפצירה פים האצבע נחבלה ונעכבה והצפורן נאחז בפגימה ולא יוכל לעבור מבלי עכוב].

*2 אוֹגֶרֶת (?) בשבת ס'. הואיל ואשה אוגרת בה שערה ט"ס הוא וצ"ל אוגדת כגירס' הערוך עיי' ע' אגד.

אֲגוּרָה (בל"ע حاجور befestigte Vorrichtung, Damm.) סוללה) בנצא [צ"ל בגצא] ואגורה [7]) בר"ג דעירובין שהוא בנין חזק ואמיץ. [אחי"ה לא נמצא כזה בכל הש"ס. ואת אשר נראה לי הוא כי יש לתקן בזה"ל עושין אגורה בר"ג דעירובין

---

[1]) רבינו כולל תחת סוג זה שמות נפרדים בהוראתם יען לכולם (חוץ מלת אגורי וצ"ל אוגרי) יש סמך בהוראת אגר היינו קבץ וכנס. [2]) כ"ה לנכון רק בכ"י ו"ו ובדפ"ע חסר ועפ"י גי' אמיתית צ"ל ג"כ בע"מ ע' איגר צד י"ד כי הירו' אי' בביכורי' ולא בברכות. [3]) כ"ה בי פעמים בכ"י ו"ו ולשון מיותר הוא ובאמת לי' בירו' ביכורי', ובדפ"ר בט"ס הוא. [4]) ועיי' עוד בקצת שינויים שמ"ר פי"ב, קהל"ר בתחילה, במ"ר פי"ב, ילקי משלי ל'. — [5]) כ"ה בכ"י ב"ר אבל בדפ"ע ובתרג' הגי' אוגר, ובכ"י ל"ד איגר וגם זה מצוי בתרג' עיי' עמת"ר של מהרי"ל ח"א ד"ם: ול"נ שגי' אוגר ואוגרא צ"ל אגורא והוא מל"ע ופי' הרשומה, וגי' איגר הוא ל"ם הרשומי' וטעמו גל של אבנים וכן טעם של דגורא מפעל דגר ענינו אכף וקבץ. [6]) כ"ה בדפ"ר ועיי' ג"כ הגרי"ב בהפש"ב. ובדפ"ע בט"ס המוכר כי על כן מצויין ב"ק צ"ט אבל האמת כי הכונה על ב"ק קט"ו. מעשה של אביטי בר נאזי ולגי' הרי"ף אביי בר נאוי. [7]) ועיי' תוספי' עירו' ד"ה חגורה ונתפרש ע"י מחיצה ולגי' רבינו אגורא טעם המלה בל"ע ג"כ מחיצה וסוללה ותל עפר לבצר החומה.

(הוא דכ״ב:) ושם איתא: ושאר עושין חגורה וכן הוא בע׳ חגר ג׳: ושל שאר עושין לה חגירה (עיי׳ ג״כ בה״ג ערובין כ״א ע״ד) ובאמת בע׳ גצא כתב רבינו, לפי גירס׳ כ״י ברעסלוי, בזה״ל גצא וחגירה כבר פיי׳ בע׳ אגר. נשמע מזה כי חגירה ואגורה שתי נוסחאות הן שהביא רבינו כדרכו אחת בע׳ אגורה ואחת בע׳ חגר ג׳. וא״כ שתיהן שוות בהוראה וכיוונו למאמר אחד ובעבור זה יש לתקן ערך שלנו תחת נצא או גצה ואגורה בזה״ל: עושין אגורה בר״ג דעירובין. וסופר אחד טעה לכתוב תחת עושין: נצה או גצה, והביאו המלה בערך מיוחד גצה! שאין נמצא כמותו בש״ס.]

אִיגָּר (כל״ש אגר בל״ס אֶגָּרָא. בל״ע اجار Dach) חומה ולא שור איגר בר״ג דמגילי׳ (ה׳:) ובס״ג דערכין (ל״ב.) פי׳ שלא יהא לחומת העיר גג כלומ׳ שאם יש כותל של בית חומה לעיר לא חשיב חומה. פ״א שור איגר שעושין גגין לצריף עד שמגיעין לקרקע ואם בענין זה יש חומה לעיר לא חשב חומה. וי״מ איגר חומה שמתקבצת מעט מכאן ומעט מכאן ואינה מסבבת כל העיר מלש׳ אוגר (א״כ תרג׳ גג המגדל (שופטים ט׳, נ״א) איגרא מגדלא). [אחי״ה וכן במד׳ רות פ׳ באשר תמותי איגר פלטיך. מדרש איכה בפתיח׳ ולאיגריא סלקין. פסחי׳ קי״א: דבי איגרי רישפי פי׳ שדים שלנו בגגות שמם רישפי עיי׳ רשף. וירוש׳ פסחים ע׳ ע׳ אבריה].

*אַגְרָא (N. p. Schwiegervater des R. Abba) בחול׳ ק״ד: אגרא חמוה דר׳ אבא. וכתוב ביוחסין השלם (צד ק״ז.) נוסחא אחרינא חמוה דרב דימי ואעפ״י שאומר תני הוא אמורא עכ״ל. שם קל״ד. ונדה נ״ג. ר׳ יהודה בן אגרא.

•אָגְרוּ, אָגְרוֹן (blass, blassgelb, ὠχρός, όν =) ירוש׳ מעש׳ ש׳ פ״ד הל׳ א׳ דנ״ד רע״ד פודין מן החטין על השעורין כו׳ אפילו מן האגרו על השמתית ומן השמתית על האגרו. ירוש׳ פיאה פ״ב הל׳ ה׳ די״ז: קצר חצי איגדו [צ״ל אגרו] וחצי שמותית [צ״ל שמתית] לעשותן גורן אחד. ירוש׳ תרומות פ״ב הל׳ ד׳ דמ״א רע״ד אפי׳ מאגדון [צ״ל מאגרון] על שמתית ומן שמתית על אגדון [אגרון]. בכולם צריכים אנו לתקן שחמתית כדאיתא בב״ב ה׳ ו׳ שחמתית ונמצאת לבנה, וכן הגירס׳ בירוש׳ נזיר פ״ה הל׳ ג׳ דנ״ד. שחמתית ונמצאת אגרון. ושחמתית הוא תרג׳ חום: שחים, שחום (בל״ס שְׁחֵם dunkel, schwarz) ואות חית מובלעת כמו מסותא במקום מסחותא (עיין תלמ׳ ירושלי׳ לפיאה בפירוש אהבת ציון מאת המאור הגדול מוהר״ר ר׳ זכריה פראנקעל).

אַגְרִיאוֹן (wild, ungebändigt = ἄγριος, ον) כלב אגריאון וארי אימירון[1] [zahm, ἥμερον] בב״ר פע״ז ויותר יעקב לבדו. פי׳ אגריאון בלע״ז סלבטיי״קו [wild, unbezähmt, it. salvatico]. פי׳[2] בהמה ביער שאין לה אדון וזה בפסיקא דהחודש (פסיק׳ דר״כ דמ״ד:) (א״ב אגריאון פי׳ בל״י יערי ולמוד מדבר. אימירון בייתי ומורגל בין אנשים). [אחי״ה בב״ר אגריון — ונמורין וכן בע׳ בדפוסים וט״ס הוא ונכון בע׳ אמר ד׳ וכן נשנה במ״ר פי״א. ובאגדת שמואל פי״ז הפך הסדר. עד שלא חטא היה שומע את הקול אגריון וכיון שחטא היה שומע את הקול נימורין [צ״ל אימירון]. וצריך להחליפם בראשונה אימירון ובשניה אגריון. וכן הוא לנכון במ׳ חזית פ׳ מי זאת. ובפ׳ הנה מטתו בטעות אדימון ובמ״כ אדיבון וצ״ל אמירון ועיי׳ הערת הרב החכם מוהר״ר שלמה באבער ומ״ש בעומק ידיעתו].

אַגְרַדְמִין, אַגְרַדְמִים (Markthäscher ἀγοραδημόσιος od. Marktschätzer, Censor = ἀγορατιμητής) מעמידין אגרדמין למדות ולשערים בס״ג דהמוכר את הספינה (ב״ב פ״ט.). ויש גורסין בסמ״ך אגרדמים[3]. גוי שקדח במינקת בפ׳ ר׳ ישמעאל בע״ז בגמ׳ דלוקחין גת (ע״ז נ״ח.) ובפ׳ הגוזל עצים בגמ׳ דגזל מטבע (ב״ק צ״ח.)[4] אגרדמין שיצא לשער המדות בפסיקתא דעשר תעשר (רצ״ו.)[5] והגדת ילמדנו בקח את המטה (בתנחומי ליתא). פי׳ אגרדמין שוטר ממונה לתקן המדות איפה והין וכיוצא בהן ולתת בהן חותם בממבע ולצוות שלא יהא אדם רשאי למכור ולקנות אלא בהם ואם

---

[1]) כ״ה לנכון בכ״י ל״ד וכ״ה בילק׳ משפטי׳ רמז שס״ג. [2]) ובדפ״ע עוד מלת אימירון ויש למחוק וכן לי׳ בעי׳ אמר ד׳ עיי׳ תולדי׳ ר״נ צד נ״ח ובע״מ צד י״ד וגם בע״מ שם במקום נומירין צ״ל אימירון וכבר הרגיש בזה הרב שלמה באבער בפסיקי׳ שם אות נ״א. [3]) כ״ה בדפ״ר ופיזי׳ וכ״ה בב״ק וגי׳ היותר נכון ברש״י שם אגרדימוס והוא ל״י הרשומי ἀγοραδημόσιος אבל בע״ז שם פירש״י אגרדמים גרסינן במ״ם ורצונו לדחות גי׳ הע׳ (עיי׳ באבער שם אות י״ט) ועיי׳ במבוא פ״ג אות א׳ והדין עם רבינו. ובדפ״ע ווינציי׳ באסיי׳ ובכ״ב וילקוט תהלים ל״ז רמז תשכ״ט וספרא קדושי׳ הגי׳ אגרדמין, בספרי ס״פ כי תצא ובתוספתא ע״ז פ״ה אגרדמים, ובכלם צ״ל אגרדימוס (ובדפי׳ אמש׳ ופראג ביתר טעות אגרדסין!) ובמקום אגרדמין אי׳ עוד הגי׳ אגרנימין, אגרנימוס עיי״ע אגרינומון וזו הגי׳ רק בירו׳ וגי׳ אגרדמין רק בבבלי. [4]) פליאה גדולה על בעל הפשב״ע איך כתב וז״ל לא ידעתי מקומו בכל מסכתא ב״ק ובשאר דוכתא. [5]) בפסיקתא הגי׳ להגרונימוס שיצא וכו׳ ובילק׳ תהלי׳ שם כגי׳ רבינו, ובתנחומא אי׳ בהעתקת עברית בעל השוק ועל שאר שבושי׳ עיי׳ הרב שלמה באבער שם.

יעבור אדם על גזירתו יעשה בו כפי מה שיראה אם לעונש אם למכות ולא יהיה מי שימחה בידו. ואין מעמידין אגרדמין על השערים פי׳ לפסוק שער שבשוק לגזור שתמכר האיפה כך וכך או ההין כך וכך ואסיקנא ואפי׳ לשערים מפני הרמאין וכדאשכחן ביומא (ט׳.) שהיו מעמידין פרהדרין שהיו מכין בעלי חניות והיו אומרים להן מכרו בזול.

☞ אַגְרַטוֹן (ungemischter, reiner Wein ἄκρατον) מדר׳ קהלת פסקא כי ברב חכמה (א׳ י״ח) ושתה יין ישן ומיני אגרטון פי׳ אַקְרַטוֹן בל״י כוס יין חי בא בקנוח סעודה ובאה אות גימל תמורת אות קו״ף.

אגירייסין ([צ״ל אַגְרְיָסִיין] (ἄγριος wild, ungezähmt, von der Leidensch. gebr.) סוסים מזוינים (ירמיה ה׳, ח׳) סוסוון אגריסיין מסתברא סוסים שאינן בני תרבות כמו שפי׳ למעלה [ע׳ אגריאן]. כלב אגריאן. וכן קורין (לשדה) בל׳ לע״ז אג״רו [wild, rauh, it. agro].

*אֲגַרְמָא (γραμμάριον = Skrupulus $^1/_{24}$ der Unze) בירוש׳ דגיטין פ״ה הל׳ ח׳ דמ״ז: קרקע דינר אגרמא רביע מעות סרימיסין והמפרש (פני משה) טעה במ״חכ לפרש לשון נכוי וחסרון כמו לגרם עצמות בפ׳ לא יחפור עכ״ל. ועוד עיי״ע גרמס.

אֲגַרְמִי (בל״ע غرامة מכס ,Tribut) (בריש ויק׳ רבה)[1] ר׳ לוי אמר הלך ונטל אוגרמי[2] ממצרים אמר אין יכלת ליה הא טיבות[3] ואי לא אנא אמר ליה איתי מכס ומן גו כך אנא קמיל ליה[4] בב״ר וישלח יעקב (פ׳ ע״ה — עיי׳ ילק׳ בראש׳ ל׳ רמז ק״ל) רשות להיות מוכס (א״ב פי׳ בל״י [ἀγερμός[5] [das Sammeln sc. der Steuern,

אַגְרִינוֹמוֹן[6] (Marktmeister, Marktrichter ἀγορανόμοι) של מדינה בריש ויקרא רבה ויקרא אל משה (פ״א וילק׳ ריש ויקרא) למה הדבר דומה למלך שנכנס למדינה עם מי מדבר תחילה לא עם אגרינומון של מדינה למה שהוא מתעסק בחייה של מדינה כך משה מתעסק בטרחותן של ישראל א״ל זה אכלו וזה לא תאכלו. את זה תאכלו מכל אשר במים (דברים י״ד, ט׳) וזה אשר לא תאכלו (שם פסוק י״ב) (א״ב פי׳ בל״י פקיד ממונה על דברי מאכל ועל שער השוק). [אחי״ה הרבה מקולקל בדפוס שמלבד השבושים שציינתי בהערה נמצא ה׳ פעמים אנגרמוס תחת אגרנומוס. וזה בירושלמי ב״ב פ״ה הלכה י״א דט״ו סע״א, ורע״ב: מנה לך אנגרמוס על כך — רב מנייה רייש גלותא אנגרמוס.. א״ל אנגרמוס שאמרו למדות ולא לשיעורין (ב׳ פעמים) אבל בתוספתא כלים ספ״ו אי׳ על נכון.. מפני שֶׁאִינְגְרַאנְמִין בודקין את היין].

* אַגְרְסְטִים עיין ע׳ ארגסטוס.

אֶגְרוֹף (מל״מ ,Faust) אוי לי מאגרופן בס״ג דמקום שנהגו (פסחים נ״ז.) אגרופן[7] של בית דוד בפ׳ כהן גדול בגמ׳ ולא ירבה לו נשים (סנהד׳ כ״א.) ובפ׳ י׳ יוחסין בגמ׳ דמוכתב (קידושין ע״ו:), אגרופא של חנופה[8] בס״ג דואלו נאמרין בכל לשון (סוטה מ״א:), ענין זרוע וכח חמה. אגרוף גדול זה אגרופו של בן בטיח[9] בכל כלי בעלי בתים בכלים[10] (י״ז, י״ב), פי׳ אדם גבור היה בימי בעלי המשנה[11], והאגרוף שלו היה גדול וישנו כראש גדול של אדם (כלים שם, ובכורות ל״ז:), מודה ר׳ יהודה כמלא אגרוף בר״ג דהישן (סוכה כ״א.), פי׳ פס יד כפופה במפח בלא בוהן ועשויין בני אדם להכות כדקאמרינן (סנהדרין כ״א. ב״מ. קידושין ע״ו: פסחים נ״ג: ירושלמי פיאה ז׳ ח׳ ד״כ ע״ג) [אחי״ה ופליאה על בעל הפשב״ע ע׳ אגרוף שכתב וז״ל ודע שלא מצאתי אלא בפסחים נ״ג: ע״כ ועיי״ע בעלי אגרופין. ויש להעיר על הוראת המלה הערבית جرف שענינו חטף. וכן מפורש בעלי אגרופיא (קידושין ע״ו:) דאזלי לבעותי עלמא] בעלי אגרופין וכתיב (ישעי׳ נ״ח, ד׳) ולהכות באגרוף רשע.

*אַגְרִיפַּס (בכל״ם יו׳ ורו׳ (Agrippa, Αγρίππας, 1. herodian. König. 2. heidnischer Feldherr) בסוט׳ ז׳, ח׳ אל תתירא אגריפס אחינו אתה,

---

1) יש למחוק ונ״ל שבא מראש ע׳ הבא אח״ז. 2) ובילקוט שם בלא וי״ו ואולי צריך להיות אגרומי והוא לשון יון ἄγρευμα, ἄγερμα פי׳ בזה ולכידה. 3) כ״י ה״ב סבאות וצ״ל טבאות וכ״ה בילק׳ ובב״ר אי׳ טב. 4) בב״ר אנא קאים עלווי. 5) משורש ἀγείρω אבל לא משתמשין בל״י במלה זו לאסיפת וגביאות ממון של מכס. כי על כן אמרתי שהוא ל״ע הרשומה וטעמה מכס. 6) כ״ה בכ״י ו״ו ה״ב וג״ג וכ״ה בויק״ר אבל דפ״ע גרסו אגרינימין ובפסיקת׳ דר״כ הגרינימוס וצ״ל אגרינימוס וכ״ה בירו׳ דמאי פ״ב דכ״ב רע״ג אבל ירו׳ ע״ז פ״ד דמ״ד: משובש עוד יותר אגרניסום ובתוספתא ב״מ פ״ו איגרי ממון, ובילק׳ ריש ויקרא רמז תכ״ז אגרטמון ונתחברו אותיות גו׳ ונעשתה מהן ט׳ עיי׳ עוד ע׳ אוביין וע׳ אגרוף ועיי׳ הרב החכם מוהר״ר שלמה באבער בפסיקי׳ דר״כ דצ״ו: הע׳ י״ט אבל מה שרצה לתקן גם אגרדמין בב״מ להיות אגרנימון לפ״ד לא נחוץ כי גם למלה זו יש לה פיתרא עיי״ע אגרדמין. 7) בסנה׳ הגי׳ בעלי אגרופין עיי״ע. 8) כ״ה בכ״י ל״ד ה״ב וב״ר וכ״ה בקצת דפוסי ע׳ אבל בדפ״ר ופיז׳ במקום חנופא הגי׳ חטפא. 9) בבכו׳ גרס אבטיח ובכ״י ה״ב בית אבטית צ״ל אבטית אבל לקמן בן בטיח עיי״ע ומ״ש. 10) בדפ״ע עוד פרק קמא ויש למחוק. 11) כ״ה לנכון בכ״י ו״ו וה״ב ובדפ״ע הגי׳ בבעלי משנה.

ויקרא רבה אגריפס המלך בקש להקריב ביום אחד אלף עולות. בכורים ג׳, ד׳ אפילו אגריפס המלך נוטל הסל על כתיפו וכ׳ כתוב׳ י״ז. אמרו עליו על אגריפס המלך שעבר מלפני הכלה. פסחים ק״ז: אפי׳ אגריפס המלך שהוא רגיל לאכול בתשע שעות וכ׳ ושם כמה פעמים. והרבה בש״ס — ע״ז נ״ה. שאל אגריפס שר צבא את רבן גמליאל. ובתש׳ ג״ק דפ׳ בערלין צד מ׳. כתוב וז״ל בשני אגריפס המלך בן הורדוס היה אחד ששמו אגריפס ושר צבא שלו היה לפי׳ היה קורין אותו אגריפס צבא שלא יתחלף באגריפס המלך עכ״ל.

אַגְרַפּוּס (umgeschrieben ἀγράφως) בויקרא רבה בריש אם בחקתי תלכו (בפ׳ ל״ה ליתא בדפוסי׳, ועיי׳ בע׳ בסיליאוס, נמס ב׳) אמר רב אלעזר בסיליאוס בר סיליאוס נומוס אגריפס (צ״ל פַּרַא בַּסִילֶיאוּס אוּ נומוס אַגְרַפּוּס[1]) [für den König ist das Gesetz umgeschrieben (παρὰ) πρό βασιλέως ὁ νόμος ἀγράφως] יש מפרשים בסיליאוס: מלך, סיליאוס [ἠλίθιος ? thöricht, dumm] שוטה,[1] נומוס דת, אגריפס סופר והכל ל״י הן כלומר מלך בשר ודם כותב וגוזר גזירות ואינו מקיימם אבל הקב״ה אינו כן (א״ב בירושלמי דר״ה פ״ק (דנ״ז.) פרא בסיליאוס נומוס אגרפוס[3]) פי׳ המלות בל״י אצל המלכים דת לא נכתבת, כלומר המלכים עוברים על דת שהם גזרו).

אֶגְרִיקוֹס ([צ״ל אֶגְדִיקוֹס] Staatsanwalt Ἔκδικος) במדינה ממונה על בית שלו בב״ר פי״ב (א״ב פי׳ בל״י [roh, bäuerisch ἀγροῖκος] פרזי ואיש שדה). [אחי״ה ולא היא אלא כמו שרשמנו ונוסח׳ מוטעת אירעה גם לרבינו בע״ה גם לר״ב. וכן בטעות בילקוט תהלים ס״ח ריש רמז תשצ״ד מהו ביה שמו א״ל, אין כל מקום ומקום שאין ממונה על ביא [βίος פי׳ מחיה, Lebensart, Gewerb] שלו אנגיטום [צ״ל אוגוסטוס עי׳ ער׳ אגבאסטס] במדינה ממונה על ביא שלו אגריקוס [צ״ל אֶגְדִיקוֹס] במדינה וכ׳. ובב״ר איתא אנדיקוס ויש לתקן אגדיקוס וכן בית שלו יש לתקן ביאת ובילקוט חסר קו על א׳ של ביא וצ״ל ביא׳. ועיי׳ ג״כ ע׳ אנדיקין].

* אִיגְרָא, אִיגַּרְתָּא (בל״ס אַגַּרְתָּא, Brief, Edikt, sp. hb. אִגֶּרֶת) בס״פ כל כתבי (שבת קט״ו.) אתא איגרתא ממערבא. סנהדרין פ״ב. צ״ו. ב״מ פ״ג: (ילקוט בלק תשצ״ה, מלכים רמ״ד) קריינא דאיגרתא איהו ליהוי פרוונקא (עיי׳ ע׳ פרוונקא). ירוש׳ נדרים פ״ו הל׳ י״ג ד״מ. וירוש׳ סנהדרין פ״א די״ט רע״א שלח ליה רבי ג׳ איגרן. ירושלמי סוטה פ״ט הלכה י״א דכ״ד סע״א תלתא אִיגְּרָן הוי יהיב מדיליה. ירושלמי כתובות פ״ב הלכה ג׳ דף כ״ו סע״ב כאילין איגראתא.

* אִיגְּרָא דְאִיקַר (וכ״ה בל״ס Ehrenschreiben d. i. Empfehlungsschreiben) ירושלמי דחגיגה פ״א הלכה ח׳ דף ע״ח רע״ד יכתוב לי חדא איגרא דאיקר ניפוק לפרנסתי לארעא ברייתא. וכן בירושלמי מ״ק פ״ג הלכה א׳ דפ״א ע״ג וירוש׳ נדרים ספ״י דמ״ב ע״ב. פי׳ אגרת של כבוד לצאת לחוצה לארץ לבקש פרנסתי.

אִיגֶּרֶת בִּקּוֹרֶת (Versteigerungs—Verlautbarung) אלא א״כ עשו אגרת בקורת במשנה בפ׳ אלמנה ניזונת בכתובות (צ״ט:) פי׳ כְּתַב הכרזה שכותבין ומכריזין שדה עומד לימכר בכך וכך ממון כל מי שירצה ליתן יותר יבא ויתן. [אחי״ה מקור פי׳ זה בלי ספק בירושלמי מגילה פ״ד הלכה ד׳ דע״ה ע״ב מהו איגרת ביקורת? רבי יודה בר פזי אמר אכרזה. וכן בירושלמי כתובות פי״א הלכה ו׳ דל״ד ע״ג. וירושלמי סנהדרין פ״א די״ט ע״ב. וכן פירש״י בכתובות צ״ט: במשנה אגרת בקורת: הכרזה ולשון ביקורת שמבקרין את בני אדם ע״י הכרזה].

* אִיגֶּרֶת מֶרֶד (Gerichtliches Dokument über die Wiederspenstigkeit) בכתובות ס״ד. כותבין אגרת מרד על ארוסה ואין כותבין אמרת מרד על שומרת יבם. בירושלמי קידושין פ״א דנ״ט ע״א המורדת על בעלה כותבין לו איגרת מרד על כתובתה. שם ובירושלמי כתובות פ״ה הלכה י׳ ד״ל ע״ב ארוסה וחולה נדה ושומרת יבם כותבין לה איגרת מרד על בעלה.

* אִיגֶּרֶת רְשׁוּת (Freundschaftsbrief) במשנה מ״ק פ״ג, הלכה ג׳ ואילו כותבין במועד ואיגרות של רשות. ופי׳ שם בירושלמי (מ״ק רפ״ג ע״א) [זו] שאילת שלום. עי׳ ע׳ הבא אחריו.

אִיגְּרוֹת שׁוּם (gerichtl. Schätzungsurkunden) וְאִיגְּרוֹת מָזוֹן (Alimentations-urkunden) ואיגרות של רשות [s. oben] במ״ק במשנת ואלו מגלחין (מ״ק י״ח:)[4] פי׳ אגרות שום [בל״ש שׁוּם בל״ע ܣܘܡ ܣܘܡ Schätzung] היתומין

---

[1]) ובגי׳ אגרפוס אחז רבינו ג״כ בע׳ בסיליאוס וע׳ נמס ב׳. וכאן פי׳ אגריפס סופר וכיון על ל״י γραφεύς. [2]) בכ״י ג״ע ובעה״ק שנ״ב שוטר. [3]) בנו״ג פרא בסיליוס או נומוס או גריפים ויש להעתיק ג״כ כזה: πρὸ βασιλέως ὁ νόμος ἄγραφος ὡς כלומי׳ בשביל המלך הדת אינה נכתבת. ועיי׳ פרעמדשפראכל. רעדענסארטען להחכם בריל צד י״ח. [4]) רש״י ורע״ב לפי׳ שני למ״ק פ״ג מ״ג פי׳ לענין כזונת בת אשתו ובקשה התוי״ט מי גרע ממתנה ומאי קמ״ל. והידוש שלא הזכיר פי׳ הערוך ומקורו הירו׳ אע״פ שהביא התוי״ט בדיבור הקודם ד״ה אגרות שום הך ירו׳, ע״ש.

(עיין ערכין דפ״ו וירושלמי מ״ק דפ״ב ע״א), איגרות מזון מזונות אלמנה (ירושלמי שם) איגרות של רשות [זו] שאילת שלום.

אַגְרַת (Agrath, z. agra, sehr böse, E. N. eines weibl. Dämon) בערבי פסחים בגמ' לא יפחתו לו (פסחים קי״א.) אַגְרַת אַזְלַת אוּסְיָא [E. N. eines weibl. Dämons im Z. A. Ucij] בלוטיא מין לחש ושמות של שדים[1]. [אחי״ה בכ״י א״פ הגי׳ היותר נכונה אזלת אגרת בת מחלת אוסיא בלוסיא מתקטלין וכ' וכ״ה בע״י ובכ״י הרשב״ם בלוסיא אוסיא עיי' ד״ס פסחים צד קס״ט: ושיעורו הלכה השדה אגרת המרקדת ושדה אוסִיא המטעת כי בלוסיא בל״ס بلوس ענינו מטעה ומאחז את העינים; ומִתקטלין בחיק קבל (כ״ה בגי' רש״י ורשב״ם) כלומר נהרגין ע״י מוֹרה בחצים וקשת וכן משמע מפי' רש״י ורשב״ם כי בכ״י רשב״ם אי' בחיצים בתיק קבל ארכו לישטרא וכן פירש״י בחיק קבל אר״ק בלישטר״א והוא בלאי״ט arco balesrta ובפי' ליחזקאל כ״ז, ט' לועז שארבלימא ונ״ל להגיה ארבלימ״א והוא ל״צ arbalète פי' מורה בחיצים ורד״ק שם ובפ' השרשים ע' מחה נורם בפסחים בתי קבלו והוא הקשת שקורין ארק״א באלישטר״א ומורים בו חצים ע״כ ע״ש. וא״כ קו״ף של בחיק באה מראש מלת קבל וזה כפתור ופרח. וכן שם: אגרת בת מחלת היא ושמונה עשר רבוא של מלאכי חבלה יוצאין. במ״ר פי״ב אגרת בת מחלת ומרכבתה. פי' אגרת הרוקדת וכן נקראת רוח הרוקדת בל״ס חַנְגָּא עיי' מ״ש במאמרי על המלאכים ושדים צד פ״ז והלאה].

אַגַשְׁתּוֹן (בל״ע جاس חזק וקשה fest, hart, וממנו הפעל) במג' איכה אגשתון אפיכון שמעו כי נאנחה אני פי' החצפתם ס״א אקשיתון אפיכון. אגישת אפיך בפסיקתא דאנכי אנכי הוא מנחמכם עכ״ל. [אחי״ה[2]) הדברים האלה אין להם שחר והלו בם ידי המעתיקים או מדפיסים וכך צ״ל: במגילת איכה שמעו כי נאנחה אני (א', כ״א) ובפסיקתא דאנכי אנכי הוא מנחמכם (דקל״ח:) אגשית אפיך, אגשיתון אפיכון פי' החצפתם. ס״א אקשיתון[3]) אפיכון.

1* אַד. . (עד bis, während) ברכות ל״ח. סנהד' ל״ג: אַדמוקדך [= עד דמוקדך] יקיד זיל קוץ קרך וצלי. עיי' קד ב'. פסחים קי״ג. ארחלא אכרעך [= עד דחלא על כרעך] זבינך זבין. עיי' ע' חלב'. קידושין ל'. אדידך על צוארי דבריך וכו'. ע״ז נ״ח: אדמקטורך עלך זיל הדר. עיי' ע' מקטור. גיטין ע'. חולין ק״ה: גדה כ״ז: אדהכי = עד דהכי. גיטין נ״ו. ב״מ פ״א. ועוד הרבה ארתני = עד דתני.

2* אַד. . . (= עַל ד. . . auf, über, an) כתובות כ״א. ואסהיד אחתימת ידיה ואדחד [= ועל דחד] דעמיה. בב״ב קנ״ט: קשיא דרבא אַדרבָא [= על דרבא]. ב״מ י״ח. קשיא דרבה אדרבה.

3 אַד (= אַדִי (בל״ע ادى wegwerfen, abweisen, zurückstossen) המוציא שלהבת לרשות הרבים פטור היכי משכחת לה דאדייה אדויי בפ' משילין בגמ' דהגחלת (ביצה ל״ט.). פי' המוציא שלהבת לרשות הרבים כגון שנפח בפיו וכיוצא בזה ודחף השלהבת מרשות היחיד לר״ה פטור וזה פי' דאדייה אדויי. ובפ' כיצד הרגל בגמ' התרנגולין (ב״ק י״ט:) מתניתין דאדייה אדויי. ובגמ' דהכלב (שם כ״ב.) אמר לך ר״ל הכי במאי עסקינן דאדייה אדויי. ובפ' הגוזל עצים בגמ' גזל מטבע (שם צ״ח.) ובמים צלולין לא אמרן אלא דאדייה אדויי אבל מטא לידיה מגזל גזליה והשבה[4]) בעי. פי' שגלגלו ולא הגביהו אבל הגביהו קנאו וכן לענין תרנגול שדידה את הכלי ברליל[5]) שברגלו וכן הכלב לא שהגביה החררה אלא בדרך דידויי הביאה.

* 4 אַד (אַדָא בל״ע اد bewaffnet, gerüstet sein) בסנהדרין ז'. וילקוט תהלים תשמ״א גברא דרחיצנא עליה אדייה לגזיזא וקם עיי' ע' גז י'.

אֵד (Dunst, Gewölk hb.) בב״ר פי״ב (לפנינו י״ג[6]) וילקוט בראשית רמז כ') ה' שמות נקראו לו: אד. ענן. נשיא. חזיז. עב. אד: ואד יעלה מן הארץ (בראשית ב', ו') שהוא שובר[7]) לבעלי שערים[8]). עב: שהוא מעבב את פני הרקיע שנא' (תהלים י״ח, י״ב) עבי שחקים. ענן: שהוא עושה בריות ענוים אלו לאלו וכתיב (דניאל ז', י״ג) וארו עם ענני שמיא. נשיאים: מעלה נשיאים (תהלים קל״ה, ז') אלו על אלו. חזיז: ודרך לחזיז קולות (איוב כ״ח,

---

[1]) כ״ה בכ״י ל״ד ודפי' אמש'. [2]) ועיי' הרב החכם מוהר״ר שלמה באבער פסדר״כ שם אות ט״ו. [3]) וכ״ה במדרש איכ״ר וגי' ראשונה של רבינו בפסיקתא כ״ה גם בכ״י א״פ ופי' של פסיקתא. [4]) כ״ה בכ״י ו״ו ה״ב ודפ״ר אבל בשרפ״ע בט״ס והמשכה. [5]) כ״י ה״ב בדלי וט״ס הוא. [6]) בענין חלוקת הפרשיות של ב״ר עיי' ספר הנפלא גד״פ ממהור״ר יו״ט צונץ צד קע״ת הערה ד' והרב החכם דירינבורג במ״ע ג״ג ח״ד צד קכ״ד וכבר רמזתי על זה בכמה ערכים. [7]) וכ״ה בילק' אבל בב״ר אי' עוד מלת אידן. [8]) עיי' ירו' תעני' פ״ב הל״א דס״ה: ואד יעלה מן הארץ עלה שבר מלמטן מיד הגשמין יורדין ונראה בעליל שדרש אד בענין הוראת המלה שוד ושבר (עיי' משלי א', כ״ו. כ״ז; י״ז, ה' ומקומות זולתו).

כ"ו; ל"ח, כ"ח) שעושה חזיזות ברקיע ומשרה רוח הקודש על הבריות היאך כמה דאת אמר (ישעיה א', א') חזון ישעיה בן אמוץ.

*1 אָדָא (=הָדָא וכ"ה בל"ס פי' אלה, הם (diese, jene, ירושלמי ברכות פ"ג בסוף ד"ז. הדא אמרת היא הדא היא אדא. ירושלמי עירובין ספ"ד כ"ב. אשכח תנא היא אדא היא אדא (ב' פעמים).

*2 אַדָא (שם הפרטי) רבי אדא (אידי) דקיסרין, אדא שמשא, אדא ברבי, ר' אדא בר אהבה (אחבה), ר' אדא בר בימי (אבימי), ר' אדא (אידי) בר שמעון, עיי' בכל זה מבוא הירושלמי מהגאון מהר"ז פראנקל (דס"א וכ'). אדא דיילא בב"ק קי"ט. ובמ"ר פ"ט אדא דיאלא.

אוּד (בל"ס אֻודא, Ofenkrücke, Schürholz, בל"ע اود עץ כפוף) שנשבר אסור להסיקו בי"ט בפ' המביא כדי יין בגמ' דאין מנהיגין את הבהמה (ביצה ל"ג. ושבת מ"ג.) פי' אוד כלי שגורפין בו התנור.[1] [אחי"ה אבל הא דאמרינן בסנהדרין צ"ג, וילקוט ירמיה ש"ט תרי אודי יבישי וחד רטיבא אוקידו יבישי לרטיבא מל"ס הוא (אוד ישעי' ז', ד', עמוס ד', י"א, זכריה ג', ב') ורבינו בע"ה בע' קס א' גרם קיסי].

☞ אִיד (בל"ס עִידָא, בל"ע عيد ,Fest) משנה קמא דע"ז לפני אידיהן של נוים (ע"ז א', א') פי' כנוי לחגי הנכרים ותרגום על פסוק בשנת שלש למלכו (אסתר א', ג') ואית דאמרין יומא דאידא הוה ליה[2].

☞ אִידָא (=אִי דָא [כל' עברי אֵי זֶה] בל"ס אַיְדָא (welcher, e, es, תרגום באיזה דרך הלך (מלכים א', י"ג, י"ב) באידא אורחא אזל. איזה יכשר (קהלת י"א, ו') אידין מנהון יתבחר ובלשון תלמוד (פסחים ל"ט: חגיגה ו':) אידי ואידי פי' זה וזה. [אחי"ה וכן במ' איכה (א', א') אחמא לי אידא היא חובצא דעיזא חיוורתי ואידא היא דעיזא אוכמתי (עי' חבץ א') שם: אידא היא ביעתא. ירושלמי פסחים פ"ב דכ"ח ע"ג ואיידא אמר דא. ירושלמי סוטה פ"ה ד"כ סע"ג אידי חובתא עבדית].

* אֵידֵין (אֵי דֵין [כל' עברי אֵי זֶה] בל"ש אֵידֵי (wer, wo? בתמיד ל"ב. אידין מתקרי חכים — אידין מתקרי גבור — אידין מתקרי עשיר.

במדרש איכה ג', ז' באידנא אסטרטיא [Weg, strata] אתית.

* אַדְבֵאל [צ"ל אַרְבֵאל] בירושלמי מעשר שני רפ"ד דנ"ד ע"ד . . . ובאדבאל בתרין אלפין ילקן. הוא ארבל שם מקום עיין ארבל. וארכל.

* אַדִיבוֹן וְאַדִימוֹן, מ"ס תחת אימירון עי' ער' אגריאון.

☞ אַדְבְעָא (כל' עברי אֶצְבַּע, Finger) תרגום כתובים באצבע (שמות ל"א, י"ח) כתיבין באדבעא.

אוּדְרָא (בל"ס עודוֹדָא, עוּדדא, בל"ע عثا Alles zum polstern Verwendbare, pilositas vestis) מבי סדיא נפק בחלומות דרבא בפ' הרואה (ברכות נ"ו) פי' הנוצה היוצאה מן הכסת שלך[3]. ובר"ג דבמה טומנין (שבת מ"ח.) רב חסדא שרא לאהדורי אודרא[4] בשבתא. ובס"ג דחזקת הבתים (ב"ב נ"ח.) ההוא דא"ל חביתא דעפרא לחד בראי וחביתא דגרמא לחד בראי וחביתא דאודרי לחד בראי. פי' ד' בנאה אודרי מצעות הן כגון כרים וכסתות וכיוצא בהן ועפרא הוא קרקע שלו וגרמי הן עבדים ושפחות ובהמות וחיות וכיוצא בהן. ובפ' אלו מציאות בגמ' דמצא בגל (ב"מ כ"ו.) מתניתין באודרא ונסכא. ובר"ג דמי שאחזו (גיטין ס"ט.) וליתי אודרא דעמרא. ובר"ג דהתכלת (מנחות מ"ב.) קלינן לאודרא. ובפ' אין מעמידין בגמ' דמרפין (ע"ז כ"ח:) אודרא דנדא דלא משקף. פי' בתשובות חתיכה של צמר שאינו מנופץ והיא צבועה. קול עלה נדף (ויקרא כ"ו, ל"ו) תרגום קל טרפא דשקיף. אל ידפנו (איוב ל"ב, י"ג) אלהא ישקפיניה (א"ב בנוסחא גרסינן אודרא). [אחי"ה בכ"י הש"ס אורדא וצ"ל אודרא וכן בב"ג ל"ה, ובע"י דפ' ראשון וברש"י ד' שונצינו עי' ד"ס ברכות קנ"ה, וכ"ה בכ"י א"פ ובריי"ף כ"י עיי' ד"ס שבת צד מ"ו: ואודרא כמו עודדא בל' סורי וערבי וכן פעם אחת בירושלמי שבת פ"ז ד"ח סע"ב ר' ינאי זעירא נפל עודרי [צ"ל עודדי] דאודניה. ועי' ג"כ ער' א ר א ב', והוא אֶרָא אצלינו, וע' אוּרְדֵי].

אָדְרָא [צ"ל אֻדְרָא[5]) (בל"ס ܐܕܪܐ Fischgräte eig. Spitziges) ולאדרא לימא הכי בס"ג דבמה אשה (שבת ס"ז.) פי' שני עצמות יש בצוארו

---

[1]) וכן הבינו תנחום ירושלמי עיי' גיזיניאוס תיזוירוס ח"א דל"ו. ובל"ס אודא מחרקא (גם שם) ורש"י לביצי' לועז פורגין fr. fourgon פי' אוד של תנור. [2]) ובתרג' משלי ז', כ' עידא וכשתי נוסחאות גם בע"ז ב'. ירו' עירו' פ"ה דכ"ב. [3]) כ"ה בכ"י ג"ג ודפ"ה, ובשדפ"ע כשלך. [4]) ובע' ארא ב' ג"כ הנוסח אורדא ותהיה אז המלה ל"ס אורדא תקוה וחוט של פשתן או צמר אבל גזרת המלה מל"ר ornamentum עיי' רימ"ז בס"ר ח"א, קע"ה, אין נראה. ועיי' עוד עט"ש למהרי"פ צד ז'. [5]) כ"ה לנכון גי' דפ"ד.

של דג ועקומין הן ושני צידי ראשיהן דקין ואם חס ושלום נכנס לתוך פיו של אדם אינו נמשך עם האוכלים מפני עקמומיות שבו אלא ינעץ בגרונו. והיכא דננעץ נימא הכא ננעצת כמחט נגעלת כתרים שח שיאה שיאה[1]). ס"א שוח שיאה שיאה [בל"פ شوك سياه schwarzer, unglückseliger Spitzdorn] (א"ב בנוסחאות גרסינן אדרא).

* אַדְהִי [צ"ל הָדָא] (וכ"ה בל"ס פירוש הם jene) בירושלמי כלאים פ"ד דכ"ט: אדהי תנא צ"ל הָדָא כאיתא בירושלמי עירובין פ"א דיי"ט סע"ג.

* אַדְּהָכִי פי' כמו עד דהכי עיי' ע' אר.

אָדְוָותָא (בל"ס אוּדָיָה Wasserbehältniss, בל"ע واد לרבים اودية, اوداية Fluss, Flussbett = אוּדַיְיתָא Wogen, Wellen von der Z. Wurz. ud, vaḍ, fliessen, aodha, Gewässer, vaidhi Fluss) דמיא בר"ג דהחליל חמשה וששה (סוכה נ"א:) ובר"ג דהשותפין (ב"ב ד.) פי' אדוותא כגלי הים שהן כגוון תכלת כמו הרקיע בטהרתו מן העבים. וכל השדמות עד נחל קדרון (ירמיה ל"א, מ'.) תרגום וכל אדייתא. וי"א בענין הזה בדידיוני נפל בנדה בפ' תינוקות בגמ' דראתה (דס"ז.). [אחי"ה גירס' הש"ס בסוכה אדותא דימא אבל בכ"י אידותא דמיא (ד"ס דפ"ב ע"ב) וכן בב"ב אידוותא וכך גירס' כ"י ו"ו ל"ד ב"ר אדוותא אבל בערוך דפוס ראשון אדיותא וצ"ל אודייתא וכן הוא בירושלמי שביעית פ"ח הלכה ב' דל"ח ע"א (ועיי"ע אַשְׁן) ר' חזקיה על' מסחי יהב צלוחיתא לזוסימי אודייתא פי' לשומר המרחץ, כי שומר בלשון ישמעאל سادن ומרחץ בלשון ישמעאל اداوة, اداوى. ותחת בדידיוני של גירסת הערוך בנדה גרסינן ברדיוני ופירש"י טיט, וכן הוא העיקר שמלה פרסית היא بردين Schmutz. יעויין בתוספות נדה ס"ו: ד"ה אשר וע' כף ב'].

* אַדִיָא (מל"ע آضية eine Art Dattelgericht) ירושלמי מעשרות פ"א הלכה ו' דמ"ט ע"ב פינכא דאדיא ובירושלמי שבת פ"ג ריש הלכה ג' ד"ו: כתוב במקומו: פינכא דאורזא (Schüssel mit Reis) ולפי זה נראה לתקן בירו' מעשרות הנ"ל פינכא דדייסא עיי' א' פנך א'.

* אוּדְיָא (בל"ע ادا Schlauch, Gefäss) בב"מ כ"ח. רבי אמא אשכח אודייא (רש"י: אודיא) דדינרי. פי' בלשון ישמעאל כלי וחֵמַת: אִידַא.

☞ אֲדַיִן (damals, alsdann) בדניאל (ב' י"ד, ט"ו, ט"ז, י"ז, י"ט) ובתרגום כמו אז בל' עברי והוא בל"ש אדין פי' אֲזַי.

* אֲדַיִין (= עֲדַיִין adv. zur Zeit, noch immer) ירושלמי ברכות פ"ד הלכה ג' ד"ח, א"ל ואדיין אין את לזו. ובירושלמי תעניות פ"ב הלכה ב' דס"ה ע"ג איתא א"ל ואדיין את לזו. וכן בירוש' מגילה פ"ד הלכה ה' דע"ה: ירושלמי גיטין ספ"ט הלכה י' ד"נ ע"ד ואדיין את ליי. ירושלמי פיאה פ"א הלכה א' דט"ו ע"ג וירושלמי קידושין פ"א הלכה ז' דס"א: אפי' עושה כן אלף אלפים אדיין לחצי כבוד שאמרה התורה לא הגיע. ירושלמי סוטה פ"א הלכה ב' דט"ז ע"ג אדיין היא מותרת לביתה.

1 אֲדַךְ (בל"ע دكّ, داك, دقّ, دك bewältigen, unter—erdrücken (das Feuer) ausblasen) אתי כולי עלמא לארוכיה בס"ג די' יוחסין (קידושין פ"א.) פי' לכבותו כמו דעכו כפשתה כבו (ישעיה מ"ג, י"ז) (א"ב בנוסחאות גרסינן באתכא). [אחי"ה משגה הוא ביד ר"ב מאחר שגירס' הספרים לא כערוך שבקידושין הגירס' כך היא כי מטא לפלגא דרגא איפשח רמא קלא גורא, (צ"ל נורא) בי עמרם אתו רבנן אמרי וכ'. ועוד שם מעשה אחר דסיים. . האידנא כולי עלמא אתכא ואנא וכ' ועל זה כיון ר"ב וסבר כי אדך כמו אתכא ושגגה היא כי אתכא (עיי' ערכו) לשון ישמעאל [تكأة Tisch] שלחן. ופליאה שבעל הפל' שבערכין גם נוסחת הרב המוסיף לא מצא בש"ס]!

* 2 אֲדַךְ (תְּקֵל Permutation = א"ת בּ"ש, Nach Dan. 5, 25 entsp. =) בסנהדרין כ"ב. אמר רב בגימט' איכתיב להון ימת ימת אדך פוגחמ"ט מאי פריש להו מנא מנא תקל ופרסין (עי' רש"י שם) ובמ' חזית ג', ד' בטעות ימת אנם אנם פוגחמט, וצ"ל תחת אנם: אדך (עי' מ"כ שם).

☞ אִידֵךְ (אִי דֵךְ dieser, e, jener, e) בכל התלמוד תניא אידך (יבמות ס"ב. ועיי' שם כ"ב: כ"ו. כתובות ק"ח: ב"מ כ"ח. ועוד הרבה פעמים) פירושו:

1) כ"ה לגיי כ"י ל"ד. ובכ"י ו"ו שח שח שיאה, ובכ"י ה"ב שח שיאה ובכ"י ג"ג שח שיחא שיאה ובדפ"ר ושדפ"ע משובש עוד יותר והג' היותר נכונ' כפנים והוא בל"פ קוץ שחור ורע וכן אדרא בל"פ קוץ עקוץ וחד ובדפ' שונצי' אי' במקום לאודרא: לעצם של גד לאידי והוא פי' והובא בפנים עיי' ד"ס שבת צד ע"ג: ועיי' שם השינויים. ועיי' עוד גי' ופי' רבינו בע' שח ג'.

אַחֵר ולי נראה שמלה זו מתעברת מן ואי דֵךְ. [אחי"ה ויותר נ"ל שנתקצרה המלה משתי תיבות אִי כמו אית ומן דָא בהוספת ךְ דאך = בל"ע ذاك כלומר זה ולפ"ז אידאך = אידך יש זה].

אֲדַכִי (בל"ם ܕܟ, Reihe, Ordnung) אמר שמואל תאי סכינא ביני אדכי [1]. יש גורסין ארכי (בל"י Reihe ὄρχος) בפ' במה טומנין בגמ' דר' אלעזר בן עזריה אומר (שבת ג' :) סכין שנועצין אותה בין נדבכי הבנין כדי לשומרה, בי גזירתא [2] דקני שפיר דמי „שאם יש בין נדבכי הבנין קנים או שהיה בנין בקנים מותר לטלטלה לכתחלה שאין עושה גומא בקנים" [3] ובר"ג דהשותפין (ב"ב ג'.) טפח יתירה לביני אדכי. פי' בין שתי שורות [4] שורה של אריח מכאן ושורה של אריח כנגדה וטפח חלל באמצע [אחי"ה ועיי"ע אורבי ומ"ש].

*אַדְכְּרָה (= אַזְכָּרָה Erwähnung Gottes, d. i. der göttliche Name) ירוש' ברכו' פ"ד הל' ג' ד"ה רע"א אית לך מספקא לכל חדא וחדא מינהון אדכרה.

*אַדְכַּרְתָּא (dasselbe) ר"ה י"ה: בתלתא בתשרי בטילת אדכרתא מן שטרייא.

*אֲדַל (בל"ם אַדְלָא Gartenkresse, Pfefferkraut, lepidium persicum) תוספתא שביעית פ"ה האטדין והאדל. שם האדל שנידן כירק. עי' ע' עדל.

אֲדִילֵי (בל"ע ادل Ungeheuer eig. plump und schwerfällig Einhergehender) דימא בר"ג דמוכר את הספינה (ב"ב ע"ד:) פי' זה לויתן. (א"ב בנוסחאות דידן גרסינן ארזילי). [אחי"ה לפנינו איתא ויברא אלהים את התנינים הגדולים הכא תרגומו ארזילי דימא ר' יוחנן אמר זה לויתן וכ' ופי' הרשב"ם ארזילי דימא ראמים שבים (ורבינו חננאל פי' לויתן) ורש"ל מוחק זה. וכתב בעל הפ"שב הנה הטעם שרש"ל מוחק נגלה לעין כל דהא ר' יוחנן אמר לויתן משמע להדיא דהא דהכא תרגומו ארזילי פליגי אמור מעתה דברי רבנו שכתב פי' זה לויתן צע"ג עכ"ל. ואני באתי לפרשו דר' יוחנן לא על תנינים גדולים קאי לפרשו שהם לויתן אלא על הא דמתרגמינן ארזילי דימא קאי ואמר שהוא ר"ל ארזילי דימא אינו אלא לויתן וזה מה שמדקדק ר"ח ז"ל לומר ארזילי פי' לויתן. וידוע שרבינו בע"ה נגרר בכ"מ אחר רבו ר"ח ז"ל לכן גם פה פי' אדילי (לפי גרסתו) זה לויתן ועיי"ע אָרְזַלָא ועיי' שריד שבערכין].

אָדָם (Mensch) על שם אדמת שלוקח ממנה בפ' י"ב בברייתא דר' אליעזר. אֹדֹם אפר, דם, מרה. בר"ג דסוטה (ה'.) אדם דאית ליה מזלא בגמ' דבמה בהמה (שבת נ"ב :) ובר"ג דב"ק (ב' :) והמה כאדם עברו ברית (הושי ו' ז') כאדם הראשון וכ' בב"ר בס"פ י"ט [5]. על כרם אדם חסר לב זו חוה אמר רב הונא היכן מצינו שנקראת אשה אדם דכתיב (ישעי' מ"ה י"ג) כתפארת אדם לשבת בית ומתרגמינן כתשבחתא דאתתא [6] דיתבא בביתא בב"ר פכ"ב (כ"א). ובפ' י"ב (ח"ג) אמר רשב"ג ד' שמות נקראו לה [7] כנגד ד' תקופותיה ארץ, תבל, ארקא, אדמה. [אחי"ה בירוש' תעניות פ"ב הל' א' דס"ה סע"ב א"ר אבהו אם יאמר לך אדם אֵל אני מכזב הוא, בן אדם (der „Menschensohn") אני סופו לתחות (צ"ל לתהות) בו. שאני עולה לשמים ההוא אמר ולא יקימנה. נראה בעליל כי על אותו האיש מכוון ר' אבהו וגם היה לר' אבהו הרבה פעמים ויכוחים עם המינים שהם היו אנשי אמונה החדשה עיי' במבוא הירושלמי דנ"ט : ופלא שלא ציין הגאון אשר כל רז דירוש' לא אנים ליה ההוא מימרא דר' אבהו הנ"ל].

אָדֹם (לדעת הערוך צבע אדום ועיי' למטה) בכוורי דאדימי ופירי דכבישי (ביצה כ"ד :) כגון שנתנן בדבש וכיוצא בו. ופירי דכבישי בירקא [8]. פ"א דנים לאלתר שניצודין הם לבנים ומיום שני הם מתחילין להתאדם ופרי דכבישי שנכמשו דודאי לאו בני יומן נינהו. [אחי"ה ולי נראה שמלת אֲדַם כמו הֲדַם בל"ע هذم, هدم zerstückeln, gliedweise zerreissen] שהוראתה בל' סורי' וערבי' מנתח לנתחים וכן פי' רש"י בשם רבותיו בביצה. וכן

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו ב"ר ודפ"ע אבל כ"י ל"ד כמו בשבת אורבי וב"ב אורכי. ובכ"י ה"ב אי' „רבינו יצחק הוי גרס ביני ארכי באות רי"ש" ונראה בעליל שהגהה זו מסופר כ"י ערוך (משה בכ"ר אליהו עיי' במבוא צד I) באה לפנים וכיון על רש"י שגרס באמת ברי"ש אך לא ארכי גירסתו אלא אורבי ואולי כ"ה יש גורסין של ערוך ובאמת בכ"י ל"ד במקום ארכי הגי' ארבי וכ"ה בשבת (רק שם בוי"ו אחר אל"ף) וכן משמע מעי' טח אי ששם ציין רבינו גיטי' ס"ט : לגי' כ"י ו"ו ודפ"ע ביני ארביה דביתא חדתא. ובנו"ג ביני אורבי. אך גזרת המלה בגי' בי"ת לא תצלח. [2]) עיי"ע בי גזרתא ומ"ש. [3]) כל זה הביא הרשב"א בחיי בשם רה"ג ע"ש. [4]) וכ"ה בפירש"י לשבת וב"ב. [5]) במאמרי במ"ע דמ"ג חכ"ה, ע"ו והלאה עסקתי בהרחבת ביאור על כל מאמרי רז"ל בענין אדה"ר ומי שרוצה לעמוד בדברים אלה יעיין שם. [6]) בב"ר פכ"א לי' ובעל מ"כ פי' כן בשמו מבלי שהזכירו רבינו. [7]) בב"ר הגי' לארץ. והך ציון היה שייך לע' אדמה, אבל אצל רבינו לא נסדר. [8]) עיי' הפשב"ע שהעלה כי מלת ירקא חסרה בגי' רבינו ע"כ בא להוסיפו כדי לפרש כוונת דכבישי. ואמת ויציב הוא וכן לי' בכ"י מ' עיי' ד"ס שם.

בע״ז ל״ח: ארמויה אדמוה פירש״י נתחוה לאיברים. ורבינו בע״ה גרס הדומי הדמי עי׳ ע׳ הדם ופן הוא בכ״י ובדפ׳ שׂנציגו וויניציא עיי׳ ד״ס לביצה ל׳:].

*אָדַם (roth sein; אָדֵם, rothmachen; הֶאֱדִים rothwerden) ירוש׳ שבת פ״ז ד״י ע״ג הַמְאַדֵּם אודם. חולי׳ ג״ג: משיאדים בשר; ושם עד שיאדימו סימנים. ירו׳ ברכות פ״א ד״ב סע״ב כל זמן שפני מזרח מאדימות זהו יום עיי׳ שבת ל״ד: ירוש׳ מעשרות רפ״א דמ״ח ע״ד משיאדימו פניהם. ירו׳ יומא פ״ו דמ״ג ע״ג פעמים מלבים פעמים מאדים. במ״ר פ״ט היתה מארמת עושין אותה ירוקה. שם פ״ד עובר אדום .... שהאדים פני דוד. ונגזר משורש הזה כוכב מַאְדִים (Mars).

*אוֹדֶם (rothe Farbe) נדה ל״א. אמו מזרעת אודם. ירוש׳ כלאים פ״ח דל״א ע״ג האודם מן האשה שממנו העור והבשר והדם. ירוש׳ שבועות פ״ב דל״ג ע״ג אודם ולובן ראה. ביכורים ד׳, ג׳ מטמא באודם כנשים.

*אֲדָמָה (כל״ס אדמתא Röthel zum siegeln בל״ע ادمة, ادم) שבת פ׳: אדמה כחותם המרצופין. עיי׳ ע׳ חתם, מרצף.

*אֲדַמְדָּם (hochroth, bh.) שבוע׳ ו׳. אדמדם ... כיין המזוג במים. ירוש׳ סוכ׳ פ״ג דנ״ג סע״ד אדמדם שבאדומים.

אֲדַמְדַּמְנֵי (eine Art Trauben, rothe und essbare Pastinaken = בל״ע دمدام pl.) ומשין מוחיה דלא ליכלוניה[1] יתושיא בב״ר צא מן התיבה בס״פ לח׳ (צ״ל ל״ה) [לפנינו ל״ד]. פי׳ אותו העיר אוירה רע וכד מתילד שם ינוקא גבלין שם אדמדמני שהן סממנין וסכין מוחו שלא יאכלוהו היתושין. [אחי״ה ועיקר הפי׳ בע׳ דבדבן ודמדמניות במוספיא. עיי׳ ג״כ בע׳ מ״כ בשם רש״י].

*אַדְמוּמִית (röthliche Farbe) חולין פ״ז: קי״ב. מראה אדמומית והוא כמו אַדְמוֹנִי בירו׳ נזיר פ״א דל״ו ע״ד אדמוני עם יפה עינים. מל״מ.

אַדְנֵי הַשָּׂדֶה (fabelhaftes Geschöpf, Waldmensch, Bergmännchen) חיה בכלאים בפ׳ ח׳ (משי ה׳) פי׳ בני אדם הגדלים ביערים. וי״א חיה דומה לבני אדם. [אחי״ה מחיי השדה שדומים קצת לבני אדם הרבו לספר גם כותבים ערביים ופרסיים ונקראו نسناس ובפיה״מ להרמב״ם בכלאי׳ בט״ס אלנאנס וצ״ל אלנסנס. ויש מהם שלשה מינים ואחד מהם נקרא ناس ואין אצלי ספק שהוא בר נש של ירו׳. ובל״פ נקראו ديو مردم כלו׳ שד אדם ועיי׳ מ״ש עליהם ע״מ פרסיים הובאו אצל ואולערס ח״א קל״ד וח״ב אלף שי״ג. ועיי׳ עוד הרב החכם לעוויזאָהן על תולדות החיות צד ס״ד ואילך וצד שנ״ו ואילך]. ירוש׳ (פ״ח, הל׳ ה׳ דל״א ע״ג) אדני השדה חיה. ייסי ערקאי: בר נש דטור[2] הוא נהוא חי מן טיבוריה איפסק טיבוריה לא חי [ר׳ חמא בר עוקבא וכ׳ טעמא דר׳ יוסי] וכל אשר יגע על פני השדה בגדל על פני השדה [אחי״ה ונזכר ג״כ בקהל׳ רבה ו׳ י׳ פ׳ כי יש דברים: מגדלי קופות וחתולות וחולדות הסנאין ואדני השדה וכלב הים מה אית להון הנייה מנהון. אבל בילק׳ קהל׳ תתקע״ב לא גרס אדני השדה. ור״ע מברטנורה אמר שהיא חיה ששמה ידוע (עיי׳ כלאים ח׳, ה׳ וסנהד׳ ז׳, ז׳). ועל זה כיוון איוב (ה׳, כ״ג) כי עם אבני השדה בריתך].

אַדַּן (1 Sitz, Aufenthalt בל״ע عدن; 2 Mörser, Hammer בל״ע معدن; 3 Brunnen, Grube בל״ע معدن) ונטה את שפרירו (ירמי׳ מ״ג, י׳) תרג׳ ויגוד ית אודניה (א״ב בנוסחאות דידן גרסינן ית אפדניה) על גבי כסא או על גבי אודייני בס״פ ואלו מגלחין בגמ׳ דהקובר (מ״ק כ״א.) [אחי״ה בכ״י מ׳ ובכ״י ב׳, בספר המנהיג סי׳ קנ״ה הגי׳ אורייני וכ״ה בילקוט ש״ב י״ג רמז קמ״ט. ובהלכה הריצ״ג עמוד מ״ו הגי׳ אריצו ומשובשת מן אוריינו ונתחבר היו״ד השני עם הנו״ן ונראה כמו צד״י ד״ס מ״ק דל״ה. והגרי״ב בהפשב״ע היה גורס בב״ב ובמ״ק כ״ז. ארייני ותיקן בדל״ת אבל לפנינו בדפוסי׳ בכ״מ אודיינו אבל גי׳ ברי״ש אי׳ בכ״י ש״ס להלן וכ״ה במ״ק כ״ז. לגי׳ כ״י מ׳ וכ״י ב׳ עיי׳ ד״ס שם. ובעלי תוספ׳ לב״ב קמ״ד. ד״ה אודייני הביאו גי׳ יש ספרים אידווני כמו דוי להכא ולהכא (תמיד כ״ו: ועיי׳ עוד דוגמאות בע׳ דו א׳) וא״כ טעם המלה מל״פ הישנה di ופרסי החדשה ديدن פי׳ ראה וזה מה שאי׳ בב״ב שם אודייני דלנטירותא הוא דעבידא וא״כ אודייני הוא משמרת אשר משם רואין לכל רוח, וזה עולה יפה עם פי׳ ר״ת בתו׳ ב״ב שם]. ובפ׳ מי שמת בגמ׳ דהניח בנים גדולים וקטנים (ב״ב קמ״ד.) שני אודייני דלנטורא הוא דעבידא. פי׳ ר״ח ז״ל אודייני שהוא מכתשת[3]. עשויה מעצמה לשכירות ואין בה משבח ממון אביהן. ורבינו גרשום זצ״ל פי׳ אפי׳

---

[1]) כ״ה לנכון בכ״י ו״ו ב׳ ודפ״ע אבל בשאר כ״י שיבושי הסופרים הרבה כאן ולא נטריח את הקורא בהן. [2]) ולפי פי׳ זה אולי י״ל שעיקר הגי׳ ארכי השדה והוא ל״י ὀρειν ὀρεινὸς? יושב בהר. [3]) כ״ה גם בפירש״י למ״ק. אבל בכ״י רגמ״ה למ״ק איפכא אי׳ עיי׳ מ״ש רב ד״ב צאמבער במאמרו על פירש״י מ״ק צד י״ז ועיי׳ ג״כ במבוא הספר הזה בפ״ג אות א׳.

לא הניח להם אביהם אלא אודייני בור[1]) וכסוי השכר לאמצע והא אודייני מחמת עצמן הוא שצריכין תדיר לנקות הבור ולכסותו שלא יפול בו זבל כדי שיקנו בני אדם מים נקיים ואע"פ שאין הגדולים טורחין בו השכר לאמצע שאני אודייני דמשום הכי השכר לאמצע דאפי' קטן מצי לנטוריה ולכסותו ומצי למימר ליה מלאכה כזאת אנו יכולין לעשותו.

☞ אַדַן (אֹזֶן בל"ס אֶדְנָא ,Ohr) תרג' על תנוך אזן (שמו' כ"ט, כ') על כרום אודנא.
[אחי"ה וכן בסנהדר' ק"ו. אודני דהוו ליה גזוהי מניה, עיי' ע' גמל ב'. ירוש' מעש' שני פ"ד דנ"ה סע"ב ארבע אודנין. ושם ובמד' איכה בראש: אודנוי (Henkel) דגרבא. בירוש' שבת פ"ו ד"ח סע"ב נפל עודריה [צ"ל עודדיה עי' ערך אודרא] דאודניה. ושם באמצע הדף ע"ג יוצאין בביצת החרגל (שבת ס"ז.) טב לאודנא עיי' ע' חרגול. ולאחר העדרת הד': אונא עיי' ע' אן ב'].

☞ אִידָן בל"ע إِضاءٌ, בל"ס אִיטָה = ἰτέα, Weide; ἰτέϊνον, von Weide geflochten,) משני' שבת פ' אין מדליקין (שבת כ':) ולא בפתילת האידן פי' כמין צמר המתהוה במין ממיני העץ. [אחי"ה ופירשה בגמ' אחוינא (עיי' ע' אח ג') ובירוש' עירגיתא].

אוּדַנָא (أبدان בחילוף האותיות בל"פ أوند Wasser-behälter,) דמיא כפ' מי שמתו[2]) בגמ' דר' יהודה (ברכות כ"ב.) ובס"ג דשבת (קנ"ז:) פי' אודנא אבטי [בל"פ ابزه Wasserversammlung] של מים ויש ספרים כתוב בהן אוונא[3]) דמיא [בל"ס אוּנִיתָא בל"פ أون، أوند ,Wasserbehälter].

*אִידָנָא (עִידָן, עִידָנָא ; Zeit הָאִידְנָא adv. jetzt) ברכ' ד': כי האידנא. יומ' י"ט: האידנא יומא דכפורי הוא. קידוש' ע"א: והאידנא דאיכא רמאי. ב"מ פ"ד: מאי קא עביד האידנא. גיטין נ"ו: עד האידנא.

☞ אַדְנִי (הרני .Malve s. Art) בס"ג דבמה מדליקין (שבת ל"ה:) אי נמי אדני[4]). בע"ה גרם הרני עיי' שם).

אדנדקי[5]) [צ"ל אֲדְוַנְקֶיהֶי] (כל"פ توانكر Macht-haber ; אֲרוּנְקֵי (.Fürst, Regent (Tlm בל"פ آرنك) זיל כתוב אדנדקי באגרתך בפ' אלו טרפות בגמ' דסימני בהמה (חולי' ס':) פי' ענין אדונים הוא ושמעתי מפי ר' משה הדרשן ז"ל מעיר נרבונא[6]) זיל כתוב אדנדקי בהגדה שלך שכן דרך לכתוב בהגדות תיבות קשות. ויש ששונין באיגרתך שכן דרך לכתוב באיגרת תיבות חמורות (א"ב בנוסחאות דידן גרסינן ארונקי) [אחי"ה בחולי' גורס ארונקי ונ"ל שהוא העיקר ובל' פרסי ממש שר ומושל. ותחת אדנדקי של ערוך או אדנדיקי לפי גירס' הילק' יהוש' י"ג רמז כ"ב הגירסא ברש"י ורד"ק (יהושי י"ג, ג') אידונריקי וט"ס הוא וצ"ל אדונקירי והוא ממש בל' פרסי אנשים חשובים ומכובדים אשר יש לאל ידם. וזה שפרש"י בחולי' וביהוש' חשובים].

אַדַק [צ"ל אֲרַק] (Wasseruhr, eine Art Spritze eig. Räuber, Murmler) בל"ע اراج מעלין בדיופי ומטיפין מאדק[7]) (גורס הרב בדיופי ומטיפין מארק) בס"ג דעירובין (ק"ד.) (א"ב בנוסחאות דידן גרסינן ארק). [אחי"ה דע דבכ"י הש"ס עירובין כתיב מי ארג וכן הוא בד"ש בגמ' וברש"י כ"י ובר"ף. ובראש"ש מיארג. ובכ"י ברי"ף כתיב מאדק (עיי' בד"ס עירובי ד"ה:). ולפי דרכו של בע"ה ציין שינוי הנוסחאות במקומות השייכות ובאמת גרס רבינו בע' ארפכס, טטרס], ודיופי מארק באות רי"ש. וזה מה שהגיה איזהו סופר כ"י הערוך "גורס הרב בדיופי ומטיפין מארק" ר"ל הרב ר' נתן בע"ה גרס בערך דיופי מארק ברי"ש אבל חבל! מהגליון באה ההגה הזו לתוך פנים החיבור והמעתיקים ומדפיסים לא הרגישו בזה. ראה זה חדש ונעלם ג"כ מעיני הרב מוספי' ורי"ב. ועוד נ"ל דעיקר הגירסא מֵי אַרַק (או מֵי ארג) ונראה שהנוס' הזאת היתה ג"כ לפני הרב

---

[1]) וכ"ה בפי' הרשב"ם לב"ב ניסוד שעליו נבנו הפירושים האלה לפ"ד מלה ערבי' עדן (וע' ואי נתחלפות) שפתרונה מקום ישיבה ועוד מכתשת ועוד באר וחפירה. ולדעתי ע"י הוראה הראשונה מקום ישיבה יובן מאמר בב"ר רפ"נ עד שלא הגיע לבית אוריין . . כיון שהגיע לבית אוריין וצ"ל לבית אודיין ופי' מ"כ בשם רש"י מקום גדולתו וישובו. וגי' רבינו הובא בע' מתרין ובע' פגן ב'. ועיי' עוד ע' אוריון אחר ע' אריוך. [2]) כ"ה בדפ"ר אבל בדפו' החדשי' בט"ס בכתובו' בפ' מי שמת. וגי' אודנא אי' ג"כ בכ"י פ' עיי' ד"ס ברכו' צד נ"ד: ובשבת כ"י מ' אדנא עיי' ד"ס שם בסוף הספר ובב"נ לברכו' צד י': הגי' באוזני דמיא וצ"ל באודני או באווני. [3]) וכ"ה בנוסחי' סוף שבת אבל בברכו' שם הגי' מוטעת אגנא וכ"ה ברי"ף ברכו' וסוף שבת ובר"ן וברש"י סביב לרי"ף שבת. ולשתי נוסחאות של פנים יש להן פתרון אחד כי בל"פ מורים מקוה מים. [4]) כ"ה בכ"י מ' ובנו"ג אראני אבל ברש"י דפי' שונצי' ובראש"ש ובר"ן בדפי' הישני' אראני וזה קרוב לגי' רבינו עיי"ע הרני. [5]) ומנוסחאות שונות הובאו בעמת"ל של החכם בוקסט' היותר קרוב לאמיתת גזרת המלה גי' של פנים לפי תיקונינו. [6]) עיי' עוד ע' דד א', נגד ב', פרקד א', צדק א', קץ ו', קצר. [7]) כ"ה בגי' דפ"ר וכ"ה בר"ש כלי' פ"ב, מ"ו ובתוספתי' שבת פ"ב משובי' מן האידק ובדפ"ע באדק ובעה"ק שנ"ב במאדק, ושם נעתק פי' רבינו שהובא בדפ"ע בע' דיופי.

מוס׳ מאחר שגורם ארק והשמיט תיבה מֵי. ומלה ארק הוא ממש אַרַג בל׳ ישמע׳ גַנַב ומשמיע קול ומקשקש. ונקרא הכלי כן בדמיון ארפכם שהוא ג״כ בל״י ורומי גנב כאלו גנב המים שיש לו שתי פיות (עיי׳ ע׳ דיופי) ומנוקב בתחתיתו נקבים נקבים וממלא מים ואם סותם פי׳ העליון אין המים יוצאין בנקבים התחתונים ויהיה כאלו גנבם ואם נוטל הפקק העליון המים יוצאים בלאט טיף אחר טיף ומשמיע קול ומקשקש. ואשמעינן דמותר להטיף מים מאותו כלי ששמו ארק בשבת לצורך חולי ולא חיישינן לאולודי קלא —. וכלי אחד מלא מים ויוצא טיף טיף ולפי ירידת המים משערין העת נקרא ג״כ בל״י ורו׳ κλεφύδρα, clepsydra כלומ׳ גונב מים והוא מין אבן שעות ששמו בל״א וואססעראוהר. ומדי דברי בו זכר אזכר פי׳ הרשב״א לברכו׳ ג׳: ד״ה כנור וז״ל שהיה לדוד סימנא בכינור לידע חצות לילה כגון פ נ א ג ן שהוא אבן שעות ע״כ ובלי כל ספק צ״ל פנגאן והוא בל״ע فنجان ובל״פ پنگان בהוראה שוה למ״ש].

אַדַק (anschliessen, anhängen = בל״ע وثق sich anschliessen, sich annähern, בל״ם אַדוּקְיָא (daher übtg. Ecclesia Anschluss. שנים אדוקין בטופס ושנים אדוקין בתורף בגמ׳ דשנים אוחזין (ב״מ ז׳:). צפד עורם על עצמם (איכי ד׳, ח׳) תרג׳ אדיק משכיהון על גרמיהון. [אחי״ה וכן שם: אדוקין בשטר, אדוקין בטלית. בב״ב ע״ז: אדוקין בו. ושם ע״ח: בשאין אדוקים בו. וזה הענין בשרש הדק עיי׳ ערכו].

אֱדִק ([=אַדִיק, אוֹדִיק [אַאֱדִיק ctrh. aus] בל״ם דָּק משקל אפעל אַדִיק hinschauen, eig. die Augen hinwenden) אודיק[1] בדשא בפ׳ גיד הנשה בגמ׳ דשולח אדם (חולי׳ צ״ה:) וישקף על פני סדום ועמרה תרג׳ ירושי׳[2] (א׳ בראשי׳ י״ט, כ״ח) ואודיק. וכן וישקיפו על פני סדום (שם י״ח, ט״ז) השקיפה ממעון קדשך (דברי׳ כ״ו, ט״ו) ותמצא מהן בלא א׳ מפורש בע׳ דק [ה׳]. ׳

*אָדַר בל״פ آذر = schätzbar, werthvoll) דאדר ליה למריה בטעינה פי׳ בל׳ פרסי׳ יקר ונכבד ולא כן דעת רבינו בע׳ אדרמלך.

*אֲדָר (בל״פ آذر (der 9. Mon. (der 12. Monat Adar) במג׳ פ״א מש׳ ד׳ אדר ראשון, אדר שני. וכן בנדרי׳ ס״ג. שני אדרים. בר״ה י״ט: אם בכיר ולקיש כחדא ייניץ דין הוא אדר עיין ע׳ לקש (סנהדי׳ י״ח:) ירוש׳ ר״ה פ״ב דנ״ח: בכיר לקיש באדר מיניץ.

אֶדֶר (בל״ם אָדְרָא אֶדֶר Eiche או κ-έδρος (Ceder בר״ג דאם אינן מכירין (ר״ה כ״ג.) ד׳ מיני ארזים הן: ארז, קתרום[3] (κέδρος, Ceder) עץ שמן וברוש. מאי קתרום אמר רב אדרא, דבי ר׳ שילי אמרי זבליגא ואמרי לה גולמיש. ס״א כולמיש. ובחלק בגמ׳ דדור המבול (סנהדי׳ ק״ח:) עשה לך תיבת עצי גפר מאי גפר רב אמר[4] אדרא, דבי ר׳ שילי אמרי זבליגא. ס״א זמליגא. ואמרי לה גולמיש. ותרג׳ גפר קתרום. — טרף אדרא ברפואות דמי שאחזו (גיטי׳ ס״ט:). [הרוצה שיתקיימו נכסיו יטע בהן אדר. [שנאמ׳ אדיר במרום ה׳. אי נמי] אדרא כשמה. בביצה בר״ג די״ט שחל להיות בערב שבת (ביצה ט״ו:) פי׳ אדיר במרום ה׳ יעשה מהן צדקה שהיא חשובה לפני ה׳ במרום כדכתיב (תהיל׳ פ״ה, י״ב) אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף. פי׳ אדרא כשמה הוא מאילני סרק והוא גדול ומשלח פארות וענפים הרבה ואם מסייג בה הכרם אין חיה יכולה ליכנס בתוכה ומשתמר לעולם[5]. (א״ב פי׳ בל׳ יון מין ארז ואות א׳ נוספת [δρῦς = Eiche] ופריו מאכל חזרים. תרג׳ על פסוק (אסתר ז׳, ט׳) ויאמר חרבונא אדרא אמר יצטלב ברישי׳. [אחי״ה זבליגא או זמליגא נ״ל שט״ס הוא ובע׳ זמבליגא רמז בע״ה כבר פירשנו בע׳ אדר. ולפי זה צ״ל בערכנו תחת זמליגא: זמבליגא. ונראה לי ברור שט״ס תחת זו מבליגא כדאיתא בסנהדר׳ ובכ״י ר״ה ג״כ זו מבליגא (עיי׳ ד״ס דכ״ו: ובדפוסים חסר זו). ועיקר הגי׳ זו בליגא (תחת זבליגא) ומלת בליגא בל׳ ישמעאל بلحية הוראת עץ רימון ובל״פ: גולמיש [گلموش] עיי״ע גלמוש].

---

[1]) בחולי׳ אי׳ עוד בבזעא. [2]) כן מכנה רבינו התרג׳ המיוחס ליונתן שאנחנו מכנים בכ״מ בזה החיבור תרגום ירושלמי א׳ להבדילו מתרג׳ ירו׳ ב׳ שהוא כעין מהדורה של תרג׳ ירו׳ הראשון, ועוד דוגמאות לכינוי התרג׳ המיוחס ליונתן בשם ירושלמי עיי״ע פתרון, צם ג׳ ועיי׳ תולדי׳ ר״נ דמ״ה. [3]) וכ״ה בע׳ קתרום וכ״ה בתוספ׳ סוכ׳ ל״ז. ד״ה מאי ארז. וכ״ה בכ״י א״פ פעמים לר״ה ובכ״י ב׳ מינכען קדרום עיי׳ ד״ס לר״ה צד כ״ו. ושם: ובדפוסי׳ הישנים קרדום קורדם קורדוס וצ״ל קדרוס וכן בתר״י א׳ לבראשי׳ ו׳, י״ד קרדונא בט״ס ובנכון בתר״י ב׳ לשם קדרונין והוא תואר מן קדרוס ובל״י κέδρινος. וגם במכלל יופי הביא גי׳ בתרג׳ קדרום עיי׳ הפשב״ע. [4]) בסנהדי׳ הגי׳ מוטעת אמר רב אדא אדרא עיי׳ הגרי״ב בהגהות שם וכן בכ״י מ׳ לר״ה אי׳ א״ר אדא אדרא והוא תיקן הסופר שמצא אדרא פעמים עיי׳ ד״ס שם [5]) כיון על ביצי׳ מ״ו סע״ב:

אֲדָרָא (בל"פ دارويش בל"ע آزرة Schiffsflagge, Vorhangtuch) בר"ג דמוכר את הספינה (ב"ב ע"ג.) מאי נס: אדרא וכן הוא אומר (יחזק' כ"ז, ז') שש ברקמה ממצרים היה מפרשך[1]) להיות לך לנס. והוא הקלע של ספינה.

אַדִּיר (Mächtiger, hb.) בר"ג כל המנחות באות (מנחו' נ"ג:) יבא אדיר[2]) ויפרע לאדירים[3]) מאדירים[4]) באדירים[5]) יבא אדיר זה הקב"ה וכו'.

*אֲדִירָא בל"ע أزر (Seite, Rücken, בירושי' שבת פ"ג הל' ב' ד"ה סע"ד תנור שהסיקו וכו' אפי' לסמוך לו אסור. ר' שמי סמיך: לאדירא דתנורא. פי' בלי' ישמ' צלע, דופן, גב. וכן פי' רש"י בשבת ל"ח: אבל בסמוך: אצל דופן.

*אִידְרָא (Lanze, δόρυ zend. dru) בקהל' רבה (ד', א') פ' ושבתי אני ואראה הבל תחת השמש זו אידרתו של מלאך המות פי' בל"י ופרסי' חנית. וכן כפי דמיונות הפרסיים מלאך המות חרב שלופה בידו וחנית וכידון לחבל בני אדם[6]).

אֲדַר (אֲדַרִי אִדרִי מל"ע درى درا دره auf etwas stürzen, herbeispringen) בע"ז בס"פ ר' ישמעאל (ע"ז נ"ט:) ההיא חביתא דאישתקיל ברזא אדרי גוי נקטה, ההיא חביתא דאיסתדיק לארכה אדרי גוי חבקה פי' קפץ. [אחי"ה לפנינו איתא ההוא אתרוג דנפל לחביתא דחמרא אידרי נכרי ושקליה, ובסוף העמוד: ההוא חביתא דחמרא דאישתקיל לברזא אתא נכרי אידרי אנח ידיה עילוהי. ונראה דעירבוב הגירסות יש כאן עיי' הפש"בע. וכן התוספ' ד"ה ה"ג. נשמע מיניה דאיכא ג"כ גירסאות אחרות].

אֲדַר (בל' סורי אֲדְרָא, אֲדַר Haufe, Schichte, בל"ע גد Menge) דתבן ואדר דעליה[7]) בחלומות דמגילת איכה (ד"ה חד כותאי ושם איתא ודור דתבן) ובשבועות בס"פ (כ"ט:) ובגמ' דאם לא ראיתי בפ' ד' נדרים (כ"ה.) ולא והא ההוא דהוה בשני דשבור מלכא דאחזיק תליסר אודריתא תבנא פי' אודריתא [Fell, Haut, δορά, δέρας, δέρος עורות פי' זה המעשה בילמדנו בפרש' ויסע משה (תנחומ' ק"ו: בשינוי לשון עיי' לקמן) מעשה בשבור מלכא שהיה עובר במדבר כוב שהיה ת' פרסה על ת' פרסה ועברו כרוכין[8]) [das Gefolge, eig. Umgebung בל"ס כרוכיא] שלו ראשונה ובלעה וכן שניה וכן שלישית אמרו לו חכמיו הבא עורות של בהמות[9]) [אחי"ה ולי נראה שכך צ"ל הבא אדרות פי' עורות של בהמה. עיי' רש"י לשבועות הנ"ל ד"ה אורוותא . . . לישנא אחרינ' גרסינן ארידתא. ולי נראה להגיה אדירתא] מלאות תבן ויסבור הנחש שהן בהמות ויבלעם ויגפח כריסו ויבקע וכן עשו. ועוד מפור' בע' פחלץ (א"ב בנוסחאו' דידן גרסינן אורוותא ופירש"י אצטבלאות מלאות תבן מל' ארוות) [אחי"ה סיגנון הלש' של תנחומ' כך היא מעשה בשבור המלך שהיה עובר שם [ר"ל במדבר כזב וכן במכילת' בשלח. וצ"ל כוב (יחזק' ל', ה') כדאיתא בשמו' רבה ס"פ כ"ד ובילק' בשלח רמז רנ"ה] ועברה קרובים שלו ובלעה נחש. [בירוש' נדרים פ"ג רה"ל ב' דל"ז ע"ד בלע גמלין בלע קברין אבל בירוש' שבועות פ"ג הל' ט' דל"ד ע"ד בלע קרונין וכולם צ"ל כרוכין כגירס' רבינו בע"ה בע' פחלץ ובילק' אית' עברה שיירא ראשונה ובלעה הנחש] היה שבור המלך מיצר . . . אמרו לו חכמיו [בילק' ארכילסטוסין ἀρχιλῃστής] הבה עשרה גבורין [בל"ע جبابر Bund, Gebund] וימלאו סדירות תבן (בילק' סררות!) ובירוש' הנ"ל: פחלץ דגמלין בל"ע محولة محلة geflochtene Strohdecke]. ובמסכת שביעית בפ' בנות שוח הלכה ז' אמר ר' עולא אדרא דאילן חכימה [ואדרא דאילן חכימא]. [אחי"ה כן הוא בכ"י ערוך ה"ב לסוף ע' אדר הראשון ועיקר מקומו כאן. ובשער כ"י ודפוסי' חסר. פי' אדרא עור של אלה ועור של אלה נכרים הם ולא חיישינן שמא נתחלפו כדי יין עם כדי שמן. ופני משה לירושלי' מעה ועיי' ג"כ הר"ש לשביעי' פ"ה הל' ז' שהביא האי ירוש' ופי' נכון אדרא לשון עור כמו אדרייתא דתבנא דפ' ד' נדרים. ופירוש בערוך שהביאו עורות של בהמות וכו'. ומזה תראה ג"כ כי דעת שפתינו ברור מללו בהגהת הבא אדרות פי' עורות וכו' תחת הבא עורות של בהמות. וכן הענין בירושלמי מעש' שני ספ"ד דנ"ה ע"ג אדרא תורתא, ושם אדרא ברא דתבנא ופי' פ"מ דחוק].

---

[1]) ורש"י ליחזק' כתב בל"א [בלי אשכנז] סיג"ל [Segel וכן בעה"ק שנ"ב זעגי"ל] ובלשונינו בווילי"א [fr. voile].
[2]) סובב על תהילי צ"ג, ד'. [3]) שם ט"ז, ג'. [4]) שמות ט"ו, י'. [5]) תהילי צ"ג, ד'. [6]) עיי' ספרנו על המלאכים ושדים צד ע"ג. [7]) כ"ה בדפ"ר ועה"ק שנ"ב אבל בשדפ"ע עוד בטעות מלה תבן. [8]) וכ"ה בע' פחלין וכן מוכח מכ"י ו"ו וה"ב רק שם בט"ס כדוכין וצ"ל כרוכין ובדפ"ר קרוקין, אבל בשדפ"ע קרובין וכ"ה בתנחומ' ובפי' רה"ג לסט"ה צד י"ח ובכולם צ"ל כריכין וכן בירו' שהובא בפנים. וטעם המלה בל"ס אחוזת מרעהו. [9]) ומפירש"י לשבועי' ונתנו בהן בהמות מוכח שגם לפניו בילמדי' היה הגי' כגי' רבינו.

אֲדוֹרָה[1] (Aas, Gefallenes, = Cadaver der Buchst. C abgeworfen) בפ"א דב"ק (י"א.) פי' יביא הנבלה לבית דין לשומה לניזק בתשלומין שמע מיניה שכל מה שפחתה הנבלה בין מיתה לתשלומין על המזיק. יש מפרשין עיקר הנבלה עורה על כן קראת אדורה [Fell, Balg, g. δορά]. וביש מביאין פ"ח באהלות (מ"א) ועדר[2] בהמה טהורה וטמאה. ויש ששונין ארורה בשני רי"שין ועל כן נקראת ארורה שמתה בלא ברכה [וכן כתבו התוספ' ב"ק ד"ה יביא מבלי הזכרת המקור של ערוך] (א"ב בנוסחאות דידן גרסינן עדורה לפירש"י מן יאכל עד כלום' שלולה מחיים בלא שחיטה. ואית דגרסי עדורה לדעת תוספות כמו אחת מהנה לא נעדרה (ישעי' ל"ד, ט"ז) ולדעת בע"ה מן עור ולפי פי' זה גרסת אדורה תצטדק כי בל"י קוראים לעור דורה ואות א' נוספת). [אחי"ה עיין עוד ע' אר ב', עד ב'].

אֻדְרָ[א] (אוּדְּרָא (S. oben Art. בפ' הרואה אודרא מביא סדיא נפק. בע"ה גרס אודדא עיין שם). [אחי"ה וגירס' בע"ה עיקר].

אֻדְרָ[א] (אֻדְּרָא (S. oben Art. בס"ג במה אשה ולאדרא לימא הכי. בע"ה גרס אדדא עיין שם). [אחי"ה וגירס' ברי"ש עיקר כהוכחנו לעיל].

אִדַּר (בל"ע اندر בל"ס אֶדְרָא. אֲדַר Tenne, Garbenhaufen,) תרג' כתבואת גורן (במד' י"ח, ל') כעללת אדרא). [אחי"ה כבר נאמרה בדניאל ב', ל"ה. וכן בב"ר פס"ג (עיי' ע' עתר ב') עתרא דאפיך אידרא. ושם: וכקש מאדרא. רות רבה ג', ג' הן אקימתא אדרא. וממנה בי דרי (Scheuer בל"ע بيدر[3]) מז בית אדרא. תעני' ג': ב"ב נ"ד].

אֶדְרַ[א] (אִידְרָא (Sitz ἕδρα; wahrsch. jed.= מדרש שיר השירים אגן הסהר (ז', ג') אדרא דאזהרא פי' בל"י כסא ובית מושב) [אחי"ה ויותר נכון שהוא מן אדרא שהוא גורן דאמרינן בחולין ה'. וסנהד' ל"ז: סנהדרין היתה כחצי ג ו ר ן עגול. וכן בתרגום שה"ש ז', ג' ושבעין חכימין מסחרין יתיה כ א ד ר ס ג ל ג ל].

* אִידוֹר (בל"ע اودر בל"י ὕδωρ Wasser) עיי' ע' ה ד ר ד'.

אַדְרַבָּא (= אַד דְרַבָּא = עַל דְרַבָּא vielmehr noch, ein Grösseres noch! d. h. im Gegentheil) בפ' כל הכלים בשבת (קכ"ב:) אדרבא בשבת מוכנים ע"ג אביהם פי' מכח רב וגדול יתכן דבר אחר). [אחי"ה וכן בשבת נ'. פסחים כ"ח. ב"ק קי"ד. אדרבא איפכא מסתברא. ב"ק ס"ה: אדרבא רחמנא ליצלן מרעתא דידך. וכן אדרבה בה"א בר"ה ל"ה סע"א אדרבה הני אניסי הני לא אניסי. ובירושלמי פאה פ"א ט"ו ע"ד א"ר לוי והוא ד ר ב ה מ נ ה, וכן במעשרות ירושלמי פ"א מ"ט ע"א א"ר חיננא ד ר ו ב א א ת א א י מ ו ר לך עיין במבא הירושלמי מהגאון מהרז"ף ד' י"א. י"ד: ואהבת ציון לפיאה דנ"ט: ודע עוד שתיבת דרבא או אנדרבא [اندرباى=دربا=درباى umgekehrt] בל' פרסי' ב ה י פ ך. ולפי זה צריך לנקד אותה אַדַּרְבָּא].

אַדְרִיבָא (ארדב (S. weiter u. Art. בגמרא דהשוכר את הפועלים אדריבא לעריבה בע"ה גרס א ר ד ב ע"ש).

* אֶדְרַבְלָא (Orgelspieler ὑδραύλης) (עיי' ע' הרדולוס וערדבלין וצ"ל הדרולוס ועדרבלין) בבראשית רבה פ"נ אדרבלין וכרבלין [Tänzer Χοραῦλαι] במדינה ומדינה נהפכת! בב"ר פכ"ג כל תופש כנור ועוגב אדריכולין ובורבלין ט"ס וצ"ל אדרבלין וכורבלין. עיי' הרדולוס.

אַדַרְגָּזְרַיָּא (Oberrichter מלה מרכבת מן אֲדַר Herrlichkeit, ומן גזר (entscheiden[4]) בדניאל (ג', ב', ג') אדרגזריא [גדבריא] דתבריא תפתיא פי' שרים ומדרגתם זו למעלה מזו).

אַדְרַזְדָא (בל"ס دراذونا verständig klug, אָסְפַּרְנָא syn. mit בל"פ ازفوبان klug) בעזרא (ז', כ"ג) יתעבד[5] אדרזדא פי' בזריזות נחוצה).

*אַדְרִיאַם (das adriatische Meer=mare Adrianum בל"ס אדריאס. בל"י Ἀδρίας = אַדְרִינוּס) בתנחומא ר"פ בראשית בין אדריאס לאוקינוס. בילקוט תהלים צ"ג רמז תתמ"ח מעשה באדרינוס שבקש לעמוד על סופו של אדרינוס נטל חבלים וכ' אבל במדרש תהלים צ"ג הגירס' א ו ק י י נ ו ס.

---

[1]) עיי' ע"מ צד ט"ז וצד ר"ס ורימ"ז בט"ר ח"א. קל"ו והרב החכם מהור"ר רפאל קירכהיים במ"ע דמ"ג חי"ג צד רפ"ג שעלה ללהום בעד הגאון שי"ר ונראים דברי אמת, וכנים דברי הגי' שי"ר בענין גזרת המלה מל"ר הרשומי' וראיה כתיבת אדורה בווי"ו כ"ה בכל כ"י ודפ"ע (ובדפי' פי"ז אודרה וצ"ל אדורה) ואות כי או ק' נשמט מתחילת המלה ועיי"ע אטלס. [2]) ועיי' ר"ש לאהלו'. [3]) בזו המלה ערי' העתיק רס"ג גרן עיי' ספרנו על העתקה פרסית של ריב"י טאווס צד ס"ו. [4]) במו"ע בט"ס אדרגזיא. [5]) במו"ע בט"ס תעביד. וגזרתו מפעל זרז אין נ"ל ולפ"ד הוא מל"פ הרשומי' וטעמו בחכמה ובמבינות ונרדף עם המלה אספרנא פי' בל"פ רחוק מן שטות היינו בחכמה ובדעת והחכם גיזיניאוס בתיזוירוס ח"א קל"ב טעה מחסרון ידיעת מלת היחס از בל"פ שטעמו שלילה עיי' וואולירס דקדוק לשי' פרסי ח"א כ"ו וח"ב של"ה ואילך. ועיק' נקודת המלה אדרזודא.

אַדְרַיינְטִים (Bildsäule, Statue בל"ם אנדרטא = אַנְדְרִיַנְטָא, אדרינטא עיי"ע. לדעת בע"ה=Wohnzimmer ἀνδρωνῖτις) אני עושה אותה בב"ר פ"ח נעשה אדם בצלמנו. ובילמדנו פרשת אלה פקודי (תנחומא קע"ד:) מתוך שאני מפיל את הבסים(Postament, βάσις) האדריינטים [1] נופל ענין היכל הוא (א"ב פי' בל"י Bildsäule ἀνδριας, ἄντος צלם וצורת אדם ומשפט התולה? (צ"ל המלה). אנדריאנטוס, וגם בנקודות אחרות בל"י ענין היכל ואז משפט המלה אנדרוניטים Männerwohnzimmer, Ανδρωνῖτις = andronitis) [אחי"ה והדין עם ר"ב וכן איתא באמת מדרש שמות רבה פרשה נ"א מתוך וכ' אנדריאנטוס נופל. ובדברים רבא פ"א וישם .באדום נציבים . . . רבנן אמרי אנדריאנטין. ועיי' עוד ע' אַר ב' בענין אדורי מה שכתבתי שם].

* אַדְרִיַינוּס (Kaiser Hadrian) ירושלמי יומא פ"ד דמ"א ע"ד, ירושלמי חגיגה רפ"ב דע"ז ע"א, מד' חזית ד"ה עמודיו: אדריינוס שאל לעקילס הגר. ירושלמי תענית פ"ד דס"ח ע"ד, ב"ר פע"ח, דב"ר פ"ג אדרינוס שחיק עצמות. ב"ר פס"ג וקהלת רבא פ' כנסתי אדרייאנוס באומות שלמה בישראל. ש"ר פ"ל פעם אחת א"ל עקילס לאדריינוס המלך רוצה אני להתגייר. תנחומה פרש' משפטים עקילס הגר בן אחותו של אדרינוס היה. ועיי' ע' אנדריינות. וכבר הניף ידו בזה הענין בעוצם רוחו הרב הגדול שי"ר בע"מ י"ז והלאה.

* אַדְרִיַינִי (hadrianisch) עיי' ע' הדרייני.

אַדְרַכְתָּא [2] (Verfolgungs = Ergreifungsurkunde בל"ס אַדְרֵךְ בל"ע دارکة s. auch درك verfolgen) אנכסיה בר"ג הגוזל ומאכיל (ב"ק קי"ב:) ובר"ג דהמפקיד אצל חברו (ב"מ ל"ה:) אדרכתא אמטלטלי בגמ' דאין הגונב בפ' מרובה (ב"ק ע'.) ובפ' יש בכור לנחלה בג' דאחת ביכרה [3] (בכורות מ"ט.) ובפ' שבועות העדות בגמ' דמשביע (שבועות ל"ג:) פי' אדרכתא דהמפקיד סדר הדין מוציא המלוה שטרו בבי"ד ומקיימו ומחייבין הלוה לפורעו לא פרע קורעין לו שטר חובו וכותבין למלוה אדרכתא על נכסי הלוה ומכריזין ואחר ההכרזה שמין נכסי הלוה ומחליטין למלוה לא מצא נכסין בני חורין כותבין לו טרפא ואחר שיטרוף קורעין הטרפא וכותבין אדרכתא על הנכסין הללו ואח"כ קורעין האדרכתא וכותבין לו שומא על שדה זו ומחליטין אותה למלוה. אביי אמר בחתימת העדים על האדרכתא מיד זכה המלוה בשדה רבא אמר מכי שלמין יומא אכרזתא [4] וק"ל כרבא.

* אֲדַרְכַּן בע"ז י': אדרכיאן בר"מ אסתר רבא ט"ס וצ"ל ארדבן או ארטבן עיי' ערכם.

* אַדְרַכַל בב"ר פכ"ז וצ"ל ארדכל עיי' ערכו.

* אַרְדִיכוּלִין בב"ר פכ"ג ט"ס וצ"ל אדרבלין עיין לעיל ע' אדרבלא.

אַדְרַמֶּלֶךְ וַעֲנַמֶּלֶךְ (Assyr. Gottheiten; אדרמלך לפי התלמוד אדר בל"פ استر Maulesel; ענמלך לפי התלמוד סוס. כפי הנראה בל"ע عانة Esel; בל"פ عنان Pferd) אלהי ספרוים בפ' ד' מיתות נמסרו לבי"ד בגמ' דהנודר בשמו (סנהד' ס"ג:) אדרמלך זה פרד דאדר ליה למריה בטעיניה שנושא לרבו כל טענותיו ומשאותיו אדר כמו (ברכות ס"א. עיי' ע' טן ד') דרי טונא. ירוש' בפ' כל הצלמין (ע"ז פ"ג הלכה ב' דמ"ב ע"ד) עדרמלך וענמלך טווסא ופסיוני [אחי"ה בל"פ וערבי طاوس ταῶς; בל"ם טושא Pfau, Fasan, φασιανός, כל אלה פירושים רק באסמכתא בעלמא דרשו רבז"ל ואני טרחתי למצא סעד לדבריהם. ובענין פי' הירושלמי אולי י"ל שהסמיכו פי' פסיוני על ל"ע تذرج ובל"פ تذرو וענינו פסיוני וראש התיבה אדר־מלך דרשו כמו מלה תדר. והרב החכם ברילל במ"ע יאהרביכער ח"א, קל"ז שיער שע"י מלת פסיוני רצו רז"ל להעתיק תרתק (מ"ב י"ז, ל"א) והוא ממש בל"פ פסיוני. וכל הפרושים האלה לא רעים הם מפירושים שהביא גיזיניאוס בפי' ישעי' ח"ב צד שמ"ז בכל זאת לעג על דברי רז"ל בע"ם ערש וגרובער ח"א, ת"מ, ומדוע לא גלה את ערות עצמו ?]

* אֲדַרֵימוֹן צ"ל אֲרֵיימוֹן עיין שם.

☞ אִדְרוֹן [=אֶנְדְרוֹן בל"פ اندرون בל"ם אנדרונא אדרונא Wohnzimmer, Kammer] תרג' ויבא החדרה (בראשית מ"ג, כ"ט) לאדרון בית משכביה. בחדר המקרה (שופטים ג', כ"ד) באדרון בית קייטא. ובל"י קוראים לחדר אנדרון [ἀνδρωνῖτις Männer-gemach, וכן כתוב בפ' הקומץ דמנחות (ל"ג: עיי' ב"ב י"א:) אכסדרא דבי רב באנדרונא מעלייתא היא.

---

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו, ל"ה, ה"ב וב"ר, ובכ"י ג"ג אנדריינטים ובדפ"ע אדריונטים וט"ס הוא. [2]) פי' בל"ע וסורי רדיפה וא"כ שטר רדיפה טעמו שרודפין את בעל חוב לגבות ממנו הפרעון ובכתובי' ק"ד: פירש"י פסק דין לגבות נכסיו בכל אשר תמצא ועיי' עוד בב"ק הנ"ל ותוספ' שם ד"ה אמטלטלין, ורשב"ם לב"ב קס"ט. ד"ה והאמר פי' אדרכתא שיהא שליט ודורך על נכסיו של זה לגבות. [3]) משני בכורי מ"ח: ובדפ"ר ביכירה ובשדפ"ע בכרה. [4]) בכ"י ה"ב אדרכתא, ובדפ"ר חסרה מלת יומי.

[אחוי"ה וכן איתא במגילה כ"ו: אידרונא דהוה מחית ביה מת; ב"מ פ"ו. עייליה לאידרונא. חולין נ"ב: על לאידרונא; ב"ב ז'. השתא משוית לי אידרונא. וגירס' הב"ח אינדרונא וכן העיקר עיין ע' אנדרון וכן בלי' פרסי וממנה בלי' סורי'].

* אִידְרוֹן (E. N. eines Talmudlehrers) בשבת ירושלמי פ"ג הלכה א', ד"ה רע"ד ר' אמי ואידרון חבריא בעון מחזור עליהן. פי' שם חכם. וקרבן העדה פי' ונתפזרו. ובגליון פי' ואידרון ואהדרון.

☞ אֶדְרָע (בל"ע اذراع pl. ذراع בל"מ דְּרָעָא בל"עב אֶזְרוֹעַ, Arm) תרגום זרוע עיי' דרע. [אחוי"ה וכן בירושלמי ברכות פ ב הל' ג' ד"ד רע"ג לא הוה לביש (התפילין) אלא דאדרעיה. בב"ר פס"ה תרין אדרעין דאבונן יעקב כתרין עמודין דפרוסופא (עיין ע' פרספא, ובנוס' דידן בב"ר ט"ס ריפרא (דיפרא) סופא); קהלת רבה פי"א, ב' פ' תן חלק ר' אלעזר בר' שמעון איתשיש ואיתגליאת אדרעיה].

☞ אַדְרוּפִּיקוֹס (ὑδρωπικός, wassersüchtig, l. hydropicus) ויקרא רבה פרשה אדם כי יהיה בעור בשרו (פרשה ט"ו) פעמים שהמים רבים על הדם ונעשה אידרופיקוס פי' בלי' יוני ורומי בעל חולי המים. [אחוי"ה בנוס' כתוב אדריפוקוס וט"ס וכן בילקוט איוב כ"ח רמז תתקי"ו אנדרופיקוס צ"ל אידרופיקוס וטובה הגירס' בילקוט תזריע רמז תקנ"ד מויקרא רבה הנ"ל: נעשה אדרופיקוס. ורבינו בע"ה גירס' אחרת היתה לו עיי' ע' קטרמון א', וע' רמתיקוס].

☞ אִידְרוֹרוֹסָטוֹן (ὑδρορόσατον Rosenwasser) אסיר. ירושלמי פ' כלל גדול דשביעית [1] (פ"ז הלכה ב' דל"ז:) פי' בלי' יוני משקה עשוי מוורדים ודבש עם מים ויש תקונים שונים כפי דעת הרופאים.

* אָדַשׁ (schweigen, eig. unbekümmert sein בל"ס אדש) עיי' הציונים בע' דש א' כי שם הביאם רבינו בע"ה. וטוב ונכון להציגו כאן באשר א' שרשית היא וכן בלי' סורי.

אָהַב (lieben) ואהביו כצאת השמש בגבורתו בגמ' דשותפין (ב"ב ח':) פי' תלמידי חכמים עתידין להיות כצאת השמש בגבורתו גבורתו העתידה להיות שמ"ג חלקים יתר על אורו המאיר עכשיו כמדתרגמינן ואור החמה יהי' שבעתים כאור שבעת הימים (ישעיה ל', כ"ו) על חד שמ"ג פי' שבעתים ז' פעמים ז' הרי מ"ט עתיד להוסיף בכל יום באורו על מה שהוא עכשיו מ"ט חלקים ואור של צדיקים הוא עתיד להיות כאור ז' ימים ז' פעמים מ"ט הרי שמ"ג כמה שהוא עכשיו. מאהבה ומיראה בר"ג דכריתות (ג'.) ובפ' ד' מיתות (סנהדרין ס"א:) בגמ' העובד ע"ז ובגמ' דפ' כלל גדול (שבת ע"ב:) פי' כגון שראה צורה הנעבדת ואהבה ונשק לה או אדם שהעמיד עצמו ע"ז כהמן והשתחוה לו מאהבה בשגגת אלהים אחרים או בשגגת עבודות זה פי' רב האי ז"ל.

אֲהוּבָה (die Geliebte) אהובה בנשואיה בפ' כיצד אשת אחיו בגמ' מי שיש לו אח (יבמות כ"ג.) אמר רבא חייבי לאוין תפשי בהו קדושי דכתיב (דברים כ"א, ט"ו) כי תהיין וגו' עד שנואה שנואה בנשואיה ואמר רחמנא כי תהיין ואיזו זו חייבי לאוין. ומי אוהב בהמון למי נאה להלל בהמון מי שכל תבואה שלו וכו' בגמ' דפ' אלו הן הגולין (מכות י'.).

*אֶהוּ, אִיהוּ (er, derselbe; אִיהִי sie, dieselbe =הוּא, הִיא = ὁ, ἡ) ירושלמי ע"ז פ"ה דף מ"ה, אהו דמרגל זיקא מעיל לרע. קידושין ב': לאו איהו קא מקני. כתובות ג'. איהו הוא דאפסיד אנפשיה. שם ק"ב: איהו דליתא. נדה ע"ב: איהו דלא שכיחי וכ' איהי דשכיחי. כתובות ק"ב. איהי דהואי בשעת קנין. קידושין ס"ח. אבל איהי אימא וכ' וליתסר איהו וכו'. ע"ז כ"ז. אתי איהי ואתחלה. ובמספר רבים נוסף אות נ' למין זכר אינהו ולמין נקבה אינהי ד"מ כתובות ב': דקא מעכבי אינהו . . . דקא מעכבן אינהי. ביצה י': הני אינהו נינהי. ובתוספת אות כ' אינך (jene) בכורות ה'. ואינך בי גזא. חול' נ"ג. אינך בדכוותיהו. כתובות קי"א. אינך שלא יגלו את הקץ. ובתוספ' אות נ' אינון ב"ב קס"ה: זוזין מאה דאינון סלעין עשרין. נזיר נ"ז: לאו טמאין אינון. ירושלמי מגילה פ"א דע"א. אינון דקיקין. ירושלמי ביכורים ספ"ב דס"ה: אינון אמרין. ושם: דינון מרין. וכן ירושלמי ב"כ פ"י הל"ב דינון. בהבלעת א'. ובל' נקבה אינן עיין ע' אִינָא.

אַהַל [= אוֹהָל, אוֹהָלָא] (בל"ס אוֹהְלָא אַהְלָא, Aloe, ἀλόη; oder auch Kalikraut) בס"ג דפ' קמא בתעניות (י"ג.) ובפ' ואלו מגלחין

[1]) ובנו"ג אידרוסירון. ונראה שמלה אנדרוסמי ביוני שם ג"כ צ"ל כגי' ר"ב.

בגמ' דנזיר (מ"ק י"ז:) ובפ' תינקת בגמ' ראתה (נדה ס"ו:) לא בנתר ולא באהל[1], בפ' החובל בגמ' רפוי (ב"ק פ"ה.) אוהלא קירא [Wachs, cera] וקלבא[2]. בס"ג דפ' שמונה שרצים (שבת ק"י:) וג' קפוזי אהלא[3] תולענא[4] פי' אדום כתולעת שני. בפ' אין מעמידין בגמ' אין מתרפאין (ע"ז כ"ח:) שב[5] ביני אהלא ותולענא ברפואות דפרק מי שאחזו (גיטין ס"ט:) למורסא אנפקא דחמרא באהלא תולענא פי' אדום כשני תולעת. בס"ג דפ' א"ר עקיבא (שבת צ'.) מאי בורית אוהלא והא תניא הבורית והאהל תרי גווני אוהלא. והזיכותי בבור כפי (איוב ט', ל') תרגום ודכיית באוהלא ידי ש"מ אוהלא ענין בורית וענין נתר הוא. והזיכותי בבור כפי בבורית מבעי ליה וזה בורית ונתר מכבסין בו בגדים ורוחצין בו ידים ושמעתי כי עיקרו מין עשב — הני אֲהָלוֹיֵי (Aloehändler) דכל יומא הוה אפי לה חד מינייהו בפ' שוכר את האומנין בגמ'[6] כל האומנין (ב"מ פ"א.). בס"ג דנדרים צ"א:), א"ל א"כ חד מן גוים[7] אהלויי. פי' הגוים המוכרין בושם מור ואהלות. ובלשון יון אקסילאלואי[8] [Aloeholz, ξυλαλόη] ותרגום מירא דכיא ואקסילאלואין.

אֹהֶל (Zelt) בגמ' דפ' חומר בקדש (חגיגה כ"ה.) ובס"ג דפ' כ"ג ונזיר (נזיר נ"ו:) אהל זרוק הוי אהל. פי' הוא שדה תיבה ומגדל שהרי נושאין את האדם כשהוא בתוכן ר' דמטמא סבר שמיה אהל וכמו שהאהיל עליו ועל הקבר דמי ור' יוסי דמטהר סבר לא שמיה אהל ולא האהיל על הקבר. ואיתא בפ' בכל מערבין (עירובין ל':) ובפ' ג' מינין (נזיר ל"ח. ובנוס' ליתא) אסורין בנזיר אמר רבא כגון שנכנס בשדה תיבה ומגדל ובא חבירו ופרע עליו את המעזיבה דטומאה וביאה בהדי הדדי קאתו. בס"ג דפ' לא יחפור (ב"ב כ"ז:) תנא מפני אהל טומאה פי' שלא יבא עוף ובפיו כזית בשר מת וישב על אותו ענף שנוטה לרשות הרבים ויבא אדם תחתיו ויאהיל עליו. ויתגל בתוך אהלה (בראשית ט', כ"א) אהלה כתיב כשיצא נח מן התיבה הכישו ארי ושברו ובא לשמש מטתו ונתפזר זרעו ונתבזה בב"ר פ' ל"ז (ל"ו.) ויט אהלו א"ר חוניה אהלה כתיב שנטה אהל שרה ואח"כ נטה אהלו בב"ר בס"פ מ' (ל"ט.).

* אֲהוּלִיוֹת = אֲהָלִיוֹת (Aloehölzer, Schwefelhölzer) בילקוט תהלים ב' רמז תרכ"ג נשקו ברה של תשובה . . . ולא תהיה סבורים שמא אהוליות (ובמדרש תהלים איתא אהליות) וצוצריות אני צריך אלא ניצוץ א' אני מסיק ומאבד עלמא (ובמדרש תהלים עלמא דבראי). ובעל המאמר דרש נשקו מלשון ואש נשקה (תהלים ע"ח, כ"א). ועיי"ע נסטר ג'.

* אֲהָלִיוֹת (Schlösser, Burgen, Paläste, αὐλή, aula = aulaeum) בתנחומא תרומה (דקמ"א:) ויקרא רבה פ"א שה"ש רבה פר' ב' פס' ג' ד"ה כתפוח באהליות וקסטריות (castra) היו מקיפין אותו (ר"ל אהל מועד) לשמרו עיין ע' קסטרא' ונסטר ג'.

* אוּהֲלַיְיא, אֲהָלַיָא (Hyle, Hyla Ὕλη, Ὕλαι, Stadt in Karien, s. Mela 1, 16) בזבחים כ"ה: זה היה מעשה באוהלייא ובא מעשה לפני חכמים וכ' ובעדיות פ"ז מ"ד באהליא. ולפי דעתי עיר שרשמנו. ובעל ע"מ דכ"ה משער שהיא Helio אחת מערי בית שמש. וצ"ע.

* אֲהִילָאִי (E. N. einer Person) בפסחים ל'. רבא בר אהילאי.

אֲהִין=אֲהִינָא (unreif, eig. schlecht, unansehnlich בל"ע הִין; verächtlich إهانة oder pl. اهوناء das Harte(Stengel) der Dattel) إهان בר"ג דפ' בכל מערבין (עירובין כ"ח:) ובר"ג דפ' מקום שנהגו (פסחים נ"ג.) אהיני דטובינא[9]. בפ' אין מעמידין

[1]) בתעני' שבת ונדה הגי' חול וכ"ה בשאילתות פ' ויחי ובדי"ף ובראי"ש למ"ק פ"ג ובהלכ' אבל לריצ"ג עמוד מ"ט וברמב"ם מהל' אבל הי"ג ובאו"ז הלכו' אבילות סי' תמ"א ובטוי"ד סי' רפ"ט, וכ"ה בתעני' י"ג. אבל גי' רבינו היותר טובה וכ"ה לפנינו בשבת צ'. זבחי' פ"ח. נדה ס"ב. וכ"י ל"ד כאן גרס קהלא והוא עשב kali וצומח בחוף הים בחול ואולי יען כן נמצא הרבה בש"ס ופוסקים תחת אהל: חול. וגי' החול אי' ג"כ בכ"י א"פ לשבת צ'. עיי' ד"ס צד צ"ז: [2]) בכ"י ה"ב קרבא. [3]) כ"י וי"ו אי' ובי' ודפ"ר אחלה. [4]) בכ"י מ' תילאנא ובכ"י א"פ תולאנא עיי' ד"ס שבת צד קכ"ב: וכ"ה בגיטי' ס"ט: [5]) הך ציון רק בכ"י ו"ו וה"ב, ובדפ"ע נשמט. ופי' של רבינו הוא כדברי תשובו' הגאוני' לר"י ט"ע ז"ל (בסוף הספר) שכתב וז"ל שב ביני אהלא תולאנא יש באוהל שהן מכבסין כלים יש בו כמה גוונין ויש בו דומה לתולעת לוקח ממנו שבע נימין מזה שדומה לתולעת עכ"ל אמנם ראה ע' אסנא ב' ועיי' עוד במו"ע ע' תלן. [6]) כ"ה לנכון בדפ"ר אבל בשדפ"ע אי' ובגמרא כי ע"כ לא ידעו המדפיסי' מקור הציון. [7]) בנו"ג נכרים ובכ"י ה"ב גרים וצ"ל כמו בכ"י ג"ג תגרים. [8]) כ"ה בדפ' וויניצי' ובדפ' אמש' אקסילאלוא ובדפ' פיזי בשתי תיבות, ובכ"י ל"ד אקסילואי כ"י ו"ו אקסיללואי. [9]) כ"ה בכ"י ב"ר (ושם בט"ס במקום אהיני: אקא) ובדפ"ע וכ"ה בעירו' ובכ"י א"פ לפסחי' רק שם וטובינא עיי' ד"ס שם צד ע"ו: ובדי' פיזי' של ערוך אי' דטובניא וכ"ה בה"ג לברכו', ובפסחי' נ"ג. וכ"ה בתוספתא שביעי' פ"ז, ובכ"י ו"ו רטובינא ופי' ר"ח לפסחי' צד פ"ט רטובניא וצ"ל דטובניא ועיר אחת בכוריטאניא Tubunae רחוקת מלהשתה בעיר שנזכרת כאן והרב בע"מ שאליען לעירו' והחכם נייבויער גיאגראפיא שיערו שהיא עיר Taibiyeh, Taiba ע"ש. ועיי' עוד מהרי"ש ספר תבואות הארץ צד צ"ג: שסבר שהיא עין טוב.

בגמ' השלקות (עבודה זרה ל"ח:) הני אהיני שליקי. כפ' לולב הגזול בגמ' נִיטלה פטמתו (סוכה ל"ה:) ופ' אלו טרפות בגמ' הריאה שניקבה (חולין מ"ו:) אהינא סומקא. בר"ג דפ' השותפין (ב"ב ה'.) קיבורא דאהיני (בל"ע قنبرة [ein Kamm woran unreife Datteln hängen] פי' מכבדות של תמרה. ופי' אהיני פרי של תמרים שאינן מבושלין. [אחי"ה וכן בה"ג לברכות פ"ו (עיין קול מבשר מהר"י רייפמאנן י"ז) פירש דקרו ליה גיסואן והוא ל"ע جيسوان ובל"פ كيسوان מין תמרים] וכל בוסר בלי' תלמוד אהיני. בפ' המקבל בגמ' המלוה (ב"מ קי"ג:) מאן דאכיל אהינא מרירא אליבא ריקנא פי' האוכל פגי תמרה קודם שיטעום כלום. [אחי"ה וכן בירושלמי ב"ק פ"ו סה"ל ב' ד"ה סע"ב ככשה דאהיני הוה. ובירושלמי ב"ב סִפ"ה הלכה י"ג דט"ו ע"ב ככשה דאהינו [צ"ל דאהיני] חבשין ליה. וכבשה לפ"ד מלה ערבי, كباسة = אשכל פי' אשכל של תמרים שלא בישלו כל צרכן ועיין פ"מ לירושלמי ב"ק שם ושם בט"ם שבישלו וצ"ל שלא בישלו].

אֲהָן (בל"ם הָנָא הֵן dieser, jener, Jemand בל"ע ها هنا هنا) dieser da בב"מ דירושלמי פ' אילו מציאות (פ"ב הלכה ו' ד"ח ע"ג) דזבין הות מר קיקילתא זבנית סימא לא זבנית. פי' זה ולפעמים פי' הוא). [אחי"ה הרבה בירושלמי ד"מ ברכות פ"ב ד"ד ע"ג אהן חזירא. שם פ"ו ד"י ע"א וע"ג אהן דאכל. ירושלמי חלה פ"א דנ"ז ע"ב אהן קרייא (dieser Bibelvers). ירושלמי שקלים פ"ב דמ"ז ע"א אהן דהכא; ירושלמי סוטה פ"ו דכ"א ע"א כאהן תנא. ירושלמי סוף נזיר דנ"ב ע"ד אהן דמר. ירושלמי ב"מ פ"ב ד"ח ע"ג אהן קרפיפא. שם אהון להן לי אהן מהו חשוב. ירושלמי סנהדרין פ"א די"ח ע"ג בעיין מיעקר אף אהן סימנא. במדבר רבה פ"ט אהון זיין ומפרנס. ירושלמי שביעית פ"ג דל"ד ע"ד ואהן אפילו. ירושלמי ברכות פ"ט די"ג ע"ב כל אהן דאת אזיל [wohin (hier בל"ע هنا) du gehst].

* אֲהַנְיָיתָא (= הֲנָיָיתָא, Genuss, Nutzen) כתוב' ס"ז: מקרבן אהנייתי. ע"ש פירש"י ובתענית כ"ג: כתיב ומקרבי הנייתא.

אֹהֲרֵי (=אוֹחֲרֵי Flechtwerk, בל"ע حار flechten) בס"נ דמשקין (מ"ק י"א.) למגדל אוהרי. בס"נ דפ' הנזקין (גיטין ס':) איזלי ואוהרי פי' כמו אוחרי הן עשויין מן חריות של דקל כדכתיב (בראשית מ' ט"ז:) סלי חורי. והם רחבים מלמטה וצרים מלמעלה ועשויין כמין מסגרת בפיה וכשמתנדנדים הדגים או העופות בתוכן נסגרים וכיון שהן כלים קנאום בעלים ויש בהן גזל. [אחי"ה במ"ק ברי"ף וברש"י גיטין וכן בכ"י ערוך ו' ובדפוס ראש' של ערוך באמת הגי' אוחרי. ובמ"ק בדפוסי' אוחרא (רש"י אוחרי) ובכ"י מ"ק אוהרי עיי' ד"ס ט"ו: הערה ד'. וכן בכ"י הערוך ה"ב. ובירושלמי מ"ק פ"ב הלכה ב' ריש דפ"א: איתא הוהרא שרי מיעבדינה במועדא לצוד בה דגים במועדא. וצ"ל אוהרא].

אַהֲרֹן (Ahron) בספר דברי הימים של משה[1] ותקרא את שמו אהרן כי בימי הירונה[2] החל פרעה לשפוך דמי זכריהם ארצה ומהן להשליך אל יאור. [אחי"ה וכן איתא במדרש שמות רבה ר"פ כ"ו והעמיד הקב"ה גואל זה אהרן על שם ההריון].

*אַהֲרֹנִית (בל"ם אַהֲרוֹנָיתָא ahronidisch) בעירובין נ"ג: עלץ בנערה אהרונית. ובכ"י מ' לי' עיי' ד"ס שם צד ק"ג.

אַהוּרְיָיר (מרכב מל"פ آخور Stall ומן يار Herr Stallmeister) בס"נ דפ' ואלו קשרים (שבת קי"ג:) ובר"ג דפ' השוכר את הפועלין (ב"מ פ"ה.) אהוריירה דרבי עתיר משבור מלכא [אחי"ה בדפ"ע בתחילה הע' אהורייריה. ומלה מורכבת היא פי' אהור בל"פ אורית סוסים ומזה ג"כ בל' הונגרי akol. וסוף התיבה يار בל"פ כמו בעל בלשון חכז"ל ועיין החכם פליישער בהוספות לעמת"ר למהרי"ל ח"א. ת"ח; ופל"פ נקרא בעל אורית סוסים: آخور سالار ובל"ר comes stabuli, stabulationis וכ"ה באסתר א', י"ב קומים איסטבלאטי]. בהגדת מגילה (י"ב: בר אהורייריה דאבא. פי' שומר ארוות הסוסים. וחמור אבוס בעליו (ישעיה א', ג') תרגום וחמרא אוריה[3]) דמריה.

* אֲהוּרְמִין (Ahriman, das p. böse Prinzip, اهريمن اهرمن = z. angrômainyu, آهرامن בל"ם אהורמן) בסנהדרין ל"ט. מפלגך לעילאי דהורמיז [בל"פ اورمز ازمزد ارمز Ormuzd z. ahuramazda] מפלגך לתתאי דאהורמין א"ל א"כ היכי שביק ליה אהורמין להורמיז לעבורי מיא בארעיה. כבר הוכחתי במאמרי על המלאכים ושדים (צד ס"ה. ועיי' ע' הורמיז) שכוונת האמגושי לברר מבנין גוף של אדם שיש שתי רשויות טוב ורע

---

1) עיי' גד"פ למהור"ר יו"ט צונץ צד קמ"ה. 2) כ"ה בכ"י ר"ו א' וב', אבל בדפ"ע הורתה. 3) כ"י ל"ד אוריה, כ"י ב"ר ארוויה, כ"י ר"ו וג"ג אוריא דמרוהי.

דחלק אנוש ממעל טוב מחלקו של תחת ועל ראשון שולט רוח ואלוה הפרסיים ששמו [א] הורמיז ועל אחרון רוח רע ושלטון השדים אהורמין. ועל זה השיב אמימר בטוב טעם ודעת ובלעג לשונו א"כ היאך מניח רוח רע לאעבורי מים סרוחים ר"ל מי רגלים דרך נקבים התחתונים שהם חציו ולמה לא חש להשגת גבולו. והמפרשים שגו בפירושם. ועיין עוד ע' איפרא.

* אוּ (בל"י er, es, der, das, ὁ) אוּ נומום אגריפס עיין ע' אגרפום. ירושלמי ברכות פ"ב ד"ה: או מקשי. ירושלמי ב"ב ספ"ג די"ד: מגחך הוינא באוּ גברא. ירושלמי סנהדרין ר"פ י"א ד"ל: באוּ דאמר. ושם: באוּ דמר. ובל' נקבה אֵי = ἡ ירושי' עירובין פ"ג דכ"א: אֵי אידא אֵי אידא (es ist eins und dasselbe).

אָו (= אָוָה [1] wünschen, begehren hb.) בר"ג דפ' ערבי פסחים (צ"ט:) כדי שיכנס לשבת כשהוא תאו [2]. כפ' בן זומא (אבות ד', כ"א) הקנאה והתאוה. [אחי"ה ויש מן השורש הזה בנין פִּעֵל והתפעל כמו בלשון מקרא. ד"מ ע"ז נ"ג: שֶׁאִיְּוּ לאלוהות הרבה (בסנהדרין ס"ג. כתיב אלהות). ב"ר פנ"א לוט נִתְאַוָּה לבנותיו ובנותיו לא נתאוו לו. שמות רבה ס"פ כ"ד שנתאו ישראל ליעשות בו שורות . . . במדבר רבה פ"ב נתאויתם לעשות דגלים].

אָוּגְנֶסְטַטוּ (Hochedelgeborener εὐγενέστατος) בריש ויקרא רבה (ריש פ"ב) הבן יקיר כן בל' יון מיוחס הרבה. אוגינים [εὐγενής] מיוחס [3] (א"ב בנוסחאות דידן גרסינן אבגינוס). [אחי"ה וגירס' רבינו בע"ה מבורר ג"כ במדרש שמואל קרוב לסוף פ"א דדרש אפרתי: ר' יהושע ב"ר נחמיה אמר אֶיוּגֵינֵיסְטַאטֵי (ובילקוט שמואל חסר) וכן דרש במדרש רות ר' ד"ה ושם האיש. אפרתים . . . אֶבְגֶּנֵיסְטֵי. ובע' אפרתי אסיף מלתי באריכות קצת על מאמרינו זה עיי"ש].

אַוָּז וְאַוָּז בַּר (בל"ע وز اِوز Hausgans u. wilde Gans בל"ם וָזָא בל"פ آوازيدن schreien) בס"ג דפ' שור שנגח את הפרה (ב"ק נ"ה.) ובפ' הלוקח עובר בגמרא דדג טמא (בכורות ח'.) ובגמרא (בכורות שם) מפרש מאי טעמא (א"ב עוף ידוע ובשרו נאכל אך יגבר המרה שחורה. בר אוז (Ente) מין עוף אחר דומה לראשון אבל קטן ממנו ושט בנהרות. תרגום אסתר על פסוק ישנו עם אחד (אסתר ג', ח') בתשעה ביה נכסין חיוין ואוזין ואוכלין). [אחי"ה נוסח' הישרה אוז ואוז בר פי' אוז היישוב ואוז המדבר (ובירושלמי כלאים ח', ו' וירושלמי ב"ק ד', ז' אוז ים ואוז יישוב) כן איתא נכון בכ"י ו"ו ובדפ"ר, אבל בדפוסים אחרים בט"ס אוז ובר אווז וכן לא יעשה, דבר אוז הוא אוז קטן בל"א Ente כמו שאיתא בביצה ל"ג. וב"ק צ"ב: שפיל ואזיל בר אווזא (צ"ל בר אוזא) ועינוהי מטייפי. עיין ע' טף ג' ושפל כי שם הביאו רבינו בע"ה. ובענין הרואה אווז בחלום יצפה לחכמה (ברכות נ"ז.) עיין ע"מ כ"ו: והיותר טוב גו' כ"י ו"ו אוז בוי"ו אחד וכן מורה משפט לשון ע' ופ' אשר ממנו הוצבה המלה ואולם הש"ס לא נחית להך שמירה. עיין ציונים הרבה בענין אוז בתולד' חיות להרב לעוויז' צד ק"צ].

*אִיוְיָא (= חִוְיָא = עִוְיָא Schlange) עיי' ע' עוים.

*אַוָּיִם אַוָּיִם (Gesinnungsgenossen, Gleichgesinnte בל"ם אָוְיָא אַוְיָא) בירוש' סנהד' פ"ו הל' ז' דכ"ג ע"ג בהאי מעשה דשמעון בן שטח דתלה פ' נשים באשקלון: כיון דעאל למערת אשקלון אמר אוים אוים פתחון לי מן דידכון אנא. ובירו' חגיג' פ"ב הל' ב' דע"ח רע"א א"ל אויים פתחון לי וכ' פי' בל' סורי בני דעת אחת. ובעל המעריך וע"מ טעו בפתרון המלה. וגם בעל קה"ע טעה בפירושו אוים אוים קומו קומו!

אַוָּל (בל"ע اوّل Anfang, Anfangs =) ויועציך כבתחלה (ישעי' א', כ"ו) ומילכי מילכיא כד מן אוולא. מי הגיד מראש (שם מ"א, כ"ו) תרג' מאן חוי מן אוולא. וקדמוניות אל תתבוננו (שם מ"ג, י"ח) ודמן אוולא לא תסתכלון תשבן לקדמתן תרג' יתובין לאיולהון ביחזקאל (ט"ז, נ"ה). ובל' ערבי קורין תחילה אַוָּל [4].

*אוּלָם (Ulam. E. N. eines Ortes viell. Ἀλλεμος, ירוש' Ἀλαμος; od. Οὐλαμμός; od. Alma) שביעית פ"ו דל"ו ע"ג ותוספתא שביעי' פ"ו בין תחומי א"י כל שהחזיקו עולי בבל ג"כ אולם רבתי (ובספרי סוף עקב ובילק' שם רמז תתע"ד

[1]) כ"ה בכ"י ה"ב ואם גם טוב ונכון הוא בכל זאת מסדר האל"ף בי"ת נראה שגי' כל כ"י ודפ"ע רק אָו. [2]) כ"ה בדפ' אמ' אבל בדפ"ר ופיז' וויניצי' הגי' תאב וכ"ה בפי' ר"ח לפסחי' צד קנ"ז. וכן מצאתי בכ"י א"פ לפסחי' עיי' ד"ס שם. ובנו"ג תאוה וכ"ה בכ"י ו"ו. ולשון שאינו יפה הוא ויותר טוב לגרום בתאוה וכ"ה בכ"י שהביא ספר העתים (ד"ס שם צד קנ"ג). [3]) כ"ה בדפ"ר ולשי יפה הוא אבל בשרפ"ע מגומגם: מיוחס הרבה אוגנסטטו הרבה. וכונת רבינו אוגנסטטו בל"י כמו בעברי מיוחס הרבה והוא בערך ההפלגה, וערך השווי בל"י אוגינים והוא מיוחס. [4]) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד ומן מלת ובלשון וכי' גם בכ"י ג"ג.

בט"ס לולא רכתא) ובירוש' סנהד' פ"י דכ"ח ע"ד מעשה בסובתא מאולם; בספרי בלק בסבטיא מאולם. בסנה' ס"ד. בסבטא (פסי"ז בסרבטא) בן אלם! שם מקום אח' משמות שרשמנו. עיי' ספרי המקביים א' ה', כ"ו, אייזיביאוס אנאמסטיקן ע' אולממוס. ראַבינזאָהן נייערע פארשונגען פ"ט. נייבויער גיאגראפיא י"ח.

***אוּלְפַן, אוּלְפָנָא** (בל"ס יוּלְפָנָא, Lehre, Belehrung) ירוש' מגיל' פ"א, דע"א ע"ד שרון ליה דלא מן אולפן. ירוש' ר"ה רפ"ד דנ"ט: דלית אפשר דהוא מפיק פרשתיה דלא אולפן. ירוש' ברכו' פ"ו ד"י ע"ג נישבוק אולפנה וניתי לן למתניתא. ירו' יבמות פ"ד ד"ו: רבה דמתניתא רבה דאולפנא. ב"ר פר' פ' אולפן קביל. ויק' ר' פי"ט חמין אולפני מה נהיר. שם פר' ג' בר אולפן. עיי' ערכו. בעירובי' ס"ז. א"ר נחמן בר אמי משמיה דאולפנא. ויותר נכון נוסח הכ"י משמיה דאילפא וכ"ה בס' העתים עיי' ד"ס עירוב' קל"ו:

***1 אוּם** (בל"ע أم, Mutter) ירוש' יבמו' פי"א די"א ע"ד נעשה אום זכר כאום נקבה. פי' בל"ע ממש כמו אם בל' מק'. ומזה ג"כ ע' הבא אח"כ.

☞ **2 אוּם** בל"ע أم = Ursprung, Wurzel) בפ' זתים דטהרות (פ', ח') ואם היה נוגע באום. בע"ה גרס אום עיי' שם.

***אוּמָא** (ζύμη, Sauerteig) בפסחי' מ"ב. ומכחיש את הגוף משום קומניתא דאומא (Klumpen, Kügelchen, [جمانة] von Sauerteig) עיי' ע' כפת ד'. וקומניתא. ורש"י פי' בענין אחר.

אַוְוָן (אַוְונָא בל"ס אַוְנָא, Station, Nachtlager, Lager-stätte εὐνή Sachs Btr. 1. 91.) בפ' השוכר את הפועלים בגמ' שכרו (ב"מ צ"א; מאוונא לאוונא. בפ' השוכר את האומנין בגמ' או שנעשית (שם ע"ט: ובס"ג דפ"ק דנזיר (ז'.) וליהוי כל אוונא ואוונא. פי' מקום ששם שומרי הדרכים ומוכרי חפצים (א"ב פי' בל' יוני חדר (?). תרג' על פסוק (ישעי' י', ל"ב) עוד היום בנוב לעמוד: ועבד תלת אונין). [אחי"ה ואיתא ג"כ בע"ז ס"ה. למיטרח ולמיזבן מאונא לאונא (עיי' שם רש"י ותוספ' שהביאו ג"כ תרג' הלז) ותעני' י"א. דקאזיל מאוונא לאוונא. ומה נעים פירושו של רש"י מקום מלון התגרים. ועיי' ג"כ פירש"י ב"מ ע"ט: ממלון דלילה ולפנינו ב"מ צ"א: הגירס' מאומנא לאומנא וכן גרס בעצמו רבינו ע' אַמָן ע"ש].

אַוְוַנָא דמיא כבר פירשנו בע' אַוְדַנָא.

אָוֶן גִּלְיוֹן (eig. das Unheil des leeren Papieres, kakohpemisch fur εὐαγγέλιον Evangelium) בשבת בר"ג דכל כתבי (קט"ז.) און גליון פי' און נכתב על הגליון שהוא נייר. [אחי"ה כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד ב"ר ג"נ רק בראש הע' אי' רק און אבל מע' גליון מוכח שצ"ל און גליון. ובדפ"ר נמחקה תיבת גליון ובדפ' וויניצ' נשמט כל הע' ובשדפ"ע נשמט מקצתו וגם חסר מערך שלנו כנראה מע' גליון ע"ש. ובדפוסי הש"ס אי' הגליונים וספרי הצדוקים אבל בכ"י מ' הגליון וספרי מינין. ובכ"י מ' אחר בעו לספוניה (סוף העמוד) אי' עוד דר' מאיר קרו ליה און גליון ור' יוחנן קרי ליה עון גליון וגי' עון גליון בעמוד ב' פעמים בכ"י מ' עיי' ד"ס צד ק"ל: ואילך. ורש"י בדפוסי' הישני' פי' ר"מ קרו ליה לספרי המינין און גליון לפי שהן קורין אותו אונגילא ע"כ].

אַוְנָא[1] (Endsilben eines Ortsnamens; oder Ortsnamen) בר"ג די' יוחסין (קידוש' ע"א: עד אכברא ואונא[2] פי' מקומות הן. [אחי"ה בתחלה עלה במחשבתי לומר כי שתי המלות אחת הנה ותחת אכברא ואונא צ"ל אֲבַגְרַאוַאנֶנָא והוא Bagravanene; ובקצת נוסחאות אכברא ואניא וצ"ל אֲבַגְרַאוַאנְיָא Bagravané[3] שהיא עיר כמותה ומונחת בשפת קיצונה של מי מעיינות דנהר חידקל (טיגרים) וזה מה שאמרינן בגמ' קידוש' הנ"ל לעיל בדיגלת (Tigris) עד היכא [ר"ל גולה ליוחסין] רב אמר עד בגדא ואוונה [צ"ל בַּגְרַאוַאנֶנַה] ושמואל א' עד מושכני, והיא עיר ששמה Moxoene ג"כ בשפת קיצונה מזרחית של נהר טיגרים. והגאון שי"ר בלכתו בעקבות רמ"ל במח"כ טעה בזה עיי"ע בגדא. אבל לא אמנע טוב מבעליו והוא כי רבינו נכונים דבר כי שני מקומות הן (וכ"ה בפירש"י) וגם יזכר שמו לטוב בגירסתו הישרה עד מאוד כי אכברא ואונא הם ממש בעצמם ותומם Ocbara, Avana שני מקומות על חוף טיגרים בצד מזרח ויסופר לנו (עיי' די סאסי כרעסטאמ'. ח"א צד שנ"ח ואילך) כי ע"י אשדות הטיגרים הוכרחו יושבי אכברא לעזוב את העיר וישבו בעיר אונא שמונחת ממול אכברא ואין אצלי ספק שעל ב' ערים אלה כיון רב ודו"ק ועיין עוד ריטטער ערדקונדע חלק יוד צד רל"ז].

---

[1]) כ"ה בדפ"ר ובשדפ"ע אניא. [2]) כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ר, אבל בכ"י ל"ד ושדפ"ע אכבדא ואונא ובנו"ג בגרא ואוונא. [3]) פתלימיאוס ה', י"ג ולדעתי נגזר כינוי של עיר מנהר בגרדה Bagrada [וכ"ה בל"פ نهر נהר] הנזכר אצל פתלימיאוס ו', ו' ואממיאנוס כ"ג, ו'. והנהר הזה מגביל את ארץ פרס בצד דרומי מערבי ומעתה מה טוב ומה נעים פירש"י בדברי רב לעיל בדגלת: לצד דרום עד היכן ע"כ ושמואל מגביל בבל לצד מזרח (וזה לא כדעת רש"י ע"ש) ובאמת כך תכונת מושכני Moxoene עיי' אממיאנוס כ"ג, ג', ה'].

אֲוּנְגְּכָּרֵי [1] (Arbeiter, Handlanger Z. hankar בל"פ هنكار vollbringen, beschliessen אֲהַנְכָּרֵי انكار (verw. mit בר"ג דפ' לולב הגזול (סוכ' ל'.) אמר להו רבא [2] להנהו אוונכרי. פי' לש' פרסי עושי מלאכת הנשיא.

(אום) אום [3] בל"פ اوام ايام Wurzel; בל"ע ام Wurzel (Grund בריש טהרות בפ' זיתים (ט', ח') ואם היה נוגע באום פי' עיקר הזתים שהן בקרקע המעטן ונדבקו ונעשו אחת כדתניא (תוספתא טהרות פ"י) היתה לה אום של זיתים ועתיד להפכה כיון שתקע בה יתד אע"פ שיש בה גושין הרבה, ועוד אמרינן (שם) גרגרים שנשרו במים ונעשו אחת [ט"ס וצ"ל] אום [4] או שהלכה [לה] האום בפ' מראות נגעים (נגעי' א', ה') ובפ' יש בשער לבן (שם פ"ד הל' ט') פי' האום עיקר המכה ושרשה (א"ב בלי רומי פֶּה [Mund, os] וכל דבר שהוא פתוח כפה וכן קוראים מה שנראה תוך שפתי הנגע ובגרסאות שלנו כתוב אום). [אחי"ה באמת גם בערוך לפי כ"י כך היא הגירס'. ומאחר שרבינו נגרר אחר פירושו של ר' האי גאון (לסדר טהרות ד' ל"ו) שפי' ממש כמו בע' שלנו יש להוכיח ג"כ שגרס אום יען שר' האי גורס ג"כ במ"ם ר"ל אֵם וכן הוא בתוס' דטהרות הנ"ל. וגי' הירוש' מ"ק פ"א הל' ה' ד"פ ע"ג ג"כ אום].

☞ אֲוֻוקֵי (Licht, Strahl αὐγή) במדר' שה"ש זאת קומתך (ז', ח') ר' שמעון או' כמין אווקי פי' אווגי בל"י אור זהר ונהרה והוחלפה אות גימ"ל לאות קו"ף.

*אוּקְיָא οὐγκία, בל"ע = اوقية، وقية = Unze) (בל"ם אוּנְקִיָא בשמ' רבה פמ"ג א"ר אסי אין דור ודור שאינו נוטל אוקיא ממעשה העגל פי' אוקיא בלי' ערבי כמו אונקיא — עיי' ערכו — ובאמת בירו' תענית פ"ד דס"ח ע"ג הגירס' אין כל דור ודור שאין בו אונקי אחת מחטיו של עגל. ובע' גלגל א' הביא רבינו בע"ה מברכ' מ"ד: טבא ביעתא מגולגלתא משיתא אוקיי סולתא. ופירשו כמו אונקיות. ולפנינו בדפוסים ובכ"י ש"ס (עיי' ד"ס ברכו' שם וב"ג כ"ח.) איתא משיתא קייסי וכן הוא בע' קס א'.

אֲוִיר בל"ס אאר ἀήρ (1 Luft, 2 leerer Raum = בל"פ اوار; (Eurus) وور ايور (verw. בל"ע اوار warme Luft מל"ע ار erhitzen, davon اوار Flamme) חרש באויר בריש משנת כלים (א', א') דיה"ה שתשמישה לאויר בגמ' דר' יוסי אמר רחבן ג' טפחים בפ"ק דעירובין (ט"ו.) ובפ' הישן תחת הסוכה (כ' ה.) בגמ' העושה סוכתו מן האלנות. אוירא של חצר בסוף אהילות (פי"ח, י') פי' אויר תרביצא. (der leere Raum des Hofes =(בל"פ دربازه، دروازه) והיא מילוסא (בל"ע املیس der leere, öde Raum) של חצר. אויר מגדל משכח את התלמוד בחלק במעשה דדור הפלגה (סנהדרין ק"ט.) פי' מגדל שעשה נמרוד קאמרינן כיון שמרדו בהקב"ה ובנו אותו להכעים מי שישן באוירו משכח תלמודו. מגדל הפורח באויר בגמ' דאין דורשין בעריות (חגיג' ט"ו:) ובגמ' דר' הדיוטות בחלק (סנהד' ק"ו:) פי', כיון שיצאו דואג ואחיתופל לתרבות רעה לא אדכרינהו [6] רבנן לבעייהו ולא פירשו לטעמייהו (א"ב פי' בלי' יוני ורומי (aer) רוח, כי כל חלל מלא רוח. תרג' על פני רקיע השמים על פני אויר רקיע) [אחי"ה וכן איתא פסחי' ל': שליט בהו אוירא. ב"ב קנ"ח: אוירא דא"י מחכים. ירוש' ר"ה פ"ב דנ"ח. היה אוירא מעונן. ב"ר פל"ד היה להם אויר יפה . . . ושם: אוירא בישא. במד"ר פי"ד האויר שממנו נוצר הרוח למעלה מן המים והאש למעלה מן האויר וכ'. ובענין דבר חלל עיי' ירו' שבת פ"ג ד"ה ע"ד אוירא דתנורא. ב"ב קס"ג. שני שיטין ושלשה אֲוִירִין (Zwischenräume). גיט' כ': אוירא דמגילתא. מנחו' ל"ה. אוירא דימין . . . אוירא דשמאל].

*אֲוִירָא (Schichte, Ordnung) גירס' הש"ס. הנוסח' אמיתית עיי' ע' אארא. וכ"י ביצ' אוארא. ובר"ף כ"י אורא. ובתש' הרשב"א סי' רע"ז אאוירא עיי' ד"ס ביצה דמ"ב: ומ"ט.

*אוּר (עוּר בל"ם עוּרָא Spreu) בירוש' ע"ז פ"ב ד"מ ע"ד אור דשערין. פי' כמו עור מן אדרי קיט (דני' ב', ל"ה).

אֲוַרְיָא ובל"פ خاوران، خاور، ايوار ובלש' פעהלוי אורוראן (West, Abend, Abendseite, מאי אוריא אוריה בפ' לא יחפור בגמ' דהנגבלות

1) כ"ה בכל כ"י ערוך (חוץ מכ"י ב"ר ששם בט"ס אוטכרי וצ"ל אוונכרי) ובנוס' הש"ס וכ"י ש"ס וכ"ה בתוספ' גיטי' נ"ה. ד"ה מ"ט ובתש' הרשב"א סי' תתקס"ח ובכולם בשני ווי"ן חוץ מהלכ' לולב של הריצ"ג עמוד ק' ששם בלי נכון בוי"ו אחת ולפ"ד הוא ל"פ הרשומה וקו העליון מעל ראש ו' הראשון נשמט ותחת אוונכרי צ"ל אהנכרי. ועיי' יוסטי צינדלעקי' שי"ז הויג בספרו גאתאס ה"ב, צ"ט ובספר על מצב הפילאלאגיע של צינד צד כ"ג. ורש"י פי' תגרי כל דבר להשתכר בו וקורין מרצי"ש [mercier] כ"ה בדפ' הישני' ובדפ' ההדשי' בט"ס מרני"ש. ואו"כ לדעתו אוונכרי ל"י ἀγοραῖος.
2) כ"ה בכ"י רש"י ותש' הרשב"א שם אבל בנו"ג רב הונא וכ"ה בתוס' גיטי' שם ובהריצ"ג שם. ועיי' ד"ס סוכ' צד מ"ה:
3) כ"ה בכל הכ"י ערוך אבל בדפ"ע בט"ס אוס. 4) כ"ה בפי' רה"ג לסדר"ט צד ל"ו. 5) בכ"י ה"ב בט"ס מילונא. 6) בדפ' ווניצ' בט"ס אדברונהו.

(ב״ב כ״ה.) שהדי [1]) באוריא. בגמ' בפ' האשה נקנית בכסף ב״ש אמרו בדינר (קידוש' י״ב:) פי' בל״פ שם המערב אוריא[2]) [אחי״ה ולולא מיסתפינא הייתי אומר שמלת אור. ואורתא שענינה לילה (עיי״ע אר א') נגזרה מל״פ אויר פי' ערב].

אֲוָרִי (1 der Träge, Lässige; 2 Umherirrende = בל״פ اوارى Vul. 156 a) וְאַמַבָּרֵי[3]) (וְאַמַעְבְּרֵי (an der Fähre, Ueberfahrt יזיפתא יזיף. בסוף משקין (מ״ק כ״ח:) פירשו ראשונים כשהיה אדם עצל[4]) מת ואין לו תכריכין מקוננות עליו זה. אוורי (כדאמרינן, ב״מ ק״ג: ארישא עביד ביורי [צ״ל בי יאורי]) [פי'] שלא טרח בחייו ועשה [צ״ל ולא עשה] לו תכריכין. ואמברי במעברתו מן העולם הזה לבית עולמו הוצרך יזיפתא למיזף וליקח לו תכריכין[5]). פ״א רהיט ונפל בי אוורי [כדאמרינן, ב״מ ק״ג: ארישא עביד בי יאורי] ואמברי יזיפתא יזיף. פי' רץ ונפל בין האובדים ועל המעברות מלוה לוה. כמו משל הוא כלומר אע״פ שאדם רץ בכל כחו כל ימיו כשנופל בין העובדים הן אובדי דרכים, או כשיגיע לעבור הנהר מתחנן למי שיעבירוהו ואם אין לו נוטל בהלואה כדי שינצל וכל שכן מי שהולך לבית עולמו שמבקש לתת את כל אשר לו וליטל בהלואה ואינו מוצא. [אחי״ה ודע דלרבינו נתן ב' פירושים למלת אוורי. א' עצל ופירשו שלא טרח בחייו. וב' (לגירסתו בי אוורי) פי' אובד והוא תועה בדרך כמו ארמי אובד אבי. ולשני הפירושים טוב טעם ודעת וידיעת לשון פרסי להם כי באמת הוראת מלה אֲוורי בל' פרסי: עצל, ותועה בדרך. ולפי' השני הציג איזה כותב שלא הבין משמעת בי אוורי ההגה כדאמרינן ארישא עביד בי יאורי, וזה בב״מ ק״ג: אבל חבל! איזה סופר כ״י ערוך אחר הביא ההגה הזו תוך פנים החיבור וגם במקום לא נכון ר״ל לפי' הראשון. וגם גירסת בי יאורי (או ביה יאורי כמו שגרס רבינו בע' יאור) בהשוואתה עם בי אוורי דערך שלנו קלקלו הסופרים ומדפיסים ביורי[6]), ביורי[7]), כוורי[8]) וביזרי[9]). ובענין אמברי יזיפתא יזיף (בנוס' כ״י מ״ק איתא ונפל בר זיירא [צ״ל בר או בי אוורי] יזפתא יזיף) בדו הפרסיים שחשבון דין של נפש על מעבר גשר (צינבאט או לערביים סִירַאט[10]) וכל המתעצל במצותיו של אהורמיז תועה ורץ ושב במעבר גשר ונפל לגיהנם. ומזה תבין מה שספר מדרש ילקוט ישעיה רמז ש״ס: — ומוליכים אותם על עמק יהושפט ונקבצין כל הגוים שם . . . ונותן בהם רוח ונשמה ואומר יעברו על גשר גיהנם ועוברים וכיון שמגיעים שם יהיה לפניהם כחוט ונופלים לגיהנם . . יעוי' ג״כ באלי' זוט' פכ״א].

*אוּיְרַיָא (Stadt in Medien Ὤυερα) רב אשי מאוירא כן נקראה עיר במדי עיי' שטראבו ספי״א צד תשצ״ה, ובמ״ע של מהרז״ף חי״ז צד ר״ע נכתבים שם בענין זה דברים בלתי נכונים ע״ש.

*אֲוְוִרִים [צ״ל אוורום] בירוש' ביכורי' פ״א ה״ג זית שמן זה אגורי ר' אסי בשם ר' יוחנן זה אוורים. פי' כמו אברוצי עיי' ערכו לעיל.

אֲוַרְשְׁנָא (Vogelname, entwed. בל״ע ورشان Waldtaube (Z. varesha, Wald) od. richtiger בל״פ ارزانى unantastbar, sicher u. z. weil dieser fabelhafte Vogel (Phönix der Gr.) unsterblich sein soll) אשכחיה אבא בגמ' דדור המבול בחלק (סנהד' ק״ח:) (א״ב עוף ושמו חול ומרבה ימים) [אחי״ה הצעת הסוגי' כך היא: אורשינה אשכחיניה אבא דגני בספנא דתיבותא א״ל לא בעית מזוני א״ל חזיתיך דהות טרידה אמינ' לא אצערך א״ל יהא רעוא דלא תמות שנא' (איוב כ״ט, י״ח) ואמר עם קני אגוע וכ'. ודע כי בל' פרסי ארשאני (ارزانى) הוראתו הגון ונכבד וגם בטח ושאנן ונראה לי מאחר העוף המשלי זה דִבֵּר כהגון ובחכמה (וגם בל' פרסי אַרש = אַרְשַׁן: נבון ובעל שֵׂכֶל) ולכן הרכיב המשל גם הוראת המלה שנית: בטח ושאנן להורות שלא ימות וירבה ימים. וכענין זה משלו ספרי יונים[11]) מעוף פעניקס

---

[1]) בדפ״ע בט״ס שהרי ובנו״ג סהדי באידית וצ״ל באוריתָ עיי' תוספ' שם. וכ״ה בכ״י ו״ו ל״ד ג״ג בסוף הע' אבל בכ״י ב״ר ובע' אסתנא הגי' אוירא וכ״ה נכון ובכ״י ה״ב אוריין וזה קרוב לפי' המלה פעהלווי ופרסי. [2]) וכן מוכח מפי' ר״ח ז״ל עיי' תוספ' שם ובתוספ' גיטי' ל״א: ד״ה שדיא. ורש״י לב״ב פי' אני שמעתי כך קורין למערב בלי' פרסי וכיון לרבינו וכן פירושו לב״ב שם ד״ה מעורפו של עולם כיון לע' ערף ע״ש. [3]) בכ״י ה״ב והמברי. [4]) כ״ה בבל כ״י ובדפ״ר וכ״ה בעה״ק אבל בשדפ״ע בט״ס אצל ועיי' ע״ם צד כ״ו. [5]) וגם לדעת הפרסיים העתיקים הגדולה שבבושה אם לא תתלבש לעתיד לבא הנשמה בבגדי תפארת ואם תגש ערומה לפני קונה ארמוזד עיי' בכל המושג זה במאמרינו מ״ע דמ״ג חכ״א, תקפ״ד ועי' אצטלא. [6]) דפ״ר. [7]) כ״י ו״ו ול״ד. [8]) דפו' פזי וויניצי' ובאסי', ובדפ' פראג אוורי! [9]) כ״י ו״ו ובמקום בי אוורי של פי' אחר הגי' בדפ״ר ופיזי בי אוירא; דפ' וויניצי' ואמש' ובאסי' בי אוורא, כ״י ו״ו א' אוורי, כ״י ו״ו ב' ה״ב, ג״ג בר אוורי וכ״י מינכען (עיי' ד״ס מ״ק צד נ״ג.) בר זוירי וצ״ל בי אוורי. [10]) עיי' מהרי״ף במ״ע של מהרז״ף ח״י, שפ״ה. ועיי' עוד ספרינו על המלאכים ושדי' צד ע' ומ״ע דמ״ג שם תקנ״ז ואילך. [11]) עיי' קרייצער סימבאליק ח״ב קס״ג, קס״ז, שכ״ג. ובנו״ג אורשנא ופתר אותו באכארט היעראזאיקאן ח״ב, תתי״ז מל״י ὄρνιξ פי' צפור ועיי' עוד פי' שלישי בזאאלאגיע של הרב לעווינזאהן צד שנ״ג. ודחוקו שם.

והוא עוף חול עיי׳ ב״ר פי״ט ורש״י לאיוב כ״ט, י״ח, ובעל מפרש המלות בילקוט איוב רמז תתקי״ז פי׳ חול בגליון ״הוא הנקרא דינ״צי בלע״ז״ וצ״ל וינצי או פינ״צי (Phönix) ובעל צמח דוד פי׳ אוורשנא שם מקום!]

אֲוַוש = (lärmen, schreien, Geräusch machen; Sbst. Lärm, Geräusch) בל״פ اوازيدن; آواز, آوازه. אוושי כולי עלמא בפ׳ ג׳ שאכלו בגמ׳ דאמ׳ ר״ע (ברכו׳ נ׳.). אווש ביני קני בהגדה דשוכר את הפועלים (ב״מ פ״ו.) פי׳ קול הברה של רבים וכענינו אוושי קראי [1]) בס״ג די״ט של ר״ה (ל״ה.). ריאה דאוושא בפ׳ אילו טרפות בגמ׳ דהריאה (חולי׳ מ״ו: מ״ז:) פי׳ בעת שנופח הטבח זו הריאה כגון נשיבת הרוח מנשבת ויוצאת [2]). [אחי״ה וכן איתא בברכו׳ שם אוושו כ״ע ברכו. ובברכו׳ נ״ח. חלף גונדא .·. כי קא אוושא (ובכ״י שמעו קול אוושא; ד״ס דק״סג.) עירובי׳ צ״ז: מ״ק ס״ב: אוושא מלתא (die Sache macht Lärm, verbreitet sich) נדרי׳ ב׳: חלין משום דאוושו ליה. ומזה הענין גם בירוש׳ מגילי׳ פ״א ע״א: ראת שתים בשופי ואחת באושי סותרת ואינ׳ מביאה קרבן, פי׳ בקושי ואונס].

***אוּשָׁא** (Ort in Galiläa, zeitweiliger Sitz des Synhed. u. Schauplatz wichtiger Verordnungen) לא נאריך במקום שיש לקצר מאחר שמבקרי זמנינו גדולי חקרי לב האריכו למעניתם בדבר זה ובתוכם הגאון בעל ע״מ עיי׳ ערכו דרל״ב וכ׳ וכן בדרכי המשנ׳ דר״ד מהגאון מהרז״פ וכן ספר בקורת התלמוד מהרב ר׳ יעקב יחזק׳ הלוי ע׳ אושא ועיי׳ עוד הרב החכם גרעטץ במ״ע של מהרז״פ ח״ב, קמ״ט ואילך.

***אָוְושַׁר** (möglich) עיי׳ ע׳ אפשר.

אוּתִיא (Ohreule, Nachteule ὦτος, ὠτός, lt. otus s. Bochart Hier. 3. 23. S. 31) תרג׳ ירוש׳ [א׳] ואת התנשמת ואת הקאת (ויקי׳ י״א, י״ח). (ו׳) את הכוס ואת הינשוף והתנשמת (דברי׳ י״ד, ט״ז). (א״ב כן נקרא מין עוף טמא בל״י. ויש לדקדק כי תר׳ ירו׳ של ואת התנשמת ואת הקאת הוא וית אותיא וית קקא, אבל תרג׳ את הכוס ואת הינשוף והתנשמת הוא: וית קיפופא וית שלינונא מן ימא וית צדיא. והמדקדק יבין שגירס׳ זאת אינה נכונה כי יש לגרום וית צדיא וית קפופא וית אותיא וקקא וית שרקרקא וית שלינונא, דוק ותשכח).

אָוְתְּיאוּם (sogleich, εὐθέως) בר״ג דספק אכל חלב בכריתות (י״ז:) ובנדה בכל היד המרבה (י״ד.) פי׳ לשון יוני הוא והוא לאלתר מיד בעונתו והמשל שלו בגמ׳ (שם עמוד ב׳) ת״ר איזהו שיעור אותיאום משל לשמש ועד שעומדין בצד השקוף עם יציאת השמש נכנס עד הרי אותיאום שאמר לקינוח ולא לבדיקה. פי׳ השמש אברו של אדם שמשמש בו תשמיש המטה, עד סמרטוט שמקנח בו באותו מקום. [אחי״ה בנוסחאות שלנו בגמ׳ ובמשניות אתיום ואותיום וכן גורס רבינו האי בסדר טהרות דל״א ופי׳ ל״י לאלתר. אבל נוסח׳ רבינו בע״ה טוב ונכון וכן הוא במשנ׳ דנהה בירוש׳. ובגמ׳ הל׳ ב׳ דמ״ט ע״ד הרבה פעמים היותאיום. ורש״י אע״פ שפי׳ ביומ׳ ו׳. ד״ה כמאן והוא לשון מיד בל׳ יוני (עיי׳ ג״כ לכריתות) בכ״ז גורס אותיום. ורמב״ם בפירושו לנדה כתב בקצת הנוסחאות אותיום נשמע מיניה דהיה לפניו גם נוסחא אחרת. אולי שהיה לפניו גירס׳ מיד]

אַוְתֶינְטֵין [3]) (mächtig, stark, Beherrscher. αὐθέντης) של נהרות בב״ר (פט״ז) והנהר הרביעי הוא פרת. [אחי״ה וכן שם: אובל אוותינטין של נהרות. ומזה הענין ע׳ אומות אוותנטיאות בויק׳ רבה רפ״ב עיי׳ ע׳ הבא].

אַוְתֶנְטִיאַ (בל״ם אַוֹתַנְטְיָא Gewalt, αὐθεντία, Macht, [עיקר] אוותינטיא שלו בב״ר מן האדמה אשר ארדה ה׳ (פר׳ כ״ה, וכן ר״פ מ׳ ור״פ ס״ד ובר׳ מדר׳ רות). ע׳ אומות אוותנטיות בפסיקתא דכי תשא (ט״ו:) ובראש ויקרא רבה (פ׳ ב׳) (א״ב פי׳ אוותנטיא בל״י מלכות ושררה ופי׳ אוותנטין מלך ומנהיג) [4]) [אחי״ה וכן איתא ריש קהלת רבה ורייש שה״ש רבה עיקר אוותנטייה שלהן ידידיה קהלת שלמה ובמרב׳ רבה בט״ס אותינגיה וצ״ל אוותנטיה. וכן בטעות בילק׳ תצו רמז שע״ו איוונטיאות וצ״ל כמו בויק׳ רב׳ אוותינטיות. והנה בילקוט שם רשום בצדו פי׳ אומות בל׳ לט״ני וכן בצמח דוד פי׳ אוותינטין: לאמים! והטעות באה לידם מפני שהיתה לפניהם גירס׳ משובשת בע׳ שלנו מאחר שבדפוסי הערוך האחרונים אי׳

---

1) וכ״ה בכ״י מ׳ ובכ״י רש״י עיי׳ ד״ס לר״ה צד נ״ג. 2) כ״ה בדפ״ר אבל בשדפ״ע ויוצא ממנו ועיי׳ רש״י לחולי׳ ד״ה דאוושא. 3) בדפ״ר בתי״ו במקום טי״ת אבל לנכון בעי׳ הבא אח״ז, ובכ״י וי״ו ל״ד. ג״נ ודפ׳ אמשי׳ בלי יו״ד אחר תי״ו, ובכ״י ה״ב דפ׳ וויניצי׳ בסיל ועה״ק בהשמטת התי״ו גרסו בט״ס אוונטי. 4) וטעות היא ביד ר״ב וגזרת המלה מל״י הנ״ל וטעמה עוז וגבורה. ובימי קדם חשבו ששבעים אומות הן עיי׳ מאמר הטוב והנכבד של הרב החכם הגדול מוה״ר משה שטיינשניידער במ״ע דמ״ג ח״ד צד ק״נ ואילך.

כזה: פי' אומות אוותנטיות ונראה דהיה כתוב בתחילה פ' אומות אוותנטיות והמעתיק שיער בנפשו שתחת פ' צ"ל פי' ולא היא שאות פ' נשתבש מאות ע' עיי' הגהת ר' שלמה באבער בפסיק' שלו דט"ו הערה ק"י. ובאמת בכל כ"י ובדפוס ראשון של ערוך הגירסא נכונה ע' אומות וכ' ובויוק' רב' ר"פ ב' כתוב בשם המספר שבעים אומות אוותנטיאות ורמ"ל בהוצאת ערוך שלו עשה תרתי לריעותא שהציג מאמר השני אוותנטיא בראש יען שהוא על המקרא מן האדמה המוקדם לפני והנהר הרביעי והדביק שני ערכים יחד אבל הדבק אינו טוב שרבינו בע"ה הביא המאמרים ע"פ סדר מקומם במדרש, הראשון בפ' ט"ז והשני בפ' כ"ה. וגם הפליא לטעות שנית כי כאשר הגיע למלות "פי' אומות" ונעלם ממנו פתרונם השמיט באפו ובחמתו כל סיום הע'. עיי' עוד תולדות רבינו נתן דנ"ה הערה פ"ה.

☞ **אַוְותֶנְיָא** (gewaltig, mächtig αὐθέντης, das ט elid.) תרג' עוזרי רהב דייתין (איוב ט', י"ג) אותניא דמסייעין בסוגעא פי' בל"י שרים והוא כמו אוותנטין). [אחי"ה וכן בתרג' איוב ל"א, כ"ו לפי כ"י: וסיהרא אוותן מהלך (עיי' עמת"ר של מהרי"ל).]

*אותוּנִית עיי' ערכו אחר ע' אתנן.

אָז (dazumal und dermaleinst) אז ישיר משה וכ' (שמו' ט"ו, א') לשעבר אז יבקע כשחר וכ' (ישעי' נ"ח, ח') [לעתיד] בהגדת ילמדנו (תנחומ' בפ' בשלח דקי"ב:) ובמכילתא (בשלח פרש' שירה).

אָזָא[1] (= עוֹזָה = עוֹזְיָא Meeradler, Flussadler) תרג' ירוש' [א'] העזניה (ויקר' י"א, י"ג, דברי' י"ד, י"ב) [אחי"ה ונראה שנגזר מלש' עוז (Stärke) וכמו עוזא תרג' ירו' א' למלת הפרס, ועוזיא תר' אונקל' למלת העזניה. והוא בר גזא תרג' ירו' א' למלת עזניה].

אָזְיָא[2] מל"ע وزن ein bestimmtes Gewicht vgl. מל"עופ' ازى wägen, gleichmässig, einanderentsprechend d. h. bestimmter Theil des Ganzen, aber nach Ar. ein sechster Theil, Sechstel viel. ἑξᾶς, ἅντος, sextans, parsi sas, südoss. akhsaz, sechs) ופלגו אוזיא בס"ג דאין צדין (ביצה כ"ט.) פי' אוזיא ששית הבהמה ופלגו ששית, חולקא חמישית, ריבעא רביעית, טריטא[3] (τρίτος, η, Drittel) שלישית. סבירא לי חולקא חציה, אוזיה חומשא. ור"ח ז"ל פי' היכי עביד בסורא אמרי כי תרטי כו' נותן לזה כי תרטא והוא דבר ידוע באותו מקום ולזה פלגו תרטא, ובנרש אמרי כי חילקא ופלגו חילקא וכן אוזיא וכן ריבעא כולם[4] שם אותו כלי הידוע במקומם. [אחי"ה ולי נראה שטעם המלה כמו שרשמתי אוזיא בל' ערבי ופרסי דבר ששקול איש אל אחיו וערכם ומדתם שוה ומה נעים פירש"י ד"ה בסורא: דרכן לומ' לטבח תן לי טרתא . . . כל הטבחין היו מנתחין בהמותיהם בשוה כך וכך נתחים מן הבהמה ולאותן הנתחים קרו להו בסורא תרטא ובפומבדיתא אוזיא. ועיי' עוד ע' איזי].

☞ **אֱזָא** (= אֱזִי Feuer anzünden, heizen, בל"ע ازى) תרג' כתנור בערה מאפה (הושי' ז', ד') כתנורא דאזי ליה נחתומא. [אחי"ה וכן בקהל' רב' ב' ח' פ' כנסתי; ושה"ש רב' ג', ו' פ' הנה מטתו; ובמד' רב' פי"א שידה ושידתה דהוון אזיין בהון (ר"ל במרחצאות). ובילקוט קהלת ב' רמז תתקס"ה שדה ושדתין תוין יתהון. ט"ס וצ"ל אזיין יתהון. ובילק' תהלים ס"ח קרוב לס' רמז תשצ"ה חסר הדרש. — ירוש' תרומו' קל"ס פ"ח דמ"ו ע"ג הוה ההיא בי בני אזייה שבעה יומין ושבעה לילוון. ובב"ר פס"ג, עיי' ע' זז א', ספר ג"כ מעשה דיקליטיאנוס [Diocletianus] בשינוי קצת ושם איתא: קלוון אנא (ich befehle, κελεύων εἰμί) דיתזון בי בני תלתא יומי . . . אזלון ואתזון בי בני תלתא יומין. ואתזון כמו אתאזון (וא' נבלעת) שהוא אתפעל משרש אזי, ורבינו בע"ה בע' זז ב' גורס דתאזין והוא ט"ס תחת אתזין או אתאזין. וראיה שהוא פי' כמו אזה יתירה (דניאל ג', כ"ב) עכ"ל. וכן עוד בדני' שם, י"ט למזיה. ורבינו סעדיה גאון טעה להעתיק ג"כ מזי רעב (דברים ל"ב, כ"ד) מזה הענין וכן רד"ק בס' השר' צד תתל"ג וכן הראב"ע כמו שהוכחנו בספרנו על העתקת פרסי' של ריב"י טאווס צד ר"י.]

אֶזְבִּיוֹן[5] (Wahrsch. zu lesen אזוב יון grich. Ysop, ὕσσωπον hyssopum, nach R. N. Majoran) אין אוכלין אזביון בשבת בפ' שמונה שרצים (שבת

[1]) ועי' זקנים העתיקו העזניה: ἁλιαίετος פי' נשר של ים וכ"ה בואולגאטא aquila marina ואולי אזא הוא ל"י ἄετος נשר, אבל יותר קרוב לגזרו מן עוז וכן בל"ר valeria aquila וכן העתיק תרג' שומרוני עזניה ע"י עוזה ועיי' באכארט היעראזאיקאן ח"ב תשע"ד והלאה ולעוויזאן צד קס"ז. [2]) כ"ה לנכון בכ"י ה"ב, בלי נכון כ"י ל"ד ג"ג אזה, ובדפ"ר וויניצי' ובסילי' המשך מע' הקודם, רי"ף כ"י אוסי עיי' ד"ס לביצי' צד ל"ז: אות צ'. [3]) בנו"ג תרטא ובכ"י מ' תירטא וצ"ל תריטא וכ"ה בע' תרט ב'. [4]) בכ"י ב"ר בט"ס כלומר. [5]) וכ"ה בע' אברתא (ע"ש) מר ו', שמשק. ועל אזוב יון עיי' פליניאוס כ"ה, פ"ז, ה' וכן היה אזוב של עיר יוני' סמירנא מפואר עד מאד עיי' היראדאט א' ק"נ.

ק"ט:) ובפ"ק דסוכה בגמ' דחבילי קש (סוכ' י"ג. ובפי"א בפרה (מ"ז) ובס' נגעים (פכ"ד, ו') "פי' אזביון שומשוק [בל"י σάμψυχον, בל"ע شمشق בל"ר sampsuchum, בל"א Majoran] בל' רבנן כדאמ' (שבת הנ"ל) רב יוסף אמר אזוב אברתא (עיי' ע' לעיל) בר המג, אזוביון אברתא בר הנג, עולא אמר מריא [marum, Katzenkraut [1]) oder ἀμάρακον, amaracum, Majoran) חיורא. ומסקנא רב פפי אמר שומשק אמר רב ירמיה כוותיה דרב פפי מסתברא. וכולי בשמונה שרצים„ [אחי"ה זה בעצמו פי' של ר' האי לסדר טהרות בנגעי' הנ"ל דכ"ח אבל דבריו ד א' ר ב י ו ס ף א י ז ו ב ב א ב ר ת א ב ר מ ת א ז ו ב ! ט"ס, ויש לתקן כפי הערוך. וגם ר' האי גרס בב' מלות אזוב יון וכן בגמ' וכן בכ"י א"פ לשבת עיי' ד"ס שם צד ק"כ. אבל ב כ " י ס ו כ' (ד"ס די"ז.) ג"כ ב מ ל ה א ח ת וכן בשבת ובדפוס וויניצי' רפ"ו. אבל ידים מוכיחות דנוסח אזוב יון יותר טוב דיגיד עליו רעו אזוב ר ו מ י ת , אזוב מדברית, אזוב כוחלית (וזה הסדר לפי כ"י סוכ' הנ"ל; ותחת כוחלית נ"ל לתקן כולחית והיא Cilicium אשר שָׁם אזוב טוב מאוד). ורש"י פי' הא דעולא מריא: שלוי"א והיא (Salbei, salvia) נטע אשר עשבו מריח טוב. ורמב"ם בפי' לנגעי' כתב דשמו הארגנים וצ"ל הָאֳרִיגַנֻם (Origanum, origanum Majorana) אבל בפי' בשבת כתוב בטעות ששמו אחטוברום והוא ט"ס תחת אסטוכדוס והיא בל' ערבי استخودس lavand. stoechad) וכבר הקדמני בזה בעלכ"כ. וזה ג"כ דעת תנחום ירושלמי כ"י אזוב اسم الصعتر وقرنيت اسطوخدس وهو صنف من الصعتر ראה גיזיני' אוצר השרשי' א' נ"ו:]

אַזָגָא, זְגָגָא (לפי' אחד Glas והוא בל"ע زجاج) פי' המדיר בכתובות (ע"ז:) א' אביי פילא ולדנא וגירדא דאזגא (Glasstücke) פי' בעל הער' בע' לדנא ח ת י כ ו ת ז כ ו כ י ת. ולפי דעתו אזגא וזגגא אחד הם. ורש"י גרס וגירדא דאגוזא ופי' קליפי עץ אגוז) [אחי"ה ונעלם מעיני הרב מוספי' דזה ג"כ פי' של רבינו בע"ה בע' ג ר ד א', ששם גרס ג"כ גירדא ד א ז ג א ואמר "ו פ י ' י " א ק ל י פ ה ש ל א ג ו ז" ולדעתי לא משום חילוף התיבות אזגא וזגגא אלא יען גם בל' פרסי אַזָךְ [آزخ] טעמו אגוז חקוקה. ולולי דברי בע"ה ורש"י דגירדא דאזגא קליפי עץ אגוז הייתי אומר שמלת אזגא ממש לש' פרסי אַזְג [آزغ] קליפת עץ.]

אִיזְגַדָּא בל"פ اسكدار (reitender Bote nach Abwerf. des r daraus ἀσκάνδης Eilbote; בל"ם אִיזְגַדָּא; s. auch בל"פ اسغده der Ausgerüstete) תרג' וציר אמונים (משלי י"ג, י"ז) ואיזגדא מהימנא) [אחי"ה ולפי מסורת הנהרדעאי המלה נכתבת אסגדין עיי' אוצר נחמד ד', קס"ח וזה לפי הברה פרסית].

(אִיזְגַדִין) אִיזְגַרִין(בל"ע صخير صخر, Steine, Hügel) ב"ר (ע"ד) פרש' שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך: מתלא אמר בחקלא דאית ביה איזגרין לא תימר מילי דמסטרין (Geheimniss, μυστήριον) פי' גלים) [אחי"ה ספר מוטעה אירע לו לר"ב, וגירס' ישרה בר' כמו שהעיר כבר במ"כ וכן בב"ר דפוס אמשטרד' תפ"ה. והענין בשדה שיש שם מקום גלים וגבשושית אל תגלה סודך כמו כן אמרינן בויק' רב' פל"ב אזנים לדרך אזנים לכותל. ובב"ר דפ' פירדא הַגִי' איזנדין ואם אמיתית היא תהיה ל"פ אזנד = آزند גוש עפר לח, ועוד יש להעיר כי בל"ע ארץ מלא' לחלוחי' וטיט נקראת زغار]

אַזְדָא (nach R. N. = אֲזַל gehen) נפק אזדא בגמ' דס"פ קדשי מזבח במעילי' (י"ז. ולפנינו איתי אזל) פי' יצא והלך כמו (דניאל ב' ,ה', ח') מילתא מני אזדא [אחי"ה ואזדא בדניאל כבר הכירו בעלי וחוקרי לשון עבר כי לא נוכל לגוזרו מפעל אזל ולדעתי הוא בעצם וראשונה אחת עם מלה פרסי' אזאדה ازاده וענינו בלי מום ובתכלית האמת והטעם מילתא מני אזדא: דברי בתכלית האמת. הן שרירין וקיימין וכן העתיקה הפשיט' שְׁרִירָא הי מֵלְּתָא דאֵמְרַת. ובזה נבין מאמר הסתום בב"מ קט"ז: (לגי' התוספ' שם ד"ה אי) ה"ד אי דאמר עלייה זו ו נ פ ל אזדא אלא דא"ל עלייה סתם לוגיר ליה אחריתי פי' אם אמר המשכיר עלייה זו אני משכיר לך ונפל אזדא כלומ' נקי ובלי מום הוא השוכר ופי' תוספ' ויתן לו שכרו כלומ' המשכיר יחזיר שכר הלקוח כי מזלו של המשכיר גרם לו שנפלה העלייה או י"ל בהיפך המשכיר בלי מום ונקי אחרי שבפירוש א"ל לשוכר עלייה זו כלומ' כמות שהיא ואם נפלה יתן השוכר למשכיר שכר עלייה ומזלו של שוכר גורם לו וכן משמע מפירש"י ואם אמר המשכיר עלייה סתם סלקא דעתך שהוכרח המשכיר לשכור עלייה אחרת. ועוד יש להעיר על פי' מיוחס לרס"ג לדניאל ב', ה' אזדא כמו אזלא וי"א אזדא ל' תוקפא כמו זדון ויתכן ואזדא רבא לטעמיה ל' חוזק. ואם גם

---

[1]) וסגולה זו כנגד התולעים (עיי"ע קקני) הזכיר ג"כ פליניאוס כ"ה, לי"ד, י'.

יצדק בדברו כי אזדא נאצל מלי זדון בכ״ז קרובים דברי המפרש]. וכן בכל מקום שיאמר אזדא פלוני לטעמיה (עיי׳ בברכו׳ י״ג: ל״ו:; שבת ה׳: כ״ט. ל״ד: ס״א. פ׳. קט״ז: קכ״ד: קכ״ה ע״א ועי״ב׳ קנ״ו; עירובי מ״ט. ע״ד. ע״ז. פ״ז: פסחיי ו׳. ט״ו: כ״ט. ל׳. פ״ב: צ״ג. ק״א. ק״י.; ביצי ח׳: ל״ז. מ׳. חגיגי כ״ב. ר״ה י״א:; יומי י״ב: מ׳.; סוכי כ׳. ל״ד:; יבמות י״ח: נ״ו. ס״ב. ע״ב:; כתובי ל״ד: ק׳:; קידושי ס״ג: פ׳.; גיטיי כ״ד: כ״ח. מ״ז: פ״ד:; ב״ק כ׳. מ״ח. נ״א: ע״ז:; ב״מ כ״ו. ע״ש רא״ש. מ״ז: קי״ח ע״ש רש״ל; ב״ב מ״ב: נ״ו. ס״ה. פ״ז:; סנהדי ע״ד: שבועו׳ כ׳.; מכו׳ ט׳. ט״ו: זבחי׳ ט׳: מנחות נ״ז: צ״ב. ק״ט.; בכורי כ״ב. מ״ז. נ״ז.; חולי׳ כ״ה: ל״ט. ס״ט: ע״ה. ע״ט. פ״א. פ״א: קכ״ד:; תמורי י׳.; כריתו׳ ו׳:; נדה כ״ה. כ״ז. כ״ז: מ״א:) [אחי״ה וכן איתא ביצ׳ י׳: הנך אזדו לעלמא אבל בכ״י ביצ׳ (ד״ס ט׳.) אזלי וכן ביצ׳ י״א. אזלו לעלמא. ע״ז מ״ז. קמאי קמאי אזדו. נדר׳ מ״א. שיתא אזדו. פי׳ שש הלכות אזלו (וכן גירס׳ רש״י שם בהדיה) היינו ששכחם.]

אִזְדַּקַר (אתפעל משרש זקר = סקר בלש׳ צינד çkar ובל״י σκαίρω springen) ואכול ושתו בהגדה דהנזיקין בגיטין (נ״ז.) ענין ריקוד [1] וקפוץ הוא כמו (סוכה י״ד:) כדי שיזדקר הגדי בבת ראש. [אחי״ה נראה שצריך לתקן בתיב׳ אחת בבתראש עיי׳ ע׳ בת ראש. וענינו בבת אחת (בל״י. ובאמת כ״י סוכ׳ (ד״ס כ׳:) הגירס׳ שיזדקר הגדי (ראשו) בבת אחת. ומלת ראשו משבוש הגליון היא].

אִזְדַּרְבוּיֵי (Ethp. von זרב = נְגַב בל״ע herab-fliessen) מ״ט משום דאתי לאזדרבויי [3] בגמ׳ דאסור באכילה בפ׳ יוה״כ (ע״ח.) פי׳ משום דמזדרבי כשמתנענעים הכלים נתזים מן המים שבתוכן [4] ונופלין על בשרו של אדם המצטנן בהן. פ״א שמא יעלה המים ויצאו לחוץ לפי שכלי כסף שיעי [5].

1* אַזְהָרָה (Verwarnung, oder Glanz = hb. זוהר s. nächst. Art.) בשה״ש רבה ז׳, ג׳, אגן הסהר אדרא דאזהרה עיין ערך אֶדְרָא פי׳ מקום הסנהדרין שמשם זוהר יוצא לעולם. אולי מע׳ הבא אח״ז.

2* אַזְהָרָה (Verwarnung, Verbot, denom. von זהר im Nif. u. Hif. warnen, mahnen) שבועו׳ י״ט: ואזהרתיה מהכא. ירוש׳ פיא׳ פ״א ט״ז. אזהרה ללשון הרע. ירוש׳ שבת פ״ז ד״ט. בנדה שיש בה שתי אזהרות . . . בשבת אין בה אלא אזהרה אחת. במ״ר פ״ז דורש לזרא (במד׳ י״א, כ׳) בזה״ל והיה לכם לאזהרה שמיכן ואילך יזהירו לכם. וכן בקיצור הלשון ויק׳ רב׳ ספי״ח. ומ״כ פי׳ מלי זיהרא: סם. והרבוי אַזְהָרָן. ירוש׳ יומ׳ פ״ח דמ״ה. תלת אזהרן.

☞ **אִיזְיָיא** = אוּזְיָיא (Dorn, eigentlich spitziges ὀξεῖα,) ירוש׳ דמעש׳ שני פ׳ המוליך פירות (פ״ד, הל׳ ח׳ דנ״ה:) את מיית איזייא. המפר׳ פי׳ קוצים ולי נראה מדורות אש מערך אזא). [אחי״ה והדין עם המפ׳ שהוא פני משה ופי׳ המלה בל״י כל דבר חד. וראיה שהוא קוצים ממדר׳ איכה רב׳ רפ״א פ׳ רבתי דשם נשנה האי מעשה דחלומות ואמר בזה״ל תיפח רוחיה דההוא גברא מגבב כובין (כּוּבָא בל״ס קוץ Dorn,) הוא וכ׳ וכן פי׳ שם בעמ״כ.]

***אַזִילָא** (ausgeschieden, entfernt d. h. verwerfen = בל״ע [إِزَالَة]) ירוש׳ ברכות פ״ח די״ב. הא אזילא ההיא דרב ושמואל. פי׳ וכי מרוחק הילכתא ואינה נחשבת כלום. ירוש׳ סנהד׳ פ״י דכ״ח. הא אזילא הדא. יבמו׳ פ״ח ד״ט ע״ג הא איזלא (צ״ל אזילא) האי דר׳ הונא. אולי יש לתקן בכ״מ איזלא ויהיה לש׳ ערבי إِزل שקר וכזב.

אַזְכִּיר (ich lasse erwähnen bh.) את שמי (שמות כ׳, כ״א) [ירושל׳ ברכות פ׳ תפלת השחר] (פ״ד הל׳ ד׳ ד״ח:) צריך אדם שיתפלל במקום שהוא מיוחד לתפלה מ״ט בכל מקום אשר תזכיר לא נאמר אלא א ז כ י ר [אחי״ה בירוש׳ הנ״ל אשר ציינתי מקומו, ובדפוסי הערוך חסר, איתא באריכת לשון קצת ע״ש. ומהמלה הזאת נגזר לפי דעתי א ז כ ר ה להוראות שם של ארבע. עיי׳ בשבת קט״ז. הגליונים וספרי הצדוקים אין מצילין אותן מפני הדליק׳ ר׳ יוסי או׳ בחול קודר [צ״ל קודד = בל״ע قد בל״ס כַּד aus,- abschneiden עיי׳ ע׳ קד א׳ שהוא גירס׳ רבינו] את ה א ז כ ר ו ת שבהן וכ׳, וכן בתוספת׳ שבת פי״ד . . . ר׳ יוסי או׳ בחול קודר את אזכרותיהן, וכן בירו׳ שבת פט״ז דט״ו ע״ג הגיליונים וספרי מינין אית תני קודי׳ [ר״ל קודד; ובדפוס זיטאמיר קורא!] אזכרותיהן ושורפן אית תניי תני שורפין הן ואזכרותיהן, מ״ק

---

1) והראיה שנגזר מל״פ çkar (עיי׳ יוסטי צינדלי רצ״ז ומהרי״פ בספר עט״ש צד ס׳.) נראה מגי׳ סקר עיי״ע. 2) בדפ״ר וויניציי וכ״י ו״ו בט״ס דיקור. 3) וכ״ת בראי״ש (עיי׳ בקרבן נתנאל) ובפסקי רי״ד וכ״ה בכ״י א״פ עיי׳ ד״ס צד קכ״ה. ובנו״ג דמזדרב. 4) ובגוף הדבר פיי׳ כן גם רש״י ע״ש. 5) כ״ה בדפ״ר ובכ״י ו״ו ול״ד. ובשדפ״ע בטעות.

כ"ו. מיד קדר כל אזכרות שבה ושרפן באש (ובכ"י מ"ק נוסח' משובשת מיד קרע. עי' ד"ס שם מ"ה:) וכן בסנהד' ק"ב: שהיה קודר אזכרות. יומ' ח'. שיש בהן אזכרות הרבה. ירוש' ברכו' פ"ג ד"ו ע"ג ובלבד שלא יזכיר אזכרות (ושם: כיון שהגיע להזכרה). ברכו' כ"ח: הני י"ח כנגד מי . . כנגד י"ח אזכרות שא' דוד בהבו לד' (בתוספ' ברכו' ספ"ג ובויק' רב' רפ"א איתא הזכרות) וכן בירו' תעני' פ"ב דס"ה רע"ג עיי' במד"ר רפ"ב. סנהדר' ס'. השומע אזכרה מפי העכו"ם אינ' חייב לקרוע. ב"ר רפ"כ מתחלת הספר ועד כאן (ר"ל עד פרש' ג', ט"ו] שבעים ואחת אזכרות. במד"ר רפ"ב התינוקות הולכים לביה"מ ומראים את האזכרות באצבע. ושה"ש רב' לפסוק ב' ד' ד"ה הביאני אל בית היין: עכשיו אדם מניח ידו על האזכרה . . . שם: התינוק מדלג על האזכרה —. בענין אזכרה נשאל הרדב"ז והשיב בתש' ח' א' סי' ק"ב (דפו' ויניצ') בטוב טעם ודעת, וראה מה שהעיר כנגדו יד. מלאכי כללי האלף סי' ס"ט ולא צדקו דבריו ועיין. בציון ירושלים לתעני' פ"ב ד"ט בדפוס זיטאמיר. ואין להאריך פה].

*1 אֲזַל (gehen = bh. übtg. weg — von dannen gehen, sterben) מל"מ הרב' בש"ס. ובהשאלה אזל כמו הלך לבית עולמו. ואולי נגזר מל"ע ازل עולם ועד וממנו בית עולמים. מ"ק כ"ח: ווי לאזלא ווי לחבילה. פירושו עיי' בע' וה. ירוש' חגיג' פ"ב הל' ב' דע"ז ע"ד כעם עלוי ואזל. ושם: דין עבד חדא חובא ואזל בה ודין עבד חדא טיבו ואזל בה. ירוש' כלאים פ"ט הל' ג' דל"ב: וירוש' כתוב' פי"ב הל' ג' דל"ה. וב"ר רפ"ק ר' אמ' לא כמה דבר אינש אזל הוא אתי ורבנן אמרין כמה דבר נש אזיל הוא אתי (עיי' תוס' כתו' קי"א:)

2 אֲזַל (כמו עזל וכ"ה בל"ס בל"ע غزل פי' טוה flechten, spinnen: אִיזְלָא = עִיזלא, פי' בל"ס מטוה ורשת Geflecht, gesponnenes Netz; אַיזְלָוָיָא (Spinner Weber, מרימר פסק ליה [1] בסורא [2] באזלי [3] בר"ג דעירובין (ח'.) פי' כגון שהיו מבואות שמפסיק ביניהן לשון הנהר אי נמי בין רשה"ר והמבוי והיו פורסין לשם איזלי שהן מצודות עשויות מן חוטין של טווי. תרג' מטוה (שמו' ל"ה, כ"ה) עזלן [4] [אחי"ה צ"ל עזיל שהוא תרג' של מטוה או צ"ל תרג' טוו (שמו' שם) והוא תרג' אונק' עֲזָלָן]. וחשב מרימר הלשון של נהר שמפסיק בין המבואות כמחיצה החולקת בין ב' מבואות א"נ בין המבוי ובין רשה"ר ומתיר אותו מבוי בלחי וקורה ואינו חושבו כמפולש אלא כסתום ולא חשש שמא יעלה שירטון ויתערב עם רשה"ר ויעשה כמפולש. אזלי [5] מקרבי קיטרי באלו טרפות בגמ' דנפלה מן הגג (חולין נ"א:). אזלי וגיפי[6] בס"ג דמשקין (מ"ק י"א. ושם ובכ"י ש"ס ליתי מלת גיפי). קיבורי דאזלי בי (ה) [7] אזלויי באלו מציאות (ב"מ כ"ד:) פי' פקעיות של חוטין עבים טווים במקום מטווין. כמלוא איזולתא [אחי"ה צריך לתקן או איזלתא או אוזילתא עיי' חילופי נוסחאות כ"י עירוב' בד"ס דנ"ה.] דאיכרי ואמרי לה כמלא מהולתא בר"ג דבכל מערבין (עירו' כ"ח:). פי' איסורייתא והן חבילות של הוצין [8] שקושרין אותן האיכרין הן עובדי האדמה [אחי"ה איזלי ואוהרי עיי' ע' אהרי.]

* אִיזְמָא (בל"ס איזמא Mäusedorn, wilder Spargel) בתוספתא דכלאים רפ"א אין מרכיבין קישות על גבי האיזמה ולא תרד [בל"ע ترد] ע"ל גבי ירבוז [בל"ע يربوز עי' ערכו] מפני שהוא ירק בירק. ובקצת נוסחאות בטעות ע"ג האזמאזמא וכבר תיקן הגר"א המלה ונרם האיזמא וכן הוא בתוספ' הש"ס דפוס וויען. והיא ממש לשון סורי וטעמה כמו שרשמנו.

*אוּזְמִיאוֹת [צ"ל אוזוניות] (Leinwandstückchen, ὀθόνιον) בתוספתא כלים ב"ב ספ"ה שירי הקרפן ואוזמיאות כדי לכרך על אצבע קטנה נראה כי יש לגרוס קרפז (והוא קרפס = κάρβασος Baumwolle, עיי' ע' איירינן) ואוזוניות כמו אותונית עיי' ערכו ושתי אותיות ו"נ נתקלקלו לאות מ' וקרה למלה הזאת כמקרה לאטים תחת לאונים, ואבהנום תחת אמבטס כי דבקו הנ"ו ונעשה ט' עיי' ע' אבויין וע' אבהונום.

אִזְמִיל (בל"ע ازميل Kneif, kleines Messer, σμίλη בל"ס זמיליא, זמילא) של

---

[1]) והגי' ליה גם בדפי' וויניצי' רפ"ח וברש"י וכ"ה בכ"י מ' ושם אי' פסק ליה באוזלי וא"כ סובב ליה על אוזליה אבל לגי' רבינו שסובב על סורא וכ"ה בנוסחאות פסק לה לסורא גי' לה עדיפא עיי' ד"ס עירובין י"א. [2]) כ"ה בכ"י ו"ו א' וב' וכ"י ה"ב בט"ס בפירא. [3]) בנו"ג אוזלי וכדפ' הישנים באיזלי ועוד באזלי כגי' רבינו עיי' ד"ס שם ובעל ד"ס לא התעורר על הערוך. [4]) כ"ה בדפ"ר וכן בנוס' התרגום ובדפ"ע אזלן. [5]) כ"ה בכ"י ו"ו ב"ה, ובדפ"ע בטעות התחיל ע' מיוחד. [6]) כ"ה בדפ"ר פיזי' אמש', בכ"י ל"ד. גייפי ובכ"י ב"ר בט"ם וגעי. [7]) כ"ה בדפ"ר ובנוסחי' אבל בכ"י ודפ"ע הגי' בי אזלויי ופי' מקום שמטווין וכן פי' רבינו וא"כ עיקר הג.י' בי ולא ביה ועיי' פירש"י. [8]) בכ"י ו"ו וב"ר חזין ובכ"י ל"ד חזיז וט"ם הוא.

רהיטני בגמ' דבמה אשה (שבת נ"ח:). ברזל שהוא דבוק בעץ ושפים בו נגרים כלים ומיישרים בה לוחות החביות ובלע"ז קורין אותו (דיריטורא [1] ט"ם וצ"ל כמו בע' רהטני) רדי טורא Abschabsel) המעצד (Geraspel, raditura = raschiatura. והאיזמל במשנ' כלים בפ' הסיף והסכין (פי"ג, ד'). וכפ' ב' במשנה חולין (ל':). תרג' חרבות צורים (יהוש' ה' ב') איזמלוון [2] חריפין. יקרעה בתער הסופר (ירמי' ל"ו, כ"ג) תרג' באזמל ספרא. יעשהו במקצועות (ישעי' מ"ד, י"ג) תרגו מגזי [3] ליה באיזמליא (א"ב פי' בל"י תער וסכין קטן וחרב הרצענים) [אחי"ה וכן איתא כשב' י"ג: אין בשר המת מרגיש באיזמל. ובירו' תעני' פ"ג סה"ל ח' דס"ו ע"ד שאין שוטה נפגע ולא בשר המת מרגיש באוזמל. בירוש' שבת ר"פ ט"ז הל' א' דט"ז ע"ד בתינוק ובאיזמל, ושם בסוף העמוד: אנשון מייתי אוזמל . . . . מישחוק קונדיטון -arom. Gewürz) wein κονδῖτος conditum) לא אנשיתון ומייתי אוזמיל אנשיתון. שמ"ר פכ"ו ובויק"ר ס"פ י"ח בו"ד מכה באיזמל ומרפא ברטייה אבל הקב"ה וכ'. ועיי' מ"ש במבוא צד ל"ט. אות ו'.]

אִזְמַרַגְדִּין (= זְמַרַגְדִּין בל"ש זמרגדו בל"ס זְמַרְגְדָן (Smaragd, σμάραγδος, smaragdus, קבע בה בפסיקא [4] כי תשא [פסיקתא דר"כ די"ז. ושם אית' לקבוע בה אבנים טובות ומרגליות, אבל בכ"י פסיקת' איתא עיי' הערות ר' שלמה באבער הער' קכ"א] ובריש ויק' רב' (פרש' ב'). וכן תרג' נופך ספיר ויהלום (שמות כ"ח, י"ג) ויש ספרים שכתוב בהן זמרדין [5]) ולשון ערבי הוא [6]) [בל"ע ופר' زبرجد، زمرد Smaragd] (א"ב בל"י ורומי' מין אבן יקרה והיא ירוקה). [אחי"ה וכן אית' בסיגנון ערבי אִזְמוֹרַד בתרג' ירוש' א' שמו' כ"ח, י"ח, במד' ב', י' שה"ש ה', י"ד.]

אָזֵן (Köcher בֵּית אֲזִינָא ; Waffe, Rüstung, ; bh.) (Gahäuse der Waffe אשפתו כקבר פתוח (ירמי' ה', ט"ז) תרג' בית אזיניה (א"ב לש' מקרא — דברי' כ"ג, י"ד — ויתד תהיה על אזניך).

אֹזֶן (Henkel (ansa ?); henkelförmig an den Magenmund sich anlegender Knorpel) מעלים אזנים בשבת (ע"ז כ"ט.) פי' בע' מעל. [אחי"ה וכן גורס בע' מעל ד' ופי' גידים! ורש"י פי' תנוך שכנגד הלב. ולפ"ז אזן כמו תנוך אזן. ובש"ם הגירס' אונקלי וכן הוא בע' אונקלי ובס"א של ע' מעל ד'. ובענין הרשום ג"כ בעירוב' כ"ו: לכפיפה שאין לה אזנים. ירוש' שבת פ"ח די"א: לעשות אוזן לקפיפה. שם פ"ז ד"י ע"ג אזנים של דיסקיא. ירוש' תרומות פ"ח דמ"ה ע"ד אזן חבית. מקואו' י', ג' אזני החמת ואזני התרמיל, עי' ע' חבט ב'. מדר' איכ' רב' פ' בכה: קופה של ארבעה אזנים. ריש מד' חזית ולא היה לו אוזן להטלטל ובא אחד ועשה לו אוזן (דרש לשון אִזֵּן בקהל' י"ב, ט')].

*אַזַנִיּוֹת (בל"ע ופ' خزنة רבים خازن Vorrathskam- mern, Magazine) בתוספתא שביעי' ספ"ז עד שיכלו אזניות של מען. פי' בל' ערבי ופרסי בית האוצר. ומזה בל"מ חוסן (ישעי' ל"ג, ו') עיי' ע' חסן ב'. ומזה בלי ספק תרג' אסתר ז' ד' ורווחא באוזינקא [7]) דמלכא. פי' אוצר [خازن=خزانة] ודרש בנזק בחילוף האותיות.

אוּזִינְקָא [8]) (Ausgaben, eig. ـ ـ das Zugewogene בל"ע وزن ומזה وزن ברבים اوزان) שקול אוזינקא ועבדיה את [כוליה] בהשותפין בגמ' דכותל חצר (ב"ב ו':) פי' הוצאת בנין הכותל. [אחי"ה פי' אוזינקא בל' ערבי אוזאן דבר שבמשקל ובמנין כלומר הוצאה וכן פירש"י ואולי צ"ל אַוּזִינְךְ פי' הוצאתך].

* אֲזַק (בל"ס חֲזַק בל"ע حزك ,حزق schnüren, verbinden,) קהלת רב' ח', א' פי' מי כהחכם אזיק לרישי מן פתחא לעצרת ובירוש' שקלים פ"ג הל' ג' ובירוש' פסחי' פ"י הל' א' דל"ז ע"ג איתא וחזיק רישיה ובירוש' שבת רפ"ח הל' א' חזק רישיה וכן גרס רבינו בע"ה בע' הגרני גם בירוש' פסחי'. וילק' קהל' ח' א' רמז תתקע"ז גרם דחיק (ולפי מ"כ גירס' הילקוט אדיק). ובבלי נדרי' מ"ט: איתא והוגרני צדעי מן הפסח עד העצרת ורבינו בע"ה גרס הוגרני ועיי' תשו' הרשב"א סי' רל"ח ושם בט"ס וחורגני.

☞ אִיזַקְפָּא (Schleppkahn, σκάφος, σκάφη, scapha) תוספתא דב"ב פ' המוכר את הספינה (פרק ד') ולא את האיזקפא ולא את הבצית פי' בלי' יוני ורומיי ספינה קטנה).

אֵזוֹר (Gurt, Gürtel, bh.) ואזורו מוכיח עליו בר"ג ואילו מגלחין (מ"ק י"ד.) ובפ' כל הבשר (חולי'

[1]) כ"ה בכ"י ודפ"ע, ובכ"י ו"ו וג"ג דרייטורי וצ"ל כתיקונינו. [2]) כ"ה בדפ"ע ובנוסחא התרגום ישעיה מ"ד, י"ג לרש"י שם. ובכ"י ו"ו איזמילון ובכ"י ב"ר אוזמילוון. [3]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו. [4]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו והוא כידוע כמו בפסיקתא אבל בדפ"ע בטעות פרשה וזה הטעה לריו"ט צונץ בספרו גד"פ קצ"ג הערה א'. [5]) כ"ה לנכון בכל כ"י ובדפ"ר ובאמת כ"ה בל"ע אבל בשדפ"ע ועה"ק זמרגדין. [6]) כ"ה רק בכ"י ו"ו ל"ד ג"ג. [7]) ובטעות בעמת"ר של מהרי"ל ח"א, י"ח. [8]) בכ"י ל"ד ג"ג אזינקא.

ק״ח.) בגמ׳ דרשב״ג. פי׳ מי שאין לו אלא חלוק אחד פושטו ומתעטף במקטורין [1]) שלו וחוגרו באזורו ומכבס חלוקו ומודיע לכל שאין לו אלא חלוק אחד. זה פי׳ מבני מגנצא. ור״ח פי׳ כלומר היה עומד ערום ואזורו במתניו ורוחץ היה אזורו מוכיח עליו שאין לו חלוק אחר [2]). [אחי״ה וכן ירוש׳ פיאה פ״ז ד״כ. ובמד״ר פ״ט נסבית אזורי ואזוריה דברי ואזוריה דחמריה ובירוש׳ סוט׳ פ״א ד״ז: איתא בטעות נסבית איזורא דברי ואיזורי דחמוי. ב״ר פ״ק אֲזוֹרֵי מתניהם התירו].

·אוּזְרָד (= עוּזְרָד = עוּזְרָד בל״ם עזררא Mispel, Apfelmispel,) בתוספתא כלאים פ״א היו מרכיבין תפוח על גבי אוזרד. פי׳ מין אילן תפוח והוא כמו עוזרד עיי׳ ערכו. ולדעת רבינו בלע״ז שורב״א [Erlsbeer,-Spierlingsbaum, it. sorbo] ובל׳ ערבי גוברי [3]) [غبيرا Brustbeerbaum,].

1 אַח (= אֲחִי בל״ע اخا verbinden, zusammen-nähen, übtg. vereinigen) אלו קרעין שאין מתאחין בפ׳ אלו מגלחין (מ״ק כ״ו רע״א, עיי׳ שם רש״י) פי׳ בגמ׳ (שם ע״ב) אמר רב חסדא אבל לא לאחותן איחוי (Naht) אלכסנדרי [פי׳] שהוא כמין אריגה. ת״ר רשאי להופכו למטה ולעשות לו איחוי. פי׳ להפוך החלוק לחתכו ולעשות בית צואר שלו שולי החלוק והשולים יעשה בית שפה. ובב״ר בריש לך לך פ״מ (פל״ט) ר׳ ברכיה פתח אחות לנו קטנה זה אברהם שאיחה את כל העולם כולו בר קפרא אמר [4]) כזה שמאחה את הקרע. (א״ב תרג׳ ועת לתפור (קהל׳ ג׳, ז׳) ועדן בחיר לאחאה). אח נפשע מקרית עוז (משלי י״ח, י״ט) זה לוט, בב״ר פנ״ג (פנ״ב) ויסע משם אברהם. וגם אמנה אחותי בת אבי היא אך לא בת אמי (בראשי כ׳, י״ב), כשיטתן השיבן שבת אב [5]) מותרת להם ובת אם אינה מותרת לפיכך השיבן כמנהגן בב״ר באותה פרשה. [אחי״ה מל׳ אָח, ובהשאלה: התדבק והתחבר. וכן איתא במד״ר פ״ג שיהיו אֲחוּיִם (sie seien geeint), שמ״ר פ״מ שאיחה את ישראל להקב״ה. וכן בהתפעל: ירוש׳ כלאים פ״א דכ״ז ע״א וע״ב הן נתאחין ונעשין כלאים; ירוש׳ שביעי׳ פ״ב דל״ד. אם נתאחה; ערלה פ״א דס״א. עד שלא תתאחה מן (? עם) הזְקנה. ב״ר פס״ח אם מתאחות הן שנים עשר אבנים זו לזו וכ׳ שה״ש רב׳ פי׳ אני ישנה: שנתאחו לי במצרים בשתי מצוות. ובדרך השאלה ענינו ג״כ תפר, והשם איחוי ופירש לה בירוש׳ מ״ק פ״ג דפ״ב. ודפ״ג: אי זהו איחוי כל שאין מקומו ניכר (עיי׳ בתוספות מ״ק ק״ו: ד״ה ובאיחוי).

2 אָח (Bruder) אָחוֹת [6]) (Schwester, bh.) אחותו מה ת״ל בר״ג דכ״ג ונזיר (מ״ח:) ובר״ג דמגלה (ג׳:) ובר״ג דמי שמתו (ברכות י״ט:), פי׳ ולאחותו מה ת״ל בנזיר, כלומר לאחיו אינו מטמא לאחותו לא כ״ש א״כ מה ת״ל ולאחותו הרי שהיה הולך לשחוט את פסחו ולמול את בנו שבשתיהן אע״פ שהן מצות עשה שהוא חייב עליהן כרת כדתנן בכריתות (ב.) הפסח והמלה מצות עשה והן בכרת דכתיב (בראשית י״ז, י״ד) וערל זכר אשר לא ימול וגו׳ וכתיב (במדבר ט׳, י״ג) וחדל לעשות הפסח ונכרתה וגו׳ ושמע שמת לו מת יכול יטמא אמרת לא יטמא דייקינן מדכתיב (שם) והאיש אשר הוא טהור וגו׳ ומן ערל זכר אשר לא ימול כלומר [7]) איני רשאי להטמא למתו ולבטל המצוה, יכול אף למת מצוה לא יטמא שאם נטמא נמצא בטל מן המצוה ת״ל ולאחותו אינו מיטמא אבל מיטמא למת מצוה אע״פ שמבטל העבודה. ע״א ולאחותו מה ת״ל מופנה הוא דלא הוה צריך ליה ומה אם לאביו ולאמו ולאחיו אינו מיטמא לאחותו לא כ״ש למה בא לומר לך הרי שהיה הולך לשחוט את פסחו ולמול את בנו ושמע שמת לו מת יכול יטמא אמרת לא יטמא כשם שאינו מטמא הנזיר בימי נזרו שהוא מוזהר בהן כדי ליטמאות שאם יטמא נמצא נגרע טלעשות פסח או מתעכב למול את בנו ביום שמיני לפיכך יתעסק במצוה ואל יטמא למתו כמו הנזיר שמשמר טהרתו ואינו מטמא לאחותו, יכול כשם שאינו מטמא למתו כך אינו מטמא למת מצוה ת״ל ולאחותו לאחותו אינו מטמא אבל מטמא למת מצוה. — אחותו הגדולה בגמ׳ דכשר בהמה טהורה בפ׳ כל הבשר (חולין קי״ד.) פי׳ אחותו הגדולה בת שנה אחת ומה אמה שנכנסה עמה לדיר להתעשר כלל גדייה עם בניה כדגרסינן בבכורות פ׳ הלוקח בהמה (בכורות כ׳.) ת״ר גדייה שילדה ג׳ בנות ובנותיה ג׳ ג׳ נכנסות לדיר להתעשר ובלבד שיהיו כולן בני שנה אחת. כרכתו אחותו כפ׳ בהמה המקשה בגמ׳ דהמבכרת (חולין ע׳.) [אחי״ה בחולין איתא לפנינו כרכתו

---

[1]) וכ״ה ברש״י שם ועיי׳ מהר״י רייפמאנן במ״ע של מהרז״פ ח״ג, רל״א ושם במקטרינו ט״ס וצ״ל במקטורין, ובכ״י ש״ס במקטורו עיי׳ ד״ס למ״ק צד כ״ב: אות י׳. [2]) בדפוס וויניציה בט״ס אחד, ובדפ״ר לי׳ בכ״י ו״ו ל״ד ב״ר. [3]) כ״ה לנכון בכ״י ק״ט וכ״ה בדפ״ר אבל בשדפ״ע בט״ס גוגרי. [4]) כ״ה בכ״י ב״ה, אבל בכ״י ו״ו ול״ד ובדפ״ע לי׳. [5]) בכ״י ל״ד אם, ובדפ״ר שבת אח ואב. [6]) הוספנו לראש הערך הך מלה יען שמדובר בה בערך. [7]) בדפוס וויניציה אמשטרדם ופראג כלום וט״ס היא.

ואחזתו ובתוס' אחזתו אבל וודאי ט"ס היא תחת אחותו כנראה מפי' של ר"ח שם דז"ל כרכתו אחזתו [צ"ל אחותו] והוצאתו שילדה נקבה עמו כדאמר נמי בפ' כל הבשר אין לי אלא אחותו הקטנה וכו' ובאמת בתוספות סוכה ל"ז. ד"ה כי היכא ובבכורות ט'. ד"ה אמר רב הגירסא נכונה כרכתו אחותו. ובדפוסי הערוך בט"ס כ ד כ ת י ב ו א ח ו ת ו !]. פי' היו תאומים מבטנה זכר ונקבה ונתבכרה הנקבה בזכר והוציאתו הנקבה והוא פטר הרחם ואם יצא ראש הנקבה תחילה פטרה. מעשה באחד שהיה מצטער אל אחת בס' כתובות (קי"א.) פי' על אשה אחת שבחוצה לארץ כיון ששמע דיעקב מפחד ממחילות לא יצא. [אחי"ה בכתובות איתא כזה"ל: מעשה באחד שהיה מצטער על אשה אחת וביקש לירד וכיון ששמע כזאת נלגל בעצמו עד יום מותו].

3 אָח (Feuer=Kohlenbecken, bh. s. heb. Lex.; nach tlm. Deutung=אחוונא בל"פ خوان בל"ע إخوان (Tisch, eig. flache Metallplatte) ואת האח לפניו מבערת (ירמיה ל"ו, כ"ב) בס"ג דפ"ק דשבת (כ'.) מאי אח אמר רב אחוונא. פי' כי האי דאמר מאן דבעי אחוונא ואשתכח ערבתא וערבתא של לולב כדאמרינן (שבת ל"ו.) צפצפה] Bachweide בל"ע صفصاف صفصافه ,Flussgewächs] ערבה ערבה צפצפה. ונתנו חכמים שיעור סימן של ערבה שהיא אחוונא [עיי' ערכו. ורבינו ר"ל ערבה שהיא אחוונא היא ערבה למקדש ולא ערבה של לולב עיין רש"י לסוכה ל"ד. ד"ה אבא שאול. ושם ד"ה ערבה] קנה שלו לבן ועלה שלה עגול ופיה דומה למגל (סוכה ל"ד.), ושמואל אמר עצים שנדלקין באחוה[1] (שבת כ'.) פי' עצים שדולקין מעצמן בלא טורח ובלא נפיחה. וי"מ עצים שאין נשרפין אלא כיחד שנים או שלשה. [אחי"ה הצעת הסוגי' בשבת כ'. כך היא: והאח[2] לפניו מבערת מאי אח אמר רב אחוונא ושמואל אמר עצים שנדלקו באחוונא. ההוא דאמר להו מאן באי אחוונא אשתכח ערבתא. ולפי זה רב ושמואל תרוייהו אמרי שמלת אח כמו אחוונא והוא בל' פרסי כעין שולחן ולוח של מתכת כמו שהעתקנו ובאמת לפי עדות נוסעי דרכים[3] בארצות בני קדם התנורים כעין לוח ושלחן ממתכת אשר תחתו האש בוערת ואנשים ונשים וטף יסבבו הלוח של מתכת בעת גחלי אש בוערות תחתיו ומחממין עצמן בימי החורף. ורב אמר האח של מקרא הוא כלי של לוח מתכת כאחוונא דפרסיים וערביים ושמואל אמר לא כלי עצמו אלא עצים שנדלקו באחוונא. ומה דסמיך לה בש"ס ההוא דא"ל מאן בעי אחוונא וכו' אגב גררא נקטיה ולא מענין ההוא אלא כעין ערבה עיין ערכו. אבל רבינו טעה בזה במח"כ דסבר שהוא מענין אחוונא של רב ומאחר שגרם לדעת שמואל עצים שנדלקו באחוה (וכ"ה באמת עיקר הגי' כהזכרנו בההערה) הסמיך רבינו מימרא מאן דבעי אחוונא וכ' תיקף לדברי רב, לאשמעינן דזה וזה שוין בהוראת הטעם, וצע"ג. וכן משמע בס' השרשים של רד"ק].

4 אָח (Wiese, Aue, bh.) כי הוא בין אחים יפריא יבא קדים רוח ה' (הושע י"ג, ט"ו.) בס"ג דכל הגט[4] (ל"א:).

אַחְאָב מלך ידוע. ולפי הדרוש מורכב מן אַח (בל"ע أخ weh! ach! וממלת אָב Vater) אח לשמים ואב לע"ז בחלק (סנהדרין ק"ב:) פי' אח לשון צרה כאדם שאומר האח על צרה כמו (מגילה י"א.) כל הזוכרו אומר[5] אח לראשו. — ואב לע"ז שהיה מרחם עליה כאב על בן.

☞ אָחָב (בל"ס אַחַב ,Vaterbruder, Oheim) תרגום דוד אהרן (ויקרא י', ד') אחבוהי דאהרן כמו א ח של א ב. [אחי"ה עיין ע' בי אבא.]

1 אֲחַד (בל"ס, בל"ע اخذ אחז = ergreifen, bh. אחידת מגדל שר[6] (die Besitzergreifung des Fürsten [?S t r a t o n s] Burg) ברישׁ מגילה (ו'.) פי' אחזנו מגדל ששורין לפנים שרים. פ"א מגדל שהוא מוחזק בשר.[7] (א"ב תרגום ולכוד לא ילכוד (עמוס ג', ה') ומיחד לא אחיד. תרגום אחזת נחלה (במדבר כ"ז, ז') אחידת אחסנתא).

*2 אֲחַד (verschliessen) ענין סגר, הרבה בתרגום. וכן ע"ז ע'. וסנהדרין כ"ו. אחדיה לדשא. חולין נ"ב: איתחיד (בל"ס אתתֲחד) דשא באפיה. ב"ר ל"ח דריש אחדים (בראשית י"א, א') ודברים אחדים (verschlossene d. h. verheimlichte Dinge).

---

[1]) וכ"ה בילקוט ירמיה ל"ו רמז שכ"ג והגי' שנדלקין באחווה ג"כ בכ"י א"פ ובדפוסים הישנים עיי' ד"ס שבת צד י"ז: וכ"ה ברש"י ורד"ק לירמיה ובס' השרשים. [2]) ובאמת לי ישרה מאוד היא אבל בפסוק אי' ואת האח. [3]) עיי' ד"מ ניעבוהר רייזעבעשרייבונג ח"ב, שצ"ד. [4]) בדפי אמש' ובסלי' נסמן בטעות חולין. ובכ"י ג"ג סיים: ורש"י פי' בהושע לשון ותרעינה באחו, וזה הגהה של סופר כ"י. [5]) כ"ה בכ"י וי"ז ל"ד ב"ר, ובדפ"ע נשמט. — [6]) כ"ה בכ"י וי"ו ג"ג ודפ"ר, ובשרפ"ע שד ובנו"ג שיר ובע"י צור וכן מבונה מגדל נשיא (מהרי"ש דאס הייליגע לאנד צ"ב) ובענין השערה כי הוא קיצור של מגדל ש ר ש ן עיין בן מתתיהו הקדמוניות י"ג, ט"ו. די ראה מ"ע של מהרז"ף ח"ט, קי"ב קצ"ו והלאה. [7]) בכ"י ב"ר בשם!

* אֲחַדְבוֹי (E. N. eines Amoräers, eig. Vatersbruder) שם אמורא אחד עיין שבת כ״ד. ל״ז: ס׳: פ״ג: פסחים ע״ה. ב״מ צ״א. ב״ב מ׳: סנהדרין נ״ה. ע״ז ל״ד: קידושין ס״ח: חולין קי״ג: מעילי י״ג. בכורות ל״ט. זבחים צ״ז.

* אֲחָוָא (אחייא ?) (E. N. eines Amoräers) שם אמורא עיי׳ ירושלמי ברכות פ״ה הלכה א׳ ד״ח ע״ד במה היו עוסקין (אליהו ואלישע) רבי אחווא בי ר׳ ועירא א׳ בקרית שמע. ובירוש׳ שם פ״א הל׳ ט׳ ד״ג סע״ד בעון קומוי ר׳ אחייא ברבי זעירא. והוא ר׳ אחווא. ואביו של ר׳ אדא היה וזה ר׳ אדא בר אחווה או רב אדא בר אחוה דירוש׳ (עיין מראה המקומות במבוא הירוש׳ דס״א: וגם ירוש׳ יבמות פ״ח הל׳ ב׳ ד״ט ע״ב וג׳) הוא ר׳ אדא בר אהבה דבבלי בחילוף ה״א בחי״ת ובי״ת בו״ו.

☞ אֲחָוְנָא (=אֲחָוְינָא (Ried, Binsen σχοῖνος [nach Wechsel des Hauchlautes a und s] ברכות דירושלמי פ׳ כיצד מברכין (פ״ו ד״י.) הב אחוונא לתוריא יש בו משום הפסק ברכה. פי׳ אחו בל״מ (בראשית מ״א, ב׳) [אחי״ה ואשר נראה לי כי בל״י סחיינוס קנה אגמון וחילוף א׳ וס׳ נמצא בל״ר בתיבות מגזע ל׳ יוני הרבה פעמים. ועיקר המלה אחיינא. וזה מה שפי׳ הש״ם (שבת כ׳:) פתילת האידן: אחוינא וצ״ל אחיינא והוא האגמון אשר מתוכו נעשה הפתילה. ובירושלמי שבת רפ״ב מפורש פתילת האידן: עורניתא ואין ספק אצלי שהוא עמרניתא, דגם בבבלי שבת כ׳: פי׳ אידן (עיין ערכו לעיל) עץ בעלמא הוא קלף ואחוי ליה עמרניתא דביני ביני (עיי׳ ע׳ עמר א׳).]

* אֲחוּנַיָּא (Gartenmelde?) בירושלמי ברכות פ״ו הל׳ ב׳ ד״י ע״ב וע״ג אפיק קומיהון פרגן ואחונייא וקפלוטין אמרי נברך על קפלוטה דו פטר אחונייתא ולא פטר פרגיתא נברך על אחונייתא לא פטר לא דין ולא דין וכ׳ מזה תראה שאחונייתא או אחונייא מין ירק. ובבלי ברכות ל״ט. איתא הביא לפניו כרוב ודורמסקין ופרגיות ופירש״י דורמסקין: אף הן שלקות מעשב שקורין אקדלשי״ט בלע״ז כך ראיתי בפי׳ ב״ק של רבינו יצחק בר׳ יהודה. ודע דבב״ק קט״ז: פי׳ דורמסקנין: ל״א אדרופיי״ש ועשב הוא הנאכל בשלקות קדירה עכ״ל. ונראה לי כי גם אקדלשי״ט ט״ס תחת אדרופיי״ש והיא בל׳ איטליא atrepice ובל״ר atriplex ובל״א Gartenmelde והוא מין כרוב (κράμβη) כמו שפירשו תוספות בברכות הנ״ל (ועיי׳ ג״כ חיד׳ הרשב״א לברכות שהביא האי ירושלמי והוכיח שדורמסקין מין עשב). והשתא דאתינו להכי נראה לתקן מלת אחונייא למלת אחושא (ע״י המשכת תו החיבור מיו״ד לנו״ן) ואחושאן خوشان באמת בל׳ ערבי עשב ירק שרשמנו (Gartenmelde).

* אֲחִינִיּוֹת ירושלמי דמאי פ״ב קל״ס הל׳ א׳ דכ״ב ע״ד אחיניות הבכורות אולי מענין ערך.

1 אָחַז (ergreifen, befallen, übertragen von Blut) אֲחוּזַת דָּם (Blutandrang, B. Ueberwallung אחוזת דם במשנת אלו טרפות (חולין נ״ח: ירושלמי פסחים פ״א דכ״ח:). בכור שאחזו דם במשנה בפ׳ כל פסולי המוקדשין בבכורות (ל״ג: פסחים י״א. וירוש׳ פסחים הנ״ל). פי׳ חולי יש לה שאם לא יקיזו ממנה דם מתה.

* 2 אָחַז (festhalten verb. mit עין übtg. blenden) בסנהד׳ ס״ה. דרש מעונן (דברים י״ח, י׳, י״ד.) זה האוחז את העינים וכן בתרגום פשיטה מאחד עינא. וירוש׳ ספ״ז דסנהדרין דכ״ה ע״ד והאוחז את העינים פטור. והשם אחיזת עינים (Blendwerk) ירושלמי שם. וסנהדרין בבלי ס״ז: חולין נ״ז. (באחוזת צ״ל באחיזת עינים), וכן נאמ׳ בל״פ בסתן פי׳ קשר ואחז ממיני כשפים ולחשים, ועיי׳ ספרינו על העתקה פרסי׳ של ריב״י טאווס צד קמ״ז.

* 3 אָחַז (erfassen vom Feuer=anzünden) שבת י״ט. מאחיזין את האור, וכן בפשיטה תבער אש (תהלים ל״ט, ד׳) אחדת נורא. וירושלמי שבת רפ״ב ד״ד ע״ג הגירס׳ ומחזין את האור וכן הוא בע׳ חז א׳ וא״כ הא״לף נבלעת.

אָחָז (Achas, jüd. König) בסוף ויקרא רבה (פרשי׳ ל״ו) מפני מה לא מנו את אחז ע״י שנתייסר בבנו בכורו. [אחי״ה בס׳ ויקרא רבה ובירושלמי סנהדרין פ״י הל׳ א׳ דכ״ז ע״ד חסר מפני מה לא מנו את אחז, ובסנהדרין בבלי ק״ד. כתוב אבל חסר המימרא ע״י שנתייסר בבנו בכורו, והילקוט ישעיה ז׳ רמז רע״ו חיברם שניהם ביחד. אולי רבינו בע״ה גירס׳ יותר שלמה היה לפניו בויקרא רבה].

אֲחִיָּה (Achijja, ein Gelehrter, Priester, bh.) יבנה המזבח חנניה ינגן בכנור בס״ג דברכות (ס״ג:) פי׳ יבנה מזבח בבבל ויהיה זה כהן וזה לוי. [אחי״ה וגם אחרים נקראים בשם זה כגון בנדה ס״א. סיחון ועוג בני אחיה בן שמחזאי. שקלים ה׳, א׳. אחיה על הנסכים. מ״ק כ׳: ר׳ חייא לחוד ור׳ אחייה לחוד].

אֲחִילוּ (בל״ע حك حلو פי׳ קרחת Fieber, Fieberausschlag) מאי אחילו א״ר אלעזר אש של עצמות בר״ג דאין עומדין (ברכות ל״ב.) וברפואות

דמי שאחזו (גיטין ע׳.) הממלא כריסו מכל דבר אוחזתו אחילו (גיטין שם).

אֲחִימַן (E. N. eines heidn. Anakiten) ששי ותלמי (במדבר י״ג, כ״ב) בפ׳ אלו נאמרין (סוטה ל״ד:) אחימן מיומן שבאחיו. ששי שמשים את הארץ כשחתות [1] תלמי שמשים את הארץ תלמים תלמים [אחי״ה וכן ביומא י׳.].

אֲחַמַר (Rubin, Edelstein, בל״ע احمر roth) אוֹדֶם) תרגום על פסוק לחייו כערוגת הבשם (שה״ש ה׳ י״ג (י״ד) ראובן גליף על אחמר פי׳ אבן יקרה הנקראת אודם.

אֲחַמַרָא [2] (אמאר = hzv. Zählung, Rechnung) בל״פ همارہ=شمارہ=امارہ פי׳ חשבון) ומשכח ליה לאחמריה. בלפני אידיהן בגמ׳ דקרטיסים (ע״ז ס״.) (א״ב בנוסחאות דידן גרסינן מומריה (ט״ס וצ״ל חומריה) ופירש״י קשר כלומר סכום וחשבון) [אחי״ה והדין עם רש״י ז״ל שהמלה בל׳ פרסי׳ כך פתרונה עיי׳ ג״כ ע׳ אמרכל. ומזה דורשי חמורות או המורות עיי׳ ע׳ המר ב׳:]

* **אֲחָמִיתָא** (Behältniss, בל״פ خمت Gefäss zum Aufbewahren) בתרגום אסתר א׳, ד׳ ואשכח תמן שית מאה ותמנן אחמיתין דנחשה מלין דהב טוב וכו׳. פי׳ בל׳ פרסי כלי לגנוז בו דבר מה.

אַחְמְתָא (Ecbatana, Ἐγβάτανα (bei Her. Ἀγβάτανα) in Bisutuninschrift Hagmatâna) בעזרא (ו׳ ב׳) והשתכח באחמתא. פי׳ חמת בל׳ עברי. [אחי״ה וכן דעת ראב״ע ופי׳ המיוחס לרש״י. אבל העיקר כמו שרשמנו והוכחנו במ״א [3] באריכות לשון כי היתה קרית בירה של מדי וכן תרגום הפשיט׳ אחמתן ובכתבי רעץ של ביזומן כתיבתה האגמאתאנא.]

* **אח״ס בט״ע** (eine Buchstabenpermutation wonach der 1. mit dem 8. u. 15.; der 2. mit dem 9. u. 16. Buchstaben u. s. w. vereint erscheinen) בשבת ק״ד. (עיין ע׳ גיי״ף) נתן לה סימן אח״ס בט״ע גי״ף אני חס עליהם מפני שבעטו בגיף. ע״ש רש״י. וחילוף האותיות כך היא אח״ס בט״ע גי״ף דכ״ץ הל״ק ומ״ר ז״ן ש״ת.

* **אַחְסַנְתָּא** (חְסַן Besitz, Erbschaft ch.) בב״ב קל״ג: עבורי אחסנתא. מל״מ (רגיאל ז׳, י״ח, כ״ב) והרבה בתרגום.

אַחַר (nach, hinter) המספר אחר מטתן של תלמידי חכמים בר״ג דמי שמתו (ברכות יט.) פי׳ אחרי מטתן לשון הטייה הוא כלומר נטה מדרך הישרה וכדתנא דבי ר׳ ישמעאל אם ראית ת״ח שעבר עבירה בלילה אל תהרהר אחריו ביום שודאי חזר בו ועשה תשובה לפיכך אסור לספר בזה ואסיקנא ה״מ בעבירת הגוף אבל בגזילת ממון עד שיחזיר לבעליו. [אחי״ה בש״ס איתא וה״מ בדברים (כ״י בעבירה) שבגופו אבל בממונא עד דמהדר למריה] זה פי׳ ר״ח ז״ל. [אחי״ה עיי׳ הפשב״ע והביא ראיה לפי׳ של ר״ח ממה דסמוך שנא׳ והמטים עקלקלותם יוליכם ה׳ וכו׳ ועיי״ע מ״ש במבוא צ״ד ל״ד.] ההוא דאשכח ר׳ אליעזר א״ל לדוגמא השקוה (שם. ועדיות ה׳ ו׳) אחר מטתן הוא. ופי׳ שמספר ממנו גנאי לאחר מיתתו. ואחרי אחיתופל יהוידע בן בניהו. [אחי״ה וכן הוא בע״י והוא ממקרא ד״ה, א׳ כ״ז, ל״ד. אבל בברכות וסנהדרין ואחרי אחיתופל בניהו בן יהוידע ט״ס ונתחלף לו משמואל ב׳. כ׳ כ״ג עיין שמואל ב׳ ח׳, י״ח ואזלה קושי׳ התוספות ברכות ד׳. ד״ה בניהו ותוס׳ סנהדרין ט״ז: ד״ה ואחרי] ואביתר ושר צבא למלך יואב בר״ג דברכות (ג׳:) ובפ״ק דסנהדרין בגמ׳ דואין מוציאין למלחמת הרשות (סנהדרין ט״ז:) אחיתופל זה יועץ. וכן הוא אומר (שמואל ב׳. ט״ז כ״ג) ועצת אחיתופל וגו׳ יהוידע בן בניהו זה סנהדרין, וכן באביו. [אחי״ה זה לפי גירס׳ הישר׳ של רבינו אבל לפי גירס׳ מוטעת של ש״ס דגורס בניהו בן יהוידע תיבות וכן באביו לית להן פירוש ובאמת הגירס׳ בש״ס וכן הוא אומר!] הוא אומר (שמואל ב׳, כ׳ כ״ג) ובניה בן יהוידע על הכרתי ועל הפלתי. שהיה בניהו ממונה עליהן ובנו עומד במקומו. ולמה נקראו סנהדרין כרתי ופלתי: כרתי שכורתין את דבריהן פלתי שמופלאין בדבריהם ואביתר אלו אורים ותומים. — ולמה נקראו שמם אורים ותומים וכ׳ ת״ר כיצד שואלין באורים ותומים וכ׳ בס״ג דבא לו כ״ג (יומא ע״ג:) ושם אי׳ לפנינו ובכ״י כיצד נעשית. ועיי׳ עוד ע׳ אר).

אַחַר אַחַר [4] (nacheinander, nachdem) בר״ג דיומא (ו׳.) פי׳ עד כאן לא פליגו רבנן עליה דר׳ עקיבה דלא מטמאה את בועלה אלא א״כ נמצאת נדה בספק באחר אחר שכבר עברו שני זמנים כדי שתושיט ידה תחת הכר או תחת הכסת ותטול ותבדוק בו זהו חד. אחר וכדי שתרד מן המטה ותדיח את פניה זהו אחר אחר. וכן מפורש בפ׳ ב׳ דנדה (י״ד:). אחר [5] עורי נקפה זאת

[1]) כ״ה בכ״י ו״ו ב״ר ודפ״ר אבל בכ״י ל״ד כסוטה כשחתות וביומא כשחיתות וכ״ה בילקוט שלח לך כשחיתות ובדפ״ע בט״ס נשחתת. [2]) בדפ״ע אחמריה. [3]) עיי׳ מאמרנו על ספר טוביה במ״ע ג״ג ח״י צד ס״ו. — [4]) בד״ע בט״ס רק אחר. [5]) המשך הערך לגי׳ כ״י ה״ב אבל בדפ״ע התחלת ע׳ מיוחד עד ע׳ אחריות!

(איוב י"ט, כ"ו) בב"ר פ' מ"ט (מ"ח) וירא אליו ה' אמר אברהם אחר שמלתי עצמי הרבה גרים באו להדבק לזאת אות [לפנינו איתא בזאת הברית]. ומבשרי אחזה אלוה (איוב שם) אילולי שעשיתי כן מהיכן היה נגלה עלי הקב"ה. ואחר נדרים לבקר (משלי כ', כ"ה) אם איחר אדם נדרו נתבקרה פנקסו בב"ר פפ"ב (פפ"א) קום עלה בית אל. אחר כבוד שלחני (זכריה ב', י"ב) בילמדנו רב לכם (בתנחומא ליתא). אחרי קול רעש גדול (יחזקאל ג', י"ב) בילמדנו שמע ישראל (בתנחומא ליתא אבל איתא בילקוט דברים רמז תתכ"ה). אחר חיתום שטרות במשנה דגט פשוט (ב"ב קע"ה:) ובגמ' דבכל כותבין בהמביא גט שני (גיטין כ"א.)

אַחֵר (ein Anderer, der Andere bh.) אחרים אומרים: ר' מאיר, יש אומרים ר' נתן מפורש בס' הוריות (י"ג:) כל המעשה. מאחיך (דברים כ"ד, י"ד) פרט לאחרים בהמקבל בגמ' דאחד שכר האדם בב"מ (קי"א:). פרט לאשת אחרים בס"פ ד' מיתות (סנהדרין נ"ב:) פי' אשת אחרים גוים. אחרי ה' אלהיכם תלכו (דברים י"ג, ה') בספ"ק דסוטה (י"ד.) [אחי"ה וכן נקרא אלישע בן אבויה רבו של ר"מ אַחֵר משום שקיצץ בנטיעות ויצא לתרבות רעה עיין חגי' י"ד: ט"ו. לכן האי אשה מאחר שראתו מחלל שבת קראתו אחר כדאיתא שם: עקר פוגלא ממישרא בשבת . . אמרה אַחֵר הוא (er ist ein Anderer geworden) אפילו הכי א"ר מאיר (ירוש' חגיגה פ"ב דע"ז רע"ג) מצילין לאלישע אחר בזכות תורתו. ר"ל לאלישע אע"ג שהיה אַחֵר כלומר נהפך לאיש אחר ע"י השתנות רעיוניו בכ"ז מגין עליו ומצילין אותו בזכות תורתו].

אָחוֹר (Rückseite, Hinterseite bh.) אחורים[1] ותוך . . . בתרומה אבל לא בקדש. בפ' חומר בקדש (חגיגה כ':) [פי'] אם נפלו משקין טמאין באחורי כלים תוכו של כלי טהור לתרומה אבל לא לקודש. כל הכלים יש להם אחורים ותוך בפ"ק דפסחים (י"ז:) פי' כגון הכרים והכסתות שמשתמשין באחוריהן שיושבין על גבן ובתוכן נותנין נוצה חשובין כשני כלים וכן השקין והמרצופין פעמים ישן[2] עליהן ופעמים טוען בתוכן וכן מפורש בכלים בפ' כל הכלים (פט"ו, א'). כל שאין לו תוך בכלי חרש אין לו אחורים בפ"ב בכלים (הל' ג'). [אחי"ה ומזה מלת היחס אחורי, מאחורי, לאחורי (בל"ע أخر hinten, hinter) ב"ק ק"ב. יתיב ר' יוסף אחורי דר' אבא. חולין קל"ז: אחורי דרב. ירוש' פסחים פ"ו דל"ג. נשים מאחורי הקוריין. ירושלמי מעשרות פ"ג ד"נ ע"ג לאחורי הגנות. רות רבה פ' ובעז לאחורי תרעא הוי קאים].

*אוֹחֳרִי (בל"ע أخرى [f. von אחר] die Andere) ירושלמי ברכות פ"ט די"ג. שיטה אוחרי. ויקרא ר' רפי"ד ופכ"ו אמר אוחרי [שיטה]: תרגום ויקרא י"ח, ט' וירושלמי שבועות פ"ד ל"ה ע"ד איתא אוחרי. וכן בדניאל ב', ל"ט; ז' ה'. ו' אָחֳרִי. וכן אָחוֹרִי בירושלמי מגילה פ"ב דע"ד. אינון זבנין להון אחורי [אורייתא]. ב"ר פע"ו אנא אמר אחורי [מלה].

*אַחֲרָיָיא (בל"ע آخر 1 ein Anderer; 2 der Letzte) ירושלמי תרומה פ"ח דמ"ה ע"ד אחריין ומייתון. ירושלמי פסחים ספ"א דכ"ח: ר' יושוע אחרייא. — ירושלמי ברכות פ"ב ד"ה: פירקא אחרייא. ורבים לשון זכר אַחֲרַיָּיא. ולשון נקבה אַחֲרַיְיתָא (בל"ע أخريات בל"ס אחרייתא) בירו' מגילה פ"ג דע"ד: תומנתי פסוקייא אחרייא. ירוש' תענית רפ"א דס"ג ע"ג היא דעתיה אחרייתא. ירושלמי שבועות פ"ג סוף הלכה ח' דל"ד ע"ד מסתברא כאחוי דחיפה באחרייתא.

אוֹחֵר (Af. v. Ver. חרר בל"ע حر erglühen, in Brunst, nach R. N. wüthend, grimmig sein בל"ע وحر) גמל האוחר בין הגמלים בר"ג המוכר פירות בב"ב (צ"ג.) ובפ' אחד דיני ממונות (סנהדרין ל"ז:) בגמ' דכיצד מאיימין על העדים. ובפ' שבועות העדות בגמ' משביע אני (שבועות ל"ד.). פי' האוחר נוחר בנשיכה והורג וי"מ ענין מחרחר ריב. ויש ששונין גמל היחיד בין הגמלים. [אחי"ה והגירס' דיש ששונין ראיה לפי' פתרון המלה אשר נתתי דל' מיחד כינוי לתשמיש. אבל לגירסת דפוסי הערוך אחרים היהיר והוא ל"ע [هار] ממית כמו שפי' רבנו פי' האוחר . . . הורג. מענין תשמיש הבין המלה ג"כ רש"י ז"ל ופי' (בסנהד' ובשבועות) מלשון אחור כמו ששנינו בבכורות ח'. גמל אחור כנגד אחור (עיין ב"ר רפ"כ). ונראה שראה ג"כ רש"י ערך שלנו מאחר שפי' בסנהדרין האוחר: נושך שמעתי. ומה שפי' בשבועות האוחר: בועט ברגליו אולי כיון להך פי' די"מ של ערכנו].

אַחֲרָיוּת (בל"ע أخريات das zuletzt Folgende, übtg. Bürgschaft) נכסים שיש להם אחריות בפ"ק דקדושין במשנה (קידושין כ"ו.) פי' אחריות נכסי קרקע. ואחריתך תאכל באש (יחזקאל

---

[1]) כ"ה בפי' ר"ח צד כ"ח ומשם נלקח פי' הערוך, ובמשנה הגי' אחוריים וכ"ה בפי' רה"ג. [2]) כ"ה בכ"י ל"ד ב"ר וכ"ה בפי' ר"ח, אבל בדפ"ע ישב ובכ"י ו"ו בט"ם יש.

כ"ג, כ"ה) תרגום ושפר ארעך תתוקד בנורא. אין אנו
אחראין (ובל"ע اخر (der zuletzt Folgende, Bürge
לרמאין בפ"ג בדמאי (ג' ה'). [אחי"ה מהא דאמרינן
קדשים שחייב באחריותן (ב"ק ע"א: ע"ד: ב"מ נ"ו:
שבועות מ"ב:) לפיכך אם אבדו חייב באחריותן
(ב"מ כ"ה: עיי' מ"ג.) כל נכסיו אחראין לכתובתה
(כתובות פ"א: ירושלמי כתובות ספ"ח דל"ב:) נשמע
בהדיא שלאו דוקא נכסי קרקע אלא כל דבר
במשמע אשר חייב לפרוע הנתבע ואם אין לו
הערבא. וזה הערב לרעהו הבא באחרונה נקרא
אַחֲרַאי וברבוי אַחֲרָאִין ובקבוץ אַחֲרָיוּת. ולפעמים
הוראתו תשלום הפרעון, בל"א Haft, Verpflichtung,
Ersatz כמו ב"ק ח': אחריותו עליו, מנחות ק"ט.
נתחייב באחריותו].

* אַחֲרוֹנִית (בל"ס אַחֲרָנֵיתָא die andere, zweite
[Frau]) בעירובין נ"ג: נערה אהרנית
אחרונית. פי' שנייה לראשונה כי מתה.

* אוּחֲרָנִית (eine andere s. vorig. Art.) במדבר
איכה רבתי פ' בני ציון: ומקרבין
אוחרנית בחילופייהון. ובמספר רבים שה"ש ראה פ'
גן נעול: אילין תלתי אחרניאתא. ומין זכר אוחרון
הרבה בתרגום. וכן אחרינא (בל"ס אחרין אחרנא
ein Anderer) ביצה כ"ח. מידי אחרינא. שם י"ז:
הני אחריני נינהו. יבמות מ"ה. אחריני יהבי ליה.

* אֶטָא (= אַיְטִי) עיין ערך בנות שוח, ברת,
כלב ג'.

☞ אֵיטַא (Nach Muss. ἦτα=geht von dannen
oder ἧττα = Untergang) ב"ר פ'
וייצר ה' אלהים את האדם (פי"ד עיין במ"ר רפ"ד וירוש'
יבמות פ"ד הלכה ב' ד"ה' ע"ד) זיטא אפטא איטא
אוכטו פי' בל"י השחתה ואבדון עיי' זיטא.
[אחי"ה ולפי גירס' רבינו בע' זיטא [1] עיקר הנוסחא
תיטא והיא בל"י [θῆτα] אות ח' וגם ראש האות Θ
סי' למיתה באשר המיתה בל"י θάνατος מתחיל
בזה האות ובדיני הרוגי מלכות השופטים כתבו
ת' תיטא על הכדורים סגלגלים כשרצו לחייבם
במיתה. [2] ובזה תובן תשובת ר' אבוהו בטוב טעם
ודעת. ועיין עוד ערך זיטא. ושם אציין שינוי
נוסאות].

אֲטַבָּא (Kluppe, Beiszange בלש' פרסי' تابه
Theiler, Spanninstrument) כמלא אטבא
דספרי בפ' הקומץ רבה בגמ' דשתי פרשיות
(מנחות ל"ב.) פי' עץ שאוחזין בו הקלף שלא יתהפך
וקורין אותו בלע"ז מור"ד קלא [3] (it. morsa,
morsacolo = fr. mordache, Kluppe, Beiszange)
[אחי"ה וכענין זה פי' רש"י ז"ל: גלועי"ן צ"ל
(גלואו"ן כפירוש רש"י בשבת צ"ח: ד"ה אמר שמואל)
gland, Kluppe, Klemme עץ סדוק הנושק (צ"ל
כפירש"י בשבת שם הנושך) דפי' הקונטרס שלא
יכפלו עכ"ל. ולשון שלא יכפלו של רבינו ורש"י
כיון להך דכל ספרי הקדמונים היו עשוים כמגילות
עיין רש"י שבת ה': ד"ה היה קורא בספר].

אֲטַבֵּי [4] (drehen מל"פ تاب Schnürband, Wickelseil
تابى Wickelseil) אמר רב כהנא [5] באטבי
בעגלות בהזורק (שבת צ"ח.) פי' אטבי הם המסגרות
שמשימין למעלה סביב כשהיא טעונה ובלע"ז
אישטריטור"א [6] (בלאי"ט Zieheisen, strettora
Schnürband) [אחי"ה לפנינו איתא: אמר רב כהנא
באטבעי אטבעי היכא מנח להו אגבא דעגלה וכו'
אבל התוספות שם גרסו אטבי וכן הוכיח רש"י
ד"ה אמר שמואל שם: ופי' מע' הראשון ותוספות
פירשו שני עצים נקובים בשני ראשיהם . . . .
אטבעי טבעות ומסגרות. ע"ש. וכן נמצא בבמ"ר פ"ז
אבל הקרשים היו עושים אטבי של ברזל
שבהם מחזיקים הקרשים שלא יפלו מעל העגלות].

אטב"ח (eine Art Buchst. Zusammensetzung
wornach der 1. Einer mit dem letzten
Einer, der 2. Einer mit dem vorletzten Einer
u. s. w.; ferner der 1. Zehner mit dem letzten
Zehner u. s. w. endlich (nach R. N. u. Raschi)
bei den 5 Finalbuchstaben (ך = 500; ם = 600;
ן = 700; ף = 800; ץ = 900) der 1. Hunderter
mit dem letzten Hunderter verbunden, in der
ersten Zusammenstellung je 10; in der 2. je
100 in der 3. je 1000 ergeben u. zur Permu-
tation der Buchstaben dienen.) שכן באטבח
קורין לסהדה מנון (משלי כ"ט כ"א) בר"ג דהחליל
חמשה וששה (סוכה נ"ב:) פי' כגון א"ת
ב"ש כן א"ט, ב"ח, ג"ז ד"ו; י"צ, כ"פ, ל"ע, מ"ס

---

[1]) כ"ה בדפי' וויניצי' ואמש' ועיי' בעל מ"כ לבמ"ר הנ"ל אבל בדפ"ר וכ"י ערוך גם שם אימא. [2]) עיי' רימ"ז בט"ר ח"א ק"ם ועיין עוד כארטיאל ז', ל"ז. ב', פערסיאוס ד', י"ג וכן היה אות Θ מצבת יד על נפשות של בית החיים עיי' ע"מ יתנית של פאססאָו ב', אלף ל"ז. — [3]) כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד ה"ב, ובכ"י ב"ר מודרא קאלא. [4]) בעה"ק היטב ע' מיוחד, וכגי' רבינו אי' ג"כ בתשובת הגאונים שבסוף הי' הר"ן ובחי' הרשב"א וכ"ה בגליון כ"י מ' ועיי' ד"ס שבת צד ק"ו: ובנו"ג בט"ס בטבעי ועיי' עוד הפנים. [5]) בכ"י ה"ב רבא ובכ"י מ' לשבת ר' נחמן. [6]) בכ"י ב"ר שטרי טורא וצ"ל בתיבה אחת. והוא לאי"ט הרשומה.

ק״ץ, ר״ף, ש״ן, ת״ס. כת ראשונה י׳ י׳, כת שנייה מאה מאה, כת שלישית אלף אלף. נשארו הנ״ך שאין להם זוגות. סהדה: מנון [1]) במקום ס׳: מ׳; במקום שני ההי״ן: שני נונין, במקום ד׳: ו׳ [2]) [אחי״ה כפי׳ רבינו ממש פי׳ ג״כ רש״י ז״ל אבל הרש״ל שדא בה נרגא והוכיח דפי׳ רש״י במנחות זהו לאו פי׳ רש״י אלא פי׳ של רבינו ובאמת בע״י ראשון לא מנה רש״י אותיות הכפולים שהוא אלפים וגם לא נמצא עוד בש״ס ובמדרשים וגם קשה להולמו פי׳ של ר׳ נתן עיי׳ ברש״ל. ונמצא עוד אטב״ח בשמו׳ רב פמ״ז בזה״ל: הן עם לבדד ישכון (במדי׳ כ״ג, ט׳) מהו הן כל האותיות מזדווגין חוץ מב׳ אותיות הללו כיצד א״ט הרי י׳ ב״ח הרי י׳ ג״ז הרי י׳ ד״ו הרי נמצא ה׳ לעצמה וכן האות הנ׳ אין לה זוג, י״צ הרי ק׳ כ״פ הרי ק׳ ל״ע הרי ק׳ מ״ס הרי ק׳ נמצא נ׳ לעצמה אמר הקב״ה כשם ששני אותיות הללו אינן יכולין להזדווג עם כל האותיות אלא לעצמן כך ישראל וכ׳ וכן הובא בילק׳ ראובני פ׳ בלק דקמ״ז ע״ב, אבל בילק׳ שמעוני רמז תשס״ח (בשם ילמדנו) דורש הן בל״י (ἕν) אחד אינן מתחשבין עם אומה אחר׳ ואח״כ הביא דרשה של אטב״ח. ובתנחומ׳ בלק רצ״ג: בענין אחר. ובענין משלי כ״ט, כ״א הובא הדרש ג״כ בילק׳ משלי רמז תתק״ב יהיה מנון שכן בא״ט ב״ח קורין לסהדא מנון. ועיין במנוה״מ נר א׳ כלל ב׳ ח״ג פ״ז. ועוד שם דבי רב אחא בר חנינא אמרי שכן בערביא קורין למנון סהדה. וכן הוא בילק׳ כ״י ושם ר׳ אחא בר חמא א׳ במערבא קורין לסהדה מנון וגי׳ המנוה״מ עדיף עיי׳ ד״ס סוכ׳ פ״ד: ודע דבש״ס בדפוסים כתיב באטב״ח של ר׳ חייא, אבל בכ״י שם באטב״ח דבי ר׳ אחא בר חנינא. וכן עיקר. אבל בע׳ שלנו השמיטו המעתיקים תיבות „דבי ר׳ אחא בר חנינא״ אחר מלת אטב״ח וכן בע׳ מנון. אבל שם בכ״י שלי ובשני כ״י אחרים איתא באטב״ח דבי רבי וצ״ל דבי רבי אחא בר חנינא].

אָטָד (bh; בל״ס הַטָּטָא = אַטְּטָא, אֲטָטָא = Tg. ל״י Ἀταδίν ל״ם אטדא בל״ע اطد (Stechdorn, הבוסנה והאטדין יש להן שביעית במס׳ שביעית פר׳ כלל גדול (ז׳, ה׳) פי׳ אטדין הן עכביות ומיני הדס הן (א״ב לשון מק׳ זה ויבאו עד גורן האטד (בראשי׳ נ׳, י׳). [אחי״ה ירוש׳ כלאים ספ״ה הל׳ ח׳ ד״ל. הדמוע והאטד, וכן בירו׳ ברכ׳ פ״ו סה״ל א׳ ד״י: סוט׳ י״ג. ויבאו עד גורן האטד וכי גורן יש לו לאטד . . . כגורן זה שמקיפים לו אטד. ובב״ר פ״ק וכי יש גורן לאטד אלא אלו הכנעניים מלמד שהיו ראויין לדדוש כאטד . . . ירוש׳ נדרי׳ פ״ז הל׳ י״ד ד״מ. שלח ליה רבי (לר׳ חנניה שרצה לעבר בח״ל עיי׳ ברכו׳ ס״ג. וירוש׳ כתוב׳ פ״ב סה״ל ו׳ דכ״ו ע״ג) אם אין את מקבל עליך צא לך למדבר האטד ותהא שוחט ונחוניון זורק—ושם מדבר אחד קרוב לירדן נקרא אטד. ואולי מושב השומרונים היה ובזה מובן הענין. וראיה מברכו׳ ס״ג: (עיי׳ ע׳ אחיה), ואמרו לאחינו שבגולה אם שומעין (שלא לעבר כחנניה) מוטב ואם לאו יעלו להר אחיה יבנה מזבח חנניה ינגן בכנור ויכפרו כולם ויאמרו אין להן חלק באלהי ישראל. ובלי ספק הר הזה הר גריזים הוא הר הקודש של שומרנים (כותים) עיי׳ סוט׳ ל״ג: ירוש׳ סוט׳ פ״ז הל׳ ג׳ דכ״א ע״ג. ספרי ראה פיסק׳ נ״ו].

☞ **אַטוּ** (המלה נמצאת רק בבבלי ובשתי הוראות א׳) כמו בשביל dann, ב׳) בדרך שאלה ותימה denn, dann, alsdann בל׳ בקטרית adha, atha, at) גזרינן הא אטו הא פי׳ בעבור, ואטו ואמטו, ואמטול ומטול ד׳ תיבות אלו מענין אחד הם). [אחי״ה ולי נראה כי אטא בל׳ פרסי הוראתו עוד, גם כן, ובל׳ תימה אם כן. וטעם גזרינן הא אטו הא גזרינן בזה ג״כ ענין אחר עוד דבר אחר. ובל׳ תימה וכי אם כן זה. לדוגמ׳ ראה ביצת כ״ג. גזרינן קרצוף אטו קרוד. שבת קכ״ד. גזירה י״ט אטו שבת. גיטין נ״ג: קנסו שוגג אטו מזיד. קדושי׳ ב׳: ותני תרתי אטו חדא. — סנהדרי׳ ל״ג. אטו אנן קטלי קני באגמא (עיי׳ ע׳ קטל א׳) יומ׳ ו׳. יבמו׳ ל״ג. כתוב׳ ק״ה. קידושי׳ ל״ג. גיטין ל׳. אטו ברשיעי עסקינן. קידושי׳ י״ג. אטו כולהו נשי דיני גמירי. פסחי׳ מ״ב. חולי׳ נ״ח: אטו בולהו חדא מחיתה מחיתינהו (עיי׳ רש״י חולי׳). כתוב׳ פ״א: אטו ר׳ חנינא בר פפי כיפי תלי לה (עיי׳ ע׳ כפי א׳). ברכו׳ י״ח: אטו כולי עלמא בני מתא נינהו (עיי׳ ע׳ איש). סנהד׳ כ״ט. אטו בקבא דקירא אידבקנא בכו. ב״מ פ״ד. אטו לא ידענא דשפיר קאמינא. שם צ״ג: אטו יעקב אבינו חזן מתא הוה. שם ע׳. אטו במנהגא תליא מילתא. ב״ק ל״ו: ערכי׳ כ״ג. גיטין ל״ג. נזיר כ״א. אטו תנא כי רוכלא ליחשב וליזיל. ובעל כ״כ גוזרו מל״י φθ על כן, והרב החכם שטיין, טערמינאלאגיע מל״י δθ ורשד״ל בכ״ח ב׳ קס״ו ובדקדוק של לשון כשדי נעתק לל״א מהח׳ קריגער צד ק״ה גוזרו מקיצור על טענא].

---

[1]) כצ״ל עיין פירוש רש״י, בדפ״ר ופיז׳ ב׳ ה׳ ובדפי׳ וויניצי׳ ובכ״י ע׳ בשני ההי״ן. [2]) ובכ״י ה״ב בלי ספק מהגהת הסופר נמצא הסיום: ובספר אחר מצאתי כר״ג ס׳ ומ׳ מכת שניה ה׳ נ׳ מכת הנ״ך ד״ו מכת ראשונה.

אֲטִיטְס (Titus, Τίτος röm. Familienname, prosth.) א. העלה בכורות מבבל בס' חלה (ד' י"א) ובתמורה [1] בפ' אלו קדשים בגמ' דאם באו תמימים (כ"א.) פי' שם איש (א"ב בנוסחאו' דידן כתוב במש' חלה בן אנטינום ובתמו' בן אנטיגנוס) [אחי"ה גירס' רבינו קב ונקי דכן הוא בירוש' מש' חלה ובכ"י חלה ובכ"י תמורה (ד"ס חלה הנ"ל) בן אטיטס וכן הביאו תשוב' הרשב"א סי' תכ"ז ובס' היוחסין ע' ניתאי הארבלי.]

אֲטִיפֵי (בל"פ טֿוּב Höhlung im Käse, Auge, Falte; בל"ס טְפָיָא Verborgenes, Inneres) ביני אטיפי [2] בע"ז בפ' אין מעמידין בגמ' דואלו דברים (ע"ז ל"ה:) פי' כיון שיש כ פ י ל ו ת בתוך הגבינה י"ל חלב טמא שם ומכוסה מן העין ואינו ניכר. [אחי"ה למלה זרה זו יש לה שני פירושים כי טֿוּב בל"פ עין וכפילות ר"ל קמטות ובל"ס טְפָיָא טעמה מה שמכוסה מן העין].

☞ **אֲטַל** (werfen, steigen והוא אַפעל משרש נטל וכה בל"ס) תרג' לסקול [צ"ל לרגום] אותם באבנים (דברי' י"ד, י') לאטלא יתהון באבניא. [אחי"ה ועיי' ג"כ תרג' שמו' ח', כ"ב, ויקרא כ"ד, י"ד, ט"ז; דברי' י"ג, י"א, כ"א, כ"א].

☞ **אַטְלֵיטִין** (Kämpfer, fechter) כן בנסחאו' שלנו. הערוך גרס אתליטין ע"ש.

אַטְלִיס (κατάλυσις Herberge, Wirthshaus, wo die Zugthiere ausgespannt werden, Markt [s. das.] עטליז=קטליז) נמכרין באטלס במשנת תמורה בפ' אלו קדשים (כא.) ובבכורו' בפ' כל פסולין (ל"א.) [3]. עטליזה של עזה בלפני אידיהן בגמ' דעיר שיש בה ע"ז (ע"ז י"א:) פי' אטלס קצבות ויש שם עצים מתוחים וברזלים נעוצין בהן ותולין בהן הבשר. בב"ר פר' ויחן את פני העיר (פ' ע"ט) התחיל מעמיד אטליסין ומוכר בזול הדא אמרן שאדם צריך להחזיק טובה למקום שיש לו הנאה ממנו פי' אטליסין שווקין כמו עטליזה של עזה (א"ב פי' בל"י דבר נקי מן המכס [frei von Staatsabgaben ἀτελής] והירידים קבועים מדי שנה בשנה במקומות רבים היו חפושים). [אחי"ה ולא היא אלא אטלים, אטליז, עטליז כמו קטליז עיי' ערכו הוא בל"י כמו שרשמנו וכן הוכיח בטוב טעם ודעת בעל ע"מ [4]. וכן חולי' צ"א: אטליז של אמאוס. ערכי' כ"ד. אם ממתינין אותה לאיטלס. פסיקתא דר"כ עשר תעשר דצ"ח: לאחד שהיה מוכר טלית באיטלס . . . בב"ר פע"ט נילק' וישלח רמז קל"ג שהיו עושין איטליסין ומוכרין בזול. ובקהל' רב' י', ז' פ' חופר גומץ ובמד' אסתר פ' גם ושתי שהיה עושה אתלים ומוכר להם בזול עשו אתלים ומכרו בזול עיי"ע אתלים. בב"ר ל"ז היו מעמידין הוטלסין (צ"ל אטלסין). במ"ר פ"כ ויבאו קרית ח ו צ ו ת שעשה שווקים של מקח וממכר ועשה לו אטליז. ובתנחומ' בלק דרצ"ב כתיב אטלים. ובע' אסלטין אזכיר לך בעה"י גירס' מוהר' רשב"י סיריליאו שגורס אטלסין].

אִיטַלְקִי (italisch, l. italicus, a) ככר דבילה של ששים מנה באיטלקי בריש שביעית (א', ב'). איסר האיטלקי בריש קדושין (ב'.). ובפ' אלו טרפות (חולי' נ"ד.). בפונדיון האיטלקי בכלים בפ' כל בעלי בתים (פי"ז, י"ב). לוג יין באיטלקי [5] בפ' בן סורר ומורה (סנהדר' ע'.); פי' איסר האיטלקי שהיה בימי משה רבינו כמפור' בגמ' בקדושין (י"ב.) כמה פרוטה אחד מח' באיסר האיטלקי ואמ' וכ"ת הני מילי בדורו של משה. ואיטלקי הוא איטליא (Italia) [אחי"ה כלומר תואר השם של שם עצם פרטי איטליא]: מאי אלישה היה מכסך (יחזק' כ"ז, ו') תרג' ממדינת איטליא. מאי כתיים (שם כ"ז, ו') תרג' ממדינת איטליא. כתים ודדנים (בראש' י', ד') תרג' ירוש' איטליא. וכן בב"ר [6] פל"ח (ל"ז). וצים מיד כתים [7] (במדבי כ"ד, כ"ד) תרג' ירוש' איטליא דהיא רומי. יושבת בארץ עוץ (איכ' ד', כ"א) תרג' דמתבניא באיטליא. [אחי"ה וכן בב"ר פס"ז משמני הארץ יהיה מושבך זו א י ט א ל י א. וכן בילקוט. ודע שחסר מלת יון, אבל רש"י בפי' על פסוק (בראש' כ"ז, ל"ט) הביאו מאמר שלם זו א י ט ל י א ה של יון וכן בתשבי ע' אטליא: וסיים אמר לי הקרדנאל שהיא המחוז הנקרא קלאברייא שהיא ארץ שמנה מאד עכ"ל. וכבר העיר בעל ע"מ [8] שכוונת המדרש על כל חלק מאיטליא הדרומית הנקרא אצל הקדמונים ארץ יון הגדולה (Magna Gräcia) בעבור שישבו בה היונים מימים כבירים והיתה אדמתה

1) בדפ"ר פיז', וויניצי' בש"ס בתרומה. 2) כ"ה בכ"י ג"נ ב"ר ודפ"ע האחרונים אבל בדפ"ר ובכ"י וי"ו ל"ד ה"ב אטייפי והיותר נכון בנוסחי' אטפי. 3) בנר"ג שם אטלז ובע"ז עטלוזא בב"ר הטלסין. 4) צד רנ"ט ועיי' רימ"ז בט"ר ח"א קל"ו. 5) כ"ה לנכון ג"כ בירושלמי סנהדרין פ"ח ה"ב, ובבבלי הגי' האיטלקי. וכן בויק"ר קלס"פ ל"ז רביעית יין באיטלקית כלומר במדת איטלקית ועיי' עוד ירושלמי שבת רפי"ח דט"ז ע"ג וירו' שקלים רפ"ג ה"מ"ז: יין איטלקי. ירושלמי נדרים רפ"ג דל"ז ע"ד כגרים האיטלקי. 6) ובנו"ג שם: איטלייה דדרנייא צ"ל דורדניא וכ"ה בתי"ר אי' לשם והוא שם עיר המפוארת Dardanien שנקראת Troja עיי' ע"מ של ערש וגרובער חכ"ג צד ק"ט. 7) עיי' ספרנו על העתקת פרסי' של ריב"י טאווס צד רכ"ב והלאה. 8) צד מ"ג והלאה.

משובחת מאד. ובמגיל׳ ו׳: (דפוס וויניציאה) ובע״י שם: אמר עולא איטליא של יון זו כרך גדול של רומי וכ׳ והוכיח הגאון שי״ר שהיא העיר (Constan-tinopolus) ר״ל עיר של קָאנסטאנטין והיא נקראת רומה חדשה ובפי הסוריים רומי חדתה ובעבור שבעיר ביצאנץ היו מדברים יונית קודם שלכדוה הרומיים וגם אח״כ ע״כ קרוה איטליא של יון ועיי״ע ארם א׳].

אוֹטֶם בל״ם אַטִימָא (verschlossen verstopft, verdecken, והוא מל״מ, ובל״ע اطم) בריאה בפ׳ אלו טרפות בגמ׳ דהריאה (חולי׳ מ״ז:) פי׳ מקום עמוק יבש שאין הרוח מהלכת בו קורעין אותו מקום קרע [1]), אם יש בו שחין מחמת שחין הוא ואם לאו נותנין עליו רוק או דבר קל כגון קש וכדומה לו, ונופחין אם מבצבצת כשרה ואם לאו טרפה. פי׳ אוטם סתום כמו (מלכי׳ א׳ ו׳. ד׳) שקופים אטומים. האוטם [2]) (verstopfter Ort, Grundbau (בל״ע اطم Mauerwerk ו׳ אמות במדות פ״ד פתחו של היכל (משני ו׳). רואין את הטומאה כאילו הוא אוטם באהלות פ״ו אדם וכלים (משני ה׳). כיפה כנגד האוטם, בפרה בפ״ג שבעת ימים [3]) (Gewölb) (משני ו׳). וכבש היו עושים מהר הבית להר המשחה כיפין על גבי כיפין כיפה כנגד האוטם מפני קבר התהום שבו כ״ג שורף את הפרה ופרה וכל מסעדיה יוצאין להר המשחה (פרה ג׳, ו׳). פי׳ היה עושה כיפה אחת ועושה לה ירך עד שיגיע להר המשחה והירך יקרא אוטם ואח״כ עושה כיפין על אילו הכיפין ולא היה מכוונין כיפין ע״ג כיפין ואוטם כנגד אוטם אלא כיפה כנגד אוטם ואוטם כנגד כיפה כדי שיהא תחת כל הכבש חלול ואם היה אוטם לא היה תחתיו חלול והיתה טומאה בוקעת ועולה (א״ב פי׳ אִיטוּם בל״י (αἴθουσα, d. i στοά (bei Hom.) = oben bedeckte nach vorn offene, der Sonne ausgesetzte Vorhalle) בנין עשוי על עמודים ואולם אשר גגו סתום וצדיו פרוצים בנוי לטייל בו). [אחי״ה הרב מוספי׳ שגה ברואה ואין לשבש הנוסחאות לקרא איטום, שנגזרת מל״מ אטומים כדעת רבינו ואטם וטמם שוים. וכן נדה כ״ד. גוף אטום. ירוש׳ נדה פ״ג ד״נ ע״ד טיבורו אטום . . . ירכתו אטומה . . . נקובתו אטומה, גולגלתו אטומה וכ׳. ירו׳ ב״ב קרוב לספ״ב די״ג ע״ג כותל אטום. זבחי׳ ס״א: מזבח אדמה שיהא אטום באדמה. סנהדר׳ מ״ד: אוטם עוונותיהן של ישראל. עיי׳ ע׳ איטמון.]

אַטְמָא (בל״ם אַטִימָא Schenkel, Hüfte, Flanke alles Dichte, Compacte; aber auch = בל״ע = معظم Schenkel) אי דדפנא [4]) אי דאטמא באלו מציאות (ב״מ כ״ג:). קם אטמא (die feste Masse) בנהר מלכא בר״ג די׳ יוחסין (קדושי׳ ע׳:). אטהמתא דשורה (die Flanken, Vorsprung der Mauer) בכיצד מעברין בגמ׳ דאין נותנין קרפוף (עירובי׳ נ״ז:) פי׳ ירכות של חומה. [אחי״ה וכן חולי׳ מ״ב: בוקא דאטמא (עיי׳ ע׳ בקא). שם ח׳. אטמי דקיימין לקורבנא (עיי׳ ע׳ קרבן) שם צ״ז: הנהו אטמהתא. סנהדר׳ נ״ט: תרתי אטמתא. מדר׳ איכ׳ פ׳ רבתי נסב תרין אטמתא ויהב לתרין בנוהי. ב״ב ע״ג: חדא דלי אטמא. שבת מ״ט. ביני אטמי. פי׳ אטמא בל׳ סורי כל דבר עב וחזק ומזה גם בהשאלה ירך וכן אטמא בל׳ צאבי ירך וכ״ה בל״ס וע׳ [5]) וכ״ה בתרג׳ שני א׳ ב׳ בקצת דפו׳].

*אַיטַם (בל״ע أُوْلَام רבי׳ מהיחיד أزمة Eingang, Portal) מדר׳ איכ׳ רב׳ פ׳ העִיר אזיל אשכחינין לההוא דיראתא דאיטם קמייתא נסבין מן אונקא דאיטם תנייתא נסבין מן פלגא אונקא דאיטם תליתאי לא ארגשון כלל לקיים מה שנאמ׳ העיר רבתי עם. כלומר מספר יושבי ירושלים כל כך גדול היה שהיה מעשה דסוחר אחד עלה לירושלים ועמו מאתים גמלים טעונין פלפלין ומכר כל הפלפלין בדירה אחת שהיה לה ג׳ פתחים כלומ׳ ג׳ חלקים. אנשי פתח או חלק ראשון של אותה דירה לקחו כל אחד ואחד במשקל קטן אונקיא (Unze) ואנשי של פתח שני מאותה הדירה לקחו כל א׳ וא׳ רק פלגא מהך משקל ואנשי של פתח שלישי לא מצאו ליקח רק לכל א׳ כל כך מעט עד שלא הרגישו בו כלל במשקל ע״י מיעוטו עיי׳ במ״כ.

*אִיטְמוֹן (פי׳ إِثْم בל״ע פשע Vergehen וא״כ איטמון der Engel, der über das Vergehen gesetzt ist) בסנהד׳ מ״ד: וילק׳ יחזק׳ רמז שנ״ג לך אמור להם לישראל אביך האמורי ואמך החתית (ביחז׳ ט״ז, ג׳ כתיב חתית) אמרה רוח פסקונית לפני הקב״ה רבש״ע אם יבא אברהם ושרה . . . ומכלים אותם וכ׳ ומי אית ליה

---

[1]) כ״ה בדפ״ר ופיז׳, ובשדפ״ע חסר. [2]) בכ״י ל״ד בהיטב המשך של ערך וכן הבין פיה״מ לרמב״ם שגזרו מלשון קשה וסתום עיי׳ לפרה שם ועיין עוד המפרש למדות. [3]) בדפ״ע כאן התיבות אשר הדפסנו לעיל אחר ואם לאו טרפה פי׳ אוטם וכ׳ וכ״ה ישר בע״ק, ובדפ״ע סירוס וערבוב המאמר הוא. [4]) בכ״י ה״ב בט״ס דארפקא ועיי׳ עוד ע׳ אמץ ב׳ הערה ד׳ ונראה שהוא כנוסח דדפקא כמו שאי׳ לפנינו אבל גי׳ הפנים יותר טוב ורש״י לפי׳ ב׳ בב״מ הנ״ל לועז פלוק״ן והוא בל״ע Flanke, flanc ומבנין נאמר בהשאלה flanc d'un bastion ובזה הענין ג״כ ציון בקידושין. [5]) עיי׳ גיזיניאוס תיזוירוס ע׳ עטן.

רשותא כולי האי (רש״י: להטיח דברים כלפי מעלה) אין דא׳ ר׳ יוסי בר׳ חנינא ג׳ שמות יש לו פיסקון איטמון סיגרון (ובילק׳ וכן בע׳ פסק כתיב פסקון אטמון סגרון). פיסקון שפוסק דברים כלפי מעלה, איטמון שאוטם עונותיהן של ישראל, סיגרון כיון שסוגר שוב אינו פותח (רש״י כיון שסוגר שאין לו רשות לבקש רחמים כיון שגברה חימה. שוב: אין מלאך אחר פותח בבקשה כי לא יועיל). זה המאמר הקשה בהשקפה ראשונה אין לו הבנה כלל כי במה יוצדק הקושי׳ העצומה, ומי אית ליה רשותא כולי האי, במה שתירץ שיש לו ג׳ שמות ומה ג׳ שמות הללו, רש״י ז״ל פי׳ שרוח פסקנית גבריאל הוא. וכן פי׳ הרשב״א לב״ב ע״ד: חכמינו ז״ל כנו בכל מקום מדת הדין לגבריאל כאמרם בא גבריאל וחבטן בקרקע, גבריאל בא להפוך את סדום עכ״ל וכבר נסיתי את חילי בזה הענין במאמרי במ״א [1] בכל זאת במקומנו קשה הדבר להולמו אדרבה נראה בברור שרוח פסקנית שמו ג״כ אטמון שאוטם עונותיו של ישראל. ועוד שנינו ביומא ע״ז. (לפי דפוסים ישני׳ וע״י, ובדפוסינו נשמט) אמר הקב״ה מי הוא זה שמלמד זכות על בני אמרו (לפניו רבש״ע) גבריאל. (עיי׳ ד״ס יומא קכ״א.) ומזה לכאורה ראיה לפירש״י שמלאך גבריאל הוא רוח פסקונית דגם הוא מלמד זכות על בני ישראל וכן מצאנו במנח׳ כ״ט. גבריאל חגור כמין פסיקיא היה והראה למשה מעשה מנורה. אבל ידע תדע שג׳ שמות אלו מל׳ ערבי נגזרו, אטמון כמו שרשמנו עון; פסקון הוא فضح כלימה ובזיון; וסגרון הוא ضجر כאב וצער. ולפי זה המלאך ההוא ממונה על עונות, על כלימה ועל צער ומאחר ששפך הקב״ה בוז וכלימה על גזע של ישראל אמר רוח פסקנית הוא פסקון מלאך הממונה על הבזיון: רבש״ע אם יבא אברהם ושרה ויעמדו לפניך אתה אומר להם ומכלים אותם? והקשה הש״ס ומי אית ליה רשותא (להתרים דברים כאלו כלפי מעלה) ותירץ אין דיש לו ג׳ שמות כדאמרן והמלאך משגיח על עונות ובזיון וצער ובודאי הקב״ה לא עביד דינא שלא כהוגן. וטעם המלות נעלם מלפני בעל המאמר ודרש מה שדרש. ובמ״א [2] הרחבנו אמרנו בזה הענין באופן אחר. וזה נראה לי יותר קרוב לאמת.

אֲטִימַטוֹן (unschätzbar, ἀτίμητον) ב״ר פר׳ ויאמר אלהים אל נח ואני הנני מקים (ס״פ ל״ה) ארטבן שלח לרבינו (צ״ל לרב) מרגליות אטימטון פי׳ בל״י דבר אשר אין לו ערך. [אחי״ה ובירוש׳ פיאה פ״א הל׳ א׳ דט״ו ע״ד איתא ארטבן שלח לרבינו הקדוש חד מרגלי טבא אַטִימֵיטוֹן. ותחת רבינו הקדוש צ״ל ג״כ רב דרב היה נקשר בקשר אהבה עם ארטבן שהיה סוף של מלכות של פרסיים עיי׳ ע׳ ארטבן וכן נראה מע״ז י׳: אדרכן (צ״ל ארדבן) שמשיה לרב . . . כי שכיב אדרכן (ארדבן) א׳ רב נתפרדה חבילה, כלומ׳ חבילת אהבה וריעות. וכבר דברנו בזה במ״א [3] — ובשאלתות דר׳ אחאר״פ עקב איתא בטעות מרגליתא אנטימיטון וצ״ל אטימיטון כבירושלמי הנ״ל.]

אֶטָיְמוּם (bereit, gegenwärtig, ἑτοῖμος, ἕτοιμος) בב״ר ברי״ש וירא אליו פמ״ט (מ״ח) אלהים נצב בעדת אל (תהלי׳ פ״ב, א׳) ר׳ חגי בשם ר׳ יצחק אמר עומד אין כתיב כאן אלא נצב אטימוס הד״א ונצבת על הצור (שמות ל״ג, כ״א). וכן בפסיקת׳ דהחודש (דמ״ט.) ר׳ חגי בשם ר׳ יצחק וכ׳. פי׳ איטימוס מוכן בל״י. תרג׳ גלוי לכל העמים להיות עתידים (אסתר ג׳, י״ד) אתגלי לכל עממיא דיהוון איטימוס עבידין ליומא הדין. [אחי״ה וכן במד׳ חזית, ב׳ ט׳ פ׳ דומה מהו נצב איטימוס. בב״ר פ״ק דאם איתבעית אנא קאים אוטמים צ״ל איטימוס. ובסוף כלאים בירוש׳ (פ״ט הל׳ ב׳ דל״ב:) איתא: אנא מעתד וזה ממש העתקה עברית של איטימוס].

אֶטָיְמַסִיאָה [4] (vorbereitete Stelle, Station, ἑτοιμασία ἑτοιμότης) ומתקן לו אטימסיאה בשלח לך בילמדנו (בתנחומ׳ ליתא) (א״ב מצאתי גירס׳ זו במדב׳ רב׳ אבל בילמדנו לא מצאתיה.) [אחי״ה וכן אית׳ במ״ר קרוב לס״פ ט״ז בנוהג שבעולם אדם קונה עבד שאם יצא לדרך יהא עבדו קודם ומתקן לו איטימסייה ואני לא עשיתי כן אלא אתם עבדי ואני הייתי מתקן איטימסייה].

☞ אֵטֻן (Seil, Strick, aeg. W. (s. Ges. th. 1. 77) vgl. اصن בל״ע Zeltstrick, تونه בל״פ unverarbeitete Fäden) תרג׳ וחבלים בראשיהם (מלאכי׳ א׳, כ׳ ל״ב) ואטונין ברישיהן ובל״מ אטון מצרים (משלי ז׳, ט״ז). [אחי״ה וכן בר״ה כ״ג. ואטונא דכיתנא. תוספתא מעשרות פ״ג אטונין והוצני פשתן].

☞ אִיטְנִי (בל״ם אוּדְנָא Gefäss, Behältniss, nach Raschi Schlauch = تون בל״פ א prosth.) גמ׳ דסוט׳ פ׳ עגלה ערופה (מ״ח:) ומניחין אותו באיטני של אבר, פירש״י גובתא והיא שפופרת. [אחי״ה כך הוא פירש״י גובתא מש״א בלע״ז והוא

---

[1] עיין על המלאכים ושדים צד ל׳. [2] עיי׳ כ״ע אונגארישע יידישע וואָכענשריפט ח״א צד שע״ה. [3] עיי׳ מאמרנו על המלאכים ושדים צד ט״ו. [4] בכ״י ו״ו אטימיסיאה ובכ״י ה״ב איטמוסיא.

(Schlauch, fr. manche) ולפי זה גובתא ט"ס תחת קופסא (Kästchen, capsa) עיי' ע' קפסא וכן טון כל"פ חמת. והרב מוספי' טעה לפרש גובתא מענין קנה חלול ובעבור זה מוסיף על פירש"י והיא שפופרת והוציא המלה מל"י (Trichterchen, ἠθάνιον) ולא היא דסמך ליה "מלאה סובי שעורין" וזה לא שייך כלל להוראת גובתא. ורבינו בע' טן ז' גורס בטני. וזה ראיה לפירושנו שהמלה מל"פ נגזרת והאל"ף נוספת. וגם יתכן להיות מלה סורית כמו שרשמנו].

*אַטְנַם ([צ"ל אַנּוֹנַם] (Getreidevorrath, annona במגיל' אסתר רב' א' ט"ו פ' והקרוב: אדמתה שהיה ממונה על אטנם. המחוקקים הדביקו הנ' והו' ועשו מהם ט' כמו באבהטס וצ"ל תחת אטנם (ולפנינו בטעות אטנים!) אנונם (עיי' ע' אנונה) פי' ממונ' על אוצר חטים ויבול אדמה וכיוון על שם הפרטי אדמתה מלשון אדמה. וכבר התקינו מעוות הדפוס בעל כ"כ ח'. ורימ"ז בט"ר ח"א, ל"ה.

☞ אֲטוּנָס (Thunfisch, Θύννος, thynnus) חולי' בפ' אלו טרפות (ס"ו:) וע"ז בפ' אין מעמידין (ל"ט.) אקונס ואפונס כספתיאס ואכספתיאס ואטונס אף בע"ז גרס כסספטיאס. [אחי"ה לפנינו בע"ז איתא כטספטיים ואכספטיים ואוטנס] פי' טונס בל"י ורומי מין דג גדול ושמן נכבש בציר עיי' טונס).

אִטַּפַּח ([צ"ל אִתְּפַּח] בל"ס נפח בל"ע نفخ = zu Kräften kommen; eig. anschwellen, (d. i. an Kraft, ר' זירא בר"ג דג' שאכלו (ברכו' מ"ו.) פי' קם מחליו (א"ב אתפח עבד סעודתו לכולהו רבנן גרסינן בנוסחאות). [אחי"ה וכן הוא בכ"י ברכו' (עיי' ד"ס קכ"ב:) ובכן כל איתפח ומיתפח דש"ס וכן הביאו רבינו בעצמו בערך תפח ג' ועיקר השורש נפח ובְאִתַּפְעַל: אִתַּפַּח כתרג' איוב י"ט, כ"ו לפי גירס' כ"י. וגם יש לדקדק ולקרא אִתְּפַּח (sich ausdehnen, weit werden, d. i. an משורש פוח Kraft) בל"ע فاح שהוראתו בל"ע מתרחב ומרויח ועוד ענינו כל"מ נשף = נשם (blasen) כמו שמצאנו ג"כ אינשם בענין בריאת הגוף עיי' ירוש' קידוש' א' ב'; ירוש' כלאים פ"ט הל' ג' ועיי' ע' נשם.]

*אֲטַפְתָּא עיי' ע' ארכבתא וע' בכרא.

אֲטַקְטִיקְיָא-(unmässig, ausschweifend, ἀτακτικός-ἄτακτος) בפסיקתא דאיכה שריך סוררים (דקכ"ב:) בר קפרא אמר ארכי בריונם [1] [צ"ל ארכי בריונים] (Erzplagegeister, ἄρχι u. βαρυνέω, plagen, belästigen) דהוון אינון אטקטקיא. פי' שרים כסוסים [2] האוכלים בלא תרבות. [אחי"ה זה ל' פסיקתא: בר קפרא א' אדני מדיונים צ"ל ארכי בריונים] דהוו זיינים אטקטיא עכ"ל ובלי ספק שגם רבינו גרס זיינים תחת אינון של דפוסים ושל כ"י, וראיה לדבר מהך דפי' רבינו.. האוכלים בלא תרבות ודרש זיינים כמו סוסים מוזנים (ירמי' ה', ח') ובכ"י ודפוס ראשון נשמט "מוזנים" וכתיב רק סוסים ובדפוסים האחרים נשמט ג"כ מלת סוסים! אברא בערך שלנו אשר בעכרנו ידים רפות קלקלוהו כצ"ל: בפסיקתא וכ' בר קפרא אמר ארכי בריונים (עיי' ע' בריוני) דהוון זיינים אטקטקיא (או אטקיא). פי' שריך (כערוך הקצר) כסוסים מוזנים האוכלים בלא תרבות.] (א"כ פי' בל"י אנשי מלחמה בלי סדר ואינם שומעים לקול שרים). [אחי"ה ול"נ בל"י הרשומ' הפריז על המדה באכילה ובמשגל].

*אִטֵּר (gelähmt. eig. gebunden s. die h. Lex.) מנחו' ל"ז. אטר מניח תפילין בימינו שהוא שמאלו. שבת ק"ג. איטר יד. תוספת' ברכות פ"ה איטר ברגליו. מל"מ שופטים ג', ט"ו, כ', ט"ז.

*אֲטַרַבּוּלִים (Tripolis, Tarablus, Stadt am Fusse des Libanon, בל"ע طرابلس) בירוש' שבת פ"ג ד"ו ע"ג רשב"ל הורי באטרבולים מנורה קטנה מותרת לטלטלה. ובבלי שבת מ"ה: איתא הורה ריש לקיש בצידן מנורה הניטלת וכ' ושני הנוסחאות שוין דעיר טאראבלוס נחלקה לג' ראשים השייכים לצידון, לצור. ולאראדוס. וכעת נקרא טאראבלוס ג"כ סיני וזה מה שתרגם ר' סעדי' גאון הסיני (בראשי' י', י"ז) אלטראבלשיין [الطرابلسيين] אולי הוא טרפליא של עזרא ד', ט'.. ועיי' ע"מ של ווינער ח"ב צד תרל"ג.

☞ אֶטְרֹג (בל"ס אטרוגא. בל"פ ترنج, בל"ע اترج (Orange תרג' כתפוח בעצי היער (ש"ש ב', ג') אטרוגא ביני אילני סרק. [אחי"ה וכן בירוש' ע"ז פ"ב דמ"א. ולמיצע סכינא גו איטרוגא וסכינ' גו פוגלא. פי' כמו אתרוג (סוכה ג' ב') אתרוגגא (קידושי' ע'.) ועיי' ע' תרג ב'. וע' אֶתְרֹג.]

אִטְרוֹן (בל"ס טרוּנָא, אוּטְרָנָא Herrscher, (Tyrann, τύραννος, כפה ואגמון יום אחד (ישעי' ט', י"ג) תרג' שלטון ואטרון. וכן תרג' ראש וזנב כפה ואגמון (שם י"ט, ט"ו) (א"כ פי' בל"ר טירון (tiro) איש איננו מלומד מלחמה והוא נער בה עיי'

1) כ"ה בכ"י ל"ד ודפ"ר ובכ"י ו"ו הגי' ברינוס וצ"ל בריונים עיי"ע בריוני. 2) כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד דפ"ר ועה"ק אבל בשדפ"ע נשמט.

ע' טירון [צ"ל טרן ג'] ובנקודה אחרת (tyrannus) פירשו אגמון כמו מושל ומקצתם פירשוהו איש גבזה. [אחי"ה ודרש אגמון מל' הגמון בל"י ἡγεμών ובל"ס הֶגִימוֹנָא Anführer].

☞ אִיטְרִין (Gericht von Fadennudeln בל"ע إِطْرِيَه בל"ס איטרין אטרין) ירוש' דחלה פרק חמשה דברים (פ"א הל' ו' דנ"ז ע"ד) איטרין מהו [צ"ל בגין דאנא בעייא למיעבד אצוותי אטרי מהו] דינסבנה ותהא פטורה מן החלה פי' בל"י ורימיי מין מאכל עשוי מן עיסה כמו חוטים ארוכים ודקים אבל הטריות דבר אחר הוא ע"ש). [אחי"ה הרב מוספי' כיוון על מלת (ἴτριον, itrium Kuchen, Opferkuchen) ולא נכון דִבֵּר אבל הוא בבירור מלה שרשמנו ומל' ערבי נגזרה וכן ממש בירוש' ביצה פ"א סהל' ח' ד"ס ע"ד הדא אטריתא ליבש אסור לקדירה מותר. וכתב רבינו יונה לברכות פ"ו ברי"ף דכ"ז: על מה דאמרינן לחם העשוי לכותח פטור מן החלה וכתב וז"ל: ומזה הטעם יש להתיר חוטי הבצק שנקראין בלי' המשנה אנטרי"ה [צ"ל אטריה] ובלע"ז וירמזלילמ"ש Fadennudeln it. vermicelli, fr. vermicelles) ובערבי אטריה, וכ' עכ"ל. ולפי זה מה שכתב ר' אשר לפסחיי ל"ז. סי' ט"ז אבל וורויזו"ש שקורין לטריי"א ט"ס הוא וכצ"ל וורמיזללי"ש שקורין [בערבי] אלאטריה].

☞ אטורנגא צ"ל אֲכוּוַאנְגַר) Essenaufseher, Tafelmeisters. Vul. 1,739 خوانگر=خوانگر מסכת כתוב' פ' אע"פ (כתוב' ס"א. חליף אזיל אטורנגא דמלכא פירש"י מושיב המנות לפני השרים). [אחי"ה לפי תיקון הרש"ל מושיב המזון לפני השרים וזה יותר נכון ולזה מסכים מה שאמר רש"י בלשוננו שינישקלאקו"ש (Tisch-servierer, fr. sénéchal, mittell. senescalcus) והמלה אטורנגא יש למחות מע' מילין של ש"ס, שאות ט' משובשת תחת כו והמלה אכוואנגר בלי' פרסי כמו שרשמנו איש הממונה על השולחן וכן במ"ק י"ב. רב חמא שרא להו לאבונגרי (וצ"ל לאכוונגרי) דבי ריש גלותא וכ' כן גירס' כ"י ש"ס ורש"י ד' וויניציאה (עיי' ד"ס מ"ק י"ח הערי ת') וכן בע' אכנגרי ע"ש. ופירש רבינו ורש"י במ"ק מסדרי שלחנות. ובע' כואנגר, כי כן גרס בטוב טעם רבינו תחת השיבוש של אטורנגא, פי' רבינו תבשיל וצ"ל מסדר תבשיל. ועוד י"ל שמלת אטורנגא ט"ס תחת אכורנגא ובאמת בע' כואנגר ציין רבינו שינוי נוסחא כורנגא לפי כ"י ו"ו או כוורנקא לפי כ"י ה"ב (ובדפוסי' וקצת כ"י כונדק) וזה ממש המלה פרסי' خورنگاه פי' איש שממונה על כל דבר אכילה. ובל' סורי כורנקס טעמו מבשל (Koch) ועיי' עוד ע' אכנגרי].

*אֶטְרָף (טְרָף = Blatt, bh.) גיטי' ס"ט: אטרף אדרא (ובע' אדר א' גרס טרף) ושם אטרף דעראי (ובע' עד ז': טרפא דערא). ב"מ קי"ד: הני אטרפי.

*1 אִי־ (א = 1 Vorschlagssilbe zu י; 2 prosth.) בא לפני י בראש התיבה כגון אימא, איקר, איקוטמא (עיי' ערכו), וכן תחת א' נוספת כמו: איהו, איהי, איפומא, איזקפא ועוד זולתם.

2 אִי (= אין abgeworf. wenn, wann) אי, דלמא, אלא, דהאי בפ"ק דתעניות (ט'.) ובר"ג דר"ה (ג'.) ובס"ג דגיטין (צ'.) ובס"ג דשבועות (מ"ט:) פי' כולהו צריכי דלא סגיא דלא לימא כהני לשני דאי מתרגמינן כי יקרא (דברי' כ"ב, ו') ארי היה משמע דצריך לחזור אחריו ואנן מפרשינן (חולי' קל"ט: עש"י רש"י) לכשיקרא לו ולא שיחזור אחריו להכי צריך לתרגם אי יערע [1]. כי תאמר בלבבך (דברי' ז', י"ז) צריך לתרג' דילמא, דאי אמרינן ארי הוי משמע דמצוה להרהר זה הדבר קמ"ל דילמא כלומ' הזהר בלבבך שלא תאמר זה הדבר. כי פתח תפתח (דברי' ט"ו, ח'.) הכי נמי אי הוה אמר ארי מה הוה משמע [2] כלומ' היכי מיתמר הדבר הזה לא תקפוץ את ידך מאחיך (דברי' ט"ז, ז') מאי כי פתח תפתח ארי תפתח אדרבה אם מיפתח לא הוה קפיצה ואי קפיצה לא הוה פתיחה אלא להכי מתרגמ' אלא מיפתח תפתח דהכי מיתמר לא תקפץ אלא מיפתח תפתח. כי גוע אהרן (במדבר כ', כ"ט) נמי אי הוה אמרינן ארי משמע דעדיין לא הוה מית אלא מיית והולך להכי אמר דהא מית אהרן שכבר נסתלקו ענני הכבוד על שכבר מת אהרן. ובאלו לשונות פליגי דבית שמאי ובית הלל (גיטין שם) מתרגמי' להאי כי מצא (דברי' כ"ד, א') כגון כי גוע אהרן, ור"ע הוה מתרג' ליה כמו כי יקרא. כך פירשו תלמיד מגנצא מפי המורה. ור"ח פי' בי"ש סברו האי כי מצא בה ערות דבר אלא אם מצא [3] בה ערות דבר הוא [4], ובי"ה סברי האי כי אי הוה כלומ' אי מצא אי לא מצא.

[1]) כ"ה בכ"י ד"ו ב' ובדפ"ע, בכ"י ו"ו א' הגי' אי יארע, כ"י ה"ב אי תיערי ובנו"ג בתרגום ארי תערע ויערע עיי' דוגמאות בעמת"ר של מהרי"ל ח"ב רמ"ו. [2]) כ"ה לנכון ברפ"ר אבל בשרפ"ע בט"ס אי הוה אמר ארי מיפתח תפתח.
[3]) ברפ' וויניצי' בט"ס אצא. [4]) כ"ה בדפ"ר אבל בשדפ"ע ערות דבר ערוה הוא ול' אינו הגון הוא.

(א״ב [1]) בל״י [εἰ] אִם!). [אחי״ה אי כמו אין וכן ברכ׳ ב׳. ג׳. פסחי׳ ט״ו. חגיג׳ ה׳. שבת ג״א: נ״ג. ס׳. עירובי׳ מ״ח. ס״ה. יומ׳ י״ז: י״ח. ב״מ מ״ז. ס״ט: פ״ד. צ״ח. ב״ק י״ו. ס׳: צ״ח. ב״ב ג׳. ד׳. מ״ק י״ח: כ״ח. תעני׳ ט׳. י׳. יבמו׳ ס״ד. כתובו׳ י״ז: ע״ז. קי״א. גיטי׳ נ״ח. נדרי׳ ג׳: נ׳. סנהדר׳ מ״א: ס׳: ק״ב. חולי׳ ד׳. מ״ה. ק״ז. ק״י. ערכי׳ ו׳. מנחו׳ נ״ג: מכות כ״א. (יבמו׳ צ״ב. ב״מ י״ז.) יומ׳ ע״ז. קידושי׳ ל״ג].

3 אִי (= אַי וכ״ה בל״ע اى ובל״י ἀί, αἰ̃ ובל״ם אוֹ והיא מלת הקריאה! (ach! weh! אי שכר (משלי ל״א, ד׳) או כתיב בוי״קר ב) בויהי ביום השמיני (פי״ב). [אחי״ה וכן ירו׳ שביעי׳ פ״ד דל״ה: אי לי. ירוש׳ כלאים פ״ט דל״ב: אי לכם חיות . . אי לכם עוברות. ירוש׳ שקלי׳ פ״ה דמ״ט: אי לי שאני רואה אותך כן. ירוש׳ ע״ז פ״א דל״ט ע״ג, ירוש׳ יבמו׳ פי״ג די״ד. אי לו על אשתו ואי לו על אשת אחיו].

*4 אִי [בל״פ ايا, اى = εἶα, ἔ, !ei! oh) ר״ה י״ט. אי שמים. תעני׳ ז׳. אי חכמה מפוארה בכלי מכוער. שמו׳ רב׳ ר״פ מ״ו אי להם לבני אדם. מדר׳ איכ׳ פ׳ רבתי׳ אי פלן! קהלת רב׳ פ׳ מעות אי שוטה שבעולם! אסת׳ רב׳ פ׳ בהראתו: אי רבי!

*5 אִי (אַיִן = .nicht, bh) ריש ספרא אי אתה יכול. כתובי׳ י״ב, ג׳ נזיר כ״ח. אי אפשי. — אי אפשר גיטין מ״א. ושם: חגיג׳ ג׳: קידושי׳ פ״ב. ב״ב ט״ז. אי אתה זקוק לעשותה ילק׳ תהלי׳ סרמ״ז תשי״א בשם ויק״ר. מל״מ אי כבוד. אי נקי עיי׳ רש״י לשמואל א׳ ד׳ כ״א.

*6 אִי (es ist, ת׳ abgew.) ירוש׳ סנהדי׳ פ״ו דכ״ג ע״ג אי בי עבד (ירוש׳ חגיג׳ פ״ב דע״ח. את מה אית בך עבד) ושם מה אי בך עבד.

*אִיבָּעִית (wenn du willst מורכב מן אִי ומן בָּעִית משורש בְּעִי) יומ׳ כ״ח: איבעית אימא . . . כמו אי בעית אימא (ב״ק די״ו, חולי׳ ד׳. [3]) ועוד הרבה).

אַיְיבוּ (אַבוּ .Raubvogel, s. Art) ודייתא תרג׳ ירו׳ ואת האיה ואת הדיה.

*1 אִיידִי (weil, wegen 1 מלה מרכבת מן אַ = על ומן המלה ידי eig. auf der Hand ומזה 2 durch) איידי דבעי למיתני סיפא . . תנא נמי רישא פסחי׳ ז׳: שבת ל׳. עירובי׳ ט״ז. יבמו׳ צ״ח. ק״ב. כתובו׳ צ׳: נדרי׳ כ״ח, ע״ב. ב״ק מ״ט. צ״ד: ב״מ ס״ב. זבחי׳ צ״א: חולי ס״ח. ק״ט: סנהדרי׳ נ״ז. בכורו׳ מ״ו: נזיר כ״א: איידי דאמור רבנן מתוכה אמר איהו נמי מתוכה, עירוב׳ צ״ד. איידי דקבעי למיתנא עיבור שנה תנא נמי עיבור חודש. סנהדרי׳ י׳: איידי דתנא התרת יבם אחד וכ׳ איידי דתנא שתי יבמו׳ וכו׳. איידי דתנא הא תנא נמי הא קדושין ס״ה. איידי דמיא יקירא חולין כ״ו: איידי דתני יבמות כ״ב. פ״א. חולי׳ קי״ג. איידי דקא בעי למיתני . . . תנא נמי, סנהדרי׳ י״ח. כולם לשון על ידי הם (עיי׳ ג״כ י״מ כללי הא׳ סי׳ ז׳.) ומזה הענין בהשאלה דילמא נפקא איידי פומא שבת ק״ט: כלו׳ מתוך פיו, דרך פיו.

*2 אַיְדִי (= אַיְדִי ובל״ם אַיְדָא welcher e, es) עיי׳ ע׳ אִידָא לעיל צד ל״ב.

*3 אַיְידִי = אדי hinneigen, zuwenden, Af. von) (בל״ע ادى בירוש׳ ב״ק רפ״ה הל׳ א׳ ד״ד ע״ד ואהן אמר לא לדין בעית איידי לי קומך. כלומ׳ לא לזה הוולד אתה רוצה לגבות שאחזיר לך רביע הנזק המשתלם מגופו נטה עצמך למה שמוטל לפניך היינו לנבלה, כלומ׳ בעל הפרה הוא המפסיד שאינו יכול לחזור ולגבות מן בעל הוולד, עיי׳ פני משה, ושם מפורש איידי "הריני משליך" מלש׳ אדויי עיי׳ ע׳ אדג. ופי׳ ליקומך כמו לקדומך.

*אִידִי (אדא ,R. Idi) עיי׳ במבוא הירוש׳ דס״ב. ובמד׳ קהל׳ רב׳ פ״ד. ובירוש׳ יומ׳ ר״פ ז׳ ר׳ אידי בשם ר׳ יצחק. ובבלי סנהדרי׳ ל״ח. ר׳ אידית. ועיי׳ ע׳ אביי צד ז׳ בהערה ד׳.

*אַיָה (E. N. Beiname eines Acha) בגיטין ל״ה. אחא בר הידיא דמיתקרי איה מרי.

*אִיהוּ, אִיהִי עיי׳ ע׳ אהו.

*אִיהִי (E. N. einer Pers.) ב״מ ע״ה. א״ל שמואל לאבוה בר איהי. כתובו׳ ס״א. אבוה בר איהי ומנימין בר איהי.

*אִיהִי דְקִירָא (בל״פ چشمه قير = آهو قير Eig. Erdpechquellen, Erdpechquelle war der Name der Stadt Hit (= Is, Her. 1, 179) auf dem rechten Euphratufer u. ident. mit Idikara des Ptolem. oder Diakara des Ammianus) ברכות נ״ט: קידושי׳ ע״ב. נזכר׳ שם העיר ההיא וכב״ב כ״ד. איתא הא י דקרא וכן הוא בכל המקומות

---

[1]) בדפ׳ אמש׳ נדפסו דברי ר״ב בטעות בע׳ א י ב׳. [2]) והפשיטה העתיקה כן מלת אם (משלי ו׳, כ״ח ; שה״ש ב׳, ז׳) ובויק״ר הנ״ל אי׳ אוי. [3]) ובכ״י ר״ח לשבועות וסנהד׳ הרבה פעמים כתוב איבעיתימא במלה אחת.

הללו לפי גירס' רבינו בע' דקר ג' (ובכ"י רגמ"ה לב"ב ההיא דקירא) וכן בכ"י ברכות וקידושי' (ד"ס ברכו' קס"ט. הערי' מ') ונוסחא ישרה איהי או איהו והוא בלש"פ [اهو, اهوى] עַיִן שהוא כמ: בלש' עברי וערבי عين ג"כ להוראת מקור ומלת קירא היא בל' פרסי' [قير] חֵמָר Erdpech וכן תירג' פשיט' בארות בארות חמר (בראשי' י"ד י') בארין בארין דקירא כמו שהעיר כבר בעל ע"ם (דל"ד) מבלי שידע שנגזרה מל' פרסי. ומזה הענין בלי ספק ב"מ מ'. באתריה דמר חפו בקירא פי' טחו בחמר ולא בשעוה כמו שפירש"י. ולפי זה איהי דקירא בל' פרסי עַיִן הַחֵמָר וכן נקרא באמת עיר הית או אית ונקראה כן בעבור מעינות חמר שנמצאו שמה. ועיי' באריכות מזה הענין ע"מ ל"ג וכ' ועיי' שפיעגעל קדמוניות של איראן ח"א קס"ח, גרעטץ מ"ע של מהרז"ף ח"ב, קצ"ד, ונייבויער גיאגרפיא שנ"ג.

*איו (E. N. einer Pers.) שם חכם עיי' ביצ' ל"ז: עירובי' ל"ז. יומ' נ"ו.

*אֵיזֶה, אֵיזֶהוּ (= אֵי זֶה, אֵי זֶה הוּא wer, was, welcher, e, es) בירוש' ברכו' פ"ו ד"י: על איזה מהן שירצה יברך. ירוש' מגילי' פ"ד דע"ד ע"ד איזה מהן חביבים. במדב' רב' פ"ד באיזה צד היו עושין. שהש"ר פ' מי זאת ובאיזה צד נדמה לו — איזהו חכם אבות ד', א'. איזהו מקומן של זבחים, זבחי' ה', א'. ובלי' נקב' איזו כמו אי זו בעברית: איזו היא קרובה ואיזו היא רחוקה במ"ק כ'.

*אִיזִי, אִיזוּ (פי' בל"ע ازاء בל"פ ازا מול זה dem entsprechend, demnach או מל"ע اذا פי' אם כן הוא wenn dem so ist; או מל"פ انو alsdann) באלו המקומות. נזכרה המלה ב"מ ע'. אימא לי איזו גופא דעובדא היכא הוי.[1] בכתובו' ס"ט. ע"ט. ק"ד: גיטי' ל"ט: ב"מ ל"ב: נדה מ"ב. איתא אימא לי איזי וכ' ב"מ צ"ח: אשתבע לי איזו מיהת וכ'. שבת קל"ח: אימא לן איזי הנך מילי מעליית' דאמרת לן וכ'. סנהדרי' ל': א"ל ר' שמעון בן אליקים דין ידע א"ל לימא איזו. יומ' ל': לדידכו אודו לי איזי מיהת (ובכ"י יומ' ז' צ"ל איזי). אם תשים עין הבחינה תמצא כי בכל המקומו' הנ"ל השתמש הש"ם בזאת המלה תיכף אחר מחלוקות הדעות ואח"כ אמר נחזיר ונראה היכא היה הדבר וטעם המלה אם כן הוא, מעתה. וכן הוא בל' ערבי' ופרסי' כמו שרשמתי בתחילה. ובעל ע"מ (דמ"א ודרס"א) טעה בזה במח"כ. וגם ראיה שמלה פרסי' היא מאחר שלא נשנה בירושלמי אלא רק בבבלי. אולי שהוא כמו איטה של ע' הבא אח"כ.

*אִיטָה (= בל"ס אִיטָא εἶτα, Demnach, somit ita, itaque) בירוש' סנהדרי' פ"א די"ח ע"ד איטה עבדתני מבזה רבנן.

☞ אִיכָּא (= אִית — כָּא es ist da, auch mancher פי' אית כא (= כה bh. Ort, Zeit) בל"פ كه, كاه והפכה ליכא לית כא. וכן איתא אית הא [אחי"ה ולא היא עיי' ע' אית] ליתא לית היא וגם לית היא מלה מחוברת מן לא אית) [אחי"ה ולרוב פעמים איכא הוראתו כמו יש ד"מ עיי' איכא דמתני לה אהא, נדה ע"ב: איכא דניחא ליה בחלא ואיכא דניחא ליה בחמרא, קידושי' ל"ח: התם איכא . . . הכי ליכא עירובי' כ"ב. איכא חד גברא ביהודאי וכ', ברכו' נ"ח. איכא למאן דאמר גיטין ג'. (פי' כמו יש לזה, שבת ל"ד.) איכא בינייהו חולי' ד'. ע"ו. עירוב' כ"ב. מי איכא מידי חולי' ע"ו. איכא דאמרי חולי' ג': ע"ה: שבועו' מ'. מ"ה: מאי איכא למימר חולי' י"ב. ועוד הרבה בש"ס].

*אֵיכוּ (wenn, falls. = εἴκε, αἴκε) ברכו' כ"ה: איכו השתא לא אתיא סכנתון לברי. ביצ' ד: איכו השתא אשתלאי. ב"מ ע"ג: יבמות מ"ו. השתא איכו שכיבא לא אמרי לכו הא טלתא. שבת קנ"ב: איכו שכיבנא לא אמרי לכו האי מלתא ובע"ז נ"ה, איתא אי הוי שכיבנא וכ'. חולי' צ"ה: איכו השתא ספיתו להו איסורא לבני ברת. וגם טעם המלה לשון בקשה כגון סנהדר' ק"ז. איכו זממה נפל בפומיה (εἴκε, wenn doch, möchte doch) דמאן דסני לי. יבמו' ס"ה: איכו ילדת לי חדא כרסא אחריתי. תעני' כ"ה. מה שמך אמרה ליה איכו (E. N. Jku) אמר איכו (möchte doch!) נמטו כשוריך.

* אֵיכַן (בל"ס אֵיכָן Frgpt. wo da, wo denn (relat. wo; zusammeng. aus אֵי כַּן = כַּאן) הרבה פעמים בירוש' והוא היכן דבבלי. עיי' ירו' ברכ' פ"א ד"ג: איכן יצאת בת קול (עיי' בת קול) שם פ"ג ד"ו. אם יש לו מאיכן ללמוד (בל"ס מֵן אֵיכָן von wem wo,) שם רפ"ד ד"ז. מאיכן למדו תפלות. שם פ"ה ד"ח ע"ד איכן הוא מצוי. ירוש' תרומו' פ"ד דמ"ג. איכן דרתה. ירו' שבת פ"ג ד"ו:

[1]) בב"ק כ"ז: אי' רק אימא לי גופא, וגי' איזו קרוב למלה הרשומה שענינו בל"פ אם אפוא כן, וכתב הרשב"ם לבראשי' כ"ז, ל"ג מי אפוא תיקון לשון הוא כמו איזי שבתלמוד וכו' ובכ"מ הנ"ל גשתמשו לתשלום ולמלואים בתוך הדבור וכ"ה בעצם וראשונה בלי' הונגרי בהוראת מלה izé.

שאין היד שולטת עד איכן. שם פט"ז דמ"ו ע"ג לאיכן מצילין אותן. ירו' עירו' רפ"ה דכ"ב: אלא מיכן שהמקבל פני חברו וכ'. ירו' פסחי פ"ז דל"ה: אין לו איכן להגן . . . יש לו איכן להגן . . . ירוש': חגיג' פ"ב דע"ז: איכן היא טובתו של זה, איכן היא אריכת ימיו של זה. שם ע"ד: לאיכן יצא. ירו' מ"ק פ"א ד"פ: שהש"ר פ' יפה את: עד איכן היו קיימות.

*אִיכֵן (מִלה מרכבת מן אי=אין בל"ס אִין Ja wohl וּמן כֵּן ja) באסתר רב' פ' בהראותו: אמר להון איכן דכן הוית בדעתי למתני לכון. פי' הן כן מלה מורכבת מאין וכן ושניהם מורים על קייום ואמיתת הדבר וכפל במלות שונות לחזק הענין. ובס"פ ד' דפסחים בירוש' חסר זה ע"ש.

אַיִל [1] (Widder, bh.) בן יומו קרוי איל בר"ג דמרובה (ב"ק ס"ה:)

אַיִל קַמְצָא (בל"ס קומצא die langgestreckte Heuschrecke (Laub-Baum Heuschreke) בל"ע ايل langgestreckt + قمص [2]) דכי בפ"ק דפסחי' (ט"ז.) ובפ' אין מעמידין בגמ' דשמן (ע"ז ל"ז.) ובגמ' דואילו מותרין (נדרי' י"ט.) ובפ"ח בעדיות (מ"ד) פי' איל קמצא הוא שושיבא והוא סוסביל ממיני חגבים וראשו ארוך. [אחי"ה בע"ז הנ"ל כך היא הצעת הסוגי' מאי אייל קמצא ר"פ א' שושיבא ורב חייא בר אמי משמי' דעולא א' סוסביל ר"פ א' שושיבא וקמיפלגי בראשו ארוך וכ' רב חייא בר אמי משמי' דעולא א' סוסביל. בראשו ארוך כ"ע לא פליגי דאסור [צ"ל דמותר עיי' תוספ' ד"ה בראשו] והכא בכנפיו חופין את רובו ע"י הדחק קמיפלגי וכ'. ודע דהמלה שושיבא או מל"ע שושב [= شوشب Scorpion] עקרב או מל"פ ששבא [3]) ششپا [Sechsfüssler, übtg. Heuschrecke נגזרה, וטעם לכינוי זה או מנשיכה חדה כעקרב או מששרגלים שיש לחגב. וסוסביל [4]) ממש ל"פ סוסה ביל [شوشه بيل] בעל כנפים ארוכים וזה מה שאמ' עולא בכנפיו חופין את רובו וכ'.]

*אַיָּלָא (אַיָּל bh. בל"ס אַיָּלָא Hirsch,) בכורו' ז': זרעא דאילא הוא דאזיל בתר אילתא. עיי' ע' חלי ו'. ושם הגירס' בשני יו"ד.

*אַיָּלָה, אַיֶּלֶת, אַיֶּלֶת (1 Hirschkuh; 2 übtg. Morgenröthe, Frühleuchten, vgl. בל"ע غزالة Hindin u. Frühröthe) ב"ב ט"ז: אילה רחמה צר. בכו' ז': עיי' אילה. שהש"ר פ' דומה דודי: אורזילהון דאיילתא. ושם פ' עד שיפוח: עורזיליהון דאיילתא (die Jungen der Hindin; בל"ע غزالة das Junge der Hindin,) יומא כ"ט. מה איילה זו קרניה מפצילות לכאן ולכאן אף שחר זה מפציע לכאן ולכאן. ירו' ברכו' פ"א ד"ב ע"ג. ירו' יומ' רפ"ג ד"מ: הדא איילתא דשחרא. ירו' ברכ' שם מאיילת השחר עד שיאור המזרח וכ'. שהש"ר פ' מי זאת ראו אילת השחר שבקעה אורה. פי' כמו אַיֶּלֶת השחר תהלים כ"ב, א' ראה שם הפירושים.

*אֱיָלָא (תולעת Wurm, Made εὐλή) בשבת צ'. ורבינו גרס א ל ה ע"ש.

*אִילָא אילי, אִילְעָא, יילא, לא, לייא שנוי ההברה לשם אילא ובירוש' הילא והוא אמורי ראש המדבר בדור השלישי עי' מבוא הירוש' דע"ה:

אַיְלָה אלא (E. N. einer Pers.) א"כ היה מומחה כאילה ביבנה בפ"ד דבכורות (כ"ט.) [פי'] שם האיש. [ובנו"ג כאילא].

אֱיָלָה בל"פ ايلوس = Höhle, Schlupfwinkel (ἰλεός, ἰλυός, εἰλεός, ileus) דספינתא בפ' הנודר (נ'.) היה מנהג הספנים לעשות כמין איל של עץ וממלאין אותו מן הממון פעם אחת עשו כך ושכחוה גוים על שפת הים ומצאה ר"ע. [אחי"ה ול"נ שהוא חור ומקום טמון בל"פ יוני' ורו'].

אַיֶּלֶת [5]) (אילה Hindin s. Art.) השבעתי אתכם בנות ירושלים בצבאות או באילות (שה"ש ב', ז') בסוף כתובות (קי"א.) ובילמדנו ברב לכם סוב (תנחו' דברי' ש"י סי' ד'.).

אֱיָלַת (Elath, Ἐλαίς Stadt, eine Tag Reise südl. von Jeru. [6]) מן הדרום במשנת מ"ש בפ' כרם רבעי (פ"ה, ב') ובר"ג דביצה (ה'.) ובר"ג דפ' י"ט בר"ה (ל"א:) פי' שם מקום. [אחי"ה בדפוס ראשון של הערוך ובכ"י ו"ו, ל"ד וב"ר וכן בכ"י ביצה (עיי' ד"ס ד"ג:) הגירסא נכונה איילת ובכ"י ר"ה עיילת (ד"ס ר"ה מ"ה.) ותחת זה בביצה ה'. בטעות עלת. וזאת שנית בביצה ובר"ה נוסח' משובשת אילת מן הצפון ועקרבת מן הדרום וצ"ל כמו במ"ש הנ"ל אילת מן הדרום וכ' וכן בכל המקומות

---

1) בדפ"ר הגי' אייל וכ"ה בע"ז ל"ז. אייל קמצא אבל עיי' בעי' הבא אח"ז. 2) ולפי' הגזרה הזו שמלה מרכבת מן איל בל"ע ארוך וקמץ פי' חגב הבינו המאמר על בוריו ובפי' לרמב"ם לעדיות נאצלה המלה מן איל של מקרא וכן החכם בוקסטי' והרב לעווויזאהן זאאלאגיע רצ"ד נדחקו. 3) ותואר יפה הוא בעל ש ש ר ג ל י ם למספר הרגלים שיש לחגב. 4) בכ"י ה"ב שיסתבל ובכ"י ב"ר שושבינה! 5) בכ"י ה"ב חסר כל הערך, ובדפ"ע נכלל עם ע' קודם לזה. 6) עיין נייבויער געאגר. צד קי"ט, ודעת אחרת בלתי נכונה כל כך עיי' בע"מ צד נ"ה והשגת החכם גרעטץ במ"ע של מהרז"פ ח"ב קי"א.

לְפי גי' הישר'. של רבינו, ונראה שבאה להמעתיקים הטעות מהא דשנינן בפסחי' צ"ד. ועירוב' נ"ו. עגלה בצפון ועקרב בדרום ובאמת הוגה בכ"י ר"ה תחת עילת: עגלת. עי' ד"ס ר"ה הנ"ל].

*אִילְטִים ט"ס עיי' ע' אלסוס.

*אִילֵימָא (wenn man sagen sollte, d. h. in dem Falle, contr. אִין=אִי u. לימא) ב"ק י"נ. אילימא למעוטי. ב"מ י"ב: אילימא כשחייב מודה. קידוש' ע"ד. אהייא אילימא וכ'. יומא נ"ב. אילימא משום דכתיב וכ' עירובי' כ"ט. אילימ' משום דקא תני וכ'. וכן נמצא ג"כ אלימא עיי' שבת ק"נ: אהייא אלימא. פי' מלה מורכבת מן אי ר"ל אין ומן לימא ר"ל לימר. כלו' אם לאמר.

*אִילָן (Vorhang, αὐλαία aulaeum=וילון velum) ספ"ה דכלאים קלע ואילין . . . אין בהן משום כלאים. בל"י כמו וילון עיי' ערכו.

*אִילָן, (אִילוֹן, אַלוֹן Baum, s. bh.) ברכות מ'. במשנה: בירך על פירות האילן. ושם בגמ' נקצץ האילן. ושם וסנהד' ע'. אילן שאכל ממנו אד"ה וכ'. ושם מ"ד. אילן היה לינאי וכ'. פסחי' ק"א. ג' אין ממצעין אילן וכ'. ר"ה י"א. אילן מלא פירות. תעני' ה': אילן אילן במה אברכך וכ'. שקלי' י"א. בעוה"ז אילן עושה ליב"ח וכ'. פסחי' קי"ב. התלה באילן גדול (עיי' ע' אשל, וחנק) חולי' ע"ז: אילן שמשיר פירותיו. בכורות ח'. אילן לוז. אבות ג' מ"ז מה נאה אילן זה. ובמסס' רבים אילנות עיי' שביעי' א', ב', שבת ל': עירוב' נ"ו. סוכה כ"ט. תעני' ח': ביצה כ"ח: סנהד' נ"ה. חולי' ס'. וכן אילָנֵי ברכו' מ"ג: כתוב' קי"ב: ב"ב ט"ז: ב"ר פט"ז. ובנפרד אִילָנַיָּא ויקר' פ"ה, פי"ב (עי' ע' אמבוניא). פי' אילן: עץ, כבר בדניאל ד', ז', י"א, י"ז, כ"ג והרבה בתרג'.

*אַיְיַלָן (welche ?) ירוש' ברכות פ"ב ד"ה: איילן רבנן.

אִילוֹנִית, (אִילָן Die Baum-(Holz-) ähnliche (von אַיִל= nach Tlm. deriv.) Widder-ähnliche, d. h. Unfruchtbare) דכרנית אדלא ילדה בפ"ק דכתובות (י"א.) קטנה לא תתיבם שמא תמצא אילונית ונמצאו פוגעין בערוה בר"פ אחרון דיבמות (קי"ם.) בת כ' שנה שלא הביאה שתי שערות היא אילנית לא חולצת ולא מתיבמת במשנ' נדה פ' יוצא דופן (מ"ז:) [אחי"ה גם בירוש' כתובו' פ"א דכ"ה ע"ג (וכן בתוספ' פ"א ובבלי כתוב' ל"ו.) איילונית יש להן טענות בתולין, ירוש' יבמו' פ"א ד"ב ע"ג איילונית קידושין תופסין בה. גירס' המלה בשני יודי"ן אחר א' בעבור שנמשך הש"ס אחר הדרש (כתובי י"א.) איילונית דוכרנית מן אַיִל אבל זה אינו אלא דרש כמו דשא שדורש ג"כ דרך שם דרגא: דרך גג וכ' (כתובי י':). אבל האמת תורה דרכה שהמלה מן השם אִילָן נגזרת ולפיכך הגירס' היותר נכונה בחד י' כגירס' רבינו וכן הוא בכתובו' ל"ו. וביבמו' קי"ט. ודברי' רב' פ"ג עקר ועקרה סריסין ואילונית. ופי' אילונית כמו אשה מוכת עץ שאינה יולדת וראיה להגזרה הזאת מלת דורקטי שהיא בל"פ درخت עץ ואילן ושוה עם הוראת אילונית. ועוד אם נאצלה מן אַיִל למה לא כינה את האשה שאינה יולדת רק בתואר דכרניתא שהוא לש' זכר ול' איל].

*אֶלְוּפִיסָה (E. N. einer Pers. Ἐλπίας, Elpias) בירוש' תרומ' פ"א ד"מ רע"ג אילופיסה יהב לר"ש בר אבא מעשר. ושם: אילופוסה אחינו נאמן הוא. אולי צ"ל אילפיסה שם עצם פרטי כמו שרשמנו או אלופיסה Ἀλώπιος, Ἀλωπεύς ג"כ עצ' פרטי אצל היונים.

אִימָא (Spinnrockenstock, eig. das längliche Holzstück, אֲמִיתָא, אָמִיתָא בל"ס آمه בל"פ Pfahl. Holzbündel) הכוש והמקל והאימא בפ' י"א בכלים (מ' ו') כלי מתכת, ובפ' כ"א (מ' א') הנוגע בצמר שעל האימא, יש ששונין עימא, פי' בל"מ כישור (Rockenstock) ובל' ישמעאל לקאטא [בל"ע لكاز kleine Stange] ובלע"ז קונוקלא[1] [צ"ל קונוקיא =Spinnrocken, it. Conocchia] [אחי"ה פי' אימא כמו שרשמנו מקל ארוך או קנה ארוך וכן פי' ממש הר"ש לכלים כ"א, א'. ורמב"ם ז"ל פי' ואימה (וכן הוא במשניות) הכלי אשר יתחבר עליו הפשתן או הקו"טון (Katun mitt. lat. cotonum, cottonus it. cotone) אצל הטווי, ושמו המפורסם אצלנו פילוד"א בלע"ז עכ"ל וצ"ל פילוכא בל' ערבי והוא, فلكة פי' פלך וכן כתב ר' האי גאון לכלי' י"א, ו' וכ"א, א' העימה א"ד והאימה פילכא בטיית ועיי' עוד ע' ארנם ואשוויה].

אִיֵּם (in Angst versetzen, bh.) מאיימין עליה במשקין בפ"ק דסוטה (ז'.) [אחי"ה וכן ר"ה כ'. מאיימין על העדים. יומא ד': לא בא הכתוב אלא לאיים עליו. סנהדרי' ד', ה' כיצד מאיימין את

[1]) וכ"ה בעי' אשוויה ובעה"ק שנ"ב קמקל"א וצ"ל כמו בעי' אשוויה: קונוקלא והוא לאי"ט הרשומה. ובעה"ק שם בל"א ראקן Rocken.

העֵדים על עדי נפשות. ירוש׳ פ״א דסוט׳ דט״ז ע״ד וכשם שמאיימין עליה שתחזור בה כך מאיימין עליה שלא תחזור בה וכן במד״ר פ״ט. ונגזר מל״מ איום ונורא, חבק׳ א׳, ז׳ ומזה אימה, אימים].

*אֵימָא עיי׳ ערכו אחר אם.

*אֵימָה עיי׳ ע׳ אם א׳.

*אִימוֹם עיי׳ ע׳ אמקסירוס.

*אֵימוּרִים עיי׳ ע׳ אמר ו׳.

*אֵימֶירוֹן עיי׳ ע׳ אמר ד׳.

*אִימָמָא (יְמָמָה בל״מ וכן בל״ס אִימָמָא heller Tag,) ירו׳ ברכו׳ פ״ג ד״ו ע״ד וירו׳ סנהד׳ פ״י דכ״ז ע״ד דאילו הוה אימא הוינן חמיין מה קומינון. ירו׳ ברכ׳ פ״ד ד״ז: ושמשא בריש דיקלי תמן אימא הוא הכא. ירו׳ ר״ה פ״ד נ״ט ע״ג וירו׳ תעני׳ פ״ד דס״ח: עד דו אימא (während es noch Tag ist) ירו׳ ע״ז פ״א דל״ט ע״ג (עיי׳ ע׳ דיאו) כיון דחמא אימא ארך.

*אִימוֹנִים ט״ס תחת אימאום עיי׳ ערכו.

אִמִיקַנְטַרוֹן (E. N. einer Pers.) בקהל׳ רב׳ ב׳, ט״ו פ׳ ושנאתי: אמיקנטרון היה כותב לאדריאנוס קיסר וכ׳. פי׳ שם איש יהודי.

אִיֵּין (entweder = עִיֵּין genau nachsehen; oder בל״ע أين n. a. اان sich nach, um etwas bemühen) עליו בר״ג דהאשה נקנית (קידו׳ ד׳.) וביש נוחלין בגמ׳ דסדר נחלות (ב״ב קט״ו.) (א״ב בנוסחאות כתוב עיין). [אחי״ה בע׳ אן א׳ ובע׳ עין א׳ גירס׳ רבינו ג״כ עיין עליה ובסמ״ע לחו״מ סי׳ רע״ו תוי״ט ליבמות ב׳, ה׳ ד״ה פוטר שקלו וטרו לקיים הגירס׳ בעיי״ן או באל״ף בלתי להשגיח על ערך שלנו, ואם גירס׳ באל״ף אמיתית אזי המלה ערבית כהוכחנו. ועל גירס׳ זו מעיד הדרש ממלת אֵין ויק׳ כ״ב, י״ג ובמדב׳ כ״ז, ח׳].

*אַיִן עיי׳ ע׳ אן א׳, ולאחר ע׳ אנא. עיי׳ ע׳ אִין.

*אִינְהוּ, אִינְהִי, אִינוּן, אִינִין, עיי׳ ע׳ אהו וע׳ אינא במוספיא.

*אַיְנוֹי (= הַיְנוּ ? ist es der) שהש״ר פ׳ חכו איינוי בְּרִיךְ.

*אַיְנוֹנִיתָא ([צ״ל אַיְנְוִיוּתָא] בל״ס אַיְנָיוּתָא Werth, Qualität,) בב״ר רפכ״ט ונח מצא חן בעיני ה׳ כתיב (איוב כ״ב, ל׳) ימלט אי נקי ונמלט בבור כפיך א״ר חנינא אינוניתא אונקיא אחת היתה ביד נח א״כ למה נמלט אלא בבור כפיך. ודע שבע׳ תתיה גרס רבינו אין תתיה אונקיא אחת וכ׳ ולגירס׳ הב׳: אוון תיניה אונקיא אחת (לפי דפוס ע׳ ראשון ובש״ד משובש וכן ביפה תואר לב״ר כ״ט, וראה הגירס׳ יותר נכונה במ״כ). והב׳ נוסחאות ופירושים אינן עולות יפה אבל על כל פנים נשמע מנה שמלת אֵינוֹנִיתָא היתה ג״כ לפני בע״ה בטעות הגירס׳ או על אופן אין תתיה או על אופן אוון תיניה (או תניא לפי מסורת הבעל מ״כ) אבל הילקוט בראשי׳ רמ״ז מ״ז ואיוב רמז תתק״ח השמיטה מחסרון הבנת המלה וגרם א״ר חיננא אונקיא אחת וכ׳ וכן השמיטה הרב מוספי׳ בע׳ אונקיא. ובמד׳ רב׳ דפוס ווארשא תרל״ד לפ״ק השמיט אונקיא ולא יעשה כזה! והמפרשים והחוקרים [1]) נלאו למצא פתח הפתרון ואשר נראה לי כי תחת אינוניתא צ״ל אינויותא שטעמו בל״ס מהות וערך כלומר ערך אונקיא אחת מן העון היה נ״כ ביד נח ובכל זאת היה נמלט בבור כפו של הקב״ה. ובעל המימרא דרש אי נקי בלשון נופל על לשון אונקיא. ובזה הכל על מקומו יבא בשלום.

*אֵינִי עיי׳ ע׳ אין אחר ע׳ אנא.

*אִינִי (E. N. eines Tlm. Lehrers) בשה״ש פ׳ כרם: רבי יודן בשם ר׳ איני.

*אִינַיָּיא (E. N. eines Tlm. Lehrers) בירו׳ גיטין פ״א הל׳ ו׳ דמ״ג ע״ד ר׳ איניא בשם ר׳ יוחנן ובלבד בשטר, ובבבלי גיטי׳ מ׳: איתא אמר ר׳ יוחנן וכולן בשטר. ובירו׳ ב״ב פ״ח דט״ו ע״ג: איתא: ר׳ חייא בשם ר׳ יוחנן ובלבד בשטר ובתוס׳ ב״ב ספ״ט חסר כולה.

*איניכי, אנייני, אניכייא עיי׳ ערכם במבוא הירוש׳ דס״ד:

*אֶיְיְנוּם (mager, matt, kraftlos = jejunus) בירוש׳ דמאי פ״ז הל׳ ד׳ דכ״ו: לא יַרעיב עצמו ולא יסגף עצמו מפני שהוא ממעט במלאכתו של בה״ב ר׳ יוחנן אזל לחד אתר אשכח ספרא איינוס (כן גירס׳ אמיתי׳ בדפוס זיטאמיר, ובדפוס קראטאשי׳ בטעו׳ איינים! ומעריך גורס איינים) [2]) א״ל מהו כן א״ל ציים א״ל אסור לך מה אם מלאכתו של בו״ד את אמר אסור מלאכתו של הקב״ה לא כ״ש. ומהמשך המאמר הנחמד הזה נראה בעליל שמלת איינוס טעמה חלש ועיף ובאמת זה פתרונו בל׳ רומי׳. אבל בהגה״מ להל׳ שכירות פי״ג הל׳ ו׳ הביא זה הירוש׳

---

1) עיי׳ רימ״ז בס״ר ח״א, כ״א, בכ״כ ובעמת״ל של בוקסטי׳ בל תמצא המלה. 2) ובהגהת הגרי״ב לר״ש דמאי שם אי בט״ס אייגוס.

בזה הלשון: ר' יוחנן אזל לחד אתר חמא ספרא אטימוס פי' מלמד תינוקות שהיה חלש כעין חולה וכ' ופי' אטימוס בל"י muthlos, ἄθυμος niedergeschlagen עיי' ע"מ דרס"א בשם הרב החכם רימ"ז, ולי נראה מאחר שפי' שהוא חלש כעין חולה וכן כתב הר"ש לדמאי ז', ג' שהביא הך ירוש' בז"ל . . . ספרא אטימויי ופי' אטימויי [ר"ל אטימויים] "כך קורין לחולה בל"י" על כן אמרתי שיש לתקן אטימוס ואטימויים למלה אטומוס והוא בל"י matt, schlaff ἄτονος ומעתה בין בל"ר בין בל"י הוראת וטעם המלה שוה.

*אֶיְם עיי' ע' אם וע' אליאס.

*אִיסָא (E. N. eines Tlm. Lehrers) שם אמורי תלמידו של ר' יוחנן ירו' תרומ' פ"א ד"מ ע"ג.

*אִיסִי (E. N. einer Pers.) איסי בן יהודה חולי' קט"ז: נדרים פ"א. גיטין ס"ז. אדר"נ ספי"ח. איסי בן עקיבא, איסי בן גור אריה עי' סה"ד דכ"ט: הוא יוסף . . . הוא איסי יומ' נ"ב: והוא יוסי בירו' עיי' מבה"י ממהרז"ף צד ק':

*אִיסְדָּא (Jzed) עיי"ע איסרא קודם ע' אסרי שם תמצאנו ושם אדבר עליו.

*אִיסָק (E. N. ein. Pers.) ב"מ ל"ט: מרי בר איסק.

*אִיקוּטְטָא (Staar stecher,) משורש ערבי قط, قص, قصّ בל"ע קטט stechen κεντέω (den Staar, בויק' רב' פ"ה וילק' ויק' פ"ד רמז תס"ט עלובה היא מדינתא דאסיא פודגרים (Podagra) ודאיקוטטא [1] בחדא עינא. פי' או לה לעיר שהרופה חולה את רגליו בפודגרא שלא יוכל לילך להחולים ואם הרופא שאומנתו לנקר את חוורור (Staar) בעצמו סומא בעין אחת הוא. ויפה פי' במ"כ אומן החוטט עורון העין ע"ש ויפה תואר פי' בטעות הצופה! ובע' עלב הביא רבינו מימרא קטיע מהמדרש הזה. ומאמר זה כמו משל אסיא אסי חגרתך (עיי' ע' אסי) וכן זה אם כהן המשיח יחטא היאך יוכל לכפר בעד אחרים אם לא כפר בעדו ועל זה אמר המשל קשוט עצמך ואח"כ קשוט אחרים (ב"מ ק"ז סע"ב).

*אִיקְלִין עיי' ע' הבא איקר.

*אִיקַנוּם עיי"ע אקיום.

*אִיקָר, אִיקָרָא (בל"ם אִיקָר Ehre, Ehrenbezeu- gung, im pl. Ehrengeschenk) ירו' ברכו' פ"א ד"ב ע"ד איקרי לא חשיב כלום מן קדם איקריה דבריי. שם פ"ב ד"ד: מה איתפליג ליה איקר. ירו' תעני' פ"ד דס"ח. פליג ליה איקר. ירו' פיא' פ"ח דכ"א: וירו' שקלי' פ"ה דמ"ט: פרנסה דאיקר. ירו' חגיג' פ"א דע"ו ע"ד איגרא דאיקר. ירו' מ"ק פ"ג דפ"ג: עבד ליה איקריה. ירו' קידוש' פ"א דס"א: מה אנא מזבנא לכון איקרא דאבהתי בפריטין, פי' איקרא כמו יקר בל"ם. ובאמת בהוצאת ברכו' ירו' עם פי' מוה' שלמה בכר יוסף סיריליאו דפוס מגנצא לברכו' ב' ע"ד הגירס' יקרי תחת איקרי. והריבוי אִיקְרִין איתא בירוש' בב' מקומות בשבת פ"א ד"ג ע"ג כד הוה חמי (ר' יונתן) בר נש רב עליל לקרתיה הוה משלח ליה איקרין . . . וכן בירו' ע"ז פ"ב דמ"א ע"ד פי' איקרין כמו בל"ם איקרא דורנות. ובדפוס זיטאמיר בע"ז איתא איקלין וט"ס הוא [2].

*אִיָּיר (בל"פ וער' ايار בל"ם אִיָּר בל"י Ἰάρ [Jos. (der zweite Monat der Hebr. [Ant. VIII 3, 1, בתרג' ירו' א' לשמו' י"ב, ל"ט, במדב' א', א', אסת' שני ג', ז', ד"ה א' כ"ז, א', וכן בגמ' ר"ה ג'. וכ' והוא חודש שני ובל"ם חדש זִו (מלכי' א', ו', א, ל"ז) ובתרג' ירח זיו ניצניא (Blüthemonat).

☞ אִיתְּרְיָא (והוא אִתְפְּעַל משרש ירא ובעברי ירה, ופי' אִיתְּרְיָא (es ist Gelehrt worden, בפ' אין מעמידין דע"ז (ל"ד:) [בגמ'] וגבינות בית אונייקי: מאי איריא רוב עגלים אפי' מיעוט נמי. פי' [3]) אית ראיה כלומ' מה ראית לומר כן. או מלש' איירי כלומ' מה הוראה.

☞ אַיְרִי (Af. von ירא = lehren) פ"ק דב"ק (ט"ז.) אי אמרת בשלמא איירי בה משום הכי קתני כיצד אלא אם אמרת לא איירי בה מאי כיצד פי' הורו ופי' מיירי מורים. [אחי"ה וזה האחרון עיקר ושני ערכים יחדיו ידובקו ומגזע אחד יוצאים ר"ל משרש ירא כמו ירה בל"מ ובבנין אפעל אַיְרִי תחת אוֹרִי (כמו שמצינו בעירו' ס"ב:) ומיירי בינוני כמו מורה בעברי וגם אִיתְּרְיָא בנין אִתְפְּעַל משרש ירא. ומוספי' וגם רבינו בע"ה בע' אר ג' לא דקדקו היטב. הא לך ציוני מקומות מכל מידי איריא, מאי איריא, או מאי אריא וכ'. שבת ק"א. שם קמ"ד: עירו' ע'. פסחים ס'. ס': ס"ח. סוכה מ"ג: יבמות מ"ד: פ"ד: ק"י: גיטין ל"ג. ע"ט. [ע"ש] נזיר נ': ב"מ י"ד: ב"ב כ"ו: ס"ח: ע"ז מ"ב: סנהד' פ"ג. שבועות כ':

[1]) ובעמ"תל של בוקס' הובאת המלה בסוג דקט יען שטעה לסבור כי די שהוא בלא"ר כמו ש' בעברי' מן השרש הוא.— והברת א' בראש התיבה כמו א' נוספת עיי"ע אי א'. — [2]) בכ"ז הכנים עצמו רימ"ז בט"ר ח"ב, קצ"ט בדחק לקיים גי' המוטעת. וגם לפי פירושו הנ"ל שיעור המאמר אינו מן המובחר. [3]) כ"ה בפי' רש"י בפסחים ס'. ועיי' ביד מלאכי כללי המ"ם סי' תס"ט.

זבחי׳ י״א: ל״ה: ס״ו: צ״א: ק״ד: ק״ה: קי״ג: מנחו׳ י״ח: ק״ד. בכורות כ״ד. חולי׳ קכ״ז: תמורו׳ ח׳. כריתות ח׳. נדה ל״ה. ובע׳ ער ג׳ הביא רבינו לשנא מאי איריא והיא שנויה במקומו׳ אלה: ברכ׳ ט״ז. ט״ז: כ״ה: נ״ג. שבת כ״ט: ס״ו: צ״ד. קמ״א: קמ״ב: קמ״ו. ק״נ. קנ״ה: עירו׳ ס״ט: ע״ה. פ׳: פ״ח: פסחי׳ ז׳. י״ד: י״ז. י״ח: ל״ז. מ׳. נ׳: ע״ד: צ״ט: ביצה ז׳: ח׳. י״ג. ט״ו. ט״ו: כ״ב: ל״ב. ל״ד: ל״ה. מ״ק י״ז: תענית י״ח. סוכה י״א: מגילה ד׳. ט׳. כ״ב: יבמות ג׳. ט׳. כ״ד: ל״ג: נ״ט. נ״ט: ס״ז. פ״ד. פ״ו. צ״ה. כתובי פ״ד. קידושי ב׳: ח׳. כ״ב. ל״ב. מ״ו. ס״ג. ס״ט. ס״ט: ע״ג: גיטי׳ י׳. י״ג. ל״ד: ל״ה. מ״ב. מ״ט: נ״ה: ס״ב. פ״ז. נדרים י״ט: ל״א. ל״ט: ע״ב. ע״ז. נזיר ט׳: ט״ז. כ״ה. כ״ז: כ״ח. סוטה מ״ה. מ״ה: ב״ק כ״ז: כ״ט: מ״ה: מ״ח: מ״ט: ס״ח: פ״ד: ק״ג: ב״מ י״ז. כ׳: כ״ב. כ״ד. כ״ה. כ״ו: כ״ט: מ״א. מ״ג. נ״ג: ס״ב: ע״ז: צ״ג: ק״א. ב״ב ג׳. ו׳: י״ג: י״ט: ל״ב. ל״ו. נ״ט: ע״ז כ״ב. ל״ד: ל״ח. נ״ב. ס״ד. סנהד׳ כ״ה: מ״ח. נ״א. פ׳: קי״ג. שבועות כ״ז: הוריות ב׳: זבחים י״ג: י״ט. כ״ח. קט״ו. מנחות ט׳: י״א. צ״ה. ק״ג. ק״ח: ק״ט. בכור׳ י׳: י״ג. כ״ג: מ״ז. מ״ח: ס״א. חולי׳ י״ט: כ׳. מ׳: מ״א. ס״ד. ס״ח. ס״ח: ס״ט. פ״ו. ק׳. ק״כ. ערכי׳ ו׳: כ״ב. כ״ז. ל״ג. תמורי׳ ח׳. כ״ב: ל׳. כרית׳ ג׳: [ע״ש] י״ח. מעילי׳ ו׳. י״ב: ט״ז. כ׳. נדה ח׳: י״ג. מ״ד. נ״ח. ס״ו. ועוד נמצא איזה פעמים אי משום הא לא איריא עיי׳ שבת מ״ח. יומא ע״ד. יבמות קי״א. קידושין ח׳. גיטי׳ מ״ב: ב״ק צ״ח: ב״מ ק׳. קי״ג. ב״ב קנ״ד: ע״ז כ׳: [עיי׳ ע׳ אשפר] מנחו׳ ל״ט: בכור׳ ס׳: חולי׳ צ״ח. קי״ג. — ובענין דקארי לה מאי קארי לה עיי׳ מ״ש בע׳ אַר].

*אִירָאֵ ([צ״ל אִירָאֵי] אי Fluss, Strom ῥοὴ, ῥοά, (Vorschl. Silbe, s. Art. 1 אי׳ ירו׳ מ״ק פ״א דפ׳: איירא דציפורין איתפחת במועדא . . . פי׳ בל״י רָאֵי נהר. ועיקר הנוסח איראי ואי הברה נוספת בראש המלה עיי׳ ע׳ אי א׳.

☞ אַיְרִינוֹן (himmelblau, luftfärbig, ἀερινόν, aerinum) מדר׳ אסתר (א׳ ט״ז) חור כרפת ותכלת תרג׳ עקילס[1] איירינון קרפסינון טינון. עוד היום בהעתקות יוניות נמצא איירינון [צ״ל איירינון ,ἀερινόν] קרבסינון καρπάσινον dunkelroth] יקינטינון [von feinem Flachs, hyacinthfarbig ὑακίνθινον, hyacinthinum] ופי׳ המלות איירינון [צ״ל איירינון] בגד שיש לו גוון אווריי קרבסינון בגד דק עשוי מפשתן נקי יקינטינון דבר אשר לו גוון תכלת.

*אֶיְרָמָה (Stadt in Karien, Euromus, Εὔρωμος, auch Eurome) ירו׳ ביצ׳ ספ״ב דס״א ע״ד א״ר קירים דאירמה ללמדך שכל מי שיש ספקו בידו למחות ואינו ממחה קלקלה תלויה בו וכן בירו׳ שבת ספ״ה ד״ז ע״ג ושם בט״ס א״ר קיריא דידמא תחת דירמא והוא דאירמא. ועל מאמר נחמד זה ראה ציונים בהגהה י״ז לביצה דפ׳ קראטאשין. ועל עיר הלזו עיי׳ פליניאוס ה׳, כ״ט. ליויאוס ל״ב, ל״ג, ל״ג, ל׳; מ״ה כ״ב ועיי׳ עוד ע״מ של ווינער ח״א תר״ן.

*אֶירֵימִיאָה עיי׳ ע׳ ארימון.

*אַיְרוֹנִיּוֹת (luftdicht, verschlossen, eig. luftig luftgefüllt = ἀέρινος, aerinus) בעדיות פ״ב הל׳ ה׳ על לפסין (λοπάς) אירוניות (luftdicht-verschlossene Näpfe) שהם טהורות באהל המת וכ׳ פי׳ כלי מחבתות שמלאות אויר ואין להם אויר סביב בחוץ ומפני שהן כמוקפות צמיד פתיל טהרות באהל המת עיי׳ פי׳ הראב״ד ועיי׳ ג״כ הרמב״ם שם: באלו הלפסין . . . כיון שאין להם אויר ולא דרך פתח אלא כמו כדור נבוב. ותחת אירוניות איתא בביצ׳ ל״ב. אלפסין חרניות ומפרש שם חרניות ערניות, וערניות מפר׳ אביי צעי חקלייתא. ולפי זה סבר אביי שערניות כמו עירניות (städtisch, urbana) עיי׳ שבת פ׳. וכן פירש״י בביצה חרניות: קערות של בני עיירות, ובמחילת כבודו קשה להלמו עיי׳ ג״כ פי׳ ר״ת, תוספ׳ ד״ה אלפסין, ובאמת חרניות ט״ס וצ״ל הירניות כגירס׳ כ״י ביצה (ד״ס דמ״ג) וכ״י ערוך ע׳ אלפס ובדפוסי הערוך חירניות. אבל בע׳ לפס גרס רבינו עירניות בעדיות וה״ל וכן גרס ג״כ הרמב״ם וכתב עירוניות ואירוניות שוה מיוחסות אל עירות עיי׳ ג״כ ע׳ ערן, ובכל המקומות האלה מוכרחין אנו לפרש עירניות כמו אירוניות והוא בל״י ורומי׳ כשרשמנו (עיי׳ ע׳ איירינון) וכן הוא באמת בירו׳ ביצה פ״ד הל׳ ג׳ דס״ב ע״ג ובירו׳ שבת פי״א סה״ל ב׳ די״ג. לפסים ארוניות צ״ל אירוניות.

*אִישׁ (Mann, Mensch, Jemand) סוט׳ י״ז. איש ואשה זכו שכינה ביניהן לא זכו אש אוכלתן עיי׳ ע׳ איש אחר ערך אש וכל הענינים השייכים בזה.

---

[1]) בקיבץ של אריגענעס הנקרא Hexapla נעדרת העתקת עקילס לאסתר אבל האמת כי נמצאו תיבות הערך בהעתקת ע׳ זקנים במקום המצויין בע׳. ועיי׳ עוד ע׳ יקנטין וע׳ טיינון.

אִישִׁי (פי׳ כמו אדוני והוא לשי׳ כבוד ! mein Herr וכן בל״צ monsieur) כהן גדול במשנה בפ״ק דיומא (י״ח.) ובתמיד פ׳ החלו עולים (ל״ג.) [עיי׳ ע׳ איש].

·אִישׁוּת (Ehe, Ehestand) ע״ז ל״ו : דאורייתא אישות דרך חתנות. יבמו׳ ע״ו. פנוי הבא על הפנויה שלא לשום אישות עשאה זונה (ובירו׳ יבמו׳ פ״ו הל׳ ה׳ ד״ז ע״ג ובפ״ז הל׳ ה׳ ד״ח : הרי זו בעילת זנות) סנהד׳ ק״ח : איש ואשתו אישות לבהמה מי אית לה (עיי׳ ע׳ איש). ירוש׳ קידוש׳ פ״א דנ״ט ע״ג שפחות אחר אישות.

·אִישַׁת (חִישַׁת = בל״ע جيشة خيس ,Gebüsch) עיי׳ ע׳ חישת כי שם מקומו.

·אִישִׁית עיי׳ ע׳ אָשְׁת.

אַיְשַׁר, אַיְישַׁר עיי״ע אחר ע׳ אֶשֶׁר.

אִית (יֵשׁ בל״ע ايس בל״ם אית ,es ist, es giebt) דאית ליה תורא נרעי [1]) חד יומא דלית ליה [תורא] נרעי תרי יומי. בחלק בגמ׳ דאנשי סדום (סנהד׳ ק״ט.) ובנדה בפ׳ תינוקת (ס״ט.) [2]) (א״ב תרג׳ אולי יש חמישים צדיקים (בראש׳ י״ח, כ״ד) מאים אית חמשין, ולית כמו לא אית.) [אחי״ה וכן מצאנו : ב״מ ג׳. מה אית לי גבי שכיר. שם ה׳. אם איתא. יומ׳ מ״א. מאי אית לך למימר. סנהד׳ צ׳. מר כדאית ליה ומר כדאית ליה. ר״ה י״א : כדאיתא. פסחי׳ נ׳. כי היכא דאיתו אנן הכי איתיתון התם. יבמו׳ קט״ז. כי איתנכו בשילי. ירו׳ ברכו׳ פ״ו ד״י ע״ד וירו׳ חלה פ״א דנ״ז: אית תניי תני ואית תניי תני (ובירו׳ ע״ז ב״ד הל׳ ד׳ עד דהוה חיילך עלך כן א י ת תניי תני וצ״ל את עיי׳ במבוא הירו׳ ד״כ.) ירו׳ שביעי׳ פ״י דל״ט ע״ג שלשים יום לא א י ת י י צ״ל איתי וכן הוא בירו׳ מכו׳ פ״א דל״א. ירו׳ דמאי פ״ו הל׳ ב׳ דכ״ה : אית בר נש. ירו׳ סוט׳ פ״ה הל׳ ז׳ ד״כ ע״ג מאי דאית לי וכ׳ כמו דאית לי. ושם הל׳ ו׳ ואית דבעיי מימר.— איכא, ליכא תחת אית כא, לית כא עיי׳ ע׳ איכא.]

·אִיתָא (צווי משרש אתא ! komme) עיי׳ ע׳ אֱתָא.

·אִיתֵּימָא (מורכב מן אִית ומן יֵמָא = אֱמָא sagt mancher ; או מורכב מן אִית ומן תֵּימָא (es ist wenn du sagst, d.h. wenn du willst ביצ׳ ו׳. שמואל ואיתימא ר׳ יוחנן אמר. יומא כ״ו : א״ר אבא ואיתימא רמי בר חמא ואיתימא ר׳ יוחנן. שם כ״ח. ע״ג :

·אִיתַן עיי׳ ע׳ אתן.

1 **אַךְ** (מלת היחס להוציא דבר מהכלל ועניני זולת (nur, aber) אכין ורקין מיעוטין הן בספ״ק דר״ה פי׳ אך פדה תפדה כלומר מיעט בכור בהמה טמאה מפדיון רק קדשיך מיעט בעלי מומין הכי נמי עשה בתילי׳ נונין הפוכין כדין רק ואך. אך חלק בריש פסחי׳, אכין ורקין מיעוטין ובא זה אך וחלק יום י״ד חציו מותר וחציו אסור. [אחי״ה ול׳ רבינו מגומגם מאוד ובלי כל ספק נתקלקל בדפוס ולבי נכון בטוח שכך צ״ל : [3]) אכין ורקין מיעוטין הן (שבועות כ״ו. תוספתי שם פ״א ירו׳ ברכו׳ פ״ט די״ד : ירו׳ סוטה פ״ח ד״כ ע״ג, ב״ר פ״א פכ״ב פנ״ג וילק׳ נח רמז נ״ז) כגון אך פדה תפדה (במדבר י״ח, ט״ו) כלומר מיעוט בכור בהמה ט ה ו ר ה (וכ״ה לנכון בדפ״ר) מפדיון (עיי׳ בכורי׳ ד׳. י״ג), רק קדשך (דברים י״ב, כ״ו) מיעוט בעלי מומין (בכורו׳ י״ד.). [עשה להן סימניות כאכין ורקין שבתורה] בספ״ק דר״ה (י״ז : ועיי׳ עוד שבת קט״ו : ב״ר פס״ד וילק׳ בהעלתך רמז תשכ״ט) . . . הכי נמי עשה בתילים נונין הפוכין כדין רק ואך. אך חלק בר״ג דפסחי׳ (ה׳. ועיי׳ ע׳ גלם א׳) [„כדקיימא לן (ירו׳ פסחי׳ פ״א דכ״ז ע״ג)] אכין ורקין מיעוטין ובא זה אך וחלק יום י״ד חציו מותר וחציו אסור״. [4])

2 **אַךְ** (בל״ע اكة בל״פ اك בל׳ צינד Unglück, agha (Unheil, =aka, גדול בס״ג דהזהב (ב״מ נ״ט :) פי׳ מכה גדולה היתה באותו היום שבירכו את ר׳ אליעזר דומיא [5]) דהוה על הוה (יחזקאל ז׳, כ״ו). (א״ב פי׳ בל״י כאב ועצב). [אחי״ה ר״ב כיון ללי״ ἄχος אבל פי׳ של רבינו וכ״ה ברש״י נ״ל יותר כי בל״פ וע׳ אך פתרונו מכה ושבר גדול, ובירו׳ מ״ק פ״ג דפ״א ע״ד אי׳ חכוך גדול נעשה והא ג״כ בל״ע اككة מכה גדולה וא׳ וח׳ מתחלפות בפרט בירו׳ כידוע.]

·אַכַאבִית ט״ס עיי׳ ע׳ אכבית.

☞ **אַכַאטֵים** (בל״ס אַכַאטִין, אכאטים -Edel (stein, Achat, ἀχάτης, achates, שמות רב׳ פ׳ וזה הדבר אשר תעשה (קל״ס פ׳ ל״ח) דן כוחלין נפתלי אכאטים פי׳ בל״י ורומי מין אבן

[1]) בכ״י ו״נ ול״ד נירעי, בכ״י ב״ר לי רעי וצ״ל לירעי וכ״ה בנוסי הש״ס. [2]) וכ״י ג״נ סיים במאמי יש לאל ידי תרג׳ אית חילא בידי. [3]) עיניך הרואות שאני בישע עליון תקנתי מעוות הדפוס ושמתי העקוב למישור והענין כ״ה : בתחילה הציג רבינו הכלל כי אכין ורקין מיעוטין הן ואח״כ הביא דוגמא לכל אחד ואחד מן המקרא עפ״י מדרש הלכה, ואח״כ הביא מאמר של ר״ה רק בדפ״ע נשמט מאמר שלם אשר הצגנו בין שתי עגולות מרובעות, ואי׳ רק פי׳ של רבינו. וקרוב לפי׳ זה כתב ג״כ רש״י שם ועיי׳ עוד לשבת הנ״ל ועיי׳ תוי״ט לאבות פ״ה מ״ד ד״ה עשר, ובסוף הע׳ הביא הוראת אך חלק והם דברי ר״ח לפסחי׳ צד ה׳. וצ״ל בערוך ג״כ כאי׳ בר״ח כ ד ק י י מ א לן ובדפ״ע נשמט. ובענין נונין הפוכין שנקראין מבעלי המסורה נונין מנזרות מלי נזורו אחור העמיק לדבר בהרחבת ביאור בעל מנחת שי לבמדבר ה׳, ל״ה ולתהילי׳ ק״ז, כ״ח עיי״ש היטב ואכ״מ להאריך. [4]) עה״ק סיים : י״מ בחלוף אח״ס בט״ע ע״כ. וכן מצאתי בפחד יצחק ע׳ אכין וז״ל אך פירושו בכ״מ למעט ויש מקום שהוא לחלק הדבר בריש פסחי׳ אך חילק ופירוש דבאלפ״א בי ת״א דאח״ס בט״ע אך מת חלף והוא חץ ע״כ. [5]) כוונת רבינו שביום שבירכו את ר״א צרה גדולה היתה ושבר על שבר יהדיו ידובקו וזהו דהוה על הוה.

טובה אינה יקרה אבל יש לה סגולות ונמצאת בשנוי גוונים. [אחי"ה עיי' פליניאוס ל"ז, נ"ד.]

*אֶכַבְרָא בקידושין ע"א: איתא בגדא עיי' לעיל ע' אונא.

אֲכוּזוֹ בל"ע ופ' كس, בל"י κυσός; בל"ם כוזא, פי' בית הבושת Schamtheil. וכן בל"פ كوت, كوت פי' אחור (After תגן או עכוזו תנן [עכוז בל"ע عجز Hinteres Gesäss] בר"ג דכיצד מערבין (עירוי נ"ג:) ובפ"ו בבכורו' על אילו מומין (מ'.) פי' בערך הרגז[1] (א"ב פי' בל"י עגבות עיי' ע' הרגוזו [צ"ל הרגז]). [אחי"ה וכמו שפי' הרב מוספ' כן פירש רש"י ז"ל בעירו' ובבכורו'. ובע' הרגז פי' הר"ב הורכוס בל"י פי' הטבעת עכ"ל וצ"ל ארכוס או הרכוס והוא בל"י[2] ἀρχός After או לפי פי' רש"י עגבות ויהיה כן בל"י (ὄρχις Hoden). ורבינו פי' אליה ויהיה כן בל"י הרגוז κέρκος Schwanz, ופי' עוד וזהו אכוזו, ויהיה כן בל"ע عحص Schweif ואל"ף נוספת. אבל פירושי שרשמתי בתחילת הערך נראה לי יותר שטעם המלה אחור ואותו מקום. ובזה ניחא שגירס' כ"י עירובי' וברש"י דפו"ש אבוזו או עבוזו (ד"ס עירו' ק"א:) והוא ממש בל"ע بوص,After] והשתא דאתינא להכי גזור אשר הרגוז היא מלה מרכבת פרסית, ממלה הרה וממלה גוז ששתיהן מורות אחור וזה כתיבתם هره كوت[3] ואתה קורא מבין תבחר כטוב בעיני שכלך.]

*אֲכוּזָא לפי נוסח כ"י תעני' כ': ולפנינו בדפוסי' איתא כוזא וזה יותר נכון עיי' ע' כוז הציונים אע"פ שרבינו לא הביא מאמר דתענית.

☞ אַכְדֵין ([=אֵיכְדֵין] Frgprtk. wie denn, auf w. Weise?) תרג' ואיך אמרת (בראשי' כ"ו, ט') ואכדין אמרת מלה מורכבת איך דין.

[אחי"ה וכן הוא לרוב פעמים בתרג' איכדין ביו"ד ובלא יו"ד רק בשופטי' י"ד, ט"ז תרג' ולך אגיד? וליך אכדין אחוי] ולפעמים כתוב בתרגום היכדין: איך תאמרו לנפשי (תילי' י"א, א') היכדין תימרון לנפשי.) [אחי"ה ועיי' דוגמאות בעמת"ר של מהרי"ל ח"א קצ"ז:]

*אַכְוַנְגֵּרֵי הרחבנו דיבורנו בזה בע' אטורנגא ועיי' עוד ע' אכנגרי.

*אַכְוָור ט"ס תחת מכוור עיי' ע' הר א' וע' מכבר ושם נדבר בזה.

אַכוּרְנְקִי [צ"ל[4] אבורנקי] (בל"פ بارنكو Citronen-baum; או בל"ע بورنك נטיעה של בשמים Riechpflanze بوى رنك פי' וורד (Rose ההוא אכורנקי דהוה ליה לריש גלותא בבוסתניה (עירוב' כ"ח:) פי' כורנקי נטיעה כדגרסינן (תעני' י"ד: מגילי ה':) אי זו היא נטיעה של שמחה זה הנוטע אכורנקי של מלכים. ויש מפרשים אבורנקא[5]. ובע' כ"ף יש מהן. [אחי"ה גירס' בכ"ף איתא נמי בכ"י עירובי' (עיי' ד"ס מ"ז:) ותעני' (עיי' ד"ס ל"ט.) וחילוף הנוסחאות רק או גרסינן אבוורנקי או אבורנקי או אבוורנקא. אבל בדפוסים של הש"ס בכולם הנוסחא בבית אבורנקא או אבוורנקי. ונראה לי לקיים נוסח' של דפוסים שהיא ג"כ נוסח' של ויש מפרשים שזוכר' רבינו אע"פ שבע' כוורנק גורס בכ"ף וטעם הדבר שלא הבין מקור המלה. ופתרון המלה בל' פרסי' כשרשמנו אילן ששמו כן וענפיו מרובים וצמח רק בארץ פרס. או תהיה נטיעת של בשמים וגם הוורד נקרא כן בל"פ. ולפי זה יפה פי' הרמב"ם ז"ל לתעני' הנ"ל שטעם המלה נטיעת הבשמים, וביד החזקה הלכ' תעני' פ"ג הל"ח כתב בנטיעה של שמחה כגון מיני הדס ומיני אהלים (ע"ש מ"מ שפי' בטוב טעם ודעת שמאבורנקי יצא לו לרמב"ם זה ומה שמשיג על הרב מ"מ מרן הרב ב"י באורח חיים סי' תקע"ה אינו מוצדק וגרם לו במחילת כבודו חסרון ידיעת המלה אבורנקי). והנוסח אבוורנקי נמצא ג"כ בתרג' ידו' א' לדברי' ל"ב, נ' נציב אבוורנקי דמלכיא. והנוסח בכ"ף אין לו פתרון אע"פ שיש תיבה בל"פ خورنكه ובל"ע[6] خورنق (Speisesaal שהוראתה היכל שאוכלים ושותים שם. ואין לומר שהיא המלה אשר דברנו בה דהיאך שייך לומר ממנה פעל הנוטע אכורנקי או אי זו היא נטיעה וכ'. ואין כ"מ להאריך].

*אַכְזִיב (Seestadt in Galil. Ecdippa (Plin) (בל"ע زيب (Jos.) Ἐκδίππων ירו' שביעי' פ"ה ל"ו: המהלך מעכו לאכזיב, ובבבלי גיטי' ז': תוס' אהלות פי"ח מעכו לכזיב, ובמשנ' שביעי' ו', א' וחלה ד', ח' איתא ג"כ כזיב ובירו' גזיב עיי'

---

[1] כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ול"ד וכן קיים רבינו מאמרו בע' הרגז אבל בדפ"ע בכאן נשמט בטעות וא"כ נשארה המלה בלי פרוש ובעה"ק הביא קרימה פי' אליתו והוא בע' הרגז בדפוסי' וזה מדרכו של עה"ק להקדים הפירושים מערכים הבאים אח"כ. [2] ובזה עולה יפה גי' כ"י ב"ר ארגוז. [3] עיי' עמ"פ של וואולירס ח"ב תתק"ו. ואלף ת"נ. [4] וכ"י ה"ב גרס כן באמת בכל מקום רק בתחילת ע' אבוורקא בט"ס תחת אבוורנקא. ובאמצע הע' אבוורנקי. [5] כ"ה לנכון בכ"י ב"ר. [6] עיי' עמ"פ של וואולירס ח"א תש"נ ומהרי"ל בעמת"ר ח"א, כ"ו ולפי פי' זה עולה יפה פירש"י לעירו' כ"ו. ד"ה להרע שפי' בשם תשובי הגאתים אבוורנקא (ויותר טוב בפי' זה גי' כ"י רש"י אכוורנקא עיי' ד"ס עירו' מ"ח. אות נ') כמין אכסדרה או קובה בונין המלכים בתוך פרדס וכ' ועיי' תוספ' שם כ"ה: ד"ה אבוורנקי.

ע' גזב. והיום נקראת בל"ע זיב, עיי' נייבויער רל"א.

*אַכְזָרִי (ל"מ grausam; אַכְזָרִיּוּת ל"מ Grausamkeit) ירו' פיאה, פ"א דט"ו ע"ד תנחומ' וילק' משלי ל' רמז תתקס"ג יבא עורב שהוא אכזרי. . . ויבא נשר שהוא רחמן (רחמני). עירובי' כ"ב: מי שמשים אכזרי על בניו. ב"ק צ"ב. מניין שאם לא מחל שהוא אכזרי. ב"ב קמ"ה: ילק' משלי ט"ו רמז תתקנ"ג כל ימיו עני רעים זה רחמן וטוב לב זה אכזרי. סנהד' ל"ט. אם אכזרי הוא הורג כולם. קהל"ר פ' אל תהי צדיק: כל מי שנעשה רחמן במקום אכזרי סוף שנעשה אכזרי במקום רחמן. והנקבה אכזראה. מדר' איכ' פתיח' קטולא אכזראה וכן אכזרית, ב"ב ט"ז. יעלה זו אכזרית על בניה. והשם אכזריות. סוכה י"ד. במ"ר פ"י מדת אכזריות. במ"ר פ"ט מדת אכזרית, צ"ל אכזריות. אסתר רב' פ' כדת שלא כדת אלא באכזריות. וכולם מל"מ אכזר, אכזרי, אכזריות.

אֲכַטָא [צ"ל אֲבַטָא עיי"ע.] (בל"ע بطة lederner Schlauch) אמר ר' חביבא האי אכטא דטייעא בתר תריסר ירחי שתא שרי. בפ' אין מעמידין בגמ' דהחרצנין (ע"ז ל"ד:). מצאנו בתשובת גאונים אכטא טייעא בכ"ף ופי' הכי מביאין קמח ועשבים ושורין אותן בחלב ומזלף יין נסך עליהם. [אחי"ה בכ"י ו"ו וה"ב ובדפוסי הש"ס הגירס' בבי"ת אבטא והיא הנכונה וכן גרס ר"ח עיי' תוספ' שם דהשיגו על פי' של ר"ח ולא על הגירסא, ובאמת אם היתה כוונתם להתעורר ג"כ נגד הגירסא בבי"ת, מדוע לא הקשו גם על רש"י ז"ל דהוא גורס ג"כ אבטא. ופירושו: חמת מעור עב וקורין אותו בוט"ין (ledern. Weingefäss, בל"צ boute) . . הולכי דרכים נושאין אותו מלא יין למרחוק . . וכ' נחמד ונעים וטעמו ונמוקו עמו דבל"ע תיבה שרשמנו בתחלה ובע' אכטא הורה ג"כ חמת מעור והולכי דרכים למרחוק משימים בו מים או יין. ומה שלא הביא רבינו ג"כ נוסח בבי"ת אבטא נ"ל משום שהיה נוהג כבוד ברבו ר"ח ולא נראה לו פירושו מטעם של תוספות ע"ז הנ"ל ושם יד על פה מבלי להזכיר שמו לגנאי אבל הסמיך דברו על גירס' הגאונים. ואם נחזיק הגירס' בכ"ף אולי אכטא תחת אכטים או ט"ס תחת אכטם שהוראתה בל"פ [كتيم] ג"כ חמת. ואם המלה ל"י אז צ"ל אכטא כמו אטכא שהוא (ἄσκος) ג"כ חמת. ומה שהביא רבינו מביאין קמת וכ' (לא לפירוש המלה אלא לפי' הענין היאך יוכל להתיר חמת עור מאיסור יין נסך) גרם טעות נפלאה לבעל צ"ד שפי' אות אכטא בזה"ל: מטעם עם קמח עשבים חלב ויין! וטעותיו של ר"ד די פמים. בצ"ד שלו נודעים וחדלתי לספור כי אין מספר.]

☞ אוּכְּטוֹ (acht, ὀκτώ, octo) פי' בל"י שמונה עיי' ע' זיטא.)

☞ אֲכָכָא (בל"פ كك Henne; ויותר טוב לגרוס בהיפך אותיות אֲבַכָא והוא ל"ס Hahn) תרגום זרזיר מתנים (משלי ל', ל"א) ואככא דמזדרביל [צ"ל ואבכא דמזדרכל] בינת תרנגולי. [אחי"ה והוא ממש כתרגום של פשיטה ואם נוס' הדפוסי' עיקר אז מל"פ כַּךְ: תרנגולת נגזרת].

1 אָכַל (מל"מ essen, verzehren) ר' אליעזר אומר האוכל אוכל ראשון וכ' בפ' ב' בטהרות האשה שהיתה כובשת ירק (משנ' ב') והא מתניתא מפורשת [1] בפ' השוחט אחד בעוף (חולין ל"ג: עיין שבת י"ד. סוטה ל'.). אכלו ארי אין לנו בפ' מי שאחזו בגמ' הרי זה גיטך מהיום (ע"ג.). פי' כיון דאמר אם מתי מחולי זה אע"פ שאכלו ארי ומת לא נתקיים תנאו שהרי לא מת מאותו חולי והוא הדין נפל עליו הבית או נשכו נחש אבל אם התנה אם לא יעמוד מחליו ונשכו נחש הרי נתקיים התנאי כי לא עמד לפיכך זה גט וזה אינו גט. כל מצד אחד כמאכל בן דרוסאי [2] ולא כלום הוא בגמ' דכל המנחות באנת בהלכה דוחייב על לישתה (מנחות נ"ז.). [אחי"ה וכן ירושלמי שבועות פ"ז דל"ח. כשרבית אוכלת בו. ירושלמי תרומות פ"ח דמ"ו. הוה אכיל קופד. ושם: כד אתון ייכלון . . . מיכל מיניה. ובבנין אַפְעֵל אוֹכַל וְאַיְיכַל. ירושלמי תרומ' פ"י דמ"ז: אוכליה ליה. ב"ר ס"פ מ"ח אכלית [צ"ל אוכלית] אשקית לוית. עירובין נ"ג: תאי דאוכליך חלבא אמרת לה שלוכתי תיכלוך לביא (ובכ"י עירובין [ד"ס ק"ב.] ואמר' שלוותי תיכלוך לבא) עיי' ע' שלך וע' תא. ירושלמי קידושין פ"א דס"א: הוה מייכל לאבוי. — ובהשאילה טעם אָכַל: תשמיש המטה (עיין משלי ל', כ') כתוב' ס"ה: מאי אוכלת ר' נחמן א' אוכלת ממש ר' אשי א' תשמיש . . . מאי אוכלת לישנא מעליא. ירושלמי כתובות פ"ה ד"ל: אוכלת . . . בלשון נקיה —. אכל בחבור עם השם קרצא טעמו הִלְשִׁין עיין ע' קרץ ג'].

[1]) ובדפ"ע אי' עוד בט"ס: בסוף חולין. [2]) וכן בירו' שבת פ"א ד"ד. אכילת בן דרוסאי. ועיי"ע בר דרוסיי.

2 אֱכַל (=עֲכַל (verzehren, (verdauen) verbrennen) כדי שיתאכל המזון בפ׳ אלו דברים בברכות (נ״א: נ״ג:) אמרו חכמים כמה שיעורו כל זמן שאינו רעב ואמר הכא כל זמן שהוא צמא למים ולאכילה מרובה כדי הילוך ארבעה מילין (א״ב בנוסחאות דידן כתוב כדי שיתעכל). [אחי״ה ובמשניות ד׳ נאפולי וכ״ה בירושלמי איתא כגירס׳ רבינו. עיין עוד ירושלמי ברכות פ״ד ד״ז: וב״ר פס״ח שהיו מתאכלין ע״ג המזבח. תמיד כ״ח: שלא נתאכלו מבערב. ובהשאילה טעמו נִתְאַבֵּד: קידושין נ״ט. נתאכלו המעות (verzehrt, d. h. ausgegeben). ירושלמי שבת פ״א ד״ד. מתאכל צבעו. ירושלמי סנהדרין פ״ו דכ״ג ע״ד נתאכל הבשר. שהש״ר פ׳ כמגדל: שלא נתאכלה אחת מהן. וּבְאִתְפְּעֵל: קא מתאכל קידושין נ״ט.] מן הַמְאוּכָּלוֹת בפ״ק דתמיד (א׳ ד׳ דכ״ח:) [אחי״ה וכ״ה במשניות וביומא ירוש׳ פ״ב ל״ט ע״ג, אבל בדפוסי הש״ס בתמיד את המאוכלות ומ״ס הוא עיי׳ המפרש שם].

אָכְלָה (Raumumfang, d. h. das Verzehren, Absorbiren des Raumes) בסמיכות: אָכְלַת[1] הגפן והקבר [והסלע] בכלאים בפ׳ כל סאה (ב׳, י׳) פי׳ ת פ י ש ת הגפן כמו שתופש מכל צד. וי״א הקפת הגפן. וי״א ש ו ר ש הגפן צריך להרחיב לו בית רובע. זה פי׳ ר׳ מ צ ל י ח ו ל א מ ס ת ב ר ד ה כ י ת נ ן א כ ל ת . ה ג פ ן וכ׳ (ל א? יש למחוק) ע ו ל י ן ב מ ד ת ב י ת ר ו ב ע ד א ל מ א ת פ י ש ת[ו] ו כ ן ה ס ל ע ע ו ל י ן ל מ ד ת ב י ת ר ו ב ע[2] וכן הקבר צריך להניח לו בית רובע. [אחי״ה פי׳ אכלת או אוכלת או מלשון אכל (verzehren, absorbiren) או מלשון כול (umfassen) שלקח לו לעצמו מקום התפשטות ותפיסה, עיי׳ פי׳ הרמב״ם לכלאי׳ ב׳ י׳: ואוכלת הגפן ר״ל מה שיתפשטו ענפיו על הארץ ומלת אוכלת מליצה ר״ל מה שאכלה מן הארץ כשנתפשטו ענפיה. עכ״ל. וכן הענין כמה לוחות אוכלות בארון י״ב טפחים ב״ב י״ד. במד״ר פ״ד. ופירש״י אוכלות: תופסות כך לשון המשנה (מדות פ״ג מש׳ א׳) אוכל בדרום אמה אחת [עיין ג״כ זבחים נ״ד. ורש״י שם] . . . ואף בל״מ כי יוכלוֹ אתיקים (יחזקאל מ״ב, ה׳ עיי׳ ג״כ רד״ק שם). וכן הענין אוכלות מתחום טבריה. ירושלמי עירובין פ״ד דכ״א ע״ד].

1 אוּכְלָא (פי׳ כליון ע״י החולי das Umsichfressende d. i. die Krankheit. בל״ס اكال בל״ע אָכוּלְתָא פי׳ (Krebskrankheit תחלת אוכלא וסוף אוכלא בפ׳ אין מעמידין בגמ׳ דמתרפאין (ע״ז כ״ח:) וכר״נ דהנודר מן הירק (נדרים נ״ד:). פי׳ תחלת אוכלא תחלת החולי מותר לכוחלה[3] בשבת לאפוקי סוף אוכלא, פי׳ כשעבר הכאב ונשתייר מעט שאוכל לו. ופצוחא עינא (ע״ז שם) היינו לבסוף לפתח את העיין לברר את המאור.[4]

2 אוּכְלָ[א] (Mist, Excrement, eig. das Essen sc. im Darm) תרגום ואת פרשו (ויקרא ח׳, י״ז) וית אוכליה.) [אחי״ה וכן בתרגום ויקרא א׳, ט״ז. במדבר י״ט. ה׳, שופטים ג׳ כ״ב. ונראה לי שהוא אוכל המונח בבני מעיים.]

3* אוּכְלָא (בל״ע اكل אֹכֶל מל״מ בל״ס אוּכְלָא (Speise שבת קמ״ה: מעיקרא אוכלא ולבסוף אוכלא. יומא פ׳: כל אכשורי אוכלא אוכלא הוא.

4* אוּכְלָא (בל״פ كيله בל״ס כילא בל״ע كيل pl. اكيال (ein bestimmtes Maass ירושלמי סוטה פ״א ד״ז. מניין לרבות תרקוב וכ׳ ותומן וחצי תומן ואוכלא. . בבבלי סוטה ח׳: תוספ׳ סוטה רפ״ג וילקוט ישעיה ט׳ רמז רפ״ה איתא עוכלא וכן גרס רבינו בע׳ עכל א׳. ויותר נכון באל״ף שהיא נוספת משורש כיל או כול פי׳ מודד וכן השם כיל בערבי. ומזה נדרים נ״א. ליכיל לי מר פי׳ ימוד לי. וברות רבה בריש: תקום אֱכוּל. ונמצא השם כְּלָה ביוצר של הפייטן הגדול ר״א הקליר לפרשת שקלים וז״ל: וכל עמר שבעת רבע וּכְלָה והכלה אחד ממאה ועוד בסאה.

5* אוּכְלָא מ״ס תחת אובלא עיי׳ ערכו לעיל.

* אִיכּוּל (das Verzehren, Verbrennen) ירושלמי ברכות פ״ד ד״ז: איכול איברים וכן ירוש׳ שבת פ״ב ד״ה: וירושלמי יומא פ״ד דמ״א ע״ד. איכול בראש המזבח. ירושלמי סוטה פ״ג די״ט:

אַכְלִ[י] (laut rufen, lärmen, Af. von כְּלָא = כְּלִי בל״ע قال καλέω) תרגום וירעם בשמים (תהלים י״ח, י״ד) ואכלי בשמיא. שאנו צורריך (שם ע״ה, ד׳) אכלין מעיקיך. [אחי״ה

---

[1]) כ״ה בכ״י ב״ר ובעה״ק שנ״ב וכ״ה בירו׳ במשני׳ אבל בירו׳ גמ׳ כלאי׳ דכ״ח. אוכלת ובמשניות אי אכילת. [2]) כ״ה רק בכ״י ה״ב ולא נסתפק באמיתת הנוסח כי ר׳ מצליח בן דורו של רבינו היה ומפיו למד עיי״ע אנפקינון וכן הביא פירושו משמו בע׳ אמפליא, אמפולי׳ טלת, כחל א׳, מלבן, מתי. ועיי׳ במבוא אצלינו פ״ב, אבל רבינו חולק על דעת האחרונה שלא ש ו ר ש בלבד אבל כל תפישת הגפן וכן הסלע השייך לגפן הכל עולין למדת בית רובע. [3]) כ״ה לנכון בכ״י ה״ב ודפ״ר ועה״ק (ועיי׳ רש״י לע״ז שם ד״ה ופצוחי) אבל בשדפ״ע בט״ס לכתחילה. [4]) בכ״י ב״ר בט״ס המאוס.

והשם אַכְלָיוּתָא עיי' דוגמאות בעמת"ר של מהרי"ל ח"א כ"ז.]

* אַכְלָן (בל"ע اكال (Vielesser ירושלמי מעשרות פ"ג ד"נ ע"ד עיי' דהוה אכלן.

☞ אֲכַלְבָּאֵי (בל"פ كلبك Getreideschoppen = כלכא בל"פ كربج בחילוף האותיות ל' ורי"ש עיי"ע כלך ב'. ולדעת ר"ב מל"י καλύβη (Hütte ב"מ פ' איזהו נשך (ס"ג:) דאמר ליה חיטי דקדחי באכלבאי פי' בל"י כַּלִיבֵי [καλύβη] אוצר.) [אחי"ה זה אינו שוה לי כי פתרון מלה יונית חדר ובית קטן, וכן בל"פ כְלְבָה [كلبه]. אבל הוא כָּלְבַךְ בל"פ אוצר חיטים וגורן חיטים וזה ג"כ הוראת המלה כ ר י ך. ובזה מובן גירס' רבינו בע' כלך ב' שגרס כלכא ואכלכי ולי' ור' מתחלפים ברוב פעמים. ולפנינו בש"ס תמיד אכלבא ובקבוץ: אכלבאי. עיי' תענית כ"ד. זבין ליה [צ"ל ביה עיי' ע' כלך ב'] חיטי ואסיק שדייה באכלבא. שם: כל מאי דאייתי באכלבא שדיתי' אתיא למיפתח בבא דאכלבא חזת אכלבא דמליא חיטי. גיטין נ"ו. אכלבא דחיטי בעי שיתין אכלבי דציבי. ב"מ ע"ב: בחיטי דאכלבי וארבי. עיי' ע' א ר ב ו' ששם גורס רבינו בעצמו כך. נשמע שנה שנוסח אכלבא ידוע לפניו ג"כ.]

אוּכְלוּסָא (בל"ם (Schaar, Menge, Haufen, ὄχλος, בפסחים בגמ' דהפסח ששחטו בפ' אילו דברים [1]) (ע"ב) ובפ' אלו הן הגולין (מכות י'.) ובפ' הערל (יבמות ע"ו:). תרגום ירושלמי יש לאל ידי (תר"י ב' בראשית ל"א, כ"ט) אוכלוסין סגיאין צ"ל אית לי חיל ואוכלוסין.] וכן ונפל ממנו רב (תר"י ב' שמות י"ט, כ"א) א ו כ ל ו ס י ן ס ג י א י ן. [וצים מיד כתים (במדבר כ"ד, כ"ד) [ויפקון באוכלוסין סגיאין]. פי' המון עם בל"י אוכלוסא. תנא בפ' הרואה (ברכות נ"ח.) אין אוכלוסא פחותה מס' רבוא. — ואי נפקי באוכלוסא, רבנן לאו בני מיפק באוכלוסא נינהו. ס"א אכלוזא. פי' ואי נפקי בחפ'רה זו בהמון עמי הארץ, [2]) לא נפקי רבנן בהדייהו, שאין דרך החכמים לצאת עם עמי הארץ ירודים ונבזים. זו השמועה בגמ' דהמקבל שדה (ב"מ ק"ח.) ובגמ' דהשותפין (ב"ב ח'). [אחי"ה וכן בירושלמי ברכות פ"ט די"ג ע"ג ראה אוכלוסין בירושלם אמר ברוך שברא כל אילו לשמשני -- שם: הרואה אוכלוסין או' ברוך חכם הרזים. וכן בתוס' ברכות פ"ו. ירוש' דמאי פ"ד הל' ב' דכ"ד. וחמית אוכלוסא עלך. ירושלמי ביכורים פ"ג הל"ג דס"ה ע"ג כיני מתניתין באוכלוסין וכ'. ירושלמי עירובין פ"ה דכ"ב ע"ג לפי שהיה שבטו של דן מרובה באוכלוסין היה נוסע באחרונה. ירושלמי סנהדרין פ"י הל"ב דכ"ט ע"ב לא אסחין אוכלוסיא דתלמידייא דהוון תמן. ירושלמי הוריות פ"א הל"ז דמ"ו: מחצית שבטים ובלבד רוב אוכלוסין . . . מחצית אוכלוסין ובלבד רוב השבטים. פסיקתא דר"כ בחודש השלישי (דק"ח.) הובא בילקוט תהלים ס"ט רמז תשצ"ז בשם פסיקתא רבתי [והוא פכ"א] במקום שיש אוכלוסין יש דוחק אבל בסיני וכ' (עיין שמ"ר ר"פ כ"ט והלשון שם משובש' ויש לתקן ע"פ פסיקתא). ב"ר פ"ו כל אוכלוסא יוצאת עמו. בב"ר פל"ט ביום חילך (תהלים ק"י, ג') בעת שכנסת אתה לי כל החיילות והאוכלסים. במ"ר פ"ו נתרבו באוכלוסא].

* אַכְלוֹנָס (=כלונס eig. Alles was hölzern ist, (Holzstück, entw. ξύλινος, oder καλινός בזבים פ"ג משנה א' וג' על האכלונס. ורבינו האי בסדר טהרות (דל"ט.) גרס כלונס, ובגירסתו כתב ופירשו ג"כ רבינו בע' כלנס.

* אֲכְלְסִין (essbare Eichel ἄκυλος) ס"א אלכסין בע"ז י"ד. וזה הגי' עיקר עיין ע' אלכסין. ובלא אל"ף: כלסין נמצא ג"כ עיי' ע' כלס.

אַכְלוּשֵׁי ([צ"ל אַבְלוּשֵׁי] בל"פ ابليسه (Feldarbeiter אכלושי [דמחוזא] דאי לא עבדי חלשי בר"ג דהשוכר את האומנין (ב"מ ע"ז.). יש ספרים שכתוב בהן אבלושי בבי"ת [3]). פירוש הַכַּתָּפִים (die Schulterträger? bajulus) שהן נהוגין למשא [4]) ואם יבטלו חלשי אבל שאר פועלין אמר להן אינו דומה הבא טעון לבא ריקן עושה מלאכה ליושב ובטל. ומה שראוי להן לפי חשבון זה [5]) נותנין להן. (א"ב פי' בל"י יוני סבל הטוען משא במוט [Hebel, ὀχλεύς] ול"נ בפט"ו בכלים (משני ד') שיש לגרוס מקל הכלשין ולא מקל הבלשין [6]), כי יש

---

[1]) בדפ' וויניצי' בטעות בפ' אלו עוברין. בדפ"ע מבוכה גדולה בציון פסוקי התרגום וצ"ל כמו שסדרנו בפנים. [2]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ל"ד ה"ב וב"ר אבל בדפ"ע ואי נפקי רוב עמי הארץ, ובנוסחי אי' אבל באכלוזא לא דרבנן לאו בני מיפק באכלוזא נינהו וטעות של בוקס' הערה מהרי"ל בעמת"ר ח"א כ"ז: ע"ש. [3]) בכ"י ב"ר אי' כן גם בתחילת הערך. [4]) וכן בפירש"י הרגילים לשאת משאות. [5]) בכ"י ה"ב ומה שראוי לתת בין זה לזה. [6]) עיי"ע בלשת.

לסבלים מוט ומקל אשר בו מניעים דברים הכבדים) [אחי"ה ודע דמרא דשמעתתא רבא שמלך במחוזא עיר של בבל ובעבור זאת המלה פרסי' היא ואבלישה בל"פ זורע וחופר אדמה הוא. ומה מאד טוב ויפה פי' של הרמב"ם ז"ל שפי' המלה חופרי אדמה, וגם הענין מורה על זה כמו שפי' הרא"ש בהסוגיא סי' ה' וז"ל האי מאן דאגיר אגירי לעבידתא פי' למלאכה ידועה שהזכיר להם או ניכוש או עידור וכ' ואיכאוכלוסי דמחוזא נינהו וכ' ואוכלוסי ברי"ף ואוכלוסי בראש גירס' מוטעת היא.

אֻכָּם (=אוּכָּם בל"ס אוּכָּמָא schwarz) אוכמי אוכמי בפ' אילו טרפות בגמ' דהריאה (חולין מ"ו:). א"ר יוסף לא קשיא הא באוכמא הא בצירא בבכורות בפ' על אילו מומין [בגמ'] דמנה איילא (מ'.), ובנדה בפ' המפלת כמין בהמה (כ"ג.) א"ר חסדא אוכמא בחיורא לקיא חיורא באוכמא לקיא, בנזיר בפ' ב"ש אומר (ל"א:). פי' שור שחור שימצא בין לבנים אותו שור גרוע הוא ופחות מלבן חיורא באוכמא לקיא כתם לבן שימצא בעור שחור מכה בעור שחור היתה ולפיכך נעשה שם כתם לבן. אמר רבא לא שנו אלא שלא נתאכמו ס"א לא שנו אלא שלא נתפחמו. פי' שנתאכמו מלשון אוכם, נתפחמו מלשון פֶּחָם. בפ' היה מביא את מנחתה (סוטה ט"ז:) (א"ב תרגום ושער שחור (ויקרא י"ג, ל"א) ושער אוכם). [אחי"ה וכן בפסחים פ"ח. פתיא אוכמא (עיי' ע' פתיא) ובל' נקבה אוכמתא עיי' ערכו.]

* אִכּוּמָא (השם מע' הקודם, Schwärze) בירושלמי שבת פ"ב הל' א' ד"ד ע"ד מה דמר מדליקין בההן איכומא. ר"ל בנפט ע"ש ובבלי שבת כ"ח:

* אִכּוּם (E. N. eines Dorfes) ירושלמי סנהדרין פ"י הל"ו דכ"ט ע"ג ר"ש בן ר' יהודה איש כפר אכום. וי"ס שכתוב אכום [1].

* אָכִים (אָכֵם בל"ס ,schwarz) בירושלמי גיטין רפ"ז דמ"ח ע"ג סמיק גו אכים . . . אכים גו סמיק (עיין בבבלי ס"ט:) ובירושלמי תרומות רפ"א ד"מ: איתא בט"ס סימוק גו אבום . . . אבום גו סימוק. וצ"ל אָכִים או אכום ואם הגי' בבי"ת עיק' אז צ"ל אבים והוא ל"ע أبيض פי' לבן.

אוּכָּמְתָא (=בל"ס בל' נקבה ,schwarz) מ"ק ט'. רב ביבי הוה ליה ברתא אוכמתא (לפי כ"י מ"ק, עיי' ד"ס שם י"ג:) גיטין ס"ז: תרנגולתא אוכמתי. שם ס"ח: אוכמא בחיורא וחוורא באוכמתא לקותא היא. ברכות ו'. אוכמתא בת אוכמתא. ובמספר רבי' שבת קכ"ט. שב תמרי אוּכָּמְתָא. פי' שחור בל' נקבה מן אוכם של ל' זכר.

* אוּכָּמוּתָא (בל"ס ,Schwärze) תרגום שחרות (קהלת י', י"א) יומי אוכמות שער. תרגום שחר משחר תארם (איכה ד', ח') חושך מן אוכמתא דגלותא ריוהון (ל"פ رو, روی ihr Gesicht) פי' ריו=רוי בל"פ אפיים עיי' ע' רוא. ובעמת"ר של מהרי"ל ח"ב ת"י: בטעות.

אֲכַמֲוּתָא (בל"ע خامة das Weiche, Grünliche) דארבי. [פי'] כשהספינות שוהין במקום אחד ימים הרבה גדל עליהן ירקרקות ויכול לעשות ממנו פתילה. אכמוותא דחריצי בר"ג דבמה מדליקין (שבת כ':) פי' אכמוותא כשהמים שוהין בחריצין גדל עליהן עשב ירוק. [אחי"ה הצעת הסוגי' לפנינו כך היא: ולא בירוקה וכ' מאי היא אילימא אוכמתא דחריצי (רש"י: מקום כנוס מים גדל עליהן כמו ירקרקת) . . . אלא א"ר פפא אוכמתא דארבא (רש"י: ספינה המתעכבת במקום אחד במים גדל ירקרוקת סביב שוליה מבחוץ). ומזה נשמע שידים חלו בערוך שלנו וצריך להפוך הסדר [2] מאחר שהך של רב פפא מסקנא דש"ס היא וכצ"ל: אכמוותא דחריצי בר"ג דבמה מדליקין פי' אכמוותא כשהמים וכ' אכמוותא דארבי [פי'] כשהספינות וכ'. ובאמת כן נראה ג"כ מערוך הקצר ע"ש (ותחת חריבי צ"ל אריבי) וכן הוא באמת בכ"י ו"נ ול"ד. אבל זה שהפרידו הסופרים והמעתיקים בין הדבקים וכתבו בשני ערכים אינו נכון. ובכ"י ב"ר ובע' הקצר שניהם ערך אחד! והמלה ל"ע [3] והוראתה ירקרוקת של פירות וכדומה וכן הוא בפי' של רבינו ורש"י ז"ל] [4].

אַכְמַר (rülpsen, Speichel auswerfen נגבה מהשם של סורי גמרא Auswurf) א"ל תיב שפיר וכו' אכמר שדא ביה [כיחו] במ' קידושין (פ"א:) פי' רָקַק בתוך הכוס נחרו ביה [פי'] גערו בו. [אחי"ה ובע' נחר ג' פי' בענין אחר. ובל"ס גמְרא= כמרא הוצאת רוק וכיח וממנו נגזר הפעל כְּמַר, ואכמר הוא בנין אַפְעֵל. וכן יפה פירש"י ז"ל אכמר: שוטי"ר ומ"ם תחת טושי"ר sich räuspern, husten בל"צ tousser].

---

[1] ומהרי"ש בספרו תבואות הארץ צד ס"ה גרס כפר אבים ולדעתו הוא כפר אבים הנזכר ביוסיפון מלחמי יהודיי ה', ח' שהוא בארץ יהודה העליון וכן אי' בהעתקת אשכנזי, דאס הייליגע לאנד צד פ"ט אבל ביוסיפון במקום הנ"ל לי' מאומה וכן ליי' במלחמ' ג, ג' ה, כמו שמצויין בלוח התיקונים צד י"ג. ולדעתי אולי הוא שוה עם כפר אחים מנחו' פ"ה. [2] ולפי תיקון של דפ"ע כמו שאי' ג"כ בכ"י ערוך ניחא ג"כ שרבינו נתן היה מראה מקום רק לאכמוותא דחריצי. [3] ועפ"י גזרה זו נוח גי' רבינו בבי"ת וי"ן שהם סי' להברה ארוכה ובאמת הגי' היותר נכונה תהיה אכוומתא. ובכ"י א"פ לשבת אי' אוקמתא עיי' ד"ס שם צד י"ט. [4] ובעל כ"כ כתב ירקרוקית שגדל בדופני הספינה כששוהה זמן רב במקום .בש וכ"ה ב ל"י ע"כ ונראה שכיון על ל"י σκύλχνια פי' ליכלוך הכלים וי"ל דבר.

*אָכֵן, אָכֵין (הָכֵין=כֵּין, כֵּן בל״ס אָכֵן, (so, also ירושלמי ברכות פ״ג ד״ו. אכן בר נש עביד לחבריה. ירושלמי פיאה רפ״ב דט״ז ע״ד וכה אמר אכן. ובירושלמי פסחים פ״ה דל״ב: ובירושלמי שביעית פ״ב הל״ב דל״ג ע״ד וכא הוא אמר אכין. ירושלמי כתובות פ״ב דכ״ו ע״ג אתמול אמרת אכין ויומא דין אכין. ירושלמי נדרים ספ״ה דל״ט: אכין הוה עובדא. שם ספ״י דמ״ב: אכן כתב לי. ירושלמי שקלים פ״א הל״א דמ״ה ע״ד אכן השכימו השחיתו.

אֲכַנְגַּרֵי, אֲכַוַנְגַּרֵי (Essenaufseher, Tafelmeister. מל״פ, עיי״ע אטורנגא) דבי ריש גלותא בר״ג דמי שהפך (מ״ק י״ב.) ס״א אכוונגרי. [אחי״ה כ״ה לנכון בכ״י ו״ו וג״נ ולזה מעיד ג״כ הערוך בסמוך באמרו: פי׳ בתש׳ אכוונגר. וכ״ה בל״פ ממש (עיי״ע אטורנגא) וכ״ה בדפ״ר רק שם נשמט הגימ״ל ואי׳ אכוונרי וצ״ל אכוונגרי וכ״ה ברש״י דפ׳ ויניצ׳ ובכ״י ה״ב אכורנגרי וכ״ה בדפ׳ פיז׳ ויניצ׳ רק בהשמטת וי״ו וכ״ה בכ״י מ׳ רק שם בבי״ת וי״ן אכוורנגרי (עיי׳ ד״ס מ״ק צד י״ח.) ואם הנוסח הזה אמת אז נוכל לגזרו מל״פ خور نكران פי׳ מושיב המזון וממונה על התבשיל וזה כדעת רש״ל בתיקונו של רש״י הובא בע׳ אטורנגא. וגם י״ל שבמקום אכוורנגרי צ״ל אכוורנגי והוא כורנגא שהביא רבינו בע׳ כואנגר ועיי״ע אטורנגא. ובדפ׳ אמ׳ ופ׳ אי׳ בט״ס אברנגרי וכ״ה בד׳ בסיל. ובנו״ג אבונגרי וכ״ה ברש״י שם אבל במ״ק י״ח סע״ב ד״ה לעצמו אי׳ ברש״י אונכרא וקרוב לזה מצאתי בריצ״ג הלכ׳ חוה״מ עמוד י״ט אונכארי ע״ש גם יצחק ירנן. אבל מכ״י רש״י למ״ק י״ח נראה בעליל (עיי׳ ד״ס שם צד ל״א) שנשמט כל הענין מן ואני שמעתי עד סוף העמוד וא״כ הגהת איזה סופר היא]. פי׳ מסדרי שולחנות למעבד עבידתייהו ואם נשברה רגל השלחן שרי לתקנה. פי׳ בתשובות אֲכַוַנְגַּר הוא הממונה על שלחן המלך. ששלחן בל״פ אֲכַוַאן [1] [Tisch בל״ע خوان בל״פ خوان s. Vul. u. Ftg. s. v.] והמלך גאר. [אחי״ה צ״ל גרא והוא בל׳ פרסי كرای שם של מלכי פרטריא. אבל באמת אכוונגר = خوانكر מלה אחת שאכואן הוא שלחן וגר کر, کار הוא הברת הדמיון בסוף התיבה. עיי׳ עוד ע׳ אטורנגא שהוא ט״ס תחת אכוורנגא, וכפי׳ רבינו אי׳ ג״כ בפירש״י למ״ק].

אֲכַסָא (בל״פ هاژهاژه bethört, närrisch, או هوازی (unvernünftig, dumm, אשא כלבא אכסא תרנגולה בר״ג דמי שאחזו (גיטין ס״ט.) פי׳ זקן כלב שוטה תרנגול. [אחי״ה עיי״ע אשא].

אָכְּסְגַרוֹן (Brühe von Essig, Salz und Fischen ὀξύγαρον) אנגרון מיא דשלקי, אכסגרון מיא דכולהו שלקי בריש כיצד מברכין (ברכות ל״ח:). ובפ״ג דשבועות בגמ׳ דשבועה שלא אוכל (שבועות כ״ג.) פי׳ סילקי בלע״ז בלוטי [2] [צ״ל ביטו״לי = בלאי״ט Mangold, bietola] וכלשון ישמעאל אלשליק [בל״ע السلق Mangold עיין ע׳ אנגרון א׳] כולהו שלקי [פי׳] של כל העשבים השלוקים. [אחי״ה וכן פירש״י כל מיני ירק שלוק עכ״ל וכן בלש׳ ישמעאל سلق ירק. ונמצא עוד בירושלמי מעש׳ ש׳ פ״ב הל״א דנ״ג: אין מחייבין אותו לשתות לא אניגרון ולא אכסיגרון. ובירו׳ שביעית פ״ח הל״ב דל״ח. איתא איקסגורין. צ״ל אוקסיגרון עיי׳ ערכו].

אֶכְּסֶדְרָא (bedachter Gang vor dem Hause, Halle, ἐξέδρα, exedra) תבנית אולם בגמ׳ דשבעה קנים בפ׳ הקומץ רבה (מנחות כ״ט:). אכסדרה לאורה נבדקת בפ״ק דפסחים (ח׳.), ובספ״ק דסוכה (י״ח.). ובס״ג דכל גגות העיר (עירובין צ״ג. צ״ה.) סיכך ע״ג אכסדרה שיש לה פצימין. ובגמ׳ בסוכ׳ באותה הלכה (י״ח: עיי׳ עירובין כ״ה. צ׳: צ״ד:) אכסדרה בבקעה. ובג׳ דאין חולקין בהשותפין (ב״ב י״א:) ובגמ׳ דשני פרשיות בהקומץ רבה (מנחות ל״ג:) אכסדרה דבי רב אכסדרה רומיתא.[3] פי׳ אכסדרה הוא איספלידה [עיי״ע ומ״ש.] בלשון תלמוד והוא בית שיש לו שלוש דפנות ודופן רביעי שמעמידין בו דלת אינה מגופפת כל עיקר אלא ברחבו של בית כולו ופעמים שעושין לו אמה אחת פצים מכאן ואמה אחת פצים מכאן הן חסר הן יתר כדקאמ׳ בהקומץ (מנחות הנ״ל) אותן פצימין חיזוק לתקרה הוא דעבידי ולא מיקרי בית ופטור מן המזוזה. אכסדרה דבי רב יש לה פצימין רחבין הרבה עד שנעשה כמו בית ולכן אמרינן דבי רב אידרונא [צ״ל אינדרונא עיי׳ ע׳ אדרון] מעליא הוא

---

1) כ״ה בכ״י ל״ד, ובכ״י ו״ו וב״ר ועה״ק שב״ב אכוון, ובדפ״ע בט״ס אבון. ועה״ק סיים הובמיינש״טר וכיון לל״א Hofmeister. 2) כ״ה בכ״י ל״ד וצ״ל כתיקונינו ובכ״י ב״ר בלים ובשכ״י ודכ״ע בליטי. 3) בדפ״ר בט״ס רופיתא ובנוס׳ הש״ס בבי״ת יודי״ן ופי׳ של רומיתא תואר השם משם רומי.

אלא אכסדרה רומיתא דאין לה אלא פצימין קטנים שיעור אמה אחת ותניא (ב"ב כ"ה. כ"ה:) העולם הזה כמין אכסדרה הוא דומה ומצפון אינו מסוכך. פי' סיכך ע"ג אכסדרה שיש לה פצימין כגון שעשה שתי דפנות אחת ברוח מערבית ואחת ברוח דרומית על פתח האכסדרה וסיכך עליהן אם יש לפתח האכסדרה פצימין נחשב אותן פצימין כדופן שלישי וכשירה אין לה פצימין אביי א' כשרה פי' תקרה יורד וסותם שבראש אכסדרא, פי' אפחיתא לה דופן אמצעית של אכסדרא. פי' אחר[1]) סוכה זו בהצר לפני אכסדרא כגון שיש לה שתי דפנות כהלכתן אחת במערב ואחת בדרום ואכסדרה ברוח צפון ויש באכסדרה זו פצימין ושני לחיין אותן שני לחיין נחשבין כטפח שוחק וכשרה אין לה פצימין אלא פתח אכסדרה פתוח לגמרי אביי א' כשרה ראין פי תקרה שבראש האילן כאלו הוא יורד על הארץ והוא דופן וכשרה, רבא א' פסולה וכו' אפילו נפחת דופן דאמצאי תאמר כי היא מן החשבון וכשרה וכו'. תרגום המסדרונה (שופטים ג' כ"ג) אכסדרה. [2]) (א"ב פי' בל"י אולם וחדר גדול מוכן להושיב שם כסאות). [אחי"ה וצורת אכסדרה כמין ה' היתה כדאמרינן במנחות כ"ט: מפני מה נברא עוה"ז בה"א מפני שדומה לאכסדרא שכל הרוצה לצאת יצא וכ' עיין בירושלמי עירובין פ"א די"ח ע"ג . . כפרוץ למלואו הוא נעשית כאכסדרה. ירושלמי סוכה פ"א דנ"א ע"ד אכסדרה שנפרצה במלואה. ירושלמי ב"ב ספ"א די"ג. אכסדרא לפי אדם. ובמספר רבי' אכסדראות של בנין, תמיד כ"ח: ועיי' שם כ"ח. המפרש.]

אַכְּסִיוֹמַא (ἀξίωμα Würde, Ehrenbezeugung) מדרש תהלים מזמור אל באפך תוכיחני (ו', ב') מלך בשר ודם אחרים מקבלים אכסיומא שמושיטים לו [אני איני מבקש אלא אכסיומין שלי ה' תפלתי יקח] פי' בל"י מעלה גדולה וכבוד. [אחי"ה ובנו"ג בט"ס אנסיומא אבל בנכון במזמור ק"ב אל תתן אכסיומא שלי בתוכה וכו'].

* אִכְּסְיוֹם ט"ס תחת אִסְכְּיוֹם (ἰσχύων stark,) ורבינו גורס אקיום ע"ש.

* אֶכְּסַיטוֹרִין צ"ל אֶכְסִיטֶרִיוֹן (Abschiedsrede) עיין ע' אנסיטריון.

אַכְּסְלְגָם (ξυλικός hölzern,) לא שנו אלא בכלי אכסלגם בס"ג דחומר בקודש בגמ' דשתי הלחם (חגיגה כ"ו:) פי' עצי אכסלגם דזילי עצי מסימס דיקירי. [אחי"ה עיי"ע מסמס כ' בל"ע مصامص geschätzt] וכן במנחות צ"ז. כלי אכסלגום. ובכ"י קורוניל בחגיגה הגירס' כלי אכסלגים וצ"ל אכסלגום ובדפוסים בט"ס אכסלגים ובכ"י מינכ' אבלוגסין! ע' ד"ס דמ"ז, ועיי' עוד ע' אבלומוס].

*אַכְּסַלוֹ (Korallenbinde vielt. Koralle בל"ם כַּסַלַא) תוספתא ספ"ה כלאים האכסלו והאסטמא [Kopfbinde, στέμμα] . . . אין בהן משום כלאים. ועתה חדש מקרב בא לידי התוספתא הוציא לאור עפ"י כ"י הרב צוקערמאנדל ושם הגי' בזה"ל המת והבהמה אהולין והכליסים הגרגים והאיצטמא וכ' אין בהן משום כלאים וגי' אחרת שם הכליסים ועוד שם הגרגים. וראיתי אור בהיר בגי' זו כי לפי זה אהולין והכליסים ענין אחד והגרגים והאיצטמא ענין אחר ומלת אהולין נ"ל ברור שהוא ל"פ أخور פי' רפת בקר ואורית סוסים ובהמות וכ"ה בלשון הונגרי עיי"ע אהורייר. וכן ממש כליסים או כליסים בל"י κλίσιον פי' רפת בקר וגדר לבהמות וכל דבר בל"א Viehstall, Schuppen. וראיה כי כ"ה ממה שפתח הבהמה אהולין והכליסים; וגרגים או יותר טוב גרגים לפ"ד ל"י κίρκος, κρίκος פי' חוג וכל דבר עגול וא"כ עולה יפה עם איצטמא שהוא תכשיט סביב הראש בעגולה.

*אָכְּסֶן (לְאָכְּסֶן=ל mit ὄξυς schnell, rasch,) רבינו הביא מויק' רב' פ"ל א"ל לאכסן וכ' פי' לאלתר ול"י היא ע"ש ר"ב וכאן מקומו שהל' אינה שרשית.

אַכְּסָן (בל"ם אוּכְּסָנָא ἄξων, Stange, Axe,) בפ' שואל בגמ' דאין מעמצין (שבת קנ"א:) אפי' מלא כאכסנא דגרדאי אוקומי קא מוקים. פי' אפי' עושה המכחול כמנור אורגים. ותרג' היתד הארג (שופטי' ט"ז, י"ד) אכסן דגרדאי. וכן תרג' כמנור (שמוא' א', י"ז, ז', ד"ה א' י"א, כ"ג, כ', ה') אכסן דגרדאי. ועץ חניתו כמנור אורגים (שמוא' ב', כ"א, י"ט) מרזופיתיה כאכסן דגרדאי (א"ב וכן שמו בל"י). [אחי"ה מן ועץ וכ' מצאתי כתוב בכ"י ב"ר ובשאר כ"י חסר אבל לפנינו בתרג' כתיב אעא דמורגיתיה. ותחת אכסן כתוב בשבת לפנינו כַּאֲבִיסְנָא והוא בל"ע وزنة כלי' כובד וכן פי' רש"י ז"ל כובד של גרדיים אינשו"בלש בלע"ז Weberbaum, fr. ensuple, ensoupleau אבל בכ"י רש"י אי' כגי' רבינו כאכסן וכ"ה בכ"י א"פ כאכסנא דגרדאי (ד"ס קפ"ד:)].

---

[1]) כ"ה לנכון בדפ"ר, ובדפ"ע חסר. [2]) ועה"ק שנ"ב סיים בל"א זאל Saal.

*אַכְסֶנָא, אַכְסְנָאִי (בל״ם אַכְסַנְיָא Gast, Fremdling בל״י ,ξένος) ירו׳ עירו׳ פ״ב ד״כ: ייעשה כאכסנא ויהא מותר. תוספתא שביעי׳ ספ״ה מאכילין את אכסנא פירות שביעית (עיי׳ ע׳ אכסניא). והקבוץ חולין פ״ח, ב׳ במשנה שני אכסנאין . . . כל אכסנין שיש כאן ויק׳ רב׳ פכ״ז. — ערכין ט״ז: אַכְסְנַאי דאקראי. ומזה נגזר הפעל אִכְסֵן (als Gast aufnehmen, ξενίζω) מדר׳ תהלי׳ מזמ׳ קמ״ז ד״ה את קולי: נתאכסן אצל בעל הבית.

1 אַכְסַנְיָא (Miethsoldat, ξένος=μισθωτός) לפי בני אדם מתחלקין אותה בפ׳ השותפין בגמ׳ דאין חולקין (ב״ב י״א:) פי׳ זבל של אכסניא לכל אדם אין יכול למחות על חברו אלא הקודם זכה אבל זבל שבחצר מתחלק לפי פתחיה. [אחי״ה פירוש של רבינו הוא כפירוש של ר״ח ז״ל עיי׳ תוספ׳ ב״ב שם ד״ה אכסניא שסובבת מלת זבל של מאמר ראשון (זבל שבחצר מתחלקת לפי פתחים) ג״כ על מאמר שני אכסניא לפי בני אדם וכ׳. וכן מוכח מפי׳ רגמ״ה כ״י לב״ב. ופי׳ המלה בל״י אנשי מלחמה השכירים. וכן הענין בדמאי ג׳, א׳ מאכילין את העניים דמאי ואת האכסניא דמאי. ורמב״ם ור״ש ז״ל נדחקו בפי׳ המלה. ואולי מענין הנ״ל תוספת׳ שביעי׳ ספ״ה עיי׳ ע׳ אכסנא].

2 אַכְסַנְיָא (1 Gastliche Aufnahme, Herberge. 2 Gast, Fremdling) בס״פ יש בערכין (ט״ז:) עד היכן לא ישנה אדם באכסניא רב אמר עד הכאה ושמואל אמר עד שיפשיל לו כליו לאחוריו וכ׳ וכל כך למה דאמר מר אכסנאי פוגם ונפגם. פי׳ אם ישנה אדם אכסניא שלו יאמרו מכוער בעל הבית שלא היה יכול לסובלו וגם את האכסנאי יפגמו ויאמרו מכוער היה שלא סבל את בעל הבית. (א״כ פי׳ בל״י ξενία [וכ״ה בל״ם אַכְסַנְיָא] הכנסת אורחים. ואכסניא נקרא המארח והמתארח. תרג׳ דלתי לאורח אפתח (איוב ל״א, ל״ב) דשיי לאכסנאי פתחית). [אחי״ה וכן הרבה, ברכו׳ ס״ג: פתחו בכבוד אכסניא. פסחי׳ קי״ח: קבל מהם אכסניא. פסיקת׳ רבתי פי״א בנימין בעל אכסניא שלו. ילק׳ בראש׳ ויגש רמז ק״נ בא בעל אכסניא של הקב״ה. עיי׳ עוד ע׳ בעל אכסניא. ב״מ פ״ה. תורה מחזרת על אכסניא שלה. ירו׳ ברכות פ״ד ד״ח: כד הוה נפיק לאכסניא. ב״ר פ״נ הב לאילין אכסניא. שמ״ר פל״ה אכסניא נעשו לבני. — ירו׳ ברכ׳ פ״ט די״ג: ההן אכסניא עלובה. ירו׳ עירו׳ פ״ו דכ״ג: אכסנייא אינה אוסרת. ויק״ר ר״פ ל״ד הדין נפשא עלובתא לאו אכסניא הוא בגו גופא. מדר׳ איכה פ׳ רבתי: כד אתא בר נש אכסניא לביניכון].

*3 אַכְסַנְיָא (Wirthin, Gastgeberin) ב״מ פ״ז. ישאל אדם באכסניא שלו. עירוב׳ נ״ג: פעם אחת נתארחתי אצל אכסניא אחת. שמ״ר פ״ד מסר נפשו על אכסניא שלו. פי׳ הנקבה המכנסת אורחים.

*אַכְסְנָיוֹת (Fremde) עירו׳ ל״ו: גר באכסניות מכילתא ויהי בשלח פ״ד ד״ה ד׳ איש מלחמה: אינו יכול לזון ולא לספק אכסניות וכן בילק׳ בשלח רמז רמ״ו ט״ס תחת אפסניות כמו שאיתא נכון במ׳ חזית א׳, ב׳ מחלק אפסיניות, ובספרי דברים ל״ב, ל״ח סי׳ שכ״ח וילק׳ האזינו רמז תתקמ״ו דש״ח ע״ד נותנים להם אפסוניות. עיי׳ ע׳ אפסניא ושם ארחיב דיבורי ביותר אי״ה.

*אַכְסַנְדְרִיָה בנגעים פי״ב, א׳ במשניות גירסת ס״א. אבל ט״ס הוא תחת אסקדיא או אסכריא עיי׳ ע׳ אסקריא.

☞ אַכְסְנַאי פַּרְכָא (Quartiermeister, ξενο-πάροχος) ירו׳ דב״ק פ׳ המניח את הכד (פ״ג הל״א ד״ג ע״ג) הדין אכסניא פרכא עד לא ייתון רומאי שרי מישחדוניה. פי׳ בל״י פקיד המחלק בתים ומלון לאנשי הצבא. [אחי״ה בנו״ג כט״ס מיחשדוניה].

☞ אַכְסִיפְתִיאַם (Schwerdtfisch, ξιφίας Lewysohn Z. d. T. S. 259) מין דג טהור עיי׳ ע׳ אטונס. [אחי״ה עיי׳ ג״כ ע׳ כספתיאם].

אַכְסַרָה [1] (א׳ פי׳ כמו אסכרה בל״י =ὁλοσχερῶς; σχερῶς באומד ובהשערה=in Bausch und Bogen ב׳ בל״ע خسارة Verlust, Schaden) כל זמן שהוא מוכרן אכסרה פטור בדמאי בפ׳ אלו דברים (פ״ב, ה׳ וכן ירו׳ דמאי פ״ג דכ״ג ע״ג). אין פודין מעשר שני אכסרה במ״ש בפ׳ המוליך פירות (מ״ש פ״ד, ב׳). בסוף ספרא [2] (ויק׳ כ״ז, י״ב פ״ט סי׳ פ׳ ורפ״י סי׳ פ״ו, וילק׳ ויק׳ רמז תרע״ז דקצ״ט ע״א) אין פודין את ההקדש אכסרה. פי׳ דבר שאינו לא מדוד ולא שקול הוא נקרא אכסרה. וי״א הפסד. ובל׳ ישמעאל קורין ההפסד כַּסַאְרָה (خسارة). [אחי״ה וכפי׳ ראשון

[1]) כ״י ה״ב וב״ר בט״ס אכסדרה. [2]) ובדפ״ר נשמטה המלה הזאת. ובשרפ״ע בט״ס ספרי.

בְּאר ג"כ הרמב"ם לדמאי ולמ"ש' ובעל גליון של ילק' הנ"ל והרע"ב. וכנ"ל עיקר וצ"ל אסכרה שהוא קצור מתיב' אַלְסְכָרַה שטעמה בל"י בּאומד, בלא חשבון].

אֶכְסוֹרְיָא (Verbannung, Exil, ἐξορία) ויק"ר פ' איש כי יהיה זב מבשרו (פי"ח) בשו"ד נותן אכסוריא [1]) והקב"ה נותן אכסוריא. פי' בל"י גלות ושלוח.

אֻכָּף (אוּכָּף, אִיכָּף בל"ע وكاف, إكاف, أكاف Esel — Pferdesattel בל"ס אוּכָּפָא Sattel) אבל לא בזוכף בגמ' יוצא במרדעת בבמה בהמה יוצאה (שבת נ"ג.). שיירא שחנתה בבקעה והקיפוה בגמלין (באכופין) [צ"ל באוכפין] בעביטין בפ"ק דעירובין בגמ' דשיירא (עירו' ט"ו:). אכפא [2]) מושל גביך בס"ג דהחובל בחבירו (ב"ק צ"ב:). [אחי"ה לפנינו איתא דאמור רבנן חברך קרייך חמרא אוכפא לגביך מוש. ומלת מוש קשה להולמה ורש"י ז"ל דוחק לפרשה אבל דע דגירס' הילק' לך לך רמז ע"ט דכ"א ע"ד כך היא ד א מ ר י א י נ ש י חברך קרייך חמרא אוכפא מ ו ש ל ג ב י ך. וכה"ג בהמאירי וכשט"מ לב"ק שם. ואין ספק אצלי שאות ל' מתיבת לגביך שייך לתיבת מוש וכצ"ל אוכפא מושל גביך וזה גירס' רבינו. כלומ' אם חברך קורא לך חמור כבר שולט בך האוכף]. חמור בסימני אוכף באלו מציאות בגמ' דאף השמלה (ב"מ כ"ז.) ובר"ג דהאשה שהלך בעלה ביבמות (ק"כ:) ובפ"ק דקדושין בגמ' דעבד כנעני (כ"ב: עיי' ב"ב ע"ה:) פי' אוכף של עצים נתון על המרדעת של חמור כדי למנוע חיכוך המשאוי ע"ג החמור ו ב ל' י ש מ ע א ל נ ק ר א ל כ א ף [2]) [אחי"ה והוא ל"ע لكاف, إكاف, اكاف, כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד, ובכ"י ב"ד אי' בל' ישמ' נקרא [א]לסרג והוא בל"ע السرج אבל יש למחוק מכאן ושייך לסוף הע' לביאור לשון רבינו והוא הסרגה, ובלי ספק הגהת של סופר כ"י היא וראיה הנקודה על ג' כמו באמת בלש' ערבי והסופר ידע היטב נימוקו של לשון ערבי]. ובר"ג דבכל מערבין (כ"ז.) אלא מרכב גברא דאכפא דבהדי דרכיב מנח ידיה עליה. [אחי"ה לפנינו אית' והא איכא גבא דאוכפא דתניא האוכף טמא מושב והתופס טמא מרכב. וכתב בפי' תלמיד הריט"בא גי' ר"ח ז"ל ה"ד אי דיתיב עילויה היינו מושב ולימעמיך מי לא כתיב מושב וכתיב מרכב אלא מאי אית לך למימר גבא דאוכפא ה"נ גבי דאוכפא] ותנן בתוספתא דכלים [ב"ב בפ"ב] האיכוף מטמא מושב (והתפוס) [צ"ל והתפות] שלו מטמא מרכב ושאר כל התפיות שבצדדין אם היה רחבות טפח טמאין. [אחי"ה לפנינו ב"ב כלים פ"ב איתא והתופו' שלו וכ' וצ"ל ותפות שלו וכצ"ל תחת תפוס של רבינו וכ"ה בכ"י ה"ב וכן איתא בדפ' שונצינו בעירו'. והתפות שלו מטמא מרכב ושאר כלי התפיות שבצדדין אם היו רחבות טפח טמאים (זה חסר בדפוסים שלנו בעירוב') וכן הביאו הריט"בא האי תוספתא וכן העיד הראב"ד בפי' לספרא פ' זבים פ"ד דכאן הנוסח תפות עיי' כלים פכ"ג, ג' וע' תפית ור"ש לכלי' שם גרס תחפית ונ"ל להגיה תאפית והוא כמו תפית פי' מכסה של אוכף ורה"ג לסדר"ט י"ז פירשו עי' ל"ע מרשחא והוא בלי ספק مرشح פי' מכסה של אוכף וכן פירש רבינו בע' תפית בל' ישמעאל (לגי' כ"י) לבד והוא, لبد מכסה של סוסים ורש"י לעירו' כ"ז. לועז ארצ"ון arçon זאטטעלבוים, והוא העץ שאוחז בידו בעת שעולה לרכוב והוא כפירש ר"ח בע' דכאן]. ויש שמספר' התפיות הזונות והם העצים הנתונים עליו שמאחור ושמלפנים כדכתיב (מלכים א' כ"ב ל"ח) והזונות רחצו והם עצי [3]) המרכב שנטפו מן הדם. פי' האיכוף העץ שהוא אחורי הסרג (והתפוס) [צ"ל והתפות] העץ שלפניו שאוחז בידו בעת שעולה לרכוב זה פי' ר"ח ז"ל. ור' נסים ז"ל פי' והקשינו למאן דסבר דמרכב היינו מושב דהא באורייתא כתוב מרכב וכתיב מושב (דאמר) [צ"ל דאלמא] מרכב לאו היינו מושב ואינו איכוף אלא גברא דאוכפא דבהדי דרכיב מחית ידיה עליה והוא הסרגה [בל"ע سرج Sattel] שהוא סומך בו כשהוא רוכב על הסרגה או על האיכוף ונקרא גברא דאוכפא. [אחי"ה וכעין זה דורש התנא בספרא פר' זבים פ"ג סי' קל"ח אשר ירכב עליו הזב יטמא יכול אפי' רכב על המשכב ועל המושב ת"ל מרכב ולא משכב ולא מושב אוציא את אלו ולא אוציא את האוכף ת"ל מרכב מרכב המיוחד. — איכוף ואוכף אחת היא כמו בערבי ונמצאו שניהם יחד כמו בירו' שבת פ"ה הל"ג ר"ז: אף לענין איכוף כן תני יוצא הוא החמור באוכף שלו (עיי' בבלי שבת נ"ג.) וכן ירו' עירו' פ"א די"ט: בין איכוף לאיכוף כמלא איכוף. ובבלי עירוב' ט"ז. בין אוכף לאוכף כמלא אוכף. והקבוץ איכופין ירו' עירו' פ"א די"ט: ובבלי עירו' ט"ו: אוכפות (ורבינו גורס לעיל באכופין צ"ל באוכפין).

---

1) בנו"ג אכסיריה וצ"ל אכסוריה וב"ה בל"ס אכסוריא ועיי' עוד ר"ד די לארא בעיר דוד וריט"ז בט"ר ח"ב ס"א ורבינו גורס כ ס ו ר י א ע"ש. 2) בדפ"ר ופיז' ווניצי' בטעות התחילו ע' חדש. 3) כ"ה בדפ' אמש' ובד' ווניצי' אי' פיני.

הא לך דבירו' איכוף ובבבלי אוכף הוא המורגל. ולרוב פעמים נשתמש מִכַּר של גמל או חמור כנראה מציונים שבאים בערכנו עיי' עוד ב"מ כ"ז: לא שאילי אינשי אוכפא משום דמסקב ליה לחמרא. בכלי' פכ"ג הל' א', ב' אוכף של נאקה (בל"ע גמל נקבה ناقة עיי"ע נקה). אבל בל' ערבי לא נשתמש א כ א ף מכר ה ג מ ל כי אם נשתמש עבִיט (غبيط) והוא עבִיט של גמל עיי' ע' ע ב ט ב'].

*אֶכַּף (בל"ע اكف, Sattel auflegen, anbinden ונבנה מן השם אוכף) נדה י"ד. הא דמיכף הא דלא מיכף. כך גירס' רבינו בע' טרטן ב' ע"ש ובדפוסי' במעות מכף.

*1 אַכְפָּא בב"ב ס"ט. אבני דאכפא כמו כפא עיי' ערך כף ג'.

*2 אַכְפָּא (Schulter) בביצ' ל'. דדרו באגדה לידרו באכפא דדרו באכפא וכ' עיי' ע' אגד ג', גד ג', כ ף ה'. ובבכ"י רי"ף אכיתפא ובכ"י בערלין באכתפא עיי' ד"ס ביצה מ'. — שבת ס"ו: חמרא דאכפא עיי' ע' אנקטמין.

☞ אִיכְפַּת (um etwas sich bekümmern, an einer Sache Jemandem gelegen sein, בל"ע وكف [1]) אבל לפי דעת ר"ב הוא מפעל כפה (Zwingen) משנת דב"מ פ' המקבל (ק"ה.) מה איכפת לך הואיל ואני נותן את חיכורך פי' מה כפייה יש לך בדבר או מי כופה וקושר הדבר לך. [אחי"ה ואשר נראה לי אמרתי שהוא מל' ישמע' וַכַּף עם ל' של גוף, ובעתיד יַכְף והוראתה דואג בדבר ושוקד על מה. ובזה הענין בכל המקומות עיי' ב"מ מ'. וכי מה אכפת להן לעכברים. סנהד' ק"ז. ומה איכפת לך כלום מבקשים ממך אלא פיעור. ע"ז נ"ג: אבל האי לא איכפת ליה. תעני' כ"ה. מאי איכפת לך. מגילי' ט"ו. לא איכפת לי. ירו' מ"ק פ"ג דפ"א ע"ד אתם מה איכפת להם (ובבבלי ב"מ נ"ט: איתא מה טיבכם) ב"ר ר"פ מ"ד וכי מה איכפת ליה להקב"ה. שם פנ"ג ראובן בשמחה שמעון מה איכפת ליה. שם ר"פ צ"ג אנו מה איכפת לן (ג' פעמים). קהלת רב' פ' ושבתי זה מה חטא זה מה איכפת ליה. מד' חזית ח', י"א פ' כרם: וכי מה איכפת לכם וכ'. פסיק' רבתי פי' אם יחסר העולם איסטרובלית [צ"ל איסטרובלים] ופלפלין איכפת להם אבל וכ'. — ונמצאה התיבה ג"כ בלא י' אכפת ב"מ מ'. עיי' לעיל. וכן ש"ר פכ"ז לא אכפת לו בצבור... לא אכפת לי בצבור. ויק"ר פ"ד מה אכפת להם לא תחתי אני קודה. ירו' סוטה פ"ה ד"כ: וביתא מה אכפה ליה אולי צ"ל אכפת ליה. גיטי' ס"ב: מכבת לא אכפת ליה.]

*אִיכְפִּית, אוכייפי ט"ס תחת איפכית, איפכיי עיי' ע' אפוכי.

אֶכְצַן (בל"ס אֲכַץ Müdigkeit, Mattigkeit, belästigt sein) בחולה מחמת אוכצנא [אחי"ה כ"ה בכ"י, ובכ"י ב"ר אכצאנא וקרוב הוא למלה פרסי' خران הליכה עיפה. אבל בדפ"ר ופי"ז ובנוסח' הש"ס הגי' בבי"ת וכ"ה בתר"י א' במדב' י"ט, ב'] בג' דר' אליעזר א' האורג (שבת ק"ו:). אוכצנא קטלה בפ' המפקיד בג' דהשוכר (ב"מ ל"ו:), ובפ' השוכר את האומנין (שם ע"ח.) בג' דהשוכר את החמור. פי' עייפות (א"ב בנוסחאות דידן כתב אובצנא). [אחי"ה ועיי"ע אש א' שגם שם הגי' בכ"ף.]

אִכָּר (בל"ס אַכָּרָא בל"ע اكار, Pflüger, Landmann, וכן בל' סאנסק' ובקטרי' karsha, kårshu, פי' תלם Furche וממנו בל"פ החדשה كاريدن säen בל"י ורו' ואשכנ' ἀγρός ager Acker) א"ר טרפון אקפח את בני שהלכה זו מקופחת היא ששמע השומע וטעה שהאיכר עובר ומרדע על כתיפו באהילות בפ' כל המטלטלין (פט"ז, א') ובפ"ק דשב' בג' די"ח דברים גזרו בו ביום (שב' י"ז.). איכר [2]) נותנין [3]) לו צמדו בעירכי בפ' שום היתומים (כ"ג:). תרתי ריפתא [4]) איכריאתא [5]) בר"ג דכיצד משתתפין (עירו' פ"ב:). יש מפרש שם מקום הוא כמו שהוא מקום [ריפתא] נהר פפיאתא [6]) (שם). ויש מפרשין ככרות כמו שאכלו הרועים כמו אכר וצמדו (ירמי' נ"א, פ"ג). [אחי"ה וכן אוזילתא דאיכרי עירו' כ"ח: עיי' ע' אזלי].

*אַכְרוּב (כְּרוּב = Kohl, κράμβη) בירו' שבת פ"ג ד"ה ע"ד אכרוב ואפונים. ירו' ב"מ פ"ה דס"ג. קולסי אכרוב. וכן גירס' רבינו בע' חלף ד' (דפוס ראשון) ועיי' ע' קלס א'. ובעוקצ' פ"א, ד' קולסי הכרוב. במדב"ר פ"ז אכרוב נאה ומשובח.

*אַכְרְגָא (כַּרְגָּא בל"ע خرج רבי' اخراج Kopfsteuer) ביומא ע"ז. (לפי דפוסים ישנים, אבל בדפ' אמשטרדם עד הדפוסים שלפנינו חסר עיי' ד"ס שם

[1]) והגזרה הזאת כ"ל יותר קרובה לאמת ממה שכתבו חוקרי הלשון ד"מ מהרי"ל בעמה"ר ח"א שפ"ג, מ"ע ג"ג ח"ח, קפ"ג מהרי"ף במ"ע של מהרז"ף ח"ז, רס"ג; שטיין טערמינאלאגיא צד ה'. [2]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו המשך מע' אבל בדפ"ע ע' חרש. [3]) כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד ב"ר ובנוסחי' אבל בדפ"ע טוענין. [4]) כ"ה בכ"י ב"ר וכ"י מ' ובנו"ג רפתא ובכ"י ו"ו ול"ד רפאתא וצ"ל רפתאה וכ"ה בדפי שונצי. [5]) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד וכצ"ל בכ"י מ' ושם במ"ס איבריאתא וכ"ה בדפי פיזו ובמרדכי עיי' ד"ס עירו' צד קס"ג: ורומז על ב"מ פ"ד. איבריה דר"י מלשי הבראה (עיי"ע בר האחרון) אבל בשיטת רבינו ודאי עיק' הגי' איכריאתא. [6]) וכ"ה בכ"י מ' ובדפי וויניצי דפ"ח וקושט' עיי' ד"ס שם.

דק"כ:) אמר כתיבו לי לישראל באכרגא כתבו ליה כתיבו לי רבנן באכרגא כתבו ליה וכ׳ עיי׳ ע׳ כרג.

* אַכְרָזָה, אַכְרַזְתָּא (כמו הכרזה Verlautbarung, Licitation מפעל כרז ובל"י κηρύσσω aus- rufen,) ימי אכרזתא עיי׳ ע׳ אדרכתא. כתוב׳ ק׳: נכסי דאכרזתא. שם: לכרגא ולמזוני ולקבורה מזבנינן בלא אכרזתא עיי׳ ע׳ כרג. וירו׳ מגילה פ"ד דע"ה: וירו׳ סנה׳ פ"א די"ט: פי׳ איגרת בקורת: אכרזה עיי׳ לְעיל ע׳ איגרת בקורת.

*אַכְרְזִיאֵל (der Herold, κηρύξ, Engel der ausruft) ילק׳ וילך ד"ה הן קרבו רמז תתק"ם דש"ד ע"א אותו מלאך הממונה על ההכרזה אכרזיאל שמו. ובקצת דפוסי׳ במ"ס אכזריאל וכן הוא בדב"ר פי"א.

*אֲכַרְמוּנְיַא (Karmania, Καρμανία, die grosse Provinz von der Südspitze des pers. Meerbusens bis zum Flusse Bagrada vgl. Plin. h. n. VI, 25. 27; XII, 40) מדרש תהלים י"ט ד"ה ולשמש . . . ר׳ ברכיה אמר כספינה שהיא באה מאכרמוני׳א שיש בה שס"ה חבלים כמנין ימות החמה. ובעל ע"מ (דנ"ט) כתב: ולא ידעתי למצוא ארץ או עיר כזאת ואולי צ"ל אכרנניא עכ"ל. ושגגה יצאה מלפני השליט בידיעת קדמוניות שהוא מחוז כרמניא שרשמנו וסביב מים לו. ואולי אכרמוניא ט"ס תחת אברטוניא והיא Britannien, Bretania ובאמת בילק׳ תהלי׳ י"ט ורמ"ז תרע"ג גרס מברטניא!

☞ אֶכְרְוַע (בל"ע خروع ובל"י κρότων, ricinus frutex, Wunderbaum, aus dessen Frucht ein abführendes Oel κίκι gepresst wird) ירו׳ פ"ק דמעשרות (הל׳ א׳ דמ"א ע"ד) המקיים מלאה של אכרוע לזרוע בטלה דעתו. פי׳ בל׳ ישמעאל כרוע [خروع] מין עשב אשר היא ושרשה נאכלין וזרעה חם ויבש כמו זרע כמון. [אחי"ה עיי"ע קק׳ א׳ וע׳ צלליבא.]

*אַכְרַעְתָּא (Sinken der Wagschale, Wage von כרע gleichzeitig anspielend auf Χρέος ab- zubüssende Schuld. Vergehen) בפסיק׳ ויהי בשלח דפ"ב. באכרעתא דאכרעתון בה אתכרע להון. מובא בע׳ כ ר ע ב׳ ע"ש. ור"ש באבער בפסיקת׳ שם פי׳ המלה מן הכרעה של כף מאזנים (ובאמת בכ"י כרמולי נוסח׳ בהכרעה) עיי׳ ע׳ מט ב׳. וגם נ"ל שהוא לשון נופל על לשון שמלת כְּרָעַת בל"י עון ואשמה. כלומ׳ באשר זדו עליהם.

☞ אַכְּתִי (בל"ע حتى solange bis, d. h. immer noch. ואולי י"ל עוד (immer noch כי נשתבש במקום אבתי בל"ע ابدا ריש מסכ׳ מגלה (ב׳.) ואכתי מבעי ליה זמנו של זה לא כזמנו של זה. פי׳ עדיין, ומלת אכתי כמו אך ת ו כלו׳ אך עוד. [אחי"ה ואין דעתי נוחה הימנו ואשר נ"ל כי היא כַּתַי בלי׳ ישי׳ מלת תואר הפעל ויחס הזמן עד. עוד. ונמצא הרבה פעמים בש"ס. עיי׳ יומ׳ י"ד. אכתי עבדי אחשורש אנן. יומ׳ כ"ז ואכתי אצטריך. שבת ק"ד. ואכתי אלה המצות שאין הנביא רשאי לחדש דבר מעתה. פסחי׳ ק"ח. דאכתי עבדים היינו. ד"ה י׳: מדאכתי יום א׳ הוא דעייל בשנה וכ׳. שם: מדאכתי יום א׳ הוא דעייל בחדש וכ׳. כתוב׳ פ"ח. ואכתי יכולה למימר. סנהדר׳ ל׳: אכתי בתרא ידע קמא לא ידע שם פ"ו: ואכתי מאי למימרא. וגזרת המלה מרשד"ל דקדק לש׳ כשדי בהעתק׳ אשכנ׳ מקליגער צד צ"ה) דחוקה ורחוקה היא!]

*אַכְתַר (בל"ע اخضر grün, schwarz,) ירו׳ דמאי רפ"ב הל"א דכ"ב: והא אורז בחולתא? אכתר הוא, טימוק הוא נ"ל שכך צ"ל והא אורז שבחולת אנטוכיא (עיי׳ ירו׳ שם עמוד ד׳ בריש: האורז שבחולת אנטוכיא [1]) מותר במקומו ובתוספת׳ דמאי רפ"ב ט"ס שבתחילת אנטכיא ור"ש לדמאי פ"ב א׳ גרס שבחלתא ושבאנטוכיא ומשובש הוא שכך אמרינן ג"כ בירו׳ הוריות פ"ג הל"ז דמ"ח. מעשה בי ר׳ אליעזר ור׳ יהושע ור"ע שעלו לחולת אנטוכיא ובויק"ר פ"ה לחולות אנטוכיא ודב"ר פ"ד לחולת׳ של אנטוכיא) אכתר הוא, סימוק הוא. וכן גרס ר"ש לדמאי. וכן הוא בדפו׳ זיטאמיר אלא ששם גרס אבתר וכן הוא הגירס׳ לפני בעכ"כ שפי׳ נרקב ונפסד ובודאי כיון על מלת יוני׳ φθαρτός verdorben, schadhaft, ולי נראה עיקר אכתר שבל׳ ישמ׳ הוראתה שחור וירוק וראיה שהוא מין גוון כי יגיד עליו רעו: סימוק הוא.

אַל (nicht, nimmermehr) אל ימנע אדם עצמו מבית המדרש בשבת בר"פ ר"ע (פ"ג:) וכפ׳ אין צדין (ביצה כ"ד:) אל בני כי לא טובה השמועה וכ׳ (שמוא׳ א׳ ב׳, כ"ד) בפ׳ קידושין (פ"א.). אל תהרגם פן ישכחו עמי (תהלי׳ נ"ט, י"ב) בב"ר פל"ט (לפנינו ל"ח) ויהי כל הארץ. אל תרצה את חבירך בשעת כעסו ואל תנחמנו בשעה שמתו מוטל לפניו ואל תשאל לו

---

[1]) עיי׳ ע"מ צד קמ"ח וניבויער גיאגר. שי"ב.

בשעת נדרו ואל תשתדל לראותו בשעת קלקלתו בפ"ד באבות בפ' בן זומא (משנ' י"ח) מ פ ו ר ש ב ה ג ד ת י ל מ ד נ ו (המחלת) [צ"ל ה מ ת ח ל ת] ס ג ד ל י ח י ד ב פ' ש ל ח ל ך. [אחי"ה כן הוא בדפ' ראשון של ערוך. ומקור הדרש באמת ילמדנו עיי' ילקוט במדב' רמז שתמ"ד לפסוק עד אנה. ופליאה שבעל הפשב"ע מראה על רע"ב לאבות ד', י"ח ונעלם ממנו הילק'. ובתנחומ' שלנו חסר]. אל תרצה את חבירך בשעת כעסו מנין אתה לומר ממשה בשעה שעשו ישראל את העגל כעם הקב"ה ואמר למשה לך רד (שמות ל"ב, ז') אמר משה שעה של כעס היא איני צריך לדבר עכשיו ירד מן ההר ודנם ובדקם בנ' בדיקות כמפורש שם [עיי' בילק' שם עד כבר עשיתי לך מידת הדין סלח להם] ואחר שהמתין כל כך שב להק"ב והרצה לו; ואל תנחמנו בשעה שמתו מוטל לפניו מנין אתה למד מן הקב"ה כשגלו ישראל לבבל כביכול היה כאילו מתאבל שנא' (ישעי' כ"ב, י"ב) ויקרא ה' אלהים ביום ההוא בקשו המלאכים לנחמו א"ל אל תאיצו לנחמני (שם פסו' ד') מהו אל תאיצו אין אילו ניחומין אלא ניאוצין הן לפני; ואל תשאל לו בשעת נדרו ממשה כשאמ' לישראל שמעו נא המורים (במדבר כ', י') נשבע הקב"ה שלא יכנס לארץ שנא' (שם פסו' י"ב) לכן לא תביאו את הקהל הזה ואין לכן אלא שבועה שנא' (שמואל א', ג', י"ד) ולכן נשבעתי לבית עלי. אמר משה שעת שבועה היא איני מדבר עכשיו המתין מ' שנה ואח"כ התחיל להתחנן לפניו שנא' (דברים ג', כ"ג) ואתחנן אל ה' א"ל הקב"ה על שהמתנת עלה ראש הפסגה (שם פסו' כ"ד); ואל תשתדל לראותו בשעת קלקלתו מאדם הראשון כשאכל מן האילן ונתקלקל שנא' (בראשי' ג', ז') וידעו כי עירמם הם באותה שעה לא נגלה עליהם הקב"ה בשביל שהיו מקולקלים שנא' (שם) ויתפרו עלה תאנה ואח"כ וישמעו את קול ה' אלהים מתהלך בגן (שם פסו' ח'.).

☞ אֶלָּא (בל"ע الا בל"ס אֶלָּא בל"י ἀλλά ונתקצר מן אן לא ובל"מ אם לא ופי' wenn nicht (nur, aber, תרג' כי מי אל מבלעדי (שמוא' ב', כ"ב, ל"ב) לית אלהא אלא. והמלה מורגלת בל' התלמו'. וכן ענינה בל"י ובל' ישי'. ותרג' בלתי לה' לבדו (שמות כ"ב, י"ט) אלה לה' בלחודוהי [לפנינו אית' אלהן לשמא דיי בלחודוהי]. מלה מורכבת מן א ל א ה ן. [אחי"ה וכן ברכ' ה'. אל תיקרי תלמדֵנוּ אלא תלמדֵנוּ עיי' ע' בעל. שם ל': חולי' מ"ו: אלא לא שנא. שם. אלא אמר. ב"ק ע"ט: אלא אם כן. חולי' ב'. אלא מעתה. וכן קידושי' ע"ג. ירו' שבת פ"ב ד"ד ע"ד שאין להן אלא שמן אגוזים. ולתשלום. הגו"ן של אן לא נכתב ג"כ אֶילָּא ירו' שבועות פ"א דל"ג: לא מסתברא דאילא חילופין. ולפעמים נשתמש התלמוד במלת אלא אם מתרץ תירוץ אחד וסתרינן ליה והדר בעי לפרוקי פירוקא אחרינא כתירוצה בתרא עיי' באריכו' בפ"י ערך אלא וגם י"מ כלל י"ג.]

*אַלִיבָּא (=אַל לִיבָּא, עַל לִיבָּא nach dem Herzen, (n. d. Ansicht, d. h. nach, gemäss, ב"ק י"ב: י"ג. אליבא דמאן. שבת כ"ח: אליבא דר' יהודה. סנהדרי' פ"ו. סתם מתניתין ר' מאיר סתם תוספתא ר' נחמיה וכ' וכולהו אליבא דר"ע (עיי' על זה ד"מ ש"ו:) שם פ"ז. מתניתא אליבא דר' מאיר. סוט' כ"א. אליבא דהלכתא.

*אל"בם (die Buchstabencombination des Alph. wornach der 1. mit dem 12.; der 2. mit dem 13. Buchst. u. s. w. verbunden wird) בשבת ק"ד. א"ל א"ל ב"ם ג"ן ד"ס להיכן אוליכן לגן הדם ה"ע ו"ף אמר גיהנם לפני הקב"ה רבש"ע עיף אנכי ז"ץ ח"ק הללו זרעו של יצחק ט"ר י"ש כ"ת טר יש לי כתות כתות וכ' עיי' ע' טר א'. במד"ר פי"ח טבאל באלב"ם רמלא. (ישעי' ז', ו', עם פסוק ד', ה', ח' ו').

*אַלְבִּינָא (צ"ל אלכינא=מכינא Kehrbesen עיי' בפנים הערך; או מלת אלבינא תהי' ל"י βάϊον (Besen aus Palmzweig ירו' מגיל' פ"ב דע"ג. אמרה לה אתייא מטאטא איתת אלבינא. משמע שהיא מכבדת שמכבדין בה הבית. וכן תרג' במטאטא (ישעי' י"ד, כ"ג) ואי הממינא כמא דמהממין במבינא לפי גירסת רבינו בע' מבן וכן ב"ר פע"ט אשאיל לי מבנייך וכ'. ורבינו גרם מבאניך. ודע דבדפוסים שלנו בתרג' ישעי' הנ"ל הגירסא מכינא וזה נראה לי עיקר ולדעתי הוא לש' ישמ' מכמה مخمة Kehrbesen משורש כַּםּ = خمّ kehren והוא בלתי ספק מהממין של תרגום אשר עדנה אין לה פתרון. ומזה תבין מד' איכה פתיחה נ"א. והאחרון הכביד הממם [خم] כבמכבד. ודרש הכביד מלש' מכבדה. ומלת אלבינה צריך לתקנה אלכינא ואות מ' ונו"ן מתחלפות. וגם י"ל שמלת מכינא מ"ס תחת מכיכא והוא ג"כ בל' ישי' محوقة Kehrbesen. ועוד י"ל שמלת אלבינא. בקיום הגירס' בב', לש' יוני היא כפות תמרים בַּאְיָן βάϊον (עיי' ע' ביין). ומכבד נעשה מכפות תמרים וכן באמת בעוקצין פ"א, ג' מכבד של תמרה (עיי' ע' מכבד). ובזה מובן שהש"ר פ' אמרתי אעלה בתמר: הדא תמרתא וכ' לא פחיתא דלא עבדא מן נ' (אילנין, יש למחוק) אלבנין אבון בר חסדי א' באתרין צווחין לאלבנייא

סנסנייה (Zweig). נשמע מזה שאלבנייא [צ"ל אלבאנייא] וסנסינים שוים בהוראתם ומהם נעשו מכבדות ומדרש ערוך הוא בב"ר ר"פ מ"א על פסוק צדיק כתמר יפרח . . . מה תמרה זו אין בה פסולת אלא תמריה לאכילה, ולולבין להלל, חריות לסיכוך, סיבים לחבלים, סנסנים לכבדה [צ"ל לכבד וכן הוא בילק' תהלי' צ"ב רמז תתמ"ה, ובמ"כ דרפ"ג מ"ס סנסנים לכברה!]. ובמב"ר שם: מה תמרה זו אינה עושה פחות משלשה אנבונין כך אין ישראל חסרים מג' צדיקים בעולם מאברהם יצחק ויעקב וכ' ובילק' שם: אנבובין, ובמד' תהלי' צ"ב: אוכוכלין! וכולם צ"ל אלבונין או אלבינין. "ואל" בראש כדרך לש' ערבי והוא כה"א הידיעה בעברית כידוע לכל ועיי' ע' אליקי, אלקטיות, אלתוסברא.

☞ אֶלְבָּן (בל"מ לבנון מל"ע لبان בל"ס לבונתא. בל"י λίβανος פי' (Weihrauchbaum, תרג' כריח לבנון (שה"ש ד', י"א) כריח אולבנין וכן נקר' בל"י ורומיי (libanios) וכלל זה תעלה בידך רוב לשונות של בשמים מלי' עברי נעתקו אל לשונות נכרים: נרד, קציעה, אהלות, קנמון, חלבנה; וכן שמות מדות: הין, כור, בת, קב. וכן שמות כלי נגון כנור נבל. וזה ידוע לבקיאים בל"י ורומיי אבל קתרוס, סבכא, פסנתרין, וסומפוניא הנזכרים בדניאל (ג', ה', ז', י', ט"ו) הם כלי נגון אצל היונים מהם נעתקו לכשדים.

* אלגוסין בתוספ' מעשרו' ספ"ג אלו הן גריסין הקלקין אלגוסין המרובעין. ט"ס תחת אלו גסין כן גירס' רבנו בע' קלקי ע"ש. וכ"ה בכ"י תוספ' צד פ"ה של הוצ' צוק"מ.

1 אַלָּה (בל"ע الة והרבים ال Wurfspiess mit Spitznägeln Keule. ובל"פ آل פי' דֶקֶר כחנית) לא באלה ולא בקשת בפ' במה אשה (שב' ס"ג.) חפוי האלה והקשת בכלים בפ' כ"כ עץ שנחלק (ט"ז, ח'). פי' בגמ' דשבת (שם) מאי אלה קופל [אחי"ה פי' בל"ע قفلة Stück Holz, Kolben, auch Peitsche וכ"ה בע' קפל ד' ובמ"מ ר"פ י"ט מהל' שבת וכ"ה בכ"י א"פ לשבת עיי' ד"ס שם. ורש"י ד"ה באלה פי' מציאה (כ"ה לנכון בדפ' שונצי' ובנוסח הדפ' המאוחרי' מצוקה) והוא לפ"ד בל"צ massue וכ"ה מפורש ברש"י סביב לרי"ף מאשוא והוא לאי"ט של רבינו דכאן. ובנוס' בשב' גרסינן קולפה והוא לדעתי ל"ע خلوف פי' גרזן ועיי' עוד ע' קלף שהובאו שם שתי נוסחאות. ובעה"ק שנ"ב פי' בל"א קולבא Kolben.] ודומה למקל והוא של ברזל והוא כאמה ומחצה וראשו עגול כמו כדור ויוצאין בו יתדות שדומות לשקדים ושמו בלי' ישי' דבום [1] [פי' בל"ע ופרסי دبوس Keule mit Metallknopf, ובלע"ז מצא [Keule, it. mazza], צליבה [2] clava] Herkuleskeule,] (א"ב תרג' על פסוק מי זאת עולה (שה"ש ח', ה') הכמא דרמי גבר אכנא באלה, עד יפלח חץ כבדו (משלי ז', כ"ג) ואיך אלה דמפריח גירא בכבריה) [אחי"ה בירו' שבת פ"ו ד"ח: ואי זו היא האלה ופי' שם דייקרן δίκρανον Spitzpfahl, ומזה הענין או לי מאלתן בפסחי' נ"ז. עיי' ע' אלת ומזה הענין ג"כ ערך הבא אחר זה ע"ש.]

2 אַלָּה (לדעתי הערך הזה הוא מערך הקודם Spitzkeule, Pfahl, Gabel אבל לדעת רבינו א) גורן, והוא בל"י ἅλωα; ב) כמו עללה בל"ס עַלַלְתָּא Getreide בל"ע عيالة معالة Pferdefutter עיי"ע על ו') בתוספת תרומות פ' קמא [3] מאימתי תורמין את הגרן משיתהפך הגורן אלה כמו עללה משתעקר האלה ר"מ [אחי"ה כן הוא בדפוס ראשון של ערוך ובכ"י ה"ב. ו"ז חסר. ובדפוסי' אחרים חסר סוף התיבה: ר"מ. ובאמת אין לה הבנה ולדעתי ט"ס תחת י"ט כלומ' יש מפרשים. וכל הערך משובש הוא וכצ"ל: בתוספת דתרומה בפ' ג' מאימתי תורמין את הגורן משתעקר האלה פי' משיתהפך הגורן. וי"מ אלה כמו עללה [4]. הא לך שרבינו נָתַן ב' פירושים למלת אלה, א') גורן, וב') כמו עללה ושני פי' נמצאו ג"כ בכ"כ וראשון מל"י ושני מל"ס נגזר כאשר רשמנו. אבל אמת יורה דרכו שהמלה כמו אלה א', וניכרין דברי אמת מירו' שבת פ"ו ד"ח: כתיב וחמושים עלו ב"י מארץ מצרים מלמד שהיו מזויינים בחמשה עשר מיני זיין ואיזו היא האלה מן מה דתני' ר' יעקב בר סוסי ר' יוסה מאימתי תורמין את הגורן משיעקר האלה הדא אמרה כמין דייקרן [עיי' לעיל ערך אלה א'] וכן בירו' תרומות פ"א הל"ו דמ"ט. תבואה משיתמרח [חייב במעשרות] וכ' והא תני ר' יעקב בר סיסין מאימתי

[1]) כ"ה על נכון כ"י ו"ו ובדפי' אמש' ובשדפ"ע וכ"י נשתבש דכום, רכום רבום ובכ"י ה"ב דבגס וצ"ל דבוס. [2]) כ"ה בכ"י ה"ב ובשכ"י ודפ"ע ועה"ק סליבה. [3]) צ"ל פ' גימל. [4]) ובעה"ק שנ"ב אי' בזה"ל תוספתא דתרומ' משתהפך האלה פי' כמו עללא. ובכ"י תוספ' צד כ"ט להוצ' צק"מ הגי' מאימתי תורמין את הגורן משיתעשר האלה.

הוא תורם את הגורן משת יעקר האלה כאן בשיש דעתו לימרח כאן בשאין דעתו לימרח. כלומ' אלה הוא דקר של ברזל שתוחבין אותו בקרקע לסמוך עליו את הגורן סביבותיו. אלמא לאו במירוח תליא מלתא אלא משינטל אותו הדקר ורוצה לפנות הגורן כבר נקבע לתרומ' ומעשרות ומשני כאן במתניתין בשיש בדעתו למרח אז אינו נקבע עד שימרח וכאן בברייתָ' דר' יעקב בשאין בדעתו למרח ומשעוקר האלה ועושה כרי נקבע למעשר. עיי' בפי' פ"מ. ורבינו בע"ה פי' בע"א יען אשר לא שם לבו אל הירוש' הנ"ל].

אֵלָה (מל"מ ,Eiche) לולבי האלה והבוטמא [1] בשביעית [2] פי' כלל גדול (פ"ז, ה') הוא כמו כאלה נובלת עליה (ישעי' ו', י"ג) [אחי"ה ונכון פי' הרמב"ם ז"ל בפה"מ שהוא בל"ע בלו"ט بلوط [Eiche

אֱלָהּ (אֵילַהּ, אֱלָהָא אֱלָהּ (Gott, göttl. Macht בל"ע إله , إلاه בל"ס אֲלָהא אַלָּה) (רב שביק לחובין רברבין א' דוד ונקתי מפשע רב את אלהּ רב ואנא חובין רברבין. משובש הוא וכצ"ל) ונקתי מפשע רב אמר דוד [לפני הקב"ה רבש"ע את אלה[3]) רב ואנא חובין רברבין יאי לאלה רב דשביק לחובין רברבין, בויק"ר ואם הכהן המשיח (ספ"ה) [אחי"ה וכן ירו' ב"מ פ"ב ד"ח ע"ג בריך אלההון דיהודאי (ג' פעמים עיי' דב"ר פ"ג באותו מעשה של רשב"ש). ירו' סנהדר' פ"י דכ"ח: בריך הוא אלההון דצדיקיא. וברבים אֱלָהַיָּא. ב"ר פכ"ו ויראו בני האלהים (בר' ו', ב') רשב"י קרא להון בני דייניא רשב"י מקלל לכל מאן דקרי להון בני אלהיא.. ושם: כומריא גנבו אלהיא מאן מומי ביה או מאן מקרב. (עיי' ע' כמר ב'). ויק"ר פל"ג תמן קריין למלכיא אלהייא—. והמלה ג"כ בארמי' עיי' דניאל ג', כ"ח; ב', כ', ל'; ו', ח', י"ג. ורבים אלהין שם: ב', י"א; ה', ד'; ואלהיא: ירמי' י', י"א.]

אֱלָהוּתָא (الوهة, إلاهة ,Göttlichkeit, Stärke) בב"ר פס"ז [4]) (לפנינו ס"ו) ויתן לך האלהים [5]) (בר' כ"ז, כ"ח) ויתן לך אלהותא פי' כח ומעוז. [אחי"ה וראיה לפירושו מניה וביה במדרש הה"ד (שופטי' ט"ו) ויאמר ה' אלהים זכרני נא וחזקני נא אמר לפניו רבון העולמים וכ'. וכן ב"ר פ"ד פעמים שאין העולם ומלואו מחזיקים כבוד אלהותו פעמים שהוא מדבר עם האדם מבין שערות ראשו. שם פמ"ו אני הוא שאין העולם ומלואו כדי לאלהותו. שם רפ"ו מלמד שצפה הקב"ה שעתידין או"ה לעשותן אלהות. שם פמ"ו אם מקבלים בניך אלהותי אני אהיה להם לאלוה ולפטרון. ירו' ברכו' רפ"ט די"ב ע"ד המינין שאלו את ר' שמלאי כמה אלוהות בראו את העולם. וב"ר פ"ח איתָ' כמה אלהות. ויק"ר פ"ד עשו שהוא עובד לאלוהות הרבה כתי' ביה נפשות וכ'. ובהשאילה נקראו אלוהות פסוקים שנא' בהן השם אלהי אלהינו וכיוצא. ירו' ר"ה פ"ד הל"ו דנ"ט ע"ג אלוהות עולין לו לשם מלכיות.. ושם: אלוהות ומלכיות עולין לו משם שניים וכ'. — האלהים! לש' שבועה הוא עיי' שבת קמ"ה. עירו' י"ד: מגיל' י'. חולי' נ"ד. שבועו' י"ז: ובב"ק ק"ו. אית': האלקים !bei Gott].

אֱלֵה (אֶילֵהּ richtiger εὐλή ,Wurm, Made) דעינבי בשבת בגמ' דאר"ע (צ'.). פי' תולעת שמתליעין ענבים כשישנן בגפן (א"ב וכן נקרא בל"י מין תולעת) [אחי"ה אולם הגירס' אמיתית אילה כמו בש"ס שם וברש"י ז"ל בשני יודי"ן.

אִלּוּ (Prtkl. des Ausrufes sieh, da! oh! בל"פ الا בדניאל (ב', ל"א, ד', ז', י') ואלו קרן אחר (שם ז', ח') פי' הנה והוא כמו ארו (שם ז'. ב', ז', י"ג) [אחי"ה ולא נראה בעיני ולדעתי אלו ל"פ כלומ' הנה, וארו (ע"ש) ג"כ ל"פ כמו הרי בל' תלמוד.]

1 אִלּוּ (=אִילּוּ. בל"מ אִלּוּ וכ"ה בל"ס ובלי שמרוני אִלּוּ ונתקצר מן אִן לא=,wenn wenn doch; אִילוּלֵא = אִילוּלֵי כמו בל"מ לוּלֵא, לוּלֵי וכן בל"ס אֱלוּלָא. נתקצ' מן אילו ומן לא—לֵי תחת לית !wenn nicht! wenn doch) תרג' לו חכמו (דב' ל"ב, כ"ט) אלו חכימא. ואלו לעבדים (אסת' ז', ד') ואלולי לעבדים. תרג' לולי ה' (ישעי' א', ט') אלולי מימרא דה' ענין הראשון כמו אלו. וענין השני אלולא. והפרש כזה יש במלת אלמלא ע"ש. תרג' לולי כעס (דב' ל"ב כ"ז) אלולפון). [אחי"ה ההפרש לא טוב הוא וכן הענין באלמלא ע"ש. אילו (אלו) ואילולי הרבה בש"ס עיי' גיטי' י"ב: ומה אילו עבד כהן שברת וכ'. חולי' ט':, י'. ואילו ספק מים מגולים. יבמו' ס"ג: כאילו שופך דמים... כאילו ממעט הדמות. נדרי' כ"ב. אילו לא חטאת בה וכ'. שם: אלו הוי ידעת דפתחין פינקסך. ירו' שבועו' פ"א דל"ג: אילו מי שאכל. ירו' מ"ש פ"ה דל"ו ע"ד כאלו

[1]) וצ"ל בוטנא וכ"ה בעי' בטן א' ע"ש ומ"ש. [2]) כ"ה בדפ"ר, ובשדפ"ע בט"ס בשבת. [3]) בויק"ר הגי' אלוה וגי' רבינו עדיף בהיות המאמר בלא"ר. [4]) כ"ה בכ"י ה"ב אבל בדפ"ע בט"ס מ"ז. [5]) ודורש כמו את האלהים.

לפניו שינה — ירו' כלאים פ"ה הל"א והל"ב דכ"ט ע"ד הרבה פעמים: כילו והוא קיצור תחת כאילו. ע"ש. ועיי' ע' אמלתרא —. ירו' ע"ז דל"ט ע"ג: אילולא ר' בא וכ'. ירו' נדה פ"א דמ"ט ע"ב אילולי דתניתה. מכילת' בשלח ויבא פ"א. אילולי שאמר משה וכ'. ויק"ר פ"כ אילולי המלאך כבר היית שחוט. במ"ר פ"ב אילולי הוא מגדיל עלי אהבה. ילק' תהלי' ל"א רמז תשט"ו אלולי שהדבר כתוב אי אפשר לאומרו.]

* 2 אִלוּ, אִילוּ (בל"מ אֵלֶּה diese הרבים מן יחיד זה) הרבה בש"ס כגון: ברכו' ב' מ"ב אלו הן בין הפרקים. אלו חייבים בקולבון שקלים פ"א מ"ו. סנהדרי' פ"ח מ"ז אלו הן שמצילין אותו בנפשן. פי"א במשנ' אלו הן הנחנקין. פ"ט במ' אלו הן הנשרפין פ"ג דמכו' במ' אלו הן הלוקין. ע"ז פ"ב מ"ז אלו דברים של גוים אסורים וכ' פסחי' פ"ב מ"ה אלו דברים שאדם יוצא בהם י"ח בפסח. ושם מ"ו אלו ירקות שאדם יוצא בהם י"ח בפסח. מכשירין פ"ו מ"ז אלו לא מטמאין ולא מכשירין. שבת י"ג: אלו תנן . . . ואלו תנן. ב"מ כ"א. אלו מציאות שלו ואלו חייב להכריז. ירו' סוט' פ"ג די"ט. וירו' קידו' פ"א דנ"ח ע"ד כקולי אילו וכקולי אילו נקרא רשע. ושם: אילו ואילו דברי אלהים חיים הן.

* אִילֵּין (בל"מ אֵלֶּה diese, jene) ירו' ברכו' פ"ה ד"ט ע"ג אילין דמתרגמין. ירו' סנהד' פ"י דכ"ז ע"ד אילין רבנין. ירו' תענית רפ"ב דס"ה. אילין תענייתא. ירו' מ"ק פ"ג דפ"א ע"ד וגדון אילין לאילין. ירו' ב"ק רפ"ב ד"ב ע"ד אילין פרדתא — ונמצא כבר בדניאל ב', מ"ד; ו', ג'; ז', י"ז; וכן אִלֵּן, שם: ו', ז'. ועם הוספת—ך: אילך שם ג', י"ב; ו', ו'; עזר' ד', כ"א; ה' ט'; ו', ח'. עיי' ע' אלך, וע' אִלֵּן.

אַלוּאַ[1]) (אַלְוָּא בל"ע الوة בל"פ آلوا Aloe, ἀλοή, l. aloe) ואספדיכא ומרתכא בגטין בסוף דמי שאחזו (ס"ט:) (א"ב פי' בל"י ורומיי מיץ עשב מר ובולעים אותו עשוי כמין כדורים קטנים להריק הגוף ומועיל לרפאות הפצעים ולחנוט את המתים [2]).

אוּלוּגְלָגִין, אוּלוּגִים [3]) (= אֶלוּגִים elogium richterliche Sentenz über Verbrechen, Sündenverzeichniss) בהגדת ילמדנו בולקחתם לכם ביום הראשון (בתנחומא אמור דרל"ב ליתא) ובפרש' שלח לך בפסוק לו מתנו בארץ מצרים (תנחומי' דרס"ט:) הניח המלך האולוגים [אחי"ה בתנחומ' יותר טוב האלוגין ובמש"ר פט"ז האילוגין עיי' ע' הבא. במ"ר פט"ז האליגון ובילק' שלח רמז שתמ"ד האיגולין וצ"ל האילוגין] שלו ודנו מפיו. ובב"ר פכ"ט (כ"ח) אמחה את האדם: אין הקב"ה נפרע מן האומה עד שהוא קורא אנלגין [נ של אנלגין ט"ס תחת ו' ומלת אולנין צ"ל אלוגין] שלה מלמעלה ואח"כ נפרע ממנה הה"ד לכן יכיר מעבדיהם (איוב ל"ד, כ"ה). פי' ענין שטר חוב ודין. (א"ב בנוסח' דידן כתוב אנאלוגין [4]) וכל אלו הגרסאות לפי דעתי משובשות ויש לגרוס אלוגין). [אחי"ה והדין עם ר"ב וכן במ' איכ' פסוק (א', י"ד) נשקד עול פשעי: בשעה ששמעתי שאנולינין שלי נקרע מלמעלה וכ'. צ"ל אלוגין עיי' במ"כ שם. וכ"י ג"נ גרס בתחילת הערך אולונגון, ועיי' ע' אלנלגין.]

☞ אֶלוּגִין (wie oben) מד' ש"ר פ' החודש הזה (פט"ו) הקריבו לי דורון שאם תעלו לפני לבימה (βῆμα) אעביר אלוגין שלכם פי' בלי' רומיי ספר זכרון אשר בו ישוכח או יגונה דבר וגם ספר עדות. עיי' ע' אולוגלגין שלמעלה). [אחי"ה וכן במש"ר פר' ל"א משל לאחד שהיה אלוגין שלו נקרא לפני הדיין. ובמ"ר פט"ז הניח המלך את האליגון שלו וחייבו מפיו.]

☞ אַלְוַי (=לווי בל"ם לוי oh! wenn doch! möchte doch!) תרג' מי יתן (שמו ט"ז ג') אלווי ובקצת נוסחאות כתוב הלווי.) [אחי"ה וכן במ"ר פ"ב אלואי אנו נעשין דגלים כמותן. אלווי (פי' לווי עיי' ערכו) כמו לו בעברי'. וכן תרג' ירו' א' במד' כ', ג' ואונקלס שם. תרג' תהלי' פ"א, י"ד; איוב ט"ז, ד' בכולם תרג' של לו ותרג' הלוואי (או הלואי עיי' ערכו) תחת אולי בעברי' עיי' ת"י א' שמו' ל"ב, ל'.]

* אַלְוָיְתָא (לוי von לויה = Begleitung) ירו' מעשרו' פ"ב דמ"ט ע"ד ושאר בני אדם דלית אלוויתיה שכיחא ליה.

אַלְוַּם בל"ע الوة בל"פ آلوه (Adlerholz, Aloeholz, = אַלְוָתָא עיי"ע) בב"ר פרש' ויטע ה' אלהים גן בעדן (פט"ו) אלונים בלוטים אלמגים אלווס. (א"ב פי' בל"י מין עץ וחשבו הקדמונים

[1]) כ"ה הסדר במו"ע אבל בשדפ"ע נסדר אחר ע' אלווס. [2]) ורש"י פי' ע"י אלויי"ן והוא לי"צ aluin פי' לענה. אבל יותר טוב כפי' ר"ב מיץ של Aloe הנקרא בל"א Aloebitter וסגולה היא כנגד השלשול וכן משתמשין בה לפי ציון הנ"ל לרושחתא או כגי' רבינו לשיחתא פי' תחתוניות עיי"ע שחתא. [3]) והוספתי גם המלה הזאת יען שבאה בפנים הע' ועיק' הגי' הוא לפי כ"י ג"ג. ובכ"י ב"ר אי' האולגים ובכ"י ה"ב האולוגוס. [4]) בנו"ג אגאליגין וצ"ל אנאליגין וכ"ה בכ"י ה"ב וג"ג ודפ"ר ובכ"י ו"ו אנאגלין. וגי' אלו משובשות הן.

שגדל בגן עדן והוא גדל בארץ הודו [1] ויש לו ריח טוב ומועיל לחזק הראש והלב והאסטומכא ונקרא גם אקסילאלואין [= ξυλαλοή עיי"ע אקסל] וטעם מלה זו עץ אלווס. תרג' מר ואהלות (שה"ש ד', י"ד) מירא דכיא ואקסילאלואין. [אחי"ה לפנינו בב"ר איתא אלמגים אלונים וצ"ל אלווים או אלוים וכן הוא בירו' ספ"ז דכתובו' דל"א ע"ד אלמוגים אלוים והוא קבוץ ממלת אלוא (עיי' ערכו), ואולי גם אלווס ט"ס תחת אלוים. ובירו' שביעי' פ"ד דל"ה: ומקיימין את האבלווין בראש הגג ובתוספתא שביעי' ספ"א הגירס' העלווים. ובכ"י תוספתא צד ס"ב בהוצ' צוק"מ הגי' העלואין].

* אֱלוּל (אֱלוּל. בל"ס אֵילוּלָא בל"ע ايلول der sechste Monat der Hebr. (ungef. Sept.) ר"ה פ"א, א' באחד באלול ראש השנה למעשר בהמה. ועיי' שם בגמ' ד"ז: ושם י"ט: וביצ' ו', כ"ב: מימות עזרא ואילך לא מצינו אלול מעובר. ירו' רפ"ג דשקלים דמ"ז: והן מתעשרין עם בני אלול. פי' שנולדים באלול. והם הָאֲלוּלִיים שנאמרו שם ובירו' ר"ה פ"א דנ"ו ע"ד.

1 אַלּוֹן (מל"מ Eiche) הרמון האלון והאגוז בכלים בפ' כל כלי בעלי בתים (פי"ז, מ"ו) כמו כאלה וכאלון (ישעי' ו', י"ג).

2 אַלּוֹן (ein Anderer, Zweiter= ἄλλον (=alter) אלון בכות (בראשי' ל"ה, ח') בב"ר (ס"פ פ"א) ר' שמואל בר נחמני אמר לשון יוני הוא אלון אחר — ובלע"ז אליאון alius, um. — עד שמשמר אבלה של דבורה באת לו בשורתה של אמו. [אחי"ה וכן הביאו הילק' וישלח רמז קל"ה בשם הפסיקתא: ותמת דבורה מינקת רבקה וג' לשון יוני הוא אלון אחר עד שהוא משמר אבלה של דבורה באתה לו בשורה של אמו. ובפסיק' שלנו פרש' זכור דכ"ד איתא מהו אלון בכות א"ר יונתן לשון יוני הוא אלון תרי שתי בכיות בכו עד שיעקב יושב ומשמר וכ'. וכן הובא בילק' תצא רמז תתקל"ח ושם תחת ל' יוני איתא בטעות לש' אוני'. ותיבות ל' יוני וכ' חסרו בתנחומ' תצא דשל"א: הובא בילק' תהלי' ק"ט רמז תתס"ח ובקצור מעט ילק' וישלח שם. ויקרא שמו אלון בכות. שבכו שתי בכיות עד שיעקב וכ' (עיי' רש"י ז"ל לבראשי' ל"ה, ח' ותהלים ק"ט, י"ד). וכן בקהלת רבה פ' טוב ללכת: מהו אלון בכות עד שמשמר אבלה של דבורה מניקתו באת לו שמועת רבקה אמו ובכה ב' בכיות. ועוד נמצאה מלה בדרוש הלזה (בראשי' כ"ד, ס"ה) נפרדת בשתי תבות אלון זה ר"ל אלון = ἄλλο = ἄλλον וזה בב"ר פ"ס, וילק' חיי שרה רמז ק"ט ד"ה ותשא רבקה.

אוּלוֹן (בל"י ganz ὅλος, ον ובצירוף עם מלת כרוסון בל"י ורו' ὁλόχρυσον, ganz golden,holochrysus) מרגליות בפסיקת' בויהי ביום כלות משה (פסדר"כ ד"ד:) ס"א אולון מרגליטין. [אחי"ה במד' במ"ר פי"ב איתה למלך שהיה לו לבוש משובח עשוי במרגליטון ובמ' חזית פ' צאנה וראנה: למלך שנגלה לבן ביתו בלבוש נאה של מרגליטין. ובילק' תרומה רמז שס"ט בלבוש לבן מרגליטין. מנין לי לבוש אלו מרגליטין. וברקנטי ריש תרומ' הביא בלבוש שכולו מרגליטין, מאשר לא ידע הוראת מלת אלו עיי' על זה הרב החכם מוהר"ר שלמה באבער בפסיקתא שם]. פי' אולון בלש' יוני [3] כולן, מרגליטין בל' רומי [4] [פנינים] [עיי"ע מרגל א'] — לפי שבעולם הזה יש בהם פסולת אבל לעתיד לבא [אמר זכריה] אנא חמיתיה אלון כרוסון הה"ד (זכרי' ד' ב') והנה מנורת זהב כלה. [פי'] בעה"ז יש פסולת לישראל אבל לע"ה כולו כזהב טוב בלי פסולת. פי' כרוסון בל' רומי [chrysus וכן בל"י χρύσον] זהב. בויקר' רב' שם אמו שלומית. [אחי"ה זה בויק"ר ספל"ב המתחלת ויצא בן אשה. וראש הפרש' ג"כ היא. ואמצע הפרש' היא ושם אמו אולי לפי ספריו של רבינו כאן מתחלת הפרש'. והמדרש הלזה נשנה עוד במ' חזית פ' כולך יפה (שה"ש ד', ז') אמר זכרי' אנא חמיתא אולוכורסין וכ'. ובמ' קהל' רב' פ' ושבתי אני ואראה איתה: אלו כורסין. ודע דבויק"ר ס"פ ל"ב וכן שם פל"ג איתא אחר אילו כורסון ואילוכורסון גם המלות „כולו דהב (דדהב) נקי" וכבר הוכיח ר' שלמה באבער שהובא פנימה מאיזה מפרש אשר רשם בצדו הפי' מן מלת אולוכורסין וראיה לזה שרבינו הביא המדרשים בלי הוספת מלות אלה וכן חסרו במ' חזית וקהלת הנ"ל]. ובויקר' רבה וכי תמכרו ממכר (פל"ג) אמר נבוכדנצר ע"ז שלכם כסף ושל זהב הה"ד (הושע י"ג, ב') ויעשו

---

1) עיי' דיאסקארידים א, כ"א וגם כינוי מלת יונית אלואי ע"י ἀγάλλοχον נאצל מלי' הודו aghil וממנו בל"ר lignum aquilae ובהיות עץ אלווס או אלוא אדום לכן פי' ב"ר וירו' כתובי' הנ"ל ע"י אלמגים שהוא ג"כ אדום ומטעם זה נקרא בל"ע אלבקם וכן נכון הנוסח בילק' ישעי' מ"א רמז שי"ד אלמגים סכסיתא וצ"ל כסיתא כאיי' בר"ה כ"ג. והיותר נכון בסיתא (עיי"ע) שהוא בל"ע ופי' עץ של קאראללען שהוא ג"כ אדום (עיי"ע אלמוג) ועיי' עוד ספרינו על העתקת פרסיי של ריב"י טאווס צד ס"ד. 2) כ"ה לנכון בעה"ק שנ"ב ול"ר הוא, ובשרפ"ע אליא"ו. 3) בקצת כ"י רומי, והחלוף הזה מורגל. 4) כ"ה בדפ"ר ושם גם הוספה ס"א אולון כרוסין.

להם מסכה מכספם, אבל שלי אולון כרוסא (לפנינו איתא אבל שלי אינו אלא אלו כורסין כולו דדהב נקי) דכתיב (דניאל ג׳, א׳) נבוכדנצר מלכא עבד צלם די דהב.

אוּלוּסֵרִיקוֹן עיי׳ ע׳ אלוסריקון.

אֲלוּוָתָא (לפי׳ ר״ח הוא מל״ע الوّة Räucherholz ולפ״א הוא ל״ע الّة (Stück. (spitziges,) Holz מפשח ויהיב לן אלוותא פשחי פשחי בפ׳ המביא כדי יין בגמ׳ דר׳ אליעזר (ביצה ל״ג: פי׳ עצי קציעות שמעשנין בהן ואע״ג דהוו קשין חזו לקתתא דנרגי וחציני. זה גמרא ופירוש דר׳ חננאל ז״ל. [אחי״ה לפנינו איתי הוה מפשח ויהיב לן אלותא אלותא אע״ג דחזיא לקתתא דנרגי וחציני. ומדיוק של רבינו „זה גמרא ופי׳ דר״ח״ נשמע שהיה לפניו ג״כ נוסח שלנו. ובע׳ חצן א׳ גרס נגרי וט״ס היא תחת נרגי וכן בטעגת כ״י מ׳ עיי׳ ד״ס ביצ׳ מ״ה, ויומ׳ מ״ט: הערה ח׳ ועיי׳ ע׳ נרג שגם שם גורם רבינו היטב נרגי והוא העיקר ע״ש]. ולפי פי׳ זה אלו ג׳ אלוא, ואלווס, ואלוותא ענין אחד להן, פ״א מפשח: קוטם, אלוותא: חתיכות אע״ג דקשין כל כך דחזו לקתתא דנרגי וחציני. [אחי״ה ולפי פי׳ זה יש לנקוד אַלְוָתָא והוא קבוץ מֵאַלָּה או אַלַּת עיי׳ ערכם].

* אוּלְוָתָא בירו׳ תעני׳ פ״ג דס״ו ע״ג ט״ס תחת מולוותא עיי׳ ע׳ מולא.

1 אַלּוֹת [1] (בל״ע آلّة (die Stützen, Pfeiler וינעו אמות הספים (ישעי׳ ו׳, ג׳) תרג׳ אלות ספיא. [אחי״ה בדפ״ע הגי׳ אמות סיפי היכלא ובנוס׳ התרג׳ אי׳ אילות ספי היכל׳ וכרד״ק אי׳ אלנות וצ״ל אלוות. והחכם גיזיניאוס בפי׳ לישעי׳ ח״א ר״ס בל ידע לפתור מלה תרגומי׳ אבל היא לפ״ד בל״ע כמו אמות בל״מ והוא בעצמו בל״ע ﺁﻝ פי׳ יסוד הבנין ועיי״ע אם ד׳].

* 2 אַלּוֹת בפסיקתא רבתי פכ״ב ט״ס תחת בוליות עיי׳ ע׳ בלייות.

1 אֶלַטִּין (בל״י = Fichte, Tanne, ἐλάτη) בהגדת ילמדנו פרשת ויקחו לי תרומה (דקמ״ב: ברוש: אלטין (א״ב פי׳ בל״י מן ארז ועץ שמן). [אחי״ה עיי׳ ע׳ אספנדמון].

2 אֶלַטִּין (die Frucht des jungen Palmtriebes בל״ם אליטיא בל״פ الاطينى בל״י ἐλάτινος (Palm בב״ר פצ״ה (צ״ד) והקול נשמע בית פרעה

ר׳ יוחנן כד הוה אכיל אליטין. [אחי״ה לפנינו איתא חליטין (Gericht von Butter und Milchmischung = בל״ע خليط] אמר לא אכילת מזון יומא דין, פי׳ פירות גינוסר כדמפורש בס״פ כיצד מברכין (ברכו׳ מ״ד.) (א״ב פי׳ בל״י ורומי לולבים של דקל בעודם רכים והמלה הזאת אחת ועניניה מרובים גם בלי׳ תלמוד גם בל׳ נכרים).

* אַלְטִינוֹן בל״י (purpurroth, ἀληθινόν) במ׳ קהל׳ רב׳ א, מ׳ (י״א) פ׳ מה שהיה: עורות תחשים . . ר׳ יהוד׳ אומר אלטינון.

* אִילְטִים בב״ר ספל״ד ט״ס תחת אלסום ע״ש.

אַלֶטֶיכְסִיָּא (würdige, werthvolle Wahrheit בל״י ἀλήθεια ἀξία) ב״ר פ׳ נעשה אדם (פ״ח עיי׳ ילק׳ תהלי׳ פ״ה רמז תתל״ד) בשעה שבא הקב״ה לבראות אדם חסד אמר יברא שהוא גומל חסדים אמת אמר אל יברא שכולו שקר נטל הקב״ה אמת והשליכה לארץ אמרו מלאכי השרת מה אתה מבזה אלטיכסייא שלך תעלה אמת מן הארץ הה״ד (תהלי׳ פ״ה, י״ב) אמת מארץ תצמח (א״ב פי׳ בל״י [ἀλήθεια τάξις] אלימיטכסיא אמת נדגלת). [אחי״ה והדין עם פירוש בעל כ״כ שהיא מלה מרכבת כמו שרשמנו. ולפנינו במד׳ איתא מה אתה מבזה תכסים אלטיכסייה שלך וגם לזה יש פתרון [2]].

☞ אֵלִיאָם (בל״י Sonne, ἥλιος) שמ״ר פ׳ החודש הזה לכם (רפט״ו) ברה כחמה (שה״ש ו׳, י׳) במלכות יון סנדריאום אם איליאם פי׳ בל״י שם רחוב בעיר הנקראת אַתֶינַס (Athen) אשר שם תחת השמש והשמים בלי גג ואהל היו יושבים הדיינים לשפוט. בל״י אליאום הוא השמש סנדניאום [צ״ל סנדריאום] אים איליאם [σύνεδρος εἰς ἥλιον] ופי׳ מקום העצה באותו רחוב). [אחי״ה פי׳ של ר״ב קשה להולמו עד מאוד. ודע דהצעת המדר׳ כך היא: . . . יפה כלבנה במלכות מדי ברה כחמה במלכות יון סנדריאום אם אוליאום [צ״ל אָם איליאום] חמה שמה ושמש גבור נקרא שנא׳ ישיש כגבור לרוץ אורח בתקופת תמוז מי יוכל לעמוד כנגד השמש הכל בורחים ממנו שנא׳ ואין נסתר מחמתו כך במלכות יון הכל ברחו ממנה ומתתיהו הכהן ובניו עמדו באמונתו של הקב״ה וברחו מפניהם האוכלוסין של אנטיוכוס וכו׳. הא לך שבעל המאמר מגדולי הערך של בני החשמנאים דבר ולא מרחוב של בעלי עצה עיר

---

[1]) ברוב דפ״ע הע׳ המשך מע׳ אלוותא רק בדפ׳ אמש׳ וכ״י ג״נ (ושם בט״ס אלווס) ע׳ מיוחד. ובדפ״ר חסר כלל הע׳. [2]) כלומ׳ למה מבזה (בהשליכך את האמת לארץ) את מקום כבוד (τάξις) אמת של יקר הערך. ועיי׳ עוד היטב מאמרי במ״ע דמ״ג חב״א צד פ״ה והלאה.

אתינס! „סנדריאום אם איליאום" הוא בלתי ספק תרג' יוני (אולי של תרג' עקילס) מהך ברה כחמה וצריך לתקן תחת סנדריאום: סְדֶנַרְאוּם והוא בל"י σθεναρὸς = בריא ודורש ברה כבריא, וכל המאמר: σθεναρὸς ὢς ἥλιος = stark wie die Sonne דורש על החשמונאים שהיו בריאים וחזקים כחמה בתקופתה שאע"פ שהכל בורחים מגבורת זריחתה הם עומדים בחזקם בימי השמד של אנטיוכוס הרשע. והמלות „חמה שמה", ר"ל בל"י, באו מגליון כותב אחד לפנים שאיזה סופר פי' המלה איליאום שהוא חמה בל"י. ועיי' מ"ע ב"ח ח"ז, ק"ז].

אֵלָיו (zu ihm) במגילת איכה יעיב באפו (ב', א') ויאמר ה' אליו עבור בתוך העיר (יחזק' ט', ד') אלו כתיב אמר ר"ל למלאך הקשה שבהן זה גבריאל [עיי' ע' איטמון]. ויאמרו אליו איה שרה אשתך (בראשי י"ח, ט') א י ו נקוד כשם שאמרו לאברהם איה כך אמרו לשרה איו אברהם (ברא' רב' פמ"ח עיי' תוס' ב"מ פ"ז. ד"ה למה) [אחי"ה מֵאֵלָיו כמו מעצמו עיי' ערלה א', ב' העולה מאליו. ירו' פיא' פ"ז ד"כ: מאליו למדו. ירו' ב"ק פ"ב ד"ב ע"ד בשנקשר מאליו].

1 אַלְיָה (בל"ם אַלְיְתָא בל"ע اليّة Ohrläppchen (eig. das Fleischige, Wulstige מפני מה אזן כלה קשה ואליה רכה שאם ישמע אדם דבר שאינו הגון יכוף אליה לתוכה בס' הלכה קמא דכתובות (ה:) [אחי"ה פי' בל"ע תנוך האזן והוא הרך והבשר של אזן וכ"ה בפירש"י ועיי"ע אליון].

* 2 אַלְיָה (מל"מ Fettschwanz) ע"ז כ"ה מאי והעליה (שמואל א', ט', כ"ד) ר' יוחנן אמ' שוק ואליה מאי והעליה דמסמכא שוק לאליה וכ'. — כלפי אליה זה גירס' רבינו בע' כלפי ע"ש. ובל' ארמי אליתא ע"ש.

אֵלִיָּהוּ (der Prof. Elias, Eliahu) בב"ר פע"ב (ע"א) בגד (בראי ל', י"א) זה אליהו. אליהו משל מי ר' אליעזר אמר מבנימין ר' נהוראי אמ' מגד [1] [אחי"ה מאמרים ודרושים אחרים על אליהו נמצאו ברכו' ג', ד': ה': כ"ט: נ"ח. שבת ק"ט: עירו' מ"ג: פסחי' נ"ד. ע': יומ' י"ט: סוכ' ה'. נ"ב: תעני' כ"ב. מגילי' ט"ו: י"ט: מ"ק כ"ו. חגיג' ט"ו: שקלי' ז'. יבמו' ק"ב. כתוב' ס"א. ע"ז: ק"ו. נדרי' נ'. גיטין ו': ע'. קידוש' מ'. ע'. ע"ב: ב"ק ס': ב"מ נ"ט: פ"ד. פ"ה: קי"ד. ב"ב ז': סנהד' ס"ג. צ"ח. קי"ג. מכו' י"א. עדיו' פ"ח. ע"ז י"ז: י"ח: מנחו' מ"ה. ירו' שביעי' ספ"ג, ב"ר סי"ב, כ"א, כ"ד, כ"ה, כ"ו, ל"ג, ל"ה, ע"א, צ"ד צ"ט; שמ"ר פ"ד, ז', י"ח, כ"ט מ', מ"ד; ויק"ר פ"ט, י"ט, כ"ז, ל', ל"ד, ל"ו; במ"ר פ"ג, י"ב, י"ג, י"ד, י"ח, י"ט, כ"ג; דב"ר פ"ב, ג', ה', י'; שהש"ר א', רות רב' א', קהל"ר ה', שוחר טוב (תהלי' י"ח, ח', צ', א'). ועיי' עוד מאמר מיוחד על אליהו מאת הרב הח' קאהן במ"ע מהרז"ף חלק י"ב].

* אֱלִיהוּא (Elihu einer der Freunde Hiobs) ירו' סוט' ספ"ה ד"כ ע"ד אליהוא זה בלעם. . . הבוזי שהיתה נבואתו בזוית נופל וגלוי עינים . . . אליהוא זה יצחק.

☞ אֱלְיָיה (בל"ם אֱלָיָיא, אֱלָיא Trauer, Klage, מִפָּעַל העברי ילל, אלה. ובל"ע ال ובל"ם אֱלָא ועוד עיי"ע אליתא) מדר' אסתר וישלח ספרים (א', כ"ב) לעז לומר (צ"ל לזמר) פרסי לאלייה פי' לקינה ונהי עיי' ע' אלית ובל"י ורומיי אומרים אלגיה = ἐλεγεία, elegia). [אחי"ה תחת פרסי צ"ל סורסי כן הוא באמת ירו' סוט' פ"ז דכ"א ע"ג, וירו' מגיל' פ"א הלי"א דע"א: סורסי לאיליא. וטעם הדבר בררתי במקום אחר [2] שיש ללשון ארמית וסורית הברות מרכבות רבות שמוכשרות לקינה ונהי. ובזה נתברר לנו מאמר קשה בסוט' ל"ג. (עיי' שבת י"ב:) על הא דאמרינן במשנה ל"ב. אלו נאמרין בכל לשון . . . תפלה וכ' ואמרינן בגמ' שם תפלה ר ח מ י היא כל היכא דבעי מצלי ומקשינן ותפלה בכל לשון והא' ר' יהוד' לעולם אל ישאל אדם צרכיו בל' א ר מ י ת דא' ר' יוחנן כל השואל צרכיו בל' ארמי אין מ"ה נזקקין לו לפי שאין מ"ה מכירין בל' ארמי וכו'. ונ"ל הטעם שמאחר שהתפלה רחמי היא לא נאה ויאה להשמיע הקול ביללות ונהי ובעצבון רוח כמאמר חז"ל ברכו' ל"א. אין עומדין להתפלל לא מתוך עצבות וכ'. בעבור זה אל ישאל אדם צרכיו בל' ארמי שהוא על דרך יללה וקנות שאין מ"ה והם מלאכי רחמים מכירין ר"ל אין מסייעין אותו].

אַלְיוֹן (Daumen בל"ש אליון בל"ע اليان הזוגי מן اليّة, בל"ם אליה) אטופרא דאליונא בגיטין ברפואות דמי שאחזו (ס"ט.) פי' צפורן בוהן. [אחי"ה וכן בפסיק' רבתי ותאמר ציון ומדר' תהלי' מזמ' קל"ט. ד' וילק' תהלי' שם רמז תתפ"ד בסוף: עמדו כולם ושלטו בעצמם ונתנו אליוני ידיהם לתוך פיהם וכ'] (א"ב תרג' ועל בהן ידו (ויק' ח', כ"ג וצ"י כ"ד; י"ד, י"ה, י"ז) ועל אליון ידיה).

---

[1]) בדפ"ע אי' בלי סדרים בזה"ל אליהו משל מי וכ' עד מגד בב"ר בא גד זה אליהו. [2]) עיי' מאמרי במ"ע Jzr. Közlöny ח"ז שצ"ב הוציאו לאור הרב החכם מוהר"ר חיים בר"ש כהן המכונה היינריך דייטש בבודאפעשט.

אֲלִיַּסְטוֹן (בל״י der sich Sonnende, ἡλιαστὴς (der Sonne Ausgesetzte אין מביאין אלייסטון [1] במנחות פ׳ כל קרבנות הצבור (פ״ו: פ״ז.) ובגמ׳ דהמוכר פירות (ב״ב צ״ז:) פי׳ השמש בל״י אליאוס [ἥλιος]. אין מביאין במקדש יין שנעשה בשמש שאינו מן המובחר. פי׳ אחר [2] יין שחור שיש בו טעם שמש. (א״ב פי׳ בל״י דבר אשר השמש זורח עליו זמן ארוך הן שיהיה הענבים כדעת הר״ע מברטנורה הן היין כדעת הרמב״ם [3] ז״ל הוא יין עשוי מענבים צמוקים בשמש).

אֱלְיוּפּוּלִים [4] (die am Ostufer des Nils geleg. Stadt in Unterägypten Heliopolis, Ηλιόπολις) בפסיקתא דויהי בחצי הלילה [5] (פסדר״כ דס״ג.) ועיר שמש איליופולים פי׳ איליו׳ [איליאוס] שמש, פולים [πόλις] עיר. [אחי״ה לפנינו בפסיקתא דר״כ איתא עיר שמש זה פולים, וזה טעות המעתיק שלא הבין מלת איליו וסבר שהוא אילו = זה ולכן העתיק זה פולים (עיי׳ הדוגמא לעיל בע׳ אולון) ובודאי הנוסח הישר כגירסת רבינו וכן בפסיקת׳ רבתי פי״ז ועיר שמש אילו פולים וצ״ל איליופולים (כי כל הפסיק׳ ויהי בחצי הלילה הובאה בעצם תומה לתוך הפסיקת׳ רבתי פי״ז עיי׳ הרב החכם מוהר״ר שלמה באבער דס״ב. הער׳ ב׳ בפסיק׳ שלו). והעיר הידועה הזאת היתה בארץ מצרים התחתונה ונקראת כן על שם ההיכל הגדול הנבנה שם לשמש ונקראת במקרא און ובית שמש [6] (ירמי׳ מ״ג, י״ג) ובערבי עין שמש [عين شمس] ובל׳ תרג׳ ותלמוד (מנחו׳ ק״י.) קרתא בית שמש. וְהיכל שבנה שם חוניו Onias נקרא בית חוניו (מנחו׳ ק״ט:) עיי׳ על זה במתתיהו הכהן במלחמות פ״ז, י׳ ובקדמוניו׳ פי״ג, ג׳, א, ושם סתירת דברו אם לשם שמים בנה חוניה ההיכל או לא וזה נ״כ פלוגת׳ של ר״מ ור״י במנחו׳ שם. ועיי׳ עוד ע״מ מ״ז.]

אֱלְיוּתְרוּפּוּלִים [7] (בל״ס אלותרופלים Ελευθερό-πολις, Freiheitsstadt, Stadt in südl. Pal. an der Strasse von Jer. nach Ascalon u. Gaza) בב״ר פר׳ מ״ב ואת החורי (בראשי׳ י״ד, ו׳) אליותרופולים ולמה קורא אותה אליותרופולים [לפנינו אית׳ במד׳ בטעות: ואת החורי מטריפולין ולמה קורא אות׳ חורי וכ׳] שבררו אותה ויצאו להן לחירות בדור הפלגה [8] פי׳ בל״י אליותרו [ἐλεύθερος frei,] חירות, פולים, עיר. [אחי״ה העיר הזאת לא נמצאה במתתיה הכהן ולא בסופרים הקדמונים רק מתחילת מאה השלישית למספרם. וראבינזאהן, בנסיעתו לא״י, טרח ביגיעה רבה למצא תכונת המקום ולדעתו היתה בדרך מירושלי׳ לחברון ולעזה ואשקלון, ולהשערתו עיר זו ועיר בית נוברין Bei-geberin אחת היא [9] (פאלעסטינ׳ כרך ב׳ צד תרי״ח). וגם הרב החכם ר׳ יוסף שווארץ (תב״א ס״ד דאס הייליגע לאנד צד פ״ח) מסכים לו בזה מדעת עצמו. ועיי׳ באריכות על כל זה וכל השייך לו בע״מ מ״ט.]

* **אַלְסִים, אִילְסִים** (בל״י das κλάσμα (abgebrochene Stück, Splitter בקהל׳ רב׳ פ׳ בעצלתים והכה את הבית הגדול רסיסים והבית הקטן בקיעים (עמוס ו׳, י״א) . . מה הדין בקיעה לית מיניה אילסים והדין רסיסי אית מיניה אלסים. ובויק״ר פי״ט הגירס׳ מה הדין רסיסה אית מיניה אליסים והדין בקיעה לית מינה אליסין ובמ׳ חזית פ׳ נרד: לא דמי הדין ריסה להדין ביזעה הדא ריסה אית מינה אליסים והדין ביזעה לית מינה אליסים, ובע׳ בז ה׳ ובע׳ רס א׳ הביא רבינו גירסא אחרת ע״ש. פי׳ המלה בל״י עצים דקים מאוד שכל כך נשבר עד שלא נשאר ממנו דבר ראוי מה שאין כן עץ הבקוע שיש ממנו עצים גדולים אשר יצלח לכל דבר. ואות ק׳ מתחילת התיבה חסרה לפעמים (עיי׳ ע׳ אדורה, אטלז ועיי׳ עוד ע׳ בורדיקא) וגם כאן אלסים תחת קלסים. והרב הגאון בעל ע״מ שיער שהוא אילוס ἧλος Pflock ולא נראה לי אבל בזה צדקו דבריו שדברי המעריך שהביאם שם בטלים הם. ע״ש.

---

[1] במנחי׳ חליסטיון, ב״ב הילייסטן ועיי׳ עוד ע׳ הילייסטון ובתוספי׳ מנחו׳ פ״ט אליסטון. [2] כ״ה בכ״י ו״ו ל״ד ב״ר ודפ״ר, אבל בשדפ״ע חסר. [3] שניהם כתבו שמש בל״י יסטון! וזה הפי׳ לא אמת בא להם ע״י חסרון ידיעת ל״ג. ועיי׳ עוד ערך אח״ז. [4] בדפ״ע וכן בכ״י המשך מע׳ הקודם. [5] כ״ה בכ״י ל״ד וכ״י ו״ו וכ״ה בדפ״ר ופיזי׳ וויניצי׳, ובדפ׳ החדשי׳ אי׳ בסירוס ויהי הלילה עיי׳ צונץ גד״פ צד קצ״ט בהערה. ודירינבורג במ״ע ג״ג ח״ד, קכ״ו. [6] וכן העתיקו ע׳ זקנים און בבראשי׳ מ״א, מ״ה, יחזקי׳ ל׳, י״ז ובית שמש ירמי׳ שם Ηλιούπολις. [7] בכ״י ג״ג אלאתריפולים בכ״י ב״ר אלוותרו פולים וצ״ל כפנים וכ״ה בכ״י, ו״ו ודפ״ע. [8] וכן היה מקובל להיעראנימוס בפירושו לעבדיה פסוק א׳. [9] וראיה לזה כי כן נמצא במקום אחד (עיי׳ רילאנד פאלעשטינא צד תס״א, תרכ״ז Βαιθαγαύρη τῆς Ἐλευθεροπόλεως ולדעת מהרי״ש הדרש (בב״ר פס״א) מטל השמים מעל זו בית גוברין כיון להורות שעיר זו מקדם קדמתה היתה ביד עשו כאלו יצחק אבינו יעד אותה לעשו.

1 אָלֶיַירִין (כל״י 1 dunkel, trüb ὀλερός, ον. (2 Ortsname Olearos, 'Ωλέαρος-'Ωλίαρος ([1] בכלים האוליירין הבאים ממדינת הים וכ' פי' בגדים הן ודרכן המלבושין כגון מיני כסותא לבנים והגלימא כגון מיני דמתעטפי סומקי בס״ג דואילו קשרים (שבת קי״ד.) וכן בס״ג דכל היד (נדה כ'.) בני אל תקברוני לא בכלים לבנים ולא בכלים שחורים אלא באוליירין הבאים ממדינת הים וכ' פי' בגדים כדלעיל [2] [אחי״ה התיב' יאמרה דרשוני ועד עתה אין איש פותר אותה בטוב טעם עיי' ע״מ בהך ערך. ואני בעניותי באתי לפותרה יגעתי ומצאתי ברוך חונן דעת שהיא בעצמה ובתומה מלה יונית אָלֶירִין סרא' דיהה כעין שחור ולא שחור ממש. והנוסח הישר אוּלֶירִין וכן הוא באמת בנדה כ'. ומהצעת הסוגיא שם נראה בעליל כי דעת שפתי ברור מללו. כי שם פי' הגמ' לשון המשנ' (י״ט.) מה היא שחור כחרת, על זה הביא מעשה: עולא אקלע לפומבדיתא חזייה לההוא טייעא דלבוש לבושא אוכמא א״ל שחור דתנן כי האי וכ' ר' יוחנן אמר אלו כלים האולירין הבאין ממ״ה. למימרא דאוכמי נינהו והא' להו ר' ינאי לבניו אל תקברוני לא בכלים שחורים ולא בכלים לבנים. . . . אלא בכלים האולירין הבאים ממ״ה אלמא לאו אוכמי נינהו וכ'. מזה נשמע שאולירין מין גוון קרוב לשחור והוא מראה דיהה ולא שחור כחרת או דיו. אלא הוא מראה בין שחור ובין לבן. ומעתה זכינו להבין מלה אשר עד הנה חושך ישופנה והיא נשנית בד' מקומות בירו' כלאים פ״ט הל״ג דל״ב: ר״י מפקד מלבשוני ביריקא לא חיוורי ולא אוכמין וכ' ובירו' כתוב' פי״ב הל״ג דל״ה. איתא אלבישוני בורדיקא לא חיורין ולא אוכמין. וב״ר פ״ק לא תלבשוני לא חיורין ולא אוכמין אלא מאנין דבריקא. וב״ר פצ״ו.. קברו אותי בכלים צבועים דבריקא לא לבנים ולא שחורים. ואחרון אחרון חביב שמשם נלמד הוראת המלה שאין ספק אצלי שמלות בכלים צבועים באות מגליון לפנים ואיזה סופר הגיה לעצמו מה היא מלה זרה דבריקא ולע״ד הגירס' נכונה בַּרִיקְדָא והוא בל' רומי variegatus פי' בגד צבוע. ובע' בורידקיא אנסה את חילי בע״ה לחקור כי גם אם נגרוס בורדיקא הוראת המלה בל״ע וסו' צבוע ושם אטיף מלתי עוד בענין אליירין.]

2 אָלֶיַירִין Badediener eig. olearius, Oelhändler, der das beim Baden nöthige Oel (u. die Salbe zum Einreiben verabreicht. ואין עושין פחמין אפי' למוכרן [3] (צ״ל למוסרן) לאוליירין. בפ' המביא כדי יין (ביצ' ל״ב.). ובס״ג דחבית בשבת (קמ״ז:) לא ימסרנה לאוליירין. ובפ״ז בטהרות (משני ז׳) המניח כליו בחלון של אוליירין. פי' שַׁמָּשִׁים שמשמשין בני אדם שמו כן. ופי' לא יִמסור האלנטית [4] לאותן השמשין שהן חשודין בזמה שמא יטמאו לונטית זו בשכבת זרעם. [אחי״ה לפנינו אית' בש״ס מפני שחשודים על אותו דבר]. וי״א חשודין לסוחטה [5] ונותנין אותה לאחרים. ויש ספרים שכתוב בהן דטהרות [בחלון] של אורירין [6] „ופי' חלונות מפולשות אחת לאחת כדתניא (תוספתא טהרו׳ פ״ח) א״ר יהודה מודה היה ר' אליעזר בן עזריה בחלונות של אורורין [7] שהן נפתחות זו לתוך זו." [אחי״ה אלה דברי ר' האי ז״ל עיי' בפי' של טהרו' דל״ו ושם הגירס' חלון של אולירין.. ובלשנ' דתוספתא דטהרות חלון של אוליירין וגירס' רבינו בודאי אורירין באות רי״ש היתה דאם לא כן מה באה להוסיף גירס' של „יש ספרים" ועיקר הגירס' כמו שהיא לפנינו בתוספ' דטהרות הנ״ל חלונות של אוּלֶיאַרִין [olearii] ובמשנ' דטהרות לפנינו אודיארין וצ״ל נמי או אוליארין דתוספתא או אוריארין בריי״ש כגירס' רבינו דבלשון יוני ורומי ל' ור' נתחלפות ואוריארין ואוליארין אחת היא. והגירס' אוליירין או ביחיד אולייר נמצא עוד בירו' מעש' שני פ״א דנ״ב ע״ד מעות הנתונות לאולייר עיי' ב״מ מ״ז: מעות הנתונות בסימן (eine Art Marken) לבית המרחץ) ושם: הדא דתימר כדרך

[1]) ותכונת מקום המפואר הזה היתה באחד מאיי ים איגיא ובני צור יסדוה עיי' שטראבו י', תפ״ה; שטיפאנוס ביצאנטי. הך ערך. פתלמיאוס ג', ט״ו; פליניאוס ד', י״ב. כ״ב וסמך קצת מלש' הבאים ממדינת הים ובגדי אליירין היו אולי מכונים על שם מקום אליירוס ואז הכתיבה בשני יודי״ן נכונה וכ״ה בשבת. ואם נפרש כלים אוליירין מל״י הרשומה או מל״י אחרת שאביא בעה״י בע' בורידקיא ע״ש אז תתכן כתיבה ביו״ד אחת וכ״ה בנדה. וראיתי את הלחץ זה הדחק בפתרון המלה בע״מ צד נ״ט ועיי' רימ״ז בט״ר ח״א צד ק״ל ולפי פירושנו הכל עולה יפה. [2]) בכ״י ו״ו ול״ד נשנה עוד הפעם מאמר שהובא למעלה מן ודרכן המלבושין וכ'. [3]) וכ״ה בט״ס בכ״י מ' לביצה עיי' ד״ס שם צד מ״ג. [4]) כ״ה נכון בכ״י ו״ו ודפ״ר ודפ' פיז'; וכ״ה בדפ' וויניצי' בע' לנטית וכ״ה בכ״י בע' אלנטית ע״ש ובכ״י ל״ד כאן אלונטית וכ״ה בדפ״ע כאן ובע' אלנטית וכ״י ק״ט בע' בנטית וכ״ה בדפוסי הש״ס בשבת מ': וקמ״ז: אבל בכ״י ב״ר כאן בט״ס אלונתית וכ״ה בכ״י מ' לשבת שם ושם ובריי״ף. [5]) וכ״ה ברש״י ופליאה על הפשב״ע שכתב שרש״י כאן לא פי' כלום. [6]) כ״ה בנכון בכ״י ג״ג, ובכ״י ו״ו ול״ד אי' וירירון וכ״א ב״ר וורירון, ובדפ״ע אולרירון, אלרירון. [7]) כ״ה בכ״י ו״ו וצ״ל אורירין ובדפ״ר בפעם ראשונה אודידון ובפעם שני' יודידין ובכ״י ה״ב וידידין וכל גי' הללו משובשות וצ״ל אורירין או אוריארין, ובמשנ' דטהרו' אי' אודיארין ואולי יש לקיים הגי' עיי״ע אורייר.

שהן יפין אצל האולייר אבל כדרך שהן יפין על התורמסר. (בל"י Bade-θερμαντὴρ = θερμάσιος wärmer) וירו' ברכ' פ"ב ד"ד ע"ג: כיון שהיה מגיע אצל האוליירין היה חולצן (התפילין) א"ר יצחק עד יעקב תרמוסרא [אולי צ"ל תרמנטרא] היה לובשן פי' בל"י מחמם מים למרחץ ופ"מ שגה בפי' ועיי' עוד ע' תרמוסרא. פסיקת' רבתי דמ"ד. כיון שהיה מגיע אצל האולייר היה חולצן א"ר יצחק עד יעקב תורמוסא לבשן. תוספתא כלים ב"מ פ"ב מגרדות של אולורין (צ"ל אולירין). ועיי' עוד ע' בלר ב'. וע' אורייר.]

אַלְיַת¹) אַלְיָית (עי' אלייה בל"ס אַלְיָתָא (Klageweib, ר' יהוד' א' הארום טמא מושב מפני שהאלית יושבת עליו בכלים בפט"ו כלי עץ כלי עור (משני ו') (פי' אמרו ארום בתלמוד סוטה) [אחי"ה סירוס המאמר הוא וכך צ"ל פי' ארום אמרו בתלמוד סוטה] (מ"ט:) מאי ארום טבלאי דחד פומא (Pauke mit einer Schlagseite) אביי אמר כובא²). [אחי"ה בל"פ كوبة (Handtrommel עיי"ע בבוייא ומ"ש, ולפנינו בסוט' חסר מאמר זה וכן חסר בע' א ר ו ס ב'. ובדפוס ראש' אית' דבובא וצ"ל כמו בכ"י וו' בע' ארום שגורס דבוכא והוא בל"פ חלילים - دبوقة Sackpfeife, או דבובא ל"ע תוף دف רבים دفوف Flöthe [Pauke, Trommel] ובל' ישמ' ד ב ד ב ה [אחי"ה והוא دبداب בל"פ دبدبة (Pauke ועושין כלי חרש עגול ארוך אמה והוא חלול ובפתחו האחד משימין יתרים של מעים ועל גבן מכסין עור ומכין עליו וקולו ערב ועושין אותה לחופה ולמת כמו החלילין. ופי' אליית [בכלים ט"ו, ו' בטעות אליות אבל ברמ"בם ובר"ש נכון אלית ואליית ובכלי' ט"ז, ז' איילת וצ"ל אליית] מל' אלי כבתולה חגורת שק (יואל א' ח') והיא אשה שמלאכתה לכך לקונן³) ופעמים יושבת על אותו הכלי. ובפי' י"ו כל כלי עץ שנחלק (הל"ז) מרכוף של זמר ורביעית של אליית. ופירושו כמו כן כלי הוא שמזמרת בו האשה העושה בכי עם חברותיה.

☞ אֵלֵּךְ (עיי' אוצ"ם של פירשט (diese עזרא [צ"ל בעזרא ו', ח'] עם שבי יהודה [צ"ל יהודיא] אלך פי' אלה. [אחי"ה לדעתי הוא ממש ל"ע اولئك פי' אֵלֶּה].

* אֵילֵךְ (A d v. später, ab und weiter, da dort, von הלך, ילך die Richtung anzeigend) ברכ' א', ב' הקורא מכאן ואילך. נדרי' מ"ג: מכאן ואילך וכן רבים. מנחו' כ"ח: שני קנים יוצאין ממנו אילך ואחד אילך. עירו' נ"ה: אילך ואילך.

* אַלֶכְּסָא, לֶיכְּסָא (E. N. der Person Ἀλεξις) ירו' כתו' רפ"ה דכ"ט ע"ג ר' אלכסא בשם חזקיה. שם פ"ט הל"י דל"ג: כהדא אלכסא אמר לו ר' מנא [צ"ל אמר לר' מנא] אנן אבדין טבות סגיא מנכון. ובשבוע' פ"ז הל"ט דל"ח ע"ג ליכסה אמר קומי ר' מנא אנן עבדין וכ' עיי' בע"מ דס"ג ולב חכם ישכיל פיהו.

אֶלֶכְּסִין⁴) (Steinreiche = ilex, dessen Frucht) אכלסון עיי"ע ἄκυλος) ואיסטרובלין ומוכססין [אחי"ה עיי"ע מכססין וע' מוכססין] בפ"ק דע"ז בג' דואילו דברים אסורין למכור לגוים (עי"ז י"ד.). פי' מיני פירות חשובין הן ממיני ארזים ותולין אותן לפני ע"ז כדי ש י ר י ח ו ן א ו ת ן [זה חסר בד"ר ובכ"י הערוך]. (א"ב פי' בל"י פרי עץ ארז אשר הוא מאכל חזרים ופעמים מעט נאכל לאדם). [אחי"ה לפי גירסת ד"ר כ"י וי"ז ל"ה, ה"ב וב"ר וע"ז המלה אלכסין ובדפוסי הערוך בטעות אכלסין עיי' ערכו. ודע שאלכסין הוא העץ ואכלסין פריו. ובע"ז פי' פירי דארזא ופירש"י ז"ל גלנ"ט Eichel, fr. gland ובעקבותיו הלך הר"ב].

☞ אֲלַכְסוֹן (בל"י λοξόν (schräg, schief, מסכ' ב"ב פ' המוכ' את הפירות (ק"א:) כל אמתא בריבועא אמתא ותרי חומשי באלכסין [לפנינו בש"ס באלכסונא] עיי' לוכסן). [אחי"ה וכן במנח' ל"ה. תרי באלכסון. תוספת' כלי' ב"מ פ"ח גדר ב' לשונות אלכסון או ב' כרעים אלכסון (כלי' י"ח, ה' אית' לוכסן עיי' ע' לכסן]

* אֲלַכְסוֹנָא (Hypothenuse im Viereck, vom vor. Stamm) ב"ב צ"ט. ודילמא באלכסונא הוו קיימי. עירו' נ"ט. ובלבד שלא ירבה יות' ממדת העיר באלכסונא (עיי' רש"י ז"ל).

* אַלֶכְּסַנְדְּרוֹס (Alexander, Ἀλέξανδρος) שם עצם פרטי ובכינוי מוקדן (מקדן) הוא מלך יון המפורסם אשר כבודו מלא כל עמי אסיא וכבר דובר ממנו בספר דניאל (ח') ושם נקרא צפיר העזים עם קרן חזות בין עיניו ובשם בעל קרנים ובאמת ذو القرنين נקרא ג"כ אצל ערבים ופרסיים. ונודע

---

¹) כ"ה בכ"י ב"ר ביו"ד אחת, או בשני יודי"ן לפי גי' כ"י ו"ו ה"ב ג"ג ודפ"ר בע' ארום בי אבל דפ"ע בכאן בט"ס איילת ודפ"ר אילת. ²) וכ"ה בפי' רה"ג לסדר"ט צד י"א ושם אי' דכובא וצ"ל כובא או דבוכא, או דבובא כמו ששיערנו בפנים, אבל גי' כ"י ל"ד רכובא וכ"י ב"ר רכוכא ט"ס וצ"ל ג"כ כמו שתיקנתי. ³) וכן המנהג גם היום אצל בני קדם עיי' ראזענמיללער ארץ בני קדם הישנה וגם החדשה ח"ד צד רע"ג. ⁴) כ"ה בנכון בעה"ק שנ"ב וכ"ה בדפ"ר וכל כ"י רק שם אלכסון בוי"ו וצ"ל ביו"ד ועיי"ע מבססין אבל בדפי פיז' וויניצ' בסיל ואמש' אכלסין ויש לקיים גם גי' זו רק האחרונה היא ל"י וראשונה ל"ר וסדר האל"ף בי"ת מעיד שכאן צ"ל אלכסין.

ספורו עם חכמי נגב בסוף תמיד (ל"א והלאה) אשר בו כבר הרחיב דבורו הרב הגאון בע"מ ולשון חכם תיטיב דעת. ונראה שחכמי נגב הם חכמי מצרים תחתונה שהוא נגב, וראיה מהא דאמרינן בירו' ב"מ פ"ב ד"ח ע"ג, ב"ר פל"ג, ויק"ר פכ"ז אלכסנדרוס מקדון סליק גבי מלכא קציא (קצייא). וקציא בלתי ספק מקום והר במצרים התחתונה בנגב ששמו Casium Κάσιον Künstenberg in Unterägyp. am syrbon. See עיי' הירודוט ב', ו' ודיאניז' מעניני הפרסיים ר"ס. ושם היה אליל מפורסם הוקדש לזיים (Ζεύς) והרי חושך הם הרי קציא. ופליאה שהר' הגאון בע"מ ששיער נ"כ ברוחב בינתו שכוונת בעל אגדה בס' תמיד היה לספר נסיעת אלכסנדר ממצרים אל היכל אליל אמון (עיי' ע"מ דע"א) לא חש להשערה הנ"ל אשר הצגתי בקצור, כי ברית כרתי עם עמי שאין להאריך במקום שיש לקצר. — ואלכסנדרוס שם פרטי גם לאחרים כגון בירו' ברכ' פ"ט די"ג: עובדא בחד ארכון דהוה שמיה אלכסנדרוס.. א"ל מה שמך אלכסנדרוס. א"ל אלכסנדרוס פנה אלכסנדריאה (צ"ל אלכסנדרוס והרב סיריליאו בהוצאת הרב הח' לעהמאן גרס אלכסנדריי).

* אַלֶכְּסַנְדְּרִי (1 nom. gent. ein Alexandriner; 2. E. N. eines Gelehrten.) ספרא בחוקתי פ"ה (צד קי"א ע"ד בהוצ' וויים) ושברתי את גאון עוזכם אלו הגיאים שהם גאונם של ישראל כגון פפוס בן יהודה ולוליינוס (יוליינוס Julianus) אלכסנדרי וחביריו. ויק"ר פל"ב לא היו קורין ליהודה רופוס... ולא לבנימין אלכסנדרי. וכן במ' חזי' ד', י"א פ' גן נעול ליהוד' רופוס.. ולבנימין אלכסנדרה (צ"ל אלכסנדרי). מנחו' ק'. אלכסנדריים. ושם כ"ח: כוסות אלכסנדריים. וכן שם א' מהאמוראים היותר קדמונים. ירו' ברכ' פ"ב ד"ד ע"ד, ושם פ"ט די"ג: ירו' ר"ה פ"ד הל"ח דנ"ט ע"ג ר' אלכסנדרי עיי' מבה"י ממהרז"ף צד ס"ד. ע' זה וע' אלכסנדרא דצדוקא.

אַלֶכְּסַנְדְּרִיָא (בל"י Alaxandrien, Αλεξάδρεια,) תרג' והכרתי את המון נא (יחזק' ל' ט"ו) [ואעביר פורענות דיגין באלכסנדריא]. [אחי"ה וכן תרג' נא (ירמי' מ"ו כ"ה; יחזק' ל', י"ד, ט"ז) ונא אמון (נחו' ג', ח') אולם שם העיר ההיא תיבין (Theben) היתה אשר שם היכל גדול לאליל אמון היה. ועל שם שנסע אלכסנדרוס מקדון שמה נקראת על שמו [1]. ושם העיר אשר יסדה אלכסנדרוס נקראת בפי כל אלכסנדריאה (של מצרים) עיי' ע"ז ע"מ צ"ח: וכ'. סוכ' נ"א: (תוספתא פ"ד) מי שלא ראה דיופלוסטון של אלכסנדריא של מצרים לא ראה בכבודן של ישראל (עיי' ע' דיופלוסטון), ובירו' סוכ' רפ"ה דנ"ה ע"א כל שלא ראה דיפלי איסטבא של אלכסנדריאה וכ'. כתוב' כ"ה. בראשונה ב"ד קבוע באלכסנדריא. מנחו' ק"ט: הלך (חוניו) לאלכסנדריא של מצרים ובנה שם מזבח (עיי' ע' אליופולים). תוספתא רפ"ג דמכשירין (עיי' בר"ש רפ"ו דמכשירי') ר' יהושע בן פרחיה א' חטין הבאות מאלכסנדריא טמאות. ור"י ב"פ ברח מירוש' לאלכסנדריא עיי' סוט' מ"ז: בדפוסי' ישנים. ובירו' חגיג' פ"ב, דע"ז ע"ד, וירו' פ"ו דכ"ג ע"ג ספרו כן על יהוד' בן טבאי: ערק ואזל ליה לאלכסנדריאה והיו בני ירוש' כותבין מירושלם הגדול' לאלכסנדריאה הקטנה עד מתי ארוסי (בעלי) יושב אצלכם ואני יושבת עגומה עליו. תוספת' מגיל' פ"ב בית הכנסת של אלכסנדריאה שהיתה בירושלים. ב"ר פכ"ג אלכסנדריאה על שם אלכסנדרוס. מד' חזית ג', ו' פ' מי זאת: ושלחו חכמים והביאו אומנין מאלכסנדריאה והיו בקיאים במעשה לחם הפנים. מד' איכ' רב' פ' היו צריה: דוכוס דאלכסנדריא.]

אַלֶכְּסַנְדְּרִית (alexandrinisch) נתר אלכסנדרית [2] ונתר אנטיפטרית [3] בג' דנתר באמר ר' עקיבא (שבת צ'.) [אחי"ה וכן כלים ט"ו, א', אהלו' ח', ג' ספינה אלכסנדרית (כן לגירס' המשניות ורבינו בע' בור אבל במשנ' של ש"ס ובשבת ל"ה. ספינה אלכסנדריא). תוספתא נדה ספ"ד מעשה בגלופטרא (ובדפ' וויען בקלעאפטרא ועיי' נדה ל': בקלפטרא) מלכת אלכסנדרית וכ'.

1 אֱלַל (בל"ע الل das Verdorbene מפעל ال abgestandenes, וא"כ אלל verderben verdorbenes Fleisch) בספ"ג [4] דזבח' (ל"ה.) מן הקופה ומן האלל. ובפ"ק דטהרות (א, ד') [וברפ"ט דחולין (קי"ז:) העור והרוטב והקופה והאלל. ובגמ' דחולין (קכ"א.) מאי אלל א"ר יוחנן מרדקא. [אחי"ה כך גירס' ישרה לפי כ"י ערו' וי"ו, ל"ד וה"ב, ובדפוסים מדרקא בטעות ובדפוסי הש"ס מרטקא ובפי' של ר' האי לטהרו' הנ"ל דל"ו מורטקא]. פי' מרדקא כגון בשר מת. [אחי"ה והוא בלש' בקטרי' ופרסי marthaka = مرذك פ' מיתה והתואר בל"פ مردہ בל"ר todt, mortuus]. ר"ל אמר בשר שפולטתו סכין מעל

---

[1] ולא כדעת בעל ע"מ צד ק"ג. ועיי' עוד מ"ע דמ"ג ח"ו קי"ג; חי"ז, תקנ"ג. [2] והוא Νίτρον 'Αλεξανδρῖνον שמפואר היה בימי קדם. [3] כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וב"ר וכ"ה בכ"י מי לשבת, ובדפ"ע כאן ובנדה הנ"ל אנטפטרית ושאר שינויי נוסחאות עיי"ע אנטיפטרס. [4] בדפ"ע בט"ס בסוף גמרא.

הכבש [1]) ו נ ש א ר בכלל העור. [אחי״ה וכן היא דעת הרמב״ם לפי׳ חולי׳ ט׳, א׳ ואלל הוא הבשר ה נ ש א ר בעור כשמפשיטין הבהמה. עיי׳ בפי׳ לטהרות ויד החזק׳ הל׳ פסולי המקדשי׳ י״ה, ז׳. ולדעתי לפי זה המלה היא טל״ע ע ל ל ה علالة כלומ׳ מה שנשאר]. ואמרו (בחולין שם) אליבא דמאן דאמר מרדקא כי איכא כזית מאי הוה עץ בעלמא הוא. וסוגיא כר״ל זה פי׳ ר״ח ז״ל [עיי׳ תוספות חולין קכ״א. ד״ה מרטקא] (ס״א) [ט״ס וצ״ל פ״א] בשר שפלטתו סכין ומעט בכאן ומעט בכאן בכל העור. ותרג׳ מרגלים (בראשי׳ מ״ב, ט׳. ל״א, ל״ד) אלילין שחופרין כל הארץ בכאן ובכאן לא ינוחו במקום אחד. רופאי אלל כלכם (איוב י״ג, ד׳) תרג׳ כמאסי אלל דמורדקא [2]) דפלטיה סכינה הכדין כלכון. [אחי״ה נראה בעליל שבעל תרג׳ ראה כבר גמ׳ חולין והשתמש בה ובפרט שהביא הש״ס מקרא ההוא בעצמו וגם אֱלִל חסר הוא בלא יו״ד ודרש כמו אֱלַל כלומ׳ בשר מת עיי׳ ע״ם ק״ד: וכנ״ה בחולי׳ שם האלל המכונס, ובמעילי׳ ז׳. אלל . . דלית ביה מששא].

* 2 אֱלַל (קרב לל״ס עלל hin u. hergehen והושאל לענין חקירה ותיור Auskundschaften) רבינו גוזר עליו בע׳ הקודם שהוא מענין א ל ל א׳ ודעתי לא נתקררה בו, אבל הוא פעל נרדף עם עֲלַל יוצא ונכנס כמו מרגל משם רֶגֶל ונשתמש רק בְּפִעֵל כמו ריש קהלת רב׳ אחר דברי תורה איללת. ודרש לתור מן תור ומן תורה. וְשֵׁם: אלילה [וכ״ה בל״ס Kundschaftung] בתרגום בראש׳ מ״ב, ט׳. ל״א, ל״ד. ועוד י״ל שנגזר בל״ע ال = אלל ופתרונו הלוך ושוב וזה מדרך התרים.

3 אֱלַל (= עֲלַל kommen, eingehen ; אֲלָלָא (was in die Kelter kommt, übtg. Kelter תלתא כורי באללא [3]) בר״ג דהמקבל (ב״מ ק״ה.) תנן התם בעוקצין (פ״ג, ו׳) בפ׳ אחרון: פריצי זתים וענבים ב״ש מטמאין וב״ה מטהרין. פי׳ פריצי זתים הזתים הקשים שאינן נפרכין בבית הבד ב״ש אומרים אעפ״כ אוכל הן ומקבלין טומאה וב״ה אומרים לאו אוכל הן. וכמה פריצי זתים ר׳ אליעזר אומר ד׳ קבין לכור דבי ר׳ ינאי אמרי סאתים לכור שיעור סאתים י״ב קבים ואמר לא פליגי הא ד מ ע ל י ג׳ כורא באללא והוא אתרא דר׳ ינאי. פי׳ אללא: עללא. כדמתרגמינן והיה בתבואות (בראשי׳ מ״ז, כ״ד) ויהי באעולי עללתא [עיי״ע אֲ לָ ה ב׳]. פירוש א ח ר [4]) כגון שטוענין בקורה ג׳ כורין של זתים ויש בהן סאתים פריצי זתים שהן י״ב קב נמצאו ד׳ קבין לכל כור וכור ובאתריה דר״א מעיילי כור לקורה ואמרינן ד׳ קב בקורה שאין בה אלא כור נמצאו דברי שניהן ד׳ קבין לכור דבי ר׳ ינאי אמרי סאתים לכור ולא פליגי הא דמעיילי כורא חד לבית הבד ששמו אללא [אחי״ה בל״י ἅλωά = Tenne או ἅλων Haufen] נמצא ביניהן ד׳ קבין אי מעיילי ג׳ כורין בבית הבד נמצא ביניהן סאתים פריצי שמגיע לכל כור ד׳ קבין.

*אֲלָלָא, אֲלָלַי (בל״ע الل Das Aechzen, Wehe, כמו יללה בל״מ). אסתר ד׳ פ׳ בימים: אללא ווי היו אותן הימים. מד׳ איכ׳ רב׳ פ׳ על אלה: אללי עליך קיסר. ויק״ר רפ״כ ר׳ לוי הוה צווח להון (ר״ל להוללים) אללייא שמביאין אללי לעולם. ילקוט שמיני רמז תקכ״ד בשם פסיקתא רבי [צ״ל ר׳ לוי] קרי להון ווי וייה אלו שמביאין אללי לעולם. ובפסיקתא דר״כ (דק״ע.) איתא ר׳ לוי וכ׳ ווי נייה וכ׳. ונראה שיש לתקן ז ה י י נ א וכן גרם רבינו בע׳ זהיין ושם ז״ל: בויק״ר בריש אחרי מות (והוא פ״כ) ובפסיקת׳ באחרי מות . . . ר׳ לוי קרא יתהון זהיינא אלו שמביאין אללי לעולם פי׳ שמחים בכל עת עכ״ל. וכן מראה המלה שהוא בל״ע زها שמח וטוב לב. ומזה תכיר שלפני רבינו היה ג״כ בויק״ר פ״כ הגירסא ז ה י י נ א והמדפיסים שבשו וכתבו ווי וייה כגירס׳ הילק׳ או ווי נייה כגירס׳ הפיסק׳ ואיזה כותב הגיה תחתיו אללייה שסבר שהוא ג״כ מענין ויי ונהי אבל עיקר הגירס׳ זהיינא. וראיה שהדין עם רבינו מהא דאמרינן בויק״ר רפ״ז . . ר׳ לוי קרי להון ז ה ו נ י ם [צ״ל זהיינים] אלו שמביאים אללי לעולם. ובתנחומ׳ ר״פ אחרי מות (דרי״ד.) איתא ר׳ לוי קורא להון הוללים אלו שהן מביאין אלילי׳ [צ״ל אללי] לעולם עכ״ל. והשמיט תיבת זהיינים או זהיינא מחסרון ידיעת איזה סופר ועיי׳ דעת החכם מוהר״ר שלמה באבער פסדר״כ שם שתיקן ז ה נ י י א.

---

[1]) תיבות מעל הכבש לי׳ בנוסח׳ שלנו. [2]) כ״ה בנכון בכ״י ה״ב וכ״ה בכ״י תרג׳ בעמת״ר של מהרי״ל ח״א צד ל״א: ומורדקיא ועיי׳ עוד עט״ש למהרי״ף צד מ״ה, אבל בדפוסי׳ בע׳ ובתרג׳ בט״ס מודרקא. [3]) כרפ״ר באוללי ובנו״ג באוללא. ורש״י לב״מ פי׳ באוללא בתפוחה אחת שקורין ש״ק ובע״ז נ״ה. ד״ה ונותן לתפוח פי׳ אסיפת גל הענבים שתחת הקורה קרי תפוח ובלע״ז שי״ק, ולדעתי היא מלת צרפ׳ soixantain ובל״א Schock וכ״ה בלשונות שונות shok פי׳ אסיפה וקבוץ עי׳ י״ע תפוח ואולי צ״ל בפירש״י תחת בלע״ז בל״א והוא בלי אשכנז. ולפי פי׳ זה תהיה המלה ל״י εἰλάς ἐλλάς פי׳ אסיפה וגל. ובעל כ״כ פותרו מל״י ληνός בית הבד ולדעתי יותר קרוב ל״י הרשומי׳ בסוף הע׳. שענינו גורן ו ג ד י ש וכן העתיקו ע׳ זקני׳ גרן (בראשי׳ נ׳, י׳, י״א, במדבי׳ ט״ו, ח׳) וגדיש (שמות כ״ב, ו׳). [4]) כ״ה לנכון בעה״ק.

*אֱלָלָיָא בויק"ר רפ"כ צווח להון אללייא ס"ס עיי' ע' שלפני זה.

אִלֵּם (מל"מ stumm) למנצח על יונת אלם לדוד מכתם (תהלים נ"ו, א') בגמ' דשמשון בפ"ק דסוטה (י':) א"ר יוחנן בשעה שנתרחקו סימניה מתמר נעשה כיונה אלמת. ובס"ג דכסוי הדם (חולי' פ"ט.) א"ר יצחק מאי דכתיב (תהלי' נ"ח, ב' ועיי' ילק' תהלי' שם רמז תשע"ו) האמנם אלם צדק [תדברון] מה אומנתו של אדם בעה"ז ישים עצמו כאלם וכ'. פי' תולה ארץ על בלימה (איוב כ"ו, ז'). ונחנו מה לא עלינו תלונותיכם (שמות ט"ז, ח') ואנכי עפר ואפר (בראשי' י"ח, כ"ז) ואנכי תולעת ולא איש (תהלי' כ"ב, ז') שם מפורשין. [אחי"ה כן לפי גירס' האמיתית של דפ"ר אבל בדפוסים האחרים של ערוך איתא יש מפרשין ואין לו מובן. וכוונת רבינו בפסוקים האלה יען כי נדרשים ג"כ שם בחולין. ודע שהם נדרשים קודם למאמרו של ר' יצחק אבל רבינו לא השגיח בזה אחרי שמגמת פניו רק פי' השורש אלם וציין הפסוקים הנ"ל אגב גררא יען שהביאם ג"כ הש"ס שם]. תאלמנה שפתי שקר (תהלי' ל"א, י"ט) בגי' ענינים מפורש בב"ר (רפ"א) אתפרכן אתחרשן אשתתקן. [אחי"ה ובירו' פ"ב דחגיגה דע"ז רע"ג איתא יתחרשן יתפרכן ישתתקן] בילמדנו בר"פ אלה הדברים. [אחי"ה בתנחו' ליתא אבל הובא בילק' ישעי' נ"ו רמ"ז שמ"ו בשם הילמדנו בקיצור מעט]. צפו עורים כלם לא ידעו כלם כלבים אלמים (ישעי' נ"ו, י') [1] וכי יש כלב אלם וכלב פקח אלא א"ר שמואל בר אמי אין לך פקח מן הכלב וכך שנו רבותינו ר' אליעזר בן יעקב מטהר משום שהוא פקח והוא אומר אלמים ומה אלמים אלא מה טיבו של כלב זה אדם משליך לו פרוסה סוכר את פיו כך היו דייני ישראל. [אחי"ה וכנ"ה: תרומ' א', ו' האלם. פי' שאינו יכול לדבר, וחרש בכ"מ שאינו יכול לדבר ולשמוע. סנהדר' ע"א, במשנ' ואמרו (דברי' כ"א, כ') ולא אִלְּמִין. ושם ק'. להתיר פה אילמין. ברות רב' פ' ובעז עלה דרש אלמני: אלם היה מדברי תורה אמר הראשונים לא מתו אלא ע"י שנטלו אותה וכ' ולא ידע שכבר נתחדשה הלכ' עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית. במ"ר פ"ט ואמרה האשה (במדב' ה', כ"ב) ולא אלמת. חולי' ע"ט. במאי עסקינן באלמת וגידמת. חגיג' ג'. הנהו תרי אִילְּמֵי].

*אֶילָם (die Landschaft Elymais, Ἐλυμαΐς zwischen Medien, Susianna, u. Persis.) בירו' קידוש' פ"ד דס"ה ע"ד מישא מתה מדוי חולה אילם וגבביי גוססות. ובבלי קידושי' ע"א: איתא מדי חולה עילם גוססת וכן היא הגירס' אצל רבינו בע' כ ר ה' ו ג ס ס ב'. ואילם הוא בלתי ספק אֱלִימַיִם המפורסמת בסופרים קדמונים ותכונתה היתה בין מדי זוזיאננא ופרסים. ולדעת שטראבו ודיאדארוס גובני Gabene, Gabiane, Γαβιανὴ תחשב גם היא למחוז אלימים. ולפי זה אין ספק אצלי שמלת גבביי או גווכאי בספ"א דיבמו' ירוש' ד"ג ע"ב או גובכי (גיבבי) בספל"ז של ב"ר כלם ט"ס תחת גוֹבַּנֵי או גַבַּנֵי ועיי' עוד ע' עילם ומאננערט גיאגרפיא כרך ה' ח"ב, שנ"ה.

אֲלַם (בל"ם אֱלַם stark, mächtig בל"ע الم (vom Schmerz, Zorn bewältigt sein. בסוף הל' ראשונה דחזקת הבתים (ב"ב ל"ד:) זה אומר של אבותי וזה אומר של אבותי א"ר נחמן כל דאלים גבר. ובגטין פ' הניזקין בג' דבור הקרוב[2] לאמה (ס':) אתמר בני נהרא רב א' תתאי שתו מיא ברישא ושמואל אמר עלאי שתי מיא ברישא ומסקנא השתא דלא אתמר הלכתא לא כמר ולא כמר כל דאלים גבר. בפ' ר' אליעזר אומר אם לא הביא כלי בגמ' אין עושין לה חלוק (שבת קל"ד.) ואמר אביי אמרה לי אם האי ינוקא דקטין לייתו לסילתא דאמיה ולסרקיה[3] עילויה מקוטנא לאולמא [ואי אלים מאולמא לקוטנא]. פי' סילתא שיליא[4] מקוטנא לאולמא ממקום הדק לעבה. (א"ב תרג' חזק ואמיץ תקיף ואלים[5]). [אחי"ה וכנ"ה בחולי' ל"ט: איניש אלמא פי' כמו אלים גבר. ב"מ ל"ד. מי אלימא ממתניתין. קידוש' מ"ד: מי אלימא כיד אביה. ושם נ"ט. באגא דאלימי. כתוב' י"ד. אלים ליה בריא. חולי' מ"ח: וה"מ באלימתא פי' מחט עבה. שם ע"ו. אלימי הוו צומת הגידים. ב"מ פ"ט. משליף קטיני מביני אלימי. יבמו' מ"ג. הא בקטינתא הא באלימָתָא. ב"ב קכ"ד. דיקלא ואלים].

*אַלֵּם מענין הלזה בפַעֵל: חַזֵּק עיי' קידו' מ"ג. אַלומי קא מאלימנא למילתיה. שבת קנ"ו: אלמיה יצריה. פי' תקפו יצרו. ב"ק צ'. אלמוה רבנן לשעבודא דבעל.

---

[1]) וכבר חויתי דעתי במ"ע דמ"ג ח"ל צד תשי"ז בפי' נפלא לפסוק זה וידידי הרב החכם השלם מוהר"ר יוסף לעוי מעיר קאנישא העירני עוד לתשלום ולאמיתת פירושי הנ"ל לעיין בשבת ל', ואקרא לו יישר חילו באורייתא. [2]) בכ"י ב"ר הקבור, ובדפ"ר הקוצב, דפי' פיזי הקזבור! [3]) בנו"ג ולישרקיה. [4]) וכ"ה בע' סלתא ב' ובכ"י א"פ לשבת גרס בהדיא לשלייתא עיי' ד"ס שם צד קנ"ו: [5]) יעויין תרי"ו א' בראשי' כ"ה, כ"ג, תרג' איוב ט', ד' וככה העתיק בריא תהלי' ע"ג' ד'.

*אוּלְמָא (Macht, Stärke, übtg. Vorzug) נדה ח׳. כריתו׳ ד׳. חולי׳ ע״ג: מאי אולמיה האי מהאי. עירו׳ כ״ט. מאי אולמיה דהאי מהך.

אֲלֻמָּה (=אֲלוּמָּה בל״מ Gebund, Garbe) תרג׳ ואספתי בעמרים (רות ב׳, ז׳) ואכנש שובלין באלומיא[1]) מל׳ עברי והנה קמה אלמתי (בראש׳ ל״ז, ז׳). [אחי״ה וכן ב״מ כ״ב: רפ״ב דתוספת׳ ב״מ, ירוש׳ ב״מ רפ״ב הל״א ד״ח: אלומות בין בר״ה בין ברשות היחיד נוטל ומכריז (ובירו׳ ובתוס׳: חייב להכריזן) והם עמרים גדולים. וכריכות הם קטנים. וביחיד: אלומה בש״ר פל״א מכרו לו אלומה אחת].

*אִלֵּימָא (wenn ja, wenn nicht; מורכב מִן אִין ומן לֵי=לֵית, ובהוספת מא) במד״ר ספי״ח מפני מה מי אזנים שמנים שכשאדם שומע שמועה קשה אלימא תופשה באזניו מתקשרת ומת וכ׳. ושם: מפני מה מי החוטם סרוחים שבזמן שאדם מריח ריח רע אלימה מי החוטם סרוחים שמעמידין אותו מיד מת. פי׳ כמו אלמלא עיי׳ ערכו.

*אֲלָמָּא, אֲלָמָּה (כמו לָמָּה בל׳ עברי בל״ע لما ואל״ף בראש נוספת) warum, weshalb ברכו׳ י״א. וכי תימא ה״נ אלמא אמר ר׳ אבא וכ׳ ופירש״י אלמה . . . כמו למה. עירו׳ ג׳. אלמא אמר ר׳ אילעא וכ׳ שבועות י״ג. אלמא לא? עיי׳ שם רש״י ז״ל ושם רע״ב. שם י״א. ונד׳ כ״ב. ב״מ ל״ד. אלמה תניא וכ׳ יומ׳ ב׳: אלמה לא ניבעי וכ׳. ובירו׳ אית׳ לפעמים תחת אלמה: על מה תניא.

אַלְמָא (=על=אל עם מָא dadurch, über das was, also, folglich,) פרק שואל דשבת (קנ״א.) אלמא מספקא שרי הכי נמי מספקא שרי. פי׳ למה ויש שפירושו אלא מה. פסחי׳ פ״ק (ב׳.) אלמא אור יממה הוא. [אחי״ה ולא היא אלא מרכבת מן אל והוא כמו על ומן מא. וכן יומ׳ י״ד: אלמא קטרת ברישא].

(אֲלוּם) אֲלִים [2]) אִילוּם (ירק מלוח בל״ס Melde אֲלִימוֹן, אֲלִימָא atriplex halimus (Linné) בל׳ עברי מלוח (איוב ל׳, ד׳) העתקת השבעים (ἅλιμος, ἅλιμα, ἅλιμα התיאה וההלתית והאלום [צ״ל והאלים כן גירס׳ ר׳ האי ז״ל לט״י] בפ״א דטבול יום (משני ה׳). ויש ששונים והאילום פי׳ בושם נכתש עם המלח. [אחי״ה המלה כמו שרשמנו מלשון יוני׳ וסורית נגזרה והוא עשב מלוח ותרגום ע׳ זקנים אלימוס. ורבינו נגרר אחר ר׳ האי כדרכו בכל סדר טהרות. והא לך לשונו לפי׳ ט״י דמ״ב: והאילום פי׳ יש שונים והאלים ופי׳ מליח ול׳ יוני הוא שנידוך עם המלח שמו מוחרת בטיית. ר״ל محروث μαγυδαρίς והוא שורש מן חלתית laserpitium עיי׳ ערכו. וכעין זה פי׳ הרמב״ם ז״ל למשנה וז״ל: והאלום בל׳ ערב אנגרבי צ״ל אנגדני בל׳ פרסי انكدان בל״ע انجدان laserpitium והוא שרש מין [צ״ל מין שרש] מן החלתית ואינו מאכל ואמנם מצרפין אותו מעט במזון כמו שמצרפים המלח הנקרא אלבו״רק = בל״ע البورق das Speisesalz, borax].

אַלְמוּג (Sandelholz, wegen seiner rother Farbe auch Korallenholz) היא של מתכת וחותמו של אלמוג בגמ׳ דבמה אשה[3]) (שבת נ״ט:). טבעת של אלמוג בפי״ג בכלים בהסייף והסכין (מ״ו וכן בירו׳ שבת בפ״ו ד״ח:) אלמוגין כסותא [צ״ל כסיתא עיי׳ ערכו והוא ט״ס תחת בסיתא שהוא בל״פ וערבי بسد Koralle עיי״ע אלווס. ותרג׳ של פשיטה (למלכי׳ א׳, י׳, י״א) אלמגים כיסותא ואין ספק אצלי שהוא ג״כ ט״ס תחת ביסותא והיא מלה ערבית ופרסית. והבלשי הגדול געזעניאוס בתיזוירוס שלו ע׳ אלגומים טעה בפירושו ע״ש] בגמ׳ דואם אינן מכירין (ר״ה כ״ג.). פי׳ אלמוג כמו עצי אלמגים (מלכי׳ א׳ י׳, והוא אלגומים ד״ה ב׳, ב׳, ז׳; ט׳, י׳, י״א) בל״י קור״ל (κοράλλιον) ובלע״ז (it. corallo, lat. corallium) [אחי״ה וכן דעת רש״י ז״ל ורד״ק ז״ל בפי׳ למלכי׳ וד״ה ששניהם לועזים קוריי״לי. ובד״ה ב׳, ב׳, ז׳ כתב עוד הרד״ק והוא העץ האדום הנקרא בערבי אלבקם [البقم] ובלע״ז בר״זילי (Brasilienholz) וי״ט קוריילי. ובב״ב פ׳: ופ״א. איתא ג״כ אלמוגים כסיתא ופי׳ רש״בם אילן שגדל בים ויקר הרבה וקורין קורייל. וכן בכ״י רגמ״ה לב״ב לועז קורלו. ורבינו האי גאון ז״ל כתב בכלים הנ״ל אלמוגים פי׳ בטיית מראי׳ מרגאנאן. והוא ט״ס וצ״ל מרגאנאן = בל״ע ופ׳ مرجان Koralle].

אִלְמָלֵא [4]) אִלְמָלֵי (כמו לוּלֵא, לוּלֵי בהוספת מ׳ באמצע ופי׳ wenn nicht, wenn ja,) תרג׳ לולי משה בחירו (תהלי׳ ק״ו, כ״ג) אלמלא משה בחיריה. ובמס׳ מגילה׳ (ל״א: וכן תעני׳ כ״ז:) אלמלא מעמדות לא נתקיימו שמים וארץ פי׳ אלו אם לא, ויש שפירושו אלו אם לו. פר׳ כל כתבי (שבת קי״ח:) אלמלא משמרין ישראל שתי שבתות.

---

[1]) במו״ע בט״ס באולמיא. [2]) כצ״ל אצל נ״א אילום וכ״ה בכ״י ו״ו ל״ד ה״ב ב״ר ודפ״ר ע׳ חלתית ולא כגי׳ דפ״ע כאן הלום וגי׳ אלים היא העיק׳ ובענין ἅλιμα עיי׳ סוידאס ובאבארט היעראזאיקאן ח״ב רכ״ד דעות סופרי ערביים. [3]) בדפ״ע בט״ס בהמה. [4]) כצ״ל ובמו״ע בראש הע׳ אלמלי אעפ״י שאינו מביא דוגמא להמצאו.

[אחי"ה כבר קדמו לר"ב בחילוק. זה התוספות מגילי' כ"א. דכתב שם ר"ת ד"ה אלמלא וז"ל: דהיכא שיש אל"ף בסוף אלמלא רוצה לומר אלו לא. והיכי דכתיב אילמלי ביו"ד ר"ל אילו היה. עכ"ל. אבל ניכרין דברי אמת שאין לעשות הפרד בין הדבקים אחרי שאלמלא ואלמלי ממש כאִלּוּלֵא ואִלּוּלֵי (עיי' ערכם) ומ' באמצע נוספת ובין נכתב אלמלא בין אלמלי הוראתו אם לא או אם לו כנראה מציונים האלה: ברכ' ו'. אלמלא נתנה רשות לעין לראות וכ', ז'. שאלמלי כעסתי לא נשתייר משונאיהם של ישראל וכ' י"ט. ותעני' י"ט. וכ"ג. ואלמלי חוני את וכ'. כ"ז: אלמלא אני חי והוא מת וכ'. ל"ב. אלמלא אוהבי זה שיושב לפני הרגתיך וכ'. ל"ד: אלמלא הטיח בן זכאי את ראשו בין ברכיו וכ'. נ"ח: אלמלא חמה של כסיל לא נתקיים עולם וכ'. עירו' כ"ב. אלמלא דלתותיה ננעלות בלילה חייבין עליה משום רש"ה. ק': אלמלא לא ניתנה תורה היינו למדין צניעות מחתול וכ'. פסחי' נ"ג. אלמלא תודוס אתה וכ'. מגיל' ג'. מ"ק כ"ח: אלמלא תרגומיה דהאי קרא וכ'. ר"ה י"ז: ב"ב י'. ט"ז. אלמלא מקרא כתיב אי אפשר לאומרו. יומ' כ': אלמלא גלגל חמה נשמע קול המונה של העיר ואלמלא קול המוני' של העיר וכ'. מגילה כ"ד: אלמלי אתה לוי פסול אתה מן הדוכן. שם י"ב: אלמלא אגרות הראשונות לא נשתייר משונאיהן של ישראל שריד ופליט. כתוב' ל"ג: אלמלא נגדוה לחמו"ע פלחי לצלמי. ושם ס"ב: שאילמלי יהודה קיים לא ביטל עונתו. קידוש' ל"ט: חולי' קמ"ב. אילמלי דרשיה אחר להאי קרא וכ'. סנהדר' מ"ב. אילמלא זכו ישראל אלא להקביל פני אביהן וכ'. שם מ"ט. אילמלא דוד לא עשה יואב מלחמה ואילמלא יואב וכ', שם ס"ג. אילמלא וי"ו שבהעלוך וכ'. שם ק"ה: אילמלא כעסתי אותן הימים וכ' (עיי' לעיל בברכות ז'.) ערכין ח': אילמלא צדקתך כהררי אל מי יוכל לעמוד וכ'. ומדוגמאות האלה נתברר ונתלבן הדבר שאין כאן שום חלוק בין אילמלא ואילמלי.]

☞ אַלְמִין (נ"מ λιμήν = לימן בל"ס אלמין אלמאין (Hafen ירו' דסוכ' פ' הישן (פ"ב הל"ד ד' נ"ב ע"ד) אלא כן אנן קיימין בנתונה באלמין. הוא למין אשר פירושו [בל' יוני] חוף ים בתוספת אות אל"ף. [אחי"ה ועיי"ע למן ורמ"ל הדפים בטעות הוא לשון וצ"ל למין.]

* 1 אַלְמוֹן (מ mit eingeschob. אַלּוֹן Eiche עיי"ע אלמלא) בר"ה כ"ג. וב"ב פ': ילק' ישעי' מ"א רמז שי"ד כי אתא ר' דימי אמר הוסיפו עליהן (ר"ל למיני ארזים) אלונים אלמונים אלמוגים. אֲלוּנִים בוטמי (ב"ב בוטני ?) אלמונים בלוטי (ילק בולטי ?) אלמוגין כסיתא (עיי' ע' אלמוג). ורבינו בע' בטם גרס: אלמונים בוטמי. ובע' בלוט גרס אלונים בלוטי. ונראה לי לקיים גירס' הש"ס וכן צריך לנקד אֵלוֹנִים בוטמי שהוא טערעבינטע עיי' ע' בטם ואַלּוֹנִים הם בלוטי Eiche עיי' ע' בלוט. ואלמונים כמו אַלּוֹנִים ואות מ' נוספת. ועוד נראה לי שעיקר הגירס' בש"ס כן היה: אלונים ואלונים ואלמוגים וצריך לנקד אֵלוֹנִים ואַלּוֹנִים ואלמוגין ואיזה כותב מאחר שלא היה נקוד ולא ראה חילוק בין שנים הראשונים תיקן תחת אַלּוֹנִים אלמונים אולי מדי ראה שרש"י ז"ל פי' בר"ה בוטמי: אולמ"י Ulmen, Ulmi. ובאמת לפי כ"י הערוך רבינו לא ידע ממלת אלמונים שגרס בע' בטם לפי גירס' כ"י ו"ו ול"ד אלונים בוטמי (ובדפוסי הערוך איתא אלמוגים וצ"ל אלמונים כמו שציינתי בתחילת הערך) ובע' בלט גרס רבינו אלונים בלוטי. ולפי זה נראה שגם רבינו גרס ונקד אֵלוֹנִים ואַלּוֹנִים ואין חולק על גירסא של ש"ס והכל מיושב. ואחר הדברים והאמת האלה תיבת אלמונים יש למחוק מע' מילין של ש"ס דשבשתא כיון דעל על. וראיה לדברי שאין לאלמונים שורש בע"מ של תלמוד ויש לקעקע ביצתו שהרי בכ"י ב' מינכען במקום אלמונים כתוב בשתי הפעמים אלגומים, וגי' זו אצל אלמוגים נתאמתת מל"מ עיי"ע אלמוגים.]

*2 אַלְמוֹן (מל"מ Witwer) כתוב' ז'. אי באלמן . . . באלמון יום א' לברכה. ושם: אלמנה שנשאת . . . לאלמון. ירו' כתוב' פ"ה דכ"ט ע"ד הוא אלמון והיא בתולה. ירו' סוט' פ"ח דכ"ב ע"ד אלמון שנשא ריבה. ומהשֵם נגזר פִּעֵל ונתפעל. פסחי' מ"ט. מְאַלְמֵן את אשתו. ירו' כתוב' רפ"ב דכ"ו. האשה שנתאלמנה. ובמשנה שם ובמשניות של בבלי בל' ארמי: שנתארמלה. ירו' כתוב' פ"ה דכ"ט ע"ג נתאלמנו או נתגרשו. ועיי"ע ארמלא.

אַלְמָנָה (מל"מ Witwe) והאלמנה אשר תהיה אלמנה מכהן יקח (יחזק' מ"ד, כ"ב) בי' יוחסין בגמ' דרא"בי אמר ישראל שנשא גיורת (קידוש' ע"ח:) מכהן אין מישראל לא הכי קאמר מכהן יקחו משאר כהנים לא [1] (לא, יש למחוק) יקחו כלומר מכהנים הדיוטים יקחו האלמנה ותרג' וארמלתא דתהא ארמלתא משאר כהניא יסבון. [אחי"ה וכן פירש"י ז"ל ע"ש ובביאור יותר בפי' ליחזק' וכתב שם:

[1]) כ"ה בכל דפ"ע וט"ס הוא וכן בטעות בדפ' וויניצי' משאר וכהנים לא יקחו' וכן היה מוחק לנכון מלת לא מהר"אם ז"ל בכ"י אשר ת"י.

אבל יש מן הכהנים אשר יקחו את האלמנה כגון הדיוטין וזהו מכהן יקחו יש מן הכהן שמותרין באלמנה. מ צ א ת י. ולפי דעתי כיוון בזאת מצאתי על ערך שלנו שגם רבינו פי' כן[1]. עיי' ג"כ הרד"ק ליחזק' הנ"ל]. העיד ר' יהושע ור' יהושע בן בתירא על אלמנת עיסה שהיא כשרה לכהונה בספ"ק דכתובו' (י"ד.). וכן בפ' י' יוחסין בגמ' ר' אליעזר אומר וודאן בוודאן מותר (קידוש' ע"ה. עיי' עדיו' ח', ג'). פי' ר' האי [אחי"ה ולזה מסכים פי' של ר"י וריב"א עיי' תוספו' כתוב שם ד"ה אלמנת] עיסת משפחה או עיר שיש בה ספק פסול שפוסל מן הכהונה ואין ידוע איזו היא אותה משפחה כולה אותה עיר נקראת עיסה כלומר שדומה לעיסה של שאור שהיא מגובלת ונפל בה[2] כלום שאין ידוע איזהו כענין שאמרו (כתובי קי"א. קידושי ס"ט : ע"א.) כל הארצות עיסה לא"י וא"י עיסה לבבל ועיקר הדבר כי יחסי בבל יחסים מבוררים וכל ממזר ונתין וחלל וגר ועבד[3] שבהן ידועין הן מדור לדור ומאז לא עלה עזרא מבבל עד שעשאה כסלת נקייה (קידו' שם), לפיכך כל הארצות כעיסה מגובלת הן כנגדה כי הן בחזקת ספיקות[4]. ופי' אלמנת עיסה כל אחד ואחד מאנשי אותה משפחה ואותה העיר שנשא אשה שאינה ממשפחת עיסה ומת היא אלמנת עיסה וידוע כי אישה[5] שבא עליה פוסלה מן הכהונה כגון כ"ג שבא על האלמנה אע"פ שמת הוא פוסלה מן ההדיוט וכדבר הזה (פ"ק דכתובות, [צ"ל פ"ז דיבמות] (ס"ח.) ובפר' בתרא דקדושין (ע"ד : תוספתא נדה פ"ו) גרסינן ת"ר בן ט' שנים ויום אחד גר עמוני ומואבי וכ' עד סוף הלכה. וזה העיד ר' יהושע ור"י בן בתירה משנה היא במסכ' עדיות בפ' אחרון (ח', ג'). [אחי"ה דלת אלמנה בעירו' ק"א. עיי' ע' דלת.]

*אַלְמָנוּת (מל"מ Witwenschaft) יבמו' מ"ה. אלמנות וגירושין. ושם ס"ו. באלמנותא לא פליגי רבנן. כ"ב פ"ו משנ' ד' בית אלמנות לבתו ובגמ' שם צ"ח : אית' ארמלות. ירו' כתוב' פ"ה דכ"ט ע"ד הרי אני מיגדת אלמנותי בבית בעלי.

*אַלְמוֹנִי (מל"מ Jrgendeiner) ברות רב' פ' ובעז עלה : פלוני אלמוני שמו. עיי' ע' אלם.

☞ אִלֵּן (diese) תרג' אלה תולדות אלן תולדות. [אחי"ה וכן בדניאל ו', ז' ועוד נכתב אִלֵּן עיי' ע' אילין וכן הוא לרוב פעמים בתרגומים והוא בל"ס אִלֵּין פי' אֵלֶּה].

אֱלַנְטִית (Leinenes Tuch, Leintuch, l. linteus linteum, λέντιον, λίντιον) בשבת בפ' כירה (מ' :) בגמ' מעשה שעשו אנשי טבריה : ת"ר מיחם אדם אלנטית[6] ומניחה על בני מעים בשבת (וכן בירו' שבת פי"ט די"ז. ותוספתי שבת פ"ד). ובס"ג הכיצד משתתפין (עירו' פ"ח. עיי' שבת קמ"ז :) מסתפג אדם באלנטית ומניחה בחלון. ובס"ג דר' ישמעאל במנחות (ע"ב.) היו [לפנינו אית' היינו וכן בתוספת' עירובי' ספ"ה היינו מוליכים שמן באלנטיאות] מעלין לו שמן ואלנטית מחצר לגג. פי' בגד שמסתפגין בו לאחר שרוחצין ובל' יוני [λίντεον] לְנְתוֹן[7] ויש מהם בע' למ"ד. [אחי"ה בב"ר פ"פ מחמם אדם אלונתית (צ"ל אלונטית). ירו' עירו' פ"ח דכ"ה : הבאות אלונטית. ובקבוץ בבלי שבת קמ"ז. נסתפג אדם אפילו בעשר אֲלוּנְטָיוֹת ובמשנה שם קמ"ז. אלונטיאות. ומה שלא הביא רבינו ציון של שבת קמ"ז : מסתפג וכ' נ"ל שגורס לונטית וע"כ הביאו בע' לנטית ע"ש. ובאמת במשנה ירוש' שבת פכ"ב מ"ה הנוסח כך וכ"ה במשניות נעאפולי ופיז' לשבת קמ"ז : עיי' ד"ס שם צד קע"ו].

אָלֻונְתִּית[8] (Oelsalbe, oleiunctus, das c ausgestossen) בריש שחיטת חולין (ו'.) הלוקח יין מבין הכותים לתת לתוך המוריים או לתוך אלונתית. ובתוספתא בריש מס' דמאי ובגמ' דהחומץ של גוים בפ' אין מעמידין (ע"ז ל'.) אי זו היא

---

[1]) ותמיהת הרב המנוח ציפסער בספרו על יוסיפון נגד אפיאון (הוציא לאור אחר פטירת המחבר הדרשן מהור"ר אהרן יעללינעק) בענין חליצה (צד ל"א) שרוצה לתקן חלולה נתיישבה היטב עפ"י פירש"י ליחזק' הנ"ל אשר תהיה אלמנה פרט לגרושה וחלוצה אע"פ שפנוייה היא אסורה. ועיי' פי' של מצודת דוד שם וא"כ איסור חלוצה במדרגה אחת עומד עם איסי' חללה עיי' יבמו' פ"ד. כתובי ק' : ועיי' מכות י"ג. [2]) בכ"י ה"ב מעבות וגבל בה. [3]) בדפ"ר ופיזי עוד מלת משוהרר. [4]) כ"ה בכ"י ל"ד וקרוב לזה כ"י ו"ו בחזקת של הספקות. ובכ"י ב"ר בט"ס בהיקש לה וממנו נשתבש עוד יותר בחיק, בחוק שלה. [5]) בדפ"ר בט"ס אשה. [6]) כ"ה גם בעי' אליירין ב' לפי גי' כ"י ע"ש וכ"ה בדפ"ר ודפי פיז' כאן אבל בשדפ"ע אלונטית וכ"ה בשבת ועירו' ובכ"י מ' לעירו' עיי' ד"ס צד קע"ג. [7]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו וב"ר ודפ"ר פיזי וויניצי' וכ"ה בעי' לנטון רק שם בט"ת אבל בכ"י ל"ד כאן בט"ס אינתיו ובדפי בסילי' אמשי' ופראג אנתון וט"ס הוא וכבר התעורר על זה בעי' ע"מ. [8]) כאן התחלת העי' וכ"ה לנכון בכ"י ע' ודפי אמשי' ועה"ק, ובכ"י ודפ"ר הגי' נכונה בת"ו אבל בדפ"ע בט"ת וט"ס הוא וכן בטעות שם המשך מעי' הראשון וזה הטעה ג"כ בעל ע"מ בפתרון המלה ובנכון אי' הגי' אלונתית ג"כ בכ"י מ' לשבת ק"מ. וכ"ה בע"ז הנ"ל ובבה"ג ובריי"ף, אבל בדפי ש"ס בשבת בט"ס אלונטית.

אלונתית כדתניא גבי שבת בפ׳ תולין בג׳ עושין יינמילין בשבת (ק״מ.) אי זה אלונטית (צ״ל אלונתית) יין ישן ומים צלולין ואפרסמון דעבד לבי מסותא. בתוספתא דמעש׳ שני פ״ב אין עושין את היין אלונתית ואת השמן ערב. המרבץ אלינתית[1]) [צ״ל אלונתית וכן גרס הרב סיריליאו בירוש׳ שלו] בתוך ביתו אינו צריך לברך בסוף כיצד מברכין ירושי׳ (פ״ו ד״י ע״ד). [אחי״ה וכן תוספת׳ שבת פי״ג עושין אלונתית לחולה בשבת אימתי בזמן שטרפה בע״ש (עיי׳ בשבת קל״ד.) ובירו׳ שבת פי״ד די״ד ע״ג סכין אלינתין לחולה בשבת אימתי בזמן שטרפו מע״ש. וצ״ל אלונתית. וכן הוא בירו׳ ברכו׳ פ״א ד״ג. סכין אלנתית לחולה בשבת וכ׳ (כן לגירס׳ הרב סיריליאו ובפירושו גרס אלונתית אבל בדפוסים אחרים אלוונתית) ירו׳ ביצה פ״א ד״ם ע״ד העושה אלונתין בשבת חייב משום מרקיה . . . ושם העושה אלינתין וכ׳. וירו׳ שביעי׳ רפ״ז דל״ז: יצאת אלינתין (דפ׳ זיטאמ׳ אלינתון) שאינה אלא לתפילין. פי׳ לתפילין כמו לטפלין (Kinder) ומשום שאין שוה האלונתית לכל אדם אלא לקטנים לא הותרו פירות שביעית לכך. והטעם של אלונתית או אלוונתית מלה מרכבת משתי מלות רומיות אָלֶיוּם שמן ואונכתות משיחה ובקצור אָלֶוּוּנְתּוּת וכ׳ נשמטה. ודרכם של רומיים היה למשוח את בשרם בשמן ותמרוקים אחרי הזיעה במרחצאות ובעתות אחרות. והרב הגאון בע״מ (דנ״ט וכ׳) הרבה לטרוח להוציא המלה מחושך לאור ההבנה. אבל לפי דעתי הקלוש׳ לא עלה בידו וכן מה שהביא הרב מוספי׳ בלתי נכון הוא]. (א״ב פי׳ בל״י שמן ויין מעורבים יחד ותערובי׳ יין ישן ושמן אפרסמון״ מועיל לסוך בו האסטומכא וכל הגוף לחזקו) [אחי״ה כיוון על לש׳ יון אליון=ἔλαιον שמן, ואינטום=οἰνωτός מעורב עם יין. ולא נמצא מלה מרכבת כמוה.]

אֱלֵנִסְתִּין (hellenisch, griechisch, ἑλληνιστί) בסוטה ירוש׳ בפ׳ ואלו נאמרין (הל״א דכ״א:) ר׳ לוי בר חזותא[2]) על[3]) לקסרין שמע לון (צ״ל קלון) דהוו קרו[4]) שְׁמַע אלנסתין (ופירושו לשון יון). [אחי״ה נראה שהוא מגליון בא לפנים ור״ב עוד לא ראה הגה זו דא״כ מה בא להוסיף] בעי לעכבינון שמע ר׳ יוסף אקפד אמר[5]) מי שאינו יודע לקרותה אשורית לא יקרא? אלא קורא.אותה בכל לשון שיודע ויוצא ידי חובתו (א״ב פי׳ בל״י: שפת ולש׳ יון). [אחי״ה ור״מ די לנזאנו הפליא לטעות בפי׳ המלה הזאת (עיי׳ ע״מ רס״א) ומשנאתו של פי׳ רבינו בא לידי שגגה וכבר אמרו רז״ל שנאה מקלקלת השורה. ונמצא עוד המלה בתנחומ׳ פ׳ צו דקפ״ח. אהי קטבך שאול (הושע י״ג, י״ד) לשון אלנסטי קטבך: קאטאבא, פי׳ בל״י רד steige hinab κατάβα, שאול.]

אֱלוּנְכֵי (= לוּנְכֵי, λόγχη, Lanze) מסכ׳ גיטין פ׳ מי שאחזו (ע׳.) באלונכי דפרסאי. פי׳ לונכי בל״י רומח עיי׳ ע׳ לונכי.

אַלֻנְקִי (אַלְונקי= אוּלַנְקִי Thronsessel בל״פ اورنك او نج Tragsessel) מכתפי להו בשבתא דרגלא באלנקי בפ׳ אין צדין (ביצה כ״ה:) בגמ׳ דשחטה בשדה לא יביאנה [במוט]. פי׳ אלונקי מרדעת של כתפים. פ״א דבר שמנהג הכתף לעשותו על כתפו עת שנושא ומתקן בו המשוי. פ״א א״ר אמי ובלבד שלא יכתף (ביצה שם). שלא יניח זה ידו על כתף חבירו וחבירו על כתפו ונושאין אחד על ידיהן, וזהו פי׳ אלונקי. שאני איתתא[6]) דבעיתא (שם) דלמא נפלה להכי שרי לכתף שסומכת ידיה על ראשיהן דלא נפלה. ומרימר ומר זוטרא[7]) שרי להו לכתף משום דוחקא דציבורא דלא יכלי לאפוקינהו בכסא. [אחי״ה בגירסאות שלנו איתא אלונקי וכן בכ״י ערוך ה״ב וערוך הקצר וג״ל שיש לתקן אולנקי והוא בל״פ כסא שנושאין בו בני אדם וכן משמע מהצעת הש״ס דבעי חמא בר אידי לר׳ זריקא כסא מה אתון ביה וכ׳[8]). ועיי׳ ג״כ פירש״י ז״ל שם ד״ה אלונקי].

אלנלגין ככר פי׳ בזה הפרק למעלה (א״ב לא הביאו ולא פירשו ואין כאן מקומו).

[אחי״ה והדין עם ר״ב שאין כאן מקומו אבל רבינו כיוון על ע׳ אולוגלגין שגם זה כטעות תחת אֱלָגִים (אֱלוּגִים) עיי׳ ערכו ולפי זה צריך לתקן תחת אלנגלין (כפי כ״י ו״ה, ל״ד, ג״ג, ובדפוסים אלנגלין) שבראש הערך הגירסא אֱלְגְלְגִין. ותחת זה גרם כ״י ג״ג לעיל אולונגון. וכן כאן בערך שלנו סיים כ״י ג״ג „פירשנו בע׳ אולנגון״. ומזה ראיה מופתית שכנים דברנו שרבינו כיוון על ע׳ הנ״ל אבל מה

[1]) בכ״י ה״ב אליטין. [2]) בירו׳ הגי׳ חיתה ובירו׳ שבת ספ״ו ר׳ לוי בר חיותא וכ״ה בשהש״ר פי׳ עד שיפות ואולי גם בעי׳ כצ״ל. [3]) בירו׳ אזל. [4]) בירו׳ קלון קריין. [5]) בירו׳ כך אומר אני. [6]) וכ״ה בראיש ובכ״י מ׳ עיי׳ ד״ס לביצי׳ צד ל״ב: ובגו״ג ילתא. וגי׳ אלונקי אי׳ ג״כ בראיש ובאו״ז הלכו׳ יו״ט סי׳ שנ״ד ושם ג״כ הגי׳ איתתא. [7]) וכ״ה בכ״י מ׳ ובראיש ובאו״ז שם ועיי׳ ד״ס שם אות ח׳ והראיות שהביא שם הגאון מהרנ״ן ראבינאוויטץ לאמיתת הנוסח אבל בגו״ג אמימר ומר זוטרא. [8]) וכן יש להביא ראיה מירו׳ ביצי׳ פ״א ד״ס סע״ג רב הוני הורי לריש גלותא לצאת בכסא וכ׳ וכן הביא האו״ז שם ראיה מירו׳ זה למלת אלונקי.

נעשה לסופרים ומעתיקים המשחיתים נוסח רבינו מחסרון ידיעת מלות נכריות.]

אֱלַם[1] (beissen, kauen בל"ע لاس mit der Zunge berühren נרדף עם המלה لعس beissen ראה ערך עלם) אלם בגמ' בסוף רפואות[2] דמי שאחזו (גיטין ע', ושם אית': ר' פפא אליס ובלע ליה ר' פפי אלים ושדי ליה). ההוא תורא דאלם ידא דינוקא בר"ג דהחובל (ב"ק פ"ד.) פי' דאלם [כמו]· דלעס שכססה [עיי' ע' לעס א'].[ומתהלף[3]] כגון כשב וכבש.

אֱלִים[4] (die Landschaft E l i s, ἡ Ἦλις im Peloponesos) תרג' ירו' (א' לבראש' י', ד') אלישה אלס. ובב"ר פל"ז אלישה ותרשיש כתים ודדנים (שם) אליס וטרסוס איטליאה ודרדניא [אחי"ה וכן בתרג' ד"ה א', א' ז': ובנוי דמוקדן אלסו וטרסום וכ' נ"א ובנוי דיון אלישא: א ל ס תרסס וכ'. ובת"י ב' לבראש' וירו' מגיל' פ"א, א' דע"א: וכן בב"ר הנ"ל בט"ס כתוב במלה אחת אלסטרסס ובב"ר אליסטרוס (צ"ל אלס טרסום), ובענין פי' כתים עי' איטליאה עיי' ג"כ ספרנו על העתקה פרסי' של ריב"י טאווס צד רכ"ג.]

*אָלָם, וולם, חלים שינויים משם עצם פרטי והוא אבוה דר' הלל עיי' ציונים במבוא. הירו' מהגאון מהרז"ף דע"ו. והוא ג"כ שם אבוה דאיש יהודי עיי' סנהדרי' ס"ד. מעשה בסבטא בן אלם עיי' פירש"י.

☞ **אַלְסוּם** (לדעת ר"ב Wald, Hain ἄλσος) מדרש קהלת פסקא מה יתרון (ג', ט') בהדא אלסום דטבריא פי' בל"י יער)[5] [אחי"ה ר"ב נטה בזה מדרך האמת שלא זו שאין יער קרוב לטבריה, ולמה ילמד ר"ל תורה ביער, אלא אף זו יש לתמוה שאינו מעתיק התיבה ככתבה עיי' ג"כ בע"מ נ"ד: אבל גם הגאון שם נתן טעם לפגם להמלה ואין דעתי נוחה הימנו, אולם המשכיל על דבר ימצא טוב, אבל בתחילה נעריך המקומות אשר תמצא בם התיבה, והם בקה"ל הנ"ל וז"ל רבש"ל הוה לעי באורייתא כל צרכיה בחדא [צ"ל בהדא] א ל י ס ם דטבריא וַהוה פיילן נהיג מעתיד ליה משקויי המים בכל יום וכ'. וברות רב' ·פ' באשר תמותי: דלמא [פי' בל"י δήλωμα הודעת דברים כלו־מעשה עיי' במה"י ד"י:] ר' חייא רב' ור"ש בן חלפתא הווי יתבון לעיין באורייתא וכ' נפק וצלי בהדא אילוסים דטבריא וחזא חד ידא מושטא ליה חדא מרגליתא וכ'. ובב"ר ספל"ד רשב"ל הוה יתיב לעי באורייתא בהדא א י ל ט י ם דטבריא נפקין תרתין נשין מן תמן אמרה חדא לחברת' בריך דאפקין מן הדין אוירא בישא וכ' ותחת אילטים צ"ל אילסים. וילק' יחזק' ח' רמז שנ"א ספר האי מעשה מב"ר וגרס בהדא א ל פ ט ס בטבריה, וצ"ל אלסים או אלוסים. והנה בשני מקומות הראשוני' מפרש במ"כ מ ע ר ה ובציון של ב"ר פי' בשם רש"י ר ח ו ב ויהיה אז ל"י דרך וְחוץ אשר יוצאים ובאים בני אדם ἤλυσις וזה ראיה לפי' של הגאון בע"מ. אבל ההמשך אין סובלתו ומה שפי' מ"כ מערה יהיה בל"י כן: Höhle, ἰλυός-εἰλεός. וזאת שנית יראה הרואה שבשני ציונים הנ"ל צריכין אנו לומ' שהמלה תראה מקום בקרוב מים אשר אין יכולין מים לשתות משם והביא הפיילן לר"ל מים לשתות ממ"א וכן הושיט איש אחד מרגליתא מתחת מים על כן אמרתי גם אני הוית משכחת מרגניתא כפי' המלה שהיא בל"י אגם מים ובריכת מים שאינן נוזלים ἕλος, εος[6] Wiese, Sumpf, feuchte Niederung, auch Teich ובזה עלה יפה שרשב"ל אשר היה מעיין בתורה על שפת אגם מים לא היה יכול לשתות מים הרעים ואיש אחד היה רגיל להביא לו ממ"א וגם שוב היה מעשה שאחד מושיט לו מרגליתא משם שהפנינים בלב מים וימים נמצאים, וגם ב' נשים נתנו שבח שהק"ב הוציאן ממקום שאינו בריא.[6] ובא וראה מה טוב פי' זה שעל ידו נראה אור בהיר במאמר אחד אשר עד עתה חושך ישופנו. וזה מה שאמרינן בירו' שביעית ספ"ד דל"ה ע"ג ר' חיי' בר בא מתעגל בהדא אליפים דטיבריא. וצ"ל כמו שגרס באמת ירו' דפ' זיטאמיר, א ל י ס ו ם. ופי' פ"מ מחוז של טבריה ולא היא אלא כמו שאמרנו ἔλος, ἔλεος או ἰλύς, ἰλυόεις Sumpf, Schlamm, Morast, פי' רפש וטיט אשר באגם ובברכת המים. ולפי זה חיבת הקדש של ירושלי' עולה מעלה מעלה שר"י ב"ח מנשק לכיפתא דעכו, ר"י עבר ירדנא במנוי (בלבושיו) ור' חיי' בר בא מתעגל בהדא אליסום דטברי' פי' שהיה מתגלגל ברפש וטיט של טבריה, וזה מה שאמרינן באותו המאמ'

---

[1]) כ"ה בעה"ק שנ"ב, וכדפ"ע אחרים בראש הע' בט"ס אליס. [2]) בדפ"ע בט"ס ב ס פ ר רפואות. [3]) כצ"ל. [4]) לגי' כ"י ו"ו וב"ר כאן מתהיל הע' וכ"ה בדפי' אמש' ובשהפ"ע הוא בט"ס המשך מע' הקודם. ומחוז Elis היה גדול מאוד עיי' שטראבו ח' שנ"ת. וחלק אחד ששייך לאלס נקרא Ἀλείσιον וכבר בא זכרונה בהומירוס (איליאדע ב', תרי"ז) ולדעתי הוא אלישה של מקרא. [5]) ותכונת טבריא היתה בעמק וכן אי' בפירוש וטבריא עמוקה מכולן (עיי' נייבויער גיאגר. צד רי"ב) על כן לא היה אוירה בריא. [6]) וע"י מלה זו העתיקו ע' זקנים אגם (שמות ז', י"ט; ח', ה'; ישעי' ל"ה, ז') אחו (בראשי' מ"א ב': איוב ח', י"א) גמא (ישעי' ל"ה, ז').

בכתובי' קי"ב: ר' חיי' בר גמדא מיגנדר בעפרה פי' מתגלגל בעפרה, ובזה הכל על מקומו יבא בשלום והמלה יש לנקוד: אֲילוּסָיָם ולא אלסום כר"ב מוספ'. ואין להאריך עוד, רק על זאת נעיר כי למה שפי' מ"כ שהוראת המלה הזרה: מערה יש להביא סעד מירו' עירו' פ"ה הל"א דכ"ב סע"ב יכול אני לעשות שיהו מהלכין.. ממיבריא לציפורין ע"י מערות וע"י בורגנין, הן לך שבטבריי' היו מערות הרבה.

☞ א[וּ]לוֹסֵרִיקוֹן=ὁλοσηρικόν=(ganz seiden holosericum) מדר' קהל' פס' כל הנחלים הולכים (א', ז') יומא דין סמיסריקון למחר אולוסריקון פי' בל"י [ורומ"י] כלו משי ופי' סמִיסריקון חצי משי. [אחי"ה ומורכב מן semi בל"ר חצי ומן ל"י σηρικόν משי ובל"י המאוחרת נמצא השיתוף σεμισηρικά והוא כמו ἡμισηρικόν [halbseiden וכן בירו' שבת פ"ו ד"ח: והחריטין (ישעי' ג', כ"ב) זונרין מציירין ואילוסריקא מציירין, ילק' משלי רפ"ד פי' תתקל"ה זה לוקח מטכסין (μέταξα Seide וזה לוקח אוליסירקא. ובמד' קהל' רב' הנ"ל מה דין דכתיב (ישעי' כ"ג, י"ח) . . למכסה עתיק א"ל יומא דין ארסקינון ולמחר אילוסריקון והמלה ארסקינון (עיי"ע) קשה לפרשה ולא ראיתי מי שמטעימה, ובע"מ של משביר שפירשו יפה לו שתיקותו מדיבורו כי מלבד שתפס גי' מוטעת של קצת ספרים דגרסו אלוסתקון תחת אילוסריקון, פירש ארסקינון בענין שאין לו שחר ע"ש ע' אלוסתקון הער' כ"ט, וגם בעכ"כ לא הבין מוצאו אף שהוא מעתיק המלה בטוב טעם ודעת בצמר גפן. וזה ג"כ דעתי והוא בחילוף האותיות ארקסינון בל"י [Baumwolle, ἐριόξυλον] צמר גפן, ונ' ול' מתחלפת כידוע לכל מבין, והמושג שבני אדם בעה"ב בבגדי משי ילובשו בא למדרש מהפרסיים כאשר הוכחתי ברה כחמה במ"ע דמ"ג כ"א, תקפ"ג].

אֶלְעָזָר (והוא ר"א בן פדת תלמידו של ר' יוחנן בן נפחא) ר' אלעזר מרא דארעא דישראל (גיטי' י"ט: יומ' ט':) מפורש בס"פ כל היד פ"ב דנדה (כ':) אמאי קרו ליה מרא דארעא דישר' דההיא איתתא דאיתית דמא לקמיה דר"א הוה יתיב ר' אסי[1] קמיה[2] א"ל דם חימוד הוא וטהור בתר דנפקא איטפל לה ר' אסי אמרה ליה בעלי היה בדרך וחימדתיו קרי עליה דר' אלעזר סוד ה' ליריאיו (תהלי' כ"ה, י"ד). [אחי"ה ונראה' שנקרא מרא דארעא דישראל אחר מות ר' יוחנן ור"ל ואז היה אורו גדול מאור כל אנשי דורו, ובבבלי נדה שם אית' טעם אחר חלויש מאוד ואפשר שהיא הוספה מאוחרת ע"כ לשון זך ונקיא של מורי ורבי הגאון מהרז"ף במבה"י קי"ב: וע"ש כל הערך שמתוק מדבש. ר' אלעזר בן עזריי ירו' כת' פ"ה דכ"ט ע"ד (ובבבלי אליעזר), קידושי' ס"ז, אלעזר בן פועירה —, ועל ר' אלעזר בן אנטיגנוס, אלעזר בר אבינא, אלעזר בי ר' ינאי עיי' מבה"י ס"ה.]

* אַלְעִיקִי עיי' ע' אליקי כי שם הביאו רבינו ועל פי גזרת מוצאו כאן מקומו.

* אֱלַף (lernen, וכ"ה בל"ס אֲלַף ויותר מורגל יְלַף) ענין למד ול"מ הוא עיי' באוצ' השר', ב"ב לית דין צבי למילף תעני' ד', מיבעי ליה לאינש למילף נפשיה בניחותא. מ' חזית פ' כשושנה: צבי רבי דיילף, בק"ה רב' פ' כל אשר: לא אלפת אוריתא כוותיה ושם: את הוית גלי למילף והוא גלי לְאַלְפָא. פַּעֵל: אַלֵּף [בל"ס אַלֵּף בל"ע ألف] ירו' דמאי פ"א דכ"ב. וירו' מ"ק פ"ג דפ"ב ע"ד ולא כן אַלְפָן, ירו' ע"ז פ"ב ד"מ ע"ג זנגייא לא אלפין, מ' חזית פ' כשושנה: א"ל אין ואלפיה. ויק"ר פ"כ לא כן אלפין בי מדרשא אסור לתלמיד להורות לפני רבו עד י"ב מיל. אַפְעַל: אוֹלֵף ויק"ר פ"ל מולף עלי זכו. ומזה נגזרה אולפן, אולפנא עיי' לעיל ערכם. ועיי' ע' ילף.

אָלַ"ף (בל"ע ألف בל"ס אָלַף והוא אות א' שלאל"ף בי"ת der 1. Buchstab des Alfabet) בס"פ הנזקין בגיטין (ס'.) אף היא עשתה טבלא של זהב שפרשת סוט' כתובה עליה אמר ר"ל משום ר' ינאי באל"ף בית, פי'[3] מכל מלה אות אחת, א': מאים, ל': מלא, ש': משכב (במדבי' י"ט עיי' יומ' ל"ז:) והכותב רואה האות וכותב המלה כולה. [אחי"ה ונמצא עוד אל"ף, אלפי"ן, ואל"ף בי"ת כמה פעמים בש"ס ובמדרשי', ירושי' גיטין פ"ט ד"נ, ע"ד (עיי' בבלי פ"ז:) ר' אבהו כתב אל"ף, ר"ל בחתימתו מתחילת שמו. שקלי' פ"ג מ"ב וכתוב עליהן (על ג' קופות) אל"ף בי"ת גימ"ל ובגמ' ירושי' שם דמ"ז: מפני מה כתוב עליהן אל"ף בית גימ"ל לומר אין מסתפק מן הראשונה קודם לשניה וכו', שבת ל"ג: אלף אלף דאאזרך, עיי' ע' א א. ושם: שתהא כתיבה תמה שלא יכתוב אלפין עיינין אלפין, ברכו' לב. מגיל' כ"ד: קורין לאלפין עיינין ועיינין אלפין, עיי' ע' בשן, ירו' סנהד' רפ"א די"ח, אל"ף רשי' דאלפא ביתא מ"ם באמצעותה תי"ו בסופה וכן ב"ר פפ"א מהו אמת אר"ל אל"ף בראשון של אותיות מ"ם באמצע תי"ו בסוף, בשב' נ"ה. וחותמו של הקב"ה

[1]) בנו"ג ר' אמי. [2]) בנו"ג עוד מלת ארחיה. [3]) וכ"ה בפירש"י ליומי ל"ח. ד"ה סירוגין.

אמת רשב״נ אמר אלו כ״א שקיימו את כל התורה כולה מאל״ף ועד ת״ו. פסחי׳ נ׳. לא כעוה״ז עה״ב העוה״ז נכתב ביו״ד ה״א ונקרא באל״ף דל״ת. ירו׳ סנהדרי׳ פ״י הל״א דכ״ח: נכתב ביו״ד ה״א ונקרא באל״ף דל״ת. ירו׳ יבמו׳ פ״ד ד״ו. כל שהוא בה״א רבה באל״ף רבא [צ״ל רבה] עיי׳ ירו׳ נדה פ״א דמ״ט: ובב״ר פ״כ כל שהוא בהרבה הרי הוא כארבה. ומלת הרבה אַרבה (בראשי׳ ג׳, י״ו) קדריש כלומ׳ הרבה בגימ׳ רי״ב שהן ז׳ חדשים והוא סי׳ שהוא חי וכעין דרש זה עיי׳ ע׳ איטא וערך זיטא. שבת ק״ד. אל״ף בי״ת אלף בינה. ירו׳ שבת פט״ז דט״ו ע״ג אלף בית אחד. ב״ב קס״ח: אלף בית בעלמא קאמינא. ב״ר ל״א האלף קראה תגר לפני הקב״ה וכ׳. שם ר״פ ל״ח ואמאסאך (הושי׳ ד׳, ו׳) ג׳ אלפי״ן. מד׳ איכ׳ פ׳ שרתי ופ׳ רוח אלפא ביתא אחת. ושם כפתיחה כ״ז. קינות שהוא שבע אלפא ביתין איכה. כלומ׳ זכור ה׳ חשיב ליה ג״כ באל״ף בי״ת לפי שיש בו כ״ב פסוקים.]

אֶלֶף (ל״מ tausend) יפול מצדך אלף (תהלי׳ צ״א, ז׳) בהגדת ילמדנו בותדבר מרים: א״ר אבהו מה יפול שהקב״ה משלים לכל אחד מישראל אלף ורבבות מלאכים שיהו משמרין אותו כענין שנאמר (ד״ה א׳, י״ב׳ י״ט) וממנשה נפלו על [1]) דוד ואחד [2]) מהן קורא לפניו תנו כבוד לצלמו של הקב״ה. [אחי״ה לפנינו בתנחומ׳ בותדבר מרי׳ ליתא אבל מצאתי ראיתי בתנח׳ פרש׳ ויצא מ״ט: ובתנחו׳ פר׳ משפטי׳ קל״ח. בזה״ל ומהו יפול משלימין לו כענין שנא׳ וממנשה נפלו על דוד. ובילק׳ תהלי׳ צ״א ס׳ רמז תתמ״ב בשם מדרש [ילמדנו] ד״א מהו יפול שהקב״ה משלימין לך כענין שנא׳ ממנשה נפלו על דוד.]

אַלְפָא (Alfa Ἄλφα der 1. Buchst. übtg. das Vorzüglichste) לסולת במנחות בפ׳ כל קרבנות צבור (מנחו׳ פ״ג:). פי׳ ראשונה כדי להביא ממנה סלת למקדש שהוא מובחרת [3]) כמו אלפא שהוא ראשונה לאותיות של יון והיא כמו אלוף נעורי (ירמי׳ ג׳, ד׳). [אחי״ה מקור של דרש זה נובע לפ״ד ממדרי׳ תהלי׳ ק״ה: דבר צוה לאלף דור א״ר חיי׳ בר אבא לאלוף שבדור למעולה שבדור כדתנינן (מנחו׳ ח׳, מ״ג) תקועה אלפא לשמן, עכ״ל וכן שם מ״ו אלפא ליין. וכעין זה הדרש ב״ר פכ״ח אדם אחד מאלף מצאתי כהדא דתנן אלפא ליין]. אלופינו מסובלים (תהלי׳ קמ״ד, י״ד) פי׳ בס״ג דהיה קורא בתורה (ברכי׳, י״ז.). [אחי״ה וכן בשקלי׳ ג׳ ב׳ יונית כתוב בהן אלפ״א ביט״א גמלא (במשניו׳ ביתא?). ירו׳ שבת פי״ב די״ג ע״ג אלף אלפא]. (א״ב ועוד אלפא בל״י כבוד ויקר וסלת זה ראש ומבחר הסלתות [4]) הוא).

אַלְפָּא (Schiff וכ״ה בל״ס) כאילפא דאזלא בימא בר״ג דכיצד מעברין (עירו׳ נ״ג:) כלומ׳ שהולך העולת על השֶׁכֶר בכד מלא כספינה בים. [אחי״ה כן גירס׳ אמיתית של דפ״ר ושאר דפוסים בטעות גמורה שהולך בעלה ככד מלא! ועיקר גירס׳ העלת עיי׳ ע׳ עלת ב׳ והמעתיקים לא הבינו העלת ותיקנו והוא שעוותוהו למלה בעלה וכן בכד למלת: ככד ובנוסח שלנו איתא: ותתקפו עלת בכד כאילפא דאזלא בימא. ובכ״י מ׳ [ד״ס עירו׳ דק״ב:] יותר נכון ותיקפי פי׳ צף משורש קפא עיי׳ ע׳ קף ד׳. ופי׳ יָצוּף הדלי בחביות שהוא כד (κάδος) כאשר צפה אניה בים וזה ג״כ כוונת רבינו]. כאילפא דמיטרפא בפילגום [Meer, die hohe [See πέλαγος] דימא. בויק״ר ויהי ביום השמיני (פי״ב) [על פסוק] והיית כשוכב בלב ים (משלי כ״ג, ל״ד). [אחי״ה ובמגלת אסתר רב׳ רפ״ה איתא והיית כשוכב בלב ים . . כהדא אילפא דדמכא בפילגוס. ופלא שבעמ״כ מתקן תחת דדמכא: דרמיא, ומשג׳ הוא דתרג׳ שכב: דמך וכאן במשלי ג״כ תרגם והיך מלחא דדמך באילפא. וה׳ יצילנו משגיאות!]. והשיבך ה׳ מצרים באניות (דברי׳ כ״ח, ס״ח) ת״י באילפא, וכן וימצא אניה באה תרשיש (יונה א׳, ג׳). [אחי״ה וכן ע״ז י׳ וילקו׳ תצוה שפ״ד ועיי׳ ילק׳ תהלי׳ תשנ״ד ווי לה לאילפא דאזלא בלא מיכסא. ירו׳ שבת ספי״א די״ג: מאן דבעי מיעבד תקנה לאילפא מוציא נסר חוץ לשלשה וכ׳ (עיי׳ בבלי שבת ק׳:) קהלי׳ רב׳ פ׳ עת ללדת: ומה נצלי עלך הן דאת קטר לולבך קטר אלפך. ובב״ר פ״ו אית׳ קטור רגלך. מד׳ איכ׳ רב׳ ד״ה רבתי בגוים: נסבית אנא הדן אילפא באילפא אתינא באילפא אנא איזל וכ׳.]

* אִילְפָּא (E. N. eines Talmudgelehrten) חברו של ר׳ יוחנן כנראה מסיפור בתעני׳ כ״א. אילפא ור״י הוו גרסי באורייתא דחיקא להו מילתא

---

[1]) בדפ״ע בט״ס אל. [2]) כ״ה בכ״י ו׳ה. ל״ד ב״ר ודפ״ר אבל בשדפ״ע חסר מן ואחד עד גמירא. [3]) ועיי׳ פירש״י למנחו׳ ורע״ב למשנה הנ״ל. [4]) ואם כונת ר״ב על ל״י ἄλφα אז לא דקדק כל צורכו כי טעם מלה הנ״ל קנין וריוח. וחכמי הלשון כבר חקרו כי אלף, אלפא ובל״י ἄλφα נגזרת מלי פיניקיא וטעמה (כמו בל״מ) שור כי A מצוייר בראשונה כזה ∀ או כזה ⊲ וזה דמות ראש של שור ובהיות מזל שור בהתחלת השנה (ווירגיל גיארג. א׳ רי״ז) לכן מתחיל ציורו ג״כ את סדר האותיות.

טובא אמרי ניקם ונזיל וניעביד עיסקא וכ' עד דאתי אילפא (ר"ל ממקום שהלך לשם לסחורה) מלך ר' יוחנן א"ל אי אתיב מר וגרים לא הוי מלך מר אזל תלא נפשיה באסקריא דספינתא אמר אי איכא דשאיל לי במתניתא דר' חייא ור' אושעיה ולא פשיטנא ליה ממתנית' נפילנא מאסקריא דספינתא וטבענא וכ'. והובא בקיצור בכתוב' ס"ט: ובשינוי קצת ירו' כתוב' ספ"ו דל"א. וירו' קידוש' פ"א דנ"ח ע"ד ושם איתא חילפי (חילפיי) אמרי אייתבון (אייתבוני) על גיף נהרא דלא אפיקת מתנייה דר' חייא רבה מן מתני' זירקוני לנהרא. והנה עיקר שמו חילפי או חילפיי (עיי' במבה"י להגאון רז"פ פ"ג: וכעין זה אמרינן בבבלי ר"ה י"ז: אילפי ואמרי לה אילפא) ונ"ל ע"י שאירע לו מעשה הנ"ל שתלא (פי' נשען) נפשיה על אסקריא (עיי' ערכו) של ספינה קראוהו בני דורו אילפא. או אולי שקראו לו על שם שהלך לסחורה עם הספינה.

ואילפא נזכר עוד בכתוב' קי"א. ובתמור' כ"ה.

* אַלְפַבֵּיטָא וקבוץ אַלְפַבֵּיטָרִין עיי' ע' הבא.

☞ אַלְפַבֵּיתָא (Alphabeta, ἀλφαβητικός, alphabetarische Verse) מדר' קהל' פסקא ונתתי את לבי (י', י"ד) הדין פייטנא כד הוא עביד אלפביתין. ובפסק' טוב אחרי' דבר (שם ז', ח') אלין אמרין מזמורין ואלין אלפביתין פי' בל"י ורומיי שיר או קינה מיוסדת ע"פ אלפא ביתא). [אחי"ה בקהל' רב' שם איתא בזה"ל הדין פייטנא כד הוה עביד אלפביתין זמנין חשל לה וזמנין מחסר לה אבל שלמה כד הוה עביד אלפביתין הוה מותר לה ה' אתואן. ועיקר המקור במד' חזי' א, א': לתור להותיר הדין פייטנא כד עביד אלפא ביתא זמנין מחסל לה וזימנן דלית מיחסל לה נרם שלמה עבד אלפא ביתא וחמשא אתין יתרין עליו דכתיב (מ"א, ד') ויהי שירו חמש' ואלף וכ' ובתנחו' פ' חקת דרפ"א: וילק' מ"א רמז קע"ח הגירס' נשתנית. — ובקהל' רב' ז' ח' וכן ברות רב' פ' ליני הלילה איתא בט"ס . . אלין אמרין אלפנטרין וצ"ל אלפבטרין אולי היא alphabetarium ענין alphabeta השיר או כל דבר העשוי באותיות הא' וב' כסדרן וכהלכתן וזה המעשה באבויה נשנה ג"כ בשינוים קצת בירו' חגיג' פ"ב דע"ז:]

* אליפים ט"ס תחת אלוסים עיי' ע' אלסוס.

אֱלָפַס (בל"י λοπάς Flaches Ess- oder Trinkgeschirr wie Tiegel, Pfanne) אין עושין ממיני [צ"ל מיני]. אלפסין הירניות [1] בפ' המוכר כדי יין בגמ' דאין פוחתין (בצ' ל"ב.) פי' אלפסין הירגיות סתומות. [אחי"ה עיי' ע' אירוניות] דתניא (תוספת' ביצ' ספ"ג) אין פוחתין [2] אלפסין סתומין בי"ט מפני שהוא מכשיר [3] כלי רבן שב"ג מתיר ויש ספרים שכתוב בהן לפס והנם בע' לפס. [אחי"ה בתוספת' ג"כ זו הגירס'. וז"ל שם אין פותחין לפסין סתומין ורבן שב"ג מתיר. אבל בירוש' פ"ד דביצ' הל"ג דס"ב ע"ג אית' תני לפסים סתומות עשאן מערב י"ט לא יפתחם בי"ט מפני שהוא מכשיר כלי בי"ט. ומזה נשמע שלפני רבינו גם בתוספת' זאת הגירס' היתה. וגם אין פותחין הוא עיקר הגירס' וכן נראה מגירס' הרמב"ם הלכו' י"ט פ"ד הל"ח וכן הוא בנוסחאות המשניות. — ונמצאה המלה עוד בפסחי' ל"ז: מעשה' אילפס. נדרי' נ"א. כבר ירד לקדירא קודם שירד לאילפס. חולי' צ"ז. כילכית באילפס הוה. שם ק"ד: אילפס רותח. ירו' חלה פ"א דנ"ח. באילפס ובקדרה. פסחי' מ': ושבת מ"ב. (במשנ') האילפס והקדרה. שבת פ': (במשנ') ונתונה באילפס. תוספתא דמעשרות ספ"א ומאלפס לאלפס ומקדרה לקדרה. ב"ר ספ"א ויק"ר פל"ה שניהם לא נבראו אלא כאלפס וכסויו].

אוּלְצָנָא (בל"ם Bedrängniss) לשום שפלים למרום (איוב ה', י"א) תרג' מטול לשואה מכיכי אולצנא לרומא. לשוד ולכפן תשחק (שם כ"ב) לחבל סיחון ולאולצן מדברא תגחך. ובימי רעבון (תהלי' ל"ז, י"ט) וביומי אולצנא. [אחי"ה ועיי' עוד בתרג' משלי, י"א, ל"ו; איוב ל', ג; ד"ה ב', ו' כ"ח; ל"ב, י"א.]

אֱלָצְרִין (בל"י ורו' ὁλόκυρον holocyron Erdfrüchte, eine Pistacienart, או בל"ם אַלְזָרָא) ובאפיקרסין ובאיצטרובלין משיעשו קליפה התחתונה חייבין במעשר בירוש' בפ"ק דמעשרות (הל"ב דמ"ח ע"ד) ובראש פ"ב דדמאי (הל"א דכ"ב:) ובראש תוספת מעשר ראשון (א"ב בנוסחאות דידן גרס במקום ובאפיקרסין אפיסטקין [4]). [אחי"ה תחת אפיקרסין נ"ל לתקן ובאפריסקין כן הוא בתוספת' הנ"ל האלסרין האפרסקין והאסטרובלין. וכן בתוספת' שם ספ"ג אבל האלרסין [צ"ל האלסרין] [5])

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד ב"ר ודפ"ר וכ"ה בכ"י רש"י עיי' ד"ס לביצ' צד מ"ג. ובכ"י מ' חירניות עיי"ע אירוניות, ודפ"ע ודפ' ביצי' חרגיות. [2]) ברפ"ע אין פוחתין אין עושין וצ"ל אין פוחתין את הנר ואין עושין ולי' מיותר הוא וצ"ל כבפנים וכ"ה בתוספתא. [3]) בדפ"ע בט"ס במכשיר ובדפ"ר אי' מכשיר פ"י אחר רבן שב"ג וט"ס הוא. [4]) ובאמת כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד, ובכ"י ב"ר אי' ס"א והאפיסתקין והאפיקרסין וצ"ל והאפיסתקין. ס"א והאפיקרסין ולא ידעתי אם רבינו או איזה סופר ציין חד ס"א. [5]) וכן מצאתי אח"כ בכ"י תוספתא ושם האילסרין, וכן שם תני' הפרסקין עיי' הוצאת צוק"מ צד פ"א, ובס"פ ג' צד פ"ו הובאה שם הגי' האילאסרין, וזו קרובה לכתיבה סורית.

והאפרסקין והאצטרבילין. עיי"ע אפסטקין וע' פסתק.

* אלקולאין, אדקולאין עיי' ע' אסקולין ושם אפרשו בעה"י.

* אַלְקוּם (Nichtbestand) [עיי' משלי ל', ל"א] ירו' ר"ה פ"א דנ"ז. ומלך אלקום עמו לא בעו תקום על דידיה ובילק' משלי סרמ"ז תתקס"ג אית' אדידיה. עיי' פי' קרבן עדה לירו' ר"ה שם.

* אַלְקֵטִי ([צ"ל אלקיט] Schlafgemach, בל"י κοίτων, κοίτη, = Wohnzimmer, δίαιτα, s. [דייט]) בתוספת' עירובין ספ"ה חמש דיאטות פתוחות לאלקטי ושכחו ולא נשתתפו מותרין בדיאטות ואסורין באילקטו [צ"ל באלקיטן=κοίτων] פי' בל"י חדר המשכב. "ואל" הוראת של ה' הידיעה.

אַלְקַטְיוֹת ([צ"ל אַלְקַיְטוֹת] Sommerhütten, בל"ם קיטא בל"ע قيظ Sommer) הצריפין והבורגנין והאלקטיות במעשרות, פ"ג במעביר תאנים (מ"ז וסוף אהלות). פי' בתים העשויים מחוץ לעיר להתקרר בהן בקיץ. ותרג' בחדר המקרה (שופטי' ג', כ"ד) בבית קייטא. [אחי"ה עיין ע' קיט. ומזה השורש קטינא בירו' שביעי' פ"ה הל"ד דל"ו. פי' בצלי הקיץ וכמשנה שם וגם כאן עיקר הגירס' קַיְטָנָא.].

* אֲלֵיקָה (eine ausländische Flachsart die zum Tauwerk gebraucht wird = λευκαία, λευκέα) בירו' שבת פ"ז הל"ב ד"י ע"ג ההין דמגפר עאל מני נחבלין אליקה . . . חייב משום מלבן ע"כ. הך מימרא אין לה שחר וק"ע ופ"מ לריק עמלו לפרשו ושוין בזה שמלת אליקה שם מקום ופ"מ גם נחבלין לשם מקום מכנו כמו נהרבלאי. ומה מאוד רחוק הוא מן האמת אבל אנא מפרשא ליה היטב בתיקון קצת וכצ"ל „ההין דמגפר עא למני ותבלין אליקה . . חייב משום מלבין" כלומ' מי שמגפר משחיר בכופר עצים לצורך כלים או חבלים אליקה שהוא בל"י מין פשתן או קנבוס הבאים ממ"ה לעשות ממנו חבלים קשים ושמו בל' רומי spartum עיי' ע' אספרטון על זה חייב משום מלבין.

אַלֵיקִי (=אלאיקי=אלעיקי=על איקי בל"ם אִיקִי בל"י εἰκῆ, εἰκῆ, umsonst, aufs Geradewohl) אני תובע בה בפסיקת' דבהחדש השלישי (א"ב. פי' בל"י [אלקי = ἀλκή] עזר) [אחי"ה ואני אומר כשל עוזר ונפל עזור שהוא בל"י וסורי' בחנם ובאומדנא. וכבר הראה בכ"כ עוצם חריפותו בפירושו הנכון וז"ל תחת ערך אלעיקי (ומן הפלא שתחת אליקי גם הוא שגה ברואה כמו בעל מוסיף) מד' חזי' א', ד'. בעל כ' ידות פתר אותו הביאו לי ואין נראים דבריו לפי הענין שם ואני מפרשו מגזרת איקי בל"י שטעמו אינקונסולטו (inconsulte), טימירי (temere). פרוסטרא (frustra) ומלת אל נוספת וכ'. ולא נצרך לזה כי יש לומר אליקי כמו אלעיקי וזה בחילוף תחת על איקי. וכן במ' חזי' הנ"ל אמר להם הקב"ה אלעיקי אני נותן לכם את התורה? אלא הביאו לי ערבים טובים וכ'. פי' בחנם אני אתן לכם בתמיה. והרב בע"מ (דק"ו) טעה בזה, עיי' ג"כ הרב החכם מוהר"ר שלמה באבער פסדר"כ שם. ועיי' מהרי"ף בספרו עמ"ש צד ס"ט.

* אֶלְיָקִים (שם פרטי) ע"ז נ"ח. רב אליקים שמעיה (דרבא).

אַלְקַפְּתָא (= ארקפתא[1]) בל"י ἀργαπετης וממנו Arzabades והוא הפרשת יקר הגדולה אצל הפרסים ולדעתי מורכב מן ارج בל"פ יקר ומן پاد שומר וא"כ ארכפתא Würdenhüter) בר"ג דשבועות (ו':) מלכא ורופילא אלקפתא וריש גלותא. [אחי"ה לפנינו בש"ס אית' מלכא ואלקפטא ורופילא ור"ג ובירו' שבועו' פ"א דל"ב ע"ד מלך ורב חיליה וארקבטא וריש גלותא. ורב חיליה בלי ספק ט"ס תחת רופילא ומאחר שהוא לש"פ — روی پیل והוא פנים של שלטון כלומר ראי פני המלך היושבים ראשונה במלכות (אסתי א', י"ד, עיי' מ"ב כ"ה, י"ט) — והמעתיקים לא מבינים שנו המלה וכתבו רב חיליה. ומהך ירוש' נראה שסדר מדרגת נשיאותם כמו שהביא רבינו. ובירו' ברכו' פ"ב ד"ה. מקשינן מאן עליל קומי מלכא קדמאי ארקבטא או ריש גלותא (זה לפי גירס' מוה' סיריליאו (ועיי"ע ארקפטא) ובשאר דפוסים בטעות קדמי ארקבסא] פי' אלקפתא ממונה על ריש גלותא וחשב מרופילא [נ"ל שצ"ל וחשוב ממנו רופילא) שממונה תחת המלך הכי נמי (ר"ל בשבועות שם) שאת עדיף מתולדה דבהרת (א"ב עיי' ארקפתא. תרג' משנה למלך אחשורש (אסת' י', ג') אלקפתא למלכא ובקצת נוסחאות כתוב פתשגר. [אחי"ה פתשגר, עיי' ערכו, הוא ל"פ پادشاه کرا = עבד מלך והוא רופילא עיי' ב"מ מ"ט: ק"ז: פרזק רופילא פי' רש"י משנה למלך. ואולי גם ארקפתא מזה הענין שמלת

[1]) והרב המנוח ר"מ לעוי הערה מקור המלה על נכון שמצויה בכותבת של רעץ כזה: ארגבטא ובלי ספק הוא ארקפתא או ארקבטא של הירו' וכ"ה בתרג' ד"ה ב' כ"ח, ז'. וכ"ה בגי' דפ"ר בע' ארקפטא במקום אלקפתא של נוס' הש"ס בזבחי' צ"ו: ועיי' מ"ע דמ"ג חי"ח, פ"ם ואילך ומהרי"ף עמ"ש ק"ה.

ארק [ارج] פתרונה בל"פ יָקָר.. וקפת [خفت] חבר כלומ' יקר של חבר ר"ל חבר המלך והוא משנה למלך].

(אֻולַר) [1] אֻולַד (Schneidinstrument) בטבעת אדם פי"ב בכלים (מ"ח) האולר והקולמוס פי' עץ שחותכין [2] בו הקולמוסין ומערב בו הדיו, ויש אומרים כלי הוא דומה למספרים והוא לקציצת הקולמוסין. [אחי"ה עיי' ברמב"ם ור"ש למשנה. ומקור הפי' הראשון של רבינו מפירושו של רבינו האי לטהרות ד"ה. נובע וכתוב שם בזה"ל: האולד פי' עץ שבתוך העץ לערב בו הדיו ולחתוך עליו ראש הקולמוס המשופה שמו אולד עכ"ל. ולפי זה נ"ל לגוזרו מלש' יוני εἰλητή שטעמו מגולגל וכרוך וכל דבר בתוך דבר ובעבור זה יש לגרוס אֻולַד].

אֲלַרְיָא [3] (לדעת רבינו Gähnsucht ולפע"ד מל"פ لر، لرى (Abzehrung, המשמש מטתו מעומד אוחזתו עועית [4] מיושב אוחזתו אלריא בגיטין בסוף רפואות מי שאחזו (ע'.) פירושו מפהק [5] ובלעז הוא אלרי [6] [אחי"ה אולי קצור מתיבה איטלית gähnen, sbadigliare ובעכ"כ תיקנו האלייר שהוא בלי צרפ' (haler, exhaler) שאיפת הרוח לקוצר הנשימה. ודע דבנוסח' שלנו אית' דלריא וגירס' בע"ה נכונ' יותר שאם לא כן המשמש מיטתו מיושב וכן היא מלמעל' והוא מלמטה בשניהם אוחזתו דלריא ולא היא אלא בראשון צריך לגרוס אלריא ובשני דלריא עיי' ערכו וע' גס ה'].

אֱלְרְיָא (בל"ר collyris פי' תכשיט ראש של נשים (Kopfbinde Kopfschmuck für Frauen ירו' בבמה אשה (פ"ו, א' ד"ח:) הצניפות (ישעי' ג', כ"ג) אולריא, כמה דאת אמר (זכרי' ג', ה') הצניף הטהור. וצניף בלע"ז אולרי [7] [verschleiern, velare] (א"ב פי' אוולריא [Zaum, Zügel εὔληρα?] בל"י צניפות. [אחי"ה והרימ"ז שיער שהוא בל"י ורומי סדינים של זיע [8] ולדעתי אין ספק שהיא המלה שרשמתי בתחלה, וק' חסר בראש. עיי' ע' אטלז. וע' אלסים. אדורה, ארגן].

אַלַרְיָא (Freudenfest ἱλάρια (ἱερά) = hilaria) בפסיקתא דביום השמיני עצרת (קצ"ג:) למלך שבאת לו שמחה כל שבעת ימי המשתה מטרונה מרמזת לבני פלטרין עד שהמלך עסוק באלריא שלו שאלו עסקיכן. ענין שמחה הוא (א"ב כן בל"י ורומי ימי ששון ושמחה). [אחי"ה וכן במד' חזית ד', ג' . . עדר שעמדו על הר סיני לא היו עומדים באלירא . . . ולא היו עמדין באלירא אלא ביראה ורתת וזיע וכ' צ"ל אלריא [Heiterkeit ἱλαρία- ἱλαρότης = hilaritas]

1 אָלֻשׁ (שם פרטי והוא מקום מחנה במדבר) ששי בנה אלוש (במדבר ל"ג, י"א) בפ"ק דיומא (י'.).

2 אָלֻשׁ (כמו חלוצה בל"ע الخلوص בל"י Ἔλουσα) בב"ר בריש וירא אליו (פמ"ח) הוא מדבר סין (?) הוא מדבר אלוש מאי זה זכות זכה ישראל שנתן להם המן בשביל לושי ועשי עוגות (בראשי' י"ח, י'). [אחי"ה ובירו' ביצ' רפ"ב דס"א. אי' באלוש ניתנה השבת. ודע שכבר היאראנימוס (בפי' ישעי' ט"ו, ד') חוה דעתו היפה שאלוש Ἔλουσα הוא חלוצה ובמלת חלוצא העתיק ת"י ב' בראשית ט"ז, ז', ות"י א' וב' בראשית כ"ה, י"ח גם את שם מקום שור, ובה העתיק עוד ת"י א' בראשי' ט"ז, י"ד ות"י ב' שמו' ט"ו, כ"ב ברד; ורבינו סעדיה גאון תרג' גרר (בראשי' כ', א'; כ"ו, א') ג"כ בחלוצא [الخلوص]. ומזה תבין שכל המחוז מערבית דרומית של א"י נקרא חלוצא הוא אלוש (עיי' מהרי"ש ד', ה. לאנד פ'. הער' ב'). ואחר הדברים והאמת האלה דעתי נוטה לדעת הרמ"ל שתחת מדבר סין של ערכנו וב"ר (ועיי' ילקו' בראשי' י"ח רמ"ז פ"ב) יש לתקן מדבר שור. וכן אי' מפורש בב"ר פמ"ה בדרך שור . . . באורחא דחלוצא וכן הוא בת"י (עיי' ע' חלץ ב')].

*אֱלִישָׁע (א) הנביא הידוע, ב) שם פרטי של חסיד אחד, ג) שם פרטי של תנא אשר פנה עורף לדת יהודית). אלישע הנביא ראה מה שדרשו עליו חז"ל בברכו' י': נ"ה: ס"א. (עירו' י"ח:) שבת נ"ה. פסחי' ס"ו: ס"ח. מגיל' כ"ז. כתובו' ק"ה: ק"ו. סוטה י"ג. מ"ו: מ"ז. (ב"מ פ"ו. סנהדר' ק"ז:) סנהדר' י"ב. מ"ז. (חולי' ז':) צ"ד: ב"ר כ"ה, ל"ה, ע"ז, שמ"ר פ"ד, ויק"ר פכ"ז דב"ר פ"י, קהל' ר' פ"ה פ' כי ברוב.—אלישע בעל כנפים ירו' ברכו' פ"ב ד"ד ע"ג ובבלי שבת מ"ט.

---

[1]) הגי ברי"ש אי' בכל הדפוסי' אבל בלי ספק בדלי"ת עיקי' כמו בפירה"ג והגזרה מל"י הרשומה מסכמת עם דברי רה"ג עץ שבתוך העץ. והרב המנוח לי"ף ז"ל נלאה לפתור אותו וזה ממה שתפס הגי' ברי"ש וגם המלה יוני' ἐλατήρ שמצוייני' בב"ח ה"י סי' ט"ו צד רי"ח ובט"ר ב' קמ"א אין מן הענין המדובר בו כאן. [2]) וכ"ה ברי"ש אבל בדפ"ר בט"ס שחותרין. [3]) בכ"י ו"ו חסר הער' הזה. [4]) בנו"ג עוית. [5]) בכ"י ל"ד מפהג, כ"י ב"י. בט"ס מהחק. [6]) כ"ה בכ"י ל"ד ב"ר ודפ"ר, אבל בשדפ"ע אלריא. [7]) כ"ה בכ"י ב"ר וג"ג; בכ"י ו"ו ול"ד אורלי ובדפ"ע אורלו. [8]) orarium, ὠράριον בט"ר ח"ב, נ"ד.

ק"ל. — אלישע בן אבויה הוא אחר עיי' עליו חגיג' ט"ו. מ"ק כ'. אבות ד', כ' רות ר' פ"ו. קהל' רב' פ"ד, פ"ו ועיי' ע' אחר. וע' אלפביתא.

אַלַת (א) כמו אַלָּה Keule, Kolben. ב) בל"י ἐλάτη אוי (Ruderstange aus Fichtenholz לי מאלתן בס"ג דמקום שנהגו (פסחי' נ"ז.), פי' הוא כמו אלה כמו שפירשנו למעלה [עיי"ע אלה א']. מחינא ליה באליתא דחקיק עליה שם [לפנינו בש"ס איתא אהיה] וכ' בר"פ המוכר את הספינה (ב"ב ע"ג.) וגם זה כמו כן מקל. ויש ששונין מחינן ליה באלוותא [וכן הוא לפנינו] ומפרשינן לוחות. ויש מפרשין שהן עצים ארוכים שמנהיגין בהן את הספינה והן מורדיא[1]) דלברות. [אחי"ה מגיל' ט"ז: ב"מ פ"ז. עיי"ע מרדיא ורש"י לש"ס שם. מורדיא ל"ע הוא مردى עץ שמנהיגין בו הספינה ותחת לברות (ובכ"י ל"ד וכ"י ק"ט ע' מרדיא הנוסח' בט"ס לבדות) נ"ל לתקן לברנות (Schnellsegler, λιβυρνίς) פי' ספינות קטנות והן קלות ללכת על פני המים. עיי"ע לבורניא].

אַלִיתָא (כמו עֲלִיתָא פי' תולעת אש Feuerwurm בל"ע علث غلث פי' מעכב את האש ועומד כנגדו) בגמ' דדור המבול בחלק (סנהד' ק"ח:) יש לנו מין אחד ואליתא שמו. פי' מין חיה שהיה מכבה את האש וכיון ישגלו [אחי"ה כן הוא בדפ"ר ובשד"פע שבאו ובכ"י ו"ז, ל"ד וב"ר שגאו ונ"ל לתקן: שיגיעו] נסתלק (א"ב בגרסאות דידן גרסינן עליתא). [אחי"ה ובילק' איוב י"ב רמז תתק"ו איתי עיליתא. ולפע"ד נגזר משורש עלת שטעמו בל"ע מעכב האש. פי' חיה שאין אש שולט בה וכן פירש"י ז"ל וכעין זה סיפר לנו פליניאום[2]), ועיי' ג"כ ע' סלמנדר].

אַלְיָתָא (פי' בל"ע כמו בל"מ זנבות אודים להצית בו האש· Holzstummel) שהיו מציתין את האליתא משם בפ"ב בתמיד (כ"ט. ל'.). הצתת האליתא בס"ג דטרף בקלפי (יומי מ"ה. ירו' יומי פ"ב דל"ט ע"ג). ובסיפרא ונתנו בני אהרן הכהן אש (ויק' א', ז' פרש' ד' פרק ה' בהוצאת ווייס צד ז'.). והצית את האש באליתות בפ"ג בפרה (משנה ט') „פי' עצים קטנים להלהיב בהם עצי המערכה כדכתיב (ישעי' ז', ד') משני זנבות האודים העשנים האלה. ואליה [اليّة] הוא זנב ובאותן הזנבים הקטנים שהן אליתות מציתין את האור בעצים גדולים[3]) כאותה ששנינו (תמיד שם, ועיי' סיפרא שם, יומא כ"ו:) לענין מערכה וריוח היה בין הגיזרים[4]) שהיו מציתין את האליתה משם". [אחי"ה אלה דברי ר' האי ז"ל לסדר טהרות דכ"ט ע"ש קצת שנויים], (א"ב אלתא כמו אלטין פי' לולבים רכים של דקל ור' עקיבא פליג עליה (פרה שם) ואומר בחריות והן זמורות ישנות של דקל). [אחי"ה והדין עם רבינו וכ"ה ג"כ פירושו של רה"ג ז"ל, ור"ש בפרה שם בלי הזכרת המקור. ואליתא כמו אליה בעברי, וכן חולי' קכ"ז. בשמתא נרש תרביה משכיה ואליתיה, פסחי' קי"ד. דאכיל אליתא (עיי"ע טש א', קקל א' ובע' האחרון פירשו רבינו ומקור פירושו נובע מפי' של ר"ח לפסחי' דקס"ז). שבת נ"ד: כי היכי דלא לחמטן אלייתיה (עיי' ע' חמט ג' עם שינוי קצת). ורמב"ם ז"ל פי' אליתות של פרה כמו אלותא דביצ' ל"ג: עיי' ע' אלוותא ועיי' ג"כ פי' רש"י לביצ' שם ולפסחי' נ"ה. וב"ב ע"ג.].

*אַלְתּוּסְכְּרָאוֹת (והוא הקבוץ בל"י θησαυρός ובל"ר thesaurus פי' אוצרות Schätze, Magazine) במדר' ש"ט מזמ' ט"ו מי יגור באהליך זש"ה (ישעי' ל"א, ט') וסלעו ממגור יעבר . . זה אלתוסכראות שלו וכ'. פי' בל"י ורומי אוצר ואל בראש ה' הידיעה ערבי' היא והמלה נכתבת גם טסבר ותסוור עיי' ערכם.

☞ אַלְתַּר (קיצור מן אל (=על) ומן אתר פי' בל"ע على اثره sofort, auf der Stelle) פ"ק דר"ה (ט"ז:) נכתבים ונחתמים לאלתר לחיים. פי' תיכף ומיד. ואולי טעם מלה זו אלתור[5]) כלומ' בלי זמן, או טעמה אל אתר כלומ' במקום זה בלי הפסק ובא לעולם בלמ"ד שמושית וכן למפרע וכן לאפרש. [אחי"ה והאחרון חביב וכבר קדמו לר"ב רש"י ז"ל[6]) בנדרי' ג': ד"ה הכא נמי: מן אלתר באותה שעה כלאלתר דגרסינן היינו על אתר באותו מקום וכן מפרש בידות ע"כ. וט"ס הוא וצ"ל בירושלמי. וכן אמרו התוספות ברכו' י"א: ד"ה שכבר בפירוש: בירושלמי יש הא דאמרינן שכבר נפטר באהב' רבה והוא ששנה על אתר פי' לאלתר שלמד מיד באותו מקום עכ"ל. והתוספ'

---

[1]) בכ"י ג"ג מודריא, בכ"י ב"ר מורסא. [2]) י"א, סמ"ב ושם פ"ו כתב בפי' מן סלמנדר שכל כך גדול הוא הקרירות אשר בו כי מכבה את האש בנגיעת בעלמא, וזה מסיע למה שתקנתי וכיון שיגיעו. וגזרת המלה מל"ר או מלשי' עלה טעות הוא עיי' הרב החכם לעוויזאהן זאאלאגיא שנ"א. [3]) גי' רה"ג בקורות. [4]) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ל"ד ב"ר וכ"ה בפי' רה"ג אבל בדפ"ע נשמט בטעות. [5]) אולי כונת ר"ב היתה על מלה יוני' εὐθύωρον פי' תיכף ומיד ודחוק ורחוק הוא. [6]) ועיי' עוד פי' המיוחס לרש"י ד"ה ב' כ"ב, י"א.

כיוונו על ירו׳ ברכו׳ פ״א הל״ח ד״ג ע״ג: א״ר בא והוא ששנה על אתר (ועיי׳ הרשב״א בחידושיו שגורס בשם ראב״ד והוא שקרא על אתר). ושם פ״ב הל״א ד״ד: קרע וחזרה בו נשמה אם על אתר אינו צריך לקרוע . . . וכמה הוא על אתר כדי דיבור. בירו׳ יבמות פט״ז ד׳ ט״ו ע״ד איתא איזהו על אתר ר׳ יוחנן אמ׳ כל שלא עברו שם ג׳ בני אדם. ובירו׳ גיטין פ״ג רהל״ג דמ״ד ע״ד אי זהו על אתר ר׳ יוחנן א׳ כל שלא עבר שם ברייה ר׳ יעקב בר אידי . . . כל שלא עברו שם ג׳ ב״א (עיי׳ בבלי גיטין כ״ז: איזהו שלא לאלתר ר׳ נתן א׳ ששהא כדי שתעבור שיירא וכ׳ ובמשנה שם כ״ז. איתא מצאו לאלתר ובירו׳ במשנ׳ אם מצאו על אתר). ונמצא עוד לאלתר ר״ה ו׳. מיחייב עלה לאלתר ב״מ נ׳: לאלתר הויא מחילה. ב״ר פ״ל פעם אחת חזר (מרדכי) ולא מצא לאסתר לאלתר מניקה והיה מניקה הוא].

אַלְתִית[1] (פי׳ שם מקום ונהר באטיקא-Ἐιλισσός ,Ἰλισσός, Ἰλισσίς) בסוף מכשירין (ו׳ ג׳) ר׳ יהודה אומר חתיכה אלתית. [אחי״ה לפי גירס׳ כ״י ערוך ומשנ׳ ודפוסי׳ אלתת. וערו׳ הקצור אלתות] פי׳ דג נצוד במקום אלתית „ויש מפרשין דג קטון ששמו כן״. [אחי״ה כן דעת ר׳ האי ז״ל בסד״ט דל״ח. ואולי צ״ל דג גדול מאחר שחתכוהו לנתחים קטנים. ודע דמין דג אחד נקר׳ בל״ע اول ובל״פ ال אבל נראה יותר שמכונה הדג ההוא על שם נהר הנ״ל או מקום הנ״ל ויגיד עליו רעו קולים האיספנין ודג המצרי, שם].

1 אֵם (= אֵימָה מל״מ אֵימָה Furcht, Angst) אימת מלכות עליהן. בגמ׳ דשתי הלחם (מנחו׳ צ״ח.). [אחי״ה אין כאן מקומו והיה לרבינו לסדרו תחת ע׳ אֵימה וְאֵימְתָא. וכנ״ה ר״ה י״ז. פרנס המטיל אימה יתירה על הצבור וכ׳. גיטי׳ ו׳: אל יטיל אימה יתירה בתוך ביתו וכ׳ סנהדרי׳ ח׳. אזהרה לצבור שיהא אימת דיין עליהם. מנחו׳ צ״ח. וזבחי׳ ק״ב. לעולם תהא אימת מלכות עליך. חולי׳ ז׳: למה נקרא שמם ימים שאימתן מוטלת על הבריות. אבו׳ פ״ו התורה נקנית באימה ביראה וכ׳. שבת ע״ז: אֵימות הן וכ׳ (עיי׳ ע׳ יתוש, כלכית, מפגיע, סממית, סנונית). בירו׳ סוט׳ רפ״א דט״ז: שלא יקנה לה לא מתוך שחוק . . . אלא מתוך דבר של אֵמה ובד׳ זיטאמיר יותר נכון אימה (וכן גירסת הרמב״ם ז״ל בהלכ׳ סוט׳ הל״ח עיי׳ כ״מ). ויק״ר פכ״ז קראוה באימה וביראה. שם פ״ל ליתן אימתך על הבריות. במד״ר פ״ט כדי להטיל אימה עליה. — שבת ל׳: יתב באימתה ופתח בשמעתא. שם ק״ה: למרימא אימתא אאינשי ביתיה. שם קנ״ו: כסי רישך כי היכא דתיהוי עלך אימתא דשמיא. ב״ק כ״ח. אימתא דרביה עליה. ושם ל״ג. אימתא דרביה. ומזה מסכת ד״א רפ״ב האימתנין (die Furchtbaren).

אִם (wenn) במכילתא ואם מזבח אבנים תעשה לי (שמות כ׳, כ״ב פרשי׳ י״א) ר׳ ישמעאל אומר כל אם ואם שבתורה רשות חוץ מזה ועוד שנים ואם תקריב מנחת בכורים (ויקר׳ ב׳, י״ד) חובה כיוצא בו אם כסף תלוה את עמי (שמות כ״ב, כ״ד) חובה, וכן בסיפרא (ויקרא שם ריש פרשי׳ י״ג פרק י״ד צד י״ב ע״ג) ואם תקריב מנחת בכורים [לה׳] ר׳ יהודה אומר עתידה מנחת בכורים לפסוק ולחזור וכ׳ עד זו היא מנחת העומר מנין היא באה מן השעורים. [אחי״ה כך נוסח׳ ישרה של כ״י ב״ר וכן הוא בסיפרא שם ובדפוסי הערוך חסר מרוב השתדלות המעתיקים לקצר, אולם בדפ״ר ניכר מקומו עוד שכתוב שם מנחת בכורים חובה וכ׳ ואם תקריב מנחת בכורים לפסק ולחזור וכו׳. — ועיי׳ עוד סוכה נ״ג. אם אתה תבא אל ביתי אני אבא אל ביתך אם אתה לא תבא אל ביתי אני לא אבא אל ביתך (ועיי׳ מכילת׳ קרוב לס״פ יתרו) ושם: אם אני כאן הכל כאן ואם איני כאן מי כאן. (וני׳ היותר טובה עיי״ע אן ד׳.)— ירו׳ גיטי׳ פ״ז דמ״ח ע״ד בגין דאמר אם. ירו׳ פסחים פ״ו דל״ג. אם יש תוחלת מבבלי].

2 אֵם (בל״ע ام והקבוץ امهات פי׳ עקר ושרש Wurzel, Grund) יש אם למקרא ויש אם למסורת בפ״ק דסוכה (ו׳ :) ובר״ג דסנהדרין[2] (ד׳.) ובר״ג דאלו הן הגולין[3] (מכות ז׳ :) ובגמ׳ דהקונה את עצמה בהאשה נקנית (קידוש׳ י״ח :) ובס״ג דכיצד צולין (פסחים פ״ו :), פי׳ אם למסורת דסוכה רבנן סברי יש אם למסורת וכיון שכתבו שנים חסרין ואחד מלא נצרך לדורשן בסכת אחת [בסכת אחת] בסכות שתים נמצאו ארבעה ור׳ שמעון סבר יש אם למקרא ונצרך לדרוש על פי הדבור הקרוי ונקרא בסכות בסכות בסכות ונמצאו שש. פי׳ אם למקרא דכיצד צולין ר׳ יהוד׳ אומר יש אם למסורת יאכל כתיב (שמות י״ב, מ״ו) בבית אחד יאכל „יש לו רשות לאוכל לאוכלו ולאוכל קא מזהיר רחמנא שלא יֵאָכל אותו אלא במקום אחד ולא בשנים. ור״ש סבר יש אם למקרא יֵאכל קורין על הפסח קא מזהר רחמנא להאכל

[1]) עיי׳ היראדאט ז׳, קפ״ט; אפאללאניאוס ג׳ ט״ו. בי; שטראבו ח׳; פליניאוס ד׳, כ״ג. ועיי׳ עוד זאאלאגיא של הרב הח לעויזאהן צד רע״ב ואילך. [2]) כ״ה בכ״י ו״ו ל״ד ב״ר אבל בדפ״ע חסר. [3]) בדפ״ע במ״ס הלוקין.

בחבורה אחת ולא בשתי חבורות אבל חבורה אחת בשני מקומות רשאין". [אחי"ה אלה דברי ר"ח ז"ל לפי׳ פסחי׳ קל"ט]. ועיקר הדבר ושורש הוא פי׳ אם, כמו שאמרו (ר"פ ספרא) זה בנין אב מבנין אב ומכתוב אחד[1]. כל שניער משנתו ואיננו קורא אִמָּא כס"ג דהישן בסוכה[כ"ח: ועיי׳ עירו׳ פ"ב. הך ציון איתא רק בכ"י ו"וב"ר, ובדפוסים חסר ובעבור זה לא חש בערך שלנו הרב החריף ובקי מהר"ג ראבינאוויטץ בעל ד"ס סוכה דמ"ב: הער׳ ד׳ וד"ס עירובי׳ דקס"ב. הער׳ ו׳]. כאן בעלין כאן באִמָּהות [امهات Wurzeln וכן פי׳ רש"י ז"ל שרשין] בר"ג דבכל מערבין (עירו׳ כ"ט.) ובכיצד מעברין (נ"ו.) בגמ׳ דהיה שם גרודיות. האמהות של בצלים (Stammzwiebeln) בפאה (ג׳, ד׳) [פי׳] ראשי בצלים גדולים ומניחין בארץ לעשות מהן זרע. ובילמדנו באם בחקתי (בתנחומי׳ ליתא) א"ר אחי רביעה אחת יורדת מיד האמהות עולות. [אחי"ה ובירו׳ סנהד׳ פ"ב ד"כ: וירו׳ סוכ׳ ספ"ה דנ"ה ע"ג דרש האמהות (ש"ב ו׳, כ"ב) שאינן אֲמָהוֹת אלא אִימָהוֹת. קידושי׳ פ"ד מ"ד צריך לבדוק אחריה ארבע אִמָּהות שהן שמנה. ובדרך השאילה נקראה אם ארץ ישראל שהיא עיר ואם בישראל וגם נקראה תורה: אם. עיי׳ ירו׳ מ"ק רפ"ג דפ"א ע"ג אחיו של אותו האיש הניח חיק אמו (כלום׳ א"י) וחיבק חיק נכריה (כלום׳ ח"ל). במד"ר פ"י: זו היתה שמיסרת לשלמה שנקראת אם לומדיה כמה דתימא כי אֵם לבינה תקרא (משלי ב׳, ג׳) וכעין זה הדרש בברכות נ"ז, (ילק׳ משלי ב׳ רמז תתקל"ב) הבא על אמו בחלום יצפה לבינה שנא׳ כי אם לבינה תקרא].

3 אַם (פי׳ בל"ם אֲמָא, אמא דמיא (Wasserleitung אמה בית השלחין אני מוכר לך בגמ׳ דהמוכר פירות לחבירו (ב"ב צ"ט:). פי׳ אמת המים להשקות ממנה נטיעים כדכתיב (שה"ש ד׳, י"ג) שלחיך פרדס רמונים. אלו ואלו מתערבין באמה בר"ג דכל שעה (פסחים כ"ב. עיי׳ יומא נ"ח: ע"ז -מ"ד.) אמת המים שאינה יכולה להקצר בפ"ב בפאה (משנ׳ ב׳). ופי׳ בגמ׳ דהמוכר פירות אמת בית השלחין אני מוכר לך נותן לו שתי אמות לתוכה ואמה מכאן ואמה מכאן לצורך אנפיה. אמה בית הקילון אני מוכר לך (ב"ב שם לפנינו איתי׳ סילון וכן גרס רש"י בפסחי׳ יומא וע"ז הנ"ל עיי׳ עוד בע׳ קלון) נותן לו אמה אחת לתוכה וחצי אמה מכאן וחצי אמה מכאן לצורך אנפיה. פי׳ אמת המים כדי להשקות ממנה בית השלחים צריכה שתהא גבוהין אמה בית הקילון [-κοῖλον Wasser-höhlung, Wasservertiefung] שעוברת בחצר שרוחצין שם כלי הבית דיו בחצי אמה בית השלחין.— אמה דריחיא (der Unterbau der Mühlsteine) בר"ג דמי שמתו (ברכות י"ח:). פי׳ כל תפיסת הריחים של יד קרוי אמת הריחים. [אחי"ה ולפי זה גם בפעם ראשונה צריך לגרוס אמת דריחיא וכן לפנינו בברכות ובכ"י אמתא דריחיה וא"כ בסדר ערך אמתהיה רבינו צריך לציין המִלה ושם אאריך בזה אי"ה]. באמה ובסניפין בהנוגע בככד פכ"א בכלים (מ"ג) „כמו ששנינו (שבת ל"א.) במעשה שמאי שדחפו באמת הבנין שבידו" [אלה דברי ר׳ האי ז"ל לסד"ט דט"ז ועיי׳ ע׳ אמה]. פ"א באמת העץ המעמיד את המגירה. [אחי"ה וזה נ"ל עיקר שבלש׳ ערבי׳ אם [ام] נקרא כל דבר שאחז ומעמיד ומקשר דבר אחר]. (א"ב אמה אשר פירושו אצבע אמצעי עיי׳ בע׳ אצבע).

4 אַם (=אָמָּה das männliche glied בל"ע [illegible] ואות הראשונ׳ נשמט׳) אוחז באמה ובולע את התרומה בנדה בפ׳ יוצא דופן (מ׳.). המטיל מיפין עבין מתוך האמה בפ"ח במקואות ארץ ישראל (משנ׳ ג׳.) יד לאמה תיקצץ בגמ׳ דשמנה שרצים (שבת ק"ח:). זב צריך בחתימת פי האמה בר"ג (דכיצד צולין) [ט"ס וצ"ל דאלו דברים] (פסחים ס"ז: עיי׳ נדה כ"ב. מ"ג: ושם ובפסחי׳ איתי׳ כתתימת). פי׳ האבר המשתין מים נקרא אמה. [אחי"ה וכן ב"ק י"ט:

[1]) זאת אחת מז׳ מדות דהלל עיי׳ תוספתי סנהד׳ פ"ז ואבות דר"נ פל"ז וריש סיפרא. וכן הדוגמאות אם יש אם למקרא או למסורת עיי׳ סנהד׳ ד׳. מכות ז׳: ועיי׳ פחד יצחק ע׳ יש אם למקרא ונלאיתי לכתוב כל הציונים שהובאו שם ברוחב בינת ושום שכל בעל המחבר ומי שרוצה לעמוד בזה הענין יעיין שם. ועיי׳ עוד ע"מ להגי׳ שי"ר והשערה החדשה שם שהוא מן אמות הקריאה (matres lectiones). וכתב לי באיגרת מחדש אייר שנת תרל"ז ידידי הרב החכם מהו"ר אברהם האכמוט רב ואב"ד בק"ק וועספרים יצ"ו וז"ל לפי דעתי נטה מאור דורנו (שי"ר) זאת הפעם מנקודת האמת. סנה׳ ד׳. מתקיף לה ראב"י מי איכא דלית ליה יש אם למקרא והתני׳ בחלב אמו יכול בחלב אמו אמרת יש אם למקרי׳ ע"ש והנה לפי המקרא מנוקד החי"ת בחטף שוא ואחר שוא אין מקום לאם הקריאה דהיינו לנח נסתר! ומכאן נסתר כל הבנין של רבינו ראפופורט. והשאלה אל רי"ף (עיי׳ ע"מ) מפני מה לא אמרו: אב למקרא כמו אבות הטומאה, גם זאת לפ"ד לא קשה כלל וכלל כי העקר או הכלל אז נקרא אב אם יש לו תולדות כמו בנים שהם ילודי האב, ד"מ אב מלאכה הוא בשול באש, ותולדתו בשול ברמץ או בחום השמש אבל לקריאת חֲלֵב אמו אין שום תולדה הנגזרת ממנו ואיך יקרא אב? ואשר נ"ל בפי׳ המלה אם למקרא ואם למסורת הוא כי אם הוא ר"ת אמירה מסיני למקרא או למסורת וזה פירושו: משה רבינו כתב את התורה מפי הגבורה והנה יש לספק אם קרא הקב"ה למ"ר ע"ה כל מלה ומלה כקריאתה או אמר לו האותיות אחת אחת. ד"מ אם אמר הקב"ה מלת בחלב בפעם אחת כקריאתה או שאמר למ"ר שיכתב „חית" „למד" „בית" או סכת אם אמר הקב"ה שיכתב סכת בפעם אחת או שיכתב סמ"ך כ"ף תי"ו ואי"ב אם האמירה מסיני היתה כפי הקריאה אז היא

כשכשה באמתה, מ"ק י"ז. טרקיה אאמתא]. תשובה לרב האי (וענין) [צ"ל לענין] האוחז באמתו (נדה י"ג. שבת מ"א.) וששאלתם הא דאמי רבנן (שבת קי"ח:) ברבינו הקדוש שלא הכנים ידו למטה באבנטו היכי מפרשינן, ובקינוח ובמילי אחריני היכי עביד בין הוא [אחי"ה כ"ה בכ"י ה"ב, אבל בדפ"ע הגי' בט"ס הא, אולם גם מלת הוא של כ"י ט"ס הוא ונ"ל לתקן בין לרב הונא עיי' נדה י"ג:] וכין ההיא דר' טרפון דמתרצא הכי: ר' טרפון א' כל המכנים ידו למטה מטבורו תקצץ א"ל לר"ט ישב לו קוץ בכריסו לא יטלנו א"ל לאו [אחי"ה רש"ל מוחק זה בנדה שם אבל עינינו הרואות שהית' הגירס' גם לפני ר' האי ז"ל] א"ל והלא כריסו נבקעת א"ל מוטב תבקע כריסו ואל ירד לבאר שחת: [תשובה] כבר מוקמינן שלא בשעת קינוח בצרור ובחרס שפיר דמי אבל במים [נ"ל לתקן: בידו] אינו צריך ליגע, ועוד שאין מכנים ידו כדי שתגע באמה אלא כשידו מלובשת מטלית עבה דתנן (נדה ב', א') כל היד המרבה לבדוק בנשים משובחת ובאנשים תקצץ ותנא (שם בגמ' י"ג.) בד"א לענין שכבת זרע אבל לענין זיבה אף הוא משובח כנשים ואפי' בשכבת זרע[1]) אם בא לבדוק עצמו בצרור ובחרס בודק אבל במטלית לא והתניא בודק עצמו במטלית ובכל דבר שירצה כדאמ' אביי במטלית עבה ודברים הללו מפנים אבל מאחור לית לן בה וכל כך למה מפני החימום שלא יבא לידי הוצאת שכבת זרע לבטלה ועוד מוקמינן בפנוי אבל נשוי שאני שיש לו פת בסלו [אחי"ה משל הדיוט הוא אינו דומה מי שיש לו פת בסלו למי שאין לו פת בסלו, יבמו' ל"ז: כתובי' ס"ב: ס"ג, יומ' י"ח: ס"ז, ע"ד: ובשפתי נבון תמצא חכמה ובמשל זה רוצה לומר ר' האי בנשוי לית חשש הוצאת ש' זרע לבטלה] ולא במהרה בא לידי חימום, וכמו מדה זו קאמר [2]) (נדה שם בס' תעמוד) שמואל ורב יהודה הוו קיימי על איגרא דבי כנישתא דשף [ו]יתיב בנהרדעא א"ל רב יהודה צריך אני להשתין מים א"ל שיננא אחוז באמה והשתן לחוץ ומקשינן והיכי א"ל הכי והתניא א"ר אליעזר כל האוחז באמה ומשתין מים מביא מבול לעולם ופרקינן, בה כמה פירוקין, וכולהו איתנהו בחד[3]) מנייהו, איבעית אימ' נשוי שאני דא' ר' נחמן ואם היה נשוי מותר[4]). [אחי"ה ודע שכל לשון של תשובת רה"ג בעצמה ובתומה הובאה בדפוסי ערוך בע' בפני עצמו אחר ע' אמתנטין וקודם ע' אן ר"ל בס' פי"ב. ואין ספק כי איזה סופר ומעתיק של ערוך השמיט הך תשובת רה"ג מע' אם ג' וכתב אותה לאחר סיום הפרק. וראיה לדבר שבדפ"ר ובכ"י ערוך אין להך תשובה ערך דבור המתחיל מיוחד (Schlagwort) אבל בדפוסי ערוך האחרונים נסדרה התשובה בלי נכון בע' מיוחד ר"ל בע' אמתו! ובד' אמש' מרוב השתדלותו לסדר הערכים על פי א"ב עזב הסדר וכתב ערך אמתו אחר ע' אמיתא והך תיקון עוות הוא, שעל ידי זה אין נראה לעינים שגיאת הסופר ששכח התשוב' מערך אם ג'. וראיה מופתית שדברי התשובה שייכין לערכנו ממה שגם ערוך הקצור כתבם ביחד וז"ל אם: אוחז באמה וכ' וכן יד לאמה תקצץ בפ"ח שרצים (ק"ח) ופי' ר' האי האוחז באמה שלו עביד כליה אבל לקנח בצרור וכיוצא בו מותר ולאחריו אפי' ביד דלפניו חיישינן בידו משום ש"ז. עכ"ל בקיצור נמרץ כדרכו. עכ"פ יראה כל מבין שדברי רה"ג משולבים יחד עם ע' אם וגם עה"ק אמר לדבק טוב הוא. ובאמת בע"הק ער' אמתו חסר כלל ונכון הוא אחרי שהביאו בע' אם. ובענין גזרת המלה י"ל כי אמה פי' זרוע ויד, ובדרך השאילה נקרא כן אבר התשמיש כמו אצבע עיי"ע, שמורה ג"כ אבר המוליד, וכ"ה בל"פ دست פי' יד ואבר המוליד וכן انكشت פי' בל"פ אצבע ואבר המוליד].

5 אֵם (פי' אום בל"ע פי הרחם Muttermund) ניטלה האם שלה כשרה בפ' אלו טרפות (חולי' פ"ג מ"ב) ובגמ' (נ"ה:) תנא האם היא טרפחת היא שלפוחית. פי' אם הרחם כדתנן בבכורו' (כ"ח: עיי' סנהדר' ל"ג. צ"ג.) אין פרה וחזירה יוצאת מאלכסנדריא של מצרים עד שחותכין האם שלה בשביל שלא תלד. אום [= أم] של אשה לעולם מלא דם בויק"ר אשה כי תזריע (פי"ד). [אחי"ה אום כדרך לשי'

העקר, אבל אם האמירה מסיני היתה רק כסורת האותיות ולא הקריאה נוכל לעשות המסורת לעקר ולפ"ז הפלוגתא אם יש אם למקרא או למסורת היא סובבת והולכת על עקר גדול בענין כתיבת התורה ע"י מ"ר. ובזה מיושרים היטב דברי התוספי סנהי ד'. ד"ה כולהו ע"ש שאם נוכל לדרש שניהם נדרש שאעפ"י שרק המסירה לאותיות היתה מסיני אבל על כל פנים גם הקריאה היא כמו הלכה שבעל פה בעבור שקבלה איש מפי איש. עכ"ל הזהב. [1]) כ"ה בכל כ"י וכ"ה בנוסחי הש"ס אבל בדפ"ע חסר מאמר זה. [2]) כ"ה בדפ"ר ושם בט"ס דקאמר, בלתי נכון בכ"י ו"ו ומאי ולא מדה זו, בכ"י ל"ד בכמה מדה זו, כ"י ב"ר דמדה הזו ובדפ"ע חסר כלל וכלל. [3]) בכ"י ה"ב הגי' וחד. ובדפ"ר כאן מסיים, ובלתי נכון הוא כי השמיט התשובה. [4]) מכל כ"י ע"רק בכ"י ב"ר יש כאן עוד סיום העי' בזה"ל: ויש אומרים כך אמי' שמואל לרב יהודה שיננא בתמיהה אתה שיודע המשנה ע"פ תאמר לי כך אחוז באמה והשתין מים לחוץ כלומ' אם תעשה כך תצא מן כבודך ע"כ. וקרוב הדבר שכן מגיה הסופר כ"י ב"ר (עיי"ע אונים) וממנו לקחוהו דפ"ע. ובאמת לשון מיותר הוא ולא ראיתי בזה הפי' שום יתר שאת. לכן אחרי שאר כתבי יד הלכתי ומשכתי ידי מלהביא הלשון וי"א בפנים בערך שלנו.

ערבי וכן בירו' יבמו' פי"א די"א ע"ד נעשה אום זכר כאום נקבה. כלומ' אם זכר וכ'].

☞ אֵימָא, תֵּימָא, יֵימָא, נֵימָא (ich, du, er möchte; wir möchten sagen) בלש' בבלי כמו אימר תימר יימר נימר לימא כמו לאמר אמינא כמו אמר אנא. [אחי"ה הא לך עוד קצת ציונים: אֵימא סוכ' כ"ו: מ"ב. חולי' כ': אֵימָא (=אֱמוֹר) ברכות י"ח: עירו' ל"ב., תימא סוכה י"ג: לימא שם, נימא תעני' ג'. אמינא עירו' ל"ב. ע"ד: ע"ה. יומ' פ"ה: ובהוספת קָא בתחילה קאמינא גיטי' מ"ז: מאי דקמא (דקאמר) פסחי' ג': (לפי גירס' רבינו בע' קמא א' ולפנינו אית' מאי האי דקמן), ב"ב ק"מ: (עיי"ע הנ"ל) כתו' ס"ז: ותשלום של ר' בסוף הוא א'-וכן כנמא עזר' ד', ח'; ה', ד', ט'; ו', י"ג].

*אִימָּא (כמו אֵם בעברי ובל"ס אֻמָא Mutter) ברכו' י"ח: אֵימָא לה לְאִימָּא. מגיל' כ"ז: אימא זקינה (Grossmutter) ב"ר פמ"ז איזו היא זקינה כל שקורין אותה אימא פלונית ואינה מקפדת. ירו' נדה פ"א מ"ט: כמו כן. ושם אבא פלוני ואימא פלונית — אבא טבי ואימא טביתא. ויק"ר רפ"ה גליג לאימא דאימך (עיי' ע' גלג). ירו' שבת פט"ו דט"ו: אימא שובתא היא. ירו' מגיל' פ"א דע"ב: שמעון אחי אימא. שם פ"ג סהל"ד דע"ד. הוה אִימָּהֶן. ירו' שביעית פ"ו דל"ו סע"ג עיי"ע בוצרה. שבת קמ"ג. חזיין אגב אימן. אימא קיימת עיי' ע' אבא. אִימָּא שָׁלוֹם דביתהו דר' אליעזר אחתיה דר"ג עיי' שבת קט"ז. ירו' שביעי' פ"ו דל"ו ע"ג אמר (ר' ליעזר) לאימא שלום אשתו אינו יוצא שבתו. ובויק"ר פ"כ ר' אליעזר אמר לאימא שלום אי לאשתו של זה אינו מוציא שבתו.

*אַמַּאי (weshalb, warum) פי' אַלָּמָּה שאלת טעם הדבר והורכבה מן א = אל=על ומן מאי והוא מה. הרבה פעמים בש"ס עיי' ברכו' כ"ט. שבת מ"ח. פ'. עירוב' ע'. צ"ז.

*אַמַּאן (auf wen) פי' על מי הורכב מן א=אל=על ומן מאן ברכות ט'. ט"ז ועוד רבים זולתו.

*אֶמְאוֹם (שם הפרטי לכמה מקומות Ἐμμαούς, Emmaus, Ammaus Ἀμμαούς) יש כמה מקומות שנקראים בפי הסופרים בשם זה וכן בתלמוד ובמדרשים. ירו' שביעית פ"ט דל"ח ע"ד מבית חורון ועד אמאום הר מאמאום ועד לוד שפלה. חולי' צ"א: באיטליז של אימאום ובכריתו' ט"ו. ומכו' י"ד. איתא עימאום והיא היא וכן בסופרים יוני' Ἐμμαούμ' מד' קהל' רב' פסוק כי העושק והלך ר"א בן ערך אצל אשתו לאמאום מקום מים יפים ונוה יפה ושכח תלמודו. ובשבת קמ"ז: וכן באדר"נ פי"ד איתא לדימסת (עיי' ע' דמום ג') וצ"ל לאימאום או אולי הוא ל"י δημόσιος כלומר כל דבר שהוא גלוי ופרהסיא ולצורך העם והם נקראין מרחצאות שהיו לצורך ההמון וגם בעיר אמאום היו מרחצאות חמים כעין של טבריה והמלה אמאום נשתנה בלי ספק בפי יונים ממלה ארמית חמא, חמתא. מד' קהלת רב' פ' טובה חכמה: מעשה בר"י שאחזו בולמוס והלך לאימונים וישב למזרחה של תאנה וביומ' פ"ג: נשנה ג"כ הך מעשה בלא הוספת והלך לאימונים וכן חסר בילק' זאת הברכ' רמז תתקנ"ט ובהלכ' יום הכפורים של הרי"ץ גיאת נ"ז. ואין ספק שתחת אימונים יש לגרום אימאום עיי' בע"מ באריכות ושום שכל על כל זה דקי"א וכ'. ועיי' עוד מ"ע של מהרז"ף ח"ב קי"ב ונייבויער גיאגר. ק'.

אַמְבּוּהָא (פי' בל"פ انبوه המון Volksmenge Menschenmasse) כי הוה חזי אמבוהא בתריה בס"ג דיומא (פ"ז.) ובס"ג דסדר תעניות [ט"ס וצ"ל דסוכה] (נ"ה. עיי' עוד סנהד' ז'.) פי' המון. [אחי"ה ויפה פי' וטעמו ונמוקו עמו שכן הוא בל"פ כמו שרשמתי].

אֶמְבַּטֵי (כמו אבטי ואות מ' נוסף, או ל"י ἐμβατή Behältniss zum Baden) ורוחץ עמו באמבטי גדולה בנדרים בפ' אין בין המודר הנאה (מ"א:). אם מקבלת את האמבטי רביעית פ' כל המעורב במקואות (פ"ה מ"י) ובמכשירין בפ' זיעת[1]) בתים (פ"ב מ"ה) ר' יהודה אומר באבטי [כ"ה בגי' דפ"ר, ובשאר דפוסי' באמבטי] קטנה אם יש בה רשות רוחץ מיד. אמבטי מלאה מים בב"ר ויכלו השמים (פ"י), ובילמדנו ויאמר משה לחובב בן רעואל (בתנחומ' ובילק' שם ליתא) לים[2]) רחוקים א"ר ברכיה למה בים לא במעין ולא במקוה אלא האבטי (בדפ"ר, ושאר דפוסי' אמבטי) הזו האב והבן אין יכולין לרחוץ בו כאחת וכ'. אמבטי רותחת בפסיק' דזכר (דכ"ז. ועיי' פסיקת' רבתי פי"ב). פי' אמבטי בלע"ז טולי"ו[3]) (lat. solium, it. solio) ואמבטי הוא אבט של מעלה (א"ב פי' בל"י בלי גדול מיוחד לרחיצת אדם וכלים). [אחי"ה וכן בשבת מ'. אמבטיאות של כרכין (עיי' ע' אבט)[4]). שם מ"ב. כאמבטי. ובכ"י מ' באבטי ירו' שבת פ"ג ד"ו. היו שם שתי אמבטיות. שם פ"ח די"א ע"ג ההן דמשזג אמבטיתא. ובילק' תהלי'

1) כ"ה בגי' דפ"ר. 2) כ"ה בגי' דפ"ר ובשדפ"ע יום. 3) ועיי"ע בטח א'. 4) ברגע זו הגיעני איגרא דאיקר שלוח אלי מידידי החוקר הנעלה ר' אברהם אליהו הרכבי נ"י וגלה את אזני כי יותר נראה לדגוש את הבית אבט=אבבט במקום אמבט. ואם גם כנים דבריו כי הבלעה כזאת מצויה היא לרוב בכ"ז אולי יש לקיים גזרת אבט מל"פ (עיי"ע בצד ו') יען שאינה מצויה מלת אבט בירושלמי.

ס"ג רמז שתפ"ו צמאה לך נפשי כ א מ ב ט א ו ת ט"ס וצ"ל כ כ מ ה ו ת כדאית' בב"ר ר"פ ס"ט. אמבטיות ירו' פסחי' עיי' ע' הבא. אמבטי ב"ר פס"ח ט"ס עיי' ע' במ ה'].

*אֶמְבַּטְיוֹת (Teigmodel = embates = ἐμβάτης) בירו' פסחי' רפ"ג דכ"ט ע"ד וקולן (Leim κόλλα) של סופרין: ובאלכנדריא עבדין אמבטיות של בצק. כלומר דפוסים וציורים וכן המלי' בל"ר, והמפרשים בל ידעו, ובבבלי פסחי' מ"ב: פי' קולן פרורא דאושכפי. כלו' כדורים עגלגלים מדיבוק של אושכפי והמלי' ל"פ היא برا براس (Leim, Klösse).

☞ אֶמְבַּטִּים[1]) (מל"י ἐμβάτης der Aufsteigende או מל"י ἀναβατός-ἀμβατός der Ersteigbare) ירו' דשבת פ'[2]) כמה בהמה יוצאה (פ"ה הל"א ד"ז:) אמבטים חמור סלק פי' בל"י שאינו סובל רוכב עליו, ובכלאי' דירוש' גרים אבהונוס ושם פירשתיו. [אחי"ה ושם גם אנכי חויתי דעתי שמלה אמבטים בל"י הוראתה עולה והיא העתקה ממש מהך חמור ס ל ק. ע"ש באריכות בענין שינוי נוסחאות. ואולי אמבטים ט"ס תחת אנובטים (Bespringer ὄνος βατὴς) וגם זה העתקה של חמור סלק].

אֶמְבָּל (בל"י ורו' Klöppel, Schlägel, ἔμβολος embolus) זוגי שעשה להן אמבלי מקבלין טומאה בריש במה אשה ידוש' (שבת רפ"ו ד"ז ע"ד) פי' הן הענבולין עי"ן ואל"ף בחדא גינהו. (א"ב פי' בל"י כל דבר מונח ותקוע תוך דבר אחר והוא המשמיע קול בזוג עיי' ע' ענבל) [אחי"ה וענבל ממש ל"ע عنبلة ועיי' ע' אנבל].

אַמְבּוּנְיָא (בל"ס אַמְבּוּנָא Berggipfel, Anhöhe ובל"י ἄμβων) כי הוה קאים אינש על אמבוניא דסדום לא הוה יכול למחמי[3]) ארעא מן חיליהון דאילניא פי' בלע"ז מירל"ו it. merlo) (Zinne, Giebel, Spitze, כמו (ב"ב ע"ג.) קובנאה דשורא. [אחי"ה עיי' ע' קבנאה ושם פי' רבינו ע מ ו ד בל"פ והוא בלצ"נ (Säule çkemba, çkanba) ובכ"י ו"ה, ל"ד וג"ג אית' קובנאה (קובנעה) ובדפ"ר, פיז' וויניצ' קומבנאה וצ"ל קונבאה או קומבאה ואות ס' בתחילה חסר ולפי' שני שם המלה חומה בלע"ז מירולי ע"ש] זה בויק"ר והוא ישקיט (פ"ה) ובריש אחרי מות. [אחי"ה לפנינו בריש א"מ ליתא אבל לפני בע"ה כ"ה הני' כנראה עוד מע' ־ר הדיא] (א"ב פי' בל"י מקום גבוה ונשפה ובנוסחאות שלנו כתוב [כיון דהוה קאי על] א י ל נ י א).

אַמְבַּר (פי' בל"ע الانبار בל"פ انبار ובל"ס אַמְבְּרָא ובל' הונגרי hambàr אוצר של חטין Kornboden) קלנהו לכולהו אמברי הוה כפנא בהגרה דהנזיקין [גיטי' נ"ו. וכן כתוב' ק"ה. אמברא דחמרא] פי' א ו צ ר ו ת.

*אֶמְבִּירוּקְלוֹן [צ"ל אֶמְבּוּרִיקְלוֹן] (פי' מכסה ואוכף של סוס בל"י האמצעי ἐμβουρίκλον- ובל"ר βουριχάλια imburuclum Pferdedecke, Sattel) יר' ב"מ רפ"ד ד"ט ע"ג המחליף אברוקלין באמבירוקלון צ"ל אבוריקלין באמבוריקלון פי' טפיטות של סוס ועביטה ורבינו גירס' אחר' חית' לו עיי' ע' אנבקראות וזה נ"ל יותר עי"ש. ואשר כתבתי פה זה דעתו של החי' רימ"ז ב"ט, א', קל"ג.

אַמְגּוּזָא (פי' כמו אֱ ג ו ז והמ"ם נוסף ובל"ע جوز ובל"פ گوز ובל"ס גוֹזָא ובל' ארמניא enguz; או י"ל שהוא ל"פ مغز פי' גרעין של אגוז Nusskern) ופלגו אלגוזא בגמ' דהפעוטות (גיטי' נ"ט.) פי' אגוז ממש. [אחי"ה וכן שם ס"ט. ונינקוט כאמגוזא בפומיה. שבת ק"ט: מאמגוזא אליבא ריקנא. מנחו' ל"ה. דעבידא כי אמגוזא. ב"מ ס'. אנא מפליגנא אמגוזי. חולי' נ"ט. ארבעה אמגוזי יומ' פ"ד: ומשביש ליה באמגוזי (עיי"ע שבש ב'.)].

אַמְגּוּשָׁא. — שִׁי[4]) שם פרטי לשבט מדי אשר הרביץ תורת צורואסטיר ונאצל ממלת בקטרית maga, môghu פי' ג ד ו ל ובל' הונגרי magas; ועוד נקרא כן מכשף וקוסם Wahrsager Zauberer, ההוא אמגושא [בל"ע مجوس مجوسی Mager, Magier] דהוה מחטט שכבי בחזקת הבתים בגמ' דהיה מעמיד בהמה (ב"ב נ"ח.) פי' גוי מכשף שהיה מפשיט מתים. [אחי"ה הך גוי פרסי הוא ובימי רב ושמואל נתיסדה ממלכת השאשאנידען מבית שאשאן ומבית זה עלה ארדשיר באבעגאן אחד מן ההדיוטים וקופץ בראש המלכות אחרי הכהו מלך של פרתיים הנקרא בשם ארטבן (עיי' ערכו וע' ארדשיר) והוא היה ידידו של רב ועל מותו נשא קנה "נתפרדה החבילה" ושמואל נושא חן בעיני הממלכה החדשה של שאשאנידען ומיום הוסדה מלכותם נקראים הפרסיים: פרסיים חדשים או חברים (עיי' ע' חבר ב') ובעת הראשונה הקילה ואחריו הכבידה הדת החדשה של חברים על היהודים וגזרו גזרות שאין היהודים יכולים לעמוד בהן ובכלל הגזירות היה ג"כ שהיו חופרים ובוקעים באדמה להוציא ישני עפר שכבר הלכו לעולמם

[1]) במו"ע אי' בוי"ו אחר מ' וט"ס היא שבנו"ג ביו"ד ואם תיקן בכוונה ר"ב בוי"ו י"ל שהוא מלשון מליצת הומירוס עיי' אילליאס ו' רל"ד; אריססע י"א, שט"ז. [2]) בדפי' אמ"ש ופ"אג בטעות: בכמה אשה. [3]) בדפי' אמ"ש ופרי' למחזי. אבל בנו"ג כגירי' רבינו בפנים. [4]) שתי הנוסחאות באות בפנים ע"כ הצגתי אותן ג"כ בראש הע'.

שלפי דעתם הרעה והנמבזה: טומאת מת עולה ויורדת עד התהום ומטמא' אדמה לכן הופרים באדמה והשליכו הפגרים מקברם להלאה לדומן על פני האדמה לאכילה לחית השדה ולצפרים. וזה טעם מחטט שכבי. וכן אמרינן ביבמו' ס"ג: גזרו (החברים) ג' . . . קא מחטטי שכבי (מוציאים הנקברים מקבריהם. רש"י) וקרא ר"י על החברים בגוי נבל אכעיסם. ועוד הרחבנו דבורנו בזה הענין במ"א] [1] פרעה שהיה בימי משה אמגושי היה בפ' ואלו מגלחים (מ"ק י"ח.) בס' הלכה ראשונה. פי' אמגושי כמו אותו דס"פ כלל גדול (שבת ע"ה.) דגרסינן אמגושתא [צ"ל אמגושא] רב ושמואל חד אמ' חרשי הוא והוא מכשף שכן בל"י קורין למכשף מגום [2] [=μάγος, Zauberer magus] ובלע"ז מג"ו [פי' בלאי"ט Zauberer mago; Magier magio] ולהכי יוצא ליאור בשביל מכשפת וחד אמר גידופי והיינו כופר בעיקר ולהכי יוצא ליאור שאמ' לי יאורי ואני עשיתני (יחזק' כ"ט, ג'). [אחי"ה וממש כזה פי' ג"כ רש"י למ"ק הנ"ל ותלה מימרא של אביטול ספרא משמיה ד ר ב (זה עיקר הגירס' עיי' ע"מ קי"ד, וד"ס מ"ק כ"ט: ובזה מיושבת תמיהת התוספ' שבת ע"ה. ד"ה אמגושא) על פלוגתא דרב ושמואל בשבת. ושם אמרינן עוד תסתיים דרב דאמר גדופי דאמ' רב זוטרא וכ' ומסיק תסתיים. ולפ"ז צ"ע שרבינו בע' גדף בהיפך נקטה וכתב. . מאי אמגושתא רב אמ' חרשי ושמואל אמ' גידופי וכ' וצריך לתקן מאי אמגושתא רב ושמואל חד אמ' חרשי וחד אמ' גידופי וכ' ועט סופר הנמהר קצר ותקן והיא עותתו.] ואמגושא הוא מגושא והנם בע' מגוש. [אחי"ה וכן יומ' ל"ה. פרוה אמגושא (כן גרס ג"כ רבינו בע' פרוה, אבל בע' מגוש גרס מגושא וכן הוא בכ"י מ', ד"ס יומ' מ"ד. ובכ"י ערוך ק"ט גרס גם בע' פרוה כן) סנהדרי' צ"ח. ושבת קל"ט. אי בטלי יהירי בטלי אמגושי (עיי' ע' יהיר)].

* אֲמְגַיְירְתָּא (Proselytenthum) בירו' ע"ז פ"ב ד"מ. ולא הוון אלא אמגיירתיה והוה יודאי אזל בעי מיספרה גביה קטיל ליה. פי' חד גר שהיה סַפָּר וחזה בכוכבים שהיהודים יהיו שופכין את דמו וסבר שיהרגו אותו ובאמת הראו לו שעתיד להתגייר ויהו שופכין את דמו והוא לפי טעותו היה הורג כל היהודים הבאים להסתפר ממנו. — והמלה המופשטת נגזרה מפעל גייר.

אֲמַד (abschätzen או מפעל מדד בהוספת אלף בתחילה, או בל"ע امد הִגְבִּיל be—abgrenzen והיינו שוּם ומשַׁעֵר) הרוח שפזרה את העמרים אומדין אותה בפיאה פ"ה (מ"א) באומד [3] חמש סאין גדולין בפ"ב בתמיד (כ"ט.). אל תרבה לעשר אמדות בפ"ק דאבות (מט"ז). עמד והלך בשוק אומדין אותו בפ' מי שאחזו (גיטי' ע"ב.) ובר"ג דכל המנחות באות (נ"ד: עיי' ביצי' י"ג: בכורו' נ"ח: גיטי' ל':) אבא אלעזר בן נמול [4] [אחי"ה נ"ל לתקן גומל וכן הוא במנחו' הנ"ל ובכורו' הנ"ל ובביצ' אית' בן נימל וכ"ג שם רש"י וצ"ל בן גומל כמו ברש"י כ"י גיטי' ובדפוסי' שם בן גמלא עיי' ד"ס ביצ' י"ג:] אמר ונחשב לכם תרומתכם (במדבי' י"ח, כ"ז) אחת תרומה גדולה ואחת תרומת מעשר כשם שתרומה גדולה ניטלת באומד (Abschätzung) ובמחשבה (Muthmassung) [וכ']. פי' שנותן עיניו מצד זה של גורן ואוכל מצד אחר ויכול לאמוד בדעתו כמה סאין יש בו כך תרומת מעשר שנותן הלוי ניטלת באומד ובמחשבה. הָא דאמיד (abgeschätzt) הא דלא אמיד בפ' השותפין בגמ' דכמה יהא בעיר (ב"ב ח:). אי אמיד כייפינן ליה בכתובו' בפ' נערה בגמ' דהאב אינו חייב (מ"ט:) א"ל אי אמידא לך עשה כפירושה בפ' חזקת הבתים בגמ' דולא לאשה (ב"ב נ"ב.), כלומר [5] אם היא עשירה דאית לה כי הני כיפי עשה כפירושה [6]. [אחי"ה וכנ"ה בבכורו' ס"א. כתוב' ק'. להכי אמדתיך. שם ס"ח. הא דאמידניה הא דלא אמידניה. חולי' נ"א. אמדה נפשה. סנהדרי' ע"ח. ושם עמוד ב' וירו' סנהד' פ"ט דכ"ז. ירו' דנזיר פ"ט דנ"ח. אמדוהו לחיים . . אמדוהו למיתה (ירו' סנהד' עמדוהו). ירו' נזיר פ"ד רהל"ג דנ"ג. אומדין אותו אם יש מלקין אותו וכ'. ירו' ב"ק רפ"ז ד"ו. אומדין כמה אדם כיוצא בזה רוצה ליטול. ב"ר פס"ד דורש מאה שערים (בראשי' כ"ו, י"ב) שהאמידוהו אותה ועשתה מאה כמה שהאמידוהו. אָמִיד הוא בינוני פָּעִיל ערכין כ'. הא אמיד וקאי. ב"ק ס"ב. איניש אמיד. כתוב' פ"ה: ידענא ביה דלא אמיד. גיטי' נ"ב: ולא אמיד. ופירש"י שם וב"ב ח': נ"ב. עשיר.

1) עיי' ספרנו על המלאכים ושדים צד י"ב והלאה ומאמרנו על ספר טוביה במ"ע ג"ג ח"י צד ס"ז והלאה, ובמ"ע נייצייט הוציאו לאור החכם הכולל ר"ש סאנטו ח"א נומי מ"ה ומ"ז. [2]) כ"ה לנכון בכ"י ב"ה, ובכ"י ו"ו אי' אמגוס ועה"ק שנ"ב אמגוש אבל בדפ"ע בט"ס: שכן בל"י ובלע"ז קורין למכשף מג"ו. [3]) בנו"ג בעומר עיי"ש המפרשים. [4]) כ"ה בדפ"ר, ובדפ' פיז' וויניצ' ואמש' אי' גמליאל. [5]) בדפ"ר אי' כלו' והוא קיצור במקום כלומר אבל בשרפ"ע בט"ס כלום. [6]) הפי' הזה הועתק מפי' רגמ"ה לב"ב נ"ב. וז"ל בכ"י אשר ת"י: אי אמידה לך שאותה שהיא אומרת עשירית ומפקדת פקדונים עשה כפירושה. עכ"ל וכ"ה ממש בפי' הרשב"ם.

והשם אוּמָד וְאוּמְדְנָא סנהד' ל"ז. מאומד ומשמועה. שם ע"ח: אין אומד אחר אומד. ושם: הלך אחר אומד האמצעי. והקבוץ אומדות. אבות הנ"ל וירו' תעני' פ"ד דס"ח ע"ג מיכן שלא יהא אדם דן אומדות. — ב"ק מ"א. אומדנא לאו כלום הוא. ב"ב כ"ז: דבנזקין בתר אומדנא דהשתא אזלינן. ערכי' י"ט: נחית לאומדנא. גיטי' ע"ב: למה לי אומדנא ועיי' ע"ג. סנהד' ע"ח: תרי אומדני למה לי.]

אֲמַדְלָא (פי' בל"ע כاليه אריגת עלי תמרים תלויה בענפי האילן ובהשאילה ע ר ס ל ש ל נוצרים (an den Aesten befestigtes Hängebett דרגא דאמדלא לא נינחיה [1]) אדיקלא בפ' מי שהחשיך בגמ' דהגיע (שבת קנ"ה.) פי' סולם העשוי לעלות בו ב ע ר ס ל והוא שכתוב (ישעי' א' ח') כמלונה במקשה והוא מלונה לשומרי פירות ודקדק ר' אשי מזו הלכה שאסור להניח הסולם על הדקל ולעלות בו שנמצא משתמש בו ב צ י ד י האילן ואסור (ופי' שאם) [צ"ל ואם] יחקק באילן ויניח באותה חקיקה גואזי.[2]) [לפנינו אית' א ג ו ו א ז י וזה היותר נכון והוא בל"ע اجوزة Querholz] שהן עצים ויניח באותן העצים הסולם נמצא הסולם נתון בעצים כמין הכלכלה ביתד שרי וגם אסור להניח רגלי העולה באותו סולם בעצים הנעוצים באילן מפני מעלות הסולם והן שליבותיו הן ודאי צדדי צדדין; [אחי"ה וכן רש"י פי' סולם שעולין בו ל ס ו כ ת נ ו צ ר י ם שעושין ע"ג קונדיסין (כל"ר Stange, contus) והיא ס מ ו כ ה ל א י ל ן. ורמ"ל ואחרי' פירשו ס ו ל ם וטעות גמור' היא ודברי רבינו בע"ה שפי' ס ו ל ם העשוי וכי' הטעו אותם אבל באמת „סולם" פי' של ד ר ג א הוא. ואולי גם י"ל שמלת אמדלא כמו אמדלעה או בחסרון א' מדלעה שבא ממנו הקבוץ מדלעות פאה פ"ב מ"א ומ"ק ג': במקשאות ומדלעות וכ"י מ' מדלאות (ד"ס שביעית) ובירו' שביעי' פ"ב, א' דל"ג ע"ג איתא מקשה ומודלה ואות ע' מובלעת. ולפי זה יפה עולה מה שמביא רבינו ראיה מהפסוק כמלונה במקשה. ודע שכל פי' רבינו נלקח מפי' ר"ת הובא בא"ז סהל' יו"ט סי' שס"ז.]

* אמדרוֹמָה ט"ס תחת או מ ד ר ו מ ה בירו' סוף הוריות מאיכן הן ממנים (זקנים) מטבריה אמדרומה ופ"מ גרס בטוב טעם ודעת או מדרומה וזה עיקר ויגיד עליו רעו דכתיב תיכף שם: א"ר סימון יהודה יעלה (שופטי' א', ב') ובאמת חלק יהודה ב נ ג ב של א"י היה מונח.

* אַמוּדָאִי (פי' בל"ס עַמוּדָא, עַמִידָא Taucher, Schwimmer אדם היודע לשוט וצולל במים) ב"ב ע"ד. נחית בר אמוראי וצ"ל אמודאי, וכ"ה בפי' רגמ"ה כ"י. ר"ה כ"ג. ונחית בר אמוראי צ"ל אמודאי וכן גרס רבינו בע' בר אמודאי לפי' גירס' ע' הקצ' ובע' מד ב'. וכן בכ"י מ' (ד"ס ר"ה כ"ו:) ובע"י הראשון. ור"ב בע' מד ב' סבר לפרשו מל"י ולא היא אבל הוא לפ"ד כמו עמודא שטעמו בל"ס הרוחץ ושט במים וכן פירשו רבינו בע' מד ב' ע"ש. ורש"י לר"ה וב"ב.

* אַמָּה (מל"מ זרוע התחתון, ושיעור אמה בת ששה טפחים וכ"ה בל"ס 1 Arm; 2 Ellenmass, (Ellenbogen תמיד ג', ו' ב"מ ל"ג. אמת השחי (עיי' ע' שחי). ירו' פ"ג הוריו' דמ"ח: אמת בית השחי (נזיר נ"ט. בית השחי). יומ' ל"א. פסחי' ק"ט: אמה על אמה ברום שלש אמות יומ' נ"ב. אמה טרקסין (עיי' ע' טרקסין.) זבחי' ס"ב: אמה גדומה ירו' יומ' פ"ד דמ"א ע"ג אמה גמודה ורבינו גרס בע' ג ר ם ה' אמה גרומה ועיי' ע' גמד ג' וכן בב"ר פי"ב והוולד יוצא ממעי אמו באמה גדומה (עיי' מ"כ שם). ירו' שקלי' ספ"ו ד"נ: עוביין באמה שוחקות וארכן באמה גרומה. עירוב' ג': כל אמות באמה בת ששה אלא הללו שוחקות והללו עצבות (עיי' ע' סחק וע' עצב א' ששם גרס רבינו סוחקות) והפרש בין אמה ובין אמה שוחקות עיי' ש"ך-יו"ד ר"א סק"א. כלי' י"ז. ט' האמה שאמרו באמה בינונית. וב' אמות היו בשושן הבירה וכ' עיי' מנחו' צ"ח. בכורו' ל"ט: פסחי' פ"ו. — וכלי' שם מ"י (מנחו' צ"ד.) ר"מ אומ' כל האמות היו בינונית חוץ ממזבח וכ'. אמות הבנין ששה טפחים ושל כלים חמשה. ירו' סוט' פ"ח ה"ג דכ"ב ע"ג וירו' שקלי' פ"ו דמ"ט ע"ד א"ר יוחנן באמה של ששה טפחים היה הארון מאן תנא אמה של ששה טפחים ר"מ היא דתנן ר"מ אומ' כל האמות היו בבינוניות. ע"ש היטב וכן במד"ר פ"ד, אבל בתוספת' כלי' ב"מ פ"ו אית' בטעות ואיזו היא אמה בינונית זה אמה של ה' טפחים וצ"ל ו' טפחים. — עירובי' מ"ח. וחכ"א אין לו אלא ארבע (משני' שם מ"ה.) בעי מניה ארבע אמות שאמרו ב א מ ה ד י ד י ה יהבינן ליה או

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד ובנו"ג לינחיה וכצ"ל גם כאן וכ"ה בעי גז א'. אבל בדפ"ע מנחיה. וגי' דרגא דאמדלא אי' ג"כ ברש"י דפי' שונצי' ובכ"י רש"י עיי' ד"ס שבת צד ק"צ. ובנו"ג דמדלא ובכ"י מ' תרגא דאמידלא. [2]) כ"ה בכ"י ל"ה ובכ"י ו"ו אי' גוזי. ובדפ"ע גואזי והיותר נכון כגי' הפנים וכ"י מ' אגווזי והוא ממש ל"ע הרשומה. וכן נראה באמת מעי גז א' ע"ש. אבל גם לגי' האו"ז הנ"ל בשם ר"ת גואזי ובמקום בערסל הגי' שם בדקל אבל גי' רבינו עדיף. אבל לגי' או"ז במקום ופי' שאם ששמנו בין חצאי עיגולי' אי' ו א ם וזה יותר נכון.

ב א מ ה ש ל ק ד ש יהבינן ליה וכ׳. ב״ר פל״א דרש אמות של ת י ב ת נח ואמר: ולמה הוא קורא אותה אמה תביקין ר׳ הונא א׳ שהיו מתביאות בה (עיי׳ ע׳ תבקיון) ומ״כ שם פי׳ בשם הר״ן ש א מ ה ב י ת ה מ ק ד ש קורא תביקין ע״ש. ופליאה מאין ידע זאת ויותר נכון שהיא אמה של עיר תיבין (thebäisch = ϑηβαϊκόν) והיא היתה אמה גדולה של מצריים [1]) שמשתמשין בה בבנינים ואולי היא אמת הבנין שבת ל״א. (עיי׳ אם ב׳) וכלי׳ י״ז, י׳. גיטי׳ י״ד: אותן בני אדם הן אמה וכובען אמה ומדברין מחצייהן וכ׳ (עיי׳ ע׳ דבר ב׳) ובירו׳ גיטי׳ ספ״א דמ״ג ע״ד ראיתי אותן בני אדם הן אמה וכובעיהן אמה ומדברין מחצ״ן ויוס׳ אחי כפות ורצועה עולה ויורדת. מ״ק י״ח. ילק׳ וארא רמז קפ״ב, ילק׳ דניאל ספ״ג פרעה שהיה בימי משה הוא אמה וזקנו אמה ופרמשתקו אמה (עיי׳ ע׳ פרמשתק; כ״י מ׳ (ד״ס מ״ק צד כ״ט:) ילק׳ וארא הגירס׳ פרמשתו).

* אַמְהָא, אַמְהָתָא, אַמְתָא (כל״ם כמו בעברי אָמָה (Magd ירו׳ מ״ק פ״ג דפ״א ע״ד הרא אמהא. עירו׳ נ״ג: אמהתא דבי רבי. מגילי׳ י״ח. אמתה דבי רבי. ירו׳ קידוש׳ פ״א דנ״ט ע״ד ארמלתא תפסת אמתא.

* אמְהוּתָא (כל״ם (Dienstverhältniss der Magd מכילתא שמות כ״א, ז׳ ילק׳ משפטי׳ רמז שי״ט קידוש אחר קידוש וקידוש אחר אמהות אבל לא אמהות אחר קידוש ואצ״ל אמהות אחר אמהות

☜ אַמְטוּל (מל״ם מְטַל, ואל״ף נוספת deshalb (wegen, ויסך אלוה בעדו (איוב ג׳, כ״ב) [תרגום] וטליל אלהא אמטולתיה). [אחי״ה וכן בכתוב׳ ס״ז: הוו מפסדי חיותא אמטולתיה. ול׳ בסוף חסר לפעמים ברכו׳ נ״ו סע״א. אמטו זוזא דידך. ויק״ר פכ״ז אמטו בעירא דקיקא וכ׳. וכן עם התקשרות במלת הכי ולהכי: אמטו הכי תמיד ל״ב. אמטו להכי פסחי׳ ל״א. ל״ב. ב״ק ע״א., שבועו׳ י״ב., נדרי׳ כ״ט:, ע״ז ט׳., נזי׳ כ״ה. (לפי גירס׳ נכונ׳ של רש״י, ובגמ׳ אמטי!) שם כ״ט].

☜ אָמִיטְתָא (כל״ם עֲמוּטְתָא, בל׳ שמרוני עמוטה: חושך אפילה dicke Finsterniss ונגזר מן אָמַם=עָמַם) תרג׳ ענן וערפל (דברי׳ ד׳, י״א) עננא ואמיטתא). [אחי״ה המלה נגזרת כמו שרשמתי משרש הנ״ל וכן היא בתרג׳ פשיטה לעמוס ה׳, כ׳ תחת אפל ובתרג׳ שומרוני בראש׳ ט״ז, י״ז תחת עלטה ועיי׳ ע׳ הבא.]

* אִימְטִין (כל״ם עַמְטָנָא פי׳ עלטה ,Finsterniss (Dunkel רשב״ל היה אומר לתלמידיו בואו ולמדו תורה דשחירון ודקרין בלילה ור׳ יוחנן היה אומר לתלמידיו בואו ולמדו תורה דאימטין אלא אעפ״כ מודה היה ר׳ יוחנן שאין רנה של תורה אלא בלילה שנא׳ קומי רוני בלילה וכ׳. וכתב הגאון בע״מ דרמ״ב וז״ל: האמנם זה נראה כמו סותר למדרש אחר (ויק״ר רפי״ט) ר״י ור״ל ר״י אומ׳ אין רנה של תורה אלא בלילה שנא׳ קומי רוני בלילה כו׳ ואולי יש שיבוש במדר׳ הראשון וצ״ל מודה היה רשב״ל וכמו שנראה מפ״ש בסמוך במדרש ויק״ר שם ואעפ״כ הדבר בספק עוד עכ״ל. ויפה עשה הגאון שהטיל ספק בהשערה שלו ולא נצרך לזה וקשה לשבש כל מדרשים שבא בהם הך מימרא אין רנה של תורה וכ׳ ובכ״מ מיוחס לר״י עיי׳ ג״כ מדר׳ חזית (ה׳, ט׳) פ׳ ראשו: ר״י ורשב״ל ר״י אמר אין גרנה של תורה אלא בלילה וכ׳ הוא בסמ״ג עשין י״ב וגירס׳ מוטעת היא וצ״ל אין רנה וכן הוא בילק׳ משלי ל״א בשם ויק״ר. ומויק״ר נראה ג״כ להיפך ממה שכתב הגאון ואין ספק מוציא מידי וודאי שהך מימרא נתלה באילן גדול של ר״י ועל זה מעיד סיום הדרוש בזה״ל: ר״ל . . כד הוה מטי באילין קראי ותקם בעוד לילה (משלי ל״א, ט״ו) קומי רוני בלילה (איכ׳ ב׳, י״ט) היה אומר י פ ה ל מ ד נ י ר״י וכ׳. ועתה נחזור למדר׳ שמ״ר. רשב״ל היה אומר לתלמידיו בואו ולמדו תורה דשחירין, כלומ׳ בשחרית ודקרין בלילה נ״ל לתקן וְדְקְדְיָן והוא(כל״י (Dunkel σκότιον-σκότος אפל של ערב; ור״י היה אומ׳ לתלמידיו בואו ולמדו תורה דאימטין פי׳ בעלטה וכן ממש מלה סורית ובה תרגם הפשיטה עלטה של בראשי׳ ט״ו, י״ז, אבל בכל זאת מודה ר״י שאין ר נ ה של תורה אלא בלילה ר״ל שאין עיקר קביעת הלימוד והעיון בתורה אלא בלילה שלבו של אדם פנוי מטרדות העולם. ואי קשה הא קשה מה אעפ״כ שאמר ר״י וכנגד מי אמרו אם כנגד עצמו מי שייך לומר מודה ואם כנגד רשב״ל בעל פלוגתיה והא הוא סבר אף ביום צריך לעסוק בתורה אשר על כן אמרתי לתקן קצת אלא אעפ״כ מודה היה לר׳ יוחנן שאין רנה ש״ת אלא בלילה. ובזה מובן המאמר ביותר טוב שר״ל היה אומר לתלמידים שיהו מעסקין בתורה בשחרית וערבית ור״י היה

[1]) עיי׳ רימ״ז בט״ר ח״א, קל״ה והחכם בעק (Böckh Metrolog.) רל״ב והלאה.

אומר שיהו מעסקין בה באפל ובערבית והיה מודה (ר"ל) לר"י שאין רנה של תורה כלומ' שאין עיקר לימוד אלא בלילה שלבו של אדם פנוי מכל טרדות. והשתא דאתינו להכא מצאנו נחת במימרא דויק"ר: ר"י ור"ל ר"י אומ' אין רנה וכ' ר"ל אמ' ביום ובלילה שנא' והגית בו יומם ולילה ר"ל הוה פשיט קראי וכד הוה מטי באילין קראי ותקם בעוד לילה, קומי רוני בלילה היה אומר יפה למדני ר"י (כלומ' מודה היה ר"ל לר"י שאין רנה ש"ת אלא בלילה) חזר ואמר לית אתון חמין אולפני מה נהיר באפי ולמה דהוה דלילי ודיממא. פי' אעפ"י שאני מודה לר"י שעיקר העיון בלילה בהעדרת טרדות העולם בכל זאת מה שהאירה התורה פני זה היה לי מלימוד בלילה וביום. ובזה הכל עולה יפה ובלעדי הפי' הזה לית נגר ובר נגר דיפרקנה. וברוך חונן לאדם דעת שעזרני להעמיד דברי חז"ל על בוריין!

* אֲמַטִיתָא (בל"ע مظاطة קשיות לב ואכזריות או מל"ע مطيطى stolzes Einhergehen פי' הליכה בגאוה ובזדון לב), בפסיקתא דויהי בשלח (פ"ב.) אל תרבו תדברו גבוהה גבוהה יצא עתק מפיכם וגו' (ש"א ב', ג') ר' אלעזר וריב"ל ורבנן חד אמר באמטיתא דאמיטון בה איתמט להון באכרעתא דאכרעתון אתכרע להון וחרינ' אמר וכ' ומובא בערוך ע' כרע ב' וע' מט ב'. ושם אית' במטה דאמיטון אתמיט להון (כן לפי גירס' דפ"ה, ובשאר דפוסים ובכ"י ערוך ק"ט אמיט להון ובד' אמש' בטעות אמיטלהון), פי' במה שרצו להמיט נתמוטטו וי"ל במה שרצו להכות בו הוכו עכ"ל. ועל זה כתב בעל תולדות ר"נ הערה כ' דל"א (בבכה"ע תק"ץ) „והכונ' נ"ל שהוא מעין מאמר הקודם (ר"ל באכרעתא וכ') ועשה פעל מן מוט שהוא קנה של מאזנים ור"ל ג"כ במשקל ששקלו ולא כפירושי הערוך." אם קבלה היא נקבל ואם לדין יש תשובה דא"כ אמוטיתא בוי"ו צריך להיות. וגם נראה מפירושו של רבינו שלפניו בפסיקתא גוסח' אחרת היתה שמתחלת הדרשה הזאת על המקרא כי בדבר אשר זדו עליהם (שמו' י"ח, י"א) וזה ממה שפי' במה שרצו להמיט וכ' ר"ל הטו דין משפט וזדו ולזה כיוון ג"כ פי' של י"מ. ואמת תורה דרכה שבכ"י כרמולי מתחלת הדרשה הזאת על המקר' הנ"ל כי בדבר וכ' והיא יותר נכונה לענין הדרוש עיי' הרב החכם מוה"ר ר' שלמה באבער הערה מ"א. ומזה הטעם נלע"ד שמלת אמטיתא מלה ערבי' והוראתה כאשר רשמנו זדון ויהירות וקישוי הלב. ולפ"ז דורש ממש אשר זדו במלת ערבי' אמטיתא. ומזה הענין במאמר הבא אחריו באכרעתא דאכרעתון אתכרע להון שהוא ג"כ מל"ע כרע= كرع איש זר וכראע =كراع חבר לאיש משחית עושה בזדון, ושני המאמרים הורו ענין אחד בשינוי לשונות וכיוונו על הדרוש אשר זדו עליהם. ובזה הריני מבטל אמירתי בע' אכרעתא. וראיה שכל ג' דרושים מגמת פניהם לדרוש אשר זדו ממה שבא בסמוך בפסיקת' וחרינא אמ' בתבשילא דבשלין בא איתבשל להון כמד"א ויזד יעקב נזיד. ורבנן א' במחשבה דחשבון איתחשב להון הה"ד וכי יזיד איש על וג' (שמו' כ"א, י"ד) וכו'. הנך רואה שדעת חרינא לדרוש אשר זדו מענין נזיד (וכן דורשה הש"ס סוט' י"א. וסנהדרי' ס"ט.) ודעת רבנן מל' וכ' יזיד איש— — בערמה מאחר שיש זדון אשר עוד לא יצא בפועל והוא זדון לב (ירמי' מ"ט, ט"ז, עובדי' א' ג') ולכן אמרו במחשבה דחשבון וכו'.

☞ אַמִיַנְטוּן (בל"ס אמינטוס, אמינטון בל"י [λίθος] ἀμίαντος, בל"ר amiantus (ein grünlicher Stein, Amiant במדרש שה"ש פסקא נופת תטופנה (ד', י"א) צא ולמד מן אמיינטון הזה שאינו מתגהץ אלא באור פי' בל"י ורומי מין אבן הנטויה ונארגת לבגד ובהיותו מלוכלכת מגהצים אותו באור [1]). [אחי"ה וכן בפסיקת' ויהי בשלח (צ"ב.) שמלתך לא בלתה מעליך . . . ולא היו צריכין תכבוסת . . ואל תתמה אמיטון הזה (וכן הוא בילק' עקב רמז תת"ן ודב"ר ספ"ז אסיטון ומד' שו"ט כ"ג ד"ה בנאות דשא: הסיטון וילק' תהלי' כ"ג רמז תרצ"א סלמנדרא המוטון, ומלת סלמנדרא נוספת בטעות מאיזה מעתיק, וכולם צ"ל אמינטון (וכן גירס' כ"י אקספארד, עיי' הערה רט"ו של מוהר"ר שלמה באבער), או אמיינטון וכן הוא בתניא רבתי סימ' מ"ח בשם הפסיקת') אין מגהיצין אותו אלא באור וכו'. ובאגדת בראשית ספ"כ איתא א"ה אומרים גיהנם של ישראל וג"ע שלהם וישראל אומרי' גיהנם של א"ה וג"ע שלנו משל לשנים שהיו מוכרין א' מהן מוכר פשתן וא' מהן אמינטון זה שהיה מכר [פשתן] אמר אמינטין שלי וזה אור [ט"ס וצ"ל אמר] משלי הוא א"ל בעל הסחורה את אומר אמינטון שלי וזה אומר אמינטון שלי הרי אש לפניכם, הוא בודק איזה פשתן ואיזה אמינטין כך אמרו א"ה וכ' והרב מהר"ם די לונזאנו הכנים בפנים לפי' אמינטון תיבה קנבום ושגגה יצאה מלפני השליט בלשונות שוגות שהוא אמיינטון כדקאמרן והמוציא

[1]) עיי' בזה הענין דיאסקארידים ה', קכ"ו ופליניאוס ל"ו, ל"א, ועיי' עוד שם י"ט, א., והיעראנימוס ליחזקי' מ"א.

לאור של מד׳ אגד׳ בראשי׳ (לבוב תרכ״ה) מעה בתרגומו האשכנזי אמעטיס״ט ור״ל אסבעסט. עיי׳ ר׳ שלמה באבער שם. וגם הוא העיר בצדק ששגה הרב בעל קה״ע בפי׳ המלה הזאת בירוש׳ שבת פ״ז סה״ב ד״י ע״ג רב כהן בשם רבנן דקסרין המיינטין חייב משום מלבן וע״ז כתב בקה״ע המיינטין אותן שעושין המיינות והם הכתונות עכ״ל, אבל האמת עדה נאמנה לעצמה שכוונת הירוש׳ על המיאנטון המדובר פה וע״ז חייב באמת משום מלבן כי שרפתו היא כבוסו. ועל שגיון אחר של הרב בעק״ה באותו ציון מירו׳ שבת העירותי לעיל בע׳ אליקה ע״ש.]

* אִמְכּוּתִי (פי׳ בל״ר incussus ההכאה, מכה (das Anschlagen, der Schlag במ׳ קהל׳ רבי׳ (ו׳, י׳) פ׳ כי יש דברים: מה אית להון הנייה מנהון או חד אמכותי או חד מעקיצי. פי׳ בל״ר מכה.

☞ אוּמוֹלוֹגְיָיא[1] (בל״י ὁμολογία הסכמה והודאה כי קבל הבעל חוב את ממון שבשטר Zugeständniss die Wechselschuld empfangen zu haben) ירו׳ דמ״ק פר׳ ואלו מגלחין (פ״ג הל״ג דפ״ב.) שוברים אומולוגין. ובפ׳ הכותב בכתובו׳, (פ״ט הל״ג דל״ג ע״ג) (איתרב) [צ״ל אית רב] אומולוגיא. פי׳ בל״י שטר הודאה והסכמה. [אחי״ה הצעת הסוגי׳ בכתוב׳ כך היא: והא תני גובה גיטה ומטמנת כתובתה וחוזרת וגובה (כלומ׳ ואי ס״ד דבמקום שכותבין כתוב׳ איירי ניחוש שמוציאה עכשיו הגט ומטמנת שטר הכתוב׳ והיא גובה סך הכתוב׳) ואין שם ב״ד (כלו׳ משני הרי יכול לשלם לה ע״פ ב״ד והם יעידו שכבר שילם לה) באינון דמתון (כלו׳ פריך באותן ערים שאין שם ב״ד ושם יש לחוש, ומשני) ואין שם עדים (בתמיה והרי יכול לשלם לה לפני עדים, ותירץ) הבו בשהלכו להם למדינ׳ הים. אין שם אומולוגייה (בתמיה וכי אין שם שטר הודאה והסכמה ויברר מתוכו שכבר ניתן לה, ועוד הקשה) ולית רב אומולוגייא (כלו׳ וכי אין שם איש הממונה על שטר הודאה ההוא שיודע להעיד על השילום, ופריך) אית רב אומולוגייה (כלו׳ אם יש ממונה על השטר ההוא יש לחוש שתוציא ממנה העתקה מהגט) כְּהֵן דמר אבד כרטיסין עבד חורן (כלו׳ כמאן דאמר אבדתי שטרי ועשה לי אחרינא). ועיי׳ ג״כ הפלוג׳ בבבלי כתוב׳ פ״ט].

אֲמֵלִין (בל״ע ملاة Uiberwurf; בל״ס אֲמֵלָא Toga; בל״י מין אדֶרת עיי׳ בערך) תרג׳ בגלומי תכלת ו ר ק מ ה (יחז׳ כ״ז, כ״ד) אמלין דזהוריתא. [אחי״ה תרג׳ אדרת בפשיט׳ (יהושע ז׳ כ״א, כ״ד) אמלא ונגרר תרגום זה אחר העתקת ע׳ זקנים שתרגמו אדרת (מ״א י״ט, י״ג, י״ט; מ״ב ב׳, ח׳, י״ג, י״ד) בתיבת מֵלָתֵי [ἀθλωπημ] והיא אסטל דאמילתא סנהד׳ מ״ד. (לפי גירס׳ הע׳ ד״ר בע׳ אסטלית. ובדפוסים: דמילתא ועיי׳ עוד ע׳ מַל י״ד. ובעל כ״כ פי׳ כריכות וכבר הקדימו בזה הפי׳ רד״ק ליחזק׳ ע״ש וא״כ כיונו לל״י πλῆμα ורחוק הוא.]

* אֻמְלָל (פי׳ רכות לב, ואנוש schwach, hinfällig) סנהד׳ ס״ו. לא תקלל חרש (ויקי׳ י״ט, כ״ד) באמללים שבעמך הכתוב מדבר (עיי׳ רש״י שם לפנינו איתא אומללים) מן ל״מ (נחמי׳ ג׳, ל״ד) היהודים האמללים. סיפר׳ קדושים פ״ט באמללין של אדם.

אֲמֶלַתְרָא (בל״י μέλαθρον, μελάθμ, והקבוץ μέλαθρα פי׳ קורה הנתונה באלכסון הבנין לחזקו Querbalken) בר״ג דעירובי׳ (ג׳.) אלא מעתה לא תיהגי ליה אמלתרא. ובמדות פ׳ המזבח (ג׳, ז׳) חמש אמלתראות של מילת היו שם. [אחי״ה צ״ל של מילה וכן הוא בדפוסי הש״ס ובע׳ מל י״ג אבל עיקר הגירס׳ של מילא כדאיתא במדות שם ובתוספו׳ מנחו׳ כ״ח: ד״ה אכסדרה וכ״ה בכ״י מ׳ עירובי׳ עיי׳ ד״ס שם וטעם התיב׳ מַלָּא ל״י [μελία] מין עץ הנק׳ בל״א Eschenholz]. פי׳ בגמ׳ (עירו׳ שם) מאי אמלתרא חמא בריה דרבה [בר אבוהא] אמ׳ קיני. פי׳ קורה ועליה כמין קיני העופות לקנן עליהן כעין הא דכתיב (בראש׳ ו׳, י״ד) קנים תעשה את התיבה. [אחי״ה וכעין זה פירש״י ז״ל לעירובי׳ לפי גירס׳ הב״ח. קיני: כמין קיני עופות היו בולטין מתחת האולם למעלה. והרמב״ם ז״ל בפי׳ חמש׳ למדות כתב וז״ל מלתרא: הקורה המפותחת . . . והיא שקורין לה הבנאים בל״ע מקרני״ן [المجبر Querbalken] ואומ׳ במערב מקרבי״ן וכבר זכרנו זה בעירובי׳ וכ׳ ובעירובי׳ בפ׳ המשנ׳ הראשונה כתב . . כמו אותן שאנו קוראין אותן בערבי מ ק ר ב ץ והם שקורין אותן החכמים אמלתרא וכ׳. ועיק׳ הגירס׳ מקרבץ ולפע״ד הוא מל״ע [كربة Tragpfeiler, עץ שעליו נשען כל הבנין]. במערבא אמר פיסקי[2] דארזא. פי׳ לוח ארז רחבה ד׳ טפחים. פ״א קיני הן לוחים שעשויין תחת הקורה ועשויין כצורת הקן עשויין להם פתחים קטנים מן הגואזא. [אחי״ה בדפ״ר הגיאזור וט״ס. עיי״ע אמדלא וע׳ גז א׳.] כדי

[1]) כצ״ל כמו בירו׳ כתוב׳ בסמוך, ובמו״ע לא דק היטב. [2]) בדפ׳ פיזי אי׳ בקצור פיס׳.

לנאות בהן הפתחים ופעמים שם צפרים יקננו. פסקי דארזא קורות של ארז משוקעין בכותל ונראין בולטין ארוכין ומשוכין עד שמגיעין לצדו של פתח וכן מצדו האחר ומועילין למעט הגובה ורואין אותן במקום קורה העומדת בתוך עשרים אמה. (א״ב פי׳ בל״י מלתרא קורות גדולות מונחות באמצע התקרה). [אחי״ה ובע׳ מ ל י״ג פי׳ רבינו „קורות לאחיזת הקיר.״ יצוע (מלכי׳ א׳ ו׳, ה׳) ושקופים (שם ז׳ ד׳) תרגמו ע׳ זקנים מְלַתְּרָא (μέλαθρα) והוא זיז שהיה בהיכל ותרג׳ יצוע: זיזא וכן אמרינן בעירובי׳ ג׳. היכל אמלתרא הויא ליה. ועיי׳ עוד בירו׳ עירובי׳ רפ״א סהל״א די״ח ע״ד והדא היא אמלתרה אילו מלתרה שמא אינו מותרת (כלו׳ ומאי מדמית לה תחת הקורה לאיסקופא ולא תהא אלא כאמלתרה ושמא אינו מותרת להשתמש תחתיה). ירו׳ עירובי׳ פ״ח דכ״ה. היה שם אמלתרה את רואה אותה כילו יורדת וסותמת].

* אָמוּם. אוּמְמוֹת (כמו עָמַם ענינו כהות אור גחלים (verglimmen, verlöschen ברכו׳ נ״ג: גחלים לוחשות מברכין עליהן אוממות אין מברכין עליהן. ושם. ושבת ע״ז: ופסחי׳ ע״ה: אוממות או עוממות. פי׳ מל״מ עממהו (יחזק׳ ל״א, ח׳) עיי׳ ע׳ עם.

אָמוּם (בל״ס אָמוּמָא ובל״י μίμημα פי׳ טפוס וצורה (Bild, Form מנעל שעל גבי האמום בס״ג דר׳ אליעזר (שבת קמ״א:) ובפ״ד מיתות (ס״ח.) ובכלים פכ״ז סנדל עמקי (פכ״ו, ד׳). [אחי״ה ועיי׳ עוד ירו׳ ביצה ספ״א דס״א. מנעול מעל האימום. ושם מנעול מן האמום. ירו׳ מ״ק פ״א ד״פ: מנעל מעל גבי האימום]. הכדור והאמום פכ״ג בכלים (משנ׳ א׳) פי׳ אמום דפוס (Typus) של מנעל. אמום של גודלי מצנפות . . . אמום של עושי סבאות בפ׳ כל כלי עץ (כלים ט״ז, ז׳) פורמ״א בלע״ז (Form, Leisten, it. forma; עיי׳ ע׳ טפס ד׳) וגודלי מצנפת עושין להם צורת ראש אדם וגודלין עליה המצנפת כדי לראותה אם היא נאה ואח״כ משימה על ראשו. פירוש[1] „של עושי סבאות תיכי חלילאתא שהן נעשין באמום״. [אחי״ה אלה דברי ר׳ האי גאון ז״ל, רק שהוא גורס. בסט״ה צד י״ג. סאיכות א״ד הסיאות י״א תיכי חלילאתא שהן נעשין כאמום[2]) שהוא קאלב [قالب Form] בט״ית. וכן בערו׳ כ״י ל״ד כעין זה גרס תחת סבאות [ובדפ״ר פעם א׳ טבאות] בכ״ף סכאות וצ״ל סאיכות כגי׳ רה״ג וכן בר״ש גרס אצל נוסח סבאות ג״כ שיאגות וצ״ל סיאכות. ואולי הוא ל״ע سياخ טעמו חנית. אבל פי׳ תיכי חלילאתא לא משמע כן שפירושו שרשרות וגדילים עיי׳ ע׳ חל י״ב ותיכי כמו אריג עיי׳ שבת נ״ז: ב״ק קי״ט: וע׳ אריג, אשר על כן אמרתי שיש לגרוס סבכות [בל״ע شباك בל״ס סביכא ,Geflecht] פי׳ רשת ושבכה והוא דמיון שלשלת אשר בה תסובכנה שערות נשים ולפנינו בכלים הגירס׳ סותות. ובדפוסי הע׳ בטעות המעתיקים הטבעות!].

*אֶימְמֵרְיָא (בל״י ἔμμηρος = Geissel פי׳ תערובה) כן גרס ערו׳ דפ״ר עיי׳ ע׳ אמר ז׳.

אֻמָּן (= אומן, אומנא, בל״ס מופלג במלאכה, חרש וחושב Künstler, Handwerker ואצל רז״ל גם מי שיש לו הרגל יד בעסקי מילה והקזת דם (Beschneider, Aderlasser האומנין קורין בראש האילן בפ״ב בברכות (ט״ז.) לא יעשה עמו באומן בנדרים בפ׳ אין בין המודר הנאה (פ״ד, מ״ד דמ״א.). פי׳ הנודר הנאה מחברו לא יעשה עמו באומנות מלאכת חפירה לבעל הבית לפי שכשמדיר חופר ומכה בארץ מרפה את הארץ ונוחה היא לחפור למודר שחופר אצלו ומהנהו וחכמים מתירין ברחוק שלא יהנהו בחפירתו. [אחי״ה והמפרשים רובם ככולם פי׳ בענין אחר עיי׳ ע׳ אמן ג׳]. לא עשה לרעהו רעה (תהלי׳ ט״ו, ג׳) שלא ירד לאומנות חבירו בס״ג דאלו הן הלוקין (מכות כ״ד. סנהדר׳ פ״א.). מפני שמאמן את ידו בר״ג דהבונה (שבת ק״ג. עיי׳ עוד ירושי׳ תרומ׳ פ״א ד״מ: אביו הוא שאימן על ידו. ושם עמוד ג׳: מאמן על ידיו) פי׳ מלמד ידו אומנות וקשו בה בני רחבה עליה ונדחית ופשיט אביי ורבא שכן מרדדי טסין[3]) עושין. [אחי״ה וצ״ל שכן מרדדי טסי המשכן עושין כן כ״ה בשבת. וכן גורס רבינו בע׳ רד א׳]. פי׳ מאמן מרגיל ידו לאותה מלאכה שכן מנהג מרקעי פחים כשמניחין הטס על הסדן מכין תחלה בקורנס על הסדן כשמתחיל במלאכה ולדברי רשב״ג מלאכה גמורה ולא דמי לנוטל מגל לקצור ולא קצר ולנוטל קורנס לרדד ולא רדד אלא אותה הכאה מלאכה חשובה היא. [אחי״ה כפי׳ הערוך זה נמצא בחיד׳ הרשב״א לסוגי׳ בשם רה״ג ז״ל ע״ש[4]) ועיי׳ בירוש׳ שבת פי״ב סה״א]. מוריים אומן בגמ׳ דהמוריים בפ׳ אין מעמידין (ע״ז ל״ד: ת״ר מוריים אומן מותר ר׳ יהודה בן גמליאל משום ר׳ חנניה בן גמליאל אף חילק אומן. פי׳ מוריים שמן היוצא מן הדגים ומוכרין אותה ללפת בו את הפת ושל גוי אומן מותר לקנות דכיון שדרכו

---

[1]) כ״ה לנכון בדפ״ר. [2]) כן הגי׳ ג״כ בסנהי׳ ורש״י שם ולפי זה הוא ל״י ὁμός פי׳ דומה והשם ὁμοίωμα דמות ודמיון אולי הוא בעצמה אמום של ע׳ שלנו. [3]) בכ״י ב״ר בט״ס גמורי׳ שכן מדר דרי׳ גוסן! וכן בסמן לר׳ דרי׳ ולא ברד! צ״ל לרדד ולא רדד. [4]) וכן העיר בעל לימוד ע׳ וע״ש צד צ״א היאך מיושב עפ״י רבינו קושי׳ הר״ן בתי׳.

למכור לישראל אין מערב בו יין דמתיירא שלא יקנו ממנו. חילק אומן [פי'] דגים קטנים ביותר והן טהורין וכיון שהוא אומן העשוי למכור לישראל אין מערב בו מין טמא דלא זבין ישראל מיניה [עיי' ע' חלק ה']. תני אבימי בריה דר' אבהו (ע"ז שם) המוריים אומן הוא תני לה והוא אמר לה פעם ראשון ושני מותר ושלישי אסור. פי' פעם ראשנן ושני נפיש שמנייהו של דגים ולא מערבב בהו חמרא פעם שלישי דלא נפש שמנייהו מערב בהו חמרא ואסור. ויש ששונין מוריים אומן פי' השמנונית היוצא מן הדגים הכבושים במלח שני חלקים דגים וחלק א' מלח. ופי' מוריים אומן המתמצה מן הכלי דיוצא ראשון ושני כשהן כבושין בו מותר ששמנן של דגים ודישונן חזק מאוד אבל אחרי כן מכחיש בה הדגים ומתמעט שמנן וצריך להטיל עליהן יין לחזקם. [אחי"ה כפי' יש ששונין פירש"י ז"ל והתוספו' שם ד"ה מוריים פירשו כפירוש א' של רבינו מבלי הזכרת שמו]. אל אלהים ה' דבר ויקרא ארץ (תהלי' נ', א') [שלשתן שם אחד כאינש דאמר] אומניך, בניין, ארכיקטונס [צ"ל ארכיקטונים [1]] בירוש' בראש הרואה (פ"ט הל"א די"ג.). שתלא, טבחא ואומנא וספר מתא בפ' לא יחפור בגמ' דחנות שבחצר (ב"ב כ"א:) ובר"ג דהשואל (צ"ז. וב"מ שם ק"ט.). פי' שתלא דלא ידע למשתל גיבשו נטיעותיו. [אחי"ה ובזה הפי' מתורצת קושית התוספו' ב"ב שם ד"ה שתלא ופי' של נ"י עיי' הפשב"ע ז' :]. וכן הטבח שהגרים או הטריף הבשר. וכן אומן המוהל דלא מאיץ מילה כדבעי לה, כדאמרינן בשבת בפ' ר"א אומר (קל"ג:) אמר ר' פפא האי אומנא דלא מאיץ סכנה. [אחי"ה רבים וכן שלמים ובתוכם אמ"ו מהרז"פ [2]) ומהרמ"ם בעל חתם סופר עמדו וצווחו ככרוכיא על מציצה בפה בימינו ובררו דעתם שדעת התורה והדעת נוטה היכי דיש סכנה כגון בזמנינו ודאי לא אמר ר' פפא דינא ואדרבא הוי אמר האי אומן דמייץ סכנתא הוא ומעברינן ליה, אולם עיי' מה שכתב הרב הגאון מוהר"ר שמעון קוניטץ (סידאן) בעמ"ס אות ברית דיו"ז ס"ק ט'] וכן ספר מתא פי' לבלר שכותב שטרות של כל העיר שמפסיד בכתב הגי כולהו מעברינן להו מיד דפסידא דמפסרי תוב לא הדר. אחספא דאומנא בגמ' דמי שאחזו (גיטי' ס"ט.). קרנא דאומנא בר"ג דאלו הן הלוקין (מכות ט"ז:) פי' קרן של מקיז דם. [אחי"ה דע דב"מ צ"ז. ב"ב כ"א: סנהד' י"ז: פירש"י ז"ל אומנא ואומן: מקיז דם, ובב"מ ק"ט. פי' מוהל תינוקות]. (א"ב ל"מ זה מעשה ידי אמן, שה"ש ז', ב'). [אחי"ה אומן, אומנא ואומנות נזכרים עוד בב"ר רפ"א (הובא בילק' משלי תתקמ"ב) בנוהג שבעולם מב"ו בונה פלטין אינו בונה אותה מדעת עצמו אלא מדעת אומן והאומן אינו בונה אותה וכ'. סנהד' כ"ט. (ילק' מלכי' רכ"ב), שב שני הוה כפנא ואבבא דאומנא לא חליף. ברכ' מ"ג: כל אחד ואחד יפה לו הקב"ה אומנותו בפניו. ברכו' ס"ג. (קידושי פ"ב. עיי' ע' תלמיותא) לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה וקלה וכ'. פסחי' ס"ה. (קידושי פ"ב: ב"ב ט"ז:) אשרי מי שאומנתו בסם אוי לו מי שאומנתו בורסי. קידוש' כ"ט. כל שאינו מלמדו אומנות מלמדו ליסטות. ושם פ"ב. לא ילמד בנו אומנות הנשים וכ' שאין אומנות שאין בה עניות וכ' ראיתי חיי ועוף שיש להם אומנות וכ' לא ילמד חמר גמל וכ' שאומנתם אומנת ליסטים. שם: אין לך אומנות שעוברת מן העולם . . . אשרי באומנות מעולה או באומנת פגומה וכ'. ערכי' ט"ז: לא ישנה אדם מאומנתו ומאומנות אבותיו. סנהדר' פ"א. שלא ירד לאומנת חבירו. חולי' פ"ט. מה אומנתו של אדם בעה"ז ישים עצמו כאלם. ב"ב קמ"ד: נפל לאומנות. ירו' סוכ' קל"ם פ"ה דנ"ה ע"ד דרש באמונתם (ר"ה א' ט', כ"ב) באומנותם. והקבוץ אומניות בכורי' פ"ג מ"ג בעלי אומניות. עיי' ע' בעל אומן. ב"ר קלס"פ כ"ד כל האומניות אדה"ר למדם. ש"ר פמ"ז כל הצדיקים באו באומניות על הקב"ה. במ"ר רפט"ו והיה קורא אומניות וכן תנחומ' בהעלתך. — אומנותא כמו אומנות. עיי' מכו' ח': גמר אומנותא אחריתי. ירו' גיטי' פ"ד הל"ז דכ"ח ע"ד בעי דא אמנותא צ"ל כעין דא אומנותא. ושם פ"ח דמ"ז: באילין דיהבון בניהון לאומנותא וכ'. קהל"ר פ' מה יתרון: הואיל ועתים עתים הן מתני אומנה באומנותיה וכשירה בכשרותיה].

אָמֵן (מל"מ תואר הפעל ועוד מלת הקריאה לחיזוק התקוה ולקיום השבועה wahr! wohl! Amen! בל"ס אמין ובל"ע آمين) אין עונין אמן יתומה בר"ג דשלשה שאכלו (ברכות מ"ז. תוספו' מגילי פ"ג).

---

[1]) כ"ה בכ"י ו"ו ודפ"ר רק שם נפרדה המלה בט"ס ארכי קטונים וכן נפרדה בדפ"ע וכ"י ב"ר ארניק טונס ובירו' ברכו' יצא לאור ע"י הרב החכם ר"מ לעמאן גי' המהרש"ם ארכי טקטנן צ"ל ארכיטקטון כגי' רבינו בע' ארך, ע"ש. וכ"ה בכאן רק בקבוץ ארכי[ט]קטונים ואות ט' נשמט בט"ס או בטעות מדפיסים מחסרון ידיעת הלשון. [2]) עיי' מ"ע שלו הנקרא ציימשריפט ח"ב רצ"ב והלאה וכן במ"ע מאגאטשריפט חי"ב קנ"ג ועיי' עוד תשובי' מהרמ"ם ז"ל בכוכבי יצחק שנת 1862. ועתה בא לידי מ"ע איזרי' וואכענשריפט מוציאו לאור הרב החכם טרייענפעלז ושם בסי' י', י"ד, ט"ו, ט"ז דבר הרב המו"ל נכוחות בנידן שלנו.

קשיא ליה לר׳ נסים ז״ל אהא דגרסינן בהחליל (סוכה נ״א:) כיון שהגיע לענות אמן הלה מניף בסודרין והני לא שמעי הברכה אלא בהנפת הסודרין יודעין עונת אמן ועונין אמן יתומה. ופריק הא דתניא (ירוש׳ ברכו׳ פ״ת הל״ם די״ב ע״ג) אין עונין אמן יתומה מפרשי בני מערבא שעל מי שחייב באותה ברכה קאמר ובעניתו אמן יצא ידי חובתו וצריך שישמע הברכה ואח״כ יענה אמן והא דעונין אמן במניפת הסודרין בקריאת ספר תורה ולא בתפלה ולא בדבר ששליח צבור מוציא את הרבים ידי חובתן [והובאה דעה זו בשם רבינו מהגמיי״מ עיי׳ בשלטי גבורים לברכו׳ פ״ז] וכך מפורש בגמ׳ דסוכ׳ דבני מערבא (ירו׳ סוכה פ״ה הל״א דנ״ה ע״ג) בימא של עץ באמצע וחזן הכנסת עומד עליה ועומד אחד מהן לקרות בתורה. [אחי״ה ר׳ נסים ז״ל תפס לשון דירו׳ סוכ׳ כיבבבלי סוכ׳ נ״א: חסר לקרות בתורה] והיה הממונה מניף בסודרין והן עונין אמן. [אחי״ה ועיי׳ תוספות סוכה נ״ב. ד״ה וכיון וברכו׳ מ״ז. ד״ה אמן ושם לא הזכירו את רבינו]. ובברכו׳ [ירושלמי] בס״פ אלו דברים (ירוש׳ ברכו׳ שם ועיי׳ תוספו׳ סוכה נ״ב. ד״ה וכיון) איזו היא אמן יתומה רב הונא אמר הן הן דמחייב למברכה ולא ידע מה הוא עני. [אחי״ה דברי ר׳ נסים ז״ל עיי׳ בספר המפתח לברכו׳ צד י״ג והרב המו״ל פי׳ כונתו עפ״י הערוך. אבל שם הלשון של ר׳ נסים קצרה מאוד, וברוחב ביאור הובא באו״ז הלכ׳ סעודה סי׳ קצ״ג. ע״ש שהביא לש׳ ירו׳ דיתיב מברכה וכתב על זה: ולא אתברר לי. ועיי׳ גם הרא״ש ברכו׳ פ״ז סי׳ י״ז. אבל ברי״ף ברכו׳ פ״ז הגי׳ בירו׳ דמחייב]. רב כהן צדק גאון אמר חייבין הציבור לשתוק ולשמע כל ברכה וברכה מפי החזן ואח״כ יענה אמן כי העונה אמן ולא שמע הברכה היא אמן יתומה. חטופה שחטף ואמר אמן קודם שתכלה הברכה מפי המברך. קטופה שפסק אמן לשתים. [אחי״ה עיי׳ ברכות בבלי וירושׁ׳ הנ״ל ובסדור ר״ע גאון דט״ו: ובטור סי׳ קכ״ד וברבינו בחיי פ׳ בשלח דכ״ה דפ׳ ווארשא — ובהגהות לרא״ש ברכות פ״ז סי׳ י״ז כתב ד״ח וז״ל וכתב רב׳ האי מי ששמע רבים מישראל שאומרים אמן בוודאי שמעו הברכה כתקנה ואין חוששין לאמן יתומה וכ״כ אם שמע קדושה וקדיש וברכו אבל לא אם שמע מיחיד. — ונזכר עוד אמן: ברכו׳ מ״ה. לעונה אמן שלא יגביה קולו וכ׳ ושם: העונה אמן אחר ברכותיו. שם נ״ג: גדול העונה אמן יותר מהמברך . . . אחר הכל עונין אמן חוץ מתנקות של ב״ר. שם ס״ג. אין עונין אמן במקדש. שבת קי״ט: ומלאך רע עונה אמן בעל כרחו. ושם כל העונה אמן בכל כחו וכ׳. כתובו׳ ס״ו: כך תפסקו לבנותיכם וענו אחריה אמן. שבועו׳ ל״ו. אמן בו שבועה בו וכ׳. שם כ״ט: כל העונה אמן אחר שבועה כמוציא שבועה בפיו דמי דכתיב וכ׳. ע״ז ס״ה. אמר רבא אמן. במ״ר פ״ד כל העם עונין אחר העובר לפני התיבה אמן הללויה. אמן הזה יש בו ג׳ אספליות עיי׳ ע׳ אספליא. קהל״ר פ׳ עיר קטנה: שבשעה הזקן יושב ודורש ועונין אחריו אמן יהא שמו הגדול מבורך וכ׳. מדר׳ משלי פ״י . . שבשעה שהן עונין אמן יהא שמיה רבה . . ושבת הנ״ל כל העונה אמן יהא שמיה רבה מברך בכל כחו קורעים לו גזר דינו].

אַמָן (אומן כמו אַמִּין בל״פ آمون פאה ושפה והגבלת איזה דבר Rand, Umgebung, Umkreis) ונותנין פיאה מכל אומן ואומן בפ׳ הפיאה ניתנת (פ״ד, מ״ה). הפועלין אוכלין בהליכתן מאומן לאומן בב״מ בפ׳ השוכר את הפועלין (צ״א:). פי׳ מאומן לאומן משורא לשורא והן אוציאתא דהשותפין (ב״ב י״ב.) ת״י פאת שדך (ויקי י״ט, ט׳) אומניא סחריא [אחי״ה בל״פ آمون صحرا Rand des Feldes כן הגירס׳ היותר נכונה של כ״י ערו׳ ב״ר; ושאר כ״י ודפוסי׳ אחריא, דפ״ר אחדיא וגם תרג׳ ירו׳ חדא, וכל אלו הנוסחאות אין להן שחר ובלי ספק מחסרון ידיעת המעתיקים שבשו סחריא שטעמו בל״פ וערבי׳ صحراء שדה וכתבו אחריא] ת״י פאת ראשכם (שם פסו׳ כ״ז) אומניא דרישיכון. [אחי״ה ולפע״ד בכל המקומות האלה צ״ל אמון תחת אומן והוא ממש ל״פ כדאמרן. וכן ב״מ פ״ט: ראשי אומניות ופירש״י ז״ל ראשי שורות הכרם בל׳ ארמי אוצייתא [עיי׳ ע׳ אצי] והוא ממש כפי׳ רבינו. וכבר העירותי בע׳ אונן שגירסת רבינו כאן כמו בב״מ מאומן לאומן אולי לעיל ט״ס הוא מאוונא תחת מאמנא כי נקל הוא להשתבש מן מ״ם לשני וואוין. או י״ל שב׳ נוסחאות היו לפני רבינו ויאחז צדיק דרכו להציגם בשינוים לפני קורא המבין. אבל מה שהביא רבינו בע׳ אמן א׳ לא יעשה עמו באומן (נדרים מ״א:) מל׳ אומנות משנה הוא וטעמו ג״כ שורה ופיאה כמו שפירשו שם כל המבארים רמב״ם, מיוחס לרש״י, [מענה] רא״ש, ור״ן. עיי׳ באריכו׳ ע״מ דקכ״א].

אָמַן (מל״פ آمنه אֲסיפה וקביצה, חמרים Haufen ותואר השם آمون gehäuft) האגוזים שאמנן בעוקצים פ׳ זיתים שכבשן (פ״ב מ״ה) פי׳ אמנן קיבצם. ויש ששונין „האגוזים שחמרן והבצלים שעמרן ופי׳ חמרן כמו חמרים (שמות ח׳, י׳) עמרן כמו קבצם כעמיר גרנה״ (מיכה ד׳, י״ב). [אחי״ה וזאת דעת רה״ג ז״ל בפי׳ לסט״ה דמ״ה, ועיי׳ ר״ש לעוקצי׳ שם, והרמב״ם ורע״ב פי׳ מל׳ ויהי אומן

את הדס׳ה (אסתר ב׳, ז׳) ויותר טוב לגזור מל״מ יתר האמון (ירמי׳ נ״ב, ט״ו) פי׳ המון כתרגומו ועיי׳ פירש״י שם, אבל ניכרים דברי אמת שהוא ל״פ כאשר רשמנו וטעמו קבץ לחמרים]׃

1 אָמוֹן (שם הפרטי Ammon וכינוי לעיר Theben ושם השלם נא אמון עיי״ע אלכסנדריא) התיטבי מנא אמון בנחום [1] (ג׳, ח׳) תרג׳ האת טבא מאלכסנדריא רבתא. ובב״ר (רפ״א והובא בילק׳ משלי ח׳ רמז תתקמ״ב) פי׳ אמון בד׳ ענינים אמון פדגוג, אמון מוצנע, אמון מכוסה, אמון רבתי. [אחי״ה לא אכחד תחת לשוני אם גם ד׳ ענינים נשענים על מִקראות שונים לדעתי על ענין אחד כיוונו. דע שחוקרי קדמוניות ברור ולבנו שעיקר הוראת שם אליל אמון או מל״י ἄμμος חול, או מלשון קופטית נגזרה וטעמה ספון וטמון ומכוסה. ונ״ל שהיא היא כוונת ב״ר אמון מכוסה אמון מוצנע. ואין כאן מקום להאריך [2])]׃

*2 אָמוֹן (עיר בתחום צור אולי חמון של מקרא) בירו׳ דמאי פ״ב דכ״ב ע״ד מנה בין עיירות אסורות בתחום צור׃ אמון ומזי. ונשנה עוד בתוספת׳ שביעית פ״ד ויש שם כמה שנויים בנוסחאות תחת אמון׃ בית מזל כריא (ובכ״י ו״ו עומק), ותחת מזי׃ ועמק מזל (וכ״י ו״ו ומזין) — ושם עיר שוה לדעת מהרי״ש (דאס ה. לאנד קנ״ג.) עם עיר חמון (יהושע י״ט, כ״ח, ד״ה א׳ ו׳, ס״א) שמונחת בחלקו של נפתלי או אשר וקרובה לתחומה של צור ונקראת ג״כ חמת דאר (יהושי כ״א, ל״ב) ודעתי נוטה לדעת החכם הנ״ל רק יש לי בה השערה אחרת וזאת היא כי אמון ממש ל״י [ἀμνός] איל דיכרין (männl. Schaf, Widder) ונקרא כן בעבור שהיה שם מקדם היכל לאליל אמון שהאליל זה ג״כ בדמות תיש ואיל דיכרין היה מצוייר כנודע לכל מבין קדמונית. וראיה שתחת אמון גורס תוספת׳ דשביעית הנ״ל בית מזל כריא (לפי גירס׳ אמיתית שזכרנו) וכריא הוא ג״כ ל״י κριός איל דיכרין וזה מה שאי׳ בתמור׳ כ״ח׃ בית גדיא קורין אותו בית כריא (לגירס׳ רבינו בע׳ בית גליא ע״ש), פי׳ בית גדיא מל׳ גדי Ziegenbock; או מל׳ גד׃ מזל. וזה השני עיקר ובתוספתא דשביעית שני השמות יחדיו ידובקו בית מזל כריא. ויהיה בית מזל הוראת טעם למה שבני חמת דאר או חמון כורעים ומשתחוים לאליל אחד מוקדש לאמון שנופל על לשון חמון, וצורת האליל היתה כְּרִיָא ר״ל κριός איל דיכרין כצורת אליל אמון Ammon שדברנו בו בע׳ הקדום. ועתה נראה אור בהיר במאמר א׳ אשר עדנה חושך ישופנו והוא בסנהד׳ ס״ג׃ אנשי חמת עשו את אשימא (מ״ב י״ז, ל׳) ומאי ניהו ברחא קרחא עיי׳ ע׳ אשימא ושם פי׳ רבינו ברחא תיש. וכן הוא בל״ס ופרסי עיי׳ ע׳ ברחא. וראה עד כמה תתאמת חקירתנו שהוכחנו ברור כשמש מה שהיתה קבלת אבותיהם בידיהם בענין זה לפני חז״ל, כי לשני שמות אמון, ומזי מקדים עוד שם עיר אחרת והיא בירו׳ דמאי שם ראש מיא תוספתא שביעית כ״י ו״ו ריש מיא ובדפוסי׳ אשמיא והנוס׳ האחרונה חביבה ולפ״ד נקרא׳ העיר על שם אליל אשימא שעשו לעצמן אנשי חמת ובהיותה קרובה לעיר אמון (חמון = חמת דאר) ששם האליל בדמות תיש נעבד כדאמרן על כן יחסו רבותנו בעלי תלמוד לאליל אשימא ג״כ דמות תיש ואמרו ומאי ניהו (כך גירס׳ ישר׳ של רבינו בע׳ אשימא) ברחא קרחא. וכן מפורש אשימא בירו׳ ע״ז פ״ג דמ״ב ע״ד עי׳ אימרא עיי״ע אמר א׳׃

1 אֲמָנָה [3] (מל״מ ופי׳ קיום והבטחה Vertrauen, Glaubhaftigkeit וכ״ה בל״ע امانة שְׁטָר אמנה בל״ע امان Sicherheitswechsel) אמנה היו דברינו בגמ׳ (דעדים) [צ״ל דארים] בפ׳ חזקת הבתים (ב״ב מ״ח׃ כתוב׳ י״ט׃) שטר אמנה בגמ׳ דמי שמת (ב״ב קנ״ד׃) ובגמ׳ דהאשה שנתאלמנה בכתובות (י״ט. ירו׳ כתוב׳ פ״ב דכ״ו׃). ובגמ׳ דבכל כותבין בהמביא גט שני (גיטי׳ י״ט׃). הנושא והנותן באמונה בגמ׳ מי שהוטל בפ׳ הזהב (ב״מ נ״א׃). אמנה [היתה לי] ביני לבינו בס״ג דהכותב לאשתו (כתובי פ״ז׃). עושין אמנה בפירות ואין עושין אמנה בדמים בגמ׳ דאיזהו נשך ואי זה הוא תרבית (ב״מ ס״ג.), ובגמ׳ דסמוך להגוזל את חבירו בס׳ הגוזל עצים (ב״ק ק״ג.). פי׳ שטר אמנה׃ כתוב לי שטר חוב על עצמך והאמן לי עד זמן פלוני ואתן לך הממון פי׳ אמנה היה דברינו מר בר ר׳ אשי אמר אפי׳ מעידין עדי מודעא עדות ע״פ מנו דאי בעו כתבי למודעא השתא נאמנין ומרעי ליה לשטרא דמקנא מ״מ כיון שמעידין כי אנסיה במכירה כי האי גוונא ניתן להכתב שטר מכירה וכיון שניתן להכתב נאמנין ולא דמי לשטר אמנה דשטר אמנה לא כתבי אנשי וכיון שלא ניתן להכתב אע״ג דאמרי עדי השטר אמנה היו הדברים ביניהן אין נאמנין דקיימא לן כוותיה. [אחי״ה עיי׳ ב״ב שם, וכתוב׳ י״ט׃ בתוספות ד״ה אמר ששם פי׳ ר״י כערוך]. פי׳ הנושא והנותן באמונה

---

[1]) הך מלה בדפ״ע בט״ס אהר מלת רבתא. [2]) ומי שרוצה לעמוד על הענינים האלה יעיין סערויאוס לאיניאס די׳ קצ״ו; גיזיניאוס תיזוירוס ח״א קט״ו: קרייצער סימבאליק ח״ב, ר״פ והלאה. [3]) בכ״י ו״ו ול״ד ובקצי׳ דפ״ע הערך זה נכלל בע׳ אמן אבל בדפ׳ וויניצי׳ ופיזי׳ כאן התחלת ערך חדש וכ״ה נכון.

וכ' באמונה כגון שא"ל אני [1] מאמינך הודיעני בכמה קנית חפץ זה [עיי' בתוספו' ב"מ שם ד"ה הנושא שפי' כרבינו נגד רש"י ז"ל] ואני מרויחך כך וכך אמרו. חכמים כגון זה אם קנה י' יריעות בי' דינרין ויש בהן שאין שוות דינר אלא פחות ויש ששוות יותר מדינר לא יחשוב הרעות באמנה ויאמר לו י' קניתי בי' דינר ויחשוב לו כל אחת בדינר והיפות בשמותם לפי ששוות יותר מדינר אלא או כולם באמונה או כולם בשומא ואם יחשבם לו באמונה מעלה לו יתר על הריוח שנתרצה לתת לו שכר כתף ושכר חמר ושכר פונדק וכוללם בדמי הקניה כי, אלו כולם על דמי הסחורה הן חשובין אבל שכר עצמו אינו מעלה לו שכבר נתן לו שכרו משלם בעל הסחורה. עושין אמנה בפירות פי' המוכר כשעומד באמונתו ונותן לקונה חטים כשהתנה עמו אע"פ ששוה עכשיו יותר ויותר אבל אם נתן לו מעות כמו ששוות עכשיו לא יטול מפני מראית העין וזהו אין עושין אמנה בדמין. [אחי"ה וכן נמצא אמנה בב"ר פל"ב, מ"א, נ"ב, ק' ע"ש].

2 אֲמָנָה (שם פרטי לנהר נובע מהרי Banias ונקרא הנהר ג"כ Banas) ועד הנהר ועד אמנה כפ' שלש ארצות בשביעית (ס"ו מ"א) כמו תשורי מראש אמנה (שה"ש ד', ח'). [אחי"ה וכן בחלה ד' ח' מן הנהר ועד אמנה ולפנים שתי חלות וכ' ובירוש' גרס מאמנום ועיי' בפי' הרא"ש וכן בשביעית הנ"ל גרס הרמב"ם אצל הנוסח אמנה ג"כ אמנום וכן בר"ש. וכן אית' בכ"י מ' (ד"ס שביעי' י"ד :) ובאמת גם בערוך דפ"ר, וניצ' ופיז' איתא אמנם ובע' סמנים גרס הערוך דפ"ר ג"כ בחלה אמנם. ולדעתי בא לגירס' זו מהתחלפות נהר אמנה עם טור אומנום (אומנוס. ע"ש). ומקום מבוע נהר אמנה הוא אצל כפר בית אל גאנא בין הרי באנאס ונקרא הנהר ג"כ בפי היושבים אלברדי [البردى] ר"ל הקר משום קרירות מימיו ובפי חכמי יונים נקרא Χρυσορρόης כלומר נהר זהב ואצל כפר דומר נפרד לשלשה ראשים שם האחת בַּרַאדַא ושם השני באנאס והוא אֲבָנָה (מ"ב ה', י"ב לפי כתיב, והקרי אמנה) ועל ידי נהר זה תתגדל הדרת דמשק ונאדר יפיה ונתהוה כגן ד'. עיי' מהרי"ש דה"ל צד ל"א. וויענער רוו"ב ח"ב צד קצ"ד].

*3 אֲמָנָה (שם פרטי להר שנקרא Amanus) בש"ר פכ"ג דרש שה"ש ד', ח' מראש אמנה הר הוא ושמו אמנה עד אותו ההר א"י וכ' עיי' ע' אמונס.

אומוֹנְיָא (בל"י ὁμονία Gleichheit, Einigkeit) עיי' ע' הומוניא. [אחי"ה ושם לא הביא ר"ב מאומה מגירסת אומוניא אבל נמצא באסתר רב' פ' גם ושתי : וכולן עשו ישראל אומוניאה ועבדו אותן, פי' דעת והסכמה אחת].

אוּמְנוּס (הר Amanus) ת"י מהר ההר (במדבי כ', כ"ב, דברי' ל"ב, נ') מטוורוס אומנוס. [אחי"ה בירו' חלה ד', ח' ד"ס. איתא טוורס אמנם וצ"ל אמנס. בתוספתא תרומו' פ"ב ותוספתא חלה פ"ב, וגיטי' ח'. איתא אַמַנוּן [וכ"ה בל"ס]. ורבינו בערך סמנים גורס אמנים ונ"א סמנים. והר אַמַנוּס חלק ההר טוורוס Taurus מצד צפונית מערבית נמשך עד סוריא ונקרא ג"כ גִ'יבל נור, דורדון וגיאור דאגה ומחבר הרי טוורוס עם הרי א"י וסוריא. ולדעת החכ' שווארץ (ה. ל'. ד"ו) כפר קפלדיא (ירו' שביעי' ו', א' דל"ו ע"ד, ושם וגיטין ח'. איתא באות רי"ש) שוה בעיר קפלדיא אשר תכונתה כגיבל נור].

*אִימוֹנִים ט"ס תחת אמאום עיי' ערכו.

*אִימְנוֹן (בל"י ὕμνος שיר של שבח Feiergesang, Hymmus) בילק' תהלים פ"ד ד"ה, נשקו רמז תרכ"ג ובמד' תהלים פ"ג הלכו בני המדינה ואמרו אימנון (נ"א הימנון) למלך וכו' עיי' ע' המנון.

*אָמוֹם (שם כפר אחד) בירו' סוטה פ"ז דכ"א ע"ג ר"ש בן יהודה איש כפר אמום אולי הוא כפר אימי דירו' נדרים פ"ד הל"ט דל"ח ע"ד.

אִמְפִּלְיָא (בל"י האמצעי ἐμπίλια, בל"ר impilia Filzschuhe נעלים הנעשים מצמר עב, מן השם πῖλος Filz) חלצה באמפליא חליצתה פסולה ביבמו' בפ' מצות חליצה (ק"א.). אמפליא פימלניא ס"א אנפליא בפ' הבגד מטמא (כלים כ"ז, ו'). פי' בגמ' דמצות חליצ' (שם ק"ב : ועיי' בירו' יבמו' פי"ב הל"א די"ב ע"ג ושם איתא אמפילייא . . . אנפילייא' וירו' יומא פ"ח הל"א דמ"ד ע"ד איתא אמפליא) כאן באמפליא של בגד כאן באמפליא של עור והן מנעלים קטנים שחופין את רוב הרגל. ורב מצליח [2] פי' עור הוא ועושין אותה בארץ ספרד מכניסין בו רגליהן ומגיע עד הקרסלים וכשהן מבגד צמר נקראו עדילרין [אחי"ה כן גרס רבינו ג"כ בע' סוורק ובע' עדלר אבל הנכון ערדלין. וכ"ה בגמ' וברש"י לביצ' ט"ו. ועיי' שם פי' של תשוב' הגאונים. ומלת נמטי שם ויומ' ס"ט. הוא בל"פ نمد פי' בל"א פילצוואללע ויפה פירש"י ליומ' שם לבד ולועזו פלטר"א והוא בל"צ Filz, feutre.

[1]) בדפ"ר איני. [2]) עיי"ע אבלת והערה שם.

וגי' ערדלין אי' עוד בכ"י ערוך ו"ו בכאן וכ"ה בכ"י מ' לביצ' אך שם אי' ערדילין (עיי' ד"ס שם צד ט"ו: אות ג'.] בלישנ' דרבנ' ובלע"ז פידו"לי. [אחי"ה ובענין מלות הזרות הנ"ל דע שתיבת ערדל כמו ערדר והוא ל"י האמצעי [1]) ἀρτάριον ὀρτάριον פי' Pantoffel, unter die Füsse gebundene Sandallen ותיבת פידו"לי הוא בלאי"ט pedúle מן ל"י האמצ' πεδοῦλια, πέδιλον; Sohle, Sandale, fascia pedules, pedales ובל"ר (ועיי' עט"ש למהרי"ף צד ל'.). ובע' גרב ב' הביא רבינו ג"כ הלעז פדו"לי ועוד שם ל' ישמ' גורב. וכן פי' ממש הרמ"בם לכלים כ"ז, ו': „אלגורב בל"ע" והוא الجورب ובמו כן בל"פ جربه. ורה"ג לכלי' שם (בסד"ט צד י"ט) אמפליא: פי' הן עדרילין [וצ"ל ערדילין] ופי' בטיית גואריב עכ"ל, ומלת גואריב הוא קבוץ מהיחיד גורבה בל"ע ופי' Socken]. (א"ב פי' בל"ר מנעלים של צמר שוע ופעמים מחפים הצמר בעור). [אחי"ה וכנ"ה בירו' תענית פ"א דס"ד ע"ג אנפיליא של בגד . . . אנפיליא של עור. גיטי' כ"ה. אנפיליא פסולות. נדרים נ"ה: אנפליא ופליניא עיי' ע' פלניא וע' פמלנייא על עיקר הגירס'. וש"ר ר"פ נ"א . . לא היה נכנס לא בפרגוד חפות ולא באנפליא. וביבמות ק"ב: באנפיליא. ובשקלי' פ"ג הל"ב איתא לא בפרגוד חפות ולא במנעל. עיי' ברכו' ס"ב: והקבוץ אנפילאות שבת ק"כ. ואנפלאות ב"ר פס"א. אמפליות ירו' שבת פט"ז דט"ו ע"ד. ועיי' ע' אנפליא].

אֲמַפּוּלִי (בל"ר mappula מטפחת קטנה לתת בה מעות לשמור Tüchlein, Mäntelchen) נתתיו לך ונתתו באמפולי [לפנינו אית' באונפולי ἀναβολή Umwurf, Mantel ?] שלך בשבועות פרק כל הנשבעין (מ"ה.). פי' רב מצליח נתתיו בדמי הסמיכה מלשון ותכסהו בשמיכה (שופטי' ד', י"ח) ובלע"ז פרגל"א [eine Sorte weisser Baumwoll-zeuge = percale] וי"א כלי שנותנין בו החנוני מעותיו. [אחי"ה וכן פירש"י ז"ל תיק θήκη Geld-kasse] העשוי למעות. ורמ"ל הכנים דברי רש"י ז"ל בלי הזכרת שמו לפנים בדברי רבינו בע"ה.] ובלע"ז מפול"ו.

אֲמְפּוּמְיוֹת [2]) [צ"ל אֲמְפּוּטֵיוֹת] (בל"י ἔμφωτον ἐμφώτειος פי' ברור ובהיר licht, hell, klar) בברייתא דר"א פמ"ב וחלונות אמפומיות בין שביל לשביל והיו רואין אלו את אלו פי' וכ'. [אחי"ה סירוס מאמר ראיתי כאן, ודע שכך גירס' בריית' דר"א ראוך מים יחילו ר"א אומר ביום שנקוו המים בו ביום נקפאו ונעשו לי"ב שבילים שהם כנגד י"ב שבטים ונעשו חומות מים ובין שביל ושביל חלונות והיו רואין אלו את אלו עכ"ל. ותיבה שלנו חסר בדפוסים מחסרון הידיעה ורבינו הביאו וכן צ"ל: „בברייתא דר' אליעזר פרק מ"ב בין שביל לשביל חלונות אמפומיות [3]) והיו רואין אלו את אלו. פי' חלונות פתוחות מצד לצד". ונראה לי ברור שתחת אמפומיות צ"ל אמפוטיות שהוא בל"י ברה ומאיר. וראיה שרבינו בע' אפומטא שונה בעצמו בנ"א (לפי כ"י ו"ו וה"ב) אמפוטמא וכן הוא באמת בילק' שמואל רמז קנ"ב מפסיקת' ויהי בשלח ונרשם שם בגליון פי' חלונות פתוחות מעבר לעבר; ופי' המלות לקח בלי ספק את דבריו אלה מערוך ע' שלנו. ועיי' עוד פירושינו לע' אפומטא. וראיה מופתית לתיקונינו מהך שדרש בילק' יונה רמז תק"נ שעיני הדג היו „כחלונות אמר פטיות מאירות" ובלי ספק צ"ל אמפוטיות [4]) ἐμφώτειος פי' מאירות. ותיבה זרה עם פירושה הטובה מתוך הגהת איזה חכם באה מגליון לפנים רק משובשת מלת אמפוטיות ע"י הדפוס].

אֲמְפּוּרִין [5]) (בל"י ἔμφρων Verständiger, Scharfsinniger) ולטושם ולאמים (בראשי' כ"ה, ג') תרג' (ת"י א') אמפורין ורישי אומין, וכן בב"ר (פס"א ושם אית' לופרין). (א"ב פי' בל"י ἔμποροι, סוחרים). [אחי"ה ואחרי שתרג' אשורים: תגרין אינו נראה לי להיות כר"ב].

☞ **אִמְפֶּרַטוֹר** (מלך ומושל בל"ר Imperator) מדרש איכה היו צריה לראש (פ"א, ה') ביבי דומיני אמפרטור [vive domine Imperator!] פי' בל"ר תחיה אדון מושל. ובלשון זה היו נוהגים ליתן שלום לקיסר. [אחי"ה ורבינו הביאו בע' דמיני עי"ש ונוסח הדפוס משובש וביבי מארי אפלטור! וכן טעה הרב מ"כ וכתב אמפר ואמפטור. וכן משובש הוא בתנחומ' פ' מקץ דס"ו. מה עשה רבינו הקדוש השכים אצלו (ר"ל אצל אנטונינוס) א"ל קירי ברא [צ"ל קירי כירא = Χαῖρε κύριε sei gegrüsst oh Herr] לאחר שעה נכנס אצלו א"ל אמפורטור [צ"ל אמפרטור וכו'].

אֲמַץ (כמו עמץ וטעמו. בל"ם ובל"ע غمض סתם את העין ובל"מ עצם עין verschliessen, die Augen zudrücken) אין מאמצין את המת וכל

1) עיי' באוצ' מילי' רוי' ובאו"ם יו' אמצי' מדוקאנג'ע ומיורסיאוס הך ערך שכתבו ממש כן: ἀρτάρια παρ' ἡμῖν οἱ τῶν ποδῶν πῖλοι ועיי' עוד פליניאוס י"ט, י'. 2) בע"מ קכ"ב ובהמשביר הך ע' ובעט"ש צד ט' מפורשת המלה באופן אחר ע"ש. 3) בדפ"ר אמפיביות. 4) עיי' על זה מאמרנו במ"ע דמ"ג חכ"א, תקצ"א. 5) כ"ה לנכון בעה"ק אבל בשדפ"ע אי' רק אמפר. ועל גזרת המלה עיי' עוד ספרי על העתקת פרסית של ריב"י טאווס צד פ"ה.

המאמץ עם יציאת נפש הרי זה שופך דמים בפ׳ שואל אדם בשבת (קנ״א:), פי׳ סותמין עיני המת, לאחר המיתה כדי שלא יהו עיניו פתוחות כענין שנא׳ (בראשי׳ מ״ו, ד׳) ויוסף ישית ידו על עיניך. (א״ב בנוסחאות דידן כתוב מעמץ). [אחי״ה לפנינו בדפוס אית׳ אין מעצמין . . . והמעצים וכן בגמ׳ ת״ר המעצמו אבל לפני הר״ב היה נוסח מעמצין וכן הוא בכ״י מ׳ וכ״ה במשניות ובר״ף אבל במשנ׳ דירושי׳ שבת ובמשניות נאפולי ופיזרו ובר״ף כ״י הגירסא אין מאמצין כגירס׳ רבינו וכן בשבת ע״ז: איבעיא להו מאמצין תנן או מעמצין עיי׳ בהגהות הגרי״ב וד״ס שבת דקפ״ג. ועיי׳ ע׳ עמץ. וגירסת אמצין נשנית ג״כ בתוספת׳ שבת פי״ח הרוצה לאמץ את עיני המת בשבת נופח יין בחוטמו ונותן שמן בשני ריסי עיניו והן מתאמצות מאליהן. ונמצא שורש אמץ בהוראת טעם אִמֵּץ בעברי לדוגמא סנהדרי׳ מ״ד: וירו׳ תעני׳ פ״ג הל״ז דס״ו ע״ד הכל יהו מאַמצין כחך. ובהשאילה מאמצי הלב סוטה מ״ז: ואומצי הלב תוספת׳ סוט׳ פי״ד. ועיי׳ עוד ע׳ עמץ].

אֻמָּץ (= אוּמצא בל״י ὠμός ובל״פ خام خامیز ובל״ע أمص، أميص בשר חי ואינו מבושל roh, ungekocht) בר אווא דחזי לאומצא בגמ׳ דחבילי קש במפנין (שבת קכ״ח.) אי בעי למיכל באומצא שפיר דמי בפ׳ כל הבשר בסמוך[1] המעלה את העוף (חולי׳ קי״ג.), פי׳ להיאכל נא. [אחי״ה רבינו גירס׳ הרי״ף היתה לו שגרס ואיבעיא לן הואיל ואיבלע דם באיברים מי שרי למיכל מיניה באומצא או לא. וכן גירס׳ הרא״ש ז״ל אבל רש״י ז״ל לא גרס לאומצא אלא גרים למיכל מיניה שרי או למיכל מיניה אסור. ולפי גירס׳ זו אפי׳ ע״י צלי ומליחה מיבעי׳ לן ועיי׳ פי׳ הר״ן ז״ל. ול״נ שאזל רש״י לטעמיה שפי׳ אומצא בשבת קכ״ח. קמ״ב: במלח חי; ובחולי׳ נ״ט. בההוא בר טביה . . . סבר למיכל מיניה באומצא: פי׳ רש״י ז״ל אינו צלי כל כך בתנור אלא מולחו מאוד וצולהו כל דהו. ונ״ל לחלק בפי׳ רש״י ז״ל דבבשר עוף כגון בשבת קכ״ח. קמ״ב: שרי אומצא היינו חי ולא בבשר בהמה שדווקא במליחת היטב וע״י צלי קצת שרי. והשתא אתי שפיר שלא גרס רש״י ז״ל בחולי׳ קי״ג. באומצא שמאחר בשובר מפרקת בהמה עסקינן בודאי לא שרי בחי בלא מליח׳ וצליאת קצת. ובזה הכל על מקומו יבוא בשלום]. אומצא ביעי מזירקא [בש״ס מיזרקי] בפ׳ גיד הנשה בגמ׳ נוהג בשליל (חולי׳ צ״ג:) בר״ג דכיצד צולי׳ (פסחי׳ ע״ד:), פי׳ אומצא דאסמיק [צ״ל אומצא דאסמיק פי׳] „חתיכה של בשר שהאדימה חתכיה ומלחיה אפי׳ לבשל בקדרה מותר שפדה בשפודא מידב דייב אחתיה אגומרי מישב שייב וכן הלכתא. ביעי[2] פי׳ בצים בקרמיהו חתכינהו ומלחינהו אפי׳ לקדרה שריין תלנהו בשפודא שרי מידב דייבן, אחתינהו אגומרי מישב שייבן ושרו, וכן הלכה. מזירקי[3] חתכינהו בדופקא[4] ומלחינהו אפי׳ לקדרה שריין תלנהו בשפודא מידב דייבן ושרו אנחינהו אגומרי מישב שייבן ושרי״. [אחי״ה כל אלו דברי ר״ח ז״ל הם בפי׳ על פסחי׳ דקכ״ב אבל בסיום פירושו כך הוא: תלנהו בשפודא בית שחיטה לתתאי מידב דיבן ושרו. וכגירס׳ ר״ח על סוגי׳ פסחים נמצא ג״כ בכ״י ב׳ מ׳ עיי׳ ד״ס פסחי׳ קי״א: שלפנינו בדפוסים חסרו מילות בקרמיהו ובדופקא ואית׳ בכ״י פסחי׳ ועיי׳ עוד תוס׳ פסחים הנ״ל ד״ה וכן ביעי. וכן גרסו רי״ף ורא״ש בחולי׳ צ״ג: ומחלוקת ראשוני׳ בהך דינא הובאה בב״י י״ד סי׳ ס״ז—. עיי׳ עוד המלה ברכו׳ מ״ה. חנקתיה אומצא. חולין מ״ד: אומצא מעלייתא. גיטי׳ ס״ט. שב אומצי].

*אִימְצִי כמו מצי וכן גרס רבינו בע׳ סג ד׳ תחת לא אימצי נכרי וכ׳ כתוב׳ ס״ב. ומזה הענין ולא אמצי למיתנא נדרי׳ פ״ט:

☞ אֶמְצַע (= מְצַע בל״ס מְצַעְתָא בל״י μέσος תוך Mitte) פרק שבעה (צ״ל שבעת) ימים (יומא מ״ז.) ר׳ יהוד׳ אומר המזבח ממוצע ועומד באמצע העזרה פי׳ בל״י תוך וחצי עיי׳ ע׳ מצע. [אחי״ה וכן ב״ב פ״א מ״א ומ״ב בונין את הכותל באמצע. ושם קע״ב. השכר לאמצע. ב״מ ע׳: יד נכרי באמצע. ירו׳ חגיג׳ רפ״ב דע״ז. יהלך באמצע. ירו׳ ע״ז פ״א מ׳. אצבע הגוי באמצע].

*אֶמְצָעוּת (Mitte = μεσότης) ירו׳ סנהד׳ רפ״א די״ח. מי״ם באמצעותה. וכן אֶמְצָעִית שביעי׳ ג׳, ד׳ האמצעית. ירו׳ ב״ב קל״ס פ״ג דכ״ג ע״ד אמצעיתה ירו׳ קידו׳ פ״א ד״ס ע״ד אמצעיתן. ירו׳ ב״ק קל״ס פ״ד ד״ד: ברישא ובסיפא ובאמצעיתא. והקבוץ אמצעיות ירו׳ ברכות פ״ב ד״ד ע״ד, ירו׳ כלאי׳ רפ״ד דכ״ט ע״ד, ירוש׳ נזיר פ״ט דנ״ז ע״ד.

---

[1]) כ״ה בדפ״ר אבל בשדפ״ע בט״ס ב ג מ׳. [2]) ובדפ״ע בט״ס וכן הילכתא פי׳ ביעי. [3]) פעם אחת כך אי׳ גם בפסחי׳ אבל בפעם ב׳ מיזרקי וגי׳ ר״ת בלי יו״ד וגי׳ כ״י מ׳ בט״ס מוריקא (עיי׳ ד״ס פסחי׳ קי״א: אות א׳) ועיי׳ עוד ע׳ מזרק א׳. ומשם נצטדק ג״כ גי׳ כ״י ו״ו ול״ד שגרסו כאן כפנים אבל בדפ״ע חסר כאן מתיבות וכן הלכה עד סוף הע׳. [4]) ובכ״י ב׳ מינכען (עיי׳ ד״ס שם) אי׳ בט״ס ברפק וזה קרוב לגי׳ כ״י ה״ב בעי׳ אטמא עיי׳ שם הערה ד׳.

*אֶמְצָעִי (תואר השם וכ״ה בל״ס מֶצְעָיָא das mittlere) ירו׳ עירו׳ פ״ה דכ״ב ע״ג ההנו אמצעי. ושם: היידנו אמצעי. ירו׳ פיאה פ״ב די״ז. האמצעיים שם פ״ג די״ז ע״ג האמצעיין.

☞ אֲמִיקְסִירוּס (בל״י ἡμίξηρος יבש חציו halbverdorrt) מדר׳ שה״ש פסקא אמרתי אעלה בתמר (ז׳ ט׳) ונעשה נבוכדנצר אימיקסירוס. פי׳ בל״י חציו שרוף. [אחי״ה לפנינו איתא אימוס שירוף. ויהיה אימוס ≐ המיסו = ἥμισυ חציו בל״י עיי׳ מ״כ. ובתנחומ׳ פ׳ צו׳ דקפ״ז: גירס׳ משובשת אימת שירוף. ובתנחומ׳ נח די״ט: ששה נסים נעשו וכ׳ ונפרץ הכבשן ונמק יסודו, ילק׳ דניאל רפ״ג ונומק סידו וסנהדרי׳ צ״ב: והומק סורו ופירש״י ז״ל והומק סידו סיד הכבשן וסיים: כך שמעתי ואולי מערוך ע׳ סר ג׳ יצא לו זה שפי׳ הומרק סידו כמו נימק סידו לפי גירס׳ ערוך דפ״ר. ובמדר׳ תהלי׳ מזמור כ״ב אית׳ כמ״ס נעשה אמכירוס וצ״ל אמקסירוס. ועיי׳ עוד מ״ש הרב החכם מהר״ש באבער במ״ע ישורון להרב קאבאק ח״א צד ל״א].

אִמַּר (=אִמְּרָא, אִימְּרָא פי׳ בל״ע امر בלש׳ שמרוני אמאר, בל״ס אֲמְרָא: שה Lamm) בפ״ק דר״ה (י״ח.) מאי כבני מרון (שם במשנה ט״ז.) כבני אימרנא. פי׳ כבני כבשים העוברים ע״י מונה. [אחי״ה אימרנא הם בל״ס אֲמְרוּנָא כבשים קטנים וכן משמע מירו׳ ר״ה פ״א ה״ג דנ״ז: כבני מרון . . כהדין דירין]. כאימרא כדירים כעצים כמזבח כהיכל כירושלים בפ״קדנדרים (י׳: וירו׳ נדרי׳ פ״א הל״ג דל״ז. ושם ובבלי כדיריים אבל בקידו׳ ביוד א׳) ובפ׳ האיש מקדש בגמ׳ דמקדש (צ״ל דהקדש). במזיד קידש (קידושי׳ נ״ד.). פי׳ הנודר בדבר ואמר הרי הוא עלי כאימרא ככבש של תמיד שהוא עולה כדירים כדיר של בהמות של קרבנות או כעצים של מערכה או כאשים של עולות הרי זה נדר כקרבן, כירושלים פליגי בה תרי תנאים אליבא דרבי יהודה (נדרי׳ י״א. קידו׳ נ״ד:) יש תנא שסבר כירושלים מקדשא אם נדר בה כמו שקידש המזבח כשנדרו בו ויש תנא שסבר לא מקדשא. [אחי״ה כן הוא לפי גירס׳ אמיתי כ״י ו״ו ול״ד ועיי׳ רש״י נדרי׳ י״א. ד״ה תרי. ובדפוסי הערוך בשינוי קצת]. (א״ב תרג׳ כל שה כל אמר). [אחי״ה וכן בעירוב׳ נ״ג: אמר למאן אמר למאן . . . או אימר לאתכסאה. ירו׳ ע״ז פ״ג דמ״ב ע״ד ואנשי חמת עשו את אשימא (מלכי׳ ב׳, י״ז, ל׳) אימרא[1]. וברבים: אִמְרַיָּא ירו׳ סנהד׳ פ״א די״ח ע״ד אימריא רכיכין. ובמד״ר פ״ב כד אינון עתירין באילין אִמְרַיָּא וכד אינון מסכינין וכ׳ עיי׳ ע׳ בזק. ובל׳ נקבה, אִימַּרְתָּא וכ״ה בל״ס. חולי׳ נ״א. ההיא אימרתא. ב״ר קל״ס פמ״ד חזירתא רעיא בי׳ ואימרתא לא בחד וכ״ה בתרג׳ ויק׳ ה׳, ו׳: במדב׳ ו׳, י״ד—. ירו׳ תעני׳ פ״א הל״ח דס״ט. שמונים חנויות של מוכרי טהרות היו בכפר-אימרא. פי׳ שם מקום והוא כמו בית טלאים (שמוא׳ א׳ ט״ו, ד׳) וכן כפר דיכריא בירו׳ תעני׳ שם. ועיי׳ שם פי׳ של הש״ס. — וְאִמַּר ואִמְּרָא מל״מ (עזרי ו׳, ט׳. י״ז; ז׳ י״ז) הוא].

אֲמַר=אִימְּרֵי ענינו כמו מרה, ומרי בל״מ כלומר מרד וכן בל״ע مرى heftig anregen, וקרוב לזה הענין מרח שפירושו בלש׳ שמרוני וסורי אמיץ וזד לב heftig, kühn sein) אמראי בקתא לבקא בגמ׳ הנשתבר וגליה באלו טרפות (חולי׳ נ״ח: ושם אית׳ אימרא בקתא מבקא. והדין עם רבינו עיי׳ ע׳ בק ג׳). איקר[2] עבידתא ואימרו פועלים [וכ׳] . . דזל עבידתא ואימרי בעל הבית בר״ג דהשוכר את האומנין (ב״מ ע״ז. כן לפי גירס׳ ישרי׳ של כ״י ו״ו ל״ד, וב״ר, ובדפוסי הערוך בטעות השוכ׳ את הפועלים). אמריא[3] אזלא לבי נשא בגמ׳ דהשוכר את-הפועלים (ב״מ פ״ד:). מאן[4] אימרייך דאימרת (ובדפ״ר דאימריית) (סוטה ל״ה: ושם אי׳ אמריך). פי׳ מי הכעיסך. [אחי״ה לפנינו ב״מ פ״ד: אית׳ אימרדה ועיי׳ פירש״י איוב ל״ט, י״ח כלתיה דרב זביד אימראי והוא בכתוב׳ ס״ג: ושם אי׳ אימרדה. ובסוט׳ שם פי׳ רש״י כרבינו וכן בעמ״כ במד״ר ספ״ה בלי הזכרת מקור הערוך].

אִמַּר (=אִימְּרָא, אוּמְּרָא בל״ע انيار והוא הקבוץ מהיחיד نير Franse שפת הבגד עיי״ע נר ה׳. או מל״ע مارى חוטין שזורין לאריגת הבגד gedrehte Fäden zur Umsäumung) במה שימש משה כל ימי המילואים בחלוק לבן שאין בו (בגמ׳ לו) אימרא בפ׳ מאימתי מזכירים גבורות גשמים (תעני׳ י״א:), ובגמ׳ דנודות הגוים בפ׳ אין מעמידין (ע״ז ל״ד. עיי׳ יומא פ״א הל״א דל״ח: ובויק״ר פי״א). על פי מדותיו (תהלי׳ קל״ג, ב׳) תרג׳ על אימרא דלבושיה. כל שאין יכול לכוין אימרא בחפת [כ״י מ״ק בשפת עיי׳ ד״ם מ״ק י״ג: ועיי׳ ע׳ חפת] חלוקו בפ׳ משקין בגמ׳ דההדיוט (מ״ק י״.) (חלק לבן שאין בו אימרא פי׳ אלו) [אחי״ה ואין ספק אצלי שחסר כאן ציון אחד

[1]) ודעתי נאמנה כי נדרש כאן אשימא בהיפוך אותיות כמו מישא והוא בל״צ mâesha שה ואימרא; ומזה ראיה למ״ש הרב החכי ברילל בספרו יאהרבוך ח״א, קל״ז. [2]) בנר״ג ובעה״ק שנ״ב דאייקרא. [3]) בכל כ״י ערוך על נכון המשך של ערך וכ״ה בעה״ק שנ״ב אבל בדפ״ר ופיזי ווניצי׳ כאן בט״ס התחלת הע׳ ובדפ׳ בסיליא אמשי׳ ופראג נסדר אחר ע׳ אימרא וטעו גמורה היא. [4]) כ״ה בדפ״ר. ועה״ק שנ״ב וכ״ה בסומ׳ אבל בדפ״ע הגי׳ מאי.

מנגעים ועליו מוסב האי פי׳ והוא ממש פי׳ של ר׳ האי גאון בסדר טהרות דכ״ז וכן צ״ל:] מציל את האומריות (ור׳ האי גאו׳ גורס מציל על האמריות) שבו אפי׳ הן ארגמן „פי׳ חלוק לבן שאין בו אימרא ופי׳ אלו בני אדם חשובין כשתופרין את הבגד מחפין את התפר בבגד נאה בארגמן (צ״ל כארגמן)". על הגם [לפנינו בש״ס ושבת תוספתא רפי״ג אית׳ הגם וירו׳ שבת רפי״ג די״ד הגב. ובמי״ם גרס ג״כ רבינו בע׳ גם ג׳] ועל האימרא בר״ג דר״א אומר האורג (שבת ק״ה.) פי׳ ר׳ האי על הגם הוא מקום מעוקם כמין גמ״א יונית חוט אחד לכאן וחוט אחד לכאן צבוע שנמצא בו סימן או על האימרא או על הציור כלומר שמציירין בבגד כשהו‍); אורגו כמין אותיות שנמצא כמו כותב. וכן פי׳ :ראש חגיגה (ג׳. עיי׳ ברכות ו׳.) את ה׳ האמרת (דברי׳ כ״ו, י״ז) חטיבה אחת בעולם ציור אחד בעולם כלומר דבר הניכר שאין כמותו. [אחי״ה ובמכילת׳ בשלח פ׳ עזי אי׳ הנוסח עשאני אימרה ועשיתיו אימרה. ובילק׳ בשלח רמז רמ״ד הגי׳ היותר נכונה אמירה ונראה שהוא ל״ס אמירא ובל״ע امير Emir. פי׳ שליט וגדולה ועיי׳ ג״כ הראב״ע לדברי׳ כ״ו, י״ז. ותרג׳ אונק׳ העתיק כחגיג׳ הנ״ל]. וכן פי׳ חטובת אטון מצרים (משלי ז׳, ט״ז) מצויירין בחוטי מצרים. ותרג׳ מיתריהם (במדבר ג׳, ל״ז, תהלי׳, כ״א, י״ג) אטוניהן. בצע אמרתו (איכ׳ ב׳, י״ז) מבזע [1] פורפירא במגיל׳ איכה (שם), ובפסיקת׳ דאיכה (דק״כ.) פורפירא ארגמן. ובויק״ר והוא. עד פרש׳ אל תהי עד חמס (פ״ו) בצע אמרתו פשורי מפשר ר׳ יעקב דכפר חנן אמר בזע פורפירא. כולהו שרי ואסרי אימרא [2] בחד זימנא. בחלק בענין משיח (סנהדרי׳ צ״ח.). פי׳ כולן מתירין הקשרים שעל מכותיהן ביחד ואח״כ קושרין כל אחד ואחד בפני עצמו איהו שרי חד וקטר חד כלומר מתיר נגע אחד וקושרו וכן לכל אחד ואחד, ואינו מתיר כל הנגעין ביחד [אמר] אי [3] בעיין לי [לגאולה] אהיה מזומן ולא אתעכב עד שאשרם [4] כולם. [אחי״ה וכן בירו׳ כלאי׳ פ״ט דל״ב. ותוספת׳ כלאי׳ פ״ה אימרה מפורסמת. ירו׳ קידו׳ רפ״ד דס״ה: פירסמו עצמן כאימרא בחלוק. ירו׳ מגילי׳ פ״א דע״ב. ירו׳ הוריו׳ פ״ג דע״ג ע״ד. ירו׳ יומא פ״א הל״א דל״ח ע״ד אימרת חלוקי. ירו׳ מ״ק פ״א הל״ח ד״פ ע״ד כל שהוא מזוג את האומריות זהו הדיוט. והמלה מל׳ ערבית כאמרנו או מלשון רומי׳ ומ׳ נוספת עיי״ע אמגוזא, פרומביא. וכתיבת אומרא בוי״ו אחר א׳ ראיה לזה ואורא בל׳ רומי׳ שפת דבר אחד [אחי״ה ורמב״ם ז״ל בפיה״מ לנגעי׳ פי״א מ״י פי׳ המלה ע״י מצנפת וא״כ פותר אומריות כמו בל״ע عمارة cidaris וזה נראה רחוק, ורבינו פותרו מל׳ עמר והוא בל״ס כמו צמר בל״מ וזה נראה ממה שציין איכ״ר ופסיקתא פורפירא. וגם זה נ״ל רחוק].

אֱמֶר (= אֵימֶירוֹן פי׳ בל״י ἥμερον בן תרבות zahm) בב״ר ויותר יעקב לבדו פע״ח (לפנינו פע״ז) למלך שהיה לו כלב אגריאון ואריה אמירון [בב״ר נמורין בט״ס עיי׳ לעיל ע׳ אגריאון ובשאר שבושים שם]. שומע הקול אימירון בפסקתא דהחודש [דמ״ד: ובפסקתא רבתי פט״ו הנוסחא עד שלא חטא אדה״ר היה שומע את הקול ב נ ח ת אמירין וכיון שחטא היה שומע את הקול ועומד ב ז ע ף אגראן, וכבר העיר החכם המושלם מוהר״ר שלמה באבער כי שתי המלות ב נ ח ת ב ז ע ף נוספו מאיזה מעתיק לפי׳ על אמירא ואגראן. עיי׳ הוצאת פסדר״כ שם הער׳ נ״א. ובכ״י ו״ו ול״ד הנוסח׳ משובשת איזמרון וכ״י ג״ג אזמירון! וקודם המלות בפסקתא דהחודש אי׳ בכ״י ו״ו ול״ד אגריון לשון ישמעאלים איזמרון לשו׳ פלשתים ואיזה סופר הסכיל עשה ככה]. לעתיד לבא עושה הקב״ה את הבהמה ואת החיה כולן אימירון ועושה שלום ביניהן ואין מזיקין שנאמר (ישעי׳ ס״ה, כ״ה) זאב וטלה ירעו כאחד בהגדת ילמדנו בפ׳ בראשית (בתנחומי לית׳). פי׳ אימירון: בייתי בלע״ז דומישטיק״ו (zahm it. domestico, dimestico).

[אחי״ה עיי״ע אמירה].

אֱמֹר (= אֱמוֹרִי תואר השם מהשם אֱמוֹרָא emo-räisch) תני תנא כפ׳ אמוראֵי בס״ג [5] דבמה אשה (שבת ס״ז.). פי׳ פרק הוא בשבת [6] בתוספתא (והוא פ״ז) שכל משניות שלו שנויות על דרך אמוראין. דבר זה יש בו משום דרכי האמוראי ודבר זה אין בו. [אחי״ה ב״ר פמ״ב אין לך בעממים קשה מאמורי כשאדם קשה הן קורין אותו אמורי. ועיי׳ תוספתא שבת פ״ח אין לך . . . מתון יותר מאמורי. כתובו׳ קי״ב. א״ל ההוא בר אמוראה לבר ישראל. סנהדרי׳ מ״ד: אביך האמורי וכ׳ עיי׳ ע׳ איטמון. של אֱמוֹרִיִּים הן ב״מ כ״ה: שמ״ר רפכ״ה וכשפרע מן האמוריים. — דרכי האמורי עיי׳ שבת ס״ז. חולי׳ ע״ז. ודברנו בזה במ״א [7]. ועיי׳ תשוב׳ הרשב״א סי׳ ת״ג וריי״ף ספ״ו דשבת ושלטי גבורים שם ולשון ריא״ז שהאריך בזה].

---

[1]) כ״ה בכ״י ו״ו ול״ד ודפ״ר, ובכ״י ב״ר מבצע ובשדפ״ע בצע וצ״ל בזע ועיי״ע בזע במו״ע ומ״ש. [2]) בנוסחי ל״י וכן ל״י בכ״י ו״ו. [3]) בדפ״ר אמאי. [4]) כ״ה בדפ״ר אבל בשדפ״ע שאקשרם. [5]) כ״ה על נכון בדפ״ר ובכל כ״י אבל בדפ״ע חסרה מלת בס״ג על כן נעדר המראה מקום בדפוסים ושם ג״כ בטעות א מ ו ר א ה במקום אמוראי. [6]) כ״ה לנכון בכתבי יד ובדפ״ר אבל בשדפ״ע חסר. [7]) בספרנו על המלאכים והשדים צד ט״ז והלאה.

אֲמַר (פי׳ דִּבֵּר; והשם אֲמוֹרָא בל״ס אַמוֹרָא Lehrer; בלש׳ עברי מוֹרֶה, וַאֲמוֹרָאִין, אֲמוֹרָאֵי נקראו חכמי הגמרא) ואמר להרגך ותחס עליך (שמו׳ א׳, כ״ה, י״א) ואמר ואמרתי מיבעי ליה וכ׳ בסוף הוראה (ברכות ס״ב:). אמרי בי רב (ברכות ג׳. שבת פ״ח. קמ״א. קנ״ב. עירובי׳ פ״ם: צ״ד: ביצ׳ מ׳. ר״ה כ״ג. סוכה ל״ז. נ״ב: מגילה ז׳: י״ד: יבמות פ״ג. ושם: כתובי פ׳. קידושי׳ ב״ד: מכות כ״ג: ב״ק י״ח: ב״מ ק״ב: ב״ב פ׳: ק״ה: קנ״ב. ע״ז כ׳: ע״ה. סנהדר׳ נ״ז. ע״ד: צ״ז. זבחי׳ פ״ז. וכן נמצא דבי רב אמרו שבת ט״ו:; אמרי דבי רב ב״ק כ״ז:; בי רב אמרי חולי׳ ל׳: מ״ה: פסחים מ״ב.). אמרי במערבא (ברכו׳ ח׳. י״ד: שבת קנ״ב. עיי׳ ע׳ חלף ג׳, עירובי׳ ג׳. ביצה ח׳:. חגיגה ט״ו: יומא נ״ה: ס״ד. פ״ו: מגילה י״ח. תעני׳ י׳. סוכה י׳. יבמו׳ כ״א: כתובו׳ ק״ו. סוט׳ י״ח: נזיר כ׳: ב״ק כ״ז: צ״א. ק״ב: ב״מ צ״ד: ב״ב ט״ו: פ׳. סנהדר׳ י״ז: כ״ג. ס״ט. ע׳. ק׳. הוריו׳ י״ג. זבחי׳ פ״א: צ׳: צ״א: ק״ה. מנחו׳ מ׳: עיי׳ רש״י שם. ק״ב: בכורו׳ ח׳. י״ג. ט״ו: מ״ה: חולי׳ ל״ב. נ׳: נ״ה. שם: נ״ז. קי״ט: ק״כ. תמורי כ״ד. כרית׳ כ״ד:; במערבא אמרי אי׳ ברכ׳ ח׳. שבת י״ג: ק״נ: מ״ק ח׳. תענית ב׳: ח׳: י׳: יבמו׳ ס״ב: ס״ג: ע״ז. כתובו׳ י״ט: ע״ש. גיטי׳ כ״ד: ס״ח. נדרי׳ ג׳: ל״ח: מ״א. ב״ק ט׳: ק״ג. סנהדר׳ ק״ג: זבחי׳ פ״ט: בכורו׳ ל״ג: ערכי׳ ט״ו: ס״ז:; כדאמרי במערבא שבת ק״ח. ב״ק ס״ד: שבועו׳ ה׳. זבחי׳ מ״ד. בכורו׳ נ״א. חולי׳ ס״ו:). אמוראי דפומבדיתא, אמוראי דנהרדעא כולן מפורשין בספ״ק דסנהדרין (י״ז:). [אחי״ה וכן אית׳ איזהו פעמים אמרי נהרדעי עירובי׳ מ״א: ב״ב קמ״ז. קנ״ג.] פי׳ [1]) אמוראי נקראין בעלי תלמוד שאחר רבי, חכמי המשנה שהיו קודם ר׳ שדברו במשנה נקראין תנאין ואותן של אחריו נקראין אמוראין שהן בעלי מימרות. לישממוה לאמוריה מיניה בר״ג דכיסוי הדם (חולי׳ פ״ד:). פי׳ ניפסקוה ללישניה דכל אמירות בלישנא נאמרות. פ״א לישממוה לאמוריה ישתקו המתורגמן שמתרגם דברים שדורש שלא כהלכה. [אחי״ה עיי׳ ג״כ פירש״י ז״ל]. לחד נמי תנא אמרו בכריתות בר״פ א״ל אכלת חלב (כריתי י״א: ושם אית׳ אמרו לי נמי חד קרי ליה) כדתנן (שם ויבמו׳ פ״ו:) האשה שהלך בעלה למדינת הים ובאו ואמרו לה מת בעליך וקיימא לן דאפי׳ בחד. [אחי״ה וכן תעני׳ ט״ז: אוקים רב נחמן אמורא עליה ודרש. סוטה מ׳. דאמר איהו (ר׳ אבא) חד טעמא ואמר אמוריה חד טעמא ועי״ש פירש״י ד״ה אמוריה. חולי׳ ט״ו. אטו כולי עלמא לתנא ציתי לאמורא ציית׳. סנהדרי׳ ז׳: מתורגמניה דר״ל קום עליה באמורא קם גחין עליה וכ׳. ש״ר ספ״ח ואהרן אחיך יהיה נביאך כשם שהדורש יושב ודורש והאמורא אומר לפנינו כך אתה תדבר את כל אשר אצוך וכ׳. ועיי׳ עוד בענין אמורא יומא כ׳: ביצ׳ ד׳. זבחי׳ י״ח. צ״ד: עירובי׳ ק״ד. תעני׳ ח׳. ירו׳ ברכו׳ פ״ד ד״ז ע״ג, ירו׳ מגיל׳ פ״ד דע״ה ע״ג, ירו׳ גיטי׳ פ״א דמ״ג: גדולי הדור וראשי מתיבתא היו להם אמוראין מיוחדין ומהם נודעים לרבים לשם ולתהלה אבא, אידן, אבא בר זוטרא, בר ישיטה, הונא בר סחורה, חוצפית, יהוד׳ בר נחמני, פדת. כשנמצאו שני חכמים תלמידי רב אחד אומרים בשמו איזה מאמר וגראים סותרים זה את זה יאמר עליהם אמוראי נינהו ואליב׳ דפלוני עיי׳ שבועו׳ מ׳: ובירו׳ (ברכו׳ פ״א ד״ב ע״ג, סוכ׳ פ״ה דנ״ה: סוטה פ״א די״ז:) אית׳ על זה: תרין אמורין. הכללים השייכים בענין אמוראים עיי׳ פח״י ע׳ אמוראים וי״מ סי׳ י״ח, מ׳, נ״ג. ועיי׳ עוד ע״מ דקט״ו וכ׳. ואין כאן מקום להאריך].

אֲמֵר[2]) (הקבוץ אֲמֵרִים, אֵימוּרִים בל״י μηρία, μῆρα μηρ פי׳ חתיכות הקרבנות הנשרפות בחלביהן (Opferstücke mit ihren Fetttheilen בסוף משנה דסוכ׳ (נ״ה:) בג׳ פרקים בשנה היו כל המשמרות שוין באמורי הרגל [כ״ה ג״כ בכ״י מ׳, ובנו״ג באימורי הרגלים]. פי׳ בגמ׳ (שם) מה שאמור ברגל [בנו״ג ברגלים]. פי׳ אמורי הרגלים בקרבנות הרגלים כגון חטאת צבור וכיוצא בהן דתנן בהן נאכלין לזכרי כהונה לפנים מן הקלעים (עיי׳ קלע א׳) וכן כל החובות הבאות מחמת הרגל ברגל, אבל עולות דגבוה נינהו (שם) והיינו מה שאמרו ברגל. ולמה שמם [של החלבים] [כצ״ל עיי׳ ע׳ מר ב׳ וע״מ נ״ו:] אמורים מפורש בע׳ מר. [אחי״ה וכן ביומ׳ פ״ו מ״ה קרען והוציא את אימוריהן, ובפסחי׳ פ״ה מ״י קרעו והוציא אימוריו. זבחי׳ כ״ז: ק״ט. אימורי אשם ואימורי חטאת וכ׳. ב״ר פנ״ו הוי רואה אימוריו כאילו אימורי דיצחק ברי. ובויק״ר פ״ט ואימורים למזבח וכ׳. ופי׳ הרע״ב לפסחי׳ שם אמוריו החלבים הקרבים ע״ג המזבח וכתב עליו הרב בעל תוי״ט שם ונקראו אימורין שאלו הן הדברים האמורים בתורה להקטירן. כן פי׳ הרמב״ם לסדר קדשים כו׳ ע״ש. ולפי זה עיקר הכתיבה בלא יו״ד אחר האל״ף וכך גירס׳ כ״י סוכ׳ עיי׳ ד״ס שם צ״ב, וכ״ה בפסחי׳ ס״ג: וכן גרס רבינו כאן בע׳ ובע׳ מר ב׳ לפי גירס׳ כ״י ק״ט. ושם כתב למה נקראו החלבים אמורים שהם מורים ואדונים על כל האיברים וכ׳ ולפי זה דעתו שהאל״ף הוא נוסף עיי׳ ג״כ משנ׳ למלך הלכ׳ מעש׳ הקרבנו׳ פ״א הל״ת. וגם דעת׳

---

[1]) כ״ה לנכון בכ״י ו״ו ול״ד אבל בדפ״ע בקיצור ובלא דקדוק. [2]) בדפ״ע המשך מע׳ הקודם ובלתי נכון הוא.

נוטה לזה שהאל"ף נוסף וצריך לנקד אֲמֻרִים או אמירים והוא מלה יונית כשרשמנו וטעמו חחלבים הקרבים ע"ג מזבח [1]. ודו"ק].

אֲמַר (= אֲמְמְרַיֵי [2]) בל"י ὅμηρος-ἔμμηρος תערובה (Pfand, Geissel במגילת איכה (ג', י"ג) בני אשפתו [3]) בני אמריי [ובמדרש מגילת אסתר פ' ויהי בימי ובני אמריי] שהן תמורות של אבותיהן. [אחי"ה השלמתי מאמ' של מג' אסתר כי רק שם נמצא שהן וכ' אבל בדפוסים וכ"י של ערוך נשמט] (א"ב פי' בל"י בני שרים נתונים לערבון למלך שלא ימרדו בו והם נקראים בני אמרנא ,ὅμηρον ובני מרון העוברים מידי זמן בזמן לפני המלך ובני אפוכי ,ἐποχή אנשים חשובים אשר נשבו במלחמה והם נעצרים ולכודים).

☞ אֲמֹר (= אֲמוֹרָאָה (Lehrer, Vorgesetzter תרג' קול נגש (איוב ג', י"ז) קל אמוראה. [אחי"ה לפי דעתי הוא בלש' ארמית כמו מורה בעברית (ישעי' ג', י"ב; י"ד, ב'; ס', י"ז) וכל הפסוקים מפט"ז עד פי"ז דורש התרג' בהשאילה בענין אורייתא. והגאון בע"מ דקט"ז לא השגיח בזה].

☞ אֵימָרָא (פי' בל"י יום : ἡμέρα Tag) ירוש' דע"ז פ' לפני אידיהן (פ"א הל"ב דל"ט ע"ג) מילני [4]) אימרא פי' בל"י (μέλαινα ἡμέρα) יום שחור כלו' יום שאירע בו צרה גדולה. [אחי"ה עיי' ג"כ סמרון. ובע"ה ארחיב דיבורי בהך ירוש' בע' יינוברים וקלנדם ע"ש].

*אֵימָירָה (בל"י ἡμερότης דבר פיום ורצון Sanft- (muth, Friedfertigkeit ש"ר פכ"ט מלך בו"ד יוצא לאמירה יוצא יחידי נלחם יוצאין עמו רבי רבבות וכ'. ובלתי ספק הוא שם מתואר השם אימירון עיי' ע' אֵמָר ועל זה כיון במ"כ. ופי' מלך יוצא בהשקט ובשלום יוצא יחידי. ובאמת במדב"ר פי"א אית' כשהוא הולך לשלום וכ'.

*אַמִירָה (בל"ס אַמִירָא ובל"ע امير מושל -Herr (scher, Emir מכילי' בשלח ד"ה עזי דורש האמרת . . . האמירך (דברי' כ"ו, י"ז) עשאני אימרה ועשיתיו אימרה ובילק' על הפסוק הנ"ל (בשלח רמז רמ"ד) היותר טוב אמירה ועיי' ע' אִמְר בהער' א'.

אַמַרְכָּל (בל"פ آماره كَر = اماركَر [5]) פי' מחשב וסוכן Rechnungsrath, Rechenmeister ובל' ארמניא (Schatzmeister, Hamarakar בגמ' דכל התדיר [צ"ל האיש קודם לאשה] בכהן משיח (הוריו' י"ג.) וחתניהן אמרכלין. בס"ג דמקום שנהגו בפסחים (נ"ז.) אין פוחתין מי"ג (כן בתמיד אבל בשקלי' ובתוספתי שקלי' אי' שלשה=ג') וזי"ן אמרכלין בשקלי' פ"ה (משנה ב') אלו הן הממונין. ובר"ג דתמיד (כ"ז.) ס"א מרכולין. שומר [6]) הסף (ירמי' ל"ה, ד') תרג' אמרכליא. ונשיא נשיאי הלוי (במדבי' ג' ל"ב) תרג' ואמרכלא. ירו' פי' המצניע (פי' הל"ג די"ב ע"ג) ובתוספתא שקלים בפ' איזהו (פ"ב). [פי'] אמרכל שהוא מר על הכל [7]). [אחי"ה נתינת טעם זה מצאנו בויק"ר פ"ה למה הוא קורא אמרכל שהיה מר לכל. ובהוריו' שם. אית' מאי אמרכל . . אמר כולה. במד"ר פ"ג מהם גזברין ואמרכלין. ושם אליעזר היה אמרכל על הלויים. ושם רפ"ו ראש בית אב קודם לאמרכל אמרכל קודם לגזבר. ומלה פרסי' היא כאשר רשמנו. ויתיחס יפה מאד לגזבר שנזכר עמו שהוא ג"כ לש' פרסי' עיי' ערכו. ובירו' נמצא אצל אמרכולין עוד מרכל והוא ג"כ נכון ששורש המלה מר. מרק וטעמו חִשֵּׁב וחשבון עיי' יוסטי צינדליקסיקאן רכ"ז : ; ומ"ע דמ"ג ח"ט. ק"פ. ועיי' יתר הציונים בהערה ה'].

*אַמֶרְלַי (שם רוח ומלאך אחד עיי"ע בזבזיה ושם אאריך בעה"י).

*אִימְרָנָא (צעירי הצאן (junge Lämmer עיי"ע אִמַּר.

אַמְרָפֶל [8]) (שם פרטי) בע' אספרון. [אחי"ה עה"ק יש לו עוד: על שאמר והפיל אברם לאשעכ"ל. ומקורו בב"ר פמ"ב אמרפל שהיתה אמירתו אפילה דאמרי ואפלי בעלמא דאמרי ואפלי

---

[1]) כטעם זה תואר של ἀόκηπα אצל הומירוס (איליאס א', מ'; אריססע ד', תשס"ד) הוא: πίονα פי' השמנים ונשרפין עם חלביהן עיי' איליאס א' ת"ס; אריססע ג', תג"ו. וכן פי' רבינו כאן ובעי' מר ב' כי החלבים נקראין אמורים ובאמת במקום החלב בפסחי' ס"ג: גי' הכ"י א"פ האיכורין עיי' ד"ס שם צד צ"ג: וכ"ה בפי' ר"ח לפסחי' שם צד ק"ו. ודעת הגאון בע"מ צד נ"ו: קשה להולמה ועיי' עוד עמת"ל להרב ההכם מהרי"ל צד ק"ב. [2]) כ"ה לפי גי' דפ"ר. [3]) בדפ"ע עוד בט"ס תרגום, ובאיכ"ר הגי' בני אמורים. [4]) כ"ה בנכון בירו' אבל במו"ע חסר יו"ד אחר המ"ם ובעי' מלן בט"ס מלכי וכ"ה אצל רמ"ל כאן אבל בעי' מלן נכון. ובענין גוף הדבר עיי' רימ"ז בט"ר ח"ב, קכ"ה. [5]) עיי' עמ"פ של ווולירס ח"א קכ"א: ומאמרנו במ"ע ב"ח ח"י נומי י"ח ומהרי"פ עט"ש ק"ו ומ"ע ג"ג ח"ה, רי"ד ועפ"י זה יש להשיג על מ"ע דמ"ג חכ"ג תרפ"ו. [6]) בדפ"ע בט"ס שומרי, ובדפ"ר שומרי הסף דיאשיה וצ"ל דמעשיהו. והוא מגליון בא לפנים. [7]) ועה"ק שנ"ב סיים בל"א רענטמיינשטר Rechenmeister, Rentmeister [8]) בהתחלת הע' אי' היטב בכ"י וי"ו ל"ד וג"ג וכ"ה בדפ' אמש' אבל בדפ"ר המלה מסומנת בראש הע' נכלל בע' אמרכל ובכ"י ב"ר ושדפ"ע בלי מלה מסומנת רק המשך מע' אמרכל וט"ס הוא.

באברהם שאמר שירד לכבשון האש. ורבינו בע"ה ציין לקמן ראש המאמר ע"ש].

אֶמֶשׁ (ערב של יום שעבר verwichene Nacht, gestern) במלתם תמיד של בין הערבים בר"ג דהדר (עירו' ס"ג:) ובר"ג דנגמר הדין (סנהדר' מ"ד:) ובר"ג דמגילי' (ג'.). פי' שלא הקים המשכן אותה הלילה ולא הקריבו תמיד ונאסרו ישראל אותה הלילה בתשמיש המטה דגמירי (עירו' שם) דכל זמן שארון ושכינה שרויין חוץ ממקומן פי' חוץ ממשכן ישראל אסורין בתשמיש המטה. [אחי"ה וכן ביצ' י"ב: שנשחטו מהיום . . . שחיטתן מאמש. ב"מ ס'. שמרים של אמש. סנהדר' מ': אמש הרגו. ירו' מגיל' פ"א ד"ע ע"ד, ירו' נדרי' רפ"ח ד"מ ע"ד אמש הייתי יותב ושונה. פסיקת' רבתי פי"ז מאמש ועד חצות. בענין גזרת המלה עיי' ספרנו על העתקה פרסי' של ריב"י טאווס צד שמ"ד].

אֱמֶת (Wahrheit) אמת תפשיה להאי בפ' היה קורא בגמ' ואלו הן בין הפרקים (ברכו' י"ד:). פי' דומה זה כאילו שיחת אמת אמת אוחזתו כדרך ששיחת המלה אוחזת השוטים כדאמרינן במי שאחזו קורדיקוס (גיטי' ע':) ודילמא שיחה (לפנינו שיחיא) דלאו נקטיה. א"נ דהין הין נקטיה. באמת החזן רואה מהיכן התינוקות קורין (שבת י"א.). באמת אמרו האשה החוגרת בסינר בפ' המצניע (שם צ"ב:) כל באמת הלכה למשה מסיני (שם בגמ') כמפרש בס"פ הזהב בגמ' באמת ביין התירו לערב קשה ברך מפני שמשביחו א"ר אלעזר עדה [כ"ה בדפ"ר וכ"ה בכ"י ו"ו ול"ד ועיי' רש"י ב"מ ד"ה עדה, ושאר דפוסי הערוך וכ"י ב"ר הדה] אמרה כל באמת הלכה למשה מסיני הוא (ב"מ ס'.) וכפ"ק דירו' בשבת (פ"א הל"ו ד"ג: ועיי' עוד ירו' שבת פ"י הל"ד די"ב ע"ב, ירו' תרומ' פ"ב הל"א דמ"א: ירו' כלאי' פ"ב הל"ב דכ"ז ע"ד; ירו' נזיר פ"ז הל"ג דנ"ו ע"ג) ובפ"ב בכלאים (משנ' ב'). [אחי"ה ושם אית' באמת אמרו אבל רבינו בלי ספק כיוון על ירו' כלאי' פ"ב הל"ב דכ"ז ע"ד. וראיה לדבר שבכל ערך נגרר רבינו אחר הירושלמי, שלפנינו בבבלי שבת י"א, אית' באמת אמרו החזן רואה היכן וכ' אבל ביר', וכן במשניות נאפולי ופיזרו, כגירס' רבינו וכן בשבת צ"ב: וב"מ שם אית' לפנינו כל באמת הלכה היא ורבינו לפי גירס' כ"י[1]) גורס הלמ"מ כגירס' הירו' בכל מקו' שציינתי. ופליאה שבעל חות יאיר שהאריך בתשוב' קצ"ב בעניננו לא הרגיש בזה שרבינו נגרר אחר הירו' בערך שלנו וגם לא הרגיש בזה מהרז"ף במבה"י קמ"ח: וכבר כתבו המפרשי' שהך הלמ"מ לאו דוקא עיי' רש"י ב"מ ס'. וברע"ב תרומ' פ"ב מ"א. והרמב"ם בהקדמתו לס' זרעי' מנה הנך דתרומו' פ"ב, שבת י"א. וב"מ שם בין הדינין אשר נא' בהם הלמ"מ ובלי ספק מאשר הלך בדרך הירוש'. ועיי' עוד הליכות עולם שער ה' פ"ג ד"ה עדות הלכה, כללי גמרי' למהר"י קארו על הליכו' עולי' יבין שמוע' דצ"ג.] אמת מלבנן לבוני בשבת בגמ' דהבונ' כמה יבנה (שם ק"ד. ושם אי' מלבן לבונית. ועיי' עוד ע' לבן ד' שגם שם גורס כבאן וכן בכ"י מ' מלבן לבני, ולבוני עיי' ד"ס שבת קי"ב:). פי' רחב מלמטה כמו לבינה שקר כל אות אחדא כרעא קאי. אמיתה[2]) של תורה בספ"ק דמגיל' (ט"ז: ירו' מגיל' פ"א ד"ע.). פי' לכן כתיב (אסתר ט', ל') ואמת, ללמדך שצריכה שירטוט כאמיתה של תורה. פי' כמזוזה שהיא אמיתה של תורה כדגרסינן בהקומץ רבה בגמ' דשתי פרשיות של מזוזה (מנחו' ל"ב:) אמר רב כל מזוזה שאינה משורטטת פסולה ועוד (לפנינו אי' ורב בנימין בר חלקיה דידיה אמר) שרטוט של מזוזה הלכה למשה מסיני. [אחי"ה פי' של רבינו כפי' ר"ח ז"ל הוא עיי' תוספות גיטי' ו': ד"ה אמר ותוספ' סוט' י"ז: ד"ה כתבה שכתבו כן בשם ר"ח ז"ל ובמנחו' שם ד"ה הא לא הזכירוהו בשם. — ובענין אמיתה עיי' שבועו' ירוש' פ"ו דל"ז. אמיתן דברים. במ"ר פי"ב אמיתה של תורה זיין הוא לבעליה]. ורבנן היכי (אמרי) [וצ"ל עבדי] א"ר יצחק א"ר אליעזר מתוך שיודעין בהקב"ה שהוא אמיתי[3]) לא כזבו בו בר"ג בא לו כהן גדול (יומ' ס"ט:). [אחי"ה וכן ירו' ברכו' פ"ז הל"ג די"א ע"ג וירו' מגי' פ"ג הל"ז בסוף דע"ד ע"ג ובמקומות אלה וכן בכ"י מ'. עיי' ד"ס יומ' ק"ב. כתוב א"ר יצחק א"ר אלעזר כגירס' רבינו אבל ביומ' אי' בדפוסי' א"ר אלעזר]. פי' רבנן ירמיה. ודניאל היכי עבוד שלא אמרי גבור ונורא לא כזבו בו ולא רצו לומר בו אלא אמת. [אחי"ה מאמרי הש"ס בענין אמת ראה ברכו' ה': י"ב. י"ד: שבת נ"ה. ק"ד. פסחי' קי"ח: יבמו' ק"ה. סוט' ט': ל"ה. קידוש' ל"א. ב"ק ל"ח. ב"מ ע"ה: ב"ב ע"ד. סנהדר' קי"א, אבות פ"א, פ"ה. אדר"נ פט"ו, פל"ח].

* אָמַת, אַמְתָּא (= امات בל"ע פי' יסוד Fundament, Unterbau) ברכו' י"ח: זיל שקלינהו באמתא דריחיא וכ"ה הגי' בכ"י עיי' ד"ס ברכו' צר מ"ד: ורבינו הביאו בע' אם ד' (ואצלינו בע'

---

[1]) בציון לב"מ אי' גם בדפ"ר ופיזי וויניצי כרפוסי הש"ס בבלי. [2]) המשך הע' וכ"ה לנכון בדפ' אמשי' ופראג אבל בשרפ"ע בטעות התחלת הע' [3]) כ"ה לנכון בדפ"ר וכ"ה בנוסחאות הש"ס בדפוסי' ובכ"י אבל בדפ"ע בט"ס הגי' אמת.

אַם ב׳) ופירשו תפיסת הריחים ול״נ שהתי״ו שרשית היא ומל״ע נגזרה וטעם המלה יסוד הבנוי והוא מל״מ (ישעי׳ ו׳, ד׳) א מ ו ת הסיפים. ורס״ג העתיק בטוב טעם ודעת ملابن=מלאבן כלומ׳ יסוד הבנוי תחת המשקוף ולזה כיון רש״י ברכו׳ שם בפרושו: כל בנין מושב הריחיים קרוי אמת הריחיים ע״כ וכן קרוב לזה פי׳ רד״ק בס׳ השרשים סוף ע׳ אם: אמות הם הפנות אשר על המזוזות מזה ומזה והמשקוף נשען עליהם ע״כ. ואמת היא בסים ויסוד שבו מונחים הריחיים שנקראו אסטרוביל (עיי״ע ולזה מסכים פי׳ רה״ג לסד״ט ד״מ שפי׳ ועל האיסטרובל (זבים ד׳, מ״א) פי׳ כבר פירשו בשאילות איצטרוביל אמת הריחיים הוא מקום שנופל בו הקמח ומשום הכי כשיחשב עליהן הרי הן כקרקע ובטלין הלין מי גשמים לגבי האיצטרוביל כי ה י א בסים ל ר י ח י י ם ה ת ח ת ו נ ה עכ״ל. ועיי׳ עוד ע׳ חמרא וע׳ אסטרוביל. ובע׳ אריא גרס רבינו ג״כ במ״ק י״: אמתא דריחיא ע״ש.

אַמְתָא (פי׳ בל״ס כמו גֹּמֶד בל״מ = Ellenbogen) סוכ׳ ח׳. גברא באמתא יתיב. וב״ב ק״א: עיי״ע אלכסון. יומ׳ מ״ז. פלגא דאמתא. ירו׳ סוט׳ פ״ח דכ״ב ע״ג אמתא אישתא ופלגות אמתא תלתא. וקבוץ חולי׳ נ״ט: אמהתא ועיי׳ עוד ע׳ אַמָּה.

* אֲמִיתִּי (wahr, wahrhaftig) עיי׳ ע׳ אֱמֶת וב״ר פ״ע אין אתם אומרים יעקב אמיתי, שם פע״ח אפשר יעקב אמיתי ומרמה בו.

אֲמִיתָּא (בל״ר ויו׳ מין עשב וריחו גודף ונקרא Münze, פי׳ בלא״ש mentha=μίνθα-η, πήγανον] וכן באמיתא וכן בפיגם (Minze עיי״ע פגם א׳] ס״א מינתא והוא בע׳ מ׳. [אחי״ה בכ״י א״פ ובריי״ף הגירס׳ אמינתא אבל כ״י רי״ף אמיתא עיי׳ ד״ס שבת קמ״ז. וכן בשבת ק״מ. מאי אמיתא נינייא עיי״ע נ נ י א א׳ וע׳ נענע. ובכ״י א״פ בריי״ף כ״י ובוא״ש דפ׳ ווניצי׳ אית׳ ג״כ אמינתא עיי׳ ד״ס שם קס״ה.]. פי׳ בלע״ז מינטא [בלאי״ט menta] כמשמעו. [אחי״ה וכן פי׳ רש״י שבת קכ״ח. ד״ה נינא מינטא״י ובדפ׳ שונצינו וקראקא מינטא והוא בל״צ menthe ועיי׳ ג״כ פ״ה מ״ח כלאים שפי׳ שם הרמב״ם .... ו נ ע נ ע רחב העלין ובלע״ז מינטא.]

* אֵימָת, אֵימָתַי (בל״ס אֵמַת, אֵמַתִי כמו מתי בל״מ מלת השאלה לדעת הזמן wann, wenn; (wann? ירו׳ ב״ק פ״ג ד״ג ע״ד אימת דמתיבין ומסייעין ל״ר יוחנן, ע״ז נ״ג: כל אימת דבעינא לה, נדה ס״ו. כל אימת דהות סלקא וכ׳. חולי׳ י״ז. אימת אילימא וכ׳. שביעי׳ פ״ב, מ״א עד אימת. שם פ״א משנה א׳ עד אימתי; ברכו׳ פ״א מ״א מאימתי קורין וכ׳ עיי׳ ע׳ מתי.

אֲמַתְלָא (פי׳ مثل וברבים امثل בל״ע פנים לדבר וטעם ועיקר Aussehen, Form, Begründung) אי זו היא אמתלא בס׳ משנה דגיטין (פ״ח:) ובפי׳ האשה שנתארמלה בכתובות (כ״ב.), פי׳ בגמ׳ דסוף גיטין (פ״ט:) רב זביד אמר במקום אמתלא חוששין לאמתלא כלומ׳ יש פנים לדבר שיצא עליה קול שהיא מקודשת א ע״פ שאינה [כ״ה בכ״י ה״ב] כגון ההוא מעשה באשה אחת שהיתה גדולה בנוי וכ׳ בכתובו׳ בפ׳ האשה שאמרה אשת איש הייתי עד כיון שנתנה לדבריה נאמנת (כתוי׳ שם וירו׳ כתובי׳ פ״ב הל״ה דכ״ו ע״ג) ולא תאמר שכל אמתלא צריך הדבר להישמע ולהיאמר אלא א״כ יש מקום שמראה הדבר שיש שם אמתלא כגון זה המעשה וכי בעבורו יצא הקול אע״פ שלא נשמע אמתלא בהדיא אמתלא היא. א י ת י ב י ה [1]) ובלבד שלא יהא שם אמתלא דבעינן אמתלא להישמע בהדיא. ופריק אימא שלא יהא שם מ ק ו ם א מ ת ל א [2]). וסייעתא דסייעיה רב כהנא לא קמא ולא דמ״א לנתקדשה ואח״כ בא בעלה וכ׳ למקום אמתלא. וכיון דמקשי ומפרק על דרב זביד ש״מ הילכתא כוותיה. [אחי״ה נשמע מזה שרבינו הלך בשיטת הרי״ף דס״ל דרב זביד פליג עליה דרבה בר רב הונא דלא כפי׳ רש״י ז״ל דמר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליג וז״ל של הרי״ף אמר רבה בר רב הונא וכ׳ ורב זביד א׳ במקום אמתלא חוששין לאמתלא והאי דקתני ובלבד שלא יהא שם אמתלא מקום אמתלא קאמרינן ומסתברא כותיה וכ׳ וגם הרמב״ם על דרך. הרי״ף פי׳ עיי׳ הר״ן שם.—וכירו׳ בכל מקום הגירס׳ מתלא וזה ראיה לפי׳ שכתבתי. ועה״ק פי׳ אמתלא טעם ל ד ב ר י ה וזה ממש הוראת המלה בל״ע אולם י״ל שמחבר של עה״ק מעצמו פי׳ כן שראה פירש״י לגיטי׳ וכתוב׳ שפי׳ אמתלא: משל ו ט ע ם.]

* אַמַתְלָאֵי (שם פרטי לאשה אולי ל״י באותיות הפוכות Ἀμαλθεία) ב״ב צ״א. אימיה דאברהם אמתלאי בת קרנבו אימיה דהמן אמתלאי בת עורבתי ובפדר״א פכ״ו: ושם מת תרח אביו ואמתלאי אמו. והרב המנוח ר״י בעער חיי אברהם צד צ״ו והרב החכם מוהר״ר משה גידעמאן בספרו

[1]) כ״ה רק בכ״י ה״ב ובדפ״ר אבל בשדפ״ע נשמט ועי״י זה אין להמאמר מובן. [2]) כצ״ל וכ״ה בכ״י ה״ב וכן הוא בסמוך קרוב לסוף הע׳ וכ״ה שם בגיטין.

היקר רעליגיאנסגעשי. שטודיען צד מ"א האריכו בדבר.

אֶמְתְּנְטִין = אֶפְתְּנְטִין (צ"ל אֶפְתְּכְטִין siebzig = ἑβδομήκοντα) בילמדנו אספה לי שבעים איש (במדי' י"א, ט"ז. בתנחומי' ליתי', וכן ליתי' בילק' שם במדי' רמז שתל"ו שכן אי' כנגד ע' נפש שירדו למצרי') למה שבעים כנגד אמתנטין של ישראל של שבעים נפש ירדו אבותינו מצרימה (עיי' דברי' י', כ"ב) ס"א אפתנטין. [אחי"ה וכתב בעכ"כ גם בו היתה יד הטעות וצ"ל אפתכטין שבל"י ענינו שבעים וכן ישנו בשאלתות ובא מפורש בפסיקת' על הפסוק הנז' שבעים כנגד שבעים נפש שירדו למצרים. עכ"ל אפתכטין צ"ל אִפתמכטין [1] ומ' נשמט.]

* (אַמָתוֹ כבר דברנו בה בע' אם ג' כי שם מקומו ומעתיק אחד או רבינו בעצמו מצא תשובת ר' האי גאון אחר גמר כתיבת ע' אם וציין מקום הע' אחר פרק אם ושבשתא כיון דעל על.)

אַיִן (nicht, nichts) אין כסף לאדון זה אבל יש כסף לאדון אחר בפ' נערה שנתפתתה בגמ' האב זכאי בבתו (כתו' מ"ו:) ובר"נ דקידושין (ג': ד'. ירו' דקידו' פ"ב הל"ב) בכסף מנלן שהוא לאב שנא' (שמו' כ"א, י"א) ויצאה חנם אין כסף, מכדי כתב ויצאה חנם אנן ידעינן דבלא כסף משמע אין כסף דכתב רחמנא למה לי אלא ללמד אין כסף לאדון זה כשיוצאה מרשותו אבל יש כסף לאדון אחר ומנו אב, ואסיקנא (כתו' שם וקידו' ד'.) האי קרא יציאה דכוותה קא ממעט לה לזו הבת שלא תזכה בקדושיה. פי' כשם שיוצאה מרשות אדון בימי הנעורים יוצאה וחוזרת לאביה כי עודה קטנה ואינה יוצאה וכשיוצאה בימי הנעורים ואין לאדוניה כסף כך כשיוצאה ברשות אביה בימי הנעורים כסף קדושיה לאביה, ואקשינן והא לא דמיא יציאתה מרשות אדון היא יוצאה לגמרי לא נשארה לו רשות כלום ויציאתה מרשות האב בקדושין עדיין נשאר לאב בה רשות מסירה לחופה ופרקינן מיהא מלתא כבר נפקא לה לגמרי דאמר מר אין אדם מוכר בתו לשפחת אחר אישות. [אחי"ה לית' בזה הלש' לא בכתו' ולא בקידושי' אבל כך אית' בירו' קידושי' פ"א דנ"ט ע"ג תני מוכר הוא אדם את בתו לאישות ושונה לשפחות ושונה לאישות אחר שפחות אבל לא לשפחות אחר אישות. ומקורו בבבלי קידושי' י"ח.].

וי"א מהפרת נדרים מיהא נפקא לה מרשותיה דתנן (כתו' ל"ט. מ"ו: יבמו' כ"ט: קידו' ד'. נדרי' ס"ו: ע"ד:) נערה המאורסה אביה ובעלה מפירין נדריה והאי אין כסף מיבעי ליה לכדתניא (קידו' ד'. ירו' קידו' פ"א הל"ב) ויצאה חנם אלו ימי בגרות אין כסף אלו ימי נערות ודייק רבינא מדכת' קרא אין ביו"ד ולא כתב אן חסר בלא יו"ד דרשינן ליה לאו והין. [אחי"ה והיותר קרוב שדרוש אַין כמו אִין בל"ס פי' הן עיי"ע אִין ב' ובא"כ"ר פ' אין לה מנחם ופ' פרשה נקט ר' לוי הכלל, „כ"מ שנא' אין הוה לה" ושם אי' דוגמאות ע"ש. ועיי' בב"ר ס"פ ל"חובמ"כ] .לאו אין כסף לאדון זה הין יש כסף לאדון אחר ומנו אב. וכי האי תנא דתניא וזרע אין לה (ויק' כ"ב, י"ג) אין לי אלא זרע כשר יש לה זרע פסול אין לה עיין עליה אם [2]) יש לה אפי' זרע פסול. [עיי' ירו' סוט' פ"ד הל"ב ד"ט ע"ג ותוספ' קידוש' ס"ו: ד"ה ולזרעו ועיי' לעיל ע' איין.] זה פי' ר' חננאל זק"ל. [אחי"ה הביאו התוספ' כתוב' מ"ו: ד"ה יציאה וקידו' ד'. ד"ה יציאה וכן הזכירו רש"י לכתוב' שם ד"ה יציאה דכוותה בשם „ואני שמעתי" וכן בקדושי' ג': ד"ה ויצאה חנם ע"ש]—. אין לו מוח בקדקדו בהלכ' ראשונ' ביבמות (מ'. ירו' יבמי' פ"א הל"א ד"ב ע"ג) ובמנחו' פ' התודה היתה באה בגמ' דולד תודה ותמורתה (מנחו' פ':). בשתיהן רבי אומר לו ללוי. אין מוסיפין על המדות יותר משתות בס"פ המוכר את הספינה (ב"ב צ'.) וכן כל המימרא בר"נ דכל התודה באה ה' סאין ירושלמיות שהן ששה מדבריות (מנחו' ע"ז.) ומסקנא מנה מאתן וארבעין הוו כיצד עשרים שקלים כ"ה שקלים חמשה עשר שקלים הא ששים שקלים וכל שקל ארבעה דינרין הא מאתן וארבעין ומנה אינו אלא מאה דינר אלא ש"מ מנה של קודש כפול היה והוא ר' דינר והוסיפו עליו שתות מלבד הקרן ועולין מאתן וארבעין. [אחי"ה כ"ה בפי' רגמ"ה כ"י לב"ב שם עיי' ג"כ פירש"י למנחו' הנ"ל שפי' שוה לפי' זה]. אין מלכות נוגעת בחברתה כמלא נימא בפ' שלש' שאכלו כאחת בגמ' דנשים ועבדים (ברכו' מ"ח: [עיי' יומ' ל"ח: מ"ק כ"ח. שבת ל'. ילק' שמוא' רמז ק"ה ילק' תהלי' רמז שתל"ה ועיי' עוד ירו' יומ' פ"ג הל"ט דמ"א: ואין אדם נוגע במוכן לך]. פי' שהיו מדברות אליו כל כך כדי שלא יהא אצל שמואל עדיין ויקבל המלכות לפי שעדיין לא נפסקה מלכות שמואל ולא חלה מלכות שאול. תניא א"ל ר' אליעזר לר' יהושע אתה לא שמעת אלא אחת אני שמעתי ארבע [בנדה אי' הרבה בט"ס אבל

---

[1]) ופי' של רימ"ז בט"ר ח"א, קס"ו אין נ"ל. ובעל צמח דוד מצדד שתי נוסחאות ופותרם: מ י ו ח ס י ם, ויפה היתה לו שתיקתו. [2]) כ"ה לנכון בדפ"ר אבל בשדפ"ע בט"ס אבל אם.

הימב סיים הלכ׳ כר״א בארבע] אין אומרין למי שלא ראה את החודש יבא ויעיד בפ״ק דנדה בגמ׳ דר׳ אליעזר (ז׳:). ובפ״ק דסוט׳ בגמ׳ דאבשלום (י״א.) [כי אמר] אין לי [1] בן בעבור הזכיר שמי (שמואי ב׳, י״ח, י״ח) ולא הוו להו בנין והכתיב (שם י״ד, כ״ז) ויולדו לאבשלום שלשה בנים ובת אחת א״ר חסדא בר אבדימי שלא היה בן ראוי למלכות. [אחי״ה בנו״ג בסוט׳ שם בן הגון למלכות. ובכנויים נמצא הרבה מאוד בש״ס לדוגמא ברכות״ז. אינ י שומע לכם: ב״מ צ״ז: איני יודע (כמו אין אני). סוט׳ פ״ה מ״ה או איני מצפה. גיטי׳ נ״ד: א י נ ו נאמן (=אין הוא). ירו׳ נזי׳ פ״ו דנ״ה. אינו דין שנעשה וכ׳. סוט׳ פ״ו מ״ג אינו דין שלא תתקיים. ושם: אינה (=אין היא) מתקיימת. ירו׳ ב״ב ספ״ח דט״ז ע״ג וירו׳ גיטי׳ פ״ז דמ״ח ע״ד אינה היא איסרטה (איסרתה!). סוט׳ פ״ח מ״ג ואלו ש א י נ ן חוזרין. ושם מ״ד אינן מספיקין מים ומזון (כמו אין הם)].
אָן (Ohr פי׳ אוּנָא כמו אוּדְנָא שאות ד׳ נבלעת)

מפיקנא לך ר׳ יעקב מאוניך בפ׳ הבא על יבמתו בגמ׳ דאנוסת חבירו (יבמ׳ ס׳:) מפיקנא לך רב חיננא מאוניך בר״פ (המוכר את הספינה) [צ״ל יש נוחלין] (ב״ב קי״א.). פי׳ אם אינך מקשיב לדברי אלא נתלה אתה ברב חיננא אנא משמתנא לך עד שתסיר דברי ר׳ חיננא ולא תהיה ממה אזניך לדבריו. פ״א אני מיסרך שלא תזכיר שמו לעולם. [אחי״ה וכן חולי׳ ק״ה: כי אותביה באונאי. שם ל״ח. „לאזוזי אוני. ב״ר פמ״ה אם אמר לך חד אוניך דחמר לא תיחוש תריין עתיד לך פרובי עיי׳ ע׳ עתר ג׳ וילק׳ לך לך ע״ט. — ובהשאילה אזן ל כ ל י (כמו מקואו׳ י׳, ג׳. עיי׳ ע׳ אזן) גיטי׳ ס״ט. אונא דזיקא. שבת ק״ח. אונא דחצבא (עיי״ע פטר ג׳)] (א״ב מאונך כמו מאודנך ואות ד׳ מובלעת). אוני (Lungenläppchen) דסריכן להדדי בגמ׳ דהריאה (חולי׳ מ״ו:) פי׳ ר״ח (שלא כסדרן). [אחי״ה וכ״ה באו״ז הלכ׳ טרפות סי׳ תי״א ח״א צד נ״ד ע״ד בשם הערוך אבל מתוספו׳ חולי׳ ובחי׳ הרש״בא שם נראה שצ״ל כסדרן] קבלה רב מפי רב אפי׳ סריכי תרתי אוני באמצע ועיקרן מפרקי מהדדי טרפה וכש״כ אם דבקות זו ע״ג זו הראשונה [2] עם השלישית דודאי טרפה והגאונים כתבו כיון דחדא סריכה על חברתה היא מרביצה ומרבעתה [עיי׳ תוס׳ שם ר״ע מ״ז.] ולא אכפת לן בהאי סרכא דהיינו רביעתיהו וכן אית׳ לבהמה בחיים ואפי׳ בדלא סריכן דחקן אהדדי וכשרה. [אחי״ה וכן חולי׳ מ״ו: מ״ז. ה׳ אוני אית לה לריאה. שם נ״ט: בין אונא לאונא. פי׳ אונא כמו אודנא של מעלה ואוני הם כנפי הריאה שדומות לאזנים וה׳ אונות יש בריאה ושתי א ו מ ו ת. ושם זה אין נזכ׳ בש״ם עיי׳ רש״י ותוספ׳ ד״ה היינו וחדו׳ הרשב״א בסוגי׳. וכתב בעע״מ קט״ו „ל״ב אומות היה באבנט והיה מעקמו לכאן ולכאן. שהש״ר פסוק מבעד נראה מלש׳ אומה של ריאה״ וכשגגה יצאה מלפני השליט וגיר׳ מוטעת אירעה לו וצ״ל ל״ב אמות. עיי׳ ירו׳ יומ׳ פ״ז דמ״ד: ויק״ר פ״י אבנט ל״ב אמה היה בו].

אָן (=אֲנִי ich) אני והוא הושיעה נא בפ׳ לולב וערבה (סוכ׳ מ״ה.) פי׳ הדברים אמורים כדכתיב (ישעי׳ ס״ג, ט׳) בכל צרתם לא צר ומפורשין במגילת איכה בסוף גדע בחרי אף (ב׳, ג׳) אמר הקב״ה ככר נשבעתי לבני עמו (צ״ל עמי) אנכי בצרה (תהילי׳ צ״א, ט״ו) כדין הוא שאהא עמהם בצרה הה״ד (איכ׳ שם) השיב אחור ימינו, ואמ׳ (תהלי׳ קל״ז, ה׳) אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני ובסוף גילה לדניאל הה״ד (י״ב, י״ג) ותעמוד לגורלך לקץ הימין עד קץ נתתי לימיני כל זמן שימיני משועבדת בני משועבדים גאלתי ימיני גאלתי בני הוא שדוד אמר (תהלי׳ ס׳, ז׳; ק״ח, ז׳) למען יחלצון ידידיך הושיעה ימינך ועננו. [אחי״ה בנוסח אני והוא הושיעה נא הרבה שינויים הן. בירו׳ סוכ׳ ד׳, ד׳ אני והוא הושיעה נא אני והוא הושיעה נא. וכן בגמ׳ שם דנ״ד ע״ג ובויק״ר פ״ל וילק׳ תהלי׳ קי״ח רמז תתע״ה גרס רק פעם אחת. במשניות ובמשנ׳ של תלמוד בבלי אני והו הושיעה נא פעם אחת ובכ״י מ׳ שני פעמים (עיי׳ ד״ס שם ס״ט:) וכן גרס רש״י ז״ל ופי׳ בגימטרי׳ אנא ה׳ ר״ל יהוה ועוד משבעים ושתים שמות וכ׳ וכתב עליו הרשב״א בחי׳ אינו נכון שא״כ הל״ל אני והו בלא אל״ף ובכל המשניות חדשות גם ישנות ובכל הספרים כתוב באלף וכ׳. ונ״ל שהדין עם רש״י ז״ל שגם בלא אל״ף הגירס׳ כמוכח. ושני הפירושים האלו נמצאים ג״כ בפי׳ של רע״ב. ובענין הפי׳ עצמו שמעתי מפי ידידי מהר״ר יחיאל יוסף גאלדבערגר נ״י וז״ל: אם ננתח הו׳ מן והו לא׳ וה׳ (העולות ג״כ למספר ו׳) והא׳ נקרא עם האנ׳ שלפניו בלי י׳ כלומר אנא, והי׳ מן אני עם הה׳ מן הנתוח לוה׳ של אחריו נמצא מפורש את השם הנכבד במלואו אשר חשבונו בצירוף אותיותיו עולה למספר ע״ב כי הי׳=10; י״ה=15; יהו = 21; יהוה = 26 עולות לחשבון במספר ע״ב. וזה כונת השם של ע״ב. עכ״ל. אבל לרבינו דעת אחרת היתה בו ודרש כמו בירו׳ סוכ׳ שם: אני והוא הושיעה נא אני והוא הושיעה נא א״ר אבהו לך לישועת׳ לנו. ובשמואל רבתי ספ״ד אית׳ כי שמחתי בישועתך א״ר אבהו זה אחד מן

[1]) בדפ״ע הגי׳ אין לו... שהזכיר שמו. [2]) בכ״י ה״ב הגי׳: או הראשונה עם השלישית וכן הובא באו״ז הלכ׳ טרפות סי׳ תי״א.

המקראות שישועתן של ישראל ישועתו של הקב"ה. וכעין זה דרש הוא (ירמי' מ', א') ואני (יחזק' א', א') על הקב"ה עיי' ילק' ירמי' רמז שכ"ז והוא אסור באזיקי' כביכול והוא . . ודכוותה ואני בתוך הגולה . . כביכול אני והוא עיי' תוספות סוכ' שם ד"ה אני. ובפ"א של רע"ב נמצא ג"כ הך דרש שעליו סובב רבינו. אבל לפנינו במגילי' איכה נוסח' אחרת היא עי"ש. וכן מורה אני על הקב"ה במאמרו של הלל בסוכ' נ"ג. אם אני כאן הכל כאן ואם אין אני כאן מי כאן זאת היא גירס' אמיתית בכ"י מ'. עיי' ד"ס שם דפ"ו הער' ה'].

1 אָן (= אוֹנוֹ, אוֹנֵי, אוֹנָה, אוֹנִיתָה פי' בל"י מכירה ושטר מכירה ὤνη, ὦνος, ὤνησις (das Kaufen, der Kaufpreis, Kaufbrief. כותבין עליו אונו אפי' בשבת [בפ"ק דגיטין] בגמ' דר"מ אמר (גיטי' ח':) ובר"ג דקידושין (ו':) בר"א בשלא כתב עליו אונו [אבל כתב עליו אונו] זה שחרורו. ובס"ג דמי שמת (ב"ב קנ"ד:) [והוציא זה את אונו]. אונות ושטרות יוצאות על שמו בחזקת הבתים בגמ' דולא לאב (שם נ"ב.). שניהם באוני [1] אחת ובטימי אחת (כ"ה בד' אמ' וכ"ה בע' טם ג') בב"ר בוהארץ היתה תהו ובהו (רפ"ב). [אחי"ה וכן ירו' ב"מ רפ"א ד"ח. נכתבה אונו. גיטי' מ"ג: פ"ה: מאי אונו . . . לכשתכרח ממנו אין לי עסק בך. ירו' פסחי' פ"ד דל"א: מיסתיוסים (μίσθωσις פי' שכירה) כאוני. ירו' קידוש' פ"א ד"ס ע"ג בכסף על מנת לכתוב לו אוני לא קנה עד שעה שיכתוב אוני . . ב"ר ספע"ט ומי כותב את האונה יו"ד ה"א כותב את האונה ומי מעיד על האונה י"ה מעיד על האונה.]. אוניות וזימיות בפסיקתא דר"ה (דקנ"א.) וכתי"ר בנפתלי אילה שלוחה (בראשי' מ"ט, כ"א) אוניתא דחקלא [2]. [אחי"ה כ"ה בכל כ"י ודפ"ר, ובשדפ"ע בט"ס ע"ש. ודע שבפסיק' דר"כ שם אי' הוניות וכן בילק' ירמי' רמז שי"ב בשם הפסיקת' ובתנחו' וילק' ויצא רמז קכ"א אי' ארנוניות וכן רוצה לתקן הרב החכם מוהר"ר שלמה באבער בפסיק' שם הערה כ"ג ועיי' עוד במבוא הפסיקתא צד י"א סי' ה' וזה כשגגה שיצא מלפני השליט יען נגרר אחר שגגת הדפוסים. אבל במ"ע השחר (מוציאו לאור הרב החכם מהור"ר פרץ סמאלענסקין) שנה שלישית צד נ"ט התקין הרב החכם ר' שלמה באבער בעצמו עפ"י הערת מהרי"ל שעיק' הגי' בפסיקתא כגי' רבינו לפי נוסח דפ"ר ע"ש ובאמת כן אי' בב"ר קל"ס פפ"ד כמה אוניות נכתבו לו, ובמד' תהילי' ק"ד פסוק כ"ז אלו האוניות שהן עושין לישראל שהן מכתיבין עליהן בכל יום. וכן ביחיד אי' בירו' תעניו' פ"ד דס"ט. והוון משלחין אוניתא לבר ביתיה וכן באיכ"ר פ' בלע והוה כותב ומשלח אוניתיה וכ']. פי' אונו שטר המכר בל"י קורין אותו אונו [כ"ה גי' אמיתית של עה"ק, ובדפ"ע בט"ס ע"ש וכפי' של רבינו אי' ג"כ בפירש"י לגיטי' שם ורשב"ם לב"ב נ"ב. (אך הרמז על אוני בראשי' מ"ט, ג' דחוק) ובקידושי' שם פירש"י רק שטר].

2 אָן (פי' אֲנַן בל"ס עָיֵף ויגע abgemüdet; בל"ע آن، أَنَّ כמו אנח בל"מ ächzen והיינו אָבֵל; והשם אנינות בל"ס אונתא Trauer) האונן והמספח עליו את הגל בפסחי' בפ' האשה בזמן שהיא בבית בעלה (פסחי צ':). [אחי"ה וכן פסחי' פ"ח מ"ח אונן טובל ואוכל את פסחו לערב וכ'. חגיג' פ"ג מ"ג האונן ומחוסר כפורים צריכין טבילה לקדש. זבחי' פי"ב מ"א אונן נוגע (בקדשים) ואינו מקריב. יומ' י"ג: הורי' י"ב: זבחי' צ"ט. מ"ק י"ד: ב"ק ק"י. כ"ג מקריב אונן ואינו אוכל. ירו' יבמו' רפ"ח הל"א נשנה הרבה פעמים אונן. והנקבה אוֹנֶנֶת כתובו' נ"ג: והפעל אוננין סנהדרי' מ"ז: לא היו מתאבלין אלא אוננין שאין אנינות אלא בלב. ירו' חגיג' פ"ב דע"ח. והיו כל ישראל אוננין עיי' תוספ' חגיג' י"ז. ד"ה אף עצרת]. אנינות לילה לא שמיה אנינות בזבחי' בר"נ דטבול יום (צ"ט:). [אחי"ה וכן קידוש' פ': שעת אנינות. סנהד' ק"ט: עיי' במ"ר פי"ח און שישב באנינות. ירו' סנהדרי' פ"ב הל"א ד"כ. שאין אנינות לילה תורה . . והרי אמרו אנינות תורה וכ' —. דיני אנינות עיי' י"ד סי' שמ"א ושע"ה]. פי' [כמו] לא אכלתי באני ממנו (דברי' כ"ו, י"ד), ראשית אונו (שם כ"א, י"ז) בגמ' דהמפלת בנדה (כ"ג:). ומפרשינן מי שלבו דוה עליו אם ימות הרי זה בכור לאפוקי מן בהמה חיה ועוף דאין לבו דוה עליו אם ימות. [אחי"ה ומזה הענין השם אנינה. ירו' סנהדרי' שם וירו' פסחי' פ"ז דל"ה. אנינת לילה תורה. ירו' דמאי פ"א דכ"א ע"ד מה בין אנינה ומה בין טומאה. . טומאה מצויה אנינה אינה מצויה. ירו' הוריו' פ"ג דמ"ח. אין אנינה אלא למת בלבד. ושם: איזו היא אנינה משעת מיתה עד שעת קבורה. ב"ר פפ"ה אונן שהביא אנינה לעצמו. מד' איכ' פתיח' אנינה מבפנים ואבילי' מבחוץ. וגם מענין הזה ברכו' כ"ד: ב"ב כ"ג. אנינא דעתאי. חולי' קי"ב. אנינא דעתיה.

---

1) כ"ה לנכון בכ"י ו"ו ל"ד ה"ב וכ"ה בד"ז"ר אבל בשדפ"ע בט"ס שנים בנים באו עם אחת ובכ"י ב"ר נשתבש ג"כ שנים בנים באונים אוזת. 2) בקצי' דפוסי' בט"ס דתקל, ובקצי' רחלק, וכ"ה בנוסחי התרגי' ירו' ב' לבראשי' שם ועוד הפעם שם נ', י"ג.

פסחי' קי"ג: אניני הרעת. פי' מי שקצה נפשו בדבר ופי' תוספ' בב"ב שם ד"ה לדידי איסטנית [ἀσθενής] ולא היא אלא מל' אֵנַן שהוראתו בל"ס טרח ונלאה].

☞ אָן (בל' שומרוני לשון שאלה על המקום או הגוף והדבר wer, was, wo? ובלי שאלה wo, da wo) תרג' איה שרה אן שרה. [אחי"ה וכן ירו' יבמו' פי"ב די"ב ע"ד ההן סב לאן ליך . . הדה סבתא לאן ליך. ירו' יומ' פ"ח דמ"ד ע"ד א"ל אן מן הדה צ"ל מן אן הדה כלומ' מאיזה כמו דאי' קודם זה מה הוא דין ב' פעמים. ויק"ר רפכ"ז אן דאת יהיב את משפע אן דאת מחי את מרקדק].

* אֲנָא (בל"ס אֱנָא, בל"ע انا ich) כמו אני בעברי הרבה בש"ס כגון ברכו' כ'. ב"מ פ"ד. אנא מזרע' דיוסף קא אתינא. ב"ק י"ז: אנא שנאי חרא ואת שני חדא. ב"מ ס'. ב"ב כ"א: אנא מפליגנא אמגוזי ואת פליג שיסקי. עי"ע שסקי. חולי' ב': נ"ד. כי אמרי אנא. ושם י"ט. אנא לא חילק ידענא ולא בילק ידענא. עיי' ע' חלק. ערכי' ל"א: אנא קדים אכיל ירוקה וכ' אנא לא נחיתנ' לעיבור'. ושם לימ' לי' אנא קדים שחין נורא וכ' עיי' ע' שחן א'. ע"ז נ': אנא לא נגר אנא ולא בר נגר אנא. חולי' צ"ג. אנא לאו טבחא אנא ולאו בר טבחא אנא. פסחי' ק"ה: אנא לא חכימאה אנא ולא חוזאה אנא. עיי' ע' חז. ובירו' נמצא עוד אֲנַנָא לחיזוק ירו' תעני' פ"ד דס"ח ע"ד דאננא משלים מדינתא. והקבוץ אנן. ברכו' ח'. אנן בדידן ואינהו בדידהו. מ"ד. אנן תברינן לה בבשרא וחמר' אתון וכ'. שם כ'. אנן דלא מתרחיש ניס' . . אנן קא מתנינן בעוקצין . . אנן קא מצערינן נפשין . . אנן לא מסרינן נפשין אקדושת השם. עירובי' נ"ג. אנן כי סיכתא בגוד' לגמרא וכ' עיי' סך ט'. שם ס"ה. אנן פועלי דיממא אנן. ירו' סוכ' פ"ה דנ"ה: דאנן הכא מאן הכא. ובהבלעת א': נַן ירו' יומ' פ"ח הל"ג דמ"ה. מה נן קיימין . . אלא כי נן קיימין.

☞ 1 אִן (בל' שומר' אִן, בל"ס אֶן ובל"י אِنْ כמו אִם בל' עבר wenn; אִינִי = אִין הִי = אִין אִי פי' אִם היא wenn es ist, ist dem so?) תרג' ירו' של אם אין. אין ואיני מלה מורגלת בתלמוד כמו אם היא בתמיה או כמו לא היא). [אחי"ה ובפרט מורגל בתלמוד ירו'. עיי' מבוא הירו' ט'. ועיי' עוד ירו' גיטי' פ"ה דמ"ז ע"ג. ירו' מכו' פ"ב דל"א: אין תימר. ירו' כתובי' פי"ב דל"ה. אין אתי משיחא. מ"ד איכ' רבה פ' בלע אין אתי גבר פלוני. ירו' נזי' פ"ו דנ"ד ע"ד אִין בְּיָנִי (=כֵּין אִי, כין הִיא). וגם אִן כלא יו"ד כמו אִין. עיי' מדי' איכ' רב' פתיח' אִן את יתיב הכא . . ואן את אזל עמהון. קהל"ר פ' יש רעה: אן אתת ענתה מה אית בה ואן אתי מלאך המות וכ'. אִינִי הרבה בש"ס בבלי עיי' לְדוגמ' ברכ' כ"ז. שבת ק"א: קכ"ז. חולי' צ"ו: מ"ק כ'.].

* 2 אִין (בל"ס אִין=הִין ja, jawohl!) כמו הן בעברי מלה מורה על קיום אמיתת הדבר והרבה בש"ס על דרך משל שבת קכ"ד: מעין מלאכתן אין מעין מלאכה אחרת לא. שם קכ"ז. חמש קופות אין מפי לא. שם: הני אין מידי אחריני לא. כתוב' ס"ה. השתא אין מעיקרא לא. ב"מ צ"ח. חדא אין בעידן שאלה מתה. ירו' ברכו' פ"ג ד"ו ע"ג א"ל אין. וכן שם פ"ו ד"י: וירו' שבת פט"ז דט"ו ע"ד.

☞ אִינָא (נאצל מכינויי הגוף הָא, אֲהָא, איהא בהוספת הנו"ן אִנָּא, אִינָא er, derjenige עיי"ע אֲהוּ) תרג' של הוא. שונא בצע יאריך ימים (משלי כ"ח, ט"ז. עיי' ג"כ תרג' שם י"א, כ"ו) ואינא דשני טולמיא. ובל' רבים בדניאל (ב' מ"ד) די מלכיא אינון. ובירו' בכורי' פר' תרומ' והבכורי' (ב'-ח' דס"ה ע"ג) דנון [לפנינו אי' דינון עי' ע' אהו] מרין פי' דאינון אמרין ובל' נקבה אינין. [אחי"ה והיא כמו בסורית אֲנִין, הֵנִין עיי' ירו' מגיל' פ"א דע"א. אילין אינין ועיי' עוד ע' הנון. ובמין זכר בל"ס אֲנוּן כמו הֵנוּן].

* אוֹנָאָה (מהפעל יָנָה בעברי לשון נגישה ולחיצה ובהפעיל הונה (עיי' יחזקי' מ"ו, י"ח) וממנו אונאה Bedrückung, Uebervortheilung) ב"מ מ"ט: במשנ' האונאה ארבע כסף מעשרים וכ' עיי' ע' שתות. ושם נ"ח: במשנ' כשם שאונאה במקח וממכר כך אונאה בדברים. ובגמ' שם ת"ר לא תונו איש את עמיתו באונאת דברים הכתוב מדבר אתה אומ' באונאת דברי' או אינו וכ'. ירו' ב"מ פ"ד ד"ט ע"ד כל הנושא ונותן במנת שאין לו אונאה יש לו אונאה. הלכות אונאה עיי' ש"ע חו"מ סי' רכ"ז. בל"מ הפעל ינה נשתמש רק בקל והפעיל (הוֹנָה) אבל בתלמוד ג"כ בפיעל: אִינָה, בנִתְפַּעֵל: נִתְאַנָּה ובירו' בְּהִתְפָּעֵל: מִתְאוֹנָה על ד"מ ב"מ מ"ט: נ': תן לי מה שאיניתני. שם כ"ט: המאנה את הגר —. שם מ"ז: נתאנה לוקח נתאנה מוכר. שם נ': שנתאנה חוזר וכ'. ב"ב פ"ג: מי נתאנה לוקח וכ'. ירו' ב"מ פ"ד ד"ט ע"ד בשעה שהמוכר מתאונה מתאונה עד חומש בשעה שהלוקח מתאונה מתאונה עד שתות.

* אוֹנִיתָא (מהוראת ערך הקודם לזה) ב"ב כ"ב. אוניתא דמלכא דאדום. שם: אוניתך. ויק"ר רפל"ג דרש ;זנך (עמו' ז', ז') על שורא דאוניתא.

* אוֹנוֹ (שם עיר בבנימין Ὠνὼ') שם עיר בחלק בנימין בקרב לוד כנראה מד"ה א', ח', י"ב, נחמי' י"א ל"ה וכן שהש"ר פ' כשושנה ומד' איכ' פ' פרשה: לוד לאונו. מגילי ד'. (עיי' ערכיי ל"ב.) לוד ואונו וגיא החרשים מוקפות חומ' מימות יהושע בן נון הוו. ובירו' מגילי פ"א הל"א ד"ע. לוד ואונו הן הן גיא החרשים. כתובו' קי"א: א"ר יעקב בן דוסתאי מלוד לאונו שלשה מילין [1]) פעם אחת קדמתי בנשף והלכתי עד קרסולי בדבש של תאנים. מזה ראיה מופתי' שאונו ואוני אחד הוא וזה מה ששנינו בתוספת' שביעית פ"ז פני בית אוני, עיי' ע' ביתיוני ששם אציין נוסחאות שונות ובתוכן בית ואני, בית ווני ונ"ל שצ"ל בית אוני. ומזה ניכרין דברי אמת של החכ' רעדיגער [2]) ששיער ששם עיר אונו היא בית אוניא [بيت اونيا] של ערביים. וכן בלא בית רק אוני נזכרה העיר ירו' גיטין פ"ד דמ"ו. אוני אסור (למסור את העבד שברח) אנטרים [3]) שרי אפרכורים צריכא. ועי"ש. ומן העיר הזאת היה חנניה ונקרא חנניה איש אוני סנהדי י"א: עיי' ע' הבא.

* אוּנְיָא, אוּנְיָיא, אנייא (שם הפרטי לאמורא שבא"י) ירו' ערלה פ"א דס"א. תני ר' יהושע אוניא. ירו' שבת פ"א ד"ג ע"ג אי' אונייא ושם ע"ד אנייא. אולי היה מעיר אוני ומיוחס על שמה כמו חנניה איש אוני עיי"ע שלפני זה.

אֶנְבְּבָא [4]) (צ"ל אֲנִיכָּא, יַנְכָּא פי' בל"פ ينك תולעת של פשתן Flachswurm ונגזר מן ל"פ يانه זרע פשתן Flachssame) ת"ש אינבא חיה בגמ' דסתם נזירות כפ' שלשה מינין (נזיר ל"ט.). מיתחזי ליה כי אנבא בגמ' דמתריעין בסדר תעניות אלו [כ"ב: ושם אי' מתחזי איניבא, אבל בכ"י מ' — ד"ס ס"ו: — ומחזי כי אינבא ובכ"י ב' ומתחזי כחיטא!]. ס"א נבא פי' ביצי כינים כגון הא דר"ג ח' שרצים (שבת ק"ז:) הטפויים [כן גירס' כ"י מ' שבת הטפויין עיי' ד"ס שם ק"ח. ובדפ' טפויי] וביצי כינים. ופי' רב האי גאון זה דתעני' הגירס' כך היא כינבא והביא לו דומה אותו דנזיר ואמר שהן ביצי כינים האמורים בשמונה שרצים. ויש ששונים יאניכא ומפרשינן תולעת כדגרסינן בכיסוי הדם (חולי' פ"ה:) ר' חייא נפיל ליה יניכא בכיתניה וזהו העיקר. [אחי"ה כ"ה נכון בכ"י ו"ו ל"ד וב"ר, אבל בכ"י ג"ג בט"ס ואניבא ולגי' רבינו האי גאון ז"ל י"ל כי מלת כינבא בהפוך אותיות ניבאך הוא ל"ע نباغ ביצי כינים של ראש. וגם לי נראה האחרון עיקר, וגירס' אמיתית יאניכא או יניכא בכ"פ כי כן גרסו כ"י ערו' ו"ו, ל"ד, ה"ב ג"ג וב"ר וכן אית' יניכא בחולי' כ"ח. וכן גרסו כל כ"י ערוך שלי יניכא בע' יניכא ובדפוסי' ט"ס יניבא. ובע' יניכא סיים ע' דפ"ר וכל כ"י „ועוד מפורש בע' אנכא" מכל זה תראה שעיקר הגירס' בכ"פ. וכן הוראת טעם יַנְכַּא בל"פ תולעת בכיתנא. וכן פי' רש"י ז"ל הולי' פ"ה: איניבא תולעת האוכלת פשתן טיי"ש בלע"ז צ"ל טיינ"ש Motten, teignes וכן פי' בהדיא חולי' כ"ח. ליניכא: לתולעת הגדלה בבגדי צמר שקורין טיני"א. ובתעני' שם פי' רש"י ג"כ כפי' ראשון של ערוך וז"ל איניבא: תולעת ל"א כי אנבא לינדנא בלע"ז [Nisse, lentes] וכן לועזו התוספ' והן ביצי כינים עיי' רש"י לנזיר שם ולע"ז נ': ד"ה ביצי כינים ומזה תראה בעליל שרש"י ז"ל ראה דברי רבינו והשתמש בהם].

☞ אִנְבְּבָא (פי' אֵבָא: פרי Frucht עיי"ע. ואות נו"ן נוספת) בדניאל (ד' ט', י"ח) אנביה שגיא, פי' פריו רב. [אחי"ה ועיי' אונקלס ויק' י"ט כ"ג; תרג' איוב ל"א, י"ב—. ובמ"ר רפ"ג אנבונין ט"ס עיי' ע' אלבינא].

אֶנְבַּג (בל"ס אַנְבַּג ובל"ר ambiga והוא כמו אנפק בל"פ نفاغ פי' כלי גדול לשתות בו grosses Gefäss) אנפק; אנטל בס"ג דחזקת הבתים (ב"ב נ"ח:) כתיב אפיתחא דקפוטקיא אנבג, אנפק אנטל זו היא רביעית של תורה. [אחי"ה וכן קידו' ע', לישתי מר אנבגא (עיי' ע' אנפק) ורש"י פי' שם: לשון אנפק היו שגור בפיהם. וגם כ"י ע' ה"ב גרס בע' שלנו אנפג וזה ראיה לפירושי מלש' פרסי'.

---

[1]) והחכם רילאנד בספרו פליסטינא תתקי"ג ציין כן בלי מראה מקום והחכם רוימער בספרו פלסטינא קל"ו הטיל בו ספק יען שלא מצא מקור לפי' של רילאנד ובל ידע שמקורו היה בכתובי' הנ"ל. [2]) במ"ע האללישע צייטונג 1842,566 עיי' ראבינזאהן פאליסטינא ח"ב שמ"ט. שנ"א. שס"ט. [3]) בלי כל ספק צ"ל אנטיפטרים וראי' שאין עליה תשובה מצאתי ברילאנד (שם צד רט"ו) שציין שתי ערים הסמוכות Ὀνοῦς, Ἀντιπατρίς והן הנה אונו ואנטיפטרים של ירושלמי. [4]) ויותר טוב היה לסדר המלה בעי' אניכא ע"ש נוסח הכ"י ודפ"ר בפנים שגרסו ועוד מפורי בעי' אנכא אבל בע' יניבא ובנבא גי' הדפוסי' ג"כ בבי"ת.

והתוספ׳ ב״ב שם ד״ה אנבג במחילת כבודם טעו לפרש דאנבג ואנפק הם משקים!] (א״ב עיי׳ ע׳ נבג).

☞ **אֶנְבַּטָאוֹת** (לדעת ר״ב צ״ל אנטכאות = ל״י ἐντείχιος לפנים מן החומות (innerhalb der Maueren שמ״ר פר׳ הן אל ישגיב בכחו (קל״ס פי״ב) ירד הברד והיה עשוי אנבטאות אנבטאות, המפרש פי׳ כתלים ואֶנְטֶיְכִיאוּת בל״י כתלים וחומות. [אחי״ה ויש להביא ראיה לפי׳ זה מילק׳ תהלי׳ ע״ח רמז תת״כ (ועיי׳ שו״ט ע״ח) כיון שבא הברד נעשה ככתל הזה. וכן ילק׳ שמו׳ רמז קפ״ה סרס לו סריטה אחת בכותל. ולי נראה שהוא ל״י ἀνάβαθρον Treppe, Stufe מקום מדרגה גבוה ואות הי״ש נשמטת וכן אית׳ ילק׳ אסתר ו׳ רמז אל״ף נ״ח ד״ה למי אפיקת כרוז . . . כל עמא יפקון להרין אנבטי דיהודאי דהוה נפיק למצלבא פי׳ כל אחד יעלה למקום גבוה לראות היאך יתלו את מרדכי. ולענין ש״ר ראה ע׳ פרט ח׳ דרש מפסיקת׳ ושם אבאר אי״ה].

אֶנְבֶּל (עֶנְבּוֹל = אֶמְבּוֹל = ἔμβολος der Klöppel (in der Schelle בזבחים בס״פ המזבח מקדש [בגמ׳] מעיל כולו של תכלת (זבחים פ״ח :) ומביא ע״ב זוגין ובהן ע״ב אנבולין ותולה [בהן] ל״ו מצד זה ול״ו מצד זה. פי׳ אנבול כמו (פרה י״ב, ח׳) הזוג והענבול. [אחי״ה וכן אי׳ בזבחי׳ עינבלין עיי׳ ערכו וע׳ זג א׳ שגם רבינו גורס כך. ובירו׳ שבת רפ״ו ד״ז ע״ד עשה להן אמבולי עיי׳ ערך אמבל. אבל כגירס׳ רבינו אית׳ בתוספתא כלים, ב״מ פ״א עשה לה האנבילים טמאין ניטלו אנביליהן טהורים וצ״ל אנבולים, אנבוליהן].

אַנְבַּקְרָאוֹת (= אַנְבַּקְלָאוֹת[1]) פי׳ בל״י -ἀνα φάκελος כריכות (Bündel, Pack של כלים על כתפיהן בגמ׳ המכיר כליו בפ׳ הגוזל ומאכיל (ב״ק קי״ד : ושם אי׳ אנבורקראות). ס״א אנבוקלאות. [אחי״ה כך היא גירס׳ אמיתית של כ״י ל״ד וב״ר. ושאר כ״י ודפוסי׳ גרסו אנברקלאות וט״ס היא כי אות י׳ ראשונה נתהוה בקולמוס איזה כותב לאות ר׳ ושבשת׳ כיון דעל על. ובבבלי ב״ק גרס גם באות ויו גם באות רי״ש! ושניהם היינו דפוסי ערוך וש״ס הקדימו לק׳ אות ר׳ מחסרון ידיעה]. תלמוד[2] ירושׁ׳ בהזהב (פ״ד א׳ ד״ט ע״ג) המחליף אמבורקלין באמבורקלין קנה [לפנינו אי׳ אברוקלון באמבירוקלין ושטה מקובצת על ב״מ מ״ז. הפליא לטעות בלישנ׳ דירו׳ שהביא אמכורו קלון באמכורו קלון]. פי׳ כריכות של יריעות נקראות בל״י אמבורוקלין וכן בלע״ז קורין אותו ברוקלי ויש שקורין טרצילו. [אחי״ה כ״ה בדפ״ר ונ״ל לתקן פרצי״לו = Bündel בלאי״ט כריכה fardello ובשאר דפוסי׳ טורגילו וכ״י ג״ג טורינלו ואות י״נ בהעדר קו האמצעי ט״ס וצ״ל צ׳ וכן כ״י ו״ו תורצלו. כ״י ל״ד תירצלון כ״י ב״ר תירצילו, עה״ק שנ״ב תריצלו. ומה שאי׳ בכ״י ה״ב תרכלו ט״ס תחת תרגלו —. פי׳ של רבינו כריכות וכ׳ הם דברי ר״ח ז״ל עיי׳ בשט״מ הנז׳. וראיה לפירושינו שמלה ל״י כרשמנו והוראתה חבילה שגם רש״י ז״ל פי׳ חבילות. וחחכם רימ״ז חקרו ממלת יונית ἐμβουρίκλον, כהוכחנו לעיל ע׳ אמבירוקלון, ואמ׳ שענינו מכסות של סוסים, אבל לשון אנבקראות של כלים יראה ששגגה היא, וכן שגג בענין אחר הרב הגדול שי״ר בע״מ קכ״ב ואין להאריך].

☞ **אִינְגַּד** (פי׳ בל״ע نكد מעט, קטן, ויותר טוב כמו אינדג בל״פ اندك (klein, wenig מסכ׳ גיטי׳ פ׳ הניזקין (נ״ח.) כמה מרחיקנא. [אחי״ה כן לפנינו בגיט׳. ור״ב כתב רחיקנא ובע׳ פסתא ב׳ ארחיקנא] מדוכתא פלון [ר״ל מדברי׳ כ״ח, ס״א א״ל אינגד פי׳ מעט. [אחי״ה כן הוא בל״ע. אבל יותר טוב לתקן אינדג והוא בל״פ מעט וגם יגיד עליו רעו שגם פוסתא ל״פ היא עי״ש, ושם אבאר אי״ה. ועיי׳ ע׳ אפוטיין, וע׳ אפסיין. ועיי׳ מהרי״ף עט״ש ט״ז].

***אַנְגְּטוֹם** (שם פרטי לשר צבא רומי) ירו׳ סנהדרי׳ פ״א די״ט : אנגטום הגמון ושם ע״ג אנטונינוס הגמון, ושם ע״ד אנטיגנס, ובמד״ר פ״ד הונגטים הגמון ובכורו׳ ה׳. קונטרוקום השר. והוא היה בן דורו של ריב״ז.

***אנגיטום** בילק׳ תהלי׳ ס״ח רמז תשצ״ד ט״ס וצ״ל אוגוסטוס עיי׳ ע׳ אגריקוס.

***אנגיטרים** ירו׳ תרו׳ פ״ח דמ״ו ע״ג ט״ס עיי׳ ע׳ ארגנטין.

אַנְגְּלֵי (Engel, ἄγγελος, angeli) ושמים לא זכו בעיניו (איוב ט״ו, ט״ו) תרג׳ ואנגלי מרומא לא זכאן קדמוהי. [אחי״ה וכן תרג׳ שמים (תהלי׳ נ׳, ד׳; צ״ז, ו׳) אנגלי מרומא]. ובני עליון כולכם (תהלי׳ פ״ב, ו׳) תרג׳ היך אנגלי מרום כלכון. אין כמוך (באלים) [צ״ל באלהים] ה׳. (שם פ״ו, ח׳) תרג׳ לית בר מינך באנגלי מרומא ה׳ (א״ב פי׳ בל״י ורומי׳ מלאכים).

***אנגלין** ט״ס עיי׳ אנלגין.

---

[1]) וכן גרס באמת כ״י ל״ד גם בראש הע׳. [2]) כ״ה לנכון בדפי אמש׳, אבל בשדפ״ע וכן כ״י הגי׳ בט״ס תרגום.

*אֶנְגְּרָא (פי' נהר Fluss בל"ס נְגַר ובל"מ נגר בנפעל ענין נזילה וכן בל"ע جرى fliessen) עירובי' ק'. אניגרא. ב"מ ק"ז: ד' גרמידי דאניגרא דבני ניגרא כך היא לגירס' רבינו בע' נגר ה'. ב"ב י"ב: תרי ארעתא אתרי אניגרי כ"ה בדפ"ר ע' נגר ה'.

אַנְגָּרָא (או מל"י ἀναγείρω = אָסַף einsammeln או מל"י ἀναγορά מה שאינו לשוק וא"כ eingezogene, ausser Brauch gesetzte Münze) אנגרא בר"ג דהזהב (ב"מ מ"ו:) תרג' ר' אבא (לפני' ר' אחא) בדינרי ניאקא ואנגרא חד שפסלתו מלכות וחד שפסלתו מדינה (א"ב בנוסחאות דידן כתוב אניקא). [אחי"ה בנוסחאות שלפני אנקא ובע' אנקא גורס ר"ב ג"כ אניקא אולי כך היה גירס' שלפניו כנראה מתוך פי' רש"י ד"ה תרגמא. שהזכיר אניקון. ורבינו גורס ג"כ נייקא עיי' ע' זה ושם סיים ככר פי' בע' אנגרא אולם פה לא פי' מאומה רק הביא דברי הש"ס. ולפ"ד היא מלה יוני' והוראתה מטבע שאינה עוברת לסוחר בשוק וככר נאספה מהמון עם. וניאקא או נייקי נ"ל שהוא ל"פ ناك פסול ומזוייף ועתה נכון מה שאמ' הש"ס חד כלו' אנגרא פסלתה מדינה מאחר שאין לה ערך וחד כלומר ניאקא פסלתה מלכות מאחר שהיא מזוייפת. והרב דר' צוקערמאן במאמרו על מטבעות של תלמוד צד ל"ד פי' בע"א.

☞ אַנְגַּרוֹטִינָא (ἀγγαρευτής Frohneintreibung) פי' מין מס עיי"ע פרבגרון. [אחי"ה ספס"ד בב"ר פי' הלך (עזרי ד', י"ג) אנגרוטינא ובילק' תולדות רמז קי"א אנגרוטונ' והוא תואר מן השם אנגריא, פי' דבר שצריכין לאנגריא. ובריש אסתר הלך זו אנגריא. וב"ב ח'. פי' בארנונא].

אַנְגַּרְבְּטִים (לדעת רבינו סַבָּל Lastträger; ולפע"ד מערך הקודם לזה גבאי מס Frohneintreiber) ר' אלעזר בר ר' שמעון איתמני אנגרבטים. [אחי"ה כך גרסת כ"י וי"ו, ל"ד ה"ב וג"ג וכ"י ב"ר אנגברטים וצ"ל אנגרבטים וכן הוא בפסיק' דר"כ אנגרבטום ובדפוסי הערו' ובכ"י אקספארד של פסיקת' בט"ס אנגרכטים. וראיה שגירס' אמיתית בבי"ת שהרי בדפוסים ראשונים של הערוך נסדרת המלה אחר אנגרא וקודם אנגרון] הוה מפיק עובדיה בפסיקת' דויהי בשלח (דצ"ב:) פי' כתף והיה סובל כל דבר על כתיפו כמו ארגטים דויקח קרח בילמדנו. [אחי"ה עיי' ע' ארגטים. ואין דעתי נוחה מפי' רבינו שלשון איתמני תורה שהיה ראב"ש באיזה פקודת ומשמרת של מלך ע"כ חויתי דעתי שהמלה ל"י כשרשמתי, פי' איש הממונה על אנגריא של מלך שהיא עבודת משא עיפה מוטלת על בני אדם לתקן דרכים וכיוצא וראיה לאמיתת דברי מב"מ פ"ג: ראבר"ש אשכח לההוא פרהגונא דקא תפיס גנבי וכ' אתיוה לראבר"ש וקא תפיס גנבי וכ' ומזה נשמע שהיה בעבודת מלכות רומית, ועיי' בפסיק' דר"כ להרב החכם מוהר"ר שלמה באבער שם].

אָנָגַרוֹן (= אֳיְנָגַרוֹן בל"י οἰνόγαρον מין מבול מציר הדגים ודגים קטנים מעורבים ביין mit Wein gemischtes Garon von Salzbrühe und kleinen Fischen) אנגרון מיא דסילקא. [אחי"ה הוא سلق Mangold עיי' ע' סלק ג']. אכסיגרון מיא דכולהו שלקי. בגמ' דחוץ מן היין בכיצד מברכין [ל"ה: ושם אי' בט"ס אנסיגרון וכבר ציינו הגרי"ב שצ"ל אכסיגרון שכ"ה ביומ' בשבועו' ובערוך וכן העתיק הר"ש מהא דברכו' בפ"ח דשביעי' מ"ב], ובגמ' שבועה שלא אוכל בפ"ג דשבועות (כ"ג.), ובגמ' דאסור באכיל' בפ' יה"כ (יומא ע"ו.). פי' סילקי בלע"ז בליטי [וכ"י ל"ד בליט"ו ונ"ל לתקן ביטולי בלאי"ט bieta, bietola = Mangold כמוכח בע' אכסגרון] דכולהו שילקי פי' של כל העשבים השלוקים. [אחי"ה עיי' עוד ירו' מ"ש פ"ב דנ"ג: וירו' שביעי' פ"ח דל"ח. והובא בע' אכסגרון. ושם אית' אניגרון וכן בבבלי בכל המקומות וצ"ל אינגרון וכן הוא בירו' ביצ' קלם פ"ב דס"א ע"ד הביאו לפניו אָיְנגוֹרין ובתוכן פלפלין שחוקים] (א"ב פי' בל"י מין מרק מזוג ביין וציר והוא נאכל). [אחי"ה ובד' אמשט' דברי ר"ב אלה נדפסי' בטעות עם ע' הבא אח"ז].

אַנְגִּירוֹן (לדעת רבינו מערך הקודם לזה, ולפע"ד מן פקועות בל"פ انجير ادم eine Art Coloquinten) כנגר ותורייקי בגמ' דאכוב רועה בח' שרצי' [שבת ק"ט: ושם אי' אניגרון ואבנגר ותירייקי ובכי מ' (ד"ס שם קכ"א.) אי' אניגרון כנגד סילקי אניגרון דחד סלקא ונ"ל שיד איזה מעתיק חלה בו ואירעה לו טעות מהא דאמרינן אניגרון מיא דסילקא עיי' ע' קודם לזה ופלא שהרב החריף מהור"נ ראבינאוויטץ אשר כל רז לא אניס ליה לא הרגיש בזה. ורש"י בדפ' שונצינו גרס כנגדי וצ"ל כנגרי וגם כ"י ה"ב וערו' דפ"ר בערך זה ובע' כנגר גרסו בטעות כנגד אבל בע' תריק אי' בדפ"ר ג"כ הגי' כנגר]. פי' מים של אותו עשב הנקרא כנגר ואמרינן שכנגר הן פקועות (א"ב וגם מועיל נגד סם המות). [אחי"ה בדפ' אמשט' דברי ר"ב גם לע' הקודם גם לע' זה יחדיו ידובקו וי"ש להפרידם כאשר עשיתי. ודע שדעתי רבינו שמלת ערכנו ומלת ע' הקודם אחת היא ולא כדעת רש"י ז"ל לשבת שם והדין עם רש"י. וכל שלש תיבות אלה קרובות לענין אחד והוראתן מין פקועות, וזה

הוּברר לנו מפירושו של רבינו עצמו מערכים שונים על כן אמרתי לצדד אותן ביחד. והנה בע' פקועות פי' המלה כגון אבטיחין קטנים והן מרין . . . . וי"ט דילועי מדבריות עכ"ל. ואלה שני הפי' מצינו ג"כ באפרים הסורי למלכי' ב' ד', ל"ט ופי' פקועות של מקרא דילועין קטנים או אבטיחין מדבריות והן בלא"ש Coloquinten ובל"ע حنظل וכן העתיק תרג' ערבי. ועוד אומר אפרים הסורי שי"מ ששמם בפי ההמון קִתי חמר (Eselsgurken) וגם בל"ע כך שמם قثاء الحمار. וגם הרמ"בם ז"ל למשנ' א' פ"ח דאהלות פי' ירקות חמור: שהם קתא אלחמאר. וכן פי' ר' האי ז"ל לסדר טהרו' כ"ד. וירוקת חמור. פי' קישואי חמורים יקראו אותם קיתל חימאר [צ"ל קתא אלחימאר] בטיית עכ"ל. וכן נקראו בל"פ כרכיאר [خرخيار] קישואי חמור ובהיותם מרים מאוד יש להם עוד כינוי חרזהרג [خرزهرج] סם של חמור. הרחבנו אמרנו באשר האירו דברי רבינו בע' כנגר וז"ל: פי' בתשובות יש במקומנו דבר שיוצא מאיליו ויש שקורין אותו כנגר [ויש שקורין] חרזוק לאלי (כגירס' ערי דפ"ר ובשאר דפו' לאיליָ) והוא מר ובל"ע חנטל . . . והן הן פקועות עכ"ל. והשתי דאתינו להכי י"ל שתחת כנגר יש לתקן כרגר והיא מלה פרסית خرخيار כרכיאר שקורין ג"כ חרזהרג והוא חרזוק צ"ל חרזרק ומלת לאלי הוא ממש ל"פ لالا פי' „ דבר שיוצא מאיליו." וגם אנגרון מלה פרסי' כהוכחנו והוא פרי שבא מארץ הודו ותוארו כפקועות. ואחרי שמיץ הפקועות מר מאוד ואם טחין בהן הכתלים מתים היתושין כידוע לכן נכון אמר הש"ס (שבת שם) שאניגרון וכנגר ותירייקא מעלן לגזלויא. — ואם לא שויתי נגד עיני דברי רבינו בע' כנגר הייתי אומ' שזה לא ממיני פקועות הוא אלא ל"פ כּנגר [جنجر, Pfefferknöterich, polygonium] והוא עשב אבוב רועה ששמו ג"כ בל"ע עצא אלרעי (עיי' ע' אבוב רועה) ומר מאוד. ואולי על זה כיון רבינו בע' בבריא „בל"י כנגר". בכריא הוא בל"ע לפ"ד בכור [بخور, Saubrod, cyclamen] ומר עד מאוד ופסול מאכילת בהמות וחיות וגם יש לי בזה פי' אחר ובהגיעי לשם אחוה דעתי אי"ה].

* אַנְגְּרוֹן (בלש' צינד anaghra אור בלי הגבלה das unendliche Licht) בפסחי' קי"ב. לא ישתה אדם מים לא בלילי רביעיות וכ' ואי לא לימ' הכי לול שפן אניגרון אנירדפין בין כוכבי יתיבנא בין בליעי שמיני אזילנא ע"ש פירש"י ורש"בם שכתבו מין לחש הוא. ורבינו בע' לול נ' הביאו ולא פירשו. וגירסתו לול שפן אניגרון [עה"ק אנגרון] אנדיפון ביני כוכבי יתיבנא בי בלועי שמיני (לפי גירס' כ"י ק"ט; ובד"ר שמיה). וגירס' כ"י מ' (ד"ס קע"ב.) כך היא: ליל שפן אניגרון אנדריפא בי כוכבי בי בלועי בי שמיני. ובמנה"מ נר ו' כלל א' ח"א פ"ב אי' לולשפן אניגרון אגירדפי בי כוכבי יתיבנא בי בלעי שמנו (שמנה). ול"נ לתקן לול שפז אנגרון אנדריפא צ"ל דריפאנא ביני כוכבי יתיבנא בֵּי בְלוּעֵי שְׁמַיָּה. וד' מלות הראשונות מלשון פרסי' נגזרו לול = لولو אבנים יקרות ומרגליות; שפז (= thwasha, spâsh der unendliche Raum, Himmel) רקיע השמים; אנגרון כאמרנו בתחילת הע' אור על פני הרקיע; אנדריפא צ"ל דריפאנא (= זרואנן, זרואנא die unendliche Zeit, Zrvâna) זמן בלי חקר. וטעם הלחש הזה: בליל ד' (או שבת) יקרא לשמים ולרקיע אשר כלבנת הספיר לאור ולעת עתיק ימין ומלאכי רחמים האלה ישמרני מרוח רעה בשבתי בין הכוכבים בין בלועי השמים כלומר בין נָאֳסָפֵי השמים כמו שמובלע בין אנשים (ברכו' ל"א:). ולחש זה בעצמו ותומו בא להמון עם מהפרסיים אשר ידם רב בדמיונים ורעיוני הבל כאלה וכבר דברנו בו בספרנו על המלאכי' ושדי' צד צ"ג.

אַנְגַּרְיָא (בל"ס אַנְגַארְיָא, בל"י ורו' ἀγγαρεία angariae העבודה באונס והטלת מס „Robot" Frohndienst) בס"פ ארבעה נדרים (ל"ב.) מפני מה נענש אברהם אבינו ונשתעבדו בניו ר"י שנים מפני שעשה אנגריא (בש"ס בִשני יודי"ן) בתלמידי חכמים שנא' (בראשי' י"ד, י"ד) וירק את חניכיו. [אחי"ה בתרג' שמרוני תרג' וירק, לפי גירסתו וידק, ושרי ית עלימיו מפעל דוק, דקק. אולי גם בעל המאמר בש"ם דורש כעין אסמכתא כן]. או שנעשית אנגריא בפ' השוכר את האומנין (ב"מ ע"ה. עיי' ירו' ב"מ פ"ו דל"ג רי"א.). ובגמ' דבשחר היה לובש בפ' א"ל הממונה (יומי ל"ה:) מצאוהו עבדיו ועשו בו אנגריא. ובחלק בג' דג' מלכים (סנהדרי' ק"א:) א"ל דוד אביך פרץ פרצות בחומה כדי שיעלו ישראל לרגל ואתה גדרת אותם כדי לעשות אנגריא לבת פרעה, פי' שהיתה היא יושבת בשער ולא היה לעם מקום אחר לכנס בעיר אלא באותו השער ומשעבדן ומביאין לה דורין. [אחי"ה וכן בפי' רש"י סנהד' שם ד"ה ואתה בל"א]. ובפ' המקנא בגמ' דשמשון (סוטי' י'.) דרש רבא מפני מה נענש אסא מפני שעשה אנגריא בתלמידי חכמים שנא' (מלכי' א' ט"ו, כ"ב) והמלך אסא השמיע את כל יהודה אין נקי מאי אין נקי א"ר יהודי' אמ' רב אפי' חתן מחדרו וכלה מחופתה, פי' כש"כ תלמידי חכמים. [אחי"ה המהרש"א בח"א נדחק

לפרש מקור הדרש ובעל הפשב"ע משיג עליו וז"ל וחידוש אחרי שתורתו של ערוך ערוכה בפיו של הגאון מהרש"א שלא זכר כאן פי' נכון עכ"ל. ואני נפלאתי על הגרי"ב שלא העיר עליו שפי' של רבינו בע"ה נובע מירו' סוטה ספ"ח דכ"ג. שזאת דעת רבנין שם שר' סי' סבר אין נקי לביתו שעה אחת ורבנין אמרין ל י ת ר ב י ב ר י ב י עיי' קה"ע ופ"מ שם —. וכנ"ה בירו' ברכו' פ"א ד"ב ע"ד איתצדית באנגריא מובל הדם לפלטין. ויק"ר פי"ב עיי' מד' אסת' רב' פ' אל תרא שמעון אנגריא במדינתא. ויק"ר פכ"ג הן נגבין אונגיות ואנגריות עיי"ע דמס ג' ששם גירס' אחרת. מד' תהלי' קי"ב לא עשו את המצות בנגריא אלא בשמחה. ילקוט תהלי' ל"ג רמז תש"ך עלי הגיון בכינור ר"ל א' בשמחה ורבנין אמרי שלא באנגריא. ובפסיק' רב' פכ"א בט"ס באנגרים. ילק' אסת' ב' רמז תתרג"א ד"ה ויפקד כמה טרחות נתן זה בעולם כמה אנגריות של נשים באות לשושן. — ופי' אנגרא בל"ס אונס [Zwang.

* אַנְגַּרְמוֹת ט"ס תחת אגרנומוס ע' אגרינומון.

אַנְדַּכְתְּרִי (בל"פ نخدار تحت دار בגד מצוייר בצבע färbiges Tuch בהוספת הברת אן) אבל לא בכתב שעל גבי כיפה ואנדכתרי. [אחי"ה כן גירס' כ"י ב"ר ודפ"ר. ובש"ס וכ"י ערו' וכן דפ"ר ע' כפה א' אי' אנדוכתרי] בפ' המביא גט שני בגמ' דבכל כותבין (גיטי' כ'.), פי' אנדכתרי מביאין הוצים וצובעין אותם ומציירין בהן כתב כמו שעושין הישמעאלים במחצלאות כותבין אותיות (ונקראות) [נ"ל שצ"ל ומקראות] וכגון אם כתב ברקימה או מעשה מחט כגון זה אינו גט. [אחי"ה בע' כפה א' פי' רבינו שכיפה היא בגד שמשימה על ראשה האשה וכ' ולפי זה גם אנדכתרי מין בגד והוא מלה שרשמנו בתחלת הערך; אבל י"ל ג"כ שכיפה היא מן לשון אפקיד כיפי ב"מ ל"ה. הוי נקיט כיפי וכ' שם נ"א. שפירשו רבינו ורש"י נזמים עיי' ע' כפי א' ואז יהיה אנדכתרי ג"כ מן תכשיט וכן פי' בגיטי' שם רש"י בעצמו וז"ל שם: אנדוכתרי. תכשיט ורוקמין עליו צורות במחט כעין ברושדי"ר בלע"ז ע"כ והיא בל"צ broder פי' בלא"ש שטיקען, ובגוף הדבר הוא כפי' רבינו בעל הערוך וכן נגרר אחריו בפי' כיפה עיי"ע וכן פירש"י לשמות כ"ו. א'. ל"ו רוקם ע"י מעשה מחט וכן פי' ביומ' ע"ב: ר' נחמיה מעשה רוקם ע"י מעשה מחט. ומעשה מחט לפי זה קרוב ענינו למעשה רוקם והיא ראיה לפירושנו לגזרת המלה הרשומ' ותהיה אנדכתרי שבוש ממלת אנדר דכתן, פי' תפר במחט וזהו מעשה מחט. והרב החכם יעללינעק בשפת חכמים נדחק לפותרו בל"פ انداختن שענינו השליך וזרק.[1]) ואולי לפירש"י הנ"ל היא מלה רומי' [אנדכתרי=dextrale dextrae Armband] אצעדה. וזה עולה יותר יפה במכילתן שכתב על גבי כיפה ואנדכתרי הוא דחק תוכות ודו"ק. ורבינו לא פי' כאן ובע' כפה א' גזרת המלה רק המושג ואני לפע"ד גזר אומר שמל' אנדכתרי היא ל"פ אנדר דוכתן [اندر دوختن = دردختن mit einer Nadel stechen] שהוראתה תפר ותחב במחט ולפ"ז אנדכתרי ט"ס תחת אנדרהכתן תפירת ותחיבת מחט ועל זה כיון רבינו באמרו מעשה מחט כגון זה"—. ובירו' גיטי' פ"ד הל"ד דמ"ה ע"ד אית' מניין היוצא בכיפה ובהרגירק טיאונים וכי' ת"ל לחפשי ישלחנו מ"מ. ולא איתפריש לי טעמו ואולי ט"ס תחת אנדכתרי].

אַנְדִּיסְקִי ([עה"ק אַנְדּוּסְקִי] פי' اندوزای מאסף ממון, נבאי מס Steuereinnehmer, Geld-sammler ולפי' ר"ח סיוע=בל"פ اندخسو Schutz פי' מגן וסיוע) אבל אצלוה [לפנינו בש"ס חסר' המלה וכן חסר ברשב"ם ב"ב שם אבל אית' בתשוב' ריב"ש סי' קל"ב ע"ש] אנדיסקי סייעתא דשמיא בגמ' בפ' חזקת הבתים (ב"ב נ"ח.), פי' אמר אביי (לפנינו ר' אשי) פרדכת [פי' בל"פ پردخته=پرداخته der Geschäftslose, eig. Müssiggänger] מסייע מתא [פי'] א ד ם ב ט ל דיתיב בביתיה ולא קא עביד מידעם מסייע בכרגא ולא הזכיר קצבה אלא כל שהוא יכול לסבול וה"מ דבני מתא אצלוה מן מלכותא דלא תבעו יתיה בכסף גולגלתיה אבל אצלוה אנדיסקי ש ה ן ב ע ל י ה מ ס ה מ ש ר ת י ם א ת ע ו ש י ה מ ל א כ ה. [אחי"ה על פי' פירוש זה י"ל ג"כ שהמלה בל"פ דסתקי=دستكی משרת של עושה מלאכה] כי אמרו יודעים אנו שזה בטל ואין עוסק במחיה סייעתא דשמיא הוא ופטור מכלום. פ"א של ר' ח נ נ א ל [כך גירס' אמיתית של כ"י ודפ"ר ועה"ק, אבל בדפוסי הערוך נשמט] אנדיסקי אם נמצאו בני אדם שאינם מבני המקום ואמרו לשלטון כי זה פרדכת עני הוא ונתרצה השלטון ו כ ת ב לו השלטון אנדיסקיש ה נ י ח לו המס שעליו אינו נותן לבני העיר כלום. [אחי"ה מל"פ הנ"ל בתחלת הערך ופירושה כתב מחסה Schutzbrief. והתוספות בב"ב שם כתבו אנדיסקי כותבי שטרות המלך דדיסקיא הוא

[1]) עיי' על זה השגת הרב החי לי' אייזלער בט"ר צור רבינישען שפראכקונדע צד י"ז, אבל הוא עצמו לא פתר את המלה הזרה ועיי' השחר ח"ג, תקמ"ו. ולפי מה שכתבנו בפנים נתבטלה הגהת החכם רי"מ זאבלודאווסקי שהגיה (בהשחר ח"א חוברת חמשית צד ט"ז ועיי' ח"ג, ת"כ) תחת כיפה ואנדוכתרי: ח י פ ה א ו ד י פ ת ר י!!

שטר וכ׳. ויותר נראה פי׳ של ר׳ האי (עיי׳ נ״י לב״ב) שהוא מל׳ דיסקא כלומ׳ חותם המלך (עיי׳ ב״י ח״מ סי׳ קס״ג קרוב לסוף) והמלה אז מל״פ دستك כתב עם חתימת המלך. עיי׳ ע׳ דסק. ורש״בם פי׳ יפה אנדיסקי: ממונין של מלך הרגילין לגבות מכל בית ובית וכ׳. והיא הוראת מלה שדברנו בה בתחילת הערך. ורגמ״ה לב״ב כ״י פי׳: אנדוסקי היינו שר העיר עכ״ל. ומלת פרדכת פי׳ לנכון כפי׳ הערוך ורבינו נגרר אליו בזה].

אֲנֶדִיפִי (בל״י μετώπιον, μέτωπον מצח, ורקה. Stirne, Schläfe. מי״ם ונו״ן מתחלפות ואות א׳ בראש נוספת) ר׳ יהודה אמר כדי לסוד כלכול ר׳ נחמיה אמר כדי לסוד אנדיפי בשבת בפ׳ המוציא יין [ע״ח: ושם במשנ׳ אונדפי ונ״ל שצ״ל אֻנְדופי, אבל בגמ׳ פ׳: ובירו׳ ובמשניות א״י אנדיפי. וכן בע׳ בת צידעא, כלכל א׳, ערע א׳ שנתות לדפ״ר. אבל בתוספתא דשבת פ״ט אי׳ אנדפי ובמשניות נאפולי אנטפי ובמשניו׳ פיזרו אנטיפי וכ״ה בריף (עיי׳ ד״ס פ״ג:) וזה ראיה להשערתנו שהי׳א מל״י הנ״ל. ועוד י״ל אולי אנדיפי בהיפך האותיות פידאני ואז תהיה ל״פ پیشانی כלומ׳ מצח עיי״ע אב א׳]. גמרא (פ׳:) מאי כלכול ומאי אֲנדִיפי אמר רב צידעא ובת צידעא. פי׳ כלכול צידעא שקורין בלע״ז טימפל״א. [אחי״ה כ״ה לפי גירס׳ כ״י ה״ב והוא בל׳ איטלי׳ Schläfe, tempiale רקה. ובשאר דפוסי׳ וכ״י טינפל״א וכן לועז רש״י. בשבת פ׳: ד״ה כלכול צדעא ובנזיר ג׳. ד״ה כדי לסוד ובודאי מן הערוך בא לידו כי בלע״ז צרפ׳ רקה tempe ואין שם נון ובשופטי׳ ד׳ כ״ב פי׳ ברקתו: בצידעיה ניל״ה טימפי״ה וזהו לש׳ איטליא בבירור nella tempia אבל בשה״ש ד׳, ג׳ פי׳ רקתך היא גובה הפנים שקורין פומילי״ש בלע״ז פומיטי״ש Backe, pommette וכן רש״בם ב״ב ס׳: ד״ה בת צידעא לועז טנפ״ל וגם זה מתוך הערוך אנה ד׳ לידו. וכן לועז הרד״ק בשורש רקק וכבר העירו בעל אור אסתר ע׳ אפרסק ושי״ר בתולדות ר״נ בכורי העתים תק״עד״נ. הער׳ ס׳ בענין איסתומכ״א שרש״י ז״ל בלע״ז שתי המלות אלה כיון לדברי הערוך ועתה יבא השלישי ויכריע ביניהם]. אנדיפי בת צידעא לסוף הפדחת סכין שלא יהו שערות שיהו מצחן גדול. פ״א צדעא הוא מקצוע הפנים מן הצד מן סוף שער של בנות עד סוף הפנים סדין אותו בסיד ונקרא כלכול וסדין מקום אחר רק כמו חוט ונקרא בת צדעא נראין דברי ר׳ יהוד׳ במוציא חבוט שהוא הדק לפיכ׳ מרבה השיעור ודברי ר׳ נחמיה בביצת הגיר שהוא אב כאבני גיר (ישעי׳ כ״ז, ט׳). [אחי״ה ודע דבשבת אי׳ בביצת הסיד וכן הביאו רבינו בע׳ גר י״ב לדעת ס״א. אבל בירו׳ שבת פ״ז הל״ד די״א: אי׳ בהיפך נראין דברי ר׳ יהוד׳ בעשוי כביצה ודברי ר׳ נחמיה בחבוט וכן בתוספת׳ שבת פ״ט נראין דברי ר׳ יהוד׳ בזמן שהיא כביצה ודברי ר׳ נחמי׳ בזמן שהוא כחבוט], ואי סלקא דעת צידעא ובת צידעא אידי ואידי חבוט הוא שצידעא ובת צידעא שניהן זה בצד זה הן כמו שצריך זה חבוט כך צריך זה חבוט, אלא א״ר יצחק דבי ר׳ אמי (מאי) [אחי״ה צריך למחוק וכך הוא לפי גירס׳ ערו׳ דפ״ר, ובשאר דפוסים א״א ר׳ יצחק מאי אנדיפי׳, ומלת מאי ט״ס תחת ר׳ אמי, ובשבת ובכ״י ערוך ה״ב ג״כ בטעות א״א א״ר יצחק אמר דבי ר׳ אמי אאנדיפא וצ״ל אמר ר״י דבי ר׳ אמי וכן הוא באמת בכ״י מ׳ עיי׳ ד״ס פ״ה: ועיי׳ עוד ד״ס ברכו׳ קע״א הער׳ ת׳ שגם בנדה כ״ה: ול״א. לפי גירס׳ כ״י אית׳ כן] אנדיפא. פי׳ כל הגוף. [אחי״ה וכן פירש״י שם בשם רבותיו ודבריו שוים עם דברי הערוך עי״ש היטיב —. ואם תקשה לומר מֵאַיִן משמע אנדיפא כל הגוף נ״ל לומר שמלת אנדיפא כמו אנדימא ואותיות בומ״ף מתחלפות והוא ל״פ اندام = גוף] וסלקא דעתך ליטפול כולה ביחד, ומתקיף ליה רב כהנא וכי אדם עושה מעותיו אנפראות ומאי אנפראות הפסד והכי קאמר וכי אדם עשוי להוציא מעותיו להפסד שיודע שמתה בתו בטפילה ומוציא מעותיו לאיבוד וטופל אותה כמו שעושה הגוי א״א רב כהנא שנתות לא שסך כל גופו ביחד אלא אבר אבר כעין שנתות [עיי׳ רש״י שם] כדקאמרינן [במנחו׳ פ״ז: במשנ׳ ע״ש תוספו׳ ועיי׳ עוד ב״ב פ״ז. בפי׳ הרש״בם ותוספ׳ מנחו׳ שם מה שמקשו על פי׳ הרש״בם, וכתב הגרי״ב בהפלשב״ע ע׳ שנתות: אמנם על הערוך שהביא הא דר׳ כהנא ולא מייתי׳ המשנ׳ דמנחות צ״ע קצת ואולי יש חסרון וצרי׳ להיות בע׳ כמו דאית׳ בסוגיא עכ״ל. והנה חכם עדיף מנביא שבערוך דפ״ר אשר עינו של הגרי״ב לא שזפתהו וכן בכ״י ק״ט באמת בגירס׳ שלמה מביא רבינו משנה דמנחו׳ עי״ש הך ערך וכן מראה על ערך אנדיפי ובשאר דפוסים גם זה לית׳. ואי קשה הא קשה על הפשב״ע שרבינו בע׳ זה שפיר מייתי משנה דמנחות ועל זה כיון במלת כדקאמרינן ונעלם מן הגרי״ב] שנתות היו בהין עד כאן לפר עד כאן לאיל. פ״א שנתות שהוא משים סימנים בכלים למדות ומכייר [כך לפי גירס׳ אמיתי׳ של כ״י ודפ״ר, ובדפוסים חדשים לעדות ומצייר] בתוכן בביצת הגיר רושם וזהו שיעור הוצאת הסיד לר׳ נחמיה ולכן נראין דברי ר׳ יהודה בחבוט ודברי ר׳ נחמיה כביצת

הגיר [כך לפי גירס' כ"י ו"ו ל"ד וה"ב וכן היתה גירס' כ"י לפני הרב החכם שד"ל עיי' סוף ח"ב של הפלשב"ע קט"ו: ובדפ"ע חסרון בפנים הוא] [ואי בעית אי"מ' מאי אנדיפי] אפותא [פי'] מצח. [וכי הא דההוא בר גליל וכ' עד ונפקה] ערעיתא [פי'] צרעה [בדפוסים צדעא שנתערב פה מכמה מלות צדעא הנשנות בע' זה עכ"ל הזך של בעל ע"מ דקכ"ג וכן היה בנכון לפני שד"ל ע"ש, ועיי' עוד בע' צרע ופי' רה"ג במכשירין ו', ד' דל"ח] [מן כותלא מוחתיה באנדיפי ומית אמר ליה, (ובכ"י מ' יותר נכון אמרי) מן דיליה דא ליה (שבת פי:) כלומ' ממעשיו נשתלם כלומ' מידו היתה זאת לו למה הכנים עצמו לדרוש במרכבה [וכמו כן בפירש"י].

אֶנְדִיקִין (לדעת ר"ב ,ἀνδρια שופט Richter ולפע"ד צ"ל אנדיקוס עיי"ע) מדר' שה"ש פסקא אמרתי אעלה בתמר (ז', ח') לרבות דוכסין ואנדיקין והגמונים פי' בל"י שופטים). [אחי"ה כבר דברנו בו בע' אגדיקוס וע' אגריקוס, והוכחנו שגירס' מוטעת נזדמנה לפני רבינו].

*אנדראי, אנדריי (E. N. einer Person viel. ἀνδρία (Muth, Tapferkeit ירו' כתובו' פ"ט דל"ג. אילין דבר אנדראי, פי' של חזקה ותקיפות ואימוץ הלב ומקשי' על ר' יוחנן שא' שיתנו הפיקדון או מלוה לכושל שבגופו ופריך הגע על עצמך אם יהיה זה חלש שבגופו בר אנדראי פי' איש אמיץ רוח ואמיץ לב ויוציא הלקוחות בכח למה יתן לו יותר משאר בני אדם — וגם המלה כינוי השם של ר' חיננא בירו' מגילי' פ"ד דע"ה: ר' חיננא בר אנדריי בשם ר' זכיי. ובירו' ברכו' פ"א ד"ב ע"ג ר' חנינא בר אנדריי בשם ר' שמואל בר סוטר (ובד' מגנצ' בר סיסרטאי) המלאכים אין להן קפיצין, ובב"ר פס"ה בשם ר' שמואל סתם נאמר הדרש הזה עיי' עוד ע' קפץ].

אַנְדְרוֹגִינוֹס (Mannweib, Zwitter, ἀνδρόγυνος בפ"ק דבכורים (א', ה') טומטום ואנדרוגינוס מביאין ולא קורין ובר' חגיגה (א', א' ד"ב.) ובפ' הערל בגמ' (פ"ג.) אמרי דבי רב משמיה דרב הילכתה כר' יוסי באנדרוגינוס ובהרכבה ושמואל א' בקושי ובקדושין ושם מפורשין ר' יוסי אומ' אנדרוגינוס בריה בפני עצמו הוא ולא הכריעו בו חכמים אם זכר ואם נקבה הוא. הרכבה דתנן בשביעית (ב', ו' דל"ו.) ר' יוסי ור' שמעון אומר שתי שבתות ומפורשין בפ"ק דר"ה (י': ועיי' עוד ירו' מ"ש פ"א דנ"ב ע"ג, ירו' ערלי' פ"א דס"א.). קושי דתנן בנדה פ' בנות כותים (נד' ל"ו: עיי' ירו' יבמו' פ"ד הלי"א וירו' נד' פ"א הל"ג) כמה היא קישיוה וכ' עד ר' יוסי ור' שמעון אומרים אין קישיו יותר משתי שבתות. קידוש דתנן בכלאים בפ"ז (הל"ד, יבמו' פ"ג. ב"ק ק'.) המסכך גפנו ע"ג תבואתו של חברו ה"ז קדש וחייב באחריותו ור' יוסי ור' שמעון אומרי' אין אדם מקדש דבר שאינו שלו [אחי"ה וביבמו' הגי' אין אדם אוסר וכ' עיי' ירו' כלאי' פ"ב הל"ה; פ"ד הל"ה פ"ה הל"ה ועיי' ע"ז פ"ג הל"ה. וכג"ה בירו' שבועו' פ"ב ל"ג ע"ד אנדרוגינוס ראה לובן ונכנס למקדש פטור (עיי' זבים פ"ב מ"א). ירו' נדה פ"א הל"א דמ"ח ע"ד (זבי' שם תוספת' נד' פ"א) טומטום ואנדרוגינס שראו דיין שעתן. ב"ר רפ"ח ויק"ר רפי"ד אנדרוגינוס בראו עיי' דיופרצוף]. (א"ב פי' בל"י ורומי' אדם שיש לו ערות זכר ונקבה).

אַנְדְרִיטָּא (בל"ס אַנְדְרַינְטָא מל"י ,ἀνδρίας, ἄντος פי' צורת וצלם אדם (Bildsäule, Statue אלא דחזא אנדרטא וסגיד ליה בשבת בר"ג דכלל גדול (ע"ב:). [אחי"ה ובכ"י מ' (ד"ס שם ע"ז:) אינדריטא וביות' טוב בד' שונצינו אנדריטא ויש לדגוש הט' לתשלום הנו"ן שחסר תחת אנדרינטא] ובר"ג דכריתות (ג'.), ובגמ' דהעובד ע"ז בד' מיתות (סנהד' ס"ב:), ובפ' אלו מגלחין בגמ' דאין קורעין (מ"ק כ"ה:) [בדפוסים החדשים ט"ס קוראין] כי נח נפשיה דר' תנחום בריה דר' חייא איש כפר עכו איתעקרו כל אנדרטיא [כ"ה ג"כ בכ"י מ' (עיי' ד"ס שם מ"ד:) לפנינו בדפוסי' אי' דר' תנחום בר חייא איתקצצו. ועיקר הגירס' ר' תנחו' בריה דר' חייא איש כפר עכו אית' ג"כ מ"ק ט"ז: ברכו' ס"ג: תעני' ז': וכן הוא במנוה"מ נר ג' כלל ח' ח"ג פ"ה]. ובר"ה בפ' אם אינן מכירין (ר"ה כ"ד:) בי כנישתא דשף יתיב בנהרדעא דאוקימו בה [וכ"ה בכ"י מ' ד"ס שם ל'. ולפנינו בדפ' אי' דהוה ביה] אנדרטא פי' אנדרטא צורת איש וכתוב בשאלות תשובות. [כ"ה בד"ר ובשאר דפוסי' בתשובות שאלות! ובעה"ק הובא הפי' הזה בשם ר"ח] אנדרטא דכנישתא צלם היה והיו עובדין אותו הפרסיים והקשה ליה מפני מה מצוי בבית הכנסת גזר המלך העמידוהו על כרחם של ישראל וכשבטלה הגזירה סלקוהו ואות מלכות עצמה בטלה. (א"ב פי' בל"י צלם וצורת אדם עיי' אדריאנטום [צ"ל אדריינטים]. תרג' בפסוק (אסתר ג', ב') כורעים ומשתחוים להמן לאנדרטא די הקים בהדיה וסגידים ליה להמן). [אחי"ה ועיי' עוד תרג' לפסוק ד' וה' שם. וכן ע"ז מ': אנדרטי' של מלכים, ירו' ע"ז פ"ג דמ"ב ע"ג כד דמך ר' חנן איתכפון אַנְדְרִיטַּיָא. ב"ר פ"ח אמר המלך אינדרטין אני עושה אותה עיי"ע אדריינטים גירס' רבינו שם. ועיי"ע הבא אחר זה].

* אַנְדְּרִיאַנְטוּס (מענין ע׳ הקודם לזה) ש״ר פכ״ז איתן מושבך ושים בסלע קנך א״ל קני עמנו היית בעצה מי הושיבך אצל איתני עולם משל לצפור שברח מן הצייד ונפלה לתוך ידו של אנדריאנטיא וכ׳ ושם פנ״א ודב״ר פ״א עיי״ע אדריינטים.

* אַנְדְּרִיַינוּת (Hadrian) ש״ר פנ״א בשעה שנכנס אנדריינות לבית קה״ק עיי״ע אדריינות.

אַנְדְּרוֹלֻימוּס (ἀνδρολοιμός - λοιμία Menschenseuche) במ״ר פ׳ ויקח קרח (פי״ח) משלח שם לגיונותיו ועושה בם אנדרולימוסיא, פי׳ בל״י מגפת אנשים). [אחי״ה וכנ״ה בב״ר פכ״ו ויק״ר פכ״ג במ״ר פ״ט אנדרולומוסיא (וגירסת הערוך בע׳ הבא אנדרומוסיאה) בא לעולם והורגת טובים ורעים. ובבמ״ר פ״ה אי׳ אנדרולומסיא (רש״י בראשי ו׳ י״ג אנדרולומוסיא), ילק׳ במדב׳ רמז תש״ן אנדרולומסיין. ירו׳ סוט׳ פ״א ד״ז. אנדרולומסיה. ועיי״ע הבא אחר זה].

אַנְדְּרוֹמוֹסְיָא (מענין ע׳ הקודם לזה בהשמטת הלמ״ד, או ל״י ἀνδρονοῦσος מחלת אנשים Menschenelend) בב״ר פרכ״ו ויהי נח בן חמש מאות שנה א״ר שמלאי כל מקום שאתה מוצא זנות אנדרומסיאה בא לעולם והורג את היפים ואת הרעים. [אחי״ה לפנינו בב״ר (עיי׳ רש״י נח ו׳ י״ג) ובויק״ר פכ״ג, במ״ר פ״ט ותנחומ׳ נח די״ג. אדרולומוסיא. ובע׳ דרלמוס הביא רבינו ב״ר ספל״ב למלך שקבע דורלמוסיא וכ׳ ופי׳ שהוא אנדרומוסיא, ובאמת הוא ט״ס תחת אנדורלמוסיא צ״ל אנדרולמוסיא. וממלת המצויינת בראש הערך נשמטת האות ל׳ או י״ל כי מ׳ תחת נ׳ ואז תהיה מלה יונית אשר רשמתי] ובויק״ר בסוף (זרעים) [והוא בסו׳ אחרי מות אולי צ״ל ע ר י ו ת]. פי׳ אנדרומסיא דֶ בֶ ר כמו דרמסיות שבע׳ דל״ת [עיי״ע דרלמוס].

אַנְדְּרוֹנָא (בל״ס חדר, מל״פ اندرون תוך ופנים של חדר das Innere des Zimmers) אכסדרא דבי רב כאנדרונא מעלייתא (מנחו׳ ל״ג:), פי׳ בע׳ אדרון). [אחי״ה וכן ב״ק פ״ה: דהרזקיה באינדרונא וכן גרס רבינו בע׳ הרזק א׳ לפי כ״י ה״ב ובדפוסי׳ אידרונא, תעני׳ כ״ה, עיילא לאינדרונא].

אַנְדַּרְפַּתָּא (בל״פ دارپرز, دارپاژه שם עוף הנקרא בל״אש Finke בהוספת הברת: אַן) אמר רב שבור אנדרפתא שרי, פירוז אנדרפתא אסור וסימניך פירוז רשיעה בפ׳ אלו טרפות בגמ׳ דסימני העוף (חולי׳ ס״ב:), פי׳ כמו (חבקו׳ ג׳, י״ד) נקבת במטיו ראש פרזיו והן הרשעים כן זה אנגדרפת הנקרא פירוז אסור. [אחי״ה ואשר נ״ל הוא כי שם העוף על שם המקום מכונה כהרבה פעמים גם אצלינו. ודע שמלות שבור ופירוז אינן שמות מלכים Schahpur, Peroses כי פירוז חי הרבה שנים אחרי רב בעל מאמר הזה, אבל אמת תורה דרכת שפירוז היתה עיר فيروز (עיר הולדת של בעל המחבר המפואר של ע״ם קאמוז) ושבור עיר شابور בטורקיסתאן. ואנדרפתא עוף ממין הפינקען יש מהן אסור ויש מהן מותר והכל כמנהג המדינה שימצא שם וסימן פירוז שהוא אסור מראה ג״כ על מלה פרסית فروک שטעמה מ א ו ס. ו נ ב ז ה; ושבור הוא ג״כ בפרסית شبر, شپیر כמו שפיר בארמית ופי׳ ט ו ב ו י פ ה. ובש״ס אי׳ אנדרפטא. והרב החכם לעוויזאהן בספרו תולדות החיות קס״א פי׳ באופן אחר ע״ש].

* אַנְדְּרוֹפִּיקוֹם ט״ס וצ״ל אדרופיקוס ע״ש.

* אינהו, אינהי עיי״ע אהו.

* אִנְוִיַין היא גירס׳ ישרה תחת א ב ו י י ן ע״ש.

* אנלוגין ט״ס וצ״ל אלוגין עיי״ע אולוגלגין.

* אֲנַח (seufzen) כמו בל״מ אָנַח וּבְאִתְפְּעֵל אִתְּנַח בל״ס אֵתְּנַח אֶתְּתַנַח ברכו׳ נ״ט. אִתְּנוּחִי מתנח (לפי כ״י מ׳, ד״ס שם), פסיק״ר ס״פ בשלח ופסיקת׳ העומר דע״ב. שרי מיתנח. פי׳ החל להתאנח. וְשֵׁם אנחה, ברכו׳ נ״ח: אנחה שוברת חצי גופו של אדם. מ״ק כ״ה: שהיא למנוחה ואנו לאנחה.

אֲנָחוּתָא (نحاتة בל״ע לוח Bretchen, Täfelchen) קוצה לה הימנה חלה ומנחתה בכפישה או באנחותא בפ״ק דנדה בגמ׳ דכיצד דיה שעתה (ז׳. טבול יו׳ ד׳, ב׳) הוא נחותא המפור׳ בע׳ נו״ן. [אחי״ה ושם פי׳ חתיכה של לוח שנופל מן הנגרים הן הן דברי רה״ג למ״י שם שגרם אינחותא (עיי׳ ג״כ ע׳ כפש): פי׳ כמין נסר שנפל מן הנגרים. וכן פי׳ רש״י בנדה ו ב ת ש ו ב ת ר ב ה א י י ראיתי אנחותא נסרים לווחין שמנסרים הנגרים וכ׳ עיי׳ ר״ש למ״י בלי הזכרת מקור פירושו. אבל בגיטי׳ ס״ב: פי׳ רש״י אנחות, כלים של בלאי חמתות ושוה עם פי׳ של רבינו בע׳ כפש עי״ש. ותהיה אז המלה ל״ע نحيث Verschluss. — תוספתא כלים ב״מ פ״ו מנורה ואנחותא].

* אַנְטְבִּילָא (שם פרטי לאיזה משפחה) ירו׳ פיאה פ״ח כ״א. משפחת אנטבילא היתה בירושלים, ובתוספתא שם פ״ד אי׳ בית גבלתא. ובין שינויי הנוסחאות שהובאו בהוצאת צוק״מ (תוספת׳ פיאה צד כ״ג) נמצא׳ ג״כ ני׳ אנטיבלאי.

אֶינְטוּבִּין (בל"ס אַנְטוּבִּין בל"י ורו' ἐντύβιον עיי"ע Endivie = intubium, הנדבי) כלאי' דירו' פ"ק (ה"ב דכ"ז.) חזרת וחזרת גלים . . . שמעון בריה דר' אבין אמר אינטובין (לפנינו אנטוכין צ"ל אנטובין) פי' בל"י ורומי [1] מין ירק הנאכל ואם לא יטמן תחת הארץ הוא מר ובל' ישמ' נקרא הנדיבי = هندبا.

אַנְטִיגְרַפִּין (ἀντιγραφή = Gegenschrift, schrift-liche Antwort) בב"ר פס"ח (כ"ה בכ"י ו"ו. ל"ד. ובשאר דפוסי' וכ"י משובש. ולפנינו פס"ז) ויחרד יצחק חרדה א"ל ה ב ל י (כ"ה בכ"י ובב"ר. אבל בדפוסי הערו' חסר ובדפ"ר חסר עד א"ל לא את וכ') אנטיגרפין, א"ל לא את צריך. פי' כתב הנכתב בקולמוס הנקרא בלע"ז גרפי"או [2] (בלאי"ט Griffel, grafio). (א"ב תרג' פתשגן הכתב (אסתי ג', י"ד) אנטיגרפין וכן בל"י ורומי). [אחי"ה לפנינו בב"ר אי' אנטיגרפא (בהוצאת ב"ר עם יפה תאר) וכן בסמוך שָׁם: סליק לגביה א"ל דין הן אנטיגרפא וכ' והיא בעצמה בל"י המלה שרשמנו פי' ת ש ו ב ת ה כ ת ב וכן פי' נכון מהר"מ לנזאנו במעריך. אבל אנטיגרפין תרג' של פתשגן שהזכיר ר"ב ט"ס היא וצ"ל מ ד ר ש של אסתר שם (שתרג' דיטגמא עיי' ערכו) הוא מל"י ἀντίγραφον וכן בל"ס כלומ' משנה הכתב Abschrift, Copie].

אַנְטִידִיקוֹס [3] (בל"ס אַנְטִידִיקָא מל"י ἀντίδικος מי שהוא כנגדו ובעל דין der gericht-liche Anwalt; Gegner) בב"ר פפ"ג (פפ"ב) וירא אלהים אל יעקב: משהק"בה דן את האומות יושב ומדקדק בדין ומאריך ואח"כ עומד ונעשה אנטידיקוס. ובפסיקתא דאיכה (דקכ"ב:) א"ר לוי מעשה באשה אחת שכיבדה לדיין מנורה של כסף והלך אנטידיקוס שלה וכבדו סיח של זהב וכ' עד כיפה סיח את המנורה. [אחי"ה עיי' הסיפור בשינויים בשבת קט"ז: וע' במש ורמזים על המשל הידוע הזה נמצאו ג"כ בירו' יומ' פ"א הל"א דל"ח ע"ג, ויק"ר פכ"א (עיי' ע' כף ח'), פסיקתא אחרי מות דקע"ז. ספרי ריש פנחס, ילק' ישעי' רמז רנ"ח]. ובפסיקתא דנחמו (קכ"ו.) אמ' להן יוסף לאחיו מה אני נעשה אנטידיקוס של אבא אבא מוליד ואני קובר ועוד אמר [מה] אני נעשה אנטידיקוס של הקב"ה הקב"ה מברך ואנא מסייף. [אחי"ה לפנינו בפסיקת' חסר מאמר שלם עיי' ר' שלמה באבער פסיק' שם הערה ס"ח, וכגירסת רבינו אי' בב"ר פ"ק, ילקו' ס"פ ויחי רמז קס"ב ובילק' שם בנכון אנטידיקוס ובילק' ישעי' שם אנטידיקון אבל בב"ר בשתי פעמים בטעות אנטירוקוס. וכן בדב"ר פ"ה שאם רוצה הדיין להושיב האנטדיקון יושב וכ' וצ"ל האנטידיקין, וכן גורס מ"כ שם על פי הערוך]. פי' בל' רומי כך קורין לבעל דין. [אחי"ה צ"ל בל' י ו נ י וסופרים הרבה פעמים החליפו לש' רומי ביוני ויוני ברומי כידוע. וממ"כ לב"ר ודב"ר שם נראה שג"כ היתה לפניו הצעת הלשון כערך שלנו אמור מעתה שמה שהביא בדפוס אמשט' „פי' בל"י בעל דין ומטה לצד חובה" הוא תיקון של ר"ב ובדפו' אמש' אין נסמן בתבנית יד].

אַנְטוּכִי (בל"ס אַנְטוּכְיָא איש מעיר הזו Antiochi-enser) בפ' השולח גט בגמ' או לחוצ' לארץ (גיטי' מ"ד:) מכרתיה לפלוני אנטוכי לא יצא לאנטוכי שבאנטוכיאה יצא. תרג' ירו' חמת (במדבי' י"ג, כ"א ועי' תרג' ד"ה א', י"ג, ה'; י"ח, ט') אנטוכיא. מהר ההר תתאו לבא חמת (במדבי' ל"ד, ח') אנטוכיא, ואת החמתי (ברי' י', י"ח) וית אנטוכיא. [אחי"ה אנטוכי, או אנטיוכי ירו' גיטי' דמ"ו. הוא איש שדר או נולד באנטוכיא עיי' רש"י גיטי' שם. וכן בגמ' שם אנטוכי השרוי בלוד. ואנטוכיא וכ"ה בל"ס ובל"י ורו' Ἀντιοχεῖα Antiochia עיר המפוארה ימים רבים קרית מלכים סיריים מיוסדת ע"י סיליוקוס ניקאטר וקראה על שם אביו או בנו אנטיוכוס (ראה ספרי של חשמונאי א' ג', ל"ז; ד', ל"ה), ועל זה כיונו דברי רז"ל בב"ר רפכ"ג אנטוכיא על שם אנטיוכס, אבל במד' תהלי' ט' אי' אנטיוכס ב נ ה אנטוכיא וכן בסדר עולם זוטא אנטוקי בנה אנטוכיא. העיר היתה במדינת אנטיוכיני Antiochene אשר היקפה היה גדול מאוד וזה מה שאמרנו בעירובי' ס"א: (עיי' ד"ס שם דקכ"ג:) שבת בעיר אפי' היא גדולה כאנטוכיא, וכן ויק"ר פ"ב השבות במדינה אפי' היא גדולה כאנטוכיא. תנחומ' במדבר: כאנטוכיא שהיא מדינה גדולה. וכן מדובר מחולת שהוא ה י ק פ ה של אנטוכיא עיי' ב"ר פי"ט, ירו' נדה פ"ג דמ"ח. חולת אנטוכיא, דב"ר פ"ד חילתא של אנטוכיא; וש"ר בע"מ דקמ"ט לא דק היטב בענין חולה ע"ש. ואנטוכיא היתה בצפונה של א"י ובאשר גם חמת גבול צפוני של א"י (במדבי' י"ג, כ"א, יחזקי' מ"ז, ט"ז) על כן תרג' חמת אנטוכיא, וכן ויק"ר פ"ה ובמדב"ר פ"י חמת של אנטוכיא. בשכנה של אנטוכיא היתה אשרת דפני (Daphne, Δαφνή) ובעבור זה העיר

---

[1] ובל"י עתיקה נקראה κίχορα, κιχορία או σέρις ועיי' דיאסקארידיס בי ק"ס ומלשונו שם (σέρις κηπευτὴ στενόφυλλος) ראיה כי גם למאכל שנקרא בל"א Salat משתמשין בו וכן משמע מציון של הפנים. [2] והלע"ז הזה הביא עוד רבינו בע' רגל א'. [3] כ"ה לנכון בכ"י ל"ד וב"ר ובדפ' אמש' אבל בשדפ"ע אנדיטיקוס, ובכ"י ו"ו אנדיקוס, בכ"י ה"ב אנטריקוס ובעה"ק אַנטירוקים ובכולם צ"ל אנטידיקוס.

נקראת אנטיוכיא אפידפנים (Antiochia Epidaphnes ἡ ἐπὶ Δαφνῆς; עיי' מקביים ד', ל"ג; יוסף בן מתתיהו בקדמוני' י"ז, ב', א'; פליניאוס ה', י"ח, סטראבו ט"ז, ב', ד' וכן נקראת אצל רז"ל דפני של אנטוכיא, ראה ירו' סנהדרי' פ"י דכ"ט ע"ג, ירו' שקלי' פ"ו ד"ג, ויק"ר פי"ט, במד"ר פט"ז, בקרב השנים עיר אנטוכיא היתה רבתי בערי סיריא ע"כ בנו ויסדו מלכי סיריים שלש ערים אחרות אצלה, והשלישית בנה אנטיוכוס אפיפנים וזה האיר לנו מה שאמרו חז"ל בב"ר פל"ז ואת החמתי פ י פ נ י ובודאי ט"ס תחת אפיפנים ר"ל אנטוכיא אפיפנים ותרג' שנזכ' לעיל תרג' ואת החמתי וית אנטוכיא היא היא, וככה דרש ר' אבהו ג"כ בסנהד' צ"ו: על ר ב ל ה זו אנטוכיא, בהיות רבלה בארץ חמת (מ"ב כ"ג, ל"ג) וגם רבלה (נקרה היום בפי הערביים Ribleh אשר רחקה מחמת (Hums) כי"ב שעות עיי' ראבינזאהן פאלעשטינא ח"ג דשתמ"ז) מונחת על שפת אלאסי (Al-Âsy) והיא ארנטים (Orontes) כמו אנטוכיא שהיא ג"כ על שפת הנהר ההוא. באנטוכיא ישבו הרבה יהודים (עיי' ביוסף בן מתתיהו קדמוניו' י"ב, ג', א'; י"ד, י"ב, ו'; במלחמו' ב', י"ח, ה'; ז', ג', ג') וגם בימי אמוראים היו בה יהודים ודייניהם עיי' כתוב' פ"ח, מעשה בא לפני ר' יצחק באנטוכיא, ועיי' יבמו' מ"ה, ר' אחא שר הבירה ורב תנחום פרוק הנהו שבוייתא דאתו מארמון צ"ל מארמאי (לטבריא) [צ"ל כמו שגורם רש"י ז"ל לאנטוכיא] (עיי' ע"מ דקמ"ח), וגם בב"ר פי"ט סיפר ר' ת נ ח ו מ א השאלה הזו שאלוני באנטוכיא [והייתם כאלהים יודעי] אמרתי להם כי יודעים אלהים אין כתיב אלא כי יודע אלהים ע"כ, וכיון על בעלי ברית חדשה אשר היו שם רבים (עיי' ווינער רוו"ב ח"א, דס"א), אורז ובשמים של אנטוכיא מפוארים היו עיי' ירו' דמאי פ"ב דכ"ב ע"ד אורז שבאנטוכיא מותר, וכתובו' ס"ז בשמים של אנטוכיא. — סוטי' ל"ג, נצחו טליא דאזלו לאגחא קרבא לאנטוכיא, ובירו' שם פ"ט ובמדרי' שה"ש פ' אני חומה אי' באנטוכיא, ובתוספתא סוט' פי"ג באנטוכת והגיה הרב הגאון שי"ר באנטיוכס עיי' ע"מ דקמ"ז שהרחיב דיבורו בטוב טעם ודעת בזה הענין].

* אֶנְטוּכִין ט"ס תחת א נ ט ו ב י ן עיי' לעיל ערכו.

* אַנַטוּלֵי (שם פרטי למוכר וסוחר חטים או אולי ל"י ἀντολή, ἀνατολή אחד מבני קדם Morgenländer) ירו' דמאי פ"ה דכ"ד ע"ד אבא אנטולי זבין פירי מן דארמאי אתא לגבי דר' יהודה וכ', פי' שם האיש ואולי נקרא על שם מלה יוני' שרשמנו שהוראתה ארץ קדם, מזרח כלומר אבא מזרחי.

* אַנְטוֹלִינוּס (כמו אנטונינוס עיי"ע Antoninus,) ירו' כלאים פ"ט דל"ב: ירו' כתובו' פי"ב דל"ה, אנטלינוס שאל לרבי. ירו' סנהדרי' פ"י דכ"ט ע"ג אית מילין אמרין דלא איתגייר אנטולינוס ואית מלין אמרין דאיתגייר אנטולינוס. אנטולינוס אתי גבי רבי וכ' ובירו' מגילי' פ"ג דע"ד, אי' אנטונינוס עי"ש, מדרי' קהל"ר פ' כל אשר אנטלימוס הוה גזיר ט"ס וצ"ל אנטולינוס.

* אַנְטוֹנִינוּס (שם המכונה לכמה קיסרי רומיים, ורע של רבי יהודה השני הוא א נ ט ו נ י נ ו ס ב ן אֲ סֶ וֵ י ר ו ס Antonius (Alexander) Severus) ירו' מגילי' פ"א דע"ב: אנטונינוס שאל לרבי מהו לבנות מזכח, ושם: אית מילין אמרין דאיתגייר אנטונינוס וכ' עיי' ע' קודם לזה, ע"ז י', אסוירוס בר אנטונינוס דמלך א"ל אנטונינוס לרבי וכ' ושם ע"ב אנטונינוס בן אסוירוס. נדה מ"ה, מעשה ביוסטני בתו של אסוירוס בן אנטונינוס שבאת לפני רבי, ועוד כמה פעמים נזכר הקיסר אנטונינוס ידידו של רבי בשני תלמודים ובמדרשים והרב הגאון ראש המדברים בחקירת קדמוניות של יהודים שי"ר הודיע לנו עוצם חריפותו כי הקיסר היה מארק אוריליאוס והאריך בראיות נגד הסופרים אשר חשבו כי הוא מקסרים המאוחרים בזמן הזה והנקראים בחייהם ג"כ בשם אנטונינוס עיי' ע"מ דקכ"ג — קמ"ו, רס"ב וכ' וכ"ח ח"ד מכתב כ"ד, וח"ז מכתב ח' וט'. ורבים וכן שלמים ובתוכם החכם דר' גרעטץ דחו ראיותיו בשתי ידים וזה האחרון הכי נכבד ברר ולבן כי הקיסר היה אלכסנדר סיוירוס אוהב של היהודים ורבי שהיה ידידו הוא נכדו של רבינו הקדוש ר' יהודה נשיאה שנקרא ג"כ רבי כידוע. וזו השערה כיתד נאמן לתלות בה כל מאמרי הש"ס ומדרש בענין הנזכ'. ובאמת אם אנטונינוס יהיה הקיסר מארק אוריליאוס ידיד של רבי לית נגר ובר נגר דיפרקי חרצובות המבוכה במאמרים הנ"ל. עיי' על כל זה מכתב עתי של מהרז"ף ח"א ת', ת"ל וכ' וקורות היהודי' ח"ד דרכ"ג וכ' רמ"ב, תפ"ה, ועיי' עוד ד"מ דקצ"ב, ואין כאן מקום להאריך.

* אַנְטִיגְנוֹס (שם פרטי יוני ורומ' Ἀντίγονος, Antigonos) אבות א', ג' אנטיגנוס איש סוכו קבל משמעון הצדיק עיי' עליו ד"מ דכ"ט, ל' ועל מאמרו שם ד"ט. — ב) רבי אלעזר בן אנטיגנוס ביצ' ל"ד. חולי' נ"ה: נ"ו: גיטין ל"א. ירו' ברכו' פ"ה הל"ט: ירו' גיטי' פ"ג הל"ח דמ"ה. רבי לעזר בן אנטיגנוס ירו' מעשרו' פ"ד הל"ב דנ"א: ירו' ב"מ פ"ז הל"ו די"א:

* אַנְטִיטְיָה ט"ס צ"ל אנטינייא עיי' ע' אנטיניא.

* אַנְטִיוֹכָס (בל״ס אַנְטְיָכָס, אנטיוכוס ,Antiochus) ב״ר רפכ״ג עיי״ע אנטוכי.

* אנטיירים ט״ס עיי״ע אנטרדם.

אנטיכי (או בהיפך האותיות ל״ע قطانة דוד נחושת ,Kessel, או ל״י ἐνδοχεῖον -Wasser behälter) אע״פ שגרופה אין שותין הימנה בשבת בפ׳ כירה (מ״א. ירו׳ שבת פ״ג ד״ו.) ובס״ג דהמביא כדי יין בי״ט (ביצ׳ ל״ה. תוספ׳ ביצ׳ פ״ג) אופין בפורני ומחמין חמין באנטיכי. [אחי״ה כן הוא ברוב דפוסי׳ וכ״י אבל בדפ״ר ובדפ׳ וויניצ׳ אי׳ אנטוכי וכן גרס רבינו בע׳ גר ב׳ מהך של מ״ק כ״ח: וכן הוא בכ״י מ׳ שם דנ״ב: ובדפוס גם שם לאנטיכי. ואם השערתנו נכונה אז תהיה המלה יונית וגירס׳ בוי״ו יותר טובה, ואם היא ל״ע בהיפך האותיות (עיי״ע אנדיפי) אז הגירס׳ ביו״ד יותר נכונ׳ והמשכיל יבחור]. פי׳ אנטיכי בע׳ מולייר. [אחי״ה ושם פי׳ אנטיכי בי דודי והוא כלי של נחושת, וכן פירש״י יורה של נחושת. וכן ירו׳ ביצ׳ פ״א ד״ס ע״ג כהדא אנטיכי נפלת על ר׳ ירמיה בשובתא].

* אַנְטִיכְרֵיסִים (ἀντίχρησις wechselseitige Benützung, Gegengebrauch) בירו׳ ב״מ פ״ו הל״ז ד״א. הדא אנטיכריסים רבית היא. פי׳ בל״י שאלת דבר איש מרעהו כסף או כלים להשתמש כל אחד בשל חברו.

* אַנְטִימִיטוֹן ט״ס תחת אמיטטון עי״ש.

* אַנְטִינוּס ט״ס תחת אמיטס עי״ש.

* אַנְטַכְנוֹן ט״ס תחת אסטכטון עי״ש.

אַנְטַל (א׳) ל״ע ناطل מין כלי למדת יין Weinmass ב׳) ל״י ἀντλίον, ἄντλον, ἄντλος, ἀντλητής דלי Schöpfeimer) אנבג, אנפק בסוף חזקת הבתים (ב״ב נ״ח:), פי׳ שיעור כל אחד ביצה ומחצה וכמו כן שיער אספרגום והוא רביעית של תורה —, ובסוף ויק״ר בפרש׳ משכיל אל דל (פל״ר עיי״ע גלגל ד׳ וכן ברות ר׳ פסוק ותאמר לה חמותה) בר קפרא אמ׳ העה״ז דומה לגלגל [דאנטליא] דמתמלי ומתרוקן, מתרוקן ומתמלי. פי׳ גלגל שמשימין הבנאין על הבנין כשבונין בגובה ומשליכין על הגלגל חבל ארוך ושני ראשיו למטה וקושרין בשני ראשיו שני כלים ושמם אנטלין המלא עולה וריקן יורד וחוזר (חלילה). [אחי״ה וכ״ה במ״כ לויק״ר בשם הערוך ופי׳ המלות לילקו׳ בהר תרס״ה שהביא כל ערך שלנו וכן מורגל בפי רז״ל עייע חל י׳ אבל כאן בלי ספק ט״ס וכן צ״ל ו·ע·ו·ל·ה] וכן בפי׳ העולם אחד עולה ואחד יורד. (וא״כ פי׳ בל״י דלי וגם ערמנות (ἄντλος= Pumpe) להריק מים ממקום עמוק עשוי כוסות כוסות זה מלא וזה רק). [אחי״ה ובענין האחרון יש להבין ג״כ תוספתא מכשירי׳ פ״ג חיטין הבאות מאלכסנדריא טמאות מפני אנטליא שלהן, עיי׳ ר״ש מכשירין פ״ו, מ״א. והרב החכם רימ״ז במ״ר ח״ב דק״ע. וכן במקואו׳ בתוספתא פ״ד מים ·̈· העולין באנטיליא פוסלין המקוה. ופתרו׳ המלה גלגל גדול ויש סביבו כמה כלים ודליים אחוזים נקובים בתחתיהם וכשהאחד מריק האחר מתמלא ומשקין בו את הגנות מן הבור ויש בתמורתו בש״ר פל״א למה דומה הע״ז לגלגל שבגנה כלי חרס שבו התחתונים עולים מלאים והעליונין יורדין ריקנין כך וכ׳ עיי׳ ג״כ הרא״ש סוף עירובי׳ ד״ה המשמר פירותיו וז״ל .. והן אותן גלגלים הקבועין בהן דליים הרבה סביב סביב וכן מפרש בערוך בע׳ אנטל דאמרי בפסיקתא רבתי עלמא דומה לגלגלא דאנטל האי מתמלא והאי מתרוקן האי מתרוקן והאי מתמלא. נשמע מזה דבע׳ שלנו חסר מאמר הנ״ל. — והמשל: עלמא דומה לגלגלא או גלגול הוא שחוזר בעולם שבת קנ״א: או אתהפיך עלוהי גלגלא ילק׳ רות רמז תר״א בא לרז״ל מרעיוני רומיים שבדו מלבם שמלכת מזל פרטונא (Fortuna) עומדת על אופן או גלגל ותמיד יורדת ועולה עליו].

* אנטולימום ט״ס תחת אנטולינום עי״ש.

אַנְטָלַר (פי׳ בל״י ἐντολεύς ובל״י האמצעי ἐντολικάριος שליח שיש לו און והרשאה Bevollmächtigter, Mandatar) ירו׳ בפ׳ כ״ג דן ודנין אותו (סנהד׳ פ״ב הל״א ד״ט ע״ד) אמאי וימנה אנטלר הגע עצמך שנפלה שבועה ואנטלר בשבועה, פי׳ בתימה השיבו ואנטלר הוא אפיטרופים כלומ׳ אפיטרופוס יכול לישבע מיהא שמעינן דיכול הנתבע למנויי אנטלר ולא תני במתניתין דנין אותו אלא היכא דאיכא עליה שבועה דאי לא הוה מתמה עליה וכי אית ליה לנתבע למנויי אנטלר אלא מדקא דחי הגע עצמך שנפלה עליו שבועה ש״מ כדאמרינן הוא. [אחי״ה עיי׳ פ״מ לסנהד׳ ופי׳ של ר״ן וריטב״א לשבועו׳ פ״ד ב״י לטור ח״מ סי׳ קכ״ד].

☞ אַנְטִינַיָא (מיני בגדים מצויירין בגוונין הרבה בל״י ἀνθινά ויש להשלים ἱμάτια buntgefärbte Kleider) ירו׳ דמ״ק פרק ואילו מגלחין (פ״ג הל״ב דפ״ב.) מהו בלנגי נשים [אחי״ה בדפ׳ אמשט׳ ורמ״ל בלנרגשי!] רבנין דקיסרי אמרי אנטיניא. ובפ׳ בתרי׳ דכלאים (פ״ט הל״ג דל״ב.) גרס אנטיטיא [אחי״ה כמו אבחטום תחת אבהונוס;

לאמון תחת לאנויין עיי' ערכם]. פי' מטפחות מיוחדות לנשים בהיותן בבית המרחץ). [אחי"ה ויותר טוב שהמלה יוני' הרשומ' פי' בגדי נשים צבועים שלובשות הזונות ובעת מאוחרת כאשר החלו נגעי הבגדים (Kleiderluxus) אצל רומיים בבית המרחץ הנשים מתלבשין בבגדי צבועים יקרים כאלה והם בל"ר vestes anthinae. ובמ' תהלים פט"ו וסלעו ממגור יעבר (ישעי' ל"א ט') במלכי' הרשע' הכתו' מדבר וסלעו זו אנטינייא שלו (ופי' המפרש תכשיט) ממגור יעבר זו אלתסבראות שלו. וג"ל שדרש סלעו כמו המסלאים בפז (איכ' ד' ב') והם בגדים יקרים הצבועים. ובספרי פרש' ראה סי' פ"א פן תדרוש לאלהיהם שלא תאמר הואיל והן יוצאין באבטינגא אף אני אצא באבטינגא ט"ס וצ"ל אנטינא פי' בלבושים יקרים ,צבועים ובעל ע"מ (ג'.) לא כן שיער. ועיי' רים"ז ח"א ק"ל מבלי שהזכירו ציון הנ"ל].

אָנְטוּס (בל"ם וכן בל"י ὄντως מלה לקיים הדיבור (in Wahrheit! wirklich! מהו הצדא (דניאל ג' י"ד) אמר ר' אבא בר כהנא אנטוס [1]) ר' שמואל בר נחמני אמר צדו בסוף ויק"ר פרש' מות וחיים ביד הלשון (פרי ל"ג), (א"ב פי' בל"י אמת ויציב). [אחי"ה וכן אי' במד"ר פט"ו (אנטוס) [צ"ל אנטוס] אתמול אתם אומרים כל מי שהוא מבקש ליקח לו ע"ז . . . ועכשיו באתם לעשות ע"ז שלי צדו הצדא. וכן מועתק ללה"ק בתנחום' פר' נח האמת אתם אומרים כך. וכ"ה בהעתקות הישנות בפשיט' בקושטא, וואולגאטא verene ובתרג' ערבי احقا פי' האמת הוא וכ"ה בראב"ע ובפי' המיוחס לרס"ג אי' בודאי וכ"ה במ"כ לויק"ר ע"ש. אבל בבמד"ר הנ"ל בלתי נכון אטומים צ"ל אטומוס ἕτοιμος ורש"י פירשו צדו וזה כדעת ר"ש בר נחמני במדרש].

אַנְטִיפַּטְרִית (שם התואר מערך הבא אח"ז anti- (patrinisch נתר אלכסנדרית [νίτρον 'Αλεξανδρῖνον] ולא נתר אנטיפטרית. [כ"ה בכ"י ו"ו, ל"ד, ב"ר וכ"ה בכ"י מ' שב' (עיי' ד"ס שם רצ"ז:) ובדפ' הערו' אנטיפטרין ובשבת אנפנטרין ובנד' אנפנטרית ובכ"י נדה אפנטרון וצ"ל כגירס' רבינו ועיי"ע אלכסנדרית] בפ' א"ר עקיבא בגמ' דנתר בשבת (צ'.), ובנדה בפ' האשה בגמ' דשבעה סממנין מעבירין על הכתם (ס"ב.). [אחי"ה פי' נתר הובא מעיר אנטיפטרים עיי"ע הבא].

אַנְטִיפַּטְרִס=אַנְטִיפַּטְרִית (בל"ם אנטיפטרום בל"י 'Αντιπατρίς עיר שתכונתה בין יפה לקיסרי בנוייה ע"י הורדוס לכבוד אביו) בפ' מ, שאחזו (גיטי' ע"ו.) היה הולך מיהודה לגליל הגיע לאנטיפטרס. [אחי"ה כ"ה במשניות וירו', אבל בבבלי אנטיפרס, וט' נשמט וכן נשמט בירו' תעני' פ"ד דס"ט: ירו' מגילי פ"א ד"ע. מדר' שהש"ר פ' הנך יפה ופ' נפת ובמד' קהל"ר פ' בבקר זרע: מגבת ועד אנטיפרס וצ"ל אנטיפטרס וכ"ה בגיטין שם אנטיפטרים ביהודה. וירו' ביצ' פ"ז די"א ע"ג אנטיפטרים ביהודה]. פי' אלו שני מקומות הן אלכסנדר' של מצרים וכן תרג' נא [עיי"ע אלכסנדריא] ואנטיפטרית [כן גרסו כ"י ו"ו, ל"ד, ב"ר ובדפוסי' בסמ"ך]. עיר שהיתה ביהודה כמפורש בגמ' דכי שאחזו. [אחי"ה המלך הורדוס בנה את העיר וקראה על שם אביו אנטיפטר ולפנים נקראה כפר סבא (נדה ס"א. ירו' דמאי פ"ב הל"ב) כמוכח מדברי יוסף בן מתתיהו בקדמוניו' י"ג פט"ו, א' ועיי' שם ט"ז פ"ה, ב'; מלחמו' א' פכ"א, ט'. ומדבריו נראה כי מקום העיר בין קסרי ליפו, ולפי זה צ"ע על מה שנסתפקו בגמ' אם היא ביהודה או בגליל הלא העיר בגבול מערבי של א"י היתה וכן נשמע מסנהד' צ"ד: בימי חזקיה בדקו מדן ועד באר שבע (כלו' מגבול צפוני מזרחי לא"י עד דרומי מערבי) ולא מצאו ע"ה מגבת ועד אנטיפרס (כלומ' מגבול מזרחי עד מערבי) ולא מצאו וכ', וגם מתוספתא דמאי פ"א נשמע שאנטיפטרס בין יפו וקיסרי מונחת או קרובה לה שכן אי' שם: הלוקח מן הספינה ביפו ומן הספינה בקיסרי חייב ר' יהודה א' כיפת היישוב וכיפת אנטיפטרס וכ' עי' ע"מ הך ע' ונייבויער פ"ו; רוימער קל"א וראבינזאן רג"ט].

אַנְטִיפַּתָא (פי' בל"ם אנטופטום בל"י ἀντύπατος (Proconsul ממלא מקומו של מושל דקיסרין בגמ' דאפי' המלך שואל בשלומו בירוש' [ברכות [פ"ה הל"א ד"ט. ושם אית' אנטיפותא, ובירו' מגילי פ"ג דע"ג. אנטיפיטא. וקהל"ר פ' עת לבקש אי' אנטיפותא, ושם פ' שלח (י"א, א') אנטיפיטי. ושם בט"ס אוטפיטא וכולם צ"ל כגירס' רבינו]. ובריש ואתחנן בילמדנו (בתנחומ' לית') אשר מי אל בשמים ובארץ. פי' שליט הוא אנטיפתום עושה דבר ומתירא מן איפרכוס ואיפרכוס מן המלך אבל המלך ממי מתירא אשר מי אל בשמים ובארץ. פי' שליט הוא שתחת איפרכוס והוא שלישי למלך. (א"ב פי' בל"י שר ממונה על מדינה וברומי שני שרים היו נבררים מדי שנה בשנה והמשרה על שכמם והם נקראים איפתום והמשנים שלהם

[1]) בויק"ר הגי' אונטוס.

הנשלחים תחתיהם למדינות נקראים אנטיפתוס וכן אנטיקיסר משנה לקיסר).

* אַנְטִיפְּרָס מ"ס תחת אנטיפטרס עי"ש.

אַנְטִיקֵיסַר (Anticäsar, ἀντικαίσαρ, Stellvertr. des Kais.) בב"ר פנ"ד (נ"ג) וְהִ' פקד את שרה, מלך יריחו אחד (יהוש' י"ב, ט') אין ת"ל אחד אלא הוא ואנטיקיסר שלו. ובס"פ פ"ו (כ"י ו"ו ל"ד, ובדפוסי' מ"ו צ"ל פ"ו והוא פ"ה לפנינו) ויהי בעת ההיא וירד יהודה מאת אחיו, וארא בשלל אדרת שנער אחת (יהוש' ז', כ"א) ר' חיננא בר יצחק (לפנינו ר' הונא) אמ' פורפירא (לפני' פורפריא) בבלאה ומה בבל עבדא הכא אלא כל מלך שלא היה לו שלטון בארץ (כ"ה במדר' ובדפ"ר של ערו' ובשער דפוסי' בארץ ישראל עיי' נ"כ מ"כ וללא צורך הוא) אין מלכותו כלום ומלך בבל אנטיקיסר שלו היה יושב ביריחו ומשלח זה לזה (כותבות) [וצ"ל כדאי' בכ"י ו"ו כותנות] וזה לזה דוריות. [אחי"ה ובעל מ"כ כתב „פי' דוריות דורונות ואדרת שנער שלח לו לדורון." ולפנינו בע' לית' וגם לית' בע' דריה. נשמע מזה שחסר כאן בערוך שלנו]. (א"ב פי' בל"י משנה לקיסר).

אַנְטִיקִירוּס עיי"ע אפקירוס.

* אַנְטִירוּקוּס, אַנְטִירִיקוֹן מ"ס תחת אנטידיקוס עי"ש.

* אַנְטַרְדָּס בל"ס אַנְטְרָדוּס, בל"י Ἀντάραδος שם מקום מול אִי Arados) בירו' ביצ' פ"ג, הל"ב דס"ב. חד תלמיד מן דרבי סימיי אזל לאנטרדס אייתון ליה דורמסקנא ואכיל. ובירו' שבת פ"א, הל"ב ד"ד, אי' אזל לאנטיירים וצ"ל לאנטרדס והוא אי אחד בים פהעניצי, מצפונו של אי אראדוס והוא תרג' ירו' של הארודי (בראשי' י', י"ח) אנטרידנאי וכן בב"ר פל"ז פי' הארודי זה ארווד עיי' ערכו. ועיי' עוד וויענער רוו"ב ח"א, צ"א.

☞ אַנְטַרוֹן (פי' בל"י ורו' מערה ועמיקה ἄντρον= Höhle, Vertiefung, antrum) ירו' דשבת פ' כלל גדול (פ"ז הל"א ד"י.) [כד] משקע באנטרון משום בונה פי' בל"ר חפירה). [אחי"ה וכן בפסיקת' רבתי פכ"ג ר' ינאי ור' יונתן הוו מטיילין באנטרי פי' חפירת אדמה כלו' מערה].

* אַנְטַרִים (Ortsname) פי' שם מקום חוץ מא"י עיי"ע אונו.

אֹנִין (בל"י ἴνιον מן Faden, Faser ἴς, ἰνός פי' חוטין וגידים של פשתן וכדומה של צומח) בריש שבת אין נותנין אונין של פשתן לתוך התנור (י"ז:), בפ' במה מדליקין בגמ' דר' ישמעאל (שם כ"ז:) ובנגעים בפ' י"א (מ"ח) השתי והערב מטמאין בנגעים מיד ר' יהודה אומר השתי משישלק [אחי"ה ובשבת אי' משישלה וצ"ל כמו בנגעי' משישלק וכ"ה בכ"י מ', ד"ס שם דכ"ה: וכן הביאו תוספו' בסוכ' י"ב: ד"ה אונין, ובספרא פ' תזריע וכ"ה בדפוסים הישנים של ש"ס]. והערב מיד והאונין של פשתן משיתלבנו. [אחי"ה וכן אונין של פשתן בירו' שביעי' פ"ה דל"ו. ירו' גיטי' קרוב לספ"ה דמ"ז ע"ג פי' אונין בל"מ תקוה[1]) והוא[2]) חוטין כמו (יהוש' ב', י"ח) את תקות חוט השני. (א"ב וכן בל"י). [אחי"ה רה"ג בסדר טהרו' (לנגעי' כ"ז) פי' אונין בירינה בטיית אולי צ"ל כירינה = حج חוטים עבים, חבל].

אַנִיצֵי (פי' בל"פ آنيسة כריכה Bündel וכן בל"ע نوصة Gebund) בפ' אלו מציאות (כ"א.) ואניצי פשתן ולשונות של ארגמן, ובנדרים בפ' הנודר מן הירק (נ"ה:) פשתן [וכ"ה במשניו' של ירו' אבל בבבלי הפשתן] עולה עלי מותר לכסות באניצי פשתן, ובגמ' דחבילי קש בפ"ק דסוכה [י"ב: סיככה באניצי פשתן וכן בירו' סוכ' פ"א הל"ד נ"ב: ועיי"ע השני וע' ענץ]. פי' פשתן דדייק ונפץ העומד לטויה.[3]) [אחי"ה התוספו' בסוכ' י"ב: ד"ה אונין — עיי' עוד בשבת כ"ז: תוס' ד"ה אונין — האריכו בפלפול לקיים דברי רבינו כנגד רש"י אמנם מדבריהם משמע דגרסתם היה בערוך מטוה של פשתן היינו שכבר נטוה אבל לישנא דרבינו, "העומד לטויה" סיוע לפי' רש"י בסוכ' ושבת אבל מע' השני יש להוכיח כפי' של התוספות עי"ש היטב. וכן הביא הרשב"א בחי' לשבת בכ"ז: שם הערוך פי' אונין שנטוה עכ"ל. ר"ת בס' הישר סי' קפ"ה כתב נ"כ: אינו קרוי אונין עד שיהיה טוה מפי' בע"ר ע"כ וצ"ל בע"ה ר"ל בעל הערוך. ומציון של ר"ת נראה ברור שערוך יותר שלם היה מונח לפניו בע' אונין. ואולי אונין ואונייץ נכללו אצלו בע' אחד. ואולי

---

[1]) וכתב בעל שריד שבערכין כי מגליון בא לפנים ע"ש באריכות ובאמת לשי' מיותר וארוך הוא. [2]) ובכ"י ה"ב ובעה"ק שנ"ב הגי' והן חוטין וא"כ סובב על מלת אונין ועפ"י זה יש ליישב לשון הערוך. [3]) ובלשון איכרים נקראה חבילת וכריכת פשתן מנופץ בל"א Reiste, Riste וכ"ה מפורש בפירש"י ז"ל לב"מ הנ"ל לפירש אניצי פשתן: רישטא בלי אשכנז (ועיי' תוי"ט לב"מ פ"ב מ"א) וב"ה בפירש"י לסוכ' אבל שם לי' בלי אשכנז. ובכ"י רש"י לי' נמי רישטא (ועפ"י הדברי' האלה יש לתקן במרפא לשון שבת ל"ז. וב"מ כ"א) וכן הסיים בעה"ק שנ"ב: רוישט"א.

גם התוספ' בסוכ' שם היו להם משני ערכים רק ע' אחר ע"ש היטב ומלת אונין נתחלפת באוניץ. ובאמת בכ"י רש"י בסוכ' הגי' אונין במקום אוניץ של דפוסים עיי' ד"ס לסוכ' שם.]

* אִינְךְ עיי"ע אהו.

אֲנִייְקִי (= בֵּית אֲנִייְקִי בִּיתְאוּנִיקִי = Bithynia Bithynica (civitas) והוא שם מחוז באסיא הקטנה על יד Propontis, thracisch. Bosporus ועוד על יד (Pontus Euxinos) תוכל זו [בית] אנייקי בגמ' דלשכת פרהדרין בראש יומא. [אחי"ה יומ' י'. ושם ובע"ז כ"ט: ל"ד: אי' בית אונייקי ומלת בית נשמטה בערוך ובציון מע"ז אי', ודע דעיקר הגירס' בית איניקי, בית אינקי, בית אוניקי כ"ה בכ"י ש"ס ובאה"ת (עיי' ד"ס יומ' י': הע' ו'). וכל המאמר ביומ' כן הוא תובל ומשך ותירס (בראשי' י' ב') תוכל זה בית אונייקי משך זה מוסיא תירס . . . בית תרייקי. ובכ"ימ' זו מראקי וכ"ה בילקו' כ"יאו מרקי וכ"ה בע' מרקי וכ"ה באה"ת (עיי' ד"ס שם). ובירו' מגיל' פ"א הל"ט דע"א: אי' ו ו ת נ י י ה מ ו ס י י א ת ר ק א וכת"י א' ויתיניא ומוסיא ותרקי (וכן בתרג' ד"ה א' א', ה' מוסייא ולא אנסיא כתרג' ירו' ב' לבראשי' י' ב' ולא איסניא כב"ר רפל"ז שהוא ט"ס). נשמע מזה ששתי מלות בית איניקי, או בית אוניקי צ"ל מלה אחת ביתאוניקי והוא ויתיניא של תר"י או וותניה של ירו' מגיל' או ותוניה של ב"ר רפל"ז והיא מלה שרשמנו בתחילת הערך Bithynica. וראיה מפורסמת שבתוספתא דע"ז ספ"ה אי' בית היניקאי ובתוספת' שביעי' פ"ו בית הוניקו וכ"י תוספתא (צד ע"א להוצ' צוק"מ) ביתיאני, ביתייני, ביתאוני. ופלא שבעל ע"מ (דכ"ז) שהביא הך תוספ' דע"ז בכל זאת שנה ברואה ונעלם ממנו מקור המלה. ודע שמדינת ביתהוניקא נקראה על שם יושביה הדרים לפנים בטראקיא (Thracien) ומשם השמידום ונרשום עם של מוסיים (Mysier) (עיי' תוקידידעס ד' ע"ה; קסענאפאן אנאבאסים ו' ד'; הירודוט. ז' צ"ה; שטראבו י"ב, ג', ג') והן הנה השמות שנזכרין כאן: ביתהוניקא (ביתוניא) טראקיא ומוסייא]. והוא דגרסינן בע"ז בפ' אין מעמידין (כ"ט:) גבינת בית אנייקי. [אחי"ה כבר הוכחנו שיש לתקן ביתאוניקי או ביתהוניקי. ובמשנ' ה' פ"ב דירו' ע"ז והגבינה ו ת י ר י י ק י ואין ספק אצלי שצ"ל ותינייקי. וגם חכמי יוניים ורומיים מסכימים לזה שגבינות ביתהוניקי מפוארות היו עיי' שטראבו י"ב, ד', ז'; פליניאום י"א פצ"ז].

אֳנִיךְ (בל"ם אנכא, אונוכום בל"י ורו' Onyx, ὄνυξ מין אבן טובה Edelstein) וספר תורה איזה מהן יעשה בסים לחברו בגמ' דקרטסים בלפני אידיהן (ע"ז ח': ושם אי' אינך וצ"ל אניך. ושם אבן טבא ואינך. ושם י"א: ומחפין את השווקים באינך]. פי' בלע"ז כמשמעו אונכינא [בלאי"ט onichino] והוא שוהם בל"מ. (א"ב פי' בל"י ורומי' אבן טובה מבהקת כצפורן). [אחי"ה והקבוץ אונכין בת"י א' במדב' ל"ג, ח', ופעל אֲנַךְ בתוספת' כלים ב"מ רפ"א כלים הטהורים שאנכן באנך].

* אֲנָךְ (Bleigewicht, Senkblei) ויק"ר רפל"ג אנך (עמוס ז', ז') זה סנהדרי גדולה . . מנין אנך, והוא מל"מ ובידו אנך (עמוס שם) והוא שם למשקלת הבדיל מהבונים.

* אָנֹכִי (ich) שבת ק"ה. אנכי נוטריקון אנכי נפשי כתבית [כ"ה בכ"י מ' ובילק' כ"י עיי' ד"ס שם דקי"ד. ובדפוסי' כתיבת] יהבית. רבנין אמרי אמירה נעימה כתיבה יהיבה א"ד אנכי למפרע יהיבה כתיבה נאמנין אמריה. ובפסיקת' בחודש (ק"ט.) אנכי בל"ג הוה אנא נפשי כתבית יהבית רב אמר יהיבה כתיבה נעימים אמריה א"ר ברכיה אנא נהורך כלילך יאותך. ושם ע"ב: מהו אנכי לשון מ צ ר י הוא וכן בפסקית' רבתי פכ"א וילק' יתרו רמז רפ"ו בלשון מצרי אנכי אנוך ובשנויים הובא המאמר בתנחומא הנאבד ממנו ר"ל בילמדנו יתרו עיי' הערת ר' שלמה באבער לפסקתא דר"כ צד ק"ט: אות קפ"ב. ובאסתר רב' פ' וישלח ספרים אנכי לשון יחנך והרב בעל יפ"ת כתב שם לשון אנוך גרסי' וכן גרס בעל כ"כ בע' אנכי והוא לשון מצרי [ich anok=].

* אֲנַנְכַּר עיי"ע אוונכרי.

אַנַלָגִין (בל"י Lesepult ἀναλογεῖον) בכלים בפ' כל כלי עץ שנחלק (ט"ז ז') ואנלגין [בדפוסי' אנגלין וכ"ה בכ"י ו"ו וה"ב אבל דפ"ר ושאר דפוסי' וכ"י נכון ל' קודם ג'. וכן בטעות ירו' מגיל' פ"ג א' דע"ג, אינגלין צ"ל אנלגין אין בו משום קדושת ארון] של ספר ובית הנגר. פ' ס פ ס ל ש מ ש י מ י ן ע ל י ו ה ס פ ר ל ק ר ו ת ב ו. פ"א „כמו נרתק של עור שמכניסין בו הספר" [אחי"ה הן הנה דברי רה"ג לסדר' טהר' די"ג. [1] ושם יש ג"כ נ"א אלונגין, ור"ש פי' אות באות כרבינו בלי זכרון מקורו וגורס אנליגין וא"ד אנליגני' ובתוספת' כלי' פ"ב אלו לנין ובכ"י אור גנוז או

[1]) ובגנוף הדבר פי' כן גם הרמב"ם ז"ל לכלי' שם.

לולגין וכלם ט"ס]. (א"ב יתכן פי' ראשון וכן בל"י).

* אֲנוּלוּגִין ט"ס תחת אלוגין עיי"ע אוּלוּגְלָגִין.

* אַנִים ירו' מ"ק פ"ג דפ"ג ע"ג ומה אנים ליה ט"ס תחת אגיב עיי' ע' גיב.

* אֲנָם (באותיות הפוכות של מנא, בדניאל ה', כ"ה) סנהד' כ"ב. שהש"ר פ' כמעט מנא מנא תקל ופרסין ... ר' יוחנן א' אנם אנם לקת ניסרפו. פי' כך היו כתובין לכותל ודניאל קראם משמאל לימין ופתר אותם.

אָנָמֶלִין (בל"י משקה עשוי מיין ודבש οἰνόμελι וכן בל"ע אונומלי בל"ם אונומלי Weinhonig) בפ' ר' אליע' או' תולי' (שבת קל"ט:) ועושין אינומילין בשבת. ס"א יינומילין ופי' בע' יוד. [אחי"ה לפנינו בש"ס ובע"ז ל'. אי' אנומלין ובמשניו' נאפולי ופיזרו וברי"ף יינמילין, ד"ס שבת קס"ד. הע' כ'. ובירו' שבת פי"ד הל"ב די"ד ע"ג. ושם פ"כ הל"ב די"ז ע"ג יינימילין ויינומילין. כלם צ"ל אינומלין כגירס' ערו' דפ"ר ורש"י לשבת].

☞ אָיְנָמִירִינוֹן (οἰνομυρίνης Myrrhenwein (μυρρίνης)= potio murrhina) מדר' שה"ש (ד', י"ד) נרד וכרכום מר אינמירינון (לפנינו אינמרנון) פי' בל"י יין מעורב עם מר ובשמים).

אֲנוּנָא (בל"ם ובל"י האמצעי ἀννώνα ובל"ר annona יבול השדה ועוד' ספוק ופרנסה jährl. Feldertrag, Mundprovision) בב"ר פמ"ח (מ"ז) ויאמר אלהים אל אברהם אבל שרי אשתך א"ר יהודה בשם ר' יודן (לפנינו ר' יודן בשם ר' יהודה) משל לאוהבו של מלך שהיה המלך מעלה לו אנונא א"ל המלך אני מבקש לכפול אנונא שלך. וב"ר פפ"ח (פ"ז) ויהי אחר הדברים האלה ותשא אשת אדוניו (בראש' ל"ט, ז') היתה אומרת לו אני חותכת אנונא שלך. [ולפנינו פ ר נ ס ה שלך, אבל כגירס' רבינו אי' ג"כ ילק' וישב רמז קמ"ו] אמר לה (ה', ט"ס מן ה' של לה) נותן לחם לרעבים (תהלי' קמ"ו, ז'). ובויק"ר בסוף אשרי משכיל אל דל בהר סיני (פל"ד) ואן היא אנונא גבי מרן דוד הוציא לו ספר תלים והראהו פסוק (קי"ב, ט') פזר נתן לאביונים וגו' [ולפנינו נוס' אח' אי' אית בר נש הב מנן אפיכי דידה הן הוא א"ל גבי דוד מלך ישראל דכתיב ביה פזר נתן וכ' עיי' ע' אפכי]. ועשרים וארבע אנונים את נסיב אלו כ"ד מתנות [בויק"ר בפ' אהבת צדק [פ"י. כ"ה בדפ"ר ובשאר דפוסי' בטעות ועשרים וארבע מ ת נ ו ת אנונים את נסיב. ולפנינו בויק"ר אי' אנונס. וכן בויק"ר ספי"ח בשו"ד נותן אנונס והקב"ה נותן אנונס. וכן מד' שהש"ר פ' הגידה מיני אנונס והוא ל"ס אֲנוּנַס כמו אנונא. ובש"ר פמ"א הוא נזקק ליתן להם דונטיבא [עיי' ערך זה] לחלק להם א נ ו נ י ת . . . אלא פוסק אנונית וג"כ צ"ל אנונס]. פי' אנונא פ י ר נ ו ס.[1] ובלע"ז קורין למאכל הסוס אנונה [בלאי"ט annona Getreidevorrath, Proviant]. וברי' ויק"ר (פ"א) יהיב אנונא ושתיק [ומהר"ם לנזאנו בערך א נ ן גורס כאן ארנונא]. פי' יהיב כל מה שצומח בארץ לעניים ושותק. [אחי"ה וכן פי' מפרש המלו' בילק' פ' כי תשא רמז שצ"א וגם גורם א נ ו נ ס אצל א נ ו נ י ם ונמצ' גם תחת אנונא תואר אוננא: דב"ר פ"ו התחילה (מרים) לערב אוננא של מלך. והקבוץ אונניות עיי' אנגריא].

* אַיְנוּנִיתָא (והוא ממש ל"ס פי' איכות Qualität) בב"ר פכ"ט ימלט אי נקי ונמלט בבר כפיך (איוב כ"ב, ל') א"ר חיננא אינוניתא אונקיא אחת היתה ביד נח א"כ למה נמלט אלא בבר כפיך. ור"ב בע' אונקיא וכן ילק' נח רמז מ"ז השמיטו המלה אינוניתא אבל מע' תתיה נראה שהמלה אית' בב"ר אבל רבינו גירס' אח' הית' לו עי"ש. והרבה הטריחו לפרשו עיי' יפ"ת ורימ"ז במ"ר ח"א דכ"א ולא עלה בידם. ולדעתי היא מלה סורי' אינויותא פי' מהות וערך כלומ' ערך ומהות אוניקא אחת ר"ל משקל קטן אחד של חטא היה ג"כ בנח ודרש אי נקי אונקיא אעפ"כ נמלט ולא בזכות עצמו אבל בבר כפיו של הקב"ה והלשון כמו אין כל דור ודור שאין בו אונקי אחת מחטיו של עגל עיי' ע' אוקיא.

אַנַנְקֵי (כ"ה בל"ם ועניננו צרה וצוקה מל"י ἀνάγκη Noth, Bedrängniss) בת"י היא מוצאת [ת"י א' לבראי' ל"ח, כ"ה ועיי' ת"י לבראי' כ"ב, י"ד. תרג' אסת' שני ה', א'] שעת אננקי דעני לאננקי [לפנינו בשינויים עי"ש בת"י]. פי' שעת הדחק. ובב"ר פי"ג (י"ב) אלה תולדות השמים בשו"ד מותח אהל אננקי ע"י שהות הוא רפה כמעט [לפנינו הוא רפי קימעה] ברם הכא תרקיע עמו לשחקים (איוב ל"ז, י"ח) וא"ת שהן רפין ת"ל חזקים כראי מוצק (שם) רשב"ל א' בשו"ד מוסך בולם אננקי

[1]) כ"ה לנכון בכל כ"י ובדפ"ר אבל בשדפ"ע בט"ס פירכוס. וכ"ה בעה"ק שנ"ב ובעה"ק דפי' ווינן משתבש עוד יותר פי' פרכוס לש' שלמון אפרכוס ובע' פרכוס לש' פרנסה ולית ליה פיתרא.

[עיי"ע בלס ב'. ובמדר' מוצק כ ל י ם. ובירו' אדם נוסך כלים] ע"י שהות הוא מעלה חלודה ברם הכא חזקים כראי מוצק נראין כמין תרקיא (לפנינו תרקיע) וכן ישנו בברכ' ירו' פ"א [הל"א ד"ב ע"ד ובדפוס מגנצ' נכון כגירס' רבינו נוסך ב ו ל י ם . . נראין כמן ת ר ק י א. ומוהר"ר שלמה סיריליאו כתב „בערוך פי' מראה של זכוכית" עיי' ע' בלס ב']. (א"ב פי' בל"י דוחק ואונס) [אחי"ה וכנ"ה ש"ר פ"ה פחדתי דהוית אחי באננקי ופלטת ממנה. מדר' שהש"ר א'. לית בר נש מתני אננקי אלא בשעת רווחיה. ובקהל"ר פ' אני קהלת ט"ם אנוקי בשה"ש ח', א' פ' מי יתנך: לית דא מברה (עי' במ"כ) לי דהוא אחי באננקי ונתפלט ממנו. — ור"א בחור במתורגמן ע' אננק פי' המלה „לשון צרה וצער ועקרו מלש' בכי ואנקה" וכתב עליו בעל כ"כ והוא לא ידע כי המלה יונית כי לא חלק לו בבינה!]

* אֲנַס (מל"מ אסתר א', ח' ועניננו הכרח וכ"ה בל"ם חולי' מ"ה. (drängen, zwingen, nöthigen אנס בסימנים. ושם אנסה עצמה. ויק"ר פל"ד אנסינון. חולי' קל"ג. אנסה ליה עידנא עיי' ע' הבא. ב"ב נ"ז: למינס נפשיה. ר"ה ל"ה. הני אניסי הני לא אניסי. נדה כ"ז: כתוב' ג'. לא אנים. שם כ"ז. אנוס רחמנא פטריה. ושם פ"ג, מ"ד האונס (der Nothzüchtiger). ירו' יבמו' פ"ו ד"ז ע"ג אנוסה (die Genothzüchtigte) בנפעל: ברכו' י"ג: נאנס בשינה; חולי' ל"א. נאנסה וטבלה. כתובו' י"ב: נאנסתי. אתפעל: שבת קמ"ה: אתנסי. כתוב' ט"ז: אתנוסי הוא דאתניסו. שם ב': איתנים [בל"ם אִתְּאנַס]. נדה כ"ז. הא מינס אתנים. ושם אונס עיי' ע' הבא. ברכו' ח'. וירו' מ"ק פ"ג דפ"א ע"ד זקן ששכח תלמודו מחמת אונסו. ירו' כתוב' פי"א דל"ד: התובעת כתובתה בב"ד איבדה מזונותיה . . ובלבד מן השופי הא מאונס לא. נדרי' כ': כ"ז. נדרי אונסין עיי' רא"ש ור"ן שם.

אֲנַס, אוֹנֶס (Zwang) אין אונס בגיטי' בר"ג דהשולח גט (ל"ד. שם ל'. כתוב' ב':). פי' כיון שנתן הגט על תנאי כך וכך כלומ' אם לא אבא מכאן עד שלשים יום ונאנס ולא בא וטוען אנוס הייתי ובטל הגט אין ממש בדבריו אע"פ שנאנס כיון שלא נתקיים התנאי הגט גט והגירושין גירושין גמורין. שאני רבא דאנסו ליה עידניה בס"פ במה מדליקין (שבת ל"ג.) פירשנו בע' עידן (עדן ב'). ובפ' הזרוע והלחיים בגמ' דהשוחט לכהן ולנכרי (חולי' קל"ג.) ולפרוס ידיה אנסי ליה עידניה. פי' אביי היה לו חולי ולא היה לו לשהות נקביו והיה מתירא לעבור לפני התיבה לפרוס כפיו שמא ידחקוהו נקביו ובא לידי כיסופא. [אחי"ה דברי רבינו בע' זה סותרים דבריו שבע' עדן ב' ששם ציין רבינו ג"כ שני מאמרים משבת וחולין, הך דשבת בלי פי' ועל הך דחולין כתב פי' „לא היו מניחין אותו לעמוד לפי שהיה לומדם" עכ"ל. וכן פי' רש"י עתים שקבע לתלמידיו היו טורדים אותו מלישא את כפיו שהיה עוסק לתלמידיו וכ'. והגרי"ב בהפלשב"ע הניח בע' זה ובע' עדן ב' הך סתירה בצ"ע ולא זו בלבד קשה לי אלא אף זו שבע' זה מראה בענין פי' מאמר של שבת על ערך עדן ב', ושם לא פי' רבינו כלום אבל פי' מאמר של חולין. אע"פ שפירשו פעם אחת בערכנו זה ועוד מפרשו בענין אחר. על כן אמרתי שבע' עדן פירושו של רבינו על מאמר של שבת סובב ומאמ' של חולין לא פי' שכבר נכלל בפי' של ערכנו. ובערך אנס לא פי' הך של שבת דנתפרש בע' עדן. ובזה הכל עולה יפה ולית כאן סתירה אלא השמטה קצת כאשר אוכיח בעה"י בהגיעי לשם. ודע דרי"ף פי' ג"כ הך דחולין כרבינו שכתב וז"ל: אנסי ליה עידניה כלומר חולה במעיו היה ולא היה יכול לשהות את נקביו ולפיכך לא היה פורש ידיו עכ"ל. וכעין זה פי' רש"י לשבת ל"ג. ד"ה דאנסי ליה].

* אַנָּס (מערך הקודם, Gewaltthäter) סנהדרי' מ"ה. סתם עכו"ם אנס הוא. ירו' קידוש' פ"א ד"ס ע"נ האנס והגוזלן. ירו' כלאים פ"ז דל"א. מאימתי נקרא אנס משישקע. ירו' סוכ' רפ"ד דנ"ד: אין הבקר אַנַּסִים הבקר.

אוּנוּם (פי' انوشا בל"פ כומר ועובד האש Feuer-anbeter) למדין תרג' ירוש' (א', שמו' ב', ט"ז; י"ח, א') כהן מדין. פי' (חמור) [כך בדפוס' וכ"י ונ"ל שצריך לתקן כֻּמָר או חַבֵּר] של מדין, [1]) דיבר המתרגם בגנותו (שכן בל"י קורין לחמור אונוס בלשו' פוליטיק"ו והשאר קורין לו

[1]) עיי' רימ"ז במ"ר ח"א, קס"ג ומהרי"ל בעמת"ר הך ערך ובמ"ע דמ"ג חי"ד צד רע"ג. ועיי' עוד הרב החכם ל"ט (לעבּרעכט) במ"ע של מהרז"ף חי"ז רצ"ה והלאה וכל המאמר הארוך ההוא כולו ממתקים אך בכ"ז אין דעתי נחה ושקטה בפירושו ותיקונו של החכם הנ"ל כי מה יועיל לנו אם נגרוס במקום אונום: אורום ומפרשים אותו ע"י ל"י ἱερεύς פי' כהן הלא הסדר א"ב יתן עדו שעיקר הגי' א ו נ ו ם אחרי תחת סוג אונ . . ולא אור . . נכללה המלה, וזאת שנית אם גם נגרוס במקום חמור: כומר כדעת החכ' הנ"ל מה יעשה עם מלת גיידרון שהוא בלי כל ספק מין חמור ושם אי אפשר לתקן. אבל לפי פירושנו הכל עולה יפה. וכן הוכחנו במ"ע נייציים שנת י"א נומ' מ"ה ומ"ז כי עוד הפעם נשתנה מלת חבר למלה משובשת חמור. ע"ש.

גיידרון וכן שמעתי אני מבורך מפי ר' משה הנפוסי ז"ל כי כן קורין לחמור אונוס). [אחי"ה אף כי ברית כרתי עם עמי להחליט דיבורי בקיצור נמרץ עצור במילין מי יוכל כראותי כמה חלו ידים רפות בערך שלנו לשום דופי בהתרשלות ושפלות ידים כותבות בתרג' ירו' וברבינו נתן לכזב כי הם מעידים עדות שקר שחותן משה אשר כנהו תורתינו הקדושה כהן מדין היה חמור של מדין! הם מלהזכיר מי ראה כזאת מי שמע כאלה הלא דרכי של תרג' ורבינו דרכי נועם. אשר על כן רבים וכן שלמים מחוקרי ובַלְשָׁנֵי זמנינו עמדו לתקן המעוות ולפרש טעם המלה שרשמנו ולא עלתה בידם בהיות המלה ל"פ כשציינתי ולא ל"י ὄνος, ἄναξ, ὦναξ, כמו ששערו עד עתה. εὐγενής, εὔνους, ἱερεύς ודע שבכל הדפוסים חסרה המלה המבורך רק בדפ"ר אי'. ומי היה זה אני מבורך? על זה השיב לנו כ"י ערוך ב"ר אשר כתבו יהושע כהן בן דוד ובכ"י זה הרבה פעמים מצינו השם הנזכר לדוגמ' ראה ע' נר א' שבגליון יש הוספה גדולה המתחלת: „מצאתי כתוב בערוך שהייתי מעתיק ממנו שאמר כך הסופר שכתבו ואני מבורך הסופר יש בידי סברה" וכו'. ע' חמץ ה' אחר סיום הע' יש עוד הוספה בפנים אחר דברים „מעשה ידי אומן" וז"ל „ואני מבורך אומר שהן חולין מרוב צערן ביום ובלילה מחלין עצמן." ע' חסף א' יש לו הוספה ג"כ בפנים בזה"ל „ואני מבורך אומר הני מילי בדרך כחום בימי הקיץ." ע' חשק יש הוספה בפנים בזה"ל: „ואני מבורך שמעתי אחר מבעלי מקרא מצא לפני נזיקים ראה בו כתוב השוכר חמור ומתה בחצי הדרך אמ' רבא והטעין וכי לו [צ"ל לא] היה יור' א"ל אני אתה בעל למקרא גדול לא אמר מפני בושת אחבשה לי החמור וארכב עליה מיד שתק". ע' מטרם יש לו הוספה וז"ל„ ואני מבורך אמרתי מסננת היא עשוייה כמו קערה ומנוקבת נקבים הרבה והיא של בשמים לסננות בו דבר הלח ורפואות —." והוספות בלי שם רק בציון ואומר אני נמצאו בע' אפריקי, אפותא, יון א' עיי' ערכם. ואמ' ר"ל ואמר או ר"ת ואני מבורך נמצא בסוף ע' אפופסין עיי"ש. ואחר הדברים והאמת האלה המלות וכן שמעתי אני מבורך וכ' בודאי ג"כ שייכים למבורך הסופר כ"י ערוך, אשר לא השאיר לנו ברכה בהוספותיו שלא כתבם בגליון אבל להמשך של ערך בפנים! ובזה ערבב לנו דברי רבינו כמה פעמים. וגם עתה הסכיל עשה שלא לבד שהביא דבריו שלא כטעם לתוך דבריו של רבינו אלא שבש, בכונה או שלא בכונה לא נברר, ג"כ דברי רבינו תחת כמר או חבר לגרם חמור. והטעות הזו נזדמני' לו בקראו דברי רבינו „דיבר המתרג' בגנותו" ופלל בעצמו שגנותו בתרג' אונוס שהוא ל"י ὄνος חמור, ולא היא שהוא ל"פ וטעמו כמר או חבר (עיי' ערכו). וכן דעתם של רז"ל בש"ר פ"א יתרו כומר היה לע"ז וראה שאין בה ממש וכ' וכן מכילת' ד"ה כהן מדין: ר' יהושע א' כומר היה. וא"כ כשל עוזר ונפל עזור שמה הועיל לו לסופר מבורך ששמע מפי ר' משה הנפוסי ז"ל כי כן קורין לחמור אונוס וכי מה שקורין בלי' פוליטיקי (זה נוסח אמיתי של ערו' כ"י ה"ב ועה"ק; ובדפוסי' פוליטין. ול' פוליטיקו πολιτικός הוא לשון עיירית והוא לש' חכמי הכתב כמו לש' גרמטיק"ו עיי' ע' פרקופי קרטין וע' תאטר עיי' מה שכתבתי בעה"י במבוא לזה החיבור פ"א סי' ה'.) כך קורין השאר ר"ל בלש' הדיוט גיידרון (כך גירס' ישרה כ"י ב"ר ובד"ר גידרו ובשאר דפוסי' גירדון עיי' עוד ע' גיידר וע' גדרון) מה יתן לו ומה יוסיף לו לשון רמיה אחרי שאין אונוס ל"י כלל וכלל. וכל דברי מבורך הסופר מן „שכן בל"י" עד גמירא בדויין מלבוולא כתבן רבינו מעולם. וראיה ברה כחמה שגם מן „שכן בל"י" עד סוף לא שייך לרבינו היא שבע' גיידר מראה רבינו על ע' גדרון ומע' גדרון מראה על ע' גיידר שבל"י קורין לחמור גיידרון [=γαΰδαρον] ועל ע' אונוס שקדם בסדר הערכים לא מראה. וזה בעבור שלא הזכיר רבינו בע' שלנו שום דבר מזה הענין. ובזה אעריך לפני קורא מבין עיקר דברי רבינו: „אונוס דמדין תרג' ירו' כהן מדין פי' כומר (או: חבר) של מדין דבר המתרג' בגנותו." [1]) וברוך חונן דעת שהצדקתי את הדין ודנתי דין אמת לאמיתו להסיר קמשוני טעות ולהאיר חושך אפלה ואתא שרגא של חקירה ובטש לחמרא שהעמיסו על שכם של ת"י ורבינו נתן, הלא חמור נשאתי מכם!]. (א"ב פי' בל"ר כבוד [honor = honos]).

[1]) כבר העיר הרב החכם הגדול מהרי"ל בעמת"ר ובמ"ע דמ"ג הנ"ל, כי בדפ"ר איי מלת מבורך וכי יש כאן הוספה בדפ"ע אבל אני העמקתי החקירה להודיע שההוספה זו כבר החלה מתיבות „שכן בל"י" עד סוף הע'. וכן לי' בכ"י ערו' חוץ מכ"י ב"ר שנכתב ע"י מבורך הסופר (ועיי' גם במבוא הנ"ל.) וא"כ גם על הג' שי"ר בתולדות ר"נ צד כ"ח הערה ט"ו וצד מ"ב הערה ל"ט יש להשיג כי באמת לא רבינו נתן הזכיר שם ר' משה הנפוסי כי אם בן דורו הסופר מבורך.

* אַנְסִיוֹמָא ט"ס תחת אכסיומא עי"ש.

* אֲנִיסְכָּא (ein Metallgeräth, weibl. Putzsache) בשבת נ"ט: עיי' פירושו בע' ארקתא א', נסך א', קמר ג'.

אַנְפֵּי (הקבוץ מהיחיד אנפא, פי' בלא"ר וסו' אפיים Gesicht) תרג' פני משיחך (תהל' פ"ד י') אנפי משיחך). [אחי"ה סמיכות מאנפין (דניא' ב', מ"ו; ג', י"ט) וגם כמו בפני בעברי מלת היחס; אנפי נפשי ת"י א' דברי' א', ט"ז עיי' תרג' אונק' במדב' י"ג, ל"ד וב"מ כ"ב: באנפי נפשה (=באפי נפשה נדה ס"ח. חולי' קכ"א. באנפי נפשיה, כתובו' ז': באנפייהו. ב"מ פ"ו. טרקיה לבבא באנפיה].

* אנפטי ט"ס תחת אפנטי עיי"ע אפנתי.

* אַנְפִילוֹן ט"ס תחת אפיליון עיי"ע אפליון א'.

* אונפלי ט"ס תחת אמפולי עי"ש.

אֶנְפְּלְיָא (=אמפליא עיי"ע Filzschuhe) ופמלניא [עיי"ע פלניא ופמלניא וצ"ל לתקן פמנליא עי"ש] ומכנסים בפ' הנודר מן הירק בגמ' הנודר מן הכסות (נדרי' נ"ה: ובירו' נדרי' פ"ז הל"ג ד"מ ע"ג אי' בשינויים ע"ש) וברי"ג דכל הגט (כ"ה.) קטן ואנפליא פסולין. שני אנפליאות בגמ' כל כתבי הקודש (שבת ק"כ.). שני אנפליאות בב"ר ולבני הפלגשים (פר' ס"א) והוא כמו אמפליא שפירשנו למעלה.[1]

אֶנְפִּילוֹגוֹס (לדעת ר"ב הוא ל"י ἀμφίλογος ; zweifelhaft לפע"ד ἐπίλογος חכמה וחשבון (Ueberlegung, Berechnung מדר' קהל' פסקא אי לך ארץ (י', ט"ו) אותה שעה התחיל אנפילוגוס בחכמה [לפנינו אי' בחכמתו], פי' בל"י דבר של ספק). [אחי"ה ולי נראה יותר שהוא ל"י שרשמנו פי' מזימה וחשבון. ומצאתי און לי שמד' ש"ט הביאו הילק' מלכים ג' רמז קע"ה אי' התחיל פינונבע בחכמתו וכ', ואות נו"ן נוספת ועיקר הגי' אֶפִּילוֹגוֹס].

אֶנְפְּלֵין (לדעת ר"ב מל"י πυλεών Zimmer; לפע"ד ἐν πύλῳ an der Thüre) תרג' פסוק גן נעול (שה"ש ד', י"ב) ובתוליך טמירן וגניזן באנפלין פי' בל"י בית וחדר). [אחי"ה לפע"ד שתי מלות יוניות שרשמנו ענינן אצל ואחורי הדלת. המלה שעליה כיון ר"ב נכתב אפליון עי"ש ועיי' עוד פלן ג', וד'].

אֶנְפַּק (בל"פ نفاغ grosser Weinbecher) אנבג אנטל בס' חזקת הבתים (נ"ח: עיי"ע אנבג). אנפקא דחמרא בר"ג דמי שאחזו (גיטי' ס"ט:). אנפקא א"ל לאשקוי' ואשקייה חמרא מזיגא . . . אנפקא חמרא חייא משמע בפ' גיד הנשה בגמ' דשולח אדם (חולי' צ"ד.). לישתי מר אנבג א"ל מי סני ליה למר למימר אספרגוס כדאמור רבנן או אנפק כדאמרי אינשי בר"ג דעשרה יוחסין (קידו' ע'.). [אחי"ה וכן שבת ק"ט: עד דקיימא אאנפקא ובדפ' שונצינו אנפקא. אסת"ר פ' והשתיה: אין איש באנפקא [אונס]].

* אֲנַפְקוּת (= נפקות, בל"ע ופר' = نفقة Ausgaben, Auslagen) ב"מ ק"ה. ובאנפקות ידי, כן גרס רש"י. ובדפוסי' ובנפקות פי' בל"ע ופרסי' הוצאות ודברנו בו בספרנו על העתקת פרסי' של ריב"י טאווס צד מ"ח.

* אנפקיטן ט"ס תחת אנפקינון עיי"ע הבא אח"ז.

אֶנְפַּקִינוֹן (בל"ע ופי' انفاق ובל"ס אמפקינון וכן בל"י ורו' ὀμφάκινον omphacium (ἔλαιον); Oel unreifer Oliven) במשנה דמנחות פרק כל קרבנות הצבור (פ"ה:) אין מביאין אנפקינון [כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד וה"ב ובמשנ' ח' ג' של ש"ס אנפקטן ט"ס תחת אנפקנון וכן הוא במנחו' פ"ו. במגיל' אנפקינון, בשבת אנפיקנון וכ"ה בכ"י פסחי' (ד"ס שם דס"א:) ובדפוסי' אנפיקנין ובמ"ק אנפיקינין וכ"ה בעה"ק שנ"ב וילק' עמוס ו' רמז תקמ"ה אנפיקינן] ואם הביא כשר. ובגמ' דעושה אשה תכשיטיה במשקין (במ"ק ט':) ובהגדה דמגיל' (י"ג.) ובפ' המוציא יין בגמ' [סיד כדי לסוד] (שבת פ':) וברי"ג דאלו עוברין בפסח (מ"ג.), תניא ר' יהודה אומ' אנפקינון שמן זית שלא הביא שליש ולמה סכין בו שמשיר את השער ומעדן את הבשר. ואני למדתי מפי ר' מצליח ז"ל שהשחיר את השיער. [אחי"ה לית' בכ"י ו"ו, ל"ד ב"ה. בויק"ר פ"ה ובמד"ר פ"י מפורש ראשית שמנים (עמו' ו', ו') שמן אנפיקנון. ובב"ר פצ"ח כפליות ואנפקיטן וצ"ל אנפקינן. ובמ' שהש"ר אתי מלבנון בט"ס

[1]) רש"י לגיטי' ושבת הנ"ל לועזו קלצנו"ש ולשבת י'. ד"ה רמי קאלצנו"ס והוא בל"ר calceus ובלאי"ט calzini בל"א שטרימפפע זאָקקען ובנדרי' לועז הוש"ש = houseaux בל"א קאמאשען או י"ל שהוא ט"ס תחת שוה"ה והוא בל"א Schuhe וכן הביא ביבמו' ק"ב: אונדרש"ך Unterschuhe עיי' מ"ע של ר' יו"ט צונץ רפ"ט ועיי"ע אנקטמין ועה"ק שנ"ב סיים י"א הוזן = Hosen וא"כ לפ"ד הבין קלצנו"ש של רש"י מל"צ caleçons מין מכנסיים תחתונים = Unterhosen.

איפקינון]. (א"ב פי' בל"י שמן עשוי מזיתים בעודם פגים).

☞ אַנַפּוּרָא (בל"ם אנאפורא, אנגאפורא ובל"י ἀναφορά הודעת דברים ועוד רשימות של חיילות Berichterstattung, Militairverzeichniss) במד"ר (לי' בדפי אמשי ופראג) פרש' וידבר ה' אל משה ואל אהרן (פ"ב) אם מספר למה מפקד (עיי' שמוא' ב' כ"ד, ט') ואם מפקד למה מספר אלא עשה שתי אנפריאות גדולה וקטנה. פי' בל"י חשבון ומספר דבר מה). [אחי"ה וז"ל רש"י לשמואל שם: מספר מפקד שני א נ פ י ר א ו ת עשה גדולה וקטנה אמר (ר"ל יואב) אראנו את הקטנה ואם יקצוף אראנו את הגדולה לכך נאמ' מפקד לש' חסרון כך נדרש בפסיקתא עכ"ל, עיי' בפסיק' רבתי פי"א ותחת אנפיראות של גירס' רש"י (ובמ"ר אי' אנפריאות ובפסיק' רבתי אי' אפונראות (צ"ל: א נ פ ו ר א ו ת) וכ"ה בפסיק' דשקלים די"ח: הובא בילק' שמואל שם רמז. קס"ה . . אלא עשה שתי אנפוראות גדולה וקטנה וכ' וכונת המאמר על השנות המלה פַּעֲמַיִם, מספר ומפקד, ודרש שתי אנפוראות עשה גדולה וקטנה בלומ' אחת מרובה ואחת מועטת. ופי' אנפורא כמו שכתבתי רשימה של כתב בענין חשבון הצבא ומפורש היטב במדר' שמואל פ"ל ויתן יואב את מספר מפקד וגו' כיון שנמנו תשש כחם כנקבה הכא את אמר ותהי ישראל שמונה מאות אלף איש ולהלן (ד"ה א' כ"א) את אמ' ויהיו כל ישראל אלף אלפים ומאה אלף איש? אמור מעתה שני פתקין [בל"ם פִּתקא ובל"ר pittacium, עיי"ע פתק א' כלומ' כתב וספר קטן] עשה יואב א' מרובה ואחד מועט אמר אם מקבל וכ' [1]). בתנחומ' בסוף פ' שלח בעל הבית שהיה שוקל ארנוניות וכותב אנפריות . . בני הוי זהיר באנפריות וכ' וצ"ל באפכיות עיי"ע אפכיות].

אַנַפּוּרְיָא (לפי' הגמ' ענינו Zweifel, Ungewissheit וי"ל ג"כ שהוא ל"י הנזכרת למטה בערך (Werkzeug darauf zu hängen, Tragband במשנת אלו מציאות (ב"מ ב', א' דכ"א.) כל כלי אנפוריא אינו חייב להכריז, פירשוהו בגמ' (כ"ג: כ"ד.) כלים חדשים שלא שבעתן העין. (א"ב פי' בל"י ἐμπορία] Handelswaare] סחורה והם כלים חדשים). [אחי"ה לא זכיתי להבין דברי ר"ב ולא ירדתי לסוף דעתו מדוע יהיו כלי סחורה ח ד ש י ם דוקא. אבל לפע"ד נראה שפירושו של הש"ס כלים חדשים שלא שבעתן העין כלומ' „שלא נשתמשו ביד הבעלים בענין שיוכלו להכירם" (רמב"ם פי' המשניו' שם) וכפי' רש"י כ"ג: ותיו"ט ד"ה כל כלי לשו' נוטריקון אין פה ראיה כיון על מלה יונית שרשמנו ἐναπορία שטעמו ספק וחסרון ידיעה כלומר כלים שהבעלים לא ידעו ולא הכירו בבירור אותם מתוך שלא נשתמשו בידם כל צרכן. אבל י"ל ג"כ שהיא מלה יונית ἀναφορεύς כלומ' דבר שיש לתלות בו דבר מה. וזה נלמד ממה ששנינו ב"מ כ"ד. כלים חדשים שלא שבעתן העין . . כגון בדי מחטין וצינוריות ומחרוזות של קרדומות . . . ואמאי קרו ליה בדי דבר דת ל ו ביה מידי בד קרו ליה (עיי"ע ב ד ד'). וכן בתוספתא ב"מ רפ"ב ואלו הן כלי אנפוריה בדי מחטין וצינוריות ומחרוזות של קרדומין. וכן בירו' ב"מ רפ"ב ד"ח. כלי אנפוריה אינו חייב להכריז . . ותני לה ואלו הן כגון בדי מחטין וכ'].

* אֶנְפּוּרְיַא (בל"י ἐμπορεῖα Reisezehrung) מדר' ש"ט מזמור קי"ח, משל לאחד שהתקין אנפוריא שלו [ופי' המפרש כלים החדשים יקרים. וזה באה לו שהסבירו מערך של מעלה ואין לו שחר פה] לצאת בדרך וכ'. פי' בל"י צידה לדרך, עיי' כ"כ בע' זה.

אַנַפָּרוֹת (das Abtreten seines Besitzthumes durch Gewalt = ἀναφορά) אם באנפרות פטור מלעשר בפ' השולח גט בגמ' דהמוכר את עבדו (גיטי' מ"ד.) ובר"ג דהזרוע (חולי' קל"א.). פי' אנפרות דהזרוע שלקח אַנָּס גוי באונס שלא כדין כדגרסינן בפ' הנזיקין שמין להם בעידיות בגמ' דלקח מן הסקריקין (גיטי' נ"ח:) ת"ר הבא מחמת חוב ומחמת אנפרות אין בו משום סקריקון אמר רב יוסף אין אנפרות בבבל. [אחי"ה ורבינו קצר שקלא וטריא דש"ס עי"ש ובירו' גיטי' פ"ה הל"ו דמ"ז: ועיי' עוד ירו' כתוב' קלספ"י דל"ד. הנהיג רבי בארנונא ובגולגולת ובאנפרות כהדא דבן נגס. ובענין המלה פי' רש"י לגיטי' נ"ח: ו א נ ס הנכרי באנפרות וכן פי' הר"ן לגיטי' שם אנפרות: אונס, אבל לחולי' ולגיטי' מ"ד. פי' רש"י המלה בהפסד וכן פי' רבינו בע' אנדיפי הך דשבת פ': וכי אדם עושה מעותיו אנפרות. ופי' רבינו מאי אנפרות ה פ ס ד עיי"ע הכא אחר זה. וטעם המלה בל"י מסירת נכסיו לאחרים ובהשאילה הפי' באונס וחזקה, וכיון על הענין ההוא] — ובילמדנו ועתה יגדל נא כח ה'

---

[1]) וכן הדרש בשהש"ר לפ"ו פסוק ט' אבל שם נשמטי המלה הזרה.

(במד׳ י״ד, י״ז) ואולם חי אני לגבות שלי לפיכך אני נוטל אנפריות מהן בכל שנה ושנה ואני מאריך להם ואינים כלים [אחי״ה בתנחומ׳ לפנינו לית׳ אבל אית׳ בסוף שלח וכותב אנפריות ועיקר הגירס׳ אפכיות עיי׳ אנפורא וע׳ אפכיות. ופי׳ אנפריות של ילמדנו בל״י מס = ἀναφορά כלומ׳ השי״ת נוטל מס בכל שנה ושנה והם תשובה ותפלה וצדקה וכענין זה אי׳ בילק׳ אמור רמז תרנ״ד אבל בחג לפי שנטלו הנפשות ד י מ ו ס ביה״כ כמו שנאמ׳ כי ביום הזה יכפר עליכם . . . לפיכך כתב שלש שמחות וכ׳. ומקור הילק׳ נובע מויק״ר פ״ל (עיי׳ קהל״ר פ׳ לך אכול) משל למדינה שחייבת ליפס [קה״ר ליפסין = πεῖσις עיי״ע זמיון] למלך והלך המלך לגבותה בתוך עשרה מילין יצאו גדולי הדור וקלסוהו התיר להם שליש מ ד מ ו ס א שלהם בתוך חמשה מילין יצאו בינוני המדינה וכ׳ כך בערב ר״ה גדולי הדור מתענין הקב״ה מתיר להם שליש מעונותיהן ומר״ה ועד יוהכ״פ היחידין מתענין וכ׳. והך דימוס, ודמוסא ג״כ מס בל״י עיי״ע דמס א׳].

* אַנָפָּרוֹת (בל״י ἀνωφελῶς בלי תועלת ובנזק ונזק בל״פ انفت ; unnütz, schädlich בהוספת רי״ש) שבת פ׳: וכי אדם עושה מעותיו אנפראות פי׳ רבינו ורש״י ה פ ס ד עיי״ע שלפני זה. והמלה או ל״י או ל״פ כמו שרשמנו בהוראת ענין הפסד ונזק. ורבינו לא ציינו בער׳ מיוחד וגם ר״ב לא מוסיפו.

אָנַץ (בל״ע نص ובל״י ἀνίζω ענין עוקץ ומעורר (an=aufstacheln, antreiben תרג׳ הפסוק דברי חכמים כדרבונות (קהלת י״ב, י״א) דאנצין לאלפא חוכמתא. ולהציב הדרבן (שמו׳ א׳ י״ג, כ״א) ולאנצא זקת, זו גירסת בע״ה בע׳ זקתא אבל בנוסחאות כתוב ולאנצבא). [אחי״ה או מל״ע נַץ או מל״י כנִץ ששניהם מורים: מעורר, והרבה פעמים נשמטה במלות זרות של ש״ס אם מל״י נגזרו האות כ׳ מתחילת התיבה עיי׳ ע׳ אטלז. אדור].

* אֶנָק ט״ס תחת אבק ירו׳ בכורי׳ פ״א דס״ג ע״ד ענבים מאונקות ומעושנות וכ׳ צ״ל מאובקות עיי׳ אבק א׳ הערה ב׳.

אוּנְקָא (= עונקא, בל״ע عنق פי׳ צואר (Hals מסכת שבת פ׳ תולין (ק״מ:) אונקא דאית בה תלתא מיני בשרא. פי׳ צ ו א ר ועורף ובל׳ ישׁ׳ עונקא). [אחי״ה ובכ״י מ׳ (ד״ס שבת קס״ו:) אי׳ עוזקא וצ״ל עונקא וכ״ה בכ״י רש״י ובדפ׳ שונציגו וכן גרס רבינו בע׳ ענק עי״ש; ושם הביא רבינו ג״כ ציון מברכו׳ מ״ד: ואי׳ בברכו׳ שם כל הקרב לנפש משיב את הנפש אמר ר׳ אחא בר יעקב עונקא. אבל בכ״י מ׳ (ד״ס שם ק״כ.) אי׳ אונקא. והחכם בוקס׳ פי׳ מל״י αὐχήν כלו׳ ע ו ר ף וטעות היא].

אַנְקָא תואר השם בלש׳ נקבה מערך הקודם בל״ע عنقاء מי שיש לו צואר ארוך langhalsig והוא שם מכונה לעוף (G r e i f תרג׳ בפסוק בימים ההם כשבת המלך (תרג׳ שני לאסתר א׳, ב׳) ולקבלה אִנקא דדהבא [ולפנינו אי׳ אִינקא די דהבא] עיי״ע נקה). [אחי״ה ר״ב סובר שהיא נאקה עיי׳ ע׳ הבא אחר זה פי׳ ג מ ל נקבה וכן בא בתמורתו קודש בפתשגן הכתב שהוא העתקה עברית מת״ש וז״ל: על המעלה השלישית רובץ נמר זהב ולעומתו ג מ ל זהב. ולא היא אבל בל״ע המלה מין נשר אשר שמו במיטהאלאגיא „גרייף" ובלשון ערבי אנקא = ענקא. ובזה מסכים הספור שם המתחיל: וזה מעשה הכסא עומדים עליו שנים עשר א ר י ו ת זהב ולעומתם שנים עשר נ ש ר י זהב וכ׳].

* אִנְקָא (בל״ע ناقة (weibliches Kameel מגילי׳ איכ׳ רבה פ׳ רבתי אית קומינן אנקא חדא עוירא. ורבינו בע׳ נקה גורם נאקה = נקה וזה יותר נכון פי׳ גמל נקבה.

אֲנַקָא (בל״פ ناك שוא וכזב falsch וא״כ פתרון המלה falsche, ausser Curs (gesetzte Münze בר״ג דהזהב בב״מ (מ״ו:) בדינר ניאקא ואניגרא בעל הערוך גרס ניאקא בע׳ אנגרא ופי׳ המלה מטבע שנפסל). [אחי״ה כבר חויתי בה דעתי לעיל עיי״ע אנגרא].

אָנָקַטְמִין (פי׳ בל״י ὄνος κατ᾽ ὦμον פי׳ צורת חמור שנושאין אותה הלצנים על כתפם (Eselsfigur, auf der Schulter der Possenreisser) טהורין ואין יוצאין בהן בשבת בפ׳ במה אשה (ס״ו. כ״ת במשניות וירוש׳ ובדא״ש וריי״ף כ״י אבל במשני׳ של תלמוד בבלי אי׳ כגירס׳ ס״א). ס״א לוקטמין [1] [אחי״ה כ״ה בשבת במשנ׳ ס״ו. ובגמ׳ ס״ו: וכן ברש״י וכן הביא רבינו לפי כ״י ו״ה, ל״ד, ב״ר וק״ט ובדפ׳ ויניצ׳ בע׳ מיוחד גירס׳ של ס״א. ונ״ל ששוה עם מלת לוקטמין ג״כ נקטמין עיי״ע נקטמון ושם (וכן בע׳ בטן ב׳) ג״כ הגירס׳ הנקטמון ומראה על ע׳ אנקטמון ומשם נראה ג״כ שעיקר הגיס׳ בוי״ו אחר מ׳ ולא כמו שאי׳ כאן ובע׳ חמר א׳, ובע׳ פראמי

[1]) ור״ח גרס אלוקטומין עיי׳ תוספ׳ מנחו׳ ל״א. ד״ה שידה.

וע' קשר שאית' אנקטמין. ומה שפי' הר"ש בכלי' ט"ו מ"ו הנקטמון אין זה לוקטומין (צ"ל לוקטמין) דפ' במה אשה דקאמרינן התם חמרא דאכפא דהכא טמא והתם טהור וענין אחר הוא עכ"ל, יש לתרץ דיש חילק בין שבת ובין טומאת כלים וראיה שזה וזה שוים ממה שפי' רה"ג לסדר טהרו' די"א "הניקטמון א"ד הנקיטמון כדאית' בשבת ר' אבהו אמר חמרא דאוכפא פי' חמור כלומר אלו הקטעין יש להם עץ בידיהם ומהלכים בהם" נשמע מזה שמלת הניקטמון ומלת אנקטמון (כן יש ג"כ לגרוס תחת א"ד הנקיטמון) אחת היא. יוצא לנו מזה שגירס' ס"א לוקטמין בהוראתה שוה עם נקטמון והוא הניקטמון של כלים ט"ו]. פי' בגמ' (שבת ס"ו:) מאי לוקטמין חמרא דאכפא כמין חמור עץ חלול הוא ותולה בו כל מיני צבעונין ומרכיבו על כתיפו ושוחק בפני רבים בשוק תובין מהן מעות ואין תורת כלי עליו לפיכך טהורין ואין יוצאין בהן בשבת. רבא בר פפא אמר [אחי"ה כ"ה בדפוסי' בשבת. אבל בכ"י א"פ אי' רבה בר פפא וכ"ה בע' קשר וכ"ה ברי"ף כ"י ובראו"ש בדפוס ויניצי' עיי' ד"ס שם ע'. הערה ע'.] קישורי. [אחי"ה וכ"ה בכ"י מ', ובדפוסי' קשירי ובע' קשר אי' קישרי ורש"י והתוס' ורא"ש גרסו ג"כ קישורי]. ופי' מביאין ב' עצים ארוכים דקים ה' אמות ויש בהן בד' אמות מקום הרגלים ואמה העליונה אגודה עם שוקיו ועומד עליהן למעלה ומהלך בהן ומרקד בהן. [אחי"ה ועיי' עוד בע' חמר א'. כתית. סמך. קב א'. קטע. ובתוספות שבת שם ד"ה קישורי הביאו דברי רבינו בזה הלשון: ובערוך פי' דקישורי היינו אשקצ"ש (Stelzfuss=schiaccia; וכן פי' רש"י ז"ל ד"ה קישורי ועיי' עוד ביומ' ע"ח: ד"ה יוצא בקב אשקצ"א והוא בל"צ Stelze = échasse; וביבמו' ק"ב: ד"ה בקב הקיטע: ולמשענת הליכה יש לו אשקינ"א וצ"ל אשקיצ"א ... ומשענת ידיו שקורין קרוק"א והיא ל"א Krücke וגם באותה עמוד כתב רש"י ל"א אונדרשו"ך עיי' לעיל ע' אנפיליא בהער') שעושין הליצנין והן גבוהין מאד ואינן אלא לרקד עליהן ולא להילוך עבידי עכ"ל ועיין עוד בתוספ' מנחו' ל"א. סוף ד"ה שידה שקרוב לזה פי' ר"ת. ושם אשקינ"ש בלע"ז צ"ל ג"כ כלעיל אשקיצ"ש]. רבא בר רב הונא משמיה דעולא אמר [אחי"ה לפנינו בשב' חסר משמיה דעולא אבל אי' בכ"י מ' ושם אי' רבה בר הונא (צ"ל בר רב הונא) א' משמיה דעולא וכן בע' ע' פראמי] פראמי. [אחי"ה כך היא גירס' נכונה כאשר אוכיח בהך ע' אי"ה. והוא ל"פ עי"ש. וכ"ה בע' כ"י ה"ב אך שם בדמאי. ובכ"י ו"ו ול"ד ובכ"י ש"ס א"פ (ד"ס ע"א. הער' פ') ורי"ף אית' פראמי. ובילק' תלי' רמז תר"ע פרואמי ובדפו' ערוך ד"ה, פיז', ויני' אמש' פרמאי, ובדפו' שבת וכן במ"ר פ"ד פרמא וכבר דברנו בה במ"א [1]]. ופירושו חתיכה של בגד שקושרין לזקנים על פיהם למען רירם מפני ששפתותיהן מתרפטות. — פ"א חמרא דאכפא גידם שידיו קצוצות עושין לו יד של עץ ונקרא חמרא דאכפא. [אחי"ה והוא פי' של רה"ג שנזכ' לעיל]. ירושלמי (פ"ו הל"ח ד"ח ע"ג) מהו אנקטמין טהורין אמר רבי אבהו אונוסקטמין [כ"ה גירס' כ"י ו"ו, ל"ד ב"ר אבל ברפוסי' אינוסקטמין. ובירו' שב' ט"ס הונים קטמין וצ"ל הונוסקטמין.] חמרא די ידא [כ"ה בכ"י ו"ו. ובשאר כ"י ובד"ר וירו' שבת אי' דיידא] ואונוס הוא חמור בל"י [2] (א"ב פי' בל"י חמור בנוי או עשוי בידי אדם). [אחי"ה וכיון על מל"י ὀνοκτίμενος].

אוּנְקִיאַ (משקל קטן ein kleines Gewicht, Unze οὐγκία, uncia) בב"ר פ' (פכ"ט) ונח מצא חן אונקיא אחת היתה [אחי"ה כבר ברנו בע' אינוניתא שצ"ל אינוניתא אונקיא וכ'] פי' בל"י ודומי שם משקל אשר משקלו שני שקלי הקודש או שמונה דרכמנין). [אחי"ה וכן בב"ר פי"ז אם הפקיד אדם לידך אונקיא של כסף בחשאי וכ'. ושם ס"פ ע"ט דרש קשיטה (בראשית ל"ג, י"ט) במאה אונקיות. מדר' איכה פ' העיר נסבון מן אונקא נסבון ... מן פלג אונקא. ירו' תענית פ"ד דס"ח ע"ג עיי"ע אוקיא].

אוּנְקִיּוֹת (כל"י ורו' Haken = ὄγκος, uncus) בכלים בפי"ב (מ"ב) טבעת אדם: קנה מאזנים של סרוקות טמא מפני אונקיות. [ו] של בעלי בתים אם יש בו אונקיות טמא. פי' שהאונקיות תלויות בקנה מאזנים ולפיכך כלי קבול הוא (א"ב פי' אונקי בל"י וו וזו עקום וכפוף לתלות בו דבר מה).

אַנְקוּל [3] אונקל (פי' וו עקום וכפוף Hakenstange, Widerhaken מל"י ורו' ἀγκύλος-ὄγκινος, uncinus, פי' כפוף) אונקלי של כַּתָּפִים טהורה ושל רוכלים טמאה ר' יהודה אומ' של רוכלים של פניו טמאה ושל אחריו טהורה בכלים בפ' טבעת (י"ב, ב') פי' אונקלי של כתפים זו צורתו. [אחי"ה

---

[1]) במ"ע ב"ח שנה עשירית סי' ט"ו צד רי"ט. [2]) ובדפ"ע אי' "עוד כמו שכתבנו למעלה" ואני לא הבאתיו שכבר בע' אונוס הוכחתי בראיות ברורות כי הוספה הזאת מבטן מבורך הסופר יצאה וא"ס כי גם כאן הוא היה מוסיף הסיום הנ"ל לרמוז על פירושו של מעלה בע' אונוס. [3]) כ"ה בדפ"ר אבל בע' כדום גם שם אונקליות.

כ"ה בכ"י ה"ב, ובדפ' חסר' הצורה אבל עיי' הצורה בפיה"מ לרמב"ם] כשרוצין לסבול על כתפיהן שק גדול שוקעין ראשן בשק ותופשין בידיהן מקצתו שלא יפול השק, ושל רוכלים מלש' אבקת רוכל (שה"ש ג', ו') של פניו טמאה שיש בה בית קיבול והן נוטלין בהן המשוי ואחר מאחריו ואין בו בית קיבול ולפיכך הוא טהור. אונקלי שבכותלין (שם מ"ג) קובעין אותם בכתלים ותולין בהן כל דבר. ואונקלי בלע"ז הוא אונצינ"א [Haken, uncino] וכענין הזה בפ' הסייף והסכין בכלים (י"ג, ז') ובסוף טבול יום (פ"ד, מ"ו) הכדומים [כ"ה גירס' רבינו ג"כ בע' כדום ע"ש ושם בכ"י ג"כ הצורה, אבל בדפ"ר כאן ובע' אשקלון ובסדר טהרו' של רה"ג ד"י אי' הכרומים] והאשקלונים שנשברו ואונקלי שלהן קיימת הרי אלו טמאין. פי' עץ גדול ארוך ויוצאין בו יחורין אילך ואילך ומנהגם לתלות באותן יחורין בקבוקים מלאין מים באויר כדי שיתקררו ומנהגנו לתלות בהן קדרות ויש מפרשים [אחי"ה זה פי' של רה"ג לס"ט ד"י. עי"ש] כלי שצורתו כך [1]



ומעלין בו דלי כשנופל בבור או שום כלי וזהו אונקלי והכלים עצמן נקראו כדומין. האשקלונים שהן מאשקלון [ועיין מ"ש שם בהך ערך]. וכענין זה בפ"ג בתמיד (ד"ל:) ובפ"ג במדות (ל"ו.) ואונקליות של ברזל קבועין בהן. ותרג' (יחזקא' מ', מ"ג) והשפתים טפח אחד ועונקלין [נפקין] פשך חד. התשים אגמון באפו (איוב מ', כ"ו) אפשר דתשוי אונקלא בנחיריה. (א"ב אונקי ואנקלי ענין אחד להם ופירושם בל"י ווים כפופים וחחים). [אחי"ה וכן פי' רש"י ז"ל ווי העמודים (שמות כ"ז, י') הם האונקליות ועיי' רש"י ורד"ק ליחזק' שם].

אוּנַקְלִי (אַנְקוּלִי פי' בל"י ἀνάκωλος (χιτωνίσκος בגד כחלק קטן (kurzes hemdartiges Kleid בפ' כל כתבי הקודש בי"ח כלים (שבת ק"כ.) מקטורין [עיי' ע' מקטור] אונקלי ופונדא פי' בגד דקיק [כ"ה בדפ"ר ובשא' דפוסי' רקיק ובגליון שבת רקוק] שלובש אדם על בשרו. וכן שנינו בסוף [פ"ג] דמגילה (כ"ד:) לענין תפילין של יד צפהו זהב ונתנו על בית אונקלי שלו [כ"ה במשניות ובמשנ' של ש"ס בבלי אבל במשנ' של ירו' פ"ג הל"ט דע"ד ע"ג אי' בית יד אונקלי וכ"ה בכ"י ערוך הל"ב בכאן וכ"ה בדפוסי ערוך בע' בית יד ב'] הרי זה דרך החיצון [לפנינו החיצונים]. וכן בפ' אלו הנשרפים בגמ' דהגונב את הקסוה (סנהדרי' פ"ב.) שלף שיננא והניחה באונקלי. ובפ' אלו מגלחין בגמ' דסמך ד' אליעזר אומר משחרב (מ"ק כ"ד.) אמר רבא אבל מטייל באונקלי בתוך ביתו ומפרשים שהיא מצנפת כגון מצנפתו של כהן באונקלי בסוף מנחות במעשה בחוני [לפנינו בחוניו] ושמעי (מנחו' ק"ט: ושם הרבה פעמים אי' אונקלי ע"ש) הלבישו באונקלי של אשתו וחגרו בצלצל. [אחי"ה דעת של „מפרשים" מצינו ג"כ ברי"ץ גיאת הלכ' אבל עמוד ס' (בהוצ' מוהר"ר ידה"ב) „באונקלי פי' מצנפתו" וזה דעת של ר"ח הביאו הרמב"ן בשער שבתות וימים טובים (ע"ג) והרמב"ן מסייע לדברי רש"י וז"ל: והדברים מטין כדברי ר"ש שהאונקלי קרוע הוא ומהלך בו בצינעה וקרעו לפניו וכשבאין אחרים להראות לו פנים לובש בגד שלם עליו שבגד תחתון הוא, אבל יכולנו לפרש וכן נראה שהוא מלבוש שמחברין אותו בשפה של מעלה באונקלי של כסף וכו'. עיי' יצחק ירנן שם שלא ראה דברי רבינו בכאן]. ומסתברא אונקלי דחוגה כאותו די"ח כלים. (א"ב פי' בל"י הזרוע מן פרק האמה עד בית השחי ובית אנקלי הוא לבוש הזרוע וכן אנו אומרים בתי ידים בתי רגלים והרגילו חז"ל לומר אנקלי לבד במקום בית אנקלי). [אחי"ה דברי ר"ב בלתי נכונים הם שאם יאמנו דבריו שהמלה ל"י ἀγκάλη פי' זרוע היאך מצי הש"ס לשמוט תיבת בית מן המלה הנזכ' וכי יש לומר ידים ורגלים תחת בתי ידים ובתי רגלים? ועוד קשה להולמו טעם המלה בית זרוע ר"ל לבוש הזרוע בכל הציונים הנ"ל אבל יתרון לדברי בעל כ"כ כיתרון האור מן החושך ואלה דבריו: אונקלי היא מן המלות הקשות שמצאתי ראיתי בדברי רז"ל וחזרתי על כל מפרשי המלות הזרות למצא דבר חפץ ומתישב ואין גולה את אזני ואחר הטורח ורב החקירה אורו עיני ומצאתי הון לי כמוצא שלל רב תהלה לאל חיי המאזרני חיל מל"י לקחה זאת כמו שאראך ב"ה בס' מצודת ציון, וענינה כתונת קצרה מאוד עכ"ל. שפתים ישק משיב דברים נכחים, כי המלה אשר רשמנו בתחילת הע' בודאי עליה נתכוון בעל כ"כ ואני מסכים לדוד משכיל וכתבתי התיב' כלשונה [2]) וכן פי' רש"י בכ"מ המלה מלבוש או לבוש ובמ"ק לועז אונקלי: שייפינ"ש [בל"צ Kittel, Unterkleid, jupon] ובשבת שם שירניש"א ולא איתברר לי אולי ט"ס תחת שיפיניש"א והוסיף שם ובלש' ערבי מחשיא"ה ונ"ל שהוא مخط (kurzes Kleidungsstück) פי' חלק קצור. ובירו' שבת פט"ז דט"ו ע"ד אי' מקטורן ניקלי ופונדא והוא כמו נקלה = אונקלה ששניהם

---

[1]) כ"ה בכ"י ב"ר אבל בכ"י ה"ב הצורה כזה:



ל"ד אבל כבר הקדימו.

[2]) וכן שיער החכם ברילל במאמרו על מלבושי היהודים צד הרב בעל כ"כ כמו עינינו הרואות.

יחדיו נועדו בירו' יומ' פ"ו דמ"ג ע"ד והלבישו אונקלה וחגרו צלצל... אלבש נקלה שליך ואחגור בצלצל שליך ... והלך והלבישו נקלה וחגרו צלצל. ובמנחו' בבלי שם אלבוש באונקלי שליכי וכ', ובמד' איכ' רב' פ' בני ציון ... שלא היה אחד מהן הולך לסעודה אלא א"כ הופך יד אונקלי שלו וכל כך למה כדי שלא יטעננו אחר טענת חנם. פי' כל אחד מבני ציון היקרים לא הלכו לסעודה אלא א"כ שראו שבעל הבית הופך בית יד (Aermel) של חלוקו והוא היה הֶיכר שיכירו הכל וידעו שמוכן ומזומן לסעודה ולא גונב דעתו של חבירו ולא מחזיק לו טובה בחנם עיי' מ"כ שם שהאריך בזה ובהגיעי לע' אפסחתיה אעריך לך דעתי בזה אי"ה].

אַוּנְקְלִי (מל"י ἀγκύλος כפוף ונקרא כן סכוס שבסוף החזה der schwerdtähnliche Brust-knorpel) בע"ז בפ' אין מעמידין בגמ' דמתרפאין (כ"ט.) אמר ר' יהושע בן לוי מעלין אונקלי בשבת מאי אונקלי א"ר אבא אסטומכא דלבא. [אחי"ה וכן ברי"ף אבל לפנינו אי' איםתומכא דליבא]. (א"ב אנקלי זה שייך בערך ראשון [ר"ל בע' אונקל של מעלה ולא לע' אונקלי שלפני הערך הזה אעפ"כ בדפוסי' נדפסו ביחד בע' אחד. אבל בכ"י אי' ע' מיוחד בפני עצמו וכ"ה בדפ' אמש'] וע"פ האסטמכא (στόμαχος) יש סכוס (Knorpel) כמו פי חרב וכופף עצמו כלפי האסטומכא ומעלין אותו ע"י רפואה עיי' אסטומכא דלבא). [אחי"ה וקרוב לזה פי' רש"י בל"א תנוך שכנגד הלב שקורין ניבלא ופעמים שנכפף לצד פנים ומעכב את הנשימה עכ"ל. וניבלא אין לו שחר ופתרון בשום לשון אולי הוא ט"ס תחת קנרבל"א = Knorpel ! ולפי זה אונקלי הוא דבר מה שכפוף ועקום וקוראין בזה צפור נפש והוא סכוס שבסוף החזה ששמו בל"י ורו' cartilago ensiformis, Χόνδρος ξιφοειδής ועל שם שכפוף נקרא גם אזן וכ"ה לפי גירסתו של רבינו בע' אזן ובע' מעלד' ובאמת תחת אונקלי אי' בירו' שבת פי"ד די"ד ע"ד ויור' ע"ז פ"ב ד"מ ע"ד בנות אזנים. ולולי מסתפינא הייתי אומר נגד דעת ר"ב אף כי הוא היה רופא אומן ובר סמכא בענין רפואות שמלת אונקלי הוא ל"י ἀγκύλη חלי שמכביד (Lähmung, die krumm macht) וכופף האברים ובזה על נכון מפורש אונקלי באסטומכא דלבא שהוא ἀσθμασικός כובד נשימה וקצר רוח].

* אַוּנְקְלִי (בל"י = ἄγκαλος (ein Arm voll, Bündel בתוספת' מעש' שני פ"ד בין שהיא ביד המוכר בין שהיא באונקלין. פי' באגודה וראיה מענין שבא אחריו שם: לקח הימנה עשר אגודות של ירק לא יפריש על כל האונקלי אלא על אחת מהן. א"כ יגיד עליו רעו שאגודה ואונקלי ענין אחד הוא ופי' אונקלוס בל"י אגודה ומלא יד.

* אוּנְקְלוּס, אֻנְקְלוּס (שם פרטי למתרגם התורה לשפת ארמי) מגילה ג'. תרגום של תורה אונקלוס הגר אמרו מפי ר' אליעזר ור' יהושע. ע"ז י"א. אונקלוס בר קלונימוס איגייר הביאו רבינו בע' גנד ב. ע"ז שם: שרף עליו. אונקלוס הגר שבעים מנה צורי. ב"ב צ"ט. אונקלם הגר אומר כרובים מעשה צעצועים הן עיי' ע' צעצע ששם הביאו רבינו. תוספת' חגיג' רפ"ג אונקלוס הגר היה אוכל על טהרת הקדש. והך דמגילה הובא בירו' מגיל' פ"א דע"א ע"ג תרגם עקילס הגר התורה לפני ר' אליעזר ולפני ר' יהושע ועיי' עוד ירו' קידוש' פ"א סהל"א דנ"ט. תנחומ' משפטי' עקילס הגר בן אחותו של אדריינוס ... בא לא"י ולמד תורה לאחר זמן מצאוהו ר' אליעזר ור' יהושע וכ' ותרגום של אונקלוס הביאו תלמוד בבלי ומדרשים כמה פעמים בשם כדמתרגמינן (ולא כדמתרגם אונקלס) עיי' מגילי י'; (ועיי' חולי' קל"ט: וילקי שמו' ל', כ"ג) ר"ה ל"ג: ב"ב י"ב: גיטי' ס"ח: בכורו' נ'. סנהדרי' ק"ו: חולי' פ'. שבת י'; כ"ח. ס"ד. נדה ל"א: ע"ז י"ז: ערכין ט"ו: מ"ק ב'. ב"ק קט"ו: רק פעם אחת אי' בברייתא' דר' אליעזר פל"ח ותחי רוח יעקב אביהם ותרג' אנקלוס ושרת רוח נבואה על יעקב אבוהן. וידוע שבריי' דר"א מאוחר בזמן היה. וכן במדרשים נשנה איזהו פעמים כדמתרגמינן וכיוון על תרג' של אונקלוס עיי' הציונים בספר הגכבד והיקר גד"פ מהחכם הגדול דר' צונץ ס"ג. ובענינו רבים וכן שלמים חיוו דעתם היפה ואציגם בקיצור נמרץ בהערה [1].

☞ אֶנְקְלֶוּסִים (ἔγκλησις gerichtliche Vorladung, Schuldmahnug) ירו' ב"מ בפ' השואל את הפרה (פ"ח הל"א די"א ע"ד) עד

[1]) מלבד ספר הנעלה הנ"ל עיי' עוד אוהב גר מרשד"ל, מהרז"ף בספרו המפואר איינפלוס דער פליסטי' אֶקסיגיזע ט"ו, צ"ב ק"א; ובספרו ד"מ ק' ואילי, גייגער בספרו אורשריפט קס"ג ובמ"ע שלו ח"ה קע"ה ועיי' עוד ח"ד קכ"ד, גרעץ קורות היהודי' ח"ד ב' צד תל"ז; מהר"צ חיות באיג' בקורת הוציאו לאור הרב הגדול מהר"י ברילל ועיי' עוד קאהוט על העתקה פרסי' של ריב"י טאווס צד קס"ב והלאה.

ימלא אנקלווסים דידיה פי׳ בל״י צווי). [אחי״ה ה״ב כיון על מלה יוני׳ ἐγκέλευσις אבל המשך הענין מראה שהיא המלה שרשמנו וטעמה הזמנה לפני ערכאות הדיינין, וגם טעמה הזמנה לפרעון; ובזה הענין בהתוספתא דב״מ רפ״א אונקילוסיא בזמן שהלוה מודה יחזיר למלוה ואם לאו לא יחזור לא לזה ולא לזה. ובתוספת׳ דב״ב פי״א אונקלסיא .. אין כותבין אלא מדעת הלוה. פי׳ הודאת הלוה שנטען בפני הדיינים או עדים לפרע החוב. ועיקר הגירס׳ אֶנְקְלֵיסִים].

אַנְקְלִיטוֹן (= אַנְקְלִיטִין בל״י ἀνακλῆσις = An (Zu = Hilferuf = Appellation בב״ר פ״נ[1] (לפנינו מ״ט.) וה׳ אמר המכסה אני מאברהם: א״ר יהוד׳ בר סימון בשר ודם (לפנינו בב״ר וכן בילק׳ וירא רמז פ״ג אי׳ מלך בו״ד ומ״ס הוא) תולין לו אנקליטון[2] מדוכוס לאפרכוס מאפרכוס לאסטרטוליטים ואתה בשביל שאין לך מי יתלה לך אנקליטון לא תעשה משפט. [אחי״ה וכן דב״ר פ״ב וילק׳ פ׳ לך לך רמז ע״ז והוא נתפס באנקליטון הלכו ומצאו לפטרונו וכ׳. ושם פ״ט אין אדם יכול ליתן לפני אנקליטין אין אדם יכול לומר לפניו אנקלומא עיי״ע הבא. וכן בקהל״ר פ״ח פס״ח פ׳ אין אדם: אין מי שיתלה אנקליטין אין מי שיאמר אנקלימא׳. ובמ״כ פי׳ לדב״ר פ״ט אנקליטי״ פי׳ הערוך „כשהוא רואה שיוצא חייב בדינו אמר אלך אל משה גדול מכם והוא ישפוט את משפטי״ ולפנינו בערוך לית׳ ועיי׳ עוד במ״כ לקהלי שם, ושם לא הזכיר רבינו. תנחומא פר׳ תזריע פ׳ אדם כי יהיה: הוא מתיירא ממי שהוא גדול ממנו שלא ירננו עליו אונקליטין לקומוס קומוס מתירא מן הפרכוס וכ׳]. (א״ב פי׳ בל״י קריאת מבית דין תחתון אל עליון ממנו להפוך הגזירה).

☜ אַנַקְלֵימָא (ἀνάκλημα = das Anrufen, (Appellation דב״ר פ׳ וילך (פ״ט) אין אדם יכול ליתן לפניו אנקליטין אין אדם יכול לומר לפניו אנקלימא. פי׳ בל״י קריאת גזר דין). [אחי״ה וכן בקה״ל פ׳ אין אדם: אין מי שיאמר אנקלימא. ועוד י״ל שהוא ל״י ἔγκλημα Anklage. וכן בד״ר פ״ב וזה מה שכתוב שם תחת נתפס באנקליטין ... והוא נתפס בחטייה שלו. ובאמת גורס ר״ב תחת אנקליטון אנקלימון עיי״ע הבא].

☜ אַנַקְלִימוֹן (כ״ה לפי גי׳ ר״ב והוא ל״י (Anklage, Verbrechen ἔγκλημα דב״ר פ׳ ואתחנן בשר ודם עושה לו פטרון שהוא מתקיים עליו והוא נתפס באנקלימון פי׳ בל״י חטא ועון). [אחי״ה לפנינו אי׳ באנקליטון עיי״ע אַנְקְלִיטוֹן וע׳ אנקלימא. ובל״י המאוחרת נקראת ונכתב׳ התיב׳ ג״כ ἀνακάλημαν = Klage והוראתה קריאת גזר דין, עיי׳ עמ״י של מיורסיוס הך ע׳].

אַנְקַלְמוּס (לדעת רבינו סופר עיר מל״י κάλαμος פי׳ עט סופר) בפ׳ המוכר את הבית בגמ׳ דהמוכר את העיר (ב״ב ס״ח:) ר׳ יהודה אמ׳ סנטור מכור אונקלמוס אינו מכור. פי׳ עבד שהוא סופר לעיר שיודע לכתוב כל שדות העיר וכל הצריה וכל המס וכל המכר[3]. [אחי״ה כפי׳ רבינו אי׳ בפי׳ רגמ״ה כ״י לב״ב וז״ל: אונקולמוס מכור וזהו סופר העיר שכותב כמה יוצאין ופורעין מס למלך מבתים ושדות ע״כ ועיי׳ עוד ברשב״ם לב״ב שם. וכני׳ רבינו אי׳ ג״כ בתוספת׳ ב״מ פ״ט עיי״ע בייר. ובירו׳ ב״ב פ״ד די״ד ע״ג אי׳ מכר את הסנטר אבל לא האיקומנס וכן בירו׳ ב״מ פ״ה הל״ג די״א ע״ד וצ״ל האיקונומוס וכן הוא בירו׳ ב״מ פ״ט הל״א די״ב, שומרי העיר והאיקונומוס (עיי׳ במוספיא בהך ערך) והוא ל״י וסורי (אִיקוּנוּמָא οἰκονόμος = Hausverwalter, Oekonom) פי׳ בן משק בית. ואין ספק שגם בבבלי ב״ב כצ״ל והרבה מלות יוניות ורומיות שנכתבין כהוגן בתלמ׳ ירוש׳ נתקלקלו בכתיבתן בתלמ׳ בבלי כידוע].

אוּנְקוּס (כובד בל״י ὄγκος schwere Masse, Last) בסוף[1] הגדת ילמדנו בפ׳ ויקחו לי תרומ׳ (תנחומ׳ תרומה דקט״ג.) החיות של אש והרקיע שעל ראשם מן המים והן עומדות טעונות כל אותו אונקוס של מים שעביו של רקיע מהלך ת״ק שנה ואף הן אונקוס גדול של אש [פי׳ לשון משוי] [כ״ה בערו׳ הקצ׳ וכ״פ בעמ״כ לב״ר פי״ב על הך דאי׳ שם: כל האונקוס הזה בשביל מה לפי גרסת הילק׳ בראש׳ רמז י״ח אבל בב״ר האונקים] (א״ב פי׳ בל״י כובד גדול ועצום).

*אִנְקוּס ט״ס תחת אַקְנוּס עי״ש.

*אנקקתא ט״ס תחת אקנקיתא עי״ש.

*אֲנַקוּרֵי (פי׳ نقار בל״ע מין עוף הנקרא בל״א Sperling) בחולי׳ נ״ז. צנא דאנקורי פי׳ סל מלא עופות הנקראים כך והמלי׳ ערבי׳ היא ורבינו גורס בלא אל״ף עיי״ע נקר א׳ וכן פי׳ רש״י ז״ל שפי׳ בשני ענינים.

*אנירדפין ט״ס תחת אנדרפא עיי״ע אנגרון.

---

[1]) כ״ה לנכון בדפ״ר אבל בשדפ״ע נ״ח. [2]) בילק׳ שם לפעם ראשונה אנקלוטי. [3]) ועה״ק שנ״ב מסיים שאר וועכטר וצ״ל טארוועכטר Thorwächter. [4]) כ״ה לנכון בדפ״ר אבל בשדפ״ע נשמט.

*אֱנָשׁ, אֱנָשָׁא, אִינְשָׁא (כל"ס אנשא, אנָשׁ ומל"מ אֱנוֹשׁ (Mensch, Mann, Jemand בדניאל ג׳, י׳; ה׳, ה, ז׳; ז׳, י"ג, ירו׳ ברכו׳ פ"ח די"ב. אנשא רבא, ירו׳ סנהד׳ פ"ג דכ"א ע"ד אינשא רבא, שם פ"ז דכ"ה. כאינש דמר, ירו׳ נדה פ"א דמ"ט: באינש דשמע מילה ומקשי עלה, ירו׳ ע"ז פ"ה דמ"ה: ירו׳ יבמו׳ פ"ד ד"ו, ירו׳ יומ׳ פ"א דל"ח: פ"ב דל"ט ע"ד, ירו׳ סוט׳ פ"ח דכ"ג, כאינש דאמר מוסיף אני וכ׳, והקבוץ אינשין גיטי׳ מ"ה, ולא ליתו אינשין, והרבה פעמים אי׳ אינשי עיי׳ תעני׳ כ"א: בני אינשי כתובו׳ כ"ג, עבידי אינשי, ושם אינשי דלא מעלי, וכמה פעמים אי׳ אמרי אינשי, ומגודל התועלת שיוצאה לנו להבין ולברר משלי הדיוט של עם בזמן חז"ל אמרתי לצדד כל המקומות שמצינו היינו דאמרי אינשי, אמרי אינשי, כדאמרי אינשי, והא לך סידור יפה מכולה הדא"א א"א, דא"א, וכדא"א המפוזרות בשיתא סדרי תלמודאי בבלאי על סדר האל"ף בי"ת, וגם נסמן הערך אשר בו הובא המאמר או גירס׳ אחר׳ בערוך, וזה במה שחנני אלהים אחר שקידה עצומה.

א׳) אר"פ הדא"א אגב אורחך לבעל דבבך אישתמע, סנהדר׳ צ"ה: כמאן דאמרי אינשי אדמקיפנא אדרי איעול בהא, ברכו׳ ס"ב: (לפי גרסת כ"י מ׳ עיי׳ ד"ס קפ"ב: ובדפוסי׳ אי׳ דאמר אינש ובמגיל׳ כ"ט. אי׳ כמאן דאמר אדמקיפנא וכ׳). הדא"א או חברותא או מיתותא, תעני׳ כ"ג, עיי׳ ב"ב ט"ז: מה"מ דא"א אי דלית דורא דלינא כו׳, ב"ק צ"ב: (עיי"ע דל ב׳); הדא"א אי בר אחתיך דיילא וכ׳, יומא י"ח; א"א אי תגרת לי׳ פוץ עמריה, יומא כ׳:; הדא"א אידלי יומא אידלי קצירי, ב"ב ט"ז:; הדא"א איהו בקרי ואתתיה בבוציני מגילי י"ב. סוט׳ י׳. (עיי׳ קר ו׳); כד"א איערב שמשא ואדכי יומא ברכו׳ ב׳:; כדא"א אישתקיל מילוליה חגיג׳ ב׳: גיטי׳ ע"א.; הדא"א איתתא בהדי שותא פילכה, מגילה י׳:; והא א"א איתתך גוצא גחין ותלחוש לה, ב"מ נ"ט. (ע׳ גץ ג׳); הדא"א אסא דקאי ביני חילפי וכ׳, סנהד׳ מ"ד. (ע׳ חלף ג׳); הדא"א איסתירא בלגינא קיש קישׁ קריא, ב"מ פ"ה: (ילק׳ משלי תתקנ"א. תתקנ"ג עיי"ע כש ה׳); דא"א אעבור פרשתא דא ואתניה, מגילי ד׳.; א"א ארבעה לצלא ארבעה לצללא ב"ב ה׳. (עיי"ע צלא); וא"א ארעא מכבלא דלא עבד פירי, שבת נ"ד. (עיי"ע ככל); דא"א אזנים לכותל (בפירש"י ברכו׳ ח׳: ד"ה אלא בשדה עיי׳ בויק"ר רפל"ב ובמד׳ קהל"ר פ׳ וגם במדעך).

ב׳) הדא"א באתרא דמריה תלא ליה זיניה סנהד׳ ק"ג. (ועיי׳ ב"מ פ"ד: ע׳ קלבאי); הדא"א בדיל (בשביל, עיי׳) רבה אכיל תלמידא, יומ׳ ע"ה: (לפי גירסת כ"י א"פ עיי׳ ד"ס יומא דקט"ז, הער׳ ט׳ ועיי׳); מה"מ דא"א בהדי הוצא לקי כרבי, ב"ק צ"ב. (ע׳ הץ); הדא"א בוצין בוצין מקטפי׳ ידיע, ברכו׳ מ"ח. (עיי"ע בצין א׳); כדא"א בוציאתה דמיאשן ב"ב ע"ג.; דא"א בחברתא ולא בסילתא יבמו׳ ס"ג: (ע׳ סל ד׳); והדא"א בחייך דילדת שיתין וכ׳ ב"ב צ"א.; מה"מ דא"א בירא דשתית מיניה מיא וכ׳ ב"ק צ"ב. ילק׳ כי תצא תתקל"ג (ע׳ קלא א׳) עיי׳ במ"ר פכ"ב ילק׳ מטו׳ תשפ"ה; והדא"א בין קני לאורבני שוילנאי מאי בעי׳, סנהד׳ פ"ב: ילק׳ פנחס תשע"ב (עיי"ע שוילנאי); הדא"א בכיי ליה למר דלא ידע וכ׳ סנהד׳ ק"ג. (ילק׳ מלכי׳ רל"ד); והא א"א במפתח בבי מיטרא תעני׳ ו׳: ובכ"י מ׳ (ד"ס שם ד"ג.) אי׳ מיטרא במפתח בבא, וכ"ה בע׳ מך א׳ ובכ"י מ׳ ברכות נ"ט. (ד"ס שם קס"ח.) ובדפוסי׳ שם כד מפתח בבי מטרא וביל׳ הושע תקכ"ב מטרא כד מפתח בבא וכ׳; דא"א במתא שמאי בלא מתא תותבאי, שבת קמ"ה: (ע׳ תב ב׳); הדא"א בתר גנבא גנוב וטעמא טעים, ברכו׳ ה׳:; דא"א בת שיתין כבת שית לקל טבלא רהטא מ"ק ט׳: (ע׳ טבלא א׳); מנה"מ דא"א בתר עניא אזלי עניותא ב"ק צ"ב, ב"ב קע"ד: חולי׳ ק"ה: ערכי׳ כ"ג, ילק׳ תזריע תקנ"ג; מה"מ דא"א בתר מרי ניכסי ציבי משך, ב"ק צ"ג.; הדא"א בת דינא בטל דינה, סנהד׳ צ"ה, ילק׳ ישעי׳ רפ"ד (ע׳ בת).

ג׳) דא"א גביל לתורא גביל לתורי, ב"מ ס"ט. (עיי׳ ע׳ גבל א׳); הדא"א גיורא עד עשרה דרי כו׳, סנה׳ צ"ד, ילק׳ יתרו רס"ח; הדא"א גירדנא דלא טייזן שתא בציר משניה, ע"ז כ"ו, ילק׳ וישלח קל"ב (עיי"ע גרדן); הדא"א . . גירא בגיריה מקטיל וכ׳ פסחי׳ כ"ח, ילק׳ בא ר"א; א"א גמלא במדי אקבא רקדא, יבמות מ"ה, (ע׳ גמל ב׳); הדא"א גמלא אזלי למיבעי קרני וכ׳, סנהד׳ ק"ו, תנחומ׳ מטות, ילק׳ מטו׳ תשפ"ד (ע׳ גמל ב׳); הדא"א גנבא אפום מחתרתא רחמנא קרי, ברכות ס"ג, והיינו לפי ג׳ ע"י, ובכ"י מ׳ (ד"ס קפ"ד.) אי׳ גנבא על פום דאיגרא. וכ׳; הדא"א גרירתיה לארמאה שפיר ליה וכ׳, סנהד׳ צ"ו, ילק׳ ישעי׳ רע"ו (עיי"ע גרע).

ד׳) והדא"א דזקיף ליה זקיפא וכ׳ ב"מ נ"ט: ילק׳ משפטי׳ שמ"ט, קדושים תרי"ו; דא"א דמלפי תכלי לא בהתא, כתובו׳ ס"ב, (ע׳ לף, תכל ב׳); הדקא"א דנפיק מינך טעמא וכ׳ יבמו׳ ס"ג.; הדא"א דפרע קיניאה מחריב ביתיה, סנהד׳ ק"ב:, ילק׳ מלכי׳ רכ"ב (עיי׳ קן ד׳).

ה׳) כדא״א הוה מרחשן שפתותיה, מנחו׳ ס״ג. ; דא״א הני צניתא דבכל איתנהו וכ׳, ברכו׳ ל״א.

ז׳) דא״א זבנית קנית ב״מ נ״ט. ושם : דא״א זבין אוביד. הדא״א זוזא לעללא לא שכיח וכ׳, חגיג׳ ה׳. (ע׳ זוז).

ח׳) מה״מ דא״א חברך קרייך חמרא, ב״ק צ״ב : ילק׳ לך לך ע״ט (עיי״ע אכף) והיינו לגי׳ בעל ספר תורת חיי׳ ע״ש ; הדא״א חברך מית אשר וכ׳, גיטי׳ ל׳ : (ע׳ אשר ב׳) ; הדא״א חלופי שופרא כיבא, שבת ס״ב : ; מה״מ דא״א חמרא למריה וטיבותא לשקיא ב״ק צ״ב : ילק׳ פנחס תשע״ו ; הדא״א חמרא אפי׳ בתקופת תמוז קרירא ליה, שבת נ״ג.

ט׳) הדא״א טבא חדא פילפלתא חריפתא ממלי צנא דקרי, חגיג׳ י׳. יומא פ״ה : מגילה ז׳. ילק׳ משפטי׳ שכ״ו, מטות תשפ״ה מד׳ אסת׳ תתרנ״ט. (ע׳ פלפל) ; כדא״א טהר טיהרא פלגא דיומא, יומ׳ ט״ו. נ״ט. זבחים ל״ח : (ע׳ טהר ב׳).

י׳) הדא״א יאה עניותא לישראל וכ׳ חגיג׳ ט׳ : (עיי׳ ילק׳ בחקתי תר״ע, ישעי׳ רנ״ז, שה״ש תתקפ״א, ע׳ ברז ב׳).

כ׳) הא א״א כד מפתח בבי מטרא עיי׳ לעיל אות ב׳ ; מה״מ דא״א כד הוינן זוטרי לגברי השתא דקשישנא לדרדקי, ב״ק צ״ב : ילק׳ בשלח רכ״ט ; הדא״א כזוזא מלעיל כאיסתיר׳ מלתחת, סוכ׳ כ״ב : ; א״א כחשא ארעא ולא ליכחוש מריה, ב״מ ק״ד : ; והא א״א כי מיא דביעי בעלמא, חולי׳ צ״ז : ; מנה״מ דא״א כלבא בכפניה גללי מבלע, ב״ק צ״ב : ילק׳ משלי תתקס״א ; הדא״א כמשלם שערי מכדא נקיש וכ׳, ב״מ נ״ט. (עיי״ע קש א׳) ; הדא״א כפא דחטא נגרא בגוויה נשרוף חרדלא, פסחי׳ כ״ח. ילק׳ בא ר״א (ע׳ כף א׳ ושם אי׳ דחט וכ״ה בכ״י מ׳ וברש״י בדפוסי׳ ישנים עיי׳ ד״ס פסחי׳ ל״ח. ובפי׳ ר״ח אי׳ חטט עיי׳ פי׳ ר״ח דמ״ו) ; הדא״א כפין עניא ולא ידע וכ׳, מגיל׳ ז׳ : א״א כשורא במתא בזוזא כו׳, ב״ק י״א. ; הדא״א כרכושתא ושונרא עבדו הלולא מתרבא דביש גדא, סנהד׳ ק״ה. ילק׳ בלק תשס״ה (ע׳ כרכשתא א׳).

ל׳) לאו עכברא גנב אלא חורא גנב, קידוש׳ נ״ו : גיטי׳ מ״ה. ערכי׳ ל׳. ראה פירש״י פסחי׳ פ״ט : ד״ה אמר רבא (ע׳ חר א׳) ; הדא״א ליבעי איניש רחמי וכ׳, ברכו׳ ח׳. ילק׳ תהלי׳ תשי״ט ; א״א למתא ירקא ירקא שקול. מנחו׳ פ״ה. ילק׳ וארא קפ״ב (עיי״ע יוחני, וע׳ מת א׳) ; כדא״א לפום גמלא שיחנא. כתוב׳ ס״ז. (ק״ד.) סוט׳ י״ג :. ילק׳ ואתחנן תתי״ט. קהל׳ תתקס״ז. (ע׳ שחן ב׳) ; א״א לשתמש איניש בכסא דמוקרא (ועי׳ בע׳ כס ד׳ גרס דמינקרא והרבה שינוים בגירס׳ עיי׳ ד״ס ברכ׳ ע״א.) דהיינו לפי גירס׳ ע״י ובמנה״מ נר ב׳ פ״ב כלל ז׳ ח״א וכ״ה באה״ת ובתו׳ הר״י ובתו׳ הרא״ש.

מ׳) כד״א מאי אדרא דקיימא לדרי דרי, ביצה ט״ו : ובכ״י מ׳ אי׳ והדא״א (ד״ס ביצה י״ז :) ; כדא״א מאן דאית ליה דינא ליקרב לגבי דיינא, סנהד׳ ג׳ : ילק׳ משפטי׳ שמ״ו ; א״א מגמלא אונה, שבועות י״א : מנה״מ דא״א מטייל ואזיל דיקלא בישא גבי קני דשרכי, ב״ק צ״ב : ילק׳ תולדו׳ קי״ז, שופטי׳ ס״ז (עיי״ע שרך ב׳, שך א׳) ; הדא״א מיניה וביה אבא ליזיל ביה נרגא, סנהד׳ ל״ט : נדרי׳ ס״ב : ב״ר ע״ד ילק׳ שמואל קמ״ו, עובדיה (עיי׳ לעיל ע׳ אבא בהערה) ; הדא״א מכתבא גללא בזע רגלא בחבריה ידע, ע״ז כ״ב : (עיי׳ בספ׳ בן סירא כ״ז, ב׳ וע׳ גלל ב׳, דגל א׳, מכתב) ; הדא״א מלי כריסיה זני בישי, ברכו׳ ל״ב. ילק׳ דברים תשצ״ז (ע׳ זן ג׳) ; מה״מ דא״א מילתא גנאה דאית בך קדים אמרה, ב״ק צ״ב : ; דא״א ממרי רשותיך פארי אפרע, ב״ק מ״ו : ב״מ קי״ח. ב״ב צ״ב : (ע׳ פארי א׳) ; כדא״א מנבה נבוחי, מנחו׳ ס״ג. ; הדא״א מסגני ושליטי הואי אייזן לגברי נגרי, סנהד׳ ק״ו. ילק׳ מטו׳ תשפ״ה (ע׳ סגן) ; כדא״א מעיני דפלניא, הוריו׳ ה׳. ; הדא״א מתון מתון ד׳ מאה זוזי שוה, ברכות כ׳. (לפי גירס׳ כ״י מ׳ ד״ס מ״ח :. וע׳ מתן ב׳).

נ׳) דא״א נבך בך כלבא עול גבח בך גוריתא פוק, עירו׳ פ״ו. (ע׳ נבח, גר י״א) ; הדא״א נפישי גמלי סבי דטעיני משכי דהוגני, סנהד׳ נ״ב. ילק׳ משפטי׳ שס״א שמיני תקכ״ד (ע׳ הגן א׳ ; ועיי׳ כ״ר ס״ז בת קול אומרת הרבה סייחין מתו ונעשו עורותיהן ע״ג אמותיהן) ; ברכות נ״ו : כדא״א נפל לבירא ולא אשתכח כ״ה בכ״י פ׳ עיי׳ ד״ס ברכ׳ צ״ד קנ״ד :

ס׳) א״א סבא בבית׳ פאחא בביתא וכ׳ ערכי׳ י״ט. ילק׳ בחוקתי תרע״ו ; הדא״א . . סדנא בסדני יתיב מדויל ידיה משתלים, פסחי׳ כ״ח. ילק׳ בא ר״א (ע׳ סדן א׳) ; א״א סתם אריסא למרי ארעא וכ׳ ב״מ ס״ט. ; כדא״א סומקא גיחיא לבקן חיוורא, בכורות מ״ה : (ע׳ גחר א׳, לווקן).

ע׳) והדא״א עד דלא שכיב שיכבא קיימא מנו בייתיה, ב״ב צ״א. ילק׳ רות תר״א (ע׳ מנובית) ; דא״א עשיק לגביך ושוי לכרסיך, ב״מ נ״ב. (ע׳ עשק).

פ׳) הדא״א פוץ מלחא ושדי בשרא לכלבא, נדה ל״א. (ע׳ פץ א׳).

ק׳) והדא״א קבא רבא וקבא זוטא מינגדר ואזיל וכ׳, יבמות י״ז. (ע׳ גנדר); דא״א קדרא דבי שותפי לא קרירא ולא חמימא, עירובי׳ ג׳. (עיי׳ ב״ב כ״ד: ע׳ קדר ב׳); הדא״א קמי דשתי חמרא חמרא קמי רפוקא גרידיא דובלא, סוטה י׳. במד״ר פ״ט. (עיי״ע גרד ב׳ וע׳ רפק): מה״מ דא״א קרית חבירך ולא ענך גודא רבא שדי ביה, ב״ק צ״ב: ילק׳ יחזקאל שס״ד; כדא״א קרתויים פסולים . . . קרתויי פסילי יבמות ט״ז.

ר׳) והדא״א רבי רבי בר ברתך אנא, סוטה מ״ט. הדא״א רהיט ונפל תורא וכ׳ סנהד׳ צ״ח: (עיי״ע אַרְיָא); דא״א רווחא לבסימא שכיח, עירו׳ פ״ב: הדא״א רווחא וכ׳ מגילי׳ ז׳: (ע׳ בסם); והדא״א רחילא בתר רחילא אזלא, כתוב׳ ס״ג. ילק׳ משלי תתקמ״ח; הדא״א רחמי דאבא אבני וכ׳ סוט׳ מ״ט.; דא״א רטין מגושא ולא ידע מאי רטין, סוט׳ כ״ב. (ע׳ מגוש, רטן); כדא״א רכיך וטב ב״מ פ״ו:

ש׳) דא״א שב שנין הוה מותנא וכ׳ יבמו׳ קי״ד: עיי׳ סנהד׳ כ״ט. ילק׳ מלכים רכ״ב; והא א״א שב שני אמרא וכ׳ תולי׳ נ״ח: (עיי״ע אמר ב׳ בק ג׳); כדא״א שותא דינוקא בשוקא או דאבא או דאמיה, סוכה נ״ו:; מה״מ דא״א שיתין תכלי מטייא לככא דקל חבריה שמע ולא אכיל, ב״ק צ״ב: ילק׳ חיי שרה ק״ט, מלכי׳ קס״ו (ע׳ תכל ג׳); מה״מ . . . וא״א שיתין רהוטי רהוט ולא מטו לגברא דמצפרא כריך, ב״ק צ״ב: ב״מ ק״ז: ילק׳ משפטי׳ שנ״ט, ישעי׳ של״ה (עיי׳ ע׳ דר ג׳); הדא״א שיתין מני פרזלא תלו לבקא בקורנסיה, חולי׳ נ״ח: (עיי״ע קרנס ב׳). כדא״א שליח ערטילאי וסיום מסאני, סוט׳ ח׳: עיי׳ כתוב׳ ס״ה: ילק׳ נשא תש״ז (ע׳ שלח ב׳); מה״מ דא״א שפיל ואזיל בר אווזא ועיניה מטייפי ב״ק צ״ב: הדא״א שפיל וכ׳ מגילי׳ י׳: (ע׳ טף ב׳, שפל); כדא״א שקיל פיסא, בכורו׳ מ״ג: א״א שרי ליה מריה לפלניא, יומא פ״ז.

ת׳) כדא״א תא נעביד פלוגת׳ ב״ב ג׳.; הדא״א תהא לוטא וכ׳ סנהד׳ מ״ח:; כדא״א תלא סילתא תלא מזוניה, פסחי׳ קי״א: (ע׳ סילתא א׳ תל א׳); הדא״א תלה ליה קורא לדבר אחר ואיהו דידיה עביד, ברכות מ״ג: (ובכ״י מ׳ שם והיא בדידה הוה ידע, ובערו׳ בע׳ קר ד׳ גירס׳ אחר׳ עי״ש): הדא״א תעלה בעידניה סגיד ליה, מגילי׳ ט״ז: ילק׳ ויחי קנ״ג; הדא״א תרי אודי יבישי וחד רטיבא אוקידו יבישי לרטיבא, סנהד׳ צ״ג. ילק׳ ירמי׳ ש״ט (ע׳ קם א׳ גירס׳ רבינו); הדא״א תרי קבי דתמרי וכ׳ יומ׳ ע״ט: (ע׳ קשייתא).

אַנְשֵׁי מִשְׁמָר וְאַנְשֵׁי בֵּית אָב (Männer des Priesterpostens und Männer der Priesterabtheilung) בפ׳ סדר תעניות כיצד (ט״ו :). פי׳ כהנים נחלקים לכ״ד חלקים וכן הלוים וכן ישראל ויודעין היו הכהנים והלוים וישראל שבכל משמר ומשמר הגיע זמן המשמר כהניו ולויו עולין לירושלים וישראל שבאותו משמר שאינן יכולין לעלות לירושלים מתקבצין בעריהן וקוראין בענין הקרבנות ובענין מעשה בראשית ובטלין ממלאכהכל אותה שבת (שם כ״ו.). וישראל שבמשמר נקראין אנשי מעמד [1]) בשביל שעומדין בתפלה ומתענין ד׳ תעניות בשבת כמפורש בגמ׳ דעל כל משמר ומשמר כפ׳ ג׳ פרקים בשנה (שם כ״ז :) —. אנשי בית אב נקראין אותן שעובדין באותו יום שמגיעין, אנשי משמר נקראין אותן שעובדים באותו שבוע [2]) ובין אנשי משמר ובין אנשי בית אב אסורין להתענות.

*אַנְשׁוֹן ירו׳ תרומו׳ רפ״ב עיי׳ ע׳ נשי.

☞ **אַנְתְּ** (= אַנְתָּה, בל״ס אנת בל״ע انت מלת הגוף נוכח, du) בדניאל (ב׳, כ״ח) אנתה הוא רישיה, כמו אתה בלשונינו. [אחי״ה וכן בדניאל ב׳ כ״ט, ל״א, ל״ז, ל״ח; ג׳, י׳; ה׳, י״ג, י״ח, כ״ב, כ״ג; ו׳, י״ז, כ״א, שבת ל. אנת שלמה אן חכמתך אן סכלתנותך. רי״ף ונ״י לב״ק ד״ו: גרסו אנת מהימנת לי בשבועה וכ׳ אבל בב״מ ל״ו: אי׳ את וכ׳].

אַנְתָּא (Kuchen, runde Brötchen עיי׳ בפנים הערך) במנחות בר״ג דהתודה היתה באה (מנחו׳ ע״ת.) אנתא דמשחא. פי׳ אנתא שמן קרוש עגול כמין לחם היינו לחם שמן. [אחי״ה והמלה קשה לפתרה עד מאוד ואומרי׳ דרשוני׳ ולפע״ד היא קטיעה תחת פלכ־נתא (placenta) עיי׳ לדוגמ׳ ע׳ טיינון תחת היא קינטינון. או תהיה ל״פ אנונה לחמים קטנים עגולי׳ ואות ת נשתבש׳ מאות נו. ורש״י פי׳ חתיכה עיסת עבה ואז תהיה המלה ג״כ ל״פ ענתה (عنجة gekneteter Teig) אבל בל״א פי׳ ממש כרבינו].

*אִנְתְּתָא, אִנְתּוּ (בל״ס כמו כן ופי׳ אשה Frau Gattin) ת״י של אשה עיי׳ ת״י א׳ לבראשי׳ י״ב, י״ט; כ׳, י״ב; תרג׳ אונק׳ ב׳, כ״ד

---

[1]) כ״ה בנכון בדפ״ר, ובשדפ״ע אי׳ משמר. [2]) כי על כן נקראו בל״י ἐφημερίαι עיי׳ בבן מתתיהו על הקרמוניו׳ ז׳, י״ד, ז׳; חייו פ״א; נגד אפיון ב׳, ז׳; מקביים ב׳, א׳ ועיי׳ ספרו של הרב המנוח ר״מ ציפסער נ״ע על בן מתתיהו נגד אפיון צד קכ״א, וקאהוט על העתקה פרסית צד רס״ד, שנ״ו.

כ"ה; י"ב י"ט; שמו' כ"א, ג', ה', יבמות מ"ה: אטבלה . . . לשם אנתתא. שם צ"ז: ברתיה דאנתתיה. כתוב' ק"ד: אינתת אחוה; ויק"ר רפל"ז יהיב ליה אינתתיה עשרה פולסין וכו' ובחסרון הנו"ן אתתא עיי' ערכו.

*אַנְתוּסָאֵי מ"ס תחת ארתוסאי עיי"ש.

אַנְתֵּיקֵי (=ἐνθήκη (Einsatz, Eingelegtes, Ladung, ולא את האנתיקי בפ' המוכר את הספינה (ב"ב ע"ג.), פי' בגמ' (שם ע"ז:) עיסקא דבגוה הוא המזון שבתוך הספינה ול' לע"ז ממש הוא אנתיקא. (א"ב פי' בל"י דבר הנוסף על דבר אחר ואינו מעצם הדבר).

אַנְתְּרוֹפִי (=אַנְתְּרוֹפּוֹס, פי' בל"י ἄνθρωπος איש Mann) בב"ר פי"ט (י"ח ועוד פל"א) ויבן ה' אלהים את הצלע, ובריש אלה תולדות נח לזאת יקרא אשה כי מאיש לקחה זאת מכאן אתה למד שנתנה תורה בלה"ק וכשם שנתנה בלה"ק כן נברא העולם בלש' הקודש שמעת מימיך גוני [כ"ה בדפ"ר של ערו' ובשאר דפוסי' וב"ר י"ח גיני, ובפל"א גונו צ"ל בל"י גוני γυνή Frau] גיניא, איתא, איתתא אינתרופי [ובפל"א בנכון אנתרופי] אינתרופיאה, גברא גברתא אלא איש ואשה למה שהלש' נופל על הלש' הזה. ר' יודן בשם ר' אסי (פל"א) ישמע חכם ויוסף לקח (משלי א', ה') זה משה כשנא' לו (במדבר כ"א, ח') לא נתפרש אמר אם אעשה אותה של זהב או של כסף אין הלש' הזה נופל על הלש' הזה. אלא הריני עושה של נחושת זה נופל על הלש' הזה: נחש נחושת, מכאן אתה למד שנתנה תורה בלה"ק [כך העולם נברא בלה"ק שמעת מימיך וכו']. פי' גוני א י נ ו [כ"ה בדפ"ר ובכ"י ל"ד וב"ר; אבל בדפוסי' חסרה המלה הזאת!] לשו' ז כ ר. [אבל] גינייא לשו' נקבה — בל"י [1]) קורין לאשה גיניקא [2]) (=Frau] — [γυνή, γυναικός; weiblich = γυναικεῖος = אנתרופוס איש בל"י ולזכר קורין אנדרו [ἀνήρ, ἀνδρός] — ולכן קורין למי שיש לו זכרות ונקבות: אנדרוגינוס, אנדרו זכר, גונס נקבה — לנקבה אין קוראין אנתרופיאה, לזכר אין קוראין איתא [כ"ה לגירס' דפ"ר של ערו' ובשאר דפוסי' בלתי נכון ג י נ י ק א אחרי שרבינו בא לפרש המדרש קריאת איתא ואיתתא]. ולזכר קוראין גברא לנקבה אין קורין גברתא. אלא איש ואשה למה שהלש' הזה נופל על הלש' הזה (א"ב פי' אנתרופוס בל"י איש, גוני אשה).

אָס (=אָסֵי בל"ס אָסְיָא, בלש' שמרוני אסאיה, בל"ע آسى פי' רופא Arzt והפעל אָסֵי בל"ע اسى בל"ס אַסִּי heilen) אמרי ליה נשי למך לאדם אסיא אסי (heile) חיגרתיך כלום פירשת מחוה הרי ק"ל שנה [עיי' עירובי' י"ח: ב"ר פ"כ, ילק' שמואל ב' רמז קמ"ו] אלא שלא תעמיד זרע בב"ר פכ"ד (כ"ג) ויאמר למך לנשיו. ובהגדת ילמדנו בבהעלותך בפ' קח את הלוים (במדב' ח', ו', בתנחומי' ליתי) משה בא להוכיח את ישראל על המילה והם רואין את בנו ערל והם אומרים לו אסיא אסי חיגרתיך אלא מיד בא המלאך לחנקו עד שלקחה צפורה צר ומלה אותו. אסיא רחיקא עינא עויר בר"ג דהחובל (ב"ק פ"ה. ושם מ"ו:) פי' ר ו פ א שבא ממקום רחוק עד שיבא מתעוור העין. [אחו"ה וכנ"ה ב"מ פ"ה: שמואל ירחינאה אסייה דרבי הוה. סנהד' צ"ט: בניימין אסיא. ע"ז כ"ח: מניומי אסיא. ירו' ביצה פ"א ד"ס ע"ג בר גירנטי אסיא. ב"ק פ"ה. אסיא דמגן במגן מגן שוי. ירו' יומא פ"ג ד"מ ע"ד חד אסי בציפורין אמר וכו'. ירו' תעני' פ"ג דס"ו ע"ד. ילק' איוב תתק"ך אוקיר לאסיא עד דלא תצטריך ליה, והוא מבן סירא י"ח, י"; ל"ח, א' ובתמורתו קודש בש"ר פכ"א המשל אומר כבד את רופאך עד וכו', ויק"ר פ"ה, ילק' ויק' רמז תס"ט עלובה היא מדינתא דאסיא פודגרים עיי' ע' איקוטמא. במ"ר פ"ט ושהש"ר דכ"ב: תרעא דלא פתיח למצוותא פתיח לאסיא. והקבוץ אָסַיָּא. ירו' גזיר פ"ט דנ"ח. אמרין אסייא (ירו' סנהד' פ"ט דכ"ז. אי' אמר אסיא) אין מקטעה היא חייה הוא. ובגיטי' נ"ו: אי' הקבוץ אסוותא והיא ל"ס אָסְוָתָא פי' רופאים. וכלם נגזרו משורש אָסֵי (בנין פָּעֵל) נדרים מ"ט. על לגביה ההוא אסיא לאַסיוה. ושם לְאַסָּאָה יתיה. שבת קי"א. איכא מכה מַסֵּי. גיטי' נ"ו: אסוותא דמַסיין ליה לר' צדוק. ויק"ר קרוב לסוף פט"ז ואסיניה ליה לגרמי. ובבנין אִתְפַּעַל: אִתַּסִּי; שבת ל"ג. אִיתַּסִּי; גיטי' י"ב: דבעי אתסויי. יומא פ"ד. ולא איתסאי. ושם ואיתסאי. ושם ואיתסי. כתובו' ס"ב: ואיתסיאת. קהל"ר פ' כל הדברים אזל . . . מִיתְאַסְּיָיה. אסת"ר פ' גם ושתי: גיחות ונתסאי בהדין מי מוקד דטבריה. — וממנו יוצאות מלות אסו, אסיותא, אסותא, אסיינא עיי' ערכם].

(א"ב תרג' וירפא (בראשי' כ', י"ז) ואסי).

אָס (לדעת רבינו ודעמיה פירושו נְחִירים, ולפע"ד הוא ל"י οὖς ובל"פ گوش کوش פי' אוזן Ohr) אקרקפי דארי ואאוסי דנוריתא [כ"ה גירס'

---

1) מאמר מוסגר הוא מן בל"י עד אנתרופוס, וכן מאמר מוסגר מן ולכן עד לנקבה. ולהקל על הקורא שמתיו בין שני קוין. 2) בדפ"ע ייניקא ובכ"י ו"ו ול"ד ינקא וט"ס הוא.

אמיתי' עיי"ע קרקף וכן בכ"י ו"ו ול"ד וה"ב, אבל בדפוסי' דאריוא אוסי וט"ס הוא. ובכ"י מ' שבת (ד"ס ע"ג.) תחת אקרקפי ט"ס אקד קפי.] בס"ג דבמה אשה (ס"ז.) ובר"ג דהמוכר את הספינה (ב"ב ע"ג:) ההוא כוורא דסליק עליה טינא (לפנינו בש"ס אפלה טינא) אכליה באוסיה ומית. „יש מפרשים שנכנס לו שרץ קטן שנקרא טינא בנחיריו." [אחי"ה הועתק מפי' רגמ"ה לב"ב וז"ל בכ"י שם: שנכנס לו אותו שרץ קטן שנקרא אכלה טינא בנחיריו עכ"ל]. ובס"ג דאלו טרפות (חולי' ס"ז:) והילכת' קוקיאני [כ"ה בכ"י ל"ד וב"ר ועיי"ע קקני] אסירי [מאי טעמא] מינם ניים כוורא ועיילי באוסיה. [אחי"ה וכן בפסחי' קי"ב. ידא אאוסיא דרגא לפחדא ידא אפותא דרגא לשינתא. ובע' פג ה' גרס רבינו ידא לפגא דרכא לפחדא וכ' וכ"ה בפי' ר"ח דקס"ה. ובכ"י מ' (ד"ס פסחי' קע"ב.) אי' ג"כ ידא אפגא. והמלי' נ"ל שהיא מל"י או פרסי אזן, אבל לרבינו וגם לרש"י ורשב"ם חוטם או נחירים. ולפי פי' זה תתכן גזרת המלה מל"י Nase ῥ-ίς ואות ראשונה נשמטת].

אָסָא (בל"ס פי' הדם וכן בל"ע آس Myrthe) אסא דרא [אחי"ה כ"ה בדפ"ר וכ"ה לפנינו אבל בע' רד ג' אי' רדא כמו בדפוסי הערוך כאן וכ"ה בכ"י א"פ ובכ"י רש"י עיי' ד"ס פסחי' פ"ב: וגי' אמי' דרא והוא בל"פ تر או בל"י διερός וטעמו לח כפי' רש"י] בר"ג דששה דברים בפ' מקום שנהגו (פסחי' נ"ו.) ובר"ג דמי שאחזו (ס"ט.), פי' הדם רענן וי"א הדם לח וי"א מרודד ורחב. (א"ב בנוסחאו' גרסינן דרא. תרג' תחת הסרפד יעלה הדם (ישעי' נ"ה, י"ג) וחלף אורביא יסק אסא). [אחי"ה בר"ה כ"ג. מפורש הדם: אסא; ברכות ט': דאמטיית אסא לבי מלכא, ובירו' ברכו' אי' מובל הדם וכ' עיי"ע אנגריא. סנהד' מ"ד. כתוב' מ"ג. ילק' יהוש' י"ז אסא דקאי ביני חילפי אסא שמיה ואסא קרו לה (עיי' חלף ג'). והקבוץ אָסַיָּא נדה ל"ז. פרחא אסיא].

☞ אַסָא (alt) כלבא בע"ה גרס אשא עי"ש.

אֶסוּבִּי (בל"ע صواب = das Zurechtlegen, Zurechtsetzen) ינוקא רב נחמן אסר ור' ששת שרי בר"ג דכל הכלים (שבת קכ"ג.), פי' כשנפלה ערלת הגרון של תינוק משימה החיה אצבעה בפיו ומסלקת אותה הערלה ופעמים שמקיא התינוק על כן הקשה לו והא אין עושין אפיקטפיזון. [אחי"ה ורש"י ז"ל פי' „להחליק סדר איבריו כשהוא נולד מתפרקים וצריך ליישבן". ובענין זה העתקנו המלה מל"ע. אבל רבינו דעת אחרת יש לו ומה שכתב רבינו היא דעת ר"ח ז"ל כנראה מדברי רא"ש בפי"ז סי' ג' שהביא דבריו אות באות שוים עם פי' של רבינו, וכן הביאו הטור א"ח ס"ס ש"ל. ור"ן לסוגי' כתב וז"ל: פר"ח ז"ל דאסוכי ינוקא היינו אסוקי גרמא דפומא דנפלי' לינוקי ומגביהין אותו ביד עכ"ל. וגירס' אסוכי אי' ברא"ש ורי"ף ור"ן ובכ"י א"פ של ש"ס (עיי' ד"ס שבת ק"מ:). ופי' המיוחס לרש"י ברי"ף הביאו דברי הערוך בזה"ל ואני הכותב מצאתי בערוך כשנופלת ערלת הגרון שקורין ליאט' בלעז משימה חיה וכ' עכ"ל. ונ"ל שכיון ללשון איטליא glottide, Halszäpfchen. ורמב"ם בהלכ' שבת פכ"א הל"א כתב: ואסר לדחוק כריסו של תינוק וכ' מ"מ זה לא מצאתי מבואר אא"א יהיה פירוש לאסוכי ינוקא שזכרו בכל הכלים עכ"ל. ואני מצאתי סעד לדבריו שבלש' ערבי סוך = سوك פי' דחק. ובענין שקלא וטרי' אליבא דהלכת' עיי' בהפלש"ב ערך אסובי. ואכ"מ להאריך יותר].

אַסְבּוּהָ[וּ] (או מל"ס אַסְבָּא פי' מוסר Züchtigung וממנו הפעל פי' יסרהו, או הוא אפעל מפעל נסב פי' יקבל המקלות lasset ihn nehmen Schläge) כופרי. פי' הכוהו במקלות שמכין בהן, זה בר"ג דבתולת נשאת (כתו' י'.). פ"א בחריות שמכין בהן. [אחי"ה כ"ה בכ"י ה"ב וכן מוכח מע' חבט א' שפי' שם רבינו מלת כופרי כפי' ני' כ"י זה בשם "פירוש. גאון" והוא רה"ג כנראה משט"מ לכתו' שם שהביא כן מליקוטי הגאונים בשם רה"ג].

*אֶסְגְּמוֹם עיי' ע' מסא ב', ועי' סגמוס.

*אסגנטרין (או בט"ס תחת אנגנטרין בל"י ἐγγενετής Eingeborener תושב ואזרח, או מל"ר Edler, Ausgezeichneter, signatus, signatorius) מדר' אסת"ר פ' ויהי באמרם: אלא שאני איסגנטירין של הקב"ה שכל השבטים נולדו בחוצה לארץ וזקני נולד בארץ ישראל וכ' נ"ל שהוא ל"י שרשמנו וצ"ל אנגנטרין והוא נולד בארץ, ועוד י"ל שהוא לש' רומי' וענינו מיוחס וראיה לזה ילק' אסתר רמז תתרנ"ד שסיים וכי איסגנטרין משתחוה להריוט.

אַסְד [1] (פי' בל"ע أسدة עצים מורכבים זה בתוך זה והוא רפסודות Floss) בזבין רפ"ג (מ"א) הזב והטהור שיש בו בספינה או באסדא. ובנגעים בפ' כל הבתים (י"ב, הל"א) בית בנוי בספינה או באסדא. [לפנינו אי' אסקריא וכ"ה בע' אסקריא אצל הגירס' אסדא. אבל נ"ל שם לתקן אסקדיא

[1]) כצ"ל בראש הערך וכ"ה בע' סדה ולא כגי' דפ"ע שגרסו אסדה שאם כן היאך נסדר אח"ז ע' אַסָד.

והיא אסכדיא של ירוש׳. ורע״ב לנגעי׳ הזכיר עוד גירס׳ אכסדיא וצ״ל אסכדיא]. פי׳ עצים מורכבים זה על זה שתי וערב [וצריך כאן להשלים כמו בע׳ סדה: כמו דובר] כדכתיב (מלכי׳ א׳, ה׳ כ״ג) ואני אשים דברות בים ומפור׳ עוד בע׳ סדה. (א״ב פי׳ אסדה. בל״ר [essedum, esseda] מין עגלה וקרון קל [1]). ותלמ׳ ירוש׳ (ברכו׳ פ״ד הל״ח ד״ח ע״ג עיי״ע סדה) מפור׳ היא אסדא היא אסכדיא (לפנינו בירו׳ ברי״ש) היא רפסודות ופי׳ אסכדיא [σχεδία] בל״י רפסודות). [אחי״ה פי׳ של ר״ב אין נ״ל אבל המלה כמו שרשמנו ל״ע וטעמה עצים מרכבים זה על זה כפי׳ רבינו והוא אסכדיא בל״י ורפסודות בל״מ מלש׳ ערבי׳ רמת = رمث עצים מרכבים זה אל זה. ורה״ג לסד״ט כ״ז פי׳ הך דנגעים ובאיסקדיא — בד׳ כאשר תיקנתי — יש שונים באסדה רפסודות ודוברות שבמקר׳ והוא אסדה וכ׳ ובטיית טיף [צ״ל טוף = طوف Floss] כגון מעבר דמה דספינה קטנה עכ״ל. ורמב״ם לזבים שם פי׳ ״אסדה בל״ע מעריה [צ״ל טאריה = طيارة Schnellsegler] והיא ספינה קטנה מאוד עוברים בה הנהר״].

אַסַד (בל״ם אֶסָדָא בל״ע اسادة = وسادة וממנו בל״ם בֶּסָדְיָא ובדרז״ל בט״ס בי סדיא (עיי״ע) פי׳ כסת שתחת מראשותיו (Kopfkissen פטר חמור [בנו״נ בר חמרא, בכ״י מ׳ חמרא; ובכ״י פ׳ ובב״נ אי׳ כגי׳ רבינו, עי׳ ד״ס ברכ׳ קנ״ד:] דקאי אאיסדן בחלומות דרבה בהרואה (ברכות נ״ו.). פי׳ כסת שתחת מראשותיו ומפור׳ עוד בע׳ סד [ג׳]. (א״ב תרג׳ מראשותיו, בראש׳ כ״ח, י״א, י״ג, איסדוהי) [אחי״ה וכן תרגם הפשיטה לבראשי׳ שם ולשמוא׳ א׳, י״ט, י״ג; כ״ו, י״א, י״ב; מלכי׳ א׳ י״ט, ו׳ ועיי׳ עוד ע׳ בי סדיא שצריך להיות ביסדיא].

* אַסְהֲדְתָּא (פי׳ עדות מפעל שהד ובל״ע شهد ובל״ם סַהֵד: מֵעיד וא״כ השֵׁם בר״ה של ערך (Zeugniss ברכו׳ י״ד: מאי אסהדתיה דרב חייא. תמור׳ י״ח: מאי אסהדותיה. יבמו׳ ס״ד: אסהדותיה דר׳ חייא.

*אָסוּ, אָסוּתָא (השם מפעל אַסִי, Heilung, Heil-mittel) ב״מ פ״ו. ואסו דרבי על ידו תהא; ב״ק פ״ה. כתו׳ נ׳. גיטי׳ ס״ז: ע׳. פ״ו. מאי אסותיה; שבת ק״י. ע״ז כ״ז: דלית ליה אסותא; תעני׳ כ׳: כי ה״ל מלתא דאסותא. והקבוץ ב״ב נ״ח: בראש כל אַסְוָון אנא חמר. ב״מ קי״ג: ידענא אסוותייהו. ויק״ר פל״ז אסוותך אכול מן אילין אתרוגין.

*אַסְוֵירוּס (Severus) ע״ז י׳. י׳: נדה מ״ה. עיי״ע אנטנינוס.

☞ אַסוּט (בל״ם אָסוּטְיָא, אָסוּטָא בל״י ἄσωτος liederlich, ausschweifend) תרג׳ סובא וזולל יורש (משלי כ״ג, כ״א) דרוי ואסיט [מתמסכן] פי׳ בל״י גרגרן. [אחי״ה לפנינו אי׳ אסיט ובפסוק כ׳ אסיטון וגי׳ נכונ׳ אסוט וכ״ה בתרג׳ פשיט׳ משלי ז׳, י״א; כ״ג, כ׳, כ״א].

☞ אִסְתַּבְלָ[א] עיי׳ ע׳ אצטבל.

*אִסְטַבְלָאט (פי׳ בל״ם אֶסְטַבְלָט ובל״ר stabulum, Stallung) במד׳ אסת״ר א׳, י״ב פי׳ ותמאן: קומוס (Oberster = comes) אסטבלאטי של בית אבא היית. פי׳ ראש וממונה על אורוות סוסים וכן נקרא בל״ר stabularius = Oberstallknecht עיי״ע אהורייר.

*אִיסְטִיב, אִסְטַבָּא, אִצְטַבָּא (פי׳ בל״ע مسطبة مصطبة מושב ומיסב מאבנים בגבוה של בנין (Altan, Estrade) עיי״ע אסטוא) ירו׳ ב״ב פ״ב י״ג: פני חד חליטר מן איסטיב לאיסטיב. שם ספ״ג די״ד: חלון שהוא פתוחה לאסטיב. ירו׳ עירו׳ פ״א די״ח: עושה איסטבה על פתח המבוי. עירובי׳ ס״ח. איצטבא ע״ג איצטבא. קידוש׳ ע׳. איצטבא דאמרי אינשי וכ׳. ש״ר פל״א כונה בימסאות ומרחצאות ואיצטבאות. פסחי׳ ס״ה: דמסגי אאיצטבי ועיי׳ עוד ע׳ אסטוא ב׳.

אִסְטֶגְיוֹת (פי׳ בל״י στέγη כמו תְגֵזּה, ובל״ר tectum גג Dach) בכלים בפ׳ תנור שחצצו (פ״ח מ״ט) ר׳ יהודה אומר אסטגיות רבן גמליאל אומ׳ אם יש לה ספיות. פי׳ אסטגיות כמו גג ולא גג ממש אלא כעין כיפה. [אחי״ה זה פירושו של רה״ג לסד״ט ד״ו אסטגיות גג כמין כיפה]. וי״א כעין קובה. פ״א אסטגיות (ולובין) [כ״ה בדפוסים ובכ״כ די״ג: וט״ס הוא וצ״ל וליזבז] ושפיות כוי״ז ענין אחד שהן שפות. [אחי״ה גי׳ פ״א היינו פי׳ אחר אי׳ רק בכ״י ה״ב. ובדפ״ע אי׳ פי׳. ועיי׳ ג״כ פי׳ רע״ב לכליי הנ״ל שכתב כב׳ פירושים. וראיה לפ״א של רבינו מירו׳ ספ״ב דע״ז דמ״ב. הן איסטיגיות הן ספיות. כ״ה גירס׳ אמי׳ דפ׳ זיטמי׳ ובשאר דפוסי׳ ובר״ש כליי שם בט״ס איסטיות. ועיי׳ עוד תוספתא כלים ב״ק פ״ו פורנא ה״ז טהורה . . . אם יש לה הליזביז טמאה . . . אם יש לה ספינאות וכולן שם אחד הן]. (א״ב פי׳ בל״י גג).

[1]) ממה שהוזכרה המלה אצל ספינה משמע שאין ענינה כפי ר״ב ועוד מלה רומיי הרשומה מורה על עגלה כבדה ודרכם של הלוחמים להשתמש בה.

אַסְטַגְנִין (פי׳ תוכנים וחוזי בככבים ,Sterndeuter Astrolog והשם מופשט **אַסְטַגְנִינוּת** Sternkunde, Astrologie ונגזר מן השם açtgh פי׳ בל׳ ארמניא כ ו כ ב) הסתכלתי באסטגנינות שלי . . צא מאסטגנינות שלך אין מזל לישראל, בסוף שבת [קנ״ו. ושם אי׳ איצטגנינות, אבל בכ״י מ׳ ובילק׳ לך לך רמז ע״ו הגיר׳ כרבינו. אבל גם רבינו ידע מהך גירס׳ בצ׳ עי׳ סוף הערך וע׳ אצטגנין]. עדין אסטגנינות של דוד עומדת בס״ג דנגמר הדין (סנהד׳ מ״ט.), ובס״ג דארבעה נדרים (ל״ב.) הסתכלתי במזל שלי (ואין לי אלא בן אחד על) [ט״ס וצ״ל כמו שגרס הב״ח ואין לי בן אחר אלא] ישמעאל אמר לו א ב ר ה ם! (לפנינו לי״) צא מאסטגנינות שלך אין מזל לישראל. פי׳ ענין מ ז ל הן. [אחי״ה דע מן אסתר aster, ἀστήρ בל״פ çtâre שפי׳ מ ז ל נגזר בל׳ ארמיניא א ס ט ג ואין ספק אצלי שממנה יצאה התיבה שלנו]. שמא יטעו אסטגניני פרעה בר״ג דברכות (ד׳. ושם ובילק׳ בא קפ״ו ובילק׳ תהלי׳ קי״ט רמז תתע״ו חסר). ובפ״ק דסוט׳ בגמ׳ וכן לענין הטוב׳ (י״ב:) המה מי מריבה (במדב׳ כ׳, י״ג) המה שראו אסטגניני פרעה וטעו [לפנינו אי׳ איצטגניני אבל בילק׳ חקת תשס״ד איסטגניני. וכן בסוט׳ ל״ו: אמרו איצטגניני פרעה וכ׳ וביל׳ מקץ קמ״ח אמרו אסטגנינון לפרעה] (בגמרא) [צ״ל ובגמ׳] דמי לנו גדול מיוסף (סוטה י״ג:) אל תקרא הורד (בראשי׳ ל״ט, א׳) אלא הוריד שהוריד אסטגניני פרעה מגדולתן [לפנינו בצ׳ אבל ביל׳ וישלח קמ״ה אי׳ איסטגניני]. פי׳ שביישן שלא ידעו לפתור החלום והוא ידע. [אחי״ה כן פירש״י ז״ל ג״כ] ובפ׳ אלו נאמרין בגמ׳ דששה שבטים (סוטה ל״ו:) אמרו אסטגנינין לפרעה עבד שלקחו רבו בכ׳ כסף תמשילהו עלינו. [אחי״ה ופירש״י בטוב טעם. אצטגנינות וצ״ל א צ ט ג נ י נ י: חכמים וחוזים בכוכבים ויודעים בחכמות המזלות עכ״ל. וזה מסכים למה שפירש רבינו כאן וגם למה שפירשתי בענין התיבה]. ובס״ג דהשותפין (ב״ב ט״ז:) אסטגנינות היתה לאברהם אבינו בלבו. ובר״ג דאמר להם הממונה (יומא כ״ח:) שאני אברהם דאסטגנינות גדולה היתה בלבו. פי׳ ח כ מ ת ה מ ז ל ו ת היתה לו והיה יודע לכוין השעות. אי נמי זקן ויושב בישיבה היה דאמר מר (יומ׳ שם, ולפנינו אי׳ אמ׳ רב חמא בר חנינא) מימיהם של אבותינו לא פסקה ישיבה מהן, כלומר זקנים ויושבים בישיבה ושכינה ביניהן, וי״ס שכתוב בהן אצטגניני. (א״ב תרג׳ ועצת נפתלים (איוב ה׳, י״ג) ומלכות אסתגננות) [אחי״ה לפנינו אי׳ אסטגנינוהי].

אִסְטַדְיָה, אִסְטַדְיָן, (=**אִצְטַדְיָן, אִצְטַדִינִין** פי׳ בל״ם **אֶסְטַדִיוֹן, אַסְטַדִין** בל״י σтάδιον, stadium ורו׳ הוא מדת ארץ באורך שש מאות פסיעות (עיי׳ היראדאט ב׳, קמ״ט) והוא מקום מיוחד לשחוק השוורים המנגחים ובני אדם מתאבקים עמהם) אין בונין עמהן בסילקי וגרדון אסטדיה בפ״ק דע״ז (ט״ז: ושם אי׳ גרדים איצטדיא ועיי׳ ע׳ גרדם א׳ וע׳ בם ב׳). פי׳ בית השחוקות נקראת אסטדיה ואסור לבנות עמהן לפי שהן שופכי דמים כמפורש בגמ׳ שלה. [אחי״ה כונת רבינו על ע״ז י״ח: אין הולכין לאיצטדינין מפני שהן שופכי דמים. כן גורס הפי׳ כ״י לר״ח לע״ז שתחת ידי (הושאל מידידי מהר״א בערלינער) ובלי כל ספק כן יהיה גורס רבינו. ולפנינו אי׳ בש״ס בבלי מפני מושב לצים. וכגי׳ ר״ח וערוך מוכח ג״כ מגמ׳ י ר ו ש ל מ י ע״ז פ״א הל״ז ד״מ. היושב באצטדין הרי זה שופך דמים]. ובפ׳ שור שנגח ד׳ וה׳ (ב״ק ל״ט.) שור האסטדין אין חיב מיתה שנא׳ (שמו׳ כ״א, כ״ח) כי יגח ולא שיגיחוהו. פי׳ שמגדלין אותה לקוביה ומלמדין אותה לנגח ויביאו שוורים אחרים וינגחו עמו, המנצח את חבירו לוקח התנאי שביניהן וכיון שילמדוהו ליגח אם הרג אדם אינו חיב מיתה. י״ס שכתוב כהן אצטדינין. [אחי״ה וכנ״ה בע״ז י״ח: ההולך לאצטדינין ולכרכום (circus). ובספרא אחרי פי״ג אי׳ קרקסאות והאסטדיות. ירו׳ עירו׳ פ״ה דכ״ב: את רואה את האצטדין כילו מליאה בתים. ובענין איצטדינין של ב״ב עיי׳ ע׳ אצטדינין ופי׳ של ר״ב שם]. (א״ב פי׳ בל״ר [ובל״י] מקומות מוכנים בנוים בהוצאה גדולה לרוץ אנשים ובהמות ולהתאבק שם בעלי זרוע לשמח העם ובעוד יום זה מכניסים שם פרים ומשסים בהם ופעמים הרבה מנגחים האנשים והורגים אותם). [אחי״ה וכעין זה פי׳ רבינו בעצמו בע׳ אצטגנין ופי׳ של ר״ב לפי זה ללא צורך הוא].

1 **אִסְטְוָה** (=אסתוונית בל״ם **אֶסְטְוָא** בל״י στοὰ Säulengang מן ל״ס **אֶסְטוּנָא** בל״ע اسطوانه, اصطوان בל״פ استون, ستون פי׳ עמוד Säule) בריש משנה דפסחי׳ (י״א:) על גג האסטוה. [אחי״ה בכ״י ערו׳ ו׳ ה׳. ל״ד ובעה״ק בחד וי״ו ובדפוסי׳ בשני וי״ו. וכגירס׳ רבינו על גג האסטוה אי׳ ג״כ במשניו׳ נאפולי ופיזרו, אבל במשניות שלפנינו ובירו׳ אי׳ על גג האיצטבא וכ״ה בכ״י מ׳ עיי׳ ד״ס פסחי׳ ט״ז, ובמשנ׳ של ש״ס בבלי גב]. אסטוה שבמרחץ בנדה בפ׳ האשה (נ״ט: ושם אי׳ האיצטבה). האסטוונית רשות היחיד לשבות בטהרות בפ׳ מקום (פ״ה, מ״י). אבל ים ובקעה והאסטוונית והכרמלית בריש שבת (ו׳. ושם אי׳ ואיסטוונית אבל שבת ו׳: והאיסטוונית ובכ״י מ׳ והאסטונית וברע״ב והאיסתונית עיי׳ ד״ס שבת ג׳:). אסטוה שלפני עמודים בראש שבת (ז׳. ושם אי׳ איצטבא),

האסטוונית אין בו משום מדיר גוים בפ' [י"ח] באהלות (מ"ט. ושם אי' האצטווניות. ורה"ג גרס כרבינו). פי' אסטוונית [ד]אהלות דומה לבקעה (באותה) [צ"ל כאותה] ששנינו אבל הים והבקעה והאסטוונית והכרמלית אינן לא רשות היחיד ולא רה"ר [אחי"ה הן הנה דברי רה"ג לסד"ט דכ"ה — וכנ"ה בירו' סוט' פ"ח דכ"ב ע"ג תנם (הלוחות) לאיסטווה. עיי' במ"ר פי"ב אלו שני עמודין של כסף שהיו עומדין לפניו כמין איסטווה. ובמד' שהש"ר פ' תורי אי' כמין אצטווין ועיי' ב"ב י"ד: — פסחי' י"ג: איסטוונית (גדולה, כ"ה בכ"י א"פ עיי' ד"ס פסחי' י"ח: ושם נוסחאות שונות) היתה נקראת סטיו לפנים מסטיו עיי"ע אבי. ועיי' סטיו או סטין לגיר' ערו' דפ"ר. תנחומ' משפטי' דמוסיות ומרחצאות ואסטווניות שבמדינה]. (א"ב פי' בל"י בנין כמו אהל מפולש מצדיו בנוי לטייל ולמכסה מזרם ושרב עיי"ע סטיו).

2 אִסְטְוָה (=אִצְטְוָה=אִצְטְבָה=אִסְטְבָה מענין ע' הקודם. ובכ"י ה"ב נכלל עמו בע' אחד ופירושו Altan, Erker וכ"ה בל"ם ועיי"ע איסטיב) בנה אצטוה ע"ג אצטוה בגמ' דכותל בפ' חלון (עירובי' ע"ז: ושם לפנינו איצטבא). אלא מעתה בנה אצטוה בי"ט דלא קא עביד אוהלא ה"נ דשרי בגמ' דאין מקיפין, בפ' המביא כדי יין (ביצה ל"ב: שם אי' איצטבא). רב שרי למיבני אקרפיטא ולמיבנא אסטוה בספ"ק דמשקין (מ"ק י': [ושם אי' רבא, וכ"ה בכ"י ערוך ה"ב וכ"ה בה"ג, אולם בכ"י מ' ובדי"ף ובראש רב וכ"ה בע' אקרפטא, אבל בע' סרק ב' ג"כ רבא וכ"ה בכ"י ע' אקרפטא ובדפוסי הערו' אקרפתא אבל בע' אקרפטא בט'; ודפ"ר אסטוה ובע' אקרפטא אצטוה ובמ"ק איצטבא]. דמסגו אאסטבא בס"פ תמיד (ס"ה: [ושם בצ' וכ"נ מפירושו של ר"ח דק"ז]. דעבוד מעשה אצטבא בר"ג (דהביאו לו) [צ"ל דהוציאו לו] (יומא מ"ט.). היכי אזלי דמסגו אאצטבי בגמ' דקיבל, בכל הפסולין בזבחים (ל"ה. [ושם אי' אזלי אאיצטבא ורבינו גרס כגירס' דתמיד הנ"ל]. פי' [כמו] אסטוה שלפני עמודים (שבת ז'.) [עיי"ע שלפני זה] מקום צר באמה וגבוה כ"ד כ"ה טפחים וכן עושין בפני כל החניות. והוא סטיו [כ"ה בדפוסי'; ובדפ"ר סטין וצ"ל אסטוה וכ"ה בל"ם [Erker, wohin man sich hinaussetzt] והוא אקרפיטא [Vorsprung am Gebäude, gemauerte Anhöhe, crepido, κρηπίς] ופעמים עושין אותה לישיבת בני אדם. [אחי"ה ובזה הענין נשתמשת המלה הסורית שרשמנו ושוה עם מלת סורית אֶסְטְוִין והיא היא סטין של דפ"ר ואסטונא של תרג' שהזכיר ר"ב. ומה שפי' רבינו וכן עושין בפני כל החנוית כיון למלת ערבי' שרשמנו בע' איסטיב ר"ל مسطبة مصطبة שכך טעמו]. פי' דעבוד מעשה אסטוא כולן עומדין בשורה כאסטוה זה מושיט לזה וזה מושיט לזה. וי"ם שכתוב בהן אצטוה. [אחי"ה וכענין זה פי' ר' אליקום ז"ל דכתיב ויזרקו הכהנים ולא כתיב ויוליכו ויזרקו הכהנים אלמא דלא אצטריך כהן להולכה דעבוד מעשה אצטבא שכשם שסטיו עומד לפנים מסטיו כך עמדו הכהנים בשורה ממקום השחיט' ועד המזבח ונתנו זה לזה וכ' עיי' ד"ס יומ' ס"ו. הער' ח'.] (א"ב תרג' והנה המלך עומד על העמוד (מלכי' ב' י"א, י"ד, עיי' כ"ג, ג'; ובד"ה ב' ל"ד, ל"א אי' עָמְדוֹ) על אסטונה). [אחי"ה וכנ"ה בירו' סוכ' פ"ה, דנ"ה, דיפלי איסטבא והוא כמו איסטוא στοά או תחת איסטונא שהוראתה בשתי פעמים עמוד עיי"ע סטין וע' אסטיו ובאמת בבלי סוכ' אי' דיופלוסטון עיי' ערכו ור"ב שם. ובענין הראשון מקום גבוה בראש הבנין נמצ' התיבה בירו' שבת פ"א ד"ב ע"ד איסטווה ואסקופה, וגם המפרש הגדול רש"י ז"ל פי' איצטבא כסא של בנין אבנים (ביצ' שם) או בנין אבנים (מ"ק פסחי' שם; ובכ"י מ"ק אי' ברש"י תחת בנין אבני': כסא אבנים עיי' ד"ס שם י"ד:) אבל בשבת שם פי' שהיו עומדים ברחבה ותולין בהם התגרים פרגמטיא וגם איצטבאות היו לפניהם לישב שם התגרים" וזה מסכים עם פי' של רבינו דלעיל, ובמסכת שבת כמה פעמים נשתמש רש"י בפי' של רבינו].

* 3 אִסְטְוָוא (Gewebe, Decke ἱστίον) בירו' מ"ש פ"ד דנ"ה: איסטווא דההוא גברא אי' ביה תרי עשר מרקען פי' בל"י מסכה.

* אִסְטוּ (בל"ר iste פי' הוּא Jener) בירו' שביעית פ"ד הל"ב דל"ה. (עיי' ירו' סנהד' פ"ג הל"ו דכ"א:) בראשונה כשהיתה המלכות אונסת הורי ר' ינאי שיהו חורשין חרישה ראשונה (חד משמר הוה אני עבר ט"ם וצ"ל כירו' סנהד' חד משומד הוה איעבר בשמיטתא (לפי גירס' אמית' סנהד' דפ' זיטאמ') חמיתון (דמיין) [צ"ל כירו' סנה' רמיין] קובעתה אמר לון האסטו שרא לכון מירדי (ירו' סנה' שרה מררה!) שרא לכון (דמיין) [צ"ל כירו' סנה' מרמי] קובעת, ובירו' דפ' זיטאמ' יותר נכון הנוסח האיסטו. המפרשים נלאו לפרש המאמר הקשה ולא עלה בידם. ובעל כ"כ נקד אֵסְטִי ופי' השנה הזאת בל"י וכיון על מלה ςεσήτ וטעם בלי מלח הוא. אבל אמת תורה דרכה שהיא מלה רומי' שרשמנו וטעמה

הוא בה"א השאלה, כלומר המשוטר שראה שחורשין בשביעית מטעם היתר של ר' ינאי (שמוכרחים היו לפרוע מנת המלך אף בשביעית) שאל הָאִיסְטוּ פי' הֲזֶה ר"ל ר' ינאי שהתיר לכם לחרוש ההתיר לכם בשמטה ג"כ לסדר ולתקן השבלים לכרי ולעשות עמרים? — קובעתה כמו המעמר לכובעות פיאה פ"ה מ"ח עיי"ע כבע. ופי' מתוק מדבש הזה קבלנו מאדוננו רבינו הגאון מהרז"ף זצ"ל ועיי' מ"ע כרך ט"ו דשצ"ה.

אִסְטַטִיבָה (פי' בל"ר stativa (castra) Standlager, Ausruhort) ב"ר פר' ויכלו השמים (ספ"י) בשר ודם שהוא עושה אסטאטיבה אינו נותן דונטיבה פי' בל"ר בנינים מוכנים לאנשי המלחמה בזמן שהם שוקטים ופי' דונטיבה [donativa] בל"ר מתנות). [אחי"ה רבינו הביאו ופירשו בע' דנטיב ובע' סטטיבה ולא כמו שאי' בדפ' אמש' סטטיאה. והמלה רומי' מורגלה בכתבי רומיים עיי' ליויאוס פל"ז, כ"ג, ל"ג וכיוצא בזה].

* אִסְטַטְיָא (בל"ר statio Aufenthalt, Station,) פסיקת' רבתי ותאמר ציון לא עשה אסטטיא בכל א"י. ושם עשה אסטטיא פי' מקום מנוחה ועמידה.

אִסְטַטְיוֹן (לדעת רבינו עמידה ומושב בל"ס אֶסְטַטְיוֹנָא בל"ר statio der Aufenthalt, das Verharren) בב"ר פס"ז (ס"ו) ויתן לך: השולמית (שה"ש ז', א') אומה שהיא משלמת אסטטיונו של ענלם הן הן בעה"ז הן הן בעה"ב. פי' משלמת עמידתו של עולם כלומ' שהן קיימין בעה"ז ולעה"ב ולש' לעז הוא אסטציאו [it. stazio ובעה"ק איסטסיאן. ובכ"י ה"ב אצטנציאו וזה יוכל להיות Bestand, it. costanza כלומ' קיום, ודע דנוסח בר' אישטטיונה, אבל בילק' שה"ש ז'; א' בשם ב"ר גרס כרבינו אסטטיונו של עולם ובב"ר עם פי' יפ"ת אי' אשטטיונו. אבל הנוסח היותר נכון בשהש"ר ז', א', אי' איסטטיונרון של עולם (דפ' אמשטר') ופי' בל"ר stationarii = (Posten, Soldaten die auf P. ausgestellt sind) צופים שעמדו על המצפה עיי"ע סטטיונר. אבל גם מלת סטטיאה statio טעמה בל"ר מצפה.] (א"ב וכן בל"ר).

* אִסְטָיו (= סטיו בל"י στοά Säulengang) ירו' סוכ' פ"ה דנ"ה. אסטיו לפנים מסטיו היתה. וכ"ה בירו' תעני' פ"ג דס"ו ע"ד ובפסחי' י"ג: ותוספתא סוכ' פ"ד גרס סטיו לפנים מסטיו.

* אִיסְטַיָּא (E. N. einer Pers.) ירו' יבמו' פ"א ד"ב ע"ג יצחק בר איסטייא א"ר שב"ל בעי וכ'.

(אסטיוט) [1] אִסְטְוִיט, אִסְטְוִים (מלש' צינד thwish מפחד sich fürchten עיי' יוסטי צינדליקסיקאן צד קמ"א, קמ"ב) בס"ג דאין בין המודר הנאה (נדרי' מ"א.) מטא תותירא אסטוים שדיא [2] [כ"ה גירס' כ"י ה"ב וכ"י ל"ד ו"ו אסטויט ובש"ס אסתיוט. ונוסח הדפוסים בערו' אסטיוט ט"ס]. פי' תותירא גשר אסטוים לשון הסיט ול' לעז הוא אֶסַיְיטַרֵי [וכ"ה בע' סט א' לפי כ"י וד"ר והוא לש' איטלי' esagitare, beunruhigen] פי' פָחַד ונבהל. [אחי"ה ובע' גדרון פי' רבינו אסטטם או איסטויט לפי כ"י ה"ב ול"ד ו"ו נזדעזע והיא היא ודעת שפתיו ברר מללו כי המלה בעצמה ותומה ל"פ ישנה כשרשמנו. והשם סְוֵיטַא יומ' כ"ב: ילק' שמואל ב' י"ג (עיי"ע סיט א') הוא ג"כ ל"פ thwâesha פי' פחד, או dwâetha עיי' בפי' של רא"ש שמראה על יומ' כ"ב: חזא סיוטא וצ"ל סויטא. וגם רש"י ז"ל פי' איסתויט: נתפחדה. ועיי' עוד ע' אסתקר, וע' סוי].

* אֲסַטְיוֹן (שם הפרטי) ב"מ פ"ו: גוריון בן אסטיון בשם רב.

* אִסְטְיוֹת ט"ס תחת אסטגיות עי"ש.

אִסְטַכְטוֹן (בל"ס אֶסְטַקְטָא בל"פ اصطفی בלי ספק משובש מן اصطقی ונעתק מל"י στακτή שמן המור Myrhenöl, Zimmtöl) ויק"ר פר' ואם כהן המשיח יחטא (פ"ה) וראשית שמנים ימשחו (עמוס ו', ו') זה שמן אסטכטון פי' בל"י שמן המור). [אחי"ה לפנינו אי' אסטקטון והביאו רבינו בע' ובגירס' אסתקטון וגם אי' סטכת עיי' שם. ובמד"ר פ"י שמן אנטכנון וילק' עמוס רמז תקמ"ה בשם ויק"ר אנטכנין ובשהש"ר פ' אתי מלבנון שמן אפיקסנין וכולם צ"ל אסטכטון או אסטקטון. ושבעים זקנים תרגמו לוט (בראשי' ל"ז, כ"ה; מ"ג, י"א); נטף (שמו' ל', ל"ד); מור (שה"ש א', י"ב) בתיבת: στακτή [3]].

אִסְטְבִיוֹן [4] (בל"י στίχιον, στοιχή; בל"ר stica stigia מין מלבוש עליון eine Art Tunik, Oberkleid) בב"ר פר' והנחש היה ערום

[1]) כ"ה בדפ"ע אבל בכ"י באמצע הע' אסטויט וכצ"ל בראש הע'. [2]) כ"ה בכ"י ה"ב ודפ"ר אבל בשדפ"ע שריא אמנם הנכון בע' גדרון. [3]) עיי' דיאסקארידים די קנ"ד; תיאפרסטוס על הצמחי' ה', ד', ב'; פליניאוס י"ב, ל"ה; י"ג, ב'. [4]) עיי'

(פי"ט) ויעשו להם חגרת (בראש' ג', ז') אסטכיון גולין [1]) סדינים כשם שעושין לאיש כן עושין לאשה צלצולין קולוסין סככים. [אחי"ה וכן הביא רבינו התיבה בע' גל ו' לפי כ"י ו"ו ל"ד ה"ב ודפ"ר וכשאר דפוסי' ט"ס אסטריון. ובל"ר ויוני טעם המל' כתונת ונקרא כן כתונת של כומרים נוצריים ועיי' ג"כ ערך הבא].

* (איסטרכין) אִיסְטְכַרְיָן (פי' בל"י στοιχάριον בל"ר στιχάριον מן stoecharium (Tunik, weisser Chorrock לזה הוראת ערך הקודם בירו' ב"ק פ"י הל"א ד"ז ע"ג והוה עביד ליה חדא (איסטרכין וכדפ' זיטאמ' איסטדכין) [וצ"ל איסטכרין] מן חד עמר וכ'. פי' מין לבוש עליון ואין בינו ובין ע' הקדם הבדל.

אִסְטוּלֵי (פי' בל"י στήλη וכן בל"ר stela, stele מצבת אבן Denksäule mit Inschrif- ten, Verträgen beschrieben) בב"ר פע"ה (ע"ד) בסמך וישלח יעקב: בשעה ששלח דוד את יואב לארם נהרים ולארם צובה (שמואי' ב', י', ז') פגע באדומיים בקש לזנבן הוציאו לו אסטליאות שלהן רב לכם סוב את ההר הזה (דברי' ב', ג') וג' פגע במואבים בקש לזנבן הוציאו את אסטליות שלהן אל תצר את מואב (שם פסוק ט'). [אחי"ה לפנינו ובילק' שמוא' רמז קמ"ז אי' אפיסטולי כי"ם של רבינו]. ובהגדת ילמדנו בפסוק רב לכם [בתנחומ' לית' ועיי' עוד ע' פסטל שהביא רבינו הך ילמדנו בני' אפיסטולין לפי גירס' דפ"ר, ובכ"י ק"ט פסטולין] כתוב כל זה הענין. ובפ' בצר לך (דברי' ד', ז' בתנחומ' לי') ועשה אסטולי וכתוב עליה אם יעלה העם הזה לעשות זבחים בבית ה' בירושלם (מ"א י"ב כ"ז) וי"ם שכתוב בהן אפסטולי [Schriften [Urkunden ἐπιστολή, epistola והוא העיקר ול' לעז קורין לכתבים אפישטולי [בלאי"ט epistola, pistola]. (א"ב פי' בל"י ורו' מצבת אבן נצבת לעדה וכתובים בה דברי ברית שלום או צווי המלך או דבר אחר. וגיר' זאת יותר נכונה מגי' אפיסטולי). [אחי"ה והדין עם ר"ב וראיה מבמד"ר פכ"ג העמד להם אסטליות מכוננות לערי מקלט שיהא יודע לילך לשם ובכל אסטליות רשום עליה וכ' ועוד ירו' סוט' פ"ז הל"ה דכ"א ע"ד (עיי' תוספו' סוט' ל"ה: ד"ה שלשה) שלשה מיני אבנים הם . . ואיסטליות שנתן להם משה. הרי שמין מצבת אבן הוא וכן תרגמו ע' זקנים מצבה, מצבת (בראש' כ"ח, י"ח. כ"ב; ל"א, י"ג; ל"ה, י"ד), נציב (שם י"ט, כ"ו). והמכתב על מצבת אבן לזכור דורות נקרא στηλογραφία ובמלה זאת תרגמו ע' זקני' מכתב (תהלי' ט"ו, א'; נ"ח א'; נ"ו, א'). ובע' אֲרָךְ גרס רבינו הקיבוץ איסטלים].

אִסְטְלִית (אִסְטְלָא, אִצְטְלִית, אִצְטְלֵי, בל"ם אֲסְטְלָא בל"י στολή, στολίς בל"ר stola לבוש ארוך (Faltenreiches Kleid, Mantel ביומ' בפ' בא לו (פ"ז מ"א דס"ח:) ואם לאו קורא באסטלית לבן משלו [לפנינו אי' באצטלית אבל בירו' וכן בכ"י א"פ עיי' ד"ס יומ' צ"ח. אית' באיסטלית]. ובפ' מי שאחזו (גיטי' ע"ד.) א"ר שב"ג מעשה בצידן באחד שא' לאשתו ה"ז גיטך על מנת שתתני לי אסטלתי ואבדה אסטליתו [לפנינו ובירו' במשנ' פ"ז הל"ה ובגמ' שם דמ"ט. אי' איצט']. אסטלא דמילתא בר"ג דנגמר הדין (סנהד' מ"ד.) וארא בשלל אדרת שנער (יהוש' ז', כ"א) ר' אסי אמ' אסטלא דמילתא [ושם ובילק' יהוש' ז' איצטל']. כל ישראל ראויין לאותה אסטלא בגמ' דולא את הלוף במפנין (שבת קכ"ח). י"ם שכתוב בהן אצטלא. [אחי"ה וכג"ה בשבת שם ובכ"י א"פ איצטלית. ושם איצטלא בת מאה מנה. ב"מ י"ז. אותה איצטלא. מ"ק כ"ח: איצטלא דמילתא עיי' ע' שיול. והקבוץ: ירו' ברכו פ"ג ד"ו ע"ד דרקק איצטלין. ירו' שקלי' פ"ג דמ"ז ע"ג אצטלי של זהב (ובתוספ' שקליי פ"ב אסטראות של זהב והוא ל"ם אֶסְטְרָא לבוש תחתון] מ"ק כ"ד. תליסר אצטלי מילתא. ירו' סנהד' פ"י כ"ט: אסטלון ולבושין. קהל"ר פ' שלח אצטלוון דלבושין]. תרג' ירו' שמלה. ויקח שם ויפת את השמלה (בראש' ט', כ"ג וכן תרג' חליפות שם מ"ה, כ"ב) ואהב גר לתת לו לחם ושמלה (דברי' י', י"ח), אדרת שנער (יהוש' ז', כ"א) תרג' אצטלי בבלאי. [אחי"ה כ"ה דפ"ר וכ"י ו"ו, ל"ד ב"ר ובדפוסי' אחרי' בבלאה וכ"ה ברש"י ורד"ק יהוש' שם. ובתרג' שלפנינו בבלי]. (א"ב פי' בל"י ורומי מין לבוש ובפרט מן המיוחד לנשים ונעתק ללבוש אנשים). [אחי"ה אולי מטעם זה שנינו ביומ' הנ"ל באסטלית לבן ולא לבנה להגיד שהוא בגד שמשתמש בו זכר ר"ל כהן].

* אִיסְטִילִין (מל"ר stilus, spitziges Eisen, Spitzpfahl) מדר' שמואל פי"א ד"ה ויהי

עמ"י אמצי' של מיורסיאוס צד תקל"ט ועמר של דוק"נ ערך stica ועיי' עוד מלבושי היהודים להחכם ברילל צד נ"ז. ויפה שיער בפתרון המלה כבר בעל כ"כ. והחכ' בוקסט' טעה במראה מקומו' וגם גי' שהביא שם איסטדכין ט"ס הוא וצ"ל איסטרוין של דפוסי ערוך בע' הבא אח"ז. [1]) עיי"ע גל ו' ומ"ש. וכגי' הפנים אי' בכ"י ערוך אבל ברפ"ע אי' הגלינים.

בהזכירו וכ' א"ר יהושע בר ר' נחמיה הכן לא הוה לי ממחינון חמשה טופרין או חמשה איסטילין אלא מפרקת שבורה על הארון. ולא ראיתי מי שפירשו ומקום הניחו לי. באור המלה כמו שאמרנו כל דבר חדוד כגון אבן, ברזל וכדומ' ושיעורו חמשה צפרנים או כלי ברזל חדודים לא יכלו להכות את עלי בחזקה כל כך שימות במהרה אבל שמועה רעה על הלקח ארון ה' הסבה מיתתו פתאם. והזכיר זאת בעל המאמר מתוך שבחו עיי' פי' של רלב"ג לשמוא' ד', י"ח.

* אסטליסטקין ט"ס תחת אסכוליסטקין עיי' ע' אסקולוסטיכא.

אִסְטָמָא (פי' בל"ס אֲסְטָמָא ובל"י στόμωμα עשת ברזל מוצק Stahl) שינה בעמוד השחר כאסטמא לפרזלא יציאה בעמוד השחר כאסטמא לפרזלא בגמ' דלא יקל בפ' הרואה (ברכו' ס"ב:), פי' אסטמא הוא דבר שבו מצפין את פי הקרדומות ומרופסל [כ"ה בכ"י וד"ר, ושאר דפ' ומר (ופסל!] כדי שיהא חד וחזק ובלע"ז שמו אַצִירו [פי' בלאי"ט acciáro = Stahl]. ולפי ששינת שחרית נעימה מאוד כללוה (אבו' ג', י"ד) עם דברים שמוציאין את האדם מן העולם ודאי דרך ארץ שלא ללמד אדם את עצמו בכך אבל בעמוד השחר מותר.[1] [ובעל מגן אבות רשב"צ דוראן הביא הך פי' של רבינו באבו' שם]. ואותו (הנשבר) [נ"ל לתקן שלא נשבר] מהרה בל' לעז אצירו ובל"י קורין אצטוממא. וי"א לשי' מקרא נקרא ברזל עשות (יחזקי כ"ז, י"ט), וי"ס שכתוב בהן כאצטמא ויש שכתוב בהן כצטמא בלא א'. [אחי"ה ובכ"י פ' אי' כסטומא ד"ס ברכ' קפ"א: ובב"נ דל"ט. כיסטומא].

אִסְטֶמָא (בל"ס استام בל"י στέμμα בל"ר stemma מין עטרת ותכשיט של ראש, Kopfbinde (Kranz ums Haupt ג' דברים נאמרו באסטמא אין בהן משום כלאים דלא אריג הוא אלמה נעשית מצמר ופשתים, ואינו מטמא בנגעים דלא שתי וערב הוא, ואין יוצאין בה בשבת כיון דלא אגידא בה חיישינן דלמא נפלה ואתי לאתויי. ופי' אסטמא מין תכשיט לא של כסף ולא של זהב הוא אלא של מיני צבעונים ואבנים טובות ומרגליות קבועות בה. [אחי"ה ותוס' שבת שם ד"ה ואין הביאו בשם הערוך הנוסח פי' איסטמא חתיכה של בגד מוזהב וקבועין בה אבנים טובות ומרגליות] ומטילה אותה על ראשה, כר"ג דבמה אשה [נ"ז. עיי' ירו' שבת פ"ד ד"ז ע"ד, תוספתא שבת פ"ה] וי"ס שכתוב בהן אצטמא. [אחי"ה וכ"ה בכ"י מ' ובריי"ף, ובכ"י א"פ איצטומא, איצטימא; בבבלי ובירו' איסטמא; בתוספ' שבת שם ובתוספ' כלאים פ"ה אסטמא. ובשבת שם מקשנין מאי איסטמא.. ביזיוני (ובכ"י א"פ בזייני עיי' ד"ס שבת ד"ס:) מאי ביזיוני . . כליא פרוחי (ובכ"י מ' בלייא פריחי וט"ס הוא ובכ' גרס ג"כ רבינו בע' כל ב' עי"ש). וביזייני או בזייני (= אפוזייני כ"י מ' שם עיי' ע' אפזייני) הוא ל"פ پيشانى פי' חוט רחב שקושרין הנשים על מצחן עיי' אב א'. וכליא פרוחי ג"כ בל"פ كلاه כמין כיפה כובע של נשים לכסות בו השער ופרוחי ל"פ فرخاك השערות שיוצאין לחוץ מן קישור מצנפתה ועיי' פי' רש"י שעולה יפה עם מה שפירשנו. ודעת רבינו בע' כל ב' והיא ג"כ דעת הרי"ף ורא"ש עי"ש קשה להולמה. וריב"א פי' בתוספ' שבת שם „דאיסטמא דבר קשה" ושגגה באה לידו שהחליף התיבה עם אִסְטָמָא של ע' הקדם]. (א"ב כן נקרא תכשיט של ראש בל"י).

אִסְטוּמַכָא (פי' בל"י ורו' στόμαχος, stomachus, בל"ס אֶסְטוּמְכָא פי' הכרם, Magen, Magenmund אבל עיי' בסוף הערך) אסטומכא דלבא בגמ' דמתרפאין בפ' אין מעמידין (ע"ז כ"ט.). ובגמ' דכרם באלו טרפות (חולי' נ':) אי זה הכרם הפנימית איסטומכא דכרם בלעז אסטומכו [בלאי"ט stomaco ורש"י פי' בחולי' וז"ל אני שמעתי איסתומכא בלעז ואיני יודע מה. ובלתי ספק מספר הערוך בא לידו זה עיי' תולי' ר' נתן מהגשי"ר—בבה"ע תקי"ץ ד"נ הער' ס'—ועל כל פנים לשון איני יודע קשה להבין מתוך שקרב לזה גם בל' צרפת estomac וגם מויק"ר וקהל"ר, עיי' לקמן, נראה בעליל טעם המלה]. (א"ב פי' בל"י ורומי פי הכרם לבדו ונעתקה מלה זו לפעמים לכל הכרם ויען כי רופאים הקדמונים היו קוראים לפי הכרם לב כי בחליו יפוג ויתעלף הלב אמרו חכמינו לפי הכרם אסטומכא דלבא וכן אמרו חולשא דלבא (ערובי כ"ט: עי' ברכו' כ"ח: תעני' ז'.) ויוקרא דלבא (גיטי' ס"ט:) לחלישות ולכבדות פי הכרם). [אחי"ה אמת הדבר כי אסטומכא פי כרם וכן נראה מויק"ר פ"ג . . יצא מאכלה ממנה מפומא לוושטא מוושטא לאיסטומכא מאיסטומכא להמסיסא מהמסיסא לבית כסיא וכ', ובקהל"ר פ' החכמה אי' מקיבתא לאסטומכא ומאסטומכא לכרוכא קטינא וכ' עיי"ע כרוכה א', וע' פטטרכה. אבל מה שאמר ר"ב מענין אסטומכא דלבא אע"ג שהוא היה רופא מומחה לא נוכל להסכים עמו שאסטומכא של ע"ז

---

[1] עיי"ע שן ו' במו"ע שפי' בענין אחר.

בנכון אסתומכא צריך לְהִכתב כאי' בש"ס והיא מלה יוני' ἀσθματικος Athembeschwerde, כובד ויוקר הנשימה וזה אונקלי (עיי' ערכו) שדברנו בו לעיל. ואם לדקדק היה צריך להסדיר המלה בע' מיוחד אבל מה אעשה כי גם בפי' כ"י לר"ח לע"ז אי' וז"ל: אסטומכא דליבא פי' אסטומכא בל"ע אל מעדה עכ"ל. והוא معده פי' כרס].

אִסְטוּמַכְּרִיא (פי' בל"י στομαχοκηρία, στομα-κηρία, Magenbinde כי תכשיטי בתי נפש נקשרין לפי הכרס) (ובמה אשה, כ"ה בד"ר ובשאי' דפוסי' גם זה חסר וצ"ל) בירוש' בפ' במה אשה (פ"ו הל"ד ד"ח: ושם אי' בט"ס אסטו מוכריא) ובתי הנפש (ישעי' ג', כ') תרגי' עקילס אסטומכריא [כ"ה בכ"י ו"ו, ל"ד ב"ר ה"ב וד"ר, ובדפוסי' חסר ר'] דבר שניתן על בת הנפש. [אחי"ה כ"ה בירו' ודפ"ר, ושאר דפוסי' בית. ועה"ק מגמגם בלשונו שגרס תרגום! ירו' ובתי הנפש עיקולס אסטומכי דבר שנותן על בית הנפש! ודע שבקובץ תרגם של עקילס לא נמצא העתקה זו אבל לפ"ד היא מלה שרשמנו וטעמה קישור על הלב שבתי הנפש כנגד הלב נתלו עיי' רש"י ורד"ק שם וכן העידו חכמי העמים ראה געזעניאוס פי' ישעיה ח"א רי"א, ומהמשך והקשרים ובתי הנפש של פסוק נשמע ג"כ שבתי הנפש ע"י קשרים היה אגודות, וזה טעם אסטומכריא].

אֶסְטְמְמִיתַיָה (צ"ל אֶסְטְתְמַתְיָה לדעת רבינו ענין חותם, ולפע"ד היא כתיבה אחרת תחת אשמדאי בל' צינד Aêshmadâo פי' שם שד אחד) בס"ב דבמה אשה (ס"ז.) בשם מוריגז ומוריפת ואסטממתיה. נראין הדברים ענין חותם כמו האי סיטומתא דקניא (ב"מ ע"ד.). [אחי"ה וקרב לגירס' זו אי' בכ"י א"פ בשם מרגיז מוריפת ואיסטתמתיה ובכ"י מ' בשם מוריגן [צ"ל מוריגז כמו בכ"י ו"ו ל"ד ב"ר ודפ"ר של ערוך] ומוריפת ואיסתמי טייתי; ובדפ' ויני' שונצ' ר"פ ור"צ אי' ואיסטמא. ולפנינו בשבי' גירס' הדפוסים כך היא: כשמגז מריגז ואיסטמאה. ואשתומם כשעה חדא היאך יוכל רבינו לפרש התיבה בסיטומתא שהיא טבעת החתימה והלא כל השמות שנמנו כאן שמות של שדים הן ולחש הוא. וכן פירש"י ז"ל. ובאשר מעטים דרשו במופלא כזה אמרתי להציג פה כל המאמר ולפרש הלחש וז"ל: לשידא לימא הכי הוית דפקיק דפקיק הוית ליטא תבור ומשומת בר טיט בר טמא בר טינא כשמגז מריגז ואיסטמאה. פי' כנגד השדים יאמר הלחש מקולל ונשבר ומנודה יהיו השמות בר טיט צ"ל נזיט = Nasatya = ناکایت = [1] Naoghaithya; בר טַמָה Çaeni; כַּשְׁמָגְז Chaschmogs Asmogs Ashemaogha; מַרַגְיז = Marakaêça [2] die zum Tod Führende; מוריפת [בדפ' הש"ס חסר] Mrava [3] ein weiblicher Dämon; אֶסְטְתְמַתְיָה (כמו אשמדאי) Aêshmadâo. ואשמדאי נקרא בל"פ חדשה כשם خشم ואולי ת' בשם בתחילת הלחש לגירס' רבינו וכ"י צ"ל כשם, אבל נוסח הדפוס נראה יותר. ואין להאריך באשר הרחבתי דבורי בספרי על המלאכים ושדים צד צ'. ולחש הזה בא לחז"ל מהפרסיים וכעין לחש זה נמצא אצל פרסיים [4]].

*אַסְטַן לש' פר' גמורה היא آستانه (Begräbnissplatz במסכ' שמחות פי"ג המוציא (ר"ל עצמות המת) בכוך הן באסטן לא יזיזם ממקומן. פי' מקום שמקברין את המתים בפרט גדולים וחשובים נקרא בל"פ אסטנה או אסטן, וגם מלת כוך (עיי' ערכו) ל"פ کوخ בית שאין לו חלונות. וראיה שאסטן בית הקבורה מכובדת היא ממה שבא אח"כ בשמחו' שם . . . אין מפנין . . . ממקום מכובד למקום ביזוי.

* אַסִיטוֹן ט"ס תחת אמיינטון עי"ש.

* אסטנדרא עיי"ע אסתנדרא.

* אִסְטְגִינוּתְיָא (אם לא משובש הוא במקום אסטפנינותא אז תתכן להיות מל"י ἄστυλις, στέλις צומח הנקרא Mistel) ירו' חלה פ"ד ד"ס. תורמין מעלי איסתפניני על האיסתפניני . . אינשי מתקנה איסטגינותיא אולי ט"ס תחת איסתפניני או אסטפניני (עיי' ערכו) שמדבר בה מקודם. וי"ל עוד שהיא מלה יוני' שרשמנו ואות ל' ונ' מתחלפות.

☞ אַסְטְנִים (schwach, kraftlos) תרג' מאנה לנגוע נפשי (איוב ו', ז') סריבת למקרב נפשי הינון עבדין אסטנים כמו אסתנים (עי"ש).

אִסַטִים (פי' בל"ם אסאטים, בל"י ורו' ἰσάτις isatis (tinctoria) עשב של צבעים Waid

[1]) עיי' שפיעגעל בהקדמוניות הפרסיות ח"ב, קכ"ט וספרי על המלאכים ושדים ס'. [2]) יוסטי צינדליקסיקי צד ר"ל. [3]) שם רל"ו, ושידה נקבה היא אצל הפרסיים וב"ל כי יען זה תבא גם כאן תי"ו בסוף המלה להוראת מין נקבה. [4]) עיי' שפיעגעל הקדמה לכתבי הקבלה של פרסיים ח"ב קס"ז.

Farbepflanze) וקוצה בשביעית בפ׳ כלל גדול (פ״ז מ״א) [ובירו׳ בגמ׳ שם דל״ז: אי׳ אסטים ובתוספתא שביעי׳. פ״ה סטין ובשניהם צ״ל אסטים עיי׳ הגהות הגר״א שם]. ובר״ג דכלל גדול אמרו בשבת (ס״ח.) ובפ׳ אר״ע בשבת (צ׳.) ובגמ׳ דנתן צמר בהגוזל עצים (ב״ק ק״א:) ובגמ׳ דו׳ דברים במקום שנהגו (פסחי׳ נ״ו:) ובגמ׳ בא סימן (נדה נ׳. רק בדפ״ר נסמן ובשא׳ דפו׳ חסר הך ציון). וי״ס שכתוב בהן סטים. [אחי״ה כ״ה בדפוסי׳ בש״ס אבל בכ״י אקספ׳ בשבת ס״ח. איסטים ופאה (עיי׳ ד״ס שם ע״ד:) וכ״ה במשניות מגיל׳ ד׳, ז׳ אסטים ופואה ובגמ׳ שם כ״ד: סטים; ופואה חסר ובכלאי׳ ב׳, ה׳ אסטס. וכן כמה פעמים סטים בט״ס תחת סטים ועוד אי׳ סטי׳ עיי׳ ד״ס שבת צ״ז:] פי׳ אסטים אינדיקום [כ״ה בדפ״ר והוא ל״ר indicum בלאי״ט indaco בל״צ indigo] ובל׳ ערבי נ״ל [אחי״ה ר״ל نيلة נקר׳ בל״פ מיץ של אסטים Indigosubstanz, sogen. Indican והעשב עצמו נקר׳ בערבי ניל״ה = نيلة ומיצו נקר׳ נילג = نيلج ועיי׳ פי׳ משניו׳ הרמב״ם לכלאי׳ ב׳, ה׳ ופי׳ אסטס הוא הגיליגה והוא אינד״ו בלע״ז שצובעים בו תכלת. ועיי׳ שם לעיל ויש מן הצמח מה שיזרעוהו ויקצרוהו ואח״כ יצמח פעם שנית ופעם שלישית כגון העשב הנקר׳ ניליגה ונילינה הוא אינד״י בלע״ז (ועיי׳ רש״י לשבת ס״ח. להכי נקיט ספחים וכ׳) וגם לשביעי׳ שם הזכיר הרמב״ם שאסטים הוא הצבע שצובעי׳ בו תכלת. וצ״ע שהרמב״ם בספרו מ״נ ח״א פע״ג כתב שאלנילג הוא צבע שחור וז״ל בל״ע (דק״י. בהוצ׳ מונק) . . . אלדי אנזל פי כאביה אלנילג פאנצבג ליס אלנילג סודה לאן אלסואד ערץ פי גסם אלנילג לא יתעדי לגירה וכ׳ וזה העתקת רשבר״י ן׳ תבון (דצ״א דפ׳ זולצב׳) . . אשר הושם (ר״ל הבגד הלבן) ביורת האיסטים הנצבע, לא האיסטים השחירו כי השחרות מקרה בגשם האיסטים לא יעבור לזלתו וכ׳. אבל כבר הביע החכם הגדול ר׳ שלמה מונק ז״ל בהעתקתו הצרפתי׳ בח״א דשצ״ב בהער׳ שהדעה הזאת לפי סברת המדברים, הנק׳ מותכללימון, שסוברים שצבע תכלת מין צבע שחור. ובאמת גם הראב״ע זוכר כעין זה בענין תכלת בשם יפת לשמו׳ כ״ה, ד׳ כדמות שחרות כי הוא תכלית כל הצבעים.] (ובלש׳ ארמי מוריקא). [אחי״ה נ״ל שג׳ תיבות אלה מפירוש אחר נלקחו וצריך למחקן מכאן ובאמת בכ״י ה״ב ליתנהו ג׳ תיבות אלה]. פ״א הוא ורד של קורטמי [בלע״ר = قرطم ובל״ר carthamus tinctorum Safran, Saflor] ולו שם אחר בלה״ק חלות חריע [עיי״ע חריע וע׳ מרקא ג׳] ובל׳ ארמי מוריקא [פירושו בל״ס צבע אדום ועוד Safran וכמו כן פתרון המלה مريق וכן פי׳ רה״ג בעוקצי׳ ג׳, ג׳ „וחלות חריע פי׳ מוריקא . . ובטיית קורטים" = قرطم]. ובל״ע עצפור [= عصفر Safran] וצובעין בו בגד פשתן ובגד עמר גפנא [ובכ״י ו״ו אי׳ בגדי מילת; ובכ״י ליידען בגד צבע] לכלות בבית חופתן. (א״ב פי׳ בל״י ורומי מין עשב של צבעים כמו שפי׳ בע״הבפי׳ ראשון כי פי׳ אחרון משגה הוא). [אחי״ה וכפי׳ א׳ פי׳ רש״י שלועז לפי׳ סטים: ווישד״א (שבת ס״ח:) וכ״ה בכ״י רש״י לפסחי׳ שם, אבל בדפוסי׳ ט״ס ווישרא (עיי׳ ד״ס פסחים דפ״ד.) והוא ל״א Waid או ט״ס תחת גווד״א בל״צ Waid, guède כדא׳ בב״ק ק״א: לפי׳ קוצה. אבל ב״ק שם פי׳ רש״י סטים קרוג״א בלעז כרכו׳ וכן בפסחי׳ שם פי׳ סטים: מוריקא קרו״ג, ובנדה כתב לבד קרו״ג והוא בל״צ Safran; crocus וזה הפי׳ עולה לפי׳ ב׳ של רבינו. ועיי׳ עוד מרפא לש׳ לפאה פ״א].

☞ אִיסְטִים (או ל״י Sitz ἑστία או ל״י στάσις Stand) שמ״ר פרש׳ החודש הזה לכם (פט״ו) ואח״כ התקין מרכבותיו ענגים ואח״כ האיסטים [לפנינו אי׳ האסטית] שלו על סערה פי׳ בל״י מושב).

אִסְטַסִים (כ״ה בל״ם וכן בל״י στάσις מועצה ודעת להזיק böswillige Verabredung zum Schaden) ר׳ יהודה אומר [אסטסים כצ״ל] היא זו בפי׳ כיצד העדים. [אחי״ה כ״ה גירס׳ אמית׳ של כ״י ו״ז; וכ״י ל״ד, ודפ׳ ויני׳ ואמש׳ אסטיסים; כ״י ב״ר אסטס; דפ״ר אסטים אבל בפנים נכון אסטסים; ובמשנ׳ מכו׳ ה׳. איסטטית וכ״ג תתוספ׳ בשם רי״ף אבל במשניות ובפי׳ המיוחס לרש״י לרי״ף אי׳ איסטסים]. פי׳ בתשובות אסטסים היא זו קובסית [כ״ה בכ״י ב״ר; ובדפ״ר קובסות צ״ל — סית והוא ל״י κουφότης, κούφισις Leichtsinn; כ״י ו״ו, ל״ד גרסו קובסתית ובשאר דפוסי׳ קובסיתית ותהיה אז κυβίστησις Gaukelei, Gaukelstückchen] היא זו הללו עדים שמזימין את העדים שהעידו בהורג זה עשו עצה ועמדו באסטוסיא [כ״ה בדפ״ר ובכ״י ליידען באסתיזיא, ובכ״י ה״ב באסטזיא ומזה נשתבש בדפוסי׳ אחרונים באיסתויא]. שכל מי שיבא ויעיד בהורג זה הן מזימין אותו והקשו את לבם לעשות דבר זה. ור״ח פי׳ לא נכון הוא זה. [אחי״ה וכ״ה באמת בפי׳ ר״ח למכות והביאו הפי׳ הלזי בכ״י מעיר רומא הרב החכם מוהר״א בערלינער עיי׳ מגדל חננאל עמוד ו׳ ונראה שכיון ר״ח ז״ל בפי׳

זה על מלת יוני' ἄστατος unsicher, unbeständig ועל מלה זו מראה גירסת הרמב"ם בפי' המשנ' שגרס אסטיסית והוא שם ממלה יוני' שזכרנו ר"ל ἀστασία Unsicherheit, Unbeständigkeit אבל פירושו „גזר מן אסטים והוא צבע שצובעים בו כעין תכלת ונקרא בערבי נל"ג „וכ' (עיי' ע' הקדם), אין דעת סובלתו. ומזה בא הפי' לרע"ב שפי' כפי' ב' „יורה של איסטסית! היא שצובעת כל הנוגע בה" ושניהם הלכו בעקבות הרי"ף שפי' כן עי"ש. ופי' ראשון של רע"ב מסכים עם רש"י שפי' נ ט ל ו ע צ ה ב י נ י ה ם ל ה ז י ם . וזה שוה עם רבינו בשם פי' התשובות]. (א"פ פי' בל"י מחלוקת ערעור קטטה ומהומה והנשים אסטסיאנות [עיי"ע הבא] הומיות וסוררות. ואין אנו צריכין לגי' רב אלפס שגורס אסטטית.) [אחי"ה וברי"ף שלפני אי' אסטסים. ועיי' לעיל גירס' התוספו' בשם רי"ף וכן נראה מתוספתא מכות פ"א שגרס אצטניסית ואותיות נ"י נתהוו מאות ט' (עיי"ע הבא) וצ"ל אצטטסית. ושתי גירסאות ברי"ף היו מונחות ג"כ לבעל מ"כ דב"ר פ"ו ד"ה איסטסיזניות, עיי"ע הבא].

אסטסיאנות (בל"י στασιῶτης או מל"ר seditiosa Aufwieglerin בעלת מחלוקת ומורדת) בב"ר פמ"ו (מ"ה) ושרי אשת אברם ר' יהושע בר נחמני א' אף אסטסיאנות ודברנית [לפנינו אי' ר' יהודה בר נחמיה א' אף אוסטטניות ודברניות. ובדב"ר פ"ו אי' איסתסוניות ופטטות. נראה גירס' רבינו עיקר וגם כאן אותיות נ"ו נתהוו מאות ט' וצ"ל אסטסיאטת. פי' בל"י ורומי בעלת מחלוקת וערעור. וראיה שהביא בעל המאמר „אסטסניות (ואסטטניות וצ"ל אסטסיאטת) מנין ותאמר אל אברם חמסי עליך" סעד לדברי.] ובהגדת ילמדנו בפסוק ותצא דינה. ובפ' ותדבר מרים (בתנחומי בראשי' ל"ה, אי' ובמדבי' י"ב, אי' חסר) וי"ם שכתוב בהן סטיסיאנות [וצ"ל סטיסיאטת].

* איסטטסטולאטין ט"ס תחת אסטרטוליטין עיי' ערכו.

* אִיסְטוּפִיטָא (בלש' רומית stupidus, stuptius, bewunderungs-staunenswerth, zum Erstaunen) מדר' רות ר' פ"ג קרוב לסו' ותרא כי מתאמצת: א"ל הדא (ר"ל מרגלית) מנא אית לך הדא מילה דאיסטופיטא היא. פי' בל"ר דבר של תמיה ופליאה עי"ש כל הענין שמסייע הדבר. ועיי"ע אלסום.

* איסטפלינית עיי' ע' אספלנית.

אַסְטַפְנִינִי (פי' בל"ס אַסְטַפְלִין בל"י σταφυλῖνος Pastinak) צומח הנקרא לעולם והקפלוטות מן עצרת ועד חנוכה בפ"ב בדמאי ירוש' (הל"ב דכ"ב ע"ג). [אחי"ה ובכ"י ה"ב יש כאן הוספה וז"ל ובפ"ב בדמאי בגמ' זרנון ולפת מה נפוק מנון אסטפניני ובתוספתא בפ' ראשון שורשי החזרים והאסטפנינון והצנון והנפוס מטמאין ומטמין ומצרים ובמס' ערלה פ"א בגמ' ואתייכיי דמר שמואל בר נחמני בשם ר' יונתן שתורמין מעלי אסטפניני על האסטפניני במקום שאוכלין בהדא גמלא זוגא וכ' עכ"ל. ולשון מגומגם וחטא חטא הסופר הנמהר שלא ציין מקומות בנכון ועוד שנית שלא דק בכתיבה תמה ואני באתי לתקן קלקולו, יגעתי הרבה ומצאתי שדברי רבינו כך צריכין להיות: ובפ"א דכלאים ירוש' (הל"ד ד' כ"ז.) בגמ' זרגון ולפת מה נפוק מינהון אסטפניני [ודע שלפנינו בירו' אי' מה נפוק מינהון פטר פיטרא סולינון אבל מצאתי ראיתי שר"ש בכלאים א' מ"ד גרס בשם ירו' גדין ולפת מה נפיק מביניהון א ס ט פ ל י נ ן שומא וכהפס מה נפיק מינהון פטרוסילנן. עכ"ל הרי שחסר בירו' חצי המאמר וגירס' רבינו מדוייק שאסטפניני ואסטפלינן חדא היא.] ובתוספתא ד ע ו ק צ י ן פ"א שורשי החזרים והאסטפנינין והצנון והנפוס מטמאין ומיטמין ומצטרפים. [כך נ"ל לתקן אף כי לא אכחד תחת לשוני כי בדפוסי' שלנו תוספתא טבול יום פ"ג המתחלת העוקץ והיא היא ר"פ תוספתא של עוקצין כ"ה הגירס': שורשי השבי' וצ"ל העשבין [וחסרו כאן החזרים והאסטפנינין הצנון והנפוס] מיטמאין ומטמאין ומצטרפין עכ"ל. ועיי' בעוקצין פ"א מ"ב ושם לי' האסטפנינין ועיי"ע חזר ג' נפס א', סב ד']. ובירו' חלה פ"ד (הל"ו ד"ס.) בגמ' ואתיי כיי דמר רב שמואל בר רב נחמן בשם ר' יונתן שתורמין מעלי איסטפניני [לפנינו אי' בת' תחת ט'] במקום שאוכלין אותו וכ'. ודע שמלבד הציונים האלה אשר צרפנו שבעתים מזוקק אי' עוד פעם אחת בירו' מעשרות פ"ב ד"ג. ר' מנא מיכלון איסטפניני]; (א"ב פי' בל"י אסטפני מן עשב וריחו נודף חם ויבש במעלה שלישית והוא מתבלין של קדרה). [עיי' החכם והלבשן הגדול רימ"ז בייטר' ח"א דקכ"ט מה שהשיג על זה, וראיה שהמלה ל"י וסורי' שרשמנו שר"ש בכלאי' הנ"ל גורס אסטפלינן].

* אִסְטַקְטוֹן עיי"ע אסטכטון.

* אִסְטְרָא עיי"ע אסטלית.

1 אִסְטְרוּבִּיל (פי' בל"י στρέβλη עיגול וסיבוב של ריחים Kreisel, Walze des Mühlsteins מהתואר στρόβιλος כל דבר עגול ונלגל) מכר את האסטרוביל [בש"ם בכ"מ חוץ

מב"ב כ': אי' בצ'] אבל לא את הקלת בפ' המוכר את הבית (כ"ב ס"ה, עיי' כ':) ובפ' לא יחפור בגמ' דמרחיקין (שם כ':) ושל חמור שלשה מן האצטרוביל שהן ארבע מן הקלת [לפנינו אי' בס' אבל ברש"י ותוספו' שם וכן בירו' ב"ב פ"ב הל"א די"ג: אי' כגי' רבינו]. ובס"ג דמציאת האשה (כתובי' ס"ט. ושם אי' איצטרובלא ומלי' דריחיא חסרה) אגביה עישור נכסי מאסטרובלי דריחיא (ובפ' המוכר את הבית ובג' דהמוכר את הבית. כ"ה בדפוסי' וט"ס היא על השנות הך ציון פעמים שכבר נסמן לעיל בתחילת הערך). ובזבין בפ' א"ר יהושע (פי"ה, מ"ב) על הים ועל האסטרוביל. ובב"ר פכ"ט (כ"ח) ויאמר ה' אמחה את האדם אפי' אסטרובילי של ריחים נמחה. ובריש אלה תולדות נח פל"א (ל'). [אחי"ה וכן בויק"ר פל"א אסטרובלין של ריחים ובשה"ר פ' הנך יפה אצטריבולין של ריחים ועיי' פי' הרמב"ן נח (ו' י"א)]. פי' אסטרוביל יש מי שאמר ריחים התחתונה הקבוע בקרקע ויש מי שאמר אמת הריחים והוא מקום בית קיבול. [אחי"ה וזה האחרון דעת רה"ג לסד"ט דמ'. וז"ל פי' כבר פירשו בשאילות איצטרובל אמת הריחים הן מקום שנופל בו הקמח וכ' עי"ש ועיי' ע' אַמַּת. וכן פי' רש"י לכתוב' שם: מושב אמת הריחים וכן פי' לב"ב כ': והוסיף עוד שנקר' צרק"א והוא בל"צ Reif, cerceau פי' הוא העגול שסביב הריחים וכן פי' הרשב"ם לב"ב ס"ה. איצטרוביל: עגול שסביב הריחים צרקיי"א בלע"ז ודבר קבוע הוא ואין מזיזין אותו ממקומו. ורמב"ם לזבי' שם פי' אצטרובל סיבוב של עץ שהוא תחת הריחים כדי שינשאו מן הקרקע בעת טחינה והיא ג"כ בנויה בקרקע. ובע' חמרא הוסיף רבינו עוד לפרשו . . עשויה כמין כסא ועליה הריחים וזה אצטרוביל. ומקור של דעה זו הוא פי' של ר"ח ז"ל כנראה מתוספ' ב"ב כ': ד"ה ושל]. (א"ב פי' בל"י אבן הדורכת או טוחנת בגת או בריחים).

2 אַסְטְרוֹבִּיל (פי' בל"ס אַסְטְרוֹבּוּלוֹס, בל"י Fichtenäpfel, Zerbernuss, στρόβιλος עיי"ע עץ ושם פי' רבינו) בפ"ק דע"ז (י"ג:) אלו דברי' אסור למכור לגוים אסטרובילין ובנות שוח. פי' בגמ' (שם:) פירא דארזא. [אחי"ה עיי"ע אִילְקְסִין. ובירו' ע"ז פ"א הל"ה דל"ט. ע"ג לא פירשה הש"ס]. ובילמדנו ריש כי תשא במנך ערמת חטים (שה"ש ז', ג') א"ר אידי והלא עריסת של אסטרובילין יפה משל חטין וכאן הוא אומר ערמת חטים. [אחי"ה וכ"ה תנחומ' כי תשא דק"ג: וכ"ה שהש"ר פ' שררך. ובפסיק' רב' פ"י ערימת איסטרובלית (צ"ל איסטרובלים). וכן שם אסטרובלית (צ"ל א . . . לים) ופלפלין. ירו' דמאי פ"ב כ"ב: האספסטקין והאצטרובלין. ירו' מעשרו' פ"א סהל"ב ובאיפסטקין ובאיצטרובלין, עיי"ע אלצרין וע' פסתקא ב']. וי"ס שכתוב בהן אצטרוביל. (א"ב פי' בל"י מין פרי ארז הנאכל ויש בו גרעינין הרבה נתונים אחד אחד במדור שלו בתוך קליפה קשה וגדולה מריטון).

* אִיסְטְרִיבּוּלְיָא (פי' שם פרטי) ירו' כתובי' פי"ב דל"ה: ר' ראובן בר איסטריבוליא. ובירו' כלאי' פ"ט דל"ב ע"ד ר' ראובן בר איסטרובילו' אולי ט"ס תחת אריסטובולוס (Aristobolus Ἀριστόβουλος). ובאבדר"נ פמ"ז אי' ר' ראובן בן אצטרובלי. וביוחסין השלם צד ק"פ אי' ר' ראובן האיצטרובלי תנא דבריתא ע"כ.

* איסטרוגי ט"ס תחת אסטרטיגי עיי' שם.

אִיסְטְרוּגוּלִין, איסטרוּגִילָא ט"ס עיי"ע אסטרולוגי.

* אִיסְטְרִידָא עיי"ע אסתדירא כי כן גרס רבינו בשבת קי"א: ושם אחוה דעתי בעה"י.

אִסְטְרַט (פי' בל"ר strata (via), ובל"י האמצעי στράτα) דרך סלולה והוא דרך המלך (geebneter Weg, Strasse) שבט ושבט בתרג' ירו' [א'] דואלה הדברים (דברי' א', א'). ובהגדה ילמדנו בויסע משם אברהם (בראשי' כ', א'; ובתנחו' חסר) כיון שחרבה סדום בטלה אותה האסטרטא פי' דרך בל' יון [= רומי] אסטרטא וכן בלע"ז אשטרדא = Strasse, it. strada] כן לועז רבינו בע' סרט ג' לפי גיר' כ"י ק"מ] וכן בל' ערבי סראט [= صراط כ"ה בנכון בכ"י ר"ו; ובכ"י ל"ד ט"ס טראט ובשאר כ"י ודפוסי' חסר המאמר הזה] וכן פי' סרטיא ופלטיא (שבת ו':) [אחי"ה עיי"ע סרט ג' ופלטיא א' והיא בל"ע ובתמורתו בירו' שבת פ"א ד"ב ע"ד איסטרטיא ופלטיא פי' בל"ס ויוני דרך סלולי ורחוב הדרך והוא דרך המלך. וכן אי' עירובי' כ"ו. אסטרטיא של מלך, ובמנחו' ק"ג: אסטריא של מלך. וכן גרס רש"י בר"ש ג' פעמים בעירובי' י"ז: (ולפנינו אי' אסרטיא וסרטיא) ואות ט' נבלעת. וכן בירו' שבת פ"ז ד"ח. הוון מטיילין באסטרטין אבל בירו' בלאים פ"ט דל"ב ע"ד וירו' כתובי' פי"ב דל"ה: שהש"ר פ' לחייו אי' אסטרין, וגם כאן ט' נבלעת או י"ל שהוא ט"ס תחת אסרטין עיי"ע אסרט = סרט שהוא בל"ע דרך כשהזכרנו ועיי"ע אסטרין. ונמצא' המלה בנכון עוד ירו' גיטי' רפ"ד דמ"ה ע"ג אשכחיה באסטרטא. ירו' סנהד' פ"ב ד"כ. נו איסטרטה, וכן ירו' הוריו'

פ״ג דמ״ז ע״ד (וגם כאן בתמורתו נמצאה בתמונה ערבית איסרטא עיי״ע אסרט.) ירו׳ ע״ז פ״ה דמ״ד ע״ד אסטרטא דציידן וקהל״ר פ׳ כל הדברי׳ באסטרטא של צפורי. ושם פ׳ כי העשק הוינא עקים אסטרטי (עיי״ע אסרט). איכ׳ רבתי פסוק רבתי פ׳ חד מאתינם ב׳ ונסב לאסטרטא. ושם ג׳, ג׳ פ׳ גדר באידנא אסטרטייא אתית. ובהשאילה: א ו ר ח ח י י ם באבדר״נ פכ״ח דומה לאיסטרטיא עוברת בין שני דרכים אחת של אור ואחת של שלג וכ׳ ובירו׳ חגיג׳ רפ״ב דע״ז. אי׳ דומה לשני שבילים וכ׳ והקבוץ: אִיסְטַרְטְיָאוֹת מ״ק ה׳. לפי גי׳ כ״י (עיי׳ ד״ס שם ד״ה: ובדפוסי׳ אסטרטאות) וכ״ה במכילת׳ בשלח פ׳ שמעתי פ״ג אסטרטיאות מקולקלות].

אִסְטְרַטְיָא (פי׳ בל״י στρατία, στρατίη חיילות (Kriegsheer בפר׳ י׳ יוחסין (קידוש׳ ע״ו. במד״ר פ״ט) אף מי שהיה מוכתב באסטרטיא של מלך פי׳ בגמ׳ (שם) מאי אסטרטיא של מלך א״ר יהודה א״ר שמואל חיילות של בית דוד וכ׳. ובמגילי׳ איכה יעיב באפו (ב׳, ב׳) אל תכתבהו באסטרטיא שלך. [אחי״ה וכן במגילי׳ איכ׳ פ׳ בלע: אל יכתב באסטרטיא שלך. ובירו׳ תעני׳ פ״ד דס״ח ע״ד נשמטה המ׳ ואי׳ באיסרטיא. במ״ר פי״ב כנתון באסטרטיא של מעלה. ירו׳ גיטי׳ פ״ג דמ״ה. אִסְטְרַטְיוֹת המקיפין את העיר. ירו׳ נדרי׳ פי״א דמ״ב ע״ד איסטרטיות נכנסו לעיר. ושם א ס ט ר ט י ו ת חבקני ט״ס וצ״ל אסטריוט (עיי׳ ערכו). ירו׳ נזי׳ פ״ז דנ״ז. איסטרטיוטות ושומרי צירין, ובירו׳ פסחי׳ ספ״ח דל״ו: אי׳ בט״ס אסרטיוטות היו שומרי צירין בירושלם. ועיי״ע אסרטיוט ועיי״ע בסטיא]. (א״ב פי׳ בל״י צבא, ואסטרטיוט איש מלחמה וחז״ל בקצור קראהו סרדיוט, אסטרטיגוס וגם אסטרטילטים שר צבא. תרג׳ אחשדרפני המלך (אסתר ג׳, י״ב ועיי׳ ח׳, ט׳; ט׳ ג׳) אסטרטילוסי מלכא) [עיי׳ הערכים המיוחדים].

* **אַסְטַרְטְיָאוֹת** (פי׳ כמו טרטיות במקום טאטריות בל״י θέατρον (Theater, בריש תנחומ׳ בראשית הולכין לאסטרטיאות ולקרקיסאות לפקוח על עסקי רבים בשבת. פי׳ כמו טרטיאות ו א ס הברה נוספת בראש המלה עיי׳ אספרמקי, אספינקי, אסקריא. ובשבת ק״ג. אי׳ הולכין לטרטיאות ולקרקסאות וכ׳ עיי״ע ת א ט ר עיקר הגי׳.

* **אִסְטְרַטְיוֹט**, **אִסְטְרַטְיוֹטִין** (בל״ס אֲסְטַרְטְיוֹטָא, בל״י στρατιώτης איש צבא ושר צבא (Krieger, Kriegsoberster ירו׳ שקלי׳ פ״ה הל״ב דמ״ט. מעשה בכהן אחד שהלביש לאיסטרטיוט אחד (ועיי״ע אסטרטיג). ירו׳ כתוב׳ פ״א דכ״ה ע״ג גזרו שיהו אסטרטיוס [צ״ל — יוט] בועל תחלה (ובבבלי כתוב׳ ג׳: אי׳ תיבעל לטפסר תחילה, וב״ר פכ״ו גדול נכנס ובועלה תחלה). תנחומ׳ האזינו: בא אסטרטיוטין של אותה מדינה אצלו. וגם הקבוץ כן ויק״ר פ״ח דוכסין ואיפרכין ואיסטרטיוטין (ובשהש״ר ז׳, ז׳ פ׳ אמרתי בט״ס איסטטרטי). תנחומ׳ בריש בחקותי: היו מעמידין להן ב׳ איסטרטיוטין לכל אחד ואחד מישראל. שמ״ר פט״ו ב״ז מכתיב לו סטרטיוטין גבורים בריאים . . . והקב״ה הכתיב סטרטיוטין שלו שאינן נראין. ובירו׳ ב״ק פ״ד ד״ד ע״ד מעשה ששליח [צ״ל ששלחה] המלכות שני א ס ט ר ט י ו ט ו ת ללמד תורה מרבן גמליאל. וברוב פעמים נשמט׳ הט׳ עיי׳ אסרדיוט, אסרטיוט. ועיי׳ עוד ע׳ אסטרטילוס.

אִסְטְרַטֵיגֵי (אִסְטְרַטֵיג, אִסְטְרַטֵיגוֹס בל״ס אֲסְטַרְטִיגָן = בל״י ורו׳ στρατηγός strategus, שר צבא (Heerführer בר״נ דמי שמת (ב״ב קמ״ג.) ההוא דמי כלילא דשדו בי מלכא אבולאי ואסטרטיגי. [אחי״ה וכגי׳ וכפי׳ רבינו אי׳ בפי׳ רגמ״ה כ״י לב״ב, אבל לפנינו בב״ב אי׳ איסטרוגי ובירו׳ יומ׳ פ״א דל״ט. כולי ואסרטיגי צ״ל בולי ואסטרטיגי]. פי׳ בולי ואסטרטיגי עשירים ושרים כדגרסינן (מגילי׳ ט״ו.) במרדכי והמן זה בא בפרוסבולי וזה בא בפרוסבוטי. [אחי״ה ופי׳ הנכון עיי׳ בע׳ אבולא ורשב״ם בב״ב ורש״י במגילי׳ שם פירשו ג״כ כרבינו ועיי״ע בל ב׳]. בב״ר ויקרא אלהים לאור יום (פ״ג) ר׳ יוחנן ור״ל ויבדל אבדלה ממש למלך שהיה לו ב׳ אסטרטיגין אחד שליט ביום ואחד שליט בלילה. [ועיי׳ ירו׳ ברכו׳ פ״ח די״ב ע״ג] תרג׳ מציב [כ״ה בנכון ערו׳ דפ״ר ושם ג״כ נכון פי׳ בולי ולא כגי׳ הדפוסי׳ אבולי ובפעם ראשונ׳ גם בדפ״ר בטעות אאבולאי תחת אבולאי כגי׳ כ״י ו״ו, ל״ד] פלשתים (שמואי א׳ י״ג, כ״ג; י״ד, א׳. ד׳. י״א) אסטרטיגין פלשתאי. וישם דוד נציבים (שמואי ב׳, ח׳ ו׳ ועיי׳ תרג׳ שמואי א׳, י׳ ה׳; מלכי׳ א׳ ד׳. ה׳. ז׳; ד״ה ב׳, ח׳, י׳) אסטרטיגין. [אחי״ה וכן דב״ר פ״י לאסטרטיגין ששמש בב׳ מדינות. וצ״ל אסטרטיגוס. שהש״ר פ׳ מי זאת אלבש אסטראטיגא עיי״ע אסטרטיוט]. בילמדנו והכהן הגדול מאחיו (ויק׳ כ״א, י׳. בתנחו׳ לי׳.) לאסטרטיגוס [כ״ה בכ״י ה״ב ובשאר כ״י ודפו׳ בט״ס אסטרטינוס. ובכ״י ב״ר מסודר הע׳ בהמשך ע׳ הקודם וזה נכון הוא] גבור שבקשו למנותו על אסטרטיא. ובוקחתם לכם (שם כ״ג, מ׳) והלך אותו אסטרטגוס [דפ״ר אי׳ אתטרגוט, ובשאר דפו׳ אסטריוט] ערום. [אחי״ה וכן שמ״ר פל״א מינוהו אותו היום אסטרטיגוס

(וב"ר פנ"ח אי' ארכיסטראטיגוס עיי' ערכו). ושם רפל"ז ובקש לימנות קתליקוס . . . . לאחר ימים בקש לעשות אסטרטיגוס. ובמ"ס אי' ארטיגוס עיי"ע].

אִסְטְרַטִילוֹס (=אִסְטְרַטְלִיטוּס בל"ס אֲסְטְרַטִילַטִיס אֲסְטַרְטִילִיטָא, בל"י στρατηλάτης שר צבא Heerführer) [בילמד'] בסוף שור או כשב (ויק' כ"ב, כ"ז בתנחו' לי'. ובדפוסי הערוך מסודר בהמשך ע' הקודם) למלך בשו"ד שהיה הלך במדבר הוא ואסטרטילוס שלו עמו. ובב"ר פס"ה (מ"ד) ק"כ (כ"ה בדפ"ד, ובשדפ"ע במ"ס ק"ב) איפרכין וק"כ אסטרטליטין. וביוק"ר בזאת תהיה תורת המצורע (פט"ז) איפרכוס רואה אותו ונוטל אותן אסטרטילום [צ"ל אסטרטליטוס וכ"ה ביוק"ר] רואה אותן ונוטל אותן. פי' אלו כמו אסטרטיג וכן זה בילמד' באלה המשפטים [ובתנחומ'. שם אי' אסטרטלירוס וצ"ל אסטרטלידום] אמר לו אונקלוס (נתתי) [צ"ל נתת] [וכן בתנחו' שם, ושם עקילס] לאסטרטולום אנונה אלא א"כ נטל זיינו שלו. [אחי"ה הובא בכמה פעמים בשיבוש וצריך לתקנו. בנכון אי' בירו' ע"ז פ"א דל"ט. דוכוסין ואיפרכין ואיסטרטליטין וכן בויק"ר רפ"א ואסטרטליטין וכן בפסיק' דר"כ פרש' פרה(דמ"א.) ואסטרטליטים וכן בפסיקת' דזאת הברכה (עיי' ע' דכוס) וילק' שם רמז תתק"ן ובילק' שמוא' רמז קנ"א. אבל בב"ר פמ"ט ובויק"ר פט"ז אי' אסטרליטוס צ"ל אסטרטליטוס וכ"ה בנכון ילק' וירא רמז פ"ג. ב"ר פע"ח אסטרלטי ובילק' וישלח רמז קל"ג בנכון אסטרטליטוס. ויק"ר פל"א איסטרליטין וכן מדר' איכ"ר פ' סורו טמא איסטרטולים צ"ל איסטרטוליטום וכ"ה בנכון בויק"ר פט"ז ושהש"ר פסו' ישקני איסרטלין ובפסיק' רבתי פכ"א איסרטילוס וירו' סנהד' פ"י דכ"ח: אסרטליטיה בכולן חסר ט' קודם ר'. ובשהש"ר פ' שובי ואיטרטלין וצ"ל ואיסטרטילין וכ"ה בנכון שהש"ר פ' מי זאת. —וגם נתחלפה המלה לפעמים עם מלת אסטרטיוטין שפירשנו לעיל כמו בילק' לך לך רמז ע"ז ק"כ דוכסין . . ק"כ אסטרטיוטין וכן ביוק"ר פי"ט ואפרכין ואיסטרטיוטין ובסוף קהל"ר פ' גם מגבוה: אי' בשבוש איסטסטולאטין וצ"ל ואסטרטולאטין. ועיי' עוד ע' אפרכוס].

אסטרולוג (=אַסְטְרוֹלוֹגוֹס, אצט . . . . וכ"ה בל"ס ובל"י ἀστρόλογος חוזה בכוכבים Sterndeuter) בריש ב"ר (פ"א עיי"ע מלן) המלך אסטרולוג גדול הוא ובפ' פ"ו (לפניי פ"ה) ויהי בעת ההיא וירד יהודה רואה היתה באסטרולוגיא שלה שעתידה להעמיד ממנו בן [בדפוסי הערו' אי' רק הציון ולא המאמר אבל אי' בכ"י ו"ו ל"ד), וכפ' פ"ח (פ"ז) ותשא אשת אדוניו ווסתן של אומות העולם כיון שהיה אחד מהן לוקח לו עבד הולך אצל אסטרולוגוס וא"ל חנא [כ"ה בכ"י ו"ו ודפ"ר אבל בכ"י ל"ד וב"ר במ"ס הנה, ובדפוסי הערו' סימנא] טבא נחשא טבא. ובילמד' בפסוק כי מראש צורים אראנו (בתנחו' לית' ואי' בילק' במדב' כ"ג רמז שתס"ו בשם ילמד') למלך שלא (בילק' לית') היה לו בן וראה באסטרולוגיאה שהוא עתיד להוליד. פי' חוזה בככבים. [אחי"ה וכנ"ה בירו' שבת פ"ו ד"ח ע"ד חמתין חדא אסטרולוגוס. ושם חד גיור הוה אסטרולוגוס. ובירו' ע"ז פ"ב דמ"א. הוה איצטרולוגוס. ב"ר פמ"ד נביא אתה ואין אתה אסטרולוגוס. דב"ר פ"ד ראה אותו אסטרולוגוס וכ' שם פ"ט הרי אתה איסטרולוגוס וגדול בתורה א"ל לא הייתי מביט באסטרולוגי אלא בשעה שהייתי פנוי מן התורה. קהל"ר פ' את כל לאסטרולוגוס שהיה יושב על פתח הלמן וכ'. והקבוץ: שמ"ר פ"א שהיו אסטרולוגין אומרים לו גואל ישראל נתעברה ממנו וכ' עיי' ילק' שמות רמז קס"ד בשם תנחומ' ושם במ"ס איסטרוגולין. ויק"ר פל"ו צפה אותו השלטון באצטרולוגים שלו. במד"ר פי"ט כנס כל אצטרלוגין שלו ובקהל"ר פ' כל זו (ז', י"ט) אסטרולגין שלו. ובפיסק' דר"כ פ' פרה (דל"ד) במ"ס איצטרוגלין שלו. ובסדר"א פמ"א למלך שהיה לו אסרגלוס ובילק' ואתחנן רמז תתל"א בשם פדר"א איסטרוגלוס וכ"ה בפדר"א פ"נ וצ"ל אסטרולוגוס, ויפה הגיה מהור"ש באבער פסיק' שם. דב"ר פ"ח אין התורה מצויה באסטרולוגין. ושהש"ר פ' אמרתי אעלה והדברי מלכא (דני' ג', כ"ז) איסטרולוגיסי (ובדפוסי' חדשים ט"ם איסטרוקוניסי) — והשם אַסְטְרוֹלוֹגִיאַ וכ"ה בלשון סורית ולשון יונית ἀστρολογία Sterndeuterei] ירו' ע"ז פ"ב דמ"א. הוה חמי באסטרולוגיא דידיה. דב"ר פ"ט מביט באסטרולוגי עיי' לעיל ובלי ספק נשמט הקו על י' וצ"ל אסטרולוגיא. ובפסיקת' רבתי פי"ד סי' ט' מהו חכמת בני קדם אלא שכל בני קדם בקיאים במזל וחכמים בכל דיעה באיסטרוגילא צ"ל באסטרולוגיא ועיי' הרב החכם מוהר"ר שלמה באבער בפסדר"כ ל"ד. בהערה ס"ב שדבר בזה בטוב טעם ודעת. ירו' שבת פ"ו ד"ח ע"ד גברא שקר דאַסְטְרוֹלוֹגַיָּא דידיה שקרין].

* אסטרין (=אסטרטין, עיי"ע. Strasse) שהש"ר פ' לחייו והוינן נפקין ולעיין באוריית' כהדא אסטרין [צ"ל בהדא אסטרטין או אסרטין] עיי"ע אסטרט. ואולי צ"ל אַסְטִכֵרִין ואז תהיה המל' ל"י στιχηρόν = in Reihen und Gliedern

כ ש ו ר ה ודרש בעל המאמר כ ע ר ו ג ת ואז הגי' כ ה ד ה יותר נכון ודו"ק.

* אִסְטְרָן (בל"י ὕστέροι Gefolge eig. die hinter-her kommen) בילק' קהל' ג' רמז תתקס"ט אמר המלך לאסטרון שלו טולו אותו וטפחו אותו על פניו וכ'. פי' בל"י לאנשים שבאו אחריו באגודת המלך וציום אנדריינוס שיתפסו את האיש ויכו אותו עי"ש כל המעשה.

*איסטרטוקולין (Befehlshaber) במדב' תהלי' ק"ד ד"ה חיות קטנות דוכסין ואפרכין ואיסטרטוקולין ס"ט תחת אסטרטיגין או אסטרטליטין וכ"ה בנכון בילק' תהלי' ק"ד קרוב לסוף רמז תתס"ב.

* אַסְטְרוּנְגִילוֹן (פי' בל"י στρογγύλον עגול rund, gerundet יען כן נקרא הכתב הסורי העגול אֶסְטְרַנְגֵלָא) בפסיקתא רבתי ריש פ' כי תשא: שררך אגן הסהר (שה"ש ז' ג') אבין בר חסדא אמר קורין לירח סהרא זו סנהדרין שלא היו יושבין בוטרגונין [צ"ל בטריגונין = τρίγωνον Dreieck עיי"ע טרגון], שורה ארוכה, אלא אסטרונגילון כחצי גורן עגולה, כדי שיהיו רואין זה את זה שאם היו יושבין בטרגונין היו יושבים כ ז ו י ו ת מצטערים לראות אלו את אלו ואינם יכולין לשאול זה את זה הוי אגן הסהר מה אגן זה הספל כדכתיב (שמו' כ"ד ו') ויקח משה חצי הדם וישם באגנות מה הספל הזה, עגול, אסטרונגילון כך היו יושבין עכ"ל. ויסוד הפסיקתא רבתי (ולא של פסיק' דר"כ כדעת בע"מ דקנ"ג) בהררי קודש של משנה סנהד' דל"ו: סנהדרין היתה כחצי גורן העגולה כדי שיהו רואין זה את זה ועיי' שם בגמ' ל"ז, מה"מ [דבעגולי היו יושבים] א"ר אחא בר חנינא דאמ' קרא שררך אגן הסהר וכ' ועיי' ירו' סנהד' פ"א הל"ד די"ט ע"ג. וטעם המלה בל"י עגול והרב שי"ר ז"ל הטיב לשער שהמלות „כחצי גורן עגולה" הן הוספה מאיזה סופר וכן שתי המלות „שורה ארוכה" אצל בוטרגינין נוספות הן עי"ש. ובמלה יונית שרשמנו העתיקו ע' זקנים עגול מלכי' א' ז', כ"ב. ד"ה ב', ד', ב'. ואצלי אין ספק כי גורן אינו מל"ט (Tenne) כי אם בל"י γυρός, ον פי' עגול.

אסטרופומטא = אִצְטְרַבָּאמִיטָה (בל"י האמצעי στραβομχτία הוסבה das sich Wenden die dreh — וכן נקראו מוסבות דלתות wendbaren Thürflügel) בב"ר פס"ו (קלס"פ) ויתן לך ויהי אך יצא יצא יעקב (בראשי' כ"ז, ל') וכ' רבנן אמרי אסטרופומטא [לפנינו בב"ר כמין איסטריפומיט' ובילק' בראי' רמז קט"ו איסטרומוטא!] הדלתות היו נכפלות לאחוריהן עמד לו יעקב אחר הדלת עד שנכנס עשו ויצא לו הה"ד אך יצא יצא יעקב אך יצא אינו אומר אלא אך יצא יצא נראה יוצא ואינו יוצא. פי' אסטרופומטא הוא כענין אצטרבאמיטה [כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ר; ובשאר דפו' בשתי תיבות אצטרבא מיטה ורד"ק ליחזק' מ"א, כ"ד הביא בשם הערוך הגי' איצרכה מטה וט"ס תחת איצרבה מיטה וכ"ה בכ"י ל"ד וג"נ ובכלם צ"ל בתיב' אחת כמוכח מע' אצרבמיטא עי"ש] שבמדות (פי') [צ"ל פרק] פתחו של היכל (פ"ד מ"א) (ושם אי' איצטרמיטה) ר' יהוד' אומר בתוך הפתח היו הדלתות עומדות וכמין אצטרבאמטא היו נכפלות לאחוריהן אלו ב' אמות ומחצה ואלו ב' אמות ומחצה. ובספר אחר מצאתי זה של מדות אסטרופומטה [כ"ה בכ"י ו"ו, ל"ד, ה"ב, ג"נ וכ"ר; אבל בדפוסי' בט"ס אסטרופוטמטא] ובל"י קורין למהופך אסטרפו. [אחי"ה כיון על στρέφω. ובשרש הזה העתיקו ע' זקנים מלת הפך עיי' שמות ז', ט"ו; יהוש' ח', כ'; תהלי' כ"ט, י"ד; ע"ז, י"ב. וכן העתיקו שרש סבב מלכי' א', ב', ט"ו; תהלי' קי"ג, ג'; משלי כ"ו, י"ד. ובאמת במלה זאת נפקחו עינינו בענין טעם התיבה. שבמשנה מדות הובא' ראיה מפסוק (יחזק' מ"א כ"ד) מ ו ס ב ו ת דלתות שפתחו של היכל כמין אצטרבאמיטה או אסטרופומטה (לגי' הערו') היו. וגם שם העתיקו ע' זקנים מוסבות סְטְרוּפוּטָאי στροφωτοί ובתמורת מוסבים אי' במלכי' א' ו' ל"ד גלילים והעתיקו ע' זקנים: סטרפומינא = στρεφόμενα. ואם לא תעשה מלה יונית שרשמנו בתחילת הע' לקורא נחת רוח אז אמרנו שאות ט נשתבש' מאותיות ני ובמקום גי' הנ"ל צ"ל הגי' אסטרופומינא שהוראתה ממש מוסבות או גלילים של מקרא. וביחזק' שם פירש"י . כנגד חציין היו (הדלתות) נקפלות לאחוריהן כשפותחין אותן כמין פנקסאות של עץ שכותבין עליהם בעט ברזל שנקפלות זו אחר זו כו', ולפי' זה כיון הר"ש למדות באמרו פי' רבינו זכר לטוב יפה יפה במשכנות יחזקאל על המקרא עכ"ל. וכן הרמב"ם למדות פי' מוסבות דלתות ר"ל שנקפלות כמו שנקפלות הדלתות המחולקות. אבל בעל מ"כ פי' לב"ר ספס"ז איסטריפומיטא פי' הערוך מהופך וכפול לאחוריהם וציר הדלת היה באמצע הפתח למטה ובאמצע המשקוף למעלה ופותח וסוגר לימין ושמאל וכ'. ואם כל זה פי' של רבינו אז חסר בדפוסי' ובכ"י שלנו ואם מעורבבים בו ג"כ דברי הרב במ"כ אז י"ל שמלת יוני' היא סטרופומטיאן στροφωμάτιον שטעמה בל"י ציר הפתח. ותרג' עקילס (Aquila) צירה (משלי כ"ו, י"ד) ἐπὶ στροφέα].

* אַסְטְרַקְלִילָא עיי' ע' טרקליל.

אַסִי (שם אמורא הידוע לשם ולתהלה) בפ' ערבי פסחי' (קי"ג.) בגמ' דאפי' מן התמחוי: א"ל רב לרב אסי לא תדור במתא דרישא אסי. [אחי"ה ושם אי' ואל תדור בעיר דריש מתא אסיא. אבל בכ"י מ' גרס כרבינו אבל גם שם אי' אסיא]. פי' אל תדור בעיר שראשה תלמידי חכמים כמוך למה שתלמידי חכמים אין להם אימת ממשלה ומקום שהוא מנהיגו אפי' שועלים פורצים, כי ההוא דאמר רב (שבת י"א.) תחת גוי ולא תחת חבר תחת חבר ולא תחת תלמידי חכמים וכי ההיא דת"ר (פסחי' קי"ב.) שבעה דברים צוה ר"ע את בנו ואחת מהן אל תדור בעיר שראשה תלמידי חכמים. [אחי"ה גם רש"י גם רשב"ם פי' וגרסו אסיא כלו' רופא אבל ר"ת פי' בב"ב ק"י. ד"ה ולא תימא כרבינו וז"ל „כלומר שאתה בעצמך תהיה ראש ששמך ר' אסי וכ' ולא כמו שפי' רבינו שמואל דרישי אסי רופי'' עכ"ל. והגרי"ב הקשה בהפלש"ב ולכאורה היה לו לכתוב ולא כמו שפי' רש"י ויש ליישב עכ"ל. והתשובה נ"ל שרש"י בפי' ב' גם הוא מסכים עם רבינו לפרש אסי תלמידי חכמים. ובענין עצת רב לר' אסי נ"ל לשער כי בעת שהסיע ר' אסי ממקומו לדור בא"י (עיי' קידושי' ל"א: נתן לו רב עצה טובה אבל בתר עניא אזל' עניותא שכאשר בא לא"י „ובעי מסחי באהן דימוסן דטיבריא פגע ביה חד ליצן ויהב ליה פרוקדל חד (ירו' ברכי' פ"ב סד"ה ע"ג.). וגם ביש גדא דההוא גברא רבא שנשבה בספסופא ונתיאש ממנו ר' יונתן אבל רשב"ל מסר נפשו עליו להצילו עיי' ירו' סוף פ"ח דתרומו' דמ"ו: ועיי' עוד עליו ועל חין ערכו במבוא הירו' למהרז"ף ד"ק. — ועוד נקרא איש אחד אסי שמפורסם לכותב ספרים עיי' ירו' כתוב' פ"ב דכ"ו: למידין מספר מוגה כגון דאמרין אילין ספרוי דאסי ועיי' פי' של פ"מ ושירי קרבן].

* אַסִי (heilen) שענינו רפא עיי' למעלה ע' אָם ומזה אסיותא, ואסיינא.

* אָסְיוּתָא (שם מפעל הקודם: רפואה (Heilung תרג' מרפא (משלי ג', ח'; ו', ט"ו) אסיותא.

* אַסְיָינָא (בל"ם מַאסְיָנָא: רופא (Arzt ירו' שבת פ"ו הל"ה ד"ח ע"ג שאל לאסיינא דר' יעקב. והנו"ן נוספ' וכמו אסיא והקבוץ: אָסַיָּיה = בלש' שמרוני אסאיה, תרג' שמרוני הרופאים (בראש' נ' ב'). שהש"ר ו', י"א פ' אל גנת: תרעא דלא פתיח למצוותא יהא פתיח לאסייה. ובמד"ר פ"ט היחיד ולאסיא. ועיי' עוד ע' אָם.

* אוּסְיָא (בל' צינד שם השד הנקרא Uçij עיי' יוסטי צינדליק' ס"ט:) בע' אגרת כתב רבינו אגרת אזלת אוסיא בלוסיא (פסחי' קי"א.) ושם פירשתיו.

1 אַסְיָא (חלק אחד מארץ אסיא הנקרא Asia cis Taurum. והיה אחוזת הרומיים ונקרא בשם הכולל pergamenisches Reich) אביך ברח לאסיא ואת ברח ללודיקיא. [כ"ה בגמ'. ובדפוסי הערו' ללדקיא] בר"ג דהשוכר את הפועלים (ב"מ פ"ד.). [אחי"ה בדפוסי הערוך יוכללו ד' ערכים בע' אסיא ובעבור זה המבוכה גדולה בין המפרשים. אבל המעיין יראה שמע' אסיא יפרד הערך והיה לשלשה ראשים שם האחד אַסְיָא (וכ"ה בל"ם) והוא חלק מאסיא קטנה ונקרא עם עָרֵי ומחוז לידיא פריגיא וקאריא ועוד אחרות: אסיא חשובה ועיקרית [ἡ ἰδίως καλουμένη Ἀσία = Asia propria]. ומזמן ממשלת אוגוסטוס היתה תחת דגל רומי ונקראה אסיא פראקונזולארים [Asia proconsularis]. ובזה נבין מאמר בע"ז ל'. קרינא אין בו משום גילוי מאי קרינא א"ר אבהו חמרא חליא דאתי מעסיא. ורבינו בע' קרינא גרס יותר טוב מאסיא. וקרינא הוא בלי ספק קאריא Caria, Carien עיי' ר"ב בע' הנ"ל. וגם לידיא [Lydia; Λυδία] נחשבה גם היא למחוז אסיא (פטאלעמיאום ה', ב', ט"ז; פליניאום ה', ל') וישבו בלידיא יהודים רבים כמוכח מקדמוניות ליוסף בן מתתיהו י"ב, ג' ד'. ולכן יעץ אליהו לר' ישמעאל בר' יוסי שיברח ללודיקיא וזו היא לידיא ולא לאאודיקיא (Laodicea) שרחוקה ממנה עד מאוד כדעת מהרז"ף (מ"ע שלו ח"ד דר"ו בהערה). ומאנשי לידיא מפרסם היראדאט (א', כ"ה, נ"א, צ"ד) שהיו בקיאים באומנת יד מאוד מאוד ובזה נבין השבח בענין סנדל לדיקי (כלים כ"ו מ"א עי"ש רמב"ם ור"ש וע' לדיק). ממקומות אחדים (עיי' שבת ק"ט, יבמו' קכ"א, ירו' כלאי' ספ"ט דל"ב ע"ג ב"ר פ"ו) נראה שאסיא (עסיא) היתה מונחת על חוף הים והיא העיר אשר בה נסע ר' מאיר לעבר השנה עיי' מגילי' י"ח: ב"ר פל"ו והיא העיר אשר מת שם (ירו' סוף כלאים). וז"ל שם: ר' מאיר הוה אידמך ליה באסייא אמר אימורין לבני ארעא דישראל הא משיחכון דידכון אפי' כן אמר לון יהבי ערסי על גיף ימא וכ'. ופירושו של פ"מ משיחכון משיח שלכם א"א לשמוע. ומהרז"ף בדרכי המשנ' קנ"ה בהער' ובמ"ע ד' קכ"ח פי' משיחכון מל' שיחה כלו' ע"י דבור ודבה שלכם. ול"נ שהוא ל"ע משיח = مسيح מי שתועה הרבה בדרך. כלו' אמרו לבני א"י פה נח מי שהרבה תעה בדרך ועבר ושב

מארץ לארץ ואם כל זה גם לאחר פטירתו לא יוכל לשקוט עד בא למקום מנוחתו מנוחת כבוד לא"י, ע"כ ציוה שעד עת הוכל לקבר יושם ארונו לחוף הים באסיא דכתיב כי הוא על ימים יסדה וכ׳ —. ועל תכונת אסיא הלזו עיי׳ שטראבו י"ב, תקע"ז; פליניאוס ה׳, כ"ח, מ׳ ועוד אחרים ואסיא זאת מובנת ג"כ בסנה׳ כ"ו.].

2 אַסְיַא (עיר בתחומת א"י בצד צפונה מזרחית ונקראה על שם הנהר Asi, Assi) בב"ר פמ"ד אחר הדברים האלה היה דבר ה׳: דרמסקום אסיא ואספמיא [=ואפמיא]. [אחי"ה בנו"ג בב"ר שם ואיזה מהם הג׳ שלא ניתן להם . . . דרמוסקום ואסייא ואספמייא. ובירו׳ שביעי׳ רפ"ב דל"ו: אי׳ אסיא אספמיא ודמשק, ובירו׳ קידושי׳ פ"א דס"א ע"ד אסיא אספמיה ודרמשק. ובבבלי ב"ב נ"ו. אי׳ בין עיירות העומדות על הגבולין וחייבין במעשר לאפוקי קני קניזי וקדמוני ערדיסקום [צ"ל דרמסקום=דרמשק, ד"ה א׳, י"ח.ה׳ ועיי"ע ארדקסם] אסיא ואספמיא. ואיזה עיר שנקראת אסיא היתה מונחת בגבול א"י? העיר ששמה היום Asias חצי שעה מבניאס כמו ששער הרב רי"ש (דאס הייליגע לאנד רע"ז) לית מאן דכר שמה, שאינה היתה בגבולין. וכן בלתי נכון להיות סארדעש כמו ששיער בע"מ שהרי בתוספתא פרה פ"ז (מובאה בר"ש פ"ז הל"ז) אי׳ בענין מי חטאת הלכה זו עלו עליה בני אסייה ג׳ רגלים ליבנה ברגל השלישי הכשירו להן הוראת שעה אחת. ואם כדברי הרב שי"ר אסיא היא סארדעש קשה והלא דיני מי חטאת לא שייכו לתושבי חוצה לארץ. אבל בלי ספק אסיא הזו היתה בגבול א"י והוא עססי׳ צ"ל אסיא שהוזכ׳ בא"י (גיטי׳ ד׳:) ולאו דווקא בא"י אלא בתחומה. על כן דעתי נוטה שאסיא היתה נקראת על שם נהר אסי Asi, Assi, Axius] ששמה ג"כ [1] Oriens, Orontes] והולך בין אפמיא Apamäa ואנטוכיא Antiochia ועל שם אסי או אססי נקראת עיר על חוף נהר ההוא אסיא או עססיא. ובזה עולה יפה שהזכירו הציונים הנ"ל אסיא אצל אספמיא שהיא אפמיא. ובספרי פ׳ בלק הזכיר ג"כ אסיא אצל אנטוכיא. וזאת שנית. ככר אמרנו שנהר אסי נקרא ג"כ Oriens פי׳ קדמון, ובזה נכיר דברי אמת שבציוני׳ חנ"ל כך צריך להיות הסדר הנכון קני קניזי והקדמוני דרמסקום אספמיא (או אספמי׳ ודרמסקום) ואסיא. ומלת אסיא, שהיא עיר ונהר שוה, תתכן לקרא אוריענס, Oriens, פי׳ קדמוני על כן דרש על מלת הקדמוני: אסיא. ודו"ק].

3 אַסְיַא (פי׳ ארץ הקדושה של אנשי גרמניא הראשונים Asa land ותכונתה על חוף ים מזרחי של Mäotis) תרג׳ ירו׳ אשכנז אסיא. [אחי"ה כ"ה בת"י ב׳ לבראשי׳ י׳. ג׳; תרג׳ לד"ה א׳, א׳, ו׳. וכן מפורש בב"ר רפל"ז אשכנז וריפת ותוגרמה: אסייא והדייף וגמנייא [צ"ל גרמנייא]. וכ"ה בירו׳ מגילי׳ פ"א הל"א דע"א: אסייא והדיית [צ"ל והדייף] וגרמניקיה. ותחת הדייף אי׳ בתרג׳ ירמי׳ נ"א, כ"ז הדיב והיא בל"י Ἀδιαβήνη׳ ופי׳ המלה שאי אפשר לעבור עליה באשר מונחת בין שתי נהרות גדולות: פרת וחדקל (עיי"ע הדייב, חדיב). וגבול צפוני של הדיב ארמיניא, גבול מזרחי מדי, גבול דרומי זוזיאנא. וכן בתרג׳ נזכרה הדיב אצל ארעא דקרדו. (וכן נקראת הדיב בזמן מאוחר קורדישתאן = Kurdistân) והורמיני וזה Armenien. ולפי זה תכונת אשכנז שהוא לדעת התרג׳ הדיב בסמוך מדי וזוזיאנא היתה. וכן דעת יוסף בן מתתיהו [2] שמושב אישכנזים היה בריגא שהיא עיר ואם במדי. וגם העיר והאיר החכם הגדול והחוקר הנפלא ריטטער [3] שאבות קדמונים של גרמניים לדעות ולאמונת מדיים השפיקו, והשתחוו לאל עליון של מדיים ובקטריים ר"ל למיטרא שכנו שמו אסי כלומ׳ המשובח ואחריו מכנים את עצמם עם של אסיים. וגם כן נקראים יושבי הרי קויקאזוס אשר משרש גרמניא יצאו. וזה פתרון וקשר הדבר שבתרג׳ ובש"ם ובמדרש מפורש אשכנז ע"י אסיא ובמלת אשכנז כללו הקדמונים יושבי גרמניא. [4] הלא דבר הוא!]

4 אַסְיַא (פי׳ בל"י οὐσία ממון ורכוש Vermögen ויותר נכון כי הוא ל"פ اسه שדה Feld, Acker) בב"ר פ"נ (מ"ט) [ושם אי׳ אוסי׳] וה׳ אמר

---

[1]) עיי׳ שטראבו ט"ז תשנ"ה, פליניאוס ה׳ י"ח. ב׳ ועיי׳ מ"ע דמ"ג ח"ח תנ"ד והלאה. [2]) ואלה הם דבריו בקדמוניו׳ א׳, ו׳, א׳: Ἀσχανάξους ᾤκισεν οἱ νῦν Ῥηγῖνες Ἑλλήνων καλοῦνται. ועיר Ῥηγῖνες ולא כמו ששגו לכתבה Ῥητῖνες היא Ragha עיר ואם במדי עיי׳ מאמרי על ספר טוביה במ"ע גייגער ח"י תנ"ד ואילך. [3]) עפ"י ספורו של שטראבו ח׳, תקס"ח יסד החכם חנ"ל בנינו החזק ומי שרוצה לעמוד על הענינים האלה יביט בעינים פקוחות ספרו פארהאללע צד ש׳, וערדקונדע ח"ב תתמ"ב. והרחבנו דבורנו בזה הענין במ"ע אונגי. איזראליט (שנה שלישית) הוציאו לאור הרב החכם באק. ואכ"מ להאריך. [4]) והחכם ראזינמיללער בספרו הקדמוניות ח"א א׳ צד רל"ט, וגיזיניאום בתיזוירום ח"א, קנ"ט. ומהרי"ש בספרו תבואות הארץ קמ"ד ובהעתק׳ אשכנזי׳ רנ"ג לא מצאו מנוח לכף רגל להשערה אשר לפיה מורגל בפי כל האנשים כי אשכנז היא גרמניא (דייטשלאנד) ועפ"י פירושנו בפנים אמת ויציב זה הכנוי.

המכסה אני מאברהם: למלך שנתן אסיא לאוהבו אחר זמן בקש המלך לקוץ מתוכה ה' אילני סרק. ובריי ויק"ר (פ"ג) טוב מלא כף נחת (קהלי ד', ו') רעותיה מתקרי מרי אסיאן. [ובקהל"ר פ' מלא כף אי' מרי אוסייאס. ובילק' שם רמז תתקע"א מרי אופיא צ"ל אוסיא]. ובסוף ויק"ר (פל"ד) וכי ימוך אחיך: ר' טרפון יהב ליה לר"ע שיתא [ובמד' אי' עוד: מאה!] קינטרין דכסף וא"ל זבין לי אסוונן דאנן לען באורייתא ואנן מתפרנסין מנהון. ובילמדנו בכי תבאו בשלח לך אנשים (בתנחו' ל"י) כל מלך שלא היה לו אסיא [ובדפוסי הערו' אוסיא, אבל בכל המקומו' הנ"ל בלא וי"ו וזה העיקר] באי' לא היה יפה כלום. ובמגיל' איכ' באיכה יעיב (ב', ב') כגון דשמעינן עלך דאת בעי מיזבנא אסי אדידך. פי' (ובדפי אמשי אי' ג"כ מלת „בל"י" וזה חסר בדפוסיי הישנים) אסיא שדה. [אחי"ה וכ"ה בל"פ ונוסח בלא וי"ו לפי זה יותר טוב. אבל במדרש אי' בוי"ו ועיי' עוד ירו' תעני' פ"ד ס"ט. (כמו בילמדנו שזכר רבינו) דאת בעי מזבנא אוסיא דילך. ושם: מיעול לאוסיא דידיה. וכ"ה מגילי איכה פ' צדו בשינוי קצת. שמ"ר פ"כ היו לו י' אוסיות; במד"ר פכ"ג והיה משיא לעבדיו שפחות מן אוסיא אחרת ולשפחותיו עבדים מן אוסיא אחרת. ולפי גי' זו י"ל שהיא מלה יונית כשרשמנו וכ"ה בל"ס אוסיא].

☞ **אַסְכַדְיָה** (פי' בל"י σχεδία ובל"ם אסכדיא Floss רפסודות עיי"ע אסד) ירו' דברכות בפ' תפלת השחר (פ"ד ד"ח ע"ג) הוא אסדא הוא אסכדיה הוא רפסודות מלה יונית היא ופירושה רפסודות). [אחי"ה וכ"ה אסקדיא בנזיר נ"ה. ובנגעי' פי"ב, א'. עוי"ע אסד וע' אסקריא].

אִסְכַּלַה (פי' בל"י σχαλίς ובל"ר scala (navis) Schiffsleiter כבש שעולין ויורדין בו מן הספינה) בר"ג דהמוכר את הספינה (ב"ב ע"ג.) ת"ר המוכר את הספינה מכר את האסכלה [לפנינו אי' האיסכלה אבל בירו' ב"ב רפ"ה דט"ו. כגי' רבינו האסכלה ובתוספתא ב"ב פ"ד אסקלא]. פי' אסכלה כבש, כדתנן (שבת קכ"ב.) עשה גוי כבש לירד בו והוא עץ ארוך וחקוק בו הבקים מקום נתינת פרסת הרגל ומושיטין אותו מן הספינה ליבשה ויורדין ועולין עליו ובלע"ז אסקלה [בלאי"ט scala]. [אחי"ה וכן פירשו ר"ח ורה"ג עיי' רשב"ם ב"ב ורגמ"ה לב"ב כ"י יש לו שני פי' וז"ל האיסכלה היינו הכירה שמתקנין בספינה כדי לבשל עליו צרכיהן. ואי' דאמרי סולם שיורדין בו מן הספינה עכ"ל. ופי' האחרון כפי' הערוך, ופי' הראשון מן גזרת המלה של ערך הבא אח"ז].

אָסְכַּלָה (בל"י ἐσχάρα Bratrost כלי ברזל עשוי כעין מעלות לצלות בו) אין צולין את את הפסח לא בשפוד ולא באסכלה בפ' כיצד צולין [פסחי' ז', א' במשנה ושם וברש"י אי' על שפוד.. על אסכלה, אבל בירו' פסחי' ז', א' וכ"ה בכ"י מ'. ובמשניו' נאפולי ופיז' (עיי' ד"ס פסחי' ק"י:) אי' כגי' רבינו]. השפוד והאסכלה מלבנן באור בסוף ע"ז (ע"ו.). [אחי"ה וכנ"ה בפסחי' ע"ה. אסכלה מנוקבת. ירו' פסחי' פ"ז הל"ב דל"ד. לא צלי אסכלה]. פי' אסכלה בלע"ז גַרְטִיגוּלַא. [אחי"ה כ"ה בדפ' פיז' והוא לאי"ט graticola; ובדפ"ר, כ"י ו"ו, ול"ד גרטגלא והיא היא; ובכ"י ג"ג גרטיכלא וכ"ה ישר ובעה"ק בט"ס גרטיבלא וצ"ל בכ"ף; אבל בדפ' ווניצ' ואמש' גרדילא וכמו כן בלאי"ט gratella וכן לועז רש"י כ"י פסחי' גרטיל (ד"ס שם) ובדפוסי' גראילש והוא ל"צ gril]. וגם זו עשויה כמין מעלות. (א"ב פי' בל"ר סולם וכל כלי אשר לו שלבים כמו כלי מיוחד לצלות עליו מיני מאכל). [אחי"ה והנכון כי בל"י מקור המלה].

אַסְכוּלֶא (בל"י σχολή = schola וממנו בל"ם אֲסְכוּלֵי בית הספר Schule) בפסיקתא דבחדש השלישי (ק"א:) א"ר לוי לבן (מלכים) [צ"ל כמו שאי' בשהש"ר פ' סמכוני ובילק' יתרו רמז רע"ב בשם הפסיקת' ובילק' שה"ש רמז תקפ"ו בלי מקור: מלך] שעמד מחליו אמר פידגוגו [וכ"ה בשהש"ר וילק' שם ושם ובפסיקתא פידגוגו וכן אי' שם בקהל"ר פ' את הכל למלך וצ"ל לבן מלך כמו שתיקן ג"כ הרב החכם מוהר"ר שלמה באבער בפסיק' שם אות כ"ו ועיי' עוד אות כ"ז] ילך לאסכולי אמר המלך, עדיין לא בא זיוו של בני מחליו [וכ"ה בקהל"ר שם אך חסרה מלת מחליו ואי' בילק' קהלת שם, אבל בילק' יתרו חסרה ג"כ ובשניהם אי' זיו וצ"ל זיוו וכ"ה בפסיקת' ובשהש"ר] והוא הולך לאסכולי? וכו'. ובילמדנו באספה לי [בתנחו' י"א לי', אבל אי' בילקו' בהעלתך רמז תשל"ו בלי ציון המקור] למלך שהיה לו בן ועשה לו פידגוג והיה אותו הפידגוג מוליכו לאסכולי. [אחי"ה וכנ"ה בשמ"ר פ"ט: שלח והביא תינוקות מן אסכולי שלהם. ושם רפ"כ הולך ללמוד באסכולי. ובשהש"ר פ' אחזו: מביאין בניהם מן האיסכוליות שלהם]. פי' כנסת שמלמדים בו הנערים קורין אותו בלע"ז אשקולא [scuola]. (א"ב פי' כן בל"י ורומי ובמד' שה"ש פסקא אמרתי אעלה בתמר (ז', ט') דתבריא אסכולסטיקי פי' בל"י ורומי למדניים עיי"ע אסקולסטיקא) [ועיי"ע אֶשְׁכּוֹל ב'].

* אַסְכִּילֵי (= אַסִיכְּלֵי, אַסְקְלֵי בל״ר assecla (Anhang, einer aus der Suite אחוזת מרעהו דב״ר פ״ב א״ר יהושע ראה נסים שעשה הקב״ה למשה כל אסכילי פרעה מהם נעשו אלמים מהן נעשו חרשים וכ׳ זכור מה שעשיתי לאסכילי פרעה. ובשהש״ר פ׳ צוארך כל איסקולין של פרעה נעשו באותה שעה מהן אלמין וכ׳ נ״ל לתקן אסיכלי, ואסיקלי. ובמד׳ תהלי׳ מזמ׳ ד׳ ד״ה בקראי ענני ובירו׳ ברכו׳ פ״ט די״ג. ט״ס אוכלוסין של פרעה, ואוכלסין שלו. ובש״ר פ״א אי׳ א״ר יהב״ל נעשו כל הסנקלימין וכ׳. פי׳ אסכילי או אסיכלי בל״ר סיעתו ואחוזת מרעהו הסרים למשמעתו. ובעל מ״כ החליף המלה בשל ע׳ הקוד׳ ועיי״ע ארקולאין.

* אַסְכָּלְיוֹת. עיין ר״ב בע׳ אספליא.

☞ אַסְכִימָא (בל״י σχῆμα ובל״ם אֶסְכְּמָא (Gestalt, Miene צורה ותמונה תרג׳ שית זונה (משלי ז׳, י׳) באסכימא [1] דזניתא פי׳ בל״י צורה (ותקון) [צ״ל ותכונה].

אַסְכּוּפָּה [בכ״י ה״ב וב״ר ועה״ק אסקופה עיי׳ ערכו] (בל״ם אֶסְכּוּפְתָא פי׳ משקוף Schwelle ובל״ע ساكف משקוף העליון; سكفه משקוף התחתון) בשבת בפ׳ המצניע (צ״א:) קופה שהיא מלאה פירות ונתונה על האסקופה החיצונה. ובפ׳ מי שהיה טמא (פסחי׳ צ״ג:) לפיכך נקוד על ה׳ דרחוקה (במד׳ ט׳, י׳; עיי׳ ע׳ נקד ג׳) לומר לך לא מפני שהיא רחוקה ודאי אלא מאסקופת העזרה ולחוץ. ובאהלות בפ׳ ארובה (פי״ד, ז׳) היתה נתונה בצד האסכופה (לפנינו אי׳ בקו״ף). ובגמ׳ דיציאת השבת (ו׳. וגם שם בקו״ף) אסכופה משמשת שתי רשויות. פי׳ אסכופה מפתן [אחי״ה עיי׳ פי׳ רש״י לשמוא׳ א׳, ה׳, ה׳. ובגמ׳ בכל מקום בקוף עיי״ע אסקופא אבל אי׳ בכ״ף ירו׳ מגילי׳ ספ״ד דע״ה ע״ג הן דו דרס אסכופתא ארעייתא (ובירו׳ יומי׳ פ״א דל״ח ע״ג אי׳ אסקופתא ארעייתא) ובירו׳ מגילי׳ פ״א דע״ב ע״ד עד אִיסְכּוּפַּיָה דשילה].

☞ אֶסְכַּרָה (פי׳ בל״י ἔσχαρα מן כויה ואבעבוע brandartiger Schorf שנולדה בחולי הנקרא Scharlach) פרק קמא דברכות (ח׳.) אסכרה דמיא כחיזרא אגבבא דעמרא דלאחורי נשרי. פי׳ מין חולי הגרון המחנק ואולי מלה זאת נגזרה מל׳ יסכר פי דוברי שקר (תהלי׳ ס״ה, י״ב) או עיקרו מל״י ופי׳ עיפוש נולד בושט ובפה ובהדיא גרסינן במסכת שבת פר׳ במה מדליקין (ל״ג:) מכה זו מתחלת בבני מעים וגומרו בפה עיי״ע סרנקי [צ״ל סרנך]. [אחי״ה ובאלה מקומות נזכרה מכה זו. ברכ׳ שם אי׳ קשה שבכלן (מיני מיתה) אסכרה. ושם: אסכרה דמיא כחיזרא בגבבא דעמרא דלאחורי נשרי וא״ד כפיטורי בפי הושט (ועל גי׳ רבינו עיי״ע גב, ח׳) שם מ׳. בלילה ידאג מפני אסכרה. שבת ל״ג. אסכרה באה לעולם על המעשר . . על לשון הרע . . מאי קראה והמלך וכ׳ כי יסכר פי דוברי שקר . . . מכה זו מפני מה מתחלת בבני מעיים וגומר בפה וכ׳. פסחי׳ ק״ה. חזייה לההוא גברא דשתא מיא קודם הבדלה א״ל לא מיסתפי מר מאסכרה דתנא משמיה דר״ע כל הטועם כלום קודם שיבדיל מיתתו באסכרא. תעני׳ כ״ז: (מסכ׳ סופרי׳ פי״ז איכ״ר פ׳ על אלה) אנשי מעמד מתכנסין לביה״כ ויושבין ד׳ תעניות . . . ברביעי על אסכרא שלא תיפול על התינוקות. ירו׳ תעני׳ פ״ד דס״ח: ברביעי היו מתענין על התינוקות שלא תעלה אסכרה לתוך פיהם. ושם פ״ג דס״ו ע״ד תני אסכרה כל שהו שנים בדבר ואחד באסכרה (כלומ׳ אז מתריעין) איתא חמי אסכרה כש״ה ואת אמר הכין וכ׳. ויק״ר פי״ח ובמד״ר פ״ז מפרש לזרא (במד׳ י״א, כ׳) לאסכרא. קהל״ר פ׳ כי גם אסכרא עלתה בגרונם ונחנקו ומתו. מכל ציונים אלה יראה וישפוט המעיין המשכיל שאסכרא מין חולי הגרון המחנק שנפל על התינוקות אבל כאב הגרון לא תחילת אבל סוף החולי הוא ונ״ל שהיא מכת התינוקות שנקרא בל״א Scharlach וככחה אז ככחה עתה בענין סכנה ורובם של תינוקות שנפלה עליהן מתו. והמחלה לאין מרפא זו מתחלת בחמה עזה ובאש של עצמות ובשלשול המעיים וגם בקיא האכילה וזה מה שאמרינן מתחל׳ בבני מעיים וזהו מה שדורש בעל המאמר לזרא: לאסכרה. ולא ארכו הימים שעלו שחין ובעבועות בושט ובגרון ומעכבים הנשימה ומחנקי׳ החולה וזה מה שאמרנו וגומר בפה; ומה שאמרינן כפיטורי בושט או דמיא כחיזרא בגבבא וכ׳ (עיי״ע גב ח׳, נשר ה׳, פי טורי׳) היינו שמעכב הנשימה. ובעבוע ושחין המכה נקר׳ בל״י אֶסְכַּרַה וממנה מכונ׳ המכה. וְדָרַשׁ כי יסכר דברי שקר אסמכתא בעלמא. וּפלא על ר״ב שאמר

[1]) כ״ה רק לפי גי׳ האמיתית של פוליגלי לונדון, ובדפוסי׳ אחרי׳ בט״ס עיי׳ עמת״ר של מהרי״ל בהך ערך.

אולי מלה זאת נגזרה מלי' יסכר וכ' ונעלם ממנו שכ"ה בפירוש בגמ' בשבת שם. ובע' סרנך פי' רבינו שסרונכי (יומי פ"ד.) פי' אסכרה, וסרונקי היא בל"ע וסורי' חניקת הגרון וכן תרג' מחנק (איוב ז' ט"ו) סרנוקא וכן תרג' יסכר פי (תהלי' שם) יסרניק פומהון. וכן פירש"י כתובי ל': סרונכי פי' אסכרא והוא בגרון מלנ"ט; ובסוט' ח': ד"ה סרונכי לועז בומלנ"ט ופי' והוא חולי בגרונו. ובשניהם ט"ס וצ"ל בונמלאנ"ט וכ"ה ביומ' פ"ד. ד"ה לסרונכי חולי ששמו אשטרנגיליון הוא בון מלנ"ט; ובברכ' ח'. לועז אסכרה אישטראנגולמנ"ט; ושם מ'. ד"ה אסכרה בון מלאנ"ט, ובשבת ל"ג. ד"ה אסכר' פי' חולי המתחיל במעיים וגומר בגרון הנקרא בונמלא"ן. והנה נ"ל לתקן בכל המקומות האלה שצ"ל בובן מלאנ"ט ובל"צ bubons malignes פי' bösartige Drüsengeschwüre; מורסא בחיך והוא כעין אֶסְכַּרָא מל"י. ובהך מלה מפרש מלה צרפי' אחרת אשטרנגיליו"ן בל"צ etranguillon Bräune, Kehlsucht. ובע' סמטא א' פי' רבינו הך מלה בזה"ל פי' שחין ובלעז בונ"ו וצ"ל או בוזו בלאי"ט Beule, bozza או בובנו Beule, bubbone ושבשתא כיון דעל על. — והשערתי בענין החולי העמדתי לכור הבחינה לפני ידידי רופאי' מומחין ה"ה מוה"ר יוסף ליגעטי מאַלְבַא ומוה"ר אברהם שולהאף מפה ונענו לי ראשם בזה, ועוד עיי' רימ"ז בט"ר ב', מ"א. ודע כי המלה הזרה הזאת נמצאה ג"כ בל"ר האמצ' כזה scara, escara, scara vulnerum, עיי' ערך מ"ר של דוקנגע ח"ג, ק"ג ואולי מזה נאצל גם שם המחלה אצל הרופאים החדשים scarlatina, scarlatum ונקראה כן יען כי נצמחו בגוף החולה שחין ואבעבועות שנקראו בל"ר scaria. ודעות אחרות בלתי מקובלות לחוקרי האמת הציגו המבקרים בכ"ח ח"ב צד ק"ע וצד שכ"ב והלאה. ועוד יש להעיר כי בל"פ شرك מין חולי של תינוקות שנקראה בל"א מאזערן עיי' ווארלירס עמ"פ ח"ב, תכ"ג: וגם בצינדאפיסטא (פינדידאד כ', כ"ג) נקרא ishîrê מין חולי מסוכן אחד].

* אַסְכָּרִיאַ ירו' ברכו' פ"ד ד"ח ע"ג ט"ס תחת אַסְכֶּדְיאַ עי"ש.

אַסָּל* (פי' בל"י ἄσιλλα עצים שמונחים על הכתפים ובסוף אותן העצים סלים וכדומה das auf den Schultern ruhende Tragholz woran Körbe u. s. w.) בכלים בפ' כל כלי בעלי בתים (פי"ז מ"ז, ובקהל"ר פ"ט, פ"ט פי' גם זה ראיתי אי' הנוסחא ישי' אסיל) האסל שיש בה בית קבול מעות. ובפרה בפ' חמשה שמלאו (פי"ז מ"ה) הממלא לו ולחטאת ממלא את שלו תחלה וקושרו באסל. פי' אסל מוט. וישאהו במוט (במדי' י"ג, כ"ג) מתרג' [ירוש'] [עיי' צונץ ג"פ צד ע"א הערי' ג' וע' אוקיינוס] באסלא. (א"ב פי' בל"ר נסר עב וצר כמו מוט). [אחי"ה דעת ר"ב שהיא מל"ר Stange, asser וכ"ה בל"פ أطرة פי' מוט אבל מלה יוני' Latte שרשמנו בתחילת הע' נ"ל יותר נכון].

אֲסֶלָא (פי' בל"י ורו' σέλλα, sella ובל"י אמצעי σέλα כסא Sessel, Stuhl) בהשלחן בפ' כ"ב בכלי' (מ"י) האפלא טמאה מדרס וטמא מת. כסא טרסקל ואסלא בפ' ר"א אומר תולין (שבת קל"ח.) עור האסלא וחלל שלו, בפ"ק דעירובין בגמ' והרחב מעשר אמות [עירו' י': ושם אי' עסלא ובכ"י שבת שם ערסלא ובריי"ף כ"י והאסלא אבל בדפוסי' והאיסקלא! עיי' ד"ס שבת קס"א:]. פי' אסלא דשבת הגוד והמשמרת כילה וכסא גלין לא יעשה ואם עשה פטור אבל אסור (שבת שם) כלומ' איסורא דרבנן. משמרת [אחי"ה רבינו עזב הסדר ונ"ל מטעם שנשנה במשנ' שם פ"כ תולין את המשמרת וכ'] [כדתנן] וחכמים אומרי' אין תולין את המשמרת בי"ט (משני' שם) והוא מסננת של יין [וכן פירש"י במשנ'] גוד [אחי"ה עיי"ע גל א' ובכ"י מ' וא"פ ובחי' הרשב"א אי' והנוד עיי' ד"ס שם] הוא חמת מים [כההיא] דפי' לולב וערבה (סוכ' מ"ח:) משכיה דההוא גברא דעבדינן ליה גודא [אחי"ה ושם ובע' גד י"א אי' משוינן תחת דעבדינן ובכ"י מ' סוכ' שם עיי' ד"ס ע"ו: אי' נודא] ומלינן ביה מיא. והולכי דרכים נועצין ארבעה יתדות בקרקע וקושרין חמת זה בחוטין עבין. [אחי"ה נ"ל שכוונת רבינו על שבת קל"ח: גוד בכיסנא וצ"ל בכיסכא או בכיסכיו כ"ה בע' כסך ובריי"ף ובפי' המיוח' לרש"י שם. וכ"י א"פ אי' בכסכסיו (ד"ס שם). ופי' הר"ן שם גוד בכסכיו עור ברצועותיו . . . מותר לנטותו בשבת והא דאמרינן לעיל פטור אבל אסור היכא דלא הוי מתוקן עכ"ל ועיי"ע כסך: הגוד בכסכיו כבר פירשנו בע' אסל עכ"ל וכיון להך שכתבנו ור"ב ובע' הפשב"ע לא הרגישו בזה] ותולין אותו באלו היתדות להצטנן מימיו [ועיי' פירש"י קל"ח. ד"ה הגוד]. כילה שיש בגגו טפח. כסא גלין הוא של חוליות טוענין עליו קרשים ויושבין עליו וכשעומדין פורקין עליו. [אחי"ה כן כתב ממש הגב המאירי בחי' שבת רפ"כ מבלי שהזכיר את הערוך]. מטה היא מטה גיליתא [כיון על שבת מ"ז: ושם אי' גללניתא ובריי"ף כ"י גלניתא, ובכ"י מ' וכ"ה ברש"י דפ' שונצ' גלילתא (ד"ס מ"ו.) אבל בע' גל

א׳ גרס רבינו כמו כאן גיליתא. ורש״י פי׳ בד׳ קל״ח. [1]) כרבינו עי״ש ועי׳ בד׳ מ״ז:] והכרעים שמחזירין רפויין הן כדאמרן (שבת מ״ז:) אם היה רפוי מותר, ולגובה היא עשויה [ונוונת רבינו ע״כ אינ׳ חשוב׳ כאהל כפי׳ בעצמו בסמוך]. ויש מי שאומר מטה שהיא עשויה במסמרים והיא זקופה ומרכינה [עיי״ע רכן] לישן עליה הואיל ולגובה עשויה אינה חשובה כאהל. וכן כִסא לישב בו וזה שאומר (ביצי כ״ג: ושם נסמן) גורר אדם מטה כסא וספסל שלשתן טעם אחד הן. טרסקל היא קערה פשוטה כגון שולחן קטן וכדתניא (שבת ה׳. ק״א. עירוי ל״ג:) ר׳ יוסי ב״ר יהוד׳ אומר נעץ קנה בר״ה והניח בראשו טרסקל וזרק ונח על גביו גם זה לגובה [2]) עשויה לאכול בו ולתת בו חפצים. — פי׳ אסלא הוא ספסל של ברזל דתנן (כליי שם) האסלא טמאה מדרס וטמא מת פרשה העור [כ״ה לנכון בכ״י ה״ב ובכליי שם. ובדפ׳ הערוך ט״ס וכן אי׳ האסלא, ובדפ״ר הסלא, טמאה טמא מת פרשה היא, ובדפ״ר בטמא פרש היא!] טמאה מדרם והברזל טמא מת. וספסל זה של ברזל ועליו עור נטוי לישב עליו. דתנן (עירוי י׳:) עור האסלא [לפנינו עסלא וכן הגי׳ בפי׳ רה״ג לסר״ט] וחלל שלו מצטרפין לטפח [וכ״ה בש״ס דפ׳ שונצ׳ אבל לפנינו בטפח וט״ס הוא] ואמר בתחילת עירובין (שם) מאי עור אסלא אמר רבה בר בר חנה א״ר יוחנן עור כסא של בית הכסא והוא שאמרנו ספסל של ברזל נטוי עליו עור נקוב באמצע כשיעור סיט הן חסר הן יתר ויושב עליו אדם ותחתו גרף כדי לקבל בו הרעי לפיכ׳ נקרא עור כסא של בית הכסא אלו כולן מותרין לנטותן לכתחילה. פ״א שפי׳ רבי נסים בעירו׳ בעור האסלא תנן התם עור האסלא וחלל שלו מצטרפין לטפח. פי׳ כדי להיעשות אוכל לטומאה לא אשכחן במתניתין כלל אלא בתוספתא דכלים פי״ו [בכ״י ה״ב בפי״א לפנינו אי׳ בתוספ׳ דכליי ב״ב פ״א] מאי עור האסלא אמר רבה בר בר חנה א״ר יוחנן עור של בית הכסא. וכך שמענו כי בארץ יון יש להן כסא של ברזל ועושין לו שתי רצועות רחבות אחד מצד זה ואחד מצד זה כדי לתפוש הרגלים של ברזל שלא יפלו ויהיו מוכנים ליושב ולעשות צרכיו לישב עליהן ולפיכ׳ עושין אותן באצבעים או פחות מכאן ונשאר בין שתי הרצועות שהוא אמצע הכסא מגולה ועושין עור גדול שהוא מכסה את כולו ותופרין אותו ברגל אחד של כסא ופורשין אותו על הכסא ונראה ככסא שהוא מלא ומכוסה בעור וכשרוצה לישב עליו לעשות צרכיו מגלה העור באמצע ומחזירו לרגל שתפור בו ונשארו שתי רצועות בלבד ואמצע הכסא פתוח ונפנה לשם וכשהוא נפנה מחזיר העור ומכסה. ובל״י קורין אותו סֶלָא [3]) (σέλλα). וי״ם שכתוב בהן הסלא טמאה. [אחי״ה וכן גרס רבינו בע׳ סל ג׳; וכ״ג רה״ג בסד״ט די״ז [4]) אצל הנוסח אסלא. וכן פי׳ האי דעירו׳ פי׳ של כסא ושל בית הכסא שיושבין עליו ונפנין עליו ונקוב באמצעיתו כדי שיצא הרעי ופורשין עליו עור עכ״ל]. ובלע״ז קורין לכל כסא: סֶלָא [sella בלאי״ט].

אַסְלְ[י] (מל״ם סלה פי׳ ענין בעיטה וביזוי verachten, verschmähen וכ״ה בל״ם ס ל א ובבנין אפעל: א ס ל י) ותוכחת נאץ לבי (משלי ה׳, י״ב) תרג׳ אסלי לבי. ושבע תועבת נפשו (שם ו׳, ט״ז) תרג׳ ובשבע אסליית נפשיה. מוסר ה׳ בני אל תמאס (ג׳, י״א) מרדותא דאלהא ברי לא תסלי. [אחי״ה לפנינו אי׳ בשי׳ אבל בפשיטא וכ״י תרג׳ כגי׳ רבינו ול״מ הוא תהלי׳ קי״ט, קי״ח; איכ׳ א׳ ט״ו; ועיי׳ ר״ב בע׳ סל ה׳].

☜ אֶסְלַטִין (לדעת ר״ב מל״ר saltus יער Wald, Forst ולפ״ד אסלט=אסרט פי׳ דרך (Weg, Strasse ירו׳ דברכו׳ פ׳ אין עומדין (פ״ה הל״א ד״ט.). ר׳ ינאי ור׳ יונתן הוו מטיילין באסלטין פי׳ סלטון בל״ר יער של עצים). [אחי״ה ויותר נכון שהוא בחילוף הל׳ עם ר׳ באסרטין עי״ש ובתמורתו אסטרטין עי״ש. אבל בדפ׳ ירו׳ מגנצא אי׳ הגירס׳ באטלסין ופי׳ מוה״ר רשב״י סיריליאו באטלסין: בשוק היכא דאיכ׳ חניות עכ״ל ולפי זה כמו אטליז, ואטלים עיי׳ לעיל ערכו].

☜ אֲסִימְטָא (בל״ר semita Fussweg, Pfad) ירו׳ ברכו׳ פ׳ מי שמתו (פ״ג הל״ד ד״ו ע״ג) הוה אתי באיסמיטא עיי׳ ע׳ סמטא [ב׳] אשר פי׳ בל״ר שביל צר). [אחי״ה ומוה״ר רשב״י סיריליאו גרס באיסרטא. והמפרש שפי׳ איסמטא

---

1) ושם לועז רש״י פלודשטוייל״י ובכ״י רש״י פלודשטו״ל ובאו״ז הלכי שבת סי׳ ע״ח ס״ק חי הובא בשם רש״י ז״ל הגי׳ פלדשטו״ל ולדעתי נאמנה כי הוא בלא״ש Feldstuhl וכן פירש״י לביצי כ״ה: ד״ה בגלודקי: פלדיי״סטול ובאו״ז הלי יו״ט רסי׳ שנ״ד פלדשטו״ל ואולי בכל מקומות האלה צ״ל כמו בפירש״י לשבת ע״ט. ד״ה בקורטבלא ששם לועז פושדטויי״ל והוא ל״צ fauteuil בלא״ש Armsessel. 2) בכ״י ה״ב הגי׳ בכל הפעם: ל ג ב ה. 3) וכן נקרא בל״ר sella ג״כ כסא להפנות לשם לצרכיו ומתואר אז sella pertusa, familiarica עיי׳ עמ״ר של שעללער. 4) ובר״ש לכליי בט״ס סלע וצ״ל סלא.

ב א פ י ל ה טעה, והטעות באה לידו מהמלה ב ל י ל י א הסמוכה לאיסמטא].

1 אַסְמַכְתָּא [1] (משרש סמך פי' בל"מ ובל"ס ענין סעד ותמיכה anlehnen, stützen ומזמנו השם הבטחה בעלמא Anlehnung, mündliche Zusicherung) בפ' גט פשוט בגמ' דמי שפרע מקצת חובו והשליש את שטרו (ב"ב קס"ח.) במאי קא מפלגי ר'יהודה סבר אסמכתא לא קניא ור' יוסי סבר אסמכתא קניא ואסיקנא אסמכתא לא קניא מאי טעמא שסומך בדעתו שיכול לפורעו עד הזמן ולא גמר להקנותו. ואעפ"כ אי קני מיניה בבית דין חשוב בדלא אנוס קניא דהכי גרסינן בפ"ד דנדרי אונסין (כ"ז:) והתנן מי שפרע מקצת חובו והשליש את שטרו וכ' עד דאמר ר' נחמן אמר רבה בר אבהו אמר רב אין הלכה כר' יוסי דאמר אסמכתא קניא והוא דלא אנים והוא דקני מיניה בבית דין חשוב. [אחי"ה ועיי' עוד ב"מ ס"ו: ק"ד: בענין אסמכתא ודיניה עיי' בפחד יצחק ח"א דפ"ח: וכ' ובספרים המצוינים שם. ורבינו נגרר אחר פי' רגמ"ה שפי' לב"ב כ"י וז"ל א ס מ כ ת א ה י א ש ס ו מ ך ב ד ע ת ו ש י כ ו ל ל פ ו ר ע ו ע ד ה ז מ ן ו ע ל כ ן מ ק נ ה ו ל ו עכ"ל וסיום פירושו היפך מפי' רבינו].

* 2 אַסְמַכְתָּא (Anlehnung an einen Schriftvers פי' סמיכת דברי רז"ל להכתוב לראיה ולזכר) כתוב' ס"ז. אסמכתייהו אארעא הוא. ובהשאילה נאמר לפעמים אסמכוה אקרא מענין דרבנן עיי' חולי' ס"ד: ע"ז. יומ' ע"ד. ב"מ פ"ח: יבמו' ע"ב. מ"ק ג' . . . . מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא. עיי' מענין הזה יד מלאכי סי' י"ט.

אַסִימוֹן (פי' בל"י ἄσημον מטבע בלי צורה ungeprägtes Geld, או יותר טוב בל"י ופ' כ ס ף עיי"ע למטה בפנים) בפ"ק דמעשר שני (מ"ב עדיו' פ"ג מ"ב תוספת' מ"ש פ"א ירו' מ"ש פ"א דנ"ב ע"ג) אין מחללין מעשר שני על אסימון. ובפ' הזהב (ב"מ מ"ז:) אסימון קונה את המטבע. ובגמ' דמעשר שני בפ' ג' שאכלו (ברכו' מ"ז: כגון שפראו ע"ג אסימון) ובגמ' דמערבין בדמאי בפ' בכל מערבין [עירו' ל"א: וכג"ה בב"מ מ"ז: מאי אסימון אמר רב מעות הניתנות בסימן (Marke) לבית המרחץ . . . א"ר יוחנן מאי אסימון פולסא (בל"ע فلوس והיחיד فلس = Obolus עיי"ע פלם ב' וע' פלר) ובירו' מ"ש פ"א דנ"ב ע"ד מטבע שנפסל והמלכות מקבלתו ר' יוסי בשם ר' יונתן כאסימון; ירו' ב"מ פ"ד ד"ט ע"ד היתה יוצאה על אסימון בסלע . . על אסימון בשקל וכ']. פי' אסימון כסף שאין עליו צורה. [אחי"ה וכן פירש"י ועיי' תוספ' ב"מ מ"ד. ד"ה אסימון ושם נסמן] מלש' סומא שאין לה עינים ובל"י קורין לכסף ולכלי כסף אסימי [צ"ל א ס י מ י ן, בל"י ἀσήμιον וכן בל"פ כסף سيم או سيمين ובל' פעהלוי סימינן]. (א"כ פי' בל"י דבר שאין בו סימן וכסף או זהב אשר עדין חסר צורת המטבע ומלת אשמאי מענין זה עיי"ע אשמאי). [אחי"ה וזה האחרון משגה הוא כאשר אוכיח אי"ה בהגיעי לשם].

☞ אֶסְמַן (חוסמניא=خصمان בל"ע א ו י ב י ם Widersacher, Feinde -) תרג' יאתיו חַשמנים (תהלי' ס"ח, ל"ב) ייתו בנו דחם אסמנא דמצרים). [אחי"ה לפנינו אי' ייתון בנוי דחם ח ו ס מ נ י א ממצרים לאתגיירא. ואי' דגרסי אוכמנא וא"ד אוסמנא. וכ"ה לגי' ר"א לויטא בס' מתורגמן וכתב וז"ל „אוסמנא פי' כסף כן בל"י קורין לכסף ולכלי כסף אסימי" והן הנה דברי רבינו בע' אסימון כי ממנו נלקחו. ו כ א ן אין להם שחר וגם לפי פי' זה צריכנו לומר שמלת ייתון כמו אֵיתוּן כלו' הביאו. ול"נ שמלת חשמנים ותרג' חוסמניא היא מל"ע שרשמנו וטעמו אויבים כלומ' גם אויבי ושונאי ישראל יבואו להכיר גדולת ישראל וגם י"ל שהוא עצם פרטי כפי' ר' מנחם בן סרוק עיי' רש"י לתהלי' שם ושם העיר בכוש נקרא اشمونين Hermopolis (ועיי' חשמונה במדב' ל"ג, כ"ט). עו' זקנים תרגמו כסלחים (בראש' י' י"ד; ד"ה א', א', י"ג) Χασμονιείμ. ויושבי העיר היו תושבי מחוז מצרים כדעת החכם באָכארט. ועיי' עוד פסחי' קי"ח:].

* אִסְמַרַגְדִּין (= אִזְמַרַגְּדִּין = Smaragd) שמ"ר פל"ח זבולן אסמרגדין והוא מין אבן יקר וכ"ה בל"ס איסמרגדא ועיי"ע אזמרגדין.

☞ אַסָּנָא (הַסְּנֶה, בל"מ = Dornstrauch) תרג' מתוך הסנה (שמו' ג', ב') מגו אסנא. [אחי"ה ובס"כ בנקודים שונים אָסַנָּא, אַסֵנָּא, אַסְנָא, אָסָנָא, אֲסָנָא, ובע"ז כ"ח. גירדא דאסנא פי' רש"י סנה ועיי' ע' גרד א' וע' אסיסנא. ולפר"ע הוא מענין ע' שבא אח"ז].

[1] העתקנו עפ"י פירש"י לב"מ ס"ו. ד"ה אני אומר: אסמכתא היא ה ב ט ח ה ב ע ל מ א לסמוך על דבריה, ובפי' לנדרי' שם נוטה לפי' של רבינו ע"ש.

אֶסַנָא (בל"ע ופ' سنا Sennesstaude ופריו נקרא Sennesbälglein) בפ' אין מעמידין בגמ' דמתרפאין (ע"ז כ"ח:) ניתי קשייתא דאסנא ונינח פיקא להדי פיקא [ולפנינו פיקעא וכ"ה בע' פקע ו']. פי' גרעיני של דקל ושמו אסני [ובעה"ק אסיני והגי' הזו ג"כ נכונה ונקראת בל"ר senna ומטבעו לשלשל המעים וגם בע"ז שם הוא אסותא למי שחש בפיקעה עי"ש פירש"י ובאשר נסתמו המעים אחר שתית עֲלֵי הסִינַּא ע"כ דרך הרופאים לערבב בתוכן גרעיני אהלות סומקות (Aloe lucida) וזה מה שאמרנו בע"ז שם ליתי שב ביני אהלה תולנא. ומהך צמח לפ"ד גירדא דאסנא של ע' הקודם ושוה עם אסינתא שבת ק"ט: ובמלה זאת פי' רש"י אסיסנא עי' ערכו. והקבוץ בפסחי' ק"ז. תאיני ואסַנֵי].

אֲסִינְתָּא (פי' בל"פ קערה: سینی , سنی Schüssel) מכי רמו שערי באסינתא בר"ג דכתול' נשאית (כתוב' ח'.) ובפ"ק דע"ז בגמ' דואלו הן אידיהן (ח' :). פי' מעט שנותנין שעורים במכתשת לפצלן לאכול בשמחת חתן. פ"א משעה שמתחילין לשרות שעורין באותו הכלי הנקרא אסינתא לעשות שכר צורך סעודת חתן. איכא דאמרי כשרוצה לעשות חופה נותנין שעורין בעציצין עד שיצמחו ומוציאין אותן לפניהם כלומ' כשם שצמחו אלו כך יפרו חתן וכלה. [אחי"ה בג' פירושים האלה — ולשנים האחרונים נוטה ג"כ דעת רש"י בכתו' ובע"ז — אין דעתי נוחה הימנו בענין גזרת המלה כי בפ' ראשון סבר רבינו שמלת אסינתא היא מכתשת והשוה המלה עם מלת אסיתא ! (עיי' ערכו). ובענין פי' השני לכאורה יש להקשות כמו שהקשו התוספו' בע"ז שם ד"ה מכי על רש"י וז"ל וקשה דבכל התלמוד לא מצינו שהיו עושין שכר משעורין אלא מתמרים וכ' אבל באמת הא לא קשיא דבהדיא אמרינן בב"ב צ"ו: אחד שכר תמרים ואחד שכר שעורים ופליאה גדול' על בעלי התוספות שנעלמ' מהם גמ' ערוכה זו. ול"נ שהמלה ל"פ כשרשמנו וטעמה קערה וממנהגי פרסיים [1]) היה שתיכף קודם החופה ילך החתן עם כלתו לכומר וקודם אמירת ברכת אירוסין נטל הכומר ידיו ולקח מן האורז וחטין ושעורין אשר בקערה המונחת לפניו וזרק ממנו על ראש חתן וכלה, והמנהג הזה נתפרסם ג"כ בישראל כנראה מתוספו' ברכו' נ': ד"ה ולא בימות וכתבו שם וז"ל עכשיו שדרכן לזרוק חטים בבית חתנים וכ'. ולרב פפא (שחי בין הפרסיים) זמן תחילת שמחת חופה לברך שהשמחה במעונו (עיי' רש"י ד"ה מאימת') היא מכי רמי שערי באסינתא כלומ' מזמן זריקת שעורים מתוך קערה. וזה נ"ל ברה כחמה. — ודע כי פירושי רבינו הובאו בשט"מ לכתוב' בסוגין בשם הגאונים ע"ש היטב].

* אסנגרין ט"ס וצ"ל אכסיגרון עי"ש, תוספת' שביעית רפ"ו אנגרון ואסנגרין.

* איסניא ט"ס תחת ויתיניא או וותנייה (עיי"ע אנייקי) בב"ר רפל"ז.

אַסִּיסְנָא (בל"ר מין צומח sisymbrium ובל"פ سیسنبر auf den Hederich) יבישתא ברפואות דמי שאחזו (גיטי' ס"ט:). (א"ב אם פירושו סנה יש לגרוס אאסנא יבישתא ואם הערך הוא סיסנא פי' כמו סיסין וע' זה לא יתכן). [אחי"ה והדין עם ר"ב שצריך לציינו תחת סוג סיסנא שאל"ף בראש כמו על ונ"ל שמלת סיסנא היא מל"פ ורומי' כשרשמנו וצמח הנזכר מועיל לחולי צמרא שהוא מכת אבן במקום זכרות (עיי"ע צמר ד' ורש"י לגיטי' שם); ועל זה אמרינן בגיטי' שם לצמירתא ניתי וכ' משתין נשתין אסיסנא יבישתא. [2]) ורש"י פי' אסיסנא יבישתא על סנה יבש. ובפסחי' ד'. גרס רש"י בשם תשובת הגאונים תחת אסיסני ביראתא: אסנא בראתא ופי' . . סנאים שעל שפת הים ברושים הם במקומות אחרים . . . סנה בל' ארמי אסנא וכ' ועיי' ע' הבא].

* **אַסִיסְנֵי** (פי' בל"ע יסוד: اسیس , اسس = Fundament) פסחי' ד'. אכיף ימא אסיסני ביראתא בדקו ואשכחוהו דמזבולון קאתי דכתיב זבולון לחוף ימים ישכון. ופירש"י בלש' ראשונ' אכיף וכ' אתקן בירוגות אם היה לי פלטון לבנות לא הייתי קובעה אלא על שפת הים וכ'. ומלות אתקן בירוגות לי' בכ"י ובדפוסים הישנים והוסיפן המרש"ל בד' הראשון עיי' ד"ס פסחי' ד': ונ"ל לקיים הגי' שכן פי' רבינו בע' כף ב' אכיף ימא אסיסנא בירתא פי' על החוף הים. איסד בירה עכ"ל. ויפה פי' כי בל"ע אַסִיסָן טעמו יסוד. פי' בחוף הים אשים יסוד ביתי. ובילק' ויחי רמז קס"א הגי' אכיף ימא אנא

[1]) עיי' העתקת אפיכטא מהחי' שפיעגעל ח"ב בהקדמה צד ל"א ומהרי"ף במ"ע של מהרז"ף ח"ט, שמ"ח ושם המלה לא נתפרשה כ"כ היטב. [2]) והמין היותר מפואר נקרא herba erysimi ומשתמשים בו לסגולה נגד כובד השתן עיי' תיאפרסטים ח', א'. ד'; דיאסקארידים ב', קפ"ז.

ית י ב. ומכאן נשמע שלש׳ ופי׳ אחר של רש״י פסחי׳ קשה להולמו.

אָסֻף (=אֲסוּפִי׳ Findling, ein von der Strasse (Aufgelesener, Eingesammelter נתיני שתוקי ואסופי בפ׳ י׳ יוחסין (פ״ד, מ״א דס״ט.) [ושם] אסופי כל שנאסף מן השוק ואינו מכיר לא את אביו ולא את אמו. [אחי״ה וכן שם ע״ג. אלא מעתה אסופי אסופית לא ישא וכ׳. ב״מ פ״ז. פסיקת׳ רבתי פמ״ב אותו היום שגמל אברהם את יצחק בנו . . מרננים ואומרים ראיתם זקן וזקנה שהביאו אסופי מן השוק וכ׳].

* אָסִיף, אֲסִיפָה (מל״מ (die Ernte, das Einheimsen ירו׳ שביעית פ״ב דל״ד. ששה זרעין וששה אסיפין. חגיג׳ י״ח. חג הבא בזמן אסיפה.

* 1 אֲסִיפָה (1 das Eingesammelt werden, Sterben der Frommen; 2 das Tödten (Nichtschlachten) der Fische ב״ב ט״ז: גויעה ואסיפה והוא מל״מ ונאסף אל עמו. — חולי׳ כ״ז: באסיפה בעלמא סגי להו. דבר״ר פי״ט אלו טעונין שחיטה ואלו טעונין אסיפה, מל״מ יאסף (במדי׳ י״א, כ״ג).

* 2 אֲסִיפָה (Volksversammlung; אֲסוּפוֹת (Versammlung der Weisen ירו׳ תעני׳ פ״א דס״ד ע״ג אסיפת עם. ב״ר פצ״ח תהון כולכון אסיפה אחת. חגיג׳ ג׳: במד״ר פי״ד בעלי אסופות (קהלי י״ב, י״א) אלו תלמידי חכמים שיושבין אסופות אסופות ועוסקין בתורה. ירו׳ סנהד׳ פ״י דכ״ח. בעלי אסופות אין אסופות אלא סנהדרין כמה דתימר אספה לי וג׳ ד״א בעלי אסופות שנאמרים באסיפה. סנהד׳ בבלי י״ב. אבל בעלי אסופות נאספו וקבעו לו נציב אחד בירח שמת בו אהרן הכהן עיי׳ ע׳ זג ג׳.

* אֲסִיפָה (בל״מ סַף ובל׳ ארמי סִיפָּא=Schwelle) ב״ק ק״ד. אקנינהו . . אגב אסיפא דביתיה פי׳ מפתן ביתו עיי׳ רש״י שם וע׳ סף ז׳.

אַסְפּוּגִית (פי׳ ספוג. ובהשאילה עוגה מלאה חורים כספוג בל״י σπόγγος poröser, schwammiger Kuchen בל״ם אספוגא בל״ע ופ׳ اسفنج، اسفنجة = سفنج עיי״ע ספוג) בפרס׳ המוציא יין בגמ׳ דהמוציא חבל [אספוגית קטנה (שבת ע״ח: וכן גרס רבינו בע׳ רבב וכ״ה בר״ף ובכ״י מ׳ (ד״ס שבת פ״ג:) ולפנינו אי׳ אספגין). פי׳ כ כ ר קטן [כ״ה בכ״י ה״ב ובער׳ דפ״ר ועה״ק; ובדפוסי׳ מ״ס דבר!] כדכתיב (שמו׳ כ״ט, ב׳) ורקיקי מצות ומתרג׳ אספוגין פטירין ושיעורה כסלע (שבת שם). [אחי״ה ז״ל של הרי״ף אספוגית קטנה וכמה שיעור׳ כסלע פי׳ אספוגית ר ק י ק כדכתיב ורקיק מצות ומתרגמינן איספוגין פטירין עכ״ל ומזה נראה שגם בע׳ שלנו צ״ל פי׳ ר ק י ק ועל זה שפיר מביא ראיה כ ד כ ת י ב ורקיקי וכ׳. וכן פירש״י שבת שם: אספוגין. רקיק]. (א״ב כל דבר קל מלא חורים ונקמט אם ידחק ביד נאמר אספוג על שם האספוג הגדל בים מהקצף הנקפה וכן שמו בל׳ ישמ׳ ואספונג בל״י ורומי). [אחי״ה עיי״ע ספוג וע׳ ספגן. ור״י ן׳ תיבן העתיק במ״נ ח״ב פכ״א (ד׳ מ״ז: בהוצ׳ החכ׳ מונק) לישנא דהרמב״ם א ל כ ת א ס ה ואל ת כ ל כ ל בזה״ל ה ס פ ו ג י ו ת והפכו (עיי׳ בהעתק׳ צרפ׳ לה׳ מונק ח״ב דקע״א)].

* אִיסְפַּגְנִית (תואר השם מע׳ הקודם das schwammartige Brod) בעוקצין פ״ב, מ״ח פת ה א י ס פ ג נ י ת כן גורס רה״ג בסד״ט דמ״ד ורבינו גרס בלא אל״ף עיי״ע ספגן.

אִסְפִּדִיכָּא ([צ״ל אִסְפִּידַכָּא] בל״ס אספידכא אספדכא, בל״ע اسفيداج = اسپيداج = اسفيدبا، בל״פ سپيدكى Bleiweiss Frauen-schminke ועוד כסף חי) ומרתכא [עיי״ע. Bleiglitte] ברפואות דמי שאחזו (גיטי׳ ס״ט: ושם ובכ״י ה״ב וב״ר אי׳ ברי״ש תחת ד׳ אבל בכ״י ל״ד וכדפ״ר ובעה״ק בנכון). פי׳ כסף חי [וכן פירש״י] ו ה ו א א ז ו ק ב ל׳ ע ר ב י. [כ״ה בכ״י ה״ב והוא בל״ע زيبق = בל״פ ژیوه Quecksilber]. פ״א מטיפולי נשים. (א״ב פי׳ בל׳ ישמ׳ מין טפול הנשים ורפואה עשויה מעופרת נתך בחומץ ונהפך לעפר לבן). [אחי״ה והוראת המלה הרשומ׳ בל״פ מים לבנים ובהשאילה כסף חי וסגולתו נגד התחתונים (עיי״ע שחתא) וגם עוד היום משתמשים הרופאים בכסף חי מעורב עם חלה שנקרא acetum lithargyrii נגד שחין ומכוה של התחתונים].

אַסְפַּטֵי (= אַסְפַּטֵי, בל״ם אֲסְפַּטָא, בל״י ורו׳ σπάθη, spatha, חרב רחב breites Schwerdt) בפסיקתא דויהי בשלח פרעה (דפ״א: וילק׳ בשלח רמז רכ״ו, ובילק׳ ישעי׳ רמז ש״ב ושם אי׳ באיספקטי ואות ק׳ יש למחוק) [ר׳ יהודה ור׳ נחמיה] (ר׳ נחמיה) [צ״ל ר׳ יהודה] אמר במקל שהכו מצרים את ישראל בו לקו [ור׳ נחמיה אמר] באספטי שהכו מצרים את ישראל בו לקו שנא׳ (ישעי׳ כ״ז, ח׳) בסאסאה בסאה סאה [כ״ה לפי׳ גי׳ כ״י כרמולי עיי׳ ר״ש באבער בהערה ל״ט]. פי׳ ח ר ב קורין בלע״ז אִסְפַּדָא [כ״ה בעה״ק והוא

בלאי"ט spada ובדפו' איספטא]. (א"ב אספטי ואספתי מלה אחת ופירושה בל"י חרב וכלי רופאים ומכשלים ואורגים להפוך ולדחק מלאכתם. מדר' שה"ש פסקא אחזו לנו שועלים (ב׳, ט"ו) משל למדינה שמגדלת אספתרין פי' אנשים מלומדי חרב). [אחי"ה עיי"ע אספתי וע' אספתרין].

אֶסְפַּטְיָה (בל"ר Zeitraum, Frist=spatium) בב"ר פמ"ה (מ"ד) אחר הדברים האלה אמר ר' יודן גירות עבדות [ו] ענוי בארץ לא להם לתי שנה לאספטיה שלהן. פי' אספטיה שם עיר. [אחי"ה לע"ד חסר כאן בערוך ויש להשלימו מפירוש המלין של ילקוט שנלקח מערוך כנודע והילק' לך לך רמז ע"ז גורם ממש כרבינו ופי' לאספטיה להשלמת חשבונם ויש אומרים שם עיר. ובערוך הוא מאמר קטיע וכצ"ל פי' לאספטיה להשלמת חשבונם וי"א שם עיר. ודע שבעל מ"כ בב"ר היתה לפניו גי' אחרת בערוך וז"ל "לאספטיא שלהם פי' הערוך בעיר המוכן להם" וכ'. ובענין פי' ראשון נ"ל שהמלה רומי' שרשמנו וטעמה משך העת כלומ' ממשך הזמן שנגזר שעבוד וגירות היתה ת' מאות שנה. ולפי י"א לגי' המ"כ נראה שהוא ל"י האמצ' ורומי (δσπήτιον, δσπίτιον hospitium=Wohnung, Behausung) ושיעורו כבר נגזרה הגזרה בהיות להם מכון שבת בתים וישיבת מנוחה. ועיי' רש"י לבראש' ט"ו, י"ג. ובשני הפירושים אלה זכינו להבין דברי רבינו בע' פלטיא ב' שכתב וז"ל פסיקתא דהחודש עבדות וגירות בארץ לא להם ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה אפי' על פלטיא שלהם ס"א אספלטיא פי' מנוחה עכ"ל. ונ"ל שמלת פלטיא היא ל"י πλῆθος פי' משך הזמן, Zeitdauer וס"א אספלטיא היא ל"י ἀσφάλισις Festigkeit, Sicherheit ושני פירושים מסכימים לשני פירושים שנזכרי' ר"ל ת' מאות שנה נמנה לפי כל משך הזמן ולס"א לפי זמן אשר עוד היו במעמד נכון ובטוח. ולשון אפי' (כאי' בדפ"ר או אפילו בדפוסי' חדשים) קשה להולמו ונ"ל שצ"ל אפי והוא ל"י ἐπὶ כלומ' לפי. ובב"ר מ"ד אי' המאמר בשינויים עי"ש]. (א"ב פי' בל"ר גירות, והמלה כמו אושפיזא שענינו מלון גר. ובמד' שה"ש פסקא עד שיפוח היום (ב׳, י"ז) גרים לאוספיטליה והענין אחד). [אחי"ה ר"ב כיון על מלה רומי' hospitium, hospitalitas וכן אי' בפסיקת' החודש (מ"ז:) לפי גירס' כ"י אקספארד ארבע מאות שנה אפי' על איספיטלית שלהם ובפסיקתא רבתי פט"ז אפי' של איספטליא שלהם, ובמד' שהש"ר פ' קול דודי חסר זה אבל בפ' עד שיפוח איתא אפי' באיספטלי שלהן עיי' הרב החכם מוהר"ר שלמה באבער פסדר"כ שם הער' צ"ו ומ"ש. ובכולם נ"ל לתקן כגי' רבינו אֶפִּי (על) פְּלַטֶּיא או אַסְפַּלְטֶיא ותיבת על באה מגליון לפנים לפרש מלת היחס יונית אפי=ἐπὶ וא"כ עיק' הנוסח לגי' רבינו אפי פלטיא שלהם ס"א אפי אספלטיא ובל"י ἐπὶ πλήθει, ἐπὶ ἀσφαλίσει כלומ' לפי משך זמן שלהם ולס"א לפי מעמד מנוחתם, ושתי דעות אלו מקבילות בעצם וראשונה עם שתי הדעות של ע' בכאן, ודו"ק ותשכח].

*אֶסָפּוּטַמְיָא [=מֶסָפּוּטַמְיָא] בל"י μεσοποταμία (Mesopotamien) ב"ר ספ"ל עד שאתה (ר"ל אברהם) מאיר לי מאספוטמיא ומחברותיה, ובב"ר רפ"ס מאספמיא ומחברותיה. ובילק' נח רמז נ' אי' ג"כ בציון ראשון מאספמיא אבל למ"כ גרם בילק' מאספוטמיא וצ"ל ממספוטמיא פי' ארם נהרים וכן מפור' במפרש מילין בילק' שם ובילק' ישעיה רמז נ' ושם הגי' מאספוטמיא. ועיי"ע מספוטמיא ששם גרס רבינו בב"ר ל' וס' ממסופוטמיא. וזה העיקר.

☞ אַסְפַּלְיָא (בל"י ἀσφάλεια (sc. λόγον) Versicherung, Unerschütterlichkeit (eines Beweises) דב"ר פ' כי תבא (רפ"ז) א"ר יהודי בר סימא אמן הזה יש בו שלשה אספליות שבועה, קבלה ואמונה. לא ידעתי פי' המלה. אולי אסכליות גרסינן ופי' בל"י [Erklärung σχολία] דקדוקים ופירושים). [אחי"ה והמלה בל"י כשרשמנו, וכן העיר הרימ"ז (בט"ר א' קס"ט)].

אֶסְפְּלִידָא (פי' בל"י σπήλαδιον Grotte, Höhle והוא לשי' קלילה מל"י σπήλαιον מערה. פ"א בל"ס אֶסְפְּלִידָא (Säulengang, Halle) בפ' השותפין בגמ' דסמך לו כותל אחר (ב"ב ז'.) הנהו בי תרי אחי [כ"ה בב"ב ובכ"י ערוי ובדפ"ר ליי] דפלגו בהדי הדדי חד מטייה אספלידא, וחד מטייה תרביצה. פי' אספליד' מערה. פי' אחר אכסדרה. פי' תרביצה [בל"פ ترواق freier Raum] חצר. — מסני שאול במערה (תהלים נ"ז, א') תרג' מן קדם שאול באספלידא (א"ב בל"י ורומי spelaeum מערה). [אחי"ה התוספות לב"ב חלקו על הערוך ומפרש ר"י דאספליד' דהכא הוה אכסדרא וקשה דהל"ל ונראה כפי' אחר של ערוך שגם הוא פי' כן, וכן בע' אכסדר'. וכן טעם המלי' בל"ס ובזה הענין במנחו' ל"ג: איספלידי דבי מר וכ' וכאן חולקי' התוספו' ג"כ על הערוך וכן יש לדקדק בדבריהם עיי' בהפשב"ע. ובמנחו' שם פי' רש"י אכסדראות והוא כפי' אחר של רבינו ובזה הענין בב"ב שם קאבני אשיתא אפומא דאספלידא. ובמי'

אסת"ר פ' גם ושתי: נתנה אותן בבית אספלידא שלה וכ'].

*איספליטון ט"ס תחת אספרטון עיי' שם.

אֶסְפְּלָנִית (בל"ס אֶסְפְּלָנְיוּתָא, אֶסְפְּלָנְיָא ובל"י σπλήνιον רטייה (Pflaster, Verband בכלי' בפ' כ"ח שלש על שלש (מ"ג) העושה אספלנית בין בבגד בין בעור טמאה ובגמ' פ"ק דשבת (י"ח.). פי' רטיה שעושין מן חלב ודונג "כדאמר אביי (שבת קל"ג:) אמרה לי אם אספלניתא דכולהו כאיבי שב מאני תרבה וחדא קירא ומנהג אלו להנתן על מטלת של בגד ואח"כ ממרחין אותו על המכה". [אחי"ה עד כאן לשונו של רה"ג בסד"ט די"ט ושם אי' ואח"כ מ נ י ח י ן אבל לישנ' דרבינו, וכ"ה בר"ש כלי' שם, מדוייק יותר וכן אי' לישנ' בירו' שבת קלספ"ז ד"י ע"ד ה מ מ ר ח את האיספלנית. ובירו' עירו' פ"י, דכ"ו ע"ג לא יקנח אדם את האיספלנית שלא יבא לידי מירוח והממרח בשבת וכ' ושם ב' פעמים. — ירו' ע"ז פ"ב ד"מ ע"ד יהיב עליה אספלניתא. ירו' יבמו' רפט"ז דט"ו ע"ג יהיב אספלני על נחיריה עיי"ע ארסקינס. וירו' סוף כלאי' דל"ב ע"ד יהב סיפלני [צ"ל סַפלני] דסמרטוט דעמר על חדא וספלני דסמרטוט דכיתן על חדא (כך גרס דפו' זיטאמ' ובד' קרט' סיפלני דמרטוט! וט"ס הוא וכן גרס לקמן ר"ב בע' ספליני). ירו' ערל' רפ"ג דס"ב ע"ד העושה אספלנית משור הנסקל וכ'. ילק' וש"ט תהלים רפנ"א ד"ה חנני ולפי שהמכה גדולה תן איספלנית גדולה. פסיקת' רבתי פ' שובה פמ"ד נתן להם אספלנים [צ"ל אספלנית] והקבוץ: תוספת' ב"מ כלים פ"ב נותן עליה איספלניאות וכ', ובתוספת' סוף כלאים: אסטפלינית [צ"ל איספלנית וכן מצאתי אח"כ בכ"י תוספתא עיי' צוק"מ צד פ'.] מלוגמ' ורטייה אין בהן משום כלאים]. (א"ב פי' בל"י ורומי מזור נפשט על בגד צר וארוך כמו צורת טחול אשר שמו אספלנין [Milz, σπλήν, splen]. ותרג' בקצת ספרים [1]) בפידו להם שוע (איוב ל', כ"ד) ישוה להן אספליתא). [אחי"ה וזה כשגגה שיצאה מלפני הר"ב אבל היא מלת יוני' וסורי' כהוכחנו, וטעמהרט ייה ות חבו שת וכן פירש"י, ור"ש, ורמב"ם ורע"ב לציוני' הנ"ל [2]) ומה שהקשה הגרי"ב על פי' של רע"ב לכאורה גם לפי' הרמב"ם קשה שבעקבותיו הלך רע"ב ופלא שנעלם זה מעיני הגאון בהפלש"ב ואכ"מ להאריך].

1 אִסְפַּמְיָא (בל"ס אֶסְפַּנְיָא בל"י Ἱσπανία, Spanien (pyrenäische Halbinsel וגלות ירושלים אשר בספרד (עבדי' פס' כ') תרג' וגלות ירושלים די באספמיא. [אחי"ה וכן תרג' הפשיטה ושביתא דאורשלם דבאספניא וכן פירשו ר' יונה ן' גנאח ורד"ק. וחשבו רז"ל ארץ אספמיא לרחוקה מאוד מא"י עיי' ברכו' ס"ב: בן עזאי אומר אפי' עושים כשפים באספמיא כו'. נדה ל'. ואל תתמה שהרי אדם ישן כאן ורואה חלום באספמיא. [3]) ב"ב ל"ח. ל"ט. כדי שיהא באספמיא יחזיק שנה ילכו ויודיעוהו שנה ויבא לשנה אחרת (עיי' רשב"ם שם במשני'). בפסיקת' רבתי הובא בילק' ישעי' מ"ט רמז של"א הנה אלה מרחוק יבאו וכ' אלו שנתונים במקומות רחוקים באספמיא וכ' ובפסיק' דר"כ רפ"ס בחדש השביעי ואת זרעך מארץ שבים (ירמי' ל', י') מגליא ומאספמיא ומחברותיה. והובא בשם הפסיק' בילק' ירמי' ל' רמז שי"ב וכ"ה בויק"ר פכ"ט ור"ב הביאו בע' גליא א' בשם ילמדנו ויצא וכ"ה לפנינו בתנחומ' ויצא ובילק' ויצא רמז קכ"א ונרשם בצדו פי' צרפת וספרד, ובאמת כן הוא וכן אי' ביבמות ס"ג. ספינות הבאות מגליא לאספמיא. ובויק"ר פ"ג הרי שהביא מנחתו מגולה מאספמיא ובשו"ט גרס מגליא עיי' מ"כ ויפ"ת שם. ול"נ שצ"ל מ א פ מ י א שהיא עיר סורית Apamäa, עיי' לממה, שאם לא כן מה ענין הבאת קרבן לבני גלות של אספמיא Spanien ובכמה ענינים מיחסים סוריא לא"י וראיה לפירושנו מחלה פ"ד מי"א ארסטון הביא ביכורים מאפמיא וקבלו ממנו מפני שאמרו הקונה בסוריא כקונה בא"י עיי' ע' אפמיא. ועיי' ע' הבא וע' גליא ב']. (א"ב מחוז מערבי נקרא אספניא וספרד בו ישבו כסאות ליהודים והם היו שרים ויועצי ארץ עד כי באף ובחמה נסחנו משם [4]).

2 אִסְפַּמְיָא ([צ"ל אַפַּמְיַא] שם הפרטי לעיר בסיריא ובארם נהרים הנקרא Apamäa) בב"ר פמ"ה (מ"ד) אחר הדברים האלה היה דבר ה' אל אברם דרמסקום אסיא ואספמיא. [אחי"ה עיי' ציונים אחרי' בע' אסיא ב' ששם חוינו דעתינו, והיתה עיר בסוריא ויפה פי' הרמב"ם במשני' חלה ד', י"א אפמיא שם מקום בסוריא. ואירע עוד הך ט"ס בב"ר ספ"ה אינו דומה טעם דג העולה מעכו לעולה מצידון ולעולה מאספמייא. (עיי' ג"כ ע' אספנין). ובב"ר רפצ"ט תבור בא מבית אלים וכרמל

1) עיי' עמת"ר של מהרי"ל הך ע' ובנו"ג אספלעיתא וט"ס הוא. 2) וכן מסיים עה"ק שנ"ב פלאסטרא ר"ל Pflaster. 3) ועיי' ג"כ הסיפור בסד"ע זוטא הובא ומפורש בע"מ קנ"ז: ע"ש. 4) וידוע שהרב ר' בנימין מוספיא היה ג"כ אחד ממגורשי ספרד

מאספמיא. ובשניהם צ״ל אפמיא. ומלבד אפמיא הסורית [1]) נמצא׳ עוד עיר אפמיא בארם נהרים ונקראת [2]) Ἀπάμεια ותכונתה על מעבר פרת בצד מזרח שלה וגם אפמיא זאת נכתב׳ אספמיא והיא היא אספמיא וחברותיה של ב״ר עיי״ע אספוטמיא. ורבינו גורס מספוטמיא. אבל השתא דאתינו להכא גנ אספמיא ר״ל אפמיא שהיתה עיר במספוטמיא נוסח׳ ישרה היא. ולע״ד עיר זאת או מחוז זה נזכר ביבמות קט״ז: שאי׳ שם יצחק ריש גלות׳ בר אחתיה דרב ביבי הוה קאזיל מ ק ו ר ט ב א לאספמיא ושכיב שלחו מהתם יצחק בר אחתיה דרב ביבי הוה קאזיל מקורטבא לאספמיא ושכיב מי חיישינן לתרי יצחק או לא וכ׳. והגאון שי״ר האריך למעניתו בענין הדבר הזה בע״מ קנ״ז. ושפתים ישק משיב דברים נכוחים כי כל מי שיש מוח בקדקדו יראה שעיר קורטבא א״א להיות עיר Corduba ובערבי׳ قرطبة שהיתה בממלכת אספמיא Spanien מטעמי הגאון הנ״ל עי״ש. אבל גם השערתו שצ״ל קרטרא תחת קורטבא דחוק׳ היא. ול״נ שקורטבא צ״ל קורטנא [3]) Korduene = Γορδυηνή עיר בממלכת ארמיניא. וארמיניא היא בצפונו של מסופוטמיא. ויצחק בר אחתיה דרב ביבי [4]) הלך מעיר קורטני לעיר אפמיא במסופוטמיא. וגם דיו קססיאוס פל״ז, ה׳ סיפר לנו שקיסר פומפיוס שלח שר צבאו אַפְרַאנִיאוּס לעיר ומחוז קורטני Gordyene לכבוש הארץ תחת ממשלתו ולאחר כיבוש נסע והלך לדרכו בארץ מסופוטמיא. נראה מזה שדרך מסלול היה מקורטני לאספמיא צ״ל לאפמיא. ומשיבוש מלת אספמיא תחת אפמיא יצא שיבוש שני לכתוב תחת קורטני: קורטבי וכונת סופר מתחכם היתה להשוותה עם מלת אספמיא שחשבה לארץ ספרד וקורטבי עיר בתוכה. אבל לא אכחד תחת לשוני שתחת חיטי קורדניתא (פסחים ז. כ״א: ועיי״ע קירן) גרס הירו׳ פסחי׳ פ״א הל״ד דכ״ז ע״ג חיטים ק ו ר ט ב נ י ו ת במדבר. אבל י״ל שכאן קרטבניות לא מן שם עיר הלז הוא כמוכח גם מהוספת מלה ב מ ד ב ר אבל לפ״ד נגזר מל״ע قرطب ז ר ק ופי׳ חטים הנזרקים ומונחים במדבר כלו׳ צומחין שם].

אַסְפֶּנְדַּמוּן (בל״י עץ אחד Rüster, σφένδαμνος, ον Ahorn) בהגדת ילמדנו בויקחו לי תרום׳ ברוש אלטין תדהר אספינדמון. [אחי״ה כ״ה בנכון בכ״י ל״ד וכד׳ אמש׳ ובשאר כ״י ודפוסי׳ ברי״ש תחת ד׳ והוא ט״ס ובתנחו׳ ריש תרום׳ אי׳ אספו נרמוז !]. (א״ב פי׳ בל״י מין ארז).

אִסְפַּנִין (Spanier, Hispanus ; קוֹלְיָס הָאִסְפַּנִין [5]) בל״ר הדג׳ הנקרא spanische Makrele colias hispanus) בשבת בפ׳ חבית שנשברה (קמ״ה:) חוץ מן המליח הישן [וכ״ה בכ״י מ׳ עיי׳ ד״ס שבת קע״ג: ובדפוסי׳ ממליח] (וקילוס) [צ״ל וקולים] האספנין. ובמכשירין פ׳ המעלה (פ״ו מ״ג) ר׳ יהודי׳ אומ׳ חתיכת אלתית ודג המצרי הבא בקופא וקולים האספנין הרי אלו בחזקת טהרה. ובפ׳ כירה בגמ׳ [ראין נותנין] (שבת ל״ט.) ובר״ג די״ט שחל להיות בשבת (ביצה ט״ז:). פי׳ קולים האספנין דג שבקומות האספניא ושמו בל״ע אלשבו״ט [الشبوط] ובל׳ הקדש שיבוטא [עיי״ע שבטא] ובלש׳ רבנן כופיה כדאמרינן (פסחי׳ ל״ט.) מררתא [כ״ה בכ״י ו״ה, ב״ר ורה״ג בסד״ט ל״ח ורש״י לפסחי׳ ובדפוסי׳ מרירתא ועיי״ע מר ו׳] דכופיא. וי״א שהוא טונינא. [אחי״ה כתב רה״ג שם וז״ל וקולים האיספנין: פי׳ כופיא בלי׳ רבנן כדאמר מררתא דכופיא ומפרש׳ שכופיא הוא שבוטא והוא קולים האיספנין עכ״ל. ובע׳ מר ו׳ כתב רבינו מררתא דכופיא פי׳ מרה של דג ששמו כופיא והוא שיבוטא והוא קוליים האספנין עכ״ל. והן הן דברי ר״ח ז״ל אות באות שכתב כן בשם יש מי שאומר עיי׳ פי׳ לפסחי׳ דס״ז. וכן נראה מירו׳ תעני׳ פ״ד הל״ח דס״ט: שגרס תחת ״כולן חזרו חוץ מקוליים האיספנין״ של בבלי שבת קמ״ה: כז״ל כולהם חזרו עמהן חוץ מן הדג הנקרא שיבוטא. וכן הוא בסוף פתיחתא איכ׳ רבתי פ׳ על ההרים (הובא בילק׳ ירמי׳ רמז רפ״א בשם איכ״ר) וכשחזרו חזרו עמהם חוץ מדג אחד ששמו שיבוטא. ובפסיקת׳ דר״כ דברי ירמיהו דקי״ד: אי׳ חוץ מן הדג הנקרא [צ״ל קולים] האספנין שיבוטא. וכן פי׳ הרמב״ם למכשירין וקולים האספנין מין דגים ועורו רך מאוד ונודע אצלנו במערב וקורין לו אלשבוטא עכ״ל.

---

[1]) ועיי׳ עליה ועל תכונתה שטראבו ט״ז, ב׳, י׳; פתלימיאוס ה׳, ט״ו ונקראה גם כעת Phamia עיי׳ מהרי״ש דה״ל צד כ״א, ל״ד ועיי׳ הרב החכם יואל במ״ע מהרז״ף חמ״ז שפ״ד ונייבויער גיארגאפיא שכ״ו. [2]) עיי׳ מאננערט גיאגר׳ כרך ה׳ ח״ב קצ״ח ואילך. [3]) ושם צד ק״ס ואילך. [4]) תה. השם רק כינוי שלא היה ראש גולה ועיי׳ תשובי הרא״ש סי׳ נ׳ ויוחסין השלם צד קנט: [5]) ומין אחד של דג זה הנקרא בל״ר scomber והוא בלא״ש Makrele הלך ונסע על יד חוף אי בריטניא וצרפת צפונית עד א ס פ נ י א להטיל שם ביצותיו על פני המים ומרוב הביצות מראה פני המים כ ק צ ף.
ומעתה נבין כינוי של דג זה שמתואר האספנין באשר חלף הלך לו על יד חוף אספמיא וגם מתואר כופיא פי׳ בל״ס كف ק צ ף באשר הזתא דימא כמראה קצף מרוב ביצות המוטלות על פני המים כמו שאמרנו וזה הפי׳ נ״ל יותר ראוי לקבלו מפירושו של הרב החכ׳ לעויזאהן בתולדו׳ החיות צד רנ״ג ע״ש.

ובאמת כן משמע מביצ׳ ט״ז: וקוליית האספנין שנתן עליו חמין וכ׳ עיי׳ שם רש״י דג מליח הוא ורך ונאכל כמו שהוא חי אלא שנותנין עליו חמין וזה בישולו כדתנן במ׳ שבת ד׳ קמ״ה: ש ה ד ח ת ו זו היא גמר מלאכתו עכ״ל. ובכ״י מ׳ אי׳ בביצה (עיי׳ ד״ס י״ח:) תחת שנתן עליו חמין הגי׳ שהדיחן צ״ל שהדיחו וכ״ה ברי״ף ובראש״ש. הקדמונים חשבו למנות את הקולים האספנין למיני דגים הנקראים טונס Thunfisch (עיי׳ ערכו) ובעבור זה גם בל״י נקרא קולים = κολίας מין דג טונס וכ״ה דעת של י״א בערוך ושל רש״י בשבת ל״ט. ואולי על דגים קולים האספנין כיוון הב״ר ספ״ה עיי״ע אספמיא ב׳. וכן נבין שמ״ר פ״ט בנוהג שבעולם בנ״א מוליכי׳ פרקמטי׳ למקום שצריכין לה כלומר (צ״ל כלום) מביאים מוריים לאספמיא ודגים לעכו. עיי״ע אמן א׳ וע׳ מרים].

*אָסְפַּנְיָא ט״ס תחת אפסניא עיי׳ שם.

אֲסְפַּנִיק (פי׳ בל״ס אֶסְפַּנִיקָא חגורה אדומה rother Ledergurt ונגזר מל״י φοινικός אדום) עשרה כסף וחגורה אחת (שמואל ב׳ י״ח, י״א) תרגומו ואֶסְפָּנֵיקִי חדא. והוא חגור חדשה (שמואל ב׳ כ״א ט״ז) תרגום איספניקי חדתא. [אחי״ה כ״ה בעה״ק ובדפוסי הערוך חסר התרג׳. וכן תרג׳ חגור׳ חרב (שמואל ב׳ כ׳ ח׳) אספניקי חרב מזרזא. בחגרתו אשר במתניו (מלכי׳ א׳ ב׳ ה׳) תרג׳ באספניקיה די בחרציה. פי׳ המלה בל״ס חגורה מעורות מאדמים ונגזר מל״י שרשמנו וטעמה אדום. עיי׳ בר עלי הוציאו לאור החכם האפמאן צד ל״ט ועיי׳ עוד רימ״ז בט״ר ח״א צ״ח].

אִיסְפַּסְתָּא בל״ס אַסְפַּסְתָּא ונגזר מל״פ اسپست, اسفست = מאכל בהמה הנקרא Luzern Klee וממנו בל״ע فصفصة כרפת בקר דמיא בגמ׳ דבאמות בפי׳ לא יחפור (ב״ב כ׳:) וברי״ג דחזקת הבתים (שם כ״ח:) אכלה תלתא פירי בתלתא ירחי כגון אספסתא. פי׳ אספסתא מאכל בהמה [וכן פירש״י ב״ב כ״ח:] ובלע״ז פרייני [צ״ל פרייגי = בל״ר farrago בלאי״ט Futter, forrágio] וכן תרג׳ אם יגעה שור על בלילו (איוב ו׳ ה׳) יגעה [אחי״ה לפנינו אי׳ ינזה וכן הגי׳ בע׳ נזה] תורא על אספסתיה. [אחי״ה וכנ״ה ביבמו׳ קכ״א: קטול אספסתא עיי״ע קטל א׳. ב״ק כ׳. פתילא דאספסתא עיי״ע פתל. ע״ז כ״ח: משחא דאספסתא. סנהד׳ צ״ג ביזרא דאספסתא עיי״ע בזר א׳. ומלה ל״פ היא כהוכחנו ורמי״ז בט״ר ב׳, כ״ו טעה בזה במח״כ ובל״ע נקרא פספסה ועיי׳ פי׳ הרמב״ם לכלאי׳ ב׳ ה׳ . ופספסא הוא הנקרא אספסתא בגמ׳].

* אספוסין ט״ס תחת איפופסין עיי׳ שם.

*אַסְפַּסְיָאַנוּס, אַסְפַּסְיָנוּס (וכ״ה בל״ס והוא קיסר רומי הידוע röm. Kaiser Vespasianus) הוא הציר לירושלים ובנו טיטוס כבשה כידוע ועל זה כיון מדרש תהלי׳ י״ז וילק׳ י״ז רמז תרע״א ישבעו בנים (תהלים י״ז, י״ד) זה אספסיינוס וחבריו ר״ל חבריו הם בניו כלומר טיטוס ודאמיטיאן שהצירו ליהודים כי טיטוס בצע מה שהתחיל אביו אספסיאנוס ודאמיטיאן העיז פניו נגד עם סגולת אלקינו. סוט׳ ט׳, י״ד פולמוס של אספסיינוס (עיי׳ רש״י סנהד׳ צ״ז:) גיטין נ״ו. אספסיינוס קיסר אתא צר עלה תלת שני. איכ׳ רבתי פ׳ היו צריה ד״א היו צריה לראש זה אספסיאנוס אויביה שלו זה טיטוס שלש שנים ומחצה הקיף אספסיאנוס את ירושלים. ובפתיחתא שם ובירו׳ מגילי׳ פ״ג דע״ג ע״ד וכולן (וכולהם) עלה אספסיאנוס (ירו׳: אספסיינוס) והחריבן. אבדר״נ פ״ד וכשבא אספסיינוס להחריב את ירושלים אמר להם וכ׳ ושם היו לאספסיינוס אנשים שרויין כנגד חומותיה של ירושלים וכ׳. ובגיטין נ״ז: קול יעקב זה אספסיינוס קיסר שהרג בכרך ב ית ר וכ׳ (וכן בילק׳ תולדו׳ רמז קט״ו) צ״ל אדריינוס תחת אספסיינוס וכן צריך לתקן במד׳ איכ״ר פ׳ פרשה אספסיינוס קיסר הושיב שומרים . . . והיו שואלים לעולי רגלים ואומ׳ להם למי אתם והיו אומרים להם אספסיאני טרכיני (צ״ל טרייגי) אדרייני וכ׳ ג״כ צ״ל אדרייגוס במקום אספסיינוס. ושם פ׳ דוב אורב ד״א דוב אורב זה אספסיאנוס ארי במסתרים זה טרכינוס (צ״ל טריינוס). ספרא בחוקתי פ״ח וריש מד׳ אסת״ר לא מאסתים בימי אספסיאנוס וכ׳ (ובמגילי׳ י״א. דרש בענין אחר). ספרי האזינו סי׳ שכ״ח (עיי׳ גיטין נ״ו:) טיטוס בן אשתו של אספסיינוס נכנס לבית קה״ק וגידר את הפרוכת וכ׳.

*אֲסִיפּוּסוּרְיָאוֹן (בל״פ سپسار, ובל״ע سفسير פי׳ בין משק Verwalter. וגם ענינו סוכן וסרסר Unterhändler) בויק״ר פ״ה לך בוא אל הסוכן (ישעיה כ״ב, ט״ו) . . א״ר בבכיה מן הדא סכנין הוה ועלה ונתמנה קומית איספוסריאין בב״ה, ובילק׳ ישעי׳ רמז רצ״א אי׳ מהדא סיכני הוה ועלה ונתמנה קומוס ואיפרכוס בירושלים. נראה בעליל שמלת ואיפרכוס כתב איזה סופר במקום מלה שרשמנו מחסרון ידיעת פתרונה. ובע׳ קומים גרס רבינו מן הנסכני היה ועלה ונתמנה קומוס אספוסוריאון בירושלם וזה לפי נ׳ אמיתית של כ״י ק״ט ובשאר דפוסי׳ בט״ס בירושלמי וכ״ה בדפ״ר ושם בנכון מן הנסכני ובשא׳ דפוסי׳ מן הדא סיכנין, ורבינו לא פירשו ונ״ל שנסכני מל״ע ناصح כלומר

יועץ ומלת אֶסְפְּסִיראוֹן (כצ"ל) ממש בל"י נגיד ופקיד אשר על ידו ישק כל צרכי עיר; ושיעורו בתחלה היה שבנה הסוכן רק יועץ על הבית ולבסוף נתמנה פקיד ומצוה על כל ירושלים. ולולא דמיסתפינא הייתי אומר שמלת אספוסוריאון משובש׳ תחת אסטסוריאון והוא כמו טסורא, טסבר, תסוור (עיי׳ הערכים האלה) בל"י אוצר. וקומס אסטסוריאון (או אפשר אלטסוריאון עיי"ע אלתוסברא בל"י κόμης θησαυρῶν Schatzmeister ממונה על האוצרות (עיי"ע קומים). וגם זה נכון שסוכן טעמו אוצר מן ערי מסכנות וכן תרג׳ יונתן פרנסא, ושבנא היה פקיד ואוצר בבית המלך חזקיה וזה ואשר על הבית ר"ל שממונה על בית המלך עיי׳ פי׳ רד"ק, ולבסוף נתמנה על האוצר שבירושלים או בית המקדש. ועיי׳ עוד פי׳ רש"י ורד"ק בפסוק הנ"ל שפירשו בענין אחר מלת סכני של ויק"ר. ורימ"ז במ"ר ח"א קכ"ג שגה בפירוש המלה.

אֶסְפָּקָא (באותיות הפוכות בל"ם אֶסְקָפָה מל"י σκύφος כוס וגביע Pokal, Trinkgefäss) בסוף פ"ג דגיטין (י"ד.) ר׳ אחי בר יאשיה הוה ליה אוספקא דכספא בנהרדעא. פי׳ צלוחית של כסף ותר"י צנצנת (ת"י אי שמות ט"ז, ל"ג) איספקא. [אחי"ה לפנינו אי׳ בתרג׳ צלוחית ומלת אספקא פי׳ כמו אסקפא וזה עיקר הגי׳ וטעמו בל"י וסורי׳ גביע וכן תרג׳ הפשיט׳ סורי׳ גביע שמות כ"ה, ל"ג, ל"ד. ועיי׳ עוד ע׳ גסא].

*איספקטי ט"ס עיי"ע אספטי.

*אַסְפִּיקוּלָא=סְפִקוּלָא (פי׳ בל"ר spiculum שבט מוסר ודרבן Ruthe, Stachel; או בהיפך אותיות supplicium פי׳ עונש) ש"ר פט"ו בו"ד שהוא קונה עבדים ואומר עשו אספתין (עיי׳ ערכו) א"ל למה כך א"ל שאם ימרדו ישמעו אספיקולא כך אמר הקב"ה בורא אני גיהנם וכו׳, ובתנחום׳ ר"פ חיי שרה אי׳ ספקלא. והמלה שגורה בפי חז"ל עיי"ע דמס ז׳ וע׳ ספקל ופי׳ ר"ב שם. ול"נ שהיא מלה רומי׳ שרשמנו וטעמה מקל או דרבן או מלה רומי׳ אחרת פי׳ עונש.

אֶסְפֶּקְלַטוֹר (בל"ם אֶסְפּוּקְלַטְרָא ובל"ר speculator ובל"י האמצעי σπεκουλάτωρ Spion, Trabant) ויש ספרי׳ שכתוב בהן ספיקולטור ומפור׳ בע׳ סמך. [אחי"ה ושם ציין רבינו שבת ק"ח. אבל לפנינו אי׳ אספקליטור ובכ"י מ׳ אספקלטור. ובמ"ר פי"ט ואין אדם מקלס לאיספקלטור שלו]. (א"ב תרג׳ ויהי כראות המלך (אסתר ה׳, ב׳ תר׳ שני) וקמו אספקלטורי דמלכא).

אַסְפֶּקְלַרְיָא (בל"ר specularis ובל"י האמצעי σπεκλάριος Spiegelglas והוא אבן שקופה המשתמשין בה במקום חלונות) יש ספרים שכתוב בהן ספקלריא והוא בע׳ סמך. [אחי"ה ושם הביא רבינו כליי ל׳ ב׳ וסוכ׳ מ"ה; ולפנינו אי׳ באל"ף אספקלריא וכ"ה בסנה׳ צ"ז: דמסתכלי באיספקלריא המאירה הא דמסתכלי באיספקלריא שאינ׳ מאירה. ב"ר פצ"א שראה באספקלריא שסברו במצרים. ויק"ר פ"א כל הנביאים ראו מתוך אספקלריא מלוכלכת . . משה ראה מתוך אספקלריא מצוחצחת. ושם מתוך ט׳ אספקלריות היו הנביאים רואים ומשה ראה מתוך איספקלריא אחת]. (א"ב תרג׳ זהב וזכוכית (איוב כ"ח, י"ז) דהבא ואספקלריא).

אַסְפֶּקִיסִין (לדעת ר"ב מל"ר spe-ansehnlich, ciosus) אסת"ר (א׳, י"ד) ממוכן זה היה איספקיסין שבכולם פי׳ בל"ר נכבד וחשוב). [אחי"ה במד׳ אי׳ ממוכן זה היה איספקסיטין שבכולם שהיתה אשתו מתקנת להן כל מה שהיו צריכין אמרו מ"ה לפני הקב"ה . . ממוכן מי מכין לפניך את המזבח (ובילק׳ אסתי רמז אלף נ"א כלום הכינו מנחה שולחן ולחם הפנים לפניך), נראה שדרש ממוכן מלש׳ מֵכִין על כן נ"ל לגרוס איספיטיקסין והוא σπιτικός leutselig freundlich פתרונה בל"י המאוחרת רצוי וטוב לב לכל או י"ל שהוא ל"ר adspectatus vortrefflich, hervorragende) פי׳ חשוב ונכבד ובאמת ממוכן mahmahan = Grösse) בל׳ בקטרית הוראתו: גדול וחשוב שבכולם כהוכחנו במ"א [1])].

*אספקרפסטי עיי"ע אסקפטי.

אַסְפַּר (= אספור בל"ם אֶסְפִּיר כמו בל"י σπεῖρα Cohorte, Legion, gewisse Anzahl Schwer-bewaffneter ועיי׳ עוד בפנים) בחלק בגמ׳ דדי׳ הדיוטות (סנהד׳ ק"ו.) וצים מיד כתים (במדבר כ"ד, כ"ד) מאי צים [חסר בסנהד׳ ובילק׳ בלק רמז תשע"א ושם אי׳ אמר רב לא לגיון אספר ומלת לא ט"ס] אמר רב לכין אספר. [אחי"ה בסנהד׳ אי׳ לבון ובדפוסי הערו׳ לבין, אבל בנכון בכ"י ו"ז, ה"ב, ג"ג וכ"ה בע׳ דפ"ר וכן משמע בערך לכין אחר ע׳ לכלוך]. פי׳ אותו מלכות צים נקרא לכין אספר. ובתשובות פי׳ לא כך הוא אלא לגיון אספור [כ"ה בכ"י ו"ז, ל"ד ובע׳ דפ"ר לא כך הוא ליגין אספור ובדפוסי׳ חדשי׳ אלא ליגין אספור

---

[1]) עיי׳ מאמרי במ"ע געמיינדע — שולציייטונג (נומ׳ כ"א שנה שנית) הוציא לאור החכם ר׳ נתן פישער.

ובע"ה אלא אספר לגיון ובילק' שם לא לגיון אספר וצ"ל אלא לגיון אספר] מחנה של רומיים שבאין עד אשור והורגין מכאן ואילך משעבדין. (א"ב פי' בל"י מספר ידוע מאנשי מלחמה של רומיים ובלי רומי' לגיון [legio] והענין א' במלות כפולות כמו פיילי פטירין [עיי"ע פטר ה']. [אחי"ה וגם לפע"ג שענין אחד במלות כפולות ולא לבד בלישנא של תשובות ששם הגי' לגיון וכ' אלא אף ללישנא קמא שהגי' לכין והוראתה בל"ע لحنة צבא מאנשי מלחמה נקבצה במקום אחד. ומלת אספור (כן גי' הישרה) ג"כ בל"פ اسوار ובפעהלוי اسوبرن חיילות של בעלי מלחמה. ורב (ולא רבא כעה"ק) עצה טובה קמ"ל שיש לאל ידינו לתרגם מלת צִים או ע"י ל"ע לכין או ע"י ל"פ אספור. ורב שחי בבבל בודאי אלישנא של המון עם ערבי' ופרסי' כיון ולא אלישנא יוני' או רומי' שאינה שגורה בפי העם. אבל פי' וגי' של תשובות (וילק' להך גי' נגרר עם פי' של רבינו בלישנא קמא שנכתב בצדו "פי' כך שמו של אות' המלכות") בודאי אלשון רומי legio כיוון וכן תרג' הפשיט' צים לגונָא. ולפ"ז יש לתקן בלישנא דרב לכין או אספור כלומ' אם רצית לומר בל"ע (לכין) או בל"פ (אספור). ובלישנא של תשובות אספור או לגיון. ורבינו סעדיה גאון העתיק בתר"ע שלו וצים מיד כתים: ואלדראמין מן פרסה קברס [والدرامين من فرضة قبرس]. פי' באו בספינה דקה מן חוף קברס (Cypern). ובספרי על העתק' פרסי' [1]) חויתי דעת הקדמונים שהוראת כתים או רומי ואיטליא (וכן תרגמו אונקלוס וולגאטה ור' יעקב בן יוסף טאווס) או קברס. וכן דעת יוסף בן מתתיהו (קדמוניות א, ו', א') והיעראנימוס בפי' על בראשי' י'. ומה שהעתיק רס"ג ואלדראמין פי' באו בספינה דקה נ"ל עתה שהלך בעקבות הפי' של רב ודרש לכין או לגין והוא בל"ע לגאן لجان פי' הלך בספינה דקה וזה ברור כחמה. ובפי' של רס"ג נראה אור בהיר שבצדק נוכל לפרש מלת אספר ע"י האי צפרוס Cyprus, Κύπρος ועניננו צים . . . כתים הוא לכין אספר פי' צבא של צפרוס או ספרוס; ולפי' התשובות לא כך הוא אלא צים . . . כתים הוא לגיון (כלומ') מחנה של רומיים. ושני הפירושים באו כפירושי הקדמונים הנ"ל רציתי לומר או נפרש כתים ע"י ספרוס או ע"י רומי. ובזה הכל על מקומו יבא בשלום. והמבין יבחור].

☞ **אָסְפָּר** (והוא ספיר בל"מ ונעתקה לל"י Saphir=σάπφειρος ובל"פ سپهر ענינו שמים ואבן טובה כמראה הרקיע Lasurstein v. himmelblauer Farbe) תרג' על ידיו גלילי זהב (שה"ש ה', י"ד) נפתלי חקיק (לפני' גליף) על אספור פי' ספיר). [אחי"ה וטעם החקיקה על אבן זו נ"ל מדיוק מלשון מקרא (בראשית מ"ט, כ"א) נפתלי וג' הנתן אמרי שֶׁפֶר. ושפר לשן נופל על לשון אספר. וגוזר אני אותה מל"פ ספהר שטעמה בל"פ והוצוארש שמים כלומ' אבן ממראה שמים והיא תכלת ולדעת הפרסיים הקדמונים השמים[2]) מן אבנים יקרים הם ואסמן (? שמים) בל"פ אבן יקר, ושמים. וכן נמצא קשור לבנת הספיר וכעצם השמים (שמות כ"ד, י') וכן (יחזק' א', כ"ו) וממעל לרקיע . . כמראה אבן ספיר וכן פליניאוס [3]) מדמה ומקשר מראה שמים וספיר].

אִסְפַּרְגּוֹם [eine Art) Spargel, Spargeltrank Kräuterwein] בל"י ורו' ἀσπάραγος asparagus בל"ע ופ' اسفراج) בנדרים בפ' הנודר מן המבושל (נ"ג:) מן הכרוב (מותר) [צ"ל אסור] באספרגוס, מן האספרגוס מותר בכרוב. ובג' דלא יפחתו לו בפ' ערבי פסחי' (ק"י:) אספרגוס מצטרף ואמרי לה אין מצטרף. ובס"ג דשלשה שאכלו (ברכות נ"א.) ת"ר ששה [כ"ה בברכו' ובכל דפוסי הערו' עשרה ובלי ספק בתחלה היה נכתב ו' ונשתבש לי' וסמנו עשרה וצ"ל ששה] דברים נאמרו באספרגוס אין שותין אותו מזוג וכו'. פי' רה"ג ז"ל אספרגוס גופו ממיני כרוב והיו שורין אותו ביין וקורין אותו אספרגוס ובל"י אספרגוס יין של בקר כלומר ששותהו בבקר. ואמר הגאון הני מילי [ר"ל בענין זוגות שם בפסחי'] דאמירן ביה משום סכנת מזיקין דהוי נהיגי ביה והשתא לא נפישי כי ההוא עידנא. ושאלו בשאילות [כ"ה בדפ"ר ובשד"ע חסר שאלו ועיי' ברכו' שם והתשובה הובאת בתה"ג קדמונים דפ' בערלין צד ג':] אספרגוס שאמרו חכמים סומכו במינו והתני' סומכו בפת ומשני הא בדחמרא הא בדשיכרא הי מינייהו בדחמרא והי מינייהו בדשיכרא רק אחריו לוקה והתניא לא רק אחריו לוקה הי מינייהו בעי רקיקה. אספרגוס של יין סומכו במינו ביין ושל

---

[1]) עיי' צד רכ"ב ואילך. ומעתה אני חוזר מן פירושי שם בענין ליבון אספר הגם הלום ראיתי כי עיק' הגי' לכין.
[2]) עיי' מ"ע דמ"ג ח"א רנ"ב; עמ"ס של וואולירס ב', רי"ד. העתקת אפיסטא מחת' שפיעגעל ח"ג צד ל"ט; יוסטי צינדליקסי ל"ח: [3]) עיי' ל"ז, ל"ט.

שכר סומכו בפת אספרגוס של יין רק אחריו לוקה ושל שכר לא רק אחריו לוקה. [אחי"ה וכנ"ה בתוספתא דמאי רפ"ד כרוב שלקטו לקנב את האספרגוס שבו ולהשליך וכ', קידושי' ע'. איספרגוס דקריה רבנן עיי' ע' אנפק]. (א"ב פי' בל"ר משקה מעורב עם רפואה טחונה עד אשר דקה כעפר). [אחי"ה וגם מדברי פליניאוס (י"ד, י"ט) נראה שאספרגוס מעורב עם נענע ושאר עשבים מין משקה של רפואה הוא. ומועיל להריק הליחות הרעות ולשלשל את בני מעיים ואם שתה הרבה מזיק את הגוף ומשתין דם וזה מה שאמרינן בברכו' שם והמשתכר ממנו קשה לכל גופו].

☞ אַסְפַּרְגַּלִין (בל"ס אֲסְפַּרְגְלָא ובל"ע ופ' سفرجل פי' חבישין cidonische (Aepfel, Quittenbirne ירו' בר' כלאים (פ"א הל"ד דכ"ז.) פרישין א"ר יוסי אספרגלין). [אחי"ה לפנינו אי' א"ר יונה אספרלגין וט"ס היא כנראה מירו' מעשר' פ"א דמ"ח ע"ד הפרישין איספרגלין וכ' ושם לי' ר' יוסי אבל לפני ר' נתן בע' פריש והר"ש עוקצין פ"א מ"ו אי' הגירס' גם כאן ר' יוסי וכן גרס בכלאי' כר"ב]. פי' בל' ישמ' חבושין אך אני אומר שפרישין פרי הנקרא כן בל"ר ואיני חולק על דברי תנא שאין אנו כדאים ללחוך עפר רגליו אך יש שמות של פירות שהוחלפו ענינם ופירושם ואולי אספרגלין בזמן ר' יוסי שם פרי הנקרא בל"ר פ י ר ו ש עיי"ע פריש. [אחי"ה ושם כפל ר"ב דבורו כמו כאן עיי"ש. אבל מן התימה לפני שלא ידע אדם גדול ובלשן כמותו כי טעם פריש הוא בל"ר פירום צידאניא Quittenbirne, pyrus Cydonia! וזה באמת ג"כ דעת ר' יוסי בירו' בפירושו ולמה נקרא שמן פרישין שאין לך מין אילן פריש לקדירא אלא מין זה בלבד עכ"ל. כלומר שאינו יכול האדם לאכלן בלא בישול שאין דרך ב"א לאכל אותם חי והוא פרי חבוש Quitte ואספרגל ממש בל"ע חבישין או פירוס, ר"ל פירום צידאניא והוא בלישנא דרבנן פריש וכן פי' הרמב"ם בעוקצין א' מ"ו ופרישין בל"ע אספרגל].

אַסְפַּרְוָה (בל"פ سپار המשואות וכריכות Gepäck, או אולי מל"פ سپارش משולח ומצווה (Bevollmächtigter דידיה בשלישי אתי בר"נ דכתובות (ג' :) פי' המשואות (Gepäck) שלו עם הפקיד שלו [ובעה"ק הגי' יותר נכון ה מ פ ק י ד וכן גרס עה"ק אספרוה בחד וי"ו ובדפוסי' של ש"ס וערוך בשני ווי"ם] מקדים לפניו יום אחד. [אחי"ה רבים אומרים שהמלה היא כמו אֶסְפַּר של מעלה ולא היא אלא היא מלה פרסי' כשרשמנו ופירושה ממונה על המשואות ומכין צרכי בעלי מלחמה שבא קודם שר צבא לעיר. ולזה כיון רש"י בפי' איספרווא דידיה: חיל מ ש ר ת י ו ה מ כ י נ י ם לו צורכי סעודה בלי לע"ז הירניי"ש. ולפ"ד בל"צ Ordner, arrangeur].

אֶסְפַּרִיטָן (פי' מיתר וחבל בל"ר spartum ובל"י σπάρτον (Seil, Strick, בויק"ר זאת תהיה תורת פרש' רפאני ה' וארפא (רפ"ז). [אחי"ה ודע שלפנינו ס ו ף פט"ז סיים רפאני ה' וארפא והפרש' הבאה מתחלת כי תבואו. אבל לפני רבינו היה הגי' רפאני ה' וארפא (ירמי' י"ז, י"ד, ולא כגי' של דפוסים רפאנו ה' ונרפא שהוא מנוסח של הש"ע) מהמשך של פרש' ט"ז וא"כ פט"ז ופרש' י"ז היו דבוקות לפרש' אחת. וראיה מע' חל י"ג שציין רבינו פרש' רפאני ה' בזאת תהיה ובע' שקע זאת תהיה פרש' רפאני ועיי' עוד ע' פרסטגמא] אשה זו טווה מעה אחת דקה ומעה אחת עבה. [וכ"ה בילק' תהלי' ע"ג רמז תת"ח ובויק"ר אי' תחת מעה מ פ ה ובמד' תהלי' מזמ' ע"ג אשה הזאת טווה במטוה אחת מקוטפת ואחת מעוסא] אלו לציבין ולעינות ואלו לאיספריטן [וכ"ה בע' צב ה'. ובויק"ר אלו הציבום לעונות ואלו לאיספליטון. ובילק' שם אלו לצביתים ולענות ואלו לאיספיטין ובשניהם ט"ס הוא. ומלות זרות ציבין ו ע י נ ו ת לפי גי' אמ' ובסי' (ובשד"פ ולעונות), נ"ל שמקורן ל"י כי ציבין היא בל"י στήμων Faden ובי"ת ומי"ם מתחלפין ; ועינות ἰνίον=Faser כמו אונין עי"ש; ושיעורו: אשה טווה ממעהר"ל מחוטין ששוה מעה או י"ל שהוא ט"ס תחת מפה או מטוה וטווה אחת דק מאוד לחוטין ואחת למיתרים]. (א"ב פי' בל"ר חבל ומיתר).

אַסְפְּרֵי (פי' בל"ע ופ' מטבע קטן וחלול ממיעוט היקר اصفار ובצינדאפיסטא נקרא המטבע ההוא acperenô ועיי' עוד בל"י האמצ' ורו' ἀσπρὸν =asprum פי' Weisspfennig = δηνάριον λευκὸν) במעשר שני בפ"ב (מ"ט) ובפ"ק דעדיות (מ"י) ר' טרפון אומר ד' אספרי כסף. פי' הכסף נחלק לה' חלקים [כ"ה בכ"י ועיי' ר"ש למ"ש ורע"ב למ"ש ועדיות ובדפוסי הערוך אי' לח' חלקים וט"ס הוא] ד' חלקים נקראו אספרי ורב האי אמר אצברי [כ"ה בכ"י ו"ו, ג"ג דפ"ר, והוא ל"ע صبارة חתיכות קטנות של אבנים, ברזל וכדומה. ובדפוסי' אי' אצפרי. ובכ"י ב"ר וכ"י מ' מ"ש אי' אצטרי עיי' ד"ס דכ"ד] גורסין והן חתיכות של כסף. [אחי"ה ובכ"י ה"ב מסיים הע' בזה"ל : ד' מיני קשיא דבר שיש עליו צורה בעינן וחתיכת של כסף אין עליו צורה

עכ"ל. נ"ל שהיא הגהת איזה סופר שקשה לו הא דתניא ב"מ מ"ז: וצרת הכסף וכ' לרבות כל דבר שיש עליו צורה ועיי"ע אסימון. ובענין פי' של המשנה עיי' ראב"ד לעדיות שם. והוא וגם הרמב"ם למ"ש שם [1]) פי' אספר מעה, וקשה להולמו שה' חלקי אספרי הם סלע אחד וד' דינרי הם סלע ו' מעה הם דינר אחד (עיי' תוספתא ב"ב פ"ה, קידושי' י"ב. ירו' קידושי' נ"ה ע"ד). אבל רע"ב למ"ש ועדיו' סבר שהדינר ה' אספרי ומטבע הוא בארץ יון ועד היום קורין לו אספרו נמצא הסלע כ' אספרי וכשהוא מחלל הדינר יחללנו על ד' אספרי כסף ואספר אחד נחשת וכו'].

*אספרלג ט"ס תחת אספרגל עי"ש.

אַסְפַּרְמַקִי (פי' בל"י τἀφάρμακα בשמים Gewürz) בפרק משילין [בגמ'] דנותנין כלי תחת הדלף (ביצה ל"ו:) ההוא עכברא דאשתכח באספרמקי דר' אשי אמר להו נקטוהי בצוציתיה ואפקוה לבר [ולפנינו אי' ההוא עכברתא . . . בי אספרמקי . . בצוציתה ואפקוה. אבל שבת קכ"א: אי' עכברא . . באיספרמקי וכ' ובכ"י רי"ף אי' כרבינו עיי' ד"ס ביצה מ"ט: הער' נ' אבל גם שם חסר' מלת לבר. וכן חסר בע' צץ ג']. ובפ' התכלת (בסוף) [צ"ל בגמ'] תניא היה ר' מאיר אמר (מנחו' מ"ג:) חייב אדם לברך מאה ברכות בכל יום שנא' (דברי' י', י"ב) ועתה ישראל מה ה' אלהיך שאל מעמך מאה ממש. רב חייא בריה דר' אויא [בשבתא וביומי טבי] טרח וממלי להו באספרמקי ומגדי. [אחי"ה ושם בגמ' אי' בט"ס באיספרקמי אבל בילק' עקב רמז תתנ"ה בנכון איספרמקי. ותיבות מאה ממש או אל תקרא מה אלא מאה עיי"ע מאה אינן בגמ' שלנו וכן פירש"י במנחו' מה קרי ביה מאה. ולפי זה מה שמורגל בפי רבים עד שג"כ שלחו ידם והדפיסו בנוסח מעמדות לשבת א"ת מה אלא מאה בודאי לא מלבם בדו המעתיקים וסופרים כי מרבינו באה לידם גי' זו וכן ראיתי הגי' בסידור רב עמרם גאון הנדפס מחדש עמוד א' ע"ש. ומצאתי סמך לדבר מתוספתא דברכו' ספ"ז וירו' ברכו' ספ"ט די"ד ע"ד תני בשם ר' מאיר אין לך אחד מישראל שאינו עושה מאה מצות בכל יום וכ']. פי' אספרמקי מיני בשמים הן. (א"ב פי' פרמקי בל"י בשמים ורפואות).

אִיסְפְּרוֹן (לדעת רבינו=ἀσπρὸν לָבָן, ולפע"ד הוא ל"ע اسبريون דג מצורעת Krätzfisch) בב"ר פ"ו (פ"ז) ישרצו המים מביא שני דגים אחד אספרון ואחד מורון [אחי"ה בכ"י ו"ו ודפ"ר מוורון וחד ובכ"י ל"ד מוזרון וצ"ל מוורון. ובב"ר חד מיירין וחד אספרון] וקושרן בגמ'. ס"א אחד חיוור ואחד לכים [כ"ה בכ"י ו"ו, ל"ד ודפ"ר ושם חסרו מלות וקושרין בגמי ובנכון אי' בב"ר. ועל ס"א כיון רבינו בע' לכים עי"ש לפי' גי' דפ"ר, ובדפ' אמשט' בט"ס אחד חמר וצ"ל חיור. וכתב שם רבינו פירשנו בע' אספרון וטוב ונכון הוא. אבל ר"ב השיג "ולא מצאתיו" וזה אירע לו בעבור שלא עיין בדפ"ר ובכ"י, וחידוש שנעלם הך ציון מהגאון שי"ר בתר"נ דנ"א הערה ס"ב. ונ"ל שהית' כך הגי' בדפוסי' הראשונים של ב"ר, וראיה לדבר ממה שגרם הילק' בראשי' רמז י"ב בשם ב"ר חד אוכם וחד חיור]. פי' לבן בל"י אספרון (ἀσπρὸν); מורון בל"י [=ἀμαυρὸν, μαυρὸν] חשוך. וכן בב"ר (פמ"ב) אמרפל לשון חושך אמרה אפילה [עיי"ע אמרפל] כמו (חושך ואופל) [נ"ל שצ"ל חשך ואפלה] (יואל ב', ב'; צפני' א', ט"ו. או י"ל חשך אפלה, שמות י', כ"ב). [אחי"ה ולפי פי' זה גם לשון ס"א אחד חיור ואח' לכים הוראתה שוה עם א' אספרון וא' מורון כלומ' לבן ושחור. ומלת לכים ל"י λυγαῖος שחור ואוכם. ובירו' כלאי' פ"א הל"ו דכ"ז. אי' מייתי חוט וקטר באודניה דלכימא ובאודניא דירוקא — ועיי' בירו' ב"מ פ"ב הל"א מחרוזות של דגים ובתוכן ירק אחד או לכים אחד חייב להכריז]. (א"ב פי' בל"י ורומי' מין דג טמא צורתו כמין קורנס והוא מאכל עניים ובלש' גמרי' (ע"ז ל"ט.) נקרא שפר גונא [בדפ' אמש' בט"ס נוגא! עיי"ע שפר ב'] ומורון בל"י ורומי' מין דג טמא ארוך ודק עולה על שלחן מלכים). [אחי"ה ר"ב כיון על ל"י σφύραινα, Hammerfisch ועל μύραινα, muraena Flussaal ואין נ"ל שדג σφύραινα מין דג גדול מאוד מן התנינים ובולע אדם וחיה והיאך שייך לומר קושרין בגמי! אבל לפ"ד נראה שהוא ל"ע כשהוכחנו מין דג ושמו דג מצורעת ומטעם שקלפי הדג הזה אינם ניכרים לעינים נראה עורו כצרעת, ומורון הוא כדעת ר"ב Aal. וידוע שגם לזה אין לו קלפים וצמחים ועורו חלוק עד מאוד ומשום זה סד"ל ששני מיני דגים אלה ממין אחד הם על כן

[1]) ולעדיות הנ"ל פי' הרמב"ם המלה ע"י ד ר ה ם וכן פתרון של מטבע בקטרית açperno ומפורש ע"י Dirhem עיי' גלאססאר למבוא של ספרי הקבלה דפרסיים מאת החכ' שפיעגעל צד ש"ע, ופירושו לאפיסטא ח"א קמ"ו. קפ"ח; יוסטי צינדליקי ל"ח. ועיי' עוד על המלה הזרה בע"מ קס"א, ועל המטבעות ומשקלות של צוקערמאן, ומאמרו של הרב החכם הירצפעלד מיטראלאג. אונטערזוכונגען קס"ג.

אמר ר' יונא שכלאים זה בזה (עיי' ג"כ תוספות ב"ק נ"ה, ד"ה המרביע). ועוד נ"ל ששני דגים הנ"ל נזכרים בע"ז ל"ט. בהך מעשה ר' אשי איקלע לטמדוריא אייתו לקמיה ההוא גונא דהוה דמי לצלופחא [פירש"י דג ושמו אנגיל"א, בל"צ Aal, anguille ועיי"ע צלבחא ופי' רבינו שהוא ל"ע וכנים דבריו שהוא صلنباح Aal] נקטיה להדי יומא [נגד השמש] חזי דהוה ביה צומחי [קשקשים דקים] ושרייה. רב אשי איקלע לההוא אתרא אייתו לקמיה גונא דהוי דמי לשפרגונא חפייה במשיכלי חיורי חזי ביה קלפי ושריה. ואין ספק אצלי שדג צלופחא הוא מין מורין muraena שזה הדג ממיני צלופחא כי על כן נקראת בל"ר Flussaal, muraena anguilla והיו נשמרין בזמן קודם בביברים שבשרם מתוק לאכילה. ושפר גונא הוא ממש אספרון Krätzfisch. וזה מה שאמר חזי ביה קלפי והוא קשקשים דקים ועוד טעמו צרעת, עיי"ע קלף א' וד'. פי' ע"י שאינם נראין הקשקשים לעינים דומה העור לצרעת. ומעתה י"ל שמיני דגים לכים וירוקא של ירו' שוים ג"כ לאספרון ומורון שי"ל מלת לכים היא בל"י λευκή-λευκός צרעת כשלג, וירוקא הוא ל"ע يرق gelb ירוק ככרכום וזה גוון של מורון muraena. ודוק ותשכח שדעת שפתינו ברור מללו].

אָסְפַּרְנָא (בל"פ ازفرنان entfernt von Thorheit = weise עיי"ע ארדזדא; או בל"פ فرزانه weise) בעזרא (ה', ח') ועבדתא (דא, ט"ם) [צ"ל דך] אספרנא פי' במהרה). [אחי"ה וכן פירשו המפרשים והמעתיקים, אבל לפ"ד נגזרה המלה מלשון פרסי' אזפרנאן כלומר רחוק משטות פי' בחכמה; או היא מלה פרסי' אחרת שרשמנו פרסאנא בחילוף האותיות וטעמה בחכמה וזה נ"ל עיקר. ורבים וכן שלטים עמלו למצא פתרון המלה ולא עלה בידם].

אַסְפִּירָם (בל"י σπεῖρος,-σπεῖρον Umwurf, eng anliegendes Kleidungsstück) במדב"ר פסקא פקוד כל בכור זכר (פ"ד) שהיה דוד הופך אספירום [ומשויר] פי' בל"י כפות הרגלים. [אחי"ה ר"ב כיון על מלת יוני' σφυρὸν ולא היא אבל היא המלה שרשמנו שטעמה בגד נתון על בשרו, וכתונת דבוקה. ודוד המלך הסיר הבגד העליון, ועל התגלות בשרו חשבה מיכל בת שאול את דוד כאחד הריקים. וזה מה שאמרינן במדרש מכאן את למד שהיה הופך אספירם ומשויר שכן היא אומרת לו אשר נגלה היום .. כהגלות נגלות אחד הריקים (שמואל ב' ו', כ'). ובעבור כי רק העברנין לבשו בגד העליון (עיי"ע סקורטיא) על כן ראתה מיכל בהתגלות דוד פחיתת הכבוד. וקרוב לזה שיע' בעל מ"כ שפי' אספירם ומשוייר מיני בגדים ארוכים וכ' אבל בענין הוראת המלות טעה במחילת כבודו, שמלת ומשויר פי' קפץ עיי"ע שוור, וע' ארכיסטרים. ובעבור שפזז ורקד הפשיט בגד עליון מעליו].

אַסְפַּרִיתָא (בל"ר Speer, Lanze, sparus פי' חנית. ובל"פ سپری חץ Pfeil) במגילת איכה דרך קשתו ויציבני כמטרה לחץ (איכ' ג', י"ב) רבנן דתמן אמרו לאספריתא [כ"ה בכ"י ולפנינו במדר' אי' חד אמר בורמא לאספריסא וחד אמר כקורת חצים]. (א"ב פי' בל"ר מין חנית קטן וגירס' הספרים היא כפרמא לאספריסא [כ"ה לפי תיקונו של ר"ב ועיי"ע פרמא ד', אבל לפנינו אי' בורמא ועיי"ע ברמא], ופי' פרמא בל"ר [= parma וכן בל"י πάρμη Schild] מין צנה ומגן וטעם המאמר כי הפרמא מגינה נגד החצים אך ממכתם נקובה ונפסדת לא כן קורת ותיק החצים שאע"פ שהחצים נתונים בתוכה אינה נפסדת עיי' כל המאמר).

*אַסְפּוּרְק (Stadt am Mäotischen See, deren Volk ’Ασπουργιανοί) בתמורי' ל': ר' יוסף אמר בשם גוריון מאספורק ובב"ק צ"ד. א"ר יוסף תני גוריון מאספורק. ודעתי נוטה שהיתה עיר בים של מֶאָאטִים ששם יושב עם של אספורגיאני לעדות שטראבו.

*אַסְפַּרְקְמֵי ט"ס תחת אספרמקי עי"ש.

אִסְפַּתִּי (א) בל"ע לשון מַנעוּל شباه Riegelzunge ב) = צבת בל"ע شباث כלי של אבוקה Feuerzange. ג) בל"ע شبث קבע במסמרים דבר מה לתלות בו) העושה מקום לקנה ולאספתי [ולנר] באהלות בפ' העושה (פי"ג, ד') ס"א ולאצבתי פי' כגון שמניחין חור בדלת להדליק (ממנו), [ט"ס וצ"ל כמו בפי' רה"ג בסד"ט דכ"ה ור"ש לאהלו' שם: בו] הנר ולהוציא מאותו החור קנה או עץ שדומה לקנה שהוא למנעולים ושמו אספתי וי"א אספתי אבוקה וי"א יתד לתלות בו כלים. [אחי"ה עד י"א הראשון הוא דעת רה"ג בסד"ט שם. ודע שדעת הרמב"ם כדעת רבינו וי"א האחרון, ודעת ראב"ד כדעת י"א הראשון דהנה הרמב"ם כתב באהלו' שם: מי שנקב בכותל נקב עובר (ופירושו: מפולש עיי' רע"ב) להגביה בו קנה לענין מה או מסמור ינעול בו הפתח הוא אשר יקרא אספתי לכל השערים או לשום שם כלי ישימו עליו הנר וכ', וכן כתב בהלכת טומאת מת ביד החזק' פי"ד, הל"ז וז"ל העושה חור בכותל כדי להניח

בו קנה או מסמור גדול [1]) וכ׳. וראב״ד שם כתב: העיקר כאשר מצאתי אותו בל׳ התוספתא לקנה ולאצבתי ולנר וכלם מענין המנורה קנה קני מנורה אצבתי מלקחים וכ׳ ולפ״ד על ענין זה כיון י״א ראשון של הערוך ולג׳ פירושים יש להם על מה שיסמכו כשהוכחנו בתחילת הערך בענין גזרת התיבה, שלפי׳ א׳ הוא מסמר ולפי׳ הב׳ אספתי [של] אבוקה הוא מלקחים בל״ע ולפי׳ הג׳ מל״ע שבת = ספת פי׳ חָזָק דבר מה. ובעל כ״כ הודה ולא בוש שלא הבין דברי ופירושי רבינו ואמר אולי קלקול הדפוס גרם זה ע״כ אבל לפי מ״ש הכל נכון].

אִסְפַּתִּין (=אִסְפַּטֵּי breites Schwerdt) שמ״ר פר׳ החודש הזה לכם (פט״ו) בשו״ד שהוא קונה עבדים ואומר עשו אספתין פי׳ סייף עיי״ע אספטי) [אחי״ה ובעל מ״כ פי׳ בפי׳ האחרון כמו אספתי של ע׳ הקודם ומשנה הוא].

*אִסְפַּתְּרִין (בל״י האמצעי σπαθάριος ובל״ר Satelit, Leibwache, spatharius) שהש״ר פ׳ אחזו משל למדינ׳ שמגדלת איספתרין למלך והיתה שם אשה אחת וילדה בן ננס [Zwerg, νάννος] אחד והיתה קוראת את בנה מיקרי ליפארום [צ״ל מקרוליפארום = μακρόλιπαρος = schnellfüssiger Riese] אמרה להם בני מיקרי ליפארום ואין אתם עושים אותו איספסתורין [צ״ל איספתרין] וכ׳. ובב״ר פס״ה א׳ תחת אספתרין הגירס׳ ענקמון עיי״ע שם. ופי׳ אספתרין בל״י האמצעי׳ ובל״ר הרשומ׳ אחוזת מרעהו של מלך ואנשי משמרתו: עיי׳ מיירזיאוס הך ערך ורימ״ז בט״ר ח״א צד קכ״ג.

*אסקבטירי ט״ס תחת איסקריטורי עיי׳ ערכו וע׳ סקבטר.

*אִסְקַדְיָא עיי״ע אסכדיא. בית הבנוי בספינה ובאסקדיא בכל הבתים פ״ב בנגעים (מ״א). ס״א בספינה ובאסדה עכ״ל רבינו בע׳ אסקריא ושם הגי׳ אסקריא וצ״ל אסקדיא.

*אִסְקַזִּית (בל״י ἔσχατος das äusserste Ende, Untergang) במד׳ אסת״ר פ׳ והקרוב אליו (א׳, י״ד) ״וכי היכן היתה איסקוזית של כולן מתוקנות״. בל״י פי׳ קצה וגמר דין עיי׳ במ״כ אבל סמיכתו על ע׳ סקט צ״ע ולפנינו לי׳.

*אִסְקוּטָה (בל״ר מָגֵן = Schild, scutum) מדר׳ ש״ט מזמ׳ א׳ מגן זה תרים אסקוטה, כ״ה לגי׳ בכ״כ ולפנינו אי׳ זה תרים טארג״א פרסאה ובילק׳ תהלי׳ פ״ד רמז תתל״ג בשם ש״ט הגי׳ הנכונה זה התרים אשקוטה פרסא ונכתב בצדו ״הוא לשון לועזי ממש״ ונ״ל ששתי שמות באו מגליון לפנים לבאר מלת תרים [kleiner θυρεός Schild] ופי׳ איזהו מעתיק שהוא בלע״ז אסקוטה = אשקוטה scutum ופרמא (כצ״ל תחת פרסא) שהוא parma פי׳ מגן עיי״ע אספריתא.

1 אִסְקוּטְלָא (בל״י ורומי קערה σκυτάλη = scutula, Schüssel = scutella) בסוף משנת אלו מגלחין (מ״ק כ״ז.) אין מוליכין לבית האבל לא בטבלא ולא באסקוטלא ולא בקנון אלא בסלים. ובסוף כלים (פ״ל, מ״א) הטבלא האסקוטלא של זכוכית טהורין. פי׳ טבלא כמין שלחן בין של כסף בין של זהב בין של זכוכית. אסקוטלא כמין קערה קטנה. [אחי״ה אלה דברי רה״ג בפי׳ לסכט״ה רכ״א ושאר דבריו שם הביא רבינו בע׳ של י עי״ש]. וכן שמם בלע״ז טבול״א [בלאי״ט tavola, ובל״ר tabula] אסקוטלא: איסקודילא [scodella בלאיי״ט] וקנון כלי שעושין משרש קנה [2]) (א״ב בל״ר כך שמו). [אחי״ה רש״י למ״ק פי׳ תמחוי ור״ש לכלי׳ קערה פשוטה, ורמב״ם פי׳ . . והוא מין לוח אשר יעשו בו מיני המתיקות. ועיי״ע אופסים].

2 אִיסְקוּטְלָא (בל״י σκυταλίς Fingerglied) וכן מכת אצבע צרדא מדביקה בגודלו שהוא הבוהן (Schnalzen mit dem Daumen) טרק (לי׳, ט״ס וצ״ל כמו בע׳ טרק ד׳) ל י ה באסקוטלא אאפותי בסוף פ׳ חסידים [3]) (תענית כ״ה.) [ושם אי׳ כגי׳ רבינו וכ״ה בע׳ טרק ד׳]. אי׳ מחיין באיסקוטלא אפותא׳, אבל בכ״י ב׳ מ׳ (עיי׳ ד״ס תעני׳ צד ע״ז). ובג׳ דמתרפאין בפ״ק אין מעמידין (ע״ז כ״ח.) סימטא פרוונקא דאישתא היא מאי תקנתיה (גמחייה) [צ״ל למחייה] שיתין אסקוטלי ונקרעיה שתי וערב. פי׳ כשכופף אדם אצבעו על בוהנו ופושט׳ בכח ומכה בו. (א״ב פי׳ בל״י [σκυτάλη-ίς] שבט ורצועה וגם נקראו כן ראשי הפרקים שביד). [אחי״ה בע״ז שם אי׳ בט״ס איתקוטלי].

*אִיסְקַלָּה עיי״ע אִסְכַּלָּה.

*אַסְקְלֵי עיי״ע אַסְּכִּילֵי.

אַסְקוּלַסְטִיקָא (בל״ם אַסכּוּליסטיקא בל״י ורו׳ σχολαστικός scholasticus

---

[1]) המסמורים לא היו בימי קדם קבועים וקצובים בדלת אבל היו נוטלים אותם ביום מן הדלתות עיי׳ ווארא ו׳, ו׳; פעטראניאוס ט״ז. [2]) כ״ה רק בכ״י ה״ב, אבל בענין גזרת המלה דע שהוא ל״י κάνεον = κανοῦν סל Korb עיי״ע קנון. ובגוף הדבר בצדק שפט רבינו כי גם מלה יוני׳ זאת נבנתה מהשם κάννα, κάνη פי׳ קנה ואגמון וא״כ κανοῦν ענינו סל עשוי מקנים ואגמון aus Rohr, Binsen geflochtener Korb. [3]) בשם זה מכנה רבינו את הפרק השלישי דתענית ועיי׳ עוד ע׳ נס ב׳, כלך ב׳, מסא א׳.

(Schullehrer, Lehrer der Beredsamkeit בב"ר ויהי רעב בארץ (פס"ד) ייעול ר' יהושע בן חנניה שהוא אסקולסטיכא דאורייתא[אחי"ה ובמד' ארכילוסטקיא. ובמ' שהש"ר פ' אמרתי אעלה: איסכלוסקקי צ"ל איסכולסטיקי הוא קורא להם דתבריה שהם שוברין את הדברים. שמ"ר פמ"ג קתדרה [καθέδρα] עשה לו בקתדרה של אסטליסטקין [צ"ל איסכולסטקין] הללו בשעה שהן נכנסין לפני השלטון וכו'. פי' המלה בל"ר מי שנשא ונתן בדין הן בדיני משפט הן בדיני חכמת הדת]. (א"כ פי' בל"י ורומי' למדן ושקוד בבית המדרש. ובירו' ברכו' פ' תפלת השחר (פ"ד הל"ב ד"ז ע"ד) ר' תנחום בר אסקוליסטיכא [לפנינו אי' איסכולסטיקא] אולי היה בנו של ר' יהושע).

אַסְקוּנְדְּרֵי נשתבש מן אֶסֶנְקְדַרֵי פי' השלכת אבנים בל"פ سنكسار Wurfsteinspiel בפרק קמא דקדושין בגמ' הנרצע נקנה ברציעה (כ"א:) א"ל ר' נחמן לרב ענן כי הויתו בי רב [צ"ל מר] שמואל באסקונדרי [כ"ה ג"כ ברש"י אבל בגמ' באיסקומדרי] איטלליתו. וי"ס שכתוב בהן סקונדרי [עיי' ערכו בלא אל"ף. פי' ר' חננאל בגורי כלבים הייתם שוחקים. [אחי"ה ר"ח כיון על מלת פרסי' סק = سگ כלב אבל בנדרי' ושבועות א"א לפרש כך]. פ"א שחוק ששוחקין בו תינוקות מביאין שברי חרש ועושין אותן כמין סלע עגול ועושין ממנו עד שלשים ומשחקין בהם הלכך א"ל כשהייתם בי [מר] שמואל באסקונדרי הייתם משחקים שלא למדתם טעם שמועה זו ואמר ששמם בלע"ז בריצ"י [כ"ה בדפוסי' הישני' וצ"ל בריצל"י, בלא"ט brincoli Spielmarken]. וכן פי' האי דנדרים בפ' ד' דנדרי' בגמ' דנדרי הבאי (כ"ה.) ובשבועות בספ"ג (כ"ט.) לאו לאפוקי דאי יהיב ליה אסקונדרי ואסיק להן שמא זוזי. [אחי"ה רש"י לקידוש' פי' פספסין = ψῆφος כלומר אבנים קטנים ולשבועו' פי' חתיכות עץ קטנות. וכן פי' הר"ן לנדרי' ושוה לפי' של רבינו שברי חרש וכו' אבל פי' ר"ח בלתי נכון אף אם הוזכר בכתובו' ס"א: מין שחוק גורייתא קיטניית'. ובב"כ פי' שהוא כמו קינדלום בל"י [κύνδαλος hölzerner Nagel] והל' תמורת רי"ש והוא קונדליסמוס κυνδαλισμός, וכבר הביע דעתו בזה אחד מן הבלשנים הגדולים, והוא מהרי"ף במ"ע של מהרז"ף ח"ז, ר"ס. ועוד נ"ל לגוזרו מל"פ سنكزور סנקזור מין שחוק אבנים ששוחקים בו התינוקות עיי' עמ"פ של וואולירס ח"ב של"א: ולפי זה אסקונדרי במקום אֶסֶנְקְדוּרֵי. ולפי פירושנו זה עולה יפה הסוגיא בשבועות ובנדרים מה שאין כן לפי פי' כ"כ הנ"ל].

*אוּסְקְנִיתָא (פי' בל"י ξύλινος hölzern או מל"י ξόανον = von Holz geschnitzt) סנהדרי' ס"ז: זבן חמרא כי מטא לאשקוי מיא פשר וקם אגמלא דאוסקניתא כ"ה בע' גמל ג' ופי' רבינו על לוחות של גשר קטן, ובדפוסי הש"ס אי' וקם גמלא דוסקניתא. ופירש"י סקוניתא. מין [צ"ל מן] עץ הוא עכ"ל, ונ"ל שהיא מלת יוני' קסולינום ונ' תמורת ל' או קסוניתא פי' מן עץ באותיות הפוכות.

אִיסְקַפָּא (בל"י σκάφη, σκάφος בל"ר scapha Schleppkahn) ירו' דב"ב בפ' המוכ' את הספינ' (פ"ה הל"א דט"ו.) האיסקפא [לפנינו בירו' ט"ס האיסקופא] והבוצית [עיי"ע בצית] פי' בל"י ורומי' ספינה קטנה. ובתוספתא (ב"ב פ"ה) גרס איזקפא).

*אַסְקָפָא (Pokal) עיי"ע אַסְפָּקָא.

1* אִסְקוּפָּה (פי' כמו אסכופה בל"ע המשקוף התחתון Unterschwelle) שבת ח'. אדם עומד על האסקופה. שם ט' אסקופת מבוי.. אסקופת בית. ירו' שבת פ"א ד"ב ע"ג היה מוטל על האסקופה. ירו' עירובי' פ"א ד"ח ע"ד וכין לחיים נידון כאסקופה. ושם: כאיסקופה מותרת או כאיסקופה אסורה. ושם: איסקופה הגבוהה י' וכו', ירו' פסחי' פ"ו דל"ג ע"ב מאסקופת עזרה ולחוץ. ושם ע"ג מאסקופת ירו' ולחוץ. שם פ"ט דל"ז. מאן דאמר סף אסקופה וכו'. עיי' עוד ע' אסכופה.

2* אִסְקוּפָּה (Ziel, Zielscheibe = σκοπός, scopus) ירו' סנהדרי' פ"ו סהל"ה דכ"ג: אם בקשת לבוא תשועה על ידך עשה אותי כאסקופה ובילי' תהלי' כ"ב ריש רמז תרפ"ח חסר אות י פי' בל"י ורומי' מטרה שיביטו אליו מורי חצים כלומ' אל תחום לדמי.

אִסְקֶפֵּי (פי' בל"י σκέπη, σκέπας, τος ענין כיסוי וחיפוי וממנו σκεπαστή (ἅμαξα) Deckwagen עגלת צב) מדר' תלי' מזמ' בברחו מפני אבשלום (ג' א') אסקפי של בת שבע מהלכת לפני דוד. פי' בל"י עגלת צב (במדבר ז', ג') עיי"ע סקפסטי). [אחי"ה וכבר הוכחתי במ"א [1] שכן תרגם עקילס עגלת צב ἅμαξας σκεπαστάς עיי"ע סקפסט (לפי' גי' ישרה של דפ"ר) ושם נסמן פסיקתא דבחדש השלישי (דק"ג.) סקופסטי של מטרוני'

[1]) עיי' ספרי על העתקה פרסית לריב"י טאווס צד קמ"ה.

ולפנינו בפדר"כ שם אי' במ"ס סקופוטי של מטרוניא ובילק' משלי רמז תתקמ"א בשם פסי' כתוב סקופטי.. ובמדי' תהלי' מ"ז ג' כאדם שהוא נתון בתוך האיסקופת וצ"ל האיסקפי או האיסקפטי. ובמד' קהלי' פ' הבל הבלים: דומה למלך נתון באיספקרפסטי וצ"ל באיסקפסטי. ובמד' תהלי' מ"ז ק"ג כתוב איסקספסת וצ"ל איסקפסטי ובילק' יתרו רמז רע"ב סקופוסטי ובמדב"ר פי"ב ר' אומר אין צב אלא קמורות וכמנסקי פסקאות וצ"ל וכמין סקיפסטאו' עיי' ר"ש באבער לפסדר"כ ד"ח: ועיי"ע הבא].

☞ אִסְקֶפַּטֵי (מערך שקודם לזה ע"ש) מדר' איכ' פסק' גלת' יהודי' (א', ג') אומות העולם שהם מהלכים באיסקפטיות שלהן אין גלותן גלות פי' בל"י כסות ולבוש). [אחי"ה ועיקר שהוא כע' הקודם איסקפסטי וס' לפני מ' נשמט' ופי' עגלת צב ומכוסה. וכן רות רבה פ' ותלכנה: לשעבר היתה מהלכת באיסקפטיאות שלה ועכשיו היא מהלכת יחיפה. ובילק' תהלי' רמז תשמ"ב כי אעבור בסך כשעולי' ברגלים לראות פניך בסקפסטאות. ונרשם בצדו "סוכה" וכן פירש"י לתהלי' מ"ב, ה' ד"א סך ל' סכך וסוכה כלו' בעגלת צב שהיו מחופות כמין סוכה ושמן בל' אגדה סקפסטאות ואסקופיסים].

*1 אִסְקוּפְתָּה (=אִסְקוּפָּה Unterschwelle) ירו' מגיל' פ"א דל"ח ע"ג הן דו דרס אסקופתא ארעייתא (עיי"ע אסכופה) והקבוץ: יומ' נ"ג. מיתווסן אסקופתא. ירו' ע"ז פ"ג דמ"ב ע"ג אתעקרון שובעין איסקופין מבעלי בתים. ובהך ע"ז אולי היא ל"י ורומי' σκᾶπος, scapus, עמוד ובמ"ק כ"ה: אי' איחתרין שבעין מחתרתא עיי' שם פירש"י.

*2 אִסְקוּפְתָּה (חלקי הגוף כגון רגלים או בני מעיים. בל' ערבי' سقوب Füsse; בל"פ شكم Eingeweide) ירו' ע"ז פ"ב דמ"א ע"ד חד בר נש אזיל בעי' משזגא אסקופתה גו נהרה. ירו' שקלי' פ"ז ד"ג ע"ג בעי משיזגה אסקופתיה (כ"ה בדפ' זיטאמיר ובשד"פ ט"ס משיגא). ושם בבבלי שקלי' ז', ד' בשר אסקופתיה ופי' פ"מ זהו הראש והרגל ובני מעיים וכו'. ובל' ערבי' סקופתא. ואולי הוא ל"ע סקוב כלו' רגלים או בל"פ סקם (ומ' ופ' מתחלפות) פי' בני מעיים.

אַסְקַרָא (מין חגב הנקרא בל"א Schnarrheuschrecke ונקרא כן על שם צעקה ורעש. בל"פ زغاره Lärm) בפ' אלו טרפות בגמ' רוב חגבים (חולי' ס"ה.) מאי זחל אמר אביי אסקרא. [אחי"ה וכ"ה ברש"י אבל בדפוסי הש"ס כתוב אסקרין, ובכ"כ ורמ"ל חשבו שהוא מין ממיני התולעים וכיונו על מלת יוני' ἄσκαρις Springwurm וזה בלתי ספק טעות הוא שבהיפך אמרנו שם אין לו (ר"ל קרצולים) עכשיו ועתיד לגדל לאחר זמן כגון הזחל. וגם דעת של החכם לעויזאהן[1] שהמלה ἀσκαρής nicht hüpfend שאין יכול לקפוץ אין נראה בעיני. וזאת שנית אביי היה מורה בבבל ובל ידע לשון יונית והיאך משתמש בה. אבל נ"ל שהוא מל"פ כשרשמנו שטעמו צעקה וקול שואן וידוע שמין חגב אחד נקרא בעבור זה Schnarr-heuschrecke שנשא קול צעקה והמית יללה. ובאמת זחל (زخل) נקרא בל"ע קול אנחת וילל. וזחל מין חגב הוא עיי' ערכו. וגם אסירק أزيراك טעמו בל"פ קול שואן וצעקה ואפשר שהיא תיבה שלנו באותיות הפוכות].

אַסְקְרִיטָאִין (בל"פ سقراق, سغراق Krug mit einer Giessröhre) דדהב תרג' צנתרות הזהב (זכריה ד', י"ב). [אחי"ה לפנינו אי' אסקריטון ונ"ל שהוא ט"ס תחת אסקריכון והוא ממש ל"פ הרשומה וטעמה כמו צנתרות של מקרא].

אַסְקְרִיטִין (בל"פ شكرينه Marzepan, Zuckergebäcke) וחלת המסרת בפ"ק דחלה (פ"א, מ"ד) ובפ' כל שעה בגמ' דואלי' דברים (פסחי' ל"ו, קי"ט:) תרג' כצפיחת בדבש (שמות ט"ז, ל"א) כאסקריטוון בדבש ואמר כי בלע"ז שמם קרוסטולי [בל"ר crustulum, kleines Backwerk, Zuckerbrod]. (א"ב בל"י אסכריטין ἐσχαρίτης auf dem Rost gebackenes Brod] מין חלה נאפה עם [צ"ל על גחלים או במחבת בלי שמן). [אחי"ה ולי נראה שהיא מל"פ שטעמה חליטין דקין משוקר וזה מה שאמרינן בירו' חלה פ"א הל"ג דנ"ז ע"ד האיסקריטין חליטה דשוק וחלת משרת חליטין דמוי. ונ"ל שקו העליון חסר וכצ"ל חליטה דשוקי ר"ל דשוקר. ובמכילת' ט"ז. ל"א פי' צפיחית ג"כ כעין אסקריטי. ובפסחי' שם נסתפק אם מעשה חמה או מעשה אלפס וזה ג"כ שלא כדעת ר"ב. אבל לפי פירושינו ניחא. וכן טעם מלת רומי' שציין רבינו ופירושו חלת שוקר או רקיק דבש וזה טעם המלה פרסי' סקרינה شكرينه ואולי כצ"ל ג"כ במקום אסקריטין. וס' נשתבשי' מאותיות נו וצ"ל אַסְקְרִינָן].

*אַסְקוּרְטִיָא (בל"ר scorteum בל"י האמצעי' σκουρτζία aus, von Leder Verfertigtes) נדרי' נ"ה: מאי אסקורטיה אמ' רבה בב"ח כיתונא

---

[1]) בספרו תולדות החיות צד רצ"ז.

דצלא עיי׳ ע׳ סקורטיא לגי׳ ע׳ דפ״ר. פי׳ בל״י ורומי׳ מן עור מעובד.

☞ **אֶסֶקְרֶטוּרֵי** (secretarius ובל״י האמצ׳ σεκρετάριος Geheimschreiber) ירו׳ דכתוב׳ פ׳ הנושא את האשה (פי״ב הל״ג דל״ה:) אליחרף ואחיה (מלכי׳ א׳, ד׳, ג׳) תרי אסקריטורי דשלמה פי׳ סקרטרי בל״ר סופרי סוד. [אחי״ה ובבבלי סוכ׳ נ״ג. כתוב בתמורתו סופרים דשלמה ואולי י״ל ג״כ שהמלה ט״ס תחת אסקרבטורי פי׳ בל״ר scriptores סופרים ובירו׳ כלאי׳ פ״ט הל״ו דל״ב ע״ג אי׳ איסקבטיריי וצ״ל איסקרבטיריי].

אִסְקַרְיָא (בל״ם אסקריא תורן של ספינה וכ״ה בל״י κεραία=ἱστοκεραία Segelstange) תלה נפשיה באסקריאה בר״ג דסדר תעניות (כ״א.) ובפ׳ איזהו נשך בגמ׳ דשמין פרה (ב״מ ס״ט:) ספינה לעשות לה אסקריא. (בית הבנוי בספינה ובאסקריא בכל הבתים פי״ב בנגעים (מ״א.) ס״א בספינה ובאסדה). [אחי״ה שמתי הך ציון בין שני עגולים שאין כאן מקומו וצריך להציג לו מקום בע׳ אסקדיא שכצ״ל כשהוכחנו בע׳ אַסִיד וכן גרס רה״ג בסד״ט צד כ״ז והמלה כמו אכסדיא עיי׳ ערכו]. אדאתא אילפא אימלך ר׳ יוחנן תלה נפשיה באסקריא דמכותא (כתובות ס״ם:). [אחי״ה עיי״ע אילפא וע׳ מכותא ולפנינו בש״ס איתא באיסקליא דמכותא וצ״ל כגירס׳ רבינו והוא לפי גי׳ דפ״ר וכ״י ו״ו ובדפוסי׳ אי׳ דמטתא וצ״ל דמכותא, וכ״ה בתוספ׳ נזיר נ״ה. ד״ה ואי. וילק׳ ראה רמז תתצ״ד נסמן רק תעני׳ הנ״ל. ורש״י לתעני׳ ד״ה תלא כתב ״מכסה וילון״ ובכל הדפוסי׳ הישנים אי׳ מכותא וילון והיא הגי׳ האמיתית שהיתה לפני רש״י באסקריא דמכותא כמו שהוא בכתובו׳ והוא דבר בפ״ע ובד׳ פסד״מ שלא ידעו מה הוא שבשו והגיהו מכסה עיי׳ ד״ס תעני׳ דנ״ט. ולא רמז על ע׳ שלנו ואולי מטעם שבדפוסי׳ חדשי׳ חסר ציון של כתובו׳ ובאמת שייך לציון של ראשון וכצ״ל תלה נפשיה באיסקריאה בר״ג דס״ת (כ״א.) אדאתא אילפא אימלך ר״י תלה נפשיה באסקריא דמכותא]. ובס׳ פ׳ כהן גדול ונזיר (נזיר נ״ה.) בקרון ובספינה ובאיסקריא. ובר״ג דהמוכר את הספינה (ב״ב ע״ג.) תורן אסקריא. וכן הוא אומר (יחזקי׳ כ״ז, ה׳) ארז מלבנון לקחו לעשות תורן עליך. (א״ב אסקדיא באות דל״ת [הוא כמו] אסכדיא פי׳ רפסודות אבל אסקריא באות רי״ש הוא תורן). [אחי״ה עיי׳ רש״י ליחזק׳ שם: תורן הוא העץ הזקוף וגבוה התקוע בספינה שבו תולין המפרש שקורין בויילא בלע״ז [voile] ובו נקבים וכ׳ נכנס וייצא בו מש״ט בלע״ז [Mastbaum, mât] ובנזי׳ ט״ס פוש״ט; ובנכון ברשב״ם לב״ב שם: אסקריא: משט [צ״ל מש״ט] שפורשין עליו את הוילון בראש הספינה. ובתוספ׳ נזי׳ שם: ובאיסקריא גוט״א בלע״ז משו״ט הספינה וכ׳ משובש הוא וצ״ל תחת גוט״א: רומא והוא כמוריימ״ש של רש״י כתובו׳ פ״ה. ד״ה ממלח והוא בלאי״ט remo ובל״צ Ruder=rame וכ״ה ברש״י יחזק׳ כ״ז, ו׳].

* **אִסְקְרַנְדָה** ([צ״ל אִסְקְנַדְּרָה] בל״פ اسكدار Courier, Bote וממנו נאצל אִיזְגַדָא בל״ם וארמי פי׳ שליח) כפ״ק דע״ז ירו׳ הל״ד דל״ט ע״ד ר״ש בן יוחנן שלח שאל לר״ש בן יוצדק לית את בדיק אהן דירידה דצור מהו א״ל אין יהב תרתין ליטרא דפילפלין לאיסקרנדה עאל ואשכח כתיב תמן אנא דיקלטיאנום מלכא שכנית אהן ירידה דצור לגדיה דארקלים אחי תמניא יומין. והגאון שי״ר בע״מ דקס״ב ודר״ל הרחיב דבורו בענין זה ושיער שטעם המלה הורה אסקרנדה היא בל״י ἐσχάριον כירה קטנה ופי׳ המאמר הוא רשב״י שלח לשאול לו על יריד של צור אם יש בו חשש ע״ז היינו אם נוסד היריד לשם איזה נעבד והשיבו הן יש שם חשש ע״ז ולכן נתן ב׳ ליטרין פלפלין שקנה משם לכירה קטנה של אש לשרוף אותם. ובע׳ ארקלים הסיף הגאון מלתו ששם העצם הזה הוא Heraclius וכיון על Heraclius Maximianus שהיה רֵעַ לקיסר דיוקליטיאנוס להיות גם הוא עמו לקיסר וזה מה שכתב ארקלים אָחִי. ופי׳ של הגאון מופרך מכמה טעמים: א) שקשה להלמו שר״ש לקח בקנין ב׳ ליטרין דפילפלין מיריד של צור שרחוקה מא״י; ב) ששאל ר״ש אם יש חשש ע״ז ביריד של צור ור״ש בן יוצדק משיב אין, אין הטעם שבודאי יש חשש ע״ז שא״כ מאיזה סיבה הלך לצור לבדוק אחריה אם מתחלה ידע ששם ע״ז; ג) שעיקר שאלת רשב״י היה אם יוכל לבדוק ועל זה השיב אין כלו׳ הֵן יש לאל ידי; ומכל הטעמים הללו נלפ״ד לפרש המלה אסקרנדה באותיות הפוכות אסקנדרה שהיא בל״פ שליח ואות נ׳ הוספה ובל״ס וארמי נשמט הן, ותמורתו איזגדא (עיי׳ ערכו). ושיעור המאמר כך הוא רשב״י שאל יש בידך לבדוק יריד של צור? והשיב הן כלו׳ יכול אני לבדוק. ונתן ר״ש בן יוצדק תרי ליטרין דפלפלין לאסקרנדה: לשליח בשכר הליכה. והשליח עלה לצור ומצא שם כותֶבֶת Jnschrift כשומה בה שקיסר דיוקלטיאנוס יסד יריד של צור. ועל ידי כותבת שמצא שם השליח הוברר הדבר ששם יש ע״ז. ומה ע״ז היה שם? דע שארקלים הוא גבור אלוהי של יונים שנקרא

Ἡρακλῆς, Heracles ונעבד בימים קדמונים במצרים ובפעניציען ו ב פ ר ט ב א ר ץ י ו ן, ועל שֵׁם זה נקרא ארקלים אַחַי=Ἡρακλῆς ἀχαιός archivischer Heracles = griech. כלו' ארקלים ה י ו נ י. ובעבור שהיה אליל של התגרים ו ה ר ו כ ל י ם עבדוהו הפעניציים עם של ר ו כ ל י ם. ועיקר וְראשית ממלכתו היתה בעיר גדית Gades Γαδῆς וישם היה היכלו. ולפי מעשיות פענצים של קלודיאום יוליאום היה ארקלים מיסד ובונה של א י ג ד י ת, וכן נמצאו במטבעות שיחסו לקיסר אדריינוס צורת ארקלים עם רשימה ארק. ג ד י ת [HERC. GADIT = Herculi Gaditano]. ומעתה נבין הכותבת: לגדיה דארקלים אחי כלו' לכבוד ארקלים היוני של גדית כלו' לכבוד הערקלים היוני של אי גדית. ועוד י"ל שמלת אחי הוא אָחִי ממש שכן נקרא ארקלים אח וָרֵע של עוברים ושבִים שמגין עליהם וכן כתב הראטיאוס. [2] ויחוס זה נאה ויאה לו שמגין על עוברים ובאים ליריד צור. ועוד י"ל שאחי הוא בל"י ἀχαία Hirscheber פי' ח ז י ר י ע ר ויחוס הוא לארקלים על שם שהרג חזיר יער וזה אחד מי"ב מעשיו הנפלאים. וזה האחרון חביב ובאמת ספר מקרביאום (סאטורנ. ג', י"א) שהביאו לכבוד א ר ק ל י ס ש ל צ ו ר חזירי יער לקרבן! ומעתה נבין מדוע הציב יד וזכרון הקיסר דיוקליטיאנוס בפרט לאליל ארקלים, שגם הקיסר הזה היה כידוע מספרי הרומיים אוהב לצוד חזירי יער והיה באומנות זו ציד גבור (ולדעת רז"ל היה ר ו ע ה חזירין עיי' בב"ר פס"ג וירו' ספ"ג של תרומה דמ"ו ע"ג עיי"ע ארגנטין). וגם זאת תסופר לנו שאהב לצוד חזירי יער בעבור שע"י קסמים נתנבאה לדיוקליטיאנוס שלא יגיע לכסא של מלוכה עד שיהרג חזיר יער אחד. ולא ארכו הימים וישלח ברקים וילכו והמיתו את הקיסר קארוס בשנת רפ"ד למספרם ובנו נומעריאנוס חשב להנשא על כסא המלוכה ויהי היום והרגו חמיו אַרריאנוס אפער, Aper שזמם לישב תחתיו על הכסא וכאשר ראה זאת דיקליטיאנוס שר צבא של רומיים שהיה מקדם עבד משוחרר זכר בדמיוניו ושרעפי לבו שבהרגו חזיר יער יעלה למלוכה וישנס את מתניו והרג את א פ ע ר ששמו בל"ר חזיר יער ובאמת לא נבצר ממנו כל אשר זמם לעשות. ואחר ששלח יד נגד אפער גדלו בעלי מלחמה את דיוקליטיאנוס וינשאוהו ושמו את כסאו מעל כל השרים אשר אתו וימליכוהו תחת קיסר קארוס. ונ"ל שמטעם זכר עולם יסד דיוקליטיאנוס יריד של צור וצוה לרשום כותבת הנ"ל לכבוד ארקלים שגם הוא הרג חזיר יער ואולי ע"ז כיון במלת אָ חִ י. ודו"ק.

אֱסוּרִיתָא [3] (פי' מאסרתא בל"ס כריכה וחבילה Bündel מפעל אָסַר וכל"ע اصر) דחרְדלא בגמ' דאין מוליכין בביצה (י"ב: י"ג). [אחי"ה וכן בחולי' נ"א: אסורייתא חיישינן פירש"י חבילות של קנים. עירובי' כ"ח: אסורייתא דאיכרי עיי"ע אזל ב'. שבת קי"ב: תרתי איסרי פירש"י שני חבלים]. (א"ב פי' חבילות אסורות).

1 אֱסַר (Verband anlegen) אסר והתיר בגמ' דמעשה בהשוכר את הפועלין [4] (ב"מ פ"ו:) [ובדפוסי הע' אי' איסור והתר וט"ס הוא וצ"ל אסר והתיר וכן הוא בב"מ שם אולם כתוב שם אסר ו ש ר י ועיי' רש"י בראשי' י"ח, ב' דהוי שרי ואסר ומקורו בב"מ הנ"ל ונעלם מהחכם ר' אברהם בערלינגער שצ"ל אסר ושרי. ועיי"ע אמר ג'].

* 2. אֱסַר (מל"מ אָסַר binden übtg. verbieten) שבת פ"א: אסרתה לארבא פי' קשרה הספינה ע"י כישוף. ויק"ר ופכ"ג אלולא שאסר הקב"ה עצמי בשבועה וכ'. והיפך מן התיר עיי' עירו' פ"ח מ"ד, מ"ה אוסר עליו. חולי' מ'. אסרה. שם: אין אדם אוסר. שם ק"ט: כל דאסר לן רחמנא שרא לן כותיה. ויק"ר פכ"ב דרש ה' מתיר אסורים (תהלים קמ"ו, ז') מה שאסרתי לך התרתי לך אסרתי לך חלב בהמה וכ'. ירו' מגילי פ"א ד"ע ע"ג מה בא לאסור. ושם: לוסר לפניו. ע"ז ל"ז: יוסף אָסְרָא מיבעי ליה. נפעל: נאסר חולי' ק"י: אתפעל: יבמו' ל"ג. קא מיתסר במלאכה. חולי' ק"א. מהאי שעתא ליתסר. ושם קט"ו. מעשה שבת ליתסרו. בינוני פעול אָסוּר ברכו' כ"ח: חולי' צ"ח. וכן אָסִיר שם קי"א. ושם: קי"ב.

אַסִּר (שם הפרטי ונדרש מן אַסִּיר בל"ס וכל"מ נחבש Gefangener) בפ' אחד דיני ממונות בגמ' דואילו הייתם יודעים (סנהדי' ל"ז:) ובני יכניה אסר שאלתיאל בנו (ד"ה א' ג', י"ז) אסיר שעברתו אמו בבית האסורין שאלתיאל ששתלו אל שלא כדרך הנשתלין גמירי דאין אשה מתעברת מעומד והיא מתעברת מעומד. דבר אחר [שאלתיאל] שנשאל אל באלתו. [אחי"ה בסנה' אי' שנשאל

[1] ואלה הם דברו Ἀρχαλεὺς υἱὸς Φοινικῆς κτίσας πόλιν Γαδὲν. [2] סאטירי ב' ו' — י'. [3] בדפ"ר בט"ס אסורידא. אבל בשרפ"ע בתחילת הע' אסר. [4] בכ"י אי' כאן עוד ציון בזה"ל בגמ' מעשה בפ' המוכר את הספינה ובלי ספק נשתבש מציון הראשון.

על אלתו אל ועיי׳ ויק״ר פ״י פי״ט ושהש״ר ח׳, ו׳] זרובבל שנזרע בבבל ומה שמו נחמיה בן חכליה שמו. ולמה נשאל אל באלתו ומחל לו על כל עונותיו מפור׳ בויק״ר בס״פ זאת תהיה [פי״ט. כ״ה כ״י וע׳ דפ״ר ובדפוסי׳ החדשים חסר מאמר זרובבל וכ׳].

אַסַר (=אִיסוּר=Verbot; אִיסוּר כּוֹלֵל Collectiv-verbot, Erlaubtes u. Unerl. zus. fassend אִיסוּר מוֹסִיף ein vermehrendes Verbot, das relativ Unerl. zum absolut Unerl. verwandelnd איסור עולם perennirendes Verbot איסור בבת אחת (ein zusammeneintreffendes Verbot איסור כולל בפ׳ אלו הן הלוקין בגמ׳ דיש חורש (מכות כ״ב.) ובפ׳ ג׳ בשבועות בגמ׳ דשבועה שלא אוכל ואכל אוכלין (כ״ג: כ״ד. ושם:), ובפ׳ י׳ יוחסין בגמ׳ כהן שנשא חללה (קידושי׳ ע״ז:) איסור מוסיף אית ליה. ובפ׳ ד׳ אחין (יבמו׳ ל״ג. ושם:) בגמ׳ שני אחין איסור כולל ואיסור בת אחת. ובכריתו׳ בפ׳ אמרו לו אכלת חלב בגמ׳ יש בא ביאה אחת (כריתי י״ד:). ובר״ג דשלשה מינין אסורין בנזיר (ל״ז.) מכאן אתה דן לכל איסורין שבתורה מנזיר מה נזיר שאין איסורו איסור עולם ואין איסורו איסר הנאה ויש היתר לאיסורו נתנה בו תורה טעם כעיקר. ובר״ג דואלו עוברין בפסח (מ״ד:) פי׳ „[ומה] נזיר שאין איסורו איסור עולם אלא עד מלאת ימי נזרו בלבד ואין איסורו איסר הנאה ולא התנה עליו אלא עד שתיתו בלבד דהא תנן מערבין לנזיר ביין ויש היתר לאיסורו שאפי׳ זה היין בעצמו שנאסר לו בשתייה עכשיו אחר מלאת ימי נזרו מותר הוא ביין עצמו שנא׳ (במדב׳ ו׳, כ׳) ואחר ישתה הנזיר יין עשה בו משרת ענבים שאין בו אלא טעם יין כענבים עצמן כלאים שאיסורן איסר עולם שנא׳ (ויק׳ י״ט, י״ט) את חקותי תשמרו חוקים שחקקתי לכם כבר תשמרם באיסורן לעולם. פ״א כלאי הכרם שאיסורן איסר עולם שלעולם אסור לזרוע כלאים ואיסורן איסר הנאה דכתי׳ (דברי׳ כ״ב, ט׳) פן תקדש המלאה [הזרע] דרשינן ליה (קידושי׳ נ״ו: חולי׳ קט״ו.) פן תקדש תוקד אש ואין היתר לאיסורו לעולם דלשרפה הוא הולך [אינו דין שהיא בו טעם כעיקר] והוא הדין לערלה בשתים שאיסורו איסור הנאה [שנא׳ (ויק׳ י״ט, כ״ג) ערלים לא יאכל ודרשינן ביה (פסחי׳ כ״ב: קידושי׳ שם, ב״ק ק״א.) אחד איסור הנאה ואחד איסור אכילה] ואין היתר זה האילן (כ ו ל ו. ט״ס וצ״ל כמו שאי׳ בפי׳ ר״ח) ב א ל ו שני ערלה כלל לא בו ולא בפירותיו כלל אבל לאחרי כן מותרין הפירות והאילן.״ [אחי״ה כ״ה בפי׳ של ר״ח לפסחי׳ דף ע״ד וע״ה וכן תקנתי אבל שם ג״כ יש לתקן לפי ערך שלנו לדוגמא מן פ״א עד ואיסורן איסר חסר והמו״ל לא הרגיש בזה ועוד שנית אחר הוא הדין הציג נקודים ולא השגיח בע׳ שלנו שממנו יוכל לתקן המעות ולהשלים מלת ל ע ר ל ה. שנשמטה בדפוס] —. אסרי לגפן עירה (בראשי׳ מ״ט, י״א) אין לך כל גפן וגפן שבא״י שאינה צריכה עיר אחת לבצרה. [ולשרקה בני אתנו] אין לך כל אילן סרק שבא״י שאינו עושה פרי משאו שני בני אתונות וכ׳ בסוף כתובות (קי״א:).

* 1 אִיסוּר (1 Anfügung, Anhängsel 2 Verbot) סוכ׳ מ״ה: איסור לחג באכילה ושתיה פי׳ לשון קישור ופירש״י אסור: אגודה. וכן בל״ס אסורא לשון קישור ועוד טעמו מה שאוסר על עצמו ובזה הענין יבמו׳ כ׳. איסור ערוה. ושם איסור מצוה ואיסור קדושה. חולי׳ ק״א. איסור חל על איסור . . איסור חמור . . איסור קל. שבועו׳ כ״ד. ושם: איסור הבא מאיליו . . איסור הבא ע״י עצמו. חולי׳ קט״ו: איסור אכילי׳ איסור הנאה איסור בישול. שם צ״ח. כל איסורין שבתורה בס׳. ירו׳ ברכו׳ פ״א ד״ג ע״ב דברי תורה יש בהן איסור ויש בהן היתר. ירו׳ מגילי׳ פ״א דע״א. שבת אין לה היתר אחר איסורה אף יהכ״פ אין לו היתר אחר איסורו. ב״ר פפ״ב איסור במות.

* 2 אִיסוּר (Gefesselter) שמ״ר פ״ל בעט בפילקי [Gefängniss φυλακή] והוציא איסורין. וכן שם הוציא אִיסָרִין (עיי״ע בריון) וטעמו כמו אֲסוּרִין ובלש׳ משנ׳ קורות . . של אֲסִירִין, כלי׳ י״ב, א׳. והשֵׁם אֲסִירָה Gefängniss ב״ר פצ״ב אין כולן באסירה, פי׳ בית האסורים.

* 3 אִיסוּר (N. P. eines Mannes) בע״ז ע׳. ב״ב קמ״ט. איסור גיורא פי׳ שם אדם והוא בָעל בת שמואל שנשבית לבין הגוים ונולד ממנו ר׳ מרי ואותו גוי הנקרא איסור נתגייר אחרי כן.

* אֲסוּרִין (Bänder, Bündel?) ירו׳ ב״ב רפ״ד די״ד ע״ג מכר את היקבין ואת האסורין. ונראה שט״ס תחת הנסרין וכ״ה בבבלי ב״ב ס״ז: עיי״ע יקב וע׳ נסר ב׳, ורשב״ם גורס ג״כ י צ ר י ם.

* אֲסָרָה (das Binden Anspannen,) ב״ר פנ״ה תבא אסרה שאסר יוסף לקראת אביו ותעמוד על אסרה של פרעה (עיי׳ בראשי׳ מ״ו כ״ט, ושמו׳ י״ד, ו׳).

* אִיסוּרָא, אִסוּרָא (Verbot, Verbotenes, Unzucht) חולי׳ ט׳. צ״ח. ק״א: ב״ב צ״ב: כי אזלינן בתר רובא באיסורא בממונא לא. שבת ס׳:

בכלאי שרי אִיסוּרֵי. נדה כ"ד: הלכתא כרב באסורי. ובהשאילה זנות ע"ז י"ח. עבדה איסורא. שם: איתעביד בה איסורא. גיטי' ל"ח. הוו קא מעבדי בה אינשי איסורא.

* אִיסְרָא [צ"ל אִיסְדָּא] (בל"פ הישנה yazata ובל"פ החדש' ایزد מלאך Engel. ומן הקבוץ ایزدان נגזר בלי הונגרי isten פי' אלהים) כ"י יומא ע"ז. דוביאל איסרא דפרסי כ"ה בכ"י מ' עיי' ד"ס ק"כ. ולפנינו אי' דוביאל שרא דפרסאי. ובפסחי' קי"א: איסרא דמזוני נקיד שמיה איסרא דעניותא נבל שמיה. ופירש"י איסרא מלאך ועל נקיד פי' לש' מנקד תצירו. ורשב"ם: לש' נקיות. ועל נבל פי' רשב"ם ליכלוך. ובחולי' ק"ה: אי' שרא דעניותא וכ' ופירש"י שר הממונה על העניות. ובכ"י חולי' אי' שדא. וכ"ה בכ"י פסחי' הנ"ל עיי' ד"ס שם קע"א: ושם אי' שדא דמזוני בקור [צ"ל נקור] שמיה ובקור [ונקור] קרו ליה דעניותא נביל שמיה ונביל קרו ליה. ובכ"י ב' וילק' כ"י אי' שידא ובכ"י ב' ובילק' כ"י וברשב"ם כ"י אי' נקיר. ול"נ לקיים הגירסא של דפוס נקיד ותחת נביל של כ"י נ"ל לתקן נכיד ודע שמלאך הממונה על נקיות ועל המתנות נקרא אצל פרסיים [1]) اناهيد, ناهيد Anâhita, Nahîd ושר הממונה על אנשים כפויי טובה ושוכחין המתנות נקרא אצל פרסיים [2]) ناكايت Nâoghaitliya, = Nâkâit Bund. ולפי זה מלאך הממונה על אנשים שראוים למתנות נקרא נקיד = ناهيد ומלאך שממונה על אנשים שבלתי ראויים לטוב ומתנות נקרא נכיד = ناكايت ולשון נופל על לשון היא. ומעתה נוכל לתקן תחת איסרא מלה איסדא [3]) שטעמו בל"פ מלאך. ושיעורו מלאך של מזונות ר"ל מתנות וטובות נקרא נקיד ומלאך של עניות והיא מניעת מתנות נקרא נכיד. ועי' ע' נבל ג' נקד ב'. סר ה' שגרם שרא. ונקיד.

אִסָּר (= אִיסָר בל"ם אסר ובל"י ἀσσάριον. ונגזר מל"ר as מטבע רומי. ומנחושת היה römische Kupfermünze) בריש משנת קידושין (ב'.) פרוטה שאמרו א' מח' באיסר האיטלקי [ἀσσάριον ἰταλικόν = das italische Ass. נמצא עוד איסר (איסור) האיטלקי בב"מ פ"ד, מ"ה; עדיות פ"ד, מ"ז; בכורו' פ"ה, מ"ה; ערכי' פ"ח, מ"א; מקואו' פ"ט, מ"ה; חולי' פ"ג, מ"ב; תוספתא מ"ש פ"ג ופ"ד; תוספת' ב"ב פ"ה כתובו' ע"ה. ירו' כתובו' דל"א ע"ג; ירו' קידוש' פ"א דנ"ח ע"ד; ספרי כי תצא סי' רצ"ה]. וכפ' איזהו נשך בגמ' דכיצד לקח הימנו חטים (ב"מ ס"ב:) דלאו כאיסרו בא לידו [דמי]. פי' בשעה שאמר הלוה למלוה יש לי חטין שאתן לך במה יקנם המלוה אותה העת לא נתן ללוה איסר שיאמר מעותי קנו לי והחטים לא משך לפיכך לא קנה —. עד שיראה איסר שכנגד לבו בגמ' דרבן גמליאל בתפלת השחר (ברכו' כ"ח: ושם אי' כדי שיראה וכ' וכן לי' בכ"י מ' ופ' עיי' ד"ס ע"ד: וכגי' רבינו אי' ברי"ף ורא"ש בספ"ה בברכו' וכן נראה מפירושו של רה"ג עיי' לקמן). פי' כשכופף אדם מתקפל טבורו בתוך מעיו ונראה הסחום והוא ציפור נפש שבשילהי החזה באמצעיתו בולט והוא כשיעור איסר ויש מפרשין עד שיכוף קומתו ויראה איסר מוטל בארץ כנגד לבו מפני שהאיסר מטבע קטן ואם לא ישוח ויעיין אין מביטו בארץ בעת שהוא מכוון ומוטל כנגד לבו. (א"ב פי' בל"י מין מטבע רומית של נחושת והיה כפל המטבע הנקראת בל"ר דיפונדיון [dupondium] וחכמינו קראוה פונדיון). [אחי"ה ושני איסרין היו חד פונדיון עיי' מ"ש פ"ד, מ"ח, תוספתא מ"ש פ"ד. ירו' מ"ש פ"ד דנ"ה: קידושי' י"ב. ירו' קידושי' דנ"ח ע"ד. ומשם נראה ג"כ שהאיסר אחד מכ"ד בדינר כסף —. ובענין מאמר של ברכות עד שיראה וכ' נ"ל שמלת איסר אינה מלה שלנו כלומ' מטבע אבל היא ל"ע اطل = ايطل der weiche Theil des Leibes unter dem Brustknorpel hypochondria והוא מקום משופע של צלעות אשר בו דבוק הסחוס Knorpel והוא צפור נפש שבשילהי החזה ומלת צפור (עיי' צפור א') נ"ל ג"כ ל"ע صفار Rippenknorpel סחוס של צלעי החזה. ושיעור המאמר המתפלל צריך שיכרע עד שיֵרָאֶה איסר והוא איסל (ל' ור' מתחלפות) כלומר סחום תחת הצלע כנגד הלב. ושני פירושים של רבינו נובעים מפירושי של רה"ג ובאו בר"ן לברכו' ספ"ה וז"ל: ורה"ג ז"ל פי' שצריך שישחה כ"כ שאם היה איסר עומד בקרקע כנגד לבו שהשוחה עצמו יראה אותו. ועוד פי' שישחה כ"כ עד שהטיבור שעומד כנגד לבו יעשה גומא ויראה כמו איסר שכן הוא בשעה שאדם שוחה שהטיבור נכנס כלפי פנים ונעשה גומא קטנה כמו איסר שהוא קטן עכ"ל. וזה האחרון ראשון לפירושו של רבינו ופירוש שני של רבינו ראשון לפי' רה"ג וכ"ה באשר"י ספ"ה בברכות. ועיי' עוד תוספות הרא"ש בספ' ברכה משלשת צד י"ח].

---

[1]) עיי' העתקת אפיסטא מהח' שפיעגעל ח"ג בהקדמה צד י"ח, וקדמוניות פרסיות ח"ב צד נ"ד. [2]) ושם צד קכ"ט וספרי על המלאכים ושדים צד ס'. [3]) עיי' מהרי"ף בס"ע של מהרד"ף חכ"א, רנ"ח.

* אִיסָּר (אִסָּר, בל"מ Enthaltungsgelübde, Angelo-bung) ירו' נדרי' רפ"א דל"ו ע"ג אי זהו איסר ככר זה עלי כיום שמת בו אבא עיי' בבלי שבועו' כ'. ושם איסור זו שבועה. ושם בבבלי איסור איסר. ושם בירו' ובירו' נזיר רפ"א דנ"א. אין לוקין על האיסרות, ובירו' יבמו' פי"ג דייג ע"ד אי' בט"ס על האסורות וצ"ל האיסרות. ובירו' נדרי' שם רע"ד אי' על האיסרין.

* אִסְרַדְיוֹט, אִסְרַטְיוֹט (בל"י στρατιώτης Soldat Kriegsbefehlshaber) קהל"ר פ' שלח בהדי אסרדיוט חד. שם: שמע ההוא אסרדיוט וכ'. ירו' פסחי' ספ"ח דל"ו: איסרטיוטות היו שומרין צירין בירושלם (עיי"ע איסטרטיא). במ"ר פ"ז כלים ובסטיא לאיסרטיוטות עיי' גי' ר"ב בע' בסטיה. ופי' אסרטיוט כמו איסטרטיוט וט' מובלעת עיי' ערכו לעיל ועיי' עוד ע' סרדיוט. — בירו' ב"מ פ"ב ד"ח ע"ג זבנין חד כרי חיטין מאילין דאיסרטוס ט"ס וצ"ל דאיסטרטוס.

אִסְרַט (והוא כמו אסטרט עיי"ע או ל"ע صراط Weg דרך) בס"ג דפ"ק דעירו' (י"ז: עיי' נוסחאות שונות בע' אסטרט) המוציא מת מוטל באסרטיא [כ"ה בכ"י ו"ו, ל"ד ובדפ"ר] מפנהו לימין אסרטא או לשמאלה וכן בס"ג דמרוב' (ב"ק פ"א:). הזורק מן הים לאסראט [כ"ה בדפ"ר ובכ"י ו"ו אסרטאא וצ"ל אסראטא וכן בל"ע כשרשמנו] בגמ' (דחיילות) [צ"ל דחולית] חבור בפ' הזורק (שבת ק'.). ובילמד' בר' קדושים תהיו (בתנחו' לי') ואם מהלך את עמי באסרטא בסיליקי [Königstsrasse strata basilica] הריני עמך ומשמרך. פי' אסרטא כמו אסטרט של מעלה. [אחי"ה ושם בפי' אמר רבינו שמלת סראט ל"ע היא עיי' שם לפי גי' כ"י. וכן נמצאה המלה ירו' שקלי' פ"ג ד"נ ע"ג אשתכח באסרטא דגופתא (ובבבלי אי' בט"ס באיסרקא דגרפתה) ושם: איסרטיא גדולה. תוספתא ב"מ רפ"ב באסרטיא ובפלטיא גדולה. ובתוספת' שבת רפי"א זרק מן האסרטא לדיר. ירו' ברכו' פ"ה ד"ט. היה מתפלל באסרטיא. ירו' תעני' פ"א דס"ד: הוות בכייה בגו איסרטא. ירו' מ"ק פ"ג דפ"ג: הוה מהלך באיסרטא. ירו' ב"ב ספ"ח דט"ז רע"ג אינה היא איסרטה. ובירו' גיטי' פ"ז דמ"ח ע"ד בט"ס אינה איסרתה. ירו' תעני' פ"ד דס"ח. הוינא עקים אסרטין, ובירו' יבמות פי"ב די"ב ע"ד אסרטן. ויש מן הציונים האלה בע' אסטרט לראיה שפעמים אות ט' נבלעת. ועיי"ע הבא]. (א"ב תרג' ארחות תימא (איוב ו', י"ט) אסרטא תימא).

אִיסְרַטְיָא ט"ס תחת איסטרטיא עיי' שם לעיל. וכן במדר' תהלים סוף מזמ' צ"ב נכתב באיסרטיא של מעלה פי' בתוך חבורה וט' נבלעת עיי"ע הבא אח"ז.

אִסְרַטְיוֹן (כמו אסטרטיא בל"י στρατία Schaar או מל"ע صرة Schaar גדוד וחבורה) בב"ר פפ"ח (פ"ז) ויהי אחרי הדברים: הן אדוני אמר מתירא אני מאדוני אמרה אהרגהו א"ל לא דיי שאָמְנָה באסרטיון [לפנינו בב"ר באסרטין] של נואפין אלא שאמנה באסרטיון של רוצחין, פי' חבורה לפי הענין. (א"ב פי' בל"ר כתב קיים). [אחי"ה והדין עם רבינו שאות ט' נבלעת והמלה כמו אסטרטיון או ל"ע כשהוכחנו. ור"ב כיון על מלה רומית assertum = Bestätigung; ורימ"ז במ"ר ח"א קע"א סבר שהוא exercitus ובלתי נכון הוא.

* אסרטיגי ט"ס תחת אסטרטיגי עי"ש.

* איסרטום עיי"ע אסרדיוט.

* אסרטליטיה עיי"ע אסטרטילוס.

* איסרקה, אסרתה עיי"ע אסרט.

אָסִיתָא (בל"ם אסיתא פי' מכתשת Mörser ובהשאילה כף הירך mörserartiger Knochen; Pfanne) חסירתא בפ' המוציא יין בראש (שבת ע"ז: כ"ה לפנינו ובכ"י ל"ד, ו"ו, אבל בכ"י ב"ר ובכ"י שבת מ' ובכ"י א"פ ובילקוט כ"י אי' חסידתא ושתי נוסחאות מונחו' לפני רבינו עיי' בסוף הע' ועיי' ד"ס פ"ב:) ובגמ' דנגר בהמוציא תפילין (ועירו' ק"ב.) ההיא דאסיתא דהוה בי מר שמואל דהות מחזקה ארדבה [כ"ה גי' ישרה כנראה מע' ארדב אבל בדפוסי הערוך בכאן אדרבה ובדפ' פיז', ויני' כ"י ב"ר אדרגא ובכ"י ו"ו ול"ד אדרבא וכ"ה בדפ' שונצ' בעירו' ובריף כ"י אבל ברי"ף כ"י בשבת אי' לנכון ארדבא עיי' ד"ס עירו' ר"א] והוו שקלי בה בי עשרה ושדו לה אדשא אמרו הרי תורת כלי עליה [לפנינו בעיר' אי' שרה מר שמואל למשדייה אדשא אמר תורת כלי עליו. ובכ"י א"פ אדריבא דהוו שקלי ליה בי עשרה ושרה למשדייה אדשא ואמר וכ' וכ"ה בבה"ג וברי"ף ובראש"ש, עיי' ד"ס שם]. ובפ' אלו מגלחין (מ"ק כ"ב:) נשיאה שכיב א"ל רב חסדא לרב נחמן בר אמי (לפנינו לרב נחמן בר רבא) כפו ליה אסיתא בצבורא [במ"ק אי' כפו אסותא ומלת בצבורי לי' אבל אי' בכתוב'], ובפ' נערה שנתפתתה בגמ' דהאב אינו חייב במזונות בתו (כתובי מ"ט:) כפו אסיתא בצבורא וליקום עלה ולימא הכי עורבא בעי בני וההוא גברא לא בעי

בגי. ובפ׳ אלו טרפות בגמ׳ ונשתברו רוב צלעותיה (חולין נ״ב.) אמרי התם בוכנא בלא אסיתא הכי דרב כהנא ורב אסי בוכנא ואסיתא. ובפ׳ בנות כותים (ובגמ׳ דהמשקה נדה ט״ס) [וצ״ל דהמקשה נדה] (ל״ו:) אסיתא דנחשא. פי׳ אסיתא חסידתא כלי שסובל המכות כחסיד הנעלב. [אחי״ה וכעין זה אמרינן בסוט׳ כ״ב: פרוש מדוכיא . . . דמשפע כי מדוכיא עי״ש פירש״י]. פ״א אסנתא חסירתא שחסירה מבפנים והיא מדוכה והיא מכתשת ובל׳ לע״ז מורטר״ו [בל״ר mortarium; בלאי״ט mortajo; וכן פירש״י לשבת ועירובי׳ מורטיי״ר Mörser בל״צ mortier].

אֲסִיתָא (בל״י ἀσυνέτος dumm, unverständig או ל״י ἄξεστος (rauh, roh בב״ר פי״ח (י״ז) לא טוב היות האדם לבדו: אמרין ליה תלמידוהי [רבי] שבק הדא אסיתא מינך, ובויק״ר בכי ימוך אחיך בס״פ אשרי משכיל אל דל (פל״ד). פי׳ מכעסת לפי הענין. [אחי״ה בב״ר אי׳ אנתתא ובויק״ר איתתא בישא ובילק׳ בראשי׳ רמז כ״ג כתוב רק שבקה ומחסרון ידיעת המלה הגיהו הסופרים כך ונ״ל שהיא ל״י אסינתא פי׳ שוטה ואות נ׳ נרגשת או י״ל שהיא מלה אחרת יוני׳ שכתבתי פי׳ שאינו מן היישוב ודרך ארץ. ורמ״ל סבר שהיא מל״י ἀσωτός אבל כתיבתה בתרג׳ אסיט עיי״ע אסוט].

אֶסְתְּדִירָא (= אסתקירא בל״י ἱστοκεραία, או ל״פ كشتير פי׳ תורן הספינה Schiffs-mastbaum) בר״ג דואלו קשרים (שבת קי״א:) קטרי דקיטרי באסתדירא [לפנינו אי׳ באיסטרידא ובריי״ף באצטרידא ובריי״ף כ״י באסתרידא אבל בכ״י שבת א״פ באיסטדירא בג׳ פעמים וכ״ה ברש״י בדפ׳ וויני׳ ובסילי׳ וברש״י דפ׳ שונצינו אי׳ כגי׳ הערו׳ איסתדירא וכ״ה העיקר והובא בספ׳ יראי׳ ובספ׳ התרומ׳ עיי׳ ד״ס שבת קכ״ד]. פי׳ אסתדירא הוא אסקריא והוא תורן שקושרין בו חבל קטן והוא קשר של קיימא שהוא כמין טבעת ואינו ניתר לעולם וחבל אחד שקושרין באותו טבעת דעיילי ביה נגרי. פי׳ מושכי [כ״ה בכ״י ה״ב] הקלע כשבאין להרימו על הספינה והוא קטרא דקטרין (באסתרא) [כ״ה בדפ״ר ובשאר דפוסי׳ חסר וצ״ל כמו בכ״י ה״ב: באסתדירא]. פי׳ [בדפ״ר ופיז׳ חסר] כך היו עושין לספינה מנקבין בה ועושין לה כמין טבעת ואינה זז משם מעולם וחבל אחד ארוך פעמים קושרו בו ופעמים מתירו ואינו של קיימא. [אחי״ה נ״ל שהמל׳ ל״פ פי׳ תורן של ספינה ואות כ׳ נשמט כמו במלת אדור אטלז עיי׳ ערכם; או י״ל שצ״ל אסתקירא ואזי ל״י הרשומה].

☞ אִסְתַּהַר (בל״פ הישנה çtâre, בל״פ החדש׳ ستاره = استاره בל״י ורו׳ ἀστήρ, ἄστρον = aster, astrum Stern פי׳ כוכב ובפרט כוכב הנוגה) תרג׳ אם אראה אור (איוב ל״א כ״ו) אין אחמי אסתהר פי׳ כמו׳ אסתרא). [אחי״ה וכן במגיל׳ י״ג. אסתר ע״ש אסתהר. וילק׳ לאסתר ב׳ ז׳ כוכב הנוגה [Venus עי״ש אסתהר]. ורש״י, ראב״ע ורלב״ג פי׳ אור באיוב: שמש אבל יגיד עליו רעו (ו י ר ח יקר הולך) שהוא כוכב והוא כוכב הנוגה שזריחת ותקופת אורו עולה על כל הכוכבים].

*אַסְתּוּמְכָא (בל״י ἀσθματικὸς Athembeschwerde) בע״ז כ״ט. כבר חוינו דעתינו בזה בע׳ אסטומכא עי״ש.

אִסְתַּוְורָא (א) בל״י σταυρὸς Spitzpfahl, kreuz-weise über einander gelegte Sache ובהשאילה עצם היורד מן השוק עד העקב Schienbein. ב׳) בל״י ὀστάριόν קרסול Knöchel) עד ארעא נחית בר״ג דמצות חליצה (יבמות ק״ג.) ובגמ׳ דשתי פרשיות בפ׳ הקומץ רבה (מנחו׳ ל״ג.) הא דעבידא כי אסתוורא [לפנינו כי אסתוירא; ובערכי׳ איסתורא, יבמו׳ ובריי״ף איסתוירא], ובגמ׳ דפ׳ האומר משקלי עלי בערכין (י״ט:) א״ר פפא האי אסתוורא עד ארעא נחית. פי׳ אסתוורא הוא עצם היורד מן השוק עד העקב עד ארעא נחית. ויש מפרש אסתוורא גבולא. [אחי״ה כ״ה בכ״י ו״ז ל״ד ובדפ״ר, ובשאר דפוסי׳ חסר] עד ארעא נחית ואין בו פסוק עד סוף העקב. פי׳ הא דעבידא כי אסתוורא כעין [דפ״ר אי׳ מבין!] השוק עד פיסת הרגל שחציו זקופה וחציו שכובה. באשורו אחזה רגלי (איוב כ״ג, י״א) תרג׳ באסתווריה אחדת רגלי. (א״ב פי׳ בל״י עץ זקוף וחד׳ כיתד ובפרט אם בראשו עץ אחר כמו לחי וקורה). [אחי״ה וגם דעתי נוטה לזה והיא המלה שרשמתי בתחלה וחיבור השוק עם הרגל יש לו דמיון לעץ זקוף ובראשו עץ אחר ארוך ברוחב ועל זה כיון רבינו בפירושו חציו זקופה וחציו שכובה. וכן פירש״י במנחו׳ שם בל״א וז״ל: איסתוירא: כי היכי דמקום חיבור השוק והרגל הוי השוק זקוף מלמעלה והרגל שוכב כזה ⌞ . . . ומה שפירש״י בלש׳ ראשון איסתוירא: היינו מקום חיבור השוק והרגל הוא ג״כ שוה עם מה שפי׳ רבינו בשם י״מ אסתוורא. גבולא. כי גבולא ל״ע حبل וטעמו חבור וקרסול נקרא בעבור זה בלש׳ ער׳ محتبل כלומ׳ חיבור השוק עם הרגל. ובאמת בערכי׳ וביבמו׳ פירש״י אסתוירא עם קבילא וצ״ל קביל״א בלע״ז והיא מלש׳ צרפ׳ cheville = Fussknöchel עיי׳ בתוספו׳ מנחו׳ שם

ד"ה הא שלועזין כן, וכן רש"י בעצמו פי' כן בחגיג' י"ג. שפי' קרסולי אסתוירא שקורין קביליי"א בלע"ז. וכ"ה בברכו' נ"ד: ד"ה בקרסליה קביליי"א בלע"ז].

אַסְתְּלַגֵּינִית ([צ"ל אַסְתְּלַגֵּינוֹת] [1]) מורכבת מל"פ astra חרב ודקר Dolch ומן ל"פ haêna צבא Schaar) של מלאכי חבלה ותכספית [צ"ל ותבסכות] (בל' צינד ṭbaêsha עינוי Peinigung והוא בקיבוץ עברי) של רוח רעה יושבין ושומרין לאדם מתי יעבור על אחת מאלו ויכשל בס"ג דג' שאכלו (ברכו' נ"א). [אחי"ה ושם אי' מפני. שתכספית וא"ל איסתלגנית של מלאכי חבלה מצפין לו לאדם ואומרים אימתי יבא אדם לידי אחד מדברים הללו וילכד. ובכ"י מ' אי' מפני שאיסתלתנות של מלאכי חבלה וא"ל דוככסו' של רוח רעה מצפה ואומרת מי יתן שיבא אדם לדברים אלו וילכד. ובכ"י פ' אי' איסטגליליתא. איסטכסיסית ובמנוה"מ נר ו' כלל א' ח"א פ"ו הגי' אסתכסופית. ובע"י הראשון תספי' עיי' ד"ס ברכו' קל"ה: ובב"נ לברכו' ל': אי' קרוב לכ"י פ' מפני שאיסטגלילית של מ"ח וא"ל שאיסטגסיסית של רוח רעה. ובע' דפ"ר וכ"י גרסו אסתלגינית ושאר דפוסי' ועה"ק אסתלגינית ושם סיים פי' כ ת. ורש"י פי' תכספית: שם חבורת שדים; אסתלגנית: שם חבורת מ"ח—והנה כבר ידעת שאמונת המלאכים ושדים מדת הפרסיים הבא להמון של יהודים וכן אמרו דבותינו בב"ר פמ"ח וירו' ר"ה פ"א הל"ד שמות המלאכים עלו עמהם מבבל. וכבר בארתי ובררתי ברוחב ואריכת דברים כל הענין במאמרי על המלאכים והשדים עי"ש. ודמו ובדו הפרסיים מלבם שהשדים עוברים ושבים בחרב מלוטש ומחבל וראש של השטנים אֲשְׁמַא (עיי"ע אשמדאי) יש לו תמיד חרב מחבל בידו וכת שלו נקראת הינא haêna וזהו אסתלגינה כלו' אסתר: חרב חד וגינה וקבוץ גינות פי' כ ת. ומלת תכספית צ"ל תבסכות והוא קבוץ מיחיד תְּבַסְכָה [2]) שטעמו בל"פ מכה בלתי סרה וחבלים. ואם נחוש לגי' כ"י מ' אז צריך לתקן איסתלתות [3]) של מ"ח וא"ל דוכסות כלומ' בל"ר Helfershelfer = satelites = Anführer ; duces].

אֵסְתָּנָא (בל"ם פירושו רוח צפונית Nordwind. וכמו כן בל"י ἐτησίαι (βορέαι) ובל"ר Œtesiae) בפ' הרואה בגמ' דעל ההרים (ברכו' נ"ט.) אימתי מתחזי רקיע בטהרתו אמר עולא בזמן דאתי מיטרא כוליה לילה ובצפרא אתי אסתנא ומגלי לשמיא. ובהלכה דהדר עם הנכרי (עירובי ס"ה.) אמר רב נחמן אמר רבה בר אבוה צריכה הלכתא צילותא כיומא דאסתני. ובמגיל' בפ' בני העיר בגמ' ועוד אמר ר' יהודה בית הכנסת [שחרבה] (מגיל' כ"ח:) האי דקא עיילינן לבי כנשתא לאו משום מטרא אלא משום דבעיא שמעתא צילותא כיומא דאסתנא. ובפ' כל כתבי הקדש בגמ' דמצילין תיק הספר (שבת קט"ז:) אי בעית אימא דמנח אפתורה דדהבא אי נמי יומא דאסתנא. ובכתוב' בפ' האשה שנתאלמנה (כתובי כ"ג.) עידיה בצד אסתן ותאסר. ובפ"ק דקדושין בגמ' דב"ה אומרים פרוטה (י"ב:) ובפ' יש נוחלים בגמ' האומר זה בני נאמן (ב"ב קל"ה.) לאו היינו ד"ר חנינא דאמר עידיה בצד אסתן ותיאסר. [אחי"ה הך ציון אי' רק בכ"י ושם בט"ס אי' בגמ' דהאי זה נאמן]. פי' עדים אלו בצד צפון ותיאסר [עיי' ג"כ ע' אַוְרְיָא]. פי' יומא דאסתנא יום שמנשבת בו רוח צפונית. ולארבע רוחות יש להן שמות רוח מזרחית שותא, רוח מערבית אוריא, רוח צפונית אסתנא, רוח דרומית שדיא. [אחי"ה בדפוסי הערוך בט"ס שריא וצ"ל שדיא כנראה מע' שד ג' ומגיטין ל"א: ותוספו' שם ד"ה שדיא. וגם בצענדאפיסטא (ווענדידאד י', כ"ד; יאסט ארדיביהיסט י"ב) נקרא רוח צפונית vâtô daêvô כלומ' רוח שדיא Dämonen-wind ומטעם שלדעת הפרסיים מציאת השדים המשחיתים הם בצד צפון ומצפון תפתח הרעה, עיי' ספרי על המלאכים והשדים נ"ז וגם התרג' הסורי העתיק מקטב ישוד צהרים (תהלי' צ"א, ו') רוחא דשידא בטהרא. ובע' שד ג' מפורש שדיא רוח קדים וצ"ל רוח דרומית כמו בע' שלנו]. (נשיב כמו משיב). [אחי"ה מאמר קטיע הוא וחסורי מחסרא. וצ"ל כמו בספ"ג דגיטין (ל"א:) שדיא נשיב ונשיב כמו משיב]. מצפון זהב יאתה (איוב ל"ז, כ"ב) תרג' מן צפונא אסתנא ייתי. [אחי"ה זה נ"א של תרג' ועי' עוד פי' ראב"ע שם, ואשר נ"ל הוא שהתרג' הלך בעקבות האגדה ב"ב כ"ה. שכתוב שם: תזל כטל אמרתי זו רוח צפונית שמזלת את הזהב. ורש"י פי' שמחממה ומביאה שרב ורעבון בא והזהב זל עכ"ל ובמחילת כבודו נ"ל בהיפך שהרי אמרינן בגיטי' ל"א: וב"ב שם ד' רוחות מנשבות בכל יום ורוח צפונית מנשבות עם כולן שאלמלא כך אין העולם מתקיים אפי'

1) ועיי' צינדאפיסטא (יַשְׁנַה ל"ו ו') ועיי' יוסטי צינדליקסי' מ"ד. ש"ב: ותיבורי על המלאכים והשדים צד ע"ג. 2) עיי' יוסטי שם קל"ז. והלאה. 3) ולגי' איסטגסיסית י"ל שהוא ל"י τάξις צבא והברת א ס בראש התיבה נוספת בהרבה פעמים. ובין נחזיק בגי' זו בין בגי' זו הכל עולה בקנה אחד. ובזה יצאנו ידי חובת ביאור.

שעה אחת. וגם מברכו׳ נ״ט. נראה שרוח אסתנא מביא מיטרא [1]) הרי שהרוח צפונית מביא טוב ושנת זול וזה מה שאמר תזל כטל וכ׳ שמזלת את הזהב וכן תרגם מצפון זהב וכ׳].

אִסְתַּנִיד (לדעת רבינו כמו בל״י ἀσθενής אסתנים krank, אבל לפע״ד נראה שהוא ל״פ استند פי׳ אחז ולכד festhalten, ergreifen) שבקן דאסתניד בקמיתא כפ׳ שור שנגח בגמ׳ דשור של פקח (ב״ק מ׳.) [ושם אי׳ אסתגר ובדפ׳ אמש׳, בסילי׳ אי׳ ג״כ „ויש ספרים שכתוב בהן שבקן אסתגר" אבל בדפוסים הראשוני׳ וכ״י לי׳]. פי׳ חליתי מזאת השאלה כ ג ו ן א ס ת נ י ם אני שהוא בל״י חולה. ו י ש ר א ל שבין היונים [כ״ה בכ״י ובזה יש להביא ראיה לדברי הגאון שי״ר בתולדות ר״נ דכ״ח הערה ט״ו; ובדפוסי׳ אי׳ י״ש שהן . .] לועזים והנה אביך חולה (בראשי׳ מ״ח, א׳.) אסתנם; ויש לועזים אַרוסטוּם [אחי״ה והוא ל״י ἄῤῥωστος kränklich, וכן העתיק תרג׳ עקילס בראשי׳ שם. וכן העתיקו ע׳ זקנים הת חלות. שמוא׳ ב׳, י״ג, ה׳, ו׳; והשם ἀῤῥοστία,—τεία הרבה פעמים בע׳ זקנים לשורש חלה עיי׳ תרגומם לקהל׳ ה׳, י״ב, ט״ו; מלכי׳ א׳ י״ז י״ז; מלכים ב׳, א׳, ב׳; תהלים מ׳, ג׳; ד״ה ב׳, כ״א ט״ו. אבל בענין אסתניד (ולפי כ״י ה״ב ועה״ק גם בראש הערך הנ׳ אסתגים) אינו כמו אסתנית, אבל הוא ממש ל״פ כהוכחתי כלומר נאחזתי ונלכדתי גם בקושיא ראשונה ואין לך להוסיף קושיא אחרת. ובעל ע״מ (דקס״ב:) טעה בזה, ובע׳ הבא עי״ש].

אַסְתַּנְדְּרָא (בלש׳ הוצואריש שַׁתְּנְדַאר [2]) פקיד העיר Statthalter; או מל״ע ופ׳ استاد الدار = استادر, استاددار בן משק בית. שומר הבירה Verwalter, Palasthüter) דמישן בר״ג די׳ יוחסין (קידושי׳ פ״ב:) ובפ׳ הזורק בגמ׳ היה במזרח (גיטי׳ פ׳:) ההוא גיטא דהוי כתיב ביה לשום אסתנדרא דכשכר. [אחי״ה כ״ה בע׳ דפ״ר ופיז׳ וכ״ה בכ״י ב׳ ול׳ ביומא י׳. וכ״ה באה״ת וילק׳ כ״י עיי׳ ד״ס יומ׳ י׳: וכן העיקר כי עיר אחת היתה בצד מערב של נהר טיגרים ושמה בל״ס כשכר ובל״ר Cascara, עיי״ע כשכר. ובדפוסי׳ החדשים של ערוך ובש״ס בציונים הנ״ל וכן ביומ׳ י׳. ושבת קל״ט. אי׳ בשכר]. פי׳ שלטון של אותו העיר. (א״ב פי׳ בל״י איש ואדון העיר). [אחי״ה ר״ב כיון על ל״י ἄστυ פי׳ איש ועל ἀνήρ, ὅρος פי׳ עיר ובצירוף הזה לא נמצאה המלה. וגם פי׳ של ר״ד די לארא בעיר דוד שהיא ἀστάνδης ש ל י ח אינו נכון אבל היא המלה הפרסי׳ שרשמנו. ובזה עולה יפה פירושו של רבינו ורש״י].

* אֶסְתּוּנְיָא (=וָסְתּוּנְיָא וקרוב לי שהוא Bethaunia בארץ מסופוטמיא דרומית) כתובו׳ קי״א. ההוא דנפק מפומבדיתא לאסתוניא ואולי הוא וסתניא של תעני׳ ט׳. ר׳ חייא מווסתניא ונ״ל שהיא עיר שרשמתי במסופוטמיא דרומית. ואולי היא היא מה שאמרנו ביבמו׳ כ״א; ר׳ משרשיא מתוסנייא וצ״ל מוסתנייא ותחת זה אי׳ בזבחי׳ קי״ב. ר׳ חייא מיוסתיניא וצ״ל מוסתיניא. עיי׳ מאננערט גיאגרפיא כרך ה׳ ח״ב, רל״ו.

אַסְתֶּנִים (בל״י ἀσθενής schwach, kränklich והושאל לאדם מעונג ומפונק והפכו שדעתו יפה) בפ׳ שני בברכו׳ (ט״ז:) איני כשאר כל אדם אסתנים [בגמ׳ ברוב מקומו׳ הגי׳ איסתנים] אני. ובפ׳ אמר להם הממונה ביומ׳ (ל״א:) אם היה כ״ג זקן או אסתנים מחמין לו חמין. ובגמ׳ דמסכת תמיד (כ״ז:) מעשה באחד ששתה מים ונתן לתלמידו ולא שפך מהן ואותו תלמיד אסתנים היה ומת בצמא, באותה שעה אמרו ולא ישתה אדם מים ויתן לתלמידו אלא א״כ שפך מהן. ובפ׳ מי שמת בגמ׳ דהשושבינות (ב״ב קמ״ה:) ר׳ תאי אומר כל ימי עני רעים (משלי ט״ו, ט״ו) זה אסתנים, וטוב לב משתה תמיד (שם) מי שדעתו יפה. ובפ׳ ערבי פסחי׳ בגמ׳ דסמוך למנחה (ק״ח.) ולא היא ר׳ ששת אסתנים הוה. ובפ׳ המקנה לאשתו בגמ׳ דוכן לענין הטובה (סוט׳ י״א.) כלום אתה אסתנים יותר מפרעה, ובגמ׳ דר״ע בחלק (סנהד׳ ק׳:) ר׳ ינאי או׳ כל ימי עני רעים זה אסתנים. [אחי״ה וכנ״ה בירו׳ ברכו׳ פ״ח די״ב. ירו׳ יומ׳ פ״ח דמ״ד ע״ד; ירו׳ ביצ׳ פ״א ד״ס ע״ג; ירו׳ תעני׳ פ״א דס״ד ע״ג; ירו׳ קידוש׳ פ״א דס״א. ירו׳ שבועו׳ פ״ג דל״ד ע״ד]. ובב״ר פי״א ויברך אלהים מפני האסתגוסים [לפנינו האיסטניסין, ומ״כ גרס האיסטנים]. פי׳ אדם שיש לו נפש רעה ואינה מקבלת כל דבר לראות דבר מאוס קורין לו אסתנים. (א״ב פי׳ בל״י איש חלש ומזגו רע). [אחי״ה ורש״י לפסחי׳ פי׳ מענג, ולסוט׳: מפונק. ורשב״ם לפסחי׳ קרוב לדברי רבינו: מי שדעתו קצה ולבו נמאס בכל דבר מגונה שהוא רואה עכ״ל. ופליאה פי׳ של הרמב״ם לברכו׳ אסטנית קר הגוף גזור ממלת צ נ ת שלג ואע״פ שנכתב בסמך וזה

---

[1]) וגם לעדות סופרים יונים ורומיים רוח צפונית מביא מטר עיי׳ אוצרי השרי׳ יוניים ורומיים ע׳ ἐτησίαι וע׳ Etesiae.

[2]) עיי׳ שפיגעל גלאססער תס״ד ומהרי״ף בספרו עט״ש ק״ד.

נמצא הרבה בלשונות! ובעקבותיו הלכו רע"ב ותיו"ט — ומהשם גזור הפעל בגיטי' נ"ו. איתניסא ומתה].

* אִיסְתַּנֵיסִיָה (בל"י Kränklichkeit ἀσθένωσις והושאל לגיעול נפש (Ekel במד' איכ' ד', ב' פסוק בני ציון: מפני איסתניסיה (אסטניסיה) כדי שלא יהא אחד אוכל דבר שרע לו.

☞ אִיסְתּוּנָנִיסִין (בל"י Strassen- ἀστυνόμοι (vögte, Strassenpolizei ירו' דמ"ש פר' כרם רבעי (פ"ה הל"ד דנ"ו:) ר' הושעיא מפק תלתא איסתוננסין ומפרק על פומון. פי' המפרש מין מטבע ולא דקדק. פי' איסתונומוסין בל"י ממונים על דברי העיר).

אִסְתַּקְטוֹן (Zimmtöl, Myrrhenöl) בריש ויק"ר פר' והוא ישקיט (פ"ה) וראשית שמנים ימשחו (עמוס ו', ו') ר' יהודה בר' יחזקאל א' זה שמן אסתקטון ס"א אנתכטון. [אחי"ה נ"ל ט"ס תחת אסתכטון]. ס"א סטכטון. (א"ב פי' בל"י שמן הנוטף מעץ של מר עיי"ע אסטכטון).

אִסְתְּקַר (בל' צינד çkar ובל"י σκαίρω פי' קפץ = hüpfen, springen ואתפעל אסתקר = אזדקר עיי"ע זקר) בפ' אע"פ בגמ' דהפועלים (כתוב' ס"ב:) דל עינה חזיתיה אסתקר פרח רוחה. ס"א סוי לבה פרח רוחה. [אחי"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ר ופיז' לי' ס"א אבל בש"ס לי' אסתקר ורק ס"א ול"נ שצ"ל אסתקר לבה כס"א סוי לבה ושיעורו קפץ לבה מרוב שמחה שראתה בעלה. וטעם סוי בל' צינד thwi = פי' פחד ובהלה. ושיעורו פחד לבה מחרדת ראיה ודאגה בלב איש ישחנה ומתה שראתה בעלה פתע פתאום (ועיי"ע אסטויט). ור"ב בע' סוי יפה שיער שנכסה ונדחק לבה עכ"ל אבל גזרתו מל' מסוה משגה הוא. ורש"י פי' סוי לבה: ראה לבה וכן בכתובו' ס'. מסוי לאפה פי': מביט וכן פי' מסוה בשמו' ל"ד, ל"ה עי"ש. ולפי זה י"ל שמלת סוי היא ל"פ הישנ' dî ובל' סאנסקריט dhi וממנו בל"י ורומי ואשכנז θεάομαι, tueor, sehen. ומעתה י"ל שג"כ אסתקר מלש' סקר פי' ראה (עיי"ע זקר. סקר א', ב') blinzeln (eig. çkar Hin—u. Herspringen des Auges) ובעל החלוץ (ח"ח ק"ח) בל ידעו].

* אֶסְתֵּר (ונזרתו מל"פ ستاره ועיי"ע אסתהר) שמ"ר פט"ו בימי אחשורש שגזרו על ישראל להשמיד להרוג ולאבד ובאה אסתר והאירה לישראל וכ' בעל הדרש גוזר המלה מל"פ שטעמה כוכב נוגה עיי"ע אסתהר, וע' אסתרא.

אַסְתִּירָא (מטבע רומי הנקרא stater ובל"ע استار= اصطير, اصطاتير ובל"פ استير ובל"י στατήρ. ובל"ס אֶסְטִירָא) מאה מעי מאה מעי [מאה מעי אסתירא] אסתירא בס"ג דהשואל (ב"מ ק"ב:). פי' מאן דאמר ליה לחבריה אסתירא מאה מעי יהיבנא לך יהיב ליה מאה מעי דתפוס ליה לשון אחרון, מאה מעי אסתירא יהיב ליה אסתירא. [והוא] סלע קטן דהוה פלגא דזוזא. ובפ"ק דקידושין בגמ' דכסף בי"ש אומרים בדינר (י"א:) תניא התוקע לחברו ונותן לו סלע ולא תימא סלע ד' זוזי אלא מאי סלע פלגא דזוזא דעבידי אינשי דקרו לפלגיה דזוזא אסתירא וזו הלכה כלה בפ' יש בכור לנחלה בגמ' דה' סלעים של בן (בכורו' נ':). פי' סלע זו פלגא דזוזא וקרו אינשי פלגא דזוזא אסתירא דהיינו סלע והאי סלע הוי אחד משמונה בסלע דאוריתא. [אחי"ה ביאור דברי רבינו כ"ה: הך דאמרינן אסתירא סלע היינו סלע מדינה (ב"ק ל"ו:) שהוא שמינית מסלע צורי שסלע צורי ד' זוזים וסלע מדינה שמינית שבסלע צורי והוא חצי דינר עי"ש רש"י וזה מה שא' רבינו אסתירא דהיינו סלע ר"ל סלע מדינה והאי סלע הוי אחד משמונה בסלע דאוריתא ר"ל סלע צורי. ומה שאמ' סלע זו פלגא זוזא היינו שסלע מדינה שמינית של ד' זוזים שסלע צורי ד' זוזים וסלע מדינה שמינית שלה והוא פלגא זוזא (= היינו פלגא דינר) ואחרי שאסתירי (פשיטי) נקראו סלע מדינה (חולי' מ"ד.) נבין דעבידי אינשי דקרו פלגא דזוזא אסתירא עיי' סוכ' כ"ב:, גיטין מ"ה: ב"ב קס"ו: וזה מה שפי' רש"י בצחות לשונו בחולי' הנ"ל ד"ה בתליסר: איסתירי סלעי מדינה שהם פשוטים וקלים, איסתירי סתם היינו סלעין צוריים שהסלע ד' דינרין ואיסתירי פשיטי הם סלעי מדינה שמינית שבסלע צורי דהיינו חצי דינר כדאמרי' בהחובל את חברו (צ' :) איסתירא פלגא דזוזא וקרי ליה התם סלע מדינה]. ובזו הלכה יש אסתירא סורסיא [der syrische Stater] פי' סלע של ג'יתו מקום שהן קלים. [אחי"ה וערכו היה שמינית של דינר זהב שכן אמרינן בבכורו' מ"ט: איסתירא סרסיא דמזדבנא תמנא בדינרא]. פ"א סורסיא הוא כסרסור שבו עושין סחורה [עיי"ע סרסור]. ובפ' מי שהיה נשוי בגמ' דוכן שלשה (כתובי' צ"ג:) אמ' רבה בר אבוה הותירו זוזי חדתי ופחתו אסתירא דציניתא, פי' לא הותירו זוזי חדתי שלא נשכרו יותר על קרן שלהן אלא שנתחלפו מעותיהן רעים בחדשים וטובים לפיכך נוטל כל אחד לפי מעותיו שנתחלפו אבל אי משתכרי יותר על קרן שלהן חולקין לאמצע וכן פתחו שהיו מעותיהן שהטילו טובים ועשו בהן

סחורה והפסידו שלא לקחו מן הסחורה אלא פשיטים רעים בחשבון הטובים שנתנו. אסתירא דצניתא [פי'] זוזא מכה; צניתא מכה שיש לאדם ברגלו ומשימין עליה סלע [כ"ה בכ"י ו"ו, ל"ד ודפ"ר, אבל בשאר דפוסי' נשמטו קצת תיבות] שאינה יוצאת לרפואה כדתנן (שבת ס"ה. עיי"ע בת ארעא, וע' צנית) יוצאת בסלע שעל הצינית. (א"ב פי' בל"י אסתירא מין מטבע משקלה שקל הקדש חצי אונקיא והוא סלע גדול ושוה ארבעה זוזים וסלע קטן שוה חצי זוז וסלע ואסתירא אחד הם ומשקל בקע לגלגלת שנים דרכמים כמאמר יוסיפון [אחי"ה בקדמוניות ג', ח'. ב' Ὁ δὲ σικλὸς νόμισμα Ἑβραίων ὤν, Ἀττικὰς δέχεται δραχμὰς τέσσαρες וגם בהוצואריש פתרון מלת Jçtîr ד' דרכמין עיי' שפיעגעל גלאססאר פ"ז ובל"פ הורה استير משקל אשר שויו ששה דרכמין]. כי באונקיא שמונה דרכמים ובכל דרכם שלשה גרמסין יונים וזה תרג' ירו' (א', בראשי' כ"ד, כ"ב) בקע: שתא גרמסין. [אחי"ה ת"י בקע משקלו דרכמונא מקתליה]. והפרסיים עשו גם הם מטבע בשם אסתירא כמו היונים).

☞ **אִסְתְּרָא** (Œsther, Venusstern) תרג' על פסוק ויהי אֹמן את הדסה (ת"ש אסתר ב', ז') איתקרי שמה אסתר בשם כוכב נוגהא יונית אסתירא. פי' בל"י קורין לכוכב המאיר אַסְתֵּיר, ובע"ה מביא בע' סהר מימרא דהגדת מגילה (י"ג.) ולמה נקרא שמה אסתר על שם אסתהר). [אחי"ה עיי' מה שכתבתי לעיל ע' אסתהר וע' אסתר ונ"ל לתקן בת"ש תחת נוגהא י ו נ י ת שצ"ל פ ר ס י ת שבל"י ἀστήρ רק כוכב אבל בל"פ ענינו כוכב נוגה ובל"ר Venus וכן בסורי' נקראת כוכבתא (עיי' געזיניאום תיזוירו' ח"א קל"ד)].

אַסְתְּרוּקְנִית[1] (תואר השם מהשם פרטי Astrachan) בפ' לא יחפור בגמ' דמרחיקין מי רגלים (ב"ב כ':) לא קשיא כאן במלח סדומית כאן במלח איסתרוקנית. ובפ' משילין פירות בגמ' דוכן האשה (ביצ' ל"ט. ובכ"י מ' אי' אסקלודנית ואולי צ"ל סלקונדית עיי' ד"ס ביצ' נ"ב:). פי' מלח סדומית ומלח איסתרוקנית מ ק ו מ ו ת ה ן, ומלח סדומית אינו נימוח במים עד שישחק. ובפ' הקומץ רבי (מנחו' כ"א.) לא תשבית מלח (ויק' ב', י"ג) הכי מלח שאינו שובתת [כ"ה בכ"י ל"ד, ובש"ס אי' שובתא] ואיזו זו מלח סדומית מנין שאם לא ימצא מלח סדומית שמביא מלח אסתרוקנית ת"ל תקריב. [אחי"ה אין ספק אצלי שהמלה היא שרשמנו שם מדינת אַסְתְּרַקָן על יד ים כספי, ונהרות וואלגא ואוראל ובערי הארץ ההיא אף בהרחוקות מן הנהרות הנ"ל בכל זאת מימיהן ואגמיהן משפיעות מלח הרבה מאוד. והראיה שמלת אסתרוקנית שם פרטי יגיד עליו רעו מלח ס ד ו מ י ת. ויפה פי' רבינו מ ק ו מ ו ת הן, אבל בע' בן ב' פי' איסתרוקנית מין (ר"ל מלח) אחר שנעשה ע"י בני אדם . . . פ"א אסתרוקנית ש מ ת ב ט ל לאלתר. ורש"י למנחות שם פי' אסתרוקנית מן הקרקע נעשית ו ב י ד י א ד ם . . . אסתרוקנית ג ס ה. הרי פירש"י ופי' רבינו בפירוש ראשון שוים, ובענין פ"א של רבינו י"ל שהמלה ל"פ ستورك (סתורק) פי' בָּטֵל ולא הועִיל. ובעני' פי' רש"י: גסה י"ל שהמלה ל"פ سترك (סתרק) פי' עבה וגסה. ובענין מלח סדומית, ושובתת עיי"ע בן ב'].

☞ **אַסְתְּרַתֵּגִין** (תרג' הפרתמים אסתרתגין עיי"ע אסטרטיגי).

☞ **אָע** (פי' בלי' ארמי כמו עץ בעברי בחילוף עיי"ן לאל"ף וצד"י לעיי"ן. ונמצא כבר בדניאל ה', ד'; עזרא ה', ח') תרג' כל כלי עץ (ויקרי י"ט, כ"ג) מכל מן דאע. [אחי"ה וכן תרג' אשנב (שופטי' ה', כ"ח) אַעֲיָתָא (Holzwerk). ובירו' הקבוץ: אָעִים וירו' עירו' פ"א, די"ט ע"ג וירו' סוכ' פ"א דנ"ב. נוטל אעים. וירו' פסחי' פ"ד ד"ל ע"ד אעין דשיטין. עיי"ע אליקה].

אַף (בל"מ auch = (במנחות בס"ג דשתי הלחם (מנחו' צ"ט:) מדת בשר ודם [אדם] מסית את חברו מדרכי חיים לדרכי מיתה והקב"ה מסית את האדם מדרכי מיתה לדרכי חיים שנאמר (איוב, ל"ו ט"ז) ואף הסיתך מפי צר מגיהנם שפיה צר [עיי' פירש"י שם] שיהא עשנה צבור בתוכה ושמא תאמר כשם שפיה צר כך כולה צרה ת"ל העמיק הרחיב ושמא תאמר למלך לא הוכן ת"ל גם היא למלך הוכן (ישעי' ל', ל"ג) ושמא תאמר אין בה עצים ת"ל מדורתה אש ועצים (שם) ושמא תאמר זהו שכרה ת"ל ונחת שלחנך מלא דשן (איוב שם). [אחי"ה ותחת אף אי' בירו' אוף וכ"ה בלש' סורי עיי' ירו' דמאי רפ"א דכ"א ע"ג; שם פ"ב דכ"ב ע"ד; ירו' תרומ' רפ"ז דמ"ד ע"ד; ירו' ביכורי' פ"ב דס"ה; ירו' יבמו' פי"ג די"ד; ירו' גיטי' פ"ו דמ"ח. — וצירוף אף על פי (אע"פ), obgleich ואף על גב (אע"ג), trotzdem, הרבה פעמים במשנה

[1]) עיי' ערש וגרובער ע' Astrachan.

וש"ס וחדלתי לספור כי אין מספר. — ובענין א ף ב ר י עיי"ע ב ה ר ומ"ש].

1 אַפָּא (כמו אפעה [1]) וכ"ה בל"ס ופי' צבוע Hyäne ובל"י ὕαινα ὄφις) משכא אפא דיכרא בפ' יה"כ בגמ' מי שנשכו (יומ' פ"ד.) [ושם אי' אמשכא דאפא דיכרא, אבל בכ"י מ' (ד"ס יומ' ק"מ:) אי' כגי' רבינו ועיי' הלכו' יוה"כ לרי"ץ גיאת דנ"ח ותש' רשב"א סי' תי"ג] ובספ"ק דב"ק (ק"ט.) צבוע זה אפא [בל"ע ضبعة Hyäne]. פי' מפרקיה דרב יוסף שמעינן דנפרזא וצבוע תרוייהו אפא ניגהו מיהו נפרזא שם הנקבה וצבוע שם הזכר. [אחי"ה כ"ה בש"ס וכ"י ו"ו, ול"ד וכן נראה מע' ברדלס ונפרזא, אבל לגי' דפ"ר וד' ווינ' בט"ס נפזרא. וטעם המלה נפרזא מל"פ نبراس פי' עז וחזק וכן טעם ברדלס בל"פ پردل]. גיא הצבועים (שמוא' א', י"ג, י"ח) תרג' מישר אפעיא. אפעה מוליד לע' שנה וכנגדו באילן חרוב בפ"ק דבכורות (ח'. עיי"ע ברדלס). (א"ב וגם פי' המלה בל"י נחש). [ר"ב כיון על ὄφις ולא היא והנכון כשכתבתי שבל"ס ובל"י צבוע וכן מוכרח מהמשך של ב"ק וכן פי' ר"ש דוראן במ"א דמ"ג. ועיי"ע אפעה].

* 2 אַפָּא (פי' אפים Gesicht והושאל על צד ואופן Seite, Art u. Weise וכן ענין המלה בל"פ نوع) מ"ק כ': באפה נהוג אבילותא בלא אפה לא תנהוג אבילותא (עיי"ע אבל ב'): פי' בפניה ובהל' רי"ץ גיאת הל' אבל ד"ל אי' באנפי צ"ל באנפה נהוג אבלותא בלא אנפיה וכ'. ב"ר רפל"ה למחמי סבר אפאי. שם פפ"ז יאות הדין אפא כסאי. ובהשאילה א') צ ד ו ר ו ח ש ל ד ב ר, סנהד' ע"ב. קאי לאפאי. חולי' מ"ז. אַפָּהּ; פסחי' קי"א: קא אתי לאפיה דשמאליה. ב') א ו פ ן, נדרי' מ"א. תלת עשרי אפי הלכתא; ירו' ב"מ פ"ד ד"ט ע"ג ולא אמרון לה לכל אפין. מד' איכ"ר פ' בלע דרש שיתי אפין. ועיי"ע אַפַּיָא.

אַפַּדְנָא (מל"מ אַפָּדָן, בל"ע افدان ובל"ס אָפַּדְנָא ארמון גבוה hoher Palast. ולדעת רבינו חצר ואז מל"פ بدنه והקבוץ ابدان ריוח פנימי של חצר) בחלומות דרבא בהרואה (ברכו' נ"ו.) אפדניה דאביי דנפל. ובר"נ דמי שהפך (מ"ק י"ב.) מר זוטרא בריה דרב נחמן בנו ליה אפדנא מקבלי קיבולת. ובפ' ראשון דב"ק בגמ' דחכתי בתשלומי נזקו (ב"ק י"ב.) א"ל רב נחמן זילו אהדורו [בב"ק בלתי נכון אהדור] ואי לא מגבינא לכו לאפדנייכו מ נ י י כ ו [חסר' לפנינו הך תיבה]. ובר"ג דהמפקיד (ב"מ ל"ה.) אזל רב נחמן אגביה לאפדניה מניה. פי' אפדנא חצר. [אחי"ה וכן כתוב' ס"ב. גני בטולא דאפדניה. ושם צ"ז. זבנינהי לאפדנייהו; כריתו' ו'. אפדני דפומבדיתא]. (א"ב והוא ל"מ ויטע אהלי אפדנו (דניאל י"א מ"ה) ותרג' ונטע את שפרירו (ירמי' מ"ג, י') ויגוד ית אפדניה אך בה"ע גרם אדניה עיי"ע ארן). [אחי"ה ואולי מל"פ ابدان Hof נהצבה מלת ב י א ב י ד ן עיי"ע].

אֶפְּדַיְינִי (Stirnbinde) א"ר יהודי משמיה דאביי אפדייני (שבת נ"ז.) כן כתוב בנוסחאות דידן ופירש"י תכשיט כמו ציץ של זהב נתון ב מ צ ח. ובע"ה גרם אבזייני עיי' ע' א ב קמא. ותימא שהוא גורם ג"כ אפזייני עי"ש). [אחי"ה וכתב הגרי"ב בהפשב"ע אפדייני ליתא לפנינו וכן בפירש"י לא מצאתי כמו שהעיד הרב המוסיף אלא לפנינו ברש"י אי' אפוזייני. עכ"ל, אבל הדין עם ר"ב ש ב כ ל הדפוסים הישנים בגמ' אפידיינו וברש"י אפדייני והמרש"ל הגיה כלפנינו עיי' ד"ס שבת ס': ומה שמתמיה ר"ב על בע"ה פליאה בעיני שהרי אחז צדיק דרכו לצדד שינוי נוסחאות ברם זכור אותו האיש לטוב ור' נתן בן יחיאל שמו שאלמלא הוא נשתכחו הנוסחאות הישרות. — ולולא מיסתפינא הייתי אומר שמלת ב י ת א פ י (תרג' עינים דברי' י"ד, אי נתרגי מ צ ח דה"ת ב', כ"ו י"ט) צ"ל ביתאני והוא پیشانی שדברנו בה בע' אב ובע' אפיזייני ופי' בל"פ מצח, ודוק].

* אפידרא. אפודרא עיי"ע פדרא-כי שם הביאו רבינו ושם מקומו.

אֲפֻדָּה (Der metallene Ueberzug des Götzenbildes) אפדת מסכת זהבך (ישעי' ל', כ"ב) תיפתר בחקוקין [כ"ה בנכון בדפ"ר, ובשדפ"ע החקוקין. ולמשתחוה] על גופה ר' יעקב דכפר חנן אמר תיפתר במשתחוה לאפוד עצמו כענין שנאמר (שופטי' ח', כ"ז) ויעש [בדפוסי הע' וישם!] אותו גדעון לאפוד בפ' א"ר עקיבא בירוש' (שבת פ"ט הל"א ד"א ע"ד). [אחי"ה וענין המלה צפוי של מסכת לאליל ולדעת ר' יונה בן גנאח נקרא כן האליל עצמו, עיי' כתאב אלאסול צד ס"ד בהוצאת נייבויער].

אֶפְזַיְינִי (בל"פ پیشانی Stirnbinde או בל"ע ابزين עיגול לשער הראש Haarreif) בר"ג דבמה אשה (נ"ז:) כבר פירשנו בפרק א' [ר"ל בע' אב א']. (א"ב כאן גרס אפזייני ובע' אב גרס

[1]) כן מתואר הצבוע שמנומר כנחש עיי' רימ"ז בט"ר ח"א קנ"ד ועוד אֶפְפִיאַן א', ג', י"א; איליאן א', כ"ה ועיי' עוד ע' ברדלס.

אבזייני ובנוסחאות דידן כתוב אפדייני עיי"ש).
[אחוי"ה לפנינו אי' אפוזינו אבל ברש"י וכ"י מ' אפוזייני עיי"ע אפדייני. ובכ"י א"פ וע' טטפת ובאו"ז סי' פ"ד ס"ק ב' ובריי"ף אי' אפזייני ובריי"ף כ"י אפי זייני עיי' ד"ס ס'; והמלה ל"ס היא כשרשמנו ועיי"ע אב א', וע' אנדיפי', וע' אסטמא. ועוד י"ל שהיא ל"ע שהוכחתי פי' עגיל Reif לחבק ולדבק האזור ובהשאילה לדבק שערי הראש וזה מה שאמרנו בשבת שם: מאי איסטמא א"ר אבהו בזיוני מאי בזיוני . . כליא פרוחי עי"ש פירש"י ול"נ כליא מפעל כָּלַל bekränzen ופרוחי' הן השערות היוצאות לחוץ עיי"ע אסטמא].

* אִפּוּ מ"ס עיי"ע אפי ב'.

אֲפַזִּים (מל"מ פזז וכן בל"ע فز עניגו קלות בתנועת האברים והיינו קפץ hüpfen, springen) בב"ר פס"ט (ספס"ח) ויצא יעקב: עולים ויורדים בו (בראשי' כ"ח, י"ב) מעלין בו מורידין בו אפזים בו קפזים בו ס ו נ ט י ם בו [כ"ה כ"י ו"ו. נ"ג דפ"ר עיי"ע סנט, וכ"י ל"ד סובטים וצ"ל סונטים ובדפוסי' חדשי' בט"ס סוטנין וכ"ה בכ"י ב"ר ובב"ר שוטנות. ועוד עיי"ע גת ג' — ופי' המלה מל"מ מפזז (שמואל ב', ו', ט"ז) וכ"ה בל"ע. ומי שסבר שהיא ל"י ἔψία שחק כל השומע יצחק לו — והאל"ף בראש התבה נוספת וגם בל"ע תבוא בראש המלה בהיותה שם כי קפיצה בל"ע افز Sprung].

1 אַפְּחֲזַיְהוּ (ihr Gewinn) מל"פ فحت ריוח. ולס"א נפחיהו הוא ל"ע نفع תועלת Nutzen) בר"ג דמקום שנהגו (פסחי' נ':) ת"ר המשתכר בקנים בקנקנים אינו רואה סימן ברכה לעולם מאי טעמא כיון דנפיש אפחזיהו שלטה בהו עינא ב י ש א [כ"ה בכ"י ו"ו וכ"ה בכ"י ב' וא"פ ובע"י ובכ"י מ' עיי' ד"ס פסחי' ע"ג; ובדפוסי העי' נשמט]. ס"א נפחיהו. [אחוי"ה כ"ה בכ"י ל"ד וכ"ה בכ"י ב' עיי' ד"ס שם. ובדפוסי הע' תחת ס"א אי' פ י ר ו ש ועיי' עוד שינויים בענין אפחזיהו בד"ס שם. ובפי' המלה נ"ל שהיא ל"ע שרשמנו כלומר תועלת וריוח של מסחר וכן משמעה של מלה נפח לגי' ס"א פי' בל"ע תועלת. ורש"י פי' אפחזייהו: נ פ ח ש ל ה ן. ובע' עתר א' פי' רבינו עתיר נכסין (כ"ב קמ"ה:) עשיר בפחורות שיש בהן נפח כגון צמר גפן. ורשב"ם פי', עשיר משרות ברמים וזיתים ה נ ר א י ם ל ב ר י ו ת וגם עתיר פומבי עושר ה ג ל ו י . . ש ה כ ל י ו ד ע י ן ב ה ן עכ"ל. נראה שנגזר פֶּחָ של רבינו מלשון נפיחה מה שנראה לעינים ובזה פי' אפחזיהו. ומצאתי סעד לדבריו שבל"פ فخر דבר רחב מה שנראה לעינים].

* 2 אַפְּחֲזַיְהוּ (בל"ע فخر ihr Uebermuth, (ihre Ausgelassenheit) בסנהד' נ"ז. גרס רבינו בע' פחז א פ ח ז י ה ו דקא מגלי פי' א ר ח י ה ו דקא מגלי ולפנינו אי' רק ארחייהו. מל"מ פחז כמים שנגזר מל"ע שהוראתו גם לב ורוח גאה.

☞ אָפְטָא (sieben ἑπτά) פי' בל"י שבעה עיי"ע זימא).

* אֶפְטֵט (בל"ע فطوطى Höcker ובהשאילה כענין גבהות וכן בכירה לסמיכת הקדרה Gestell, Aufbau) תוספתא כלים ב"ם פ"א אפטט שיש בו מתכות. פי' בל"ע גבשוש. וכן פי' רבינו בע' פטפוט . . פי' גבשוש העולה מן הכירה שהוא עשוי לסמיכת הקדרה וכו' עי"ש. ובתוספתא דנדה רפ"ז אי' שפתיו של אפטי וצ"ל אפטט.

* אֶפְטֵי עיי"ע הבא.

אִפְּטְיָא (בל"י ὑπατεία Consulat, epochale Aera וממנו בל"ס אפטו וכן בל"ר Hypatus) בפסיקתא דבחדש השלישי [פסדר"כ דק"ד, עיי' ילק' בא רמז ק"צ והתיקונים עשיתי לפי' חגי' שם] למלך שנשבה בנו [ולבש המלך נקמה והלך ופדה את בנו] ואמר היו מונין אפטיא [כ"י ו"ו איפטיא, ילק' שם איפטיה במ"ר פ"א אופטיאה וזה האחרון חביב] לפדיון בני כך אמר הקב"ה היו מונין אפטיא ליציאת מצרים. [ר' חמא בר חנינא] למלך שהוא משיא את בתו אמר היו מונין אפטיא לנשואי בתי כך אמר הקב"ה היו מונין אפטיא למתן תורה שנא' (שמות י"ט, א') ביום הזה באו מדבר סיני. ובפסיקתא דהחודש (שם נ"ב:) כענין הזה. [אחוי"ה גם בפסי' דבחודש השלישי גם בפסי' דהחודש (ועיי' בילק' שם ובילק' אסתר רמז אלף נ"ג) יש שינויים דבפסי' בחודש הפסוק שמות נדרש לדרשה אחרת ובפסיק' דהחודש לא נדרש כלל וכתב שם אחר "למלך שנשבה" וכו' וז"ל: ר"ל בש"ר חייא ב"ר חנינא א' משל למלך שנשא נשים הרבה ולא כתב להן לא גמיקן ולא איפטיה כך מכל נשים שנשא אחשורש לא כתב להן לא גמיקן ולא איפטיה וכיון שנשא אסתר, בת טובים בת גיגוסים כתב לה גמיקן וכתב לה איפטיה וכו' עיי"ע גמס. ועיי"ע גנים ועיי' הערה קע"ט של הרב החכם מוהר"ר שלמה באבער בפסיקתא דר"כ נ"ב: וכן נמצאה המלה הזאת בתנחום' ריש פ' במדבר ובמ"ר רפ"א אי זה חדש איזה שנה איזו

איפטיאה אבל שם במ"ר ספ"א תמורתו באיזו איפרכיאה וצ"ל איפטיאה וכמו שסיים אח"כ בכמה לחדש הרי נכתבה אופטיאה ונאמר לנכון בתנחומ' אשר ממנה נעתק למב"ר. ומדברי מ"כ שם נראה בעליל שערוך יותר שלם היה מונח לפניו בע' שלנו עי"ש היטב ועיי"ע אפרכיא. וכן נאמרה תחת איפטיא מלת איפרכיאה במ"א שהרי בילק' ריש פר' ואתחנן כתוב: וכתב לו אפטי [= אפטי' = אפטיאה] ובספרי ר"פ ואתחנן אי' איפרכי'. ובירו' סנהדרי' פ"י הל"א אי' הרי הוא נמנה בפטייה של מלכים והוא כמו בויק"ר פל"ו איפטיא של מלכים. ופי' פ"מ בפטייה: בפיתקא ובחשבון וכ' וטעות הוא שהיא מלה יוני' שלנו ואות בי"ת תחת וי"ו וצ"ל ופטייה = אופטייה עיי' רימ"ז ב"ט ח"א צד קי"ז]. (א"ב פי' בל"י שררה ושלטון של שני שרים רומיים הנבררים מדי שנה בשנה למשול בכיפה ובכל ספרי הזכרונות היו כותבים בשעת שררת פלוני ופלוני לכוון הזמן ולקבוע מנינו).

* אֲפוּטְיָין (או משובש מן אפוטמן בל"ר putamen או מל"פ پوست פי' בשניהם חריות וקליפה (Rinde, Schale ילק' תהלי' צ"א רמז תתמ"ב כיצד הוא [קטב] עשוי ראשו דומה לעגל וקרן אחד יוצאה מתחת מצחו והוא עשוי אפוטיין אפוטיין. ובתמורתו בשו"ט ובמב"ר פי"ב עשוי קליפין קליפין. פי' חריות של דקל נקראו כן בל"ר והוא קליפין בל"י κελύφη Schale; ועוד י"ל שהיא ל"פ מאותו טעם. ובאמת כן הוא בתנחומא פ' נשא דרנ"ו: ד"ה ויהי ביום כלות: והוא עשוי אפסיין וצ"ל אפוסטיין = پوست או מ' נבלעה. ונ"ל שדרש קטב מלש' קצב = قطب einschneiden ושיעורו בקרנו היו קצובין ופיצולים.

אִפֶּטוֹנִיוֹת (=אִפֶּיְטוֹנוּת בל"י ὑπεύθυνος verantwortlich, des Verbrechens (schuldig מדרש קהלת פסקא כל הדברי' יגעים (א', ח') אזל ואשכחיה עָבַד בן אפטוניות [zog ihn [zur Rechenschaft, er machte ihn verantwortlich פי' בל"י רשע ושנגמר דינו. ויש מפרשין שהיה מסרם ויש סמך לפי' זה מן פוטינון עי"ש). [אחי"ה ושם הביא רבינו ב"ר פפ"ו נעשה פוטינון סרים פרעה שנסתרת בגופו עכ"ל, ולא פי' רבינו כלום. אבל מפי' של בעל יפה תואר לב"ר שם נראה שמונח לפניו פי' סרים ולפי זה תהיה המלה ל"י ἐπίτομος כלו' סרים. ומ"כ פי' בשם רש"י עשיר ותהיה אז ל"י ἄφθονος in Ueberfluss vorhanden ולבעל מ"כ לקהל"ר מונח ג"כ ערך יותר שלם שפי' ומשמע בערוך ע' אפטון שהיה מסרם עופות

ובהמות. אבל בע' שלנו לי'. ול"נ שהיא ל"י שהוכחנו כלו' ר' יונתן ברח אחר תלמידו שהלך אצל מינים ואחר שמצאהו בקש ממנו ליתן דין וחשבון על מעשיו הרעים. ועוד י"ל שמלה זרה היא ל"י המאוחרה πουτάνα Buhlerin, putana פי' זונה ולפ"ז בן אפטוניות בן הזונות עיי' כל המאמר שעולה יפה מאוד].

אַפּוּטֵנִיתָא ([צ"ל אַפּוּטֵכִיתָא] ἀποθήκη (Behälter, Vorrathskammer תר"י בפסוק עשה לך תבת עצי גפר (בראשי ו', י"ד) וחמש אפטניתא בימינא פי' אוצרות כמו אפוטיקין). [אחי"ה ונ"ל שט"ס היא וצ"ל כשרשמנו, וכן בל"פ נקרא אוצר پتو וי"ל שכינוי בסוף התיבה — ניתא למשפט ל' ארמי הוא].

אַפּוּטֵיקוֹן (מענין ערך הקודם לזה) שמ"ר פ' ויסע משה הצאן (פכ"ד) אין מתקנין ליה אפוטיקון פי' בל"י אוצר כמו אפותיקון עי"ש). [אחי"ה וראיה לדבר שתחת דברי המדרש שם: מה הצאן אין מתקנין לה אפטיקון אלא רועה בכל יום כך ישראל לא התקין להם אפוטיקון.. אי' במדב"ר פכ"ג מה הצאן אין כונסין לה אוצרות אלא רועים אותה במדבר כך ישראל כל מ' שנה שהיו במדבר ניזונו בלא אוצרות. ובש"ט מזמ' ע"ח בסוף אי' איפוסיהן ואולי הוא כמו אֲבוּסֵיהֶן].

*אפוטנקריק הינטון בפסיקתא ֻבתי כ"ה ואמר לו ראה כבוד שנתן לך אוהבך נאה בבית האסורים שאתה בתוכו אפוטונקריק הינטון שאני בתוכו. בלתי ספק משובש הוא כעת ואין לאל ידי לפרשו ומי שלבו נכון בטוח יבא ויפרשו וישא ברכה מאת ה'. ואני אמרתי כשם שקבלתי שכר על הדרישה כך קבלתי שכר על הפרישה (ב"ק מ"א:) ובהוצאת לבוב אי' בפסיקת' שם צד ס"ה סע"ב נאה (ב) בית האסורים שאתה בתוכו אפוטונטריק לינטון שאני בתוכו. ופי' הג' מהרז"ם לפי הענין ר"ל שר בית הסוהר ע"כ. ועל פי פי' זה אולי עיקר הגי' אפרוטרום פי לכטין פי' בל"י φυλακτήρ, πρότερος oberster Wächter.

*אִיפִּיטִיקוֹם (= אִיפַּטִיקוֹם, בל"י ὑπατικός (Consularis, Oberst במכילתא מסכתא דעמלק רפ"ב דנ"ה (הוצאת מאיר איש שלום ווינא תר"ל) אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע שמא דרכיך כדרכי בשו"ד אפטרופום [= ἐπίτροπος, Verwalter] גוזר גזירה קלידיקום [צ"ל קליריקום = clericus, Notar, Gerichtsaktuar ובילק' ואתחנן רמזתת"ג אי' פלירכום וצ"ל כלירכום או י"ל שהיא φύλαρχος = Tribun] מבטל על ידו; קלידיקום

גוזר גזירה דיקוריון [Befehlshaber, Decurio] מבטל על ידו; דיקוריון גוזר גזירה הגמון [Feldherr, ἡγέμων] מבטל על ידו; הגמון גוזר גזירה איפיטיקוס [ὑπατικός] מבטל על ידו; איפיטיקוס גוזר גזירה בא המושל הגדול [Oberhof- ἄρχων μέγας marschall] ומבטל על ידי כולם וכ׳. ובספרי האזינו סי׳ ש״ט אי׳ אם היה הפתקס גדול משניהם [ר״ל מן בלייוסטוס Rathsherr, βουλευτής ומן קטרון Centurio] ובילק׳ האזינו אי׳ בט״ס הפתכר. ועיי׳ מהרי״ף עט״ש צד י״ב.

אַפְטָרָא Abschiedsspruch ברכה או דרשה בשעת נטילת רשות מגדול הדור או מכנסיה של רבים. אולי י״ל עוד בהיפך אותיות= אפרטא והוא בלש׳ פרסי הישנה âfriti (וממנו בל״פ החדש׳ آفرين Segenswunsch). במדב׳ רבה מאשר יקרת בעיני נכבדת (פ״ד) ר׳ יוסי עבד ליה אפטרא פי׳ ראיה מופתית. [אחי״ה ר״ב בלי ספק סמך על החכם בוקסטארף שפי׳ המלה בערך מילין שלו argumentum a fortiori וזה מובן לפי דעתו משיגרא דלישנא מה אם . . . עאכו״כ; וגם י״ל שכיון ר״ב על Betrachtung ἐπιθεωρία-θεώρησις ואז צריך לנקד רְאִיָּה מופתית. אבל אמת תורה דרכה שנגזר מל״ט (ד״ה ב׳, כ״ג, ח׳) כי לא פטר יהוידע ובגמ׳ הרבה פעמים ל׳ איפטרו, מיפטרו הנפטר וכדומה עיי׳ ע״מ צד קס״ג וכ״ח ח״ג צד מ״ג, מ״ד ודעת שפתיו ברור מללו. ועיי׳ עוד מ״ע של מהרז״ף ח״א צד שנ״ב. וברכות ונחמות הנאמרות בעת שנפטר אדם מחברו או מכנסיה שדרש החכם במקהלות נכלל בשם המיוחד אפטרא. מלבד הציון הנסמן לעיל מבמד״ר נמצא עוד במקומות האלה: ב״ר פ״ס ר׳ יוחנן דבית גוברין עבד ליה אפטרא ומה אם אליעזר ע״י ששרת את הצדיק באמונה יצא מכלל ארור לכלל ברוך ישראל שעושין חסד עם גדוליהם ועם קטניהם בידיהם ורגליהם עאכו״כ. ושם ספס״ט ר׳ ינאי ור׳ ישמעאל עבדי ליה אפטרא מה אם זה . . לא הלך אלא הראה להם באצבע ניצל מן הפורענות, ישראל שעושין חסד וכ׳. ירו׳ סוט׳ פ״א סהל״ז רי״ז. ר׳ אבא בריה דרב פפי עבד לה אפטרה מה אם מדת הפורענות מעוטה אבר אחד לוקה ושאר כל האיברין מרגישין מידת הטובה המרובה עאכו״כ. ואולי המלה באותיות הפוכות אפרטא והיא בעצמה ובכתיבתה ל״פ וטעמה ברכת השבח והודייה (עיין יוסטי צינדלעקסיקאן צד נ״א) —. אפטרתא der Profetenabschnitt, der die Verlesung des Sabbath = Festabschnittes beschloss פסחי׳ קי״ז: תעני׳ י״ב: ספר דאפטרתא גיטי׳ ס׳. עיי׳ על כל זה באריכות ע״מ קס״ז].

*אֲפַטְרוֹן (Schutzherr, Patron) ילק׳ תהלי׳ כ״ב רמז תש״ב למלך שעשה סעודה גדולה ואמר לאפטרון שלו וכ׳. פי׳ בל״ר פטרון (עיי״ע) מליץ טוב איש מגן ומחסה. ובש״ט שם תמורתו אפטרופוס וקרובים בטעם.

אֲפַטְרְכָא (Patriarch πατριάρχης, patriarcha, Kirchenoberhaupt der Samarit.) בב״ר פצ״ה (צ״ד) והקול נשמע: אלין שמריא [כ״ה בדפ״ר] אזל לגבי אפטרכא [כ״ה בכ״י, ובדפוסי׳ אפוטרכא, ובמד׳ אפטיריקא] דידהון אמר ליה [בדפוסי׳ הע׳ להון !] רבהון [במד׳ סבהון ר״ל ר״מ] דיהודאי אמר [לי] חדא מלה והוא תימא וכ׳. פי׳ נשיא שלהן ובלע״ז פטרי״ארכא [בלאי״ט patriarca]

*אֲפַטוּרִיקָא (Eigenname) ב״מ ה׳. אבוה דר׳ אפטוריקא והוא שם פרטי עי״ע פטרוקי.

*אֲפַטְרוֹפוּלִין Statthalter) מורכב מן πατήρ פי׳ אב ומן πόλις עיר) ילק׳ בראשי׳ רמז ט׳ משל למלך שהיו ב׳ אפטרופולין וכ׳ פי׳ בל״י אב של עיר ובב״ר פ״ו תמורתו אפיטרופין עיי״ע.

אֶפּוּטְרוֹפּוּס (=אֶפִּיטְרוֹפּוּס בל״ס אפיטרופא, בל״י Vormund, Verwalter ἐπίτροπος) בפסיקת׳ דעשר תעשר (צ״ה:) אילן אֶפּוּטְרוֹפַּיָא דנפקין לקרייתא. ובפסחי׳ בפ׳ האשה (פ״ז.) יתום ששחטו עליו אפוטרופין [כ״ה בירו׳ ובמשניות נאפולי ופיז׳ וכ״ה בכ״י ב׳ ואקספ׳ עיי׳ ד״ס פסחים קל״ב. אבל לפנינו בדפוסים אפטרופסין. וכן הגי׳ אסת״ר פ׳ בימים ההם: ביד אפיטרופסין רעים. ועיי״ע הבא] אין אפוטרופין לעריות בספ״ק דכתוב׳ (י״ג: ושם ובחולי׳ י״א: ונדה ל׳: הגי׳ אפטרופוס) (פירוש) [בלי כל ספק ט״ס וצ״ל: בירוש׳] (והוא בירושלמי כתוב׳ פ״א דכ״ה ע״ד) אפי׳ חסיד שבחסידים אין ממנין אותו אפוטרופוס לעריות. תרג׳ יעשה פרעה ויפקד פקידים על הארץ (בראשי׳ ל״ט, ד׳) אפיטרופין על ארעא. [אחי״ה וכן נקראו פקידי המלכות אצל הערודאט ג׳, כ״ז; ז׳, ס״ב, ק״ע. עיי׳ שם א׳, ק״ח; ג׳, ס״ג]. אתה תהיה על ביתי (בראשי׳ מ״א, מ׳) [את תהא אפוטרופוס על ביתי]. פי׳ אפיטרופוס, אבי ילדים בל״י פטירא פידיאה [צ״ל פטיר פידאן πατὴρ παιδῶν וכן בלע״ז אב פטר [בלאי״ט pater, padre בל״ר]. (א״ב פי׳ בל״י ורומי ממונה ופקיד). [אחי״ה וכנ״ה ב״מ ל״ט. מעמידין אפיטרופוס וכ׳, וזה כמו אפיטרופא בל״ס, ב״מ שם אפיטרופא לדיקנני לא מוקמינן. וירו׳ ב״מ פ״ג ד״ט. לעשות בה אפיטרופא. איכ״ר פ׳ שרים הוה אפיטרופא עליל לקרתא. וכן בגיטי׳ נ״כ:

כתוב הרבה פעמים אפיטרופא אצל אפוטרופוס עי"ש, ובסוכ' כ"ז: אפוטרופוס של אגריפס המלך. שבת קכ"א. אפיטרופוס של מלך היה. ירו' תרומות פ"א ד"מ: אפיטרופוס . . לעולם . . . אפיטרופוס לשעה. תוספת' ב"מ פ"ה ישראל שנעשה לו לגוי אפיטרופוס או סנטור. ועיי"ע איפיטיקוס. ש"ר ספמ"ו יתומה שהיתה מתגדלת אצל אפוטרופוס וכ'. והקבוץ אַפּוּטְרוּפַּיָא עיי' ריש הערך. וכן אפיטרופין ירוש' ב"ק ד"ד: כמה פעמים וב"ר פ"ו שהיו לו שני אפיטרופין. ולשון נקבה אפיטרופא אַפִּיטְרוּפְיָא בל"ס אַפִּיטְרוּפִּי Vormünderin, Verwalterin כתובו' פ"ו: פ"ז. פ"ח: אפיטרופיא. ירו' כתובי פ"ט דל"ג: עשה אפיטרופא בחיי בעלה. ב"ב קמ"ד. עשאה אפיטרופא].

*אֶפִּיטְרוֹפְּסוּת (שם מופשט Vormuudschaft בל"ס אפיטרופותא, בל"י ἐπιτροπή-πία) תוספתא ב"ב פ"ב אפיטרופוס כל זמן שאפיטרופוס יצא מאפיטרופסותו הרי הוא כאחד מכל אדם.

אֶפִּי (=אוּפִי בל"פ چوب = צובי עיי"ע צב ו' פי' עץ וענף עץ Holz, Baumzweig; או אופי= אוּפְתָא ל"פ بوته, Holzstengel يونه فوز (Holzstrunk) בס"נ דכיצד מברכין (ברכו' מ"ד:) שגרא ליה בשיתין אופי פרסייתא [כ"ה נ"כ בכי"י ב"נ דכ"ח. וכ"י מ' גורם שריא וצ"ל שגרא עיי"ע שגר ב' ולפנינו בדפוסי ברכו' אי' תברא עיי' ד"ס ברכ' ק"כ.]. ובס"נ דהנזקין בגיטין (ס"א.) חזייה לההוא גברא דהוה קא שדי אופי ונתרן תמרי. ובפ' אין מעמידין בגמ' דבת ישראל לא תיילד (בע"ז ט"ס) [צ"ל בת ע"ז (ע"ז כ"ו.)] נפישא בישתא דההוא איתתא דקא משפלנא [בדפ' אמש' ופראג בט"ס משכלנא וכן בהפ"שבע] מינייהו כי אופי בנהרא. פי' אופי עיקר חריות של דקל, בישתא כינוי זכות הוא כלומר [כ"ה בכ"י ו"ו] רבות זכויות של אותה אשה שהיא הורגת בהן כי אופי בנהרא. פ"א בישתא רעות כלומר יהי רצון שירבו רעות לחברתה כמו שאני הורגת מהן כחתיכות של עצים השטים בנהר. [אחיי"ה שני פירושיו של רבינו עולים יפה עם גזרת המלה הפרסי' שכתבנו בתחלת הע'. הפירוש הראשון בא לרבינו מר"ח עיי' תוספות גיטי' שם ד"ה שדי. וכלישנא ב' פירש"י שפי' מקלות. אבל מה שפי' בע"ז אופיא: אשקומ"א בל"צ écume = Schaum נ"ל שהשוה עם מלת הפיא (עיי"ע הפיא ב') שהיא באמת ל"פ [هو Schaum פי' קצף וכן בל' הונגרי hab] ובהוראה זאת אי' ע"ז ע': הוה נקיטא אופיא בידה; חולי' ק"ה: דלא שתא אופיא משוא מאיסותא. ודע שמלת אופי של מעלה, וכן פתכא דאופי חולין ק"ה. ב"מ ל': ועיי"ע פתכא. הוא קבוץ ממלת אופתא ושני ציונים של סוכה וחולין מע' הבא שייכים לכאן ועיי"ע אופתא. וער' הבא. — ובכ"י ה"ב לי' תיבות פי' אופי עיקר חריות של דקל וכו' אבל לפע"ד ג"י דפ"ע יותר טוב ואדרבה לכאן שייכו הציונים מסוכה וחולין של ערך הבא ע"ש].

אֶפִּי=אוּפִי (בל"י εὐφυΐα Beschaffenheit, Naturanlagen) בפסיקתא דסוכ' (פסדר"כ ק"פ:) פנה אל תפלת הערער (תהלי' ק"ב, י"ח) א"ר ראובן [ויק"ר ר' ראבין] אין אנו יכולין לעמוד על אופו של דוד פעמים קורא עצמו מלך ופעמים קורא עצמו עני וכ'. כל זה בויק"ר באמור אל הכהנים בפ' קחו מוסרי (פ"ל). פי' אופו עיקרו. [אחי"ה אולי המלה לפי' זה כמו אום בל"ע ואין פי' עיקר ואות פ' ומ' מתחלפות. עיי"ע אם א']. וי"א אופי בנהרא (ע"ז כ"ו. עיי"ע הקודם) כמו זה שורש של דקלים. (וכן אופתא דפ' לולב הגזול והיבש בגמ' דר' יהודה (סוכה ל"ב.) אימא אופתא כפות מכלל שהוא פרוד והאי כָפות ועומד הוא ובלע"ז ציפו [כ"ה בכ"י ו"ו, ל"ד, ה"ב, נ"נ ודפ"ר והוא לאי"ט ceppo, Baumstrunk]. ובגמ' דהריאה באלו טרפות (חולי' מ"ז:) ריאה דדמיא לאופתא טרפה אית דאמרי פחוזה כאופתא [עיי' חולי' שם נוסחאות אחרת]. פי' פחוזה קלה כדכתיב (שופטי' ט', ד') אנשים רקים ופחזים, אית דאמרי דנפיחי כאופתא נפוחי מחולה אית דאמרי דשיעא חלקה כלומ' אין בה [כ"י ו"ו] קמט כאשר הקיר כשטוחין אותה). [אחי"ה מן וכן אופתא עד כשטוחין אותה יש להשים בין עיגולים שרבינו אגב גררא נקטה לרוחב ביאור דבריו שורש של דקלים. ושייכים הציונים מסוכ' וחולי' לע' ראשון או לע' אופתא]. ובהגדת ילמדנו (בתנחומי' לי') מי גוי גדול: א"ר הושיעה מי כאומה זו שהיא יודעת אופו של אלוהיה יודעין מה הוא מבקש והן עושין יודעין היאך הוא מחכבן. [אחי"ה וקרוב לזה אי' בילק' ואתחנן ריש רמז תתכ"ה ד"ה מי גוי גדול: ר' חנינא ורב הושעיא ומי גוי גדול וג' איזו אומה כאומה זו שיודעת אופיי של אלוה בנוהג שבעולם אדם יודע שיש לו דין לובש שחורים ומתעטף שחורים וכ' וכ"ה אות באות ילק' תהלים קמ"ח קל"ם רמז תתפ"ח. ופעמים נסמן בילק' ירו' ר"ה, והוא ירו' ר"ה פ"א הל"ג דנ"ז: אבל שם אי' ר' חנינא ורב הושעיא חד א' איזו אומה כאומה הזאת בנוהג שבעולם אדם יודע וכ'; וכן ברב"ר פ"ב אי' מי גוי גדול א"ר חמי בר חנינא איזה אומה שגידלה אלוהיה כאומה זו בנוהג שבעולם

אומה מבקשות לעשות מלחמה וכ׳, נראה בעליל שהמעתיקים דלגו על מלה זרה אופו. ובפי׳ המלו׳ דהילק׳ נכתב בצדו אופיה מנהג ומשער זה מן הענין בנוהג שבעולם. אבל מצינו ראינו בירו׳ רפ״א שקלי׳ דמ״ה ע״ד אין את יכול לעמוד על אופי של אומה הזאת נתבעין לעגל ונותנין נתבעין למשכן ונותנין]. פ״א אופו דעתו. [אחי״ה שייך לציון הראשון אופו של דוד ס״א דעתו של דוד וכן גרס הילק׳ תהלי׳ ק״א רמז תתנ״ה ד״ה תפלה לעני א״ר פנחס בשם ר׳ ראובן אין אני עומד על דעתו של דוד פעמים וכ׳ וכ״ה בשו״ט ק״ב א״ר פנחס בשם ר׳ ראובן איני יכול לעמוד על דעתו של דוד וכ׳. ואולי גי׳ הילק׳ ושו״ט מפי׳ של ערוך נובעת וגי׳ פ״א הוא לנכון בכ״י ה״ב ובדפ״ע במ״ס ס״א, וראיה שפי׳ המיוחס לרש״י פי׳ אופי בב״ר ספי״ד: דעת וכן הביא מ״כ שם האופי: פירש״י וערוך עיקרו ודעתו. ובענין ב״ר הנ״ל דע כי אי׳ שם: נשמה זו האופי (וכיפה תואר הגי׳ האופה) דברייתא אמרין האופיתא טבא. כבר הרחבתי דיבורי על אודותו במ״ע דמ״ג חכ״א תקס״ג והוכחתי שהיא מל״פ שטעמה ידיעת עצמו Bewusstsein, ועתה מצאתי שגם י״ת פי׳ קרוב לזה ״שהנפש יודעת טוב והוא ראיה שראוי שיקבע לה שם על שם הידיעה עכ״ל. ובאמת יש להביא ראיה לפי׳ זה כי בל״פ אפתה آفته ענינו ידיעה. ומהרי״ף בספרו עט״ש צד ז׳ התעורר נגדי לאמר שבודאי ל״י היא ואם כדעתו כ״ה אז בצדק אוכל לומר שהיא ל״י הרשומה בתחילת הע׳ ר״ל εὐφυΐα פי׳ כח טבע אנושי ומדות הנפש. יצא לנו מזה ששיעור המאמר של ב״ר כ״ה: נשמה זו האופי כלומ׳ במלת נשמה מובנת ידיעה או כח טבע אנושי ומדות הנפש ועל זה הביא ראיה מלשי׳ העם האופיתא טבא כלומ׳ ידיעה טובה או מזג טוב). (א״ב פי׳. בל״י קול ודיבור). [אחי״ה ור״ב כיון על ל״י ὄψ, ἔπος].

אַפְּיָא (הקבוץ מן אַפָּא פי׳ אופן Art und Weise או הוא=אופי של מעלה פי׳ מהות (Beschaffenheit [בירושלמי] (ונשמט׳ המלה בדפוסי׳ ונעלמה ג״כ מהגרי״ב בהפשב״ע עי״ש) בחלק בגמ׳ דסמוך שלשה מלכים (ירו׳ סנהדר׳ פ״י ה״ב דכ״ח, ע״ג) אמר קמיה רבונא דעלמא אי ענית לי ענית לי ואי לא אמינא כל אפיא שוין [כ״ה גי׳ הדפוסי׳ הישנים וכ״י ה״ב וע״י. אבל בירו׳ אי׳ אם עונה אותי מוטב ואם לאו וכ׳ וכ״ה בכ״י ו״ו וילק׳ מלכי׳ כ׳ רמז רמ״ו ובדפוסי׳ חדשי׳ של ערוך כתוב חד ענית לי]. ובפסיקתא דשובה (דקס״ב: אם עונה אותי הרי יפה ואם לאו כל אפיא שוין. ובריש מגיל׳ איכה (פתיחה ט׳) ראו [מה מצינו להם ומה] היו עובדים הא (חזרו) [ובמדרש בנכון חסרה המלה הזאת] כל אפיא שוין. פי׳ אפיא דמנשה [כ״ה בנכון בכ״י ובדפ״ר ובדפוסי׳ חדשים במ״ס דמעשה והרב החכם מוהר״ר שלמה באבער בפסיק׳ שם הערה ק״ט פי׳ המלה מל״ר opes מפני שנגרר אחר גי׳ מוטעת של דפ״ע החדשים ויש לתקן עפ״י מה שכתבתי]. כל אלוהות שוין. אפיא דעמון ומואב כל האומות שוות. [אחי״ה אפיא הוא קבוץ מן אפא עי״ש כלומר מין ואופן; או מערך אפי עי״ש טבע ומהות הדבר. ובדב״ר פ״ב כתוב תחת ציון ראשון בזה״ל התחיל קורא לקב״ה אמר לפניו רבש״ע . . . את הוא אלוה על כל אלהים ואם אי אתה עונה אותי אני אומר שמא ח״ו כל הפנים שוות עכ״ל. וזה ראיה שגזרת המלה מלש׳ אפא. ובענין זה יש לפרש המגלה פנים בתורה שלא כהלכה, אבות ג׳, י״א, ירו׳ פ״ח דמ״ה: ירו׳ שבועו׳ פ״א דל״ג: ובהיפך שמראה פנים בהלכה סנהדרי׳ צ״ג: ושם ק״ג: מנשה היה שונה נ״ב פנים בת״כ].

*אֶפֵי (בל״ס אֲפָא פי׳ אָפָה backen) מנחו׳ צ״ד. כיון דאפי לה, שבת ס״ג: למיפא. ירו׳ ביצ׳ פ״ד דס״ב ע״ג אתת מופה [צ״ל מיפה] גו תנורא. ירו׳ ע״ז פ״ה דמ״ה. אפה שלשה תנורים. נפעל נאפה, מנחו׳ צ״ד. נאפות אחת אחת, שהש״ר פ׳ נפת מי איפה (בראשי׳ כ״ז, ל״ג) מי נאפה בתנור זה. ב״ר פס״ז ברם לן פיתך אפוייה. והשם אֲפִיָּה ירו׳ שבת פ״ז ד״י: אפייה תולדה לבישול. ירו׳ ע״ז פ״ה דמ״ה. וירו׳ ערלה פ״ב דס״ב: של אפייה. ירו׳ פסחי׳ פ״ג ד״ל: שתי אפיות. — אַפְיָיתָא (בל״ס הרבוי בל׳ נקבה Bäckerinnen) ברכו׳ נ״ח: שיתין אפייתא בימטא ושיתין אפייתא בליליא.

*אֶפָּיָה (בל״י ירק עשב Gras, πόα, πόη, ποίη (Kraut ירו׳ נדרי׳ רפ״ז ד״מ: הנודר מן אפייה אסור בקישואין וכ׳.

☞ אִפְּיַטְרוּם (בל״ם אִפּוּיַאטְרוּם ל״י ιππίατρος (Pferde=Thierarzt מדב״ר פ׳ איש איש כי תשטה אשתו (פ״ט, ושם אי׳ האפייטרים) חמורה [שהיתה] חולה והוליכה אצל אפייטרום פי׳ בל״י רופא הסוסים והבהמות).

☞ אַפְּיוּטוֹת (בל״י παῖδες בל״ר Kinder puti וכל״פ بوته das Junge פי׳ גור אריה) ירו׳ דגיטין פ׳ הנזקין (פ״ו הל״ת דמ״ז: על משנת הפעוטות (גיטי׳ נ״ט. גיטי׳ פ״ו, משנ׳ ח׳) אפויוטות פיידיא [παιδία junge Leute, die Jugend לפנינו בירו׳ ט״ס פרייא ור״ב הגיה פדייא וצ״ל פיידיא]. פי׳

בל"ר פוטי ובל"י פיידיא תינוקות גדולים). [אחי"ה וכן בירו' מ"ש פ"ד, הל"ד דנ"ה. פתר לה בשיטת אפיוטות דתנינן תמן אפיוטות מקחן מקח].

אַפִּיָּין (בל"ר aphya, aphye, apua ובל"י ἀφύη (dünner, grossäugiger Fisch, Sardellen בס"פ אלו טרפות (חולי' ס"ו.) ת"ר אין לו עכשיו ועתיד לגדל לאחר זמן כגון הסולתנית והאפיין. (א"ב פי' בל"י ורומי' מין דג קטן לבן ועיניו גדולות). [אחי"ה לפנינו כתוב בחולי' עפיאן ובע' סלתנית וע' עפיין ועיי"ע אקונס גרס רבינו עפיין ובע"ז ל"ט. כתוב עפיץ וצ"ל עפיין].

☞ **אוֹפְּיוֹן** (בל"ם ייִון, אִיוּן, אבִיוּן, אפִיוּן בל"ע כמו כן, ובל"ם אופיון בל"י ὄπιον ובל"ר (Mohnsaft, opium ירו' דע"ז פ' אי' מעמידין (פ"ב הל"ב ד"ם ע"ד) אהן אופיון סכנה. פי בל"י. ורומי' מין נקפא מזרע ועשב הפרגין [עי"ש] ולו סגולות נפלאות ברפואה כאשר נסיתי ואם לא יותן בכמות הראוי סם המות הוא). [אחי"ה עיי' פ"מ שהביא דברי ר"ב בשם הערוך. ומפרש בירו' פי' רירין של חוטם!].

אַפֵּךְ (בנין אַפעל מן אֲפַךְ בל"ע افك בל"ם הפך (umdrehen, umwenden תרג' וינוסו ויגגפו יהושע וכל ישראל [צ"ל וינגף ישראל וינסו. שמואל א' ד', י'] ואַפְּכוּ והוא לשון דמחזרו לאחוריהן ומערקין [אחי"ה כ"ה בדפ"רוכ"י ב"ר, אבל בדפוסי' חדשי' מחזרי תיכין. נראה מזה שיד הסופרים חלתה בערך שלנו ובאמת בכ"י ר"ו ול"ד כ"ה נוסח הערך תרג' ויגגף ישראל וינוסו (שמואל א' ד', י') ואפכו. ושורש אֲפַךְ כמו הָפַךְ בל"מ ונמצא כמה פעמים במשנה ובגמ' לדוגמ': כלאי' פ"ב מ"ג לא יאמר אזרע ואח"כ אוסף אלא הופך ואח"כ זורע. ושם מ"ד לא יאמר אטע ואח"כ אוסף אלא הופך ואח"כ נוטע. (עיי"ע פך ב' ור"ב שם). תרומו' פ"ט, מ"א שוגג יופך . . . מזיד יופך. ותוספתא ספ"א דשביעי': ובשביעית יופך. ובתוספתא ספ"א דכלאים: לא יזרע עד שיופך. וכן נמצא בבנין פֵּעַל ואַפְעֵל בטעם שוה לדוגמא: שבת ל"א. אפיך ליה, יבמות ס"ג. אפיך לה. ושם: אנא הוא דקא אפיכנא לה, תעני' כ"ה. ניחא לך דאפכיה לעלמא מרישא. גיטי' ס"ז: כל דאמינא מיפך אפכי. כתובו' ס"ו. חולי' ק"א: וכרית' ג'. איפך, חולין שם למאי דאפיכן, שבועות מ"א. מיפך שבועה . . . בדאורייתא לא מפכינן שבועה בדרבנן מפכינן עיי' על הענין זה בפחד יצחק ע' גלגול שבועה. גיטי' ס"ט: ונפכיה, מנחו' כ"ה: ומי מצית אפכת ליה. ירו' כלאי' פ"ט דל"ב ע"ג אתאמר ליה אפיך אפיך. ירו' שביעית פ"ט הל"א דל"ח ע"ד מה אפכה לה (ובדפ' זיטאמי' גי' אפכן) פתילה גבי ביצה, ובירו' ביצ' פ"א הל"א ד"ס. מה אפכן לה פתילה גבי ביצה. ירו' תרומו' פ"ח דמ"ו. מה אפך לן מצות גבי ניקורין. ובע' פך ב' גרס רבינו בע"ז ל"א: וכיון דקא אפכי כוליה עלמא מירתת אמר השתא אתו ומדרכו לי [כ"ה לפי גי' כ"י ל"ד, ובכ"י ו"ו ומדכרו צ"ל ומדרכו וכ"ה בדפ' וויניצי' רצ"א, ובדפ"ר בט"ס ומרבו לי (עיי' עוד ע' אֲרַב) ובדפ' חדשים ובכ"י ב"ר מרכולי !]. ופי' אפכי חוזרים ושבים כלומ' מצויים בדרך ופי' מַדְרְכוּ בל"ס אַדְרֵךְ רָדַף ודלוק אחר איש. ובנוסח' הש"ס אי' השתא אי חזו לי' מפסדו לי'. ובכ"י ק"ט חסרה המלה בטעות המעתיק].

*__אִיפְּכָא__ (das Umgekehrte, Gegentheil) ר"ה כ'. מתני איפכא. שבועו' מ"ט: איפכא שמעינן. חולי' כ': אדרבא איפכא מסתברא. בכורו' ה'. אנן איפכא מתנינן לה.

אַפָּכֵי (= אַפּוֹכֵי בל"י ἀποχή בל"ר apocha Quittung, Urkunde der bezahlten (Forderung בב"ר פמ"ב ויהי בימי אמרפל: ויהי כאשר נלכדה ירושלם (ירמיה ל"ח, כ"ח) א"ל עוד היא שמחה שבו ביום נטלו ישראל אפכי [במד' אופכי וצ"ל אפוכי כאי' בויק"ר] על עונותיהם דאמר רב שמואל בר נחמני אפכי גדולה נטלו ישראל על עונותיהם ביום שחרב בית המקדש [שנא'] תם עונך בת ציון (איכי ד', כ"ב) וכל זה הענין במגילי איכ' בפסק' תם עונך. ובויק"ר ויהי ביום השמיני בסמוך ולזקני ישראל. [אחי"ה והוא פי"א וחסר בדפוסי הערוך וז"ל המדרש שם: ויהי כאשר נלכדה ירושלם א"ל אף היא אינו צרה שבו ביום נטלו ישראל איפופסין על עונותיהן דאמר רב שמואל בר רב נחמן איפופסין שלמה נטלו ישראל על עונתיהן ביום שחרב ביה"מ הה"ד תם עונך בת ציון. ובילק' תהלי' מזמ' מ"א רמז תש"מ אי' איפופין וצ"ל איפוכין=איפוכי וכ"ה באמת במד' איכ"ר פ' תם וכ"ה במד"ר פי"ג אפוכי שלימה. ובמ' רות ר' פ' ושם האיש אופכין שלימה וצ"ל אפוכין]. ובויק"ר וכי ימוך אחיך בפ' אשרי משכיל אל דל (פל"ד) א"ר לוי בשם רב חמא ב"ר חנינא אמר כ"ב פעמים כתוב כאן (בתהלי' מ"א) אשרי ומכלן לא נטל אפכי [לפנינו אפוכי] אלא זה בלבד ומה אפכי נטל אשרי משכיל אל דל ביום רעה ימלטהו ה', ואין לך יום רעה אלא יום דינה של גיהנם [חסר בויק"ר אבל בילי' תהלי' שם אי' אין לך יום רעה כיום המיתה יום יציאת הנפש . . .] שנאמר והסר כעס מלבך והעבר רעה מבשרך (קהלת י"א, י'), ואומר

אשרי שומרי משפט עושי צדקה בכל עת (תהלי' ק"ו ג'). פי' בל"י קורין להנחה אפכי כלומ' מוחה להם עונותיהם. (א"ב פי' בל"י ודומי' שמר פרעון כמו שובר).

אֲפָכְיוֹת (הריבוי מע' הקודם Quittungen) בילמדנו פר' ציצית (בתנחו' ל"י אבל אי' במדב"ר ספ"י) [משל] לבעל הבית שהיה שוקל בארנוניות וכותב אפכיות א"ל אביו הזהר באפכיות האלו שכל חייך נתונין בתוכן כך א"ל הקב"ה לישראל הזהרו במצות האלו שהן חייכם שנא' (דברי' ל"ב, מ"ז) כי לא דבר רק הוא מכם כי הוא חייכם ענין ספר זכרונות. (א"ב גם זה מענין הקודם). [אחי"ה בתנחו' ס"פ שלח לך דרע"ב אי' במ"ס וכותב אנפריות . . . זהיר באנפריות וחיא ל"י ἀναφορά עיי"ע אנפרות. ושיער רבינו שמלת אפכיות היא ספר זכרונות מדרוש של וזכרתם האמור במדר' שם עיי' שם].

☞ אֲפוּכֵי (בל"י ἐποχή das Zurückhalten der Geisseln) מדר' איכ' (ג', י"ג) בני אשפתו בני אומירי [Geissel ὅμηρος] בני אפוכי פי' בל"י מסגר ולכידה וטעם המלה אנשים חשובים שבוים נעצרים בבית כלא עיי"ע אמריי [אמר ז']. [אחי"ה לפנינו אי' בני אופיכייה, וברי' אסת"ר אי' כמ"ס אוכייפי ופי' מרוצצין בארכוף! ועיי"ע ארכוף ששם תמצאנו ושם אדבר בו].

אָפֵל (מל"מ spätzeitig) הא בחרפי הא באפלי בר"נ דתעניות (ג':) בַּאֲפִלָּתָא דהוו בניסן בפ"ק דר"ה בגמ' דאחד באלול (ח':). [אחי"ה ועיי' ספרי על העתקה פרסי' של ריב"י מאווס צד של"א. ור' יונה ן' גנאח בספרו כתאב אלאסול צד ס"ד (כהוצ' החכם הגדול נייבויער). פי' אפילות של מקרא ג"כ בל' המשנה וכתב עישר צ"ל עשה הבכור הותר האפל وفى תלמוד בחרפאתא דהויין מאדר באפלאתא דהויין מניסן ע"כ והנוסח הזה קרוב לגי' כ"י ב' הובא בד"ס ר"ה צה ז'. וכנ"ה בר"ה ירו' רפ"ג דמ"ז: הבכירות . . . האפילות. מ"ק ו'. בכיר . . אפיל. ירו' תענית פ"א דס"ד. הבכירה . . . והאפילה. קהל"ר י"א, ו' וב"ר רפס"א אם זרעת בבכיר זרע באפיל, שאי אתה יודע איזהו מכשיר אם של אפיל אם של בכיר. מ"ק ו': אפלא משוי ליה חרפא. ירו' שביעי' רפ"ה דל"ה ע"ד פעמים שהשנים מַאֲפִילוֹת. ב"ר פצ"ט בית אל שהיא מַאֲפֶלֶת. ובמדב"ר רפ"א דורש ארץ מאפליה (ירמיה ב', ל"א) אין מאפליה אלא הלקשה].

☞ אֲפִילוּ (נתקצר מן אף ומן אילו wenn auch, obschon) תרג' אף בל נטעו (ישעי' מ', כ"ד) אפילו יפשון ומלה זו מורגלת בלי' תלמוד ומורכבת מן אף אלו. [אחי"ה דרך משל ר"ה כ"ה. אתם אפילו שוגגים אתם אפילו מזידים אתם אפילו מוטעין ועיי' עוד ברכות ט'. י'. י': נ'. נ"ד: נ"ח. שבת קי"ט: פסחים פ"ז: יומ' ל"ח: יבמ' ס"ג. כתובות ק"ה: קי"א. קדושי' ל': מ': פ': יומא ל"ח: ר"ה כ"ה: תענית ח': ב"ק צ"ב. ב"ב צ"א. קי"ט: סנהדרי' ל"ז. נ"ט. צ"ב: קי"ז. ק"ח. ע"ז ד'. י"ט: נדה ל"א. ל"ח: חולי' ס': מנחו' צ"ט: אפילו כמאן דאמר ירו' פסחים פ"ט ל"ו ע"ד ועוד רבים. ירו' גיטי' פ"ט ד"נ ע"ג ולית בר נש אמר אפילו אלא דו מודה על קדמייתא. שהש"ר בסוף אפי' להחריב ט"ס ועיי"ע אַפֶּלְיוֹן].

אֶפֶּלְיוֹן (בל"י πυλών, πυλεών Vorsal, Vorzimmer) נכנס לאפליון [לפנינו בברכ' אנפילון עיי"ע. בד"ס ברכו' דע"ד גי' מוטע' לבית מרחק] נכנסו אחריו בפ' היה קורא בגמ' כשמת טבי עבדו (ברכו' ט"ז:). פי' חדר לפנים מטרקלין כמו (ישעיה ל"ב, י"ד) עופל ובחן, ויבא אל העפל (מלכי' ב', ה' כ"ד). [אחי"ה פי' בל"י עזרה וחצר ודברי ר"ב בע' הבא שייכים לע' זה].

אַפְּלְיוֹן (Untergang ἀπώλεια בל"י אבדון) בריש ילמדנו (בתנחו' ל"י) כשהקב"ה רואה בתי ע"ז יושבין שלוין וביתו שמם ועשוי דייש לערלים ולשועלים שנא' (איכה ה', י"ח) שועלים הלכו בו אותה שעה מסתכל אפוליון [כ"ה גי' אמיתי' וכ"ה בעה"ק] של עולם והוא מזדעזע שנא' (תהלי' ק"ד, ל"ב) המביט לארץ ותרעד. (א"ב בל"י עזרה וחצר). [אחי"ה דבריו שייכים לע' הקודם. אפוליון בל"י כליון והשחתה. וכן שיעור המאמר שהש"ר ד"ה ברח ובשעת שאו"ה אוכלין ושותין וכ' אותה שעה חושב הקב"ה אפי' [צ"ל אפוליא=אפוליון] להחריב לעולמו וכ' ועיי"ע הבא].

*אֲפֵילוֹן (בל"י גער ἀπειλέω והבינוני ἀπειλῶν drohend) ירו' ברכו' פ"ט די"ג ע"ג בשעה שהקב"ה מביט בבתי תיטריות ובתי קרקסיאות יושבות במח ושאנן ושלוה ובית מקדשו חרב הוא אפילון לעולמו להחריבו. פי' בל"י גוער (עיי' אהבת ציון למהרז"ף שם ומפרש בעל מאיר נתיב בהוצאות ירו' דפ' מגנצא דף ל"ו. טעה בזה). ובשו"ט מזמ' י"ח פס' ח' אי' בשעה שהקב"ה מביט בעולמו ורואה בתי טרטיסאות (צ"ל טרטיראות) וכ' ובה"מ חרב ובניו מצער מחרה אפו בעולמו להחריבו. ובילק' שמואל ב' כ"ב רמז קנ"ח אי' (חרם) [צ"ל חרה] אפו בעולמו להחריבו. ונראה בעליל כי זה תמורתו קודש תחת מלה יוני' הנ"ל. והחכ' בוקסטארף הפלא לטעות להשותה עם מלת פפליון עיי"ע.

אֲפַּלְיוֹן (Mantel, pallium, fallium πάλλιον) ומעפורת בפ' כל כתבי בגמ' די"ח כלי' [שבת ק"כ. ירו' שבת פט"ז הל"ה דט"ו ע"ד ושם אי' פיליון וכ"ה בכ"י מ' ; ובדפוסים בבבלי אפיליות, ובדפוסי' שונצינו ווינ' זקרק' אפיליון ובכ"י ע' ובכ"י א"פ וכ"ה בבה"ג וברש"י אפליון עיי' ד"ס שב' קליו :]. פי' (אוס'. צ"ל כמו בדפ' אמש' מסוה.) (א"ב פי' בל"ר פליון מעיל ומעטה עיי"ע פליום). [אחי"ה ולדעתי ג"כ שמחו' פי"ב התירו תכלת מאפלוני צ"ל מאפליוני Mantel. ומעפורת הוא ל"ס מעפרא וכה העתיק' הפשיט' אדרת (מלכי' א', י"ט, י"ג, י"ט; מלכי' ב' ב', ח', י"ג, י"ד). בכ"י ו"ו, ל"ד ובדפ' אמ' ערך שלנו הוא ערך בפני עצמו ונכון הוא. ולא כבשאר דפוסי הערוך ששם במעות נכלל בע' הקודם לזה].

אֲפִּלְיוֹן (= פַּלְיוֹם, פִּלְיוֹם πιλίον, pileus, pileum (kleiner Hut, Filzhut) בפכ"ם בכלי' (מ"א) ואפיליון של ראש עיי"ע פליום כי היא ג"י אמיתית). [אחי"ה בכלי' אי' והפיליון וזה הנכון שאות ה' היא ה' הידיעה וגי' רבינו פליום לפי ג"י כ"י ו"ו, ה"ב, ב"ר ודפ"ר, והיא היא המלה שרשמנו].

*אִיפוּלִין (בל"י אוֹפֶּסְט Kernobst, ורי"ש ולמ"ד מתחלפות) תוספתא דתרומות רפ"ב כל מין אופילין ואגוזים ושקדים ורמונים אחד תורמין ומעשרין מזה על זה. פי' אופילין בכ"י איפולין (בהוצ' צוק"מ כ"ז) והוא כמו אֳפוּרִין בל"י מיני פירות שיש להם חרצן קשה כגון אגוזים ושקדים וכדומה וגם י"ל לקיים הגי' בו' אחר א' ואז תהיה אופילין כמו אופירין בל"י ὀπώρα Baumfrüchte פירות עץ. עיי"ע אפוריא.

*אֲפוּלִים (בל"ם פוֹל ובל"ע פוּל Erbsen, Bohnen) תוספתא דתרומו' ספ"י אין מערבין תרומ' תבואה וקטנית כאחד אבל מערבין שומשמין באפולים בעדשים וכ' פי' כמו פול בל"ם שמואל ב', י"ז, כ"ח; יחזק' ד', ט' ומאחר של' ון' מתחלפות נגזר ממנו גם אפונין עיי"ע.

*אֲפוּלְיָא (Stadt in Italien, Apulia) תרג' מאיי כתים (יחזק' כ"ז ו') ממדינת אפוליא והוא חלק מארץ איטליא עיי' ע"מ קע"ט ורבינו גרס איטליא עיי"ע. ובהשמטת א' כתוב פוליא עיי' מד' תהלי' ט' וכן היום נקרא Puglia בל' איט'.

אַפְלַיִית (בל"י φλυάσσω, φλουάσσω Possen treiben) א"ל למה אפליית בי [בצ"ל ובדפוסי' נשמט] א"ל לא אפליית בך בירור' בפ' ג' שאכלו (פ"ז הל"ב ד"א: ועיי' ירו' נזיר פ"ה הל"ה דנ"ד :) ובב"ר פצ"ב (לפנינו אי' פ"צ) וירא יעקב כי יש שבר במצרים. פי' ענין שחוק וליעוג. [אחי"ה והמלה יוני' אשר רשמנו נ"ל ג"כ למצא בהך של ב"ר ספל"ח מה אתה מפלא בי וכן דרש בע"ז מ"ד. מפלצות (מ"א ט"ו, י"ג, ד"ה ב' ט"ו, ט"ז) מפליא ליצנות ועיי"ע פלא. ב' ותוספות ע"ז שם].

*אפלטור ט"ס תחת אמפרטור עי"ש.

☞ אפליקתא [צ"ל אֲפִּיקְלְתָא] = ποικιλτά (gewirktes, buntfärbiges Kleid) מדר' שה"ש פסקא גן נעול (ד', י"א) [ואלבישך רקמה] תרג' עקילס אפליקתא עיי"ע פליקט כי היא ג"י אמיתית). [אחי"ה במדרש אי' אפליקטא ובדפ' חדשי' אפלינתא, ובמד' שם פסק' נפת אי' איפליקת' וכולם צ"ל אפיקלתא. ובפסיקתא דויהי בשלח (רפ"ד:) אי' תרג' עקילס פילקטון צ"ל פיקלטון וכן גרס רבינו בעצמו בע' אפקליטון עי"ש ג"י הכ"י. והמלה יוני' נמצאה הרבה פעמים בהעתקת ע' זקנים. וגם היום נמצא בהעתקת עקילס, Aquila, רקמה (יחזק' כ"ז, כ"ד) מתורגם פיקיליא = ποικιλία וכן בספ' בן סירה ל"ח, ל"א; מ"ג, ל"א. ודעת ר"ב שהיא ל"י πλεκτός פי' נארג, ועיי' עוד ע' אפקלטורין, פליקט, פוקלטון].

*אֲפַלְסְמוֹן (= אפרסמון Balsam, למ"ד ורי"ש מתחלפות) מדר' איכ' פ' סורו טמא: שהיתה מביאה זפק של תרנגול וממלאה אותו אפלסמון ונותנת אותו בין עקיבה למנעלה. והמלה כמו אפרסמון עיי"ע.

*אֲפוּלְמוּטוּס (Kämpfer, Krieger πολεμιστής) תוספתא ב"ב פ"י גבאי או אפולמוסטום עיי"ע פולמטוס.

אֻפְּמָא (בל"ע פֻּם בל"ם פומא Mund, Oeffnung) והשואל לארובה וחלון של גג ובל"פ כוּן (Dach, Licht) ההוא דיקלא דהוה ליה לאביי [כ"ה בדפוסי הערו' החדשים וכ"ה בעירו' כ"י מ' (ד"ס קצ"ה.) ובע' דפ"ר אי' דהוה לבי רב ביבי, וכ"י ה"ב לר' ביבי בר אביי] דהוה סליק באיפומא בעירו' בפ' המוציא תפילין בגמ' דשרשיו (ק'.) ובס"פ י' יוחסין (קידוש' פ"א.) נפל זיהרא באיפומא [כ"ה בכ"י ו"ו, ל"ד ה"ב וכ"ה בע' זהר ב', ובדפוסי' סיהרא ובקידוש' נהורא]. ובפ' אלו טרפות בגמ' נפלה מן הגג (חולי' נ"א.) ההוא גדיא דהוה ליה לרבינא חזא חושלא [כ"ה בכ"י ועיי"ע חשל א' ובדפוסים ט"ס חולשא ובענין גירס' של ש"ס עיי"ע דגר ב' במו"ע]. מאיפומא נפל מאיגרא לארעא. פי' איפומא ארובה בתוך הבית פתוחה לגג והוא לול בל' קודש. פי' דיקלא דהוה סליק באיפומא היתה עולה אותה

תמרה על הגג ובגג היה לול ויוצאת מן הלול ויוצאת באויר הגג והיו עכשיו ענפיה בפחות מג' טפחים לגג אתא לקמיהו דרבה ור' יוסף ושרו ליה לישב עליו.

אפומטא ([צ"ל כס"א אֶמְפּוּטְמָא] בל"י ἔμφωτον פי' מראה Erhellendes מפעל ἐμφωτίζω ועניני חלון) בפסיקתא דויהי בשלח (פ"ו: ועיי' ילק' שמואל רמז קנ"ב) כיצד היו המים עשויין לישראל כחומה דרש ר' יוחנן כְּאילין קנקליא [בלשי' יוני' κιγκλίς ובל"ר cancelli עיי"ע קנקל א'] (ארקת) [וכ"ה בכ"י כרמולי אריקת וצ"ל כמו בילק' וע' דק ד' אודיקת] סרח בת אשר ואמרת תמן הוינא ולא הוון אלא כאילין אִפומטא. ס"א אמפוטמא פי' מראות. [אחי"ה גי' ס"א אי' רק בכ"י ו"ו וה"ב וכ"ה בילק', ובכ"י כרמולי אי' אמפומטא ואין ספק אצלי שצ"ל כגי' ס"א. והרב החכם מוהר"ר שלמה באבער, בפסדר"כ שם הע' קכ"א, העיר על גי' הילק' שלקחו מע' אמפומיות וצריך לתקן עפ"י נוסח אמיתי של כ"י ומערך שלנו לֶקח והוא ממש ס"א. לפיכך גם גזרת המלה אחרת היא. ונ"ל שהיא מלה יוני' שרשמנו שרבי יוחנן פי' קנקליא פי' שבכה כפולות היו החומות וסרח בת אשר ראתה אותן ואמרת שהיו כחלונות פשוטות. ועוד נ"ל לפרש בענין אחר כי לולי דברי רבינו הייתי אומר שמלת קנקליא היא ל"י κίγκλισις= Hin- und Her-bewegung) פי' תנועת הנה והנה ומלת אמפוטמא= אמפוטא (וכן צ"ל אפומטא שיש לתקן אמפוטא) בהפך: מוצק בלי תנועה בל"י ἔμφυτος, festgewurzelt, starr כלומ' לדעת ר"י המים אשר עומדים כחומה היו הולכים ונוזלים הנה והנה ולעדות סרח ב"א היו עומדים וקפאו במקום אחד. והמכילת' ט"ו, ח' פי' קפאו: כמין כלים של זכוכית. וזה ראיה לפי' של רבינו: מראות ונראה שדרש חֹמָה (חסר) כמלת חַמָה, ולפי' ראשון יש להעִיר ג"כ על מלת יוני' ἔμφασις, Abspiegelung].

אַפַּמֵיאַ (א Apamea בסוריא, וכ"ה בל"ס אַפַּמְיאַ, אַפַּאמְיאַ ב) Ἀπάμεια Apamea, Apamia בבבל על יד הטיגרים. ג)=פמים (Paneas אריסטון הביא בִכורים מאפמיא בסוף חלה (ד', י"א עיי' ע' אסיא ב', אספמיא ב'): — ובר"ג די' יוחסין (קידושי' ע"א:) לתתי [לתחתית] בדיגלת עד היפא אמר רב ספא בר שמואל [כן גי' אמיתית ובקדושי' בט"ס השמיטו שתי מלות פפא בר, ושם הגי' אמר רב שמואל ובלתי נכון הוא כי לשמואל אין לו לא כינוי רב ולא רבי עיי"ע אביי] עד אפמייא [בשני יודין להבדילו מאפמיא של סורית עיי' ע"מ ק"פ:] תתאי. תרתי אפמייא הויין [חדא עיליתא וחדא תתייתא חדא כשרה וחדא פסולה ובין חדא לחדא פרסה— כ"ה בקידו' ובע' חסר. ומצאתי סעד לדברי חז"ל בדברי שטעפאנוס ביצאנטינום בע' אפמייא] [1]— תרג' ירו' שפם (במדבר ל"ד, י"א) אפמיאה (Paneas) וירד הגבול משפם [תרג'] ויחות תחומה מאפמיאה. [אחי"ה דע שתרג' ירו' א' כתב אפמיאה ות"י ב' אפמים ובשינוי זה ג"כ בש"ס ובמדרש שנזכרים בהם ז' יַמִים שמקיפין את א"י שבילק' תהלי' מזמור כ"ד אי' ימה של פמאים ובתמורתו בירו' כתובות פי"ב הל"ג ימא דאיפמייא, ובירו' כלאים פ"ט הל"ה ימא דאפמיא ובמד' שו"ט כ"ד ימא דאספמייא, ובב"ב ע"ד: ים אספמיא וצ"ל אפמיא (עיי"ע אספמיא ב'.) ואפמים או פמיאס (או פניים עיי"ע) היה מקום מבוע מי ירדן כנראה מבכורות נ"ה. ירדן יוצא ממערת פמיים וכ' וזה ג"כ דעת בן מתתיהו [2], אייזעביאום [3] ופליניאוס [4], ולזה מסכמת העתקת תר"י א' לבמדי' ל"ד, י"א, שמגביל צפונית של א"י והוא שפם בתחומה של אפמיאה. וז"ל ויחות תחומא מן אפמיאה לדפני מן מדנח לעינוותא ויחות תחומא למערת פניאס וממערת פניאס יחות תחומא לטור תלגא . . . ודפני שנזכר כאן קשה להולמו שאין לומר שהיא רבלה בחמת אשר העתקה דפני (עיי' למלכי' ב' כ"ה, כ"א; ירמי' ל"ט, ה'; נ"ב, ט'), אבל י"ל שהיתה ג"כ רבלה אצל פניאס (עיי' מהרי"ש דאם הייל. לאנד צד ט', שמ"ט). ומצאתי ראיה שדפני אחד מונח אצל פניאס בדברי בן מתתיהו שכתב במלחמות ד', א', א' שֶׁיַם סעמאכאניטים (והוא מי מרום שנקרא ג"כ ים פמיים, פניים, בניים עיי' מהרי"ש שם צד כ"ה) נמשך עד מקום דפני [5] לקרוב מקור מי ירדן. ועל פי הדברים והאמת האלה יש לתקן דברי הגאון שי"ר בע"מ ק"פ. שסבר שפם = אפמיא היא אפמיא סורית. בתמיה!].

☞ אֶפִּימֵילְיָה (בל"י ἐπιμηλίς Apfelmispel) ירו' דנדרי' פ' הנודר מן הירק (פ"ז, הל"א ד"מ:) מהו שיהא מותר במיני אפימיליה כגון נבעה ומסרולה ופילוליה [וקלוקסי'] לא יכלתי

---

[1]) עיי' מאננערט גיאגרפיא כרך ה' ח"ב צד רס"ז, ועיי' עוד פתלימיאוס ה', י"ח ועיי' עוד ע' אספמיא ב'. [2]) במלחמו' א, כ"א, ג'. [3]) Hist. Ecl. 7, 17. [4]) ה', ט"ו ועיי' עוד בקדמוניות לבן מתתיהו י"ז, ח'. [5]) והחכם ראבינזאהן פליסטינא ח"ג תרי"ח הגיה בדברי בן מתתיהו במקום . . Δάφνης μέχρι הנוסח Δάνης ולא הוכרחנו לזה אע"פ שגם רז"ל אמרו בכורו' נ"ה. למה נקרא שמו ירדן שיורד מדן ע"כ, וזה רק מטעם לשון נופל על לשון.

לפרש מלות אלו). [אחי"ה ובלי ספק משובשים בכתיבתם ואני בא לפרשם אפימליה כבר בארנו והוא בל"י מה שהעתקנו בל"אש Mispel וכ"ה מסרולה שצ"ל מספולה=μέσπιλον Mispel; ותחת נבעה צ"ל נענע או נניא (עיי' ערכם) Münze; ופילוליה היא בל"י φυλλεῖον = Laubwerk von Gewächsen z. B. Zugabe von Raute, Münze; וקלוקסיא κολλοκασία die essbare Wurzel der ägyp. Bohne עיי"ע קלקס, וע' קרקס א' וכולם מיני נטע ועשבים הם. ואולי י"ל שמלת נבעה היא ל"ע نبع ופילוליה ל"ע فلول אבל הם שמות מיני עצים ולא נטעים].

☞ אִיפּוּמְנֵימַא (ὑπόμνημα Denk- Anklage-schrift) דב"ר פ' ואתחנן (פ"ב) הרי איפומנימה שלו נקרית פי' בל"י ספר זכרון וגזר דבר). [אחי"ה ועוד שם ובילי' לך לך רמז ע"ז אי' הרי איפומנימא שלו נקרין וצ"ל איפומנימא. והקבוץ א י פ ו מ נ י מ א ט א = ὑπομνήματα והמלה הזו אי' בש"ר רפכ"ח בט"ס משל למלך שביקש לעשות א ו פ י מ ט ט א ט א חוץ מדעתו של אפרכוס וכ' ונ"ל שט' ראשונה נשתבשת משתי אותיות נ"י, וט' שני' מאות מ' ורימ"ז סבר (במ"ר ח"א, ק"ע) שהיא אפיטגמאטא ἐπιτάγματα = Verordnungen פי' צוויים. ודוחק הוא].

אֶפֻנְדָּה (פי' אבנט, ובל"ר funda ובל"י אמצעי φοῦνδα Gurt, Geldbeutel ובל"ע فوطه ובל"פ بند) בפ' הרואה (ברכות ס"ב:) לא יכנס אדם להר הבית [לא] במקלו [שבידו ולא] במנעלו [שברגלו ולא במעות הצרורים לו בסדינו] ובאפונדתו [וכ"ה בב"נ ובכ"י פ' ולפנינו אי' בפונדתו. ועיי"ע פנדה, ראה ד"ס ברכ' קפ"ג]. פי' כלי שהוא חלוק קטן ויש בו הרבה מקומות תפורים ונותנין שם דבר המאורע להם, וראיה בשבת בפ' המצניע (שבת צ"ב. במשנה ובגמ' שם צ"ב:) בין אפונדתו לחלוקו [לפנינו אי' בפונדתו אבל בירו' שבת באפונדתו. וכ"ה במשניות נאפולי, פיזרו ובריי"ף ובראב"ש וברע"ב וכ"ה בכ"י מ' עיי' ד"ס שב' קפ"ג, וכן בע' פנדה ושם יותר נכון פי' רבינו בלע"ז פונד"א והוא לאי"ט fonda Geldbeutel,]. ויש ששונים פונדתו והוא מפו' בע' פ"ה. [אחי"ה ובאל"ף נמצאה עוד המלה בירו' ברכו' פ"ט די"ד ע"ג אפונדתו עליו מבחוץ. ירו' שבת פ"י רהל"ג די"ב ע"ג כמין צלוחית קטנה היה לו באפונדתו ובמד"ר ספ"ד כמין צלוחית קטנה היה תולה באפונדתו, מפני שהיה חגור מתניו בזינו [zona ,ζώνη Gurt]. ירו' ר"ה פ"ב דנ"ז ע"ד הרי מאתים זוז קשורים באפונדתו. ירו' ב"מ פ"ג ד"ט: נתנן באפונדתו. ובהשאילה בתנחו' תזריע סי' ג' דר"ג: מעשה נסים עשה הקב"ה עם התינוק כיצד האפונדיה שהיא מלאה ופיה למטה מה שיש בתוכה מתפזרין אבל האשה הזאת אפונדיה שלה למטה והקב"ה משמר את הולד].

*אַפַּנְטֵי עיי"ע אפנתי ועיי"ע הבא.

*אַפַּנְטֵיסוֹן (ἀπάντησον gehe entgegen, begegne והוא הציווי מפעל ἀπαντάω) פסיקת' רבתי ותאמר ציון דרש קדמה פניו (תהלי' י"ז, י"ג): אינו שלנו להזדווג אליה אלא את אפנטיסון לה. כלומ' אין בידינו לצאת לקראתה אבל אתה מקדים וצא לה עיי' רימ"ז בט"ר א', כ"ו.

☞ אֶפַּנְטוּר (בל"י ורו' πάνθηρ, panthera וממנו pantherinus = Jaspis, Pantherstein (lapis) תרג' על פסוק ידיו גלילי זהב (שה"ש ה', י"ד) בנימין גליף על אפנטור [עיי"ע פנתר] פי' פנטר בל"י ורומי' אבן טובה מלאה חברבורות כעור נמר הנקרא פנטירא). [אחי"ה וכן נקרא אבן ישפה=ἴασπις וכן תרגמו אונקלס שמות כ"ח, כ'; ל"ט, י"ג ותרג' ליחזק' כ"ח, י"ג].

*אוֹפְנָא ([=אֶפוּנָא=ἐπώνιον Zugabe an den Kauf) בירו' דמאי פ"ו דכ"ה: אמר ליה [צ"ל אמרו ליה ר"ל רבנין לר"א] אופנא לית לון אופנא לית לסתמא. ופי' המהרז"ף באהבת ציון דכ"ח: אופנא מלה יוני' ופתרונה הוספת חנם על המקח א"ת שהמעשרות שלהן בתורת אופנא אנן לא סבירא לן דמן הסתם אינו נותן לו אופנא ולא שייך אופנא אא"כ מפרש שנותן לו אופנא. ואפשר דצ"ל לית לן אופנא לסתמא. וכעין זה פי' הגאון במ"ע שלו חלק ט"ו, שצ"ה. וזה נ"ל ברה כחמה.

*אוֹפְנְיָה (בל"ר opinio Meinung, Ansicht,) ילק' יהושע ב' רמז ז' בשם מד' רות"ר מהו חרש (יהושע ב', א') . . . ר"ש אומר חרש כמשמעו א"ל עשו עצמכם חרשים אתם עומדים על אופניה שלהם. ובמדר' רות פ"ב בטעות על אופניים; או י"ל שהוא קבוץ מיחיד אופניה פי' בל"ר דעת וסברה וכן בסמוך במד' שם רשב"י חרש כמשמעו א"ל עשו עצמכם חרשין ואתם עומדים על ר ז י ה ן עיי' רש"י ורד"ק ליהושע שם. ובעל מ"כ פי' מנהגם וענינם. וגוזר המלה מל' אופן!

☞ אֹפַנִּים (Räder פי' גלגלים ושם כנוי למלאכים כנראה מיחזק' א' ט"ו. מלש' צינד upâmô פי' עליון der. Höchste והוא כינוי למלאכים עיי' יוסטי צינדליקס. ס"ג) ושרפים ומלאכי שרת [1]

[1]) ובענין המושג עיי' ספרנו על המלאכים והשדים צד י"ח.

בר"ה בסוף פ' אין מכירין אותו (כ"ד:). [אחי"ה בחגיגה י"ג: והנה אופן אחד בארץ (יחזקאל א', ט"ו).. מלאך אחד שהוא עומד בארץ וראשו מגיע אצל החיות במתניתין תנא סנדלפון שמו הגבוה מחבירו וכ' (עיי' ע' סנדלפון) נראה שכיון על מלת פרסי' שרשמנו שטעמה עליון וגבוה וכינוי למלאכים פרסיים. ולזה מסכים שבערבות (והוא רקיע שביעי ועליון מכולם) שם אופנים ושרפים וחיות הקודש ומ"ש (חגיגה י"ב:) (וזה ג"כ דעה פרסית כשהוכחנו במ"א.) [1]), ובכ"י מ' חגיגה אי' ושם שרפים ואופנים, וכן הסדר בזמר אֵל אדון. וזמר האופנים אחר קק"ק הובא בירו' ברכו' פ"ה ד"ט ע"ג בטיטיי אישתתק באוֹפַנַּיָּה וכ' פי' נשתתק אחר קדוש דיוצר אצל והאופנים].

אֶפְנִין (בל"ע فن Kichererbse או תהיה כמו אפולין עיי"ע) בפאה בפ' מלבנות (פ"ג, מ"ג) וכן באפונין וכן בכרם. ובכלאי' בפ' ערוגי' (פ"ג, מ"ב) אפונין השופין מין זרעים, אפונין הגמלונין מין ירק [וכ"ה בכ"י מ' ובמשניו' דפ' נאפולי וברי"ש וכ"ה בירו' כלאי' פ"ג דכ"ח ע"ג ובשביעי' פ"ב, מ"ח, אבל בדפ' האחרונים בכלאים: הגמלנים], ובשביעית פ"ב (מ"ח) ר' שמעון אומר אפונין הגמלונין כיוצא בהן, ובשבת בפ' נוטל אדם (קמ"ג.) שיער של אפונין ושל עדשין [כ"ה ג"כ בכ"י מ' ובכ"י א"פ ובמשניות נאפ' ופיז' ובירוש', ולפנינו בשב' בדפ' ושער עדשים]. ובפ"ק דט"י (פ"א, מ"ה) ר' יהודה אומר אף אפונין לבנים טמאין בטבול יום. פי' אפונים בלע"ז צִיצֵירִי [בלאי"ט cicérchia בל"ר Kichererbsen, Zisererbsen, ciceres ובדפ"ר בט"ס ציצי] ובלש"ע אַלְחִמַּץ [الحمص]. פי' הגמלונין גדולים, שופין קטנים. וי"מ שופין [כ"ה בכ"י ו"ו, ובדפוסי' חסר] חלקים. [אחי"ה וכן פי' הרמב"ם לכלאי': אפונים השופי' הם הזרעים החלקים והאפוני' הגמלנים הם הגסים, וכן פי' רע"ב ועוד פי' השופים קטנים. ותמה אני שלא העלו זכרון רבינו שמקדים בפירוש הזה, וקשה ג"כ על התי"ט שהזכיר לפיא' פי' הרמב"ם ושתק מפי' ר"נ — ועוד נמצאה המלה בירו' פיאה פ"ז ד"כ: מעשה באחד שזרע סאה של אפונים. ושם פ"ח ד"כ ע"ד אפונין חיין, וירו' עירו' פ"ג ד"כ ע"ד אפונים חיים. ירו' תרומ' פ"ב דמ"א ע"ג איזהו תבשיל שהוא מצטמק ויפה לו כרוב ואפונין, ובירו' שבת פ"ג ד"ה ע"ד אי' כגון אכרוב ואפונים. ירו' נזיר פ"ז הל"ב דנ"ו: עגל כאפון. ירו' ע"ז פ"ג דמ"ג. בעל ראש גויה היה וכאפון היה, ובירו' שבת פ"ט די"א ע"ד בט"ס ונאפון היה וצ"ל וכאפון היה (וכ"כ בחי' רמב"ן פ"ג: ובראב"ן סי' רפ"ח). ירו' יומא פ"ו הל"ג דמ"ג ע"נ משמת שה"צ ניטלה ברכה משתי הלחם ומלה"פ והיה נופל לכל אחד ואחד מהן עד כאפון, הצנועים היו מושכין את ידיהם והגרגרי' היו פושטין את ידיהן מעשה בכהן א' בציפורין שנטל חלקו וחלק חבירו והוא היה נקרא בן האפון [כ"ה לגי' האמי' בדפ' זיטאמיר ובדפוסי וויני' בט"ס בן חאפון] עד היום הוא שדוד אמר אלהי פלטני מיד רשע מכף מעול וחומץ. ודע שנשתנה גי' הבבלי ביומא ל"ט. שכתוב שם משה"צ.. מכאן ואילך נשתלחה מארה בעומר ובשתי הלחם ובלה"פ וכל כהן מגיעו כפול [בכ"י מ' אי' שמגיעו כפול עיין רש"י לקידושי' נ"ג. ור"ס ליומ' נ"ג:] הצנועין מושכין את ידיהן ... ומעשה באחד שנטל חלקו וחלק חבירו והיו קורין אותו בן חמצן עד יום מותו אמר רבה בר שילא מאי קרא [קראה] אלהי פלטני מיד רשע מכף מעול וחומץ עכ"ל. הרי שתחת כאפון של ירו' אי' בבבלי כְּפוּל ותחת בן האפון: בן חמצן ולפי' של רבינו נתן שאפון בל"ע חִמַּץ (וידוע שכל שם בערבי בנון בסוף ולפי זה חִמָּצָן) מה טוב ומה נעים מה שמכנהו בן חמצן כלומר בן אפון, ושם לענ הוא כמו בעל הפול כינוי של ישמעאל בן פיאבי עיי' ע' בעל פול. אבל לא אכחד תחת לשוני שאם גם לפי פי' זה שפיר שייך בבבלי על מאמר והיו קורין אותו בן חמצן סעד מקרא מכף מעול וחומץ שלשון נופל על לשון היא, ר"ל בן פול בל"ע בן חמצן ועוד מלי חמסן וגזלן (עיי' רש"י ליומ' וקדושין). אבל היאך שייך הקרא בירוש' על הך והוא היה נקרא בן האפון? אשר על כן דעתי נוטה שגם בירו' יש לשון נופל על לשון בין אפון ובין בן האפון, שראשון הוראתה פול, והשני בל"ע افين איש משחית ועל זה שפיר הביא ראיה על מה שנקרא בן האפון מקרא.. מכף מעול וחומץ, ולולי מיסתפינא הייתי אומר שצ"ל בירו' היה נקרא בן האפון ואית דאמרי בן חמצן ועל זה מביא ראיה מהפסוק ... מכף מעול וחומץ. — ולענין פי' המלה אפון כבר רשמתי מלה ערבי' فن = פום ון' ומ' מתחלפות או י"ל שהיא כמו פול ון' ול' מתחלפות כנראה מהך ציון של ירו' ובבלי יומא, ובאמת תחת אפונין בשבת קמ"ג. אי' בכ"י עפונין ובגליון פולין וכ"ה בד' שונצ' ובמאירי ובראי"ש עיי' ד"ס שם דק"ע העי' נ', וצ'. ודי בזה].

[1]) עיי' מאמרנו במ"ע דמ"ג חכ"א, תקס"ת.

אֲפוּנָם (בל״פ ابنوس آونوس Gattung wohl-schmeckender Fische) שם דג טהור עיי׳ ע׳ אקונס). [אחי״ה נקרא כן בל״פ מין דג טוב למאכל].

אֲפַנְקְרִיסִין (או מל״פ پنك ريزه kleine Datteln או יותר קרוב שמשובשת המלה או מן אפרסיקין = פרסיקין = فرسك בלש״י τὸ Περσικόν Pfirsich או מן קפריסין Kappern) בירוש׳ בר״פ כירה (פ״ג הל״א ד״ה ע״ד) הביאו לפנינו בצים קטנים כחוזררין [כ״ה על נכון כ״י ודפ״ר פיז׳, וויני׳ וירו׳ אבל בדפ׳ אמש׳ ופר׳ כחוזרדים וט״ס הוא עיי״ע חזוּר והוא ל״ס חזורא תפוח = עזרד וכ״ה בבלי שבת ל״ח. כעוזרדין אבל מן וטעמן וכ׳ חסר] וטעמן יפה כאפנקריסין. ס״א פנקריסין. [אחי״ה וכ״ה בירו׳, ועיי׳ ע׳ פנקרס, ורבינו לא פי׳. ונ״ל שהיא מלה פרסי׳ מצורף מן פנק = פרי תמרים; ורים, ריסה פי׳ קטן, או י״ל רים = ريز wünschenswerth נחמד ונעים, ושיעורו הביאו לפנינו בצים קטנים כתפוחים וטעמן כתמרים קטנים או כפרי תמרים נעים. אבל מה שאחזה לי ועיני ראו ולא זר שמלת אפנקרסין ט״ס תחת אפרסיקין ומצאתי און לי וראיה מופתית מירוש׳ עצמו שבירו׳ פיא׳ פ״ז הל״ג ד״כ. א״ר יוחנן יפה סיפסוף שאכלנו בילדותינו מפרסקין שאכלנו בזקנותנו. ובירו׳ סוטה פ״ט הלכה י״ד דף כ״ד: תמורתו כתוב א״ר יונתן יפה שפשוף שאכלנו בנערותינו מפנקרסין שאכלנו בזקנותינו הרי עיניך רואות שתחת פנקרסין של סוטה כתוב פרסקין בפיא׳ ושיעורו: יפה ספסוף [= سفساف = kleine Körner] פי׳ בל״ע חרצנים קלים שאכלנו בנערותינו מאפרסקין Pfirsiche שאכלנו בזקנותינו. אבל מודה אני שבכל זאת לא נתקרר רוחי אחרי רואי שמלת פנקריסין נשנית מלבד בפיא׳ עוד פְּעָמִים בירו׳ והוא בירו׳ שבת פ״א הל״ד ד״ג ע״ג וירו׳ ע״ז פ״ב הל״ח דמ״א ע״ד התיבון הרי מוטליה ופנקריסים (ופנקריסין) וקובטיות וכ׳ ותחת זה אי׳ בבבלי ע״ז ל״ח: ובתוספ׳ דע״ז פ״ה הקפריסין והקפלוטות והמטליא וכ׳ והן הנה המקומות שהביא רבינו בע׳ פנקרס בשיבוש ציון קצת (עיי״ע). נראה מזה שתחת פנקריסין של ירו׳ אי׳ בבבלי קפריסין ועל זה נשענתי לתקן מעות שגם תחת פנקרסין של ירו׳ סוטה וגם תחת פרסקין של פיא׳ צ״ל קפריסין. וזה האחרון חביב ונ״ל שמלת אפנקרסין יש למחוק מערך מילין זרים ויש לתקוע כיתד במקום נאמן בע׳ קפריסין. ור״ד די פומים בצ״ד פי׳ אפנקריסין: כולו מזהב! ובלי ספק כיון על מלה יונית παγκρύσεος וזאת טעות גמורה ומי יוכל לספור שגיון לדוד חדלתי לספור כי אין מספר].

אֶפֶּנְתָּא (פי׳ בל״פ پيشين חלק העליון בפרט במנעל der obere, vordere Theil) בפ׳ כיצד מברכין בגמ׳ והוא אומר על המוגמר (ברכות מ״ג:) ת״ר ששה דברים גנאי לתלמידי חכמים וזה אחד מהן אל יצא במנעלים המטולאים ואמר מר זוטרא בטלאי ע״ג טלאי ולא אמרן אלא באפנתא [בגמ׳ אי׳ בפנתא וכ״ה בע׳ ארקתא א׳, ובע׳ פנתא, ובכ״י פ׳ אי׳ אפתא, ד״ס ברכ׳ דקט״ז:] אבל בגילדא [בל״ע جلد Leder] לית לן בה. ובפ״ק דתעניות בגמ׳ דסמך ואסורין במלאכה (תעני׳ י״ב:) אביי ורבא מעיילי [כי מסיימי] אפנתא. [בכ״י מ׳ אי׳ פנתאי וט״ס וצ״ל אפנתא וכ״ה בכ״י ב׳ וכ״ה בפי׳ רגמ״ה ובתוספ׳ וברי״ף וברא״ש ובאו״ז], ובר״ג דמצות חליצה (יבמו׳ ק״ב.) משום דהוה ליה אפנתא מעל. [כ״ה בכ״י ובע׳ פנתא דפ״ר, וכאן גרסו הדפוסי׳ מנעל וצ״ל מעל ועיי״ע ארקתא]. ס״א פנתא. ופי׳ אפנתא פנים של מנעל מלמעלה [כ״ה בכ״י ו״ו, ל״ד, ה״ב ודפ״ר, וויני׳]. גילדא הוא של מַטָּה ובלע״ז סול״א. [אחי״ה והוא בלאי״ט suola ובל״ר Sohle, solea וכן לועזין התוספ׳ בתעני׳ שם ד״ה אביי לענין פי׳ אפנתא ולא היא שלע״ז זה שייך על גילדא כפירש״י בברכו׳ לנכון וכן פי׳ לשבת ס׳: ד״ה אלא לחזק: העקב. שקורין שולא עם הפנתא שקורין איפייג״א וכן פירש״י ליבמו׳ ק״א. ד״ה עקב. שולה בלע״ז ושם ק״ב. ד״ה עקב שלו״ן. ובברכו׳ פי׳ פנתא אנפיני״א והוא ל״צ empeigne Oberleder ובתעני׳ שם לועז רש״י אפנתא: אישקריפי״ט ודפ׳ פיז׳, וויניצ׳, וקושט׳ אישקרפוט והיא בל״צ escarpin Schuhe ohne Sohlen und Absatz].

אַפַּנְתֵי (בל״י ἀπαντίον = entgegen, gegenüber) בילמדנו בהעלתך (בתנחו׳ ל״י) בא המלך ליכנס למדינה יצא אוהבו לאפנתי שלו. ובאתחנן בעשרת הדברות היה הדבור קורא מן השמים והן הולכין לאפנתי שלו והוא חוזר וקורא להן מן הארץ והן הולכין לאפנתי שלו שכן הוא אומר (דברי׳ ד׳, ל״ו) מן השמים השמיעך את קולו ליסרך ועל הארץ הראך את אשו. פי׳ ענין מחנה. (א״ב פי׳ בל״י לקראת פניו). [אחי״ה וכנים דברי ר״ב והיא המלה אשר רשמתי. ונמצאה עוד בתנחומ׳ פ׳ אמור התהילו גדולי המדינה יוצאין לאפנטי של מלך, שהש״ר פ׳ עד שהמלך ומוציאן לאפנתי של מלך (ב׳ פעמים) ובילק׳ שהש״ר א׳, י״ב רמז תתקפ״ג אי׳ בט״ס לאנפטי, וכן שם ד׳, ז׳ רמז תתקפ״ח והשכינה תצא לאנפטי שלהם

צ"ל לאפנטי, וכן גורס המעריך (דפ' וויען צד י"ב) וכן צ"ל בילק' אסתר רמז תתרנ"ח תחת א נ ב ט י דיהודאי א פ נ ט י. ובפסיקתא רבתי פ' עשרת הדברי' דמ"א: ל א פ ט י של מלך אביו וצ"ל לאפנטי. ועל א פ נ ט י ס ו ן בפסי' רבי עיי' ערכו למעלה. ובירו' ע"ז פ"ב הל"ד דמ"א: ר' יוחנן נפק ל פ נ ט י דר' יודן נשייא לעכו ופי' פ"מ לפנטי: גן ופרדס אילנות וכ' אבל בלי ספק צ"ל לפנטי, פי' לקראת פניו. ובמ' שמואל פ"ז אי' לאפרכיא דידיה וצ"ל לאפנטא דידיה ובקצ' דפוסי' אי' לאפי דידיה ובילק' שמוא' רמז פ"ט הובא ל א פ י ה, ובירו' סנהד' פ"ב ד"כ. ובירו' הוריו' פ"ג דמ"ז. אי' נפק ל ק ד מ ו ן].

אַפֶּס (כל"י ἄφες lass' los! lass' gehen! והוא הציווי מפעל ἀφίημι) זכריה בר"ג דיש נוחלין (ב"ב קי"א.), (א"ב פי' בל"י עזוב). [אחי"ה כלומר עזוב ר' זכריה שאין הלכה כמותו, ובירו' ב"ב פ"ח הל"א דט"ז. כתוב בפי' אין הלכה כר' זכריה. ובש"ר פמ"ה וכמ' איכ"ר פ' בכה ועיי' ילק' תהלי' ע"ז רמז תתמ"ז דרש בעל המאמר האפס (תהלי' ע"ז, ט') לשון יוני הוא כמה דאת אמר ואמר אפס (עמוס ו', י') ובש"ר ובילק' הגי' ל"י אפס ה נ י ח. ובלי ספק מלת הניח מגליון באה לבאר מלה יונית. ובב"ר פ"מ אפס כי לא יהיה תפארתך (שופטי' ד', ט') א"ר ראובן ל"י היא אפס אמרה ליה מה את סבור וכ' ובילק' שופטים רמז מ"ג חסרו התיבות „ל"י היא אפס א"ל," וכן חסרה מלה זרה בשו"ט סס"י מזמור ע"ז].

* איפוס עיי"ע אפוטיקון.

אַפִּים (Apis) עיי"ע ס ר א פ י ס שהוא סראפס כמו שגרס ביותר טוב רבינו בע' מניק ע"ש.

*אַפְּסַטְיָא (אולי היה מבצר Ἀβούζαθα ,Abuzatha על יד טיגרים בצד מזרח בקרובה של קטיספון) עירובי' ק': רב איקלע לאפסטיא. נראה שהוא שם מקום שרשמנו עיי' צוזימוס ג', ב"ו.

*אַפְּסְטִיתָא (אולי היא מל"י πτύον Wurfschaufel) ירו' שבת פ"ז ד"י. באפסטיתה משום זורה. פ' המכה במרא החיטים בשבת חייב משום זורה, מרא בל"י פטיון ואות ס' נוספת. ופ"מ פי' כלי שמגרר בו הקש ולפי' זה יש למלה מוצא מל"י πτιστής Getreideenthülser כלי שמסירים בו קליפות השבלים.

* אִיפַּסְטַלִין עיי"ע אפיצטלין.

☞ אֶפְּסְטוֹלֵי (Schreiben, Brief, epistola עיי"ע פסטול). [ועיי' עוד מה שכתבתי בע' אסטולי].

☞ אֶפְּסְטִילִיּוֹת (ל"י ἐπιστύλιον ול"ר epistylium Architrab, Bindebalken) ירו' דסוכ' (פ"א הל"א דנ"ב.) בארבעה עמודים ועליהם ארבעה איפסטיליות כל"י ורו' כותרות וראשי העמודים). [אחי"ה לפנינו אי' פיסטליות וכן אי' בירו' כלאי' פ"ד דכ"ט: וכן הביאו ר"ב בע' פסטולי וצ"ע שאם באל"ף בראש גורס, והדין עמו, מדוע לא הביא ר"ב גם ציון של ירו' כלאי' בע' שנדבר בו עתה].

*אֶפּוּסְטוּמוּם (=פוסטומוס Postumus (Posthumus) ein nach des Vaters Tod Geborener N. pr.) בתעני' פ"ד מ"ו ובירו' תעני' פ"ד דס"ח ע"ג וע"ד וילק' מלכי' רכ"ה רמז רמ"ט שרף אפוסטומוס את התורה, בכ"י ב' מ' גרס פסטמוס [ד"ס תעני' פ"ב.] ופי' פוסטומוס בל"ר מי שנולד אחר פטירת אביו. על מי כיוונו רז"ל לא נודע בבירור וידידי הרב הח' ד"ר האכשטעדטער שיער שכוונת רז"ל על אליקים (עיי"ע אשכול) הנזכר לפעמי' לגנאי ולקללה בספרי החשמנאים ובבן מתתיהו. ותחת אפוסטומוס הגיה החכ' הנ"ל אפוסטטוס = ἀποστάτης עיי' על כל זה מ"ע ליטעראטורבלאט (הוציאו ד"ה ראהמער) שנה ז' סי' כ'.

* אֶפְּסְטַקִּין (= פסתק בל"ע فستق, בל"ס ܦܣܬܩ בלש' שומרוני ביצטקין ובל"י πιστακία Pistacien= Pimpernüsse) בירו' דמאי רפ"ב דכ"ב: האלצרין והאפסטקין. ירו' מעשרו' פ"א סהל"ב דמ"ח ע"ד באלצרין ובאיפסטקין. ובע' אלצרין גרס רבינו לפי גי' הדפוס אפיקרסין וצ"ל אפרסקין אבל כבר הזכרנו שם שני כ"י ו"ו ו"ל אפיסטקין וגי' כ"י ב"ר יש לו ס"א אפיסתקין ובאמת בע' אפסתק גרס רבינו במעשרו' אפסתקין ובענין המלה כבר דברנו ברוחב בספרינו על העתקה פרסית של ר"י בן יעקב טאווס צד רצ"ח.

*אָפְּסִיוֹת (בל"י ὄψιος spät, langsam gereifte Datteln) ירו' דמאי פ"ב דכ"ב ע"ג תמרים אפסיות ונ"ל שהיא ל"י שרשמנו תמרים שמאחרין בבישולן. והוא כמו המסוייפות ירו' דמאי רפ"א דכ"א ע"ג וסייפות של ב"ר עיי"ע סף ה' וע' בכור. ופ"מ הפליא לטעות בפי' המלה אפסיות להשוותה עם מלת אפיזייני הנזכרה בשבת נ"ז: (עיי"ע למעלה), וכן לא יעשה!

* אוּפְסִים (לפע"ד הוא קבוץ מן אופסא = קופסא בל"ר capsa ובל"י המאוחרת κάψα (Behältniss, Kiste במכילתא פרש' ויסע משה פ"ג ד"ה ובבקר: ר' טרפון אומר אינו יורד (ר"ל המן) אלא על האופסים, והמלה קשה לְהבין ואומר' דרשוני. בתחלה עלה במחשבתי לומר שהיא ל"י ὕφεσις פי' הגחה ומחילה ודרש ככפור מלשון כ פ ר ה וזה מה שסיים: כביכול פשט הקב"ה ידו ונטל תפלתן של אבותינו שהיו שכובין בעפר והוריד המן כטל לישראל שנא' (איוב ל"ה, כ"ד) ויחננו ויאמר פדעהו מרדת שחת מצאתי כ ו פ ר ושיעורו על מחילת עון וכפרת וזכות אבות ששכובים בעפר ירד הטל לישראל. אבל אח"כ מצאתי בז"ר פי' על הילק' פ' בשלח צד י"ט: וז"ל כביכול וכ' הוא ענין בפני עצמו. וכן פירשו החכם וויס במכילת' (דפ' ווין תרכ"ה צד נ"ז:) וכן פירשו החכם פריעדמאַן במכילת' (דפ' ווין תר"ל צד מ"ט.) ודע שגי' הילק' בשלח רמז ר"ס על האוספי' והז"נ כתב ובילק' גרס על הקופסא ופירושו ארגז ותיבה וכ'. וזאת ג"כ דעתי והמלה בל"י ורו' כשרשמנו ארגז ותיבה והוא ממש ג"כ אופסא (והקבוץ אופסים) ואות כ' או ק' נשמטה במלות זרות הרבה פעמים מראש התיבה עיי"ע אטליז, אדור. וראיה לפירושי מספרי בהעלתך פיסקא פ"ט ד"ה וברדת: כגליד היה יורד תחלה ונעשה לארץ כמין סק בקוטלא! והמן יורד עליו. וזאת גי' מוטעת וצ"ל כמו שאי' בילק' בהעלתך רמז שט"ו כמין א ס ק ו ט ל א. נרשם בצדו „קערה והוא לשון לועז ממש" וטוב ונכון הוא בל"י ורומי' σκυτάλη, Schüssel scutella עיי"ע למעלה. הרי שגם ספרי מוכיח שהמן יורד בכלי קערות שפני האדמה נעשה כגליד כמים שנתקרש וזה נעשה להמן כמו בסיס כמין קערה. ובזה אני יוצא ידי חובת ביאור ומקום הניחו לי מפרשי המכילת' להתגדר בו.

* אֶפְּסְיָין (אפסטיין = בל"פ پوست (Rinde עיי"ע אפוטיין וע' אינגד, וע' פסתא ב'.

אַפְּסָנִיא (בל"ם אַפְסְנִיתָא, בל"י[1]) Ratio ὀψωνία Anschaffung der Lebensmittel bes. (Sold, Verpflegung, der Soldaten בסנהדרי' בפ' כ"ג וכסף וזהב לא ירבה לו (דברי' י"ז, י"ז) אלא כדי ליתן אפסניא שלו (סנהדי' כ"א:), וכר"ג דכ"ג אין מושיבין [מלך בסנהדרין] ולא מלך ולא כ"ג בעיבור השנה מלך משום אפסניא כ"ג משום צנא [שם י"ח: ובירו' סנהד' פ"ב ד"כ ע"ג על הא דאמרינן אלא כדי ליתן אפסנייא מוסיף ריה"ש בן לוי „ובלבד אפסנייא של שנה זו בלבד"]. פי' ההוצאה שנותן לחיילותיו חדש בחדש והוא נוטל המס בשנה ומפזר להן בכל חדש וחדש ואם יוסיפו חדש צריך ליתן משלו לפיכך דוחה את העיבור. כ"ג אם יעשה מרחשון תשרי מתירא מן הצנה שהוא בתר ירחא אזיל ובמרחשון לעולם הצנה מצוייה אע"פ שנקבע בשם תשרי [וכן פירש"י סנהד' י"ח: אבל פירש"י לכ"א: יש לתפוס עיי' הפשב"ע] ובל"י קורין להוצאה א פ ס ו נ י א. [אחי"ה כ"ה לפי גי' אמית' של כ"י ו"ו ול"ד, והקבוץ אפסניות, אפסניאות מד' שהשה"ר א' ב' למֶלך שהיה מחלק אפסניות ללגיונותיו (עיי' מ"כ שם), ובילק' שה"ש רמז תתקפ"א בט"ס אספניות. ספרי האזינו סי' שכ"ח נותנים להם אפסניות, וכן בילק' האזינו רמז תתקמ"ו בשם ספרי שהיו נותנין להם אפסוניאות. מכילת' מסכתא דשירתא פ"ד ד"ה יי' איש מלחמה: ולא לספק אכסניות לכל חיילותיו וט"ס (ולא הגיהו הח' וויס במכיל' צד מ"ה: אבל הגיהו הח' פריעדמאַן במכילת' צד ל"ח.) וצ"ל אפסניות וכן בילק' בשלח רמז רמ"ו. ט"ס ולא לספק להם אכסניות אבל בילק' תהלי' קל"ו רמז תתפ"ג אי' על נכון אפסניות. וכן בנכון ספרי שופטי' סי' קנ"ט יכול אפי' ליתן לאפסיא . . . . אבל מרבה הוא כדי שיתן לאפסניות (ומזה נבין ירו' סנהד' הנ"ל) אבל בילק' שופטי' רמז תתקי"ג ד' פעמים דאכסניא תחת לאפסניא ובסנהד' כ"א: לאספניא וכן ברש"י. אבל שם י"ח: בנכון לאפסניא וכן ברש"י]. (א"ב פי' בל"י שכר אנשי מלחמה). [אחי"ה וכן פירש"י שם כ"א: שכר חיילות, ושם י"ח: מחלק ממון לחיילותיו].

* אֶפְּסוּנוֹן, אוּפְּסוּנִין (מערך הקודם לזה בל"י ὄψον (1 Bedarf an Fleisch. 2 leckere Speise בתנחומ' ר"פ צו דקפ"ו: את שבע המזבחות ערכתי (במדבי כ"ג, ד') למה היה אותו רשע דומה לטבח שהיה מוכר בשוק והיתה חנותו מלאה בשר ועבר הליגסטים ומסתכל בבשר ראה אותו טבח שהיה מסתכל בבשר א"ל מרי כבר שלחתי אפסונין לבית ביד העבד. ובילק' ריש פרש' צו רמז תע"ט כתוב בנוסח יותר טוב למה היה אותו רשע דומה וכ' וראה הלוגוסטוס . . כבר שלחתי אופסונון לביתך. פי' הלוגוסטוס בל"י λογιστής, Marktmeister

[1]) פי' המלה וכן מלת רומי' obsonium בהוראה הראשונה כל דבר שנאכל עם הפת בפרט דג והרבה בזה הענין באונגליון, אבל בזמן מאוחר ענינו כפי' ר"ב ועיי' עמ"י של מיורסיאוס צד שצ"ג.

מי שהוא ממונה על תקנת Polizeicommissair השוק שלא יעשו עול במדה ובמשקל. ופי' אופסונון הוצאת אכילה בפרט צרכי אכילת בשר ועוד הורה מלה יונית: מ ע ד נ י ם ט ו ב י ם. ושיעור המאמר הוא: אדוני! כבר שלחתי לך חלק יפה וחתיכה ראויה להתכבד ובזה פייסו. ובילק' מיכה רמז תקנ"ה נתקלקלה הגי': רואה את ה ל ו נ ט ו ם מסתכל . . . כבר שלחתי א ו פ ס י ט ן, וצ"ל הלוגוסטום . . . אופסינון. ובתנחו' בלק סי' י"ב צד רצ"ב: ד"ה ויקר. ובמד"ר פ"כ. ובילק' בלק תשס"ה כתוב תמורתו משל לשולחני שהיה משקר משקלות בא בעל השוק הרגיש בו א"ל מה אתה עושה מעולה ומשקר במשקל א"ל כבר שלחתי דורון לביתך.

אַפְסַנְתִּין (בל"ס אַפְסִינְתָּן, אפסינתום; בל"ע ופרסי افسنتن; בל"י ורו' ἀψίνθιον, absinthium, (Wermuthwein, Absinth= בע"ז בפ' אין מעמידין בגמ' והחומץ של גוים (ע"ז ל'. עיי' ירו' ע"ז פ"ב הל"ג דמ"א. ירו' תרומ' פ"ח. הל"ה דמ"ה). א"ר יהושע בן לוי ג' ייגות אין בהן משום גילוי ואלו הן ח ד, מר, מתוק. וכ' עד חד (מר) [צ"ל ח מ ר] ופלפלין; מר אפסנתין [בכ"י ל"ד במ"ס אפסתנין, וירו' ע"ז פסינתוון עיי"ע פסינטון; ובירו' תרומ' במ"ס פסתיגון!]; מתוק מי בארג [אחי"ה והוא ל"פ می پاره Süsswein, פי' בל"פ ממש יין מתוק כמו חוליא = حلوه פי' מתיקות ובדפוסי' חדשים יש להם באמת הגי' מי בארג ח ל י א, אבל בדפ"ר וכ"י חסרה מלת חליא, ואין אצלי ספק שמהגהת איזהו כותב משכיל באה מהגליון לתוך הפנים המלה הזאת. ובע' בארג נחוה דעתנו שגם גי' הכ"י בארג יש פתרון טוב עי"ש]. פי' ל ע נ ה בל"י אפסינתין. [אחי"ה ורש"י לע"ז לועז אולייש"א והוא ל"צ Wermuth, aluin וכן לועז בפסחי' ל"ט. ד"ה הרדופנין: אלישנ"א. והוא כמו אלואיי"ן לגיטין ס"ט: ד"ה אילוא. ואלויי"ן לשבת ק"י: ד"ה אהלא].

* אפוספים עיי' ע' אפופסין.

☞ אֲפַסְקִימָא (נראה שנשתבש מן אפיסטקא עיי"ע, או מן אפסקטא בל"ע فستقة Kern, Bast der Nuss פי' כמין צמר בקליפת של אגוז) בחבל של אפסקימא בעל הע' גרס אפקימא עי"ש). [אחי"ה בעירו' נ"ת. הקשה הש"ס מאי אפסקימא . . ר' אבא א' נרגילא. וזה האיר עינינו בענין מלה זרה אפסקימא, שאין ספק אצלי שמלת נרגילא (הובאה בע' נבר ולא פירשה רבינו וגם לא ייחד לה ערך בפני עצמו) היא ל"ע نارجيل ול"פ نارکیل אגוז של הינדו [1] coccus indische Nuss ובקליפתו חיצונה יש כמין צמר וממנו מפשילין חבלים (עיי' כ"כ בע' המלה), וגם אפסקימא צריכנו לפרש כך. ונ"ל שהיא ט"ס תחת אפיסטקא ותחת זה גרס רבינו פסתקא ופי' בע' סבן א ג ו ז ה ב א י ם מ ה י נ ד י ובאמת אפסתקין אילן צומח בהינדי כידוע או י"ל שהיא ל"ע אפסקתא קליפת אגוז. ובע' אפקימא פי' רבינו המלה חבל שעושין אותה מן ק ל י פ ה א י ל ן ש ל א ג ו ז. ודע דכל כ"י גרסו בע' אפקימא קרוב למה שאי' בע' אפסיקימא וכ"ה בכ"י א"פ וכ"ה באו"ז סי' קס"ג עיי' ד"ס עירו' קי"ז. הער' ת'. אבל אם גם כגי' הדפוסי' אפקימא גרסינן יש לה פתרון עי"ש. כל זה שפירשתי הוא לשיטת רבינו אבל לולא דבריו יש לי פי' יותר ראוי להתקבל והוא שמלת אפסיקימא ט"ס וצ"ל אסקיפימא והוא ל"י σκίφινον כל דבר שנארג מעלי דקלים (was aus Palmblättern geflochten ist) וגם נרגילא הוראתו בל"ע نارجيلة: ת מ ר י ם. ומה מאוד עולה יפה פירושו של ש"ס אין מודדין אלא בחבל של אפסקימא מאי אפסקימא א"ר אבא נרגילא מאי נרגילא א"ר יעקב דיקלא דחד נברא. פי' אפסקימא וצ"ל אסקפימא חבל של תמרים א"ר אבא זהו נרגילא כלומר תמרים בל"ע, ור' יעקב פי' דיקלא וזהו בלישנא דש"ס תמרים [دقل = ובל"ס דיקלא Palme] ומלת נברא הוא בל"פ نوار ה ב ל נ א ר ג ופירוש דיקלא דחד נברא: תמרים שצריכים לאריגת חבל אחד. ולעדות פליניאוס [2] החבלים נארגו בימים קדמונים מעלים של תמרים ובחבלים אלה נחנקים הרוגי מלכות וגם השתמשו בהם למדידה שחבלים נארגים מעלים של דקלים לא נצטמקו בחמה, ולא נתפשטו בימי גשמים. וגם ע' אשלא מעיד לדברינו עיי' שם ס ו ף ה ע ר ך].

אַפְסַר (בל"ס אֶפְסָרָה מן ל"פ افسار, فسار Halfter) בפ' במה בהמה יוצאה (פ"ה מ"א דנ"א:) הגמל באפסר. ובפ"ק דקידושין בגמ' נכסים שיש להן אחריות (כ"ז.) שאני שטר דאפסרא דארעא הוא. [אחי"ה בש"ס במ"ס דאפסידא אבל ברש"י דאפסר ובקידוש' פ"א. הגיה רש"י אפסירה לאפסרה ובירו' ביצ' פ"ב הל"ח דס"א ע"ד אי' אפסרו ובירו' שבת במשנ' ובגמ' שם ד"ז: איפסר

---

[1]) עיי' אביסיננא א'. קנ"ג. קס"א. נ'. [2]) ט"ז. ל"ז ועיי' י"ג, ט'.

וזה על דרך משקל ל"ס אבל בירו' שם ז' ע"ג בשביל שלא לאכול א פ ס ר ו . . וכן בבבלי ב"ב נ"ג: מצר אפסרא דארעא]. פי' אפסר ר ס ן ובלע"ז קפיסטר"ו [בלאי"ט capestro, בל"ר capistrum = Halfter ובכ"י כתוב קבישטר"א ו כ ן ל ו ע ז רש"י לשבת וקדו' כ"ז. ופ"א. ובל"צ chevêtre]. (א"ב פי' אפטל בל"י מתג ורסן והוחלפה אות הל' לאות ר'). [אחי"ה ועיקר כמו שכתבתי שגזרתו מל"פ וסורי' ור"ב כיוון במלת אפטל צ"ל אפסל על ל"י ψάλιον Kinnkette ובלתי נכון הוא].

אֲפַסְתְּקִיתֵיה (פי' بستكى בל"פ כריכה Bündel, או בל"פ پشته Pack משא בגב האדם Last auf dem Rücken) ב"ב פע"א (ע) ויהי כשמע לבן: אליעזר פסול הבית היה וכתיב ביה (בראשי' ל"ד, י') ויקח העבד עשרה גמלים זה שהוא אוהבו על אחת כו"כ וכיון דלא חמא אפסתקיתיה [1] ויחבק לו וכו' ובלע"ז אפליצטקאו. [אחי"ה כ"ה בכ"י ו"ו ונ"ל לתקן אֶפֶּצְטַלֶּקִיאו ובלאי"ט grosses Bündel, Packet, fastellaccio ובכ"י ה"ב אפליציקאו, ובדפוסי' ובמ"כ לב"ר פ"ע כתוב אפלינצקיאו. עם תקונינו מסכמת מלה זרה של ערכינו שהיא ל"פ וטעמה חבילה או משא שהעניק אדם על כתפו ושם בנפרד אֲפַסְתְּקִי ובאמת כ"ה בילק' ויצא רמז קכ"ד וכיון דלא חמי אפסתיקה וכן הוא פתרון המלה פתכא דאופי' (ב"מ ל':) פי' מ ש ו י של עצים כמו שפי' רש"י או ח ב י ל ה של חריות של דקל כפי' רבינו בע' פתכה א' ויש לתקן פ ס ת כ א. ובעל כ"כ פי' מלה זרה מאפסון ותיקי תיק של מחיה שהוא אפסון שטעמה כל מאכל או מאפום והוא היפופירא עכ"ל וכיון על ἱπποθήκη ἵππος θήκη ועל מלת ὀψοθήκη Brodsack Mantelsack. ורימ"ז במ"ר ח"א קנ"ג גזרו מל"י = ἐπισίτια Mundvorrath].

* אפסחתיה (מלה משובשת) במסכ' דא"ר רפ"ח אי' ובירושלים היו הולכין את אפסחתי' למפלא שלהן וס"א כתוב הופכין אכסניא לטפלא. ושתי נוסחאות אלה אין להן שחר ומובן כלל ובלי ספק ידי סופרים נמהרים שלטו בהן. ובעל מ"כ למד' איכ"ר ד', ב' הביא הך ציון ממסכ' דא"ר בזה הסיגנון: ובירושלים היו הופכין אפסחת' למפלא שלהן. והרבה לטרוח למצא פתרון ולא עלה בידו וגם מה שכתב ותיקן בעל כ"כ נשאר מעל, ולא ידעתי נחת לזה מזה. ובעניי הרבה יגעתי בהבנת מאמר הסתום הזה וזה חלקי מכל עמלי: במד' איכ' פ' בני ציון אי' מה היתה יקרותן (של בני ציון) שלא היה אחד מהן הולך לסעודה אא"כ הופך יד אונקלי [בל"י ἀνάκωλος Art eng- anliegendes Hemdkleid עיי"ע אונקלי] שלו וכל כך למה שלא יטעננו אחד טענת חנם. ד"א . . . רשב"ג אומר זה מנהג גדול היה בירושלים פורשין מטפחת על גבי הפתח כל זמן שהמטפחת פרושה אורחין נכנסין וכו'. ומעתה זכיתי להבין ששתי נוסחאות של דא"ר עולות ללשני דרושים של מדר' איכ"ר, שס"א הופכין אכסניא לטפלא צריכין לתקן הופכין אכטניא למפלא פי' אכטניא היא כתנת בל"מ ובל"י וסורי' כֻּתָּנָא χιτων, מעיל קטן שלובשין על בשרו ו מ פ ל א הוא: אמפולי של מעלה (עיי"ע והוא mappula פי' בל"ר מטפחת הידים קטנה (Handtuch) שקושרין סביב לצואר שלא יתלכלכו הבגדים בתוך האכילה וכן המנהג בימינו. ושיעור המאמר בירושלים הפכו וקשרו אכטניא במפלא (וזה עיקר הגי' ולא למפלא) וזה עולה עם „הופך יד אונקלי שלו" שהזכיר במדר' איכ' (ועיי"ע אונקלי וע' בית יד). ולגי' שנית „בירושלים היו הולכין את אפסחתי' למפלא" צריכנו לתקן ה י ו פ ו ר ס י ן ע ל ה פ ת ח י ם מ פ ל א וזה מה שאמר רשב"ג. היה פורשין מטפחת על גבי הפתח, ובאמת כ"ה בב"ב צ"ג: בירושלים מפה פרוסה ע"ג הפתח. ובתוספתא ברכו' פ"ד במקום זה הגי' רשב"ג אומ' זה מנהג גדול היה בירוש' פ ו ר ס י ן מ ט פ ח ת ע " ג ה פ ת ח כל זמן וכו' כמו באיכ"ר הנ"ל. וזאת שנית מדי דברי בו אזכרנו שבירו' דמאי פ"ד דכ"ד. אי' ובירושלים הוה מפיך פילכיה דשמאלא לימינא. ותחת זה אי' בירו' ע"ז פ"א דל"ט ע"ג ובירושלים היה הופך עיכליה דימינא לשמאלא. והמפרשים פ"מ ומ"פ פירשו באופן של מעלה שפורשין מטפחת ע"ג הפתח אבל לפירושם מלות זרות פילכיה ועיכליה לא נתכוונו, ולפי גי' משובשת באמת גזרת המלה לא תצלח. אמנם בעל מ"כ לאיכ"ר כתב הגי' היה הופך פ י ב ל ה והך גי' מצא בירו' כתיבת יד על קלף ישן מאוד. והנה בענין פי' המלה טעה במחילת כבודו. אבל הגי' בודאי נכונה עד מאוד והיא מלה רומית = Schnalle, fibula Héftel, Agraffe פי' מחט או דבר מה אשר על

[1]) והרב החכם ברילל במ"ע שלו ח"א צד קצ"ה כיון לל"י משא ἐπισάξις על הגב ושיעור המאמ' אחד הוא אבל גי' המהר"ם די לונזי במעריך א פ י ס ת ו ק ט י א וכמדומה לי שמזייף הנוסח לתלות בו פירושו הזר עד מאוד ואין ראוי למי שאומרו ע"ש.

ידו נתחברו שתי קצות אשה אל אחותה ויחדיו יהיו תמים ונקשרים, ושיעורו: בירושלים היו הופכין ומחברים במחט וקישור שתי קצות המעיל מימין לשמאל ומשמאל לימין וזה היה היכר מובהק שהוא מזומן לסעודה ושלא יזמינוהו לסעודה אחרת שמאחר שנראה עין בעין שבבגדו נשלבות שתי קצותיו לסימן שמוכן לסעודה שוב לא מסרבין בו וחטא גניבת דעת לא בא על ידו. — אחר להג הרבה יגיעת רוחי שאזנתי חקרתי ותקנתי מעות וקלקול הדפוס הכל יבא על מקומו בשלום ובצפיתי צפיתי שכל מי שאזנו מילין תבחן ימצא נחת בפירוש זה. ובכל זאת לא אבהל על פי אחרי רואי שאדוני מו״ר הגאון מהרז״ף מצדד הציונים בדמאי פ״ד הל״ו וכתב באה״צ שם „ואין לעמוד עכ״ז ומשכנו ידינו מלפרשה” ומה אני שאבא אחרי המלך אשר חרץ משפטו ככה!

אַפְעָה (פי׳ מל״ם אֶפְעָא: צבוע Hyäne עיי״ע אפא א׳) מוליד לשבעים שנה בר״ג דבכורות (ח׳.) [אחי״ה עיי״ע אפא א׳, ושם תמכתי בעד רבינו שמלה זו בל״ס ויוני׳ הוראתה צבוע וערכתי מילין נגד ר״ב שדעתו שאפעה נחש ואין חולקין בזה כבוד לר״ב וראיה שאין להשיב עליה ממה שאמרינן בב״ר פ״כ והנחש (יולד) לשבע שנים ו ה א פ ע ה ל ש ב ע י ם ש נ ה וכ״ה בבכורו׳ שם. ומאחר שבעל המאמר לחלק יוצא מכלל דאפעה לאו נחש הוא וכן בב״ק ט״ז. פי׳ ר״י ברדלס של משנה אפא (= אפעה) ור״מ מוסיף אף הצבוע ור״א מוסיף אף הנחש וזה מעיד ג״כ ששני מינים הם והגלוי אין צריך ראיה].

אִפָּיפוּדְיָן ([= אִפּוּפוּדְיָן] בל״י כסא של רגלים, הדום רגל Fussbank ובהיות שהשתמשו בשטח העליון לחשבונות נקרא כן גם לוח החשבונות (Rechentafel של בעה״ב בפי״ו בכלי׳ כל כלי עץ שנחלק (מ״א.) ובפכ״ד שלשה תריסין (מ״ז) ג׳ פנקסאות הן האיפופודין טמאה מדרס [וכ׳]. ובר׳ ב״ר (פ״א ועיי׳ ירו׳ חגיג׳ פ״ב דע״ז ע״ג) למלך שעשה כסא ואח״כ אפיפודין. ובפי״ח (ספי״ז) ויסגר בשר תחתנה (בראי ב׳, כ״א) עשה לו מנעול ואפיפודין כבוש עליה כדי שלא יהא מצטער בשעה שיושב. ובויק״ר באם בחקתי בפ׳ לפנים הארץ יסדת (פל״ו) למלך שעשה כסא ומשעשאו עשה אפיפודין שלו תחתיו. ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר תר״י (ב׳, לשמו׳ כ״ד, י׳) אפיפודין דריגלוי. — פי׳ אפיפודין דפי״ו בכלי׳ עושין שתי יתדות של ברזל כל אחד מרובע והעור בינתים וכופלין אותו וכשרוצין לישב עליו פושטין אותו „ויש מפרשין זה כסא שמניחין עליו הספרים והוא עגול של עץ ומתכפל ונסגר ומתפשט ונפתח ו י ש ש ע ו ש י ן ממנו שלחן ועוד יש כורסיא קטן כשיושבין מלכים בקתידרא מניחין אותו כורסי קטן תחת רגליהן ושמו במקרא הדום רגל כדכתיב (ישעי׳ ס״ו, א׳) והארץ הדום רגלי וכן יש לפני תיבת ספר תורה וזה שם נופל באידך פרקין (ר״ל בכלי׳ כ״ה, מ״ז) שלש פנקסאות הן האפיפודין” וכ׳. [אחי״ה מן וי״מ עד כאן הם בעצמם ותומם דברי רה״ג למהרו׳ בכלים פי״ו די״ב בשינוי קצת. ותיבו׳ „ויש ששונין ממנו שלחן ועוד יש” חסרו בפי׳ רה״ג ויש להשלימן עיי׳ דברי מו״ל בסדט״ה שם דמ״ט ומה שאמר וזה שם נופל באידך פרקין הם ג״כ דברי רה״ג. ובגליון של ערוך דפ׳ באסיליא אשר תחת ידי (עיי׳ מבוא צד LIII) מצאתי כתוב על הך וזה שם נופל וכ׳ וז״ל בע׳ כ״י פרים כל ע׳ משתי אותיות נקרא אצלו פרק דרך משל א ס ת ר ו ק נ י ת הוא סוף פרק וע׳ א פ א הוא ראש פרק ור״ל הבעל ע׳ בכאן וזה שם נופל באידך פרקין ר״ל בע׳ קתידרא. עכ״ל, וזאת טעות גמורה במ״כ הכותב שכבר הוכחנו שדברי רה״ג הן]. ובל״י קורין לכסא שתחת רגלי המלכים אפופודין. [אחי״ה בל״י ὑποπόδιον וכ״ה לגרוס ולנקד בכל הערך וכ״ה בכ״י ובדפ״ר ונסדר קודם ע׳ אפיפיירות להודיע קשט אמרי אמת שעיקר הגי׳ בד׳ ולא בר׳ ובדפוסי׳ אחרונים נסדר בטעות אחר אפיפיירות ובגי׳ אפיפורין, וכ״ה בטעות ברה״ג ובילק׳ בראש׳ רמז כ״ג ובילק׳ ישעי׳ ס״ו רמז ש״ע וכ״ה במד׳ קהל״ר פ׳ כי מקרה ובכולן יש לתקן אפופודין כגי׳ הכ״י ודפ״ר. ובזה לרבינו יתר שאת בערך זה על רה״ג שמתוך פירושו הועתק, שבפ׳ רה״ג חסרו סוף התיבות ובל״י קורין וכ׳ אבל אין ספק אצלי שתחת וכ׳ שכתבו הסופרים אחר „שלש פנקסאות הן האפיפודין” צריכים אנו להוסיף מה שכתב עוד רה״ג בהמשך פירושו וז״ל: האפיפורין (צ״ל — דין) א ל ת כ ת [צ״ל אלתכת שהוא בל״פ التخت =] ל וח ש י כ ת ב ו ב ו ע ל י ו כ ת ב ח ש ב ו ן ה ו ד ו א ל ד י י כ ת ב ו ן פ י ה כ ת א ב א ל ה י נ ד י עכ״ל. פי׳ באותיות ערביות التخت الذى يكتبون فيه كتاب الهند או י״ל שמלת אלתכת היא ממש בלש׳ ערבי الثبت Katalog ובכלי׳ כ״ה, ו׳ די״ח נדפס בטעות האפיפורן: פי׳ לוח הוא ויכתבו עליו כתב הודו פי׳ א ח ר ת ב י א לידי יכתבון עליו ל ה צ ד ה, וצ״ל בל״ע תבת.. אלהינדו והמוציא לאור לא הרגיש בזה. ואין ספק אצלי שגם רבינו כתב קודם ובל״י וכ׳ כדברים האלה: „לוח שיכתבו בו עליו כתב חשבון הודו” כדברי רה״ג ומעתיקי׳ דלא גמרי וסברי השמיטוה.

וראיה לדבר שבע' פנקס פי' רבינו אפיפודין של כלי' כ"ד וכתב „פי' לוח עשוי על אבק של עפר וכותבין בו חשבונות". ומזה תראה שכנים דברינו שרבינו גם בע' שלנו כתב כן והסופרים תחת שיכתבו כתיבה תמה ושלמה השמיטו וכתבו ו כ' וא"כ סלקה קושית התוי"ט לכלי' כ"ד מ"ז ד"ה האפיפורין עיי"ש היטב ודו"ק ותשכח].

אֶפִּיפִּיַרוֹת [אפיפיידות] (לדעת ר"נ מל"מ פארה, ולפע"ד נ"ל לגרוס אפיפיידות בל"י ἐπιφυάδες Setzling, Absenker) בכלאים בפ' איזהו ערים (פ"ו, מ"ג) המדלה את הגפן על מקצת אפיפיירות. [אחי"ה כ"ה ג"כ בירו' במשנה ובכ"י מ' אי אפיפיורות וצ"ל אפיפיירות וכ"ה בכ"י מ' כלאי' פ"ז מ"ג ולפנינו בדפ' פעמים אפיפירות וכ"ה בירו' פ"ז, מ"ג. ובגמ' שם כלאי' ד"ל ע"ג שתי פיפרות . . ושם: בין פיפור לפיפור. ושם ע"ד הפיפיירות. ובכלי' כ"ב תוספתא פ"ה מותר אפיפירות וכ' ובכלים פי"ז מ"ג אפיפיירות, וגי' הרמב"ם ור"ש פיפיירות והובא' בר"ש גי' התוספתא פיפיארות ורה"ג לטהרות די"נ גרס בכלי' שם עפיירות עיי' פירושו בע' פפייר]. פי' אילן שעושה (פירות) [צ"ל פארות] הרבה כמו מסעף פארה (ישעי' י', ל"ג). (א"ב פי' בל"י אילן ש א י נ ו עושה פירות עוד מפני הזקנה או מפני סבה אחרת ולא יתכנו דברי בע"ה בפי' המשנה). [אחי"ה ר"ב כיון על מלה יוני' ἄφορος, אילן שאינו עושה פרי וכי קא מנמנם אמר ר"ב הכי שהרי המשנה בתחלה בגפן מתעסקה ואילן סרק נזכר למטה מזה וגם לא הכין ר"ב לבו לפי' של רבינו שמלת פירות (כאי' בכל הדפוסים) ט"ס הוא וצ"ל פארות (ועיי' ג"כ ע' אדר) ועל זה מביא ראיה מפסוק. ובאמת פי' צדיק ינוב חכמה ששיעור המאמר כפי' רבינו אך ביותר שאת אם נגרוס כד' אפיפיידות שהוראתה בל"י חוטר ונצר מגזע הגפן. וגם נקראים כן עצים או קנים ארוגים שתי וערב (Querlatten) ומדלים עליהם שריגי הגפנים וכן פי' רע"ב כלאי' ו', ג' ומקורו הרמב"ם שם ויד החזקה הלכ' כלאי' פ"ח הל"ח וכן פי' בכלי' י"ז, מ"ג וז"ל פיפיירות הוא כלי ארוג מקנים ישימו בו קלחי הכרמים כמו שבארנו בכלאי' (פ"ו) והוא אשר יקרא במצרים אלמנעב [المناعف Querlatten zwischen den senkrecht stehenden Weinpfählen].

* אַפִּיפָּיירוֹת (בל"י ἀμφιφορεύς = ἀμφορεύς Tragbahre, Sänfte) בירו' סוט' קלספ"ט דכ"ד. ע"ג אבל עושה הוא אפיפיירות ותולה בהן כל מין שירצה והוא בל"י כסא שנושאין בו נשים חשובות כמו אפריון בל"מ ויוני φορεῖον עיי"ע אפריון ואות מ' נבלעה ועקר הגי' אמפיפיירות. ובבבלי סוט' מ"ט: אי' פפירית בט"ס ורש"י גורס פריפריי ועיי' שינויים אחרים בע' אפריון.

* אֶפִּיפְיוּרָא (פי' بافرهى חשוב ושר Angesehener, Fürst והפכו نفر עבד Diener) בע"ז י"א. ניפרא נקיט נורא קמא אפיפיורא אפיפיורא קמי דוכסא דוכסא להגמונא הגמונא לקומא וכ' כ"ה לגי' רבינו בע' נפר. ובע"ז כתוב גיפיורא . . פיפיורא ובע"י גיפורא . . אפיפיורא ופי' רבינו ורש"י שלטונים זה על זה. ול"נ ששתי התיבות פרסיות הן. נפר: עבד. ופאפרהי: ח ש ו ב ו ש ר. או י"ל שט"ס אירע להם ונפרא כמו ניכרא = נקרום = νεωκόρος Tempeldiener (ירו' ברכו' פ"א הל"ח ד"ג ע"ג אי' בט"ס נקדים ובעל ע"י גרים נקרים וצ"ל נקרים וכ"ה באמת לפי גי' מהרש"ס. והמו"ל שכח לציין שינוי הנוסח של דפ' וויניצ' וכ"ה במדרש כהדין נקריסא עיי' רימ"ז במ"ר ח"א צד קס"ו) — ומלת פיפיורא תיקן החכם מהרי"ף למלת פרפיורא = πύρφορος פי' מי שנטל אש קודש והוא העתקת נקיט נורא. אם השתי תיבות לשון יוניות הן אז תשוינה עם מלות אחרות דוכסא (dux, δοὺξ) הגמון (ἡγεμών) קומא (κόμης comes) ולא צריכנו להטיל בין תיבות יוניות שתי תיבות פרסיות אבל לפירושינו יותר שאת שבלי תיקון נוכל לפרשן על בורין. והחכם הנוצרי בוקסטארף ור"ד די לארא ור"ד די פומים שגו ברואה לומר שמלת אפיפיור ראש הכומרים (Papst, παπᾶς ἱερεὺς) כינוי שלא תמצא עדיין בדרז"ל.

* אֶפִּיפּוּרִין ([צ"ל אפיכורין] ἐπίχειρον Lohn, Belohnung) ילק' ריש בשלח רמז רכ"ה מיד נתן לו איפיורין. לפי הענין שכר והוא בל"י שרשמנו מלת אפיכירין וכצ"ל.

* אַפִּיפְּסְרוּם ירו' תרומו' פ"ח דמ"ז: לא מטון אפיפסרום עד דאזלן כולהון עיי"ע פיפסרום.

☞ אוּפּוּפַלְסַמוֹן (= בל"ס אפובאלסמון בל"י ὀποβάλσαμον der durch Ausschwitzen des Balsamharzes gewonnene Saft der B a l s a m s t a u d e) בב"ר פ' כי רבה רעת האדם (פכ"ז) היה מביא אופופלסמון. פי' בל"י ורומי' אפובלסמון שרף נטף מעץ בלסמון הגדל בעיר יריחו אשר נקרא שמו על שם ריח. ול"נ שמלת בלסמון אצל העמים נעתקה מלשוננו כ ע ל ש מ ן והעד עץ שמן אפרסמא (ר"ה כ"ג).

עיי"ע אפרסמון). [אחי"ה נראה מפירש"י בגכו' מ"ג. ג"כ כפי' ר"ב, שרש"י פי' שם שמן ארצנו: שהיה גדל ביריחו ועל שם הריח נקראת יריחו.. כך ראיתי בספר יוסף בן גוריון, וביחזק' כ"ז, י"ז פי' פנג: ראיתי בספר יוסף הכהן עץ אפרסמון הוא פנג והיה מצוין ביריחו ועל שם ריח הטוב נקראת יריחו באלסמ"א בלעז עכ"ל. ודע כי החכם הגדול ריו"ט צונץ [1]) והקודמו ראש ורבן של המבקרים בעל מאור העינים החליטו בראיות ברורות חזקות ומזוקקות אשר מבטן נוכל אחד בימי הגאונים האחרונים יצא זה היוסיפון לעברים עיי' תולדות רש"י נעתק ללה"ק מאת החכם המפואר ר"ש בלאך, צד ט"ו: אבל בענין זה עצמו גם יוסף בן מתתיהו מעיד בכמה מקומות [2]) ששמן אפובלסמון היותר מפואר נמצא ביריחו. ואולי נקרא שם יריחו על ריחו הטוב ובל"ע ג"כ שמו ريحا (die Duftige) ומלת אופובלסמון שם משותף ממלת יוני' אופוס=ὀπός פי' מיץ וממלת בלסמון βάλσαμον ונקראת ג"כ בל"ע ופרסי بلسان. ועד עתה לא הוברר מוצא וגזרת המלה שפי' של ר"ב שנעתקה מלשוננו בעל שמן קשה להלמו ולא נמצא בספרי קודש. ול"נ ששורש בלס מוצאו ועיקר. טעמו נקר וחתך ritzen, kneipen וידוע מסיפורו של יוסף בן מתתיהו [3]) ואחרים שחותכין ונוקרין בעץ אפרסמון וישימו בקליפתו פרץ על פני פרץ ומחתוכי ומנקרות הקליפה מזיע העץ מיץ יקר לא יסולה בכתם אופיר. אשר על כן נקרא לפע"ד בלסמן והוא קטיע משתי תיבות בלס שמן פי' מיץ מן בלוסי עץ שמן. ונמצא' עוד המלה בירו' מ"ש פ"ה סהל"א דנ"ה ע"ד כך היו אנשי דור המבול עושין היו רושמין באפובלסמון ובאין וגונבין בלילה (ובבבלי סנהד' ק"ט. אי' בשינויים עיי"ש ואי' גי' אפרסמון). ירו' הוריו' פ"ג דמ"ז ע"ג באפי בלסמון נמשחו וצ"ל באפובלסמון; ובב"ר רפל"ט לצלוחית של אפופילסימון מוקפת צמיד פתיל (כ"ה בדפוסי' ישנים אבל בדפ' חדשים בט"ס פופילסימון ובילק' לך לך רמז ס"ב אי' צלוחית של אפרסמון וכ"ה בב"ר ספ"ל. ובב"ר פל"ד בט"ס צלוחית של פפולסמון וצ"ל אפופולסמון)].

* אִיפּוּפִי, אוּפּוּפִי (מלת הקריאה בל"י Ὦ ποποι ויותר טוב כי הוא בל"י ΠΙΠΙ oh Gott! עיי' במו"ע ע' פופי) ירו' נדרי' פי"א הל"א דמ"ב ע"ג א"ל איפופי ישראל לא עללה לביתי א"ל איפופי ישראל ולא עללה לביתך. וק"ע ופ"מ טעו בפיי המלה דראשון פי' עיקרן של ישראל ושני לדוגמא כל אפיא שוין (עיי' לעיל ע' אפי, וע' אפיא) ובאמת בל"י הוראת המלות שרשמתי הה אלהים! והרבה פעמים נמצא בספר הומירוס. אבל בכל זאת פי' של ר"ב בע' פופי נ"ל יותר טוב ושם ארחיב דבורי בו אי"ה.

☞ אֶפְּפוֹן (פי' בל"י ἐπυφή Einschlag beim Weben מפעל ἐπυφαίνω hineinweben) מד' תהלי' (מזמ' י"ח אבל בילק' י"ח ובילק' ש"ב כ"ב רמז קנ"ז חסר) אפפוני חבלי מות (תהלי' י"ח, ה') כשהאשה אורגת בתרי חוטים כפולים הן נקראים אפפון פי' בל"י מוסיף חוטים באריגה). [אחי"ה ושומעין לדברי ר"ב ושיעור הדרוש הצרות באות על ישראל כפולות וכן נשנו בארבעה מלכיות שנים שנים יחדיו ידובקו בבל ומדי, יון ואדום וכן אמר דוד המלך אפפוני יבעתוני, סבוני קדמוני. ופי' המלה הרשום' בל"י שתי וערב באריגה].

* אַפָּפוֹן (בל"ע أفوف eilen, fliehen) ושם במ' תהלים ובילק' ש"ב רמז קנ"ז בשם שו"ט א"ת אפפוני אלא עפפוני טסות הצרות עלי כעוף שנא' ועוף יעופף. ודע שגזרתו בל"ע שטעמו ימהר, יחיש, ודרש אפפוני כמו עפפני מפעל עוף (עפף).

* אֶפְפוֹן (בל"י ἐπιπόνος Leiden, Mühsal או מל"ע افف Seelenangst) ושם במ' תהלים: אפפוני . . . ד"א פניא אני מעקיא. ול"י הוא וטעמו עמל וצער ופניא אני כמו בל"י πονέω אני נתון בצרה. או ל"ע צרת נפש ודאגת לב.

אַפּוּפַּסִין (= אַפּוּפַּסִים = בל"ם אפופאסים = בל"י ἀπόφασις וגי' כ"י ב"ר אפופנסין = בלשון יוני' ἀπόφανσις Urtheil, gerichtlicher Ausspruch) בילמדנו והנחש היה ערום (בתנחו' לי') פי כסיל מחתה לו ושפתיו מוקש נפשו (משלי י"ח, ז') כל מה שהכסילים מוציאין מפיהן על עצמן הן נותנין האפופסין שלהן ואלו הן מרגלין וכו'. [אחי"ה ותחת זה אי' בילק' שלח רמז תשמ"ג הניח המלך את האיגולין שלו וחייבו בפיו וצ"ל האילוגין עיי"ע אולוגלגין]. ובפסקא ומשה היה רועה [בילמדנו] (תנחו' שמו' סי' י"ג דפ"ה:) ולא עוד אלא שנטלו אפופסים תם עונך בת ציון (איכי ד', כ"ב)

---

[1]) במ"ע שלו צד ש'. [2]) בקדמוניו' ד'. ו'. א'; י"ד, ד', א'; ט"ו ד'. ב'; על המלחמו' א', ו'. ו'; א': י"ח. ה' ועיי' דיאסקארידים א', י"ח; יוסטיניאן ל"ו, ג' ויותר מהם הפליג פליניאוס י"ב, נ"ד בשבחו של אופובלסמון. [3]) בקדמוניו' י"ד, ד', א'; על המלח' א', ו'. ו' ועיי' דיאסקארידי במקום הנ"ל ופליניאוס י"ב, כ"ה.

וכ׳. וכו׳ וידבר ה׳ אל משה במדבר סיני. [תנחו׳ צד רמ״ב: במד״ר פ״א ובשניהם הנוסח נשנאו אבל בילק׳ ישעי׳ רמז שס״ג הביא הגי׳ בשם ילמדנו נשתנאו כגי׳ רבינו, ובמ׳ חזית ריש פ׳ כמגדל הובא הדרוש בקיצור והגוים חרוב יחרבו מחורב נחרבו נטלו אפופסים שלהם למיתה. ובירו׳ סוט׳ פ״ז דכ״א ע״ד אי׳ ר׳ אבא בר כהנא בשם ר״י והגוים חרוב יחרבו מחורב נטלו איפופסין שלהן מיתה]. הר סיני שבו נשתנאו אוה״ע להקב״ה ונתן להם אפופסין והגוים חרב יחרבו (ישעי׳ ס׳, י״ב) א״ר אבא בר כהנא בשם ר׳ יוחנן והגוים מחורב יחרבו שנטלו אפופסין משם. ובוישלח ישראל מלאכים (בתנחו׳ ובילק׳ לי׳) ולא בקשת ליתן להן אפופסין. וביפקד ה׳ אלהי הרוחות (כתנחו׳ ובילק׳ לי׳) משה נטל אפופסין בשביל בניו. ובר׳ אלה הדברי׳ (בתנחו׳ לי׳) כשהרגת את המצרי והוציא עליך אפופסין. [אחי״ה ובדב״ר פ״א, הביאו ילק׳ ריש דברי׳ רמז תשצ״ה. אי׳ אלא הדברים מה הדבורה הזו דבשה מתוק ועוקצה מר כך הן דברי תורה כל מי שעובר עליהן נוטל איפופסין שנא׳ מות יומת הנואף וכ׳]. ובויק״ר (פ״ו) אל תהי עד חנם פרש׳ והוא עד או ראה או ידע והלא כבר נתנה תורה אפופסין אם לא יגיד ונשא עונו (ויק׳ ה׳, א׳). ובריש אחרי מות. [פ״כ, והך ציון אי׳ בדפ״ר ובשאר דפוסי׳ חסר]. ובפסקתא דאחרי מות (פסדר״כ צד קע״ג:) במדבר סיני וכי במדבר סיני מתו אלא מלמד שמסיני נטלו אפופסין שלהן למיתה. [וכן אי׳ בילק׳ שמיני ריש רמז תקכ״ה בלי מקור]. [ובויק״ר] פרש׳ לדוד ה׳ אורי וישעי (פכ״א) אין הרשע יוצא מן העולם עד שמוציא אַפּוּפְסִיּוֹת שלו (לתוך׳ ובמדר׳ על נכון) מתוך פיו הה״ד (שמו׳ ט״ו, ט׳) אמר אויב ארדוף אשיג. פי׳ אפופסין גזר דין. (א״ב וכן בל״י). [אחי״ה ובכ״י ב״ר סיים אחר גזר דין בזה״ל ואמ׳ אפו פנקסין נשלמו שנותיו עכ״ל ואין אצלי ספק שהוספה זו שייכת למבורך הסופר אשר חין ערכו הקטן הראיתי למעלה בע׳ אונום עיי״ש. ומ״ש גם כאן: ואמ׳ ר״ל ואומר אני, או ר״ת ואני מבורך הוא ופי׳ הך מלה בא לו מערוך שהיה מעתיק ממנו שנמצאה בו הגי׳ אפופנסין ובעצמו ובתומו כ״ה בל״י עיי׳ מתחלת הע׳ הזה ומתחכם מבורך הסופר להפרידו לשתי תיבות אפו פנקסין! והוסיף מדעת עצמו הפירוש נשלמה שנותיו! והפי׳ הזה אין לו שחר כלל ולא אטריחך בדברי כסיל אשר בחשך הלך. ואולי ראה ירו׳ ר״ה פ״א דנ״ז. (עיי׳ בבלי ר״ה ט״ז:) שלש פינקסיות הם . . . זהו של צדיקים גמורין כבר נטלו איפופסי של חיים מר״ה וכ׳. ואחרי רואו הירו׳ זה דמה בנפשו שמלת אפופסין שיעורו אפו פנקסין! ובויק״ר פ״כ בקצת דפוסי׳ חדשי׳ בט״ס אפוססין וצ״ל אפופסין. ובתנחו׳ דפ״ה: ויק״ר פכ״א, במ״ר פ״א, מד׳ חזית פ׳ כמגדל וילק׳ ישעי׳ רמז שס״ג הגי׳ אפופסים וצ״ל אפופסים או אפופסין וכ״ה בכ״י ודפ׳ אמש׳ אבל בדפ״ר ובשד״פ בט״ס בראש הערך אפפוסין. ובפסיק״ר פ׳ שובה אי׳ משמוציא איספוסין . . לאחר אפוספים וצ״ל איפופסין וכ״ה בשמות רב׳ פ״ב התחיל משבח את הדיין שיוציא איפופסין].

אַפְּץ ([=אַפְּצָא, עַפְּצָא] בל״ם אַפְּצָא, בל״ע عفص Gallapfel; וממנו הפעל אֶפַּץ (mit Gall- apfelsaft zubereiten) בס״ג דהבונה (שבת ק״ד:) הא דתני רב חנניא [ובגיטי׳ אי׳ ר׳ חנינא] גט שכתבו במי טריא. [וכ״ה בע׳ טריא ובדפו׳ הש״ס האחרוני׳ אבל בדפ׳ שונצי׳ וויני׳ ר״פ יוסט׳, ובסיל׳ בגמ׳ וברש״י במיטריא במלה אחת ולע״ד ע״ז כיון רש״י לגי׳ לפרש מי גשמים ובאמת בכ״י ו״ו אי׳ גם בע׳ הגי׳ במיטרא ובכ״י ו״ו ב׳ בממריא] ואפצא כשר, וגם זה בהמביא גט שני בגמ׳ דבכל כותבין (גיטי׳ י״ט.), ובפ״ק דגיטי׳ בגמ׳ דבכל השטרות (שם י״א.) הא בעינא כתב שאינו יכול להזדיף וליכ׳. בדאפיצן. הא דאפיצן והא דלא אפיצן בפ׳ הקומץ רבה בגמ׳ דשתי פרשיות (מנחו׳ ל״א:) ובפ׳ הקורא את המגיל׳ למפרע בגמ׳ דעל הדיפתרא (מגיל׳ י״ט.) מליח וקמיח ולא עפיץ. עפצים בלע״ז גַלֵּי [בלאי״ט ורומי galla] ובל״ע עַפְּץ. [וכ״ה בשבועו׳ מ״ב. עיי״ע עפץ וירו׳ שבת פ״ב י״ב די״ג ע״ד וירו׳ גיטי׳ פ״ב ד״מ: ועיי׳ עוד תוספ׳ גיטי׳ י״א. ד״ה בדאפיצן. ובתוספ׳ מנחו׳ ל״א: ד״ה הא. ובשבת ע״ט: ד״ה קלף גרסו התוס׳ גם מנחו׳ שם דעפיצן בע׳].

אָפַּץ (= עפץ = בל״ע عفص פי׳ דחק וסתם (verschliessen, zusammendrücken) באהלות בפ׳ כוורת (פ״ט מ״ג) היתה פחותה ופקוקה בקש או אפוצה אי זו היא אפוצא כל שאין לו טפח במקום אחד וכ׳. פי׳ אפוצה דחוקה. כסוי [כ״י ל״ד ודפ״ר חסר] בל׳ ישמ׳ עְפַאץ. [כ״ה בדפ״ר פיז׳ וויני׳ אמש׳ וכ״ה בל״ע عفاص = Verschluss; ובכ״י ו״ו עיפץ; אבל בכ״י ה״ב בטעות עפוץ] כלו׳ כיסוי של כוורת דחוק בו. בירושלמי בפ׳ בירה (כאן ברפין כאן באפוצין). [אחי״ה יש כאן חסרון מכפנים וכצ״ל: בשגררו עכברים את הפתילה באפוצה . . ואפילו תימא שלא באפוצה כשיש בתוכו שמן (ירו׳ שבת פ״ג ד״ו ע״ג). ובפ׳ במה בהמה (ירו׳ פ״ה הל״א ד״ז:) כאן ברפין כאן באפוצים.

וגי' זו אי' בדפ"ר וכשאר דפ' דרפין, וכן בירו' שבת פ"ג ד"ו ע"ג גחלים אפוצות הן, ירו' שבת פט"ו הל"ב דט"ו, מאן דא' מותר ברפין מאן דא' אסור באפוּצים, ושם בפי"ז דט"ז: כיון שהיא אפיצה לה כגופה היא, ירו' פסחי' פ"א דכ"ז ע"ג הדא דתימר במחוללות אבל באפוצות וכו', וז"ל של רה"ג בפי' לסד"ט דכ"ד או אפיצה: פי' תמור כפה אפוצה ופי' דחוקה ותניא בתוספה איזהו אפוצה כל שאין לו טפח מרוח אחת עכ"ל, וכל משכיל יראה שחלו ידים בהך כתיבה, והמו"ל רצה לתקנה צד נ"ב וז"ל במקום תמור כפה צ"ל כמו מכסה, ומ"ש ותניא בתו' הוא תמוה הלא כתבו כן במשנה במקום הזה עכ"ל. ול"נ לתקן או אפיצה, פי' סתומה כמו אפוסה ופי' דחוקה ותניא בתוספה (אהלות פ"י) איזהו אפוסה כל שאין וכ', והמלה א פ ו צ ה כ ל ו מ ר ס ת ו מ ה פי' ג"כ רע"ב. ומעתה הכל בנכון מתחלה רצה לפרש רה"ג מהו אפיצה (ולפנינו - אי' אפוצה) ואמר שהוא סתומה והוסיף לומר שכך היא טעמה של מלת אפוסה בתוספתא, והיא לשון דחוקה].

☞ אֲפִיצְטַלִין (בל"ר pastellus, pastillus ובל"י πάστιλλος, παστῖλος האמצ' (kleine, wohlriechende Brötchen מד' שהש"ר פסקא ישקני למלך שהיה אוכל אפיצטלין פי' בל"ר פצטלין מין פת קטן ומין רקיק. [אחי"ה לפני' אי' איפסטלין, ובש"ר רפמ"א אי' איני מבקש אלא מן הפוצטלין שבתוך פיך, ובעל מ"כ לא הבינו. ופיצטלין הנ"ל הם רקיקים נלושים במי ביצה סוקר וקנה בושם, עיי' מיורסיאום עמ"י אמצעית צד ת"ט].

* אַפֵּק (הוא אַפעל משרש נְפַק — herausbringen tragen הציווי אַפִּיק, מקור לאפוקי) ויק"ר פל"ז ואפקנתהון למצוותא. קידושי' ע': אפיק דיסקא דהזמנותא פי' הוציא שטר הזמנה. שבועי' מ"ו: ב"מ קט"ז. ב"ב צ"ב. אפיק זוגא דסרבלא (עיי"ע זוג). שבת מ"א. אפיקו הבלא. סנהד' ז': אפיקו לי מאני חנותאי וכ'. ב"ב כ"ג. אפיקו לי קורקיר מהכא (עיי' קרקר א'). ירו' גיטי' פ"ו דמ"ח. אתאַפַּק למקטלא. ירו' ביצ' פ"ג דס"ב. אמר לאפק לבר, והוא כמו לאפוקי. והוראתה ג"כ להוציא כלומ' למעוטי חולי' מ"ג. לאפוקי לקותא. ורש"י גורס שם ל מ ע ו ט י לקות. והוא כמו בחולי' מ"ב: אַפִּיק, הרבה פעמים. נדרי' מ"א. לאפוקי מאי לאפוקי הא דתניא וכ'. סנהד' צ"ח: לאפוקי מדר' הילל.

* אַפּוּקֵי (שם מופשט משרש שלפני זה ופי' יציאה der Ausgang) פסחי' ק"ה: אפוקי יומא. ירו' פסחי' פ"ד ד"ל ע"ד. ב"ר פס"ג. באפוקי שובתא. ירו' פיא' פ"ז ד"כ: אפוקי שמיטתא ושם: בפוקי ריש שתא.

* אַפִּיקְדוֹנָא (בל"מ פִּקָּדוֹן Aufbewahrtes Depositum) ירו' שבועו' פ"ז דל"ז ע"ד מריה דאפיקדונא.

אפקטפיזון (לפע"ד נשתבש או מן אפופטיזון בל"י ἀπόπτυσις, או מן אקפטוזין בל"י ἔκπτυσις das Ausspeien, Erbrechen. ועוד נ"ל שהורכב משתי מלות פרסיות افكنده افزونی פי' השלכת העודף das Auswerfen des Ueberflüssigen) בשבת בפ' חבית שנשברה (קמ"ז.) אין עושין אפיקטפיזין בשבת. ובס"ג דפ"ק בשבת (י"ב. וכ"ה בתוספתא שבת ספי"ז) אין עושין אפיקטפיזין ברשות הרבים מפני הכבוד. ובר"ג דכל הכלים (קכ"ג.). ובפ' לולב הגזול בגמ' דהלוקח לולב (סוכ' מ'.) לאכלה ולא לעשות ממנה אפיקטפיזין. וגם זה בפ' הגוזל עצים בפ"ג ר"י אומר (ב"ק ק"ב.). פי' אפיקטפיזין בל"מ היא הָקִיא ושמעתי שהוא ג' מלות אפיק, טפי, זון: הוציא עודף המזון כי כן דרך האיסטומכא כשיעדיף עליה האוכל ולא תקבלנו ואז תתגלגל. [כ"ה בכ"י ו"ו ב' ובשאר כ"י ודפוסי' תתבלבל] האיסטומכא ויקיא האדם. [ובדפ"ר חסרה שורה שלמה]. שורו עבר ולא יגעל (איוב ד', י"א) תרג' ולא יפקטין. [אחי"ה כ"ה בכ"י ו"ו, ו"ו ב', ל"ד ובדפ' תרג', ובכ"י ג"ג יקפטין וצ"ל יפקטין ובדפ' הע' אי' יפקטיז וכ"ה בעה"ק. ובענין כתיבת מלה זרה זו יד ליד לא ינקה רע בכ"י ו"ו ל"ד הגי' אפיקטפיזין כ"י ב"ר—זון; כ"י ה"ב אפיקפיזין, כ"י ג"ג אפקטיזין, ירו' שבת פכ"ב מ"ו אפוקטפיזין, ובכל מקומו' הבבלי ובילק' בהר רמז תרג"ח א פ י ק ט ו י ז י ן. וגוזר אני המלה או מל"י שרשמתי שענינה בשינוי אותיות קצת: הקיא, או מל"פ ששתי תיבות א פ ק נ ד א פ ז ו נ י (או א ו ז ו נ י = افزونی) הוראתן ה ש ל כ ת ה ק י א ה ע ו ד ף, ושתי תיבות נתחברו לאחת בדרז"ל אַפְּקַטַּפזוֹן או אַפִּקְטוּיזוֹן, וצריך לדגוש הטי"ת לתשלום הנו"ן, ורבינו על דרך דרוש בשום שכל הפריד בין הדבקים וכן פי' רש"י לסוכ' שם: [1] אפיקטויזין להקיא והוא בנוט' אפיק טפי זין מזון האוכל יותר מדאי מוציא ומקיא, ורמב"ם בפי' המשנ' לשבת כ"ב

[1]) ושם לועז רש"י כ"י בומיט"א ונ"ל שהוא לאי"ט vomito דבר המביא להקיא כי בל"צ נקרא vomitif, ואולי כן

מ"ו פי' אפיק מוי זין: הקיא והיא מלה מורכבת וכ' עיי"ש וכן פי' רע"ב. ובה"ג הלכ' שבת ספ"כ פי' „מאי אפיקטויזין ס ר א ב ר ג י" וכ"כ לא ידע לפרשו וכן נעלם מהח' ר' יעקב רייפמאן בקול מבשר צד כ' וכמעט גם אני סבותי ליאש את לבי עד אשר נפקחו עיני וקראתי האח אור לי, והוא לפ"ד ל"ע جوار برج פי' הקיא של עודף המזון].

אפקלטורין פליקטא ([נ"ל להגיה כזה: אפיקל [= פָּיְקְלָאֵ] טו רַיוֹפִילֶבְטָא [=רַיפִילֶבְטאו] וזה ממש העתקת עקילס (Stickerei = ποικιλία τοῦ ῥαφιλευτοῦ ברי' מד' איכ' ואלבישך ר ק מ ה (יחזק' ט"ז, י'). תר' אונקלס [צ"ל עקילס, עיי"ע אפליקתא] אפקלטורין פליקטא בע"ה גרס פוקרטון פליקטון עיי"ע פלקטון. ויש במדרש שה"ש (ד', י"א) גי' אחרת עיי"ע אפליקתא, ול"נ שיש לגרוס תרג' עקילס כי הוא תרג' כל המקרא בל"י ואונקלס תרג' התורה בל' בבלי ואם לא אונקלס ועקילס איש אחד היה והוא עשה תרג' בבלי על התורה ותרג' יוני בכל המקרא). [אחי"ה דעת לנפשי תנעם כי בשתי המלות שכתבנו בראש הערך סירוס התיבות יש כאן וצ"ל אפיקל טו ריופליבטא ואולי תחת פליקטא כתוב בתחלה פליבטא וכתבו המעתיקים בכ"ף ואח"כ בקו"ף. וכל המלה ריופליבטא תיבה אחת, ואפיקלטו שתי תיבות וראשי אותיות ר י ו של ריופליבטא משכו הסופרים לא חלק להם בבינה לסוף תיבת אפקלטו וגם שבשו לתמונת ר י ן וקצרו לתיבה אחת! ודע ששלש המלות אֲפָיְקל טו רַיוֹפִלֶיבְטָא הם בל"י כמו שכתבנו העתקת ע' זקנים לדבור מעשה רקם (שמות כ"ז, ט"ז), וגם רבינו (בע' פלקטון) מצא גם הוא שבוש הנוסח וכתב פוקרטון [צ"ל פוקלטון עיי"ע אפקליטון] פליקטון, ועוד י"ל שעיקר הגי' אפקליטון (עיי"ע תחת אפקלטורין; ומלה אחרת פליקטא היא תיקון המגיה לחוץ פי' plectus, πλεκτός כלו' נארג ששגר בפי המגיה יותר ועתה הסכיל עשה להגיה תיבה המודגלת לו תחת אפקליטון אך אח"כ נתחברו התיקון ועיקר הגי' בפנים בשגגת המעתיקים. ובע' פוקלטון כתב ר"ב בריש איכ"ר תר' עקילס פוקלטון פלקטון פי' בל"י רקמה מעשה חושב עכ"ל. והך ציון הוא אשר דברנו בו, הרי לפני ר"ב בעצמו היה הנוסח פוקלטון (= אפקליטון) תחת השיבוש אפקלטורין, ומלת פלקטון הוספת המגיה היא. ועד נאמן לדברי שבפסיקתא ויהי בשלח צד פ"ד: הביא רק תרג' עקילס פילקטון וטעות הדפוס היא וצ"ל פיקלטון כמו שכתב הרב החו' ר' שלמה באבער בעצמו בהערה פ"ח סוף צד פ"ד ע"ב ושכח לתקן בלוח התיקונים צד ר"ג: וראיה אחרת תמצא בע' אפקליטון עי"ש].

אֲפַקֶלִין [1]) בל"י φάκελος ובל"ר Bündel fasces (Bündelträger בילמדנו לכה אֹרָה לי יעקב (בתנחומי ליי) לאשה שהכעיסה בנה וקבלה והיתה סבורה שמא בדברים הוא מיראו שלח אפיקלין ובלשיין [כ"ה בכל כ"י וכן משמע מע' בלש אבל בדפוסי' בע' שלנו חסר]. כיון שראתה אפיקלין הפליגה בדבר. ובויק"ר (פכ"ז וכ"ה במד"ר פ"י) לאלמנה שקובלת על בנה לדיין [כיון] חמיתיה דדאין במרזובתא [עיי' ערכו וכ"ה בכ"י ו"ה, ו"ו ב', ה"ב, ג"ג אבל בדפוסי' מרזופתא] ובמגלבין [ובאפקלין] [כצ"ל ובדפוסי' ובע' מגלב חסר] וחלת ואפסכת מיליא. מרזובתא היא מרזפתא דנפחי (ברכו' ל"ד. עיי"ע מרזב ב'), מסתברא אפיקילין בני אדם שבידם מרזפתא ומגלבין. [אחי"ה פי' בל"י אגֻדת מקלים ושבטים שבהם היו מיסרים את הענושים בדין. וגם היתה אגודת שבטים סיגנון של הקאָנזולים הם היו שני שרים הנבררים מדי שנה בשנה (עיי"ע אפטיא) וכשהולכים בשוק אז נושאי כליהם הולכים בראש ואגודת שבטים הנקראים פאסצעס בידיהם. — ותחת מרזבתא של גי' רבינו אי' בויק"ר שם ובמד"ר הנ"ל בנור ובזפת ובודאי בנור נשתבש תחת במר ואחר כתיבת טעות בנור התחכם איזה סופר לפרוד אותיות זפתא ולעשות מהן תיבה בפ"ע. ובילק' מיכה ו' רמז תקנ"ד משונה הנוסח והשמיט מלות זרות ואי' שם כיון דחזית לדיין לבריתא לקטלא אמרה אם וכ'].

אֲפַקְלִיטוֹן ([צ"ל אֲפָיְקְלְטוֹן]=ποικιλτά, ποικιλτόν (buntgewirktes Kleid במגילת איכה. [אחי"ה והוא בריש מד' איכ"ר עיי"ע אפקלטורין. ודע שבכל כ"י הוא ערך בפני עצמו וכן הוא בנכון שאחז רבינו דרכו הישר לציין החילופים איש איש על דגלו ומאחר שמונח לפניו ג"כ נוסח פוקרטון [צ"ל פוקלטון] פלקטון כמו שזכרתי

מצא רש"י בערוך ולפנינו ליי וראיה להשערה זו מפירש"י לשבת י"ב. שאי' שם לגי' שונצינו (עיי' ד"ס שבת צד ט':) אפיקטויזין בומים"א בלעז כך מצאתי ובדפי' אי' בט"ס גומיט ולב"ק שם ווש"ם וצ"ל ווםי"ם. [1]) עיי' רים"ז בט"ר ח"א קפ"א; ח"ב, נ"ז. ועיי' על סיגנון של הקאנזולים תאציטוס אנגאל. י"ג, ט. ה'; ציזאר ממלחמות ג', ע"א ואחרים.

בע' אפקלטורין הביא רבינו הך נוסח בע' פלקט ועיי' בר"ב בע' פוקלטון, ומאחר שגם מונח לפניו נוסח אפקליטון הביאו הגי' בערך זה. אך המדפיסים חשבו שתיבות „אפקליטון במני' איכה" הם סיום לע' אפקלין על כן כללו אותן בטעות לע' הנ"ל. וכבר העיר על זה בלי ראות כ"י ערוך החכם ר' שלמה באבער בפסיקתא דר"כ פ"ד: הערה פ"ח וחכם עדיף מנביא].

אֲפַקִימָא (לרבינו אולי הוא ל"ע ופרסי بقم עיי' ערכי מילין ערביים eine Art Nussbaum; ולפע"ד אפקימא = אפסקימא aus Palmblättern geflochten עיי"ע אפסקימא) בפ' כיצד מעברין בגמ' דאין מודדין (עירו' נ"ח.) א"ר אמי [לפנינו אי' ר' אסי] אין מודדין אלא בחבל של אפסיקימא [כ"ה בכל כ"י ערוך וכ"ה בכ"י עירו'. עיי"ע אפסקימא. אבל בראש הערך גם בכ"י ערוך אפקימא וכ"ה באמצע הע' בכל הדפוסים]. יש מפרש חבל שעושין אותה מן קליפת אילן של אגוז. (א"ב בנוסחאות דידן כתוב אפסקימא). [אחי"ה כבר חוינו דעתנו שבאמת עיקר הגי' אפסקימא וזה ט"ס תחת אסקיפימא וטעמו דבר קלוע מעלי תמרים. אבל גם לשיטת רבינו פירשתיו עיי"ש. ובענין נוסח אפקימא י"ל שהיא ל"ע ופרסי' מלה שרשמתי מין אילן אגוז ופירותיו נקראו בל"ר datura ובל"אש Stechapfel אבל פי' שלי נ"ל יותר קרוב לאמת].

אַפִּקוּמַן (או מל"י ἐπιγεῦμα Nachgekostetes או מל"פ ابكامه, Knoblauch (Nachtisch) Rettig u. s. w. alles was nach der Mahlzeit gegessen wird) בפ' ערבי פסחים (קי"ט:) אין מפטירין אחר הפסח אפקומן. [אחי"ה בכ"י ו"ו א' וב' ובכ"י ל"ד בראש הע' גרסו אפקמן ובאמצע אפקמון; כ"י ה"ב אפיקימן ואפיקומן; ובדפוסי' אפיקימון ואפיקומן וכ"ה במשנ' וגמ']. פי' לשון כלומר אין עושין סילוק לאכילה ממיני מגדים כמנהג כל הסעודות כמפורש בגמ' [ר' חיננא בר שילא] ור' יוחנן אמרו כגון תמרים קליות ואגוזים וכן מפורש בסוף תוספת פסחים (קל"ם פ"י וכ"ה בפסחי' קי"ט: ובאמת גי' כ"י ה"ב אי' וכן מפורש בסוף מסכת פסחים). [אחי"ה כ"ה בכ"י ו"ו א' וב' וכ"י ל"ד ובדפ"ר. ובשד"פ אי' פי' לשון כלום כלומר וכ' ונ"ל שט"ס היא אבל לא אכחד שגם רש"י ידע כבר הך גי' זפי' שבספר פרדס הגדול פי' סי' קל"ב צד כ"ז ע"א וז"ל: ד"א בל"י אפיקומן כלומר שום דבר אין מפטירין גרסינן. ובדפ' אמש' אי' פי' לשון אוכלים כלומר וט"ס תחת לשון כלום כלומר וכ'. — ובכ"י ו"ו ול"ד חסר מן וכן עד סופו]. (א"ב פי' בל"י מיני מגדים ופירות הנאכלים בקינוח הסעודה). [אחי"ה אולי כיון ר"ב על מלת יוני' שרשמתי וכן דעת המשביר. ועיין מ"ש בעל התשבי שהוא ל"י ממש אפיקומוס נקרא סעודה גדולה ומה שאוכלין אחר הסעודה נקרא אפיקומין ע"כ. וזה בלי דקדוק ול"נ שהיא מלה פרסי' אבקומה ובקיצור בל"ע קומה [= كامه, كامخ] כל דבר שנאכל בקינות הסעודה כגון חזרת ולפת וכדומה [1]. וכן פי' הרמב"ם לפסחי' י' מ"ח הפרפראות שאדם אוכל אחר סעודתו כגון מיני קטניות והזרעים הקלויים וביד החז' הלי' חו"מ פ"ו הלי"א פי' אין מפטירין אחר מצה כלום ואפי' קליות ואגוזים. ורש"י לפסחי' פי' אפיקומן לשון נוטר' הוציאו והביאו מיני מתיקה ובפרדס שם: הוציאו והביאו מינין של מאכל בקינוח סעודה וכ'. ורשב"ם פי' אפיקו מנייכו! (עיי' רע"ב שהביא פי' שניהם) ומצאתי תנא המסייע לפי' רש"י ורשב"ם ז"ל מירושלמי פסחי' פ"י סהל"ו מאי אפיקומן רבי סימון בשם ר' אינייני בר רבי סיסיי מיני זמר ר"י אומר מיני מתיקה. ופ' פ"מ מיני זמר הן מיני כלים שמשתמשין בהן לאכילה ומלש' המקרא הוא (מלכי' א' ז', מ"ט) והספות והמזמרות וכ'. הרי שרש"י פי' כר"י ורשב"ם כר' סימן. והרב לעף ז"ל פי' בספרו היקר (לעבענסאלטער שי"ח) מיני זמר כמשמעו מיני שיר וכן מלת אפיקומן מל"י ἐπίκωμος, וזה דעת רמ"ל אבל קשה הדבר להלמ' שבל"י מלה ההיא יש לה הוראה אחרת וגם עיי' ספר הנחמד דאס מאהל לידידי הרב החכם מוהר"ר שפיטצער צד ט"ז. ומהרי"ל פותרה מל"י ἐπικομίζω hinzutragen].

☞ אפפקסינן (לר"ב מוספיא מל"י πύξινος Buxbaum אבל לפע"ד ט"ס תחת אסטכטון) מדר' שה"ש פיסקא אתי מלבנון (ד' ז') זה שמן אפקסינון. פי' בל"י מין עץ אשר לא ירקב עיי"ע פקסינון ונראה שיש טעות בגי' והנכונה היא אנפקינון עי"ש). [אחי"ה ושגגה היא שהרי זאת דעת ר' ינאי היא שהוא שמן אנפקינון משמע שדעת ת"ק (והוא ר"י בר יחזקאל)

---

[1]) עיי' וואולירס עמ"פ ח"ב צד אלף ומאתים פ"ז. ועיי' עמ"ע של פרייטאג ח"ד צד נ"ח. — וגם ידידי הרב החכ' האכשטעדטער (במכתבו אלי) פתר המלה מל"י הרשומ' בתחלת הערך.

לאו שמן אנפקינון ונ״ל שהוא ט״ם תחת אסטכטון או אסטקטון עיי״ע למעלה. ודע שעץ אפקסינן (ובירו׳ יומ׳ פ״ג הל״ח דמ״א. בט״ס פסקינין) עץ קשה עד מאוד ואין לו חלקי שמן כלל].

* אֲפַקְיַעְתָּא (בל״ע فاقعة Verhängniss, Edict ועיי״ע פקע) ב״מ רל״ט. והשביעית תשמטנה ונטשתה אפקעתא דמלכא ופירש״י מצות המלך. ושם ק״ו. שביעית אפקעתא דמלכא היא. ושם ק״ט. ויובל אפקעתא דמלכא היא. פי׳ בל״ע כליון וגזרה רעה.

אֶפִּיקוּרִין (בל״י האמצ׳ ἐπικάριον [1]) פי׳ מטפחת ועניו עטיפה Mantel, Ein = Verhüllung עיי״ע אפיקרסין) עוף וגבינה נאכלין באפיקורין [בחולי׳ אפיקורין] בר״ג דכל הבשר (חולי׳ ק״ד:). ס״א אסקילים. [כ״ה לגי׳ הרי״ף וכ״י ו״ו אי׳ אפוקלום, כ״י ה״ב אפיקולום. דפוסי הע׳ אפוקולים [2]) [צ״ל פ י ר ו ש] (מפורש) [Bündel, φακελός מטלית [ומפורש] בלא קינוח הפה ובלא נטילת ידים והני מילי בימא אבל בלילה לא. [אחי״ה וכל זה פירשתי לדעת רבינו שפי׳ מטלית אבל לפ״ד נראה שמלת אפיקורין [3]) יש הגזור מלש׳ יוני ἐπικεράννυμι beimischen, hinzumischen פי׳ מערב עם דבר מה. ועל זה מעיד ג״כ ס״א אפיקולים צ״ל אפיקולים=ἐπικόλλημα Anklebung, Anfügung פי׳ התדבקות והתקשרות. ובזה נבין תוספתא חולי׳ פ״ח ר״א בר צדוק או׳ העוף עולה עם הגבינה אפקולום [כלומ׳ בדבקות יחד] (אומר) [צ״ל אכל] אין נאכל, אחרים אומרים משמו [ר״ל משם ראב״צ] אף נאכל. ובעדיו׳ פ״ה מ״ב, ושבת י״ג. וירו׳ תרומ׳ פ״א הל״ה אי׳ העוף עולה עם הגבינה על השלחן ואינו נאכל וכו׳].

אֶפִּיקוּרוּם (בל״ס אֶפִּיקוּרָיָא Epicurus, übtg. Freigeist, sodann wer ein freies zügelloses Leben führt) בחלק (סנהד׳ פי״א, א׳). ופי׳ ב ג מ ר א [כ״ה בכ״י ודפ״ר, ושאר דפ׳ חסר] רב אמר זה המבזה תלמידי חכמים וריב״ל אמר זה המבזה את חברו בפני ת״ח (סנהד׳ צ״ט:). המשומדין והאפיקורוסין בפ״ק דר״ה בגמ׳ דד׳ פרקים (ר״ה י״ז.). [אחי״ה שם אי׳ הנוסח המינין והמסורות והאפיקורסים והתוספ׳ ע״ז כ״ו: ד״ה סמי העתיקו המינים והמומרי׳ והמסורות, ובילק׳ זכרי׳ י״ג רמז תקפ״ב הגי׳ המסורות ואפיקורוסי׳ אבל בכ״י מ׳ וכ״ה בכ״י א״פ ול׳ ובדי״ף דפו׳ קושט׳ וויניצ׳ וכן בדפ׳ וויניצ׳ וקראקא בגמ׳ ובראש אי׳ כגי׳ רבינו עיי׳ ד״ס ר״ה דט״ז: ופלא שלא רמז ה״כ על ע׳ שלנו]. ובר״ג דנדרי׳ (כ״ג.) שכיחי אפיקורי דמצערי רבנן. ובר״ג דהדר (עירו׳ ס״ג.) [כי האי גוונא מי מתחזא כאפיקרותא]. פי׳ אפיקרותא חציפותא. (א״ב שם פלוסוף יוני כופר בהשארת הנפש וחכמינו העתיקו מלה זו למבזה חכמים ודבריהם נאמרים באמת). [אחי״ה ודעת לנבון תמצא כי צדקו דברי ר״ב שחכמינו ז״ל השתמשו במלה זו למבזה ת״ח והאיה מירו׳ פ״י הל״א דכ״ז ע״ד שפי׳ שם האפיקורוס ר״י ור׳ לעזר חד א׳ כהן דאמר אהן ספרי, והרנא אמ׳ כהן דאמ׳ אילין רבנין! ומהשם הזה נאצל פעל פקר ואמרו במגיל׳ כ״ה: ירו׳ ברכו׳ רפ״ט הל״א די״ב ע״ד (לפי גי׳ הטוב׳ של המהרש״ם) כל מקום שפקרו המינים (עיי״ע פקר ב׳) וסנהד׳ ל״ח: הנ״מ אפיקורוס נכרי אבל אפיקורוס ישראל כש״כ שפקר טפי. ורמב״ם למשנת חלק כתב וז״ל: ומלת אפיקורוס ארמית וענינה מי שמפקר ומבזה את התורה או לומדיה ולפיכך קורין בשם הזה כל מי שאינו מאמין ביסודי התורה ע״כ. ונראה שדעת הרמב״ם בהיפך שהשם אפיקורוס בא מל׳ הפקר בארמית (ועיי׳ עוד רע״ב לאבות פ״ב, מי״ד ותי״ט לחלק) אולי שלא ידע בימי חייו בעת כתיבתו את פי׳ המשניות שם עצם הפרטי אפיקורוס (עיי׳ ע״מ קפ״ב: כי בזמן מאוחר במו״נ כבר כתב טעם ונימוקו של כת האפיקורוס (עיי׳ מו״נ ח״א פע״ג צד ק״ה: ח״ב פי״ג צד כ״ט. ח״ג פי״ז צד ל״א: בהוצאת מונק). ודע שחכמי העמים כתבו ג״כ על אפיקורוס שהיה מבזה רביו ומלמדיו [4]) וכן נודע ממנו דעתו שהנשמה יש לה חלקי הגוף דקים [5]) אחת היא על כן אמר גוף ונשמה תלכנה לאבדון ולכליון. ומזה הטעם גם חז״ל הזכירו אצל האומר אין תחיית המתים מן התורה ואין תורה מן השמים (סנהד׳ פ״י מ״א וירו׳ פיא׳ פ״א דט״ז:) גם את אפיקורוס. ובילק׳ חקת כ״א רמז תשס״ד ימחה שמן של אפיקורסין שהרי אומרים אין תחיית המתים. ומאשר כפרו דברי רז״ל לכן אמרו (אבו׳ פ״ב, מי״ד) ודע מה שתשיב לאפיקורוס. ובחגיג׳ ה׳: כי קאי ניחא נפשיה דר״י ב״ח א״ל רבנן מאי תיהוי עלן מאפיקורסין (ופירש״י על נכון שאינם מאמינים

---

[1]) עיי׳ עמ״י אמצעי׳ של מיורסיאוס הך ערך. [2]) עיי׳ בט״ר של רימ״ז ח״ב, נ״ו וכבר הקדימו בזה הפי׳ בעל כ״כ. [3]) והחכם בוקי׳ וההולך בעקבותיו החכם רמ״ל פתרו ע״י ל״י ἐπικοικητής, והגי׳ שי״ר בע״מ קפ״א. ע״י ἐπιχώρησις כלומ׳ רשיון, ובעל המשביר ע״י ἐπικαίριος וכל השערות האלה רחוקות ודחוקות הן. [4]) עיי׳ Cicero de nat. deor. 1,26 ושם א׳, ל״ג. [5]) דיאגינים לאערטיאוס ס״ג, ושם ס״ה ועיי׳ שם י׳, קכ״ד.

לדברי רז"ל. ומזה נגזר אפיקורסות קידושי' ס"ו: ואפיקורותא מ"ק ט"ז, ואפקרותא, סנהד' ק', ועירו' ס"ג, שהביא רבינו למעלי' ובדפוסי הע' חסר הציון ופי' חציפותא וכן פירש"י לעירוב' שם: חוצפא, ותרג' משאכם (דברי' א', י"ב) טרחות אפקרסותכון, וכן פי' הספרי שם שהיו אפיקורסין, ובב"ר פי"ט דורש והנחש היה ערום . . . רב ירמיה בן אלעזר אמר. אפיקורס היה ופי' המיוחס לרש"י פי' עז פנים מפקיר עצמו בפני בוראו בפרהסיא עיי' מ"כ שם].

*אֶפִּיקַרוּס, אפיקרם (שם הפרטי לעיר Ἐπίκαιρος בל"ר Epicaeron (עיי' רילאנד פאליסטינא ח"א, ק"ב; וח"ב תשס"ו) והשם כללי ענין מ ע י כ א das Zurückstossen ἀπόκρουσις ושוה עם מלה יונית Anstossen, ἀντίκρουσης (Widersetzlichkeit המעכתי תרג' אונקלי' (דברי' ג', י"ד) אפקירוס ותר"י ב' אפיקרס וכן תרגם ליהושי' י"ב, ה'; י"ג, י"א, י"ג. ולדעת החכ' באכארט היא עיר אשר זכר פתלמיוס ותכונתה במזרח ים המלח (עיי' ע"מ קפ"ב, והחכ' רילאנד הנ"ל). ול"נ שהתרג' בא להראות דמיון שם העברי עם היוני בהוראה ולא כדעת הגאון שי"ר אלא בתיבה שרשמנו שבל"י אפקרוסית פי' כתישה ומרידה וכן הוראת מעכה בעברי וכן פי' בב"ר פנ"ז ל ש ו ן מ ר ד ו ת. וזה ממש בעצמה ותומה בל"י אנטיקרוסית כשרשמתי; ובאמת תי"ר א' תרג' המעכתי (לדברי' שם) אנטיקירוס, וזה כשחר נכון מוצאו. — ועיי"ע אפרכורים.

אֶפִּיקַרְסִין (= אפקרסות) (בל"ם אַפְּקַרְסָא, בל"י ἐπικάρσιον האמצ' Mantel, Hülle eng anliegendes ובדרז"ל חלוק צר ודבוק בבשר (Kleid, Hemd צורר אדם מעותיו עם תפיליו באפיקרסתו בפ' מי שמתו בגמ' דהיה עומד בתפלה (ברכו' כ"ג.) [ושם אי' תפיליו עם מעותיו באפרקסותו וכ"ה שם כ"ד: מבליעו באפרקסותו וט"ס וצ"ל באפקרסותו או באפקריסותו וכ"ה בכ"י מ' בשני מקומות עיי' ד"ס שם צד נ"ח: וס': וכ"ה בכ"י פ' ובאו"ז הל' תפילי' סי' תקצ"א ובר"ש ריש פכ"ט דכלי' וכ"ה במ"ק כ"ב: ובחגי' כ"ו, ובכ"י פ' אי' כגי' רבינו הסדר מעותיו עם תפיליו, וכגי' שכתבנו אי' בכ"י ע' ו"ו, ל"ד, ה"ב ובדפ"ר בפנים הע' אבל בראש הע' כבשאר דפו' אפיקרסין]. ירושי' בריש פר' היה קורא (פ"ב הל"ג ד"ד ע"ג) אפיקרסין היה לבוש מבפנים [בירו' אי' לובש]. אפקרסותו אינה מעכבת אחד האיש ואחד האשה בגמ' דואלו מגלחין (מ"ק כ"ב:) [ובירו' מ"ק ספ"ג דפ"ג ע"ד אי' אין אפיקרסין מעכבת, ובכ"י ב' בט"ס עיי' ד"ס מ"ק

צד ל"ח, ושם נסמן שינוי הנוסח]. ר' יוחנן אמר אפי' מלאין ואפי' אפיקרסותו לתוכו [בפ' חומר בקודש בגמ' מן המודיעים] (חגיגי' כ"ו.) [ובדפו' הע' חסר ציון הך מאמר והגר"ב בהפלש"ב ובהג' לכלי' שנה ברואה עי"ש ועיי' עוד מה שהשיג עליו בעל שריד שבערכין צד ט"ו]. ובכלים בפ' (נזמי) [צ"ל גומי] הסדין והסודרין והטרטין והאפיליון של ראש שש אצבעות של אפקרסין עשר. פי' "לבוש התחתון והוא פתוח בכתפיו וכשלובשו קשרו כדאמר (בסוף מקואות) באידך פרקין הקשר של אפקרסותו שבכתף". [אחי"ה לפני' אי' שבפרקסים! הפירו' הזה נלקח מרה"ג לסדט"ה ד"כ וז"ל שם ושל אפיקרסין: לשי' יוני וא"ר אפיכרסית פי' לבוש תחתון שיש לו איתיקה . . . . והוא פתוח בכתיפיו וכשלובשו קושרו כדאמר באידך פרקין הקשר וכ' עכ"ל. ומה שאי' בע' שלנו "בסוף מקואות" נ"ל שאיזה כותב הגיה לעצמו שאידך פרקין הוא בסוף מקואות, וכ"ה באמת, ולאח"כ בא מהגליון לפנים]. ותניא אידך בדרך ארץ (פ"י) הנכנס למרחץ כיצד יעשה חולץ מנעליו ומסלק כובעו וטליתו ומתיר חגורו ופושט חלוקו ואח"כ מתיר אפקרסו [לפנינו בד"א פרקסו! ובר"ש למקואות פ"י מ"ד הביא כל הענין בלי ציון מקור הערך וגרם בנכון מתיר אפקרסותו] התחתונה וכשיוצא ללבוש מניח אפקרסו [בר"ש אפקריסו] התחתונה ולובש חלוקו וחוגר אזורו ומתכסה בטליתו ומניח כובעו ונועל מנעלו, ובריש ויק"ר (פ"ב) ובפסיקתא דכי תשא. [אחי"ה בע' פקרס כתב רבינו בזה"ל ברי' ויק"ר ובריש קדושים (והוא ויק"ר פכ"ד) ובפסק' דכי תשא (והוא פסדר"כ ט"ו: וכן מובא בנכון בילק' תצוה רמז שע"ו בשם הפסיקת' וכ"ה בילק' ירמי' רמז שמ"ו בלי ציון המקור) למלך שהיה לו פקריסין כו' עד שאני מדביקו לגופי פי' מלבוש שלובש על הבשר עכ"ל. ולפנינו בויק"ר פ"ב בטעו' פרקסין אבל בפכ"ד ובילק' שם אפקרסין ובפסיק' אפיקריסין ובפסיק"ר פכ"ב בט"ס אפקרייתם! ובע' פקרס ב' הביא רבינו ציון של נדה מ"ח: צד ימין ממהר לבוא שנישוף באפקריסותן, וכן הגי' לפנינו אבל אצל רבינו היא ס"א וגי' ראשונה בפיקרסותן וסיים כבר פי' בע' א'. וכיון על ע' שלנו ובענין הפי' עצמו גם התייר הגדול הרמב"ם ז"ל היה נגרר אחר פי' רבינו שהוא פי' רה"ג כשכתבנו וז"ל בהלכ' אבל פ"ח ה"ג וקורע כל הבגדים שעליו ו ב ג ד ה ז י ע ה ה ד ב ק ל ב ש ר ו אינו מעכב' עכ"ל. ומקור הדין במ"ק הנ"ל והכ"מ הביא שם בטעו' אפרקסותו והביא פי' הערוך ועיי' בהגהו' מיימונ' שם ועיי' בש"ע י"ד סי' ש"מ סעי' י' ששם

ג"כ בטעו' אפרקסותו . . י"מ שהוא בגד הזיעה וי"מ שהוא בגד העליון. ודע שתרג' פשיטה העתיק' סדינים (שופטי' י"ד, י"ב) א פ ק ר ס י ן, ולפ"ז י"מ שהוא בגד העליון יש להם על מה שיסמכו וכ"ה פתרון ל"י שרשמתי בתחלת הע'. אבל בכ"ז בדרז"ל הוא חלוק צר (רמב"ם לכלי') דבוק בבשר וכן נראה מירו' פסחי' פ"ח הל"ח דל"ו: וירו' מ"ק פ"א הל"ה ד"פ ע"ד איזהו ליקוטי עצמות המעבירן באפיקריסין ממקום למקום [ובירו' סנהד' פ"ו הל"א דכ"ג ע"ד חסר עי"ש]. ורש"י פי' בענין אחר שפי' לברכו' כ"ג: וכ"ד: באפקרסותיה [צ"ל באפרקסותיה] סודר שעל ראשו וכן במ"ק כ"ב: פירש"י ואפיקרסותו שעל ר א ש ו. ולכאורה יש להביא ראיה לפירושו מכלים פכ"ט מ"א שהזכיר אפיקרסין אצל פ י ל י ו ן של ראש (עיי"ע פליום) וכן י"ל שהיא נגזרה מל"י auf dem Kopf, kopfüber, ἐπικάρσιος, ἐπίκαρ אבל באמת רש"י בעצמו חזר מפירושו ופי' במקומות אחרים מ ע פ ו ר ת והוא סודר וזה מסכים עם מלה סורי' ויוני' שכתבנו בתחלת הע'. ועיי' פי' הר"ן לברכו' כ"ד:].

* אֶפִּיַקְרְסִין ט"ס עיי"ע אפסטקין.

אֲפָקוּתָא (אֲפוּקְתָּא והוא א') ל"ע فوق העליון ובהשאילה אמיר של דקל Wipfel; ב') ל"ע فوقاء מפרקת וצואר Hinterhaupt=Gelenk) דדיקלא בגמ' דחבילי קש בפ"ק דסוכה (י"ג.) ובפ' המפלת בגמ' וחכמים אומרים (נדה כ"ד.) פי' ר א ש הדקל שיש בו חריות הרבה, פ"א הצואר של דקל שנחתך מן הדקל והחריות עמו דבוקין. [אחי"ה מקור הפי' האחרון נ"ל הוא הל' של רי"ץ גיאת שכתב בהלכ' סוכה דע"ו וז"ל אפקותא דדיקלי והוא צואר הנחתך ובו חריות הרבה דקיקין וכי' עכ"ל. ונ"ל שהיא מלה ערבי' שכתבנו שטעמה מ פ ר ק ת והטיב הביא רבינו ראיה מתרג'. ורש"י לסוכ' פי' מ ו צ א הדקל ונראה שגזרו מל' נפק באפעל das Heraus, Her-vorkommen (עיי"ע הבא), ובנד' הגי' אפקתא ועיי' פירש"י שם]. ותשבר מפרקתו (שמואל א' ד', י"ח) ואתברת פקותיה. [אחי"ה כ"ה בכ"י ו"ו א' וב', ל"ד ה"ב וכ"ה על נכון בתרג', אבל לגי' רש"י שמואל שם אפרקותיה וכ"י ע' גרס פרקתיה ובדפוסי הע' אפקותיה וכ"ה בתר"י ויקר' ז' ל' לקביל אפקותא ועיי' ג"כ ע' אפתקא].

*אַפָּקוּתָא (מן אַפעל אַפֵּק (עיי"ע) נאצל השם המופשט הזה ופי' das Heraustragen, Hervorbringen=gebrachte) תר"י א' לויק' כ"ו, ה' אפקות בר זרעא. ותרג' מוצא (במדבי' ל', י"ג; דברי' ח', ל'; ירמיה י"א, ה') אפקות.

אֵפֶר (Asche; אפר מְקֻלֶּה Asche der Verbrennung=verbrannte Asche) מניחין אפר מקלה ע"ג התיבה בפ' סדר תעניות (ט"ו. במשני) [ושם אי' נותנין וכ"ה שם בגמ' ע"ב וט"ז. וכ"ה בירו' שם ובב"ר פמ"ט] ובס"ג דחזקת הבתים (ב"ב ס' :) מאי על ראש שמחתי (תהלים קל"ז, ו') זה אפר מקלה שבראש חתנים (וכ"ה בילק' שם מזמר קל"ז רמז תתפ"ה). ובגמ' דכתובות קעקע בפ' אלו הן הלוקין (מכות כ"א.) אמר רב מלכיו א"ר אדא בר אהבה אסור לו לאדם שיתן אפר מקלה ע"ג מכתו מפני שנראה ככתובת קעקע. פי' אפר שעושין גחלים הקליות הלוחשות לאחר שהן עוממות. באהלות בפ"ב (מ"ב [כ"ה בכ"י ע' אבל בדפוסי' חסר הציון] אפר שרופין ר' אליעזר אומר שיעורו כרובע וחכמים מטהרים. פי' אפר בני אדם הנשרפין. [אחי"ה וכן פירש רמב"ם ור"ש. ודע שתוספות לתעני' ט"ו: וט"ז. פירשו כענין זה גם אפר מקלה. ובירו' תעני' פ"ב הל"א דס"ה. נתן טעם למה נותנין אפר מקלה ע"ג התיבה עיי"ש].

אֲפַר (או מל"י ποιηρός das Grasreiche, die Trift או מל"פ ﭙﺮ unbebautes Feld ונרדף עם מלה פרסית ישנה awîrân, הוצואריש אפיראן, בל"פ חדש' ﻭﻳﺮﺍﻥ ﻳﻴﺮﺍﻥ Wüste) בס"ג דכירה (שבת מ"ח:) אלו הן מדבריות כל שיוצאות ורועות באפר ואינן נכנסות ביישוב. ובס"ג דמשילין (ביצה מ'.) ובפ"ק דפסחי' בגמ' דכל מקום שאין מכניסין בו חמץ (ח':) מלמד שתהא פרתך רועה באפר. [אחי"ה וכן בב"ב קכ"ג: רועה באפר (ד' פעמים). ירו' ביצ' ספ"ה דס"ג: אילו הן המדבריות הגדילות באפר]. פי' אפר הוא אחו, ובלע"ז פראטו [בלאי"ט prato, בל"ר pratum]. תר"י ותשם בסוף על שפת היאור (שמות ב', ג') ושויאת יתיה באפרא על גיף נהרא [בתר"י א' אי' ושויתיה באפרא על נהרא; ובתר"י ב' ושויתיה בגו גומיא על גיף נהרא]. ותרא את התיבה בתוך הסוף (שם פס' ה') וחמת ית תיבותא בגו אפרא ס"א בגו ג ו מ י א [וכס"א אי' לפנינו]. וכן ותרעינה באחו (בראשי' מ"א, ב') תר"י והות רעיא בגו גומיא [תר"י א' ורעיין; תר"י ב' והואה רעין]. (א"ב פי' מלה בל"י מקום דשא). [אחי"ה אם היא ל"י אז תהיה מלה שרשמנו אבל יותר נראה לגזרה מל"פ שהוראתה ארץ לא זרועה].

*אֶפֶר (בלש"פ ابر, بر; בל"י ὑπὲρ; בל"ר super drüberweg, drüberhinaus) ירו' פ"ב דביכורים הל"א דס"ד ע"ג אפר חמשים ועשה דבר שהוא בהכרת . . אפר שיתין ועשה דבר שהוא בעון מיתה. פי' בל"י ופ' מלת היחס וטעמה כמו על,

בעברי כלו׳ אם על חמשים וששים שנה שכבר עברו וחלפו. ופ״מ הרבה לבאר ודבר שפתים אך למחסור.

*אָפְרָא (בל״ע افرة Unglück, Unheil ודורש בחילוף אותיות בדרך א״ת ב״ש) ירו׳ תעניו׳ פ״ג סהל״ב דס״ז. מהו תוגת אמו (משלי י׳, א׳) . . . לישון גימטריון הוא אפרא בעייני אמיה. פי׳ תוגת באת ב״ש היא אפדא; ובי׳ל׳ משלי י׳ רמז תתקמ״ד בשם התנחו׳ אי׳ בפירוש וז״ל תוגת אמו א״ת ב״ש אפרא, אפרא בעיני אמיה. וכן פי׳ קה״ע בירו׳ עיי׳ במבוא הירו׳ למהרז״ף קמ״ז: ופליאה ממני שלא עורר על הילק׳ הנ״ל. אבל לי נראה שהמלה בל״ע רעה ויגון.

*אִיפְּרָא (שם פרסי לאמו של שבור המלך וכשם כולל הוא ל״פ افرای، افر die Gepriesene או ל״פ فری טובה והגונה Benedicta) איפרא הורמיז אימיה דשבור מלכא תעני׳ כ״ד: זבחי׳ קט״ז: ב״ב ח׳. נדה כ׳: ובכ״י מ׳ בכל הני מקומות הגי׳ איפרא הורמין (ד״ס תענית ע״ד.) וטעות היא עיי׳ תוספ׳ גיטי׳ י״א. ד״ה הורמין ובב״ב שם ד״ה איפרא. וכבר הוכחנו בע׳ אהורמין שזה רוח רעה וראש השטנים אצל פרסיים, ואהורמיז או הורמיז הוא רוח טוב ואליל עליון אצלם. ואיפרא בודאי מכנה עצמה בשם אל עליון ולא בשם מלאך רע ושמה נאה לה והיא׳ נאה לשמה שבל״פ הוראת המלה ברכה ושבח (עיי״ע אפרייא). וגם איפרא זכר לטוב שאילמלא היא בנה שבור מלכא היה רודף היהודים והיא הגינה בעדם כמה פעמים כנראה ממקומות המצוינים [1]). ורש״י שגרס ג״כ בז׳: הורמיז פי׳ בכל זאת איפרא חן יופי שדים היה לה (תענית שם; ובנדה שם) ואיפכא מסתברא לי. ועיי׳ עוד תוספות הנ״ל. ויפה העיר הגאון שי״ר ע״מ קפ״ב שהורמיז Hormisdas היה אבי שבור ושם בעלה של איפרא, אבל בענין מלת איפרא טעה במח״כ.

אַפְרַגְיָאָה (= אפרגזיה בל״י ἀπαργία-ἀπραξία Billigkeit, Geschäftslosigkeit) בפסיקתא דביום השמיני עצרת (פסדר״כ קצ״ג.) [נשמט המאמר אבל נמצא בכ״י כרמולי עיי׳ הרב החכם מוהר״ר שלמה באבער הערה ס״ו שם וכן נמצא במד׳ שהש״ר ז׳, ב׳ ובילק׳ פנחס רמז תשפ״ב] כתוב אחד אומר עצרת תהיה לכם (במדבר כ״ט, כ״ה) וכתוב אחד אומר (דברי׳ ט״ז, ח׳) עצרת לה׳ אלהיך א״ר חמא בר חנינא [כ״ה כ״י ו״ו, ה״ב, ילק׳ פנחס, אבל בשהש״ר אי׳ ברבי] לשני פְּרַגְמַטְיָטִין πραγματευτής Handelsmann כ״ה בכ״י, ושהש״ר וילק׳ פנחס, וכ״ה בדפ״ר, אבל בשאר דפו׳ בט״ס פרגמטין] שנכנסו למדינה אמר אחד מהן [שהש״ר ענה א׳ מהם; ילק׳ פנח׳ אמר א׳ לחבירו] אם פותחין אנו באחת אנו עושין אפרגיא [ושהש״ר אפרגיים וט״ס וצ״ל אפרגייה ובכ״י ו״ו ל״ד, ג״נ בראש הע׳ אפרגייאה] במדינה. ס״א אפרגיזה [כ״ה בכל כ״י הע׳ וצ״ל אפרגזיה ובדפ׳ הע׳ בט״ס אפרגינה [2])] במדינה, אלא פתח שבתך ואני שבתי. פי׳ ענין זול [ועפ״י פי׳ זה שנה הילק׳ פנח׳ הגי׳ וכתב אנו עושין זול במדינה]. ויש לומר לשון לע״ז דֶפְּרַפִּירֵי [כ״ה בכ״י כ״ר והוא לאי״ט depravare = verderben [den Preis] schlechtmachen ובדפ׳ אי׳ בט״ס דפרניירי]. (א״ב פי׳ בל״י זול ומיעוט ריוח בסחורה).

*אַפְרַגֵים (בל״י ἀπραγής unverkäuflich) פסיקת״ר תקעו פרגמטיא בידו והיתה אפרגים פי׳ בל״י שלא יוכל למוכרה ובאמת בתמורתו קודש כן הוא בילק׳ תהלי׳ מזמר מ״חרמז תשנ״ה פרקמטיא בידו ולא היה יכול למוכרה.

*אֶפְרַגֵל (בל״י האמצ׳ φλαγέλλιον, φραγέλλιον בל״ר flagellum ובלשון ערבי חדשה فرقلة Geissel, Peitsche) מכילתא מסכתא דבחדש ספ״ו דיתרו ד״ה לאוהבי: מה לך יוצא ליהרג על שמלתי את בני מה לך יוצא לישרף על שקראתי בתורה מה לך יוצא ליצלב על שאכלתי המצה מה לך לוקה מאפרגל על שנטלתי את הלולב. ובילק׳ הגי׳ מאה פרגל ובויק״ר פל״ב מה לך לוקה בפרגול וכן גרס רבינו בע׳ פרגל (לגי׳ כ״י) ולועז שם גורדילו [והוא בלאי״ט cordella או cordiglio = Knotenstrick] אבל מד׳ תהלים מזמר י״ב הגי׳ מה לך יוצא לידקר בפוראגון נכתב בצדו פי׳ חרב וכידון. ולי נראה שהיא ל״י האמצ׳ φοῦρκα ובל״ר furca פי׳ מזלג ברזל. ומלת אפרגל בל״י ורומי׳ רצועה ושוט לרדות עיי׳ ר״ב בע׳ פרגל ב׳, ועיק׳ כתיבתו בלא אל״ף.

אַפְרֵד (אַפְעֵל מפעל פרד פי׳ בלשון סורי ברח ובלשון ערבי فرط vorüber-wegziehen) בר״נ דהתכלת (מנחו׳ מ״ג.) ואשתני למעליותא ואפרד חזותא [במנחו׳ אי׳ ואיפרד חזותיה . . ואישתנאי למעליותא]. פי׳ נפסל מראיהן. [אחי״ה בל״ם וער׳ טעמו: עבר והלך].

---

[1]) ועיי׳ קורות היהודים מדרי׳ גרעץ ח״ד בי׳ צד שנ״ב. שס״ג. שס״ד. [2]) והגזרות ἄφαυρος (בוקס׳) או εὐπραγία (כ״כ בעיר דור) וכצ״ל המלה בפסיקתי׳ שם אצל הרב החכ׳ מוהר״ר שלמה באבער וכן התיקון של רמ״ל εὐωνία בלתי נאותין הן. ובמקום אפרגיים כדאי׳ בשהש״ר כבר גרס או הגיה בעל כ״כ אפרגציא וזהו ממש אפרגזיה של גי׳ כ״י ערוך.

אַפְרוֹדִיטִי (כ"ה בל"ס ובל"י Ἀφροδίτη' ובל"ר Aphrodite והיא האלילה של אהבה הנקראה Venus וכן שם כוכב) בע"ז בפ' כל הצלמים (מ"ד: ילק' ראה רמז תתפ"ח) מפני מה אתה רוחץ במרחץ של אפרודיטי. פי' שם. ע"ז היא. (א"ב פי' בל"י אשת זמה נעבדת במספר הצלמים והיא מצלחת הגשואים והרומיים קראו אותו בשם כוכב נגה). [אחי"ה אליל נקבה זה שולט לדעת המיטאלאגיא על המים וימים [1]) כי על כן נעבד במרחצאות. וכן אי' בירו' שביעית ספ"ח דל"ח: רשב"ל הוה בבוצרה חמתון מזלפין להרא אפורדיטי [צ"ל אפרודיטי] וכו'. וגם נקראה כן צורת הככב הנקרא נוגה וצורתה היא ♀ וז"ל של פי' הרמב"ם לע"ז שם: אפרודיטי שם הככב הנקרא נוגה וכן כתוב שם נוגה הנקרא בערבי אלזהרא [= الزهرة] בספרי הצלמים הנקראים בערבי טלאסי [טלאסם = طلاسم] אפרודיטי והיה באותו המרחץ צורת נוגה. — ועיי' עוד ע' פרקלום].

☞ אֲפַרְדוּכְסוּם (כ"ה παράδοξος auffallend, sonder-bar) עיי"ע פרדכסום). [אחי"ה ובע' דשם שכח ר"ב להציג מקור המלה והיא במד"ר פ"י ולרבקה אח ושמו לבן ר' יצחק אומר אפורדוכים [צ"ל אפרדוכסום] וכו'. ורבינו ציין מב"ר פס"א (פ"ס) פרדוכסום ולפנינו אי' שם פרדוכסום וכן הביאו ילק' חיי שרה ריש רמז ק"ט וכ"ה ברות"ר רפ"ד פ' ותשב נעמי ובמ"כ שם גרס בשם הע' פרדוכסים וצ"ל פרדוכסום וכן יש לתקן במ"כ לב"ר פ"ס. וילק' וארא סרמ"ז קע"ו גרס על נכון פרדכסום].

אֲפַרְהַנְג (רבינו פירש לפי הענין אבל הנכון כי הוא ל"פ فرهنگدار Magistratsperson, Richter) בפ' השולח גט בגמ' דהמוכר עבדו (גיטי' מ"ד.) [המוכר עבדו] לאפרהנג [בכ"י כך הנוסח אבל בכ"י ו"ו אפרהנך וגם זה נכון והח' בוקסט' הביא בשם רבינו גירסא מוטעת אפרנהג! ובגיטי' אי' פרהנג] גוי יצא לחירות. פי' עלילה כלומר גוי שיש לו עלילה על ישראל. [אחי"ה וכן פירש"י פרהגנ: מציק ושם עלילות ועיי' תוספו' גיטי' שם ד"ה המוכר שהשיגו על פירושו. ופי' המלה בל"פ שופט. וכתיבה תמה תהיה (א)פרהנגדר והברת דר נשמטה וכאלה רבות במלות פרסיות עיי"ע איזגדא תחת איזגדר גשקרא תחת גשקרוארד. סרכא תחת סרכאר].

אֲפַרְוָרִין (לדעת ר"ב מל"י φρουρά, φρούριον Wache, Besatzung ולדעתי הוא ל"פ فرور מלאך מגין ומחסה (Sutzengel, Beschirmer תרג' ושים עליה כרים סביב (יחזק' ד', ב') אפרוורין סחור סחור. לשום כרים על שערים (שם כ"א, כ"ז) למנאה אפרוורין. (א"ב פי' בל"י פְּרוּרִין שומרים וצופים שלא יצא ויבא איש לתוך עיר אשר היא במצור והגי' תתכן אפרורין ולא אפרודין לפי פי' זה). [אחי"ה ובאמת בכל כ"י ערו' הגי' ברי"ש ובדפוסי' בד'. ובדפוסי' התרג' אי' איפרוון ואיפרורון לפי גי' מהרי"ל באוצר מילין של התרגומים ח"א. ג"ז וגי' בתרג' שמונח לפני אי' אפרורון ורש"י גורס איפרוורן. ור"ב כיון על מלה יוני' שרשמנו שטעמה בל"י אנשי המצבא והם הנציבים. ול"נ שמלה פרסי' הרשומ' היא והוראתה מלאכים הצופים ושומרים בעת מלחמה (עיי' יצענדאפעסטא יאשט י"ג, ס"ט — ע"ב, ושם י"ג ל', ל"א, ל"ד ועיי' עוד יאסנא א', מ"ז — י"ט; ד', י"א; זויספערד י"ב, ל"ג) ורבים המקומות אשר בהם יפנו אל קדושים ושומרים האלה. ואם נשים עין בקורת מדוע העתיק התרג' ככה מלת כרים אז עינינו רואות שהלך בעקבות דרז"ל שפירשו כרים נגידים שרי חיילות (רד"ק ליחזק') וז"ל מד' איכ"ר פתיח' כרים אלו מורנין וכן ילק' ליחזק' רמז שמ"א כרים על שערים מירנין [= τύραννος Fürst,] ועוד שם כרים: פלמרכין [= πολέμαρχοι Oberfeldherr] וגם אפרוורין Farvar הם שומרי אנשים הגונים וטהורים וצופים על עיר ושעריה מבית ומחוץ (יאסנא כ"ו, כ"ה, כ"ט) וגם הם מערכי מלחמה מול אויבי העיר ויושביה. ובמאמרי על המלאכים ושדים צד צ"ב הוכחתי שדמיוני הפרסיים בענין אפרוורין ידועים לרז"ל. ודעת רש"י ליחזק' ד', ב' בלי ספק מקור לפי' ר"ב עיי"ש].

אַפְרִיזָא (בל"פ افریز = پرواز Unterbalken או מל"פ افرسب Dachbalken ואות האחרון נשמט) וקבעתא דכשורי בפ' השותפין בגמ' חצר (ב"ב ו'.). פי' אפריזא בע' למ"ד בלפתא. [אחי"ה ושם פי' שהן קרשים מוכנים לתת עליהם קורות התיקרה, וקרוב לזה פירש"י עץ ארוך ועב על פני כל אורך הכותל להניח עליו ראשי קורות, וכ' והמלה ל"פ כשרשמתי. ובענין כשורי (Balkenhut, Capitäl) עיי"ע לפתא].

*אַפְרַזְתָּא (בל"פ فرز, فرز ein sehr bitteres Kraut או כמו ארזפתא (עיי"ע Johannis-kraut) ב"ק מ"ז: ואיבעית אימא סם המות נמי באפרזתא דהיינו פירי. ב"ב כ'. והא עשבין חזו לבהמתו? באפרזתא. פי' עשב מר מאוד נקרא כן

---

[1]) ובעבור זאת מתוארת אפרודיטי כזה εὔπλοια, ποντία, λιμενία עיי' קרייצער סימבאליק ח"ג. ד"ע"א.

בל"פ. ובע' ארזף ב' הביאו רבינו כן בגי' ס"א. והביא עוד שם (פ"א) [צ"ל ס"א] הרזיפא כגי' אמיתית של ע' הרזפתא (ופסחי' ל"ט. אי' הרזיפו אבל בכ"י מ' ב' הרזיפתא כגי' רבינו), ופי' בע' שם: פי' הוא ארזפתא ושמו בלע"ז פילאטרו [pilatro Johanniskraut] ותחת הרזיפא אי' בדפ' הערוך בע' ארזף הגי' הרדפיא, ובאמת כ"ה בכ"י ה"ב שגרס ארדפיא; ובכ"י א"פ בד"ם פסחי' נ"ה: הדרוף וצ"ל הרדוף וכן השוה פי' ר"ח לפסחי' צד ס"ז הרדוף עם מלת הרזיפא, ותהיה הרדפיא או ארדפיא מלה פרסי' اردفنانی Bohnenkapper צמח מר עד מאוד ואין החיות יכולין לאוכלו מתוך מרירותו. ובענין ארזף אחוה עוד דעתי בהגיעי לשם אי"ה. ור"ד די לארא הגיה תחת אפרזתא הגי' אפרותא ורוצה לפרשו בל"ר pyrethrum ומשגה הוא, ור"ד די פומים גם הוא הכל הביא ואיני מטריחך בדבריו לא כדין.

*אֶפְרוֹחַ (Vogel) ביצה ו': אפרוח שנולד בי"ט. והקבוץ שם אפרוחים. ובירו' ביצ' פ"ב ד"ה, אנא מנית אפרוחייא. ובהשאילה ב"ר פל"ז אתמול אפרוח ועכשיו ביצה.

*אפרחי ירו' סוט' פ"ג די"ח ע"ג עיי"ע פרח.

☞ אֶפֶּירָטִין (בל"ר pirata בלש' יוני' πειρατής Seeräuber) ויק"ר פ' ונטעתם כל עץ מאכל (פכ"ה) מתיירא אני בדרך מפני הליסטים ובים מפני אפירטין, פי' בל"י ורומי שודדי אניות בים. [אחי"ה ולפנינו אי' אפורטין ובע' מ"כ פי' היושבין על נמל ים. וטעות זו אירעה לו בהחליפו המלה עם ל"ר Hafen, portus. ובילק' קדושי' רמז תרט"ו הגי' מפני אפרטין, ונ"ב פי' גזלני הים, ועיי"ע פירטון].

*אֶפִּירִיטִים (בל"י ὑπηρέτης Diener) באגדת שמואל פ"ה ד"ה אל תרבו די שלח מלאכיה (דניאל ג', כ"ח) א"ר ראובן אפיריטים משלו היה, וכמ' שה"ש פ' אמרתי אעלה אי' הקיבוץ פריטין משלו היו, פי' בל"י שליח ומשרת ובמ"כ שם טעה במח"כ אבל פי' של המפרש ריצ"ה שפירא שפיר באר אפיריטום [צ"ל אפיריטים] שליח מיוחד שלו היה וכ', והחכ' בוקסט. פירשו imperitus ולא דק. ἀπείρετης

☞ אַפְּרָטוּסוֹת (לר"ב הוא ל"ר Zurüstung apparatus ולפע"ד כמו אפרטוטי' ,προστάτης πρώτιστοι Vordermänner in der Schlacht) ירו' דכתובות פרק האשה שנתארמלה וכלבים ואווזים ותרנגולים ואפרטוסות פי' בל' רומי' דברים מוכנים למלחמה). [אחי"ה בירו' כתוב' פ"ב הל"י דכ"ו ע"ד אי' הגי' אי זהו כרקום . . כגון חגין ושלשליות וכבלים ואווזים ותרנגלין ואפרטוטות מקיפין את העיר וגי' מוטעת היא ויותר נכון אי' בירו' גיטי' פ"ג הל"ד דמ"ה, כגון זוגין ושלשליות וכלבים ואווזין ותרנגולין ואיסטרטיות המקיפין את העיר וכן גרס רבינו בע' כרקום. ומעתה אם הגי' אפרטוטוס נכונה אז המלה יוני' כשרשמתי וטעמה אנשי החייל שעומדים במערכה ראשונה במלחמה ואם הגי' איסטרטיות [=στρατιώτης] טעמ' ג"כ בעלי מלחמה (עיי"ע אסטרטיוט) ושיעור המאמר: מאחר ששמו סביבות העיר זוגין ושלשלאות של ברזל שישמיעו קול כשירוץ איש עליהם או ששמו סביב כלבים ואווזים ותרנגולים שיזעקו בבוא בן אדם לצאת חוצה הילכך כל כהנות בעיר שכבשו' כרקום פסולות דאינן יכולין לשמוט מהם ולברוח (עיי' ק"ה ופ"ם) ור"ב טעה בפירושו ובגירסתו].

אַפְרַיְיָא (א) בל"פ افری, افرای, فری פי' אשריך Heil dir! wohl dir!; ב) בל"פ הישנ' âfri âfrîna וכן בל"פ החדש' افرای, افرین Segen, Lobpreisung) בסוף ב"מ (קי"ט.) הבו ליה אפרייא לריש לקיש פי' חֲזַק בלשון פרסי [נ"ל להשלימו: ובלשנא דרבנן] יישר כחו, יישר חילו (עיי"ע אַיְשַׁר). פ"א אפרייא לריש לקיש: ברכתו מלשון (בראשי' מ"ט, כ') בן פורת יוסף, כלומ' יפרו וירבו חכמים ונבונים בישראל כמותו. [אחי"ה כ"ה לגי' אמיתית של דפ"ר וויניצ' ופיזרו וכ"ה בעה"ק אבל בדפוסי' חדשים אי' תחת פ"א הגי' ס"א וכן נקט הגאון בע"מ קפ"ג. וא"כ אין הפרש בין גיר' ראשונה ובין ספרים אחרים אשר על כן הוצרך להגיה ס"א איפורייא, אבל בזה ג"כ אין הפרש גדול אולם אמת תורה דרכה שעיקר הגי' פ"א ולא ס"א. ודע דשני פירושיו של רבינו טובים כאחד ומדוייקים ע"פ הוראת המלה הפרסית שרשמתי, שמלת אפראי (או פרי) טעמה בל"פ [1]) חֲזַק כדברי רבינו (וגי' חוזק בדפ' אמש' ועה"ק ט"ס הוא ובעה"ק שנ"ב אי' לנכון חזק) וגם טעמה ברכה ושבח. ותיבות "בלש' פרסי" שייכות ג"כ לפי' שני אך רבינו מדעת עצמו הוסיף נופך שלו גזרת המלה מלש' בן פורת וכ', ופי' השני מסכים עם פי' ר"ח הובא בשטה מקובצת וז"ל הבו ליה איפורייא לר"ל פי' ברכה עכ"ל. וככר הוכחנו במבוא ועוד במקומות אחרים

1) ומר ידידי מוהר"ר יוסף לעוי מעיר גראס קאנישא העיר את אזני כי גם היום הורגלה המלה הזאת אצל הפרסיים בהוראת השבח כמו Bravo! אצלינו.

כי רוב פירושי ונוסחאות הערוך נלקחו מר"ח. וראב"ד (בשט"מ שם) פי' הבו ליה איפרייא לר' שמעון בן לקיש תנו לו שבחו כי יפה אמר ואיפרייא משום אפריים ע"כ, ר"ל שלשון נופל על לשון והיינו לחבר איפרייא לשם אפרים ספרא שאמר משום ר"ל הלכה כר' שמעון. ועיקר הגי' הבו וכ' לר"ל או לר' שמעון בן לקיש כגי' רבינו ור"ח וראב"ד וכן נראה מציון הגמ' ביוחסין השלם אות אל"ף צד קי"ז רע"א ודס"א סע"א לדפ' אמש' וז"ל שם: ופי' ר' ברוך מה שאמר שם שבור מלכא אפורייה הבו ליה לר"ל הוא לגנאי שלא הודה לו ומפני ששמו אפרים אמר תנו האפר שלו לר"ל וכ' ע"כ, ובמח"כ טעה שלשבחו אמר כן שבור מלכא שהיה בקי בדינים (עיי' רש"י ותוספ' לב"מ שם) אבל על כל פנים נשמע מזה שגי' ר' ברוך היה אפורייה בה"א בסופה, וכ"ה בע' דפ"ר אפרייה (בראש הע') וי"ל שכינויי הגוף הוא ואפרייה פי' ברכה ושבח שלו כמלה פרסי' א פ ר י ובכינויי הגוף נסתר א פ ר י י ה. ובגמ' אי' גי' אחרת אפריין נמטייה ל ר' ש מ ע ו ן. וגי' אפריין היותר נכוני' שהוא בעצמו ותומו ל"פ אַפְרִין آفرين âfrîna פי' ברכה ושבח הודיה, אבל גי' לר' שמעון בלתי הגונה עיי' ע"מ שם. ויפה העיר בספר היוחסין שם ר' שמואל שולם וז"ל: אמר ש"ש וכ"ה האמת כי אפרין אומרים בל' פרס על מי שאומר דבר נאה ומתקבל ע"כ. ורש"י פי' אפריין חן שלנו וכן פי' ר' ברוך ביוחסין שם וי"א לשון חן ע"כ. וקרוב לזה פירש"י איפרא עיי"ע ועיי' פירושנו שם ובע' אפטרא].

אַפְּרַיָיא (=אָפּוּרַיָיא בל"י ὀπώρα Sommer-Baum-früchte) בב"ר פע"ג (ע"ב) וימצא דודאים הלך בשעת הקציר בשעת ביכור כל מיני אפורייא ולא הביא אלא ממה שהוא מופקר ללמדך כמה היו שמורין מן הגזל. פי' אפורייא פירות פרו"טא [בלאי"ט Baumfrucht frutto] (כ"ה בכ"י ו"ו א' וב' וכ"י ל"ד וג"ג אבל בכ"י ה"ב פרויטא, כ"י ב"ר אפריטא, עה"ק פריטא ובדפ' הע' פרוייטא ובכולם צ"ל פרוטא]. (א"ב פי' בל"י כל מיני פירות הנשמרין בקליפה רכה כגון חבושים וענבים ותאנים). [אחי"ה וגי' הילק' ויצא רמז קכ"ט איפורי'. ובב"ר פע"א אי' בדרש לא יגרע מצדיק עיניו (איוב ל"ו, ז') כאינש דאמר עינוהי דפוריא (ובילק' ויצא סוף רמז קכ"ו וילק' איוב ל"ו רמז תתקכ"ב ובמ"ר רפ"ו חסר) כלומר מראית הפרי ואות א' נשמט' וצ"ל עינוהי דאפוריא, ובמד' שמואל גרס עינייהו קפיריהי וכתב בעל מ"כ לב"ר ע"א ולא מצאתי פירושו ע"כ ואני מצאתיו שצ"ל קרפיהי שטעמו בל"י κάρπος פרי, ועיי' עוד בע' אפוריא במערכת לר"מ לונזאנו].

אֶפָּרְיוֹן (בל"מ אַפִּרְיוֹן, בל"י φορεῖον Tragsessel für die Braut) בפ"ק דסוטה בגמ' וכן לענין הטובה (י"ב.) הושיבה באפריון ואהרן ומרים מרקדין לפניה [וכ"ה ש"ר פ"א וילק' שמות רי' רמז קס"ה]. פי' מטות שנושאות בהן כלות. (א"ב בל"מ אפריון עשה לה המלך (שה"ש ג', ט') ובל"י פי' פָּרְיוֹן כסא שנושאים בו נשים חשובות). [אחי"ה וצדקו דברי רבינו שבמלה זו נשתמשו רז"ל למטות של כלות עיי' ירו' סוטה פ"א די"ז ע"ג למלך שהיה משיא את בנו ובא איפרכוס לטעון באפריון וכ'. שמ"ר פ"כ למלך שנשא אשה וביקש לילך למדינתו הושיבה באפריון וכ'. במד"ר פ"כ לבת מלך שנתקשטה ליכנס לחופה לישב באפריון. סוט' מ"ט. גזרו שלא תצא הכלה באפריון (באפיריון) בתוך העיר. במד"ר פי"ב למה קראו אפריון שלא בראה אלא לפריה ורביה. עיי"ע פוריא וע' כילה. וריש פ"כ לפסיקת"ר אי' אפיריון. שהש"ר ג' ט' פי' אפריון פריומא והיא מלה יונית φόρημα וירו' כתוב' פ"ב דכ"ו. רבנין דהכין אמרין פוריומא עיי"ע במוסף הערוך ופי' שם מעיל דק (Kleid, Tracht φόρημα) ובלתי נכון הוא. ורבינו הביא ב"מ ע"ה: בע' פרייפרין הך מלה ופירשה, וכ"ה ברש"י ב"מ שם. ול"נ שהיא ט"ס תחת פריטרון והוא שם הנרדף עם פריומא ובל"י =φέρετρον. בענין פיפירית (סוטה מ"ט:) ואפיפיירית עיי"ע למעלה. וכן נשנית ע"ז י': כתובי' י': ומד' שהש"ר ד', י' פוריא והיא מל"ם פּוּרְיָא ועיי"ע פוריון. וע' זקנים העתיקו בש"ה ג' ט' אפריון במלת φορεῖον (עיי' ביוספ' ב"מ מלחמו' ז', ה', ה') ונגזר מל"י ורומ' φέρω, fero והחכ' געזעני' בתסוירום ע' פרא הקישו למלה ערבי' فر، نفر וטעות היא].

*אֶפַּרְכַּת, אֶפַּרְכֶּסֶת עיי"ע ארפכס.

אֶפַּרְכּוֹס (= אֶפַּרְכָא בל"י ἔπαρχος Stadtpräfect, Stadthalter = אִיפַּרְכּוֹס = ὕπαρχος) של זה למעלה מאפרכו של זה בר"ג דשבועות (וי' ירו' שבועו' פ"א דל"ב ע"ד). למה הדבר דומה למלך יוצא ואפרכוס נכנס בר"ג דערבי פסחים (ק"ג.). בב"ר פ"ח נעשה אדם למלך ואפרכוס שהיו בקרוכין [כ"ה גם בע' דומינו ובע' קרכין וכ"ה העיקר ופי' בל"ר עגלת צב carruca אבל בויק"ר רפט"ז אי' בקרון (עיי"ע קרוכין) ובב"ר: בקרונין וכ"ה בקהל"ר ו', ט' פי' מה שהיה. ושם ובב"ר אי' והיו מבקשין בני המדינה לומר למלך דומינין — ובב"ר דומינו וכ"ה בע' דומינו — ופירוש המיוחס לרש"י פי' ש י ר ה וכן מ"כ לקהל"ר פי' שבח ובלי ספק צ"ל הומנון (עיי"ע) פי' בל"י שירה, וכן הביאו הילק'

קהלת סוף רמז תתקע"ב בקשו מ"ה לומר לפניו שירה ולאחר זמן מצאתי שילק' ישעי' רמזרס"א באמת כן גרס כמו שתקנתי . . שהיו נתונין בקרונין [וצ"ל בקרוכין] והיו בני המדינה מבקשין לומר למלך הימנון]. ובילמדנו בסוף אם בחקתי (תנחו' לי') מלך ששלח אפרכוס שלו מי מספיק לאפרכוס צרכי בני מדינה אמר הקב"ה אפרכין שלחתי והן מספיקין להן מן, באר, וענן. [אחי"ה בדפוסי הע' אי' אפרכון שלחתי וצ"ל אפרכין שהוא הקבוץ וכ"ה ירו' שבועו' פ"א דל"ב ע"ד ב' מלכים וב' איפרכין. ושבועו' ו' : אפרכי. ב"ר פמ"ד גדולה זו יון . . ק"כ אפרכין ק"כ אסטרטליטין (עיי"ע איסטרטילוס). ובויק"ר פי"ג אי' מאה ושבעים ואחד אפרכין ועשרים ושבעה אסטרטליטין. ב"ר פע"ח ואין אתה מתיירא מדוכסיא ומן אפרכיא ומן (אסטרלטי) [צ"ל אסטרטילי] עיי"ע איסטרטילוס, ושם נסמן עוד. והיחיד איפרכוס ואיפרכא. ירו' שבת פט"ז דט"ו ע"ד, ירו' יומ' פ"ח דמ"ה : ירו' נדרים פ"ד דל"ד ע"ד ולאיפרכוס שלהן נ' דינר . . ירו' סוט' ספ"א די"ז ע"ג עיי' לעיל ע' אפריון. במ"ר פ"ד אמר לאפרכוס שלו הוציא אותו והכנס אחר תחתיו (עיי"ע זימטא). ושם פט"ו היום הוא אפרכוס למחר סגן (signatus) למחר קומוס למחר סרדיוט . . ב"ר פי"א . . הוא וטליא דאיפרכוס קיימין עילויה . . אמר איפרכוס לטליא וכ' עיין בילק' בראשי' רמז ט"ז בקצת שינויים. מד' שהש"ר ז', ד', פ' מה יפית תמן הינון צווחין ליה לאיפרכא נבוזבזתאך וכ'. בעל המאמר דרש נבזביתך (דניאל ה', י"ז) ונ"ל שהיא מלה מורכבת נבו שהוא כינוי לשמות נבוזראדן נבוכדנצר וכדומה עיי' געזיניאוס תיסוירוס ח"ב צד תתל"ו ובזבן הוא בל"פ ממונה על המכס עיי"ע. — קהל"ר ח', י"ד, פ' וראיתי איפרכא ביש וברות"ר רפ"ג ט"ס איפרכיא ביש וצ"ל איפרכא ובילי' קהל' ט' את משכח איפרכיא באיש וכ' וצ"ל איפרכא. — ובע' אסטרטיגוס ובע' דוכס כתב רבינו איפרכוס ביו"ד נגד כתיבתו בע' שלנו ושתי גירסאות הן נכונות כנראה מציונים הנ"ל ועולות בקנה אחד עם שתי תיבות יוניות בריש הערך. (א"ב פי' בל"י שר העיר ופי' אפרכיא ממשלת מדינה וגם נקראה כן המדינה עצמה). [אחי"ה עיי"ע הבא. אפרכס של ב"ר פ"ד ט"ס תחת ארפכס עיי"ע, וארפכוסיא (תחת אפרכוסיא) עיי"ע להלן].

אֶפַּרְכִּיַא (בל"ס אִיפַּרְכִּיַא בל"י ἐπαρχία von einem Eparchen verwaltete Provinz) כב"ר ברי' לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך (פל"ט) [א"ר יוחנן לך לך מארצך] זו אפרכיא שלך. [אחי"ה ובב"ר פנ"ה אי' א"ר יוחנן לך לך זו אפרכיא שלך וחסרה תיבת מארצך וברות"ר . . פ' ויען בועז ארץ מולדתך זו איפרכיא שלך]. ובריש פסיקתא דנחמו (קכ"ג: ובמד' רות"ר הנ"ל וילק' רות פ"ב סרמ"ז תר"א) ותעזבי אביך ואמך (רות ב', י"א) זו ע"ז [שלך] . . וארץ מולדתך זו אפרכיא [שלך]. ובילמדנו בריש וידבר ה' אל משה במדבר סיני כתוב לך [דפ"ר וכ"י ו"ו וה"ב בטעות כתוב לך כתובה !] באי זו שבועה באי זו שנה באי זה חודש בכמה בחודש באי זו אפרכיא. [אחי"ה וצ"ל שחסר כאן וכ' ומאמר קטיע הוא כנראה מתנחו' ריש במדבר צד רמ"ב : ועיי' במ"ר רפ"א וספ"א ועיי' על כל זה מה שהעירותי בע' אפטיא]. בני יפת גומר ומגוג וגומר [ר"ל וכ' כלומר עד סוף כל הענין עיי"ע אפריקי]. תר"י (א' וב' לבראשי' י', ב') ושום אפרכיותהון. [אחי"ה בריש רות"ר פ' ויהי בימי ובריי' אסת"ר פ' ויהי בימי א"ר לוי כל מקום שאתה מוצא שדה עיר, עיר מדינה מדינה איפרכיא, עבור בתוך העיר בתוך ירושלים (יחזק' ט', ד') מדינה אפרכיא. ירו' ברכו' פ"ט די"ג : ירו' ע"ז פ"ב דמ"ב ע"ג שולט באיפרכיא אחת ואינו שולט באיפרכיא אחרת. וגם אי' הפרכיא בילק' ואתחנן רמז תתי"ד איפרכוס יושב על הפרכיא וכ' עיי"ע הפרכוס. והקבוץ ב"ר פפ"ט שבע שבלים הרעות שבע אפרכיו מורדות בך ובמ' אסת"ר בריש פ' ויהי בימי והלא מאתים וחמשים ושתים אפרכיות הן בעולם . . . ושם אלא יש אפרכיות שהיתה קשה וכ'].

*אפרכל (Traubenkamm) שבת מ"ה. אפרכלי של ענבים. ובדפ' שונצינו לי' וכן לי' בכ"י מ' ואולי בעבור זה לא ציינו רבינו בע' פרכל אבל בכ"י א"פ אי' ופרכילי ענבים (ד"ס שבת מ"ד :) ועיי' ע' פרכל.

*אפרכורים (נ"ל להגיה אפיכורים אֶפִּיכַּיְרוֹס עיר ביהודה שנקראה Ἐπίκαιρος Epicaerus) ירו' גיטי' פ"ד מ"ו. כבר הצגתי הציון בע' אונו ול"נ שהיא העיר שהזכרתי בע' אפקירום בשם החכם רעלאנד ושם לחמתי כנגד הדעה הזאת אבל כאן בירו' גיטי' נ"ל שם זה עיקר ויגיד עליו רעו אנטרים בירושלמי גיטי' שם והוא בלי ספק שיבוש תחת אנטיפטרים וראיה שדעת שפתי ברור מללו שהרי החכ' רעלאנד צד תס"א הזכיר בין ערי יהודה אנטיפטרים ואפיכורים ביחד.

*אַפְּרוּמְבִּיַא (= פרומביא, בלש' יוני' φορβεία רסן Halfter) תוספתא כלים ב"מ פ"ד אפרומביא טהורה . . שלשלת שעשאה אפרומביא טמאה. פי' כמו פרומביא עיי"ע ומי"ם באמצע נוספת.

*אֶפַּרְסְכָיֵא, אֲפַּרְסַתְכָיֵא (E. N. einer assyrischen Völkerschaft zwischen Medien und Persien: Parätaka — kene) בעזרא ה', ו'; ד', ט'

שם עם אשור בהרי פרס ומדי שנקרא לדעת הערארֿאט (אי ק״א) ; שטראבא (ט״ז, תתר״ע, תתרע״ד, תתרע״ט) ארריאנוס (ג׳, י״ט) דיאדארוס (י״ט, ל״ד) פליניאוס (פ״ו, ט״ז) בשם Παραιτακηνοί, Παραιτάκαι Paraetaceni.

אֲפַרְסְמוֹן (=אפרסמא=אפלסמון ל״ס אַפוּרְסָמָא Balsam) בפ׳ במה מדליקין בגמ׳ (דחלב מבושל) [1]) [צ״ל דאין מדליקין בשמן שרפה] (שבת כ״ו.) זיל איקשט במשחה דאפרסמון [לפנינו אי׳ אפרסמא] לכרמים וליגבים (ירמי׳ ל״ט, י׳) [כרמים] תני רב יוסף (שם) אלו מלקטי אפרסמון מעין גדי ועד רמתא [2]), יגבים אלו צדין חלזון מסולמא דצור [3]) [וכ״ה בעירו׳ פ׳. ביצה כ״ה : ובשבת שם אי׳ מסולמות של צור ובכ״י מ׳ מצלמא דצור וצ״ל מסולמא דצור וכ״ה בילק׳ סוף מלכים רמז רנ״א] ועד חיפה [4]) [ובע׳ כתיב חיפת וט״ס הוא וצ״ל חיפה וכ״ה בע׳ חלזון ד׳ וכ״ה בילק׳ שם ובתוספתא יבמות פ״ז ובשמ״ר פי״ד]. וכפ׳ במה אשה בגמ׳ לא תצא אשה (ס״ב :) וברגליהם תעכסנה (ישעי׳ ג׳, ט״ז) . . שהיו מטילות [וכ״ה בכ״י מ׳ ובילק׳ ישעי׳ רמז רס״ד ובדפ׳ שבת שמטילות] מור ואפרסמון במנעליהן. ובפ׳ ר״א אומר תולין בגמ׳ דעושין יינומלין [בשבת] (ק״מ.) (אלנטית) [ט״ס וצ״ל כמו שאי׳ בכ״י מ׳, ד״ס קס״ה. וכ״ה בע״ז ל׳. ובבה״ג ובר״ף ורש״י כ״י, אלונתית] מים צלולין ישן ואפרסמון. ובס״ג דאמר להם הממונה (יומא ל״ט.) בא למדוד אפרסמון א״ל המתן עד שאמדוד לך. [וכ״ה בכ״י מ׳ ובשאר כ״י עיי׳ ד״ס יומ׳ ג״ג. הערה ט׳, ובדפוסי׳ אי׳ המתן לי . . עמך] וכס״ג דסדר תעניות אלו (תעני׳ כ״ה.) (הדם אסא עץ שמן אפרסמא). [אתי״ה כ״ה בכ״י ובדפוסי׳ ואין ספק אצלי שנלקח הציון מר״ה שהביאו רבינו למטה ועיקר הציון נשמט וכצ״ל : תליסרי נהרוותא דמשחא אפרסמון ובכ״י מ׳ אי׳ תליסר נחלתא דמשכא משחא דאפרסמון עיי׳ ד״ס תעני׳ ע״ז. ובירו׳ ע״ז פ״ג דמ״ב ע״נ ר׳ אבהו מי דמך [צ״ל כד דמך] עברון קומי י״ג נהרין דאפרסמין וכ״ה בב״ר פס״ב ובקצת שנויים בתנחומ׳ בראשית ד״ז ועיי׳ פרש׳ ויחי דע״ד : ועיי׳ במקומות שציין בעל ד״ס שם הערה ש׳]. ובפ׳ כיצד מברכין בגמ׳ והוא אומר על המוגמר (ברכו׳ מ״ג. ושם יותר ארוך המאמר ורבינו מקצרו) משחא דאפרסמון מברכין עליו בורא שמן ערב. ובר״ג דפ׳ אם אינן מכירין אותו (ר״ה כ״ג. ילק׳ ישעי׳ מ״א רמ״ז שי״ד) הדם אסא, עץ שמן אפרסמא. וכפ׳ המוכר את הספינה בגמ׳ דסמך הקונה ב׳ אילנות (ב״ב פ׳ :) [כ״ה לגי׳ כ״י ודפ״ר, ובשדפ״ע דסמך י׳ אילנות ט״ס]. וכפ׳ אין מעמידין בגמ׳ דהחומץ (ע״ז ל׳.) אלונתית יין ישן ומים צלולין ואפרסמון. ובחלק בגמ׳ דאנשי סדום (סנהדר׳ ק״ט.) נותנין עיניהן בבעלי ממון ומפקידין אצלן אפרסמון ומניחין אותו לבית גנזיהן ולערב באין וחותרין את בתיהן והיו מריחין ככלב שנא׳ (תהלי׳ נ״ט, ז׳, ט״ו) ישובו לערב יהמו ככלב ויסובבו עיר [ובירו׳ מ״ש פ״ה דנ״ה ע״ד אי׳ היו רושמין באפובלסמון וכ׳ עיי״ע]. ובב״ר פכ״ח [לפנינו כ״ז ובדפוסי׳ תחת כ״ח של גי׳ כ״י אי׳ בטעות פכ״א] רבה רעת האדם בארץ : היה מביא אפופיליסימון [וצ״ל אפופלסמון] ושף באבן ובא בלילה [ומריח] והותרה. פי׳ שמן אפרסמון הוא צרי ואילן שלו קטף שמו כדכתיב (בראשית ל״ז, כ״ה) נכאת וצרי ולוט, ותרג׳ שעף וקטף ולטום ואמרינן (כריתו׳ ו׳. עיי׳ תוספות נדת ח׳. ד״ה קטף ועי׳ קטף א׳) צרי אינו אלא שרף הנוטף מעצי הקטוף כלומ׳ שרף של קטף שהוא עף ואם מעמידו כנגד הנר אע״פ שמרוחק מיד עף ובא הנר ודולק בו. וי״א כרמים מין גפנים שממנו יוצא אפרסמון. [אתי״ה רבינו קאי בפירושו האחרון על ציון שבת כ״ו. ועיי׳ שם לישנא לימא מר מפני שהוא עף ויעויין בפליניאוס ח״א ספר ב׳ פק״ב. וביאור של י״א וכ׳ נ״ל ממה שספר החכ׳ בורקהארד (במסעיו בסיריא דתקס״ד) שעץ אפרסמון בטבריה הוא שיח נמוך ועליו דומים לעלי גפנים ועיי׳ ראזענמיללער בקדמוניות כרך ד׳ ח״א צד קמ״ח. ויש מין עצי פרסמון שהוא אילן גדול כמו עץ רימונים וזה כונת הש״ס ר״ה וב״ב הנ״ל לפרש עץ שמן הנזכר אצל ארז שטה (ישעי׳ מ״א י״ט) באפרסמ׳. ונמצאה עוד המלה בברכו׳ מ״ג. אפרסמון של בית רבי אפרסמון של בית קיסר. כריתו׳ ה׳ : אפרסמא דכיא. ירו׳ סוטה פ״ח דכ״ב ע״ג. וירו׳ שקלי׳ פ״ו דמ״ט ע״ג באפרסמון משחו. ונמצא׳ עוד גי׳ אפלסמון עיי״ע ותחת זה אי׳ בויק״ר רפט״ז על נכון גי׳ אפרסמון]. (א״ב מלה זו ארמי׳ נעתקה מל״י אופובלסמון עי״ש וכן מלה הרדפני נעתקה ממלה יוני׳ רודורפני (ῥοδοδάφνη) וכבר בימי דניאל נעתקה לכשדים מלות שבכה [דניאל ג׳, ה׳ σάμβυξ], פסנתרין

---

[1]) זו משנה שקודמת לה. [2]) זהו בית רמתא של ירו׳ עיי״ע. [3]) זהו Τυρίων κλίμαξ אצל בן מתתיהו על המלחמ׳ ב׳, י׳. ב׳ ועיי׳ מקביים א׳, י״א. נ״ט. [4]) אצל בן מתתיהו שם ג׳, ג׳. אי׳ πόλις ἱππέων עיר סוסים שנקראה ג״כ Γαβὰ וחיפה Hippo היתה גם אצל הרומיים מפוארת מרוב. החלזון אשר היה בה ומפני כן נקראה purpureon.

[שם ג׳, ה׳, ז׳, י׳. ט״ו = ψαλτήριον], סומפוניה [דני׳ שם = συμφωνία מלשון יוני].

*אִיפָּרְסָן (בלש׳ יוני׳ ἄπορος ον רש arm והפעל ἀπορέω, ήσω arm werden). ירו׳ קידוש׳ פ״ג דס״ד. איפרסן לוי. פי׳ בל״י נתרושש.

אֲפַרְסְק (לדעת רבינו = Pfirsich בל״י τὰ Περσικὰ בל״פ فرسق, فرسك ולפעד״נ שהוא Pers. Nuss p. Mandel בל״י αἱ Περσικαί בל״פ فرسك) בריש כלאים (מ״ד) האפרסקין והשקדים. וברֹאש מעשרות [פ״א מ״ב הך ציון אי׳ רק כ״י ו״ו א׳ וב׳ ובדפ״ר ועליו מראה רבינו בע׳ פרסק א׳; ובדפ׳ אחרי׳ לי׳] ובפ׳ כירה בגמ׳ דמטלטלין נר (שבת מ״ה.) ובפ״ק דסוכה בגמ׳ דפרס עליה (סוכה י׳.) תלה בה אגוזים אפרסקים שקדים, ס״א פרסקין. פי׳ בלי לעז פִּירְסֵקָא. [אתי״ה כ״ה בכ״י ו״ו א׳ וב׳ וכ״י ה״ב והוא בלא״ט Pfirsich, persica; ועה״ק גרס פרסקא וגם זה נכון אבל בדפ״ר פריסקא, וצ״ל או פרסיקא או פירסקא אבל בשד״פ פירסיקי. וכן לועז רש״י בשב׳ מ״ה. וכבר העירו בעלי מחברי אור אסתר צד ר״ג שרש״י הלך כאן בעקבות רבינו שאם על מלה צרפי׳ כיון persiques אז היה לו לכתב פרסקס עי״ש. אבל אמת תורה דרכה שברש״י דפ׳ וויניצי׳ ר״פ ור״צ כתוב פירק״ש ואין ספק אצלי שצ״ל פירש״ק או אולי צ״ל פייק״ש והוא ל״צ Pfirsich, pêche ובאמת ברש״י בד׳ שונצינו אי׳ פיקש. ועיי׳ בפירושו לבראשי׳ מ״ג, י״א שפי׳ בטנים בשם ר״מ פשטצ״יאם (Pistazien Pistaches) ודומה לי שהם אפרסקין עכ״ל. נראה מזה שדעת רש״י שאפרסקין מין שקדים ואגוזים. וגם דעתי נוטה שבכל המקומות שהצגנו בע׳ שלנו וכ״ה בביצה ל׳; ותוספתא סוכה פ״א ועיי׳ מעשרו׳ פ״א מ״ב שנזכרים אפרסקין בסמוך לשקדים ואגוזים הם מיני אגוזים או שקדים פרסיים שנקראים בל״י ופ׳ כשרשמתי ומאשר קריאתה קרובה במבטה ג״כ למין אגסים הנקראים בל״א Pfirsich על כן לא דקדקו יפה רבינו ורמב״ם ורע״ב והשוו זה לזה. דעת רבינו הרי מונחת לפניך ודעת הרמב״ם בפי׳ המשנה כלאי׳ הנ״ל כ״ה וז״ל: פרסקין בערבי אלפוך [וצ״ל אלכוך = الخوخ Pfirsich] ובלע״ז פירש״גש [= persigo בלש׳ אספמיא Pfirsich; Pfirsichbaum pexego] שקדים: בערבי אללוז [اللوز Mandeln] ובלע״ז אמינדל״ם [samendras בלשון אספמיא Mandeln], והפרסקין: [צ״ל והשיזפין] כשהן קטנים בתחלת צאתם דומים לשקדים וכשיהיו נגמרין סופן נקראין בערבי ענאב [عناب Brustbeere] עכ״ל. ותחת השיזפין של משנה שלא פירשה הרמב״ם בא על פי טעות הסופרים הפרסקין! שכבר פירשו הרמב״ם פעם אחת וראיה לדברינו שהרי השיזפין הוראתם בל״ר Brustbeere, zizyphum וכן טעם המלה ענאב בל״ע שלועז בו הרמב״ם וזה שייך דוקא על השיזפין (עיי״ע) ולא על אפרסקין. וטעות זו כבר מצא רע״ב לכלאי׳ והלך בעקבותיו. עכ״פ נראה שהרמב״ם פי׳ הפרסקין כרבינו נתן ולא נ״ל לפע״ד ומצאתי סעד לדברי שמין שקדים הוא כדאית׳ בירו׳ כלאי׳ פ״א הל״ד דכ״ז. גוי שהרכיב אגוז ע״ג פרסק . . . מה נפק מינהון קדריה פרסקיה (ור״ש בכלאי׳ א׳ ד׳ הביא הגי׳ קירדו פרסיקיא) ורבינו בע׳ שזף הביא הירו׳ בגי׳ שלפנינו אבל בדפ׳ אמש׳ גרס קריה פרסקה ונ״ל שר״ב הגיה כן וכ״ה במוסף הערו׳ ע׳ קריה ב׳, ואמת יהגה חכו שכצ״ל והוא ל״י καρύα פי׳ אגוז ושקדים וכן העתיקו ע׳ זקנים אגוז (שה״ש ו׳, י״א) ולוז (בראשית ל׳, ל״ז) ושקדים (בראשי׳ מ״ג, י״א; במדבי׳ י״ז, כ״ג), וקריה פרסקיה היא בל״י καρύα-περσικά. ובכ״י ערו׳ שלי על קלף ישן נושן גרס רבינו קבריא פרסקיה ונ״ל שצ״ל קרביא ובי״ת תחת ו׳ הרבה פעמים. נראה מ״מ שאפרסקין מין אגוז ושקדים הוא. ובזה יצאתי ידי חובת ביאור. (א״ב עיי״ע פרסק).

*איפרפוס ([צ״ל אִיפָּדְרָמוּס] בל״י ἱπποδρόμος = Rennbahn) ילק׳ מז׳ ט״ז רמז תר״ע מה נעימות בימינך נצח (תהלים ט״ז, י״א) א״ר אבהו זה הלולב כמי שהוא נוצח ונוטל בימין בנוהג שבעולם שני הנדיוסים באין באיפרפוס מי נוטל בימין מי שהוא נוצח כך בר״ה וכ׳. ונ״ב מקור המדר׳ פסיקתא וט״ס וצ״ל מדר׳ שוחר טוב וכ״ה בש״ט מז׳ י״ז מהו נעימות בימינך נצח זה הלולב כמי שנוטל ונוצח ובא (?) בנוהג שבעולם שני הנדיוסין רצין בא הפרכוס (!) מי שנוטלו בימין ובא הוא נוצח כך בר״ה וכ׳. ובע׳ הנדיוסין הביא ר״ב הך מאמר מדר׳ תהלים בסיגנון זה: שני הנדיוסין רצין בהפרכוס וכ׳. פי׳ בל״י בעלי ריב עכ״ל. ובלי ספק כיון על מלה יוני׳ = ὁ ἐνάντιος = Gegner ותיבת שני אינו נופל על הנדיוסין מאחר שה״א בהנדיוסין ה״א הידיעה יונית וטעמה יחיד. וגם טעה בגי׳ הפרכוס, וכן טעו בזה הגי׳ ובפירושו המעתיקים שסברו שהיא מלה יוני׳ אפרכוס (עיי״ע) והסופרים העתיקו בעברי דיין או מלך. וראיה מויק״ר פ״ל וז״ל א״ר אבין משל לשנים שנכנסו אצל הדיין ולית אנן ידעין מאן הוא נצח אלא מאן דנסיב באיין בידיה אנן יודעין וכ׳. ופי׳ מ״כביין פי׳ הע׳ כידון עכ״ל עיי״ע ביין. ובמנו״ה נר ג׳ פ״א כלל ד׳ חלק ו׳ סי׳ קמ״ו הביא בשם ויק״ר מהו נעימות וכ׳ כמו שהוא נוצח ונוטל באיין משל לשנים שנכנסו אצל הדיין ולית וכ׳ אלא מן דנסיב כידון וכ׳, הציג מלת כידון תחת באיין

ע"פ פי' הערוך, ובתנחומ' פ' אמור צד רל"ב: מלה"ד לשני בני אדם שנכנסו לדין לפני המלך וכ' עד ובידו אגין וכ', וכבר הגיהו החכ' בעהמער בכ"ת ח"ח ק"ל ור' שלמה באבער בפסקדר"כ דק"פ שצריך לתקנו באיין תחת אגין, וכ"ה בט"ס ג"כ בפסיקתא שם. אבל רבינו בערך ביין גרס שפיר בשם הפסיקת' וילמדנו: ביין, והיא ל"י כף תמרים ומנהג ליתן ביד המנצח עיי' ר"ב בע' ביין. ובענין שתי מלות זרות נ"ל שצ"ל תחת הנדיוסים: סנרים פי' בל"י συνωρίς צמד סוסים במרוצת סוסים (Zweigespann beim Pferderennen) ותחת איפרפום צ"ל איפדרמום בל"י ἱπποδρόμος Renn-bahn מקום מרוצת סוסים באסטדיא או בקרקום. ודרש בעל המאמר נצח בל' נצחון ומלת בימין בל"י βάϊον או בל"ר vimen פי' חוטר קלוע מענפי אילן, ושיעורו בנוהג שני בעלי מרוצת סוסים רצין במקום מרוצת סוסים כדי לנצח זה את זה ומי שנוצח בא ונוטל הבאיין או בִימָין (Gerte) כך בר"ה עוברין לפניו כבני מרון ואין אדם יודע מי נוצח אם ישראל אם או"ה כיון שהגיע יום ראשון של חג וכל אחד ואחד נוטל לולביהן בידם מיד הכל יודעין שנצחו ישראל. ובזה תעלומה נוציא אור להאיר נתיב אגדת רז"ל אשר עד עתה חושך ישופנו ואקוה כי מלקטי אורות ישמחו בפי' זה

שמאור עינים ישמח לב!

*אפרוסות ט"ס תחת אפקרסותו בתוספת' ברכות פ"ב ואם היתה אפרוסות חגורה לו מבפנים וכ' ובאור הגנוז הגיה אפרקסות וצ"ל אפקרסות ובכ"י ערפורט הגי' לנכון אפיקרסתו עיי' תוספ' הוצאת צוק"מ צד ד' ועיי"ע אפקרסין.

*אַפַּרְקִיד (בלש' צינד' rücklings, parsti, parasta auf dem Rücken). ברכות י"ג: ונדה י"ד. ריהב"ל לייט אמאן דגני אפרקיד. ב"ב ע"ד. וגנו אפרקיד. ופי' רש"י פניו למעלה שיפינ"ש בלע"ז [בל"ר rücklings, supinus]. ובנדה י"ז: ד"ה אזדקרא פירש"י נזקפה לצד אחורי כגון פרקדנית שקורין שובינ"א עכ"ל. והוא לאי"ט supino וכן פירש"י בכל המקומות (ורשב"ם לפסחים ק"ח.) פניו כלפי מעלה ועיי' תוספ' לנדה י"ד. וב"ב שם ד"ה וגנו. אבל מה שכתבו שם ולא כמו שפי' ר"ח.. פניו למטה דא"כ וכ' צ"ע דר"ח לפסחי' ק"ח. פי' פרקדן פי' רובץ לאחוריו (עיי' פר"ח דקס"ב) ובפסחי' שם ד"ה פרקדן פירשו התוספ' ג"כ: ולא כמפרש פניו למטה וכ'. נראה שכיונו על פי' ר"ח ולא היא, ואולי יש לתקן תחת ר"ח מלת "ערוך" שהרי בע' פרקדן פי' רבינו בשם וי"מ המלה על פניו ועי"ש. וגוזר אני המלה מל"פ כמו שכתבתי שהוראתה גב ומי ששוכב על גבו פניו למעלה. ולולי מיסתפינא הייתי מגיהו אפרסיד ועיי' צינדליקסיקאן של יוסטי צד קפ"ז וע"מ פרסי לואולירס צד שס"ב בח"א.

אַפְרִיקִי (1 Nordafrika, nam. Africa vera, propria der Römer (Carthago) Ἀφρίκη. 2 Phrygien =Φρυγία) בס"ג דמסכת תמיד בעינא דאזיל למדינת אפריקי (תמיד ל"ב. ועיי' ויק"ר רפכ"ז). בני יפת גמר ומגוג [ומדי] (בראשי' י', ב') תר"י ושום אפרכיותהון אפריקי וגירממי ומדי וכן בב"ר (רפכ"ז), וכן תרג' אניות תרשיש (יחזק' כ"ז, כ"ה, מלכי' א' כ"ב, מ"ט, עיי' תרג' שם י', כ"ב) [ספינת אפריקא]. (א"ב שליש העולם אפריקי אשר בו מדינת ברבריא מרטניא כוש וכמה ארצות). [אחי"ה כ"י ב"ר סיים ואומר אני על פסוק ובני יון אלישה ותרשיש כן תרגומיה. והם בלי ספק דברי מכורך הסופר שהוסיף דעתו הקלושה לדברי רבינו ותלה עצמו באילן גדול ודבריו פטפוטי מלי בעלמא נינהו עיי"ע אונום, וע' אפופסין. וגם כאן בדה מלבו שתרג' על פסוק וכ' ועטו עשה עט שקר סופרים. וגם דברי ר"ב צריכין תיקון שלא נוכל להחליט ולומר שאפריקי שליש העולם על כל מקומות שהובאת מלת אפריקי או אפריקא. ודע א): שאַפְרִיקִי היתה נקראת צפונית של אַפְרִיקָא ששם היתה עיר וארץ קרתגה וכפי הרומיים נקרא אפריקא פרופְּרִיאַ [1] (= המיוחס) ובתמיד הנ"ל יש להבין צפונית של אפריקא. ואלכסנדרוס מוקדן רצה לילך למצרים תחתונה לעם שיושב בהר קצייא עיי"ע אלכסנדרוס. ובויק"ר פכ"ז אי' אלכסנדרוס מוקדן אזל לגבי מלכא קציא לאחוריה הרי חושך אזל להדא מדינתא דשמא קרטיגנא וכ' עד אנא אלכסנדרוס מוקדן שפי הוינא עד דאתי לקרטיגנא מדינא ואלפית עצה מנשיא אזל למדינה אוחרי דשמא אפריקי וכ'. ותחת זה אי' בתמיד ל"ב: אלכסנדרוס מוקדן הויתי שטייא עד דאתיתי למדינת אפריקי. וא"כ מה שקרא התלמוד אפריקי נקרא בויק"ר קרטגינא והך מאמר בויק"ר אזל למדינא אוחרי וכ' אולי מגמ' תמיד לוקח. ובירו' שביעי' פ"ו דל"ו ע"ג עי' ויק"ר פי"ז, במ"ר פי"ז, דב"ר פ"ה שלש פרסטיגיות (צ"ל כמו בויק"ר פרוזדיגמאות או כגי' רבינו בע' פרסטגמא: פרסגמאות = πρόσταγμα פי' צווי ועוד

[1]) עיי' פליניאוס ה', ד', ג'.

עיי"ע דיטגמא) שלח יהושע לא"י וכ' גרגשי פינה . . והלך לו לאפריקי וכ'. וכן דרש שם ארץ כארצכם: זו אפריקי. בלתי ספק ג"כ ארץ קרטגינא יש למשמע מיניה, שהגרגשי ולתוספתא ספ"ח דשבת האמורי (וקראם כך בשם כללי להכנענים) גלו בימי יהושע כשבאו ב"י עם רב ממצרים ולחצו את יושבי הארץ הרבה מהם עד שפת הים והוכרחו לבקש להם מקומות מפלט מרוח סועה וסער של דחק הוא לחץ המלחמה והלכו ונדדו עד אפריקא. וזה מה שאמרנו בסנהדרין צ"א. כשבאו בני אפריקא לדון עם ישראל לפני אלכסנדרוס מקדון א"ל ארץ כנען שלנו היא וכ'. ובאמת ספר לנו פראקאפיאוס שיש עיר גירגיש באפריקא צפונית על יד הסירטע ובזה יוצדקו דרז"ל. ומה שתרג' תרשיש במלת אפריקא מסכים עם דעת הח' פאטער בפירושו לפ' נח שמביא בשם אבן אידרים הערבי כי העיר טונים באפריקא הצפונית היתה נקראת מלפנים תרשיש (עיי' ע"מ צד קפ"ד). אולם השערה בענין תרשיש מופנה לפי קביעת מקום של אופיר אשר שמה שלח שלמה אניותיו להביא עצי אלמגים ואבן יקרה (עיי' מלכי' א' ט', כ"ח; י', י"א; כ"ב, מ"ט) ובימינו הרבה טרו ושקלו המחקרים הנוסעים שאופיר היא Sofala בצד חוף אפריקא מזרחית מול אי מדאגסקר ומטרם לזה מקדים החו' הועטיאוס [1]) השערה זו. ואם כנים דברי המחקרים האלה אז תהיה תרג' של תרשיש ר"ל אפריקא הר אפורא Afura ששם הזהב ואבן השוהם. ב) ובענין אפריקי תרג' של גומר שהביא רבינו וכ"ה בד"ה א' א', ה' יש להעיר שהיא ארץ פריגיא באסיא קטנה; והנה כבר חשב באכארט [2]) ככה על גומר בעבור כי גומרא בארמית גחלים ושטרבו ושטיפאנוס הביצאנצי יקראו למחוז אחד בפריגיא κατακεκαυμένη פי' הנשרף. וכן נקרא פריגיא בל"י הנחרכת מאש; ואף אם צוח ראזענמיללער [3]) כנגד דעה זו ככרוכיא יש רגלים לדבר אחרי שגם היעראנימוס [4]) מעיד בענין זה, וכן יש להביא ראיה מבן מתתיהו הכהן [5]). ואם דעת ראזענמיללער [6]) ידה על העליונה אז יצא לנו דבר חדש בענין דרז"ל. והנה הח' הנ"ל השוה גומר לעם של קימטערי Κιμμέριοι, Cimmerii ולסיפור של היראדאט (א', ק"ג; ד', י"א) נדחקו הם מעם של סקותיים (Scythen) ממקום ישיבתם והלכו ונעו לאסיא קטנה. נמעתה תפקחנה עינינו בענין תרג' גומר ומגוג. בתחלה נשוה הנוסחאות. תרג' ירו' א' וב' גרס אפריקא וגירמניא וכ"ה בב"ר פל"ז ותחת זה גרס רבינו כאן ובע' גרממיא אצל ס"א גרמניא ג"כ נוסח גרממיא, ובירו' מגיל' פ"א הל"א דע"א: גומר גרממיה מגוג גותייה, ובבלי יומא י'. גומר זה גרממיא מגוג זו קנדיא (ובכ"י מ' אי' תחת קנדיא הגי' קונתא ובכ"י ב' גינתיה ובערו' ע' גרממיא אי' גינתא). ועוד יש להעיר שבע"י הראשון הגי' גומר זו גמרמיא. בעבור זה נ"ל שבכולם צריך לתקנו גומר זו גְּמְּרַיָא ומגוג זו סְגוּתַיָא תחת גרממייא וגותייא של ירו' מגילה שקרוב לגי' האמיתית יותר משאר הנוסחאות. ושמות העמים גממריא וסגותיא נ"ל שהם קימטערי וסקיתי=Σκύθοι, Scythen. וידוע [7]) שמגוג מכונה בשם Scythen ומאחר שהלכו הקימטערי לאסיא ובפרט לארץ פריגיא כנזכר לכן התרג' וב"ר יש להם פי' מיוחד לכינוי של גממריא שישבו באפריקי. ונראה שמלת גותייא נשמטה מדפוס וכצ"ל גמר ומגוג זו אפריקא גרמניא (=אפריקי גממריא) וגותיא (=סגותיא) —. ועוד מכונ' ארץ פריגיא בשם אפריקי בר"ה כ"ו. א"ר עקיבא כשהלכתי לערביא . . לגליא . . לאפריקי. ובירו' בהכו' פ"ט די"ג ע"ג א"ר לוי בערביא קורין וכ' באפריקיא (גי' המרש"ם אפריקא). מד' איכ"ר פ' היו צריה: דוכוס דערביא דוכוס דאפריקא. ובע' גליא ובע' זיפרין אראך שטעה במח"כ הגי' ש"ר בבכ"ע תקפ"ד דע"א וגם הם מקומות באסיא קטנה כמו פריגיא ששם ישבו יהודים הרבה. ודי בזה להשלים ולתקן דברי רבינו ור"ב והוכרחנו לצאת מגדר הקיצור האפשרי וההכרח בכאן לא יגונה אבל ישובח].

*אפרקסות ט"ס תחת אפקרסות עיי"ע אפיקרסין.

☞ **אֲפַרַשׁ** (לדעת ר"ב מל"י ἄπειρος unbegrenzt ולפעד"נ מל"פ فرْز wiederholt, fort u. fort) תרג' הלנצח תאכל חרב (שמואל ב', ב', כ"ו) הלאפרש תאכל חרבא [לפנינו תקטל ח']. פי' בל"י בלי תכלית ומלה זו באה לעולם כאות למ"ד שמושית וכן לאלתר וכן למפרע). [אחי"ה וכן תרג' ירמי' ט"ו י"ח למה היה כאבי נצח: למא הוה כיבי לאפרש; ועברתו שמרה נצח (עמו' א', י"א) תרג' וחמתיה נטרא לאפרש. ולא לנצח אקצוף (ישעי' נ"ז, ט"ז) תרג' ולא לאפרש יהא רוגזי. אם ישמר לנצח (ירמיה ג', ה') תרג' אם תתקף עלך מחא לאפריש. ולא יצא לנצח משפט (חבק' א', ד') תרג' ולא נפיק לאפרש

[1]) בספרו .de nav. Salom פ"ב. [2]) בספרו פלג ג', ח' צד קצ"ה. [3]) בקדמוניות כרך א' ח"ב צד רל"ג. [4]) בפירושו ליחזק' ל"ח, ו' ועיי' עוד היעראנימוס בפירושו לבראשי' י', ג'. [5]) בקדמוניו' א', ו', א'. [6]) שם צד רל"ו הערה ב'. [7]) עיי' בן מתתיהו במקום הנ"ל והיעראנימוס ליחזק' ל"ח, ב' וראזינמיללער במקום הנ"ל צד רמ"ב הערה ד'.

דינא ועיי' תרג' צפניה ג', ה'. ונ"ל שהמלה ל"פ כשכתבנו והוראתה שוב, עוד וכל דבר שנעשה בהמשך מאין הפוגות.

*אַפְרָשָׁה (מל"מ פָּרַשׁ 1 das Absondern, 2 das Abgesonderte, Hebe) ירו' יומא דפ"א דל"ח. זה אפרשתו בטהרה וזה אפרשתו בקדושה (וביומא בבלי ח׳ : אי' פרישתו, ובתוספתא פרה רפ"ב הפרשתו) ירו' שקלי' פ"ב דמ"ו ע"ד שלש אפרשות.

אֶפְרָתִי (תואר מהשם אפרת, der Ephratite) בפ"ק דסוט' בגמ' דוכן לענין הטובה (י"א :) דוד נמי ממרים אתי דכתיב (ד"ה א', ב', י"ט) ותמת עזובה ויקח לו כלב את אפרת ותלד לו את חור וכתיב (שמואל א', י"ז, י"ב) ודוד בן איש אפרתי. וברי' ויק"ר (פ"ב) פרש' הבן יקיר לי אפרים (ירמי' ל"א, כ') א"ר פנחס עטרה זו נתעטר אפרים (מבני) [צ"ל כמו שאי' במד' מאבינו] יעקב בשעה שנפטר לעולמו א"ל אפרים ראש השבט, ראש ישיבה יפה ומעולה שבבני יהא נקרא על שמך בן תחו בן צוף אפרתי (שמואל א', א', א'). וירבעם בן נבט אפרתי (מלכי' א', י"א, כ"ו) ודוד בן איש אפרתי. [אחי"ה במד' ויק"ר חסר ציון וירבעם וג' אולי מפני שלא רצה לצרפו עם דוד. אבל ברי' רות רבה פ' ושם האיש וכן במד' שמואל פ"א אי' כגי' רבינו. ותחלת מאמר של ויק"ר הביא רבינו בע' אוגנסטטו ע"ש גירסתו. ולפנינו אי' לי אפרים ריב"ל אמר פלטיאני וריב"נ אמר אבגינום ובילק' ירמי' רמז שט"ו אי' בקצור כל מקום שנא' לי קיים לעולם אפרים פלטני עכ"ל. ובמ' רות"ר דרש כן על מלה אפרתים (רות א', ב') ריב"ל א' פלטייאני ור' בר נחמיה וצ"ל כמו שאי' בויק"ר ובמד' שמואל פ"א ור' יהושע בר נחמיא א' אבגניסטי (מ"ש איוגינסטטי). וזה המד' נ"ל עיקר שדרש אפרתים כמו פרתמים של מקרא שהוא חשובים וראשונים בל"פ ויוני πρότιμος ובל' צינד frathema, ועל זה דרש ריב"ל פלטיאני פי' παλατῖνος palatinus, מי שעובר ושב בביתו של מלכות ורואה פני המלך. וריב"נ דורש הרמתים (שמואל א', א') מן לשון רום על כן נתן טעם אבגינוס εὐγενής כלומ' מיוחס. ועיי' פירש"י לרות שם וכן תרג' אפרתים : רבנין —. ובירו' כתובו' פ"ב דל"ה. מי שניטפל בחיי יטפל בי במותי . . . כגון יוסף אפרתי, ובירו' כלאי' קלספ"ט דל"ב : אי' יוסי אפרתי ובב"ר פ"ק אי' הפרתי. אולי שם מקום Forath על יד חוף טיגרים במקום שנבנתה עתה עיר באסרא Basra[1]. או י"ל אפרתי כדרוש של ריב"ל פלטיאני מי שנשא ונתן בביתו של ר' יהודה הנשיא ועל זה עלה יפה לשון מי שנטפל בחיי וכ'].

אַפְשַׁח (לדעת רבינו נפל מל"פ افتادن בינוני افتا fallen, ולענית דעתי נראה מלשון ערבי فشج = فحج die Beine auseinandersperren) נורא בי עמרם בס"ג די' יוחסין (קידושין פ"א.). פי' נפלה אש בבית עמרם. [אחי"ה לפירוש רבינו בפרט לגי' ער' הקצ' אפשא תהיה המלה פרסית בינני מפעל אפתאדן ופי' אפתא = אפשא נופל. אבל לפנינו אי' הנוסח בזה"ל כי מטא (ר"ל רב עמרם) לפלגא דרגא איפשח רמא קלא : נורא בי עמרם אתו רבנן וכ' ופירש"י איפשח : הרחיב ופסק רגליו לעמוד במקומו בחזקה עכ"ל. ונ"ל שהיא מלת ערבי' שרשמתי בהוראת טעם שפי' רש"י].

☞ אֶפְשִׁי (פי' רצוני[2]) מל"ם אֵפֶשׁ חפץ ורצון Wille) משנת דנזי' פרק מי שאמר הריני נזיר (כ"ח. ירו' נזי' פ"ד דנ"ג ע"ג) אי אפשי באשה מנוולת. פי' רצוני. [אחי"ה וכן פירש"י בחולי' ל"ט : אי אפשי בהן : אין רצוני. ונמצא עוד נזי' שם : אי אפשי באשה מגלחת צ"ל מגולחת כאי' בירו' נזי' במשנ' ובגמ'. כתובות פי"ב מ"ג (דק"ג.) אי אפשי לזוז מבית אבא. ושם מ"ח. האומר אי אפשי אלא אני בבגדי והיא בבגדה יוציא ונותן כתובה. ירו' יומא פ"ח דמ"ה : אי אפשי שיכפר לי וכ'. ירו' יבמות רפי"ג די"ג : אי אפשי לא בנישואיך. ושם אפשי בנישואיך. גיטי' פ"ו מ"א ובגמ' שם ס"ב : ס"ג. אי אפשי שתקבל לה וכ', ושם אי אפשי אתי לאשמועינן. ירו' כתוב' רפ"ז דל"א : אי אפשי להתפרנס מאחר אלא מבעלי. ושם בסוף העמוד אי איפשי אשה נדרית. ירו' פסחי' פ"ח דל"ה : אין רשות לרבו לומר לו איפשי שתימנה על הפסח אבל אומרי' לו איפשי שתמנה על זה אלא על זה ובשניהם צ"ל אי איפשי וכן פירשו קה"ע ופ"מ שם. במד"ר פי"ג מאי ועתה (בראשי' ג', כ"ב) אלא שאמר לו הקב"ה אפי' עכשיו עשה תשובה ואני מקבלך ואמר אדם אי אפשי. הקב"ה אמר ועתה ואמר אדם פן אי אפשי ודרש פן בלשנא לאו וכ"ה בב"ר פכ"א עיי"ש. ולרבים אפשינו כלומ' רצונינו כ"ה בב"ר פל"ח הובא בילק' בראש' רמז ס"ב ויהי בנסעם מקדם (בראשי' י"א, ב') . . הסיעו עצמן מקדמונו של עולם אמרו אי אפשינו לא בו ולא באלהותו].

---

[1]) עיי' מאננערט גיאגראפיא שם ח"ב צד ש"א. [2]) מי יודע אם יש קישור בינה ובין ל"י ἔφεσις פי' חפץ, ולדעת הרב ג"ג (מ"ע שלו ח"ח, קפ"ב) אי אפשי כמו אין נפשי ואין דעתי. נותה ממנו.

*אפשלתא ט"ס עיי"ע אשפלא.

☞ אֶפְשַׁר (=איפשר מל"מ פשר, פתר בל"ע فسر והוא תואר הפעל möglich (eig. deutbar תרג' היחברך כסא הוות (תהלי' צ"ד, כ') האפשר דאתחבר עמך [כורסי שקבא]. ויש ספרים כתוב בהם אוושר ומלה זו מורגלת בלי' חכמים. [אחי"ה וכן בתרג' ירו' א' לבראש' י"ח, כ"ה; תרג' לתהלי' ל', י'; צ"ד, ט'; איוב י"ד, י"ד; יחזק' א', כ"ז — ובתר"י א' לבראש' י"ח, ב', י"ז אי' אושר ואוושר וכ"ה לתהלי' מ', ו' לגי' כ"י. אבל בדרז"ל בכ"מ אפשר או איפשר: חולי' י"א: נדה ס"ז: היכא דאפשר אפשר היכא דלא אפשר לא אפשר. תעני' כ"ה. אפשר דמתילד וכ' ושם ואפשר אמרי ליה וכ'. פסחי' כ"ה: אפשר וקא מיכוין. ושם הרבה פעמים. יבמו' ס"א: ס"ב. אין דנין אפשר משאי אפשר (ועיי' פחד יצחק ע' אפשר), שבת קכ"ט. לא איפשר ליה; ירו' סוט' פ"ז דכ"א ע"ג אי איפשר לומר וכ' נ"ל לגזור המלה מל"מ פשר או פתר והוא שיש לפתור דבר בשני אופנים כלומ' יכול להיות כזו או כזו].

אִפַּתָא (בל"י ὑπάτη Oberkammer, Dachzimmer או מל"ם אפתא (Anbau, Seitenbreite בס"ג דחזקת הבתים (ב"ב ס'.) א"ר הונא מאי חדר שחלקו לשנים מאי עלייה אפתא (ב"ב גרס בפעם ראשונה אפתאי, ובערוך דפ"ר חסרה מלה זו). ובר"נ דהמוכר את הבית (שם ס"א.) מאי יצועה הכא תרג' אפתא רב יוסף א' ברקא חלילה, פי' ר"ח ז"ל מאי חלק שחלק חדרו לשנים מאי עלייה אפתא ביתו שהוא פתוח לחצר השותפין חולקו לשנים וסותם ביניהם בגובה הבית שנעשה כמו אפתא, עד כאן פי' ר"ח ז"ל. ואשר נראה לנו [אחי"ה כ"ה גי' כ"י ו"ו א' וב' וכ"י ל"ד, אבל בכ"י ה"ב אי' פ"א שפירשנו אנו ובשאר כ"י ודפ' אי' רק פ"א ועה"ק וס"א וט"ס הוא וכבר הזכרתי לעיל במבוא צד XIII שרבינו חולק לפעמים על פי' רבו ר"ח ע"ש]. כי אפתא הוא שמקרין באמצע הבית תחת הקירוי של מעלה וטחין אותו ומשתמשין בו. פי' ברקא חלילה כגון גזוזטרא שאחורי הכותל ופתוח לבית והוא כגון היציעה שהיה סביב בית המקדש וזה של בתים חלול מלמטה ואין משתמשין אלא מלמעלה. [אחי"ה ועיי"ע ברקא ג' והמלה ל"י כשהוכחנו פי' בנין וחדר העליון. ועוד י"ל שהיא ל"ס וטעמה אריכת הצד כלומ' בנין ארוך ונמוך אצל הבית מצידו או מאחוריו והוא ממש בלש' צרפתי אפנטי"ץ Anbau, appendice או Schirmdach, appentis ובמלה זאת לועז רש"י ז"ל תיבת יציע (מלכי' א', ו', ה'; וביחזק' מ"א, ה'). וכן פירש הרשב"ם לב"ב אפתא אפנטמן בנין נמוך אצל הבית מצידו או מאחוריו עכ"ל. ובלי ספק צ"ל אפנטי"ץ וכ"ה ברש"י פסחי' ח'. ד"ה יציע אנפרי"ץ וצ"ל אפנדי"ץ וכ"ה באמת בכ"י רש"י עיי' ד"ס פסחי' י'. ובב"ב גי' מוטעת בדקא. בחולי' צ"ב. תותי אפתא עיי"ע תת ב' ובפירש"י יציע].

אֶפְּתָא (בל' עבר פַּת, בל' שומרוני פתית, בל"ס פִּתָא, פַּתְתָא, בל"ע فتات Stück Brod) בריך מריה דהאי אפתא בפ' כיצד מברכין בג' דבירך על פירות האילן (ברכות מ':) ענין אחר פיתא. [אחי"ה וכ"ה בנוס' שלנו ובכ"י אי' ריפתא וכ"ה בב"נ ובכ"י פ' ובאו"ז סי' קע"ג עיי' ד"ס ברכ' דק"ט:] והוא פת ממש.

*אֶפִּתָא (בל"י φυτεία, φύτευμα die Pflanze, das Gepflanzte באיכ"ר על פסוק היו בני שוממים (א', ט"ז) קרוב לפסוק פרשה ציון: כהדא אפתא דקרא דכמה דהיא רבייא היא קטנה. פי' בל"י נטע וצמח. ובעל מ"כ כתב: קליפין של דילועין ועיי' בערוך אפתא כל כמה שהחיצון גדול הפנימי נתמעט עכ"ל. נראה בעליל שערו' יותר שלם מונח לפניו וחבל דאבדין ולא משתכחין בע' שלנו!

אֲפוּתָא (בל"פ ܦܘܬܐ מצח, ואל"ף שמושית היא וא"כ אַפּוּתא כמו על פותא auf die Stirne, Schläfe) בפ' אין מעמידין בגמ' דבת ישראל (ע"ז כ"ו.) זימנין דמנחה לה [בע"ז ליה וט"ס היא] ידה אפותיה וקטלה ליה. [אחי"ה כ"ה בכ"י ו"ו א' ב', כ"י ג"נ; ובכ"י ה"ב אי' אפוותא, אבל בדפוסי הע' אי' אאפותיה ועיי' עוד ע' איסקוטלא ב', ועיי' רשד"ל סח"ב בהפש"ב ובע"ז אי' אפותא]. טרק באיסקוטלא אפותא בסוף גמ' דסדר תעניות אלו (כ"ה.) [כ"ה בכ"י ו"ו א' וב' וה"ב, אבל בדפ' הע' בטעות בראש גמ' ועיי"ע איסקוטלא ב']. פי' בלי' חכמים פדחת ובל' תורה מצח. [אחי"ה ובכ"י ב"ר סיים הע' "ואומר אני אאפותאי אב אפי תאי אב אפי הוא המצח תאי נאה וכן תרג' מסוה בית אפי ויש לפנים אב ובן ובית אופתא באלו טרפות" עכ"ל לשון עם סופר הנמהר הוא מבורך הסופר אשר למד לשונו דבר שקר ותמיד ישוב לכסלה כי לא יחפץ כסיל בתבונה כמו שהראיתי לדעת בכמה פעמים ראה בע' אונוס, אפופסין, אפריקי. ונמצא' עוד המלה בפסחי' קי"ב. ידא אפותא דרגא לשינתא עיי"ע אם ושם ציינתי נוסח רבינו מע' פג ה' שגרס בענין אחר וכ"ה בפי' ר"ח. ושניהם גרסו עוד תחת דרגא הנוסח יותר טוב דרכא, ובפי' ר"ח דירכא

וכן גִירסת ר"ח "ידיו אפגא דירכא לשינתא". ובע' פג לא הביא רבינו הציון רק הפירוש בזה"ל ודרך בני האדם כשישן ידיו על פדחתו. ומתוך פירושו ניכר שגרס אפותא ואם הגי' ג"כ אפגא אז תהיה המלה פרסי' שרשמתי פנגה פי' פדחת, ונ' נדגשת. בע' דדב ובע' שרק ב' הביא רבינו מברכו' מ"ד. ר' אבהו אכיל עד דהוה יתיב דודבא אפותיה ושריק וכ"ה בב"נ ובאו"ז הל' סעודה סי' קס"א אבל לפנינו בברכו' אי' בענין אחר עי"ש; ובבכ"י מ' אי' בט"ס עיי' ד"ס דקי"ז; תענית כ"ה. נפק צוציתא דנורא מאפותיה עיי"ע צץ ב'. יבמות ק"ב. דבק באפותיה עיי"ע (בלתא) בליתא ששם פירשו רבינו בלי ציון המאמר. ורש"י ליבמות לברכות, לתענית, לע"ז ורשב"ם לפסחי' במקומות הנ"ל פירשו המלה: מצח].

אוּפְתָא (Holzstrunk עיי"ע אֻפִי ומ"ש). באלו טרפות (מ"ז:) ריאה דדמיא לאופתא כבר פירשנו בראש זה הפרק. [אחי"ה ר"ל בע' אֻפִי. ושם הביא ג"כ רבינו סוכ' ל"ב. אימא אופתא. וכ' ציונים שייכים לע' של כאן כמו שהעירותי שם. וכן חולי' ט"ז. וי"ו דכתיב אאופתא קאמר עיי' פירושו בע' וו. והקבוץ אופי עיי"ע אפי הציונים. וכן פתכא דאופי חולי' ק"ה. ב"מ ל'; וע' פתכא].

☜ **אִפַּתִי** (נבל"ע أفد bestimmte Zeit أفادة Ankunft וא"כ בהרכבת מלת רמשא Ankunft des Abends, Abend-dämmerung) ירו' דב"ב בפ' לא יחפור (פ"ב הלי"ד די"ג ע"ג) באפתי רמשא. בב"ר פר' ויאמר שלחני כי עלה השחר (פע"ח) בפתי רמשא פי' לפנות ערב). [אחי"ה וכ"ה ירו' ע"ז רפ"א הל"א דל"ט. אתון כל ישראל לגבי בפתי רמשא .. אמר לון אפתי רמשא הוא אשתי וכ'. ובויק"ר פכ"ה באפתי רמשא פנון יתיה וכ'. ובקהל"ר פ' וסבותי אי' באפתיה רמשא וכ'. ובב"ב ס': אי' בליליא תחת באפתי רמשא של ירו' ב"ב הנ"ל. ופי' אפד בל"ע עת קבועה ואפדת ביאת עת ופי' אפתי רמשא בעתותי ערב].

☜ **אֶפִּתֶּיסִים** (לר"ב אולי מל"י ἐπίθεσις ובל"ם אֲפִיתֵסִים Angriff, ולפעד"נ היא ל"י ὑπόδυσις Zuflucht, Rettung). מדר' שה"ש פסקא לסוסתי (א', ט') אפתיסים נעשית לכם בים פי' בל"י נפילת אויבים פתאום מכל מקום מסביב ואין מקום לנוס). [אחי"ה לפנינו אי' איפתוסים וכן גרס המעריך ופי' מערות וקברות וכ"כ בעל כ"כ בשם י"מ ונ"ל שצ"ל איפתוסים פי' בל"י מקום מפלט ומנוס מהיפך לפי' ר"ב ועל זה מראה ההמשך עי"ש ובעל מ"כ נלאה לפרשו ולא תצלח בידו].

*אפתנטין עיי"ע אמתנטין.

אֲפָתֵק (אֲפוּתֵיק = בל"ם אֲפוּתִיקָא ובל"י ἀποθήκη בל"ר apotheca Speicher, Vorrathskammer) בע"ז באין מעמידין (ל"ט:) החִגבים מן הסלולה אסורין מן האפותק [אחי"ה כ"ה בכ"י ה"ב, ובדפוסי הע' כתוב האופתק, בכ"י וי"ו ל"ד ובמשנה הפתק אבל זה ניחא רק לס"א שהזכיר רבינו בסמוך. ודע כגי' רבינו אי' בירו' ע"ז אבל בבבלי ע"ז במשנה ובמשניות אי' החגבים הבאים וכ' וכן בתוספתא בסמוך] מותרין. ובפ' במה טומנין בגמ' דגיזי צמר (שבת נ'.) רבינא אמר משנתנו בשל אפותיק כדתניא גיזי צמר של אפותיק אין מטלטלין אותן. [אחי"ה לפנינו אי' רבינא א' בשל הפתק וכ' אבל בירו' שבת פ"ד הל"ב ד"ו ע"ד אי' .. בנתונין באפותיקי]. ס"א הפתק. פי' אוצר העשוי לסחורה ובל"י דבר שמכניסו לקיום אפותיקין. ואוצרות ברד תראה (איוב ל"ח, כ"ב) תרג' ואפותיקי ברדא תחמי. ורב האי גאון פי' הפתק [בדפו' הע' חסרה הך תיבה] כלי גדול שמשמרין בו כמו ששנינו החגבים מן הסלולה אסורין מן האפותק מותרין. ובחיצונה תניא הקפלוטות הבאין מן ההפתק ומן האוצר ומן הספינה מותרין והנמכרין בסלים לפני החנוני אסורין. [אחי"ה כונת רבינו על תוספתא ע"ז פ"ה ולפנינו אי' שם: חגבין והקופרין מן הפתוק וכ' עד והמוכר בסלילא לפני חנוני אסורין ועיין בע"ז מ': ת"ר החגבין והקפריסין והקפלוטות וכ' עד והנמכרין בקטלווא לפני חנוני אסורין. ובהרא"ש גרי' סלים תחת קטלווא ובהרי"ף אי' בסלולה ופי' הר"ן סלים. ובע' קטליזא גרס רבינו וציין הך ע"ז מ': נשמע מיניה דכאן כיון על התוספת' ע"ז. ועוד פעם אחת מכנה רבינו בע' כבד א' התוספתא בשם חצונה וכיון שם על תוספתא ע"ז פ"ו. ועיי"ע מד א' "משניות החיצונות" ולפי זה החיצונה בעברי ממש כמו ברייתא בל' ארמי'. ותרג' החיצונה (ד"ה א' כ"ה, כ"ט) ברייתא ולדעת רבינו לפי זה ברייתא ותוספתא שווה. וחידוש שהג' מהרז"ף בד"מ שי"א כתב וכבר זכרנו דעת רש"י שהתוספתא היא הברייתא וכ'; (עיי"ע דַהֲוָן) ולא כתב שרבינו נתן מקדים לו בדעה זאת, וגם על מה שכתב אמו"ר שם ש"ו לדעת רש"י עירו' י"ט. כתוב' ס"ט: ב"מ פ"ה: מתניתא היא תוספתא עכ"ל יש להשלימו שכ"ה כבר דעת רבינו נתן עיין סוף ערך בא]. (א"ב פי' בל"י אוצר של סחורה ושל מאכל ומשקה). [אחי"ה ובש"ר פכ"ד אי' בט' אפטיקון ואפוטיקון עיי"ע למעלה. והקבוץ בירו' נדרי' פ"ט הל"ד דמ"א ע"ג קירקסיא דאַפּוּתִיקֵי דידי, ובשמ"ר פ"ל יש לך אַפּוּתִיקָאוֹת ליתן אותם בהן. ומל"י נגזרה ג"כ לפ"ד מלה פרסי' پتّه = פותה פי' אוצר. ורש"י לשבת

שם פי׳ מערכה גדולה שעורכין ומשיבין להקצותן לסחורה ט״ש בלע״ז [בל״צ Haufen tas] ובע״ז ל״ט: פי׳ הפתק: מקום כינוסן וכו׳. ועוד עיי״ע אפתיקרייא].

אַפָּתֵק (=אַפּוּתֵיקִי בל״ר hypotheca ובלש׳ יוני׳ ὑποθήκη Unterpfand, Pfandbrief) בפ׳ תשולח גט (פ״ד מ״ד ד״ט: וכ״ה ירו׳ פסחי׳ פ״ב דכ״ט.) עבד שעשאו רבו אפותיקי לאחרים. ובפ״ק דב״מ בגמ׳ דייתיקי (י״ט.) מצא דייתיקאות אפותקאות. וברי״ג דב״ק (י״א:) הכא במאי עסקינן כשעשאו רבו אפותיקי כדרבא דאמ׳ רבא עבד שעשאו רבו אפותיקי. [אחי״ה ושם צ״ו. שוית ניהליה אפותיקי דא״ל לא יהיה לך פרעון אלא מזו ועיי׳ תש׳ הרשב״א סי׳ תתקמ״ב]. פי׳ אפותיקי אפו תהא קאי [צ״ל כמו שאי׳ ברש״י ב״ק י״א: ובפי׳ רע״ב ותוי״ט לגיט׳ שם אפה תהא קאי], כלומר שהראה לו שדה וא״ל לא יהא לך פירעון אלא מזה. ס״א הפתק (א״ב פי׳ בל״י משכון ושעבוד קרקע) [אחי״ה. וכן שטר משכון כמו בב״מ י״ט. ובשמ״ר פל״א כתוב לי אפותיקי על שדך או על כרמך. תוספתא שביעי׳ ספ״ח שטר שיש בו אפותיקי. ולפום חריפתא שבשתא פי׳ רבינו מלה יוני׳ בג׳ מלות ארמיות כמו שפירשו רז״ל מלת דייתיקי דא תו: למיקם ולהיות ב״מ י״ט. ב״ב קל״ה: ובירו׳ פיאה ספ״ג די״ז ע״ד אי׳ אי זהו דייתיקי תהא לי להיות ולעמוד וכו׳. והרמב״ם למשנה גיטי׳ פי׳ אפותיקי פה תקנא! ובע׳ דייתק פי׳ רבינו על נכון שמלה יוני׳ היא. ופליאה שנעלמה ממנו גזרת מלת אפותיקי אחרי שגם בלאי״ט נקרא אפותיקי = ipoteca].

*אפתקא (בל״פ بتك Hammer, Schlägel) בסנהד׳ ל״ט. מחא ביה באפתקא פי׳ בל״פ מקבת וגם י״ל שהיא ל״פ بتّه פי׳ חרב כלומר הכהו במקבת או בחרב ורש״י פי׳ הכהו על צוארו ונראה שגוזר המלה כמו אפקותא עיי״ע למעלה.

*אפתיקרייא (Magazininhaber ἀποθηκάριος) בירו׳ דמאי פ״ה דכ״ד ע״ד הדא דתימא באילן אידתיקרימא וכו׳ וכתב מו״ר מהרז״ף באה״צ לדמאי שם בזה״ל מלה משובשת ותלמידי החכם המובהק מוה׳ יוסף פערלעס אמר שצ״ל אפתיקרייא ופתרונו בל״י המאוחרת וכן בל״ס חנוני אשר יש למכור מרתוף של יין ואין לחוש שמערה מחבית לחבית וכו׳ עכ״ל.

אַפְּתַּרִין (=פתרן (עיי״ע) abgemagert, φθαρτός, ον eig. verderbt) תרג׳ ירוש׳ [והוא תר״י א׳ או תרג׳ של יונתן עיי׳ ר״ב בע׳ פתרן] רזה: ומה הארץ השמנה הוא אם רזה (במדבי׳ י״ג, כ׳) [תרג׳ אפתרין] [וכ״ה בע׳ פתרן ולפנינו בתרג׳ אי׳ אין פתרנין].

אָץ (בל״מ אוץ, בל״ע عصى ובל״ס עצא drücken, pressen) והשם אָצָא, איצצא בל״ע ازّ בל״ס עִצָּצָא (Druck, Enge) בפ׳ בתרא דעירובי׳ בגמ׳ דאילן שהיה מיסך [כ״ה בנכון בכל כ״י וד׳ אמש׳, ובדפ״ר ופיז׳ אי׳ אילן המסיך ובדפ׳ ויני׳ וכסי׳ אילן הסמך!] על הארץ (עירו׳ ק׳: וילק׳ משלי י״ט רמז תתקנ״ט ובמנו״ה נר ג׳ פ״ב כלל ו׳ חלי׳ ה׳ ריש סי׳ קע״ח) אסור לו לאדם לכוף אשתו לדבר מצוה שנא׳ (משלי י״ט, ב׳) ואץ ברגלים חוטא. פי׳ כמו ובשליתה היוצאת מבין רגליה (דברי׳ כ״ח, נ״ז) וכן בין רגליה כרע (שופטים ה׳, כ״ז ועיי׳ פירש״י לעירו׳ שהביא לפירוש אץ ברגלים פסוק משופטים), כלו׳ כל מי שיאיץ אשתו ומכריחה שלא ברצונה חוטא וכן פי׳ גם בלא דעת נפש לא טוב (משלי שם ועיי׳ עירו׳ שם) אם יבא אדם על אשתו שלא לדעתה ולרצונה אלא על כרחה נפש היוצא מביניהן שהוא הולד לא טוב ולא יהא הגון. שאני התם אגב איצצא מזקי כפ׳ אין עומדין בגמ׳ דאפי׳ נחש כרוך על עקבו (ברכות ל״ג.). ובפ׳ בתרא דיבמו׳ בגמ׳ נפל למים (קכ״א:). ובפ׳ חבית שנשברה בר״ג (שבת קמ״ד:) איכ׳ בינייהו דאתי בתר אצצא [ובכ״י א״פ וכ״י רש״י ובדפוסי׳ ברש״י עד לובלי׳ אי׳ איצצא עיי׳ ד״ס שבת קע״ב אבל בדפוסי׳ שלנו אי׳ בגמ׳ איצצתא ובכ״י מ׳ איציצא]. הני מיתכלי (לפנינו מתאכלי) אגב איצצא בפ״ג דפ׳ משקין (מ״ק י״א.) [ושם אי׳ הני נמי ומלת נמי מיותר ולי׳ ברי״ף וראש ובמ״מ פ״ז מהל׳ יו״ט הל״ז ובכ״י ו״ו אי׳ הני מילי]. ובפ׳ המפקיד בגמ׳ דסמך יוציא לו שתות ליין (ב״מ מ׳.) אי בעית אימא משום אצצא דחיק. [אחי״ה וכגי׳ זו נראה מפירש״י אבל לפנינו בגמ׳ חסר׳ מלת דחיק]. פי׳ אגב אצצא דוחק. פי׳ אגב איצצא מזקי אגב שדוחקין הנחשים זה כזה מצער שיש בהן נושכין.

אִצָּא, אוּצְיָא (בל״ע أذى הפסד ומיעוט Schaden, eig. Verminderung) בפ׳ אלמנה ניזונת בס״ג [דשום הדיינין] (כתובי׳ צ״ט:) שהייה עד ריגלא אע״ג דהוו ביה איצא מייתי זוזי חריפי [לפני׳ אי׳ איצצתא וברש״י איצצא]. פי׳ אע״ג דהוי ביה אצא הפסד דבריגלא מזבני כולי עלמא שכר, זוזי חריפי: דברגל מצויה הוצאה ומזונות בזול ליקח משאר ימות השנה דמה שפחת ממכירת השכר משתכר בזוזי חריפי שיקח מזונות בזול זה פי׳ המורה של מגנצא [הובא ג״כ בע׳ כד, וסמך ועיי׳ ע׳ א׳ ב׳]. פ״א לא מפי המורה [כ״ה בכ״י ו״ר א׳ וב׳, ל״ד וה״ב] אוציא שמרים זוזי חריפי דמאן דאית ליה זוזי גריעי

וחשיבי מפיק להו כולה שתא וזוזי טבא מצנע לרגל. [אחי"ה כ"ה גי' כ"י ו"ו ובשאר דפוסי' פ"א איצא וכ' והנכון אוציא ונ"ל שהיא ל"י ὀξεῖα scharfer Geschmack וכן נכון לפי זה גי' הש"ס איצצתא = ὀξύτης Säure ומה מאוד נכון פירש"י: טעם הקרוב להחמיץ איגרו"ה [Stich, Säure, aigre] בלע"ז, וכן פירש"י כתובו' ס"א. קיוהא איגרו"ר בלע"ז, ושם ע"ה. ד"ה בקיוהא דחמרא: ביין קהה איגרא בלע"ז, פסחי' ל': ד"ה בית חרוסת . . . קיהוי אייגירו"ש בלע"ז וצ"ל אייגרור"ש [aigreurs Säure]. ובזה הפי' יפה עולה לישנא דש"ס נפיל ביה איצצתא. ופי' זוזי חריפי כמו פריטי חריפי ב"מ מ"ד:].

אֻצָא (בל"ע اصاء indische Weiden או מל"ע اطا בל"י ἰτέα = οἴσος, οἰσύα Weide) ברפואות דמי שאחזו (גיטי' ס"ט:) וסימנך אצא רטיבא דסכר נהרא (לפנינו אי' איצא). פי' אצא עשב שגדל בנהר סוכר נהרא בעלים שלו. [אחי"ה איצא נשתמשו בה לרפואה כנגד שילשול וכמה גדולים דברי חכמינו ז"ל שגם היום עלים של עשב זה שנקרא בל"ר Weide, salix השתמשו בו רופאים כנגד השילשול. וזה חמשים שנה נודע לרופאים סם רפואה ששמו salicina ונעשה מחריות של צומח זה והועיל כנגד אשתא צמירתא ואכ"מ להאריך].

אֶצְבַּע (מל"מ וכן בל"ע اصبع ובל"ס יַצְבְּעָא Finger ובהשאילה מדמיונו לאצבע נקרא כן א ב ר ה מ ו ל י ד das männliche Glied וכ"ה בל"פ انگشت אצבע ואבר המוליד) בר"ג דכיצד מעברין (עירובי נ"ג.) אמר רבא ואנן כאצבע בקירה לסברא. ס"א אוצבתא [לפנינו בג' אי' אצבעתא] פי' כאצבע בקירא קרושה שלא יכנס בה א"ר אשי ולשכחה כאצבעתא בבזרא. [אחי"ה כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד, ה"ב, ב"ר וכ"ה בע' בזר עי"ש וכ"ה באה"ת כן בתוס' ר"ד וכ"ה בתוס' בדפ' ישני'; ובד' בסילי' הדפיסו בבזר' בקו על הרי"ש ופשטו לה בד' בנבנשתי בשיבוש בביזרע וכ"ה בתוס' עירובי' נ"ג. ד"ה כי בשפ ר"ח. ובש"ס גרס בכירא וברש"י ותוספ' בבירא ודפ' הע' בברזא וכ"ה בכ"י ו"ו בע' בזר, ונ"ל שגם הנוסח בביזרא וגם הנוסח בכירא יש לו מובן. ודע כי אצבעתא פי' אבר של תשמיש (עיי' סוף הערך) וביזר = بيظر בל"ע אותו מקום של אשה וגם כיר = كير בל"פ אותו מקום עיי"ע בזר ושיעורו לפ"ד אנחנו מהירין לשכוח את משנתנו כשם שנוח להכנים ה א צ ב ע בפי הביזר או הכיר ודבר בלשון צחה. וראיה שכן הוא מהמשך שיבא אח"כ שאמר רב בני יהודה שהקפידו על לשונם (לדבר בל' צחה ולא בל' מגונה) נתקיימה תורתם בידם וכ' ויגיד עליו רעו שגם מאמר שקודם לזה כאצבעתא בביזרא או בכירא בל' צחה דבר, אבל רבינו דעת אחרת יש לו ופי' בביזרא = بزر בל"ע זרעונים]. פי' כאצבע שישים אדם בתוך ז ר ע י ם שילך לו מהרה. ס"א [צ"ל פ"א] כי אצבעתא בקירא רכב [כ"ה עיק' הגי' בכ"י ו"ו ה"ב ודפ"ר וכ"ה בשבת כ': ועיי"ע רכב אבל בדפ' ע' אי' בט"ס רכה!] כשמניח אצבעו לתוכו נעשה גומא וכשמגביה מפעפע ועולה ומתמלאת הגומ' כאילו לא נשקעה בתוכה אצבע ולא היתה גומא בתוכה, ולשכחה כאצבעתא בבזרא פי' ששוקע אצבעו בזרעונים כגון חרדל וכיוצא בהן נראה כאילו עושה גומא וכאשר מרים אצבעו חוזרת ומתמלאת הגומא מיד כך אנו כשמשלימין המסכתא ומתחילין אחרת מיד שוכחין הראשונה. [אחי"ה זה פירושו של ר"ח כנראה מתוס' עירו' שם ד"ה כי]. פי' כסיכתא בגודא לגמרא [עירו' שם ושם ובע' סך ט' כי סיכסא בגודא ועיי' אגרת רש"ג הוצאת ב"ג דפ' מאינץ צד כ"ו ושם גרי' כסיכתא. . . ובברזא לשכחה, ובאה"ת בט"ס כסיבתא לגודא] כמו היתד בכותל שאינו מעלה ולא מוריד כך אנו בגמ'. פ"א כמו שיכולין להכנים יתד בכותל שאין בו נקב כך א נ ו ל א נ ו כ ל ל ה כ נ ס בעמקה ש ל ה ל כ ה [התיבות כך וכ' אי' רק בכ"י ה"ב. וזה הפי' הובא ג"כ בע' סך ט' ע"ש]. — בבכורו' כס"ג דפ' מומין אלו (בכו' מ"ה:) ננס לא ישא ננסת שמא יצא מהן אוצבתא [ובכ"י ו"ו א', ב' וכ"י ה"ב אי' אוצבא אולי צ"ל אוצבעי ובבכורו' אי' אצבעי]. פי' ולד קצר כאצבע. [אחי"ה וכן נקראת בלא"ש Däumling]—. בנדה בפ' יוצא דופן (מ"ד: וכן בכתובי' י"א: ירו' כתובי' פ"א הל"ב דכ"ה:) פחות מכאן כנותן אצבע בעין. פי' הבא על נערה פחותה מג' שנים אינו חייב כלום שהוא כאדם שנותן אצבעו בעין דמה עין מדמעת וחוזרת ומדמעת אף זו אע"פ שמוציא בתולין באים בתולים אחרים [אחי"ה עיי' נדה מ"ה. ס': ובירו' כתובי' שם אי' למה זה דומה לעושה גומא בבשר וחוזר ומתמלא . . לעוכר את העין וחוזרת וצוללת עיי' פי' קה"ע שם] ולא הויא ביאתו ביאה. — בר"ג דכתובי' (ה':) ובפ"ק דמנחו' (י"א.) בגמ' מפני שאמרו הקומץ: זו זרת זו אמה זו אצבע זו גודל. פי' [וממש כ"ה ברש"י] זו זרת אצבע קטנה שמח למדוד ממנה עד גודל למדידת החשן דכתיב ביה (שמו' כ"ח, ט"ז; ל"ט, ט') זרת ארכו וזרת רחבו; זו קמיצה שעד אצבע שלמעלה מן הזרת היה קומץ

מן המנחה; זו אמה שבאותו אצבע האמצע היא מדת האמה ושל מעלה הימנו הוא אצבע האמור בתורה וטבל הכהן את אצבעו (ויקרא ד׳, ו׳, י״ז) גודל הוא בוהן על שום בהן ידו הימנית (שם ח׳, כ״ג י״ד, י״ד). [אחי״ה ועיי׳ ירו׳ יומ׳ פ״ה הל״ב דמ״ב. ותור׳ כהני׳ פרק י׳ פרשי׳ ט׳ דף י׳ בהוצאת הרב החכם וויים —. יומ׳ י״ט: במשנ׳: אצבע צרדה ופי׳ שם בגמ׳ צרדה צרתא דדא מאי היא גודל ופירש״י באצבע הסמוכה לגודל וכ׳. ומשיג עליו ר״ת בתוספ׳ ישני׳ ד״ה צרדא עי״ש, ובתוספ׳ יומ׳ פ״א פי׳ אי זו היא אצבע צרדה זו אצבע גדולה של ימין עיי״ע צרדה אי׳ ושם הובא מנחו׳ ל״ה: שכן משמע וכן פי׳ הרמב״ם ליומ׳ שיכה בגודל עם האצבע ה א מ צ ע י וכ׳. וכתב בפסקי רי״ד צרה דדא פי׳ האצבע הארוכ׳ הנקראת אמה שהיא שלישית לגודל היא צרתה של גודל שהכופה אצבעו לתוך אצבעותיו יבא הגודל מכוון כנגדה והיה מכה שניהם ומוציא קול מביניהן. ועיי׳ עוד תנחו׳ בא בסוף: עד אצבע צרדה ומאי צרדה אצבע א מ צ ע י ת]—. בתמיד בפ׳ לא היו כופתין (ל״א.) הפריש את הריאה מן הכבד ואצבע הכבד מן הכבד, פי׳ היא יתרת הכבד. בפ׳ ערבי פסחי׳ בגמ׳ ואפי׳ מן התבחוי (קי״ב:) ואי בעית אימא באלמנה לפי שאין כל האצבעות שוות. ובר״ג דתינוקת שלא הגיע זמנה (נדה ס״ו.) ותבדק עצמה (בביאה ראשנה של בעל שלישי). [וצ״ל כמו בנדה: ב ב י א ה ש ל י ש י ת ש ל ב ע ל ה ר א ש ו ן] לפי שאין כל האצבעות שוות. פי׳ א ב ר של איש. [אחי״ה וכנ״ה בירו׳ יבמו׳ רפ״ו ד״ז: שתהא אצבע נראית בין השפיות עי״ש ונקרא כן אבר התשמיש מדמיון האצבע וכן נקרא בל״פ אנגשת פי׳ אצבע ואבר התשמיש וגם בל״ע נקרא אצבע = اصبغ זנב של עופות, אבל אצבע יתירה (בחולי׳ ס״א. ס״ה.) גבי סימני עוף אינו מענין זה והוא כפי׳ היותר נכון מה שכתב הר״ן וז״ל שהאצבע שלפניו גדולה ויתירה מחברותיה קרויה אצבע יתירה ואין אצבע זו בנשר שאין לו אלא ב׳ אצבעות שלפניו שהן שוין ואחת לאחריו עכ״ל עיי׳ טי״ד סי׳ פ״ב. ובענין א צ ב ע ה כ ב ד של תמיד שם נ״ל שהוא חתיכת בשר מקמא כבד בצד עליון ושורשו מחובר עם שני הכליות ודמיון הך חתיכת בשר כאצבע אגודל אשר על כן נקראת בפי השוחטים בלא״ש Däumel ונ״ל שגם רבינו כיון לזה בפי׳ יותרת הכבד כלומר הייתור של כבד מה שנראה כמיותר ושוכב ע״ג הכבד וכן פי׳ הרשב״ם (ויק׳ ג׳, ד׳) ה י ו ת ר ת: שמייתר וגדל על הכבד עכ״ל. וזה האצבע הכבד נמצא רק בבהמות דקות וגסות. ואם תראה בעינים פקוחות בתמיד תמצא שכנים דברינו—. ותחת יד אי׳ אצבע בפרט ב י ר ו׳ פסחי׳ פ״ד דל״א. ירו׳ ע״ז פ״א ד״מ. תוספת׳ בכורו׳ פ״ב הואיל ואצבע העכו״ם באמצע נפטרה מן הבכורה, ובבכורו׳ ב׳: וב״מ ע׳: אי׳ יד נכרי באמצע —. והקבוץ אצבעות פסחי׳ קי״ב: ונדה ס״ו. עיי׳ לעיל, כתוב׳ ה׳: אצבעותיו של אדם דומה ליתידות .כו׳; חגיג׳ ט״ו. אין בין זה לזה אלא ג׳ אצבעות ובב״ר פ״ב אי׳ כשתים ושלש אצבעות. אבל גם במין זכר אֶצְבָּעִים שהש״ר פ׳ כרם גידם אצבעים. ושם: אינה נקנית אלא באצבעים. ובמספר הזוגי אֶצְבָּעַיִם פסחי׳ ק״ט. רביעית של תורה אצבעיים (כגי׳ רש״י ד״ה ברום ותוספ׳ ד״ה רביעית, וכגי׳ הרשב״ם ד״ה דהיינו ועיי׳ הוספת הרשב״ם, ברי״ף כ״י, נדפס בד״ס לפסחי׳ קס״ה:) על האצבעיים ברום אצבעיים ועיי׳ בירו׳ שקלי׳ פ״ג דמ״ז .ע״ג כמה הוא שיעורן של כוס . . . אצבעיים על אצבעיים על רום אצבע ומחצה ושליש אצבע ועיי׳ תוספ׳ ד״ה רביעית ופי׳ ר״ח לפסחי׳ דקס״ג ואכ״מ להאריך].

* אֶצְבַּתִּי (Licht,=Feuerzange) כגי׳ רבינו בס״א בע׳ אספתי. ורה״ג באהלו׳ פי״ג מ״ד גרס וא״ד ולאייצבתי עיי׳ מה שפירשתי בע׳ אספתי פי׳ מלקחים ועיי״ע צבת.

אָצְוָוא (נ״ל להגיה אצונא מל״ע اشنه der sich (um den Baum windende E p h e u בפ׳ כל שעה בגמ׳ ואלו ירקות (ל״ט.) הרחיבנא [= בל״ע كركب] א״ר לקיש אצווא דדיקלא [כ״ה בדפ׳ ש״ס ויניצ׳ ר״פ ובסילי׳ וכ״ה בכ״י א״פ, אבל בכ״י ב׳ אי׳ אצוא ובכ״י מ׳ אסיסא עיי׳ ד״ס פסחי׳ נ״ד: ובפי׳ ר״ח לפסחים דס״ז אי׳ אסוא ובדפ׳ חדשי׳ בש״ס אצוותא] ובס״ג דעושין פסים (עירובי׳ כ״ו:) מאי ערקבלין [כ״ה בכ״י ו״ו א׳, ב׳ ל״ד וכ״ה בע׳ ערקבל, ובכ״י נ״ג אי׳ בנכון עקרבלין והוא בל״ע عقربان עקרבאן Skorpionkraut עיי׳ פי׳ הרמב״ם ועיי׳ בפליניאוס כ״ב, י״ז ובדפוסי הע׳ אי׳ ערקבנין וצ״ל אקרבנין עיי׳ שביעי׳ פ״ז, מ״ב ועיי׳ הגה׳ הגרי״ב לעירו׳ כ״ג.] א״ר לקיש אצוותא חרזייתא דדיקלא. [אחי״ה לפנינו בעירו׳ אי׳ אצוותא חרוזיתא וברש״י חרזייתא ובתוספ׳ חרוזייתא וכ״ה בכ״י א״פ (ד״ס עיר׳ נ׳.) ובכלם חסרה מלת דדיקלא. ומלת חרזייתא לפע״ד ל״ע היא حرزة והרבים حرزات ein um die Palme sich windend. Epheu פי׳ סיב של דקל]. פי׳ אלו הן ירקות שיוצאין בהן בפסח ו ה ן י ו צ א י ן ס ב י ב ה ד ק ל. ורב האי גאון פי׳ צמח עבה מאוד ויש בו כמו ראשי המחטין (ומחרז) [כ״ה בכ״י ודפ״ה, ובד׳ באסי׳ אי׳

ומחר! ודפ' אמש' ופר' חסר וג"ל שצ"ל במחרז] והוא אטן בלי' ישמע'. [אחי"ה לפע"ד הוא ל"ע אטנה = أتنة והרבים أتن והוא מין צמח עב ממיני אקאציא ובראשי עליו יש שני קוצים זה לעומת זה ועל זה כיון רה"ג ויש בו כמו ראשי מחטין במחרז עיי' אוצר השרשי' ערבי לפריימאג ערך طلح. ומה שפי' רה"ג צמח עבה נ"ל שסבר דאצווא הוי מין זרעים כדרש הש"ס מה מצה מין זרעים אף מרור מין זרעים וזה כשיטת התוספ' פסחי' ל"ט. ד"ה אצוותא וסוכ' י"ג. ד"ה אפקותא ושם ל"ו: ד"ה הסיב. ומצאתי און לי לפרושי בדברי רה"ג שמלת אטן מין צמח קוצים מהך שפי' הרי"ף וז"ל אצוותא דדקלא ויש שפירשו אל קוצעינה (וכפי' הרמב"ם לפסחי' בשם רבי' יצחק אי' אלקרצינה) וצ"ל אלקרצעינה וכ"ה בכ"י רי"ף (עיי' ד"ס פסחי' שם) וכ"ה בר"ן. ובראב"ש אי' אלקרצינעה וצ"ל אלקרצעינה והוא בל"ע قرصعنة (Stechdistel, Mannstreue, eryngium) והוא ממיני קוצים ומשתמשים בו לחולי החזה ועיי' ג"כ בר"ן שמשיג על י"א של פי' הרי"ף. ושיטת רש"י היא כשיטת רבינו בע"ה שעי' בפסחי' אצוותא דדיקלא: סיב הדקל [כ"ה בכ"י רש"י] הגדל ונכרך סביב הדקל שקורין ודילא [כ"ה בכ"י] וג"ל שצ"ל ורילא Ranken, vrille פי' לולבי גפנים וכן פירש"י בעירו' שם: סיב עבה הגדל סביב הדקל ונכרך ועולה בו כלולבי גפנים וכ"ה ברש"י סוכ' ל"א. ד"ה אפי' בסיב. ובשבת ע"ח. ד"ה סיב לועז ודיליא (כ"ה בדפ' שונצ' ווינצי', ולפני' ודלית) ובברכו' נ"ה ד"ה לולבי גפנים וידילי"ש בלע"ז צ"ל ווריליי"ש וכצ"ל כחולי' צ"ב. ד"ה קנוקנות וכצ"ל בכתובי' ג', ד"ה אצותא דדיקלא עי"ש. ופי' אצווא נ"ל לתקנו אצונא והוא בל"ם וער' סיב של דקל וכ"ה חרזיית בל"ע כשרשמתי].

אֲצְוָוְתָא (בל"ם אֲצוּתָא Brotteig, Backtrog לדעת מהרי"ף (עמ"ש ג"מ) מ"ס תחת אפצוותא והוא ל"ם). افرون نان Sauerteig ועוד י"ל שהוא ל"ע حشفة שאור) ס"א אצו [כ"ה בכ"י ו"ו א', ב' וכ"י ל"ד ועה"ק, ובדפ"ר אי' עוד אסוותא ובשד"פ חסר ס"א] בפסיקתא [כ"ה על נכון בעה"ק, אבל בכ"י ו"ו א', ב' אי' במ"ם פסחים; ובדפ' הע' בפרש' ודע כי המעתיק ראה בערוך בפ' וחשב שהוא ר"ת בפרשת ומ"ס היא תחת בפסיקתא ונעלמ' מעות זו מעיני בעל סד"ה אות שי"ן ע' ר"ש בן יוסי בן לקוניא וכתב שם אינו לא ברבה ולא בילמדנו. וכיוצא בזה מעו המעתיקים בכתיבת הקיצור פס', ראה הדוגמאות בספר גאטטעסר. פארטר' מהחכם ומבקר הגדול דר. צונץ צד קצ"ח הע' ג', וד' ועיי' צד קצ"ג על הך ציון של ערכינו; ובכ"י ל"ד אי' בפס' והוא קיצור תחת בפסיקתא ובכ"י ה"ב אי' בס' וצ"ל בפס:] ויהי בשלח פרעה (פרר"כ רצ"א) ר' אליעזר ב"ר שמעון אזיל לגבי ר' שמעון בן יוסי בן לקוניא חמוי [אחי"ה כך הגיה בטוב טעם ודעת בעל סד"ה שם וכ"ה על נכון בכ"י ו"ו, ה"ב וכ"ה בפסיק' אבל בדפ"ר של הערוך אי' ר' אליע' בר שמואל (ובדפ' אחריי שמוע) [אזל] גבי ר' שמעון בן יוסי בן פקוניא, ובד' אחריי' אי' לגבי ר' שמעון בן יוחי לקוניא ואחר מעות זו נמשך גם הרב בעל בן יוחאי מענה ק"ל דקכ"א. ובנה עליו מגדל הפורח באויר עיי' הגאון שי"ר בתולד' ר"נ צד ל"ג ורבי' שלמה באבער בפסדר"כ שם הע' קצ"ו שסתרו בנינו של ר"מ קוניץ שקורי עכביש יסודו] נכס ליה חד תור ואפה חד אצו דפיתתא. [בפסיק' אי' לפני' אצוותא וכ'] ופסח ליה חד (כוב) [מ"ס וצ"ל כמו בע' כב א' כובא] דחמר. פי' אצו דפיתתא בלע"ז קוטורא דלחם. [אחי"ה כ"ה בעה"ק וכ"י ו"ו; וכ' ה"ב אי' קוטריה ודע שבדפ' ערו' חסר בלע"ז וגם אי' בחסרון ידיעת המעתיקים קיטורא ומעות היא שהמלה היא איטלקית cottura = Gebäck, Gebackenes ובדפ"ר של ע' אי' קיטורה דלחם בל"ע וצ"ל בלעז קוטורא דלחם וכ"ה בעה"ק רק שם אי' קויימורא] כלומ' תנור מלא אצו כמו הצתת אליתא [עיי' בע' אליתא, וכ"ה בכ"י ודפ"ר אבל בשד"פ במ"ס אצתת). (א"ב פי' טלה זו עריסה וכן תרג' ראשית עריסותיכם (במדי' ט"ו, כ', כ"א) אצוותכון). [אחי"ה וכן הבין ר"מ די לונז' במעריך והביא ג"כ פסיקתא דויהי בש' אמרו כך הוה יתיב קמי תנורא אימיה אפיא והוא אכיל אימית אפיא והוא אכיל עד דאכל כל אצוותא דפיתא עכ"ל. וכיון על מאמר שלפני הפסיקתא המצוי בע' שלנו ועיי' בפסד"ר ובמ' שהש"ר פ' ידיו בקצת שינוים. וגם נשנה מאמר הפסיקתא שהובא בע' שלנו בירו' מעשרו' פ"ג ה"ד אך נחסר שם בחפזון המעתיק מאמר באמצע עיי' ר"ש באבער שם בהערה. וכנ"ה עוד בירו' חלה פ"א הל"ו דנ"ז ע"ד בגין דאנא בעייא למיעבד אצוותי אמרי עיי"ע אימרין, וגוזר אני המלה או מל"ם כדעת מהרי"ף כמו שכתבתי בתחילת הערך ותהיה אז אצוותא תחת אפצוותא מחמצת או מל"ע השפתה פי' חמץ ושאור].

* איצטבא, איצטוה עיי"ע איסטוה ב' וע' איסטיב.

אִצְטַבְלָ[א] (בל' סורי' אַצְטַבְלָא, אַסְטַבְלָא, בל"ע اصطبل اسطبل בל"י σταβλίον בל"ר 1 Standort (in den Gartenanlagen) stabulum (2 Standort für's Vieh, Stallung) בעירובי' בפ' עושין פסין בגמ' דר' אליעזר (כ"ג:) ניטע [כ"ה בכ"י ה"ב, ובכ"י ו"ו א' נינטע ובכ"י ב' נטוע ובדפ' הע' בט"ס נטל] רובו הרי הוא כחצר ומותר (שם כ"ד.) אמר יהודה [כ"ה בדפ"ר ונרא' שחסר מר אחר אמר ועיקר הגי' אמר מר יהודה עיי' ד"ס עי' מ"ד. וכ"ה בכ"י ובג' בסמו' ובחולי' מ"ח. ובדפוסי' ישנים בעיר' אבל בדפ' חדשים וכן בדפ' הער' אי' אמר ר ב יהודה]. אמר אבימי והוא שעשויין אצטבלאות אצטבלאות [לפני' אי' רק פעם א' אבל בדפ' שונצינו שתי פעמי' ובכ"י א"פ אי' אסטבלאות אסטבלאות עיי' ד"ס שם]. פי שורות שורות [וכן פי' רש"י] הרי הוא כחצר דאין מונין ממנו דריסת הרגל דהא יכולין להלך בין שורות האילנות אבל אם אין עושין שורות שורות אין יכולין להלך בין האילנות הוי כמי שנזרע ואסור. פ"א [ובכ"י ה"ב אי' רק פירוש] עיקר המלה אורוות סוסים הוא בל"י [וכ"ה בל"ר סו' וער']. ופירושו כי נוטעין האילנות זה בצד זה כגון העמדת סוסים בתוך אורוותיהן זה בצד זה ואסיקנא אע"ג דאינה עשוייה אצטבלאות מותר כרב נחמן. ובסנהד' בפ' כ"ג בגמ' לא ירבה לו סוסים (כ"א: ועיי' במ"ר קלספי"א) ר' יהודי' רמי כתיב (מלכי' א', ה' ו') ויהי לשלמה ארבעים אלף ארות סוסים למרכבו [בדפ' הע' ובסנה' אי בט"ס במרכבתו] וכתיב (ד"ה ב' ט', כ"ה) ויהי לשלמה ארבעת אלפים אריות (בדפ' הע' ארוות בט"ס וכ"ה בסנה') סוסים ומרכבות (בדפ' הע' למרכבתו) הא כיצד אם ארבעים אלף אצטבלאות היו לו כל אחת ואחת יש בה ארבעת אלפים סוסים ואם ארבעת אלפים אצטבלאות היו לו כל אחת ואחת יש בה ארבעים אלף סוסים. [במד"ר פי"א אי' כיצד יתקיימו שני כתובים הללו ד' אלפים אסטבלאות ארבעים אלף סוסים. ובסנה' אי' בשינוים עי"ש].

אִצְטַגְנִין, אצטדין, אצטוה, אצטרובל, אצטלה אַצטמא כבר פירשנו בפ' אס. [אחי"ה כ"ה בכ"י ערוך אבל בדפ"ע בט"ס בע' ר"ל בערך אס וכונת רבינו על ע' אסטגנין, אסטדין וכ' וחידוש נפלא מה שכתב הגרי"ב בהפלש"ב וז"ל לפי שעה לא מצאתי בע"א ס ולא בשאר ערכים וזה כשגגה יצא מלפני השליט יען שטעות הדפוס ב ע' אם התעהו ועיי' רשד"ל בסוף ח"ב בהפשב"ע].

פ"א של אצטדין [כצ"ל וחסר בדפ"ר, פיז' ויני'] שלא פירשנו למעלה [צ"ל בע' אסטדיה] מושב ששוחקין לפני המלכים שמביאין בהמות מלומדין למלחמה כגון אריות ונמרים ונחשים ושורים ומשסים זה על זה להלחם אלו עם אלו וכולם עם אדם ואדם עם כולם ותניא בפ"ק דע"ז [ירושלמי, עיי"ע אסטדיה ואולי כן גי' רבינו גם כע"ז בבלי י"ח:] אין הולכין לאיצטדינין מפני שהן שופכי דמים, רבי נתן מתיר מפני שני דברים אחד מפני שצווח ואחד מפני שמעיד על האשה להשיאה: אצטדינן (stadionähnliches, länglich-gebogenes Feld) ענין אחר בר"ג דהאומר לחבירו בית כור עפר אני מוכר לך (ב"ב ק"ג:) באיצטדינין מהו דרך עקלתון מהו. פי' איצטדינן אלכסון וי"מ כגון שליבת הסולם. (א"ב פי' איצטדין בל"י ורומי' מדת ארץ באורך מאה ועשרים וחמש פסיעות. [אחי"ה עיי' פליניאוס ס"ב פכ"א] ובכל מיל שמונה אצטדין וטעם הבעיא אם בית כור אינו מרובע כי אם ארוך וצר עד שיתפשט ארכו לאיצטדין). [אחי"ה הך בבא של ב"ב שייך לע' שלנו וכ"ה נסמן בדפ' ערוך הישנים אחר ערך אצטדין וכן פי' ר"ב ופלא שבכל זאת בד' אמש' נתפרדה חבילת ערכים השייכים והצריכין להיות משולבים יחד ואי' ע' אצטדויי [צ"ל אצטרויי] בין ע' אצטדין ובין ע' אצטדינין והיא טעות גמורה, וזאת שנית שלפי פי' רבינו האמיתי פי' של ר"ב כמיותר הוא עיי"ע אסטדיה].

☞ **אִצְטַטִיבָה** (עיי"ע אסטטיבה).

אצטרויי (לדעת רבינו ור"ב הוכרחנו לגזרת המלי' מל"י στεῖρα, στερά, στερέα, στεῤῥά בל"ר sterilis פי' עקר starr, unfruchtbar ולפע"ד הוא אתפעל מן צרא פי' בל"ם zerreissen, spalten עיי"ע צר ד') בספ"ק דיבמו' (י"ז.) גמירי דבנתא דההוא דרא אצטרויי אצטרי. פי' בנות דההוא דור דחרבן הבית נעקרו ונעשו עקרות ולא קבלו הריון. (א"ב אם זה ל' תרג' שייך לע' צדא תרג' תהו ובהו (בראי' א', ב') צדיא ורקניא, ואם זה ל"י יש לגרוס אִצְטְרֵי באות רי"ש שפי' עקרות ושכול בנים). [אחי"ה וברי"ש גרס ג"כ כ"י ה"ב וכ"ה בש"ס וכן פירש"י אולם גוזר המלה מלי' דמצרי זיקי (ע"ז ל'. עיי"ש צר ד') וזה נ"ל עיקר והוא ל"ס, פי' נבקע רחמן מלקלוט ונעשו עקרות].

* **אִצְטְרַבָּאמִיטָה** עיי"ע אסטרופוממא ורבינו גרס ג"כ אצרבאמיטא עי"ש.

* **אצטרותיא** עיי"ע אצרות רוח.

אֶצְטַרְכִיָא (אתפעל בל"ס אֶצְטַרַךְ מן צרך was nothwendig ist וממנו השם Bedürfniss (necesarium). בב"ר פס"א (ס') ויוצא העבד כלי כסף וכלי זהב וג' רב הונא אמר קונכי (= κόγχη וכ"ה בכ"י ו"ו ל"ד, ג"ג וכ"ה בע' קנכי ובדפוסי הע' אי' קתני וכ"ה בכ"י ה"ב וט"ס היא וכן בטעו' במד' קונבי] רבנין אמרין קליות ואגוזים, וקליות היו חביבות מן הכל? אלא ללמדך שאם יצא אדם לדרך ואין אצטרכיא [וכ"ה בראש הע' בכ"י ובע' סנף אבל בקצת דפוסי' בט"ס איצטריכא] עמו מסתגף. פי' ואין צרכיו עמו מתענה. [אחי"ה וכן במד' קהל"ר פ' שלח בואו ונשתתפינון באצטרכיא שלנו. ובשניהם פי' בעל מ"כ בשם רבינו צרכי מ ז ו נ ו ת].

אֲצִי (בל"פ أزنة דבר שסדור בשורה das in Reih' u. Glied Geordnete או אולי מל"י ἑξῆς (der Reihe nach בפ' השותפין בגמ' לא את השדה (ב"ב י"ב. עיי"ע אַמָן) ג' אצייתא די"ב י"ב גופני. פי' ג' ש ו ר ו ת וכל שורה ושורה י"ב גפנים. ובפ' חזקת [הבתים] בגמ' כל חזקה (שם מ"א:) חד אמר ב' אוציתא. [אחי"ה וכ"ה בש"ס אבל ב"ב י"ב. אי' שם אצאיתא ונ"ל דעיקר הגי' אַצִינְתָא או נ' נבלעת ונשלמה בדגש ואז צריך לנקד אַצִיתָא והוא ל"פ שורה או י"ל שהוא ל"י כשרשמנו וטעמו לפי שורה].

* אֲצַל (abnehmen, befreien) ב"ב נ"ה. והמ"ם דאצילתיה מתא אבל אנדיסקי סיעתא דשמיא ובע' אנדיסקי תמצא נוסח יותר טוב.

אָצֵל (שם פרטי) בפסחי' בפ' תמיד בגמ' שחטו שלא לאוכליו (ס"ב:) בין אצל (ד"ה א' ח' ל"ח) לאצל (שם ט', מ"ד) טעון ארבע מאה גמלי דרשא. [אחי"ה וכ"ה בכ"י מ' ובדפ' אי' טעינו . . . דדרשא ובע"י הראש' אי' בין פרשה לפרשה ובין אצל לאצל. ובפי' המיוחס לרש"י לד"ה א' ח' כ"ט אי' אמרו חכמים (בספר וצ"ל) בפסחים ולאצל . . . ת ל י ס י ר א ל פ י גמלי].

* אֲצִיל (מל"מ Achsel, Handknöchel) ערכי' י"ט: מכנים בידו עד האציל (עיי"ע קדש א'). זבחי' י"ח: י"ט. אצילי ידיהם. ירו' יומ' פ"ה דמ"ב: ירו' סוכ' פ"א דנ"ב: באצילי ידיו. ויק"ר רפ"ח דין עינו שמוטה ודין אצילים פריך. והוא מל"מ אצילי ידים (יחזק' י"ג, י"ח) ואצילות ידיך (ירמי' ל"ח, י"ב) וכ"ה בל"ס עיי' גיזיניאוס תיסוירו' ע' אציל.

אַצְפָא (בל"ע سفة 1 ein Geräth aus Palmzweigen או מל"ע حشفة 2 Kern תמרים שאינם מבושלים unreife Datteln) בסוף גיטי' (פ"ט.) ההיא דנפק עלה קלא דאיקדשא באצפא [בגי' באציפא] דתוחלא. [ובדפ"ר חסר אבל אי' בע' תחל ב']. פי' כלי מלא שחלים [= سفل]. פ"א גרעינה של תמרה. [אחי"ה ושני הפירושים יתכנו שהמלה הערבי' שרשמתי מורה כלי קלוע מעלי דקלים וגם גרעינה וכן מלה ער' שנית מורה תמרים בלתי מבושלין ובזה עולים יפה דברי רש"י שפי' באציפא דתוחלי' הם תמרים שלא בשלו כל צרכם ומניחין אותן בהותלות [וצ"ל בתוחלות] כלים העשוים מכפות תמרים ומתבשלים קצת וכ'].

אָצִיץ (בל"ע اصيص 1 irdenes Geschirr, (Nachttopf) 2 Kessel עיי"ע עציץ). בהגדה דמגילי' (ט"ו.) שקילא אציצא דבית הכסא שדיא ליה ארישיה. ובפ' מי שמת בגמ' דואם אמרה ראו מה הניח לי בעלי (ב"ב קמ"ד.) רב פפא א' אפי' אציצא דהרסנא. פי' אציץ [ולפני' בש"ס עציץ עיי"ע] ועציץ וגסטרא אחד הן ופי' בע' ג' [והוא בע' גסטר א'].

* 1 אוֹצָר (כמו עוצר בל"מ מפעל עצר herrschen) תוספת' דמאי פ"ו וירו' דמאי ספ"ו דכ"ו. לא יאמר אדם לחבירו הילך מאתים דינר ושקול על ידי לאוצר אלא אומר הוא לו פרשיני מן האוצר פי' כמו ע ו צ ר וכ"ה באמת בבבלי ע"ז ע"א. ע"ש עם שנוים ופירש"י שם השוטר כמו זה יעצור בעמי (שמוא' א', ט', י"ז). ל"א לשון אוצר שממונה על אוצרות יין וכ'. ועיי' מהרז"ף בפי' אהבת ציון לדמאי שם. ורבינו הביא הך מאמר בע' פל ה' ע"ש גירסתו ופירושו. ועיי"ע איצרא.

2 אוֹצָר (מל"מ Vorrathskammer, Magazin) מטה של עם הארץ דומה לאוצר בלום בפ' חזקת הבתים בגמ' ואלו דברים שיש לה חזקה (נ"ח.). פי' אוצר מבולבל שמניחין בו רוב מינין. ובס"ג דהאומר התקבלי גטיך (גיטי' ס"ז.) ר"ע אוצר בלום כלו' בקי במשנה, בתלמוד בהלכות באגדות ובמדרש ובכל דבר. ויש ששונין אוצר בלום עיסה בלוסה (שבת ע"ו:) כלומר מעורב שהיו מעורבין בו כל מיני חכמה. [אחי"ה בב"ב אי' בלום וכ"ה בב"ר פכ"ח אוצרות בלוסים אבל בגיטי' אי' בלום ועיי' תוספ' ב"מ ק"ג: ד"ה בלמא ועיי"ע בלם א' וע' בלם א' ויש לקיים שתי הנוסחאות כי בלום בל"י βλύζω ובלוס בל"י πλεῖον טעמן מלא עד כי יעבור על שפת כלי ובע' בלם א' אראך פי' אחר].

* איצרא (כמו עצרא בל"ע عصير, عصار, عصارة
(Ausgepresstes, Saft בגיטי' ס"ט: תלת
ניטופייתא איצרא דכרתי. פי' עצירת וסחיטת
הכרישין ובע' עצר גרס ופי' רבינו כן ע"ש. בכורו'
כ"א: אצר חיותא פי' נ ע צ ר רחמה ונימוק העובר
וגם כאן א' וע' מתחלפות עיי"ע א ו צ ר א'.

* אצרות רוח ([צ"ל אִצְטְרוּת רִזַּה] בל"י
Seifenkraut zum στρουθός ῥίζα
(Reinigen בירו' שבת פ"ט הל"ה די"ב: אשלג
רבי יוסי בי רבי בון אמר אצרות רוח. וז"ל של
בעל כ"כ לא יאמן כי יסופר וכי ידובר כמה
מהקלקול נפל במלה הזאת וכי ואני באתי להבינך
מה היא צ"ל אצתרותיא והוא אשלג שיבא בקרוב
והיא יונית ב"ר ראדיקולא סיאו לאנאריא הירבא
[radicula sive lanaria herba] עכ"ל. ושפתים ישק
משיב דברים נכוחים אבל גם הוא מגלה טפח
ומכסה טפחים בפירוש זה אשר ממנו אפס קצהו
נראה ועתה באתי להשלימו כי תיבה שניה ר ו ח
(ולא רוחא כגי' כ"כ) ט"ס תחת רִזַּה ודעת לנבון
נקל כי היא ל"י ῥίζα פי' שורש. וא"כ פתרון
ῥίζα στρουθός הוא שורש עשב אשלג אשר בו
מנקים הצמר והבגדים ובל"ר strouthion. ופליניאוס
הרחיב בו דיבורו י"ט, י"ח; כ"ד נ"ח; כ"ו ע"ו; ועיי'
צעלזיאום ה', י"ח, כ"ב. וקה"ע הפליא למעות בפי'
המלה הזאת ע"ש.

אִצְרַבַּאמֵיטָא כבר פירשנו בע' אסטרופומטא.

אַקָא = אַיְקָא (בל"י עֵז = αἶγα, αἴξ, Ziege)
בפ' שואל אדם בגמ' אין מאמצין (שבת
קנ"ב. ועיי' על גי' מאמצין ע' אמץ א') איקא
שליפא בתמניא זוזי פי' כל אלה דברי סרים הן
שבקש להודיעו כי השלוּף ביותר יוקר מן הקרח.
ברחא קרחא: עור כבש גדול בארבע כספים איקא
שליפא בתמניא עור תיש נתוק הבצים בשמונה
לצורך נוד של שמן. וי"א הבשר של איקא מותר
מברחא. [אחי"ה וכעין פי' ראשון פירש"י ודע
שלפנינו הגירס': אמר ליי (כלו' ד"י ב"ק) עיקרא שליפא
בתמניא ובכ"י מ' עיקרא שליפא בזוזא ותיבות א"ל
ליי בכ"י מ' וכן לי' בכ"י א"פ כמו שלי' לפני רבינו שפי'
כל אלה דברי סרים הן (עיי' ד"ס קפ"ה.) וזהו עיקר,
והנוסח יות' טוב א י ק א והיא ל"י עז, עיי"ע
ברחא, קרחא, גואז, שלף ב'].

* אַקְהֲתָא ביבמות ק"י: וקמקוו אקוותא ורש"י
גרס בל"א קמקהו א ק ה ת א ובע' קה
ב' גרס רבינו וקא מקהו קהייתא וזה העיק' ושם
אפרשנו בעה"י.

☞ אַקוּבִּיטוּן (כמו כן בל"ס וכן בל"ר accubitum
בל"י האמצ' ἀκούβιτον Sopha, Tisch,
(eine niedrige Lagerstelle beim Essen ויק"ר פר'
זאת תורת העולה (פ"ז) משל למלך היה מסב על
אקוביטון שלו הכניסו לו תבשיל ראשון אכל פי'
בל"ר [וכ"ה בל"י וסו' חדש'] מסב מוכן לאכול בו
והיה מנהג קדמונים לאכול מוסבים ואינם יושבים
בכסא). [אחי"ה גי' ופי' של ר"ב שניהם כאחד
טובים. ורבינו גרס בע' קבטין נוס' קובטין ובילק'
צו סוף רמז תע"ט אי' בט"ס קנבטין].

* אקובנאה (בל"פ گنبذ Kuppel; או מל"י האמצ'
(kleiner Hügel, Zinne χαμοβούνιον
בע' קנבאה ציין רבינו ב"ב ע"ג. בזה"ל דהוה נקיטה
אקובנאה דשורא דמחוזא פי' עמוד בל"ס. פ"א
אקובנאות [כ"ה בכ"י ק"ט ובדפו' אי' אקובאות]
וכיפאות של חומה ושמן מירולי [= בלאי"ט
[Spitze, Zinne, merlo עכ"ל. לפנינו בב"ב אי' גי'
אחרת עיי"ע אקופיא. והמלה הזרה לפע"ד או מל"י
מאוחרת או מל"פ וטעמה ראש וכיפה ונמצא'
עוד בתוספתא כלי' ב"מ פ"ב אקובניאות שבמגדלים
ושבקניסות . . הרי אלו טהורים (עיי"ע נקלט וע'
קנוף).

☞ אַקְטוּרִין (-Verwalter=actor, oder Schnell
(schreiber = actuarius תר"י ויגד
למלך מצרים (שמו' י"ד, ה') ותנון איקטוריא פי'
בל"ר שרי מלחמה). [אחי"ה כן דרש המכילתא
שמו' י"ד, ה' מי הגיד לו האקטורין ורש"י לשמו'
שם איקטורין שלח עמהם. וילק' בשלח רמז ר"ל
גרס האוקטורין. והחכ' בוקס"ט ורמ"ל סברו שהוא
octuriones ויותר נראה שהמלה מל"ר אקטורין פי'
פקידים או ל"ר אקטוארין סופרים ממהרים לכתוב
וזה האחרון חביב ולזה עולה יפה מלת ו י ג ד
שהסופרי' היוצאים עם ב"י וראו מוצאם ומסעם
היו ממהרים לכתוב למלך. ועיי' עוד ע' דדכאת].

* אַקְטֵיסְפוֹן (= קְטֵיסְפוֹן בלש"י Κτησιφῶν
die bekannte ass. Stadt am Ostufer
(des Tigris יומ' י'. רסן זה אקטיספון. גיטי' ו'.
מאקטיספון לבי ארדשיר. עירו' נ"ז: בני אקטיספון.
ומן העיר ההיא ר' חייא קטוספאה ביצ' ל"ח: ב"ב
צ"ג: יבמו' ק"ד. וביוחסי' השלם בט"ס ר' חייא
קושטפאה. ועיי' עוד ע' קטיספון.

* אַקְטַרְתָּא (שם מופשט מפעל קטר ,Dampfendes
(was Dampf aufsteigen lässt בתעני'
כ"ד: הוה רגילא דביתהו למיחמא תנורא כל מעלי
דשבתא ושדייא אקטרתא משום כיסופה; ובכ"י

מ' ובמ' קומו' המצויינים בד"ס שם דע"ה, הע' מ' אי' דהוה שדיא אקטרתא בתנורא פי' דבר שמעלה עשן כקיטור הכבשון. ובאה"ת ובילק' מלכי' (ד"ס שם) ציבי ואקטרתא.

אֵקִי (אֵיְקִי והוא בל"י mache Platz! εἶκε ציווי מפעל (zurückweichen, Platz machen εἴκω בילמדנו כי אם שמור תשמרון (תנחומי קרוב לזה עיי' למטה) המלאכים שמסר הקב"ה לאדם [בכ"י ה"ב אי' לא' הראשון] מהלכין לפניו כדרגון [כ"ה כ"י ו"ו וכ"ה בע' דרגון וכ"ה בש"ר פ"א במ"ר פ"ה, ובירו' הוריו' פ"ג הל"ב דמ"ז. אי' דורגון והיא מל"י δροῦγγος Heeresabtheilung ובכ"י ובדפ"ע אי' כדירגין במ"ס] כשם שהסכסים [בל"י = τάξις Escorte; ובדפ"ר במ"ס הסטכסים] הזו של מלכות מהלכת לפניו והן מכריזין לפניו אקי! שיתנו לו מזיקין כבוד שלא יעמדו לפניו ויזיקו אותו. (א"ב פי' בל"י התרחקו). [אחי"ה כונת ר"ב על ל"י ἑκάς ורמ"ל הבין ἀκή ושניהם לא חשו למשפט ל"י ויותרגכון לגזור ἦκα ,ἀκήν שפירושו הס! ולשון קריאה היא, אבל לפע"ד היא מל"י שרשמנו בתחילת הע' וטעמה הסתלקו ועמדו ממקומכם; ובאמת בתנחו' עקב צד שט"ו: תמורתה אי' הסתלקו לצדדין, ולפי' זה מסכים שלא יעמדו לפניו. ועיי"ע איקונין. בשח"ט י"ז וילק' ודב"ר. שם אי' תנו מקום וזה ממש העתקה של אקי].

☞ **אוֹקִי** (man setzt, nimmt an) מסכת מכו' פ"ק (ד'.) אוקי גברא אחזקיה פי' אוקים וכן קאי = קאים). [אחי"ה מבנין אַפְעַל: אוֹקִים ומ' בסוף קטיע ועיי' עוד סנהד' כ"ט: קידוש' מ"ה: כתוב' י"ב: ב"ק י"ח. ועיי' עוד על תמונת בנין אפעל: דמוקים כתובו' ק"ט:, ואוקימנא פסחי' י"א.; אוקמי קא מוקים ע"ז ל"ה. ואוקמיה... לוקים ברכו' ה': וכן רבים וחדלתי לספור כי אין מספר ועיי' תרג' תהלי' ע"ח, י"ג איוב ט"ז, י"ג].

* **אוֹקְיֵי** (Unzen) עיי"ע אוקיא למעלה קודם ערך אויר.

אִקְיוּם (= אִסְקִיוּם = אִסְכְיוּם בל"י = ἰσχύων (der Starke, Mächtige בב"ר פמ"ז (מ"ו) ויהי אברהם בן תשעים ותשע שנה: אני אל שדי (בראשי' י"ז, א'; ל"ה, י"א) תרג' עקילם אקיום ואקנום וכן לועזין בל"י. [אחי"ה כ"ה בכ"י ו"ו א', ב' ה"ב ב"ר ודפ"ר, אבל בדפ' אחרי' בטעות אקיוס, ובמד' אי' אכסיום ואנקום וצ"ל אסכיום ואקנום והן הנה בל"י ἰσχύων, ἱκανός פי' גבור ושדי כלומ' אשר די מי שמספיק בעצמו. וכן דרש ב"ר שם בפירוש אל שדי, אני הוא שאמרתי לעולמי ולשמים די וכ'. וכן בחגיג' י"ב. שדי אני הוא שאמרתי לעולם די ועיי' רש"י בראשי' מ"ג, י"ד. ובענין אסכיום או כגי' רבינו אקיום וצ"ל אסקיום נ"ל שהיא העתקת אל כלומ' בעל הגבורה וכן העתיקו ע' זקנים גבור (ישעי ג', ב'; ח', כ"ב) חזק (יהושי י"ד, י"א) חיל (ירמי' מ"ח, י"ד; ד"ה ב' י"ז, י"ג). ובמלת ἰσχυρός העתיקו ג"כ ע' זקנים: אֵל (שמואי ב' כ"ב, ל"ב, ל"ג; כ"ג, ה'; מלכי' ב', כ"ד, ט"ו; נחמי' א', ה') ובה העתיק עקילם אֵל בישעי' ט', ה'; תהלי' פ', י' מיכ', ב', א'. ובמלת ἱκανός העתיקו ע' זקני' שדי רות א', כ', כ"א; איוב כ"א, ט"ו; ל"א, ב', ל"ט, ל"ב, יחזק' א', כ"ד, וכן העתיק עקילס שמו' ו', ג', יחזק' שם. ולולי מיסתפינא הייתי אומר לקיים גי' רבינו אקיום ואז תהי' ל"י ἐγώ εἰμι בשיבוש שתי תיבות יוניות. ודע שע' זקנים כך העתיקו אני אל שדי ἐγώ εἰμι Θεός σοῦ וחסרי' מלת שדי בהעתקה אשר על כן בא עקילס להשלים ההעתקה כעין זה אקיום אקנום ἐγω εἰμι ἱκανός. ומלת איקנום נמצא' פעם א' בכתיבה תמה בילק' איוב ל"ב רי' רמז תתקי"ט שאל מטרונה את ר"י בח"ל הרי הוא כל שבחו של מקום שהוא נותן את החכמה לחכמים וכ' א"ל יש ליך קוזמין [=κόσμιον ,Frauenschmuck] וכ' א"ל קוזמין שלך אי את משאלת אלא לאדם איקנום חכם והקב"ה יתן החכמה לטפשים. ובקהל"ר פ' כל הנחלים נשנה כל זה ובא בתמורתו עשיר]. (א"ב פי' בל"י בלתי נפסד ופי' איקנום שסופק בעצמו). [אחי"ה כונת ר"ב על ל"י ἄκιος פי' בלי תולעת כי קים היא תולעת וא' שלילה ולא יתכן. וגם לשון אינה הגונה כלפי מעלא וכן לא ימצא בשום מקום שהעתיק עקילס בזאת המלה וגם רמ"ל ובעל המשביר ואחרי' לשוא עמלו לפתור את המלה ולפי פירושי תו לא קשה מידי. ומדי דברי בן אזכרנו שרבינו סעדיי ג' העתיק שדי الكافى פי' שמספיק לעצמו].

* **אַקִילוּם** (N. pr.) בב"ר פ"א רב יודן בשם אקילום אמר. שע"פ אולי הוא עקילס שתרג' ספרי קודש לל"י, עיי"ע הקודם לזה וע' אספקלטורין.

אוֹקְיָינוּם (= אוֹקְיָאנוּם בל"ע اوقيانوس בל"ס אוקינוס, אוקיאנוס, בל"י Ὠκεανός הוא הים הגדול וגם הים התיכוני) וגבול ים והיה לכם הים הגדול וגבול (במדב' ל"ד, ו') [וכו'] תר"י ותחום [כ"ה בכ"י ו"ו, ל"ר ה"ב, אבל בדפ"ע במ"ס ע"ש וגם חסר מלת ירושי וכהנה רבים עיי' מ"ע ג"ג

ח"ג צד רמ"ח הערה ג'] יַמָּא רבא הוא אוקיינוס. [אחי"ה כ"ה בכ"י ו"ו, ה"ב ותר"י א'; ובכ"י ב"ר ודפ"ע ובתר"י ב' אי' אוקינוס ובתר"י א' לבראשי' א' ז' בט"ס אי' אונקיינוס. וכנ"ה בגיטין ח'. ועדים אוקיינוס ובירו' חלה פ"ד ד"ס. מנחל מצרים ועד אוקינוס. בב"ר פ"ד נטל הקב"ה כל מימי בראשית ונתנם חציים ברקיע וחציים באוקיינוס. ב"ר פי"ג מי אוקינוס מה הינין וכי ושם ומהיכן הארץ שותה ר"א אומר ממימי אוקיאנוס . . וכי מימי אוקינוס לא מים מלוחים הם וכ'. ושם פכ"ג אוקינוס גבוה מכל העולם. ספל"ב אלא שברחו (ר"ל הדגים) לים הגדול לאוקיינוס. קהל"ר א', ז' (ח') כל הנחלים הולכים אל הים זה אוקינוס והים איננו מלא זה אנקינוס ושם: מי אוקינוס מה הן וכ' כמו בב"ר פי"ג. תנחומ' חיי שרה צד מ"א: וכך נקרא אוקיאנוס ים המות. ושם בעט הקב"ה באוקינוס וכ"ה הסיפור ב"ר פ"ה, שמ"ר פט"ו, ילק' תהלי' ק"ד רמז תתפ"א, ילק' איוב כ"ו רמז תתקי"ג ועיי' ב"ב ע"ד: וכבר הרחבנו דיבורנו בענין זה במאמר מיוחד על אוקיאנוס עיי' מ"ע אונגאר. יידישע וואכענשריפט הוציאו הרב החכ' ד"ר קייזערלינג והרב החכ' ד"ר קאהן שנה שניה סי' ה'].

* אקיקא עיי"ע אקקיא.

אֲקְלִיבּוּסְתָּא פירשנו בע' קו"ף.

אֲקְלִידָא (בל"ס אכלידא, בל"ע اقليد, בל"פ كليد בל"י κλείς, δος בל"ר clavis בל' הונג' (Schlüssel, kulcs וגם כן פי' בע' קו"ף.

אֶקְלֵיטָא (ἔσκλητος ἡ ἔκκλητος der Volks-ausschuss) בילמדנו בריש ואתחנן האחרון (כ"ה כ"י ו"ו ה"ב "ועדפ"ה, ובשדפ"ע חסר אחרון. ובתנחו' לי"] זהו שאמר הכתוב (תהלי' צ"ה, ט"ו) כי עד צדק ישוב המשפט משל לאיפרכוס שהיה דן את הכל כל מדינה ומדינה עולה באקליטא שלא לדון אלא לפניו וישב משה לשפט את העם (שמו' י"ח, י"ג) איקליטא עולה לפניו. (א"ב פי' אקלסיא (ἐκκλησία) בל"י ורומי קהל אנשים). [אחי"ה וכ"י ג"ג סיים הערך נ"ל שהיא אסיפת עם. ובלי ספק הגהה של מעתיק היא ובאה לפנים הערך מגליון. ובעל ההגה כיון ג"כ על ל"י שכתב ר"ב ויותר טוב כמו שכתבתי וראיה לדברי שכ"י ה"ב גרס פעם א' אסקליטא והיא היא מלה יונית הרשום'].

* אקלם, איקלם עיי"ע קלם.

☜ אֲקְלִפָּרִין (Aquiliferi=Fahnenträger, die den Adler auf der kaiserl. Standarte trugen) מדר' תהלי' מזמר למנצח על ששנים לבני קרח (מז' מ"ה) אחר ימים ראתה אקלפרין [לפניי במ"ס אלקפרין] טעונים קנטבריא של מלך. פי' בל"ר (נוסעים) [צ"ל נושאים] הדגל הנכבד אשר בו היה מצוייר נשר). [אחי"ה אקליפרין היו נושאי הדגל [1] וקנטבריא הם היו הדגלים היותר נכבדים אשר טעוניו נשאו קול יחדיו בזמר ושיר] [2].

☜ אָיְקוּמֶנֵי (בל"י (ἡ γῆ) ὀικουμένη die bewohnte Erde) עיי"ע יקומיני).

אֲקְמָתָה (הוא אנקה של מקרא ובל"ס אֲמַקְתָּא, או אולי הוא ל"ר agama kletternde, Wandeidechse עיי' ערש וגרובער ח"א כרך ב', קס"ב) תרג' שממית בידים תתפש (משלי ל', כ"ח) ואקמתא דמסככא בידהא). [אחי"ה וצ"ל אמקתא דמסבכא בידהא וכן העתיק תרג' פשיטה ואמקתא דמסבכא באידיה וכ"ה כ"י תרג' עיי' ע"מ למהרי"ל. ופי' המלה בל"ר אַגַמַא מין לטאה או י"ל שהיא ל"ס בחילוף אותיות אמקתא לטאה והיא בעברית אנקה שהוזכר (בויקי י"א, ל') אצל כח והלטאה; ובאמת העתיק' הפשיטה סורית אנקה ג"כ אקמתא. והיא שממית של מקרא וראיה ממה שהעתיק תרג' שמרוני אנקה על ידי סממיתא. מזה נראה בעליל שמלות אנקה, אמקתא (אקמתא) ושממית הושוו יחד בטעם ובהוראה אחת. ושממית מראה על שורש סם וכן נקרא בל"ע מין לטאה سام ابرص (עיי' ע"מ ערבי' של פרייטאג ח"א ק"ט. וראזינמיללער בקדמוניות כרך ד' ח"ב דרנ"ט) ומלת אנקה נגזרי משורש אנק = אנח כי ע"כ תרג' אונקלס וְיֵילָא לגי' אמיתית של רבינו בערך יילי ונקראת בל"ע אַלְוַרַל (الورل) עיי' ראזינמיללער שם צד רנ"ו. ואיבה הושת בינו ובין עקרב כעדות סופרים ערביים עיי' הח' באכארט היארָאזָאיקאן ח"ב ספר ד' פ"ג צד תצ"ג. וזה מה שאחז"ל אימת שממית על העקרב. (שבת ע"ז:) והעד ששממית מין לטאה

[1] עיי' ציזאר ח"א ה', ל"ז; ח"ב ג' ס"ד; שפיטאניאוס חיי אוגוסטי. י'; חיי יוליי. ס"ב. [2] ונגזר משתי תיבות canto זַמֵּר ועוד labrum, λάβωρον עיי' שאזאכיני. א', ד'. וריפ"ז פותר אותו באופן אחר עיי' בט"ר ח"ב, קע"ח ועי' של דוקאנגע ח"א צד ק"ב.

ממה שהעתיקו ע' זקנים לטאה ושממית בתיבה אחת והיא καλαβώτης = Wandeidechse ומצוים בבתי ארץ בני קדם. וצדים זבובים ויתושים עיי' ווינער רעאלווערטערבוך ח"ב תצ"ח. וזה מה שאמר הכתוב בידים תתפש. ובזה הכל מיושב ודורשי מלות טעו בזה].

אַקוּן (בל"י ἀκμής frisch, kräftig או ἀκμηνός in die Höhe gewachsen) לא צריכא דהדר אקון [כ"ה בכל הדפוסי' הישנים והגיהו המהרש"א ע"פ פי' רש"י ותוספ' וכ"ה בכ"י ב' עיי' ד"ס תעני' נ"ג]. מהו דתימא אקנתא מילתא היא קמ"ל בר"ג דסדר תעניו' (י"ט.) ובפ' כל גט שנכתב בג' בהמלוה מעות (ל'.). פי' אקון חזרו לירוקותן כלומ' חזרו לחיות. פי' אחר אקנתא לשון חזקה. [אחי"ה ול"נ שפי' בל"י נעשה לח וגדל וצמח וע' זקנים העתיקו גדל (יחזק' ט"ז ז') ובחל (זכרי' י"א, ח'). ועיק' הגי' אקמון. ורש"י פי' עלה בקנה ἀκμάζω ואות וי"ו אחר הק' לא יתכן לפי' זה. ובאג' בראשי' פ"ה אי' אם יגדל ויעמוד על אַקְמֵי שלו פי' על חזקו ותוקפו והיא מענין הראשון בל"י ἀκμή].

אֶקֶן = עִיקוּן (לדעת רבינו וסייעתו רשת דגים בל"י σαγήνη בלי ס' בראש Fischfangnetz. ולפע"ד מלש' פרסי' آكنج בל"י ὄγκος בל"ר Angel, Haken, uncus עיי"ע אונקיות). בפ' טבעת בכלים (פי"ב מ"ב) [דפ"ר, פיז' וויניצ' בט"ס בכלאים] של אקון טהורה. ובפ' הכדור (שם כ"ג, ה') האקון הר טוב והכלוב טהורין ויש ששונין של עיקון. פי' כלי שצדים בו דגים והרטוב ממינו ואמר [נ"ל להשלים רה"ג] שדומה לכלוב. [אחי"ה מקור הפי' נובע מפי' רה"ג לסט"ה די"ז וז"ל האקון א"ד העקון מכלי הציידים שצדים בו הדגים ודוגים בו ודומה (לכלב) [צ"ל לכלוב] ושמן בטיית לחלוח זיסמעה [צ"ל ויסמעה] איצא אלסלהה = لهلہ ويسموه اذا السلحة ein Gewebe, welches man auch Netz nennt. וגם י"ל לחלח צ"ל אל חלח الخلج = Holzkistchen פי' תיבת עץ ובאמת הרמב"ם בפי' המשנ' כלי' י"ב, ב' פי' אקון: והוא תיבה מעץ בו אונקליות יתלו בים יכנס הדג בו ולא יכול לצאת ממנו. ובכלי' כ"ג מ"ה פי' אקון: והוא הסל אשר יצודו בו הדגי' והוא מפורסם אצל הכל. ובהלכ' כלי' פ"ה הל"י כתב בלי פירוש האקון וכתב הראב"ד ע"ז „פי' בערוך כלי של מצודת דגים" (ועיי' עוד ע' רטוב). ולפי פי' זה י"ל שהמלה ל"י שרשמנו וטעמה רשת של מצודת דגים ואות ס' נשמט' בראש. ופעמים הוסיף ס' בראש כמו ססגונא ὕσγινος, סלמנטון = ἕλμινς וכדומה. או י"ל שהמלה כמו אונקיות של מעלה פי' בל"י וכן בל"ס אִיקִינָא כלי ברזל כפוף כמין וי"ו זקוף למעלה וצדין בו דגים].

☞ אֶיְקוּנוּמוּס (Hausverwalter, Wirtschafter) ירו' דב"ב פ' המוכ' את הבית (פ"ד, הל"ז די"ד ע"ג) המוכר את העיר מכר את הסנטור אבל לא את האיקונומוס. פי' בל"י ורומי' פקיד על הוצאת העיר). [אחי"ה לפנינו אי' בט"ס האיקומנס ועיי' לעיל ע' אנקלמוס מה שכתבתי].

אֶיְקוּנִין (בל"י εἰκών ובלש' קלילא εἰκόνιον Bild, Potrait) בב"ר פמ"א (פ"מ, ובכ"י ל"ד וי"ו בט"ס פמ"ב) ויהי רעב בארץ: איקונין של חוה נמסרת לראשי דורות. ובויק"ר וכי ימוך אחיך פ' אשרי משכיל אל דל (פל"ד). מה אם איקונאות של מלכים וכ' [לפנינו אי' איקונין] ובילמדנו פקוד כל בכור זכר (תנחומ' במדב' צד רמ"ו:) אמר הקב"ה ליעקב הרבה יקר בעיני אתה כביכול שקבעתי את איקונין שלך תחת כסא הכבוד. [אחי"ה וכ"ה בב"ר פע"ח את (יעקב) הוא שאיקונין שלך חקוקה למעלה ועיי' רפ"ד במד"ר. ובכ"י ה"ב הגי' יקר אתה בעיני כביכול כמו דבר שאתה (? אולי: שאי אתה) יכול לומר בו זה הדבר שקבעתי וכו']. ובמגילי' איכה באיכה יעיב (כ', א') אמר הקב"ה כלום הן מכעיסין אותי אלא בשביל איקונין של יעקב אביהן החקוק בכסאי. [אחי"ה וכ"ה בתרג' ד"ה א' כ"א, ט"ו איקונין דיעקב דקביע בכורסי יקרא. והרבה פעמים אי' עוד המלה ירו' ברכו' פ"ג ד"ו. איקונין אחת טובה היה לי בתוך ביתך. וכ"ה ירו' מ"ק פ"ג דפ"ג. — ובירו' הוריו' פ"ב דמ"ו ע"ד תלה (יוסף) עיניו וראה איקונין של אבינו . . . אף איקונין של רחל ראה (עיי' סוט' בבלי ל"ו:) ב"ר פנ"ג דרש לזקניו: שהיה זיו איקונין שלו דומה לו. שמ"ר פט"ו צר איקונין שלו על הטבלא של עץ הטבלא גדולה מצורתו האלהים יהא שמו מבורך הוא גדול ואיקונין שלו גדולה. שם פכ"ז וירא את הקיני משל לצייד וכ'. וישבה לה על איקונין של מלך . . מתיירא אני שלא יגע באיקונין של מלך. ושם פ"ל עיי"ע בריון. ושם פל"ה איקונין נאה. ובפסיק' רב' פי"ז אי' אוקונים ובשהש"ר פ' צאנה אי' בט"ס אותונין. ובמד"ר רפ"ד איקונים. ובשהש"ר פ' אם חומה: אם אין מלך במדינה איקונין שלו שם אלא שאין איקונין עושה. שמ"ר פ"ל משל לאדם שקפח איקונין של מלך ועלה לבימה אמר המלך לא קראת בדיוטנמא שלי שכל מי שנוגע באיקונין

שלי הוא אבד. והקבוץ: ירו׳ ע״ז רפ״ג דמ״ב: אִיקוֹנִיּוֹת למה הן אסורין וכ׳. ושם המהלך תחת הצורות ותחת האיקוניות וכ׳. (ובבבלי שבת קמ״ט. אי׳ הדיוקנאות עיי״ע דיוקן) ושם: אין מסתכלין באיקינות וצ״ל באיקוניות. ושם רע״ג כד דמך ר׳ יוחנן איתכפון איקונייא אמרין דלא הוות איקונין דכוותה (עיי׳ בבלי ב״מ פ״ד.). שם וקהל״ר ט׳, א׳ חפון איקונתא מחצלן. מד׳ תהלי׳ מ״ז י״ז ד״ה הפלא בשעה שהולך מדרך איקוניא של מלאכים מהלכין לפניו ומכריזין ואומרי׳ תנו מקום לאיקוניא של הקב״ה. ובילק׳ תהלי׳ י״ז סרמ״ז תר״ע ובד״ר פ״ד אי׳ . . תנו מקום לאיקונין של הקב״ה (ועיי״ע אֶקי). מכלת׳ יתרו פ״ח ד״ה לא תחמד משל למלך בו״ד שנכנס למדינה והעמיד לו איקונות ועשה לו צלמים . . לאחר זמן כפו לו איקונות וכ׳]. פי׳ איקונין (דיוקנין כמו) [צ״ל כמו דיוקנין] צורה וצלם ודמות. [אחי״ה בכ״י ה״ב בראש הע׳ אי׳: עיי״ע דיוקן פי׳ הגאון זצ״ל ע״כ אולי מהגהת הסופר המעתיק הוא אבל בכל זאת לבי מפקפק בו כי בכ״י ה״ב באמת בסוף ע׳ דיוקן תחת פי׳ דיוקני הוא הצורה וכו׳ הגי׳ פי׳ גאון דיוקני וכו׳ וכן בכ״י ו״ו אי׳ פי׳ גאון יעקב וא״כ היטב נוכל לקיים גי׳ כ״י ה״ב גם בכאן ועל כל פנים לזה פי׳ כיוון סופר הכותב כ״י ה״ב]. (א״ב וכן בל״י תרג׳ המסלאים בפז (איכי ד׳, ב׳) דמתילין אִיקוניהן לדהבא).

אַקוּנָס (פי׳ בל״י ἄκομος קרח kahl ואולי מין דג הוא שנקר׳ Kahlfisch) ואטונס וכספתיים ואפונס ואכספתיים [ועיי״ע אטונס על שינוי נוסחאות] בס״ג דאלו טרפות (ס״ו:) ובס״ג דאין מעמידין (ע״ז ל״ט.), פי׳ שמות של דגים הן וכל מי שיגיע בידו-דג כבר יש בידו מסורת מקרא ומשנה אם יש בו שני קשקשים וסנפיר אחד טהור ועיקר הקשקשים לפי שיש דגים טמאים שיש להם סנפירין אבל קשקשים לא תמצא אלא בדג טהור וכל דג שעולה מן הים ועדיין לא הגיע לעשות קשקשים ולכשיגדיל יהיו לו קשקשים והוא מוחזק בכך מותר וכן הדג כשעולה מן הים יש לו קשקשים ועד [כ״י ו״ו ה״ב בט״ס ועם] כשהוא עולה משירין מותר. דתנו רבנן (חולי׳ ס״ו.) אין לו עכשיו ועתידין לגדל לאח״ז כגון הסולתנית והעפיין מותר יש לו ועתיד להשירן כמו אקונס כ׳. ודוקא דידעינן ומוחזקין ביד דייני ישראל שמשירין קשקשותיהן בשעה שעולין מן הים. [אחי״ה לפי פי׳ זה שקשקשי של אקונס משירין כשעלה מן הים י״ל שהמלה ל״י שרשמתי פי׳ חלק וקרח. ובכ״י ב״ר בראש הע׳ אי׳ אקרנס וט״ס היא וכ״י ה״ב גרס אקונס ואפונס ואכסתפיים פי׳ שמות וכו׳. ועוד גי׳ כ״י ה״ב ביד דייני צ י י ד י ישראל וכו׳. ואולי כן הגיה הסופר בראותו בחולין ס״ג: ע ו ף טהור נאכל במסורת נאמן הצייד לומר עוף זה טהור מסר לי רבי וכו׳. יען כן תקן ככה גם אצל ה ד ג י ם].

* אַקְנֵתָא (das in die Höhe Schiessen) עיי״ע אקן.

*אַקְנִיתָא בְּחָנְוָנֵי („Einkauf beim Krämer“ ein babyl. Fest) בע״ז י״א: דבבלאי מאי מוהרנקי ואקניתא בחנוני ועשר באדר. ובירו׳ ע״ז פ״א דל״ט ע״ג אי׳ תחת זה: ג׳ זמנים בבבל מחורי ו כ נ ו נ י ו כ נ ו ו ת א. ושמות של חגים הללו קשה להולמן עד מאוד בלבד שהמלות נשתבשו וכבר ערכתי מאמר מיוחד בהרחבת הביאור בענין זה במ״ע ישורון מוציאו הרב החכם ד״ר קאבאק ח״ח. צד מ״ט והלאה ושם צד נ״ט ברורתי שם של חג הפרסיים אשר נקרא كوسه بر نشين פי׳ „נער (בלי זקן) רוכב על הסוס“ והמון עם היה מושיב שוטה אחד על הסוס ומרכיבין אותו ונתנו תמרוקים חמים על בשרו ובכלות הוללות הלך הנער רוכב מחנוני לחנוני לקבץ כסף וקנה מזונות בחנות ולדעתי זה היה אקניתא בחנוני כלומ׳ קנין אצל חנוני. ועתה מצאתי קצת ראיה להשערתי מ ג י׳ ר״ח כ״י ל ע״ז שגרס וז״ל ימי אידיהן דארמאי ב א ל א איזו הן פי׳ גויים שבשדות ופשיט מהרקי ואקניתא כנוני ועיסרי פאדר ע״כ. ולפי זה לא מחג של בבליים דבר ולדעתי ב א ל א הוא ל״פ بل שוטה או بالا סוס המנהיגים אותו וכונה על חג הפרסיים או ארמיים הנ״ל ששוטה אחד רוכב על הסוס והעם מנהיגו מחנוני לחנוני. ובע׳ ואקניתא אציג לך עוד השערה אחרת. ומהרי״ף במ״ע מהרז״ף כ״א, רנ״ט שיער כי תחת אקניתא צ״ל אנקיתא והוא אליל פרסי Anâhita אבל אליל זה נקרא אצל רז״ל נקיד עיי״ע איסרא. והרב החכ׳ ברילל (יאהרבוך ח״א, קס״ח) שער כי בחנוני הוא או Abân או Bahman שמות שני חדשים פרסיים ולדעתי יותר נכון בפרט לגי׳ הירו׳ כי כנוני וכנוותא הם כנון וכנון אחריא פי׳ חודש Dezemb. וחודש Januar אצל הסוריים וזה נכון בפרט לגי׳ ר״ח שמחג של א ר מ י י ם עסק הש״ס. ויתר שמות חגים הנזכרים בע״ז הנ״ל אפרשם בעה״י איש איש על מקומו ושם קריאה נכונה תבוא בשלום.

* אַקְנַיְיתָא (= הַקְנָאָה Zahlungsverpflichtung, Güterverpfändung) ב"מ י"ג. שטרי אקנייתא והוא שטרי הקנאה שם פי' שמקנה לו נכסיו מהיום בין ילוה בין לא ילוה יגבה מהן לאותו זמן מהיום ואפי' לא ילוה שעבד עצמו לשלם. ושם ט"ז: שטרי אקנייתא דמשתכחי בשוקא וכ'. ב"ב קע"ב. שטרי אקניאתא ע"ש פירשב"ם. והש"י לב"מ. אבל הרי"ף פי' שטר הקנאה „פי' שטר שיש בו ק נ י ן שמשעה שקנו מידו של לוה שיש בידו למלוה כך וכך שעביד ליה למלוה נפשיה." וכתב הר"ן: וכתב ר"ח ז"ל דאע"פ דאמרינן בשטרי אקנייתא אע"פ שלא לוה קנה ה"מ היכא דמטא שטרא לידיה אבל היכא דלא מטא שטרא לידיה דמלוה לא וכן דעת הרי"ף ז"ל בתשובה והביא ראיה וכ' ע"ש. ועיי' עוד רא"ש ב"מ פ"א סי' ל"ו.

* אַקְנַקִיתָא (בל"י χνηκίας der Falbe, Fahle, והוא כינוי של זאב) ילק' תהלי' ק"ד רמז תתס"ב ד"ה מה רבו: אריא וכלבא ואקנקיתא הוו קיימי בעא אריא למיזק כלבא והוא חמי אקנקיתא וצרי ליה מניה והוא סעדא דאריא וכלבא סעדא דאקניקתא ולא הוו מזקי דין לדין התחיל ר"ע רואה ואומר מה רבו מעשיך ה'. פי' בל"י זאב. ובשו"ט מז' ק"ד הגי' אנקקתא ובזי"ר גרס גם בילק' ואנקיתא.

☞ אוּקְסִיגַרוֹן ירו' פר' כלל גדול שני (פ"ח הל"ב דל"ח.) אין מחייבין אותו לשתות אֶינוּגרון ולא אוקסיגרון [לפנינו אי' איקסגורין] עיי"ע א כ ס י ג ר ו ן).

אַקְסִיל (ξύλη Holz; אַקְסַלְאָוֹן ξυλαλόη = Aloeholz) תרג' מור ואהלות (שה"ש ד' י"ד) מירא דביא ואקסיל אלאון פי' בל"י עץ אהלות). [אחי"ה יש לכתוב בתיבה אחת אקסלאלאון וכ"ה בע' אהל א' ע"ש, ור"ב הפריד בין הדבקים וכן עשה הרמב"ן לשמות ל', ל"ד, וזאת שנית כי הפריד כזה אקסי וליאלואין וכבר בקש בעל כ"כ מחילה רבה משלמות חכמתו כי איננו כמו שאמר כי המלה אחת או מלה מורכבת מאקסיל ומאלוא: והקבוץ אלואון פי' בל"י עץ אהלים].

אַקְפָּדָה (שם מופשט מפעל קפד ובל"ע حفد خفد die Uebereilung, Ueberstürzung) במ"ר פ"י בני אדם מתוך אקפדה הם נודרים בנזיר וכיון שהם נודרים מתוך אקפדה סופן לתהות. פי' בל"ע פחיזה ומהירת מעשה עיי"ע קפד ב'.

אֲקוּפֵּי (κομβία die Fasern, Fransen des Kleides) בס"ג דכלל גדול (שבת ע"ה:) האי מאן דשקיל אקופי מגלימיה חייב משום מכה בפטיש. פי' אקופי כגון נימין הניתקין מן האריגה ונתלין בבגד או כחתיכת עצים קטנים הנסבכין בצמרן של בגדים חדשים וכשמשלים האומן מלאכתו כל ראשי הנימין התלויין בו וכל קיסם וקליפה שנסתבכו בבגד נוטלין ונקראין אקופי ומנקה הבגד ודומה למנקב דתנינן בכמה מקומות ואם נשארו כגון אלו בבגד קפיד עלייהו ושקיל להו בשבת חייב משם מכה בפטיש. פי' כל דבר שהוא גמר מלאכה נקרא מכה בפטיש. [אחי"ה בל"י המאוחרת נקראו ראשי חוטין התלויין בבגד קומביא וזה היא אקופיא בהשמטת המי"ם; ולפעמים המי"ם נוספת כמו פרומביא, אפרומביא. ויפה פירש"י ראשי חוטין התלויין ביריעה במקום קשורים כשניתק בה חוט וקשרוהו וכן קשין וקסמי' וכ' ועיי' עוד ע' קף י"ג. ומן פי' כל דבר עד גמירא חסר בכ"י ו"ו].

* אַקוּפְיָא (Kuppel מל"פ كبه, كبّه מל"ע قبّة בלאי"ט cupola בל' הונג' kupola) ב"ב ע"ג. אמר רבה [ב ר ב ר ח נ ה כ"ה ג' אמית' בע"י] לדידי חזי לי הורמין (כ"ה ג' אמית' ולפנינו אי' הרמיז) כי קא רהיט אקופי דשורא דמחוזא. פי' בל"פ גג עגול וכן עליונות וראשי הבנין. ורגמ"ה כ"י פי' א ק ו פ ק י ד ש ו ר ה ע ל ש י נ י ה ח ו מ ה ו כ"ה מ מ ש בפי' הרשב"ם ועיי"ע אקובנאה.

אֲקַפַּח פירשתי בע' קו"ף.

אוּקְצֵי (= אוּקְסֵי = עוּקְסֵי בל"ם עוקסא. בל"י ἄκις Spitze, Spitzwinkel) בע' עקס ג' הביא רבינו מביצ' כ"ד. ושבת ק"ו: כל היכא דאית ליה אוּקְצֵי עוקסי ביבר גדול פי' זויות וכ' ולפנינו אי' עוקצי עוקצי וכ"ה בכ"י מ' ב' פעמים, אבל בכ"י א"פ שבת אי' כל היכא דאית ליה אוקסי וכ' (ד"ס שבת קט"ז. הערה ע'). פי' בל"י וסו' כל דבר חד ובהשאילה זויות.

אַקְקְיָא (בל"ע ופ' اقاقيا מל"י ἀκακία (עיי' דיאוסק' א', קל"ג) Akazie, Saft der Akazien-schotten, ור"ב כיון על ל"ר Acacia vera) ברסואות דמי שאחזו (גיטי' ס"ט:) לשיחתא [וכ"ה בע' שחתא א' ולפנינו אי' לרושחתא] ליתי אקקיא [לפנינו בט"ס אקיקא] ואילווא. פי' אקקיא בל"ע הוא מין בושם אלווא נמי בלע"ז אלויי [Aloe, aloe] בושב. [אחי"ה מין פי' עד גמיר' לי' בדפ"ע אבל אי' בכ"י ו"ו א', בי ל"ד, ה"ב וכן נראה מעה"ק. ומה שאמר רבינו אקקיא בל"ע מן בושם אולי כיון על מין אקקיא שנקר' בל"י ἄκανθος λευκή Theoph.)

hist. 4, 3) ובל"ר Acacia Senegal וריחו נודף ויש לו נצנים של בושם. ופלא שמשך ידו רבינו מלפרשו בלע"ז acácia כמו שפי' אלווא. ועיי' עוד ע' אצווא דברי רה"ג. ורש"י פי' המלה עשב ששמו קקולי ובע' קקל א' אראך שהוא ל"ע قاقلى עשב מלוח, ועיי"ע פעפועין. ומלת אילוא פירש"י אלואיי"ן Wermuth, aluin עיי"ע אפסנתין]. (א"ב פי' בל"י ורומי ויש' פרי עץ ומיצו עב הנקרא חוח המצרי, ויש דעת אומרי' שהוא סנה בל"מ וגדל בהר סיני ויש לו סגולות ברפואה לדחוק השלשול לעצור דם יוצא דרך מכה או דרך קיא).

אַקְרָא (בל"י ἄκρα Vorgebirg, Burg, Castell) בר"ג דמגילי' (ו'.) ובס"ג דכתובו' (קי"א: סוף העי') אמר רבה בר בר חנא לדידי חזי לי זבת חלב ודבש דארץ ישראל והויא כמבי מ כ ס י ועד אקרא ד ת ו ל ב נ ק י [אחי"ה כ"ה בכתוב' אבל במגיל' אי לפנינו כמבי כובי עד אקרא דתולבקני ותחת כובי צ"ל כוכי עיי"ע אקרא דכוכי. אבל עיק' הגי' במגיל' כגי' רבינו כמו שאראך בע' ב י מ כ ס י והוא שם מקום ماكسين וכ"ה כתובי' ס"ז. ע"ז ל"ג: אמנם נוסח דתולבקני יותר טוב וכן גרס רבינו בע' בי מכסי בשני המקומות וכ"ה בקידושי' ע"א: ובב"ר פי"ז אי' תרבקנה ונתחלף ל' באות ר'. ותלבקני נ"ל שהיא Telladecum, Thillacama, Thilaticonium ראה מאננערט כרך ה' ח"ב, ר"ב ולדעת בעל ע"מ דק"צ היא Thelbencane ובאמת הזכיר פתלמיאוס (ה' כ') שם העיר והיא מצד צפוני' של בבל וכבר שדא בה גרגא כנגד השערה זאת חכם אחד עיי' ערש וגרובער ח"א כרך כ"ז דקע"ט]. ובפ' אי זהו נשך גמר' אין פוסקין (ב"מ ע"ג:) רבינא הוי יהיב זוזי לבני אקרא ד ש ו נ י ת א. [אחי"ה ונ"ל שהיא עיר שינא שנקראת Syna Judaeorum על צד הר מאזיאום במסופוטמיא וגם יש עוד עיר שינא Sina בין בגדד וואשיט ועוד שין על חוף נהר זב (Zab) [1] ובעל ע"מ דעת אחרת יש לו] ושפכי ליה טפי כופיתא. פי' בני אקרא דשוניתא דהוו זבני פירי דהנהו דערקי ושבקי ארעיהו והוו בני מצרא דידהו זבני פירי דארעא דידהו ופרעי לטסקא דארעא וטפו ליה לרבינא כופייתא כיון דלאו פירי דידהו אינון שרי או אסור ואמר כי האי גוונא כדידהו הוא דמלכא [אמר] מאן דיהיב טסקא ליכול ארעא ואינהו מוזלי וזבני דידהו. בספ"ק דמשקין (מ"ק י':) רבינא הוה מסיק זוזי לבני אקרא דשוניתא [כ"י מ' אי' דשונרואתא ונ"ל שצ"ל דשונוואתא ובדפ' אי' שנואתא, ובכ"מ הגי' שנותא ורש"י גרס בכ"מ דשנוותא ופי' שם הנהר והוא ז"ל הלך לשיטתו שפי' מלת אקרא (במגילי ו'.) מקום מעבר הנהר] אתא לקמיה דר' אשי א"ל מהו למיזל עלייהו האי דנא א"ל כיון דביומי אחריני לא משכחת להו כפרגמטיא האבוד דמי ושרי. שלחו ליה בני אקרא דאגמא [אחי"ה נ"ל שהיא עיר על פרת ושמה Agamana (Agamina) הובאת בפתלמיאוס ה', י"ז והושיבה לצד דרומי' של מסופוטמיא וגם אממיאנוס כ"ז, י"ב מזכיר אקרא אגבנא Agabana ויתכן שהיא היא. ובאקרא דאגמא נולד ר' אדא בר אהבה (קידו' ע"א.) ובכ"מ פ"ו. אקרא ואגמא שני מקומות הן ע"ש] לשמואל ילמדנו רבינו היו מוחזקין בו שהוא בכור ואמר אביו על אחר וכ' בפ' יש נוחלין בגמ' דהאומר איש פלוני (ב"ב קכ"ט.). פי' אקרא שם מקום, ס"א עקרא. (א"ב פי' בל"י מגדל ומבצר].

* אַקְרָא דְהַגְרוֹנְיָא (Ptol., Castell Agranum Plin. 6, 26) רבינו הביאו בע' אקרוקיתא ולא פירשו והוא שם עיר גדולה בבבל על יד פרת דרומי', הביאו פתלמי' ופליניאוס וזה האחרון אמ' שהיא עיר ואם בבבל ונחרבה ע"י פרסיים (צ"ל פרתיים). והוזכר הגרוניא באלה המקומות ב"ב ע"ג. יומ' ע"ח. תעני' כ"ד: סוט' מ"ו: שבת י"א.

* אַקְרָא דְסֶלֶיקוּס (Σελεύκεια Burg Seleucia, 1 Makk. 11, 8) מכו' י'. אמר רב יוסף תרתי קדש הואי. אמר רב אשי כגון סליקוס ואקרא דסליקוס. והנה היו כמה מקומות הנקראים סליקיא על שם מיסדם סיליקוס ניקאטור (פליני' ספר ו' פכ"ו) ואקרא פי' מבצר. סליקוס היתה מצפון לאשדות נהר אראנטעם בים והיתה עיר מבצר עד מאוד עיי' שטראבו ט"ז תשנ"א ויש לה הוספה פיעריא Pieria פליני' ה', י"ח או ἐν Πιερίᾳ (פתלמ' ה', ט"ו, ב', שטראבו י"ד, תרע"ו, תשמ"ט) להבדילה מערים אחרות הנשוות בשמן ולזה כיון רב אשי ברשימת שני שמות ויש עוד סליקוס שעל נהר טיגרים אצל קטיסיפון עיי' ע"מ שם.

* אַקְרָא דְכוּכֵי Festung von Coché = Χωχή (Κωχή bei St. B. am Tigris) בפ"ק דיומא י"א. הנהו חזוק לאקרא דכובי [צ"ל דכוכי] הוא דעבידי א"ל ואקרא דכובי [צ"ל דכוכי] גופיה תבעי מזוזה וכ'. ועיקר הנוסח כ ו כ י וכ"ה בכ"י מ', ב' עיי' ד"ס יומ' י"ב. והיתה מבצר ששמה

[1]) עיי' בכל זה ריטטער ערדקונדע ח"י ר"י והלאה, רל"ג.

כוֹכֵי על שפת טיגרים. קטיספון וכוכי מקבילות אשה אל אחותה רק טיגרים מבדיל ביניהם עיי' מאנגערט ה', ב' רצ"ו. והיתה קרוב' למחוזה (ריטטער ה"י דס"ט) וכן הוא ביומ' שם בראש המאמר הנ"ל. ובדפוסי הש"ס נתחלף בשיבוש עם בי כובי ששכיח יותר מבי כוכי עיי"ע בי כובי.

* אַקְרָאִי (מפעל קרא zufälliges Eintreffen) ר"ה כ"ט: בי דינא דאקראי. יומ' כ"ג. ע"ז ל"ג: סנהד' כ"ה: אקראי בעלמא הוא. תנחומ' בלק צד רצ"א: אשר רכבת עלי אקראי בעלמא.

אַקְרַפְּטָא (א') בל"י κρηπίς, בל"ר crepido בנין בולט gemauerte Anhöhe, Vorsprung

ב') בל"י κράββατος, κράβατος בל"ר grabatus רבא (Ruhebett [כ"ה בכ"י ו"ו א', ב', כ"י ה"ב וש"ס ובע' סרק ב', אבל בע' אסטוה ב' אי' רב וכ"ה בכ"י מ' ובר"ף וברא"ש ועיי' בהגהו' הגר"א למ"ק] שרי לסרוקי סוסיא ולמיבני אקרפיטא [כ"ה בש"ס ובכ"י ו"ו ל"ד ה"ב ובדפ"ע אי' אקרפטא, ובהל' רי"ץ גיאת הל' חוה"מ ט"ו במעות ולמבעי אקרופיטא] ולמיבני אצטוה [ובמ"ק ובר"ץ ג' שם אי' אצטבה עיי"ע אסטוה ב'] בפ"ק דמשקין (מ"ק י':) בגמ' (דמכשירין). [כ"ה בדפ"ר וצ"ל כמו בשדפ"ע דמכבשין] ובר"ג די' יוחסין (קידושי ע'.) ליתיב מר אקרפיטא א"ל מי סאני ליה למר למימר ספסל. [אחי"ה לרבינו פירוש של שני הציונים האלה עולה בקנה אחד אמנם יש להבדיל כי הך במ"ק פי' בנין צר וארוך בולט מהבנין העליון כעין גזוזטרא ועשוי לישב שם להביט הנה והנה והיא מלה יוני' ובה העתיקו ע' זקנים אולם (יואל ב', י"ז). והך דקידושי' הוא ל"י אחרת שרשמתי ובה העתיק עקילס ערש (עמוס ג', י"ב) ופירושו ספסל כמו שפי' רבינו ורש"י, אבל בפי' המיוחס לרש"י למ"ק פי' אקרופיטא מה שמשימין התבואה לתוכו לפני הסוס שקורין מנייטור"ה בלע"ז [בל"צ mangeoire Krippe או בלאי"ט mangiatora]. ובפי' המיוחס לרש"י לרי"ף מ"ק פי' קרפיטא ספסל נראה שלקוח מפירש"י לקידוש' שם. ופי' זר של מ"ק נ"ל להסבירו מהך דאי' קודם לזה במ"ק למיבני אוריא פי' רפת בקר וכן שם. שרי לסרוקי סוסי וסבר רש"י שמלת אקרפיטא ג"כ אבוס לסוסים. ובע' קרפטא הביא רבינו ציון של קידוש' בלי פירוש].

אַקְרוּקְתָּא (בל"ע قُن , قرة Frosch ובל"פ או غوك ג"כ צפרדע ובין כך ובין כך המלה נשתבשה בכתיבתה) בריש [כ"ה בכ"י אבל בדפ"ע בט"ם בסוף!] גמר' דהמוכר את הספינה (ב"ב ע"ג:) אמר רבה בר בר חנה לדידי חזי לי ההיא אקרוקתא דהוי כי אקרא דהגרוניא [כ"ה בכ"י ערו' וגמ' אבל בדפ"ע אי' אגרומיא, ובכ"י רגמ"ה לב"ב הגי' באקרא דהגרוניא, ופי' באותו כרך של אגרונייא] ואקרא דהגרוניא כמה הוי שיתין בתי. ובפ' אין בין המודר בגמ' המודר הנאה מחבירו (נדרי' מ"ב.) שמואל חזייה לההוא עקרבא דיתיבא על אקרוקתא ועברה נהרא [וכ"ה בע"י ובילק' תהלי' קי"ט סרמ"ז תתע"ז אבל בגמ' בט"ם ההיא קרוקיתא דעקרבא. ודע שהך ציון חסר בדפ"ע ואי' בכ"י נ"ו]. פי' אקרוקתא צפרדע נקבה אקרוקא צפרדע זכר [ורגמ"ה פי' בכ"י שם ג"כ אקרוקתא צפרדע וכן פירש"י ורא"ש לנדרי' ורשב"ם לב"ב ומציונים שאביא בע' ארדענא נראה בעליל שאקרוקתא ענינו צפרדע וכן אי' שם].

אֲקוּשָׁא (כמו קָשֵׁי פי' קשה fest, hart מהשג קושיא = בל"ס Härte) בר"ג דכל הבשר (חולי' קי"ה.) לא אמרן אלא ברכיכא אבל באקושא לית לן בה והלכתא בכל מילי הוי קינוח הפה [ובדפ' וויני' אי' הפת ובגמ' חסר' התיבה] לבר מקימחא תמרי וירקא. ובפ' אלו נערו' בגמ' דסמך האונס נותן מיד (כתובי' ל"ט:) רב פפא אמ' אמרה לי בת רבי דוסא [כ"ה בכ"י ל"ד ובגמ' אי' בת אבא סוראה ובדפ"ע בת ר' אבא] כי נהמא אקושא בחינכי. ובפ"ק דסוט' בר"ג (ד' :) ברכיכא או באקושא פי' כמו קשה. [אחי"ה וכנ"ה לחמא אקושא עיי"ע גלל ד', ובשבת ס"ה. מידי דאקושא. אבל בכ"י א"פ אי' דקשי (ד"ס שבת ד"ע.) וקבוץ שבת קנ"ה. חרובין דאקושי ובע' אשן א' גרס רבינו דאשינא וכן הגי' בכ"י מ' וא"פ דאשוני (ד"ס שם ק"צ)].

אֹר (= אוֹר א') מל"מ Licht, ב') אש וְלהב בל"ע أوار והקבוץ أور Flamme מהפעל أر brennen ג') אור של ערב ובהשאילה ערב ולילה Abendlicht, Abend ועיי' בע' בפנים) בר"ג דברכות (ב'. וב' :) ביאת אורו מעכבתו. פי' ממאי דהאי ובא השמש וטהר (ויקי כ"ב, ז') ביאת אורו ומאי וטהר טהר היום כלומר פנה היום והוא יציאת הכוכבים ועונה וטהר ליום ודילמא ביאת שמשו ומאי וטהר טהר גברא ועונה וטהר לגברא ועדיין לא פנה היום. [אחי"ה דברי רבינו צריכין ביאור ונתבארו ע"י פירוש וגי' של גאונים הובא בספר המאור וחי' הרשב"א. הא לך לשון מאור הקטן לתחלת ברכו': ה"ג וכן נמצא בגי' הגאוני' ז"ל: ומאי דהאי ובא השמש וטהר ביאת אורו הוא ומאי וטהר טהר יומא פי'

שהוא שעת צאת הככבים דילמא ביאת שמשו הוא ומאי וטהר טהר גברא כלומ' שהוא טהור לאכול בתרומה משעת שקיעת החמה ועל מה דאמרין מכדי כהנים מאימת אכלו תרומה משעת צ״ה עלה דייקינן דהאי ובא השמש וטהר הוא שעת צ״ה שמא אינו אלא שעת שקיעת החמה. ואית דמפרשי לה אברייתא דתניא ביאת שמשו מעכבתו מלאכול ואין כפרתו מעכבתו וגרסי' הכא ממאי דביאת שמשו היא ומאי וטהר טהר יומא שא״א להביא כפרה מבערב דילמא ביאת אורו הוא שהוא לפנות בוקר למחר ומביאין ראיה לדבריהם מדכתיב קומי אורי כי בא אורך שפי' לדבריה' כי זקח אורך ומאי וטהר טהר גברא כלו' שהביא כפרתו וא״כ הרי כפרתו מעכבתו מלאכול בתרומ' וזאת הגי' עם פירושיה אינם דברים נכונים כי הראיה שהביא מן כי בא אורך אינה ראיה ופי' אחר יש למקרא ההוא ועוד וכ' עד הלכך מחוורתא גי' ופירושה כדברי הגאוני' ז״ל וכמו שפירשתי עכ״ל. ודע שאית מפרשי שהזכיר בה״מ פי' וגי' רש״י היא עיי' חי' הרשב״א שפי' דברי רש״י באריכות ובנעימת לשונו ומשיג עליו וסיים „אלא ודאי ה״ג וממאי דהאי ובא השמש ביאת אורו הוא ומאי וטהר טהר יומא דלמא ביאת שמשו הוא ומאי וטהר טהר גברא וכן ג'י' הגאונים ז״ל ואמאי דאמרינן לעיל הא קא משמע לן דכהני אימת אכלי משעת צ״ה קא מהדר כלו' וממאי דלא אכלי בתרומ' עד צ״ה וקא דרשת ובא השמש ביאת אורו שנסתלק אורו לגמרי מחללו של עולם דהיינו סוף השקיעה ומאי וטהר טהר יומא שנטהר היום לגמרי מן השמש דילמא ביאת שמשו הוא כלו' תחלת השקיעה שבא חשמש בעוביו של רקיע בלבד ואע״פ שאין יציאת הככבים עד לאחר מכאן כשיעור ארבעת מילין ומאי וטהר טהר גברא כלו' שטבל והערב עליו השמש וכ'. הא לך שגם הרשב״א פי' כבה״מ וכשיטת וגי' הגאוני' ז״ל וכן פירשו התוספו' ברכ' ב': ד״ה דילמא אף אם גרסו כגי' רש״י ע״ש היטב. וכל מי שיש עין לראות ישפוט שגי' ופי' רבינו בע״ה כגי' ופי' של גאוני' ויש להביא ראיה שטעם טהר כלו' פנה ועבר ממה ששנינו בשבת צ״ה: טהור מלקדש בו מי חטאת ופירש״י טהור לאו דוקא אלא כמו טהר יומא (ברכו' ב':) כלומר בטל לו וכ' וכ״ה טעם שורש דכי בארמי' וזה מה שאמרינן כברכ' ב': ואדכי יומא ופירש״י לשון עברי נתפנה השמש מן העולם —. ומה שכתב רבינו בע״ה ב' פעמים ועונה טעמו בל״ע כמו ועניינו בלא״ש es bedeutet והך גי' ופירושו של רבינו הובא ג״כ בתוספות הרא״ש עיי' ספר ברכה משלשת על מסכ' ברכו']. — אור נר בברור חיל משתה שם בר״ג דאחד דיני ממונות (סנהדי ל״ב:). [אחי״ה בכ״י ו״ו א', ב' ה״ב, ל״ד מן אור הנר עד גמי' המשך של ערך הוא אבל בדפ״ע ע' בפני עצמו והעיקר כגי' כ״י]. פי' בימי השמד לא היו יכולין לעשות חופה ומילה בפרהסיא והיו עושין בצינעה וכל מי שהיו לו נרות דולקין באסקופה יודעין שבאותה חצר סעודת הכנסת כלה, וקול ריחים מילה שם בחצר והכל נכנסין. ובפ״ק דכתוב' בירוש' (פ״א הל״ה דכ״ה ע״ג עיי' מגילי' תעני' פ״ו) יש להיפך אור נר בברור חיל שבוע בן קול ריחים בבורני משתה שם. [אחי״ה בירו' אי' לפנינו כך: קול מגרום בעיר משתה שם משתה שם אור הנר בברור חיל שבוע בן שבוע בן ועיין תוספ' סנהד' שם ד״ה קול]. אור של כבש ושל תנור ושל כירה בברכות בפ' אלו דברי' (נ״ג.) תני חדא אין מברכין עליו וכ' קשין אהדדי לא קשיא כאן לכתחילה כאן לבסוף. פי' לכתחילה עד שלא אחז האור ברוב העצים דסליק קוטרא ולא ציל נהוריה אין מברכין, לבסוף דציל נהוריה מברכין. [אחי״ה פי' אור בל״מ (עיי' ישעי' מ״ד, ט״ז; מ״ז, י״ד; נ', י״א; יחזקי' ה', ב') וכן בל״ע אש ולהבה וכן פי' ירו' חלה פ״א דנ״ז ע״ד סופגנין שנעשו באור עיי״ע דבש. ובל״מ פעל אור בהפעיל פי' הצית אש והבעיר anzünden, brennen במדב' ח', ב'; ישעי' כ״ז, י״א; מלאכי א', י']. — אורים ותומים (Urim, Licht d. h. geistiges; Erleuchtung) בר״ג דברכו' (ג':) ובפ״ק דסנהד' (ט״ז.) כבר פירשנו בע' אחרי אחיתפל. [אחי״ה עיי״ע אחר א'. נראה מזה כי שם הרחיב רבינו דיבורו ביתר שאת ובדפוסי' קצרו ע״י וכ' ע״כ באנו כאן להוסיף דברי גמ' מיומ' ע״ג: למה נקרא שמן אורים ותומים אורים שמאירין את דבריהם [בתר״י א' שמות כ״ח, ל' אי' אוריא דמנהרין מיליהון ומפרסמין טמירן דבית ישראל], תומים שמשלימין את דבריהם. ועל מאמר זה כיון רבינו. וכ״ה בירו' יומ' ספ״ז דמ״ד ע״ג ולמה נקר' שמם אורים שהן מאירין לישראל ותומים שהן מתימין לפניהם את הדרך —; מן אורים ותומים עד גמי' בכ״י המשך הע' אבל בדפ״ע ער' בפני עצמו ונוס' הכ״י עדיף שכל הע' על שורש אחד הוסד]. באהילות פי״ג (הל״א) העושה מאור (Lichtöffnung) בתחלה שיעורו מלא מקדח גדול של לשכה שירי המאור רום אצבעים על

רוחב גודל. ובסוף שבת (קנ"ז.) פוקקין את המאור. פי' מניחין בגג או בכותל מקום פתוח כגון זרת הן חסר הן יתר ליכנס ממנו אור ונקרא מאור. בפ' אין דורשין בגמ' ולא במרכבה (חגיגי י"ג:) והחיות רצוא ושוב (יחזקי א' י"ד) א"ר יהודה כאור היוצא מפי הכבשן. פי' אינו מפרש שהן רצות וחוזרות אלא שנוצצות בדבר שנראה כאילו הולך וחוזר כברקים כענין שנאמ' (נחום ב', ה') מראיהן כלפידים כברקים ירוצצו מאי כמראה הבזק (יחזקי שם) א"ר יוסי בר חנינא כאור היוצא מבין החרסים. פי' כשסותמין הכבשן בחרסים ויש ביניהן כמין נקבים ולשון האש יוצאה משם זהו כמראה הבזק [עיי' פירש"י ד"ה מבין]. בר"ה בר"ג דפ' אם אינן מכירין (כ"ב: וכן בפסחי' ב':) ת"ר אין משיאין משואות אלא על החדש שנראה בזמנו לקדשו ומאימתי משיאין [ובכ"י מ' אי' עוד משואות וכ"ה בכ"י ב' וא"פ וכ"ה בדפ' פסחי ב': ומיותר הוא עיי' ד"ס ר"ה כ"ו.]. לאור עיבורו (Intercalationsabend). פי' נראה בזמנו הוא ליל ל' כלומ' נולד בכ"ט ונראה ליל ל' ונתקדש ביום ל' משיאין משואות ליל ל"א כלו' היום שיצא ר"ח היה והוא עיבור. ובפ' בן סורר ומורה בגמ' ד א כ ל ב ע י ב ו ר ה ח ד ש (סנה' ע': כ"ה בכ"י וע' דפ"ר) ת"ר אין עולין לעיבור החדש פחות מעשרה בני אדם ואין עולין לה אלא בפת דגן וקטנית ואין עולין לה אלא לאור עיבורו ביום שלשים ואחד. [אחי"ה וקרוב לזה פי' רש"י לר"ה ופסחי' עיי' הפשב"ע די"ג: וכ"ה בבריתו' ז': פסחי' ג'. עדיו' פ"ד מ"י המפלת אור לשמונים ואחד כו' ופי' ר"ח לפסחי' ב'. יפה יפה ע"ש. ולשון נקבה אוֹרְתָּא בפסחי' ב'. וב': אור אורתא. שם ד'. באורתא דתליסר דנגהי ארביסר. ברכ' ג': ודוד בפלגא דליליא הוה קאי מאורתא הוה קאי. שבת קי"ז: הני תלתא היום לבר מאורתא ורבנן סברי בהדי דאורתא. ושם קי"ח. אוכליה לאורתא. ב"מ פ"ה: ולאורתא דמיין כדמיקלין בנורא. בכל אלה המקומות ענינו לילה הוא, והעד נָגַה בל"ס שהוראתה אור יום וגם חשכת לילה. וז"ל הראב"ע על פסוק ו י א ר את הלילה (שמו' י"ה, כ') א"ר מרינוס כי פי' ויאר את הלילה ויחשיך וכמהו ולילה אור בעדני וכדברי חז"ל אור לארבעה עשר והמפרש כזה השים חשך לאור ואור לחשך כי לא יתכן בכל לשון שיהיה פי' מלה אחת דבר והופכו אם לא היה ע"ד כינוי.. גם חז"ל אמרו אור לארבעה עשר לשנא מעליא הוא והנה הוא כמו כינוי וכ' עכ"ל, וכעין זה פי' רבינו בע' נגה א' ע"ש. אבל מחוורתא כמו שכתבנו שענינה בל"ס לילה ונשף יום כמו נגהא בארמית (דניאל ו', כ') ליני הלילה (רות ג', י"ג) העתיקה הפשיטה ב ו ת י ע ד נ ג ה ונקרא הלילה: אור באשר הלילה הולך אחר היום וכן משפט הלשון במלת אֶמֶש שטעמו תמול וגם לילה שעבר. ובע' אוריא רמזתי שאולי אור ואורתא ל"פ ایوار פי' ע ר ב היא, ובאמת בירו' ובמדרשים ישנים בל תמצא המלה ואל תשאלני מאשר תמצא ב מ ש נ ה שהרי אפסר (שבת פ"ה מ"א) והמיין (סוכי פ"ה מ"ג) וכדומה זולתן מעידות שגם תיבות פרסיות משוקעות במשנה. וכ"ה בענין א ו ר לארבעה עשר שפליגי בה תרי אמוראי רב הונא אמר נגהי ורב יהוד' אמר לילי ומסיק בפסחי' ג'. כ"ע אור אורתא הוא ולא פליגי מר כי אתריה ומר כי אתריה באתרא דרב הונא קרו נגהי ובאתרא דרב יהוד' קרו לילי הרי י"ל שגם רב הונא גם רב יהוד' ידעו שמלת אור של משנה ענין לילה הוא אלא לרב הונא תחילת לילה כלו' ע ר ב או בין הערבים והוא בל"ס נגהא ובל"ר vespera prima. ולרב יהוד' זמן אחור והוא לילה ממש. אבל בירושלמי שלא ידעו האמוראי' שמלת אור של משנה ל"פ ערב היא משכו ידיהם מלפרש ענין של אור והבינו מ א ו ר ש ל נ ר אשר ע"כ הקשה רב ירמי' א"ר שמוא' ב"ר יצחק מהו לבדוק לאור ה א ב ו ק ו ת. ואם תקשה לומר למה לא רצה להתחיל תנא דמשנה ע ר ב או ל י ל של ארבעה עשר י"ל שבחר לשון ערומים (עיי' פסחי' ג'.) ודבר בלשון נקיה ותנא דמתניתין ארכביה אתרי רכשי שמתחיל ב א ו ר ומגמת פניו ל"פ אויר כלו' ערב. דו"ק ותשכח שדעת שפתי ברור מללו].

אָר (= אָרָה בל"מ pflücken (Feigen); **אוֹרֶה** Abpflücker) כמלא אוֹרֶה וסלו ברי' שביעית (פ"א, מ"ב וכ"ה ירו' שביעי' פ"א ה"ב דל"ג:) ובפ' השוכר את הפועלין בגמ' ואלו אוכלין מן התורה (ב"מ פ"ט:) פועלין שהיו אורין בתאנים. [אחי"ה וכ"ה בע' גד ד' אבל לפנינו אי' בגמ' עודרין וגי' מוטעת היא]. ובפ' המוכר את הספינה בגמ' קנה שלשה קנה קרקע (ב"ב פ"ב. וכ"ה בירו' ב"ב פ"ה דט"ו.) א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן הרי זה קנה תחתיהן וביניהן וחוצה להן כמלא אורה וסלו. פי' אורה שם הלוקט תאנים מן התאנה, כגון קוצר בתבואה ובוצר בענבים וגודר בענבים ומוסק בזיתים. [אחי"ה עיי' ב"מ שם. ושם חסר קוצר בתבואה אבל גי' רבינו עדיף וכן נראה משיגרא דלישנא שבת ע"ג: הקוצר הבוצר והגודר והמסיק והאורה כולן מלאכה אחת הן. ובכ"י מ' אי' יותר טוב.. הגודר והמוסק וכ' וכ"ה בירו' שבת פ"ז ד"ט ע"ג וד"י ע"א הקוצר הבוצר המוסק הגודר התולש

האורה כולהן משום קוצר. ונאמ' ארה מן תאנים כנראה מב"ר רפמ"ו התאנה הזו בתחלה אורים אותה אחת אחת . . . עד שאורים אותה בסלים ובמגרפות. ובמד"ר פ"כ דרש ארה (במדי כ"ב, ז׳) כאדם שהוא אורה את התאנים]. מלשון וארוה כל עברי דרך (תהלי׳ פ׳, י"ג) [וכן פירש"י שם ובב"מ. וכן רשב"ם לב"ב. ורמב"ם בפי' על שביעי'].

אַר (= אַיְרֵי = אוֹרֵי הוא אַפעל משרש ירא ובל"מ יָרָה. אַיְרִינָן er lehrt uns; בינוני מַיְרֵי; אִתְפְּעֵל אִיַּרְיָא ist gelehrt worden עיי"ע איירי ומ"ש). מדקא אירינן גלל בפ' המניח את הכד בגמ' דכל הקודם זכה (ב"ק ל׳:). מידי איריא הא כדאיתא והא כדאיתא [שבועו' כ׳: עיי"ע איירי ושם נסמן כל מידי איריא, ומאי איריא ואי משום הא לא איריא ע"ש. ועתה באתי להוסיף כי איירי ומיירי (בנין אפעל משורש ירא) נמצא עוד שבת נ"ז: ב"ק ט"ז. ל׳: ר"ה ז׳. פסחי' ו׳: נדה ב׳: כריתו' י"ד. ועוד רבים]. ודקארי לה מאי קארי לה (עיי' יומ' ל׳: יבמו' י"א. י"ד. ע"ב. כתובי' ט"ז. (ע"ש מראה מקומו' מהג' רע"א בש"ס דפ' פראג) ל"ו. (ע"ש פירש"י) גיטי' ס"א: ב"ק מ"ז: ב"ב ב׳:, י"ז:, קמ"ז. בכורו' ד׳: נדה ס"ד.) ענין קושיא. [אחי"ה כ"ה בדפ"ע ובכ"י חסר ואי' תחת זה כזה"ל פי' למה ערב זה עם זה מלש' אריתי מורי (שה"ש ה׳, א׳) ונוסח הכ"י עדיף כנראה מע' ער ג' שסיים רבינו בזה"ל אם היו מעורין מגידין אסורות (ביצי׳ ז׳.), פי' גאון מאי איריא דקא ארי [כ"ה בדפ"ר, ובשד"פ אי' דקארי, ודקרי] לה לש' עירוב כדאמ' בט"י (פ"ג מ"א) ונשאר מעורה [לפנינו אי' אוכל שנפרס ומעורה מקצת וכ"ה בע' פרס א'] ויש מהן הרבה בתלמוד ובמשנה והרבה בל' ארמי מחליפין א' בע' כלומ' מידי מערבא עכ"ל. ורבינו כיון על פי' רה"ג שכן פי' בט"י (פי' לסד"ט דמ"ב) ומעורה פי' כמו מעורב עכ"ל. ופי' דחוק הוא. ול"נ שמעורה בט"י ענינו קישור וחיבור וכן פי' הרמב"ם שם ושורש ערה (עיי"ע אֶשְׁכּוֹל ב׳) והוא ל"י ἔιρω = verbinden אבל אין לה התיחסות למידי איריא שהוא אפעל משורש ירא ולא לדקארי לה מאי קארי לה שהוא כמו קרי לה מענין קְרֵי ובעברי קרא ובאמת בעל פחד יצחק כתב בע' דקרי בזה"ל דקרי לה מאי קרי לה. ובכללי הגמ' למהר"י קארו בס' יבין שמועה על הליכות עולם ד"ט. כתב בזה"ל ובערוך מצאתי דקארי לה לשון עירוב ואל"ף מתחלף לעי"ן עכ"ל. והשתא הוי פירושא הכי מי שעירב זה עם זה מה ראה לערבם וכ' עכ"ל. וכתב על זה בעל יד מלאכי פי' קל"ח ואינו כן שהרי יגעתי ומצאתי בע' ער שפי' כן בשם גאון יע"ש אך ליח לא ס"ל הכי אלא שהלשון בעצמו הוא לש' קושיא כמ"ש בע' אר וז"ל אר מדקא ארינן וכ' עכ"ל. הרי שבעל י"מ היה גורס כדפוסי הערוך ואלו היה לפניו הנוס' של כ"י שהבאתי לעיל היה מודה על האמת שרבינו. גם הוא ס"ל כפי' הגאון. וכפי' וגי' הערוך גרים ג"כ שט"מ על כתוב' ברפ"ב ד"ג: זבשני לוחו' הברית תורה שבע"פ כלל דקארי לה י"א שהוא מן התוספות רבנן סבוראי. ופירש"י עיי' לכתובי' ל"ו. ויומ' ל׳:] (א"ב עיי"ע איר).

אַר (= ארורה das Verfluchte פי' ענין קללה וכינוי לנבלה ולע"ז. או י"ל שהוא ט"ס במקום אדורה א') = c-adaver נבלה. בַ׳) בל"ס אַדְרִינָא ובל"י ורו' εἴδωλον Götzenbild, idolum) יביא ארורה לבי"ד בפ"ק דב"ק בגמ' דח בתי בתשלומי נזקו (י"א.). פי' הנבלה שמתה בלא ברכה וכבר פירשנו בע' אדר. [אחי"ה ואצלינו בע' אדורה והיא כמו גי' יש ששונין שהביא רבינו בע' הנ"ל וכן גרסו ופירשו התוספ' ב"ק ד"ה יביא בלי הזכרת מקור הער'. וכן גרם רבינו בע' עד ב' לפי גי' ס"א, ושם אי' עוד גי' עדודה והיא גי' רש"י בב"ק ופירושו מן יאכל עד הוא ממש כפי' רבינו בע' עד וגם זאת נעלמה מעיני התוספ' שם ונקראה נבלה ארורה שמתה בלא ברכה ויש להביא ראיה מברכו' מ"ד: שנקרא מקום שברכו שם על השחיטה כלומ' צואר של בהמה: ביברוך עיי"ע]. ובע"ז בר"ג דר' ישמעאל (נ"א.) אילימא בדוקין שבעין השתא לבני נח חזייא לגבוה בבמה דידהו לארורה מיבעיא. פי' ארורה ע"ז. (א"ב בנוסחאו' דידן גרסינן ע"ז). [אחי"ה בע' דק ו' גרם רבינו ג"כ לארורה, וכן אי' המלה ירו' שקלי' פ"ב הל"ז דמ"ז. (ע' תוספתא שבת רפי"ח) מהו למיעבר קמי דארורא צילמא, וכ"ה בירו' ברכו' פ"ב ד"ד: קומי ארורא צילמא לפי גי' אמיתית של מהרש"ם ולפנינו אי' קומי אהדורי צילמיה, ובירו' ע"ז פ"ג הל"ג דמ"ג: ובירו' מ"ק פ"ג הל"ח דפ"ג ע"ג אי' אדורי. ויש לקיים שתי גירסאות או מלש' מק' אֲרוּרָה או מל"ס ויוני' כמו שרשמנו בחילוף אות ל' באות רי"ש וטעמו צלם ועיי' עוד ע' אדריינטים].

אַרָאַ (בל"ר area בל"צ aire) Vogel-Lockherd, herd ונאצל מל"י ἐπαίρειν anlocken) בפ' דיני ממונו' בגמ' זה בורר [צ"ל בפ' זה בורר בגמ'] מפריחי יונים (סנהד' כ"ה.) [מאי מפריחי יונים] הכי תרגומ' אי תקדמה יונך ליון חמא בריה דרי'

הושעי׳ אמר ארא [כ״ה בש״ס ובכל כ״י ודפ״ר אבל בשדפ״ע אי׳ אדא]. פי׳ רה״ג ארא ברי׳ שופי׳ ארא שבשא [כ״ה בכ״י אבל קצת בדפ״ע שבאשי]. מנהג מפריחי יונים שמעמידין שובכין ופתגמין ומציבין בהם יונים שבשא שמשבשין בהן יונים של בני אדם אחרים כדי שיעמדו עם יוניהם ויצודו אותם ויהיו כגזלנים ואעפ״כ מן ה א ו י ר הן נוטלין אלא שנאסר לעשות כך מפני דרכי שלום ובלע״ז קורין ל מ ט ע ה אֲרַאטוּרִי. [אחי״ה כ״ה בכ״י ו״ו א׳, ב׳, ל״ד ובלאי״ט locken allettare; ובדפ״ר אי׳ אירטור״י ובדפ׳ חדשי׳ אירטור והוא בלאי״ט reizen, irritare. ודע דלפי׳ רה״ג יש לומ׳ שהמלה ל״ע אֲרוּ = ارو Täuschung, Verlockung. ורי״ף פי׳ מפריחי יונים אלו ה מ מ י ר י ם ביונים פי׳ מרגיזין עיי׳ ר״ן שם והוא כפי׳ בלע״ז אירטור״י של ערוך דפ״ר. ורש״י פי׳ ארא פשתליון מלומד להביא יונים ממקומן לבית בעלים על כרחן ועיי׳ כ״מ בהל׳ עדות פ״י ה״ד ומלת פשתליון תתכן שהוא Vogellocker, appatelant ואולי שאינו בלע״ז אלא ט״ס וצ״ל מ פ ת ה ל י ו נ י ם וענין אחד הוא כ״ה בדפ׳ פראג עיי׳ מ״ל שם, אבל בדפ׳ וויען תקנ״א אי׳ ארעליו״ן ונ״ל שצ״ל בשתי תיבות אר״א ליון פי׳ בל״צ aire ומלה אחרת ליון היא עברית פי׳ ליונים, ובדפ׳ אחרי׳ אי׳ ברש״י אשתליון ותתכן המלה בל״צ stellionat = betrügerischer Verkauf].

ארא (= אִירָא = עֲיָרָה בל״י εἴριον, ἔριον, ἐρέα; ἔρι Wolle) בפ״ק דשבת בגמ׳ לא יצא החייט (י״א:) ולא גרדא באירא שבאזנו. ובפ׳ המוציא יין בגמ׳ עור כדי לעשות קמיע (שם ע״ט.) ובס״ג דאמ׳ ר״ע (שם צ׳.) הא איתמר עלה א״ר נחמן אמר רבה בר אבוה [בדפ׳ שונצינו אי׳ במעות א״ר נחו׳ אמר רבה בר נחו׳ וכן הביאו היוחסין השלם באות נ׳ ומעה בדבר] לפי שאין אדם טורח לשרות סממנין לצבוע בהן דוגמא לאירא. פי׳ הגאון אידא בדלי״ת ונקרא עירה [אחי״ה וכ״ה בכלי׳ פכ״א מ״א ובעירה שאינו עתיד להחזירו עיי״ע ער י׳ ופי׳ של רבינו שם ממש דברי רה״ג לסד״ט ע״ש ועיי׳ ב״ק קי״ט: ושם אי׳ אירין אבל רבינו בע׳ נר ה׳ גרס עירין] בל׳ ארמי אודדא (כ״ה לנכון בכ״י ה״ב ועיי׳ עוד ע׳ אודדא, אבל בדפ״ע בכאן בט״ס אוררא] והוא כמין מוך חתיכה קטנה מן הצמר ומן הפשתן או מצמר של גפני׳ שאורגין אותן בתוך מטפחות כמו מילת. [אחי״ה ודע כי בדפ״ר ופיז׳ ועה״ק אי׳ עוד מלת ס פ ג קודם מלת כ מ ו אבל בעה״ק שנ״ב ובשדפ״ע וכן בפי׳ הר״ש לכלי׳ כ״א א׳ הלקוח מרבינו לי׳ מלת ספג ובאמת אין לו שחר ונ״ל שנשתבש מן כ מ ו הכתוב בצדו או י״ל כי יש לתקנו ל נ ו י וכ״ה בפי׳ הר״ש שם ובפי׳ רע״ב ע״ש). (א״ב פי׳ בל״י צמר).

* אֲרָא (Schaden, Verderben ἀρά) במד׳ שהש״ר ב׳, ט״ז פי׳ עד שיפוח על ה ר י ב ת ר ר׳ יודן אמר כדי שיתלו [צ״ל שיטלו] המלכיות בתר אריהון א״ר לוי בר חיתא כד תתב מלכותא בתר סולא. ובעל מ״כ מודה שלא מצא פירושו. ול״נ שהוא ל״י השחתה והפסד; וסולא הוא ל״י Raub, Beute σῦλον פי׳ גזילה ועד; ושיעורו צריכין אנו להתמהמה בגלות עד שישאו ויטלו מלכיו׳ ואומות שכרן כפי השחתה שהריעו והשחיתו ודרש ה ר י ב ת ר כמו ב ת ר ה ר י, ור׳ לוי בר חיתא דרש נסו צ ל ל י ם כמו ס ו ל א ופי׳ עד תסוב כס המלכות ר״ל לאבדון ויטול שכרו כפי גזילה אשר גזל ושניהם כיוונו לדבר אחד במלות שונות. ובירו׳ סוף פ״ו דשבת דרש ר׳ ירמיה עתידה בת קול להיות מפוצצת באהלי צדיקים ואומרת כל מי שפעל עם אל יבוא ויטול שכרו . . א״ר לוי בר חיותא ולא כבר עשה כן בעוה״ז ע״ש. הרי שסבר ביום פקד הש״י עון של או״ה ושלם תגמולות מעשיהם הרעים על חיקם כבר הפליא לעשות כן בעוה״ז.

* אָרָא (בל״י ὄρκυς eine Art Thunfisch בהשמטת אות ק׳ באמצע) בע״ז מ׳. בארא ופלמודא פי׳ מין דגים של אטונים ובל״י נקראים אקרום ופלמוס ואות ק׳ נבלעת וכ״ה בתיבת פיסין = fiscus ורבינו בע׳ פלמוד גירס׳ אחרת יש לו ע״ש.

אֶרְאֵל (הרבים: אֶרְאֶלִּים die Heldenmüthigen Engel) בכתובי׳ פ׳ הנושא את האשה ופסק עמה (לפנינו ופסקה עמו) (כתובי׳ ק״ד.) אראלים ומצוקים אחזו בארון הקודש נצחו אראלים את המצוקים ונשבה ארון הקדש. [אחי״ה ואי׳ עוד המאמר בירו׳ כלאי׳ פ״ט דל״ב: ירו׳ כתוב׳ פי״ב דל״ה. קהל״ר פ׳ טובה ושם פ׳ כל אשר תמצא בקצת שנוים ע״ש. אראלים מל״מ ישעי׳ ל״ג, ז׳ ע״ש רד״ק. ומצוקים (ובירו׳ הגי׳ יצוקים) מל״מ מצקי ארץ (שמוא׳ א׳, ב׳, ח׳) וכינוי הוא לצדיקי׳ עיי׳ יומ׳ ל״ח:]

אָרְב (א׳) = אֲרֵבָה כמו עֲרֵבָה בל״ע غراب Schiff übert. Mulde עיי״ע ארב ו׳, ב׳) ארבות כמו אֲרוּכוֹת die langen Bäckerbretter עיי״ע ארך ג׳, ג׳) = עֲרִיכוֹת (Anrichtbretter בכלים בפ׳ כלי עץ כלי עור (פט״ו מ״ב) אריבות של נחתומין [לפנינו אי׳ ארוכות וכ״ה בעדיו׳ פ״ז מ״ז וכן גרס הרמב״ם שם

ולכליי שם] טמאות. פיי עריבות [כ״ה בר״ש לכליי בשם הערוי ולפנינו איי בערבות ועיי״ע ערב ו׳] שלשין שם הלחם. ס״א ארוכות בכ״ף [וכ״ה בעי ארך ג׳] ופיי לוחות ארוכין שמקרצין [כ״ה בעה״ק וכן לישנא דמשנה כליי שם להיות קורץ עליו פיי לערוך עליו הלחם עיי״ע קרץ ב׳ וכדפ״ע במ״ם שמקצרין. ובכ״י ו״ו איי שמצריבין נ״ל שצ״ל שמקריבין וכן הגיי בר״ש כליי בשם הע׳ ועיי׳ עוד פיי הרא״ש שם] עליהן הלחם. ס״א עריכות שמעריכין עליהם הלחם. [אחי״ה בכ״י ה״ב איי ס״א אריכות שמעריכין עליו הלחם. וס״א הראשון חסר ובדפוסי הערוי איי עוד אחר ס״א עריכות: מלשון עריכות ואין ספק אצלי שמאיזה מעתיק הע׳ הוגה כך ובא לפנים מגליון וכן ליי בפיי ר״ש לכלים ואולי כיון בעל ההגה על הירוי שבת פ״ז הל״ב ד״י: הלש.. והעורך חייב על לישתה ועל עריכתה ועל אפייתה, ועיי׳ פיי הראב״ד לעדיוי שם שכתב וז״ל ויש שגור׳ ערוכות... כמו ששנינו אחת לשה ואחת עורכת עכ״ל. וכן הענין בספרי במד׳ י״א, ח׳ כל״יש זה שעריך בשמן, ורע״ב לכליי גרס ג״כ ארוכות ופירשו בעדיוי כמו ערוכות ועיי׳ תוי״ט לכליי שהביא דעת רבינו נתן בע״ה. ועיק׳ הגיי ארוכות וכ״ה הארוכות המטה (שבת מ״ג: קנ״א: סוכ׳ ט״ו. והיחיד ארוכה של מטה, תוספת׳ כליי פי״א ועי׳ כליי י״ח מ״ה) וכבר נזדמן גם בזה ט״ס להכתב ארובות וכ״ה ברוב דפוסיי ישנים בשבת מ״ג. כ״ה בה״א״ש דפ׳ ויניצ׳ לשבת קנ״א: וכ״ה ברמב״ם וברי״ף דפ׳ ויניצ׳ וברש״י ובר״ן לסוכ׳ ט״ו. וכ״ה בס׳ התניא סיי פ״ב, ובס׳ האגודה וברבינו ירוחם נתיב ח׳ ח״א ועיי׳ בתוי״ט לסוכ׳ פ״א, מ״ח].

אֲרַב (אָרְבָא מל״מ, ובינוני אָרְבָא auflauernd) בפ׳ החובל בגמ׳ דריפוי (ב״ק פ״ה.) אי א״ל אנא מסינא לך [ב״ק בקצת שינוים] א״ל את דמית עלי כאריא ארבא. ובפ׳ השואל בגמ׳ דסמך ר״ש אומ׳ (ב״מ ק״א:) לכ״ע ניחא לי לאגורי דידך לא ניחא לי לאגורי דדמית עלי כי אריא ארבא. [כ״ה בכ״י ובדפ״ר אבל בדפ׳ חדשיי חסר כל המאמר]. ובפ׳ גט פשוט בגמ׳ רשב״ג (ב״ב קס״ח. ושם בשינוי קצת) לא ניחא לי דתהוי זכותאי גבי זכותך דדמית עלי כאריא ארבא. פיי כזאב ערבות (ירמי ה׳, ו׳) שהוא בעל מריבות [וכן פיי הרשב״ם לב״ב]. פ״א כארי אורב. [אחי״ה וכן פירש״י לב״מ ול״מ הוא כאריה. . יארב (תהלי׳ י׳, ט׳ ועיי׳ איכ׳ ג׳, י׳). בשבת ק״ו: וביצה כ״ד. אי הני עבידי לרבויי, וע״ז ל״א: מרבו לי לגיי ערוך דפ״ר ע׳ אפך י״ל שא׳ נבלעת תחת לארבויי ומארבו. אמנם כ״י ל״ד גרס יותר עדיף מדרכו לי עיי״ע אפך. אך בביצ׳ ושבת כ״י מ׳ לדבויי בדלית וכן גרס רבינו בע׳ דב ב׳ וע׳ כלב ב׳ וכ״ה בחיי המאירי. ובע׳ כלב פיי רבינו מדקדקין ומתחבאין; ובע׳ דב פיי דבויי שאורב להן... ומצפה להן, ולפיי זה י״ל שמלת דבויי ל״ע דבא כֹּבׄا שכב ומתחבא. אמנם רבינו סיים ע׳ דב „ושמא רבויי ברי״ש״. וכן פיי הר״ן בחי׳ הני בעי לרבויי י״מ צריכין לארוב וכ׳ ורש״י ז״ל לא פיי כן עכ״ל. ובע׳ דב אסיף מלתי על פירש״י ע״ש שאראך שגם הוא גרס דבויי].

אָרֶב (= אוּרְבֵּי בל״ע أربية die Wurzeln מפעל רְבִי בל״ע ربا wachsen) מר בריה דרבינא מנקטא ליה אימיה באורבי [כ״ה בעה״ק וכ״ה בכ״י ב׳ עיי׳ ד״ס פסחיי נ״ז; ולפנינו איי בגמ׳ ובע׳: בארבי] בפ׳ כל שעה בגמ׳ אין שורין את המורסן (פסחיי מ׳:), פי׳ היתה זהירה הרבה בעיקריהן והיתה משמרת אותן לשם מצה. [אחי״ה כן פיי ר״ח לפסחיי דס״ט וז״ל פיי בעיקרתם היתה משמרת אותם לשם מצה מתחלה עכ״ל. ורש״י פיי מלא עריבה עיי״ע ארב ו׳. והמלה בל״ע ממש עיקר ושורש].

אָרֶב (בל״ע غرب פיי שחין עינים Augenentzündung ועיי׳ עוד בפנים הערך) בפ׳ ערבי פסחיי בגמ׳ דלא יפחתו לו (ק״א:) א״ר יוסף הני תלת מילי יהבין ארבונא בנהורא. פיי מחשיך מאור העינים ענין ערב. [אחי״ה ור״ח בפיי לפסחיי קס״ה גרס יהבי ערבונא בנהורא, ולא פיי כלום ויש לקיים ניי של ר״ח ותהיה המלה ל״ע עַרְבָּן = غرب פיי כאב ושחין עינים ורש״י ורשב״ם פיי המלה עיורון, ובאמת בכ״י א״פ ובמנו״ה הגיי עוורונא עיי׳ ד״ס קע״א: אבל כ״י מ׳ איי יהבן צוורא אדמנא בנהורא וכתב על זה הגאון בעל ד״ס „ולית ליה פיתרא״ ונ״ל שתחת אדמנא צ״ל ארבונא שאותיות ב״ו נתחברו בקו ותחת ר׳ נשתבש ד׳ ומלת צוורא צ״ל עָוורא = בל״ס עַוִירָא והוא תרג׳ של עִוֵּר ואין ספק ששתי נוסחאות עוירא ואורבנא נשתבשו כאן ועוירא בא מגליון לפיי נוסח של דפוסים ארבונא. ולולא דמיסתפינא הייתי אומר ששתי מלות זרות ל״ע הן צוורא = ضور פיי חשכת ענגים. ואדמנא = ادمان ליכלוך כלומ׳ חשיכה ולכלוך בא לעינים. ובכ״י ב׳ גרס בפירוש יהב׳ חשוכא לנהורא (ד״ס שם), וניי לנהורא בל׳ אי׳ ג״כ בע׳ טף א׳]. (א״ב פיי בל״י חושך ואפילה). [אחי״ה אמנם כן הוא וכונתו על מלה

ἐρέβεννόν אבל מלה יוני׳ זו באה רק במליצה ושיר דרכי משל בהומירוס איללאם ה׳ תרג״ם. תתס״ד].

אָרֵב (= אֲרְבְתָא והקבוץ אַרְבָאתָא כמו ערב וערבה בל״ם, בל״ע عرب Bach = Trauerweide; אַרְבָּנָא, אוּרְבָּנָא בל״ם פי׳ גֹּמֶא Binsen) אמר רב מולא דארבתא בנמ׳ דלא יפהתו לה (פסחי׳ קי״א: [אחי״ה כ״ה בכ״י ו״ו ערוך, וכ״ה בכ״י מ׳ עיי׳ ד״ס ק״ע. ובדפ׳ אי׳ מולא דארבא ומולא דערבתא ובדפ״ע אי׳ מולא דארבא ומולא דארבאתא וכ״ה בסוף הערך וני׳ כ״י ו״ו וכ״י מ׳ עדיף ונ״ל שדגי׳ מולא דארבא בא מגליון לפנים לפרש מהו ארבתא]. ובגמ׳ דהלכה קמא בנימי׳ (ד׳.) ורב יוסף א׳ מחלוקת ליוחסין אבל לנימין עד ארבא תנייתא [כ״ה בכ״י ו״ו ול״ד, ובכ״י ה״ב וגימ׳ אי׳ תניינא (ועיי׳ לממה) ובדפ״ע תניינתא] דנישרא. ובהלכ׳ קמא ד״י יוחסין (קידוש׳ ע״ב.), ובפ״ם הזורק (שבת ק״א.) ואי מלינהו קני ואורבני לית לן בה [וכ״ה בע׳ נד ב׳ וכ״ה בכ״י ו״ו ל״ד ובכ״י מ׳ שבת עיי׳ ד״ס ק״ח: ובדפוסי׳ אי׳ ארבני אבל ברש״י ותוספ׳ ד״ה הני אי׳ אורבני ובדפ״ע בט״ם אורבי]. ובר״נ דבמה מדליקין (שם כ׳:) רבין ואביי הוו שקלי ואזלי [וכ״ה בכ״י מ׳ ד״ס י״ח: ובדפ׳: הוו קאזלו] בפקתא דטמדוריא [כ״ה בכ״י ו״ו וקרוב לזה בכ״י א״פ דטמדירא (ד״ס שם) ובכ״י מ׳ אי׳ דתרמודיא (וכן שבת ל״א. תרמודיין ובכ״י מ׳ תרמודיים) ובכ״י ל״ד ע׳ דטמרודיא, ובדפ״ע דטמרוריא ובדפ׳ שבת טמרוריתא. ובע״ז ל״ט. אי׳ נ״כ טמדוריא, עיי״ע] חזנהו לדגהו אַרְבָאתָא דקיימין [ולפנינו בש״ם רק להגהו ארבתא והגרי״ב הגיה ערבתא וכ״ה באמת כ״י מ׳ וכ״ה בכ״י א״פ ושם ערבתא ד ק י י מ ן] א״ל רבין לאביי היינו עידן [כ״ה כ״י ו״ו א׳, ב׳, ול״ד וצ״ל א י ד ן כבגמ׳, אבל בדפ״ע בט״ם היינו א ר ב א] דתנן (שם במשנ׳ כ׳:). פי׳ ערבה ממש [כונת רבינו שארבאתא, כפי מה שגרס, הוא ערבה]. ארבא תנייתא דנישרא [פי׳] ערבה שניה העומדת בצד הגשר. פ״א מקום שקושרין בו ספינה שניה. [אחי״ה וזה האחרון יותר טוב ונקרא כן גשר של מיגרים קרוב למחוזא ובאמת גרס רבינו שרירא בתש׳ שערי צדק דט״ו ס״י ל׳ עד ארבא תנינא דנישרא ד מ ח ו ז א. ונישרא דמחוזא הוזכר בסד׳ עולם זוט׳ דב״נ ומחוזא קרובה למיגרים היתה עיי׳ תעני׳ כ״ד: מ״ק כ״ה: וגם היה גשר מפורסם על פרת ועל זה אחז״ל (ברכו׳ נ״ט:) הרואה פרת אגשרא דבבל אומר ברוך עושה בראשית. ונקרא גשרא דבבל Ζεῦγμα פי׳ בל״י מעבר וגשר וזהו מעברתא דגיזמא (קידו׳ ע״ב.) וצ״ל דזינמא Zeugma וצורת הגשר היתה כספינה (רימטער י״, תתקי״צ) וזה מה שאמר רב יוסף בבל לענין גימין מושך עד ארבא תנינא דנשרא כלו׳ עד ספינה שניה של גשר והיא זינמא שזכרנו ויש להביא ראיה לדעה זו מאממיאנוס כ״נ, ג׳, ה׳ [1]) ואין להאריך]. פי׳ מולא דארבא צל של ספינה; מולא דארבאתא צל של ערבה ואית דאמרי חילוף [כבר אמרנו בתחילת ע׳ דיש למחוק תיבות מ ו ל א ד א ר ב א מפנים ובאמת דוחק גדול לפרש כאן צל של ס פ י נ ה מאחר שחמש׳ צלי של א י ל נ ו ת הזכיר רב וצל של ס פ י נ ה מאן דכר שמיה!]. ויהי אומן את הדסה (אסתי ב׳, ז׳) תרג׳ [כמו] תחת הסרפד יעלה הדס (ישעי׳ נ״ג, י״ג) חלף ארבניא [לפנינו בתר׳ אורבינא] יסק אסא [עיי״ע ארבנא].

אָרֵב = עֲרִיבָה (פי׳ غراب בל״ע ספינה Schiff עיי״ע ארב א׳) בהלכה קמא דחזקת הבתים (ב״ב ל״ד:) ההיא ארבא דהוו מינצו עלה בי תרי. פי׳ כלי קטן של כסף דומה (לערבה) [צ״ל ל ע ר י ב ה]. ובפ׳ איזהו נשך בגמ׳ אין פוסקין על הפירות (ב״מ ע״ב:) בחיטי דאכלבי [עיי״ע אכלבאי ומה שכתבתי שם ובע׳ כלך ב׳ גרם רבינו חיטי באכלכי וע״ש]. אכלכי אוצרות, ארבי ספינות. [אחי״ה וכ״ה ב״מ ק״א: ארבא דחמרא: פ ס ח י׳ מ׳: ההוא ארבא דחיטי דטבעא עיי״ע חש נ׳. ושם קי״א: מולא דארבא ועיי״ע קודם לזה. ב כ ו ר ו ׳ כ״ז. הוו קאזלי בארבא. ע״ז מ׳. ארבא דצחנתא עיי״א צחן ב׳. ושם ל״ד: ארבא דמורייסא].

אָרֵב (= אֲרֻבָּה Gitterfenster מפעל ارب, ارف (binden, flechten כפ׳ י׳ [כ״ה בכ״י ו״ז א׳ ב׳, ל״ד ודפ׳ פ״ד, ושדפ״ע בט״ם כפ׳ א׳] באהילות (ס״א) ארובה שהיא בתוך הבית ויש בה פותח טפח וכ׳. ארובה לול. [אחי״ה ועיין בע׳ לול ב׳ דאזל רבינו לשיטתו שפי׳ לול: ארובה והאמת עד לעצמה שפי׳ המלה ח ל ו ן על ג ג הבית וכן פי׳ רש״י לסוכ׳ י״ח. ולביצ׳ ל״ה. על הא דאמרינן במשנ׳ שם משילין פירות דרך ארובה. וכן פי׳ הרמב״ם לאהלו׳ שם. וכן מעיד׳ המשנה ב׳ בפ״ה אהלות ארובה שבין הבית ל ע ל י י ה. יומ׳ ע״ו. ותנא כמה ארובות בדלת ארבע ארבע וארבע הרי

[1]) ואלה הם דבריו . . Capersana et Zeugma quod pontiumque ולעדות של שטראבו מ״ז צד תקי״ד היתה תכונת זיגמא מתחת S a m o s a t a וחיא שומטישום בקידושי׳ ע״ב.

כאן שמונה לפי גי' אמיתית של כ"י מ' ועיי' ד"ס יומ' צד קי"ח. נדה כ'; ב"ב י"ב: כסומא בארובה. כלומ' מקרה בעלמא הוא כ ס ו מ א שרואה דרך ארובה! ואין ראיתו ראיה].

* אוּרְבֵי (מ"ם הוא Reihe, Schichte) שבת נ': האי סכינא דביני אורבי וצ"ל אורכי וכ"ה בב"ב ג'. אבל רש"י גרס אורבי וכ"ה בגיט' ס"ט: נמחייה ביני אורבי, ורבינו בע' טח א' גרס ארביה אבל גם שם עיקר הגי' אורכי או אדכי עיי"ע אדכי. ותהיה אורכי או ל"י ὄρχος שורה או ל"ע عرق שורות לבנים בבנין וגי' ארבי בבי"ת מוטעת היא ואין לה פתרון ויש למחוק מערך מילין זרים. וגם רשב"א בחי' שבת נ': גרס ארבי ויש לתקנו או אורכי או אדכי וראיה לדבר מב"ב ד': סניפי י ר כ י לבר והוא כמו אורכי ורבינו גרס בע' סנף דיכי והיא היא שבל"פ טעמו ذكى שורה עיי"ע א ד כ י.

☞ 1 אַרְבֵּל (עיר בגליל שמה בל"ס אַרְבֵּיל, בל"י Ἄρβηλα (Arbela) כלי פשתן הגסים הבאים מארבל, בע"ה גרס ארכל ע"ש). [אחי"ה ושם הביא רבינו הך ציון ב ס " א בשם ב"ר רפי"ט אבל לפנינו אי' כזה"ל: אבל כלי הארבליין וכ' וכגי' רבינו אי' בקה"ר א', י"ח פ' כי ברוב חכמה: כלי פשתן הגסין הבאין מ א ר ב ל. וזה כנגד גי' הע' שגרס ארכל. ובאמת בכ' עיקר הגי' כדאי' בירו' שביעית פ"ו דל"ו ע"ד ר' אבהו על לארבל. ומזה נתאי הארבלי (אבות א', ו', ז') וסאה ארבלית (ירו' פיא' פ"ז, ד"כ. וירו' סוט' פ"א די"ז: ופ"ט דכ"ד: אולם עיי"ע הבא אח"ז). ובירו' ברכו' פ"א ד"ב ע"ג אי' בקעת ארבל וכצ"ל בירו' תעני' פ"ד דס"ט: (ולפנינו בט"ס ארכל). וגם לפי ספור בן מתתיהו היו סביב אַרבֵּל מערות וגם בקעה עמוקה בין סלעים גבוהים (קדמוניו' סי"ד פט"ו סי' ד', חייו סי' ל"ז, ועיי' בקדמוני' י"ב, י"א, א'; מלחמו' ספ' א' פט"ז סי' ב' עד ד', וספר א' של מכביים ט', ב'), ותוספתא פרה פי"א כוש הארבלי והוא כלי מטוה מפני שטוים שם כלי פשתן. (אבל בפרה פי"ב מ"ח אי' הגי' כוש של ארבן ועיי"ע ארבנא) וארבלא היתה עיר קרובה לציפורין. ועוד יש עיר ארבילי (ירו' סוט' ספ"ד די"ט ע"ד) והיא עיר באשור עיי' בכל זה ע"מ קצ"א, קצ"ב ומאנגערט כרך ה', ח"ב דשל"א וכ' והחכ' הכולל נייבויער בספרו היקר געאגרפיא תלמודי' דרי"ט].

* 2 אַרְבֵּל (= עַרְבֵּל = כַּרְבֵּל בל"ע غربل sieben מֵהַשם שהובא בע' אח"ז) ב"מ כ"ו: וּמְאַרְבֵּל כ"ה לגי' רבינו בע' הבא אח"ז ובדפוסי' אי' וקאמַרְבֵּל ואי' נבלעה. וכן באתפעל נבלעה: חולי' מ"ט. מִירְבַּל הוא דרביל. ובע' רבל גרס רבינו מירבל הוא דרבילא ביה ופי' ככר פ י ר ש נ ו ב ע' א ר ב ל ולפנינו בע' ארבלא לי' ולא פי', וחידוש שגם ר"ב גם הפשב"ע לא הרגישו בו. ופתרונו מנענע בכברה עיי"ע הבא אח"ז.

אַרְבָּלָא (= עַרְבָּלָא כ"ה בל"ס וכן בל"ע غربال פי' כברה וכן בל"ר Sieb, cribrum) [דאייתי] ארבלא ומארבל בס' אלו מציאות בגמ' דמצא בגל (ב"מ כ"ו: ועיי"ע קודם לזה). כאשר ינוע בכברה (עמוס ט', ט') תרג' כמו דמחזרין בערבלא. [אחי"ה כ"ה ככ"י ו"ז א', ב', ה"ב ודפ"ר וכ"ה בתרג' אבל בדפ"ע חדשי' אי' ארבלא ועל הנוסח הזה נשען ר"ב בע' ערבלא ע"ש. ובגי' אל"ף אי' עוד סנהד' ל"ט. שדינהו בארבילא ופי' רש"י קרובי"ל בלע"ז והיא ל"צ crible ובלאי"ט crivello ובל"ר cribellum פי' כברה קטנה. ושם פ"ט: מאן דאכיל תמרא בארבילא (כ"ה לגי' רש"י) וכ"ה במכו' כ': פי' תמרים בכברה, ועיי"ע תמר א' ששם ג"כ הגי' בארבלא. ובע' אַרְבֵּל א' ציינו המקומות בענין סאה ארבלית ואפשר שאינו שם מקום ארבל מלה"מ (הוש' י' כשוד שלמן בית ארבאל) אלא הוא מלשון ארבלא של ע' שלנו כלומ' סאה שמנענין בכברה, ועל זה יפה סיים היתה מוציאה סאה ס ו ל ת. ומאמר זה חסר בכתובי' בבלי קי"ב. ואי' שם סאה ב י ה ו ד ה היתה עושה חמש סאין סאה קמח וכ' נשמע מיניה שסאה א ר ב ל י ת של ירו' תמורת של סאה ב י ה ו ד ה של בבלי ולפי זה ארבלית שם מקום]. (א"ב פי' בל"ר כברה).

* אַרְבָּנָא, אוּרְבָּנָא, אַרְבָּן (כ"ה ג"כ בל"ס ופירשו בלא"ש Schilf, Binsen עיי"ע ארב) ב"מ מ"ב. ב"ב ו'. צריפא דאורבני. סוכ' י"ג. צריפי דאורבני עיי"ע צרף א'. שבת ק"א. קני ואורבני, סנהד' פ"ב: בין קני לאורבני שוילנאי מאי בעיא וכ"ה ילק' פנחס תשע"ב ועיי"ע שולנאי. קנה וסוף (ישעי' י"ט, ו') קנה וגמא (שם ל"ה, ז') העתיק' פשיט' קניא וארבנא. אחו (איוב ח', י"א) העתיק' אַרְבָּנָא בע' ארב ובע' צרף א' פי' רבינו אורבנא ערבה ויותר טוב בע' שולנאי ששם פי' ג ו מ א וכ"ה ברש"י סוכ' בגומא שקורין יונק"ש (בל"צ jonc בל"ר Binsen, juncus) ובכ"י רש"י סוכ' (עיי' ד"ס שם י"ח.) אי' מן גומא שהוא מין גמי. וכ"ה בע' כש נ' שהביא שם רבינו פרה י"ב מ"ח כוש של רובן . . . פי'

כוש שטוין ב. אורבני והוא גמי הצומח במים וכ' וזה פי' של רה"ג בסד"ט ד"ל כמו שאראך בע' כש נ' עם קצת תקון ע"ש.

* אוּרְבָּנִין (בל"י ὄροβος=ἐρέβινθος בל"ר (ervilia) ervum, בלש' פרסי' اروبيس die grüne Pflanze der Kichererbse) עירו' ל"ד: הקנים והקידין [כ"י מ' והזירין] והאורבנין מן ירק הן. ונ"ל שהיא ל"י ופרסי שרשמנו ירק נטע של מן אפונין. ורש"י פי' אורשרי"ש בכ"י אי' אוריש ובד"ש אוששיי"ש וכולם יש להם פתרון בתיקון קצת שנטע הנ"ל נקרא בל"צ ers=erres והיא אורשרי"ש צ"ל אוררי"ש וכן צ"ל אוזרי"ש של כ"י, ועוד נקרא chiches והוא אוששיי"ש Kichererbse.

אַרְבַּע (שה"מ לנקבה ולזכר אַרְבָּעָה) במשנה בספ"ק דעירו' (י"ז.) ארבעה דברים פטרו במחנה מביאין עצים מכל מקום, ופטורין מרחיצת ידים, מדמאי ומלערב, פי' בגמרא (שם ע"ב). ובפ' בכל מערבין בגמ' דר' אליעזר (שם ל"ח:, ביצי' ד'.) אמר רב הלכה כארבעה זקנים. ארבעה דברים היה ר"ע דורשן ואין אני דורש כמותן בפ"ק דר"ה בגמ' דועל ששה חדשים (י"ח:) [ושם אי' היה ר"ע דורש ואין אני דורש כמותו וכ"ה בילק' זכרי' ח' רמז תקע"ד וכ"ה במנו"ה נר ה' פ"א כלל א' חל"ג רס"י רפ"ו, ובספרי ואתחנן סי' ל"א אי' קרוב לגי' רבינו היה ר"ע דורשם ואין אני דורשן כמותו]. פי' אלו ארבעה דברים מפורשין בספרי דבי רב [אחי"ה ובע' ספר ב' מכנה רבינו הספרי גם במר' וישלחו עיי' מ"ש שם. ונקרא הספרי: סיפרי דבי רב ג"כ ברי"ף ספ"י דפסחי' וברש"י הושע ב', א' וביומ' ע"ד. ובב"ב קכ"ד: אי' שאר סיפרי דבי רב עיי' רש"י שם ורשב"ם לב"ב ועיי' עוד ערך בי רב] בפרש' שמע ישראל (פ' ואתחנן הנ"ל) ובמסכ' סוט' בתוספתא (פ"ו) ר' שמעון בן יוחאי אמר ארבעה דברי' היה ר"ע דורשן ואף אני דורשן. [אחי"ה וכ"ה בכ"י מ' לר"ה שם עיי' ד"ס כ': ועיי' הער' כ' שכתב בעל ד"ס וט"ס ואולי היתה הנוסח' כמו בספ' תניא סי' נ"ח ואף אני דורש ואין אני דורש כמותו ונשמט מן דורש עד דורש עכ"ל. ואין אנו צריכין לכך, שהרי גם זה גי' רבינו היא, ויש לה מובן, ובסיפרי ותוספתא סוט' וילק' חסר] ודברי נראין מדבריו הרי [כ"ה בדפ"ר וכן בספרי] הוא אמר (בראש' כ"א ט') ותרא שרה את בן הגר המצרית [אשר ילדה לאברהם] [וכ"ה בתוס' סוטה וספרי ודפ"ע חסר] מצחק שעבד ע"ז [בתוספ' אי' ברוחב דיבור] ואני אומר שלא (היו צרים) [צ"ל כמו בספרי לענין הזו צריך] אלא לענין שדות וכרמים [בתוספ' אי' לענין ירושה, ובספרי לענין שררה] שכשבאו לחלק היה ישמעאל אומר לו [בספרי בהוצא' החכ' פריעדמאן דע"ב אי' בט"ס לא והמו"ל לא דק לתקן המעוות ע"פ ע' שלנו] אני נוטל שני חלקים שאני בכור וכן שרה אמרה לאברהם גרש את האמה הזאת ואת בנה כי לא יירש וג' (בראש' כ"א, י') ורואה אני דברי מדבריו. כיוצא בו [אתה אומר] [וכ"ה בספרי וכן בע' קצת למטה] הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם וגי' (במדבי' י"א, כ"ב) שוה להן [בספרי ותוס' סוט' אי' וכי הוא מספיק להם ובילק' בהעלותך סרמ"ז תשל"ו בשם ספרי: ספיקים הם להם] דברי ר"ע ואני אומ' אפי' אתה מכנים להם כל צאן ובקר שבעולם סופך לדון אחריך. (כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד וכ"ה בספרי. ובדפ"ע הגי' סופן לרנן אחריך ובספרי בהעלותך סי' צ"ה וכן ילק' שם אי' הן מתרעמים] השייהו רוח הקודש עתה תראה היקרך דברי אם לא (במדבי' י"א, כ"ג). כיוצא בו אתה אומר [בן אדם] יושבי החרבות האלה על אדמת ישראל (יחזק' ל"ג, כ"ד) והלא דברים קל וחומר ומה אברהם שלא עבד אלא אלוה אחד ירש את הארץ אנחנו שעובדין אלוהות הרבה אינו דין שנירש את הארץ ואני אומר ומה אברהם שלא נצטוה אלא מצות יחידות [כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד ודפ"ר וכ"ה בתוס' סוט', ובילק' יחזק' סרמ"ז שע"ג אי' אלא מצות יחידה, ובספרי אי' מצוה אחת, ובדפ"ע אי' יעודות וצ"ל יחידות] ירש את הארץ אנו שנצטוינו מצות הרבה אינו דין שנירש את הארץ, מה נביא משיבן על כך כה אמר (ה') [צ"ל אדני ה'] על הדם תאכלו ועיניכם תשאו אל גלוליכם [וג'] עמדתם על חרבכם עשיתן תועבה ואיש את אשת רעהו טמאתם והארץ תירשו (יחז' ל"ג, כ"ה, כ"ו) רואה אני דברי מדברי ר"ע. כיוצא בו אתה אומר כה אמ' ה' [צבאות] צום הרביעי וג' (זכרי' ח', י"ט עיי' ילק' שם סרמ"ז תקע"ד, וירו' תעני' פ"ד דס"ח ע"ג) זה שבעה עשר בתמוז שבו הובקעה העיר, ולמה נקרא שמו רביעי שהוא חודש רביעי, צום החמישי זה ט' באב שבו חרב הבית בראשונה ובשנייה. [בר"ה י"ח: אי' קצת בשנויים ע"ש] ולמה נקרא שמו חמישי שהוא חודש חמישי, צום השביעי זה ג' בתשרי שבו נהרג גדליה בן אחיקם ומי הרגו ישמעאל בן נתניה ללמדך שקשה מיתתן של צדיקים לפני הקב"ה כחורבן ביה"מ. [בירו' תעני' שם לי' כל המאמר], צום העשירי זה עשרה בטבת שבו סמך מלך בבל על ירושלים שנא' (יחזק' כ"ד א', ב') ויהי דבר ה' (אל ירמיהו) [צ"ל אלי] בשנה

התשיעית בחדשי העשירי בעשור לחדש לאמר בן אדם כתב לך את שם היום את עצם היום הזה סמך מלך בבל אל ירושלם, ואני אומר צום העשירי הוא צום (ה ח מ י ש י) [וכ"ה בספרי וצ"ל כמו שאי' בר"ה, תוספתא סוטה וירו' תעני' ח מ ש ה ב ט ב ת] אלא שביהודה מתענין על המעשה ובגולה על השמועה שנא' (יחזק' ל"ג, כ"א) ויהי בשתי עשרה שנה בעשירי בחמשה לחדש לגלותינו בא אלי הפליט וג' ושמעו ועשו יום שמועה כיום שרפה ודברי אני רואה מדבריו. — ארבעה צריכין להודות בר"ג דהרואה מקום (ברכו' נ"ד: וכ"ה ילק' תהלי' ק"ז רמז תתס"ו בבה"ג ובפסקי רי"ד ובמנו"ה נר ג' כלל ג' ח"ג פ"ד רסי' קכ"ב) שאלו לפני רב האי ז"ל [אחי"ה וכן הובא תשובי' רה"ג בס' חפש מטמונים לרב החכם בער גאלדבערג צד ט"ו אך קצת שלא בדקדוק ויש לתקן ע"פ. הערך דכאן] הא דאמר רב יהודה ד' צריכין להודות מאי טעמא לא אמרינן רבנן כסידורא דקראי? והשיב הכי אית לפרושי דקראי סדירין לפום דשכיח טפי דהולכי דרכים ומדברות הרבה מצויין א פ י ל ו [כ"ה בדפ"ר ובשדפ"ע חסר] הולכין מעיר לעיר ואחריהן מי שהיה חבוש בבית האסורין דמעיטי מנהון והרבה מצויין אפי' על אכרגא וטסקא [אחי"ה ועיי' ס' ברכי יוסף מהגאון חיד"א א"ח סי' רי"ט. ובחומ"ט במ"ס אפי' על אבבקא ושקטא ועוד חסרה שורה מאפילו עד אפילו] ובתריהון מי שהיה חולה ונתרפא דמעיטין מן מאן דמיחבשין לשלטונא ושכיחין נמי טובא, ובתריהון יורדי הים דמעיטין מן כלהון, דשמעתא סדירין [צ"ל ו ש מ ע ת א ס ד י ר ן וכן מוכח מציון התשובה אצל רש"י שהביא בחופש מטמ' שם ושמעתא סידרה] לפום הקרובים לסכנה, יורדי הים טפי קרובים לסכנה דבחד ריגעא אובדין, ובתריהן הולכי מדברות טועים ולא משכחי מאכל ולא משקה וקרובין למיתה יותר מן החיים ובתריהון מי שהיה חולה ונתרפא אפי' חושש בראשו ואפי' חושש בגרונו. [אחי"ה מפי' רא"ש לברכו' פ"ט סי' ג' נראה שגי' רבינו בע"ה חש בראשו ו ב מ י ע י ו ובברכי יוסף שם אי' רק חש בראשו עיי' שיורי ברכה שם ססי' רי"ט], ובתריהן, מי שהיה חבוש בבית האסורין דמרחיק מן הסכנה טפי מכולהון, וכל חד מן הני עדיף נ י ס י ה מדבתריה. [אחי"ה כ"ה בכ"י, דפ"ו ואמ', אבל בדפ"ר ט"ס מסיה, וג"ל להגיה ט פ י וכ"ה בחופש מטמונים. — ובענין פי' של רה"ג פליאה שבעלי התוספ' כתבו בהיפך מסברת רה"ג עיי' התוס' ברכ' שם, שבת ב', ד"ה יציאות השבת, ב"ק ב', ד"ה השור וגם הגרי"ב בהגהותיו לש"ס ובהפש"ב כבר התעורר ע"ז ועיי' הקדמת ת' שתי הלחם ועיי' עוד בחומ"ט צד ס"ו ומ"ש הרב החכם ב"נ שם בענין פי' התוספ' שכתבו בברכו' שם להיפך מדברי הגאון בענין חולה ונפק' מניה לדינה—. והקבוץ מארבעה: אַרְבְּעִין, פסחי' ע"ב. תני מיניה ארבעין זימנין ודמי ליה כמאן דמנחא בכיסיה (עיי"ע כס ו'). ירו' גיטי' פ"ו דמ"ז ע"ד ולעתה בתריה ארבעין זימני. סנהדר' כ"ו: ארבעין בכתפיה ומספר סדורי: אַרְבַּעְתָּא (der vierte), ב"ר פי"א חד בשבתא, תרי תלתא ארבעתא וכ'. אַרְבֵּיסָר (der vierzehnte) במגיל' ב':].

☞ אֶרֶג (כל"ס אֲרַג = רָג כמו ערג בל"ם Wünschenswerthes ובל' פרסי ارزو Wunsch) תרג' כל כבודה בת מלך (תהלי' מ"ה, י"ד) כל שפר ארג ניכסי. [וכן תר"י א' בראשי' מ"ה, י"ח שפר ארג כל ארעא] והוא לשו' חמדה, ותרג' ויתאו המלך יפיך (תהלי' מה, י"ב) וירגג מלכא שופריך).

* אֲרוּגָה (מל"ם אָרַג Gewebe) ירו' סוכ' ספ"א דנ"ב ע"ג ארוגה טמאה מל"ם אָרַג. והרבה בתלמוד ובמדרי' עיי' ירו' שבת פ"ג די"ד, ירו' תעני' פ"ד דס"ט, במ"ר פ"ד, פי"ב (עיי"ע ארגמן) ובריש רות"ר. נִפְעַל: נֶאֱרַג ירו' תרומו' פי"א דמ"ח: ירו' יומ' פ"ג ד"מ ע"ג; שמ"ר פ"מ, במדב"ר פ"ד ובינוני פעול: אָרִיג (Gewebtes) ירו' כלאי' פ"ט דל"ב ע"ד, ירו' שבת פ"ז ד"י ע"ג, שם פ"י די"ב ע"ג, שם פי"ב די"ג, ירו' פסחים פ"ז דל"ג: ירו' מ"ק פ"ג דפ"ג ע"ד. אֲרִיגָה (das Weben) סנהד' מ"ה, ירו' יומ' פ"ג ד"מ ע"ג.

* אָרִיג (Geflecht besond. der Haare) שבת נ"ז. תיכא חלילתא מאי א"ל אריג [בכ"י מ' ובכל הדפוסי' הישני' אי' ארוג] פי' מן שורש ערך הקודם לזה ואריג הוא כמין שרשרות של חוטין חלולות ועגולות לקלוע בה השער, ורבינו בע' חל י"ב דעת אחרת לו ועיי"ע תכי. וראיה לפי' רבינו שהוא א ז ו ר ח ל ו ל מצאתי בירו' שבת פ"ו ד"ז ע"ד מהו מיפק באילין תיכייא? א"ל כן אמרין אסור לו לאדם לצאת בהמיינו. והמיין הוא ל"פ هميان פי' א ז ו ר (עיי"ע) ודוק ותשכח.

אַרְגַּבְלָ[א] (או בהפך אותיות מל"י ἐργόλαβος Bauunternehmer או מורכב מל"פ ارز סיד ומפעל סורי גְּבַל וא"כ ארגבלא בל"ס ארגבלא Kalkrührer = Maurer) ויפסלו בוני שלמה ובוני חירם והגבלים (מ"א ה', ל"ב) תרג' ופסלו ארדיכלי שלמה וארדיכלי חירם וארגובליא.

ולגודרים ולחוצבי האבן (מ"ב י"ב, י"ג) (דשלמה ודיואש) [נ"ל שהיא הגהת איזה סופר ובאה מגליון לפנים]. [תרג'] ולארגבליא ולפסלי אבניא. [אחי"ה הפשיט' העתיקה גודרים וגובלים של מקרא במלת ארגובלא. וטעם המלה או ל"י שרשמתי פי' מקבלים קבולת וזה דעת ר"ד די לארא בכ"כ או מלה מורכבת משתי תבות מל"פ א ר ז פי' ס י ד וממלת גבל. ונמצאה מלת א ר ז טמונה ג"כ במלת ארדיכלי והוא ארדיכרי בל"פ עיי"ע].

* אַרְגְּוָן (בל"ס אַרְגְוָנָא, בל"פ ارغون ובל"ע ارجوان rother Purpur) והוא כמו ארגמן בעברי ונמצא במקרא (דניאי ה', ז', ט"ז. כ"ט; ד"ה ב', ב' ו') פסיקת"ר פל"ג ארגוונים היו מלבשים אותם. איכ"ר פ' זכר עניי: כך וכך ארגונות טובות אני נותן ליך.

אַרְגָּז (ובל"ר arca וכן בל"י האמצ' ἄρκα Kiste, Kasten) בג' הנגמר הדין (סנהדי מ"ו:) איבעי ליה למימר כי קבור (דברי' כ"א, כ"ג) הוה א"ל דעבד ארגז פ י' מ צ י א מ ר ל י ה ד ע ב ד א ר ו ן [כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד ובדפ"ע חסר ולדפ"ר חסר בט"ס מא"ל עד א"ל] וקבריה ביה אבל קבורה בקרקע לא חזינן. ורה"ג היה שונה ארזג (Verschluss מל"ע رتج פי' סגר). פי' רב חמא סבר כי לא למצוה נאמר דבר זה א ל א לעשות על ההרוג סימן [כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד אבל בדפ"ר חסר ל ע ש ו ת ושדפ"ע הגי' שלא לעשות להרוג ארון] ארזג עראי ולא קבע. ופי' א ר ז ג כ מ ו א ר ג ז [כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד ודפ"ר] כ י ס ו י שמכסין אותו אבל עפר אין במקרא זה. [אחי"ה קושית שבור מלכא קבורה מן התורה מנין נבין ממה שבררנו לעיל בע' אמגושא שמנהג הפרסיים הישנים שלא לקבר מתיהם בעפר בהיות נתקדשה להם אדמת עפר ונזהרו עד מאוד בל יגע הפגר באדמה אשר על כן הניחו אותו למקום גבוה שקורין בל"פ דַקְמָא (dakma) בגלל זה נתוכח שבור מלכא מלך פרס אם קבורה נצטוה מן התורה].

* אֲרְגִיזָא (Eragiza (Ptol.) am Euphrat in der syr. Landschaft Chyrrhestica, das heut. Razek) זבחי' י"ח: רב הונא איקלע לארגיזא. גיטי' ז'. רב גביהא מארגיזא ושם ר"ג' מבי ארגיזא. ושבת י"ט: ועירו' ס"ג. אורי בחרתא דארגיז וכן גרס רבינו בע' חרתא (בלי מראה מקום בתלמוד) וכתב עיר הסמוכה לבגדד כרחוק פרסה ע"כ. ובכ"י מ' בב' מקומו' שבת ועירו' גרס ב ח ד ת א דארגיז וכ"ה ברי"ף דפ' קושט' ורא"ש דפ' ווינציי' וכ"ה בת' מהרי"ק שרש קס"ט וכ"ה בדי' פיזר' שאלוני' באסילי' ווינציא וקושט' בגמ' ברש"י ותוספ' ורא"ש אבל בדי בנבנשתי אי' ברי"ש. ונ"ל לקיים הנוסח ברי"ש שעיר אֲרְגִיזָא בעצמה ותומה היא עיר שרשמתי בתחילת הע' והיתה לדעת פתלמיאוס על יד הפרת מערבית במחוז חירסתיקא (עיי' ריטטער ח"י צד י' תתר"י) והיתה שם ג"כ עיר חירם Chyrrus ואין אצלי ספק שהיא היא ח ר ת א. וחרתא דארגיז שני המקומות הסמוכים זה לזה. ומעתה נתבטלה שערת הג' שי"ר בע"מ קצ"ב שהיא עיר Argesa אצל ים וואן! ואף כי שם היתה עיר ששמה אַרגיש כעדות אססימאני ח"ב צד רנ"ב ועיי' הירבילאט צד קכ"ו. ומאשר נעלם מעיני הראשונים מוצא דבר של חרתא וסברו שהיא מלה ארמי' חרתא פי' חרשא=מכשף לכן היו משערים שאיש אחד אמגושי בנא אותה העיר עיי' רש"י לשבת ועירובי' בשם תש' הגאונים.

* ארגוטדייא ט"ס עיי"ע ארגנטין.

אֶרְגַּטִים (בל"י ἐργάτης בל"ס אֶרְגַטָא Arbeiter) בילמדנו ברי' ויקח קרח (בתנחו' וילק' לי' המלה, ועיי"ע אנגרבטים) משה נטל לעצמו את המלכות ועשה אותו ארגטים. פי' כי עבודת הקדש עליהם בכתף ישאו (במדי' ז', ט') פי' כַּתָּף שהיה טוען את הארון. (א"ב פי' בל"י פועל ובעל מלאכה). [אחי"ה והדין עם ר"ב. וסומכוס (Symmachus) העתיק פ ו ע ל י און (תהלי' צ"ד, ט"ז) ארגטים (πρὸς ἐργάτας ἀδικίας)].

* אַרְגִּירָא בירו' ב"ק פ"ג הל"א עיי"ע כריסו ושם אפרשנו בעזרת האל.

אֶרְגַּלֶיָא (בל"י ἐργαλεῖον Werkzeug) בילמדנו בהעלתך את הנרות בפסוק קח את הלוים (בתנחי' לי') מי שמכר לחבירו ספינה ולא פי' כלי ארגליא שלה מהו שיזכה בהן הלוקח כך שנו רבותינו (ב"ב ע"ג.) המוכר את הספינה מכר את התורן ואת הנס ואת ההוגן. [כ"ה בכ"י ו"ו, ה"ב ודפ"ר ועיי"ע הגן ד'! ושם אי' עוד ס"א עגינין עיי"ע עגן וכן גרסו כ"י ל"ד כאן ומשנ' ב"ב עוגין וגמ' ב"ב שם בט"ס עונין, ובדפ"ע אי' אוגן]. פי' ארגליא כלים אלו המרגילים אותה. (א"ב פי' בל"י כלי אומנות ופעולה). [אחי"ה אֶרְגַּלֶיָא היא קבוץ מיחיד יוני אֶרְגַּלֵיוֹן ובזאת המלה העתיקו ע' זקנים כלי (שמו' ל"ט, מ"ב) משא (במדי' ד' כ"ז) עבודה (שמו' כ"ז, י"ט). וכן נמצא' המלה בירו' סוכ' פ"ד הל"ג דנ"ד ע"ג, ויק"ר פכ"ג, מד' חזי' ד', ה' פ' אתי מלבנון מעשה אין כתיב כאן אלא כמעשה (שמו' כ"ה, י')

היא וכל אֶרְגַּלְיָיא שלה. ובתנחומ' כי תשא ד"ה ויתן צד קנ"ח: (וילק' שה"ש ד' פ' נופת תטופנה הביא תנחו' בקיצור ונשמט' המלה שדברנו בה) כשם שקראתי אתכם כלה אף התורה קשטתיה ותקנתיה ככלה היא וכל כלי ארגליא שלה וכו'. שמ"ר רפ"מ כל נגר שאין בידו ארגליא שלו אינו נגר].

אַרְגָּמָן (Purpur) טוב [בש"ס לי"] כל שהוא בפ' אר"ע בגמ' דמיני בשמים (שבת צ'.), ובכלי' פכ"ז (מי"ב) הבגד מטמא חוץ משל ארגמן ושל זהורית. ובנגעי' בפ' כל הבגדים (פי"א מ"ז) חלוק שנראה בו נגע מציל את האמריות שבו אפי' ארגמן. [אחי"ה ארגמן וארגון, עיי"ע. העתיקו ע' זקנים בכל מקום פּוּרְפּוּרָא πορφύρα וכ"ה במד' איכ"ר ובפסיק' איכי פורפירא ארגמן עיי"ע אמר [אימרא] ובמד' דורש ארגמן אָרַג מִן במד"ר פ"ד למה בארגמן שהוא היה אורג את ישראל מן החטא. ושם פי"ב מרכבו ארגמן (שה"ש ג', י') זה הקב"ה . . . והוא אורג את העולם שיצאו כולם למיניהם ולא יתערבו. אודות ארגמן הארכתי בספרי על העתקה פרסית של טאווס צד רנ"ב ושנ"ד].

אַרְגָּנַטֵּין (ἀργός ναύτης schnellsegelnder Schiff-mann) בב"ר פס"ד (ס"ג) ויצא הראשון: אתא הדין ארגנטין מנחיך ומרקד קומוי . . ועל ארגנטין ומזגא קדמיהן (שם). פי' שד של מרחץ. (א"ב פי' בל"י מלאך או רוח העוזר להולכים באניות אמנם אֵל הרוחות הוא העוזר והוא עושה מלאכיו רוחות). [אחי"ה בילקו' תולדו' רמז ק"י אי' ארגינטין וג"ב שד של בית המרחץ והוא כפי' רבינו (ועיי' רימ"ז ב"מ ח"ב, קט"ו) ובירו' תרומו' ספ"ח דמ"ו ע"ג הגי' אנגיטרים ועיי' פי' של פ"מ אבל יותר נכון לפרש שהמלה מורכבת וטעמה בל"י מַלָּח שט בקלות ומהירות].

1 **אַרְגָּנְטִין** (בל"ר argentum כמו argentaria (vasa) והוא כס"א שהובא בערוך. ופירושו כלי כסף לאכול בהם Silbergeschirr für die Tafel) כספא בסוף פיאה ירוש' [פ"ח הל"ט דכ"א: ושם אי' בהדין אנגטין צ"ל ארגנטין או ארגנטורין אנן אכלין יומא דין בארגנטורין דהבא [או] בארגנטורין כספא ועיי' אה"צ למהרז"ף שם]. ובפסיק' דבחדש השלישי (ק"ו:) [ושם ביתרון דיבור וגם צריך לתקן ע"פ ע' שלנו גי' מוטעת אנגיטירין] למלך שהיה משיא את בתו והיה לו ארגנטין ישנה אמר המלך אם אני ממתין עד שאני עושה ארגנטין הדשה הרי אני משהא שמחת בתי מה עשה צחצחה ומהקה ונתנה לה וכו'. [בפסיק' זילק' יתרו רמז רע"א אי' מה עשה המלך הביא נפחים ואומנים והיו מצחצחים אותה וכ' ובילק' אי' ארגניטין]. ס"א אַרְגָּנְטֵרִין [כ"ה בכ"י ו"ו, ל"ד ודפ"ר, אבל בדפ' חדשי' אי' אגינטירין, ועה"ק אנגטרין ובכ"י ה"ב ס"א ארגנטין וצ"ל ארגנטרין שאם לא כן במה יודע אפוא החלוק בין שתי הנוסחאות]. פי' כלי חשוב שמשתמשת בה בת מלך. [אחי"ה וכן נ"ב בילק' כלי חשוב אולם הילק' עצמו בגוף הספר הכנים בפנים מלת חצר יען שנתעה אחר פי' המוטעה שאי' בכ"י אקספ' ששם נרשם בצד אנגנטרין „פי' חצר" עיי' מ"ש-ר' שלמה באבער. ובאסת"ר פ' בהראותו אי' איתקנו לו כל הדין ארגוטדייא וצ"ל אַרְגַּנְטָרְיָיא. ושם: חמא כל הדין ארגנאטאדייא וצ"ל אַרְגַּנְטַארְיָא]. (א"ב פי' בל"ר כסף וכלי כסף ונעתקה מלה זו גם לכלי זהב. ירו' דפיא' פרק מאימתי יומא דין בארגנטרין דהבא). [אחי"ה הירוש' אשר הביא ר"ב הוא הוא המובא מרבינו בע"ה בעצמו בראש הערך].

* 2 **אַרְגָּנְטִין** ט"ס עיי"ע הבא אח"ז.

אַרְגָּסְטוֹס ([צ"ל אַרְגַּסְטֵּים] בל"י Ἀργέστης כינוי לרוח דרומית Südwind אצל הומירוס (Jl. 11, 306; 21, 334); לרוח מערבית אצל Hesych. (1, 515); לרוח מערבית צפונית אצל אריסטו) בויק"ר פ' צו זובח תודה (פ"ט) לפי שבעוה"ז בזמן שהרוח צפונית מנשבת אין רוח דרומית מנשבת ובזמן שהרוח דרומית מנשבת אין רוח צפונית מנשבת אבל לעתיד לבא אמר הקב"ה אני מביא רוח ארגסטוס לעולם שמשמשת בו שתי רוחות הה"ד (ישעי' מ"ג ו') אמר לצפון תני ולתימן אל תכלאי. ס"א אגרסטוס וכן מסתברא כלו' אַגְרֶסְתּוֹ סַלְבַּטִיקוֹ בלע"ז. [אחי"ה agresto, salvatico בלאט"י wild, unbezähmbar עיי"ע אגריאון וע' אמר ד'. וכס"א גרס במ"ר רפי"ג אני מביא רוח אגריסטים לעולם וכ' ובילק' ישעי' מ"ג רמז שמ"ז אגריסטוס וג"ב שלוזטיקו בלע"ז והוא נלקח מפי' הערוך וצ"ל שלווטיקו. אבל בשהש"ר פ' עורי צפון ובאסת"ר פ' והשתיה אי' הגי' ארגסטים; ובילק' אסתר ד"ה ויין סרמ"ז תתרמ"ח בט"ס רוח ארגנטין וצ"ל ארגסטים, וזה עיקר הגי' אבל גם אַגְרֶסְטֵים בל"י ἀγρέστης schnell, reissend תואר לרוח]. (א"ב פי' בל"י רוח מערבית צפונית).

* **אַרְגַּסְטֵירִין** (או מל"י ἀκρατέστερον ganz ächt, ungemischt ואות ט' נשמטת, או הורכב מל"י γαστρίον was zum Magen gehört

ומן מלת אר = אל ועיי' בפנים). קהל"ר פ' שמח: תן לי בשר שמן ויין ישן ומיני ארגסטירין אכל ושתה ונתבסם וכ'. יש לי ב' פירושים או באותיות הפוכות פי' בל"י ערך ההפלאה מאַגְרַטוֹן (עיי"ע כלום' שאינו מזוג כלל והוא יין חי. או י"ל גסטירין פי' בל"י כרס ואר כמו אל והיא ה' הידיעה בל"ע ונצמד לתחילת התיבה כמו ארטבלא, וכדומה. ומיני ארגסטירין כלו' מיני מאכלים לכרס. ותמורתו בילק' קהלת פ' שמח (ילק' נביאי' דף קפ"ט:) אייתי צמידא וחמר טוב וקופר (צ"ל וקופד) שמן, עיניך הרואות שתיבות ומיני ארגסטרין של קהל"ר מקבילות עם אייתי צמידא. והוא כמו סמידא (עיי"ע פי' בל"י σεμίδαλις פת נקייה סולת. ועוד יש לי השערה והיא היותר נכונה כי בל"י ἀραιά γαστήρ פי' כרס עם בני מעים ופירושו מיני מאכלים הממלאים כל הכרס.

* אַרְגָּרוֹן (בל"י ἀργύριον בל"ם ארגורא Geld, Silbergeld) ירו' פיא' פ"ח הל"ז דכ"א. המסבבין על הפתחי' אין נזקקין להן לכל דבר.. ובלחוד דלא יפחות ליה מן ארגון דיליה (עיי' ב"ב ח'. תוספתי פיא' פ"ד). פי' ארגרון בל"י מטבע כסף קטנה שנותנים לעני.

אָרָד (= עֲרַד בל"ע غرد והרבים غراد Erdschwamm) בר"ג דג' שאכלו (ברכו' מ"ז.) ובס"ג דערבי פסחיי (קי"ט:) ארדיא לי וגוזליא לאבא. [אחי"ה כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד ה"ב ובדפ"ע, וכ"ה בע' אבא לפי' ני' כ"י ו"ו, ל"ד ודפ"ר אבל שם בשדפ"ע ארדיליא וכ"ה בברכ'. ובפסחי' אי' אורדילאי לי ובדפ"ר בע' שלנו קרוב לזה ארדילאי ורי"ף לפסחי' (וכ"ה בתוס' יבמו' נ"ז: ד"ה אמר) ארדליא ובקצ' דפוסי' ע ר ד י א י ל י וירו' פסחי' פ"י הל"ו דל"ז ע"ד ערדילו צ"ל ערדילי או ערדי לי; בכ"י מ' ברכו' ארדיליא וגוזליא לאבא מי לא א כ ל י נ ן (לפנינו בדפ' אי' א כ ל י נ א); ומלשון אכלינן מוכח דצ"ל ארדיא ל י וגוזליא לאבא וכ"ה בכ"י פ' לפסחי' ארדא לי (עיי' ד"ס שם דקצ"ב.) וכ"ה בכ"י פ' לברכו' מייתו לי ארדייא (ד"ס שם קכ"ה.) ובטעות העתיקו הגה' מיי' בפ"ה מהלכ' ברכו' וכן בס' האגודה מי לא א כ י ל וזה עשו בעבור שגרסו ארדילי או ארדילייה בתיבה אחת, אבל בדפ' שונצינ' וויניצ' אי' אכלינן (ובברכ' בדפ' שלנו גם רש"י גרס כן) ומדפוס בסילי' והלאה כתוב אכילנ' בקו על הגו"ן ופשטו ליה בטעות אכילנא]. פי' ארדיא כמהין [וכ"ה בל"ע ובפרט לגי' רי"ף וירו' בעי"ן] נראין הדברים שהיה שמואל מתאוה להן וכן גוזליא לרב [כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד ובדפ"ע חסר]. בפ' אין מעמידין בגמ' דשלקות (ע"ז ל"ח.) איכא בינייהו דגים קטנים וארדי ודיסא וכ'. ובפ' אע"פ בגמ' ארבע יושבות בקתידרא (כתוב' ס"א.) איתו לקמיה תבשילא דארדא. [אחי"ה וכן רש"י פי' בברכו' ארדליא כמהין ופטריות ובע"ז שם לועז בולי"ץ והוא ל"צ bolet בלאט"י boleto בל"ר boletus = Löcherschwamm ובתעני' כ"ג. ד"ה כ מ ה י ן ו פ ט ר י ו ת כתוב בולי"ץ ובשבת ק"ח. ד"ה פיטרא ט"ס בוליון וצ"ל בולי"ץ. ומעתה י"ל שגם גוזליא שאכל רב אחר קינוח הסעודה מענין פירות הוא ונ"ל שהיא ל"ע גזל = جزل פי' פרי תמרים. ומעתה נבין לשון חז"ל כריתו' כ"ח. אמרו על בן נרבאי שהיה אוכל ד' ס א ה גוזלות בקינוח סעודה. וסנהד' צ"ד: וילק' משלי ג' רמז תתקל"ה פקח בן רמליהו שהיה אוכל מ' סאה גוזלות בקנוח סעודה. ושם י"ג רמז תתק"ן שהיה אוכל שלש מאות גוזלות בקנוח של סעודה. ואם אמרינן שגוזלות בני יונה ממש אז הענין הכריח לנו לפרש ג"כ ארדיא או א ר ד ל י א שאכל שמואל כמין עוף ואז אולי היא ל"י ורומי' ardeola ἀρδιόλη Fischreiher. פי' שחף בל"מ ואף אם מין עוף טמא הוא אפשר שמכנין בזמן שמואל מין עוף טהור בשם זה, אבל פי' ראשון נ"ל עיקר].

אָרֹד (עָרוֹד מל"מ וכ"ה בל"ם עֲרָדָא ובל"ע عرد Waldesel) בפ"ק דע"ז בגמ' דאין מוכרין להן דובין (ט"ז:) חיה גסה מאי מלאכה עבדא אמר אביי אמר לי מר יהודא דבי ר' יוחנא טחנא רחיא בארודי [לפני' אי' בערודי, אע"ג דערוד מלומד מדבר מושכין אותו לישיבה ולעבודה עיי' באכארט היערזאיקאן ח"ב צד רכ"א]. האי מאן דאחזיק מגודא דארדי ולבר לא הויא חזקה בפ' חזקת הבתים בגמ' חזקתן שלש שנים (ב"ב ל"ו. ושם אי' ערודי). פי' ארודי חיות כמו (איוב ל"ט, ח') ומסרות ערוד מי פתח. ובאות ואוכלות הזרעים [עיי' איוב ו', ה'; ירמיהו י"ד, ו'] שבקצות השדה ויש עושין קירות וגדרות לשדה ומניחין קרקע מעט חוץ לקיר ומשליכים שם זרע ומה שצומח באות החיות ואוכלות ואינן נכנסות לשדה ואם החזיק אדם באותו קרקע שהוא חוץ לגדר אינה חזקה דיכול למימר כיון דכל דזרע ערודי אכלי ליה לא איכפת לי עלה. [אחי"ה כן פי' הרשב"ם מלה במלה מבלי שהזכיר מקור פירושו. ולפי הענין פי' ג"כ רגמ"ה וז"ל בכ"י לב"ב: האי מאן דאחזק מגודא דערודו ולבר כגון שרגילין בני אדם שיש להם שדות סמוך ליער משמרין מקצת

משדה סמוך ליער וכונסין בשדה ועושין מחיצה בין השדה ליער בשביל שאם יצאו חיות ערודין מן היער כדי שירעו באותה הרחקה שיש מן המחיצה ליער ולא יבואו לשבור המחיצה ולאכול התבואה ואם החזיק אדם באותו שיור שהניח בשביל הערודים אפי' לאחר שעמדה ברשות ג' שנים מ"ט דאמרינן האי דלא מיחה זה בעל הקרקע בתוך ג' שנים דקסבר הואיל וכל מאי דזרע האי ערודי אכלי ליה ומשום הכי שתיק ולא איבד שדהו בשתיקתו עכ"ל].

* אַרְדְּ (בל"ע ارض פי' ארץ Erde) ירו' סוט' פ"ב הל"ב די"ח: מֵי (במדב' ה', י"ח) יכול מראה מים ת"ל ארד (כלומ' עפר במד' שם פס' י"ז) או ארד יכול מראה דיו ת"ל מי הא כיצד מראה מים ומראה ארד ובבלי סוט' ט"ז: אי' עפר ע"ג מים.

* אַרְדַּא (= אַרְטַא שם הפרטי פרסי בל"פ اردا עיי' בפנים) בגיטי' י"ד: ושמותיהן מבוהלין ארדא, וארטא, ופילי, בריש. רש"י ז"ל מעמיד המלות בלי פירוש, ורצה רק להציג הגי' הנכונה. ולע"ד המלות פרסיות הנה ומהן שמות פרטיים ומהן שמות כלליים. ארדא וארטא הוראתן נורא ואיום והורכבו הרבה פעמים עם מלות אחרות לשם אחת כידוע למבין (עיי' ע"מ פרסיות) כגון ארדבן, ארטבן, ארדשיר וכדומה, ודע כי הוראת ארד בל"פ כעס; ארטא פי' בל' צינד areza ובל"פ ارز = מהומת מלחמה; פילי = فيل, پيل חיה נוראה, בריש = پريش בהלה ועל כולן סובבין והולכין התיבות: ושמותיהן מבוהלין. והגאון שי"ר בכ"ח כרך ז' צד קצ"ט פי' בענין אחר ע"ש. ובירו' גיטי' ספ"א דמ"ג ע"ד וירו' קידוש' פ"ג הל"ד דס"ד. (עיי"ע דבר ב') אי' כל הספור של בבלי גיט' בלי הזכרת השמות האלה וזה באשר פרסיות הנה. — ושע"פ ארד בא כבר בבראשי' מ"ו, כ"א. במדב' כ"ו, מ'. ועוד י"ל כי ארדא וארטא הוא לשי' צינד areta, ereta פי' מושלם vollkommen.

* אוּרְדְּיָא (אם לא שם מקום עיי' פנים אז בל"ר hordeum שעורים Gerste), בכתוב' ס"ז. הני שקי דאורדיא ואשלי דקמחוניא אשה גובה פרנה מהן כן גרם רבינו בע' אשלא. ופי' בל"ר שעורים ויגיד עליו רעו קמחוניא. אבל בכ"י ו"ו וג"נ הגי' שם שקי דאדוריא ובס"כ לפנינו רודיא ואפשר שם מקום Ῥόδος, Rhodus וכן פי' הארודי (בראשי' י', י"ח) בירו' מגיל' פ"א הל"א דע"א: רודוס. או י"ל שאי של פעניקיים Aradus הוא ושמו בל"ע ارواد, رواد, رواند עיי' ע"ז שטראבו ספר ט"ז, ב', י"ג, ופליניאוס ספר ה' ל', ל"ג. ועיי"ע הבא אח"ז.

* אוּרְדֵּי (אודדי = עודדי alles zum Polstern Verwendbare, Wolle u. s. w.) בקידושי' י"ב. ההוא גברא דאקדש בזודא דאורדי וצ"ל דאודדי עיי"ע אודדא ושם בברכ' גי' כ"י ג"כ אורדא וצ"ל אודדא וכ"ה בכ"י שבת ובריי"ף כ"י עיי' ד"ס שבת צד מ"ו: אבל רבינו בע' זוד ג' גרס ג"כ דאורדי ותהיה זוודא דאורדי לפי דעתי כמו שקי דאורדיא של ערך הקודם לזה.

אַרְדַּב (בל"י ἀρτάβη. בל"ס ארטבא, ארדבא בל"ע اردب והוא מין מדה נגזר מלי' קופטית ΠΙΕΡΤΩΒ עיי' בעקה מיטראלאגיע רמ"ב והמאמר דאס יידישע מאאסזיסטעם להחכ' צוקערמאן צד מ"ז) בפ' השוכר את האומנין (בגמ' להביא חטים [צ"ל בגמ' השוכ' את החמור להביא עליו חטין] (ב"מ פ':) ת"ר קב [כ"ה בכ"י ודפ"ר ושם תנו רבנן קב, אבל בשדפ"ע מ"ס תרקב כתיבי' אחת ובהשמטת הקוים] לכתף ארדב לעריבה [ולפני' אדריב וכן בעירו' אדריבא וכ"ה בכ"י א"פ ובכ"י רי"ף אבל בכ"י רי"ף בשבת על נכון ארדבא עיי' ד"ס עירו' ר"א]. ובפ' בתרא דעירו' בגמ' דנגר הנגרר (ק"ב.) ההיא אסיתא דהוי בי מר שמואל דהוה מחזקת ארדבא [בדפ' שונצי' ובר"ש דפו' ווינ' אי' אדרבא ולפני' אדריבא ועיי"ע אסיתא]. פי' ארדב חצי לתך [ולרש"י לתך]. (א"ב פי' בל"י ארטב מין מדה פרסי' ובנוסח' דידן גרסי' אדריב). [אחי"ה צ"ל אדרב, ואדריבא. וע' זקנים העתיקו חמר (ישעי' ה', י') אַרְטַבָּא].

אַדְרַבְלָם (בל"י ὕδραυλος — λις Orgel, Wasserorgel וכל"ס ארדבנא Cymbel) וצ"ל אדרבנא בירו' בפ' החליל (פ"ה הל"ו דנ"ה ע"ג) רשב"ל אמר עוגב זה ארדבלס תני רשב"ג לא היה אדרבלים [לפני' אי' אדרבלים] בירושלים מפני שהוא סורח את הנעימה והביא רבינו המלה בע' הרדולום ע"ש).

* אָרְדַּךְ (לפע"ד בל"פ רחיים آرده Mühle) אם תכתש את האויל במכתש בתוך הריפות בעלי (משלי כ"ז, כ"ב) תרג' אין מחית ליה לשטיא במכתשי בגו סיעתא ובאורדך. רבים וכן שלמים נלאו למצא פשר דבר. ראשון היה בעל מתורגמן שהודה ולא בוש „לא ידעתי מה הוא" והרב החו' לעויזאהן בספרו היקר זאאלאגיע צד

קמ"ג. ור"ש באבער במגד ירחים כרך א' צד מ"ח. מהרי"ל בע"מ של תרגומים ע' ארדך הרבו לטרוח לפרשו ולא עלה בידם להאיר כל המאמר. והנה החכ' לעוויז' השכיל לתקן בגו סיעתאן באור דך. ומודה אני על האמת אי לאו דדלא לי חספא לא הוית משכחת מרגניתא תותיה. שגם אני נכון לבי בטוח לגרוס סיעתאן או יותר טוב אסיעתן שוי"ו הראשון ממלת ובאורדך שייך למלת סיעתא כזה סיעתאו וצ"ל סיעתאן באריכת הוי"ו לנו"ן. ודע שמלת אסיעתן בל"פ בעצמה ותומה أسيازن אבני הרחים העליונים אשר עליהם הושלכו הגרעינים ונכתשים שם ונקרא בלא"ש Mühlläufer. ומלת ארדך או אורדך ממש בל"פ רחים ושיעור המאמר אם תכתש את האויל במכתש בתוך אבני הרחים העליונים של רחים. ומלת הריפות ל"ע رفت דכה במדוכה (עיי' סוט' מ"ב. ורש"י שם). ובעבור שנכתשין החטין באבני הרחים העליונים עד אשר יהיו דקין מן הדקין ע"כ תרגם ככה. וגם אם נגרס כר"ש באבער תחת סיעתא אסיתא (Mörser עיי"ע) יש למאמר פתרון: אם תכתש את האויל במכתש בתוך אסיתא ובאורדך פי' או ברחים. ור"ש באבער גרס תחת זה ובמדוך ואין זה לפע"ד מהנחוץ. ופירושי נראה לי יותר טוב ומקום הניחו לי להתגדר בו].

אַרְדְּכַל (נודר וחרש אבן בל"ס ארדיכלא, אַרְדִּיכַר ולפע"ד מל"פ ارزكر .Baumeister eig Steinmetz) בס"ג דעושין פסין (עירו' כ"ו.) האי מחיצא דארדכלי לא שמה מחיצה ובס"ג דב"מ (קי"ח: וירו' ב"מ ספ"י די"ב ע"ג) בנאי שמסר לארדכל ארדכל חייב. ובב"ר פכ"ח (פכ"ז וכן פ"ח) ויתעצב אל לבו למלך שבנה פלטין ע"י ארדכל ראה אותה ולא ערבה לו על מי להתרעם על ארדכל. בני שלמה ובני חירום (מ"א כ"א, ה', ל"ב) תרגומו ארדיכלי שלמה וארדיכלי חירם. לחרשי העץ ולבנים (מ"ב י"ב. י"ב) [תרג' לנגרי אעיא ולארדיכליא]. [אחי"ה וכן הרבה בתרג' עיי' מהרי"ל בע"מ של תרגומים. וכן העתיקה הפשיטה הסורית במלה זאת לגדרים (מ"ב כ"ב, ו'; ובמ"ב י"ב, י"ב בס"ם ארדכלא כמו בתלמוד ובמדרש) חרשי אבן (ד"ה א' כ"ב, ט"ו), חרשי קיר (ד"ה א' י"ד, א'), ובחרשת אבן (שמות ל"ה, ל"ג). ובאפרים הסורי הגי' תחת אורדיכל: ארדיכר והוא ממש ל"פ ארזהכר פי' חורש אבן, והוא הוא ארדיכל וכ"ה בכ"י מ' וא"פ וברש"י כ"י ובמ"מ פט"ז מהלכ' שבת הלט"ו עיי' ד"ס עירו' שם. ולפנינו אי' אדרכלין. ובב"ר פכ"ז אדרכל. וכ"ה בטעות בילק' ירמיה סרמ"ז רצ"ו משל לאדריכל שבנה את המדינה וכו'. ובתמורתו במדב"ר רפ"ט משל לארכיקיטון וצ"ל לארכיטיקטון עיי"ע ארך].

* אַרְדַּלְג (בל"פ آردهاله , اردوله Mehlgericht) בה"ג הלכ' ברכו' פ"ו ד"ז. וכל מיא דקימחא וארדלג. פי' בל"פ מין מזונות מקמח ודבש.

☞ אֻרְדְּעָנָא (עוּרְדְּעָן בל"ס אורדעא. בלש' שומרונ' ארדען, פי' צפרדע ועוד מין חולת הלשון Frosch, Zungen-krankheit ,βάτραχος ,rana) ירו' דשבת פ' שמונ' שרצים (פי"ד הל"ד די"ד ע"ג; ובירו' ע"ז פ"ב, הל"ב ד"מ ע"ד אי' בתחילת ע' בראש המלה) הדא אורדענא סכנה. תרג' צפרדע (שמות ז', כ"ז וגו'; תה' א', ב'; תהלי' ע"ח, מ"ה) ארדענא. [אחי"ה לפני' אי' עורדענא אבל גי' ה"ב אי' בקהל"ר פ' ויתרון ארץ: חמא חדא אורדעה טעונה חד עקרב. ובויק"ר פכ"ב חדא אורדען טענא ובב"ר פי' אי' עורדען ובמד"ר פי"ח אי' צפרדע ועיי' עוד ע' אקרוקתא]. ויש מין חולה הנקר' צפרדע מהיוני' ורומיי' והוא מורסא חם הגדל תחת הלשון בין הוורדים].

* אַרְדְּפוֹי (המלה נשתבשה או מן אדרפוי = אדלפוי בל"ס דולבא. או מל"פ ארדכו = اردج (Ahorn, Platane) תרג"י א' בראשי' ל', ל"ז ערמון, ואונקלס ופשיט' תרגמו דרלוב = בל"ס דדולבא והוא מין עץ עיי"ע דלב שנקרא בל"ע دلب ובלא"ש כמו שכתבתי. ויתכן שתחת ארדפוי צ"ל אדרפוי ומאחר של' ור' ואות ב' ופ' מתחלפות היטב נוכל להשוותו עם אדלבוי והיא מל"ע. או י"ל שאות כ נשתבש' לאות פ וצ"ל אַרְדְּכוֹי והיא ל"פ ערמון. ולא כן דעת מהרי"ל בעמת"ל.

☞ אַרְדַּפְנֵי (Lorbeerbaum) תר"י (שמו' ט"ו, כ"ח) ויורהו ה' עץ: אילן מריר דארדפני עיי"ע הרדפני).

* אַרְדַּקְסַם ([צ"ל אורדסקס = עורדסקם] = דרמסקס = דרמשק בל"ס דומסקוס Damaskus) בירו' עירו' רפ"ג ד"כ ע"ג מעשה ששבת ר"מ בארדקסם. ואין ספק אצלי שצ"ל בארדסקס והוא עורדסקם וכן אי' בבבלי עירו' כ"ט. פעם אחת שבת ר"מ בעורדיסק' ובכ"י מ' וא"פ הגי' בעורדסקים ובדפ' שונצ' אי' בעדרסקוס וכבר הוכחנו לעיל ע' אסיא ב' שמלת עדדיסקום וכ"ה ב"ב נ"ו. או עורדסקי' וכ"ה בנזי' נ"ו: תוספת' נזי' פ"ה תוספת' אהלו' פ"ד ט"ס תחת דרמסקם שהורה שם ר"מ. ובעירו' י"ט דומסקנין פתחו צ"ל דורמסקנין

וכ"ה בכ"י מ' וא"פ ובע"י ובכפתור ופרח פ"ז דכ"א וכ"ה בד' שונצ' ועיי' ד"ס שם. ועיי"ע דרמסקן.

* אַרְדְשִׁיר (בל"ס וכן בל"פ اردشير Ardeschir היא העיר המהוללה על הטיגרים בקרובה של קטיזיפון) גיטי' ו'. ר' חסדא מצריך מאקטיסםון לבי ארדשיר ומבי ארדשיר לאקטיספון לא מצריך וכ'. עירובי' נ"ז: בני אקיסטפון [צ"ל אקטיספון ובכ"י מ' אי' קטיספון ועיי"ע וע' אקטיספון] דמשחינן להו תחומא מהאי גיסא דארדשיר ובני דארדשיר משחינן להו תחומא מהאי גיסא דאקיסטפון [צ"ל דאקטיספון] וכ' עיי' ע"מ צד קצ"ח. ובכ"י מ' אי' בט"ס אדרשיר וביבמו' ל"ז: אי' רב כי איקלע לדרשיר וביומ' י"ח: אי' לדרשיש וכולם צ"ל ארדשיר ונקרא כן ראשון למלכי הפרסיים החדשים מבית שאשאן שחידש ממלכת הפרסיים אחרי שהציקו למלך של פרתיים במלחמה (עיי"ע ארטבן). ונקראת שם העיר על שמו ארדשיר אולם Seleucia שם העיר בראשונה על שם מיסדה שר הצבא היוני סיליקוס ניקאטור. וכן נוסף לעיר הורמיז [هرمز] כינוי ארדשיר ונקראת הורמיז ארדשיר כ"ב נ"ב. ועל עיר סליקיא שהיא ארדשיר עיי' מאנגערט כרך ה' ח"ב צד רצ"א. והאמזא (Isp. Ann. 33. 34).

☞ אֲרוּ (בל"פ آرا fürwahr! או אולי מל"ע ارا siehe והוא ציווי מפעל رای) בדניאל (וארו ארבע חיון) [צ"ל ארו חיוא רביעיא] (דניא' ז', ז' ועיי' עוד ו', ז'; ז', ב'; ח' י"ג) פי' הנה. [אחי"ה והיותר נכון שהוא כמו הרי בדחז"ל והוא מל"פ או מל"ע כשרשמנו ובהוספת מ' ארום בתרגו' ונמצא ג"כ תחת הרי בתרג' ארי עיי' ציונים בעמ"ת למהרי"ל].

*אַרְוַד (שם הפרטי לעיר Ἄραδος, בל"ר Aradus בל"ס ארוַדוּס בלש' ערבי' ارواد) ב"ר פל"ז פי' הארודי (בראשי' י', י"ח) ארווד והוא אי של פעניקיים שמדובר בו בבן מתתיהו על הקדמוניות א', ו', ב'; ושטראבו עיי"ע אורדיא; שם ציינתי ירו' מגילי' שפי' ארודי: רודוס ואם לא Rhodos היא אז תהיה ג"כ Aradus שנקרא בל"ס ארודוס ועיי"ע אנטרדס היא העיר שחברה לה יחדיו עם אנטרדוס ומונחת באלכסון מול פניה ומקבילות אשה אל אחותה עיי' החכ' רעלאנד ח"א צד רמ"ז, שי"ח.

* אַרְוִיסָא (בל"פ ارويس gedrehter Strick) יבמות מ"ו. רמו ליה ארויסא בצואריה פי' בל"פ חֶבל נארג מחוטים עבים, ורש"י פי' קבישטר"י בל"צ capistre = Halfterbinde נבא ולא ידע מה נבא ורבינו גרס בע' ארוסה לפי גי' כ"י ארווסה ופי' שלשלת ע"ש. ועיי' מהרי"ף עט"ש צד כ"א.

* אֲרוּמָה (Ruma = Ῥουμά Stadt in Gallien) עירו' נ"א: מעשה באנשי בית ממל ובאנשי בית גוריון בארום'. ובתוספתא עירו' ספ"ג אי' ברומא וכ"ה בדפו' שונצ' וברש"י שם ברומה וכ"ה בכ"י עירובי' ברומ' ובירו' עירו' פ"ד דכ"ב. אי' מרומה. ודע שיש ארומה קרוב לשכם (שופטי' ט', מ"א) ובמקר' יש רומה (מ"ב כ"ג ל"ו) ולכאורה נראה שהיא היא שהרי בן מתתיהו על הקדמו' ספ"י פ"ה הל"ב כתב תחת רומה Ἀβοῦμα' וט"ס היא תחת Ἀρουμα' וכן כתב במ"א (על המלחמ' ג', ז'. כ"א) Ῥουμά' שהיא עיר בגליל ועד היום יש עיר רומה Ruma בבקעת זבולון עיי' ראבינזאהן נייע פארשונגען צד קמ"ב.

אֶרֶז (מל"מ וכ"ה בל"ע ופי' ارز, ובל"ס ארזא ונגזר משרש ارز fest, zäh sein כי הארז יעמוד ימים רבים עיי' פליניאום מ"ו, ע"ג. ע"ט). בס"ג דשבת (קנ"ז. עיי"ע אשוחי) אבל לא בעצים שבמוקצה התם בארזי ואשוחא דמוקצה מחמת חסרון כיס נינהו דאפי' ר"ש מודה. ובר"ג דהמביא כדי יין (ביצ' ל'.) כולה ר"ש היא וסיפה בארזי ושוחי עסקינן דמוקצה מחמת חסרון כים אפי' ר"ש מודה. [אחי"ה הך ציון באותיות נפרדות הביא רק כ"י ו"ו א', ב' וכ"י ל"ד וכדפ' חסר. בביצ' אי' בשינויים אבל כ"י מ' גרם כרבינו עיי' ד"ס מ':]. פי' ארזי ואשוחי עצי ארזים וברושים העשויין לקורות דאין דעתו של אדם להסיקן וגמר והקצה אותן. [אחי"ה וכן פי' רש"י לביצ'. ונמצא' עוד המלה בתמיד פ"ג מ"ה רביעית של ארז וצ"ל רביעין עיי"ע רבע ד': ועיי' תוי"ט מדות פ"ג מ"ח ושם וכלונסות של ארז כ"ה במשני' וכ"ה בע' כלנס ב' ע"ש. ר"ה כ"ג. ארז ארזא. ע"ז י"ד. פירי דארזא עיי"ע אלכסון. ירו' סנהד' פ"י דכ"ח ע"ג ערק לארזא ובלעיה ארזא' . . אזלון ונסרון ארזא ונסרו לארזא ואיתחמי דמא נגד עיי' בבלי יבמו' מ"ט: ומאמרנו על אדם הראשון (במ"ע דמ"ג. כרך כ"ה צד ע"ח ופ"ו). ר"ה כ"ג. עשרה מיני ארזים הן. ובהשאילה על אדם גדול וחשוב מ"ק כ"ה: אם בארזים נפלה שלהבת מה יעשו איזובי הקיר. שבת קי"ח: נטעתי חמשה ארזים בישראל. ירו' ע"ז פ"ג דמ"ב ע"ג איתעקרון ארזַיָא דארעא דישראל. וזה כמו כארז

בלבנון ישגא (תהלי׳ צ״ב, י״ג) שבת קנ״ה. זירין דארזי . . . כיפין דארזי וּבכ״י מ׳ וא״פ הגי׳ זירין סוכי דארזי . . כיפין סוכי דארזא פי׳ ענפי ארז شاخ בל״פ ענף עץ והוא כמו שוכא דארזא עיי״ע שך ג׳. ורבינו בע׳ זר א׳ פי׳ בענין אחר ע״ש. — בן ארזא תל ארזא עיי׳ ערכם].

* אוֹרֶז, אוּרְזָא, אֲרוּזָא (בלשון ערבי׳ ارز בל״ם ארוזא בל״י Reis ὄρυζα) ברכו׳ ל״ז. אורז ודוחן וכ״ה פסחי׳ ל״ה. ושם אורז מין דגן הוא. ב״מ מ׳. במשנה לחטים ולאורז. ושם בגמ׳ אורז קלוף . . אורז שאינו קלוף. שביעי׳ פ״ב מ״ז. ר״ה י״ג: האורז והדוחן בכולם פי׳ רש״י מי״ל והיא ל״צ mil ובל״ר Hirse, milium ועיי״ע דוחן. ותוספו׳ ברכו׳ שם פירשו ריז״ו והוא לאי״ט riso וזה העיקר וכ״ה בל״ע סו׳ יוני׳ ורומי׳ oryza Reis וכ״ה ארוזא פסחי׳ נ׳: מפרשי חלה מארוזא. שם קי״ד: סילקא וארוזא עיי״ע סלק ב׳. ירו׳ שבת פ״ג ד״ו: פינכא דאורזא. ירו׳ דמאי פ״ב עיי״ע אנטוכי ועיי״ע ארזן. גד (שבת ט״ז, ל״א) העתיקו ע׳ זקני׳ ὄρυζα וכן תרג׳ שמרוני כארז קליף עיי׳ ספרנו על העתקה פרסי׳ צד שמ״ד.

☞ אַרְזוּבִין (= מַרְזוֹב בל״ע مرزبة = ارزبة Hammer, eig. eiserne Keule) תרג׳ ומקבות והגרזן (מ״א ו׳, ז׳) וארזובין וחלילין ובלי תלמוד (ארזעתא) [צ״ל ארזפתא] ויש מרזב. ומרזף ע״ש).

* אָרְזְבוּנִית (= הָרְזְבְנִית בל״י ἐρυσίβη Heu-schreckenart) ספרא פרק ג׳ פ״ה למינהו . . ואת הערצוביא ואת הארזבונית ובחולי׳ ס״ה. אי׳ והערצוביא והרזבנית וכן גרס רבינו בע׳ רזבנית. וכ״ה בע׳ יוחנא לגי׳ כ״י ו״ו ובדפ׳ בט״ס הזרבונית וכ״ה בע׳ ערצביא בדפוסי׳. ע׳ זקני׳ העתיקו ח ס י ל (יואל א׳, ד׳) ו א ר ב ה (שם ב׳, כ״ה) וצלצל (דברי׳ כ״ח, מ״ב) ע״י מלה יונית הרשומה.

אַרְזְלָא (= ערסלא בל״ם ערזלא בל״ע عرزال Hängebett, Schwebelager) בס״ג דעושין פסין (עירו׳ כ״ח:) הכא במאי עסקינן דעבידא כי ארזלא. [אחי״ה וכ״ה בכ״י א״פ וכ״ה בפרש״י כ״י וברש״י בדפ׳ הישני׳ חוץ מדפ׳ ווינצי׳ רפ״ח ובנבנ׳ ששם ארזילא עיי׳ ד״ס. וכן הביאו התוספ׳ ד״ה הכא וברש״י לפנינו אי׳ כבגמ׳ כי אורזילא]. פי׳ ערסלא כדמתרגמינן (ישעי׳ א׳, ח׳) כמלונה במקשה: כערסל מבתותא [במקשיא] [כ״ה לפי גי׳ כ״י ו״ו ה״ב והפ״ר ובכ״י ל״ד בט״ס מבתוניא וצ״ל מבתותא וכ״ה בע׳ בע ג׳ ובדפ״ע בט״ס מכתותא וגם יש להשלי׳ במקשיא וכ״ה בע׳ בע ג׳. ועיי׳ תר״י א׳ בראשי׳ מ״ב, כ״ז; מ״ג, כ׳; שמו׳ ד׳, כ״ד]. והוא חבלים מתוחים מאילן לאילן כמין מטה לשכב עליה השומר בלילה ולישב תחת צילה ביום ותחתיה פתוח כולו. [אחי״ה וכן כתבו התוספ׳ שם בלי הזכרת רבינו. ועיי׳ פירש״י לישע׳ א׳, ח׳ והחכ׳ ניעבוהר בעשרייבונג פאן אראביען קנ״ח וקאמוז אצל געזיניאוס פי׳ ישעי׳ ח״א צד תשע״ב]. (א״ב תרג׳ והתנודדה כמלוני (ישעי׳ כ״ד כ׳) ותהי אזלא ואתיא כארזלא). [אחי״ה ולפני׳ אי׳ כערסלא ועיי״ע הבא אח״ז].

אֲרַזָלָא (= אוּרְזִילָא והוא ממש ל״ס ובל״ע غزال הנקרא במבטא של ערביים באפריק׳ צפונית R g a z a l = das Gazallenjunge) בר״ג דהמוכר את הספינה (ב״ב ע״ג:) אמר רבה בר בר חנה [וכ״ה בע״י ובזבחי׳ אבל בב״ב אי׳ בטעו׳ א׳ רבה] לדידי חזי לי אורזילא דרימא בר יומא [וכ״ה בזבחי׳ ושם אי׳ ב ת יומא ובב״ב ובכ״י רגמ״ה לב״ב חסר׳ מלת דרימא ועיי׳ תוספ׳ בב״ב ובזבחי׳ על שינוי נוסחאות והעיקר גי׳ של רבינו] והוי כהר תבור והר תבור כמה הוי ד׳ פרסה. ובזבחי׳ בר״ג דפרת חטאת (קי״ג:) בשלמא למ״ד לא ירד מבול לא״י רימא התם קאי אלא למ״ד ירד היכא קם [א״ר ינאי] גוריאית קטנה הכנים לתיבה והאמר רבה בר בר חנה לדידי חזי לי אורזילא וכ׳. לעופר האילים (שה״ש ב׳, ט׳) תרג׳ כאורזילא דאיילא. [אחי״ה במד״ר פי״א אי׳ אורזילא דאיילתא ובשהש״ר פ׳ דומה דודי וכן בפסיקת״ר פט״ו אי׳ אורזיליהון דאיילתא]. כשני עפרים תאומי צביה (שה״ש ד׳, ה׳) כתרי אורזילין תאומי טביא. פי׳ אורזילא דרימא בר יומא אפרוח ראם בן יומו. ותרג׳ ודישן (דברי׳ י״ד, ה׳) ורימא. (א״ב בריש מסכ׳ דהמוכ׳ את הספינ׳ (ע״ד:) ארזילי דימא בע״ה גרס אדילי ע״ש). [אחי״ה רבים חקרו ודרשו בענין ראם של מקרא ודעת החכ׳ באכארט (עיי׳ ספרינו על העתקה פרסי׳ צד שמ״ו וכ׳) עולה על כולנה שהיא חיה מין גאצעללע וכן הוראת המלה בל״ע ريم , رئم ועל זה רמז ג״כ טעם המלה אורזילא בל״ע וסורי׳ ור׳ נוספת. ויש לומר שגם אדילי של גי׳ רבינו היא מל״ע וסו׳. וא׳ וע׳ ור׳ וז׳ מתחלפות ואדילי שוה עם עדילי = غزال בל״ס עוּזַילָא. אבל חדש מקרוב בא חכם איטלקי ברם זכור אותו האיש לטוב וברזילי שמו ודעתו שראם של מקרא הוא חיה שנקרא בלא״ש Renn-thier וקרניו הדר לו והם מתפצלים כענפים וזה מה שאמר המקרא כ ת ו ע פ ו ת ראם לו ונ״ל

שהוא כעופא בל"ס ענף ועפאים בתהלי' ק"ד, י"ב ולא כמו שפירשו הממפרשים (ועיי' ג"כ החכ' גרעטץ במ"ע שלו כרך כ' צד קצ"ז), והשתא דאתינו להכא י"ל שמלת אורזילא שהוא תרג' של ראם היא מל"ע عرزال שטעמה ענפי עץ פי' חיה שקרניה מתפצלים כענפי עץ והיא ראם ואורזילא דרימא פי' בן ראם ובלא"ש das Junge des Renn-thieres ראה זה חדש. ולפי זה י"ל ג"כ שמלת ארזלא של ערך הקודם לזה היא ל"ע عرزال = ערסלא פי'* מטה על גב ענפי העץ וזה עולה עם סיפור החכ' ניעבוהר וקאמוז שהבאתי שבני ארץ קדם שוכבים במטות ע"ג ענפי עץ לשמור השדות וכרמים].

1 אַרְזַן (לדעת רבינו כמו אוֹרֶז, ולפע"ד הוא ל"פ ارزن Hirse) בפ' סדר תעניות האלו (כ"ד:) למחר אתו ארבי דארזנאי פי' ספינות מלא אורז. [אחי"ה כ"ה באה"ת ושם אי' דארונאי וצ"ל דארזנאי אבל בגמ' אי' אתיין ארבי דחיטי דפרזינא. ובכ"י מ' ובכ"י ב' אי' אתיין חיטין דפרזינאי עיי' ד"ס ע"ג; ופירש"י דפרזינא: מקום, וכן נראה מע"י שאי' שם השתא אתו חיטי מפרזניא למחר אייתו חיטי מפרזניא. ודע שיש שם מקום במסופוטמיא ששמו לדעת פתלימיאוס Bersima וגם נהר אחד בפערזים ששמה Brizana, Βρίζανα, Βρισόανα עיי' אממיאנוס ספ"כ. פכ"ג. ואם גי' רבינו נכונה אז המלה מל"פ הנ"ל וטעמה ד חַ ן וכן פתרון המלה בירו' מע"ש פ"ב הל"א דנ"ג: אילין אוֹרְזַנַיָּה וגמזוזינייה. פי' אלה חיטים של דוחן ופרי שקמים (ובל"ע جميز עיי"ע גמז ב'). ובירו' יומ' פ"ח דמ"ה. בט"ס אורזנייא וגומנני, ובירו' שבועו' פ"ג דל"ד: גמרייא ואורזרייה ובשניהם צ"ל כאי' במע"ש ועיי"ע אח"ז ועוד ע' גמרייה ומ"ש].

2 אַרְזַן (לדעת רבינו פי' גדול, ולפע"ד מל"פ ارزون von guter Qualität) ברפואות דמי שאחזו (ע'. עיי"ע חזז) לחזזיתא ליתי שב חיטי ארזניי אתא וניקלינהו אמרא חרתי אדנפק מישחא מינייהו ונשוף. פי' שבע חטים גדולים. [אחי"ה וכן פירש"י חיטין גסים ואפשר שהמלה ל"ע ارز פי' גדול וחזק ויותר נכון שהוא ל"פ פי' גדול הערך וטוב האיכות. ועוד נ"ל לומר שהמלה מע' של קודם ארזן פי' דוחן].

1 אַרְזַף (= אַרְזַפְתָּא וכ"ה בל"ס ובל"ע ارزبة Hammer עיי"ע ארזבין. ס"א מרזפתא. מרזבתא וכ"ה בל"ע مرزبة) בהגדה פ' הניזקין (גיטי' נ"ו:) יומא חד חליף אבבא דנפחא שמע קול ארזפתא ושתיק. ועוד זה בויק"ר פ' אחרי מות בפ' ויתרון ארץ [ויק"ר פכ"ב לי' וכן לי' המלה בקהל"ר פ' ויתרון ארץ וכן לי' בילק' קהלת רמז תתקע"ב אבל אי' בתנחו' חקת סי' א' דרע"ח: ושם אי' מרזפתא]. ותשם את המקבת בידה (שופטי' ד', כ"א) [תרג'] ושויאת ית ארזפתא. (פי' ארזפתא דנפחי) [צ"ל בס"פ אין עומדין (ברכו' ל"ד.) ובס"פ הקורא עומד (מגילי' כ"ח.) מחינן ליה בארזפתא דנפחא. פי' ארזפתא דנפחא] קורנס של נפחים. [אחי"ה נראה מזה שבדפ"ע נשמט מן ארזפתא עד בארזפתא ויפה כתוב בע' מרזב ב' ע"ש. ובנו"ג בש"ס במרזפתא וכ"ה ס"א בע' מרזב ב', ועוד שם נרשם לעיי' בערך ארזפתא והוא ערך דכאן ובאמת בכ"י מ' וא"פ אי' כגי' רבינו ארזפתא]. ס"א מרזפתא, ס"א מרזבתא. [בדפ' אמשי' ופרג ט"ס מרזנתא]. ס"א רזובא [כ"ה בכ"י ו"ו א' ובי' וכ"י ל"ד, ובדפ"ר אי' רזובתא ובדפ' פיז' בט"ס רובתא וצ"ל רזובתא ועיק' הגי' ארזובא והיא ארזובין שהוסיף ר"ב בע' ארזובין ובשדפ"ע חסר הך ס"א וכן חסר בע' מרזב] והגם בע' מי"ם [ר"ל בע' מרזב ב'].

2 אַרְזַף (= ארזפתא = הרזפה (עיי"ע) לדעת רבינו פילטר"ו בלאי"ט pilatro Johanniskraut. ובל"פ هرزفدك צמח מר מאוד. ס"א אפרזתא לדעתי בלש' ערבי' اوفاريقون = hypericum) ארזפתא דהני [בב"ק אי' דהיינו!] פירי בר"ג דשור שנגח את הפרה (ב"ק מ"ז:) (ס"א הרדפי). [אחי"ה כן הוא לגי' דפ"ר וצ"ל כמו בכ"י ה"ב ס"א ארדפיא. או יותר נכון הרזיפא וכן מוכח מע' הרזפא וכבר הצגתי הנוסחאות השונות ועיקר הגי' לעיל בע' אפרזתא ע"ש]. בארזפתא בגמ' דמי רגלים בלא יחפור (כ"ב ב'.) [ובדפ"ע בטעות בא בארזפתא]. ס"א אפרזתא והוא סם המות של בהמה. [אחי"ה חסר בדפ"ר וד' פיז', ובשד"פ אי' וכ"ה על נכון וכ"ה בש"ס שלנו. ודע שבע' הרזפא פי' רבינו ארזפתא בלע"ז פילטר"ו והיא pilatro שכתבנו בתחילת הע', ולזה עולה יפה ג"כ ס"א אפרזתא שהוא ל"ר וערבי שכתבנו בהוראת טעם פילטר"ו או בילאטר"ו לגי' דפ"ר. ואם ארזפתא עיק' הגי' אז מוצא וטעם המלה בל"פ שרשמתי והוא צמח מר. ופי' אחר כתבתי בע' אפרזתא ע"ש והמבין יבחן. ודע שרש"י בב"ב שם פי' אפרזתא והוא סם המות לבהמה וכן פי' בב"ק שם. והן הן כדברי רבינו כאן אבל במה שסיים רש"י בב"ב וז"ל ומאן דגרס בארפזתא טועה שהוא קורנס של נפחים עכ"ל. אין ספק אצלי שט"ס נפל בה וצ"ל מאן דגרס

באר זפתא. וכן פי׳ רש״י לברכו׳ ל״ד. וגיטי׳ נ״ו: ארזפתא (מרזפתא) במלת קורנס ולמניל׳ כ״ה. בלע״ז מרטיל = martel והוא בל״צ ג״כ קורנס. ומעתה בא רש״י לחלוק על מאן דגרס בב״ב בארזפתא ונ״ל שכיון על גי׳ דפוסי הערוך שבכולם נכלל מאמר שלב״ק וב״ב עם ציונים של ע׳ הקודם לזה לערך אחד, וזה ראיה לכאורה שספר הערוך כבר היה מונח לפני רש״י. אבל בכ״י ו״ו וה״ב ארזף שֵׁני ערך בפני עצמו הוא ולאחר נוסח׳ ישרה זאת נגררנו. ובזה הכל מיושב היטב וגם לא קשה מידי על רש״י ותמיהת הגרי״ב סלקה ולית כאן צ״ע. „ומצוה ליישב" כאשר צווינו מהגרי״ב זכינו לקיים].

* אורזריה מ״ם עיי״ע ארזן א׳.

אָרַח (= אריח, אַרְחָא בל״י Latte χάραξ בהשמטת אות הגרון מראש התיבה) כפיסין ארחי בר״ג דב״ב (ג׳.) ובפ״ק דעירובין (י״ג:) הקורה שאמרו רחבה לקבל אריח ואריח חצי לבנה של ג׳ טפחין [וכ״ה במשניו׳ נאפ׳ ופיז׳ וברי״ף דפ׳ קושט׳ אבל בשאר דפ׳ וכן בירו׳ אי׳ כדי לקבל וכ׳]. ובפ׳ המביא כדי יין בגמ׳ דאין גורפין (ביצ׳ ל״ב: ועיי׳ ירו׳ ביצ׳ פ״ד הל״ה דס״ב ע״ג) דביתהו דר׳ חייא נפל לה ארחא בתנורא ביומא טבא א״ל ר׳ חייא חזי דאנא רפתא מעלייתא קא בעינא כלו׳ התיר לה להחזיר האריח למקומה. (ס״א) [צ״ל פ״א] נפל לה ארחא בתנורא כלו׳ נפל אריח שממקום אחר בתנור והתיר לה לגורפה ולהוציאו משם. [אחי״ה וכעין זה פירש״י לפי גי׳ כ״י כלו׳ גרוף התנור והוציא האריח שלא ינע בפת הנדבק בדפנות התנור וכ״ה ברש״י המיוחס לו על הרי״ף ובאו״ז שם עיי׳ ד״ס מ״ג: אבל קשה לי שלפי פי׳ הירו׳ ביצ׳ שם אסור לעשות כן שאי׳ שם ברתא דר׳ חייא רבה אחת מיפה גו תנור אשכח׳ כיפה בגויה אחת שאלה לאביה א״ל איזלין גרפין אמרה לינא יכלה א״ל איזלין כבשין ידעה הוות אלא דהוות בעי מישמע מן אבוה עכ״ל. הרי שאסור לגרוף התנור וצע״ג. וכן נמצאה המלה שבת קכ״ט סע״א שב לביניא וארחא . . בדק וחסר חד ארחא (בכ״י מ׳ שב ליבני וארחא וכ׳ ד״ס קמ״ט.) ירו׳ עירו׳ פ״א די״ח ע״ד הקורה ואריחיה. ושם די״ט. דומום של אֲרִחִין וכן גרס רבינו בראש הע׳ בב״ב כפיסין אֲרָחֵי ולפנינו אי׳ כפיסא אריח. ואפשר בירו׳ ביצ׳ הנ״ל תחת כיפה צ״ל נ״כ כפיסא. ועיי״ע כפס א׳. ובהשאילה נקרא׳ שורה קצרה אריחא ושורה ארוכה לבינה כמו שכתובה שירת הים ושירת דבורה ונקרא כתב אריחא ע״ג לבינה אם נכתבת חצי שורה מכאן וחצי שורה מכאן מפאת אחרת ותחתיה שורה שלמה ותחתיה חצי שורה וכן כולם. ונקרא כתב אריח ע״ג אריח כלו׳ כל השורות שלפניהן ושלאחריהן שורה שלמה ע״ג שלמה וזה מה שאמרינן בירו׳ מגיל׳ פ״ג דע״ד: שירת הים (שמות פט״ו) ושירת דבורה (שופטים פ״ה) נכתבים אריח ע״ג לבינה ולבינה ע״ג אריח; עשרת בני המן (אסתר ט׳, ז׳) ומלכי כנען (יהושע ט׳, ז׳) נכתבין אריח ע״ג אריח ולבינה ע״ג לבינה. ועיי׳ מסכ׳ סופרי׳ פי״ב הל״י ונקרא אריח ע״ג אריח שהכתיבה נשענת זו ע״ג זו כעין מוט ע״ג מוט והיא מל״י χ-άραξ פי׳ מוט; או מל״ע ערח = عرق פי׳ בד כבד שוכב זה על זה בשתי וערב]. (א״ב תרג׳ בדי עצי שטים (שמות י״ג, י״ד) אריחי דאעי שיטין). [וכן תר׳ שם כ״ה, כ״ז, כ״ח; כ״ז, ו׳ וכן תרג׳ מוט במדבר ד׳, י׳; י״ג, כ״ג].

* אֲרִית, אֲרִיה, אריא (Tarichäa) תוספת׳ כלאי׳ פ״א בתחום אריח היו מרכיבין תפוח ע״ג אוזרד, וכ״ח בירו׳ כלאי׳ פ״א הל״ד דכ״ז, ע״ש. ובירו׳ סנהד׳ פ״י דכ״ח ע״ד מעשה במנחם איש גופתא אריח שהיה מגלגל בחביות וכ׳ ובדפ׳ זיטאמיר אי׳ אריה וכ״ה בילק׳ בלק כ״ד פ׳ וישב ישראל מעשה בפנחס בן נבתא דאריא שהיה מעגל בחביות וכ׳ ומקור הילק׳ הוא ספרי סוף בלק ושם אי׳ מעשה בפנחס בן גובתא דאריח וכ׳ (ובאסת״ר פ׳ בהראותו שם מקום אחד ארי) עיי״ע גובת אריח ומ״ש.

אֹרַח = אוֹרֵחַ (שם התואר לעובר דרך הנוטה ללון ובל״ס אָרָחָא der Einkehrende, Gast ובהשאילה Menstruation) בפ׳ הרואה בגמ׳ דמקום שנעקרה [ממנו] ע״ז (ברכו׳ נ״ח.) אורח טוב מהו אומר כו׳. אורח בזמנו בא בפ׳ כל היד בגמ׳ דכל הנשים (נדה ט״ז.) [אחי״ה ובענין זה אי׳ בויק״ר פ״ד משל לאורח שהיה רגיל לבא עם הנץ החמה ושכח ושמש מטתו קודם הנ״ח; ובסוף קהל״ר חסר׳ מלת אורח ועיי׳ ילק׳ משלי רמ״ז תתקנ״ג פ׳ כל ימי; עיי׳ אונקל׳ לבר׳ י״ח, י״א; ל״א ל״ה, ורמב״ן שם: והוא מלש׳ אורח כנשים, דרך נשים]. פי׳ לענין דם נדה הוא אומר שבא לעת הקבועה כאורח. ובפ׳ אע״פ בגמ׳ דהכניסה לו שפחה (כתוב׳ ס״א.) משום דא״ל קמי ארחי ופרחי מאן טרח [ושם עוד ב׳ פעמים ע״ש]. ובגמ׳ דהמשרה (שם ס״ד:) דל תלת לארחי ופרחי. פי׳ עוברין ושבין היורדים וחונים בבית רעיהם. פ״א ארחא, אורח; פרחא רוכל המחזיר בעיירות. בילמד׳ בסמך שור או כשב או עז (כתנחו׳ לי׳ אבל אי׳ בילק׳ משלי ט״ו רמז

תתקנ"ג בשם ילמדנו בקצת שִׁינויי׳ ע"ש). ארח חיים למעלה למשכיל וגו׳ (משלי ט"ו, כ"ד) סלק עצמך מדבר שאינו שלך א"ת מהו שכרו אמר הקב"ה דייך שאתה ניצל משאול שנא׳ (שם) למען סור משאול מטה. [אחי"ה והפֻעַל אי׳ בברכו׳ י׳: ס"ג: הַמְאָרֵחַ ת"ח בביתו וכ"ה בויק"ר פל"ד; דמאי פ"ב מ"ג ולא מארחו אצלו; ירו׳ ע"ז פ"א דל"ט ע"ג לארחו בשעה שאינו רוצה. נתפעל: שבת י"ג: נתארחתי אצלה, שם ל"ח. נתארחתי אני ורבי. עירו׳ נ"ג: נתארחתי אצל אכסניא. איכ"ר פ׳ רבתי: נתארח אצל אשה אלמנה. ירו׳ ברכו׳ פ"ו ד"י: נתארחו אצל בע"ה. דמאי פ"ב מ"ג מתארח אצל ע"ה, ירו׳ חל׳ פ"ד ד"ס. מתארח אצלו].

* אוֹרַח (מל"מ, ובל"ס אוֹרְחָא Weg, Lebensart, Art u. Weise) יומ׳ ל"ז. אורח ארעא כמו בל"מ דרך ארץ עיי׳ אונקל׳ בראש׳ י"ט, ל"א. גיטי׳ כ"ט. אורחא דמילתא עיי׳ כללי גמ׳ למהר"י קארו על הל"ע יבין שמוע׳ דק"ג: ברכו׳ ב׳. סוכ׳ מ"א: מלתא אגב אורחיה קמ"ל.

* אַרְטַא עיי"ע ארדא.

אַרְטַבְלָאִי (קרוב הדבר שנשתבש תחת אֲטַבְלַאֲרֵי בל"ס טַבְלָרָא, בל"ר tabularius ובל"י האמצ׳ ταβουλάριος (Courier, Briefbote, האחשתרנים בני הרמכים (אסתר ח׳, י׳, י"ד) תרג׳ ארטבלאי בני רמכיא. (א"ב בנוסח׳ דידן כתוב ערטילעי ובעל ס׳ המתורגמן גרי׳ ארטבלאי). [אחי"ה וכן גרס ג"כ הערוך דפ"ר אך בראש הע׳ אי׳ בט"ס ארטלאי ואות ב׳ נשמט׳ ולפנינו בתרג׳ אי׳ ערטולייני ובאסת׳ שני ערטילי. ופתרון המלה או מורכבת מתיבת אר שהוא אל בל"ע ה"א הידיעה או יותר נכון שצ"ל בהיפך האותיות אטבלארי והוא ל"י רומי׳ וסורי׳; וכן תרג׳ כאיש מגן (משלי כ"ד, ל"ד) כגברא טבלרא (עיי׳ ר"ב ע׳ טבלרא) וכ"ה בהעתקת הפשיטה וגם ע׳ זקני׳ העתיקו ἀγαθός δρομεύς = guter Läufer פי׳ איש מטיב לרוץ].

אַרְטֵבוּן (פי׳ מתקן ובודק בל"י ἀρθεύων, ὀρθόων (Ver — Ausbesserer בט"ק דיומא בגמ׳ דלשכת פרהדרין (י:מי י"א.) [והובא בילק׳ ואתחנן רמז תתמ"ה, ובילק׳ שמואל ט"ו רמז קכ"ד] מעשה בארטבון אחד שהיה בודק מזוזות בשוק העליון של ציפורי. פי׳ ארטבון היה קורין אותו על שם עירו. (א"ב הוא שם אדם אצל הפרסיים והיה נקרא בשם זה מלך ובנה עיר על שמו). [אחי"ה ושגגה יצאה מלפני השליט כי המלך של פרתיים נקרא ארטבן או ארדבן (עיי"ע הבא אח"ז) בלא ו"ו ואם גם אמת הדבר שעיר אחת נקרא׳ ע"ש ארטבן (עיי"ע ארטוניא) אין הדעת סובלתו שהמלך יבדוק המזוזות! אשר ע"כ לבי נכון בטוח שהמלה ל"י כשרשמתי וארטבון תחת ארטון כהרבה פעמים שהבי"ת עומדת במקום הברת וי"ו עיי"ע אבגינוס. וכנוסת רבינו אי׳ ג"כ בילק׳ שם ושם ולפנינו בט"ס אי׳ ארטבין. לפי זה מלה יונית ממש תרגומה של בודק מזוזות. וראיה שהמלה ל"י מהך דכתוב בסמוך מצאו קוסדור (כ"ה גיר׳ אמיתית בילק׳ שמואל) אחד ונטל הימנו אלף זוז, פי׳ קוסדור בל"ר Quaestor עיי"ע קייסטור].

* אַרְטַבַן, אַרְדַּבַן, אַרְדַּבַאן (כלש׳ סורי׳ אַרְטַבַן, בלשון פרסיי اردوان, בל"י Ἀρτάβανος (der letzte Partherkönig Artaban בירו׳ פיא׳ הל"א דט"ו ע"ד וב"ר פל"ה ארטבן שלח לרבינו הקדוש (ובב"ר לרבינו ובשניהם צ"ל לרב עיי"ע אטימטון) חד מרגלי טבא אטימיטון. ירו׳ כלאי׳ פ"ב דכ"ז ע"ד פוק חצוד מן דחצד ארטבן. והיה מלך פרתיים האחרון הזה ידידו של רב ועל זה אמר בע"ז י׳: כי שכיב אדרכן וצ"ל ארדבן אמר רב נתפרדה החבילה ובמד׳ ילק׳ זכרי׳ י"א רמז תקע"ט ואכחיד שלשת הרועים זה רבינו ואנטונינוס וקרבן מלך פרסי שמתו בירח אחד וצ"ל תחת קרבן ארטבן או ארדבן וכבר עמד על זה הג׳ שי"ר בע"מ צד קצ"ו (ועיי׳ כ"ח הנסמן שם) וצד רס"ד, ובמ"ע של מהרז"ף ח"א, תל"זוהלאה. וכן יש להגיה במד׳ אסת"ר ספ"א אחד בימי אדרכואן וצ"ל ארדבאן וכן נכתב באמת שע"ם בל"פ.

* אַרְטַוַנְיָא, אַרְטַבַנְיָא (עיר אצל פומבדיתא ונקראת בלש׳ פר׳ اردوان (Ardavân בעירו׳ נ"א סע"ב רבה בר רב חנן הוה רגיל מארטוניא לפומבדיתא כ"ה גי׳ כ"י מ׳ (ד"ס שם דצ"ז.) וכ"ה בריטב"א, וברש"י בדפ׳ שונצי׳ אי׳ מארטבניא וגם זה נכון אבל בדפ׳ שאלוניק׳ וויניצ׳ רפ"ח אי׳ מארטבינא ובדפ׳ החדשי׳ מארטיבנא וצ"ל מארטבניא. והיא העיר שרשמתי ובלי ספק על שם ארטבן מלך פרתיים נקראת כן עיי׳ ג"כ ע"מ פרסי׳ לוואולירס ח"א צד ע"ח. ואם טעות סופרים נפלה בגי׳ אז תהיה ארטכניא עיר Ἀρτακόανα עיי׳ על זה מאנגערט כרך ה׳ ח"ב צד ס"ו.

* ארטיגום (נשתבש מן אסטרטיגוס (Feldherr ילקו׳ אסתר סרמ"ז תתרנ"ג עשה אותו ארטיגום ואח"כ עשה אותו הגמון וט"ס הוא וצ"ל אסטרטיגוס עיי"ע. ובאסת"ר רפ"ז תמורתו טרוכנוס

ובעל מ"כ גרס טריכונום וצ"ל טריבונום Tribunus וכן הגי' אצל ר"ב עיי"ע.

* ארטיקנס ט"ס עיי"ע ארסקינס.

☞ ארטסים (כנראה גוזר ר"ב המלה מל"י Schwam- ἀραίωσις, ἀραιότης miges, Lockeres ולפעד"נ נשתבש מן אסטרסים בל"י Härte στεῤῥότης עיי' בפנים) שמ"ר פרשת בא אל פרעה (פי"ג) מהו הכבדתי (שמות י', י"א) שעשה המקום ככבד הזה שמתבשלת שניה וארטסים נכנס בתוכה. פי' בל"י דבר נפוח וכו נקבים מלאים רוח וזה כינוי לגאוה). [אחי"ה ר"ב כיון על ל"י שרשמתי ואין נראה לי ואולי כיון על ל"י οἴδησις ופירושו נפיחה וכינוי לגאוה Aufgeblasenheit ואות רי"ש נוספת או צ"ל אֶיטסים. ור"מ די לנז' במעריך כתב וז"ל ארטסים בר"פ בא נ"א ארסיסים לשון ארס של נחש כלו' נתקשה ולא נתרכך עכ"ל. ואם נ"א אמיתית אז י"ל שמלת ארסים בל"י ἄρσις פי' נפיחה אבל בלי ספק בעל הדרוש דורש הכבדתי בטעם כָּבֵד Leber ועוד מן כָּבֵד פי' חזק וקשה, אשר ע"כ דעתי שנ"א של ר"מ דיל"נ צ"ל סטרסים או אסטרסים פי' קישוי בל"י כלומר עשה הקב"ה לב פרעה ככבד שדרך הכבד כשנתבשל יותר נתקשה ולא נתרכך וכן פי' במ"כ „לשון קישוי". והח' בוקסט. גרס בטעות שהוא מתלבשת וצ"ל מתבשלת, ופי' המלה בל"ר durities].

אָרְיָא (א') דיר בהמות מל"מ ורק ברבוים אבל ביחיד בל"ס אוּרְוָיָא ובל"ע آرى Krippe, Raufe. ב') אוצר חטים בל"ס אורויא Getreide-behältniss) במ"ק בפ' משקין בגמ' דמכבשין (י':) למיכני אמתא דריחיא [לפנינו אי' אמת ריחיא אבל כגי' רבינו אי' ג"כ בברכ' י"ח: עיי"ע אַמַּת] ולמכני אוריא [ובהל' רי"ץ גיאת דט"ו גרס בזה"ל ולאוקמי ריחייא ולמבני אוריא פי' אבוס. ופי' זה אי' ג"כ בטור א"ח סי' תק"מ ועיי' ב"י שם ורמ"ה פי' אוצר עיי' ב"י שם, וגם זה יש במשמעת המלה כנראה מהך ציון של עירו'. ובענין נוסח דמ"ק יש לשונות שונות עיי' ד"ס שם י"ד:]. אוריאות והאוצרות בגמ' דהיו שם גדודיות בכיצד מעברין (עירובי' נ"ה:) [ושם אי' והאורוות אבל בדפ' פיז' וויניצי' רפ"ב, יושטינ' באסילי' וקוש' וכן ברי"ף וברוקח סי' קפ"ו אי' והאוריות ובכ"י ב"ר אי' אוראות וצ"ל אוריות] כבר פירשתי בע' אהוריירי. [אחי"ה וכן אי' בסנהד' צ"ח: הדא"א רהיט ונפל תורא ואזיל ושדי ליה סוסיא באורייה עיי' פירש"י שם, תוספת' מע"ש פ"ב האוריות והאוצרות שבשדה, תנחומ' בראשית סי' ז' ד"י: והיא (ספינה) מטורפת בים וכל אוּרַיָּא שלי בתוכה. פי' אוצר וכן העתיק' הפשיטה אוצרות (יואל א', י"ז) אוּרְוָתָא, ומסכנות (ד"ה ב' ל"ב, כ"ח) תרג' אורייאות, ובד"ה א' כ"א, י"ג אוריאייא. והקבוץ בשני פנים אֻריות (ד"ה ב, ט, כ"ה) ואֻרוֹת (מ"א ה', ו'; ד"ה ב' ל"ב, כ"ח), ועיי"ע אצטבל, וע' אקרפטא].

אַרְיָא (כ"ה בל"ס, ובל"מ אַרְיֵה, אֲרִי Löwe) ארבא בס"ג דהשואל (ב"מ ק"א:) ובפ' החובל (ב"ק פ"ה.) כבר פירשתי בע' ארבא. [אחי"ה עיי"ע ארבא ב' ומ"ש שם. ובהרבה מקומות ידובר בש"ס בהארי או אריה עיי' לדוגמ' ברכות ג', ג': ל"ב. נ"ז: שבת ע"ז: ק"ו: ק"י. קנ"א; פסחים מ"ט: קי"ב., חגיג' י"ג. ב"ק ט"ז: מ'., יבמו' קכ"ב: קנ"א:, סנהד' ט"ו: נ"ט: ס"ד. צ': ק"ב. ק"ו., חולין ג': נ"ג., בכורות ל"ב. מדו' פ"ד מ"ז, ע"ז ט"ו. ובהשאילה אריא הוא דרביע עליה עירו' ע"ח. שבועות כ"ב: פי' איסור רובץ עליו. וגם נאמר על האדם כגון נדרים ס"ב: לאברוחי אריא מיניה פי' להסיר מעליו גבאי מס. וגם על מי שלבו כלב האריה יבמו' קכ"ב: אריה יישר כחך. ונאמר על מופלג בתורה שבת קי"א: קידוש' מ"ח: סנהד' ח': ב"ב פ"ח. ארי שבחבורה. ונאמר ב"ק קי"ז. על ר"ל ארי עלה מבבל. ושם ארי שאמרת נעשה שועל, ב"מ פ"ד סע"ב הוא ארי בן ארי ואתה ארי בן שועל. ונאמר על ר"א אין משיבין את הארי לאחר מיתה גיטי' פ"ג: ירו' גיטי' פ"ט ד"נ. ונאמר איזה פעמים בר אריה ע"ז ל"א: וחגיג' י"ד. ובאה"ת אי' בר ארי אבל בכ"י מ' אי' בר איריא וכ"ה בע"י הראש' לחגיג' ואפשר שהוא כמו בר אוריא עיי' בע' אוּרְיָין. וגם בהשאילה גשתמש באבות ד', כ' הוי זנב לאריות וכ' ובירו' סנהד' פ"ד דכ"ב: אי' בהיפך מתלא אמר הוי ראש לשועלים ולא זנב לאריות. ובקבוץ ירו' שבת פ"א הל"ה ד"ד. מעלה רישא בין אַרְיָוָתָא. ירו' שביעי' פ"ט דל"ט. מה אריוותא קמך ואת שאיל לתעליא. ובמדבר' איכ"ר פ' טומאתה: אַריותא דאוריתא. ובילק' ישעי' כ"ח ד"ה והיה כאוב: קמי אלין תרין אריותא את פתח פומך? — וגם אי' הקבוץ בדרך לשון עברי אריות ב"ר רפכ"ח אריות גסטריות אבל בילק' בראש' פ"ו רמז מ"ז הגי' חיילות גיסטריות עיי"ע גסטר ג'. ועל אריא דבי עילאי עיי"ע בי עילאי. וע' טגרום — ואריה הוא אחת מצורות המזלות הוזכר כבר בילק' פקודי רמז ת"ח וילק' מ"א ז' רמז קפ"ה. נקרא חמישי אריה פסיקת"ר קלספכ"ז. ילק' אסתר רמ"ז תתרנ"ט במזל אריה].

* אוֹרַיְיָא, אוֹרַיְיתָא (פי' תורה וספר תורה Lehre, (Belehrung, Gesetz, Gesetzrolle ירו' ב"ב פ"ח דט"ז. בעי מישמע מילא דאורייא. ירו' סנהד' פ"א די"ח ע"ג. אפלגינון במילי דאורייא. ושם י"ט ע"ד אמר לן מילא דאורייא. ירו' הוריות רפ"ג דמ"ז. עתיד לך מילה דאורייא דנשייא נפיק לקדמיכון; ובלש' נקבה: אורייתא ירו' תעני' פ"ג דס"ו ע"ג שמעין מילה דאורייתא ומתכנעין. ירו' שקלי' פ"ב דמ"ז ע"ג מאי אורייא חדתא שמעת. ירו' יבמו' פ"ב ד"ד: מן הדה אורייה. והמלה בנין אפעל מן ירא (עיי"ע איירי, וע' אר א'), ואורייה בירו' כמו הוראה בבבלי (ב"מ פ"ו. סוט' כ"ב. כריתו' י"ג: אבות פ"ד, מ"ז) ובתרג' יחזק' ז', כ"ו אוראה. וכן בבבלי לשון נקבה מורגלת תעני' ד'. אורייתא דקא מרתח ליה. שבת פ"ח. מכאן מודעה רבה לאורייתא. שם קט"ז: אתנטלית אורייתא דמשה ואיתיהבית אורייתא אחריתי . . אנא לא למפחת מן אורייתא אתיתי ולא לאוספא על אורייתא דמשה (עיי' ברית החדשה, מתתיה ה' י"ז) פסחי' פ"ח. תעני' ט': עיי"ע בבל. קידושי' ע"א: אורייתין כשרה בנתין לא כשרן. אסת"ר פ' בהראתו: אי רבי [יַא = oh] אתון אורייתכון מוקרא לכון וכ'. — כד דהיא חדא אוריא ירו' יומ' פ"ז. דמ"ד: ירו' מגיל' דע"ה: ובירו' סוט' פ"ז דכ"ב. אי' בט"ס כד ח ז ר ה אורייה. ושם תמן מייבלין אורייתא גבי ריש גלותא. פי' ספר תורה (ועיי"ע אוריין) והרבה בתרג' עיי' עמת"ר למהרי"ל.

אַרְיוֹךְ (בל' צינד airya בל' סאנסקריט arya בפעהלוי arjok פי' נאמן רוח treuergeben והוא כינוי של עם Arier) מנו שמואל. בפ' במה בהמה בגמ' דחמור יוצא (שבת נ"ג.) ובר"ג דהתכלת (מנחו' ל"ח:) א"ל לוי לשמואל אריוך לא תיתב אכרעך עד דמפרשת לי להא מילתא התכלת אינה מעכבת את הלבן. ובפ"ק דקידושין בגמ' כל מצוה שאינה תלוייה בארץ (ל"ט.) לענין ערלה א"ל לוי לשמואל אריוך ספק [כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד אבל בדפ"ע בט"ס פסק] לי ואני איכול. [אחי"ה וכ"ה בחולי' ע"ו: ודע שבענין כינוי זה נדחקו רש"י ותוספות ומפרשים ז"ל הובאו בהפלש"ב ובע"מ צד קצ"ו ע"ש, וגם תשובת הגאון שי"ר נשארה מעל במח"כ. אבל אין ספק אצלי שכינוי אריוך אצל שמואל ירחינאי וכינוי א ר י כ א אצל ר' אבא, הוא רב, על אדני ייחוסם מעמדם ומצבם לעומת ממלכה חדשה של פרסיים הטבע שכבר הזכרתי (עיי"ע אמגושא וע' ארטבן ועיי"ע אטימטון) ששמואל ורב. חיו בזמן הוסדה ממלכת פרסיים חדשים ושמואל היה אוהב אותם ורב שונאם אשר ע"פ קוראים תנאי ד א ר ץ י ש ר א ל: ל ו י (קידושי' ומנחו' שם ושם) ור' ז י ר א (שבת וחולי' שם ושם) לשמואל בכינוי אריוך כלומר בל"פ נאמן רוח ואוהב דת הפרסיים וגם הפרסיים החדשים מכנים עצמם Arier, וארדשיר ראשון של מלכי פרסיים מבית שאשאן בהגיעו למלכות הוסיף לשמו ג"כ כינוי אריון Ἀριανός, עיי' ד י ס א ס י על קדמוניות של פרסיים (Memoires sur divers. ant. de la Perse) צד נ"ט. ונקרא שמואל או בדרך שבח או יותר נראה בדרך לעג: א ר י ו ך מהשתדלותו לעומת פרסיים, ובדרך זה נקרא ג"כ שבור מלכא מאוהבו אותו (עיי"ע שבור) עד כי באמרו לשמואל קטל שבור מלכא תריסר אלפי יהודאי במזיגת קסרי ו ל א ק ר ע (מ"ק כ"ו.) ולא מתאבל על יהודאי בהלחמם נגד שבור מלכא ואמ' אינהו גרמי לנפשייהו. ול"ד נקרא שמואל ג"כ שקוד (עיי"ע וע' אביי) בעבור ששוקד על דת ונימוסם של פרסיים וגם הוא היה בעל המאמר דיני דמלכותא דינא (כ"ב נ"ד: ושם נסמן). אבל רב שהיה שונא הדת החדשה של שאשאנידען ואוהב מלך הפרתיים (עיי"ע ארטבן) נקרא אריכא שטעם המלה araêka בל"פ ב ל ת י נ כ ו ן, ו ש ו נ א וכ"ה בל"פ اریغ ונקרא רב: א ר י כ א לעומת כינוי של שמואל א ר י ו ך שלשון נופל על לשון הוא. ובני דורם מבינים טעם שתי מלות הללו אבל לבני דור אחר נעלמ' הוראת המלות הנ"ל עד שאמרו (נדה כ"ד: ובמ"ר פי"ט וילקי' סוף חקת) ר' חייא א ר ו ך בדור הוה . . רב א ר ו ך בדור הוה ונכללים שם בין תנאים שארוכים היו, אבל באמת נ"ל שנתחלפו תחת ר' ח י י א א ר י כ א (כ"ה בכ"י מ' ובבה"ג לברכו' ל"ג. אבל בשבת קי"א. מנחו' ל"ה: ויק"ר פ"י ושהש"ר פ' שמני אי' רב א ח א אריכא) ורב אריכא. והח' דר' פירשט גם הוא הניף ידו על ביאור מלת אריוך קרוב לזה כמו ששערתי אבל בענין אריכא דעתו שהיא עיר אחת על יד המיגרים בין זוזיאנא ובין בבל (עיי' קולטורגעשיכטע צד רצ"ה ועוד צד ק') ובאמת Arakia היה א י אחד ולא עיר עיי' מאננערט צד שצ"ג. ואם מן העיר או מן אי ההוא היה רב י"ל שגם ר' חייא ד ו ד ו נולד שם ולזה יקרא גם הוא אריכא; ואם כדעתינו כן הוא אז י"ל ש ר ב חייא אריכא הוא ב נ ו של רב (עיי' יוחסין השלם ע' אבא אריכא צד צ"ח ע"ד) ונקרא כן על שם כינוי של אביו אבל לא נכחד שבפירוש אי' בשבת קי"א. וקי"ג. רבי אחא אריכא דהוא רבי אחא בר פפא. ודעת התוספו' חולי' ל"ח. ד"ה אצטריך שפירשו אריכא הוא לשון

גנאי ונראה שגם הם פתרין המלה מל׳ ארוך כרבינו בע׳ אבא ע״ש. אולם בשבת נ״ט: נקרא לוי גברה רבה אריכא.

* אוּרִיאֵל (der Engel Uriel) הרחבתי דבורי בו במאמרי על מלאכים ושדים צד ל״ג והלאה.

☜ אוּרִיוֹן (בל״י Grenze ὅριον; בית אוריון צ״ל מֵיתוּרִיוֹן μεθόρια Grenzscheide) ב״ר ויבאו שני המלאכים (רפ״נ) עד שלא הגיע לבית אוריון שלו. פי׳ בל״י גבול עיי״ע מתורין. [אחיי״ה וגי׳ בית אוריין אי׳ ג״כ בילק׳ בראשי׳ רמז פ״ד ובויק״ר פכ״ו אי׳ מיתורין וזה עיק׳ הגי׳ ורבינו בע׳ פגן ב׳ ציין שתי הנוסחאות אלה ובע׳ מתרין הביא רבינו רק גי׳ מיתורין, ומיתורין נשתבש לגי׳ בית אוריון ור״ב היה לו להביא המלה בע׳ בית אוריון, ותיקון של רימ״ז לגרוס ברתאוריון = πραιτώριον Palast; בלתי נכון הוא ושיעור המאמר עיי״ע פגן ב׳ וע׳ קלמין א׳. ובע׳ אדן א׳ הצגתי השערה אחרת בענין גזרת המלה ע״ש].

* אוּרְיוֹן אוּרְיָין, (שם הפרטי) אסת״ר רפ״א אבא אוריין אולי הוא כמו אבא גורין קידוש׳ פ״ד מ״ג. ירו׳ שבת פ״י די״ב ע״ד יצחק בר אוריון אולי הוא יצחק בן מריון, ירו׳ סוכ׳ פ״ב הל״ה דנ״ג. לפום ריהטא נ״ל לומר כי גוריא וגוריון היה שם הרגיל בבבל ובשם זה נקראו כמה אמוראי דבבבל כגון גוריא אבוה דרב חמא. גוריא בר חמא גוריון בן אסטיון גוריון מאספורק ועוד, ועיי׳ יוחסין השלם צד קכ״ב ע״ג. ולמבטא של אנשי ירושלים נקרא השם אוריא אוריון אבל עיי״ע בן גוריון.

* אוֹרְיָין, אוֹרְיָן (= אוֹרְיָא, אִיָרְיָא [עיי״ע אוֹרַיְיא] Gesetzlehre) שבת פ״ח. בריך רחמנא דיהיב אורין תליתאי לעם תליתאי וכ׳ כ״ה לפי גי׳ מנוה״מ סי׳ רל״ח ובכ״י מ׳ אי׳ אורין אבל לפנינו בר׳ וכן באה״ת אוריאן. גיטי׳ ל״א: ס״ב. ניקום מקמיה דבר אוריין הוא. מנחו׳ נ״ג. אי בר אוריין הוא יאי אי בר אוריין ובר אבהן יאי וכ׳ עיי׳ הגהה של הגרי״ב ועיי״ע אבא. שבת ל״א. גבר בר אוריין הוא. סוכ׳ מ״ג: בר אוריא תא ואימא לך, וכ״ה בברכו׳ י״ב: לפי׳ גי׳ כ״י מ׳ וכ״ה בבה״ג פ׳ אין עומדין. אבל בדפ׳ אי׳ בברכו׳ בר אוריאן. ובב״נ אי׳ בר איריא וכ״ה בכ״י פ׳ עיי׳ ד״ס ברכ׳ דקצ״ה. וכ״ה בכ״י מ׳ סוכ׳ שם וכ״ה בכ״י מ׳ לחגיג׳ י״ד. ובע״י הראשון שם. אולי בכל הנוסחאות של כ״י אלה צ״ל תחת בר איריא נוס׳ בר אוריא וכן גי׳ כ״י א״פ ורי״ף ורא״ש ליומ׳ ע״ח. (עיי׳ ד״ס שם) אבל לפנינו שם בדפ׳ אי׳ בר אריא וכ״ה בע״ז ל״א: וכ״ה בדפ׳ בחגיג׳ י״ד. ובאה״ת אי׳ בר ארי וזה ראיה למ״ש בע׳ אריא; אכן השתא דאתינו להכא י״ל שעיק׳ הגי׳ בר אוריא, והוא כמו בר אוריין כלו׳ בן תורה וכן פירש״י לגיטי׳ ס״ב. ולמנחו׳ נ״ג. וצ״ע שעל בר אוריא לא פי׳ כלום ועיי׳ שי״ר בתולד׳ ר״נ צד כ״ג הער׳ ו׳ שרצה לפרש מהך טעם בר אוריא בר מערב ולפ״ד לא נצרך לזה שאוריא הוא כמו אורייא עיי״ע, ואפשר שבעבור זה לא הוכרח לרש״י לפרש מה הוא בר אוריא שמלה ידועה היא משא״כ מלת אוריין. אבל בזה שצ״ל אוריא תחת אוריאן בברכ׳ י״ב. כנים דברי הג׳ שי״ר וכ״ה בכ״י מ׳ כמו שכתבתי וחכם עדיף מנביא. והר״ד אפפענהיים במ״ע של מהרז״ף (י״ז, רס״ט) פי׳ בר אוריא, ובר אוריין מי שהוא ישב או שכן ימים רבים באִירַאן היא ארץ פרס ומָדי ואגב חרפתא משבשתא, וקשה לי בה טובא מדוע נקראים בש״ס ככה רק ג׳ אמוראים והלא כמה מאות רבים וכן שלמים ישבו שם בארץ בבל בכסא הוראה וג׳ אלה (הם רב יוסף בריה דריב״ל, חייא בר רב, רב יצחק בריה דרבה בב״ח) מה מעלתן לעומת אחרים זולתם, אבל אם כפירושי בן ארי לא קשה מידי שריב״ל ורב ורבב״ח היו עומדים ברומו של דור התלמוד לכן נקראו בניהם בני הארי (עיי״ע אריא) שכל אחד מהם היה חמרא בר חמרא, וארי בן ארי או כפי׳ שני י״ל שכל אחד מהם היה בר אוריא (אוריין) ובר אבהן כלישנא דש״ס במנחו׳. וגם בענין איכא סהדי באוריא (קידוש׳ י״ב:) וגם בענין רב אשי מאוריא וצ״ל מאויריא (שבועו׳ כ״ד:) לא כלכל החכ׳ הנ״ל דבריו במשפט עיי״ע אוריא וע׳ אויריא.

* אוּרְיַיר (= אוּלְיַיר עיי״ע אליירין Badediener) ירו׳ ב״ב רפ״ד די״ד ע״ג מקום הבלן (עיי״ע בלן א׳) מכור ומקום האורייר אינו מכור. והקבוץ שם בית האורורין ובדפ׳ זיטמי׳ יותר נכון בית האוריירין וצ״ל האוריירין פי׳ כמו האוליירין ור׳ ול׳ מתחלפות, עיי״ע. וטהרו׳ פ״ז, מ״ז אודיארין צ״ל אוריארין, או י״ל לקיים הגי׳ שהמלה ל״ר odorarius (der sich mit Salben beschäftigt) פי׳ מי שעוסק בתמרוקים לצורך המרחץ.

* אורכתא ב״ק ע׳. ט״ס וצ״ל אַדְרַכְתָּא ע״ש.

☜ אִיֶרְיוּסְטוֹ (בל״י ἱεριστής = ἱεροβοτάνη Heiligenkraut והוא אשר נקרא ג״כ Eisenkraut ובל״ר verbena = herba sacra) ירו׳ דשביעי׳ פ׳ כלל גדול (פ״ז, מ״א דל״ז:) איריסטו

[לפנינו אורוסטי] שרי, קטרפון שרי, מורסינטון שרי, רודומירון [לפני' אי' דרמינון] שרי, אידרורוסטון [לפנינו אי' אידרוטירון] אסיר, דיומירון [לפני' אי' דיומדין] אסיר. פי' בל"י איריוסטו רפואה משלשלת הנקרית אירא כלומ' קדושה מפני תועלתה ותקנה יוסטו הרופא). [אחי"ה פליאה נשגבה ממני פי' זר זה ולפ"ד נראה שהיא ל"י שרשמתי וטעמה המטהר. או יש לתקן (תינוסע ἱερωσύνη) אֵירוּסִנַיו כלו' עשב של קדושה ואותיות נו נשתבשו לאות ט' (עיי"ע אבהונגוס וע' אביין]; פי' קטרטון [καταῤῥηκτικόν den Durchfall befördernd] שם כללי לרפואה המשלשלת; פי' מורסינטון [μυρσινίτης mit Myrrtensaft angemachter Wein] רטייה נעשה מהדס; פי' רודומירון [ר"ב שנה הנוסח' להקל מעליו לפתור מל"י ῥοδομυῤῥόν = Rosenduftöhl, ובאמת לפנינו הנוסח יותר טוב דרמינון והוא בל"ס דרימג בלש' פעהלוי: darmne, בל"פ درمنه = Absynth] מן משחה עשויה בשמן וורד וכל אלו לרפואה ושרו. אבל אידרורוסטון [עיי"ע] שפי' בל"י מן משקה עשוי מוורדים דבש ומים [ובירו' אי' אידרוטירון וצ"ל אידרומירון והוא או מור עשויה עם תערובת מים ὑδρομυῤῥόν = Myrrhenwasser או משקה ממים ודבש של חבישין ὑδρόμηλον = Quittenhonig] ודיומירון [עיי"ע דיומדין] ושם אוכיח בעה"י כי הוא Maulbersaft] שפירושו מין משקה עשוי ממיץ תותים ודבש אסורים מפני שהם לא לרפואה לבדה כי הם משקים ערבים לחיך ואוכל אדם הם).

* אוּרִיכוּת (= אוּרֶךְ Ptol. 5, 20. 7) Ὀρχόη südlich von Babylon in der Nähe des Euphr. gelegene Stadt) יומ' י'. ארך (בראשי' י', י') זו אוריכות, ואכד זה בשכר. ובכ"י מ' אי' ארכת ובכ"י ילק' ארכתא בכ"י ל' ארכית ובכ"י ב' אורך וזה הנוס' היותר טוב והיתה עיר על ים אחד מהימים הנעשים מהמשכת מימי פרת ויושביה הנקראים Ὀρχηνοί Orcheni (ואולי הם הנקראים בעזרי' ד' ט' אַרְכְּוָיֵ) היו מפורסמים לחוזים בכוכבים (שטראבו ספט"ז צד תתרע"ד; פליניאוס ו', כ"ו) ויותר מענין זה ראה בראזענמיללער קדמוניות כרך א' ח"ב צד כ"ה, קס"א ועיי' עוד פירשט ע"מ באוצר השרשים ושם נסתרה דעת מי שאומר שאוריכות היא בל"ס אורהוי (Edessa) אשר יושביה נקראים אֻרְהָיֵא, ודעת מי שאומרים שהיא עיר Arecca על חוף הטיגרים, והיא היתה עיר בתחום זוזיאנא וכבבל עיי' פתלימי' ו', ג', ד'; אממיאנוס כ"ג, ו', כ"ו ועיי"ע אריוך. אבל יש לי סעד שאוריכות או אורך היא העיר הנזכרת. וזה ממה שפי' הש"ס ואכד זה בשכר ועיקר הגי' היא כשכר וכ"ה בכ"י ב' ול' וכ"ה באה"ת (עיי' ד"ס יומ' י':) והיא העיר Cascara בל"ס כַּשְׁכַּר (עיי"ע כשכר וע' אסתנדרא) וגם תכונתה היתה בצד מערבי של טיגרים ולפי זה שפיר י"ל שיגיד עליו רעו שגם אוריכות הנזכרת אצל כשכר היתה מונחת בסמוך לה, ואם כנים דברינו אז יאה יתר שאת לגי' ארכת, ארכתא, ארכית בלא וי"ו אחר אל"ף שקרובה להברת אַרֶכַה, אבל רבינו בע' ארך ג' גרס ג"כ אוריכות ע"ש.

אָרִךְ (= אָרִיךְ בל"ע آرك geeignet, passend או בל"פ ريك gut, schön) בס"ג דאיזהו נשך (ב"מ ע"ה.) הלויני מאה פלפלין במאה ועשרים ואריך. ובר"ג דלולב וערבה (סוכ' מ"ד:) אתאן [וכ"ה בכ"י מ', ובדפ' אי' ואתו] בני קרייתא מקשקשין בכרמיא ואכלין זיתיא אריך או לא אריך. פי' כ ש ר לי להנות מאותן הזיתים שנתקשקשו בשביעית כדכתיב (עזר' ד', י"ד) לא אריך לנא למחזא. ובס"ג דבמה מדליקין (שבת ל"ג:) עייליה לבי בני והוה קא אריך ליה אבישריה כלומר עורך בשר גופו ומתקנו. [אחי"ה וכן בכתובו' ק"ג: ואריכנא מגילתא ממשכי דטבי ופירש"י אריכנא לש' ת י ק ו ן וגם ציין שם ובסוכ' ובב"מ פסוק מעזר' ובב"מ וסוכ' פי' אריך טוב ושפיר וכ"ה טעם ריך בל"פ ואלף נוספת].

אֲרַךְ (בל"ע ارك heilen, wiederherstellen); ארוכה = בל"ע اريك וכן בל"מ Heilung, Verharrschung der Wunde) בפ"ק דכלים (מ"ח) בשר כדי להעלות ארוכה ראש המשנה [כונת רבינו לא על התחלת המשנה דוקא אלא על מה שקודם למאמר הנזכר] פירש ממנו אבר שאין עליו בשר כראוי, פי' אם נחתך יד ממנו או רגל מחמת חולי או דבר אחר אם יש על אבר החי שנשאר בשר חי אלו היה כמותו באבר הנחתך והיה דבוק בגופו היה מתרפא מטמא במגע ובמשא ובאהל ומפרש בסיפא ר"י אומ' אם יש במקום אחד כדי להקיפו בחוט ערב יש בו לעלות ארוכה כדכתי' (ירמי' ל', י"ז) כי אעלה ארכה לך. [אחי"ה וכן בחולי' ע"ז. קב"ה. מעלה ארוכה. ב"ק צ"א: תעני' כ"ג: זה מעלה ארוכה וזה אינו מעלה ארוכה].

אָרֵךְ (lang, gestreckt sein); אֲרוּכָה das Seitenbrett des Bettes ([nämlich das längere]) בס"ג אם אינן מכירין (ר"ה כ"ה.) פעמים שבא בארוכה פעמים שבא בקצרה וכשבא בקצרה אינו מתכסה אלא י"ב שעות. [אחי"ה תיבות מן וכשבא

עד גמירא לי׳ בר״ה וכן לי׳ בירו׳ ר״ה פ״ב דנ״ח: ובילק׳ תהלי׳ ק״ד רמז תתס״ב, וכן לי׳ בכ״י ש״ס ועיי׳ עוד ב״ר פ״י ויד החזק׳ הל׳ קיד׳ החדש פי״ז הלכ״ד. ופי׳ בארוכה ובקצרה בדרך ארוך או קצר וכ״ה בירו׳ הוריו׳ פ״ב דמ״ו ע״ד בא לו בארוכה. ירו׳ ברכו׳ פ״ב ד״ה ע״ג ומשהש״ר פ׳ דודי ירד: היה מטייל עמו ארוכות וקצרות]. בר״ג דסדר תעניות (ט״ז:) מאי שביעית שביעית לארוכה [בכ״י מ׳ ובאבודרהם הגי׳ לאריכות וברש״י דפ׳ פיזרו ד״ה שביעי׳ אי׳ לארוכות], פי׳ שביעית לגואל ישראל שהיא ארוכה והיא משמנה עשרה ולא יבא התוס׳ אלא ששה [וכן פירש״י]. ובספ״ק דברכו׳ ירו׳ (פ״א הל״ח ד״ג ע״ג) תני צריך להאריך בגואל ישראל בתענית הא בשש שהוא מוסיף אינו מאריך [וכן הפי׳ ש י ת א ר י כ ת י כתוב׳ ח׳. עיי׳ פירש״י]. ארך אפים לצדיקים ולרשעים בפסיקתא דשובה (קס״א:) וסליחות (קס״ז.). [אחי״ה כן אי׳ רק בדפ״ר ובד׳ פיזרו ובעבור זה נעלם ג״כ מעיני הח׳ הכולל אשר כל רז לא אנס ליה הח׳ ריט״ל צונץ ג״פ צד ר״ד הער׳ א׳ וה׳ וגם נעלם מר״ש באבער בפסיק׳ שם. הא לך הדרושים על פסוק זה: בעירו׳ כ״ב. אי׳ ארך אפים ארך אף מיבעי ליה אלא ארך אפים לצדיקים ארך אפים לרשעים. ובכ״י א״פ הגי׳ ארך אפים ולא כתיב ארך אף ארך אפים לצדיקים ולרשעים וזה כגי׳ רבינו וכ״ה בב״ק נ׳, ובילק׳ כי תשא רמז שצ״ט. ובסנהד׳ קי״א. אי׳ א״א לצדיקים א״ל אף לרשעים, ובירו׳ תעני׳ פ״ב הל״א דס״ה: ארך אף אין כתיב כאן אלא ארך אפים מאריך רוחו עם הצדיקים ומאריך רוחו עם הרשעים וכעין זה בפסיק׳ שוב׳ שם ארך אף אין כתיב כאן אלא א״א מאריך רוחו עם הצדיקים וגובה מהם מיעוט. והוא קטיע וצ״ל כמו שהובא בילק׳ יואל רמז תקל״ה בשם הפסיק׳ ארך אף אין כתיב כאן אלא א״א מאריך רוחו עם הצדיקים ועם הרשעים מאריך רוחו עם הצדיקים וגובה מהם וכ׳ ובפסיקת׳ שם הרבה לדרוש על מאמר א״א ועיי׳ עוד סנהד׳ קי״א סע״א ומשו״ט מזמ׳ צ״ג, ירו׳ ביצ׳ פ״ג הל״ט ירו׳ שקלי׳ פ״ה הל״ב, מכילת׳ בשלח, וילק׳ שלח רמז תשמ״ד]. — ארך זו אוריכות בפ׳ ז׳ ימים לג׳ דללשכת (יומי׳ י׳.) [כ״ה בדפ״ר ובד׳ פיז׳ ובשד״פ חסר וכבר קבעתי לו ערך מיוחד בע׳ אוריכות ע״ש ורבינו פתר אֶרֶךְ מלש׳ אריכות וכן המלה אוֹרִיכוּת (בל״ס אריכותא) בתרג׳ תהלים צ״א, ט״ז; צ״ג, ה׳: ישעי׳ ל״ח, י״א; ירמי׳ ל״א, ו׳]. — ארוכות של נחתומין בכלי׳ בפ׳ כלי עץ כלי עור (פט״ו, מ״ב) ובעדיות בפ׳ העיד (ר׳ יהודה) [וצ״ל ר׳ יהושע] (פ״ז, מ״ז). וככר פירשנו למעלה בזה הס׳ (בענין)

[צ״ל בערך] ארב [א׳]. קורה שנשברה סומכין אותה בספסל או בארוכת המטה בפ׳ שואל אדם (שבת קנ״א:) [ובע׳ אֶרֶב הוכחתי שכ״ה הגי׳ האמיתית וכן נראה מע׳ גשש ע״ש. ורש״י לשבת מ״ג. פי׳ ארוכות המטה לימונ״ש. פי׳ בל״צ limons בדים ומוטות של עגלה או אולי ט״ס תחת ליגנוו״ש ligneux פי׳ עצים. והיפך מארוכת המטה נקרא קצרה (סוכ׳ ט״ו: ט״ז.) והוא הדף אשר לרוחב המטה לצד מראשותיה ומרגלותיה].

☞ **אֹרֶךְ** = **אוֹרִיךְ** (אפעל מן אָרֵךְ בל״ע ارك בל״ס יְרַךְ ועיי׳ säumen, verweilen התרג׳ לירמיה ד׳, י״ד) תרג׳ וידם השמש (יהוש׳ י׳, י״ג) ואוריך שמשא; ויחל עוד (בראשי׳ ח׳, י׳) ואוריך עוד). [אַחי״ה הוא אַפעל משורש ארך וכ״ה בל״ע בטעם כַּתֵּר, וכן אי׳ בירו׳ יומ׳ פ״ו דמ״ג ע״ד אורכין צבחר (ב׳ פעמים) פי׳ כתר זעיר (ובד׳ קראט׳ אי׳ בט״ס צבחד). ירו׳ ר״ה פ״א דנ״ז. הוות מורכה כל שתא. ושם: הוון מורכין. ירו׳ תעני׳ פ״ג דס״ז. אוריך שמא ימלכו להשלים. פי׳ המתן שמא ימליכו רוב הציבור להשלים התענית לגמרי יעויין בירו׳ נדרי׳ פ״ח הל״א. ירו׳ מ״ק פ״ב דפ״א: ואילפא מורכא לך. וחכינו (מ״ב ז׳, ט׳) תרג׳ ומוריכין והשם תוחלתי (תהלי׳ ל״ט, ח׳) תר׳ אוריכות. כולם המתנה כי הממתין מאריך וצופה מתי יבא מה שקוה. ומשרש הלזה נסתעפו השמות האלה: א) אֲרִיכוּת לדוגמא אריכות ימים קידוש׳ ל״ט: ירו׳ חגיג׳ פ״ב דע״ז: ב״ר פס״ד. דב״ר פ״ב, אריכות פנים (ב״ר פ״ע) אריכה שהאריך שמואל קהל״ר פס׳ טוב אחרית. ב) אוּרְכָא (וכ״ה בל״ס) שבת ק״מ: טונא כי טונא ואורכא ממילא. ושם אריכא כישא ואריכא ממילא (כן גי׳ אמיתי׳ עיי״ע כ ש א׳) ג׳) אַרְכָּה (Länge der Zeit, Frist) בדני׳ ד׳, כ״ד; ז׳, י״ב. במ״ר פי״ד, נתן להם ארכה ולבסוף פרע מהן. וממנו ד׳) אָרְכָּן מי שהוא מאריך בדברים יותר מדאי ברכו׳ ל״ד. מכילת׳ בשלח פ׳ ויסע, ילק׳ בהעלתך רמז תשמ״ב ובמנוה״מ סי׳ ק״ט כמה ארכן הוא זה א״ל כלום מאריך יותר וכ׳ ובכ״י מ׳ אי׳ כלום ארכן הוא יותר וכ׳ וכן בהיפך כמה קצרן א״ל כלו׳ ק צ ר ן הוא יותר וכ״ה במנוה״מ שם ולפנינו אי׳ כלום מקצר וכ׳].

אַרְךְ (נשתמשין בו רק בהרכבות עם תיבות זולתו כמו בל״י ἀρχι ובלא״ש (Erz.. בב״ר פל״ט (ל״ח) ויהי בנסעם מקדם א״ר לוי כ״מ שאתה מוצא אכילה שתיה אַרְכִילִיסְטֵים [Räuberhauptmann ἀρχιλῃστής] מקרטע [וכ״ה בע׳ קרטע אבל לפנינו בב״ר וילק׳ אי׳ השטן מקטרג]. ו ב י ל מ ד נ ו א ל

תצר את מואב (כתנחו' ל"י) א"ר לוי בכ"מ
שאתה מוצא אכילה ושתיה ארכיליסטים
מקרטע [כ"ה בדפ"ר וכ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ע חסר]
זה יצר הרע שהוא מַשְׂגֶּה [כ"ה בכ"י ו"ו וה"ב,
ובדפ"ע בט"ם משנה] את הבריות כיצד עמון ומואב
עשו איסטלים [הוא אסטולי בל"י στήλας מצבת
אבן עיי"ע לעיל, ובדפ"ע בשיבוש איסטלים] וכ'.
ובב"ר פמ"ט (מ"ח וסוף המאמר עיי"ע פרקופי)
וירא אליו: לארכיליסטים שמרד במלך. ובריי'
וישלח יעקב פע"ו (ע"ה) לארכיליסטים שישן בדרך.
[לפני' אי' בפרשת דרכים ונם נפרד כטעות לב'
תיבות]. ובפע"ח (ע"ז) ויותר יעקב לבדו: לארכיליסטים
נדמה לו [ויש להשלימו מב"ר שם: לזה צאן ולזה
צאן לזה גמלים ולזה גמלים] א"ל העבר את שלי
ואני אעבר את שלך. פי' [ארכיליסטים] שר של
ליסטים. [אחי"ה ונמצא' המלה עוד בשהש"ר פ'
מי זאת: לארכיליסטים שהיה מתגושש עם בנו
של מלך. ובילק' בשלח רנ"ה אי' ארכילסטוסין
עיי"ע אֲדַר ב']. בב"ר פנ"ט (נ"ח) בריש ויהיו חיי
שרה ועפרן ישב א"ר יצחק ישב כתיב אותו היום
מינוהו. אַרְכִיסְטְרַטֵיגוּס ἀριστραχτηγός obers-]
ter Heerführer ובמד' שמ"ר ספל"א אי' אסטרטיגוס
עיי"ע אסטרטיגי], דלא יהא בר נש רב זבין מדבר
נש זעיר פי' שר השרים. ל"י [שרי] שרים נקראין
אַרְכוּן סְטְרַטֵיגוֹן [ἄρχων στρατηγῶν Oberhaupt der
Feldherren פי' ראש של שרי צבא וע' זקנים
העתיקו כן שר צבא בראשי' כ"א, כ"ב, ל"ב. יהושע
ה', י"ד, ט"ו; שמואל א' י"ב, ט'; דניא' ח', י"א
ועיי' בן מתתיהו על קדמוני' ו', י"א, ט']. ובילמדנו
פ' סוטה (כתנחו' פ' נשא דרנ"א: והובא בילק'
ירמי' דרמ"ז ש"ה ובמ"ר רפ"ט ועיי"ע קטדיקוס)
אם יסתר איש במסתרים וג' (ירמי' כ"ג, כ"ד) משל
לארכיטקטון [וכ"ה בל"ם ובל"י ἀρχιτέκτων Bau-
meister] שעשה מדינה ובנה בתוכה מחילין מערות
וממטוניות וכ' פי' אומנין שעשה קִיטוּנוֹת [עיי'
דב"ר פ"ג וע' קטן ז' והוא בל"י וסורי' חדר=בל"ם
קיטונא ובל"י = κοιτών] וחדרים. [אחי"ה וכנ"ה
ב"ר ר"פ כ"ד לארכיטיקטום שבנה את המדינה
ועיי"ע אדרכל, ובמ"ר רפ"ט בט"ם ארכיקיטון ובירו'
ברכו' פ"ט די"ג. בניין ארכיטקטנן וגי' רבינו עיי'
בע' אָמָן, וע' זקנים העתיקו כן מלת חָרָשׁ (שמו'
ל"ח, כ"ג, ישעי' ג', ב') וממנו הפעל שמו' ל"א, ד';
ל"ה, ל"ב]. בפסיקת' דויהי בשלח פרעה (צ"א:
רבי אליעזר ב"ר שמעון איתמני ארכוליפורון
(בל"י ἀρχιλάφυρον Häscher eig. Haupt der
Ergreifung, Erbeutung) קטיל בני אינשא דהוו
חזייה) [צ"ל כאי' בפסי' חייבין] קטילין. פי'
ארכוליפורין שר הטבחים. [אחי"ה כן הוא לגי'
כ"י ו"ו דפ"ר ופיז' ווינצי'. ובכ"י ל"ד, ב"ר אי'
ארכוליפודין ובכ"י אקספ' לפסיקת' ארכן ליפדן
ובכ"י כרמ' ארבולפילון ועיי' רש' באבער לפסיק'
שם שתיקן על נכון כגי' שלנו אבל פתרון המלה
ἀρχολιπαρυ וכ"ה בבוקסט' ובתולד' ר"נ צד ל"ב
הערה כ', אינו נמצא בע"מ של יוניים. ולפע"ד
היא מלה יוני' שרשמנו וטעמה ראש של לוקחי
מלקוח ושלל וכן העתיקו ע' זקנים שלל (ד"ה א',
כ"ו, כ"ז) וכן העתיק עקילס שלל (בראשי' מ"ט, כ"ז)
ושולל (איוב י"ב, י"ז) ועיי"ע לופר וכדי שיעלה יפה
פירוש של רבינו: שר הטבחים אולי י"ל
שעיק' הגי' ארכומכורין והוא ל"י ἀρχιμάγειροι
ובזה העתיקו ע' זקנים שר טבחים (בראשי' ל"ז,
ל"ה, ל"ט, א'; מ"א, י', י"ב) ורב טבחים (מ"ב כ"ה, ח',
י', י"א; ירמי' ל"ט, ט'; מ', א'. ב'. ה' ועיי' בן מתתיהו
קדמוני' י', י', ג'). ועוד י"ל לקיים הגי' ארכוליפורין
שהיא מלה מורכבת מתיבת ארכו ומתיבת יפורין
ἔφοροι פי' שומר ופקיד המלך והל' בתיבת ליפורין
ל' היחס ותהיה ארכוליפרין ראש הפקידים שיעמידו
במשפט הרוגי מלכות. וע' זקני' העתיקו להלך ..
במשפט (איוב ל"ד, כ"ג) ἐφορᾷ, על כל פנים
נראה שר"א ב"ר שמעון איתמני ראש של פקידים
תופסי גנבים שיוצאים להרג. וזה מסכים עם ספור
בב"מ פ"ג: אתיוה לר"א בר"ש וקא תפיס גנבי
שלח ליה ריב"ק חומץ בן יין עד מתי אתה
מוסר עמו של אלהינו להריגה וכ' ועיי'
רש"י שם פ"ד: ד"ה רשעה זו. ועיי"ע פרהגבן
שהיתה לפני בעל הערוך נוסחא אחרת ובירו' מ"ש
פ"ג ד"נ ע"ד נשתנה הספור הזה וחסר שם מאמר
שלם אולי מפני שחסו בכבודו של ר"א בר"ש.
וגם אבי אביו של ר"א בר"ש היה אחד מן פקידי
מלכות רומי' וזה נראה מפסחי' קי"ב. שאמר (בלי
ספק על דרך בדיחותא) ר"ש בן יוחי לר"ע, אם אתה
מלמדני (תורה) אני אומר ליוחי אבא ומוסרך
למלכות, ודי בזה. ורמ"ל דלג כל מאמר זה
של פסיקתא מחסרון ידיעת של מלה זרה ארכוליפורין;
עיי' הגי' שי"ר בתולד' ר"נ שם]. בב"ר פע"ז (ע"ו)
ויירא יעקב מאוד פלן עתיר נעבדיניה אַרְכוּנְטוּס
[בל"ם ארכונטא בל"י Ἄρχων, οντος Archon].
ובמגיל' איכה יעיב באפו (פ' בלע וכ"ה פ' צדו)
הוה בר נש מן ביתר נפק לצלותא בירושלם וא"ל
כגון דשמעינן עלך דאת בעי מתעבדת ארכונטוס
[ובב"ר בט"ם ארכוננס] או בלווטים וכ' [אחי"ה כ"ה
בכ"י ו"ו והוא כמו בליוטים וכן גרס רבינו בע' בליוט
ע"ש, וכ"ה בב"ר פע"ו וכ"י ג"נ גרס בולבוטים וצ"ל
בולבוטים, ודפ"ר הגי' בולבטים וכ"ה בד"ר פ"ג

בלביטין ובירו' תעני' פ"ד דס"ט. בעי מתעבדה ארכונטס ובולבוטס ועיי' עוד ע' בולבוטס]. בר"ג דגט פשוט (ב"ב קס"ד:) ההוא שטרא דהוה כתוב ביה בשנת פלן ארכן מגהגא של אומח זו שנה ראשונה של מלך קורין לו ארכן. ובילמד' שתי חצצרת כסף (בתנחו' ל"י) ויתא ראשי עם (דברי' ל"ג, כ"א) שעם כל חבורה חבורה הוא בא ונוטל שכר לפרנסים בפני עצמן ולארכונים בפני עצמן. איה בית נדיב (איוב כ"א כ"ח) תרג' האן בית אַרְכוֹנָא [אחי"ה וכ"ה בל"ס ובל"י ἄρχων Fürst, Archon, וב"ב שם: יבדק אימתי עמד ארכן בארכנותיה. ירו' ברכו' פ"ה ד"ט. עבד ארכונא ולא קם ליה מקמיה. ירו' פיאה פ"ח הל"ז דכ"א. מקים ארכונין. ירו' יבמו' פ"ח הל"א ד"ח ע"ד אורכנים וצ"ל ארכונים. ושהש"ר פ' אמרתי אעלה: אַרְכוֹנוֹת ובאופן הראשון הקבוץ גם בתרג' ארכונין (תרג' איוב כ"ט, ט'; ל"ד, י"ח; ד"ה ב', י"א, י"א שה"ש ד', ג')]. בפסיקתא דזכור (כ"ז. הובא בפסיקת' רבתי פי"ב סי' י"ג ובתנחו' תצא סי' ט' דשל"ג: ילק' סוף תצא רמז תתקל"ח) אשר קרך בדרך ר' נחמיא אמר קראך ודאי מה עשה עמלק ירד לבית ארכיון [בל"ס בֵית אַרְכֵי = אַרְכֵיאוֹן, בל"י ἀρχεῖον Archiv וגם בלא בית: ירו' מ"ק פ"ב דפ"א: חותם ומעלה לְאַרְכָיִים = ἀρχεῖον, ואפשר שהוא קבוץ מיחיד אַרְכֵי עיי' סוף הע' —. אסת"ר ריש פ"א הרא ארכיון דגדר וכ' והגי' ארכיון אי' בכ"י ו"ו וכ"ה בתנחו' תצא וכ"ה בתרג' ירו' א' לדברי' ג', י"א ובדפ"ע ארכוון וכ"ה בילק' תצא. ובפסיק' בט"ס ארמון (עיי' ר"ש באבער שם)] של מצרים ונטל טימוסיהן [צ"ל כמו בתנח' טומוסיהון τόμος Liste, Register, עיי"ע טמס] של שבטים שהית שמן חקוק עליהם. קרית ספר (יהוש' ט"ו, ט"ו. ט"ז; שופטי א', י"א. י"ב) תרג' קרית אַרְכֵי [בל"ס ארכי בל"י ἀρχή Spitzen der Behörde, Magistrat ואולי הוא כאן כמו בית ארכיון והעתקה של ספר וכן נקרא בל"י πόλις τῆς βίβλου עיי' רימ"ז ב"ט ח"ב ק"צ ועיי"ע דביר ב' ומ"ש]. בפ' י' יוחסין (קידוש' פ"ד מ"ה) חתום בארכי ישנה של צפורי [במשנ' ובמשניות אי' חתום עד בערכי הישנה ובירו' במשנ' חסר עד. אבל כגי' רבינו ממש אי' במדב"ר פ"ט]. פי' ערכאות של ישראל. פ"א מי שהיה חתום בבי"ד הקבוע בעיר ששמה ישנה והוא בצפורי דלא מוקמי דיין כי אם מיוחס ישנה עיר שבצפורי כעין עיר חדשה שביהודה במסכ' עירובין (נ"ט.). [אחי"ה וכן פירש"י לקידו' שם ועיר ישנה נזכרה בר"ה ב' י"ג, י"ט (לא אשנה יהוש' ט"ו, ל"ג, מ"ג ועיי"ע אשנת) ולפי בן מתתיהו היתה כפר Ἰσάνα ἡ κώμη עיי' הקדמוני' י"ד, ט"ו, י"ב ועוד שם ח', י"א, ג' ותכונתה היתה בשומרון והיתה מבצר וכן נראה מערכין ל"ב. קצרה הישנה של ציפורי ובשבת קכ"א; אי' קסטרה של צפורי פי' בל"ר castra מבצר עיי"ע קצר ח'. וחדשה נקראת בספר החשמונאי' א', ז', ל"ט. מ' ובקדמוני' של בן מתתיהו י"ב, ח', ה' Ἀδασά והיתה ל' שטאדיא רחוק מבית חרן ונזכרת ביהושי' ט"ו, ל"ז]. (א"ב פי' אַרְכֵי בל"י נגידות ושררה). [אחי"ה לדוגמ' ריש קהל"ר פ' דור הולך: אלו נכנסין לארכי ואלו נשמטין מן הארכי. ד"ר פ"ב הגיע ארכי ליהושע. ושם: איפרכוס שהיה בארכי שלו. ובילק' ואתחנן ררמ"ז תתי"ג אי' תמורתו איפרכות שהיה באפרכוסיא שלו. ושם: משה כל ימים שהיה בארכי שלו. רות"ר פ' וימת אלימלך; ארכי של בנך דוחקת (ובשבת ל'. הגיע מלכות שלמה בנך). ושם אַרְכִיּוֹת ארכיות הן. ואולי מענין זה חותם ומעלה לאַרְכִיִּים פי' למושלים]. וארכיליסטים ראש השודדים; ארכיסטרטיגוס ראש ושר צבא. ארכיטקטון ראש הבונים והאומני'; ארכונטוס וארכון שר; אבל ארכי וארכיון פירושו מקום ועד השרים והשופטים ושם נשמרים כתבי העיר).

☞ אַרְכִיאַטְרוּס (כ"ה בל"ס מן ל"י ἀρχίατρος (Hauptarzt, erster Arzt שמ"ר פרש' פסל לך (פמ"ו) משל לבן ארכיאטרוס פי' בל"י ראש הרופאים). [אחיה ובדפוסי' אי' ארכיאטום וכתב מהר"ם די לונז' „בדפ' צריך תיקון" וגם הוא גרס בר' אחר ט' וכן גרס ר"ב בע' סמדרקום ואולם זה בלתי נכון ויותר טוב גי' הדפוס סמרדקום והוא בל"י σαμάρδακος Gaukler איש מהתל ובעל מרמה].

* אַרִיכָא (פתיחה=Anfang=Einleitung=ἀρχή) בריש מד' תהלי' רב פנחס עבד לה אריכא פתח מזקנים אתבונן וכ' פי' עשה למקרא פתיחה כדרך כל הפתיחות של דרוש והמלה ל"י פי' ראש והתחלה; ובילק' ריש תהלי' גרס תחת זה בשם המדר' ר' פנחס פתח מזקנים וכ' ואולי אריכא מלשון אריך עיי"ע כלומר תיקון ועריכת דבר.

אַרְכּוּבָה (Schlüsselkrümmung, Schlüsselbard; von Knie א') פי"ד בכלים [בפרק] כלי מתכות כמה היא שיעורן (פי"ד מ"ח) מפתח של ארכובה שנשבר מתוך ארכובה פי' „כדגרסינן (מנחו' ל"ג. עיי"ע אסתוורא) מזוזתא דבי רבי דעבידן כמין נגר ומפרש לה כנגר המוטל לגמרי אלא (כאיסתוירא) [צ"ל, כמו בפי' רה"ג בע' אסתוורא, כי אסתוורא] כי שקא וכרעא דאדם דדמיא

לגו"ן כפופה דמיניה כייף ומיניה
זקיף וכן מפתח, שמתכפל בארכובה עם השוק
שמו מפתח של ארכובה". [אחי"ה כל זה הועתק
אות באות מפי' סדט"ה לרה"ג צד ״ ׳ועיי' עוד
ע' גסג׳—, ונגזרה המלה (עיי' דניאל ה׳, ו׳) מן ארכובה
בל"ע ركب, ركبات פי' ברכיים כמו ארכובא
הנמכרת עם הראש, חולי' ע"ו, ארכובה דיעלא,
ירו' נדרי' רפ"ג דל"ז ע"ד, (אביבא) [צ"ל ארכובה]
דפילא וגם נקרא בל"ע ركوب ענף כפוף ושרוק
מפארות הגפן המתפשטות וזה מה שאמרנו כלאים
ז', א' הארכובא שבגפן der Schössling einer
(Weinrebe, den man einsetzt, ירו' מגילי' פ"א
רע"א ע"ג ארכובתו של למ"ד פי' כפיפת קו
תחתון של ל', ב' אציליו על ב' ארכובותיו וכ',
נדה ל': עיי' ורחב ביאור מאמר זה ביתר שאת
מהרב החכם מהר"ם גידעמאן במ"ע של מהרז"ף
וגרעטץ חכ"ה, קפ"א].

אַרְכַּבְתָּא (שם, נגזר מפעל רכב בל"ע ركب
aufsetzen, anfügen וא"כ השם טיט
הושם למעלה ראשונה der An-Aufsatz, d. i. die
(oberste Lehmschichte בר"ג דהמקבל (ב"מ ק"ג:)
אמר רב יוסף בוכרא טפתא [כ"ה גי' אמיתי' של
כ"י ג"נ וכ"ה בב"מ וכ"ה בע' טפתא ע"ש ובע'
בכרא הגי' אטפתא, ובדפ"ע כאן בט"ס טופסא
ובל"ע נקרא طاقة כל שהוא יותר גבוה מחבירו
או طفافة עליון של דבר ועיי"ע טפף] וארכבתא
וקני דמיזרא דבעל הבית, פי' היו נוהגין לעשות
גבולין סביבות שדותיהן כעין חומה נותנין טיט
כשיעור אמה בקרקע סביב השדה ולכשייבש
מוסיפין עליה כשיעור אמה אחרת ולאחר שייבש
מוסיפין אמה שלישית, ראשונה קורין לה בוכרא
שהיא כעין בכור; שנייה טפתא שהיא אמצעית
כדגרסינן (יומי מ"ח.) לא גדושות ולא מחוקות
אלא טפופות [כ"ה בכ"י ו"ו, ל"ד, ה"ב ג"ג וכ"ה
בע' טפף, ובדפ"ע כאן בטעו' טפוסות]; שלישית
ארכבתא שהיא על כולן, [אחי"ה וכעין זה
פירש"י לב"מ ועיי' תוספ' ד"ה בוכרא והתוספות
הביאו שם שיטת ר"ח אבל בהרחבת ביאור הובא ר"ח
מן הריטב"א לב"מ ובשטמ"ק שם, והראב"ד
משיג על פי' ר"ח ואמר כי אין בוכרא נופל על
הטור התחתון וכו' ע"ש. ולכאורה זה קשה גם
לפי' רבינו בעל הערוך כי גם לשיטתו בוכרא
טור של הטיט התחתון אבל בכל זאת רבינו
נשמר מזאת הקושיה בפרש בוכרא: ראשונה
„שהיא כעין בכור" וכונתו ראשון בטורי הטיט
אבל לענין תכונתו הוא התחתון, ובוכרא הוא בל"ע
بكر was zuerst ist והיינו טיט התחתון
המגיע ראשונה את הקרקע]. ולמה אינו עושה
שלשתן בבת אחת? שלא היה יכול לעמוד שהוא
טיט בלא אבנים. קני דחיזרא [כ"ה בכ"י ו"ו ודפ"ר
אבל בכ"י ל"ד דחירזא ורבינו בע' חזר ב' הביא
שתי הנוסחאות ע"ש]. פי' יתדות שנועצין בקרקע
לגדור סביבותם גדר קוצים.

* אַרְכֵי בַּרְיוֹנִים Erzplagegeister כמו ריש בריוני
גיטי' נ"ו. עיי"ע בריוני ועיי"ע אטקטקיא.

☞ אַרְכִידִיקֵי (בל"ר archijudex בל"י ἀρχίδικος
(Gerichtsvorsitzender, Oberrichter
ב"ר פ' ולוט ישב בשער סדום (רפ"נ) ישב כתיב
אותו היום מינוהו ארכידיקי זו גי' הערוך בע' ידק
[צ"ל ידקי ושם הגי' ארכי יודיקי]. ופי' מלה בל"י
ראש השופטים, ובל"ר אומרי' ארכי יודקי, ובקצת
נוסחאו' כתוב ארכיקריטים [ἀρχικριτής Oberrichter
עיי"ע קרטים ב', כי כן גי' רבינו] והיא מלה יוני'
והכל אחד, ובקצת נוסחאו' כתוב ארכי הדיינים.
[וכגי' אחרונה כתוב בדפוסי' שלנו].

אַרְכֵּל (לדעת רבינו ור"ב היא עיר ששמה Ἀρχέλαος
(בן מתתיהו על הקדמוני' י"ז, י"ג, א'; י"ח
ב', ב') ובל"ר Archelais (עיי' פליניאוס י"ג ט',
י') ולפע"ד עיקר הגי' ארבל עיי"ע) בב"ר והנחש
היה ערום (פי"ט וכ"ה במד' קהל"ר א', י"ח) אבל כלי
פשתן הארכליים [אחי"ה כ"ה עיקר הגי' של כ"י
ה"ב וג"ג, ובכ"י ל"ד אי' הארכליין מארבל
ונשתבש בדפ"ע הארכליין מאובל, אבל נ"ל
שתיקון איזהו כותב הוא שראה גי' הספרים בב"ר
הארבליים ובקהל"ר שם הבאין מארבל והגיה
כך ובא לפנים, וכ"י ו"ו א', וב' גם כאן גרסו
הארבליים ובאמת זו הגי' אמיתית כהוכחנו בע'
ארבל אבל רבינו בלי ספק גרס בכ"ף כנראה
מסדר האותיות שנערך המלה תחת סוג ארכ. .]
אם פיחמו אחד מהן ומהן דמיו. ס"א כלי פשתן
הגסין הבאין (מאובל צ"ל כמו בקהל"ר) מארבל,
פי' בגדים עבים שהן בזול. (א"ב בנוסחאות דידן
כתוב מארבל ול"נ שהדין עם בע"ה כי היתה עיר
נקראת ארכל על שם ארכלאוס). [אחי"ה ר"ב
כיון על העיר שרשמתי בתחילת הע' וגם היתה
עיר אחרת בקאפפאדציא בשם זה עיי' פתלימי' ה',
ו'; פליניאו' ה', ו' בכל זאת מעלה יתירה יש לגי'
ארבל עיי"ע וכ"ה לס"א של רבינו].

* ארכולסטקיא ט"ס וצ"ל אסכולסטיקא עיי"ע
וע' אסקולסטיקא.

☞ אַרְכּוֹנֵים (אולי צ״ל ארכונים הקבוץ מן ארכון עיי״ע ארך, או ל״י ἀρχώνης (Hauptpächter ירו׳ דיבמו׳ פ׳ הערל, (פ״ח הל״א ד״ח ע״ד) אפי׳ כבנו של ארכונים פי׳ שר וארכון וארכונטים וארכונים אחד הוא). [אחי״ה ארכונים אין לה תואר מלה אלא או קבוץ ארכונים עיי״ע אַרְךְ בענין ארכונא או י״ל שהיא ל״י כשרשמתי פי׳ ארים ראשון. ולפנינו בירו׳ הג׳ אורכנים ואולי צ״ל אורכטם ותהיה כמו ארכיאטום בל״י ἀρχέτας ראשון של מנהיגין, שר. ומעתה נוכל לקיים הג׳ בשמ״ר פמ״ו תחת ארכיאטרום של ג׳ ר״ב].

אַרְכִיסְטֵרִים (בל״י ὀρχηστής, ὀχρηστήρ ובל״ס אַרְכִיסְטָא (Tänzer מדרש שמואל ססקא כהגלות נגלות אחד הרקים (ש״ב ו׳, כ׳ ומדרש שמוא׳ ספכ״ה) א״ר אבא בר כהנא כאילין ארכיסטרים פי׳ בל״י מרקדים ומכרכרים). [אחי״ה לפנינו במ׳ שמו׳ אי׳ מחסרון ידיעת המעתיקים ארכיליסטום וכ״ה במ״ר ספ״ד אמר ר׳ אבא ב״כ הריק שבריקים זה ארכלסטים, אבל בירו׳ סוכ׳ פ״ה דנ״ה ע״ג אי׳ בטוב טעם ודעת זה ארכיסטים ובירו׳ סנהד׳ פ״ב ד״כ: זה ארכסטם ובדפוסי׳ ישנים של במ״ר אי׳ ג״כ ארכסיטם. ועל פי ג׳ עדים יקום דבר כי המלה כשרשמתי ובכל אלה המאמרים נתפרשה מלת רק של מקרא על ידי תיבה מצויינת ומן הפלא שגם ע׳ זקנים העתיקו רק של שמואל שם ὀρχούμενος כאילו כתוב המרקד ובלתי ספק נמשכו אחר אגדה זאת].

* אַרְכְּסָא (צ״ל אוּכְּסָא = ὀξύ (scharf, מנחו׳ מ״ג, חמירא ארכסא דשערי פי׳ שאור קשה ונ״ל שאות וי״ו נשתבשת באריכת הקו לצד ימין לאות ר׳ וצ״ל אוכסא וכעין זה ראינו בע׳ ארכל בהיפך תחת ארבל נשתבש בכתב אובל בקיצור הקו. והעד ג״כ ע׳ הבא אח״ז.

* ארכוף (או ט״ס תחת אוכף Sattel עיי״ע אֻכָּף או מל״ע ركب (Steigbügel מד׳ אסת״ר פ׳ ויהי בימי: בני איכפיה . . רבנן אמרי בני אוכייפי שהיו מרוצצין בארכוף, ומ״כ נלאה לפרשו. ונ״ל שגם כאן אות ריש נשתבשה מאות וי״ו וצ״ל באוכף או באיכוף ודרש איכפיה ואוכייפי מלש׳ כייף פי׳ כפופים ורצוצים ומלשון אוכף וטעמו שהיו מרוצצים ונדחקים תחת יד נבוכדנצר באוכף ששם עליהם. או אולי יש לקיים ג׳ הדפו׳ ותהיה המלה ל״ע וטעמה בית אחיזת רגל על כר הגמל ובאוכף הסוס אשר בו שם הרוכב רגליו להקל מעליו ברכבו ולדחוף בטן הבהמה בצפרן שמיר ובמחט ברזל אם מתרשלת בלכתה. ושיעורו שנקראין בני אוכייפי שהיה נבוכדנצר מכייף אותם כסוסים בארכוף פי׳ בבית אחיזת רגליו אשר שם על גביהן וכן אי׳ בפירוש בב״ר פס״ט אשר אמרו לנפשך שחי ונעברה מה היו עושים להם היו מרביצים אותם בפלטריות (פי׳ בחוצות) ומעבירים כרים עליהם (פי׳ מלש׳ כר הגמל) וכן מצאנו בנבוכדנצר עצמו ונטלו (את יהויקים) והחזירו בכל ערי יהודה וישב עליו וכ׳ (ויק״ר פי״ט) ונוסח יותר טוב במאמרנו עיי׳ בע׳ אמר האחרון וע׳ אפוכי.

* אַרְלָא (בל״ע ارلة = غرلة (Vorhaut בתר״י ב׳ בראשי׳ ל״ה, ל״א ארלין סאיבו בתולה, ושם ארלין אתקטילו פי׳ בל״ע כמו ערל בעברי.

אָרְלוּגִין (בל״י ורו׳ ὡρολόγιον horologium (Stundenzeiger, Uhr בפסיקתא דהחודש (נ״ג, והובא בילק׳ בא רמז ק״ץ וירו׳ ר״ה פ״א דנ״ז): משל למלך שהיה לו אורולוגין [כ״ה בכ״י ו״ו, ל״ד ה״ב ודפ״ר אבל בתחילת הע׳ בדפ״ר בט״ס ארגולין וכ״ה בילק׳ שם, אבל בירו׳ על נכון אורלוגין] וכיון שעמד בנו מסר לו אורולוגין שלו. פי׳ סימני השעות וכבר פירשנו בע׳ אבן שעות (א״ב כן פירושו בל״י ורומי׳).

* אירם ט״ס עיי״ע אֶרֶם.

1 אֲרַם (Aramäa, Syrien אֲרַמְיוּתָא Aramäerthum (Heidenthum) אֲרַמִּית aramäisch, heidnisch אֲרַמַּאי ובל״ס אַרְמַיָא (Aramäerin, Heidin בסוף משנה דמגיל׳ (ד׳, ט׳ דכ״ה.) האומר ומזרעך לא תתן להעביר למולך (ויק׳ י״ח, כ״א) ומזרעך לא תתן לאעברא בארמיותא [ובכ״י ו״ו יותר נכון בארמייתא פי׳ אשה או אומה ארמית]. פי׳ לא תתן מזרעך באומה ידועה שמעבירין זרעם למולך כגון ארמיים שאתה גורם להעביר זרעך למולך ומכלל דבריו משמע ששאר האומות שאין מעבירין מזרעם למולך מותר לפיכך משתקין אותו בנזיפה אלא פי׳ הכתוב כדתנא דבי ר׳ ישמעאל בישראל הבא על הגויה (במגיל׳ אי׳ הכותית) והוליד בן לע״ז הכתוב מדבר דלא שנא מולך משאר בתי ע״ז. [אחי״ה וסייעתא לפי׳ הערוך תר״י א׳ להך פסוק: ומן זרעך לא תתן בתשמישתה לציד בת עממין למעבדא לפולחנא אוחרא. ועיי׳ תוי״ט למגיל׳ הנ״ל שפי׳ היטב דברי רבינו בע״ה ולזה מסכי׳ פי׳ של מהרש״א מגילי׳ כ״ה, ובחידי׳ אגדות ד״ה בישראל הבא וכ׳ ועיי׳ ספר היקר פארשטודיען צד קפ״ד וספר פאלעשטיני׳

עקסענגעזע צד קנ"ה למהרז"ף. ומהרי"ל בעמת"ר הקיף פי' רבינו בקושיות ותשובתו נשאר מעל לפי פי' של תוי"ט בדברי רבינו ע"ש. ואם קשה הא קשה האי תנא דבי ר"י פליג אר' ישמעל גופא שבירו' מגילי פ"ד, הל"י דע"ה ע"ג תני ר' ישמעאל זה שהוא נושא ארמית ומעמיד ממנה בנים מעמיד אויבים למקום, ובירו' סנהד' ספ"ט דכ"ז: תני ר' ישמעאל זה שהוא נושא ג ו י ה ומוליד בנים מעמיד אויבים ממנה למקום וכן בספרי דברים י"ח: י' קדריש מעביר בנו ובתו באש זהו הבועל ארמית ומעמיד ממנה בן אויב למקום ע"כ. ועיי' על כל זה בקושיתם ובתירוצם מאמר של מהרי"ל בישורון מוציאו ד"ר קאבאק ח"ד ד"ו וכ' אבל קושיא שם ד"ז שר"י אוסר רק נשואין וספרי אף ביא' אחת אפילו שלא לשם אישות יש לתרץ בנקל שר"י אוסר ג"כ ביאה בעלמא כנראה בפי' מירו' סנהד' הנ"ל דאיתי שם ה ב ו ע ל א ר מ י ת תני ר"י זה שהוא וכ' ומהרי"ל דלג הך ירו' דסנהד' ואין כאן מקום להאריך]. ובפ"ק דברכות (ח':) א"ל רבא לבניו אל תחתכו בשר על פיסת היד ואל תשבו על מטה ארמית [לפנינו אי' כשאתם חותכים בשר אל תחתכו ע"ג היד וכ' ובכ"י מ' אי' כ ג י' ר ב י נ ו. ובענין מעשה דר"פ עיי' למט' בסמוך] ובפ' ע"פ (פסחי' קי"ב:) ד' דברים צוה רבינו (ה ק ד ו ש) את בנו. [אחי"ה וכ"ה בפסחי' ובמנו"ה גסי' ל"ב אבל בפירוש ר"ח על פסחי' דקס"ה גרס רק ר ב י נ ו. אכן גם זה לא ניחא אלא יש לתקן ר ב וכבר נזדמן בדפוסים הך שיבוש לדפוס תחת רב: ר ב י נ ו או ר ב י נ ו ה ק ד ו ש (עיי"ע אטימטון וע' ארטבן) ובזה נתיישב תמיהת המקשה (הובא בבית נתן לברכו' ד"ג:) „שהרי ר"פ היה בדור אחרון של אביי ורבא ואיך שייך לומ' שרבינו הקד' ידע מעשה דר"פ וכ' ע"ש והוברר הדבר שט"ס הוא וצ"ל רב או יותר נכון לגרוס ר ב א שהרי רבא צוה ככה לבנו כאי' בברכו' שם. והגירסא א ת ב נ ו נמצא' ג"כ בכ"י ב' וא"פ ובפי' ר"ח ובמנו"ה עיי' ד"ס פסחי' קע"ג: אבל לפנינו אי בט"ס ל ב נ י ו] ואחד מהן אל תשב במטה ארמית ומשום מעשה דרב פפא שהיה נושא בארמאי מעות אזל למיתבעינו כיון דעל לביתיה א"ל תיב על ערסא והוה ביה ינוקא מית איתי סהדי אשכחיה לרב פפא דיתיב אערסא א"ל אנת קטלתיה באותו שעה (אמר) [וצ"ל אמרו] (כלומ' חכמים) אל תשב במטה ארמית. [אחי"ה לפנינו בפסחי' ובמנו"ה שם לא נתפרש מה היה מעשה דר"פ וכן לי' בכ"י ש"ם אבל רש"י ורשב"ם פירשו קרוב לענין שפי' רבינו אבל בברכו' שם פי' רש"י מעשה דר"פ כמו שאי' בברכו' שם וכבר הגיח רי"פ בהגהותיו והגרי"ב בהפש"ב בצ"ע שהביאו רש"י ורשב"ם המעשה בכמה שינוים ממה שמסופר בברכו'. ועוד קשה לי שרבינו בע"ה לא פי' בציון ברכו' מה הוא מעשה דר"פ אבל בפסחי' פי', בעבור כל זה אין ספק שספור מדר"פ לא הובא בשום פנים לא בברכו' ולא בפסחי' ואע"פ שהובא בכ"י מ' ברכו' מעשה דר"פ אבל בכל זאת הוא מוקף וכתוב בגליון „אינו מלשון התלמוד ופירוש הוא." ורבינו נסים גאון כתב בספר המפתח שקבלה בידו זאת המעשה מרבינו חושיאל. מוכח שגם לפניו לא היה כתוב בגמ' וכן הראב"ן בסי' קל"ד פי' מעצמו כל הסיפור עיי' ד"ס שם. ומן ר' חושיאל קבלו בנו ר"ח שפי' לפסחי' שם בזה הסיגנון: מדר"פ שהיה נושא בארמאי ממון ובא לביתו לפרעו והיה לאותו ארמאי בן ומת והיה מוטל על המטה כיון שנכנס ר"פ א"ל שב על המטה כיון שישב על המטה צעק כי אתה הרגת את בני כו' ומהך כו' של ר"ח נראה שקיצר הסיפור וכל אחד מהראשני' הביא כפי מה שהיה בקבלה בידו וחד מעשה הוא. ובשני הציונים (בברכ' ובפסחי') צ"ל רבא ובזה נתיישבו כל הקושיות ולא הוכרחנו לתירוץ דוחק של בעל ב"נ ע"ש]. ארמי אובד אבי (דברי' כ"ו, ה') מכאן שאמירה כמעשה כשרדף לבן ליעקב והשיגו א"ל יש לאל ידי לעשות עמכם רע (בראשי' ל"א, כ"ט) והעלו עליו הכתוב כאילו עשה וכן לענין הטובה וכו'. בילמדנו ויאמר ה' לנחש [בתנח' לי' אבל קרוב לזה אי' בספרי סי' ש"א ארמי אובד אבי מלמד שלא ירד יעקב לארם אלא ל א ו ב ד ומעלה על לבן האמרי כאילו איבדו, ובילק' ריש כי תבא בשם הספרי גרס שלא ירד . . אלא לאבדם וצ"ל ג"כ לאובד אלא נקט הכי משום ביש גדא ובז"ר נדחק בפירושו עד מאוד ועיי' הח' פריעדמאן לספרי דקכ"ח הער' ד'. ונ"ל שזאת כונת בעל אגדת של פסח ולבן בקש לעקור את הכל שנא' ארמי אובד אבי וכ']. שישי ושמחי בת אדום יושבת בארץ עוץ (איכ' ד' כ"א) תרג' בארע ארמניאה. [אחי"ה כ"ה בכ"י ו"ו ודפ"ר ודפ' פיז' וויניצי' ובכ"י ה"ב בט"ס בארע מינאה וצ"ל בארע ארמינאה והוא ארמנייא Armenien שאפרשנו במקומו, ובדפ' אמש' ופראג אי בארעא א ר מ א ה ולפום ריהטא כ"ה נוסח האמיתי שבעבור זה ציינו לו רבינו מקום בע' זה וכן בבראש' י', כ"ג כתוב ובני ארם עוץ ובד"ה א' י"ח וארם ועוץ, וגם היו עוץ ואבי ארם בני נחור (בראשי' כ"ב, כ"א, וד"ה א' א', מ"ב עוץ וארן) אבל בכ"מ אין משמעות של ארמאה ארץ ארם אלא איטליא של יון

קושטנטינא שנקראת רומה חדשה עיי״ע איטלקי שהביא רבינו תרג׳ יושבת בארץ עוץ תרג׳ דמתביא באיטליא והוכחנו שם שטובן בזה איטליא של יון ובאמת תרג׳ דפ׳ וויניצ׳ אי׳ קושטנטינא קרתא דאדום רשיעא דמתבניא בארע ארמינאה. אשר על כן לבי נכון במוח שצ״ל תחת ארמניאה של כ״י ודפו׳ ישנים, או ארמינאה של תרג׳ וויניצ׳, הנוסח: ארומאה והיא ארמאה של דפוס אמש׳, ושוה עם איטליא של יון או רומה חדשה וכן תרג׳ שם פסוק כ״ב (דפ׳ וויניצ׳) רומי רשיעא דמתבניא באיטליא ומליא אוכלוסין מבני אדום (ותרג׳ זה הובא בקיצור בע׳ איטלקי) ודרש בעל התרג׳ בת אדום כמו בת אֱרוֹם Rom עיי״ע אדם נ׳].

2 אֲרַם (=אֲרַמָּא, אֲרַמָּאָה, והקבוץ אֲרַמַּיָּתָא בל״ס אַרְמַיָא = aramäisch, syrisch) בבמה מדליקין בגמ׳ פתילת הבגד (שבת כ״ט.) מאי לאו אפרסייתא לא בארמייתא [כ״ה בכ״י ו״ו ובדפ״ר, אבל בדפ׳ חדשים וגם בשבת אי׳ בפרסייאתא.. בארמיאתא] הואיל וחזיין אגב אימייהו. ובס״נ דנוטל אדם (שם קמ״ג.) הני גרעינין דתמרי ארמייתא שרי לטלטולינהו הואיל וחזיין אגב אימייהו [כ״ה בכ״י ו״ו, ל״ד אבל בדפ״ע חסר הך ציון וראיה שבטעות נשמט מן אגב אימייהו של ראשון עד אגב אימייהו של אחרון שהרי תיבות ודפרסייתא אסירן שייכות לציון האחרון] ודפרסייתא אסירן, פי׳ תמרי ארמייתא גרעיניהן רכין ונאכלין עם תמרים עצמן. [אחי״ה זהו כפי׳ הראשון שברי״ף שבת פכ״א והביא הרי״ף שם עוד פ״א וכאותו הפי׳ נמצא בס׳ המפתח לר״נ בר״י ז״ל. ומה שיש להקשות נגד פי׳ רבינו ומה הכריח לרש״י לפרש בענין אחר עיי׳ בהפל״ש]. וכפ׳ הכונס צאן לדיר בגמ׳ דכיצד משלמת (ב״ק נ״ט.) דיקלא ארמא דיקלא פרסא. פי׳ הלכתא כרב פפא דשם בששים בדיקלא ארמא דחשוב הוא. [אחי״ה רש״י ז״ל שפי׳ בשבת שתמרי פרסייתא הן תמרים טובים אזל לשיטתו גם כאן ופי׳ דיקלא פרסאה חשוב הוא מאוד] דאילו שיימיה באנפי נפשיה פוגם ומזיק והילכתא כריש גלותא דשם באנפי נפשיה בדיקלא פרסא שהן כפניות מין בוסר שאינן מתבשלין דלא חשיב ולא פנים ומזיק כולי האי. [אחי״ה וכן התואר זכר אֲרַמִי: שבת י״ב: סנהד׳ ל״ח: סוטה ל״ג. מ״ט: ב״ק פ״ג. שהש״ר פ׳ אם חומה: לשון ארמי, ובירו׳ מגילה פ״א דע״א ע״ג לשון ארמית].

*3 אֲרַם, אֲרֹמִי, אֲרוֹמִי, אַרְמַאי, אַרְמַיָא (=רוֹמִי, רוֹמָאִי) בל״ס אַרַמַיָא = Rom, römisch (heidnisch) פסחי׳ פ״ז: יודע הקב״ה את ישראל שאינן יכולין לקבל גזירות אכזריות ארם לפיכך הגלה אותם לבבל. ובילי׳ הושע רמז תקכ״ט וילק׳ איוב כ״ח רמז תתקי״ו הגי׳ גזירות רומיים גיטי׳ י״ז. גזירו׳ ארומיים ובאג״ה גזירות רומי הרשעה ובע״י הראשון גזירות של עשו וישמעאל. ועיי׳ תוספ׳ פסחים ד״ה והגלה. ירו׳ שביעית פ״ד דל״ה. ע״א וע״ב, ובירו׳ סנהד׳ פ״ג, דכ״א: או יהודיי יהודאי או ארמאי ארמאי. ירו׳ שביעית שם: חד ארמאי ברומי, ירו׳ ע״ז פ״ג דמ״א ע״ג ארמייא אתבזעת זיקיה. בבלי ע״ז ל״א: אַרְמָאֵי זוקאני. ירו׳ ע״ז פ״ד דמ״ד סע״א ארמאיי נפל לגובא וכ׳. מנחו׳ מ״ב. רופא (מוהל רש״י) ארמאי רופא כותי. יבמו׳ מ״ה: בר ארמאה, ושם בר ארמייתא. גיטי׳ י״ז. למימרא דארומאי מעלו מפרסאי. ב״ר פס״ג מינך יהודאין וארמאין. קהל״ר פ׳ טובה חכמה: חנותא דארמיין — ע״ז ל׳. בי ארמאה עיי״ע הבא אח״ז.

☜ אַרְמָלָה (בל״ס אַרְמְלָא ולנקבה אַרְמַלְתָּא ובל״ע ارمل ולנקבה ارملة פי׳ אלמן והפעל رمل פי׳ נעשה אלמן verwitwet werden) תרג׳ שבי אלמנה (בראשית ל״ח, י״א) תיבי ארמלא). [אחי״ה וכנ״ה הרבה פעמים בירו׳ לדוגמ׳ ירו׳ שבת פ״א ד״ג ע״ד דיין דארמלה; ירו׳ ע״ז פ״ג דמ״א ע״ד דין דארמלא; ירו׳ כתוב׳ פ״א דל״ג. האי ארמלתא. ירו׳ קידו׳ פ״א דנ״ט ע״ד וירו׳ כתוב׳ פ״ט דל״ג. ארמלתא תפסת אמתא (אמהתא), ירו׳ כתוב׳ רפ״א דכ״ד ע״ד, ירו׳ יומא פ״א סהל״א דל״ח ע״ד אילין דכנסין ארמלן; ירו׳ מגילה פ״ג דע״ד. למפלגה ליתמייא ולארמלאתא. וממנו הנתפעל: האשה שנתארמלה כתוב׳ פ״ב, מ״א; פ״ה, מ״א (אבל בירו׳ כתובו׳ פ״ב דכ״ו. הגי׳ שנתאלמנה, ושם פ״ה דכ״ט ע״ג נתאלמנו או נתגרשו ועיי״ע אלמון בי), יבמות מ״ב: נתארמלו או נתגרשו. — ע״ז ל׳. בי ארמלתא (הרבה פעמים) וטעמו אצל, עיי״ע בי].

*אַרְמְלוּת (שם המופשט מע׳ הקודם וכן בל״ס Witwenschaft) ב״ב צ״ח: בית ארמלות בקצת נוסחאות עיי״ע אלמנות. ירו׳ נדרים פ״ה דל״ט: בית ארמלות לבתי. כתוב׳ ע״ה. יבמות ק״ח: קידושי׳ ז׳. מ״א. ב״ק קי״א. טב למיתב טן דו מלמיתב ארמלו עיי״ע טנדו. ארמלו כמו ארמלות.

☜ ארמילוס (לפע״ד הוא כמו ארמינוס Ahriman, ʼΑρειμανης ראש השטנים אצל הפרסיים ובלי׳ צינד נקרא Agromanus וזהו ארמלגוס וט״ס תחת אגרמנוס). תרגו׳ וברוח פיו ימית רשע (ישעי׳ י״א, ד׳) ארמילוס רשיעא. מלך ראשון של רומי רומולוס שמו עיי״ע רמוס). [אחי״ה וכן בתר״י א׳ דברי׳

ל״ד, ״ג׳ פורענות ארמלגוס רשיעא. ונראה שתרג׳ ירו׳ לישעי׳ הנ״ל נוסף מאיזה כותב כי כן אי׳ במדרש ויושע (נדפס ראשונה בקושטנטינה) בלי זכרון תר״י עיין רימ״ל צונץ ג״פ צד רפ״ב וסיפור על ארמילוס כבר נודע לר״ס גאון שכתב בספר אמונ׳ ודע׳ פ״ח סי׳ ב׳ ד״ה וכיון . . ואח״כ יעלה עליהם מלך ששמו ארמילוס וילחם בה (בית המקדש) וילכוד העיר ויהרג וישבה ויענה וכ׳. והאריך למעניתו הספר המאוחר אבקת רוכל מר׳ מכיר דף ה׳ אות שביעי . . אמרו שיש ברומי אבן של שיש דמות נערה יפת תואר והיא אינה עשויה ביד אדם אלא הקב״ה בראה כן בגבורתו ובאין רשעי או״ה בני בליעל ומחממין אותה ושוכבים אצלה והקב״ה משמר טיפתן בתוך האבן ובורא בה בריה ויוצר בה ולד והיא מתבקעת ויוצא ממנה דמות אדם ושמו ארמילוס השטן זה שהאומות קורין אותו אנטיקרישטו וכ׳ וכ׳ עד אות השמיני, ובנסתרות ר׳ שמעון בן יוחי (בית המדרש לר״א יעללינעק ח״ג צד פ׳) אי׳ וז״ל . . אם לא זכו משיח בן אפרים בא ואם זכו יבוא משיח בן דוד ויעמוד מלך רשע ושמו ארמילאוס הוא קרח ועיניו קטנות וצרעת במצחו ואזנו ימנית סתומה השמאלית פתוחה ואם ידבר לו אדם טובה יטה לו אזנו סתומה אם ידבר לו אדם רעה מטה לו אזנו פתוחה, והוא בריה דסטנא ודאבנא ועולה לירושלם ויעורר מלחמה עם משיח בן אפרים וכ׳ וכ׳. ודע שבענין פי׳ המלה הן ולאו ורפיא בידי החוקרים ובעל כ״כ סבר שארמילוס הוא רומולוס ועוד שיער "ואם הוא עיקרית (ר״ל א׳) ענינה בל״י מחריב עם, מורכבת מאירמוס ולאום" ἐρημόλαος = Volksverwüster. וכן היא דעת מהר״ם די לונז׳, במעריך ע״ש. ולפע״ד המלה נשתבש׳ מל״פ אגרמינוס שהוא ראש השטנים של פרסיים עיי׳ ספרי על השדים (צד ס״ב וכ׳) וקצת ראיה לדבר נוסח של תר״י ארמלגוס שצריך לתקנו אגרמינוס. וגם אצל הפרסיים האמונה שבעיקבתא דמשיחא צרות רבות וגזירות קשות באות לעולם. והאליל העליון אורמוזד יעמיד לעמו שני משיחים אושעדר־מה ואושעדר־באמי וכעת הראשון הקל ואחרון הכביד עד שיכלו כמעט כל הנשמות שבגוף ואחר להג הרבה יגיעת רוח מעמיד להם משיח האמיתי זוזיאש עיי׳ על כל זה באריכות ושום שכל מאמרי על משיח ת״ה ועו״ה של פרסיים ויהודים (מ״ע דמ״ג חכ״א צ״ד תקע״ג וכ׳). וגם ספרי הצענדאפעסטא ספרו כי צאראתושטרא קרב לאשתו לדעת אותה אבל בכל פעם ופעם שחת זרעו ארצה ומהזרע השפוך נולד הגואל בדרך נס ושם אשת צאראתושטרא לדעת קצת אַרְנִיי (עיי׳ על כל זה ווינדישמאן מיטרא צד פ׳, שפיעגעל קדמוניות פרסיות ח״א, תש״ה, בונדעהעש פל״ג צד פ׳) וארמילוס קרוב לשם ארניי. וגם נתערב בדמיון פרסי הלזה דמיון אחר של נוצרים שארמילוס מגזע רומי יצא ולידתו מאבן שיש ברומי ולפי דעתי בא להמדרשים המאוחרים סברה זרה זאת בהפרידם מלת ארמילוס או ארמילאות לב׳ מלות אֲרֹמִי — לַאוֹס = Romae lapis פי׳ אבן של רומי. ומכל אלה ישפוט הרואה שאגדת ארמילוס נולדת מצירוף מאמרי הפרטים הנזכרים האלה אשר מבטן דמיונות נכריות יצאו ובלי ספק זה שורק גפן נכריה נטע בימי גאונים אחרונים בעת אשר כבר הדרשנים בילדי נכרים ישפיקו. ואכ״מ להאריך יותר. ועיי׳ עוד לעיל במבוא צד XLIV מ״ש בשם בעל מחבר ספר כ״י עיקרי התלמוד].

*אֲרִים עיי״ע בית ארים.

אֲרוּם (dass, wenn) תרג׳ ירו׳ כי [בדפ׳ אמשט׳ ופר׳ חסר הך ערך. ועיי״ע ארו].

אֲרֵימוֹן (בל״ר eremus בל״י ἔρημον verlassen, einsam) בויק״ר אם בחקותי (פל״ה) [מקום] ארימון שהיה משגש בגייסות. [אחי״ה כ״ה בכ״י ג״ג ועיי״ע שגש א׳ אבל בדפ״ע אי׳ מגשש וכן מונח לפני מ״כ בויק״ר ואין לו פתרון ובדפוסי׳ בויק״ר וכ״ה בשהש״ר פ׳ אל גנת אי׳ משובש וכן מורגלא בש״ס עיי״ע גיים] אמר המלך וכ׳. (א״ב בריש מדר׳ קהלת (א׳, א׳) ולמה נקרא שמו ירמיה שבימיו נעשית ירושלם אֵירֵמִיָּה פי׳ בל״י נקרא מדבר שממה וחרב אֲרֵמִיָּה, ואֲרֵימוֹן (בל״י ἐρημία והתואר ἔρημον ובל׳ ערבי׳ ارمل Steppe) ובנוסחאו׳ דידן כתוב אדרימון והיא טעות). [אחי״ה וראיה ממדרש שהש״ר שגרס על נכון ארימין וצ״ל ארימון. ובילק׳ ירמיה א׳ רמז רנ״ז אי׳ שבימיו נעשה בית המקדש אירימון].

* 1 אַרְמוֹן (=עַרְמוֹן Platane) ב״ר רפט״ו הוסיפו עליהם (ר״ל על מין ארז) עוד ג׳ אלונים ארמונים אלמוגים . . . ארמונים (דילבון) [צ״ל דולבין]. ובירו׳ כתו׳ ספ״ז דל״א ע״ד אי׳ הוסיפו עליהן אלונים ערמונים אלמוגין . . ערמונים דולבי. ובר״ה כ״ג. אי׳ איכא דאמרי ארונים ערמונים אלמוגין וכ״ה בב״ב פ״א. רק שם הגי׳ ערונים וכ״ה בע׳ ער ז׳ ועיי״ע אֹרֶן, אבל בילק׳ ישעי׳ מ״א רמז שי״ד אי׳ א׳ רבי (ובקצת דפוסי׳ א״ר ונלע״ד בשניהם ט״ס וצ״ל א״ד ר״ל איכא דאמרי) ארמונים ערמונים אלמוגים ארמונים ערובים ערמונים דולבי וכ׳. ותחת ערובים נ״ל לגרום ערונים (עיי״ע ער ז׳) והוא בל״ע عرنة Platane עיי״ע אֹרֶן, וגם דולבי בל״ע וסורי

עץ פלאטאנוס עיי"ע דלב וא"כ ארמון או ערמון שנתפרשו במלות ערונים ודולבי כך הוראתם. אולם רש"י לסוכ' ל"ב: שפי' דולבי עץ ארמון קסמנייא [כ"ה בכ"י עיי' ד"ס שם] וכן פי' בר"ה דולבי: קשטאנייא Kastanienbaum משנה הוא במח"כ כמו שהשיגו כבר התוספ' לר"ה וסוכ' שם ושם. ועיי' עוד מה שאכתוב בעה"י בע' בנות שקמה.

*2 אַרְמוֹן (מל"מ Palast) בע"ז כ"ד: והובא בילק' שמואל א', ו' רמז ק"ג בשם תניא דבי אליהו: רני השיטה התנופפי ברוב הדרך המשוחק' בריקמי זהב המחוללה בדביר ארמון וכ'. שמ"ר פ"ה נכנס לבית ארמון שלו וכ' ובפסיק' זכר דכ"ז ירד לבית ארמון מ"ס ובכולם צ"ל לבית ארכיון עיי"ע אַרְךְ.

*3 אַרְמוֹן (שם מקום אולי Ἀρίμανον' עיי' בן מתתיהו על הקדמוני' ד', ז', ד') יבמות מ"ה. הנהו שבוייתא דאתו מארמון לטבריא ורש"י גרס לאנטוכי וכ"ה בכו"פ סי"א רק הוא גרס מארמאי לאנטוכיא וארמאי אין לה הבנה כלל עיי' ע"מ ר"ו ע"ג. ולפ"ד ארמון היא שם מקום שרשמתי והיה אחד משלשה ערי מקלט לפי עדות בן מתתיהו שם. ובעל ע"מ שם סבר שהוא ארמיניא עיי"ע הבא אח"ז.

*אַרְמִינְיָא (בל"ם ארמניא ובל"ע ارمينية Ἀρμενία' das bekannte Hochland des westl. Asiens, Armenien) במד' איכ"ר על פסוק נשקד עול פשעי (א' י"ד) אמר אם אני מגלה אותם דרך מדבר הם מתים ברעב אלא הריני אני מגלה אותם דרך ארמיניא שהם כרכין ומחוזות ומאכל ומשתה מצוי להם. ועיי' מה שכתב בזה הגאון שי"ר בכ"ח ח"ה, תקי"ב וכ' וח"ו קע"ב ובע"מ הך ערך וספרי על המלאכים ושדים צד ד'. ועיי"ע הרמן.

*אַרְמְנַיָּא (בל"ם ארמניא ותואר מערך הקודם aus Armenien) ירו' גיטי' פ"ו דמ"ח. ר' יעקב ארמנייא וכ' ובירו' מ"ק פ"ג דפ"ב ע"ג ר' מנא הורי לר' ארמנייא וכ', ואולי נשמט שע"פ ר' יעקב והגאון מהרז"ף במבוא הירו' לא הרגיש בזה.

אָרֹן, אָרוֹן (בל"ם אֲרוֹנָא בל"ר urna ובל"ע اران Kasten, Lade, Sarg) בעדיות בפ' כל המטמאין (פ"ג מ"ח) ובכלי' בפ' טבעת אדם (פי"ב מ"ה) מסמר של שלחני וארון של גרוסות. פי' ארון של מוכרי פולים טחונין שבתוכו טוחנין הפולים מלש' ויגרס בחצץ שני (איכה ג', ט"ז וכן פי' הרמב"ם לעדיות שם). בבמה מדליקין בגמ' על ג' עבירות (שבת ל"ב. והובא באו"ז בתש' סי' תשמ"ה ובמנו"ה סי' ה') וי"א על שקורין לארון קודש ארנא לשון בזוי כדרך שקורין למגדל של עץ שבבתיהן. [אחי"ה וכן פירש"י וז"ל: ארנא. כך הין קורין מגדלות שלהם פרימ"י ובלשוננו משטי"ר ע"כ. ודע שכן לועז רש"י בביצה כ"ד. ד"ה הצד צפור למגדל פי' של עץ שקורין משטי"ה, ולפסחי' ח'. ד"ה גג המגדל משטיי"ר של עץ. והיא בל"צ נושנת mestier = Gestell. אבל בענין פרימ"י לא יאומן כי יסופר מה שנלאה רמ"ל במ"ל שבת לחפש אחריה לדעת מאי זה עם לועז היא באה ולפ"ד נראה שהיא לאי"ט = Kasten, forziere וצ"ל פריטי"ר ואולי היה מונח לפני רש"י בערך שלנו הך מלה בלע"ז. וציור של ארון שהוא כתיבת מגדל עיין בפה"מ לרמב"ם אהלו' פ"ד מ"ב]. בב"ר פנ"ו [כצ"ל אבל בכ"י ו"ו וה"ב במ"ס נ"ז ובכ"י ל"ד במ"ס פ' ט' צ"ל נ"ו ולפנינו אי' נ"ה. ובדפ"ע ל"ז!] לך לך אל ארץ המוריה (בראש' כ"ב, ב') ובירו' בס"פ תפילת השחר (פ"ד הל"ה ד"ח ע"ג) הר המוריה רב חייא רבה ור' ינאי חד אמ' שמשם הוריה יצא לעולם וחד אמ' שמשם יראה יוצאה לעולם. ארון ר' חייא רבה ור' ינאי [כ"ה בירו' וכ"ה בע' דפ"ר אבל בדפ' אחרוני' ר' יוחנן] חד אמר שמשם אורה [כ"ה בירו' וכ"י ו"ו, ובדפ' אי' אור, ובדפ"ד חסר מאמר שלם מן חד אמר הוריה וכ' עד חד אמר שמשם דיברות וכ'] יוצאה לעולם וחד אמר שמשם אירה יוצאה לעולם. דביר [כ"ה על נכון בכ"י ו"ו; ובדפ' בטעות דבור ובכ"י ה"ב דבי ר' וצ"ל דביר] חד אמר שמשם דבר יוצאה לעולם וחד אמ' שמשם דיברות יוצאות לעולם. [אחי"ה בענין אחר נדרש בתעני' ט"ז. ועיי' שהש"ר פ' כמגדל דוד, וכנ"ה ברכו' י"ד: לוחות ושברי לוחות מונחו' בארון, כתו' ק"ד. ארון הקודש עיי"ע אראל. ירו' מגילה פ"ג דע"ג ע"ד כילה דעל ארונא ובירו' שבת רפ"כ די"ז ע"ג אי' דעל ארונה. ירו' סנהד' פ"י דכ"ט. והוה ארונא טעין כהגיא לרומא וטריף לון לארעא. ושם: ארונא דו טעין וכ' ועיי' במ"ר פ"ד, פי"ב ופכ"א. ירו' כלאים פ"ט דל"ב: וירו' כתובות פי"ב דל"ה: ותהא ארוני נקובה בארץ (לארץ). ובב"ר פ"ק אי' נקופה לארץ. סנהדרי' צ"ח: אין לך כל ארון וארון שבא"י שאין סוס מדי אוכל בו תבן. והקבוץ יומא ע"ב: (הובא בילק' תרומ' שס"ח) שלש ארונות עשה בצלאל אמצעי של עץ תשעה וכ' (עיי' זר ה'), ירו' סוטה רפ"ח דכ"ב: שתי ארונות היו מהלכין עם ישראל במדבר אחד שהיתה התורה נתונה בו. ואחד שהיו שברי הלוחות מונחין בתוכו וכ' וכ"ה שקלי' פ"ו הל"א ועיי' ספרי בהעלותך סי' פ"ב, עיי' תוספ' עירובין ס"ג: ד"ה כל זמן וכ"ב

י״ד. תוספתא סוטה פ״ז ועיי׳ יומא נ״ג סע״ב. אבל בסוטה י״ג. אי׳ שני ארונות הללו אחד של מת ואחד של שכינה מהלכין זה עם זה והיו עוברין ושבין אומרים מה טיבן של שני ארונות הללו אמרו א׳ של מת וא׳ של שכינה וכו׳ מה דרכו של מת להלך עם שכינה אמרו קיים זה כל מה שכתוב בזה. ובקצת שינויים אי׳ בירו׳ ברכ׳ פ״ב ד״ד ע״ג שני ארונות היו מהלכין עם ישראל במדבר ארונו של חי העולמים וארונו של יוסף וכו׳ ע״ש. ירו׳ כלאים ספ״ט דל״ב ע״ד ר׳ ברקיריא ור׳ לעזר (ובירו׳ כתובות פי״ב דל״ה: אי׳ דבר׳, וצ״ל כמו בדפוס זיטאמ׳ רבה: בר קריא ור״א) הוון מטיילין באיסטרין ראו ארונות שהיו באין (שהן באות) מחוצה לארץ לארץ וכו׳].

*אָרוֹן בירו׳ כתובות פ״ו הל״ו ד״ל ע״ד ואין קמון יתמי וארון אנא יהיב להון, ובדפ׳ זיטאמ׳ אי׳ על נכון הגי׳ וערון פי׳ מלש׳ ערער עיי״ע ערר ושיעורו אם יבאו היתומים הזכרים ויערערו בדבר אטול מהן ואחזור להם משלי.

אָרֶן (=אָרוֹן כמו ערון בל״ע عرن (=ארמון בהוספת מי״ם באמצע) (Platane) בפרה בפ׳ ז׳ ימים (פ״ג מ״ח) העצים היו מסודרין שם עצי ארזים וארנים [רה״ג בסד״ט גרס ארנן] וברושים. פי׳ ארנים [כמו נטע ארן וגשם יגדל (ישעי׳ מ״ד, י״ד), ובר״פ אם אינן מכירין (ר״ה כ״ג.) ארונים ערי. [אחי״ה ובכ״י ב׳ אי׳ ערונים וכ״ה בב״ב פ״א. וכ״ה בע׳ ער ז׳ וכ״ה בל״ע כמו שרשמתי. ובהוספת מ׳: ארמון. וראיה מילק׳ ישעי׳ מ״א רמז שי״ד שגרס ארמונים ערובים וכו׳; וערובים צ״ל ערונים (עיי״ע ארמון א׳) הוא פי׳ של ארמונים וא״כ שניהם שוין בהוראתם. והש״ס פירש ארונים או (לגי׳ כ״י ר״ה ודפ׳ ב״ב שם) ערונים במלת ערי והוא בל״ע غارية Lorberbaum וכן פי׳ רבינו בע׳ ער ז׳ ורש״י שפי׳ בר״ה (ועיי׳ רשב״ם לב״ב שם) ערי: לויר״ו [laurier] שם האילן ואת פריו קורין ביי״ש [Lorberbeeren baies] עכ״ל. וכן פירש״י פסחי׳ נ״ו. שיכרא דדפנא. ועה״ק פי׳ ארן: ארז כלומר מין ארז וזה עולה יותר מפירוש ערי שהוא עץ דפנא ואינו מין ארז שאיירינן בו. בר״ה ובב״ב ע״ש].

*אַרְנְבָא, אַרְנֶבֶת, אַרְנַבְתָּא (מל״מ וכ״ה בל״ס ארנבא Haase) - נדרים ס״ה. אשכחיה צדקיה לנבוכדנצר דהוה קאכיל ארנבא חיה. ובאיכ״ר פ׳ ישבו לארץ אי׳ דתליש בשר ארנבא ואכל כשהוא חי. שבת כ״ז. צמר אַרְנָבִים. במגילה ט׳: וכתבו (ע״ב זקנים) לו את צעירת הרגלים ולא כתבו לו את הארנבת (ויקרא י״א, ו׳; דברים י״ד, ז׳) מפני שאשתו של תלמי ארנבת שמה וכו׳ ובירו׳ מגילה פ״א דע״א ע״ד אי׳ אמו של תלמי המלך ארנתא [צ״ל ארנבתא] הוות שמה. ובמכילתא בא פי״ד אי׳ רק "וכתבו לו את צעירת הרגלים" וכ״ח במסכ׳ סופרים פ״א ובאמת כן העתיקו ע׳ זקנים במקום מלת ארנבת שהעתיקו δασύποδα (עיי״ע דייציפ׳) פי׳ שעירת הרגלים וזה כונת הש״ס באמרו צעירת הרגלים שלא רצו להעתיק׳ λαγώς באשר שם אבי תלמי Ptolemaeus היה לַאגוּס פי׳ בל״י אַרְנֶבֶת (ועיי׳ על כל זה פארשטודיען למהרצ״פ צד כ״ה וכו׳) ועל זה כיון בעל המאמר בויק״ר קלספי״ג הארנבת זו יון.

☞ אַרְנָטָם (בל״ר Schmuck, Zierrath, ornatus) מד׳ איכ׳ פסקא איכה יועם זהב (ד׳ א׳) שהוא דומה לארנטם של זהב פי׳ בל״ר תכשיט. [אחי״ה וכן שם: אנשי ירושלים שהיו דומין לארונטום של זהב וכו׳ צ״ל אֲרְנָטוּם. או אולי יש לתקן אריטם והוא בל״ר. אבן טוב orites עיי׳ פליניאוס ל״ז, ס״ה].

אָרְנוֹן ([צ״ל אָרְמָן] בל״י ὅρμος Halsschnur) בילמדנו פקוד כל בכור זכר משל לאדם פְּרַגְמַטְיוּטֵיס [πραγματευτής Geschäftsmann] שהיה לו ארנון של זכוכית מוציאן לשוק ומכניסן בלא מנין וכו׳. [אחי״ה בתנחו׳ במדב׳ סי׳ כ׳ צד ר״מז. הגי׳ משל לאדם שהיה לו פרקמטוטים של זכוכית וכו׳ ובילק׳ במדבר רמז תרצ״ב אי׳ בשם תנחו׳ משל לפרגמטוט אחד שהיו לו אבנים של זכוכית, והיה מוציאם לשוק וכו׳ ובילק׳ שה״ש ו׳, ח׳ רמז תתקצ״ב קטיע המאמר ע״ש. ונ״ל שמלת אבנים ט״ס תחת ארננים שהוא קיבוץ מיחיד ארנון אבל ארנון עצמו נשתבש תחת ארמן על ידי השמטת קו הקישור מעל אותיות נו ומלת ארמן בל״י ענק של גרגרת עיי׳ הומירוס איללאיס י״ח, ת״א; אודיסעא ט״ו, ת״ם; י״ח, רצ״ה ודרכו להעשות מזכוכית מזהב וכסף וקאראללין. ושיעורו אם תכשיטי ענק מזכוכית הם אין מכניסן אותן הסוחר במנין ולא היה משגיח עליהם ואם היו ממרגליות נאות נוטלם ומוציאם במנין].

אֲרַנוֹן (בלש״י ἔρανος ובלש״ר Steuer, eranus (Beitrag zur Verpflegung der Truppen ברש״ דפסחים (י׳.) בעו מיניה מרבא בהמות ארנונה חייבת בבכורה או לא [כ״ה בכ״י א״פ לפסחים עיי׳ ד״ס שם וכ״ה בת׳ רשב״א סי׳ ש״מ] פי׳ "שיש בה שותפות לגוי פטורה מן הבכורה [דבהדיא קיימא לן] [כן יש להשלים מפי׳ ר״ח לפסחים שממנו נלקח הפי׳ אות באות] דכל יד דגוי באמצע פטורה" (בכורו׳ ב׳: עיי״ע אצבע בסוף הע׳), פ״א מי

שיש לו בהמות שהמלך לוקח מהם מס חייבות בבכורה אם יש בכור ביניהן אלא כל היכא דמצי לסלוקי בזוזי למקבל המס לא מבעי דחייבת דאמר ליה כהן הא אשתייר לך הבכור תנהו לי כי קא מבעיא לי דלא מצי לסלוקי בזוזי מצי א"ל כהן שמא אחרת יקח המלך ותן לי הבכור או מצי בעה"ב אומר שמא הבכור יקח ממני. ובפ"ק דב"ב בגמ' דכופין אותו לבנות לעיר [כ"ה על נכון בכ"י ו"ו ול"ד, אבל בדפ"ע בטעות דכופין אותו להעיד !] מנדה (עזרי ז׳, כ"ד) זו מנת המלך בלו זו כסף גולגלתא והלך זו ארנונא (ב"ב ח׳.) ובסנהדרין (בפ׳ דיני ממונות בגמ׳ ט"ס וצ"ל) בפ׳ זה בורר בגמ׳ א"ר שמעון (סנהד׳ כ"ו.) פוקו וזרעו בשביעית משום ארנונא. אייתי ארנוניך אייתי דימוסיך [δημόσιον öffentl. Steuer = publicum עיי"ע דמס ב׳] בפסיקתא דכי תשא (פסיק׳ שקלים די"א: והובא בילק׳ כי תשא רמז שפ"ו, וילק׳ משלי רמז תתקנ"ג ורמז תתקנ"ט בשם מד׳ רות). פי׳ מנדה זו מנת המלך, בלא זו כסף גולגלת המס שעל בני אדם והלך זו ארנונא ארוחת דורון לשלטן העובר ממדינה למדינה נותנין לו כל עיר שעובר בה ארוחה ופי׳ מלש׳ (שמואל ב׳, י"ב, ד׳) ויבא הלך. [אחי"ה התוספות לב"ב ח׳. ד"ה והלך כתבו פי׳ זה בשם ר"ח אולי פי׳ כן ר"ח בב"ב ויותר נ"ל להגיה תחת ר"ח פי׳: ערוך פי׳, שהרי ר"ח לפסחי׳ פי׳ ארנונא שותפות וכן פי׳ הר"ן לנדרי׳ ס"ב: בל"א ע"ש וכן פי׳ השואל בתשובת רשב"א סי׳ ש"מ אבל הרשב"א ז"ל עצמו סותר הך פי׳ וכתב וז"ל: אלא שנ"ל דארנונא היא ארוחת המלך כדאמרינן והלך זו ארנונא והוא כשהמלך הולך ממקום למקום מצוה לבני המדינה להכין צרכי סעודה לחיילותיו של מלך וכ׳ הרי שפי׳ כרבינו בע"ה. — וכנ"ה פסחי׳ ו׳. וירו׳ חלה פ"ג דנ"ט. עיסת ארנונא. ירו׳ כתוב׳ ספ"י דל"ד. הנהיג רבי בארנונא ובגולגולת ובאנפרות (עיי"ע אנפרות). ושם פי"א דל"ה ע"ד כארנון וכגולגולת. ירו׳ ב"ק ספ"י ד"ז ע"ג אלא בארנון וגולגולת. וריש ויק"ר ויהבי ארנונא ושתיק. במד"ר פ"י כשם שמדבר אין מעלה ארנון כך בני תורה בני חורין בעוה"ז. והקבוץ ירו׳ שביעי׳ פ"ד דל"ה: אתם מגלגלין עלינו פיסים (בל"ר האמצ׳ pisa או בל"ר Steuer, pensus) וזימיות (ζημία Strafgeld) גולגוליות וארְנוֹנִיּוֹת; ובירו׳ ע"ז דמ"ד: אי׳ ארגונית אבל ירו׳ שביעי׳ פ"ה דל"ו. ירו׳ פיא׳ פ"א דט"ו: ירוש׳ גיטי׳ קלספ"ה דמ"ז ע"ג ויק"ר פכ"ט ופל"ג אי׳ ארגוניות אכן בירו׳ סנהד׳ פ"ג דכ"א: אי׳ ארנונין]. (א"ב פי׳ בל"י מה שקובצים אנשי העיר לתת ארוחה או מתנה לשלטון ושר). [ועיי׳ התוספ׳ לסנהד׳ כ"ו. ד"ה משרבו והשגת הראב"ד פ"א דשמטה ויובלות הי"א].

אִרְנַס (= עִרְנָס בל"ע عرناس Spule. וס"א אירוסי והוא בל"ס ארס ובל׳ ערבי׳ ارس wohlriechende Wurzel) בר"ג דהמצניע (שבת צ"א:) הב"ע בארנסי [בש"ס אי׳ באורנסי ובכ"י מ׳ באברנסי וגי׳ רבינו עדיף]. פי׳ יש בקופות הרוכלים חפצים קטנים כגון חליות ומרגליות דציירין בצררי דדמו לאגוזים לתאנים ולחרדל, זה פי׳ צררי. ופי׳ ארנסי שהן דומין לקישואין ולדלועין והם עצים או קנים שכורכים עליהם צמר או פשתן וקורין האחת מהן בל׳ יש׳ עִרְנַאסָה [عرناسه כ"ה בדפ"ר ווניצ׳] ולשון רבים עִרַאנִים. [כ"ה בכ"י ה"ב, ובכ"י ו"ו ל"ד ודפ"ר אי׳ והרבה ארנים ודפ׳ וויני׳ עדנים ! וצ"ל ערנים] והאשה נושאה אותה בידה ומושכה מהן חוטין לפילכא והיא קופת הרוכלים שמלאה מהן ומוכרין לנשים והיא האימה ששנינו (בב"מ דכלים) [וצ"ל בב"ב דכלים] (פ"א). [ושם הגי׳ ובעימא או יש לתקן בפכ"א דכלים (מ"א) ושם אי׳ אימא אבל בר"ש וברע"ב הגי׳ ג"כ עימא ועיי"ע אִימָא וע׳ אשוויא וגי׳ כ"י ג"נ שם]. ויש מי ששונה אירוסי ומפרש קופת הרוכלים שמלאה עצי האלוותא שהן קציעות וכיוצא בהן ודומין לקישואין ודלועין. [אחי"ה גם בחי׳ המאירי נמצאת הגי׳ ארוסי ופי׳ שהן עצי קנמון ודומיהן מן השרשים הארוכים, ובל"ע וסו׳ הוראת המלה שרשי עץ בשמים. אבל כ"י ו"ו ה"ב ל"ד, וג"נ הגי׳ אודוסי ותהיה המלה בל"ע عودة = Aloe וזה עולה יפה עם מה שפי׳ רבינו כאן עצי האלוותא שהן קציעות עיי"ע אלוותא וע׳ קצע ד׳].

אַרְנַקִי = **אַרְנָקָא** (בל"י ἀρνακίς ובל"ר arnacis Schafpelz ובהשאילה כיס Beutel) בפ׳ זה בורר בגמ׳ דגמרו את הדבר (סנהד׳ ל׳:) אמר רבא מסתברא מילתא דרב יהודה באחד אמר בארנקי שחורה. פי׳ בא רבא לפרש דברי רב יהודה ואמר מסתברא מילתיה כשמכחישין זה לזה עדותן עדות בזמן שאחד אמר בארנקי שחורה הלוהו מנה ואחד אמר לא אלא בארנקי לבנה הלוהו אבל במנה שניהן שוין אבל אם נחלקו במנה עצמו זה אומר במנה לבן הלוהו וזה אומר במנה שחור הלוהו כלומר ישן [וכן פירש"י מנה שחור: סלע ישנה וסעד לפירושן מב"מ מ"ה:] אין מצטרפין, ואקשינן עליה דרבא והכחשה בכלים כי האי גוונא בדיני נפשות לא מצטרפין והאמר רב חסדא אחד אמר כלים שחורים וא׳ אמר כלים לבנים הרי זה נכון. פ"א [וכעין זה פירש"י ג"כ] זה אומר מנה שהלוהו בארנקי שחורה היה מונח וא׳ אומר בלבנה כיון

דלאו גוף מעשה ההלואה הוא לא מסקי אדעתייהו אלא באומדן דעתא קאמרי הלכך מצטרפי אבל אם מכחיש במנה עצמה לא מצטרפי דכל גוף מעשה מידכר דכירי אינשי ושקרי נינהו, א' אומר כלים שחורים וא' אומ' כלים לבנים הרי זה נכון אלמא דעדות דומיא דארנקי שחורה בדיני נפשות כשר. ובר"ג דפ' הזהב (ב"ב מ"ה :) אלא אימא בכל שהוא כי היכי דא"ל [לפנינו בב"מ אי' ומאי בכ"מ שהוא כמות שהוא כדא"ל] דאי א"ל מארנקי חדשה יהיבנא לך - אע"פ דקא יהיב ליה מארנקי ישנה דעדיפי טפי מצי א"ל לישנן בעינא להו להטמינן בקרקע ולהכי ניחא ליה בחדשות שעדיין לא נחסרו ביושנן. ובעיא למבזעיה לארנקא דמוחא [אחי"ה כ"ה ג"כ בכ"י מ' ובב"נ ברכות ד"ח ע"ד וגי' ישרה היא מאוד ובדפוסי' אי' בברכ' ובזעא וח"ו לומר שמת ר"פ במיתה משונה ועיי' ב"ב י'. מה שאירע לר"פ ושם על נכון אי' בעי למיפל ע"ש] בר"ג דמי שמתו (ברכות י"ט.) [אחי"ה ובדפ"ע בטעות דמי שמת. — וכנ"ה בב"ב ח', ארנקא דדינרי, שם י': ארנקי של צדקה. ירו' פיא' פ"א דט"ו סע"ג השלך את הארנקי לים, וירו' קידושי' פ"א דס"א. אי' את הארנקי זו לים. ויק"ר פי"ד ארנקי של מעות. וקיבוץ ב"מ פ"ד : שיתין ארנקי, כתוב' ס"ז. ארנקי דמחוזא. ופי' ארנקא דמוחא (ברכ' שם) כיס שהמוח מונח בו והוא כמו חייתא דמתנח ביה מוחא עיי"ע חת ג']. (א"ב פי' בל"י עור כבש בעוד צמרו עליו ונקראו כן הכיסים הנעשים ממנו).

*אַרוּנְקִי (Fürsten) בחולי' ס' : כבר פירשנוהו בע' אדנדקי ע"ש ולגי' רבינו תקנתי שם הנוסח שצ"ל אדונקירי אולם אשים לפני קורא מבין השערה אחרת ותהיה לפי זה ארנדקי ל"פ تندهی distinguirte Persönlichkeit פי' איש חשוב אשר לו סרים למשמעתו, והבוחן יבחן.

אֶרֶם, אִירָם (בל"י ἰός סם ויותר נכון מל"ר virus Gift ומזו התיבה נאצלה גם מלה היוני' הנ"ל והראיה כי בל' צינד הסם נקרא ג"כ vis, visha עיי' יוסטי צינדליק' רע"ז עט"ש למהרי"ף י"ט. ל"ט) בפ' במה אשה בגמ' בכובלת [כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד, ובדפ"ע חסר] וברגליהם תעכסנה (ישעי' ג' ט"ז) ומכניסות בהן יצר הרע כארם בכעום (שבת ס"ב : הובא בילק' ישעי' רמז רס"ד). פי' רוקו של נחש בכעס הוא ממית כמו שאנו אומרים (סנהד' ע"ח.) ארם של נחש בכעס בשיניו הוא עומד לפיכך מכיש בסייף ונחש פטור [התיקון של רי"פ שצ"ל משיך יותר נכון וקאי אלישנא דמשנה (שם ע"ו:) השיך בו את הנחש אבל נוסח מכיש ג"כ יש לו מובן עיי"ע כש ו']. פ"א ארם בעכום כמו שתכעום החיה ותכה בכעס ומכתה קשה [כ"ה בכ"י ו"ו ובדפ"ע חסר] שמשלכת ארם. [אחי"ה כ"ה גי' דפ"ר, ובשדפ"ע פ"א ארם בכעום ובלתי נכון הוא שא"כ אין הפרש בין נוסח הראשון ובין נוסח השני וצ"ל לפ"ז תחת פ"א : ס"א ומלת עכום הוא ל"י ἔχις. פי' נחש ובאמת באה"ת אי' הגי' כארם נחש ובדפ' שונצ' אי' כארם נחש כעום ואין ספק אצלי שצ"ל כארם נחש עכום ומלת נחש בא מגליון לפי' של עכום וראיה שכ"י א"פ אי' כארם של עכנה ומלת כעום לי' (עיי' ד"ס שבת ס"נ.) ומלת עכנה או חכינה ג"כ ל"י ἔχιδνα פי' אפעה (עיי"ע חכן א' וע' עכן). ובע' חכן א' כתב רבינו וז"ל בפסיקתא כי תשא חסד שאו"ה עושין הוא להם כאירסה של חכנאי פי' ארם של נחש ע"כ. ובפסיק' דר"כ פ' שקלים די"ג : אי' כריסה של עכנא ובכ"י א"פ כריסה של חכינה ובשניהם צ"ל כאירסה (עיי' ר"ש באבער שם הע' ס"ח) וכ"ה בטעות בירו' סנהד' פ"י הל"ג דכ"ח ע"ד ככריסה של חכינא ושם : ככריסה של עכנא וצ"ל כאירסה. וכ"ה על נכון בירו' חגיג' פ"ב הל"א דע"ז : כאירסא של חכינה, ובב"ר קלספס"ה, ויק"ר רפט"ז כארם של עכנה, ובתנחו' כי תשא כאירסה של נחש. ומכל הראיות האלה ברה כחמה שגי' פ"א ר"ל ס"א ארם בעכום נוסח אמיתי הוא ודרש בעל המאמר תעכסנה בדרך לשון נופל על לשון ממלת זרה עכום. ורש"י לשבת פי' קרוב לאמת תעכסנה . . והוא ארם של נחש וקרי ליה עכס על שם שאינו מטילו אלא ע"י כעס וכן פירש"י שם לפי' דפוס שונצ' ווינציצ' ר"צ ארם בכעום : נחש כעום וצ"ל עכום, ועיי' מ"כ לויק"ר הנ"ל. וכנ"ה ירו' תרומ' רפ"ג דמ"ב. הטיל בו אירם. ירו' סנהד' פ"י הל"ב דכ"ז. מה טעמא דר"י (ר"ל במשנה סנהד' פ"ט, מ"ב) מפני הארם הנתון בין הנקבים מה טעמן דרבנין לעולם אין הארם נתון בין הנקבים עד שיחזיר ויקיא (עיי' בבבלי סנה' ע"ח.), ירו' מעשרות ספ"ה דנ"ב. אי זהו בצל של רכפא . . . כל שאין לו אירם, ובתוספתא מעשרות פ"ג אי' ארם עיי"ע בצל וע' רכפה. ירו' תרומו' פ"ח דמ"ה ע"ד מפני שאירם נחש כלה באור. ושם הקבוץ ג' אירסין הן ארם שוקע ואירם צף ואירם עומד כסבכה מלמעלה (עיי' בבלי ע"ז ל!: הסוגיא דגלוי). ושם סע"ג כל הארסין מעלין חמטין ואירם נחש ממית. ועיי' עוד ע' רים]. חמת עכשוב (תהלי' ק"מ, ד') תרג' אירסא דעכוביתא.

*אֲרַם (וכ"ה בל"ס מל"מ ארש ובל' ערבי عرس verloben) הרבה פעמים בפעל כמו במקרא

עיי' יבמו' פ"ו מ"ד ושם מ"ג. כתוב' פ"א, מ"ז; פ"ג מ"ו וכ'; פ"ה, מ"ב. בינוני פעול בקל: אָרוּס, ונקבה אֲרוּסָה כתוב' י"ג: ירו' פסחי' רפ"י דל"ז: ירו' חגיג' פ"ב דע"ז ע"ד עיי"ע אלכסנדריא. ירו' יבמו' פ"א ד"ג. נדרי' ס"ז: גיטי' ג"ז: עירו' מ"ז. יבמו' מ"א. ושהש"ר פ' גן נעול. ובינוני פעול בפועל: מְאוֹרָסָה שמ"ר פל"ג דרש מוֹרָשָׁה (דברי' ל"ג, ד') מאורסה מלמד שהתורה ארוסה היא לישראל. וגם נשתמש בקל: ירו' ביצ' פ"ה דס"ג. אסור לארם אשה בערב שבת . . הא לארוס יארם. ושם: בט' באב יארם; נפעל: יבמו' מ"ב: לֵיאָרַם ולינשא; עירובי' מ"ז. עיי' יבמו' מ"ב: ד"ה ר' יוסי; התפעל יבמו' מ"א. ועירו' מ"ז. יתארסו, כתוב' פ"ג, מ"ג שנִתְאָרְסָה; אתפעל: בת אִתְּרוּסֵי וא' נבלעה תחת איתארוסי גיטי' מ"ג. (ויק"ר פל"ד הוינא ידעין דאינון מארסוון שית מאין דינרין וגי' מוטעת היא וצ"ל מארמאין וכ"ה בסמוך קודם לזה: אתון מארמאין שית מאה דינרין פי' לקח מאתם ברמיאות ובעל יפ"ת תיקן מרכסוון ולא צריכנו לזה ותלה הספק בדבר תלוי וגם מ"כ דוחק עצמו ע"ש וילק' ישעי' רמז שנ"ב הביא כל הספור בכמה שינוים ותחת מארסוון או מארמאין גרס מזדמיין)—. והשם אירוסין כתוב' פ"א מ"ב; פ"ה, מ"א; יבמ' מ"ג. ובהשאילה שמ"ר פט"ו העוה"ז אירוסין . . אבל לימות המשיח יהיו נישואין.

1 אָרוּס, אִירוּס (א') בל"י ἶρις בל"ר iris; בל"ע ارسا בל"פ ایرسا, اورسيا Iryspflanze Veilchen (ב') Iris, prismatischer Krystall) והקיסום ושושנת המלך בכלאי' בפ' כרם שחרב (פ"ה מ"ח) [לפנינו בכלאי' אי' הקיסום אבל בדפ' וויניצ', בסילי' וקראקא בפי' הרמב"ם ובר"ש אי' כגי' רבינו לפי גי' כ"י אבל לפי דפוסי' קיסום בט"ס ועל נכון גרסו גם הדפוסי' בע' קיסום ע"ש וכן בטעות בפי' סד"ט לרה"ג באהלו' ופי' הילכאנא והוא בלי ספק ל"י ἑλξίνη ובל"ר helxine ועיי' עוד ע' קיסום] ובאהילות בפ' יש מביאין (אהלו' פ"ח, מ"א) האירום והקיסום וירקות חמור. פי' ארום סיסימבר"ו [כ"ה בכ"י ו"ה, ל"ד וג"ג וכ"ה בר"ש בשם הערוך ובדפ"ע בט"ס סוסבירו ובכ"י ה"ב שיסמברו והוא בלאי"ט sisimbro ובל"ר sisymbrium Kresse וכן פי' הר"מ במז"ל ששנבר והוא ל"ע سيسنبر ובכלאי' בט"ס אי' בפי' הרמב"ם הסנבר וצ"ל ססנבר] והם מיני מרקחת שמשימין בתבשיל. וי"א הוא עשב וכשמזריע מקיש הזרע כמין זוג. [אחי"ה וע' זקנים העתיקו קדה (שמו' ל' כ"ד) ἶρις]. (א"ב פי' בל"י ורו' מין פרח אשר בו גוונים הרבה כעין הקשת אשר בענן ועל שמו נקרא). [אחי"ה וכן דעת דיאוסקורידים ספר א' פ"א ועיי' עוד תיאפראסטוס ספר א', ז', ב'; ד', ה', ב'; פליניאוס כ"א, י"ט, פ"ג —. ובירו' כלאי' ד"ל. פי' האירום אירסיה והוא ממש בל"פ ایرسيا נקרא כן]. ובדב"ר פ' עקב (פ"ג, והובא בילק' וירא ררמ"ז פ"ג) למלך שנשא למטרונה והכניסה לו שנים ארימים [וצ"ל שני אריסין וכ"ה בילק' שם] פי' בל"י מין אבן טובה ובה גווני הקשת].

2 אָרוּס (פי' התף שמכים עליו בשמחת אירוסין עיי' בספר א' של החשמונאים ט' ל"ט. ובל"פ ارايش כלי ניגון ועוד בל"ע ارزيز vibriren-der Ton) בסוף משנה דסוט' (מ"ט.) בפולמוס של אספסיאנוס גזרו על עטרות חתנים ועל הארוס. ובר"ג [דגטין (ז'.) ובפי' האשה] דנדה (ס"א:) ובכלי' בפ' (כל) [צ"ל כלי] עץ (כל) [צ"ל כלי] עור (פט"ו מ"ו) ר' יהודה אומ' הארוס טמא מושב מפני שהאליית יושבת עליו. פי' אע"ג דאמ' ר' אלעזר טבלא דחד פומא והוא כלי שיר אפי' רבוכה [כ"ה בכ"י ו"ו וה"ב וצ"ל דבוכה והוא ל"פ دبوقه עיי"ע אלית ובדפ"ע וכ"י ל"ד אי' רכובה וצ"ל או דבובה עיי"ע אלית או רכובה והוא ל"ע رباب, Musikinstrument] אסיר וכש"כ יותר מזה ואינו מותר אלא אפומא דחצבא או אפומא דקפיזה (סוט' שם) ובלע"ז טימפנו (בלאי"ט timpano, בל"ר tympanum בל"י τύμπανον) ויש שקורין טַנְבּוּרָא (= בלאי"ט tamburo בל' בריטניא tabour בל"צ tambour, Trommel) וכן קורין בל"ע [כ"ה בכ"י ו"ה, ל"ד ג"ג, והוא ל"ע طنبور. וכן פי' ר' תנחום ירו' כנורות (שמוא' ב' ו', ה') طنابير]. ויש עוד פ"א באלית, ובטבלא. [אחי"ה ורמב"ם בפי"מ לסוט' וכלי' פי' ארום אלתאר והוא ל"ע الطار das runde Tamburin mit bewegl. Metall-scheiben) וירו' סוט' פ"י הלט"ז דכ"ד ע"ג פי' האירום רסיסה והוא או מלש' רסס עיי' מ"כ לויק"ר פי"ט או צ"ל רביבה והוא רבובה לפי תיקון שלנו בע' כאן או ל"ע שרשמנו בראש הערך. וגם י"ל שנקרא כן הכלי שיר באשר השתמשו בו באירוסין ובזה עולה יפה כתיבת אירום ביו"ד לגי' ירו' ופי' המשנה לרמב"ם].

☞ אָרִים (בל"ע اريس, اريسى Gärtner ובהשאילה עובד אדמה וכן בל"ם אֲרִיסָא, או מל"ע غرس נוטע אילנות) משנת

דבכורים פ"ק (הל"ב) האריסין והחכירות והסקריקון והגזלן, ובמשנ' דפאה פרק גדיש (פ"ה מ"ה) שנים שקבלו את השדה בַאריסות. פי' ארים בל"י [οὖρος] שומר והוא המקבל את השדה ליתן חלק מהפירות לבעל השדה והשאר שלו. [אחי"ה כתב רבינו בע' חכר א' וז"ל: פי' ארים הנוטע שדה חברו ויש לו חציו ע"כ. וזה הפי' עיקר והמלה לא מל"י מחצבה כדעת ר"ב אלא מל"ע וסו' כמו שכתבתי וטעמה איכר ועובד השדה או היא כמו עריש בל"ע נוטע אילנות (עיי' הציון מדב"ר למטה) והראיה שרבינו בע' ערם ד' גורס שם תחת באריסי בתי אבות (ב"ב מ"ו:) בעריסי בתי אבות. וכן פי' הרשב"ם ב"ב מ"ב. על נכון אריסין: שיורדין ל ת ק ן ה ק ר ק ע. וכנ"ה ב"מ ע"ד: אריסא יהיב ביזרא עיי"ע בזר א'; ע"ז כ"א: אריסא אריסותיה קעביד. חגיג' כ"ה: דינא הוא דעילוי אריסא וכ', ירו' ביכורי' ספ"א דס"ד: ארים לשעה . . ארים לעולם; ירו' ב"ב פ"ג די"ד. ארים שהוריד ארים. שמ"ר פמ"ג הלך הארים ופרנס אותה שדה; ויק"ר פ"א אין גנאי למלך לדבר עם אריסו. ושם פ"ה בסוף הפ' אית ארים דחכים למשאל ואית ארים דלא חכים למשאל דחכים למשאל חמי בגרמיה דשקע באריסתיה, ושם: דוד מֵ אֲ רִ י ס א טבא הוה וכ' ובסנהד' ק"ז. וילק' תהלי' י"ח רמז תרע"ז אי' ס ו ח ר כ ו ת י. והקבוץ "אריסין ביכורי' הנ"ל. ירו' מ"ק פ"ג דפ"ב: אריסיו וחכיריו; דב"ר רפ"ז שני ארים אחד היה נוטע אילנות ומקצצן ואחד לא היה נוטע כל עיקר ולא מקצצן וכ' והשֵם: אֲרִיסוּת פאה הנ"ל, שמ"ר רפמ"א אדם נותן שדהו לאריסות והוא נותן זרעה וכ', ב"ב קס"ח. שטר אריסות עיי"ע בר ג'. והקבוץ ירו' מ"ק פ"ג דפ"ב. שטרי אֲרִיסִיּוֹת, ירו' בכורי' ספ"א בעלי אריסיות וחכורות—. ויק"ר פכ"ח אריסיא ט"ס עיי"ע אריסטא. אריסותא (מ"ק כ"ב: ב"ב נ"ה.) ט"ס עיי"ע אריש, וע' ארישתא].

אֲרְוִסָא (לדעת רבינו שלשלת, ולפע"ד מל"פ עיי"ע ארויסא חבל קלוע gedrehter Strick) בפ' החולץ בגמ' המחזיר גרושתו (יבמו' מ"ו.) רמו ליה ארווסא [כ"ה בכ"י ל"ד וצ"ל ארויסא וכ"ה בגמ' ארויסה, אבל בדפ"ע בטעות ארוסיה] בצואריה פי' שלשלת. [אחי"ה כבר דברינו בו בע' ארויסא ע"ש. ועתה באתי להוסיף שבל"ע عراس נקרא ג"כ חבל. והגזרה מל"פ היא העיקר].

* אֲרִיסְטָא (בל"ס אריסטאטא מל"י ἀριστήτης פי' מי שאוכל את הסעודה Tischgast) קהל"ר פ' מה יתרון א"ל (רבי לבר קפרא) למה את עביד כן שבק אריסטון דיכלון. פי' הנח לאורחים דיאכלו ולמה תפריע אותם בספור המשלים מלאכל סעודתם ובויק"ר פכ"ח בט"ס לא תשבוק א ר י ִס י ה דיגסון צ"ל אֲרִיסְטַיָא. איכ"ר פ' בני ציון: אשכחיה ביני אריסטייא. אכל לחם (בראשי' מ"ג, כ"ה) וסעד (מלכ"א י"ג, ז') העתיקו כן ע' זקנים ועיי"ע הבא אח"ז שממנו נאצלה המלה.

אֲרִיסְטוֹן (בל"ס אֲרִיסְטוֹן מל"י ἄριστον Frühstück, Mahlzeit) בויק"ר זאת החיה פרש' רב פנחס [ורב ירמיה] פתח (פי"ג) אזן שומעת תוכחת חיים (משלי ט"ו, ל"א) א"ר ברכיה [בשם רבי יצחק] אריסטון [כ"ה בכ"י אבל בדפ"ע בשני ווי"ם וכן באיכ"ר עיי' למטה] גדול עתיד הקב"ה לצדיקים לעתיד לבא. ובמגיל' איכ' (שרתי במדינות) [צ"ל העיר רבתי אם] (איכ' א', א') בפלגיה דיומא עבד ליה ארסטון [לפנינו במד' אי' דאית לי אריסטון יומא דין. [ובירושלמי] לגמ' נגמר הדין (ירו' סנהד' פ"ו הל"ט דכ"ג ע"ג וכן ירו' חגיגה פ"ב דע"ז ע"ד. בדפ"ע הישנים חסרה מלת ירושלמי ואי' בדפ' אמש') אריסטון עבד לבולווטיא [עיי"ע בליוט] דמלכא. [אחי"ה וכנ"ה ויק"ר פ"א ענתא דאריסטון (ואיכ"ר פ' רבתי אי' ענתיה דאריסטוון) ושם פכ"ח למחר אנא עביד אריסטון בגופיה עביד אריסטון וצווח ליה וכ' (וקהל"ר פ"א, ג' פ' מה יתרון הגי' עשה סעודת משתה); ירו' ברכו' פ"ד ד"ז: וירו' ביצ' פ"ד ד"ז: אין הוה לכון אריסטון וממא יומא לשית שעין עד דלא תסקון לאריסטון; ירו' ב"מ פ"ב ד"ח ע"ג עבד ליה אריסטון אפיק קומוי קופר דדהב וכ'; ירו' סנהד' פ"ג דכ"א ע"ג למיגם גו אריסטון. שו"ט מזמ' י"ח ד"ה כי בך ארוץ: חייכם שאריסטון גדול מתוקין לכם לעוה"ב]. פי' סעודה של יום בל"י אריסטון, וסעודה של ערב דיפנון. [אחי"ה לפי כ"י ערוך שמונח לפני החכם בוקסט'. תרג' ירו' עד בא יוסף בצהרים (בראשי' מ"ג, כ"ה) ב א ר י ס ט ו ג א, וכן העתיקו ע' זקנים עת מועד (שמואי' ב' כ"ד, ט"ו) עת מועד לסעודה ἕως ὥρας ἀρίστου ודיפנון הוא ל"י δεῖπνον והיא היתה הסעודה הגדולה אצל היונים עיי' הומירוס אילליאס ח', נ"ג; י', תקע"ח; אודיססע ט"ו. שט"ז; י"ז קע"ו].

☞ אֲרִיסְטוֹן (שם הפרטי לאיש בזמן בית שני ויש להקישו עם שמות עצמיים Aristion = 'Αριστεῖον, 'Αριστόνοος, 'Αρισταῖος Aristeas, Aristaeon) הביא ביכורים מאפמיא בסוף משנת חלה (פ"ד מי"א עיי"ע אספמיא א' וע' אפמיא) פי' שם האיש והיה סורסי. [אחי"ה ובירו' שביעי' קלספ"ו דל"ז. אי' אספמיא וכבר הוכחנו

שהגי' אספמיא מוטעת ונתחלפה כמה פעמים תחת אפמיא שהיתה עיר בסוריא].

* אֲרִיסְטוֹן (ἄριστος der Vornehme, Beiname der von Kais. Julian eingesetzten jüd. Primaten) ירו' יבמו' ספט"ז הל"י דט"ז. חד אריסטון בעי קומי רב מנא לית הדא פליג על רשב"ל וכ' ע"ש. פתרון המלה בל"י אדם חשוב וכבר הפיץ אור על ענין זה המאור הגדול מהרז"פ נ"ע במ"ע שלו חמ"ו צד תע"ד ובמבוא הירו' צד ס"ה והעלה שהאריסטונים „החשובים" הוקמו ע"י יוליאנוס הקיסר אשר היה טוב ליהודים וחי בימי רב מנא או קצת קודם לו. ויוליאנוס חלק בזה כבוד ליהודים שע"י החשובים האלה יחרץ דין ומשפט ע"ש היטב.

* אֲרִיסְטוֹבְלוֹס (Aristobulus II, Bruder Hyrkans II, hasm. Fürst) הוא ואחיו זקן ממנו הורקנוס היו בני המלכה שלומית וצוררים זה לזה ועשו ישראל לשני מחנות עיי' סוט' מ"ט: מנחו' ס"ד: ב"ק פ"ב: בכל יום ויום משלשלין דינרין בקופה ומעלין להם תמידים היה שם זקן אחד וכ' ע"ש והירו' ברכו' פ"ד ד"ז: סיפר הענין באופן אחר ועיי' עוד הפי' אהבת ציון דכ"ו, ד"ה בימי ועיי' בן מתתיהו בקדמוני' י"ד, ב', ב'; ושם ג' ד' ועיי' רש"י לשה"ש ו', י"ב וקורות היהודים מה' ד"ר. גרעטץ ח"ג במהדורה ב' צד ק"ל וכ', ואין כאן מקום להאריך. ובעל כ"כ הפליא לטעות שסבר שאריסטובלוס שנזכר בציונים הנ"ל היה אחד מע' זקנים ועיי' עליו ד"ר גרעטץ שם צד תל"ב וכ'.

* אֲרִיסַנְדְּבִי (לפע"ד הורכב מן ל"ר ויוני' σέρις seris, Art Endivie ומל"ר (intybus) (Endivie = endivia וז"ל של מהר"ם די לונזאנו במעריך בהך ערך: אירסנדבי מרירן בסימא חמיע במד' איכ' פסוק נחנו פשענו ה"ג בספר כתיבת יד. פי' עולשי שדה שהן אינדיויא ארסיית [צ"ל ארסיות] הן מרין והחומן (?) חמוץ כלומ' כמו שאנו עשינו רעה במה שפשענו ומרינו כך אתה הרעות במה שלא סלחת וכ' עד אירסנדבי בלע"ז ציקוריאה [בל"ר cichorium בלאי"ט cicoria בל"י κιχόρια] ביוני פיקרו מרולה [wilder Lattich πίκρις] ודרך לאוכלם עם החומץ ולכן רז"ל הזכירום יחד ע"כ. וכן הביא המלה ר"ד די לארא בכ"כ. אבל לפנינו במד' איכ"ר אי' הגי' מוטעת אית כרנבי [צ"ל כרנבי κράμβη, Kohl] מרירן בסימא דסימא חמיע. ורבינו בע' עלת א' הביא הגי' בזה"ל אין דעולתיא מרירן בסימא חמיע וכ' ע"ש. ועולתין כמו עולשין עיי"ע עלש וטעמו ג"כ אינדיויא. ואם גי' כ"י עיקר אז המלה מורכבת מב' מלין שרשמנו.

* ארסקינון (לפע"ד מ"ס תחת אנקסינון בל"י ἐριόξυλον פי' צמר גפן Baumwolle, או תחת אמסריקון עיי' בפנים). מדר' קהל"ר פסוק כל הנחלים (א' י"ז) יומא דין סימיסריקון מחר אולוסריקון א"ל מה הוא דין דכתיב (ישעי' כ"ג, י"ח) לאכל לשבעה ולמכסה עתיק א"ל יומא דין ארסקינון ולמחר אולוסריקון. המלה משובשת בכתיבתה או מתיבת אמסריקון שהיא כמו סימיסריקון והוראתה בל"י ורומי σημισηρικόν = ἡμισηρικόν semisericum] חצי משי. או יותר טוב שצ"ל ארקסינון כשהוכחתי בע' אולוסירקון ע"ש ועתהבאתי להוסיף טעם של דרוש שפירש כן בעל המאמר. וזה ממה שהבין מלת מכסה כמו מטכסה בל"י μέταξα rohe Seide.

אֶרְסִקִינֹס (Ursicinus, Legat des Gallus, der 3 Jahre Judäa bedrängte, s. Grätz G. IV, 2,339) ירוש' פ' אין עומדין בגמ' אפי' המלך (ברכו' פ"ה הל"א ד"ט.) רב יונא ורב יוסי עלין קומי ארסקינס באנטוכיא חמתון וקם ליה מן קומיהן א"ל מן קומי אלין יהודאין את קם לך אמר לון אפיהון דמלאכין אנא חמי בקרבא ונצחי. פי' שלמון. [אחי"ה צ"ל שלטון ששמו כך. ובאמת היה רק שר צבא של קיסר גאללוס והיה איש אכזר ורע מעללים ועלה ארסקינס מסוריא לא"י להלחם נגד היהודים בדרום אשר מרדו אז ברומי. ומהרז"פ במבוא הירו' צ"ח: שיער על נכון שארסקינס הפקיד עיקר המלחמה ביד אחד משרי צבאו והוא בעצמו לא הלך לדרום אלא ישב בא"י ועל העת ההיא בא הסיפור שביעית פ"ד הל"א דל"ה. וירו' סנהדרי' פ"ג הל"ו דכ"א: רב יונה ור' יוסה הורון מפי לארסקינוס (ירו' סנה' למפי לארטיקנס צ"ל לארסיקנס) בשובתא וזה ג"כ שיעור המאמר של ירו' ביצ' פ"א ד"ס סע"ג הורי פיתא לארסקינס בשובתא שמא יצרכו לו הרבים פי' התיר לאפות פת לצורך חיילות של ארסקינס (ומהרז"פ במבוא הירו' צד נ"ו. פי' בענין אחר ע"ש) ובעזות מצחו שרף ג"כ ספר תורה בעיר צנבר Sennabris והיא עיר סמוכה לטבריה עיי' ירו' מגיל' פ"ג הל"א דע"ד. הדא ארסקינס אוקיד אוריתא דצנבראי (זו עיקר הגי') וכ', ועיי' עוד מבוא הירו' צ"ח: שמציל בזה כבוד ארסקינס והעלה שלא שרף כלל ספר תורה להאדיב היהודים כ"א

במלחמה אשר היה אז לארסקינס עם היהודים נשרפה ס"ת באיזה דפים. ירו' יבמו' רפט"ז דט"ו ע"ג כהדה ביומי דארסקינס מלכא [נ"ל להשלים ש ר צ ב א ש ל מלכא] הויין ציפוראי מתבעין והוון יהבין איספלני על נחיריהון ואינון לא מתחכמין ובסיפא איתמר עליהון לישון ביש ואיתצידון כולהון מן בידו ובאמת זה ראיה להשערת מהרז"פ שלבו של ארסקינס לא היה כל כך קשה נגד היהודים שהרי לא רצה להשחית היהודים וכאשר מרדו בו איזה ציפוראי והיתה ידם עם הקושרים בדרום לא זרה העיר כעפר לדוש כדרך שרי צבאי רומי מאז. זגם ציון ראשון של ערך שלנו מראה כי נהג כבוד נגד חכמי ישראל (וספור טעם של דבר כעין ספור של בבלי יומ' ס"ט. בענין אלכנדרוס מוקדון ושמעון הצדיק וכספור בן מתתיהו בקדמונ' י"א, ח', ה' בענין אל' מוקד' וידוע) ועיי' עוד מהרז"פ במ"ע חמ"ז. קמ"ג וע"מ צד ר"ו וקורות היהודי' מחכ' ד"ר יאסט (כתות ח"ב, קס"ח)].

אַרַע (בל"י κάρη, κάρα בהשמטת האות הראשון וקרוב למלה יוני' κρανίον, κρᾶνον Hirn-schale, Schädel) בכתובות בס"ג דהמדיר (ע"ז:) מעייל ליה לביתא דשב [כ"ה בש"ם וכ"י ו"ז, ל"ד ה"ב, אבל בדפ"ע דשבע ודפ"ר דישבע!] ליבני ואריחא ונטיל ליה תלת מאה כסי ושדי [חסר בכתו'] ארישיה עד דרפיא ארעיתא דמוחיה וקרע ליה למוחיה. (א"ב תרג' לארץ תחתי' (יחזק' כ"ו, כ') לארעא ארעיתא). [אחי"ה ויותר נ"ל שהיא ל"י שרשמתי ואות ק' נשמט' לדוגמא איטליז. ואולי ארנקא דמוחא (עיי"ע ארנקי) יש ג"כ לפרשו במלת κρανίον באותיות הפוכות ופי' ארע, או בתמונה ארמית ארעיתא. כמו קרע בל"י גולגלת ואות ק' נתחלף לא' ועיי' גם מלת ארע או ערע שהיא כמו קרא או קרה בל"מ עיי"ע הבא].

☞ אֲרַע (בל"ם ענינו כמו קרה, קרא בל"מ begegnen) תרג' ויפגעו את משה (שמות ה', כ') וארעו ית משה ואנקלוס תרג' וערעו). [אחי"ה והרבה כן בדרז"ל ברכו' פ"ד, מ"ב. ירו' ברכו' פ"ד ד"ז ע"ד שלא תארע תקלה על ידי. יומ' א', א' שמא יארע בו פסול. ויק"ר פל"ז ארעת שעתא וקהל"ר פ' שלח אי' ארעת ענתה. אסת"ר פ' ויהי אומן שעתיד דבר גדול שיארע על ישראל. ובפיעל אִירַע מ"ק פ"ב מ"א ומ"ב אירעו אבל. ירו' ברכו' פ"ב ד"ד ע"ג וכשאירע אותו מעשה. ירו' קידו' פ"א דנ"ח ע"ד וירו' יבמו' קלספ"א ד"נ ע"ב ולא אירע מעשה מעולם. ירו' דמאי פ"א דכ"ב, כך וכך אירעון (צ"ל אירען). ב"ר פס"ד כל מה שאירע לזה אירע לזה. אתפעל: אִתְאֲרַע ירו' סוט' פ"א, י"ז. במ"ר פ"ט אחת מִתְאַרְעָא לאחת והחשבון מתמצה. מ"ק י"ח. כ"א. כ"ו: שבת קל"ו. אִיתְּרַע ביה (ליה) מילתא. א' נבלעה תחת איתארע. בינוני פעול בפיעל בב"ר פל"ז הראשונים . . . היו מוציאין שמם לשם המאורע (שם כמה פעמים עיי' פי' יפ"ת). וממנו נגזר אוכל מהן אַרְעַי תוספ' מעשרו' פ"ב ובקצת דפוסי' ערעי. פי' מעט מה שאדם אוכל בדרך מקרה והוא כמו אכילת עראי היפך אכילת קבע עיי' ירו' ברכו' פ"ב ד"ד סע"ג ועיי"ע ערע ב'].

☞ אַרְעָא (בל"ם ארץ Erde, Acker) תרג' את הארץ ית ארעא). [אחי"ה וכן בש"ם ב"ב כ"ט. הדרא ארעא וכ' ושם חדא ארעא בכוליה באגא וכ' עיי"ע בר ג', ב"ק ז'. הוזל ארעתא . . . אוקר ארעתא, ב"מ כ"ב: באגא בארעא עיי"ע באג. בכורו' כ"ה: דיתבי בארעא דחשוכא עיי"ע בבלי. סוט' פ"ט, מט"ו חזנא כעמא דארעא ועמא דארעא אזלא וכ' ויק"ר פכ"ז בארעכון (ה' פעמים). וקבוץ ב"ב י"ב: ס"א: תרתי ארעתא —. שבת ס"ה: בת ארעא עיי"ע, וע' צנית].

☞ אוּרְעִיתָא (כמו צרעה בל"מ Horniss מפעל ארע begegnen, anfallen) תר"י וגם את הצרעה (שמו' כ"ג, כ"ח) ולחוד ית מחת אורעייתא עיי"ע ערעיתא). [אחי"ה רס"ג, ראב"ע וטאוום העתיקו הצרעה בענין מכה עיי' ספרי על העתקה פרסית צד ר"נ. ונגזרה המלה מלש' ארע או ערע וטעמה חיה שעומדת לקראת האדם ומכה אותו וכן פי' על נכון רבינו בע' צרע ודברי רבינו נלקחו מפי' רה"ג לסדר"ט דל"ח ע"ש. ובירו' שבת פ"א מ"ג ד"ג: אי' תולעתא דסוסיא מתעבדי אורעי, דתורתא דברי, פי' מתולעי סוסים נתהוו צרעים ומתולעים של שוורים נעשו דבורים (ופ"מ פי' מיתעבדא אורעי נעשית צפרדע תרג' של צפרדעים עורדעניא וטעה במח"כ). ודע שסברה זו לא בדו חו"ח רז"ל מלבם אבל היתה כך מפורסמת בזמן הקדמונים ובעצמה ותומה סיפר לנו זאת על הויתן של גזין (Wespen) ודבורים אֵילִיאַן בתולדות החיות א' כ"ח; ב', נ"ז].

* אַרְעִית, אַרְעָיָה (מל' ארמי אַרְעָא פי' מתחת das Unterste, was unten ist (auf der Erde) ירו' כלאי' רפ"ז ד"ל ע"ד וירו' שבת רפ"ד ד"ו ע"ד ארעיתו של כותל. ירו' שביעית פ"א דל"ג: ארעיתו של בור. יומ' מ"ה. מנחו' י"א. ארעיתא דמנא. ירו' כלאי' קלספ"ט דל"ב ע"ד דלא שלח

עילייא לא שלח ארעייה, ירו׳ ב״מ רפ״י ד״ב ע״ג דלא יכיל ארעייא באני עד דבני עילייא. שהש״ר פ׳ משכני: שוקא עילאה . . שוקא ארעיתא. והקבוץ מד׳ איכ״ר פ׳ על אלה ושם פ׳ קלים עביד בארעאי מה דעבדת בעילאי, וירו׳ סוכ׳ פ״ה דנ״ה: אי׳ כהיפך מה דעבדת בארעייא עביד בעילייא. והמלה נמצאת כמה פעמים בתרג׳ עיי׳ מהרי״ל בעמת״ר].

אַרְפַּכְס (= אַרְפַּקְס, אַרְפְּכְסָת, אַרְפַּכְתְּ מל״י ורו׳ harpax, ἅρπαξ פי׳ חוטף der Räuber, an sich=Fassende והושאל לכנוי המשפך Trich- ter) בפי״ד בכלים כלי מתכות (פי״ד מ״ח) ארפכס של מתכת טמאה, ובסוף כלים (שם ל׳ מ״ד) והארפכס של זכוכית טהורה, ובר״ג דחגיגה (ג׳:) אף אתה עשה אזנך (כאפרכסת) [כ״ה בגמ׳ וע״י ובדפ״ע וצ״ל לגי׳ רבינו כארפכסת) וקנה לך לב לשמוע, ובס״ג דכיסוי הדם (חולי׳ פ״ט.) א״ר יוחנן משום ר׳ אלעזר ב״ר שמעון כל מקום שאתה מוצא דבריו של ר״א בנו של ר׳ יוסי הגלילי בהגדה עשה אזנך כארפכסת [כ״ה בדפ״ע וכ״א וכ״ה בסד״ט לרה״ג דכ״א וברש״י לחולי׳ שם ורשב״ם לב״ב ס״ה. ד״ה הקלת —. ובירו׳ ספ״א דס״א ע״ד אי׳ נקב אזנך כאפרכס הזו ושמע. ובפסיקת׳ רב׳ פי׳ הרעישה אזנך כאפרכס הזו לקבלו מיד] שהיה דורש לא מרבכם (דברי׳ ז׳, ז׳) וכ׳. וב״ר פ״ד יהא רקיע הבא לי ארפכס [הביא לו ארפכס] נתן עליו טס של זהב ולא עמדו המים. טס של כסף ולא עמדו המים כיון שנתן אצבעו עמדו המים. ס״א ארפקס [כ״ה בכ״י ו׳ו דפ״ר, ווינ׳ ופיז׳, ובכ״י ג״ג ארקפס וצ״ל ארפקס], ס״א ארפכת [כ״ה בכ״י, אבל בכ״י ג״ג ארכפס וצ״ל ארפכס ובכ״י ה״ב בס״א ראשון אפרכס ובס״א שני אפרקס ובדפ״ע בס״א שני אפרכס וכ״ה בש״ס בבלי וירו׳ עיי׳ בסמוך] ופירושו דלי [צ״ל לפ״ד ד ל ו והוא בל״ע دلو ועיי׳ בסמוך] Mühlentrichter של ריחים. שהוא מכנים הרבה ומוצא קימעא. [אחי״ה ז״ל של רה״ג שם: ו ה א ר פ ק ס א״ד עשה אזנך כארפכסת פי׳ כמין כ ל י שעל הריחים (וכ״ה בפי׳ הרמב״ם לכלי׳ י״ד, מ״ח וברע״ב ותוי״ט שם ואפשר שכך צריך להגיה ג״כ בדברי רבינו לעיל תחת ד ל י) שהוא מכנים הרבה ומוציא קימעא ושמן [צ״ל ושמו] דלן [צ״ל דלו] וזהו האגנה שעל הריחים ובו מניחין התבואה ויש בו חור ותחת יש לו כלי של עץ שממנו נופלת התבואה והיא נקראת ארפכסת עכ״ל. ורש״י לחגיג׳ פי׳ טירמוי״א שעל הרחים ובחולי׳ פי׳ רק: טרמוי״א וכן לועז הרשב״ם לב״ב הנ״ל והוא בל״צ tremie Mühltrich- ter ובענין פי׳ המלה יפה פי׳ מהר״ם די לונז׳ במעריך וז״ל עשה אזנך כארפכסת ענין ח ט י פ ה הוא בל״י ונקרא כן המשפך של ריחים לפי שהוא רחב מאוד מלמעלה וחוטף הרבה בבת אחת וכן ראוי שיעשה השומע דבר תורה שימהר לחטוף ולקבל הכל עכ״ל. ועיי׳ עוד ע׳ אדק שהוכחנו שעיק׳ הגי׳ ארק ונקרא כן בל״ע וטעמו גנב וחוטף. ופי׳ ארפכס בב״ר הוא ארק ומפורש בדיופי. (א״ב פי׳ בל״י כלי גננים אשר אם ישים אדם אצבעו על פיו אחד לא יורקו המים מצד אחר). [אחי״ה ואם אפרכס, אפרכסת הנוסח אז תהיה המלה ל״י ἐπίχυσις, πρόχοος פי׳ כלי שע״י יצקו בכלי את המשקים או סל שעל הרחיים שע״י תעבור התבואה לטחנה ויותר טוב לגרוס אפוכסת עיי׳ המשביר].

* ארפכוסיא ([צ״ל אֶפַּרְכּוּסְיָא] בל״י ἐπαρχία בהוספת הסמ״ך באמצע Eparchie) ילק׳ ואתחנן ררמ״ז תתי״ג משל למה הדבר דומה לאיפרכום שהיה בארפכוסיא שלו וכ׳, ובספרי ואתחנן פסקא כ״ז ד״ה אשר מי אל אי׳ אפרכום יושב על הפרכיא שלו. אות ס׳ נוספת, ואות ר׳ מוקדמת לאות פ׳ במ״ס.

אַרְפַּס (בל״ע نفض die Augen weit öffnen, erweitert sein) בבכורו׳ בס״פ כל פסולי המוקדשין (ל״ו:) א״ל בכור זה נתן לי ישראל במומו ארפסינהו לעייניה. פי׳ פקח עיניו רפרם ביותר והכיר שהיה הבכור שנתון לו הוא. [אחי״ה וכ״ה בפי׳ רש״י „פתח עיניו בכח״ והוא ל״ע כשרשמתי והחכ׳ בוקסט. טעה. והמלה יש לסדרה בע׳ רפס כי א׳ סי׳ של בנין אַפעל].

אֶרֶץ (Land, Erde) בכתובו׳ בפ׳ אלו נערות בגמ׳ הבא על בתו (כתוב׳ ל״ז:) ולארץ לא יכפר לדם אשר שפך בה (במדב׳ ל״ה, ל״ג) למה לי מבעי לכדתניא מניין שאם נתערפה העגלה ואח״כ נמצא ההורג מניין שאין פוטרין אותו שנא׳ ולארץ לא יכפר וג׳. [אחי״ה ונקראה ארצנו ארץ ישראל (גיטי׳ ב׳. כלי׳ פ״א מ״ו) ושאר ארצות חוץ לבבל (עיי׳ גיטי׳ ו׳. עירובי׳ כ״א.) חוצה לארץ (גיטי׳ ח׳. ירוש׳ פיאה פ״ה די״ח ע״ד ועיי׳ ע״מ ע׳ ארץ ישראל)].

* אַרְצוּתָא (שם מופשט מן רצה das Zureden, Besänftigen) סוט׳ ד׳. כדי טומאתה וארצותה . . . כדי הערֹאה וארצותה (ועיי׳ ירו׳ יבמו׳ רפ״ו ד״ז: וירו׳ סוט׳ פ״א הל״ב דט״ו ע״ג תוספת׳ סוט׳ פ״א וערך ער ג׳).

☜ **אֲרַק** (Wasseruhr, Spritze) מעלין בדיופי ומטיפין מארק בע"ה גרס אדק ע"ש).
[אחי"ה וכבר ברורנו שעיק' הגי' ברי"ש עיי"ע אדק ומ"ש].

* 1 **אַרְקָא** (בל"מ והוא בל' ארמי כמו ארעא בל"ס Erde) אחד משמות אשר בהן נקראה הארץ ונמצא כבר בירמי' י', י"א ובב"ר פי"ג ד' שמות נקראו לארץ, ארץ, תבל, אדמה, ארקא עיי"ע אדם. ושם בב"ר ארקא כנגד תקופת טבת שהיא מורקת את פירותיה, עיי' מ"כ שם. ובמ' משלי פ"ח עשרה שמות לארץ, ארץ, אדמה, חרבה, יבשה, ארקא, תבל, חלד, ראשית, גיא, שדה, ויק"ר פכ"ט פסיקת' דר"כ פ' בחדש השביעי קנ"ה. הובא בילק' שמות רמז רע"ו בארצות שביעית חביבא ארץ אדמה, ארקא, גיא, ציה, נשיה, תבל. שהש"ר (ו' ד') ד"ה יפה את רעיתי ובמ' אסת"ר ד"ה בימים ההם שש ארצות ארץ, אדמה, ארקא, גיא, ציה נשיה, תבל; וכ"ה בפסיק' דר"כ ויהי ביום כלות משה בכ"י כרמולי עיי' ר"ש באבער שם ד"ז: הערה קל"ח.

2 **אַרְקָא** (בל"ע عرقة عرقا בל"י Ἄρκη ,Arka (Stadt am nordw. Fuss des Libanon ב"ר ספל"ז ואת הערקי (בראשי' י', י"ז, ד"ה א', א' ט"ו) ארקא דליבנן והיא העיר שרשמנו והוזכר' בקדמוניו' של בן מתתיהו א', ו' ב' ובתלמיאו' ה' ט"ו ופליניאוס ה' ט"ז ותכונתה היתה בצפונית מערבית של לבנון, ואצל אחרונים נקרא' Caesarea Libani ועתה נקראת בל"ע ערקה עיי' ראבינזאן פאלישטינא ח"ג, תתקל"ט. ואצל היאראנימוס (לפי' בראשי' י', ט"ו) נקראת ארקת והיא אולי ערקת לבנה צ"ל לבנון בכור' נ"ז:

* ארקבטא (ארקבסא) עיי"ע אלקפתא וע' ארקפטא.

☜ **אֲרַקָל** (לדעת ר"ב מל"י Bauch- εὐρυχλεῖς redner או מל"ר oraculum) תרג' [שני] על פסוק כשבת המלך אחשורש (א', ג') ארקילין דאזל בריש כולהון ובמד' שה"ש ישקני מנשיקות פיהו (א', ב') נושקו על פיו לאורקולאון בן הדימה. פי' בל"ר דבור רוחניי ומענה אלקי וגם בל"י נקרא כן אך בשנוי נקודות. ובפסקא תורי זהב (א', י"ז) גרס זו תורה שלמד אלקולאון).
[אחי"ה רבים וכן שלמים נלאו למצא פתר דבר ובמח"כ לא עלה בידם, ושי"ר בע"מ רכ"ט מתוך חריפתא שבשתא פירש ומי יהיב בנפשו עז לבא אחר המלך לפרש דברים עמומים וסתומים אם ראש המדברים בכל מקום בחקירות קדמוניות יהודיים העמיד רק השערה בכל זאת אמרתי אכן רוח היא באנוש ונשמת שדי תבינם ואענה אף אני חלקי. ודע שיש לחלק ערך שלנו לב' ערכים ור"ב מקרב בזרוע מה שיש לרחק בזרוע וז"ל של תרג' שני: מתיבה וא"ל מהו ארקלין אזיל בריש כולהון וצוח צוחה רבא ומרירא רישי כאגמון שבח לחורין וכ' עד ואמר לה כיתנא ולפע"ד ארקלין או ארקלון היא ל"ר oraculum בטעם המלה חידה ודבר רז dunkler Ausspruch, Räthsel ומלכה שבא נסתה שלמה המלך בג' חידות ואחר שפתר שתיים ראשונות אמרה לו מהו ארקלין אזיל בריש כולהון פי' מהו חידה שהלכה בראש כולם, כלומ' שהיא החידה היותר סתומה; והחידה מתחלת: צוח צוחה רבא ומרירא וכ' והכונה על הקול היוצא בשעת ניפוץ הפשתן. ופתשגן הכתב העתיק מאמר של תרג' בזה"ל רוח סערה הולך בראש כלם וכ' וזה לכאורה ראיה לדעת מהרי"ל שפי' המלה מל"י ,εὐροακύλων εὐρακύλων בל"ר euroaquila = Nordostwind. פי' רוח גדולה צפונית מזרחית ופירושי נ"ל יותר. ובענין פי' ר"ב עיי' רימ"ז בט"ר ח"ב ק"ע שהסביר דבריו בענין אחר. והנוגע ציוני המדרש הנכללים בערך זה עיי"ע הבא, ששם מקומן].

* (ארקולאין) **אַדְקוּלְאִין = אַסְקוּלְאִין** מל"ר (Nachfolger, Anhänger, = assecla
שהש"ר פ' ישקני: הדיבור עצמו היה מחזיר על כל או"א מישראל ואומר לו מקבלני את עליך כך וכך מצות יש בי כך וכך דינין יש בי וכ' והוא אומר הן והן מיד הדיבור נושקו על פיו לאדקולאין בן הרומה ולמדו התורה וכ' ובקצת ספרי' אי' לארקולאין ונ"ל שהמלה ממש אסכילי או אסקלי שפירשנו לעיל בערך אסכילי וטעמה אחוזת מרעהו. ופי' בן הדומה בל"י εὔθυμος (wohlgesinnt) נאמן רוח כלומ' הדיבור היה מנשק כל אחד ואחד מישראל סר למשמעתו של הקב"ה בנאמן רוח ונפש חפצה, וכך שיעור המאמר בשהש"ר פ' תורי זהב נעשה לך זו התורה שלמד אלקולאין צ"ל אסקולאין בדעתו של הקב"ה כלומ' שלמד כל אחד שבא בברית רעות עם הקב"ה, ודע שמפרש ידי משה תיקן כבר בטוב טעם ודעת תחת אדקולאין הגי' אסקולאין אולם פירושו חכם אחד וגירסתו בן הדימה טעות היא במח"כ ולפי מה שפירשתי הכל עלה יפה, ובמ"כ לא מצא ידיו ורגליו בפירושו. ולא רציתי להעמים עליך פירוש זו של מהר"ם די לונזי,

שאינו ראוי למי שאמרו ובסיפור מעשה בלי מקור ובלי טעם יפה שתיקתו מדיבורו עיי"ע אדקולאון במעריך, ומלת ארקלין בתר' שני לא פי' כלל וגם המתורגמן משך ידו מלפרשו ואומר לא ידעתי מהו שאינני חכם כשלמה, וגם בעל הילק' דולג מאמרי המדרש הנ"ל אולי לא היו לפניו. ומקום הניחו לי להתגדר בפירושי].

* ארקוליאני ארקוריאני עיי"ע ברקוריאני.

☞ אֶרְקוּלֶס (Halbgott der Griechen) בל"ר Hercules בל"י Ἡρακλῆς = Heracles) ירו' דע"ז פ' לפני אידיהן (פ"א הל"ד דל"ט ע"ד) [שכנית] אהן ירידה דצור לגדיה דארקולס [בירו' אי' אֲרַקְלֵיס]. פי' בל"ר [ויוני'] שם גזר גבור הפליא בכחו לכבוש ענקים אריות וארצות הוא נמנה בין האלילים). [אחי"ה כבר הרחבתי דיבורי בזה הענין בע' אסקרנדה ע"ש].

אַרְקַפְּטָ[א] (עיי"ע אלקפתא) בזבחים בפ' דם חטאת בגמ' אחד שבישל (צ"ו:) רב יצחק בריה דרב יהודה הוה רגיל קמיה דרמי בר חמא שבקיה אזל לקמיה דרב ששת יומא חד פגע ביה א"ל ארקפטא נקטו ביד ריח אתי ליה ליד [כ"ה בדפ"ר ובזבחי' בטעות אלקפתן נקטן חיחא וכי'] משום דאזלית קמיה דרב ששת הוית לך כרב ששת. ובירו' כתב בפ' היה קורא בגמ' קרא וטטה (פ"ב הל"ד ד"ה.) מאן עליל [כ"ה בכ"י ג"נ ודפ"ר ובירו' עיי"ע אלקפתא, ובשאר דפ"ע אי' עייל] קדמוי דמלכא (קדמוי) [צ"ל כמו שאי' לגי' המהרש"ם קדמאי] [כלומר תחילה] ארקפתא [או ריש גלותא] (עיי"ע אלקפתא). פי' ארקפטא הוא אלקפתא שפירשנו למעלה. (א"ב פי' בל"י ראש המושלים שברומי ובכל מדינה היה נשלח מרומי ואנשי המדינה לכבדו היו קוראים אותו בשם חשוב עיי"ע אנטיפתוס). [אחי"ה כוונת ר"ב על ל"י ἀρχύπατος ובלתי נכון הוא אע"ג דגם מהר"ם די לונזי' על הך מלה כיון ועוד כתב וז"ל כתב' הערוך הוא אלקפתא . . . ושם כתב כי אלקפתא ממונה על ראש גלותא ואני אומר אילו היה הדבר כן איך היה החכם הזה מסתפק מי מהם יכנס ראשונה פשיטה שהאלקפתא יקדים כיון שהוא ממונה על ר"ג וכ' ע"כ. לכאורה הקושיא הזאת על הירו' עצמו קשה שבברכו' שם מסופק בדבר מי בראש ובירו' שבועו' (עיי"ע אלקפתא) חחליט שכך הסדר . . ארקבטא וריש גלותא נשמע מיניה שארקבטא קודם ועל זה סמך רבינו בפירושו ואין להקשות מירו' ברכו' על ירו' שבועות די"ל גברא אגברא קרמית!].

1 אַרְקְתָא (= עַרְקְתָא בל"ע عرقات, בל"ס ערקא, ערקתא פי' רצועה (Riemen (der Schuhe ועוד רצועה לקישור תכשיט של ראש Binde (zur Befestigung des Kopfschmuckes) בר"ג דמצות חליצה (יבמו' ק"ב.) מאן דאמר (מצות חליצה, יש למחוק) מנעל [כ"ה בכ"י ודפ"ר ובשדפ"ע בט"ס מועיל] לכתחילה לא מ"ט אילימא משום דהויא ליה פנתא מעל וארקתא מעל דמעל [כ"ה בכל כ"י ודפ"ר ועיי"ע אפנתא, ובדפ"ע בטעו' אי' מנעל דמנעל]. פי' כל מנעל עור ע"ג עור הוא, התחתון שעל גבי הרגל נקרא פנתא והעליון שעליו נקרא ערקתא [ונקרא בל"ע عراق חתיכת עור לתפור בו עליון של סנדל] נמצא ערקתא מעל אותו העור שעל רגליו והתורה אמרה (דברי' כ"ה, ט') מעל רגלו ולא מעל דמעל. [אחי"ה פי' ארקתא כמו ערקתא בל"ע וסו' רצועה וכן תרג' שרוך (בראשי' י"ד, כ"ג, ישעי' ה', כ"ז) ערקת וכפי' רש"י ליבמ' שם וגרס גם ב ת ר ג' ארקתא ועיי"ע ערקתא ב']. ארקתא בר"ג דבמה אשה (שבת נ"ט:) פירשנו בנסכא [נסך א'] ובקטרא [קטר ג']. [אחי"ה ובכ"י ודפ"ע יש לציון האחרון ערך מיוחד ובלתי נכון הוא שנגזרת המלה משורש אחר שדברנו בו].

2 ☞ אַרְקְתָא (לדעת רבינו = ערקתא כמו עלוקה Leberegel (עיי"ע ערק א'), לדעת ר"ב בל"ר Gelbsucht, aurigo, arquatus ולעפ"ד מל"ע ارق פי' ירקון) במסכ' שבת פ' שמונה שרצים (ק"ט:) מאי יועזר פותנק. [אחי"ה ובע' פונתק גרס ר"ב פונתק וטעות היא וצ"ל פותנק ובכ"י מ' ובכ"י א"פ ובד' שונצ' ובשד"פ אי' פוטנוק (עיי' ד"ס שבת קכ"א.) ובע' פטנג גרס רבינו פוטנג והוא ל"פ فوتنج, בל"ע فودنج, Flöhenkraut, pulegium עיי"ע פטנג] למאי אכלי לה לארקתא פי' רש"י ת ו ל ע י ם ש ב כ ב ד, ול"נ שהוא חולי י ר ק ו ן וכן נקרא בל"ר ונולד חולי זה מסתימת שלפוחית המרה אשר היא בכבד). [אחי"ה ונעלם מעיני ר"ב שגם רבינו ב"ע פי' בעצמו בע' ערקא א' שערקתא תולעת שבכבד, ובכ"י מ' הגי' ארקאתא ובכ"י א"פ אורקתא והמלה או ל"י או יותר טוב ל"ע וטעמה ירקון ונאמן ר"ב שהיה רופא מובהק להעיד על מיהות החולי הזה. ובאמת רפואת החולי ע"י פותנק שהיא סגולת השלשול תורה על פי' ר"ב מאחר שלרפואת החולי הזה השתדלו הרופאים להפריד לח המרה הרע ע"י דבר המביא לידי שלשול. ולפי' רבינו צ"ל שערקתא כמו עלוקה].

* אַרְקְתָא בסוכ' כ"ו. גנו ארקתא דסורה וכ"ה בע' רקתו ע"ש ואות א' כְּמו על ובע' שם ארשים השינויים בעה"י.

* אָרַר, אֲרַר (פי' קלל verwünschen) מגיל' ל"א: קא מגמגם . . בַּאֲרוּרַי. וקהל"ר פ' אל תבהל קרא את ארוריא מגמגם בהון. ירו' מגיל' פ"ג דע"ד: אילין אֲרוּרַיָּא פי' קללות ותוכחות של ויק' כ"ו, י"ד — כ"ו, ודברי' כ"ח, מ"ו — ס"ט. ב"ק י"א. יביא ארורא לבי"ד, ע"ז נ"א. ארורא מיבעיא עיי"ע אדורה וע' אַר ב'. ב"ר קלספנ"ט אתה ארור ובני ברוך ואין ארור מתדבק בברוך. ירו' מגיל' פ"ג דע"ד סע"ב צריך לאמר (בפורים) ארור המן ארורים בניו. ובמגיל' בבלי ז': אי' מחייב איניש לבסומי בפוריא עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי ועיי' תוספ' שם ד"ה דלא ידע ומד' שמואל פכ"א. ירו' סנהדרי' פ"ו דכ"ג ע"ר גירים ארורים. ירו' שקלי' פ"ב דמ"ז. קמי דארורא צילמא עיי"ע אַר ב'. בפִּעֵל: ב"ר פל"ו אני מְאָרֵר בן רביעי שלך, שהש"ר פ' נפת: יריחו שארורה יהושע. פסיקת"ר פכ"ו שאיררו וקיללו את יומן. בנפעל, ובנתפעל: במד"ר פי"ד שני אויבים לא נאררו עד שהשלים עליהם ע' פסוקים. ירו' סוט' פ"ט דכ"ד: תוספ' סוט' פט"ו נִתְאָרְרוּ המללים.

* אֲרִירָה (השֵם מערך הקודם Verwünschung) ירו' ברכו' פ"ד ד"ה ע"ג ושהש"ר פ' כמגדל שמשם ארירה יוצאה לעולם עיי"ע ארן. ירו' חגיג' פ"ב דע"ז ע"ג, ב"ר פ"א בבי"ת נברא העולם . . ולא באל"ף שהיא לשון ארורה . . . שלא יהו כל באי העולם אומרין היאך העולם יכול לעמוד ונברא בלשו' ארירה. שמ"ר רפמ"א הופכין דבר ארירה לברכה.

אָרֵרָן (לדעת רבינו גרזן Axt ולפע"ד מל"י κορύνη Keule, Kolben בהשמטת אות κ) (בס"ג דדיני ממוני' בגמ' זה בורר) [צ"ל בפ' זה בורר סמוך אחד דיני ממונות] (סנהדרי' ל': מ"א.) אחד אמר בסייף הרגו ואחד אמר באררן הרגו. פי' כעין איזמל וי"א כמין גרזן. [אחי"ה וכן לעז רש"י ארירין ובדף מ"א. ארירן יושרמ"א והוא ל"צ zweischneidiges B e i l, guisarme, פי' חרב פיפיות. ובקצ' דפ"ע אי' ג"כ הגי' א ר י ר י ן אבל בכ"י ג"ג בראש הערך ארדן ובאמצע ארידן ואולי הוא ל"פ ارژن מקל עב מעץ שקדים או יותר טוב לקיים נוסח' שלנו שהיא ל"י כשרשמתי ואות ק' נשמט' בתחילת התיבה עיי' אדורה. איטליז וכדומה רבים].

אַרִישׁ (בל"פ ارايش Einrichtung, Gewohnheit, Gesetz עיי' עמ"ש למהרי"ף צד י') בפ' חזקת הבתים בגמ' דבד"א במחזיק (ב"ב נ"ה.) ארישן [כ"ה בדפ"ע ויותר טוב בעה"ק ארישי. ובש"ס ט"ס אריסותא. וברשב"ם דאריסא] דפרסאי עד ארבעין שנין. פי' חזקה דפרסאי בלא שטר מ' שנים. [אחי"ה וכן פי' בכ"י רגמ"ה לב"ב באַרישתא דפרסאי דחזקה של פרסיים וכו'. והמלה פרסי' היא ופירושה: חוק, מנהג והלכה. והחכ' בוקסט' ורמ"ל גזרוה מל"מ ירש וטעות גמור' היא. ובב"ב שם ישנן עוד מלות פרסיות אחרו' עיי"ע אנדיסקא, זהרא, פרדכת. ובענין חזקה של פרסיים ודיני' של פרסיים עיי' מהרז"ף בספרו היקר דער געריכטליכע בעוויים צד נ"ה].

* אֲרֶשֶׁת (מל"מ ענין דבור ואולי ג"כ מלש' יוני das Verlangen, Anfragen, ἐρώτησις) עירו' נ"ד. והוב' בילק' תהלי' כ"א רמ"ז תרפ"ג וארשת שפתיו בל מנעת סלה (תהלי' כ"א, ג') אימתי תאות לבו נתת לו בזמן שארשת שפתיו בל מנעת סלה . . זכה תאות לבו נתת לו, לא זכה ארשת שפתיו בל מנעת סלה. ופירש"י ספירת שפתיו וכו' ע"ש. ורד"ק וראב"ע פירשו ג"כ בתהלים שם: לשון דבור, מה שידבר בפיו. וכ"ה בפייט של ר"ה ארשת שפתינו וכן בתפילת טל אֲרֶשֶׁת אָרוּשׁ רַחֲשׁוֹן בְּאֶרֶשׁ ניב ולשון, והפעל ממנו ג"כ בב"ר רפ"ט כי אין מלה בלשוני הן ה' וגו' קודם עד שלא יְאָרֵשׁ לשוני דבור כבר הן ה' ידעת כלה ונ"ל שהוא לשון נופלת על לשון שהוראת מלה בל"י ענין שאלה ודיבור ודרישה וכ"ה בל"ע ورش.

אַרִישְׁתָּא (בל"פ اراسته geordnete Mahlzeit, Pickeniok) בפ' אלו מגלחין בגמ' הקובר את מתו (מ"ק כ"ב:) [כ"ה בכ"י, אבל בדפ"ע בט"ס הקוב' את אשתו] הא באַרישתא הא בפורענא. פי' במשתה שמחת מריעות בפורענא לאלתר אבל באַרישתא כלומ' [אם] הוא אינו פורע [כ"ה לנכון בכ"י ה"ב] אלא מתחיל הוא [אז] לאחר ל' יום אבל על אביו ואמו אינו נכנס עד י"ב חודש. [אחי"ה וכן פי' המיוחס לרש"י למ"ק בצחות לשונו ביתר שאת ע"ש. וכן הביא בה"ג הל' אבל דמ"ב ע"ד וז"ל לא קשיא הא באַרישאתא הא בפורענותא ע"כ ונ"ל שעיק' הגי' בְּאַרַאשְׁתָּא והוא ל"פ וטעמה סעודה מוכנת ומזומנת מפעל אַראשתן: מכין סעודה, וממנה נגזרה השם אארא עיי"ע ועיי' עמ"ש של מהרי"ף י"א. וכפי'

רבינו אי׳ ג״כ ברי״ץ גיאת הל׳ אבל עמו׳ נ״ד וז״ל על כל המתים נכנס לבית השמחה לאחר ל׳ בין לשמחה בעלמא בין לשמחה דמריעות המתחיל בה אבל שמחת מריעות שקדמה אצלו יש עליו לפורעם ולשלמה ומותר ליכנס לה לאחר ז׳ מיד ע״כ. ויי״ש בעל החלוץ ח״ח, ק״ט פי׳ בהיפך ומשים מישור לעיקש — ובנוסחאות שלנו במ״ק אי׳ אריסותא ובריי״ף וברש״י כ״י ארישותא ובת׳ מהר״ם בר ברוך ח״ג סי׳ רכ״ט אי׳ רשיותא ובכ״י מ׳ ארשיותא (עיי׳ ד״ס שם) וכולם צ״ל אראשתא או בקבוץ אֲרַאשְׁיָּאתָא].

אֹרוֹת (מל״מ והוא גרגיר בל״ע. ובל״ר eruca = (Senfkohl, Rauke בפ״ק דיומ׳ (י״ח: והובא בילק׳ מ״ב ד׳ סרמ״ז רכ״ח) בג׳ כל ז׳ ימים לא היו מונעין ממנו מאכל: ויצא האחד אל השדה ללקט ארות (מ״ב ד׳, ל״ט) מ א י א ו ר ו ת זה גרגירא ולמה נקרא ש מ ה אורות שמאירין את העינים והוא גרגירא מצראה. [אחי״ה כ״ה ממש בכ״י מ׳ וא״פ ול׳ ובאה״ת ובילק׳ שם; ובדפ׳ חסר מ א י. א ו ר ו ת, ותחת שמה וכ״ה בכ״י מ׳; או שמו וכ״ה בכ״י א״פ וילק׳ אי׳ בדפ׳ ש מ ן, ושם אי׳ .מ צ ר נ א ה, אבל בכ״י מ׳ כגי׳ רבינו והוא העיק׳ פי׳ שגדל על המיצר עיי׳ רש״י ליומ׳ או נוכל לפרש גרגר המצרי שהוא ל״ע جرجير (עיי׳ די שאצי כרעשטאמאטיא צד פ״ב). ואורות של מקרא כבר פי׳ רש״י למלכי׳ שם גרגיר שקורין אורג״א וצ״ל אורוגא או אירוגא כאי׳ על נכון בפי׳ רד״ק שם וכן פירש״י ליומ׳ ארוג״א ובסוכ׳ ל״ט: ד״ה והגרגיר א ו ר ו ג א הגדילה באחו (ורש״י הלך לשיטתו של יומא לפרש מצראה מלש׳ מיצר) וכ״ה לשבת .ק״ט. ד״ה גרגירא: אורוגא, וכ״ה בר״ש שביעי׳ פ״ט, מ״א. ודע שבכל המקומות האלה חסרה בפירש״י מלת ל ע ״ ז ובאמת אינה מל״צ éruca = Raute שהיא פיגם בל׳ משנ׳ אבל המלה בל׳ אספניא oruga וכן נראה מפי׳ הרמב״ם מעשרו׳ פ״ד סמ״ה „וגרגירא ג״כ בערבי גרגיר ובלע״ז אירוגא.״ וידוע שלע״ז של הרמב״ם לשו׳ אספניא, ונקרא ג״כ בל״ר eruca, ובלאי״ט ruca ruchetta ובל״צ roquette. ויפה היה לעינים אשר ע״כ אמר רב ששת (בשבת ק״ט.) גרגירי אפי׳ לדידי (שהיה סגי נהור) מעלי. ובעבור זה אמרינן (ביומ׳ שם) ואם לאו (אם אינו יכול לאוכלו) מעבירו ע ״ ג ע י נ י ו. ומאחר שמלת ארות ומלת אירוכא (eruca) לשון נופל על לשון הוא דורשו שמאירות עינים ואפשר שידעו רז״ל מצומח שנקרא בל״ר Augentrost, euphrasia שהיה סם הרפואה של עינים. ומדי דברי בו אזכרנו שתרג׳ ארות: ירוקנין ובאמת נקרא צומח eruca בל״י εὔζωμον בעבור שדרכו לֵיאָכל כדרך הירק עיי׳ תיאפראשט. תולדות הצמחים א׳, ו׳, ו׳; ודיאסקאריד. ב׳, ס״ט. ומזה פתרון המלה שאורות מין ירקים יש לפרש ג״כ ב״ר ספ״כ כתנות עור (בראשי׳ ג׳, כ״א) בתורתו של ר״מ מצאו כתוב ·כתנות .א ו ר אלו בגדי אדה״ר שהם דומים לפיגם = πήγανον· Raute].

אורתא (בליש׳ צינד urud, Fluss בל״פ החד׳ رود, בהוצואריש rôt מלש׳ סאנסקריט rodha עיי׳ יוסטי צינדליקס׳ רנ״ז) בפי שור שנגח את הפרה בגמ׳ החופר בור ברשות הרבים (ב״ק נ׳:) ההוא תורא דנפל לאריתא דדלאי שחטיה מריה טרפיה רב נחמן [אמר רב נחמן אי שקיל מריה דהאי תורא קבא דקמחא ואזיל תנא בי מדרשא אם שהיה מעת לעת כשירה לא אפסדיה לתורא] [כן יש להשלים מב״ק ועליו סמך רבינו בפירוש ובדפ״ע אי׳ וכ׳ וקטיע הוא]. פי׳ [אריתא] אמת המים שמושכת מים מן הנהר והיא עמוקה י טפחים [ובדפ״ע אי׳ ו׳ טפחי׳ וט״ס כנראה ממכילתן ועיי׳ תוספ׳ חולי׳ ק״ז. ד״ה האי] דהיינו אמה ומשום הכי נקראת אמת המים ודולין ממנה מים להשקות את השדה. ותרג׳ יאורים אריתיא (שמו׳ ח׳, א׳ ועיי׳ עוד לשם ז׳, י״ט, ולתהלי׳ קי״ז, ל״ה). [ופי׳] אי שקיל מריה דתורא קבא דקמחא ל ה ו צ א ה ואזל וגמר בבי מדרשא (וכ׳) (יש למחקו) הוי משהי ליה להאי תורא מעת לעת דחיישינן לריסוק איברים ולא אפסדיה. [ועיי׳ פירש״י שם שהסכים לפי׳ רבינו. וכן אי׳ שם דנ״א. אריתא דדלאי כמה הוה שיתא וכ׳]. ובר״ג דכל הבשר (בסימן) [צ״ל בסמוך] ואמר רבא (חולי׳ ק״ז.) האי אריתא דדלאי אין נוטלין הימנה לידים. פי׳ י א ו ר י ה מ י ם שדולין להשקות הגנות אין מטבילין בהן את הידים דהוו להו שאובין ואין נוטלין ממנו לידים דלא אתו מכח גברא. פ״א כיצד היו עושין דולין מן הבור וממלאין צנורות סביביו להשקות השדות והכי קאמר כשממלאין הצנורות אין נוטלין מן הצנורות ואין מטבילין בה ידים. (א״ב תרג׳ לאגם מים (תהלי׳ ק״ז, ל״ה) לאריתא דמיא). [אחי״ה והוא ל״פ יאור ובתרג׳ ירמי׳ ל״א, מ׳ אריתא ט״ס תחת אודייתא וגם היא ל״פ עיי״ע אדוותא].

* **אָרְתּוּסִיָּה** (Ὀρθωσιάς, Ὀρθωσία = Orthosia phön. Seestadt südlich von der Mündung des Eleutherus) ב״ר ספל״ז את הסיני (בראשי׳ י׳, י״ז) ארתוסייה. ונזכרת כבר בספרי החשמונאים (א׳ ט״ו, ל״ז) והיא העיר אשר שמה

גם טריפון מפני נוגשו אנטיוכוס אייערגעטעס. וכבר העריך למעניתו הג' שי"ר בע"מ רל"א ועיי' עוד וויענער רו"ו וערש וגרובער הך ערך, ובתרג' ט"ם אנתוסאי וצ"ל ארתוסאי תרג' של הסיני (בראשי' שם וד"ה א' א', ט"ו) ובאמת גם שטראבו (ט"ז, תשנ"ה) גם היאראנימוס (פי' לבראשי' שם) הזכירו מבצר קטן על לבנון הנקרא Syn, Σιννᾶ והוא הסיני של מקרא. ויש עוד עיר אחרת ששמה ארתוסייה והיא בקאריא Carien עיי' ערש וגרובער שם.

אַרְתּוּקוֹפִּיּוֹן (בל"י ἀρτοκοπεῖον Bäcker-laden) מדר' שמואל פסקא אל ישי בית הלחמי (שמ"א ט"ז, א') בית ארתוקופיון שלו. פי' בל"י חנות של אופים ובית לחם. [אחי"ה ודרש לחם. ובילק' שמואל ורמ"ז קכ"ד בט"ס בית ארנקפאן].

אֵשׁ (= אֶשָּׁא, אִישָּׁא Feuer; אֶשָּׁתָא, אִישָּׁתָא = בל"ס אֶשָּׁתָא Fieberhitze וכן בלש' ערבי' حمى, ובל"פ تافته, ובל"י πύρετος כולם נגזרו מן מושג אש וענינם אש של עצמות כלו' קדחת) אש מחתה ומנורה בגמ' דטרף בקלפי (יומ' מ"ח: פי' אש מחתה דכתיב (ויק' ט"ז, י"ב) ולקח מלא המחתה גחלי אש, מנורה דכתיב (שמות כ"ז, כ'; ויק' כ"ה, ב') להעלות נר תמיד. [אחי"ה מפירש"י ד"ה אש מחתה נראה שהוא ג"כ מוציאו מהך פסוק ע"ש, וכתב רבינו אליקים במנורה לא כתיב אש ממש אלא מסתמא אש היא שהרי הנרות דולקות בה ואית דמפקי אש דמנורה מבהעלותך וגו' דמתרג' באדלקותך וכ' ע"ש. והובא בד"ס יומא ס"א: וכפי' של רבינו נראה ג"כ מירו' יומ' פ"ד הל"ו מה מקיים רבי יהודה אש תמיד אש שאמרתי לך תהא תמיד ופי' הק"ע והיינו של מנורה שנאמ' בה להעלות נר תמיד ע"כ]. לאשתא בת יומא [בל"ס אֶשָּׁתְּיוֹמָא tägliches Fieber], לאשתא תלתא, לאשתא צמירתא בס"פ במה אשה (שבת ס"ו: ס"ז. ועיי"ע צמר ג'). פי' אשתא בת יומא שאחזתו בכל יום. פ"א שהוא יום ראשון שאחזתו אשתא. תלתא שאחזתו משלישי לשלישי. פי' אחר [כ"ה על נכון בדפ' אמש'] שלשה ימים יש שאחזתו אשתא צמירתא חמה שאחזתו שלשה ימים רצופין ואין נחלצת מן הבינים קשה היא הרבה [אחי"ה וכן פירש"י בע"ז כ"ח. אשתא צמירתא. חולי חמה בלע"ז מלווי"ד ונ"ל לתקן מלדווי"י ובל"צ Fieberhitze, mal de feu פי' אש של חולים והוא קדחת וכן פירש"י לדברי' ב"ח, כ"ב ע"ש ושם ולפסחי' כ"ה: ד"ה אישתא צמירתא אי' מלווי"י בלעז או יש לתקן מלוויר והוא כמו מולייר ברש"י לברכו' ל"ב. ד"ה אשתא דגרמי ובל"צ miliaire = Hirsenfieber] גומלין סכין שכולו ברזל והולכין למקום שיש שם סנה וליתתי למטה מכל החדקים, וליפסקיה: וליתתוך ואותן חתיכות יחתכם קרוב לארץ. [אחי"ה כ"ה בדפ"ר. ובדפ"א אי' ולותתו ולפנינו בשבת אי' וליתתיה וכן הביאו ר"ב בע' תת ב' ע"ש. ורבינו לא ציין המאמר מלה במלה אלא בא לפרשו אך מפירשו נראה שגרסתו כגי' כי"מ דאי' שם ליחדוק וכ"ה בילק' כ"י שמות עיי' ד"ס ע"ב. ולפנינו ליחרוק ותחת ליתיתיה אי' בילק' כ"י ליתתי וליפסקיה וכ"ה ברש"י בדפ' ישנים ופירש"י קרוב לפי' רבינו ע"ש]. אשתא דסיתוא קשה מדקיטא וסמנך תנורא קירא בר"ג דא"ל הממונה (יומ' כ"ט.). פי' החמות של סתיו אלולי שהוא חזקה לא היה מתגברת על הקירה שיש בעולם כמו התנור הצונן אלולי שהבעירוהו בעצים הרבה ואש חזקה אינו מתחמם [וגם בזה הסכים פירש"י]. ובהלכ' קמא דכל שעה (פסחי' כ"ה:) אמר [ליה] האי אשתא צמירתא נמי כשעת הסכנה דמיא. ובס"ג דר"א אומר האורג (שבת ק"ו:) לא קשיא הא בחולה מחמת אשתא הא בחולה מחמת אוכצנא [עיי"ע אכצן]. פי' חולה מחמת אשתא יכול לרוץ מחמת אוכצנא משום עייפות אינו יכול לרוץ. פ"א מחמת אישתא שחולה ממש הוא דלא יכול למהטם מחמת אוכצנא שנטרח הרבה ונצטנן רהיט. [אחי"ה וכנ"ה ברכו' ל"ב. מאי אחילו . . . אש של עצמות מאי אש של עצמות אמר אביי אשתא דגרמי עיי"ע אחילו; ע"ז כ"ח. האי אישתא צמירתא כמכה של חלל דמיא עיי"ע צמר ג'; יבמו' ע"א: דזנתיה אישתא; סנהדר' ק"ח: אישתא זינתיה. תר"י א' בראשי' כ"א, ט"ו ולקה ישמעאל באישא צמירתא ועיי' ב"ר ס"פ נ"ג נכנסה בו חמה ואכאבי' צ"ל ואבאבי' עיי"ע אבבית, ושינויים שם]. (ובריי' משנה דנדרים) [צ"ל ובמשנה דריש נדרים] (י':) כאימרא כדירים כאישים כבר פירשנו בע' אִמַּר [ועיי"ש ובפירש"י לנדרי']. ובפ' כל המנחות באות בגמ' ואם החמיצו שיריה (נ"ז:) ת"ר מנין למעלה מבשר חטאת ומבשר אשם ומבשר קדשים קלים וממותר העומר ומשתי הלחם ומלחם הפנים ומשירי המנחות שהיא בלא תעשה ת"ל (ויק' ב', י"א) כי כל שאור וכל דבש לא תקטירו ממנו אשה לה' כל שהוא ממנו לאשים הרי הוא בבל תקטירו. [אחי"ה ועיי' בשנויים ירו' שבת פ"ז הל"ב ד"ט ע"ג, ספרא ויקרא פי"ג] ובפ' נושאין על האנוסה בגמ' כהנת שנתערב ולדה (יבמו' ק', עיי' יומ' מ"ז:, זבחי' ע"ו: סוט' כ"ג.). פי' היה יכול למימר כל שאור וכל דבש לא

תקטירו, ממנו למה לי לומר לך כל שממנו לאשים שיריו הרי הן בבל תקטירו. [אחי"ה והקבוץ אישים נדרי' י"ג, זבחי' פ"ה מ"ד אבל הקבוץ ממלת אש: אשות יומ' כ"א: שש אשות הן וכ', עיי' ספרי על המלכים והשדים צד ל"ב ואילך; שמ"ר פ"ב אותן אשות. ובשהש"ר פ' סמכוני באשישות: בשתי אשות באש של מעלה ובאש של מטה.. בשתי אשות תורה בכתב ותורה בפה. . באשות הרבה באש של אברהם ושל מוריה וכ' ועיי"ע הבא אח"ז].

אֻשׁ (בל"ע اس = اسس יסוד Grundfeste, Fundament) בפ' שור שנגח את הפרה בגמ' החופר בור ברשות היחיד (ב"ק נ'.) כגון אלו החופרים לאושים [בנו"ג לאושין] פי' יסודות כדכתיב (עזרא ד', י"ב) ואושיא יחיטו. ותאכל יסודתיה (איכה ד', י"א) תרג' ואכלת אושוותהא. [אחי"ה ונמצא' המלה עוד בעזר' ה', ט"ז, ו', ג'. ופי' אֻשׁ בל"ע יסוד הבנין וכן פי' רש"י לב"ק וראב"ע לעזר' ד', י"ב (וקרוב למשמעותה המלה אשיתא עיי"ע). ותרג' הוסדה (שמות ט', י"ח) דאשתכללו אנשהא וצ"ל אושהא ותרג' מהקרקע עד הקרקע (מ"א ז', ז') מאושיא עד אושיא. ושם: מקרקע הבית עד קירות (ו', ט"ו, ט"ז) מן אושיא עד כתליא. והפעל ממנו במקרא (ישעי' מ"ו, ח') התאוששו (עיי"ע אֲשַׁשׁ) ותרג' אִתַּקְפוּ ופירש"י התחזקו וכן בב"ר ספס"ז ובב"ר פע"ח לפי שהברכות מפוקפקות בידו והיכן נתאוששו לו כאן מִן דא"ל אחי יהי לך אשר לך. ובילק' וישלח רמז קל"ג ובערוך ע' אשש הגי' היותר נכונה והיכן נתאששו וכ'. פי' נתחזקו כיסוד שעליו הבנין עומד. ובפיעל: שהש"ר ב' ה' ובפ' נופת ובפסיק' בחדש ק"א: סמכוני באשישות אלו ההלכות המאוששות כלומ' חזקות וכן נרשם בצדו בילק' יתרו רע"ב ושהש"ר רמז תתקפ"ו ועיי"ע אֲשַׁשׁ כמו הלכתא גברוותא (ברכו' ל"א.) הלכתא רבתי (שבת י"ב.); ואשישות כמו אשישי קיר חרשת (ישעי' ט"ז, ז')].

אִישׁ (Mann, Gatte אִשָּׁה Frau, Gattin) בפ' י"ב בבריתא דר"א נקרא שם אדם איש ועזר שלוקח ממנו [בנו"ג ומשבנה לו עזר] נקרא אשה מה עשה הקב"ה נתן שמו י"ה [כ"ה בנוסח' ובדפ"ר ועיי' רש"י סוט' י"ז, ד"ה שכינה ובדפ"ע חסר] ביניהן אמר אם הולכין בדרכי הרי [בדפ' אמש' ופראג בט"ס הרב] מוטב, ואם לאו אני נוטל שמי מביניהן נשארו איש ואיש ואש אוכלת אש שנא' (איוב ל"א, י"ב) כי אש היא עד אבדון תאכל. ובגמ' דפ"ב בסוט' (י"ז. ועיי' ירו' ברכו' פ"ט הל"א די"ב ע"ד) דרש ר"ע איש ואשה זכו שכינה בינהן לא זכו אש אוכלתן אמר רבא ודאשה עדיף מדאיש האי מצרף והאי לא מצרף. פי' אש דאשה אין הפסק בו (וכ"ה בפירש"י ע"ש). איש חרבו (על ירכו) (יש למחוק שדרש פסוק בראשי' ל"ד, כ"ה ולא שה"ש ג' ח') בב"ר פפ"א (פ"פ והובא בילק' וישלח רמז קל"ה) אמר רשב"א בני י"ג שנה היו. ואיש בא מבעל שלשה ו ג י (מ"ב ד', מ"ב) וכי אלישע אוכל בכורים היה אלא לומר לך כל המביא דורון לתלמידי חכמים מעלה עליו הכתוב כאילו הקריב בכורים בר"ג דשני דייני גזלות (כתובי' ק"ה; ילק' מלכי' רמז רכ"ט). אשה בעלה משמחה בפ"ק דקידושי' בגמ' כל מצות עשה (ל"ד: ר"ה, ו':). פי' מכין הבעל כל צרכי הסעודה ואינה שמחה עליה וכאן מפורש השוה הכתוב אשה לאיש לכל עונשין שבתורה וכן לדינין וכן למכות [ורש"י פי' באופן אחר ועיי' תוספ' קידו' ור"ה ד"ה אשה]. איש מקדש את בתו ולא האשה איש מוכר את בתו ולא האשה בסוט' בס"ג דהיה נוטל את מנחתה (כ"ג. ושם בשינוי קצת). אישה הפרם וה' יסלח לה (במדב' ל', י"ג) באשה שהפר לה בעלה [והיא לא ידעה] הכתוב מדבר שהיא צריכה כפרה וסליחה וכשהיה מגיע ר"ע אצל פסוק זה היה בוכה וכ' כיוצא בדבר אתה אומ' (ויק' ה', י"ז והוא לא, וצ"ל) ולא ידע ואשם ונשא עונו ומה מי של נתכוון לעלות בידו בשר טלה ועלה בידו בשר חזיר כתיב ונשא עונו וכ' בפ' מי שאמר הריני נזיר ושמע חבירו (נזיר כ"ג. וירו' נזי' פ"ד הל"ג דנ"ג:) ובס"ג די' יוחסין (קידושי' פ"א:). ובפ"ג בפרה (מ"ח) ובפ' טרף בקלפי (יומ' ל"ט. וירו' יומ' פ"ג הל"ח דמ"א רע"א) אישי כהן גדול. פי' אדוני וכן במקרא אבי אבי רכב ישראל ופרשיו [מ"ב ב', י"ב; וכונת רבינו כי כמו אבי כנוי לכבוד (ועיי' תרג' ומפרשים שם) כך מלת אישי ואולי הוספת איזה חכם הוא ובא' מגליון לפנים ובאמת בכ"י ה"ב לי' מלות הללו מן וכן במקרא וכו' עד ופרשיו]. [בן] איש חיל רב פעלים (שמואל ב' כ"ג, כ') חי כתיב (עיי' תוספ' ברכ' שם ד"ה בן) וכי הוא איש חי וכולי עלמא בני מיתי נינהו אלא בן איש חי [שאפי'] במיתתו קרוי חי וכ' בר"ג דמי שמתו (ברכו' י"ח: הובא בילק' מ"ב כ' רמז קנ"ב וילק' קהל' ט' רמז תתקפ"ט, ובמנו"ה נר א' כלל א' ח"ב פ"ב ונר ד' כלל ב' ח"ב פ"ד). שבעה שבעה איש ואשתו (בראש' ז', ב') אישות לבהמה מי אית לה בחלק בגמ' דדור המבול (סנהד' ק"ח:). פי' בשביל שאינן מינן עשה להן כבוד וכתב להן אישות כבאדם [ורש"י נתן טעם אחר ובצירוף דברי הערוך ניחא למאוד עיי' בהפש"ב]. אשת חבר הרי היא כחבר בר"ג דשבועות העדות (ל':). דביתהו דרב הונא הוה לה דינא לקמיה דרב אמר היכי אעביד איקום מקמה איסתתמן

טענתיה [דבעל דינא] דהיאך לא איקום מקמה אשת חבה הרי היא כחבר. אשה יוצאה לרצונה ושלא לרצונה והאיש אינו מוציא אלא לרצונו אפשר דמשהי לה בגיטא, בגיטין ר"פ הניזקין (מ"ט: יבמו' פי"ד מ"ב וירו' כתובו' רפ"ה ד"ל ע"ג). ויעבד ישראל באשה ובאשה שמר (הושע י"ב י"ג) אמר להון דוגמא שלכם דומה ליעקב מה יעקב עד שלא נשא אשה נשתעבד משנשא אשה נשתעבד אף אתם עד שלא נולד גואל נשתעבדתם משנולד גואל נשתעבדתם [כ"ה בכ"י ו"ו וכ"ה בב"ר ובילק' הושע רמז תקכ"ט אבל בדפ"ע בטעות עד שלא נשא אשה לא נשתעבד . . שלא נולד גואל לא נשתעבד] בב"ר פע"א (פ"ע) ויבא גם אל רחל. איש אינו מיטמא באודם אלא בלובן ואשה מיטמאה באודם אבל לא בלובן בר"ג דבנות כותים (נדה ל"ב: ושם אי' למעוטי איש מאודם ועיי' תוספי' שם). (ובספרי) [צ"ל ובספרא] וזאת תהיה טומאתו בזובו (ויק' ט"ו ג' סי' קכ"ז) (טומאתו) (יש למחוק) בלובן הוא מטמא ואינו מטמא בדם [כ"ה בכ"י וספר' וערוך דפ"ר אבל בשדפ"ע באודם] הלא דין הוא וכ' עד טומאת האיש בלובן וטומאת האשה [בספר' אי' הזבה] בדם. [אחי"ה ועיי' תוספ' נדה ל"ב: ד"ה למעוטי ובעניי לא זכיתי להבין דקארו להו מאי קארו להו שדרשה למעוטי איש מאודם לא מוי"ו של ואשה נקט אלא מלשון טומאתו בזובו ומדלא כתיב טומאת זובו ע"כ פירושו טומאתו אינו כי אם בזובו היינו מראה לובן אבל לא בדם יוצא מפי האמה].

אֻשָּׁא (בל"פ هوش، هشو בהוצואריש: אוש בלש' צינד aosho פי' מות והתואר todesreif, aoshan) כלבא, אכסא תרנגולא כבר פירשנו עם אכסא. (א"ב בנוסחאו' דידן גרסינן אסא כלבא). [אחי"ה וגי' רבינו יותר טוב ולפ"ד המלה ל"פ שרשמנו וטעמה מות כלומ' כלב זקן הולך למות ולא ראיתי מי שפירשו וגם המהרי"פ במאמרו עטימ'. שטוד. צד ע"ט שיער רק לפי הענין וגם מלת אכטא לא פתר כהוגן ועיי"ע אכסא].

אַשְׁבּוֹרָן (בל"ע مشابر Pfütze, Wassersammlung im Thale) באהילו' בפ' כל המטמאין (פ"ג מ"ג) היה אשבורן או שקרש טמא, ובטהרות בפ' הדר עם הנכרי (פ"ח, מ"ט בנו"ג עם הארץ) הניצוק והקטפרס (schräge, καταφερής) ומשקה טופח אינן חיבור לא לטומאה ולא לטהרה והאשבורן חיבור לטומאה ולטהרה. ובפ"ק דמקואות (פ"א, מ"ז) שוה למקוה לטהר באשבורן. ובס"ג דכל שעה (פסחי' מ"ב. וירו' פסחי' ספ"ב הל"ז) שופכן במקום מדרון ואין שופכן במקום האשבורן. [בנו"ג האישבורן אבל בירו' פסחי' וכן בכ"י ב' וא"פ אי' כגי' רבינו וכ"ה בפי"ה לרמב"ם אהלו' וטהרו' וכן בפי' רה"ג לסדר"ט צד כ"ג.] ובע"ז פ' השוכר את (הפועלים) [צ"ל הפועל] בגמ' נטל את המשפך (ע"ב.) תנן התם הניצוק והקטפרס וכ' פי' „במקום הישר יש מקום עמוק שיקוו בו המים ושם אותו מקום העמוק אשבורן". [אחי"ה אלה דברי רה"ג ומלה במלה נלקחו מפי' לסדר"ט הנ"ל וקרוב לזה פי' רע"ב לטהרות הנ"ל מקום עמוק שנקוו בו מים; ולאהלו' פי' מקום המכונס כמו בתוך גומא, ורמב"ם פי' לאהלו': והאשבורן מקום אשר יהיה בו קרקע כאשר ירד בו דבר יעמוד וינוח ולמקואות פי' במקום מקושר ינוחו המים בו ויעמדו והוא אשר יקרא אשבורן. ולכל הפירושים אלה עולה יפה טעם מלה ערבית שרשמנו, שפירושה מקות מים במקום נמוך אשר בה יקוו המים. ורש"י לפסחי' שם פי' אשבורן מל' שבירה שמשתבר הקרקע ויש בקעים שהמים נאספים וכ'; ובע"ז פי' ביקוע ארץ מליחה שנתבקעה ונקוו שם מים וכ'. הפי' הזה הובא בשם קונטרס מר"ש לטהרו' אכן מצויין שם תחת פסחים הנ"ל פ"ב דגיטין (ט"ו.) ולפנינו לית' פירש"י שם אולי נוסח יותר שלם מונח לפני הר"ש].

אַשְׁגָּרַת (Geläufigkeit) ירו' מגילי' פ"ב דע"ג. באשגרת לשון היא מתניתא פי' ברהיטת הלשון עיי"ע שגר א'.

אָשִׁיד (מל"ט אֶשֶׁד ובל"ס אֶשַׁד Vergiesser) שבת קנ"ו. האי מאן דבמאדים יהי גבר אשיד דמא פי' שופך דם כלומר רוצח.

אַשְׁדַּת (die Axe eig. das hin- und her sich Bewegende) וידות האופנים (מ"א ז', ל"ב) תרג' אשדת גלגליא. [אחי"ה נ"ל לגוזרו מפעל הסורי שדא שטעמו נוע וכן תרג' נוע (ישעי' ז', ב') אשדוות עיי"ע שד ג'. ונקראו כן ידות וסרני האופנים מתנועתן תמידית. וידות תרג' (מ"א ז', ל"ג, ל"ו, ושם י', י"ט. ד"ה ב' ט', י"ח) אשדת אולי שצ"ל בהיפך אֲדַשְׁת פי' בל"פ دست יד].

אֲשְׁוָיָה (א') בל"ס שׁוִיָּתָא Spuhl, Spindel. ב') כתרגום שיווא ובל"ס תַּשְׁוִיתָא Lager-stätte. ג') מל"פ چوبه Weberholz) הנוגע בצמר שעל האימה ובאשוויה [כ"ה בכ"י ע' וכ"ה בדפ' של משניו' אבל בדפ"ע ופי' רה"ג בוי"ו אחד] טהור בכלים בפ' הנוגע בכובד (פכ"א, מ"א). פי' צמר העץ שכורכין עליו צמר גפן ובלע"ז קונוקלא ובלש' רבנן אורנאסי שמו בגמ' [כ"ה

בכ"י ג"ג ועיי"ע אימא וע' ארנס], ותניא הנוגע בצמר שעל גבי הָאֲשְׁוָה (בתוספת' אי' האשה אבל לגי' ר"ש לכלי' פכ"א, א' אי' על נכון אשוויה) ובטווי שע"ג הפלך (תוספת' כלי' ב"ב פ"א), ויש שמוציאין זה הדיבור מתרג' יצועי עלה (בראשי' מ"ט, ד' דתרג' אנקלוס אחילתא לשיוּוי). [אחי"ה וכ"ה בפי' רה"ג לסד"ט צד ט"ו וז"ל באושיא א"ד ובשוה אורנסאי [ויש לתקנו כדברי הערוך] בל' רבנן בגמ' (עיי' שבת צ"א:) וכדתניא הנוגע בצמר שע"ג האושא ובטוי שע"ג הפלך ויש מוציאין זה הדיבור מן תרג' והשפיל גאותו עם ארבות ידיו ומן תרג' ועל בגדים חבולים ומן תרג' יצועי עלה ע"כ. הרי שרבינו לוקח פירושיו מרה"ג אך בקיצור קצת ולא נראה לו לציין תרג' של ישעי' כ"ה י"א אשות ידוהי ותרג' עמוס ב', ח' ועל שוין דמשכון ובאמת לא ראי זה כראי זה]. ויש שלועזין למקצת אומנות נשים אֶשְׁבָה והוא עץ ארוך ובראשו שני עצים וכורכין עליו את הצמר. [אחי"ה כ"ה רק בכ"י ו"ו, ל"ד, ה"ב ובדפ"ע חסר מן ויש עד גמירא וכיון רבינו לפי דעתי על מלה פרסי' چوبه שובה שטעמה עץ ארוך וכורכין עליו האורגים הצמר וכיוצא בזה, ומה מאוד מסכים עם פ' זה לשון המשנ' כלים פי"א מ"ו הכוש והאימה והמקל ואצלי אין ספק שזה והמקל היא העתקה מלת אשובה פרסית שטעמה מקל של אורגים. ובכלי' פכ"א מ"א אי' תחת זה האימה ואשוויה ומלת שוויתא בל"ס הוא כישור של מקרא. ודעת ראשונה ואחרונה כמעט שוה בטעם ועיקר אולם דעת מי שמוציאין מן תרג' יצועי לא נהירא].

אֶשׁוּחֵי (בל"ס אשוחא מין ארז ונ"ל מל"ע شوح קשה כארז; או י"ל שהוא ל"פ ساج indische Platane) וארזי כבר פירשנו בע' ארז. פ"א אשוחי עץ הוא והוא נקרא בל"ע שוח ומהן עושין תרני הספינות הטובות והוא כמין ארז אלא שיאריך עצו יותר מן הארז והוא יותר סובל מהארז. [אחי"ה כ"ה לגי' ישרה של כ"י ל"ד ו"ו וה"ב אבל בדפ"ע אי' בשנויים וז"ל: פ"א אשוחי וארזי עצים מין אילן ששמו שוח והן יפין ומתוקנין למלאכה דומיא דארזי, פ"א אשוחי ארזים נקבות ארזי ארזים זכרים ע"כ. וכל מבין יראה שגי' כ"י עיקר, ופי' האחרון אי' גם ברש"י בדפוסי' וז"ל בארזי ואשוחי: ארז זכר וארז נקבה שעומדין לבנין אבל בכ"י רש"י (עיי' ד"ס שבת קצ"ג:) לי' ואולי מפירש"י של דפוסי' בא לדפוסי ערוך פי' אחרון. ובע' ארז פי' רבינו אשוחי ברושים וכנ"ה בעה"ק כאן בע' אשוחי. אולם פי' רבינו בע' שלנו לפי גי' כ"י היותר טוב ואילן שאח בל"ע היא אִילָן פְּלַטַאנע ויש לו כל מדות אלה שהזכירן רבינו].

אַשְׁחוּר (שָׁחֹר = Schwarz והוא כנוי לשם הפרטי) כפ"ק דסוטי' (י"ב. וילק' ד"ה א' ב' רמז אלף ע"ד) בגמ' וכן לענין הטובה: ולאשחור אבי תקוע היו שתי נשים חלאה ונערה (ד"ה א' ד', ה' ועיי' שם א' כ"ד) אשחור זה כלב ולמה נקרא שמו אשחור שהושחרו פניו בתענית. [אחי"ה עיי' פי' רד"ק שם].

* אִישְׁטַטְיוֹן עיי"ע אסטטיון.

* אַשֵׁי (Name mehrerer Talmudgelehrten vorzüglich so genannt R. Asche b. Simaï (352—427) ב"מ פ"ו. רבי ור' נתן סוף משנה ר' אשי ורבינא סוף הוראה וסימנך עד אבוא אל מקדשי אל אבינה לאחריתם ע"ש פירש"י וכתב רש"ג באגרת (בהוצאת הרב גאלדבערג צד ל"ז) ונהג ר' אשי ריש מתיבתא קרוב לשיתין שנין רשוותא במתיבתא והיינו דאמרינן במי שמת (ב"ב קנ"ז:) מהדורא קמא דר' אשי אמר לן הכי ומהדורא בתרא דר' אשי אמר לן באנפי אחרי דהכין תקינו רבנן לתנויי בכל כלה תרתי סרי מתיבתא שתא ושתא תרתין מסכתין הן חסר והן יתר חסר ויתר הדר תלמודא כוליה בתלתין שנין וכיון דר' אשי מלך קרוב לשתין שנין הוה להון במהדורא וכ' (עיי"ע הדר ג'). סנהדר' ל"ו. גיטי' נ"ט. מימות רבי עד רב אשי לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד. נדרי' ס"ב: רב אשי הוה ליה ההוא אבא (יער, עיי"ע) וכ'. שבת י"א. א"ר אשי אנא עבדי למתא מחסיא דלא חריבה וכ'. וגדולה מזו עשה שלא חרב בנין תורו משה שע"י חתימת הש"ס אשר מפיו אנו חיים ובצלו נחיה בגוים ברית כרותה עם ישראל ונקשרה קשר של קיימה ועד בלי ירח לא תתפרד החבילה. ודע שרבים וכן שלמים נקראו בשם אשי לכבוד ולתפארת של תורה בע"פ ויותר ממאה שנה קודם רב אשי חי רב אשי שהורה משמיה דריב"ל (שבת ע"ה:). ועוד רב אשי תלמידו של רב וחבירו של רב הונא ורב יהודה עיי' שבת ל"ז: ס': ס"ו: ב"ק קי"ד. ע"ז ס': נדרי' נ"א: סוט' ל'. — ובב"ב כ"ה: אמר רב אשי כי הואן בי רב כהנא, ובירו' שבת פ"ק ד"ב סע"ג רבי חסדא בשם אשי. ונקרא זה רב אשי מהבדל של רב

אשי האחרון; רב אשי הקדמון עיי' סד"ה ערך רב אשי צד מ"ז, וּבזמן רב אשי האחרון חי רב אשי מאוריא (עיי"ע אוריא) שבועו' כ"ד: ואין כאן מקום להאריך והרוצה לעמוד על פרטיות עיי' בקורות של יהודיים מד"ר גרעטץ ה"ד במהדורא תנינא צד שע"ח והלאה ועוד בסד"ה הנ"ל וקולטורגעשיכטע להחכ' פירשט צד קצ"ז והלאה ובספ' בקורת התלמ' להרב לעוי ז"ל צד תי"א והלאה.

* אשיאן, אשיין, אשייאן נגרא, רב אשיאן בר יקום, אשייאן בר נידבה עיי' ערכים אלה במבוא הירו' למהרז"ף (צד ס"ה ע"א וע"ב).

אַשְׁיוֹת (עֲשׁוֹת = בלש' ערבי عسود = اصوص (Platten, eig. die starken, festen Stücke) בחלק בגמ' דדור המבול (סנהד' ק"ח: הובא בילק' איוב י"ב רמז תתק"ו) ואם מן הארץ הוא מביא יש לנו אשיות ברזל שאנו מחפין את הקרקע פי' כמו עששיות של ברזל. [אחי"ה וכ"ה באמת הגי' בסנה' וילק' ועיי"ע עשת] והן חתיכות של ברזל ויש מפרשין אותו מלש' (יחזק' כ"ז, י"ט) בדזל עשות. [אחי"ה מן ויש עד גמירא כתוב רק בכ"י ו"ו ול"ד וכ"ה בע' עשת והן הנה דברי רה"ג לסד"ט ד"ז, וביותר אריכות הביאם רבינו בע' עשת ע"ש. ודע שמלת אשיות הרבים מיחיד אֶשֶׁת וקרוב להוראת המלה עשות כלומ' בל"ע כל שנעבד חזק וקשה וממנו בהשאילה חתיכות עבות וחזקות].

אֶשֶׁךְ (ובל"ס אֶשְׁכָּא Hoden מל"מ. ובלש' ערבי בהפוך אותיות خصى , خصية) בפ' מומין אלו בבכורות (מ"ד: במש', הובא בילק' אמור כ"א דרמ"ז תרל"ב) אין לו אלא ביצה אחת זהו מרוח אשך האמור בתורה (ויק' כ"א, כ'). ותרג' ירו' או דחסיר כוליא. [אחי"ה נ"ל שהוא כמו כליא עיי"ע בל"י בֶּטֶן Unterleib, κοιλία ולא כדעת המהרי"ל בעמת"ר] ר' ישמעאל אומר כל שנמרחו אשכיו. פי' כמו נמכו, נמעכו ביציו ר"ע אמר כל שרוח באשכיו כלומ' נתנפחו. [אחי"ה ולכל דעה יש סעד בתרגומים הישנים עיי' ספרינו על העתקה פרסית צד שמ"ה ואילך]. ור' חנינא בן אטיגנוס אמר כל שמראיו חשוכין, קסבר גורעין ומוסיפין ודורשין וקרי ביה מראו חשך והיינו כושי [עיי' בכורו' פ"ה, מ"ו. פי' אשך פחדין וכן התרג' איוב מ', י"ז פי' ביצי ההולדה והפעל ממנו הַמְּאוּשְׁכָּן (בכו' שם סע"ב עיי"ע בעל) תואר למי שביצי ההולדה שלו גדולות ביותר ובנו"ג המאושכן ועיי' גי' רבינו בע' שעבז. ועיי' עוד ע' גרבתן, חשך ב', קיין וסק ג'. ופי' אשך ואשכול ב' עיי"ע שם].

☞ אַשְׁכַּבְתָּא (Schlachter, Metzger) לפע"ד מפעל פרסי شكافتن، شكوفيدن (schlachten, tödten) מסכ' שבת פ' כל הכלים (קכ"ג:) חרבא דאושכפי וסכינא דאשכבתא. פי' של קצבים שחותכים בו בשר). [אחי"ה וכנ"ה ב"מ קט"ז, ההוא גברא דחבל סכינא דאשכבתא מחבריה עיי"ע סכין א', והציון משבת הביא רבינו בע' אשכף א' ע"ש וע' חרב ד' וע' חצן ב'. ופי' ר"ב נלקח מפי' רש"י שכתב בשבת: אשכבתא. סכין של בית המקולין שהקצבים מקצבים בו בשר. ולב"מ כתב של בית המטבחים שמקצבים בו בשר ובתוספ' שבת ד"ה וסכינא פי' וי"מ סכין ששוחטין בה וכ' וכן פי' ג"כ רבינו בע' סכין וז"ל סכין המיוחדת לשחיטה והיא החלפה ע"ש מ"ש ונ"ל שכצ"ל בתוספתא שבת פט"ו חבלים של טבחין וצ"ל חלפים של טבחין ולפע"ד אין ספק שהמלה ל"פ כשרשמתי וטעמה שחט, וחותך בשר או דבר מה. ובגוף הדבר אין כאן חלוק בין פירוש רבינו ובין פירש"י כי זה אמר חדא וזה א' חדא ולא פליגי].

* אַשְׁכַּבְתָּא (שם מופשט מפעל שכב והושאל לפטירה (das Liegen = Sterben) כתובי' ק"ג: ההוא יומא דאשכבתיה דרבי נפק בת קלא ואמר כל דהוה באשכבתיה דרבי מזומן הוא לחיי העו"ה. ובירו' כלאי' פ"ט דל"ב: וירו' כתוב' פי"ב דל"ה. אי' כן לענין הספד ע"ש.

* אוּשְׁכֵּי, אוּשְׁקֵי = בּוּשְׁכֵּי = בּוּשְׁקֵי (בל"פ شكوه، بشكوه (Macht, Ansehen) שבת ס"ז רע"ב האומר גד גדי וסנוק לא אשכי ובושכי. וז"ל רבינו בע' גד א': פי' התמזל מזלי כלומ' התגבר מזלי וסינוק לא: אל תייגע . . אושכי ובושכי [כ"ה בכ"י ו"ו ל"ד וה"ב, וכ"ה בכ"י של רשד"ל ובדפ"ר אבל בשדפ"ע אי' אושכי ובושקי, ובכ"י מ' אושקי ובושקי אולם בכ"י א"פ בט"ס אושכי וכושכי עיי' ד"ס ע"ג:] שיכול בשיכול כלומר בכח בכל יכולת ע"כ. וכתב רשד"ל בסח"ב ישל הפלשב"ע כ"ה בכ"י, והמדפים הראשון טעה וכתב בלא יכולת וכל הבאים אחריו הדפיסו: בכח בלא יכולת! וגם רבינו ישעיה לא הרגיש בזה עכ"ל. ויפה העיר רשד"ל אף כי לא פי' טעם מלה זרה ומקום הניח לי להתגדר, שמלת שְׁכּוּה או שְׁקוּה שוה ממש עם מלת בְּשְׁכּוּה או בִּשְׁקוּה וטעמה בל"פ כח, יכולת, וגבורה וא' בראש נוספת יען

שמתחלת המלה בשתי אותיות שאינן יכולין להקרא בלי אל"ף בראש שהיא אֵם הקריאה. ומה מאוד נעים פירושו של רבינו התגבר מזלי ואל תיינע (ומלת סנוק ל"ע ضنك פי' נעשה חַלָּש) בכח בכל יכולת התאזר! ומי שאמר כך יש בו משום דרכי האמורי שאין מזל לישראל. ובלי ספק פי' רבינו זה קבלה היה בידו וברוך לחונן אדם דעת שעשיתי אזנים לקבלה זו ע"י פירוש מלה זרה. ורש"י ז"ל רוח אחרת עמו שפי' אושכי ובושכי: יום ולילה וגם פירושו נתאמת ע"י תוספתא שבת רפ"ח שאי' שם: האומר ימיא ומציא ה"ז מדרכי האמורי ר"י אומר אומרין ימיא ומציא וכ' ולבי נכון בטוח שאות מ' במלת מציא, שאין לה מובן כלל, נשתבש' משתי אותיות נו וצ"ל ונוציא והוא ל"י ורו' νύξ, nox ובכ"י תוספתא הגי' ביציא ועוד בוציא ובודאי צ"ל נוציא מל"י ורו' הנ"ל, כלומ' לילה. ושיעורו מי שאמר יום ולילה ה"ז מדרכי האמורי מפני שאצל הפרסיים יום ולילה תחת ממשלת שתי רשויות היו עומדים כידוע ומי שברא יום לא ברא לילה והאמינו הפרסיים בפועל טוב ובפועל רע, באלהי האור ובאלהי החשך. לא כאלה חלק יעקב וכנגד אמונת שקר זו אמר ישעי' (מ"ה ו', ז') כי אפס בלעדי אני ה' ואין עוד יוצר אור ובורא חשך וגו' אני ה' עושה כל אלה. ואחר דרישה וחפישה מצאתי שֶׁכֵּנים דברי רש"י בפירוש המלות אושכי ובושכי כלומר יום ולילה אולם יש לגרוס כגי' ערו' דפ' אמ' אושבי ובושקי או יותר טוב כגי' דפ' שונצי' בשבת שם: אשבי (ובושבי) [צ"ל ובושכי]. ושתי המלות הן פרסיות شب לילה, بشخيدن פי' האיר והבריק כשחר ולפי זה שפיר פירש"י שתי מלות רק צריך להפוך הסדר אשבי ובושכי: לילה ויום ולפי זה פירושו עולה יפה גם עם תוספת' הנ"ל גם עם פי' המלות פרסיות. ודוק ותשכח כי אמת יהגה חכי ועיי' עוד מ"ש בעה"י בע' דרגי דרגיבת.

אַשְׁכּוֹל (לפי דרוש של רז"ל קצור מן: איש שהכל בו; לפי' ר"ב σχολή Schule אבל לפע"ד הוא ל"י σχόλιον Auslegung) בסוף משנה דסוט' (מ"ז ע"א וע"ב) ובתמור' בגמ' דיש בקרבנות (ט"ו:) משמת יוסי בן יועזר איש צרידה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים בטלו האשכולות. [אחי"ה במשנ' סוט' אי' עוד שנאמר (מיכ', ז', א') אין אשכול לאכול וג'. וכתמו' שם ציין עוד אחר מאמר של משנה סוט' בטלו האשכולות- גם מאמר איש שהכל בו וכ' כאלו היו גורסין במשנה בעצמה שלש המלות איש שהכל בו והג' שי"ר בע"מ רל"ח והלאה הביא ראיות מוכיחות שהיא הוספה מאוחרת ע"ש] מאי אשכולות אמר רב יהודה אמר שמואל איש שהכל בו כלומ' תורה יראה וענוה וכיוצא בהן. (א"ב בל"י ורו' בית הלימוד עיי"ע אסכולא). [אחי"ה פי' של ר"ב קשה להולמו, כי באמת לא בטלו בתי לימוד אחר מיתת שני יוסי אדרבא שמעון בן שטח הבא אחר שני יוסי הוא תקן בתי ספר שהתקין שיהו התינוקות הולכין לבית הספר ירו' כתוב' ספ"ח דל"ב ע"ג. ועיי' עוד בבלי כתוב' רפ"ג. ועוד קשה בירו' סוט' (עיי' בסמוך) מבואר שלא עמד אשכול עד שעמד ר"ע ואם אשכול הוא בית הלימוד מדוע דוקא ר"ע אדרבא בימי ר"ע היו ביטול מדרשות הרבה, וגם הג' שי"ר הלך בעקבות ר"ב ומסכים עם פירושו אך בהרחבת ביאור ע"ש, ומהרז"ף בד"מ מ"א העלה שאחרי מות יוסי בן יועזר עמד בי"ד של חשמונאים והנהגת המדינה ביד ראשי החשמונאים ולא שבה עוד ליד הסנהדרין גם בימי הזוגות הבאים ולא נשארה להסנהד' כי אם משמרת הקודש התורה ומשפטיה, וזה שאמרו משמת יוסי וכ' ע"ש. בכל אלה הפירושים אין דעתי נתקרר' בהם במח"כ אבל אם נקדים הנחה אחת קטנה וקרובה לאמת שמלת אשכלות היא רבים עברית מיחיד אשְׁכּוֹלְיוֹן שהוראתה בל"י פירוש וביאור, הן פירוש תיבות, הן פירוש הענין (Wort = und Sacherklärung) אז תוציאנו הנחה זו מכל המבוכות אשר נבוכו בהן חכמי לב. וידוע שראשית לימוד של הלכות ע"י חכמים הנקראים סופרים (שריפטערקלערער) היתה, ודרכם בקודש לברר ולבאר להעם משפטי התורה ואיך ולאיזה כוונה נאמרה מצוה פלונית וההוראה זאת היתה קשורה עם לימוד המקרא כלומ' בכל פעם אשר לימדו את העם את התורה פירשו מיד המצוה ומהתעסקותם זאת בפירוש הספר ר"ל ספר תורה נקראו סופרים (עיי' בכל זה ד"מ ג') והם נקראים בל"י γραμματεῖς והוזכרו במקביים א', ז' י"ב, י"ג; ב' ו', י"ח. וגם נשמע מסיפור שם שכת החסידים (Ἀσιδαῖοι) וסופרים נכנסו אצל אליקום (שהיה כ"ג ויצא לתרבות רעה) לבקש מעמו ברית שלום ולכד חכמים בערמה והמית ששים נפש מהם, ועל זה המעשה רמז ב"ר ספס"ה יקום (קיצור של אליקום = Ἄλκιμος) איש צרורות (נ"ל שצ"ל צרידה ובדפ' ישני' בב"ר אי' בנכון צרידות) היה בן אחותו של ר' יוסי בן יועזר איש צרידה ע"ש כל הסיפור איך מסר עצמו יבי"ע על יד יקום הרשע לקידוש השם (ועיי' מהרז"ף מ"ע שלו ח"א ת"ו) ואין ספק שיבי"ע היה ג"כ מחכמי הסופרים

שלדעת החוקר רי"ל (מ"ע שם ח"ד, רס"ו והלאה) נמשכה זמן הסופרים מזמן והלאה של חברת אנשי שם קריאי מועד הנודעה בשם כ נ ס ת ה ג ד ו ל ה ועוד בימי ינאי המלך נזכרו פליטת סופרים (מגילי תעני פי"ב), ובלי ספק יוסי בן יועזר ויוסי בן יוחנן היו מגדולי הסופרים שבארו וברור לעם מצות התורה מלימוד המקרא, ובימיהם לא היתה עדנה מחלוקת הדעות ולא נעשה תורה כשתי תורות ע"י מפלגות הסברות; ומפרשי המצות, אילו ה ס ו פ ר י ם, העלו הדינים להלכה ולמעשה בלי קנתור ומחלוקות וזה היה סיגנון של סופרים להוציא ההלכות למעשה על פי הסכמת דעת כולם, ומה מאוד נחמד פירוש רש"י לסוט' האשכולות: מפ' בגמ' שהכל בהן עד ימיהן לא היה מחלוקת בהכמי ישראל כולן היו אומרים דברים כנתינתן למשה מסיני והן הראשונים שנחלקו בסמיכת קרבנות ביו"ט כדאמרינן בחגיג' (ט"ז.) והיא היה מחלוק' ראשון שהיה בישראל בדברי תורה עכ"ל הזך והבהיר. ולפירושנו שאשכולות הוא באור ופירוש של מקרא ולימוד בדרך הוצאת ההלכה מפסוק של מקרא ניחא פירש"י ביתר שאת שעד יבי"ע ויבי"ח לא היתה מחלוקת שמאחר שיצא הדין ל ה נ ה ג ת ה מ ע ש ה לא נגמרה ההלכה על פי ה י ח י ד ונתבטלה דעתו בפני דעת אחרים הרבים, ואף אם הורה היחיד ל ע צ מ ו לא נתפשטה חוצה אבל בימי יבי"ע ויבי"ח נמצא מחלוקה ראשונה ועל זה כיון בטלו האשכולות פי' בטלו דרך לימוד פירוש המקראות ע"י הסכמת כולם כדרך לימוד הסופרים, ואם כדברינו כ"ה אז זכינו ע"י דברי רש"י אלה להבין מאמר חז"ל אשר עד עתה חשך ישופנו, שאית' בירו' סוט' פ"ט הל"י דכ"ד, משמת יוסי בן יועזר וכ' עד סוף המשנ' ואמרינן בגמ' שם: ולא עמד אשכול עד שעמד ר"ע וכל הזוגות לא היו אשכולות אלא אילו שימשו פרנסות ואלו לא שימשו פרנסות, תני כל הזוגות (ובתוספתא ב"ק פ"ח הנוסח יותר נכונה ה א ש כ ו ל ת) שעמדו משמת משה ועד שעמד יוסי בן יועזר איש צרידה ויוסף בן יוחנן איש ירושלם איפשר (צ"ל אי אפשר וכ"ה בתוספ' שם) ליתן בהן דופי עד שעמד ר' יהודה בן בבא אי איפשר ליתן בהן דופי (וצ"ל אפשר ליתן בהם דופי, וכ"ה בתוספ' שם כ"י ו"ו) אמרו על ר"י בן בבא וכ', וראיתי את הלחץ זה הדחק של פירושים קה"ע ופ"מ על כן אחוה דעי גם אני בפירושי, שטעם דופי שמצאו מזמן יבי"ע ויבי"ח הוא ד ו פ י ש ל מ ח ל ו ק ו ת ה ד ע ו ת שבכל האשכולות משמת משה עד יבי"ע וחבירו לא היה פלוגתא

וההלכות נאמרו בנפש שלמה בלי פקפוק ונדנוד של דעות המתנגדות וזה היה אפשר מאחר שהוציאו ההלכות מפירוש של מקראות ע"פ קבלת המצות שבע"פ ופירושן המשולשלים איש מפי איש עד משה רבינו ע"ה, אבל מימות יבי"ע ויבי"ח שנחלקו כבר בענין סמיכה (חגיג' שם) יש ליתן בהם דופי בפירושם שנתפרדה אחדות הדעת, ואם תקשה לומר מדוע מזכיר ר"ע בפרוטרוט אטו הני גדולי התנאים אחרים קטלי באגמא הוי נ"ל לפתוח שער התשובה בתירוץ של אמת שהרי מהרז"פ ד"מ קי"ב ואילך הוכיח בראיות ברורות שבדור של ר"ע נתחדש דבר: החכמים של דור זה חוזרים לרוב על המקרא או מוציאים ההלכה מדברי הקרא או מביאין ראיה מן הקרא ומגמת פניו של ר"ע היתה לכונה מיוחדת למען לא תתרחקנה ההלכות יותר מדי מן המקרא ובגודל שכלו בנה ר"ע בנין משוכלל להיות הבית אחד ולמצוא לרוב ההלכות יסוד ומראה מקום בתורה ע"י דרשת איזה מלה או תיבה, וכבר הזכרנו שזה ממש עיקור לימוד חסופרים באשכולות (Scholien) שלהם כלומר בפירוש מקראי התורה באופן שכל פסוק ופסוק וההלכות היוצאות ממנו יחדיו זה בזה ידובקו, ומעתה שיעור הירו' (ותוספ' ב"ק) כן הוא ולא עמד אשכול עד שעמד ר"ע כלומ' משבטלו האשכולות והן הנה דרכי לימודי פירושים של סופרים לא עמד שום תנא עד ר"ע שהחזיר עטרת לימוד הסופרים מפרשי המקראות עם ההלכות משולבות על ישנה ובעבור זה נקרא ר"ע אשכול בל"י Scholiast, σχολιαστής וזה תואר של דרך לימודו, ומקשינן וכל הזוגות לא היו אשכולות? והא זוגות אחרות ג"כ בעקבות הסופרים הלכו שעדיין זמן הסופרים לא חלפה ועברה, ותירץ אילו שימשו פרנסות: הזוגות אילו היו נשיאים ואב"ד ועמדו בראש הסנהדרי' לתורה ולתעודה ואין יכולין לחשוב להם לצדקה ויתרון כל כך אם כל מטרת חפצם היתה שלא נתפשטו הדעות ולא יהיו החכמים אגודות אגודות שאל"כ מי יוכל לשפט את עם הכבד הזה, אבל אילו לא שימשו צ"ל אבל איהו ל א ש י מ ש פרנסות כלומ' ר"ע לא היה מתלבש בגדולת נשיא או אב"ד צדקה יחשב לו כי לא נ פ ש ו בשאלתו רק ע מ ו בבקשתו בקרבו למעגלי הסופרים להיות אשכול, כלומר לחבר ולקשר ההלכות עם המקרא ויחדיו יהיו תמים, ועל זה שפיר מביא ראיה שמשמת משה ועד שעמד יבי"ע ויבי"ח לא היו באשכולות דופי כמו שפירשנו למעלה וכמו שפירש"י הנ"ל בדיוק לשונו כולן היו אומרים כנתינתן למשה מסיני וכ' —, אבל בדור האחרון

הן ולאו רפיא בידם מה היה דופי וחשבו שהוא דופי איזה עבירה שיש בידם ועל זה הביאו סיפור מר"י בן בבא ואולם האמת כי דופי היה מחלוקת הדעות; וגם סיגנון הלשון אמרו על ר"י בן בבא מראה באצבע שמזמן אחרון נולדה ההוספה בזמן שכבר נשתכחה הוראת מלת אשכול ובזמן קודם בודאי קא ידעי רבנן מה היא ולכן לא מצאנו ראינו בירו' קושיה: מאי אשכולות, אבל בבבל שלא ידעו טעם מלת יונית הקשו כן, ואמרו בדרך דרוש כדרכם: איש שהכל בו. וכ"ה הדרוש בשהש"ר פ' אשכל: אשכל איש שהכל בו מקרא ומשנה תלמוד תוספתות ואגדות. ד"א אשכל בן גזירה אמר זה הקב"ה (!) איש שהכל בו וכ'. ומזה תראה עד כמה טעות של חסרון ידיעת המלה מגעת עד שגוזר בן גזירה איש שהכל בו זה קב"ה. ולישריה ליה מרא שהטיח דברים כלפי מעלה, והשם ישמרנו משגיעות, ויצליח בידינו היגיעות, להגות ולדרוש באמיתתו של תורה, והיא תהיה לעינינו לאורה].

* אֶשְׁכּוֹל (Weintraube übtg. Gelehrter) ירו' פיאה פ"ז הל"ד ד"כ. (תוספתי פיאה פ"ג) עם הנקרצות עם האשכולות (בראב"ד פ"ד מהל' מ"ע הגי' מן הנקרצות וכ' ועיי' פירושו בא"צ ובתוס' של מהרז"ף דף פ"ה: ד"ה עם) ופיאה שם: יותר מיכן (ר"ל שנים שלשה גרגרים) אשכול והוא ל"מ ובל"ס סגולא עיי"ע. וכ"ה בפיאה שם ע"ב חמי לי ההוא סגולה דנו כרמך א"ל הדין תורא דאת סבר הוא סגולה, פי' מה שאת מדמי שהוא שור הוא האשכול. ועיי"ע גפן.— ובהשאילה כנוי לתלמידי חכמים חולי' צ"ב. אשכולות שבו. אלו תלמידי חכמים (עיי"ע אתכליא). ויק"ר פל"ו מה הגפן הזה העלים שלהמכסין על האשכלות כך הם ישראל עמי הארץ שבהם מכסין על תלמידי חכמים מה הגפן הזה יש בה אשכלות גדולות וקטנות וכ' ונראה לי לתת טעם להך השאילה וזה שלשון אשכול משתמע לב' אפי סגולא שהוא אשכול ועוד סגולה מלש' עם סגלה (דברי' כ"ו, י"ח) ועוד נופל על לשון אשכול σχολιαστικός עיי"ע הקודם וע' אסכולי וע' אסקולסטיכא. ומזה ג"כ ספרי האזינו פ' שכ"ג ד"ה כי מגפן: אשכלות מרורות למו שהגדולים שבכם וכ' ואין אשכל אלא גדול (ב' פעמים):.

* אֶשְׁכּוֹל (Eierstrang) ביצ' ז'. מן האשכול של בצים טמא . . . אם היו מעורות בגידין אסורות . . ממאי דאשכול מהנך דתליא באשכול דילמא אשכול גופיה וכ' ופירש"י אשכול בשר השדרה שבצים אדוקים בו ועיי' עוד ד"ה מאשכול. ויפה פי' שמלת שכל = شكل טעמה בל"ע חבר דבק ואדק וזה מה שאמרינן אם היו מעורות פי' דבוקות ואדוקות (עיי"ע אר א'). ועוד י"ל האשכול של בצים פירושו בצים קטנות כענבים באשכול או נגזרה המל' מלש' אֶשֶׁךְ עיי"ע ול' נוספת משום לישנא קלילא כמו חרגול, קרסל גבעל (מן חגג, קרס, גבע). וראיה מופתית שבצים נקראו בל"ע خصيه ובל' קטינה حسكلة וזה ממש אשכולות.

אֶשְׁכָּף (בל"ס אושכָפָא בל"ע اسكاف = سكاف (Schuhmacher חרבא [כ"ה על נכון בדפ"ר וכן הביאו רבינו בע' חרב ב', חצן ב' סכין א', וכ"ה בשבת שם וברי"ף כ"י אבל ברי"ף דפ' ויניצ' חרתא וכ"ה באו"ז סי' פ"ו ס"ק ב' וטעות היא משום שהחליפו בחרתא דאושכפי שאי' בשבת ק"ד: מגיל' י"ט. גיטי' י"ט. ועיי"ע חרת א', ומשיגרא דלישנא זה הדפיסו ג"כ בערך כאן (חוץ מדפ"ר) בהך ציון משבת קכ"ג: בטעות חרתא ובעל ד"ס שם לא הרגיש בזה] דאושכפי בר"ג דכל הכלים (שבת קכ"ג:) [עיי"ע אשכבתא ובע' חרב ב' פירשו רבינו]. בפ' ערבי פסחים בגמ' אפי' מן התמחוי (קי"ג:) כגון רב חנניה ורב הושעיה דאושכפי נינהו. [אחי"ה בנו"ג רב חנינא ורב אושעיא דהוו אושכפי בארעא דישראל אבל בכ"י א' פ"ו בע"י הראשון ובמנוה"מ ספי' ב' חסר בארעא דישראל ובכ"י ב' א' כגי' רבינו עיי' ד"ס שם ולר"ה י"ג: די"ב: דהעלה שתחת רב חנינא ורב אושעיה (סנהד' י"ד. ס"ה: ס"ז:) בקצת נוסחאות הגי' רב חנניה ורב אושעיה (ילק' שמואל א' ב', ב"מ ו':) ובחולי' מ"ה. א' בפירוש בעי רב חנינא ואיתימא רב חנניה ועיי' עוד שם בד"ס; ובפי' ר"ח לפסחי' קס"ז. א' כגון רב הושעיא ורב חנינה, ובמנו"ה שם רב חנינא ורב אושיעא ובכ"י מ' רב חביבא ורב יהושע ונראה שצ"ל רב חנינא ורב אושעיא או הושעיה]. פי' אומנין של מנעלים. [אחי"ה וכן הוראתו בל"ע וסו'. וכנ"ה בגיטי' ס"ח: דהוה קאמר לאושכפא עביד לי מסאני לשב שנין ועיי' ציונים בע' חרת א' ולעיל —. הקבוץ אושכָפֵי ועוד שבת קי"ב. בדמייעי דקטרי אושכפי עיי"ע טייע, פסחי' מ"ב: פרורא דאושכפי עיי"ע פרורא. ובעל כ"כ ציין ג"א בב"מ קט"ז. תחת אשכבתא הגי' סכינא דאשכפתא וזה באמת סעד לפירושינו בע' אַשְׁכַּבְתָּא שהוא ל"פ וכתיבה בכ"ף תחת ב' מעידה. אבל בזה איני מסכים עם פי' בעל כ"כ שטעם דאשכפתא כמו אושכפי].

אֶשְׁכָּף (בל"ע ופ' اسقف ובל"י ἐπίσκοπος ובל' הונגרי Bischof, püspök והוא כנוי למין ארבה) בפ' ואלו טרפות בגמ' וכחגבים למינהו (חולי' ס"ה:) להביא את האשכף. [אחי"ה נ"ל שהמלה ל"ע ופרסי ונגזרה מל"י ורו' וטעמה כומר עליון בישאף ונקרא כן מין ארבה Bischofsheu-schreke ואצל החכ' לינע נקרא mantis religiosa שבשעת לכידת היתושים קרצוליו פרושות כידי אדם שמתפלל ויש לארבה זה קרצולים וכנפים חופין את רוב גופו לכן היטב אמר הש"ס שמין ארבה כשר הוא ועיי' חולי' נ"ט. במשנה —. ויש מין עוף שמו (Tangara Episcopus) ומין שבלול שמו (Bischofsmütze, Voluta episcopalis) ונקרא ג"כ על שם אשכף].

אֶשְׁכָּר (בל"ס אֶשְׁכָּרָא Joch, Morgen Landes Juchert מל"ס אַכָּרָא בל"ע اكار Pflüger, Landmann) צמדי כרם (ישעי' ה' י') תרגומו אשכרין דכרם. [אחי"ה וכן העתיק' הפשיטה וכן העתיקה חלקת (שמוא' ב' כ"ג, י"א). ולדעתי נגזרה מלש' אכרא פי' עובד אדמה, בהוספת ש' באמצע לדוגמא בשקר משרש בקר (עיי"ע) ונקרא אשכרין (והוא כמו בל"ר jugerum) מדת ארץ שנחרשה כדי עבודת יום אחד ע"י צמד בקר עיי' פליניאוס י"ח ג' גזה ג"כ הוראת צמד עיי' רש"י ורד"ק לישעי' שם].

☞ אֶשְׁכָּר (בל"ע شكر (Geschenk, Gabe על פסוק בימים ההם כשבת (ת"ב אסת' א', ב') אשכרין ומרגלין פי' צמידים. [אחי"ה ר"ב הוסיף הך ערך לע' של קודם ומשנה הוא והמלה ל"מ (תהלי' ע"ב, י'; יחז' כ"ז, ט"ו) ופירש"י דורון ורד"ק מנחה ובאמת כ"ה בל"ע].

אֶשְׁכְּרַע (בל"ס אֶשְׁכָּרְעָא Buchsbaum) ביומא בפ' אמר להם הממונה (ל"ז.) ובה שני גורלות של אשכרע [לפנינו אי' א ש כ ר ו ע ותמיד בוי"ו ובלתי נכון הוא. ובקצת דפוסי' ביומא וב"ב פ"ט: אי' בס"ם אשברוע וכ"ה בסמ"ג עשין ר"ט בדפ' וויניצי'] היו ועשאן בן גמלא של זהב. ובנגעי' בפ' בהרת (פ"ב, מ"א) בית (בנגעי' אי' בני) ישראל אני כפרתן הרי הן כאשכרע לא שחורים ולא לבנים אלא בינונים. ובס"ג דהמוכר את הספינה (פ"ט:) אבל הוא עושה המחק של זית של אגוז של שקמה של אשכרע. תדהר ותאשור (ישעי' מ"א, י"ט) תרג' מורנין [רה"ג ורמב"ם ור"ש לנגעי' מ"ס מוריגין וצ"ל מורינין עיי"ע מרן ד'] ואשכרעין. פי' בל"ע בקס ובל' לעז בוש"ו [כ"ה בכ"י ו"ה, ל"ד וב"ה, וכ"י ג"ג בקש והיא היא אבל בדפ"ע בס"ם בקס ועיי' בסמוך] והוא (פיקסינין) [צ"ל פוקסינון] עץ שהוא לא לבן ולא שחור ולא אדום אלא בינוני. [אחי"ה נלקח מפי' רה"ג סדט"ה כ"ו: באשכרוע פי' ברוש תדהר ותאשור. ומתרגמינן מרון מוריגין ואשכרועין [וצ"ל בירון מורינין], ובפי' הרמב"ם אי' התרג' בירוק מוריגין וצ"ל בירוון מורינין עיי"ע ברתא] והיא פיקסי בין [וצ"ל פוקסינון, והמו"ל טעה בתיקונו] עץ שהוא לא לבן ולא שחור אלא בינוני ע"כ. וצריכנו להשלים ו ל א א ד ו ם כגי' רבינו וכ"ה בר"ש נגעי' בלי מקור של ערוך. וכתב המעריך ז"ל „כתב הע' בושו בלע"ז והוא עץ לא לבן ולא אדום בערבי בקס עכ"ל. ואני אומר אינו בקס כי הבקס אדום מאוד עד שצובעים בו אדום ונקרא בלעז בראזיל" וכו'. ומזה תראה שגי' מוטעת של דפוסי הערוך מונחת לפניו. כי באמת בקס היא ל"ע بقم עיי"ע אַלוּוּם בהערה, אבל עיקר הגי' לפי כ"י בקס שהוא ל"ע بقس Buchsbaum ובלאי"ט bosso, busso בוש"ו ובל"י פוקסינון πύξινον (עיי"ע פקסן בי' ועי' פירש"ע) ופי' רבינו מזוקק שבעתים וכן פי' ב"ר רפט"ו תאשור: פקסינין, וביר' יומ' פ"ג, הל"ח דמ"א. מפורש אשכרוע פסקינין וצ"ל פקסינון. ותרג' בת אשורים (יחזק' כ"ז, ו') דפין דאשכרועין יען שגרם התרג' בתיבה אחת בתאשורים, עיי' רד"ק שם. ועוד כתב שם ואשכרוע הוא הנקרא בושו"ת בלע"ז. והרחיב הרד"ק דיבורו לישעי' מ"א, י"ט וז"ל עם קצת הערתי אשר הסגרתי בין קוים: ובדברי רז"ל תאשור שורבינא [ל"ע شربين וכן תרג' רס"ג תאשור וכ"ה בר"ה כ"ג. עיי"ע שגא א'; ובל"ס שַׁרְוִינָא וכה העתיק' הפשיט' ברוש ישעי' שם וישעי' ל"ז, כ"ד; נ"ה, י"ג] וכתב ר' יונה כי כן נקרא בערבי שורבין. [עיי' דברי ר' יונה בספרו כתאב אלאסול (עפ"י כתב יד של אוקספרד יצא לאור פעם ראשונה ע"י החכם הגדול גייבויער נ"י) ערך אשר צד ע"ד וכתב שם: תדהר ותאשור: نوع من الارز يقال له الشربين . . وقال فيه الترג' אשכרועי: وهذا العود يقال له عندنا بقس بالسين ע"כ והעתקתה: תדהר ותא' מין ארז וקורין אותו אלשורבין . . ובתרג' אשכרועין והוא עץ וקורין אותו אצלנו בקס בשין, וכוונתו לא בשין: בקש שהוא שמו בל"פ או כוונתו שלא יטעו לאמר בקס, ורד"ק בשרשים הביא דברי ר' יונה ושם בטעות בקסבסין בתיבה אחת וצ"ל בקס בסין ובעל כ"כ בע' אשכרוע שנה ברואה]. ובעל הערוך פי' אשכרוע בע' בקס והוא שקורין לו בלעז בוסו אם כן לדבריו ברוש אינו בוי"ש עכ"ל הרד"ק.

וגם לפניו היתה גי׳ מוטעת בקס, וברמב״ם לנגעי׳ אי׳ בט״ס בקע וצ״ל בקס, אבל לשביעי׳ פ״ז, מ״ב שאי׳ ברמב״ם בקס ט״ס וצ״ל בקס שהוא עץ ברזי״ל. ובויי״ש שהזכיר הרד״ק ל״צ Buchsb., buis ורשב״ם לב״ב פ״ט: לועז בויישב״ל וצ״ל בויי״ש בל׳ כלומ׳ בלעז ורשב״ם לב״ב פ׳: לועז ברתי: בויי״ש ורש״י לר״ה כ״ג. ד״ה ברתא: בוס״ו בלע״ז והוא לאי״ט וכ״ה בפי׳ רגמ״ה כ״י לב״ב פ״ט: אשכרוע לועזין בוס״ו עכ״ל. — וט״ס בר״ש כלים י״ב, מ״ח אַראך בע׳ פירשע כי כן צ״ל במשנ׳ שם תחת אשכרוע ובנכון אי׳ ברה״ג ובראי״ש].

* אֶשְׁכָּרְתִּי (בל״פ اشکر, اشغره, اشغر, اسغر (Igel, Stachelschwein בחולי׳ ס״ג. (באות) [צ״ל בואת] (עיי״ע) שבשרצים קורפדאי וצ״ל קרפדאי כ״ה בע׳ באות ובע׳ קרפדאי. ושם הביא רבינו ס״א אשכרתי ולא פירשו, והנוסח הזה הוא הנכון ובל״פ הנ״ל פתרונו: אנקה Igel, ושוה עם מלה פרסית אחרת خارپشت ואין אצלי ספק שהוא קרפדאי. ואולי ל״ר hystrix ובל״י ὕστριξ מההוראה הנ״ל נגזרה ג״כ מל״פ הנ״ל בהיפך האותיות.

אֵשֶׁל (א) מל״מ ובל״ע اثل Tamariske מין אילן חשוב וא״כ קבוץ אילנות הללו (Tamarisken) ; Baumpflanzung ב׳) ענין מלון נופל על ל״י ἄσυλον ול״ר asylum; ובל״ר אמצ׳ asyle פי׳ מקום מקלט Asyl; ג׳) בל״ע חשיבות ופרשת הגדולה اثلة Ansehen, Autorität והושאל אצל רז״ל לכינוי של סנדרין) בב״ר פנ״ה (כ״ה בכ״י ולפנינו נ״ד) בסוף ויטע אשל ר׳ יודן אמ׳: פרדס שאל מה תשאל תאנים ענבים ורמונים; רב נחמיה אמר [אשל]: פונדק, שאל מה תשאל קופד [כ״ה בכ״י וכן בע׳ קפד א׳ והוא בל״ס קופדא חתיכת בשר ובילק׳ רמז צ״ה נכתב בצדו כשר אבל הגי׳ שם קופר וכ״ה בטעות בדפ״ע] חמר, ביעין; ר׳ עזריה בשם ר׳ יהודה אמר: אשל סנהדרין הה״ד (שמו׳ א׳, כ״ב, ו׳) ושאול יושב בגבעה תחת האשל ברמה. ובפ״ק דסוט׳ בגמ׳ דשמשון (י׳.) ויטע אשל בבאר שבע (בראשי׳ כ״א, ל״ג) אר״ל מלמד שעשה פרדס ונטע בו כל מיני מגדים רב יהודה ורב נחמיה חד א׳ פרדס וחד א׳ פונדק למאן דא׳ פרדס היינו דכתיב ויטע אלא למ״ד פונדק מאי ויטע כדכתיב (דניאל י״א, מ״ה) ויטע אהלי אפדנו. — דתליא באשלי ורברבי בפ׳ אין צדין בגמ׳ בכור שנפל לבור (ביצ׳ כ״ז.), ובהלכ׳ קמ׳ דחזקת הבתים (ב״ב ל״א:) ובפ״ק דע״ז בגמ׳ וחכ״א לפני אידיהן אסור (ז׳:). פי׳ אשלי ורברבי חכמים גדולים כדכתיב (יחזק׳ ל״א, ג׳) הנה אשור ארז בלבנון [ועיי׳ ילק׳ יחזק׳ ל״א רמז ש״ע בשם פסיק״ר] וכדאמרן (פסחי׳ קי״ב. ועיי׳ פירושו בע׳ חנק) אם רצית ליחנק התלה באילן גדול. [אחי״ה הרי לפניך ג׳ פירושים במלת אשל. א׳) קיבוץ אילנות והוא פרדס. ב׳) פונדק ודורש ויטע אהלי וגם י״ל שדורש אשל בל״י ורומי׳ שכתבנו וטעמו מקום מקלט והפי׳ הזה שמעתי מפי ידידי הרב החכם קליין מִפַּאפַּא. ורש״י לסוטה שם דרש ר״ת אכילה, שתיה, לויה וכן מצאתי בילק׳ תהלי׳ ק״י ורמ״ז תתס״ט. וג׳) דרש לפ״ד אשל בל״ע חשיבות ויקר ובדרך השאילה על סנהדרין וגם רש״י פי׳ לשמואל שם: בזכות האשל הגדול אשר ברמה שהיה מתפלל עליו ע״כ ועיי׳ תעני׳ ה׳: ומלשון אשל ערבית יש לפרש ג״כ ירו׳ ב״מ פ״א הל״ח ד״ח. אשלי דיינין שבגליות גזלי דיינין שבא״י כלומ׳ החשובים ותקיפים שבחוצה לארץ הם לערך דייני של א״י קטנים ונמוכים והוא ל״ע حوزل קטן ומאוס או מל״ע غزل חלש, וכעין זה אי׳ בירו׳ נדרי׳ פ״ו ד״מ. חביבה עלי כת קטנה שבא״י מסנהדרין גדולה שבח״ל, ואם פירוש אשלי לשון אילן אז תהיה גזלִי ל״ע جزال עץ יבש (והמפרשים והג׳ שי״ר בע״מ רכ״א. לא בארו כהוגן במח״כ) ויותר מזה חרץ משפטו ר׳ ירמיה שהלך מבבל לא״י (סנהדי׳ כ״ד. ועיי׳ כתובי׳ ע״ה.) על גדולי חכמי בבל עיי׳ פסחי׳ ל״ד: זבחי׳ ס׳: מנחו׳ נ״ב. בכורו׳ כ״ה: יומ׳ נ״ז. —. תואר לגדול אחד בשם רבינו אשל הובא בהג״מ הלכ׳ חמץ פ״ה, הלכ״א והוזכר שם אצל רבינו שמריה ורבינו תם. ועיי׳ עוד הפרדס צד נ״ט ע״ד].

אַשְׁלָ[א] (בל״ס אַשְׁלָא ובל״ע اشول חבל למדוד בו Längenmass nach Stricken עיי׳ קסטיללוס ע״מ ערבי הקערך) בפ׳ הגוזל ומאכיל בגמ׳ שטף נהר (ב״ק קט״ז:) [והך ציון אי׳ רק בכ״י וי״וול״ד, ובדפ״ע חסר בטעות מראה מקום] לא צריכה דבניסן מרחקו מהאי דוכתא [בש״ס חסר] חד אשלא וביומא דתשרי [מרחקי] תרי אשלי. בפ׳ השוכר את האומנין בגמ׳ דהבריקה (ב״מ ע״ט:) א״נ לאשלא יתירא, ובפ׳ הישן תחת המטה [כ״ה על נכון בכ״י, אבל בדפ״ע בטעות הסכה] בגמ׳ דהעושה סוכתו בראש האילן (סוכ׳ כ״ג.) דמתיחא באשלי מלעיל. ברפואות דמי שאחזו (גיטי׳ ס״ט.) אשלא דפוריא עתיקא. ובפ׳ מציאת האשה בגמ׳ דסמך המשיא את בתו סתם (כתובי׳ ס״ז.) רב פפי אמר הני שקי דאורדיא [עיי״ע לעיל ושם נסמן

שינויי הנירסאות של כ"י] ואשלי דקימחוניא אשה גובה פרנא [כ"ה בכתובו' וערוך דפ"ר אבל בשדפ"ע אי' פרנסתה, ובכ"י פונדא וצ"ל פורנא עיי"ע] מהן. ובפ' הכותב לאשתו בגמ' הניח פירות תלושין (שם פ"ה.) [ממתח לה באשלא]. פי' אשלא חבל שעושין מפשתן או קנבוס ויש שעושין חבלים מן חריות של דקל [עיי"ע אפסקימא ומ"ש שם] ומושכין בהן את הספינה. (א"ב תרג' ובחבל תשקיע (איוב מ' כ"ה) ובאשלא תקדח). [אחי"ה יש למלה מוצא מל"ע שעיקר הוראתה חבל ודבר מה כדי למתוח ולמדוד בה כי על כן תרג' אלמדד (בראשי' י', כ"ו) משח ית ארעא בְּאַשַׁלְוָן; ובד"ה א', א', כ' תרגמה באוּשְׁלַיָא והוא ממש תמונת המלה בל"ע הרשומה —. וכנ"ה בקבוץ: סוכ' מ"ז. משדא אַשְׁלֵי, בכו' ח': אייתו אשלי ומשחו. ודע שבדפ"ע ובעה"ק אי' ערך זה בהמשך של ע' הקודם אבל על נכון בדפ' אמש', פראג ובכ"י ו"ו ול"ד בע' מיוחד].

* אוּשְׁלָא ביומא ע"ט. ט"ס תחת חושלא וכ"ה בכ"י מ', א"פ ול' וכ"ה בע' חשל א'.

*אֲשַׁל (= Σίλλας [Steph. Byz. v. Apamia] (ein Fluss in Assyrien = Δέλας בסנהד' צ"ב: אמר רבי יוחנן מנהר אשל עד רבת בקעת דורא ובילק' יחזק' ל"ז רמז שע"ו בט"ס מנהר אשור עד דוכתי! בקעת דורא. והג' שי"ר בע"מ רמ"א הגיה מהר אשל עד רבתי וכוונתו על בבל רבתא (דניאל ד', כ"ז). והשערתו הציג בלי ראיות מוכיחות. ואני יגעתי ומצאתי נהר אשל אצל עיר רבת באשור, שהרי נהר שרשמנו ששמו אצל איזידור (א)שְׁלַת. ודע כי אבי שירואן (כלומר מַי שירואן מחוז בפרס) שמו בראשונה, והולך בעמק ארוך והרים גדולים סביב לו ובהגיע הנהר אצל עיר קיציל רָבַּת (Quizil — robât) פסקו ההרים הגבוהים, ואצל עיר רָבַּת יכונה שם הנהר שְׁלַת ואין ספק שהוא הנהר אֲשַׁל שנזל עד רָבַּת ועד אותו מקום עמק גדול ודעת של ר"י שהוא עמק דורא ובאמת עמק ובקעה גדולה זו אשר בתוכה נזל נהר אשל נקרא בקעת דַרַאן, עיי' בכל זה החכם שפיגעל עראנ' אלטערטומסקונדע ח"א צד קי"ד וקט"ו, וגם נ"ל שבקעת דורא נקרא על שם נהר שְׁלַת ששמו אצל צאזימוס (נ', כ"ה עיי' מאנערט. ח"ה צד של"ז) דורוס ועל שם הליכת נהר (אֲ)שְׁלַת או דורות בתוך העמק נקרא בקעת דורא, ראה זה חדש.

אשלג (בל"ע غاسول באותיות הפוכות ענינו Seifenkraut. או אולי אשלג בהיפך האותיות אשגל ובחילוף למ"ד ור"ש מל"פ اشغار Seifenasche ועוד עיי' בפנים בענין ני' אשלך) במשנ' שבת פרק אמר ר"ע (צ'.), ובנדה בפ' האשה שהיא עושה צרכיה ס"ב.) ובר"פ ארבע מיתות (סנהד' מ"ט:) [הך ציון אי' רק בכ"י ל"ד וה"ב]: מי רגלים נתר ובורית קימוניא ואשלג. פי' בגמ' קימוניא [וכ"ה בכ"י א"פ וכ"ה במשניות נאפולי ופיז' וכן העתיק הרע"ב והתוי"ט וכ"ה בירו' ובריי"ף ובראי"ש; אבל בכ"י מ' בט"ס קמומא וצ"ל קמוניא עיי' ד"ס שם, ובע' קמוליא א' הביא רבינו עוד נוסחא קימוליא וכ"ה בכ"י מ' וא"פ ובדפוסי' ישנים תחת קימולי של דפ' אמש' ועיי' ד"ס שם. ועיקר הגי' קימוליא והוא ל"ר cimolia (terra) פי' אדמת אי קימלום Κίμωλος, Cimolus (פליניאום ד', כ"ג) קרוב לאִי קְרֵיטא וישתמשו בה ללבן ולנקות הבגדים, פליניאום ל"ה, נ"ו, נ"ז] א"ר יהודה שלוף דוץ [נ"ל לנקר שְׁלוּף דוּץ פי' הוצא מה שדץ ונעץ כלומ' מוציא הזוהמא או י"ל שהוא לש' פרס' سلب دوز פי' קליפת עץ לאק (لاك Gummilak) שהשתמשו בו לנקות הזוהמא] "ועשב הוא [ברה"ג לסדר"ט ל"ב, שממנו נלקח פי' רבינו אות באות, אי' עוד שמו בטיית עשב=عشب ,Heu] שמיבשין אותו וטוחנין אותו ורוחצין בו את ידיהם והוא מוציא הזוהמא". אשלג [בכל כ"י ובעה"ק המשך של ערך, וכ"ה על נכון עיי' הפשב"ע ותולד' ר"נ צד נ"ח ודלא כדלא כדפוסי' הע' שהפרידו בין הדבקים] אמר שמואל שאלתינהו לנחותי. ימא ואמרו לי שולגא [כ"ה בעה"ק וכ"ה בכ"י א"פ עיי' ד"ס צ"ח. ובדפ"ע ובנדה אשלגא וברה"ג אי' אשלאגא; ובסנהד' אי' אשלך, ועיי' בסמוך סוף הע'] שמיה ומשתכחא בנוקבא [ברה"ג בי נקבי] דמרגניתא ומפקי לה ברמצא דפרזלא [עיי"ע רמץ א']. (א"ב בנוסחאות דידן גרסינן שונאנא שמיה. [אחי"ה וכ"ה באמת בנסחאות בדפוסי' הישנים עד לובלין וט"ס הוא וצ"ל כמו שאי' לפנינו שנאנא והוא ממש בל"פ شنان או اشنان, ובל"ע اشنان נלקח מל"פ. ועיקר שמו בלש' ערבי الغسول ובזו המלה פי' הרמב"ם לנדה בורית וז"ל מפורסם באלגאסול, ולפ"ד גאסול הוא אשלגא באותיות הפוכות או י"ל שצ"ל אשגאל והוא ממש בל"פ اشغار Seifenasche אפר של שורש עשב ההוא וגם ספר לנו רויוואלף שבני בלקא על שפת ירדן מזרחי סוחרים באפר של שאנן (עיי' ראזינם', קדמוניות כרך ד' ח"א צד קי"נ). ואשלג פי' הרמב"ם בנדה

אלצערו״ן וצ״ל שצ״ל אלשאנון=אלאשנון الاشنان וכצ״ל בה״ג שהביא אצל אשלג ג״כ גירסת א י ש ו ן, וצ״ל אישנון, ולפנינו בסנהד׳ אי׳ אשלך ואולי הוא ל״ע اشلج, اسليج וטעמה בל״ע עשב שמעלה קצף כבורית (schaumhaltige Pflanze) —. ופי׳ של נחותי ימא שאמרו לשמואל ששולגא או שנאנא (או כגי׳ הע׳, או כגי׳ הש״ס) נמצא בנקבי דמרגליות קשה להבין עד מאוד וברוך לחונן דעת שיזכני להסביר הטעות של נחותי ים שדרשו מלת שולגא בלישנא דמשתמע לב׳ אפי׳, שמלת שולגא בל״ע سلج טעמה עשב, וטעמה ת ו ך ופנימית ש ל מ ר ג ל י ו ת; וכן בל״פ אשנאן (اشنان) טעמה עשב לכבס הבגדים כנ״ל, וגם הוראת אשנא (اشنا) מ ר ג ל י ו ת, ומזה שגו להוכיח שעשב ההוא ימצא בנקבי דמרגניתא ובזה גלותי חרפת הטעות מגמ׳ להעמיסו על נחותי הים, ופי׳ של ירו׳ בענין אשלג עיי״ע אצרות רוה].

אָשָׁם (מל״מ Schuldopfer; אָשָׁם תָּלוּי schwebendes, ungewisses Aschamopfer wegen eines Zweifels ob die Sünde begangen wurde) בפ׳ הורה כהן משיח (הוריו׳ ט׳.) אשם תלוי היחיד והנשיא חייבין ומשיח וב״ד פטורין, ובכריתות בפ׳ ספק (י״ז:) [כך מביא] אשם תלוי על כל אחד ואחד, ובפ׳ דם שחיטה (שם כ״ב.) ר״ע מחייב על ספק מעילות [כ״ה על נכון בדפ״ר ואמ״ד אבל בדפ׳ וויני׳ בעילות!] [ובמשנ׳ האשה שהביאה] (שם כ״ב:) חתיכה של חולין וחתיכה של הקדש אכל את אחד מהן וכו׳ [ר״ע מחייב אשם תלוי]. ובפ׳ המביא אשם תלוי (שם כ״ה.) ר״א אומ׳ מתנדב אדם אשם תלוי בכל יום ובכל שעה (כבריתו׳ אי׳ עת) שירצה והוא היה נקרא אשם חסידים, אמרו עליו על בבא בן בוטא שהיה מתנדב בכל יום אשם תלוי חוץ מאחר יוה״כ יום אחד אמר המעון הזה אילו היה מניחין לי הייתי מביא אלא אמרו לו המתן עד שתכנס לספק (בכריתו׳ לבית הספ׳:), וחכמים אומרי׳ אין מביאין אשם תלוי אלא על דבר שזדונו כרת ושגגתו חטאת, ובסוף משנ׳ תמורה (ל״ד.) אשם תלוי ישרף ור׳ יהודי׳ אמר יקבר, חטאת העוף הבאה על הספק תשרף ר׳ יהודה אומר [כ״ה בדפ״ר וכ״ה בע׳ חמ ז׳ בדפ׳, ובשדפ״ע כאן אי׳ רבי י ר מ י ה וכתב ר״ב ר׳ יהוד׳ כתוב] יטילנה לאמה פי׳ בע׳ חם. [אחי״ה כ״ה בדפ״ר והוא ע׳ חט ז׳ ובכי״ ו״ו אי׳ חטאת וגם זה נכון, אבל בדפ״ע חדשי׳ אי׳ בע׳ ח י ״ ת! — בריש דב״ר דרש ואשימם (דברי׳ א׳, י״ג) ואשימם בראשיכם ואשמם כתיב אריב״ל אמ׳ להן משה אם אי אתם נשמעים להם אשמה תלוי בראשיכם, ובספרי פ׳ י״ג מלמד שאשמותיהם של ישראל תלויים בראשי דייניהם והביאו רש״י לדברי׳ שם ועיי׳ פירש״י בהוצאת הרב החכם ברלינער שם הערה כ״ט ומנחת שי לפסוק שם].

אֲשִׁימָא (לפע״ד הוא לש׳ צינד Aêshma אחד מגדולי השטנים הפרסיים והושאל לאליל של בני חמת) בפ׳ ד׳ מיתות נמסרו לבי״ד בגמ׳ דהנודר בשמו (סנהד׳ ס״ג:) ואנשי חמת עשו את אשימא (מלכ״ב, י״ז, ל׳) ומאי ניהו ברחא קרחא, פי׳ ברחא תיש, קרחא שאין לה צמר והוא כקרח ולכן נקרא אשימא שהוא שמם מצמר, ירוש׳ בפ׳ כל הצלמים (ירו׳ ע״ז פ״ג, הל״ב דמ״ב ע״ד) אשימא א מ ר א (Schaf) כמה דתימר (ויקר׳ ה׳, ט״ז) והכהן יכפר עליו באיל האשם. [אחי״ה ודע שאנשי חמת ישבו בקצה צד צפונית של א״י שגבולה צפונית היה חמת (במדב׳ י״ג, כ״ב; ל״ד, ח׳; מ״א ח׳, ס״ה; מ״ב י״ד, כ״ה; עמוס ו׳, י״ד) ולדעתי האמונה באליל אשימא באה לאנשי חמת מאנשי א ח מ ת א בירתא די במדי מדינתא (עזר׳ ו׳, ב׳), וכבר הוכחתי במ״א (עיי״ע אחמתא ומ״ש בהערה ג׳) שבעיר הלז ובכלל במדי אמונת של צראתושטרא הוחזקה, ואישמא הוא אשמדאי עיי״ע ראש השטנים של פרסיים, ואם תקשה לומר איך דעת סובלת שהאמינו באליל רע ומלאך אכזרי כבר הוכיחו רבים וכן שלמים שקודם פרידת הפרסיים העתיקים מאנשי הודו היו השטנים של פרסיים מלאכי רחמים בהודו וכן בהיפך, ואין ספק שלאנשי חמת באה האמונת באשימא מזמן ישן נושן בעת שהיה אישמא עוד אליל טוב, וגרא׳ שמלת אשימא (וכן גרם רבינו בירו׳ ע״ז על נכון ולפנינו אי׳ אֲשִׁימָה) ישוה עם אישמא או י״ל שהיא ל״פ اسيمه פי׳ מי שאחזו שד ונגזר משם עצם פרטי אישמא (עיי״ע הבא), ומה שאמרו חז״ל שנעבד בתמונת ברחא שהוא תיש או בתמונת אמרא שהוא שה בלי ספק כך היה קבלה בידם ויש להסבירה מספרי צענד שיסופר שם (יאסט י״ד, כ״ד, כ״ה) שמלאך אחד (Verethragna) נעבד ב ד מ ו ת ת י ש (bûzahê kehrpa) ותיש נקרא בלש׳ קרדו ב י ש י ם (b-izim) ולשון נופל על לשון הוא וב׳ נבלע, או י״ל שמלת אשימא באותיות הפוכות מישא (maesha) הוראתה בל״פ ש ה עיי״ע אִמַּר בהערה א׳ ואולי גם אשמת שמרון (עמוס ח׳, י״ד) יש לפרש ממלת אשימא, ובין הערים שבתחום צור יש ג״כ עיר אחת אשמיא וכבר הוכחנו בע׳ א מ ו ן ב׳ שנקראת כן על שם אליל

אישמא, ובאמת חמת קרובה לתחום צור היתה, ועוד עיר אמון (ירו׳ דמאי פ״ב דכ״ב ע״ד), ותחת זה לגי׳ תוספ׳ שביעי׳ פ״ד בית מזל כריא, שהיתה בתחום צור, נקראת גם כן על שם אליל שנעבד בדמות תיש ע״ש בע׳ הנ״ל, כי בל״י בריא = κριός טעמה איל דיכרין].

אַשְׁמָאי (בל״פ اسیمه שוטה וסכל bethört, dumm או מל״פ הישנה asmôi טמא ורע unrein, schlecht) בפ״ק דקידושי׳ בגמ׳ כל מצות האב על הבן (ל״ב:) ת״ר מפני שיבה תקום (ויק׳ י״ט, ל״ב) יכול אפי׳ מפני אשמאי [לפנינו אי׳ אפי׳ מפני זקן אשמאי אבל בספרא קדושי׳ שם ג״כ חסר זקן ואי׳ בזה״ל יכול מפני אשמיי אבל בילק׳ קדושי׳ תרי״ז ורש״י לויק׳ שם גרסו כנוסח שלפנינו] ת״ל זקן, איסי בן יהודה אמר מפני שיבה אפי׳ כל שיבה במשמע א״ר יוחנן הלכה כאיסי בן יהודה, פי׳ בור. תרג׳ והאדמה לא תשם (בראשי׳ מ״ז, י״ט) וארעא לא תיבור. [אחי״ה כ״ה בדפ״ר אולם שם בט״ס אי׳ ס״א פי בור ומלת ס״א יש למחוק ותחת פי צ״ל פי׳ וכ״ה בעה״ק, ובשדפ״ע חסר מן פי׳ עד גמירא. ודע שהוראת המלה בל״פ פתי וכסיל או בכתיבה אחרת מי ששורה בו רוח טומאה. ורש״י פי׳ רשע ועם הארץ ויפה פי׳ בכללו שתי הוראות מלת אשמאי שטעמה כסיל כלומ׳ עם הארץ או בור כפי׳ רבינו. וגם טעמה טמא כלומ׳ רשע שמטמא את נפשו, ומצאתי און לפירש״י מירו׳ ביכורי׳ פ״ג הל״ג דס״ה ע״ג ר״ם חמי אפי׳ סב עם הארץ ומיקם ליה מן קמוי וכ״ה ביד החזק׳ הל׳ ת״ת פ״ו הל״ט מי שהוא זקן מופלג בזקנה אע״פ שאינו חכם עומדים לפניו ע״כ. ובעירו׳ י״א. פי׳ רש״י שימאי ג״כ ע״י זקן אשמאי ופי׳ לפי גי׳ כ״י רש״י אשמאי שפל ובד״ש אי׳ סכל עיי׳ ד״ס עירו׳ צד ט״ו: וזה כ״ג סמך לדברינו. בב״ר ספס״ט פי׳ זקננו (יהושי׳ ט׳, י״א) זקני אשמה היינו סבי דבהתא ופי׳ במ״כ זקני אשמה כמו זקני אשמאי רקים ושוטים [וזה ממש כפירושינו בענין טעם המלה] וכדמפרש סבי דבהתא פי׳ זקנים של בושה וחרפה ע״כ. ובסנהד׳ ק״ב: פירש״י סבי דבהתא: זקנים שפלים שהיו רשעים ועיי״ע בהת. ובילק׳ יהושע ט׳ ד״ה ע״ג רמז י״ט מביא הגי׳ זקננו כתיב סבי דבתהא וג״ב פי׳ זקני אשמאי וג״ל להביאו מגליון תוך פנים וכ״ה באמת בע׳ זקן ב׳ ע״ש]. (א״ב פי׳ בל״י איש נבזה בלי שם). [וכוונתו על ל״י ἄσημος וכן דעת רימ״ז בט״ר ח״ב. פ׳ ובלתי נכון הוא].

* אֶשְׁמַדַאי (לפע״ד הוא ל״פ Aêshma daoya = ולגי׳ Aêshma der betrügbar ist. אחרת אשמרון צ״ל אֶשמדוו בל״פ Aêshmadava Aêshma der betrügerische עיי׳ יוסטי צינדליקסי׳ קמ״ט). בערך שד ו׳ הביא רבינו ב״ר פל״ז (ל״ו) ויק״ר פ׳ והוא ישקיט (רפ״ה) שידה אשמדון רבהון דרוחתא, ולפנינו בב״ר אי׳ בט״ס שמרון (ובמדרשים חדשים, ובספרי קבלה שומרון עיי׳ מאמרי על המלכים ושדים צד צ״ה) ובויק״ר לפנינו חסר׳ המלה. ודע שרבינו עוד לא הכיר תמונת מלת אשמדאי שאף גם ציין הרבה פעמים אגדת של גיטין ס״ח. וס״ח: (עיי״ע גב ז׳, גז ב׳, גשפנק, חף ה׳, ככא ב׳, טנר, מק ג׳, שדה ב׳, שר י״ב שסתמיה) שיסופר שם באריכות מעשה דאשמדאי בכל זאת לא ציין מלת אשמדאי וכן לא ציינו מפסחי׳ ק״י. עיי׳ למטה) ובאמת לי׳ ג״כ בכ״י ש״ס עיי׳ ד״ס שם צד קס״ז. מזה נראה בעליל שבעבור זה לא נרשמה המלה ע״י רבינו יען לא מונחת לפניו בזמנו במדרשים וגם תרג׳ ארמית קהלת א׳, י״ג ושדר לותיה אשמדאי מלכה דשידי וכ׳ לא ציין הערוך בשום מקום, ומאמר במד״ר פ״א כיון שבנה (שלמה) ביהמ״ק וכל המעשה של אשמדאי וכיון שחטא מרד אשמדאי וכ׳ ע״ש לא יוכל רבינו לציין שידוע שבימי רבינו עוד לא היה נודע מדרש במד״ר ולי׳ הספור לשהש״ר בפ׳ הנה מטתו ובקהל״ר פ׳ כנסתי ובפסיקתא אחרי אי׳ ירד מלאך בדמות שלמה וישב לו על כסאו וכ׳ —. והנה כל הסיפורים אלה בענין אשמדאי (ועיי׳ עוד תוספ׳ מנחות ל״ז. ד״ה או) נבעו ממקור אגדת הבבליים על כן לא נמצא שֵם אשמדאי באגדת ירו׳, ותרג׳ ארמי׳ קהל׳ חנ״ל ובמד״ר הנ״ל, ועיי׳ באריכות כל הסיפור על אשמדאי במד׳ תהלי׳ (ש״ו ט׳) מזמור ע״ח, ובילק׳ מ״א, ו׳ רמז קפ״ב בשם גמר׳ גיטי׳ הנ״ל, לקוח בלי ספק מסיפור של גיטי׳ ס״ח. ועל זה מראה לשון של במ״ר ושו״ט וכל המעשה וכ׳ עיי׳ ע״ם הך ערך, והרבה חקר בענין זה הגאון שי״ר ובלב נבון תנוח חכמה, אך בכמה דברים השלמתי דיבורו הן במלת הן בענין אשמדאי בספרי על השדים צד ע״ב והלאה. והחכם ד״ר שפיעגעל ראש המדברים בקדמוניות של פרסיים בפה מלא קלס חקירותי (עיי׳ קדמוניות של פרסיים ח״ב, קל״ב) וגם מהרי״ל והחכם הגדול מהר״ר גרעטץ (קורות היהודים ח״ב הערה ט״ז) הסכימו עמי ונענעו לי ראש וזה ינחמני מחירופים וגידופים של שור (בהחלוץ ח״ח) ומפטפוטי מלין של גרינבוים (במ״ע דמ״ג ח״ל). —

ויען שברית כרתי עם עמי לקצר לא אשנה דברי פַּעֲמים ומי שרוצה לעמוד על כל פרטיות של סיפור גיטי' בענין אשמדאי יביט בעינים פקוחות ספרי הנ"ל, רק בזה אבוא פה להגיד חדשות בענין גזירת המלה, כי גי' אשמדאי צ"ל אשמדאו וכצ"ל מלת אשמדון שהג' נשתבש מוי"ו וצ"ל אשמדוו והוא צירוף שתי מלות פרסיות אֶשְׁמַא (= אישמא של מעלה עיי"ע) בצינד הרבה פעמים במעט בכל פרק נזכר לראש השטנים של אגרמינות פועל רע, ומלת דַאו או דַוו הוראתה כוזב ומתעתע, ושם זה נאה ויאה עד מאוד למעשי אשמדאי כהוברר מסיפור של גיטין אבל אם גם נדקדק בשמו של א ש מ ד א י יש לו פתרון וצריך לנקדו אֶשְׁמַדָאִי וטעמו בל"פ א ש מ א ש מ ר מ י ן א ו ת ו, ובאמת רמהו בניהו בן יהוידע ועשה בו בלכדו מעשה תעתועים כמסופר באריכות בגיטי'. ועוד מאמר אחד אמר דרשוני והוא בפסחי' ק"י. שאי' שם בענין סכנת הזוגות אשמדאי מלכא דשידי ממונה הוא אכולהו זוגי. ודע שרש"י ורשב"ם ור"ח בפי' לפסחי' קס"ד לא ציינו המאמר ואולי לא גרסו וכן לי' בכ"י ש"ם ורציתי לומר בספרי הנ"ל צד ע"ט שמאמר זה עיקר מקומו בגיטי' ופי' ממונה אכולהו זוגי כלומ' על כל זיווגים אסורים שאשמדאי הוא שר של תאות המשגל ה א ס ו ר וכן יסופר ממנו בגיטין וקא תבעי להו (נשי שלמה) בנידותייהו, וכן נראה מסיפור של ספר טוביה (ג', ח' ועיי' עוד מאמרי בזה במ"ע של ג"ג ח"י, נ"א) שמרוב חשקתו אל שרה הרג שבעה ארוסיה ומעתה י"ל שמדי דבר הש"ס בענין זוגות זכר הזכיר ג"כ מאמר הלזה שאשמ' ממונה על ז ו ג י (ובזה עולה יפה שלא כתב זוגות) אבל קצת קשה שנעדר המאמר הזה בגיטי'. ואם נאמר שמלת זוגי כמו זוגות כלומ' מספר שיוכל להתחלק לחצאים שוים יש לפרש אֶשמדאי בל"פ Aêshma duyê, Aêshma der Zweien (Justi 164 a) פי' אשמא של מספר הזוגי וכן דאי בל"י ורומי' duo, δύο ש נ י י ם, ומזה דרשו כן שאֶשְׁמַדָאֵי ממונה על מספר הזוגי ודמיון זה בענין אמונת מספר הזוגי בדו היונים והרומיים מלבם כשהוכחתי בספרי (צד פ' בהערה) ומהם ומהמנם באה גם לחכמינו ז"ל.

* אַשְׁמוּרָה, אַשְׁמוֹרֶת (מל"מ; vigilia, φυλακή (Nacht) W a c h e, übtg. Tagzeit (abschnitt ברכו' פ"א מ"א עד סוף האשמורה (בירו' האשמורת) הראשונה, וירו' ברכו' פ"א ד"ב ע"ד ר"א ארבע אשמורות ביום וארבע אשמורות בלילה . . ר' נתן אומר שלש ועיי' בבבלי ג'. וג': ול"מ הוא ה ר א ש ו ן נקרא ראש אשמורת (איכה ב', י"ט); ה א מ צ ע י אשמורת התיכונה (שופטי' ז', י"ט); ו ה ש ל י ש י אשמורת הבקר (שמו' י"ד, כ"ר). וגם אצל הפרסיים והיונים נחלקה הלילה לשלש אשמורות אבל אצל הרומיים נחלקה לארבע. ובזה תבין פלוגתא של תנאים ועיי' וויעזנער שאליען לריש ברכות.

אַשְׁן = אַשִּׁין (או כמו ע ש ן עיי"ע, בל"ם כח וחזוק; או מל"ע وشن، اسينة، ائين כולם ענין חזקה וקישוי (stark, fest בפ' מי שהחשיך בגמ' דמתירין פקיעי עמיר (שבת קנ"ה.) מה תהוי בין דאשינא אף שחת דאשינא. [אחי"ה וכ"ה בכ"י מ' ובכ"י א"פ אבל שם הגי' אשונא ובוי"ז אי' ג"כ בכל מקום בש"ס וכ"ה בשבת קנ"ה: אבל שם עמוד א' אי' חרובין דאקושי אף שחת דאקושי ועיי' ד"ס ק"צ הער' ר' ושם ע"ב הער' ב'], ובר"ג דהנודר מן המבושל (נדרי' מ"ט.) הא ברכיכי הא באשיני. ובפ' בהמה המקשה בגמ' בהמה שנחתכו רגליה (חולי' ע"ו.) אשיני הוו צומת הגידים רכיכי לא הוו צומת הגידים, ובהלכה קמא דראשית הגז (שם קל"ז:) ליתיב ליה מהאי דרכיך ומהאי דאשין פי' אשין ק ש ה. [אחי"ה וכ"ה בל"ע, וכן פירש"י ועיי"ע עשן ב'. והפכו של אשון רך עיי"ע גשתא א' דברי רבינו].

אִשְׁן = אישון, אשון (או כמו ע י ד ן שענינו בל"ם עת או מל"ע احيان קבוץ מן حين עת קבועה (festgesetzte Zeit כי על כן עברתם על עבדכם (בראשי' י"ח, ה' עיי' סוף הע') תר"י ארום ברם כדין באשון שירותא. וכמו השחר עלה (שם י"ט, ט"ו) תר"י וכאישון מסק. בן לזקוניו (כ"א, ז') תרג' ירוש' [כ"ה בכ"י ו"ו] לאשון סיבותא. לא עת האסף המקנה (כ"ט, ז') לא אישון למכנש בעירא. ויצא יעקב (כ"ח, י' עיי' סוף הע') תר"י וטמעת שמשא בלא באשונא. והיה בתבואות (מ"ז, כ"ד) [תר"י ויהי באשוניה] ויהי עוד כברת הארץ (ל"ה, ט"ז) [תר"י והוה אשון כרוב ארעא]. במועד שנת השמיטה (דברי' ל"א, י') [תר"י באשוני שתא דשמיטתא]. יאכלו האנשים בצהרים (בראשי' מ"ג, ט"ז) [תר"י יילכון גובריא באישון שירותא דטיהרא]. בלא עת נדתה (ויקי' ט"ו, כ"ה) [תר"י בלא אשוני ריחוקה]. ולפי העלות הענן (במדי' ט', י"ז) [ולפום אישון אסתלקות עננ']. (א"ב בנוסחאות גרסינן עלו למיבת תחות טלל כשורא חדא [צ"ל הדא] די לי). [אחי"ה מדפיסי הערוך, חוץ מדפ"ר חטאו והחטיאו את ר"ב שלפניו היתה גי' מוטעת של דפוסי' כי על כן באו בצל קורתי (בראשי' י"ט

ח׳) אבל בדפ״ר על נכון כי על כן עברתם וג׳, וכן היה לפני ר״ב נוסחא מוטעת ויזרח לו השמש (ל״ב ל״ב) תחת ויצא יעקב של ציון דפ״ר וכ״ה בעה״ק]. ודע שלפי דעת בע״ה התרג׳ שאנו בלי׳ המוני קוראים לו תרג׳ יונתן בן עוזיאל הוא תרג׳ ירושלמי והפסוקים שנאמרו בתרג׳ ירו׳ לא נאמרו מבעל תרג׳ אחד אלא נמצאו נוסחאות שונות ולכן הביאום [אחי״ה ובקיצור כתב כן ר״ב בע׳ פתרן ובע׳ צם ג׳, ודעתו מזוקקה שבעתים וכן הסכימו עמו גדולי המחקרים בימינו. עיי׳ ספר היקר ג״פ מריט״ל צונץ צד ע׳ ועיי׳ ציונים מהערוך שם צד ס״ז והלאה וביעקבותיו הלך הרב ג״ג במ״ע ח״ג, קט״ו והלאה ועיי׳ ספרו אורשריפט צד תנ״ה ומה שערך כנגדו המהרז״ף במ״ע שלו צייטשריפט ח״ג, ק״י והלאה. ועיי׳ עוד מאמרו היקר על התרגומים של נביאים (כפרגראם 1872) שהפליא לחוות דעתו ברה כחמה שכינוי תרג׳ יונתן ר״ת ת״י הוא קיטוע של תרג׳ יוסף ושבשו הסופרים ר״ת ת״י ליחס בו תרג׳ יונתן בידעו שיונתן בן עוזיאל תרגם הנביאים (מגיל׳ ג׳. ועיי׳ חיד׳ אגד׳ של מהרש״א שם. ועיי׳ רש״י לקידושי׳ י״ג. ד״ה כדמתרגם. ועיי׳ עוד החכם היקר האברך באכער במ״ע דמ״ג חכ״ח שדבר נכוחות למבין בענינינו]. ובע״ה קרא לתרג׳ אונקלוס תרג׳ בבלי. [אחי״ה עיי״ע אבוב וכן קראו בעלי התוספ׳ במנחו׳ מ״ד. ד״ה כל. ובע׳ בעץ ובע׳ בקר ג׳ קראו רבינו תרג׳ שלנו. וכ״ה בכלבו סי׳ ל״ז]. ולאחר קרא ירושלמי והראיה שזו היא סברת בע״ה שבע׳ זה אמר בן לזקניו לאישון, המלה זו לא נמצאת בתרג׳ ירושלמי הנמצא אצלינו כי אם בתרג׳ המתיחס אל יונתן בן עוזיאל. ולפי דעתי יוב״ע לא תרג׳ התורה כי מלבד אשר חז״ל לא הזכירו דבר זה יש ראיה עצומה כי בתרג׳ התורה נמצא זכר עיר קוסטנטיני בפסוק וצים מיד כתים (במדי׳ כ״ד, כ״ד) אשר לא היתה בימי יוב״ע ונבנית אחר מותו כמה שנים. [אחי״ה ויש עוד ראיות אחרות לדוגמא כי כבר הזכיר לומבדיי״א Lombardei (שם); וגרמניא ותרקי = Germanien u. Türkei (בראשי׳ י׳, ב׳); ועדישא ופטימא (שם כ״א, כ״א) וידוע שהראשונה היתה אשתו של מחמד והשניה בתו Chadyga, Fâtima (עיין חיי מחמד להחכם הנוצרי Sprengel צד קמ״ט, קצ״ט); תקופות ומחזורין של שנה (בראי׳ א׳, י״ד ועיי׳ י״ז, ושם ז׳, י״א); שית סדרי מתניתא (שמו׳ כ״ו, ט׳). ומהראיות הברורות האלה וכדומה להן (עיי׳ ג״פ ע״ו — ע״ז) יש לשער קביעת זמן חיבור התרג׳ מיוחס ליב״ע לד׳ אלפים וד׳ מאות לבריאה, ורמ״ל אף כי הכיר זמן איחורו של תרג׳ יב״ע על התורה (עיי׳ הקדמה למע״ל אשכנזית) בכל זאת הכנים בפנים תיבה הנותנת מקום לטעות בדבר גדול, שבע׳ גר א׳ (ולא בע׳ גיא כדאי׳ בט״ם בתולד׳ ר״נ למטה אבל בנכון נתקן כבר בכ״ח ח״ו צד קצ״ד ע״ש) כתב רמ״ל בלש׳ הערוך תרג׳ יונתן והקורא יחשבו לפי״ז שכבר מוזכר תר׳ יונתן בערוך וזה שקר מבורר (עיי׳ תולד׳ ר״נ צד מ״ה הער׳ מ״ד) והרבה פעמים בהיפך נשמטה מלת ירושלמי בדפ״ע עיי״ע אסל וע׳ אוקיינוס ועוד רבים כאשר אראך בסוף חבורי זה במפתח לספר הערוך]. ודע עוד כי בין נוסחאות שבאו לידי בע״ה ונוסחאות דידן יש הפרש גדול ובנוסחאות דידן תרג׳ ויזרח לו השמש: ודנח ליה שמשא קדם זמניה. [אחי״ה כבר אמרתי שגי׳ מוטעת נזדמנ׳ לר״ב ואתה תלין משוגתה כי בדפ״ר על נכון הוא]. — ופי׳ אישון עת וזמן קבוע וגם מקום).

אַשְׁן = **אַשׁוּנָא** (נ״ל ברור שהוא ל״פ آشنا, آشناه שחיה das Schwimmen ומקום ששוחין בני אדם (Schwimmplatz בב״ר פל״ד (ל״ג) ויזכר אלהים את נח: רבינו הוה מתני שבחיה דר׳ חייא רבה קומי ר׳ ישמעאל ב״ר יוסי א״ל יומא חד חמיתיה בי בני [כ״ה בכ״י ו״ו וכ״ה בב״ר אבל בדפ״ע בט״ס ביבנה] ולא אתכנע מן קמיי אמרי ליה ולמה לא אתכנעת מן קומי אמר לי מסתכל הוית באגדה דתילים כיון דשמע כן מסר ליה תרין תלמידין והוו עלין עמיה לאשונא דלא ישהי ותזער [כ״ה בב״ר וכ״ה בכ״י ו״ו, ובדפ״ר אי׳ תוער וצ״ל תזער ובשד״ע אי׳ ותגער, ופי׳ ותזער תצטער] נפשיה. פי׳ לאשונא כמו (משלי כ׳, כ׳) באישון חשך כלומ׳ בחדר של מרחץ. [אחי״ה וזה האחרון עיקר שבל״פ הוראת המלה שחה במים ובהשאילה בית מרחץ, ודברי רבינו הביאו מ״כ באריכת קצת בזה״ל פי׳ הערוך לכל מקום חשך וסתר של בית המרחץ] שלא יהא עומד יחידי. [אחי״ה כוונת רבינו לפרש ותזער נפשיה מלש׳ זעיר תרג׳ ימעט (במדי׳ י״ב, ד׳) ואם יזעיר, ומזה תראה שגי׳ כ״י עיקר]. ומעשה זה [צ״ל כזה עיי׳ הפשב״ע להך ערך] בפ״ק דקידושין בגמ׳ כל מצות האב על הבן (קידו׳ ל״ג. [ובכ״י ו״ו אי׳ בכתוב׳ פ׳ אלמנה ניזונת. אבל לפנינו לי׳ בכל הפרק שם ונראה שט״ס הוא] ר׳ חייא הוה יתיב בי מסותא [בקידוש׳ בי מסחותא ועיי״ע מסותא] חליף ואזיל ר״ש ב״ר יוסי (בקדו׳ בר ר׳) ולא קם מקמיה ואיקפד ואתא וא״ל לאבוה

שני חומשין שניתי לו בספר תהלים ולא עמד מפני וכ׳ עד א״ל שמא בהן יושב ומהרהר. [אחי״ה וכנ״ה בירו׳ שביעי׳ פ״ח הל״ב דל״ח. (ועיי״ע אדוותא) ר׳ חזקיה על מ ס ח י יהב צלוחיתא לזוסימי אודייתא א״ל אעלליה לי לאשונא. פי׳ הבא לי הצלוחית לבית המרחץ מקום ששוחין וכן השיעור בירו׳ נדרי׳ פ״ד הל״ה דל״ח רע״ד תני רוחץ עמו במרחץ קטנה די נסב אשונא. כלומ׳ מי שמודר הנאה מחבירו רוחץ עמו במרחץ קטנה שזה לוקח ממנו מקום השחיה לפי שאין רוח לשניים לשחות במים לפיכך לא מהנהו ויפ״מ פי׳ אשונא: חמימות ולא ירדתי לסוף דעתו. ופי׳ המיוחס לרש״י פי׳ בב״ר לאשונא: ב כ ל ע ת. והוא מערך של קודם וקשה להולמו].

* אֲשִׁינָא עיי״ע שן ג׳ ובהגיעי׳ לשם בעה״י אפרשנו.

* אִשָׁנָה (Isana=ישנה in der Nähe von Sephoris) אסת״ר פ׳ בהראותו: רבי חייא הוה ליה חד רחים באשנא, וקרוב לאמת שהיא עיר מבצר סמוכה לציפורי ששמה ישנה שדברנו בה בע׳ ארך, וראיה לדבר שבאסת״ר קודם מעט אי׳ בר לופיינו הוה משיא את בתו מן צ י פ ו ר י לעכו וכ׳ ועל זה הביא מאמר הנ״ל רבי חייא וכ׳ מכאן יש לדון שאשנה וציפורי קרובין היו. ובסיריא יש עיר אשנא, ואשנו עיי׳ בר הבריאוס תקמ״ז, י״ז; ואסימאני ב׳ שנ״ו, ד׳.

אַשְׁף = אַשְׁפָּה (Mist, Düngerhaufen) נ״ל לגזרו מלש׳ ערבי سفاة (aufgeschichtete Erde בשביעית תחילת פ״ג (מ״א) מאימתי מוציאין זבלים לאשפתות כמו אשפה מאשפות ירים אביון (תהלי׳ קי״ג, ז׳). [אחי״ה כוונת רבינו שבמקרא רק הקבוץ ובלשון חז״ל גם היחיד לדוגמא ב״מ פ״ב מ״ג מצא כלי באשפה, ושם: פ״ה מ״ז אין פוסקין על הזבל אלא א״כ היתה לו זבל באשפה; ב״ב פ״ה, מ״ג מכר אשפה מכר זבלה. ובהשאילה כתובו׳ פ״ז, מ״ה שתהא ממלאה ומערה לאשפה ופירשו בגמ׳ ע״ב. שתמלא ונופצת כלומ׳ לאחר שתשמש וימלא רחמה שכבת זרע תנפצנו שלא יקלט ותתעבר עיי׳ פירש״י ורע״ב לפי׳ ראשון ואית דמפרשי של ר״ע ברטינורא הוא ממש פי׳ של ברייתא כתוב׳ שם. שבת ט״ו. שער האשפה שבירושלם (ועיי׳ נחמי׳ ב׳, י״ג; ג׳, י״ג. י״ד; י״ב, ל״א); חולי׳ י״ב. אשפה שבשוק . . . אשפה שבבית פסחי׳ ח׳: מנקר באשפה, ירו׳ שביעי׳ פ״ג דל״ד ע״ג מגריפו מוכיחין עליו שהוא עושה אשפה; ירו׳ שבת פ״ב ד״ד סע״ד בין שהכינה לתוך הבית בין שהשליכה לאישפה, ירו׳ פסחי׳ פ״ג ד״ל סע״א וישליכנה לאשפה ויקדשנה . . ויקדישנה וישליכנה לאישפה. ירו׳ כתובו׳ פ״א דכ״ה ע״ד ראו אותה מושלכת לאישפה, ושם פ״ג ודכ״ז סע״ג לא דומה נבעלת באשפה לנבעלת בחופה. והקבוץ ביו״ד גם בבבלי סוט׳ מ״ב: אישפתות אישפתות של חללים . . אישפתות אישפתות של זבל. ירו׳ שביעי׳ פ״ג דל״ד ע״ג משפלות . . אשפתות (הרבה פעמים) וגם הקבוץ עברי בב״ר פפ״ה שהיה חורש בגנות ומערה לאשפות. שמ״ר קלספ״י היה עושה ארבע אשפות. באיכ״ר פ׳ הביא פי׳ בני אשפתו (איכ׳ ג׳, י״ג) בני אהם שאוכלין הרבה ומוציאין אשפות הביאן עלי].

☞ אַשָׁף (נרדף עם כַּשָּׁף ונגזר מפעל הסורי אַשַׁף hauchen, leise flüstern ומל״מ אָשַׁף=נשף (leise Flüsterer, Zauberer וממנו בל״ס אָשׁוּפָא בדניאל (ב׳ י׳) לכל חרטם ואשף פי׳ חוזה בככבים). [אחי״ה המלה וכן בל״ס אשופא נגזרה מל״מ אשף וכשף מתפלל בלחש כי דרך החובר שרטין עיי׳ סוט׳ כ״ב. וע׳ רטן ונזכר׳ המלה בדניאל עוד א׳ כ׳; ב׳, ב׳ והקבוץ ד׳ ד׳; ה׳, ז׳].

* אִשְׁפָּה (או ט״ס מן אשנה בל׳ צינד izaêna Thierfell (עיי׳ יוסטי צינדליק׳ נ״ה: או אולי ל״ע اشفا (Schusterpfrieme גרדא דאשפה (כתובי׳ ע״ז:) וכן הגי׳ ג״כ בע׳ גרד א׳ לפי גי׳ כ״י ודפ״ר. ופי׳ רבינו שם מה שאשכפין גורדין מן העורות וכן פירש״י מה שגוררין העור וכן הגי׳ בכל הדפוסי׳ בע׳ לדגא. ולולי מיסתפינא הייתי אומ׳ שצ״ל אשנה ופי׳ בל״פ עור מעובד. או אם נוסח אשפה היא נכונה תהיה המלה ל״ע אִשְׁפָּא מרצע של אושכף כלו׳ מה שנגרדין מהעור ע״י מרצע של עושי מנעלים.

אֻשְׁפִּז = אוּשְׁפִּיזָא (האורח והמארח ומקום בית ללון 1 Gastwirth, 2 Herberge מל״ס אֻשְׁפָּזָא ונגזר מל״ר hospitium, hospes ובל״י האמצ׳ ὀσπίτιον, ὀσπήτιον בפ״ק דיומ׳ בגמ׳ דלשכת פרהדרין (יומ׳ י״ב.) אורח ארעא למישבק אינש גולפא (Krug, κάλπη) ומשכא לאושפיזיה. בריש תוספתא מע״ש (פ״א) עורות של מוקדשין בעלי אושפיזין [באין] ונוטלין אותן ב ז ר ו ע. [אחי״ה כ״ה בע׳ דפ״ר ומע״ש ובשדפ״ע חסרה מלה אחרונה וט״ס היא ועל נכון אי׳ במגילי׳ כ״ו. בעלי אושפיזין (כ״ה בב״ו ב׳ עיי׳ ד״ס י״ג:) נוטלין אותן בזרוע. ואולי רבינו לא גרס לי׳ ב א י ן בתוספת׳ מע״ש כנראה ממגילי׳, וכנ״ה בברכו׳ נ״ה. מאושפיזאי לבי מדרשא.

עירובין נ"ג: הוה שאיל באושפיזא. ושם אושפיזנא עיי"ע גבר א'. גיטי' מ"ד: אית ליה אושפיזא בארעא דישראל. ב"מ כ"ד. איגניב לי כסא דכספא מאושפיזא. זבחי' ס"א: אושפיזא הוה נקט וזימנין הַכא וזימנין הָכא]. (א"ב פי' בל"ר בעל הבית והאורח נקרא אושפיז (hospes) והמלון אושפיזא).

* אוּשְׁפִּיזְכָּן (מערך הקודם ורק על משקל הסורי אֻשְׁפִּיזְכָנָא, אשפיזכיא Gastwirth)
מגילי' כ"ו. נעשה אושפיזכן לשכינה (בזבחי' נ"ד. אי' להקב"ה, בסוט' ל"ז. ויומ' י"ב. וילק' מצורע תקס"ד, וזאת הברכ' תתקנ"ז אי' לגבורה), יומ' י"ב. בעלי אושפיזכנין וכ"י יותר טוב אושפיזין עיי"ע הקודם. ברכו' י"ח: (ע"פ כ"י מ' ברכו' מ"ד. בד"ס) אפקיד זוזי גבי בת אושפיזכניה (ובדפ' גבי אושפיזכתיה). זבחי' י"ח: בר אושפיזכניה, סנהד' ז': אושפיזיכניה דרב, יומ' ע"ח. (ד"ס קכ"ה.) אושפיזכניה דרב אמי, ושם (לפי גי' כ"י ב', ד"ס שם) ואושפיזכניה דכולהו רבנן. ביצ' ד'. אושפיזכניה דרב אדא . . . . ושפיזכניה דרב פפא (ולגי' כ"י אושפיזכניה וכ' עיי' ד"ס ביצ' ב': הער' ז').

* אושפזתי שם אמו דרב נחמן כן פי' רבינו בע' בר אושפרתי וכ"ה הגי' עיי' מ"ש שם.

* אִשְׁפָּלָה (או מל"ע הרשומ' בפנים או מל"י σπυρίς runder, geflochtener Korb)
בירו' דמאי פ"ב, הל"א דכ"ב ע"ד אייתי חדא אשפלה דקפלוטין . . ושם באילין אפשלתא וצ"ל אַשְׁפַּלְתָּא וכ"ה הגי' בא"צ של מהרז"ף ופי' כמו משפל עיי"ע, שפי' רבינו קופות ובלי' ישי' אלמשפל (עיי' ר"ש לשביעי' פ"ג מ"א) ול"נ שצ"ל אלזבל והוא ל"ע الزبيل סל מחריות דקלים להוציא בו זבל ודבר מה והוא ממש אשפלה או שהוא ל"י שרשמתי ואות ל' ור' מתחלפות כידוע.

* אַשְׁפְּנַז (כינוי של סרים זה יש לגזור אמר מל"פ اسپند מלש' צינד çpeñta der Heilige, der Reine ועוד עיי' בפנים) בדניאל א', ג' לאשפנז רב סריסיו פי' בל"פ קדוש וטהור וזה עולה יפה ע"ש מניעתו מתשמיש המטה או י"ל שהוא באותיות הפוכות אֻשְׁפַּזָן çpaçan- פי' בל"פ שומר ונקרא כן רב סריסים שהוא שומר נשים וזה הכינוי ג"כ במלת שעשגז עיי"ע.

* אֻשְׁפָּר (לפי' רז"ל טעם המלה אחד מששה והוא מן שֵׁשׁ בל"פ ein sechster Theil ששה, ומן پار בל"פ חֵלֶק) פסחי' ל"ו: הובא בילק' שמואל ב', וסרמ"ז קמ"ג אשפר אחד מששה בפר. וכן פי' רש"י ורד"ק לשמו' ב' ו', י"ט וכן תרג' (לד"ה א' ט"ז, ג') פלג חד מן אשתא, ותרג' לשמוא' אי' פלוג חד. ונ"ל שכוונת הש"ס על תיבה מורכבת שֵׁשׁ פַּר וטעמה בל"פ אחד מששה חלקים.

אַשְׁפָּר (בל"ם ממש ענינו מתקן מלבושים Flick-schneider, Kleiderausbesserer) בספ"ק דע"ז (כ':) מאני [כ"ה בכ"י ו"ו ועה"ק, ובדפ"ר מני ובע"ז מנא אבל בשדפ"ע בט"ס הני] לאשפרי היכי יהבינן להו הא קא מסתכלי וקא עברינן משום לפני עור לא תתן מכשול [וכי עד] אי' משום הא לא איריא אומן באומנתו טריד [בע"ז אי לאשפורי, וגי' רבינו יותר נכונ', ושם עוד שינויים אחרים]. פי' אשפרי אומנין שמתקני הבגדים. [אחי"ה וכ"ה בל"ס, ועיי"ע בר אושפרתי].

* אַשְׁקוּטָה כבר פירשנו בע' אסקוטה.

אַשְׁקַלוֹן (לדעת רבינו תואר השם על שם המקום אשקלון בל"ע عسقلون בל"י Ἀσκάλων ולפע"ד הוא ל"י σκάλις = Hacke) בכלים בפ' הסיף והסכין (פי"ג, מ"ז וכ"ה בטבול יום פ"ד מ"ו עיי"ע כדום) הכדומים והאשקלונים שנשברו ואונקלי שלהן קיימת כבר פי' בע' אנקל. [אחי"ה ושם פי' רבינו הבא מאשקלון וכ"ה ברמב"ם ור"ש לכלי' וכ"ה בירו' פיאה פ"א דט"ו ע"ג גוי אשקלוני והיא העיר המפורסמת בא' פלשתים (ישעי' י"ג, ג', שופטי' י"ד, י"ט) על שפת ים האמצעי (בן מתתיהו מלחמות ד', י"א. ה') ומפורסמין שום ומרחץ ובנינים של אשקלון (עיי' פליניאוס י"ב, נ"א; י"ט, ל"ב; דיאסקארידים א', קכ"ד; בן מתתיהו מלחמו' א', כ"א, א') ויתכן שכלי אומניות של בנין נעשו באשקלון, וכל זה איננו שוה לי, ונ"ל שמלת אשקלון שֵׁם ולא תואר להכדומים וראיה שרבינו גרם בוי"ו החיבור הכדומים והאשקלונים וכן הגי' בע' אנקל וכן גרס הרמב"ם לכלי' שם, וכ"ה העיקר (אולם בע' כדום לא גרס בוי"ו) וטעם המלות כדומים בל"ע قدّوم Axt פי' קרדום; ואשקלון בל"י σκάλις פי' גרזן ואנקל בל"י ἀγκύλος Haken, עיי"ע].

אַשְׁקַלְתָּא (שם מופשט מפעל שקל פי' בל"ת נטל, ובקשור עם שטר ענינו Kaufs-contrakt) בפ' חזקת הבתים בגמ' (דעדים) [צ"ל דארים] (ב"ב מ"ח:) טבי תלא ליה לפפי [וכ"ה בע' כנר אבל לפנינו אי' טאבא . . לפאפי] אכינרא

וזבין, והתם רבה בר רב הונא אמורעא [עיי"ע רע] ואאשקלתא. פי' שפר המקנה. [אח"ה פי' מענין שקל ושרי, עיי"ע שר ב' והוא כמו נשא ונתן בלש' משנה]. (א"ב רבה בר בר הנא כתיב).

אַשְׁקוּקָא (שבועה Corruptel aus) בפ"ק דנזיר בגמ' האומר קונם (י"ב C) כינוי כינויים דשבועה [היכי דמי] שבוכה שבותא שקוקא [לפנינו אי' שבואל שבותיאל שקוקאל] אמר שמואל אשקוקא לא אמר כלום [לפנינו אי' אשקיקא].

* אַשְׁקָקָא (בל"ס אשקקא כמו שקקא ובל"ע شقوقة פי' שוק Strasse, freier Platz) ירו' תעני' פ"ג הל"ד דס"ו ע"ג מיתנא הוה בציפורין לא היה עליל גו אשקקא דהוה ר' חנינא (ובדפ' קראט' חנינא בס"ם) שרי בגויה וכ' ע"ש ופי' פ"מ. ותרג' רחב (אסתר ד', ו', תהלי' קמ"ד, י"ד) ותרג' חוצות (תהלי' י"ח מ"ג) חוץ (איוב י"ח י"ז) וכן בלי אל"ף בראש עיי"ע שק ד' וכ"ה בל"ס ועו'.

אָשַׁר (מל"ם וקרוב לשורש שר שרר 1 fest, stark machen, 2 bestätigen; אֲשַׁרְתָּא (assertio) (gerichtliche Bestätigung בפ"ק דכתובות בגמ' בתולה כתובתה מאתים (כתובו' י"ג: וכ"ה בנימו' ע') תמרי. משתן משבען משלשלין מאשרן ולא מפנקן. פי' משהנן שמחממית את הגוף משלשלין שמשלשלין את המעים. מאשרן שנותנין לו כח כמו חמי דשרין (פסחי' כ'.) ולא מפנקן שאין דבשי מתעדן בהן. ובנימו' בפ"ג דפ' הניזקין (ס"ב) רב יהודה אמר להו הוחזקו [לפנינו בנימו' יותר טוב אחזוקו] רב ששת אמר להו אשרתא. פי' אשרתא יישר כחכם [כ"ה בכ"י ר"ו ול"ד אבל בדפ"ע חסר] היינו היחזקו אלא שבלי' הזה היה אומר. ובר"נ דגם פשוט (ב"ב קס"ג.) אמר רב לא שנו אלא בין עדים לכתב אבל בין עדים לאשרא [בב"ב אי' לאשרתא] אפי' טיבא נמי כשר. פי' אשרא היא אשרתא והוא קיום השטר שמקיימין ב"ד וכותב אשרנוהו וקיימנוהו (כתובו' כ"א.). [אח"ה וכן פי' הרשב"ם לב"ב ועיי' עוד רש"י לנימו' שם. ונזרת המלה או מל"ם אָשַׁר וקרוב לטעמו בלש' ארמי' וסו' שרר עיי"ע שר מ"ו וזה שיעורו מאשרן פי' מחזיקות; או כפירש"י לנימו' ע' נותנות כח והוא כמש כפי' רבינו לעיל ומזה בהשאילה קיים וחזק בדברים. לדוגמא נימו' לי רע"ב חבוך מית אשר אתעשר לא תאשר. פי' האמן והחזק בדבר עיי"ע הבא. ומזה האמנת דברים בב"ד כתיב' ב"א. אשרנוהי וקיימנוהי כדחזי, ירו' נימו' פ"ט ד"נ ע"ב אישרנוהי במעמד פלוני ופלוני. יִשַּׁם אשרתא.

כתובו' כ"א: ונימו' כ"ז: אשרתא דדייני, ירו' גימו' שם אשרת הדיינין וכן בל"י החזק והאמנת דברים במשפט שאין בו ספק נקרא assertum, וכן אישור הדיינין assertio בירו' ב"מ פ"א ד"ח. ועיי' בע' הנפק].

אַשַּׁר (משרש הקודם לזה glauben, creditiren והשם: אַשְׁרָאִי Credit; אַשְׁרָתָא auf Treu u. Glauben Gegebenes) בפ' ערבי פסחי' [בגמ'] ואפי' מן התמחוי (קי"ב.) כל אשראי ספק אתי ספק לא אתי וכי אתי מעות רעות נינהו. ובפ' איזה נשך בגמ' לקח ממנו חטים (ב"מ ס"ג: ב"ב ב"ב.) לא צריכא דאית ליה אשראי בבתא. ובפ' כל הגט בגמ' המלוה מעות לכהן (גיטי' ל' C) מיתה שכיחא עשירות לא שכיחה אמר רב [כ"ה בדפ"ר ובשאר. דפ"ע אי' רבא ובנימו' אי' רב פפא] היינו דאמרי אנשי מית חבוך אשר אתעתר לא תאשר פי' האמן [וזה שייך לע' הראשון]. ובספ"ק דנימין (י"ד.) רב ששת הוה ליה אשרתא דסרבלא במחוזא. פי' זבין סרבל באמנה במחוזא. פ"א תבילה של בגדים. [אח"ה ולפי הק' פי' הוצרכנו לנקד אַשְׁרָתָא בל"ע اسر = اصر אָסַר והעיקר פי' ראשון, ושיעורו הקפה ע"י שהחזיק באמונתו שישלם לו מה שלוה ממנו וכן הוא בשאר לשונות כמו דין בל"ע אמנא ודין הקפה וכן בל"ר creditum; ובלש' צרפ' credit ובלא"ם credito וכן הענין בל' הונגרי hit אמונה, hitel הקפה. ודו' לחכימא ברמיזא].

1 אַשַּׁר = אַשּׁוּר (eile fort, schreite fort!) בפ' הרואה מקום בגמ' דמקום שנעקרו ממנו ע"ז (ברכו' נ"ז ס"ע) טריף להו ידא אבייהו אמר אשרו [ובברכ' בדפ' ובכ"י פ' רהוטו ובכ"י מ' רהיטו] צדיקי! ובפ' כל כתבי הקדש בגמ' כיצד נפלה דליקה (שבת קי"ט.) א"ל אשור הייא אשור הייא [ב' פעמי' בכ"י ו"ו ול"ד, וכ"ה בע' הייא א' וכ"ה בש"ם אבל בדפ"ע רק פעם א'. ובשבת שם סוף עמוד עיי"ע הייא א']. ובפ' השולח גם בגמ' בראשונה היה עושה ב"ד (גיטי' ל"ד) ורבא הא דקא חזים בתרייהו ואמר להו אישור הבו לה [הייא] כי היכא דלישלם צערא דההוא גברא. פי' אשור הייא מהרו מהרו. [אח"ה ול"נ מל"ם ואשרו בדרך בינה (משלי ט' ו') או משורש שור (ישעי' נ"ז ט'; שה"ש ד' ח') פי' הלך לדרך וכ"ה בל"ע سار = سِرْ פי' דליכה דביאי דבינו' בע' הלך אי' ושיעורו הָלוֹךְ, עֲבוֹר ורוץ והעד שבא בתמורת הגי' של רבינו בברכו' שם לפנינו הנוסח רהוטו ואחרי הדברים. והאמת האלה זכינו להבין, דרוש

של רז"ל יבמו' מ"ח סע"ב (הובא בילק' רות ב' רמז תר"ג) שאמרו שם מפני מה גרים בזמן הזה מעונין ויסורין באין עליהן . . . מפני ששהו עצמם להכנס תחת כנפי השכינה ועל זה הובא הקרא מרות ב', י"ב ישלם ה' פעלך וגו' אשר באת לחסות ופירש"י שמיהרת ולא איחרת ע"כ וכ"ה בתוספ' שם ד"ה אשר ע"ש ונ"ל שדרש אֶשֶׁר מלש' אֲשֶׁר פי' הליכה במהירות. ובזה יובן מאמר קטיע במד' רות"ר פ"ה פ' ויען בועז ותהי משכורתך שלמה מעם ה' א"ר חסא אשר באת לחסות וגו' ונתן ר"ח טעם בעבור כן תהיה משכורתה שלמה שמיהרה לבוא וכנ"ל כוונת זית רענן לרות ילק' רמז תר"ב ע"ש. ומלת הייא פי' בל"ע ופרסי' מהרה וכן פירש"י עיי"ע הייא א'].

2 אֲשֶׁר = אֲשּׁוּר (Assyrien; כְּתַב אֲשּׁוּרִית = (die assyr. Quadratschrift בפ"ק דמגילה (ח׳:) (ספרים) [צ"ל אלא שהספרים] נכתבין בכל לשון תפילין ומזוזות אין נכתבין אלא אשורית. ובזבחים פ' קדשי קדשים בס' הלכה קמא (ס"ב.) ואחד שהעיד על התורה שבכתב אשורית. ובסנהד' בפר' כהן גדול בגמ' וכותב (לו, יש למחוק) ספר תורה לשמו (סנהד' כ"ב. ירו' מגילי פ"א הל"י דע"א: ירו' סוט' פ"ז דכ"א ע"ג ילק' תרומה רמז שע"ה ועיי' אסת"ר פ' וישלח) ובתוספתא סנהדרי' (פ"ד) למה נקרא שמו אשורית שעלה עמהן מאשור ר' אומר [וכ"ה בתוספ' סנהד' אבל בסנהד' אי' תניא ר"א.] בכתב זה נתנה תורה לישראל וכ' עד למה שמה אשורית שמאוּשֶּׁרֶת בכתבה. אשור זה נ ח בפ"ק דיומא בגמ' דלשכת פרהדרין (י׳.). [אחי"ה וכנוסח של רבינו אי' ג"כ בכ"י ל' וכן הביא לנוסחא זו בתוספ' רי"ד עיי' ד"ס יומ' י': הערה כ' ותמיה לי שלא רמז ג"כ על ע' שלנו אבל לפנינו ביומ' אי' אשור זה סילק וצ"ל סליק Σελεύκεια, Seleucia וכ"ה בע' סליק ובכתובי' י': אשור זו סליקא וכ"ה ברש"י ותוספ' שם ונוסח סליק אי' ג"כ בכ"י מ' ובכ"י ב' וא"פ ובע"י ליומ' עיי' ד"ס שם. — ודע שבענין כתב אשורית שבא זכרונו כבר במשנה (מגיל' פ"א, מ"ח; פ"ב, מ"א; ידים פ"ד מ"ה) פלוגתא רבוותא יש בין חכמים חדשים גם ישנים אשר דרשו וחקרו אחר מצבות חקוקות ומטבעות מפותחות ומי שקרא כל החקירות והדרישות הכתובות. בענין זה ילאה למצוא מקום מנוח ושבר לרעבון ידיעתו אלה דברי החכם רפאל קירכהיים בכרמי שומרון צד ל"ג ומי שרוצה לעמוד על בוריו יקרא דברי האדומי פ' ג"ו ונ"ח במ"ע ודברי רמב"ן בעלה לתרופה וגעזעניאום בספרו על הכתב ולש' הקדש ועיי' עוד דעת החכ' רפ"ק בכ"ש שם ודעת רשד"ל שם צד ק"י ואילך ועדיין הדבר צריך תלמוד ואף כי לא אכביר במלין מסופקים בכל זאת אחוה דעתי גם אני בקיצור נמרץ. מנפילת לשון על לשון בין מבטא א ש ו ר י ת ובין ס ו ר י ת נולד חילוף הכנויים של שתי ארצות וגם נתחלפה אשור לרוב פעמים עם סוריא (עיי' יוסטינ' מ"א, מ"א; הירדאט. ג', ה'; ז', ס"ג. שטראבו ט"ז, תשל"ז) ואשור שכולל מדי עילם ובבל (מ"ב י"ז, ו' כ"ד; י"ח, י"א; ד"ה ב' ל"ג, י"א; פתלימ' ו', א': שטראבו ט"ז, תשל"ו; דיו קססיאוס ס"ח כ"ח) הומר פעמים רבות תחת סיריאה, בעבור זה קרוב הדבר שתחת לשון אשורית יש להבין לשון סורית שדיברו י ו ש ב י ב ב ל ו ע י ל ם ולשון שדברו יושבי ארץ סיריאה וארץ ישראל נקראת לשון ארמית או סורית (עיי' עזי ד', ז'; דניאל ב', ד' ישעי' ל"ו, י"א) ובדרז"ל סורסי = συριστί (עיי"ע סרס ב'). ועתה הבננו מאמר של ר' אבהו (סוכ' ח': חגיג' י"ג:) שכן ב ב ב ל קורין לינוקא רביא כלומ' מה שקורין כאן בא"י הילד ינוקא, והוא ל"ס יָנוּקָא קורין בלש' סורי' = בבלית רביא. ולשון סורית בבלית נדברה לעדות שטראבו ב', נ"ח וקסינופון קירופיד. י"א, ה', ל"א ועיי' שם ז', ג', י"ז ב ע ב ר נ ה ר פ ר ת ולדעתי לזה כיוון הש"ס בכינוי כתב עברי שפירש"י לסנהד' כ"א: על גבון כתב עברי של בני עבר הנהר וכן פי' עברית (שבת קט"ו. ומגילי י"ח.) כתב של עבר הנהר, לשון עבר הנהר וכעין זה פי' רבינו בע' עבר ג'. יתלי ספק היא הלשון שדיברו בני ישראל בתחילת בית שני כשהיו תחת מלכי פרס. וזאת שנית כי לשון עברי תצדק ג"כ על כתב א"י והוא כתב היהודים בימי קדם שמלכי פרס היושבים למזרחו של פרת היו קוראים לא"י וסביבותיה אשר למערב פרת בשם עבר נהרא (עזרי ד' ה', ו', ז') וא"כ מלת עברי תצדק על שני עברי הנהר בשוה וסומכין על הקורא או השומע שיבין מהמשך הענין באיזה עבר מדברים ולאחר שבטלה מלכות פרת שם עברי חזר להוראתו הראשונה שהיא מארם נהרים (עיי' בזה שד"ל בכ"ש שם). וגם הנחה אחרת צריכנו להקדים וזו היא כי ברהיבריאום נקט כלל גדול בידו (עיי' פירשט לעהרגעבידע צד י"ד) כי לשון ארמית נפרדה לשלשה ראשים: א') לש' ארמית נדברת לבני חרן Harran, וסוריא הקיצונה, ב') לש' ארמית נדברת בדמשק ולבנון, ג') לשון כשדית — נבטית ולזאת ילדי נכרים ישפיקו והיא נתערבבה ונשתבשה מלשונות שונות והיא נדברה באשור. ואין ספק אצלי שעל אחרונה כוונו רז"ל באמרם

אשור יש לו כתב ואין לו לשון (ירו' מגילי' וירו' סוטי' שם ושם)., ויותר נכון לשון אסת"ר פ' וישלח: אשורית יש לה כתב ואין לה דיבור ר"ל אין לה לשון צחה ונקיה ודיבור דבר דבר על אופנה של לשון המיוחסת אשורית עיקרית, רק תיבותיה ומשפט לשונה נעתקת ונשאלה מלשונות אחרות. אבל כתב אשורית היה נחשב ומפואר וזה מה שאמרו בסנהד' כ"ב. ותוספ' שם פ"ד למה נקרא שמה אשורית שמאושרת בכתב, ובירו' מגיל' וירו' סוט' שם ושם: ולמה נקרא שמו אשורי שמאושר בכתבו פי' מפוארת ומפורסמת עיי"ע אֶשֶׁר. ומעתה זכינו להבין ענינינו בסנהד' שם „בתחלה ניתנה תורה לישראל בכתב עברי ולשון הקדש חזרה וניתנה להם בימי עזרא בכתב אשורית ולש' ארמי בירו להן כתב אשורית ולש' הק' והניחו להדיוטות כתב עברית ולשון ארמי מאן הדיוטות אמר ר"ח כותאי מאי כתב עברית. ליבונאה." והנה בתחילה התורה נכתבה בכתב ובלשון של יהודים בימי קדם והוא כתב עברית שכתבו בעבר ארם נהרים ולשון הקדש הוא לשון אבותינו שבה נאמרה התורה למשה רבע"ה מפי הגבורה, אבל בימי עזרא ששינה כתב עברית והוא כתב של בני עבר הנהר בעבור שהיה כתב של כותאי והם השמרונים כידוע, ניתנה ר"ל נכתבה התורה ע"י עזרא בכתב אשורית ובלשון ארמי, פי' בתרגום ומפורש בשום שכל בלשון עם שהיתה בא"י והיא ארמית אבל נתחזק ונתאמת הדבר שיבחרו להם ישראל כתב אשורית ולשון הקדש והניחו כתבם הראשון הוא כתב עברית לכותים שהם השומרונים וגם הניחו להם לשון ארמית לתרגום שלהם והיתה כל מגמת פניו של עזרא להפריד החבילה ולהתיר רצועות של אחוה בין ישראל ובין הכותים, והגדיל לעשות עזרא בזה גם לשמירת הנוסחא הנכונה והאמיתית כי בלי רושם ניכר להבדיל בין תורת היהודים לתורת השמרונים בנקל יקרה מקרה שהיהודים יעתיקו מספר תורת השמרונים ומי יערוב ערבה בעדם שלא יזייפו הנוסחאות כאשר באמת במשך הזמן היו מזייפים תורתינו הקדושה בהרבה מקומות. אי לזאת שינוי הכתב מעברית לאשורית היה מעלה ויתרון גדול של עזרא עד שאמר ר' יוסי ראוי היה עזר' שתינתן תורה ע"י לישראל אילמלא קדמו משה (סנהד' שם, ובירו' מגיל' אלא שקדמו דור משה). ולא הפליג רבי יוסי דבריו כי בשינוי כתב הנזכר נתן עזרא לכתבי הקודש קדושה יתירה ומאז והלאה תיקנו שיהיה לה כתב מיוחד ולכל שימוש הדיוטים היה להם הכתב העברי הישן, ומהך טעם כתב רושם שחוקק על המטבעות אשר טבעו החשמונאים לא היה כתב אשורי כי אם עברי ודומה ממש לכתב הדיוטים כותים ר"ל לכתב שומרוני ומזה תבין ההלכה (ידים פ"ד, מ"ה) כתב עברי אינו מטמא את הידים ולעולם אינו מטמא עד שיכתבנו אשורית (ועיי"ע גפן) ופי' הרמב"ם לידים שם נכון עד מאוד עיי"ש, וסעד לפירושינו, ורח"ג להך משנה פי' (בסד"ט צד מ"א) „כתב אשורית פי' כדגרסינן בכה"ג בתוספ' ובגמ' ר' אומ' בכתב אשורית ניתנה תורה לישראל וכשחטאו נהפכה לרעץ (סנהד' כ"ב. ותוספ' שם ובירו' מגיל' שם) וזה שבידינו עתה זהו אשורי ושביד כותים ושכתוב על שקלי ישראל הוא רעץ וכו'. והנה בענין כינוי ליבונאה ורעץ שהם כינוים של כתב שומרוני דעתי שמלת ליבונאה לי"‏ λεπαῖον felsig, zackig פי' קשה וחד כסלע ומלת רעץ בתרג' וכ"ה בל"ע رعص, פי' שבר ורצץ כמו רעע בל"מ וכן רעץ בל"מ, וטעם נהפך להן לרועץ וצ"ל לרעוץ (סנהד' כ"ב. ובירו' אי' לרעץ וכ"ה בבלי לפי גי' רבינו בע' רעץ) ענין כתיבה שבורה וכל מי שהכיר אותיות שומרוניות יכיר האמת שהאותיות האלה חדדות ושנונות כשן הסלע ושבורות ורעועות הנה ולא ככתב אשורית שאין לו בצורות אותיותיו עוקצין כי אם כתב אשורי מרובע הוא אשר תומכיו יאושרו. והיכר אחר של אותיות שומרוניות הוא שהן גדולות מאוד ונ"ל לפרש ג"כ מלות ליבונאה ורעץ כן שליבונאה פירש"י בטוב טעם ודעת אותיות גדולות ונ"ל שנגזר מל"י λιπαίνω כלומ' דשן וכן אומרין בל"א מאותיות גדולות Fettschrift ותחת רעץ גרס רבינו בהך ערך: דעץ ונ"ל שהוא בלש' שומרוני דשן וכן העתיק תרג' שומרוני דשן (דברי' ל"ב, כ') דעץ. והבוחר יבחור, ועיי' ליבונאה ועוד ע' כתב].

אֶשֶׁר (מל"מ וכן בל"ע يسر , يسارة Glück, Heil ובהקריאה וקילוס: אַשְׁרֵי!) בב"ר פצ"ג (צ"ב) ואל שדי יתן לכם רחמים א"ר פנחס בשם רב חנן [לפנינו בשם ר' הושעיא אבל בב"ר ברפ"מ וכ"ה בילק' תהלים צ"ד רמז תת"ן אי' בשם רב חנין] אשרי הגבר אשר תיסרנו יה (תהלי' צ"ד, י"ב) וכ' עד סוף הפרשה. ובפ' נערה שנתפתתה בג' האב אינו חייב (כתובו' נ'.) אשרי שומרי משפט עשה צדקה בכל עת (תהלי' ק"ו, ג') וכי איפשר לו לאדם שיעשה צדקה בכל עת וכ'. [אחי"ה ומן השם הזה אני מוציא הפעל אישר ופועל אושר (וכ"ה בל"מ בראש' ל', י"ג; מלאכי ג' י"ב. ט"ו — תהלי' מ"א, ג' משלי ג', י"ח); לדוגמא פסיקתא רבתי

פמ״ה התחיל מְאַשְּׁרָם ומשבחם. אשורית שמאושר בכתב עיי״ע הקודם. ירו׳ סוכ׳ פ״ג דנ״ד. המאושר שבכולן הללויה וכ׳. ב״ר ר״פ מ״ו תאשור שהוא מאושר מכולן (עיי״ע פקסן ב׳.) ושם פכ״ה וקלספ״צ המאושרים שבהם. וממנו השם עיי״ע הבא].

* אִשּׁוּר (das Preisen, der Preis) ירו׳ סוכ׳ פ״ג דנ״ד. בעשרה לשונות של שבח נאמר ספר תהילים באישור בניצוח בניגון וכ״ה בירו׳ מגיל׳ פ״א דע״ב. אבל בבבלי בפסחי׳ קי״ז. אי׳ באשרי. שהש״ר פ׳ כרם אישורך הוא הודך הוא כבודך וכ׳. והוא שם המופשט משורש הקודם לזה.

* אַיְשַׁר (והוא בנין אַפעל משורש אָשַׁר ופי׳ על דרך נתינת שלום וברכה Glück zu! Heil auf!) ירו׳ שביעית פ״ד דל״ה: פ״ה דל״ו. מה שואלין בשלומן אישר. ושם הל״ט אסור לומר לחורשי שביעית איישר. וכ״ה ירו׳ ע״ז פ״ד דמ״ד:— ירו׳ תעני׳ פ״א דס״ד: אמרון לו. אישר. ובגוף הדבר י״ל כי קרוב לענינו (אף כי נגזר מלשון שריר מפעל שר) ברכת השלום: י י ש ר כ ח ך (עיי״ע אפרייא) שבת פ״ז. יבמות ס״ב. קכ״ב: מנחו׳ צ״ט: ב״ב י״ד: תוספתא יבמות ספ״ד. אבדר״נ פ״ה שמ״ר פ״כ. רש״י כריתות ט״ו. ד״ה הוא בעולם. וכן י י ש ר ח י ל ך ב״ר פנ״ד איכ״ר ד״ס: מד׳ שמואל פי״ב תרג׳ אסת׳ ב׳ לפ׳ ז׳, י׳ ובתר״י א׳ דברי׳ י׳, ב׳ תמורתו ייתשר חילך. ובקיצור י י ש ר אי׳ ברכ׳ מ״ב: שבת נ״ג. ס״ג: עירו׳ ל״ב: פסחי׳ נ״ג: ב״מ נ״א. סנהד׳ ק׳. שבועות מ׳. מ״ה: חולי׳ י״ז: ע״ה: ע״ו: (ובילק׳ שמות רמז שצ״ג ועיי׳ ילק׳ בטד׳ דרכ״ב: ודרכ״ד: אי׳ יפה כחך). וטעמו או יאושר כחך וחֵילך, או י ת ח ז ק ונתקיים כחך וחילך. ועיי״ע אָשַׁר.

אָשְׁשׁ = אָשִׁישׁ (א׳) מלש׳ ער׳ Flaches, Ausgebreitetes ומזה בהשאילה Kuchen, Fladen (עיי׳ פי׳ ישעיה לגיזיניאום ח״א, תקמ״ו) ב׳) מל״פ سِيس כלי לשתות בו Trinkgefäss עיי״ע שש נ׳) בפרק כל שעה בגמ׳ ולא במעשר שני והקדש שלא נפדו (פסחי׳ ל״ו:) ת״ר לחם עני (דברי׳ ט״ז, ג׳) פרט לחלוט ולאשישה [וכ׳] מאי משמע דהאי אשישה לישנ׳ דחשיבותא ה ו א [בפסחי׳ לי׳ אבל אי׳ בכ״י ב׳ וא״ם] דכתיב (שמואי ב׳, ו׳, י״ט) ויחלק לכל העם לכל המון ישראל למאיש ועד אשה לאיש חלת לחם אחת ואשפר אחד ואשישה אחת אשפר אחד מששה בפר אשישה אחת מששה באיפה כלומ׳ מנה גדולה ו ל ח ם ג ד ו ל ופליגא דשמואל [בדפ״ע אי׳ כאן ערך מיוחד וט״ס הוא] דאמר שמואל אשישא ג ר ב א דחמרא דכתיב (הושע ג׳ א׳) ואהבי אשישי ענבים. [אחי״ה טעמו של שמואל נ״ל להסבירו מל״פ שהוראת המלה שרשמנו כוס לשתיה וכן פי׳ הרשב״ם לב״ב קמ״ד. ותלי ליה שישה דמשחא עיי״ע שש ג׳ ורש״י פי׳ לשבת קמ״א. פ ך, עיי׳ בסמוך] ובס״ג דר״א אומר תולין (שבת שם) אמר רבא לא ליהדוק [כ״ה בש״ס וכ״ה בכ״י ו״ו ל״ד ה״ב וכ״ה בדפ״ר ובע׳ הדק אבל בדפ״ע כאן ל י ז ר י ק] אינש אודרא [עיי״ע לעיל וכ״ה עיקר הגי׳ וכ״ה בכ״י מ׳ וברש״י כ״י ובריף כ״י עיי׳ ד״ס שבת קכ״ז: ומ״ו: הערה מ׳ ובדפ׳ שבת וכן בכ״י ו״ו אי׳ אודרא וט״ס עיי״ע אודרא בהערה] בפומא דאשישא [וכ״ה בריי״ף ובראש אבל בש״ס אי׳ דשישא וכ״ה בב״ב הנ״ל] דילמא אתי לידי סחיטה. ואהבי אשישי ענבים תרג׳ ברם אם יתובון ישתביק להון .ויהון דמן לגבר דאישתלי ואמר מלה בתמריה. (א״ב יפה נרס בע״ה ולא כנוסחאות דידן אשר בהם כתוב ואמר מלה ב ח ב ר י ה). [אחי״ה ודע כי שתי הוראות יש למלה: א׳) צפיחית וכַּוָּן ונגזר כמו צפיחית מן צפח וטפח; וכַוָּן מן כון ובפיעל כַּוֵּן מענין התפשטות כן אשישה מל״ע אָשׁ שטעמה מה שפשוטה ורבוצה ובהשאילה חלת לחם וכן בירו׳ פ״ב דכ״ט: חלת המסרת ואשישה וכן בתרג׳ עיי״ע אשיש. ב׳) לפירושו של שמואל (ובמ״ד פ״ד אי׳ כן בשם י״א) מענין ל״פ כאשר כתבתי ובזה נוכל להבין חולין קכ״ד: ביצ׳ כ״א. אני היום סמכוני ב א ש י ש ו ת כלומ׳ החזיקוני ואמצוני בכוסות יין].

אָשְׁשׁ (מל״פ سِيس Linsen (auf den Gesicht). או מלש׳ פרסי׳ شُوش Hirse) בפ׳ הנודר מן המבושל (נדרי׳ נ״ג: ותוספתא נדרים ספ״ג) הנודר מן העדשים אסור באשישים ר׳ יוסי מתיר מן האשישים מותר בעדשים. ובילמדנו נקום נקמת (כתנחו׳ לי׳) ת״ר הנודר מן העדשים מותר באשישים עדשין הן אלא שהוא שוחקן ומשנה אותן מברייתן. [אחי״ה בירו׳ נדרי׳ פ״ו הלט״ו ד״מ. ר׳ יסא אזל לגבי ר׳ יוסי ואפיק קומי ט ל ו פ ח י ן מקליין ו ט ח י נ ן וטגבלן בדבש וטטונן א״ל אילין אינון אשישין שאמרו חכמים ע״כ הרי נשמע שאשישים טלופחים כלומר עדשים טחונין עיי״ע טלפח וכן מצאתי בילק׳ דברי׳ רמז תת״ח וילק׳ תהלי׳ כ״ג רמז תר״צ או דכו במדוכה אשישות ועשו אותו עוגות (אבל במכילתא בשלח ובספרי בהעלתך לי׳ וכן לי׳ בילק׳ שם רמז שט״ו) ומוצא אני המלה מל״פ שטעמה עדשים או בנקודה אחרת דוחן]. (א״ב עיי״ע חסיסי ועסיסי).

אָשַׁשׁ (מל״ע اسّ מיסד ומחזק fest, stark werden gründen) בב״ר פע״ט (ע״ח) ויאמר עשו יש לי רב (בראשי׳ ל״ג, ט׳) אמר ר׳ אייבו לפי שהיו מפוקפקות בידו היכן נתאששו בידו כאן [כ״ה בדפ״ר וכ״ה בב״ר שם ובב״ר ספ״ז עיי״ע אֻשׁ, ובשדפ״ע במ״ס כַּן] [מָן דא״ל] יהי לך אשר לך (בראשי׳ שם) א״ר אלעזר אין קיום הגט אלא בחותמיו. פי׳ נתקיימו ונתחזקו כדכתיב (ישעי׳ מ״ו ח׳) זכרו זאת והתאששו [עיי״ע אש ומ״ש שם].

* **אֲשַׁשׁ, עֲשַׁשׁ** (מל״ע عشية Gewölk וקרוב לענין عشّة Finsterniss) בירו׳ ר״ה פ״ב הל״ה דנ״ח. נראה באשש ובמים אין מעידין עליו א״ר חייא בר בא ראה אותו יוצא מענן זה ונכנס לתוך ענן אחר מעידין עליו. נ״ל שהיא ל״ע ענן וחשכת עבים ודעתי שר״ח ב״ב לפרויישי הברייתא קאתי דמה שאמרינן נראה באשש אין מעידין דווקא בחשכת עבים אבל נראה הלבנה יוצאת מענן לענן שפיר מעידין, ובבבלי ר״ה כ״ד. אי׳ ג״כ ראינוה ב ע ש ש י ת ראינוה בעבים אין מעידין עליו (ועיי׳ הרמב״ם הלכ׳ קדוש החודש ב׳, ה׳) ויגיד עליו רעו שמלת עששית (זו ממש ככתיבת ערבית) ענינה עבים, ורבינו בע׳ עששית הביא מאמר של ר״ה בבלי ומצדדו עם הוראת המלה נר של זכוכית. וכן פירש״י ופ״מ לירו׳ ר״ה קנדיל״ה (candela) בלע״ז ואני אבקש מחילה רבה ממאורות הגדולים אם לא הלכתי בעקבותיהם, ונ״ל שפירשו כן ממה שכתוב בתנחומ׳ סוף וארא (ד״ק.) לדרוש ואש מתלקחת . . כהדין עששיתא דמיא ומשחא מתערבא כחדא ונורא דליק מגויהון. וכ״ה בע׳ עששית בשם ילמדנו ובמדב״ר פי״ב אי׳ כהדא ש א ש י ת א ד ק נ ד י ל א דמיא ומשחא וכ׳ ובילק׳ סוף וארא: אשתא דְקנדילא. ועיקר הנוסחא שאשיתא והוא ל״פ شيشة פי׳ נר של זכוכית. וציון ששיתא דקנדילא הביא רבינו בע׳ ש ש י ת א בשם הפסיקתא ויהי ביום כלות ע״ש.

☞ **אָשִׁישׁ** (= אָשִׁשׁ Fladen, eigentl. Ausgebreitetes) תר״י וטעמו כצפיחית בדבש (שמות ט״ז ל״א) טעמיה כאִשישַׁן בדבש ובתרג׳ אחר כשפוין בדבש ובע״ה גרס כששיין בדבש). [אחי״ה כבר עוררתי בע׳ אשש שנגזרה המלה מל״ע اسّ והיא כמו شاش = שאש וטעמה כל דבר שנתפשט וארוך ועולה יפה עם ניהפ׳ רבינו עיי״ע ששיין].

אֵשֶׁת (והוא סמיכות מנפרד: אִשָּׁה) בפ׳ אלו הן הנשרפין בגמ׳ מי שנתחייב ב׳ מיתות (סנהד׳ פ״א.) ואת אשת רעהו לא טמא (יחזק׳ י״ח, ו׳) שלא ירד לאומנות חברו ואל אשה נדה לא יקרב [כ״ה על נכון בדפ״ר, ובשדפ״ע אי׳ קרב ובכש״ס אי׳ קירב ובילק׳ יחזק׳ רמז שנ״ח אי׳ קרב] שלא נהנה מקופה של צדקה, ובע׳ אומנות [ר״ל בע׳ אָמָן] אמרנו לא עשה לרעהו רעה (תהלי׳ ט״ו, ג׳) שלא ירד לאומנות חברו. אשת חבר טוחנת עם אשת עם הארץ בזמן שהיא טמאה בר״ג דשחיטת חולין (ו׳:) [ובתוספת׳ טהרות רפ״ח וירו׳ תרומ׳ רפ״ט דמ״ו ע״ג אי׳ הנוסחא אשתו של ע״ה טוחנת עם אשת חבר וכ׳ ועיי׳ ר״ש לטהרו׳ פ״ז מ״ד]. פי׳ החטין לאשת חבר הן וחבר זה אוכל חולין בטהרה הוא וטהרת ע״ה טמאה היא אצל חבר כדתנן (חגיג׳ י״ח חולין ל״ה. נדה ל״ג:) בגדי ע״ה מדרס לפירושין ואם אשת ע״ה נדה התירו לטחון לאשת החבר שאינה נוגעת בקמח של עצמה בימי נדתה וכש״כ בקמח חבר. [אחי״ה כן פירש ר״ח כנראה מתוספ׳ חולי׳ ו׳: ומתוספ׳ גיטי׳ ס״א: ד״ה אשת ועיי׳ בהפלש״ב בהך ערך]. תורא מדישיה אכיל (חולי׳ שם, גיטי׳ ס״ב.), פי׳ השור אוכל מדישו שנא׳ (דברי׳ כ״ה, ד׳) לא תחסום שור בדישו. [אחי״ה ציונים ודינים בענין אשת אח ואשת איש עיי׳ בפחד יצחק בהך ערך. ירו׳ עירובי׳ רפ״י דכ״ו. אשת יונה היתה עולה לרגל וכ׳].

אֶשֶׁת (Maulwurf אולי מל״פ شتّه ופירושו = شبانه das Nächtliche, in der Nacht lebende) בפ״ק דמשקין (מ״ק ו׳:) צדין את האשות ואת העכברין בשדה הלבן ובשדה האילן כדרכו בשביעית [כ״ה בדפ״ר על נכון ולשדפ״ע אי׳ ובשביעית ואז צ״ל כ מ ו ע ד ובשביעית]. ובכלים בפ׳ הנוגע בכובד (פכ״א מ״ג) מצודת האשות טהורה. פי׳ בגמ׳ דמשקין (מ״ק שם) [ושם ובכ״י מ׳ אי׳ בכל פעם ג׳ אישות וכ״ה ברש״י בפי׳ הרמב״ם וְרא״ש וכ״ה בב״ר פנ״א ובילק׳ תהלי׳ נ״ח רמז תשע״ו וכ״ה בבלי׳ שם ובפי׳ רה״ג לסד״ט דט״ז אבל במ״ק גרס כרבינו אשות וכן הביאו רה״ג מתרג׳ ואשותא] מאי אשות אמר רב יהודה בריה שאין לה עינים . . מאי קראה [וכ״ה נכון בילק׳ שם ובפי׳ רה״ג וכ״ה בכ״י מ׳ ובכ״י רש״י, ד״ס שם ח׳: ובדפ׳ אי׳ קרא] כמו שבלול תמס יהלך נפל אשת בל חזו שמש (תהלי׳ נ״ח ט׳) ושבלול הוא שרץ שכשיצא מנרתיקו והולך רירין נופלים הימנו ונמס ומס. תרג׳ (אונקלי ויקרי י״א, ל׳) והתנשמת ואשותא. [אחי״ה וכנ״ה בב״ר רפנ״א ובילק׳ שם כמו ש ב ל ו ל תמס וג׳ כדין כיליי סיליו לימצא כשלשול הזה שהוא נמחה בצואה כ א י ש ו ת

זו שאינה מספקת לראות שמש עד שהיא חוזרת לעפר כאשת איש שזינתה וכ' ושני הפירושים אלו נמצאו ג"כ ברש"י לתהלי' שם ע"ש. וכן כתב במ"ק, שבלול שקורין לימצו"ן תמס יהלוך כלומ' כשיוצא חוץ מנרתיקו רירות נופלות ממנו עד שהוא נימח ומת" וזה ממש כפי' רבינו ופי' לימצו"ן ובתהלי' אי' לימצ"א וכ"ה בכ"י רש"י לחגיג' י"א. ד"ה חומט (ובדפ' אי' לימג"א עיי' ד"ס שם ט"ז.) וכ"ה בתוספ' רי"ד והוא בל"צ Schnecke = limace, limaçon ובכ"י רש"י למ"ק אי' בובול"י (ד"ס ט'.) ונ"ל לתקן כוכול"י והוא ל"צ Schnecke im Gehäuse, à coquille ושמות יונים לשבלול הן אלה: κοχλίας, σέσιλος, λεῖμαξ ואין ספק אצלי שהן כיליי סילוי לימצא של ב"ר, ואשת פירש"י בתהלי' טלפ"א בלע"ז (Maulwurf, talpa) שאין לה עינים והיא תנשמת דמתרגמינן אשותא ע"כ. ובאמת תרג' כן אונק' לויק' שם אבל תר"י אי' העתיק (ויק' שם) תנשמת אותיא והוא לפ"ד ל"י Fledermaus ὠτός ואולי ט"ס וצ"ל תחת אותיא אשותא וכן תרגומו של אשת בתהלים, וכן פירש"י לויקר' תנשמת טלפ"א וכן נראה מפירושו למ"ק בכ"י. ד"ה בריה שאין לה עינים, שקורין תופינו (ד"ס שם) ונ"ל שהיא ל"צ Maulwurf, taupe וכן יש להוכיח מפירוש הירו' מ"ק פ"א הל"ד ד"פ ע"ג אישות זו חולדא, והיא בלש' ערבי' خلد جلذ ובל"ס חולדא כינוי לשרץ מוילוואורף וכפי ערבים נקרא الفارة العميا פי' עכבר עִוֵר (באכארט היעראזאיקאן ח"ב דתל"ח ואילך) וכן נקרא בל"פ חֻלד וכפי העם מוש כור موش كور פי' עכבר עור וכן אריסט"ו (תולדות החיות ד', ח', ב') סיפר לנו ששרץ אשר דברנו בו כמעט אין לה עינים כי כל כך קטנות הן עד שלא נרגיש אותן. וזה שיעור המאמר בריה שאין לה עינים, או לפי ב"ר אינו מספקת לראות שמש, כלומ' אין יכול לראות שמש שעיניו כהות עד מאוד. ורב יוסף שוארץ (ת"ה רצ"ז) סיפר שהבים בעינים פקוחות וחקר ודרש ומצא שכנים דברי חז"ל שאין לבריה זו עינים כלל. ויהיה מה שהיה אם אין לשרץ זה עינים כלל או יש לו עינים קטנות וכהות על נכון יש לגזור מלת אשותא מל"פ שתה (וא' נוספת) שטעמה מי שעומד וחי בחשכת לילה וזה הכינוי נאה ויאה עד למאוד לייחוס השרץ הלזה ודו"ק ועיי"ע בואת ומ"ש].

* אֶשְׁתָּא, אִישְׁתָּא (בל"ס אֶשְׁתָּא פי' ששה sechs עיי"ע שיתא, ואל"ף נוספת) ירו' סנהד' פ"י דכ"ח: אשתא ירכין, ירו' סוט' פ"ח דכ"ב ע"ג אמתא אישתא, ירו' סנהד' פ"א די"ט ע"ד חד מן אישתא. — והקבוץ ירו' תעני' פ"ד דס"ח ע"ד אֶשִׁיתִּין וכ"ה בל"ס אֶשְׁתִּין פי' ששים — ירו' סוט' פ"ה ד"כ: אשית תיסר צ"ל אֶשִׁיתְסַר וכ"ה על נכון בד' זיטאמ' פי' ששה עשר.

אָשִׁיתָא, אַשְׁיָיתָא, אֲשִׁיָּתָא (בלש"ס אֲשְׁתָּא והרבים אֲשִׁיָּתָא פי' כותל Mauer) פי' כותל. [אחי"ה כ"ה בכ"י ובדפוסי' ישנים אבל כדפ' אמש' אי' בז"ל "מסכת ברכות פ' הרואה (דנ"ג.) חזאי אשיתא דנפל פי' כותל" וכנ"ה ברכ' כ"ח. חזנהי לאֲשִׁיָּתָא דביתיה דמשחרן, ושם נ"ד. איתפרקא ליה אשיתא. עירו' כ"ה: נפל אשיתא. תעני' כ': ההיא אשיתא רעועה דהואי בנהרדעא. ושם וכל אשיָתא דהוות רעיָעתא וכ'. ב"ק כ': משום שחרוריתא דאשייתא. ב"מ פ"ו. פרק אשיתא. ב"ב ו'. ליתרע אשיתאי, ושם ו': מיתרע אשיתך אנא נמי מיתרע ליה אשיתאי, ושם ז'. מרעת ליה אשותאי ושם הרבה פעמים ע"ש וכן בב"ב נ"ט. ועיי"ע שת ד'. והקבוץ בתרג' ישעי' כ"ה י"א; שה"ש ב', ט', איכ' ד', י"א. איוב כ"ד, י"א אַשְׁוות עיי"ע אש. והפשיט' העתיקה קיר (ישעי' ט"ז, ז') אֲשִׁיָּתָא וקרובה להוראת עֵרך אוש (עיי"ע אש) וכן פירש"י לב"ק נ'. ד"ה לאושין].

אַשְׁתְּיָאמָא (Siegelbewahrer מֵהַשֵּׁם סו' סתם ובל"ע سطم verschliessen) בר"ג דכל הצלמין (ע"ז מ"א.) מעיקרא סבור אשתימא בעלמא. פי' שומר חותם של מלך. [אחי"ה וכעין זה פירש"י שליח הנושא חותם המשלחו ע"כ. וגי' שלנו אישתיימא וגי' רבינו יותר טובה וגוזר אני המלה משרש שתם או סתם שטעמה כמו חתם בל"ע וסור' ואולי ר"ל שהוא באותיות הפוכות אשימאת σημάτιον בל"י טבעת חותם].

☞ אִשְׁתַּדָּא (dieses Jahr, heuer) ירו' דמע"ש (פ"ד הל"ח דנ"ה:) אישתקד הוה דידך אישתדא דידי פי' הדה שתה שנה זאת). [אחי"ה מלה מורכבת ממלת שתא ומן דא וכן השתא הוא כמו הא שעתא].

* אִשְׁתַּדֵּף (בל"ע شصب شسب شزب dürr, trocken werden) ב"מ ק"ו. אשתדוף רובה דבאנא ואשתדוף נמי הנך שערי. ושם אישתדפו, נשתדפו, משתדפו פי' בל"ע נעשה חרב ויבש וממנו נגזר שִׁדפון בל"מ, פי' שריפת הדגן. כתוב' צ"ה. ושם צ"ה: אישתדוף בני חרי, ורש"י פי' נתקלקלו. והוא אתפעל משורש שדף.

* אִשְׁתְּדִיף מל"ע شطف weggehen, sich zurückziehen תרג' וכי שיג לו (מלכים א', י"ח, כ"ז) או אשתדפא אשתדיף. ולפ"ד הוא אתפעל משורש שדף בל"ע טעמו נשוג אחור והלך לַדרכו. וכן יש לפרש שׂ י ג מפעל נשׂג ורי"ל בעמ"ת שלו צד תנ"ז: טעה במח"כ בפי' שתי מלות של שני ערכים אלה.

☞ אֶשְׁתַּדּוּר (Empörung, Kriegsrüstung) מפעל שדר ע"ש ובל"ע تشذر פי' מרד) בעזרא (ד', ט"ו, י"ט) ואשתדור עבדין בגוה פי' פשע). [אחי"ה בל"ע וסורי' שורש שדר (כמו שדל ברז"ל) טעמו זרז עצמו ובטרט למלחמה, וכהשאילה השֵׁם בל"ם מֶשְׁתַּדְּרָנוּתָא פי' מרידה.

אֶשְׁתּוֹמַם (verwirrt, verdutzt sein) בפ"ק דשחיטת חולין בגמ' השוחט מן העורף (חולי' כ"א.) א"ל וכי מתה עומד ומולק אשתומם כשעה חרא. (א"ב נקט פסוק כדניאל (ד', ט"ז) ורוצה לומר ששתק והיה מחשב מה יענה). [אחי"ה דברי ר"ב נלקחו מרש"י לחולי' שם ופי' המיוחס לרס"ג לדניא' כתב ג"כ שתק ונעלם, ורס"ג לישעי' נ"ט, ט"ז, וס"ג, ה' העתיק ג"כ אשתומם במלת ערבית غشى פי' לשון שממון ובהלה. וכן הענין בחולי' פ"ד: א ש ת ו מ א קאמר פי' דבר משונה ומשומם קאמר ורש"י לועז על נכון שם אשטורדישון פי' בל"צ betäubend, verdutzend, etourdissant וכן לועז רש"י תֹהו (בראשי' א', ב') ועיי' רש"י שמו' י"ד, כ"ד. דברי' כ"ח כ"ח; ירמי' כ"ג, ל"ב; תהלי' ל"ח, ז' ובעובדי' א', י"ז פי' ולעו . . לשון טהומה ושממון אשטורדישון בל"ז וכן לועז ת ו נ ב א שטות ביומ' פ"ג. ובתעני' י"ג. פירש"י משומם אישתורדין בלע"ז = betäubt, éstourdi. ופסוק מדניאל הוזכר עוד בשבת מ"ז. סוכ' מ"ד. קידוש' ל"ט. מ"ק ג'; — והוא אתפעל משורש העברי שמם].

* אִשְׁתָּתִית (Fluss in Karmanien, Sethis s. Mela 3, 8) חולי' צ"ה. רב הוה יתיב אמברא דאישתטית ויפה פירש"י על מקום מעבר של אותו ה נ ה ר. ושם הנהר הוזכר במילא עיי' מאנגערט כרך ה' חלק ב' דמ"ג.

* אִישְׁתִּי (שְׁתִי er trank, von) איכ"ר פ' ויגרום: מחרא פטים אישתי. פי' שתה מחבית אחד פי' פיטס בל"י πίθος עיי"ע פטס.

* אִשְׁתְּמוֹדַע (בנין אשתפעל משורש ידע. או מן השם מוֹדָע. וכן בל"ם אֶשְׁתּוֹדַע (erkennen יבמות ל"ט: אשתמודעינה דאחוה דמיתנא מאבא גידו. והרבה בתרג' עיי' עמת"ר למהרי"ל.

* אִשְׁתַּמַּן (משרש שְׁמַן ובל"ע سمن fett werden, sich mästen) בב"ר פכ"ח כד חות צייד עופא וא"ל זיל ואשתמן ואתי והוא אזל ומשתמן ואתי פי' השמן עצמך, וכ"ה בל"ע וסורי'.

אַשְׁתַּקַד (פי' בל"ם אֶשְׁתַּקְדִי, אֶשְׁתַּקְדְיָא שנה העברה vorĭges Jahr נתקצר מן שתא ומן קדמא בהבלעת המי"ם) בשקלי' פי"ג שופרות (פ"ו מ"ח) מי שלא שקד אשתקד שוקל לשנת הבאה. ובר"ג דפסחי' (ג':) אשתקד נעשו [חיטין] יפות. פי' שנה שעברה כלומ' ש ת א ק ד מ י ת א [אחי"ה וכן פי' תוי"ט לב"ב פ"ו, מ"ח בשם רבינו. וכנ"ת בברכו' י"ח: מפני מה אשתקד של כל עולם כלו לקה וכ', ביצ' ח'. אשתקד מי לא אכלנו. ב"ב פ"ו מ"ג וירו' ב"ב פ"ו דט"ו ע"ג וירו' גיטי' פ"ו דט"ו ע"ג ישן משל אשתקד, רות"ר רפ"ח והובא בילק' שמואל ב' כ"ג רמז קס"ח והלא נלמד משל אשתקד, ירו' מע"ש פ"ד דנ"ה: עיי"ע אישתדא. — אבל אשתקד בתר"י א' ויק' ט"ז, כ"א נתקצר משתי תיבות ש ע ת א קדמא].

* אַשְׁתּוֹר עַשְׁתּוֹר (N. pr. Aschtor) ירו' ביכורי' פ"א ס"ד רְע"א בנימין בר אישתור. ושם בנימין בר עשתור (ומהרז"ף בטבוא הירושלמי הביא צד ס"ט: וע': רק עשתור) וחי בדור השלישי.

אַשְׁתִּיתָא (N. pr.) בס"ג דס' מי שהוציאוהו (עירוי נ"ב סע"א). פי' שם אדם רב יהודה בר אשתיתא. [אחי"ה וכ"ה הגי' בכ"י מ' ובעל ד"ס שם צ"ח. לא רמז על רבינו ובד' א"י אישתתא ובד"ש אישתיתא ובכ"י א"ם אישתותא].

אֵת (אֶת Accusativprtkl. mit Makef) בריש ספרי (פרשי' נשא פי' ל"ב ד"ה) זאת [כ"ה ג"כ בספרי ובמקרא אי' וזאת] תורת הנזיר ביום מלאת ימי נזרו יביא אתו (במדבי ו', י"ג) [וכי] אחרים מביאין אותו והלא הוא מביא את עצמו זו אחת משלשה אתים שהיה רבי ישמעאל דורש בתורה וכ' [וכ"ה במדב"ר פ"י]. בב"ר פפ"ה (פ"ד ילק' וישב רמז קמ"א) וילכו אחיו לרעות את צאן אביהם בשכם (בראשי' ל"ז, י"ב) את נקוד עליו מלמד שלא הלכו לרעות אלא עצמן. [אחי"ה כלומ' לתענוגיהם וזה כונת במ"ר פ"ג למה נקוד על את מלמד שלא הלכו לרעות אלא לאכול לשתות ולהתפתות]. את ה' אלהיך תירא (דברי' י', כ') לרבות תלמידי חכמים (פסחי' כ"ב: ב"ק מ"א: קידושי' נ"ז. בכורו'

ו׳: ובדפ״ע חסר הציון), אותו ואת תורתו ירוש׳ בפ׳ הרואה בגמ׳ דסמך לא יקל (ירו׳ ברכ׳ פ״ט הל״ז ד״ד:). [אחי״ה וכ״ה בירו׳ סוט׳ פ״ה ד״כ ע״ג אבל דרש של בבלי לרבות ת״ח לי׳ בירו׳ וכן דרש של ירו׳ אותו ואת תורתו לי׳ בבבלי —. וחקבוץ אֵתִים וגמים ירו׳ ברכו׳ וסוט׳ שם ושם, וב״ר פ״א פכ״ב ופנ״ג בסוף. כל אֵתים שבתורה בפסחי׳ כ״ב: ושם נסמן. חגיג׳ י״ב סע״א שהיה דורש כל אתין שבתורה את השמים ואת הארץ מה היה דורש בהן א״ל אלו וכ׳ ובירו׳ ברכו׳ שם תירץ: ל ר ב ו ת צ ב א י ה ם וזה הדרש האיר לנו נתיב העתקת עקילס שהעתיק גם אֵת במלת היחס σὺν וזה בעבור שהלך בעקבות ר״ע, ובאמת אי׳ בירו׳ קידושי׳ פ״א דנ״ט. ר׳ יוסי בשם ר׳ יוחנן תירג׳ עקילס הגר לפני ר״ע. ולזה מסכים ג״כ העיראנימוס לישעי׳ ג׳, י״ד. בהחליטו אומרים שעקיבא רבו של עקילס הגר היה (Akibas quem magistrum [(Aquilae proselyti autumant.

אַת (מל״ט נָאָה, יָאָה schön, angenehm sein, (Genuss haben באבות בפ׳ בן זומא (אבות פ״ד מ״ה) ודישתמש בתגא חלף הא כל הניאות מדברי תורה נוטל חייו מן העולם. [אחי״ה בע׳ תג גרס ג״כ רבינו ודישתמש לפי גי׳ דפ״ר וכ״ה במשניות באבות פ״א מי״ג ופ״ד, מ״ה אבל במשנ׳ של גמ׳ אי׳ באבות פ״א ודאשתמש וכ״ה במגיל׳ כ״ח: ובאבו׳ פ״ד ודאישתמש וגם שם ובמשניות הגי׳ הא למדת כל ח נ ה נ ה וכ׳ אבל מפירוש של רשב״ץ מגן אבות (דס״א דפ׳ וויען תרכ״ג) נראה שגרס כרבינו ועיי׳ עוד ראשון לציון לאבות פ״א]. ובשבת בפ׳ כירה (מ״ב:) אין ניאותין כמנו לפי שאינו מן המוכן. ובפ״ח בברכות (נ״א:) אין מברכין על הנר עד שיאותו לאורו. ובסוף פ ר ק ק מ א דביצה (י״ד:) [כ״ה לנכון בכ״י ו״ו ובדפ״ר, ובשדפ״ע חסר] זה הכלל כל שנאותין בו ביום טוב, שהנשים נאותין בהן בגמ׳ דלשכת פרהדרין בפ״ק דיומא (י״א:) פי׳ לשון הנאה. פ״א יאותו לאורו שיהא להם הנאה ב ר ו ש ם המאור שתרג׳ בזאת נאות (בראשי׳ ל״ד, ט״ו) נימפס [אחי״ה עיי״ע טפס ב׳]. ויאתו הכהנים (מ״ב י״ב ט׳) [ואיטפסו כהניא] לשון טפיסה וטפוס הוא (אמום) [צ״ל אמום]. ירושלי׳ (ברכות פ״ח די״ב ע״ג וירושי׳ עירובין רפ״ה דכ״ב:) רב אמר יאותו, ושמואל אמר יעותו מאן דאמר יאותו אך בזאת נאות לכם ומאן דאמר יעותו לדעת לעות את יעף דבר (ישעי׳ נ׳ ד׳). [אחי״ה גי׳ ב ר ו ש ם אי׳ בכ״י ה״ב. ובכ״י ו״ו אי׳ בישם וצ״ל ברשם כמו בכל הדפוסים. ובכ״י ה״ב אי׳ עוד הגי׳ פ י׳ א ח ר י אֻ ו ת ו לאורו וכ׳. וט״ס הוא וצ״ל פי׳ אחר יאותו לאור׳ וכו׳ ולפע״ד נ״ל אחר עיון רב כי כוונת רבינו בפ״א הנ״ל לבאר מלת יאותו מלשון אות Zeichen וזה מ״ש ב ר ו ש ם המאור, ועל זה הביא ראיה מהתרגום שהעתיק נאות: נימפס וסבר רבינו שהוא מלש׳ טפוס = אמום .Gepräge, Form וראיה לפירושי בכונת בעל הערוך מצאתי בפי׳ המהרש״ם לירו׳ ברכות שם וז״ל: נאות לכם תרג׳ אונקלס נטפס לכון ל ש ו ן ד פ ו ס כדתנן טפוס של תפלה כלו׳ נלך לנגדכם ולרצונכם ככל תאותכם כמדתכם בכוון כדרך צורה שעושין בדפוס והיא כמידת הדפוס והכא נמי עושה באור היד צל כצורת האצבעות עכ״ל. נשמע מזה כי גם המהרש״ם הבין נאות ותרג׳ נימפס כפי׳ בעל הערוך. ומסוף פירושו: והכא נמי עושה וכו׳ נראה בעליל כיון על המנהג להסתכל בצפרנים בשעת הבדלה (עיי׳ ילקוט תהלי׳ תשכ״ג ובזוהר פ׳ בראשי׳ ופ׳ ויקהל) והמנהג הזה הובא בטור או״ח סי׳ רצ״ו ורצ״ח. וכתב שם מרן ב״י וז״ל: ומ״ש וע״כ מסתכלין בציפרנים וכו׳ כ״כ שם הרא״ש וגם המרדכי כתב במסכ׳ יומ׳ בשם תשובת הגאונים וז״ל ומה שאנו נוהגים להסתכל בצפרנים וכו׳ זה הדבור שנוי בתלמוד בבלי וירו׳ שאין מברכין על האור עד שיאותו לאורו פי׳ וכו׳ וכו׳ וכיוצא בזה כתוב בשיבלי הלקט בשם ר׳ נטרונאי וכתב עוד כך הוא המנהג תחלה מכנים אצבעותיו לתוך ידיו ומחשיך תחתיהן ואח״כ פושטן וכו׳ עכ״ל ולזה כיון גם המהרש״ם במה שכתב והכא נמי עושה באור היד צל כצורת האצבעות. ועיי׳ עוד באו״ז הלכ׳ מוצ׳ שבת סי׳ צ״ג. ומעתה קרוב הדבר לדון כי גם רבינו כיון בפירושו יאותו לאורו שיהא להם הנאה ב ר ו ש ם המאור על המנהג הישן הזה, כלומ׳ שיהא להם הנאה ברושם היינו ציור וצורת אצבעות ע״י המאור של הבדלה. ודו״ק. אבל הראיה מהתרג׳ דוחק הוא כי השרש טפס בל״ס כמו פיים בדרז״ל וענינו נתרצה בדבר והוא ממש טעם של ל״מ נאות וכן פירש״י למלכי׳ ב׳ י״ב, ט׳ ע״ש. ועיקר מקום המלה בערך י א ת עיי׳ ר״ב שם. ופלא שלא הרגיש כאן מאומה].

אֶת וָהֵב (den Ort Vaheb (Num. 21, 14) agad. (gedeutet תנא שני מצורעים היו וכ׳ בר״ג דהרואה (ברכו׳ נ״ד. הובא בילק׳ ח ק ת תשס״ד ובשאילתות). ובפ״ק דקידושי׳ בגמ׳ ללמדו תורה בענין אחד (קידי׳ ל׳: וילק׳ חקת שם) אמר ר׳ חייא בר אבא א״ר י ו ח נ ן [בקידו׳ וילק׳ חסר] אפי׳ אב ובנו הרב ותלמידו עסוקין בתורה בשער אחד

נעשין אויבין זה לזה שנאמ' (במדבר' כ״א י״ד) על כן יאמר בספר מלחמות ה' את והב בסופה וג' אמר רבא ואין זזין משם עד שנעשין אוהבין זה לזה שנא' את והב בסופה אל תקרא בסופה אלא ב ס י פ ה. [אחי״ה ובקיד' וילק' בשנויים קצת ע״ש וכן אי' בקידוש' א״ת בסופה אלא בסופה ובילק' אי' אלא בסופו וכמו שדרש בעל המאמר זהב וסופה בערך אויב וסוף כן תרג' אונק' ע״פ דרוש אתוהב (במלה אחת) דיא עבד כאלו נגזרה המלה מן יהב (ועיי' פירש״י שבאמת זה דעתו) אבל ן' גנח חולק על התרג' וכתב ששתי המלות שמות של שני מקומות הן, עיי' לשונו בספרו כתאב אלאסול צד קפ״ה].

את (אַתָּה = 2 Du 1 Accus. prtkl.) בהלכה ראשונה דאלו הן הנשרפין (סנהד' ע״ו; עיי' יבמו' צ״ה; ורש״י שם ולויק' כ', י״ד ותו״כ פ' קדושים ספ״ט וירו' יבמו' פ״י הל״ח די״א.) ת״ר באש ישרפו אותו ואתהן (ויק' שם) אותו ואת א ח ת מהן. [אחי״ה שהפריד ר״י אתהן לב' מלות את ו ה ן והן ע״ז בל״י אחד עיי״ע הן ורש״י לויק' וזה עיקר הגי' וכ״ה בשבת ל״א; ומ״ק כ״ה. ולא הינא כאי' בסנהד' שם ורבינו בע' הן ג' ורש״י ליבמו' שם ותוספ' לנזיר ח'; ד״ה הרינ'] דברי ר' ישמעאל ר״ע אומ' אותו ואת שתיהן וכ'. — ואתה תבער הדם הנקי מקרבך (דברי' כ״א, ט') למה לי מיבעי ליה [לכדתניא מניין למומתין בסייף שהוא מהצואר ת״ל ואתה תבער הדם הנקי מקרבך. חסר במ״ס בדפ״ע] הוקשו [כל] שופכי דמים לעגלה ערופה מה להלן מן הצואר אף שופכי דמים מן הצואר וכ' בפ' אלו נערות בגמ' דהבא על בתו (כתוב' ל״ז; סנהד' נ״ב; ירו' סנהד' פ״ז דכ״ד; ילק' פ' סוף שופטים). כי אתה אבינו כי אברהם לא ידענו ו י ש ר א ל ל א י כ י ר נ ו [ישעי' ס״ג. ט״ז כ״ה בכ״י ו״ו על נכון] ויצחק היכן הוה? מי שהיה אומר לעשו גזור עליו שמדים את מכתיפו לאבות! [כ״ה במד״ר ובכ״י ע' אבל בדפ״ע במ״ס אי' גזור עליו שמד ו א ת ה ש ו ל מ ב ו וזה המאמ' אי' במד' קודם לזה, וכן נשמט בדפ״ע בטעות הסיום את מכתיפו לאבות] בב״ר פס״ח (ס״ז). בשבת ספ״ק אר״ע (פ״ט; ילק' ישעי' ס״ג רמ״ז שס״ח ומנוה״מ סי' ש״י) לעתיד לבוא אמר הקב״ה לאברהם בניך חטאו אמר לפניו ימחו על קדושת שמך אמר אימא [וכ״ה בכ״י מ' עיי' ד״ס שם צד צ״ו; ובדפ' אי' אימר] ליה ליעקב דהוה ליה צער גידול בנים וכ'.

* **אַ״ת ב״ש** (Diejenige Alphabetzusammenstellung, wonach der 1. mit dem letzten, der 2. mit dem vorletzten Buchstaben verbunden wird) פי' הרכבת האותיות בדרך שיתחבר א' עם ת', ב' עם ש' כעין זה א״ת, ב״ש, ג״ר, ד״ק, ה״ץ ו״ף, ז״ע, ח״ס, ט״ן י״ם כ״ל, בשבת ק״ד, דרש לה בעל אגדה במלות מיוחדות, א״ת ב״ש אותי תעב אתאוה לו? ב״ש כי לא חשק שמי יחול עליו? וכ' עד כאן מדת רשעים אבל מדת צדיקים א״ת ב״ש אתה בוש ג״ר ד״ק אם אתה עושה כן גור בדוק וכ' ע״ש. במדב״ר פי״ג שכן ק' מתחלפת בד' בא״ת ב״ש. ושם פי״ח ששך (ירמי' כ״ה, כ״ו מ״א) בא״ת ב״ש בבל וכן פירש״י וכן תרג' ששך בבל. וכן לב קָמָי (ירמי' נ״א, א') בני' א״ת ב״ש כשדים כפירש״י וכן תרג' כסדאי. וכן הרכיב רב בסנהד' כ״ב. תיבות מנא מנא תקל ופרסין (דניאל ה', כ״ה) בגימ' א״ת ב״ש שאמר שם; איכתיב להון יטת יטת אדך פוגחמט ע״ש פירש״י ובילק' דניא' רמז אלף ס״ג במ״ס מס יטת אדב פיג חמט ונ״ב בא״ת ב״ש. אבל צ״ל כמו בסנה'. ועי״ע אטב״ח. ועיי״ע אֶפְרָא וע' גימטריון.

* **אָת, אָתָא** (ממש ל״ס כמו אות בל' עברי' Buchstabe) בקבוץ; קהל״ר פ' ונתתי ח' אָתְוָאן, במדב״ר פי״ג אָתְוַיֵי דדין הוא אתויי דדין פי' קערת כמו קרעת והיחיד אות עיי״ע אות ב'.

1 **אוֹת** (מל״ם Zeichen, Merkmal) בפ' אין דורשין [בגמ'] ר״ע עלה בשלום וירד בשלום (חגיג' ט״ז. וילק' הברכ' רמז תתקנ״א) ו א ת ה מרבבות קדש (דברים ל״ג, ב') אות הוא ברבבה שלו. פי' שאין בכל המלאכים דומה לו והוא ראה מלאכים דומין ל מ י ט ט ר ו ן [כ״ה לפי גי' כ״י ו״ו ונכון עד מאוד עיי״ע] וידע דלאו קודשא בריך הוא [ועיי״ע דגם, ובילק' נוסח יותר טוב אות הוא ברבבות]. כאות מי מרה [כ״ה לפי גי' כ״י אבל בדפ״ר במ״ס באות מימרה וממנו בדפ' פי״ז באותה מימרה] בגמ' דואלו מגלחין סמוך לסימן חנן (מ״ק כ״ח;). פי' בא רוב שלישית במים ישראל נקראו שלישית ורבא שקול כרוב ישראל ובא לדגלת שהוא חדקל דבעיתו מיא כאות מי מרה שסוטה נבדקת בהם. [אחי״ה כן פירש נ״כ פי' מיוחס לרש״י למ״ק שם וחידוש שלא ציין הך ערך הרב הח' מהר״י רייפמאן (במ״ע מהרז״ף ח״ג ר״ל)]. שמו אותותם אתות (תהלי' ע״ד, ד') פילמדנו והיה עקב תשמעון [בתנח' לי' וילק' תהלי' ע״ד הביא מאמר דרוש אחר ע״ש וכ״ה בשו״ט] כי תאמר בלבבך;

בשעה שנכנסו שונאין לבית המקדש היו חורקין שיניהן ומהלכין [כ"ה בנכון בכ"י ו"ו, ובדפ"ע אי' מחרפין] והיו מנעליהן מסומרין והיו אותות רשומות ברצפה שכן הוא אומר בקרב מועדך שמו אתותם אתות. ת"ר אין לוקחין מן הצבע לא אותות ולא דוגמאות בס"ג דב"ק (קי"ט: ועיי' ערך דגם) ובס' כלאים (פ"י מ"י) אותות הגרדין ואותות הכובסין אסורין משום כלאים, פי' חוטין של אורגים שמשימין משום אות. [אחי"ה וכעין זה פי' הרמב"ם לכלאי' שם, אבל ר"ש ורע"ב פי' בענין אחר עי"ש]. פי' אותות הגוזל [כ"ה בכ"י ובדפ"ר, אבל בשדפ"ע חסרו שתי מלות „פי' אותות"] צמר שמראה [בכ"י ו"ו שמכסה!] בו צבעי, דוגמאות היינו נמי שמראה בו [וכן פירש"י].

* 2 אות (מל"מ (Schriftzeichen, Buchstabe שבת ע"ה: אות אחת גדולה, ב"ב ט"ו. איפשר ס"ת חסר אות אחת וכ' והקבוץ אותיות שבת פ"מ. קשר כתרים לאותיות, סנהד' צ'. ע"ז י"ח. תוספ' שם ד"ה הוגה: ההוגה את השם באותיותיו. קידוש' ל'. שהיו סופרים כל אותיות שבתורה. ושם ע"א. שם בן ארבע אותיות . . . שם בן שתים עשרה אותיות . . . שם בן ארבעים ושתים אותיות. ב"ר קלספ"מ הוא מאד (בראשי' א' ל"א) הוא אדם הינון אותיות דדין; ויק"ר רפכ"ג שמו של הקב"ה ע"ב אותיות עיי"ע אָן. ושם רפכ"ו מצינו שעיקם הקב"ה ח' אותיות ולא הוציא דבר מגונה מפיו וכ"ה בפסחי' ג'. במדב"ר פי"ח ששים אותיות שבברכת כהנים. ושם מנצפ"ך האותיות כפולים צופים אמרום. ובהשאלה נאמר על השטר כי הכתב אינו זולת האותיות. ב"ב ע"ה: ע"ו. אותיות נקנות במסירה, ושם ואותיות נקנות במשיכה ובשטר, וכ"ה בירו' כתובו' פי"א דל"ד:

☞ אָתָא (מל"מ אָתָא, אֲתָה וכ"ה בל"ס ושומרוני ובלש"ע أتى (kommen תרג' לכה אתי (מלכ"ב י', ט"ז) אתיא עמי והוא מל' ואתה מרבבות קדש (דברי' ל"ג, ב') תרג' וקחו קמח (מלכ"ב ד', מ"א) איתו קמחא, תרג' תנו לי איש (שמואי' א' א', י"ז, י') איתו לי גברא). [אחי"ה וכנ"ה הרבה פעמים בדרז"ל ובפרט בירו' ד"מ עיי' ר"ה י"א. אתיא פקידה פקידה אתיא זכירה זכירה. יומ' כ"א: תעני' ד': השתא דאתית להכי והרבה פעמי' בש"ס. סנהד' צ"ו. אתו מלאכי השרת, ושם צ"ח: ייתי ולא איחמיניה. ב"מ כ"ח: אתא לקמיה דרבה וכ'. שם ה'. אם איתא לדר' חייא וכ' פי' הלכה כמותו עיי' תוספ' שם. אתאן לתני פלוגי עיי' כללי גמ' למהר"י קארו יבין שמועה קי"ב: אתי עשה ודחה לא תעשה עיי' יד מלאכי סי' נ"ד, נ"ה, נ"ו. גיטין נ"ב: אתי למנועי. שבת ק"ד. אתו דרדקי האידנא לבי מדרשא. ושם: לאתויי מאי לאתויי הא וכ' ושם קי"ח: תיתי לי דקיימית ג' סעודות בשבת ושם הרבה פעמי' וכ"ה בשבת קי"ט. ופירש"י ישולם שכרי ובבכור' ל'. כתב רש"י תיתי לי שכר טוב ועיי' תוס' בכורו' ב': ד"ה שמא. וכ"ה בירו' ברכו' פ"ב ד"ה ע"ג ייתי עלי דלא כעיסת עילוי, ירו' שביעי' פ"ד דל"ה: ייתי עלי על כל חוטר וחוטר דהוה נחית עלי. ושם פ"ו דל"ו ע"ג ייתי דלא ידעית צ"ל ייתי עלי דלא ידעית וכ"ה בירו' גיטי' פ"א דמ"ג ע"ג בכל אלה לשון בקשה ושבועה ותמורתו קודש יבא עלי אם וכ' ירו' פיאה פ"א דט"ו ע"ג ב"ר פע"ט. (עיי' ס"ע בא א') ופעמים א' מובלעת ד"מ תא שמע והוא צווי תחת אתא וכ"ה בל"ס תא. ועל ת"ש עיי' י"מ סי' תרכ"ט. סנהד' צ"ו: פוק ותא. ושם: תא אשינא דמורי, ב"ב ע"ד. תא אחוי לך. גיטי' נ"ז. תא חזי. ירו' דמאי פ"ו דכ"ה: ירו' פסחי' פ"ו דל"ג ע"ג, במדב"ר ספ"ה איתא חמי. ועיי' ס"ע אתמהא. וכן א' מובלעת בירו' נזיר פ"ו דנ"ד ע"ג וַתְּיָא כהדא דתני חזקיה תחת ואַתְיָא. ירו' כתובו' פ"ד דכ"ח ע"ד ותייאן (= ואתייאן) אילין פלוגתא. ירו' מכו' ספ"ב דל"ב. ותייא דר' יוסי כר' יורה, תחת אתייא וכ"ה באמת בירו' תעני' פ"ב דס"ה ועיי' עוד ע' תא. ובהפעיל בינוני א' נבלעת תמיד תחת מְאַיְתֵי נאמ' מַיְתֵי (= בל"ס מַיְתֵי) ד"מ סנהד' צ"ז: אייתי רבנן . . אייתי דרדקי . . אייתי פרחי כהונה, שבת ק"ט: ואי לא לייתי. תמור' ל"א: מגילי כ"ב: לאיתויי מאי. ירו' תעני' פ"א דס"ד: אייתוניה. ושם אייתיתי. ירו' פיא' פ"א דט"ו ע"ג בעי מייתה להון. ושם: לא יכילת מייתותיה לכון. ב"ר פע"ג אית דמייתין, בכתוב' בבלי י"ז. מיתייך תחת מאתייך (= בסורי' מַאתַיָא) פי' בואך. ודי בזה להשלים דברי ר"ב].

* אַתָא (Sterngruppe, Hyades, ὑάδες) בברכו' נ"ח: מאי עש א"ר יהודה יותא מאי יותא וכ' בכ"י מ' פעמים אתא ונוסח הדפוס יותר טוב כאשר אוכיח בע' יותא אם יהיה ה' עמדי.

* אִיתָא, אִיתָה, אִיתְתָא עיי"ע אִתְּתָא.

אַתּוּן (Feuerofen, Esse בל"ס אַתּוּן ובל"ע أتون ובל"פ تون ואני גוזר אומר מל' הצוארי' וארמניא (Feuer, âtun גוריהן דכשדאי תר"י (א' בראשי' ט"ו, ז') מאור כשדים. [אחי"ה כצ"ל שכך תרג' לפסוק הנ"ל אבל בדפ"ע אי' באור

והוא פסוק בבראש׳ י״ב, כ״ח ותרג׳ ירו׳ א׳ באתון נורא דעבדו כשדאי. ותרג׳ כתנור אש (תהלי׳ כ״א, י׳) היך אתון נורא, וכן אי׳ הרבה פעמי׳ בדניאל ג׳ וגעזיניאוס בתיסוירוס ח״ג אלף תקי״ב: מוציא המלה משורש תנן פי׳ בל״ס = עָשָׁן ואין נ״ל יותר טוב לגזור ממלת פרסי׳ אַתּוּן שטעמה בפהעלוי אָשׁ וכ״ה בל׳ ארמיניא. ויתחבר אתון עם אש להוראת גודל ותקיפת האש של כבשן וכן כתוב׳ ס״ז: אתונא דהוה גרופה נורא, אסת״ר פ׳ ותמאן זרוק גופריתא באתוניה].

* אַתּוּן (i h r והוא כנוי הגוף לנוכח. ובל״ס אנתון ולנקבה אַנְתֵּין והנו״ן הראשון בשתי הפעמים רפה) תעני׳ ט״ו: אתון חשיבתו וכ׳, ירו׳ כלאי׳ פ״ט דל״ב: ירו׳ כתוב׳ פי״ב דל״ה. עיי׳ קהל״ר פ׳ טובה חכמה דמך רבי אמר לון אתון אמרתון. חולי׳ מ״ח. אתון אהא מתניתו לה אנן וכ׳. ירו׳ נזי׳ פ״ו דנ״ד ע״ד ואתון אמרין אכן, ירו׳ תעני׳ פ״א דס״ד. אימת דאתון בעיי הוא בעי, ירו׳ סנהד׳ פ״ו דכ״ג ע״ד ומה תון בעין, א׳ נשמט׳ כמו אתון, ונקבה אתין עיי׳ תרג׳ ליחזק׳ י״ג, כ׳.

* אַתּוּנָא (כמו אישון בל״מ. ובל״פ تون, تنه פי׳ תוך die Mitte, das Innere) תרג׳ באישון חשך (משלי כ׳ כ׳) איך אתונא דחשוכא. פי׳ בל״פ תוך ופנימי כלומ׳ כמו עוצם חשיכה, לב החשך וכן ענין אשון השך, עצמות החשך.

* אַתְחַלְתָּא (הַתְחָלָה = der Anfang; das Anfangen) ר״ה י׳: אתחלתא דאחת, מגילי׳ כ״ב. ומאי אתחלתא דקא מיקיל וכ׳, תעני׳ כ״ט. אתחלתא דפורענותא, סוט׳ מ״א: אתחלתא דמועד, סנהד׳ פ״ו: גניבא אתחלתא דמכירה היא. ונגזר מן תחלה ע״י בנין אפעל אתחיל.

☞ אִתְיַטְרוֹן (בל״י ורומי θέατρον, theatrum, Theater) תרג׳ בת אשרים מאיי כתים (יחזק׳ כ״ז, ו׳) בית חופאה לאיתיאטרון ממדינת אפוליא פי׳ תיאטרון עי״ש). [אחי״ה תיאטרון של הקדמונים אין להם חופה וראשון של בנאים שעשה חופה לתיאטראות היה וואלעריאוס אַסטיענזים].

אִיתְכַּלְיָא (הקבוץ מן אתכל ובל׳ עבר אשכול Traubenkamm והושאל לתלמידי חכמים) בפ׳ גיד הנשה בגמ׳ ונוהג בבהמה (חולי׳ צ״ב.) איבעון [כצ״ל ובדפ״ע אי׳ אי בעון, ובש״ס ליבעי] רחמי איתכליא על עליא ואילמלא עליא לא מיתקיימן איתכליא [כ״ה בכ״י ו״ו וכ״ה בחולי׳, ובדפ״ע אי׳ מיתוקמן].

אַתְלֵיטִין (בל״ס אתליטא, בל״י ἀθλητής, בל״ר athleta, Ringer, Wettkämpfer) לשני אתליטין שהיו עומדין ומתגששין [וכ״ה בנכון בכ״י ו״ו ודפ״ר ובכ״מ ברז״ל עיי״ע גשש, אבל בדפ״ע מתגשגשין] לפני המלך אלו רצה המלך פירשן לא רצה המלך לפירשן חזק אחד על חבירו ונצחו והרגו ז״היה צווח ואמר איבעי דיני קדם מלכא בב״ר פכ״ג (כ״ב), ובפ׳ ע״ח (ע״ז) ויותר יעקב לבדו: לאתליטין [בב״ר לאתליטים ויותר נכון] שעומד ומתגשש עם בנו של מלך תלה עיניו וראה המלך עומד והרפיש [כ״ה בכ״י ו״ו ל״ד וב״ר וכ״ה בשהש״ר פ׳ מי זאת עולה אבל בדפ״ע והפרישו] עצמו לפניו. ובילמדנו בולקחתם לכם ביום הראשון (בתנחו׳ ל״י) תוקעין תחלה ואח״כ האיתליטין נכנסים פי׳ שרים. [אחי״ח נ״ל שכונת רבינו לדייק מלש׳ כי שָׂרִית (בראשי׳ ל״ב, כ״ט) שבודאי ידע שבלי איט׳ נקראו ג״כ שנים המתאבקים זה את זה atléta וכנ״ה עוד בשמ״ר קלספכ״א משל לב׳ אתליטים אחד גבור וא׳ חלש וכ׳]. (א״ב פי׳ בל״י ורו׳ אנשים פוחזים ורקים אשר אומנותם להתאבק ערומים לשמח העם והיו נוטלים שכרם מאת בעלי השחק והשרים). [אחי״ה וסעד לדברי ר״ב עיי׳ דיאניזיאוס ז׳, תע״ה, וויטרוויאוס בהקדמה ט׳, ועיי״ע ביין].

* אַתָּלִים בקהל״ר פ׳ חופר ויחן את פני העיר שהיה עושה אתלים ומוכר להם בזול. פי׳ חנות של בשר ודרש ויחן מל׳ חנות וכבר הספתי מלתי בזה הענין בע׳ אטלים ע״ש.

* אֶתְמְהָא (von תמה eig. ich muss mich verwundern, zum Verwundern, wunderbar!) בב״ר רפ״ד אתמהא כך היתה בברייתו של עולם. ושם: אתמהא א״ל הכנס ורחוץ ושקול עצמך וכ׳ ושם: ויעש אתמהא והלא במאמר הן. ושם: אתמהא חזר וא״ל כההוא וכ׳, אתמהא ר׳ פנחס בשם ר׳ לוי אמר וכ׳ ב״ה, פ״ה אתמהא לא דמי ההוא דחפן לההוא דקמיץ וכ׳ ושם: וכל ישראל עומדים שם אתמהא אלא מכאן וכ׳. פסיקת״ר פל״א ותאמר ציון עזבני ה׳ אתמהא וכ׳. שהש״ר פ׳ אל תראני אתמהא תא חמי ובמ״ר פ״ה אתמהה.

* אִיתְמַח (מל״י τεμαχίζω, zerstückeln) גיטי׳ ס״ט: אימור איתמוחי איתמח. פי׳ נחתך לחתיכות והשם תְּימְחָתָא (τέμαχος) בחולי׳ נ״א: תימחתא לא חיישינן פי׳ רש״י שם לאחר שחלקוהו לרצועות ע״כ. והוא מל״י שרשמנו ועיי׳ עוד ע׳ תמהתא.

* אֶתְמוֹל, אִיתְמָל (תמול gestern) עירו' פ"ו. מאיתמל, ירו' ביצ' פ"ב דס"א: מן איתמל, ושם מאתמול, ל"מ הוא.

* אִיתְּמַר עיי' ביד מלאכי סי' ה'.

אֵתָן = אֵיתָן (מל"ע אֵתן 1 fest, stark 2 fortdauernd) ירח האתנים ירח שנולדו בו איתני עולם [בר"ה אי' עוד בחג ירח וכו' אבל כ"י ב' ואה"ת לי' עיי' ד"ס שם ששכח לרמז על רבינו שגם לפניו לי' הגי'] בפ"ק דר"ה בגמ' ולנטיעה. פי' איתני עולם. [כ"ה בכ"י ו"ו ול"ד אבל בדפ"ע לי' ומקורו הוא בר"ה י"א. ועיי' מנוה"מ סי' רצ"א] הם היתודות. שמעו הרים את ריב ה' (מיכ' ו', ב') הרים מל' הורים [הם] האבות, והאיתנים מוסדי ארץ (שם) כלו' הם היתודות. [אחי"ה וכן משמע מדרוש של גמ' שם וכ"ה בילק' שה"ש ב' פ' מדלג בשם המכילי' על ההרים בזכות אבות, וכן פירש"י איתנים הם הרים ואשכחן דנקראו אבות הרים שנא' מדלג על ההרים וכו', וכן תרג' לגי' רד"ק שמעו הרים שמעו אבהתא. ומזה תבין טעם של תרג' ירח האתנים (מלכ' א', ח', ב') ירחא דעתיקיא. — וכנ"ה ר"ה שם איתן לישנא דתקיפי הוא, סוט' מ"ו. מנין לאיתן שהוא קשה וכו', בב"ר פצ"ח דרש בני אתונו (בראש' מ"ט, י"א) בנים אֵתנים ראוים לעמוד ממנו]. ובר"ג דבא סימן (נדה מ"ח:) קדם צד שמאל לצד ימין וחזר לאיתנו. [כלומ' שב למעמדו הראשון וכ"ה סוט' ל"ו: שבה קשתו לאיתנו ועיי' עוד ע' הבא אח"ז].

* אֵיתָן (der Starke E. N. eines Flusses in Assyrien = ὁ Δοῦρος = Durus), סוכ' י"ח. האי צחנתא דבב נהרה שריא מ"ט אילימא משום דרדיפי מיא וכו' אמר רבינא והאידנא דשפכי נהר איתן ונהר גמדה להתם אסירא, ובע"ז ל"ם. אי' הנוסח נהר גיזא ונהר גמדא. ונ"ל שטעמן שוה והוראת שניהם היא: קולחים בכח וברדיפה. וזה הוא נהר איתן וכ"ה גיש جيّاش בל"ע קולח וקופץ בכח. ודע שכן נקרא הנהר אצל צאזימוס (ג' כ"ה) דורוס וטעמה כמו איתן בעברי וגיזא בל"ע. ואצל אממיאנוס (כ"ג, ו') נקרא הנהר הזה ג"כ דיאבס ואין ספק אצלי שדבב הנ"ל הוא וכן רש"י בשני מקומות פי' דבב הוא שם הנהר ואצל הנהר הזה ירד ג"כ נהר אחר ששמו לדעת היראדאט (א', קפ"ט; ה', נ"ב) ὁ Γύνδης ודעתי נאמנה שהוא נהר גמדא דלעיל, וכל נהרות אלה היו באשור בקרובה של קטיסיפון בדרך בואכה למצרי צגרוס (עיי' מאנגערט כרך ה' ח"ב שמ"ו והלאה), ומעתה י"ל ג"כ שנהר גיזא הוא נהר גוזן (ד"ה א', ה' כ"ו) שמבועו בצפונו של הר צגרוס. ונקרא הנהר הזה עוד Osen (עיי' ריטטער ח"ח, תק"צ, תרמ"ו) ויתכן להיות איתן ונהר Osen שוים, והבוחר יבחור. ובגי' שלנו דבב נהרה אי' ג"כ בע' צחן ב' ע"ש, ובכ"י מ' לסוכ' ולע"ז אי' דבב נהרא וט"ס עיין ד"ס לסוכ' כ"ו. הערה ל'.

* אַתִּינָא, אַתִּינָס (בל"ס אתינוס בל"י Ἀθῆναι (Athen, Hauptstadt Griechenlands איכ"ר פ' רבתי ארבעה מירושלים אתו לאתינא, ושם חד מירושלים אזל גבי תגרא באתינס, ושם חד מאתינס (ח' פעמים). בבכור' ח': סבי דבי אתונא, ושם פיתחא דבי אתונא וצ"ל אתינא והיא היתה בידוע עיר ואם בְּאַמְיַקָא יון ששם ישבו כסאות למשפט החכמות ושאר למודים והיו יושביה פקחים וערומים בעניני העולם ודרך ארץ, ויפה העיר הג' שי"ר בע"מ צד רנ"נ כי בימי בעלי המדרש ירדו כבר היונים ממעלתם בפילוסופיא ומדעים ונשאר בידיהם רק מליצות מחודדות בשיחות בני אדם.

* אִיתְנִיסָא עיי"ע אסתנים בסוף הע'.

אֶתְנַן (בל"מ Buhlerlohn) בתמורה בפ' כל האסורין (פ"ו מ"ב) אי זה אתנן האומר לזונה הילך זה בשכרך אפי' מאה כולן אסורין [כ"ה בד"פ אבל בשדפ"ע אפי' מאה פעמים, ובמשנה אי' הוליך טלה זה ובמשנ' שבמשניות הא ליך]. אי זהו מחיר כלב האומר לחבירו הילך טְלֵה זה תחת כלב וכו', [שם מ"נ ד"ל, ובמשני שבש"ס אי' הולך טלה זה תחת כלבי ומוגה תחת כלב זה וכ"ה במשנה שבמשניות —, ועיי"ע צף י"].

☞ אותוּנִית (Leinwandkleid=ὀθονίνη (στολή)) ירו' דסנהד' פ' כ"ג (פ"ב הל"ו ד"כ ע"ג) נפק לגביה לבוש אותוניתיה פי' בל"י בגד פשתים). [אחי"ה הצעת המאמר כ"ה ר' חנינא סליק גבי ר' יודן נשייא נפק לגביה לבוש אותניתיה א"ל חזור ולבוש לגין דידך משום מלך ביפיו תחזינה עיניך, ר' יוחנן סלק גביה ר' יודן נשייא נפק לגביה בחלוקא דכיתנא א"ל חזור ולבוש חלוקך דעמרא משום וכו'. ושני המאמרים לענין אחד כיוונו ומלת אותונית מקבילה למלת כיתנא ומלת לגין מקבילה למלות: חלוק דעמרא של מאמר שני. ודע שמלת אותונית כפי' ר"ב בגד פשתים והוא כיתנא χιτών Leibrock, ולובשין אותו על הגוף קרוב וסמוך לבשר. ומעיל שלובשין מעל לכתונת נקרא בל"י ורומי' כלינא χλαῖνα=

chlaena או בהבלעת אות כ׳: laena, λαῖνα ואין ספק אצלי שתחת לנין צ״ל או לנין והוא λαῖνα או צ״ל בהפוך אותיות גלין והוא χλαῖνα ולובשין המעיל הזה רק כומרים ואנשי חכמה ומדע ודרכו להעשות מצמר תולעת שני (עיי׳ המירוס, איליאס ב׳ קפ״ג; י׳ קל״ג; ט״ז, רכ״ד; אדיססע ד׳, נ׳; י״ד תק״כ, תקכ״ט) וקרוב אצלי שמאמר השני הנ״ל רק שינוי של מאמר ראשון ומלות יוניות אותונית ולנין נתפרשו במאמר שני על ידי מלות ארמיות, וחקרהו ותמצא כי כן הוא, ור״ב בע׳ לנין לא דק כראוי.

אתנסיאה (בל״י ἀθανασία Unsterblichkeit, פי׳ בלי מות והוא השארת הנפש עיי׳ חכמת שלמה ג׳, ד׳; ד׳, א׳; ח׳, י״ד, י״ח; ט״ו, ג׳) בויק״ר בסמוך [כ״ה בכ״י זבדפ״ר, אבל בשדפ״ע בט״ס בסוף] לפרש׳ אל תרא יין כי יתאדם (ספי״א), ובירושלמי [כ״ה בדפ״ר] פרק אלו מגלחין בגמ׳ אין קורעין (מ״ק פ״ג הל״ז דפ״ג:) והוא ינהגנו עלמות (תהלי׳ מ״ח, ט״ו) תרג׳ עקילס אתנסיאה עולם שאין בו מות פי׳ לשון יון אה: אל, תנסיאה מות. [אחי״ה כ״ה לגי׳ כ״י ו״ו ול״ד וכ״ה בדפ״ר אבל בשדפ״ע לי׳ אה וכן לי׳ במ״כ ויק״ר ולי׳ בפי׳ יפה תואר לירו׳ מגילי׳ פ״ב הל״ג דע״ג: ושם הנוסח בשתי תיבות: אתא נסייא, ובירו׳ מ״ק שם אי׳ ביותר משובש אתנא סירה, ובילק׳ ישעי׳ כ״ד רמז רצ״ד איתנסואה וצ״ל אתנסיאה כגי׳ רבינו ובשהש״ר פ׳ לריח אי׳ על נכון אתנסייא עולם שאין בו מות, והנה בל״י א׳ הוא אות השלילה וזה מה שכתב רבינו בטוב טעם ודעת אה (ἀ): אל. ולפי זה דרש עלמות כמו אלמות, ויפה תואר (הובא פירושו בסד״ה סוף ע׳ דקפ״ח ע״ג) הפליא לטעות בפי׳ דברי רבינו עיי׳ רמ״ל בע׳ שלנו בהערה עברית אבל מצאתי ראיתי שחזר בעל י״ת מתמיהתו על רבינו וכתב ביפה מראה לירו׳ מגילי׳ שם בזה״ל: כתוב בערוך תניסא׳ [צ״ל אתנסיאה] ל״י מות ולפ״ז מפרש גמ׳ מילתיה דעקילס דר״ל לעולם שאין בו מות ולפ״ז מפרש עלמות שעולות על מות וכדרך שפי׳ בערוך [כוונתו אל ע׳ עין א׳] בשם ר׳ גרשון בהא דגרסינן בי״נ א״ת עלי עין אלא עולי עין שהם עולין על העין וכו׳, ולוא ראה בעל י״מ כ״י ודפ״ר של ערוך לא מצא מקום לטעות, ור״מ די לונזאנו דבר נכוחות אבל גם הוא לא ראה הגי׳ העיקרי׳ של כ״י ודפ״ר כי בכלל דברי רבינו לפי גי׳ זו נכללו כל דברי ר״מ די לונז׳].

אתפח עיי״ע איטפח.

* איתפלגות (פלוגתא Getheiltheit (d. i. der Meinung) במדב״ר רפי״ג אתפלגות ר׳ אליעזר ור׳ יוסי. פי׳ מחלוקת דעת מל׳ פלג עיי״ע.

* איתקוטלי עיי׳ סוף ע׳ אסקוטלא ב׳.

* אתקפתא (מלש״ע ثقافة das sich Bewähren des Scharfsinns, das Gegeneinanderhalten, Fragen) חגיג׳ ט׳: אתקפתא דרב שישא ב״ב קכ״ט. אתקפתא דמר בר רב אשי. השורש תקף ונראה לי להטעימו מל״ע שהורה שָם נוצח או נושא ונותן בחדוד שכלו, והושאל על שאילת בעל הקושיא שנושא ונותן ג״כ בשכל זך נגד דעה זולתו. ואפעל מתקיף הרבה פעמי׳ בש״ס.

אתר (בל״ס ושומרוני מקום Ort) בפ׳ שבועות העדות בגמ׳ ואינו נוהגת אלא בראויין להעיד (שבועו׳ ל״א. ושם, נסמן) רבנן סברי דון מינה ואוקי באתרה כלו׳ במקומה. [אחי״ה וכנ״ה נדרי׳ מ״ט. נ״ב: מר כי אתריה ומר כי אתריה, עירובי׳ צ״ד. חולי׳ נ״נ: אתריה דשמואל הוה, חולי׳ נ״ז: באתרא דאורו בה וכ׳, ב״מ פ״ד: סנהד׳ ק״ג. באתר דמרי ביתא וכ׳ עיי״ע קלבאי. ב״ב קכ״ד: איקלע אמימר לאתרין, ברכו׳ ס״ג. באתר דלי׳ גבר תמן הוי גבר (ועיי׳ אבו׳ ב׳ ה׳), ירו׳ יבמו׳ פ״ב ד״ג ע״ד בכל אתר ר׳ לעזר סמך לר׳ חייא רבה. ב״ר פל״ט ובמד״ר פי״א מבית לבית חלוק, מאתר לאתר נפש. ב״ר לקספט״ה דרש מקום אתי (שמות ל״ג, כ״א) אתרי טפלה לי ואין אני טפל לאתרי. והקבוץ ירו׳ ברכו׳ פ״ב ד״ד ע״ג כל מילא דלא מחוורא מסמכין לה מן אַתְרִין סגין (כפסיק״ר סכ״ב במ״ס הגים אחריו), גיטי׳ פ״ט. אַתְרְוָתָא נינהו. על אתר פי׳ על מקומו כלו׳ תיכף ומיד עיי״ע אלתר — וכנ״ה ירו׳ פיאה פ״ו די״ט ע״ד, פ״ח דכ״א. ירו׳ מ״ק פ״ג דפ״ג ע״ג]. (א״ב תרג׳ אל מקום אחד (בראשי׳ א׳, ט׳) לאתר אחד).

* אתור (בל״ס אַתּוּר והוא כמו אשור ואצל הכתיבה Assyria, Ἀσσυρία נמצאה עוד הכתיבה Ἀτυρία Ἀτουρία עיי׳ שטראבו ט״ז תשל״ו; דיא קסיאום נ״ח, כ״ו; ס״ח, כ״ח) תרג׳ אשור אתור. וילדי אשור אתוראה או אתּוּרָיָה וכ״ה בל״ס עיי׳ אונקל׳ בראשי׳ י׳, י׳ תרג׳ ישעי׳ י׳, ה׳ ותר״י ב׳ לבראשי׳ שם ולכ״ה, י״ח. ואצל סופרים יונים נקראה ג״כ אתריא. והעיר נושנת אתור آثور על יד טיגרים קרוב למזול וכבר בימי אבולפעדא היתה חריבה עיי׳ פוילוס רעפערט. ח״ג ל״א ובזה נבין פי׳ ראב״ע על יונה א׳ ב׳ נינוה בית מלכות אשור והיא היום חריבה וחכמי

ישראל בארץ יון אומרי׳ כי היא הנקראת אורטי״ה וצ״ל אַטורי״ה.

אֶתְרֹג (בל״פ اترج, ترنج בל״ע اترنج = اترجه Orange, bes. die sog. Festorange, Paradies-apfel) תרג׳ הדר (ויקרי׳ כ״ג, מ׳). [אחי״ה תר״י א׳ העתיק אילן מ ש ו ב ח תרוגין וכן הפשיט׳ הסורית אילנא שפירא אטרוגא. נראה בעליל ששתי העתקות נתחברו יחד בהעתקת מלת ה ד ר. א׳) על דרך העתקת המלה ה ד ר כלומר משובח, ושפירא; ב׳) ע״י העתקת הקבלה שהוא אתרג עיי׳ סוכ׳ פ״ג מ״א, ויק״ר ספ״ל. ואונקל׳ תרג׳ אתרגין ותר״י ב׳ תרוגין ורס״ג الاترج וכל אלה העתיקו רק על פי קבלה ונ״ל לומר טעם בעבור בל״פ ترنك = תרנג הוראתו כמו הדר ומשובח בל׳ עברי וא״כ תרג׳ אתרגין או תרוגין כולל ג״כ ענין הדר. ודוגמא אחרת ראה בער׳ הבא אח״ז. וכנ״ה סוכ׳ ל״ח. ואיזו היא שגדל על כל מים הוי אומר זה אתרוג עיי״ע הדר ד׳. ושם בריש העמוד עץ שטעמו ופריו שוה הוה אומ׳ זה אתרוג. ב״ר ספט״ו צא וראה איזהו אילן שעצו נאכל כפריו ואין את מוצא אלא אתרוג ודרש ותאכל מן הע״ץ וכ״ה בקיצור בב״ר פ״כ. סוכ׳ ל״ה: האי אתרוגא דאגליד כאהינא עיי״ע גלד א׳, אהן. ברכו׳ מ״ג: מאן דמורח באתרוגא, שבת ק״ט: אתרוגא חליתא, עיי״ע חל ד׳. ע״ז נ״ט: ההוא אתרוגא. ירו׳ תרומ׳ פ״ח דמ״ה ע״ד מיצע . . סכינא גו אתרוגא. ובירו׳ ע״ז אי׳ אטרוגא עיי״ע אטרג. והקבוץ אתרוגין מעשרו׳ פ״א מ״ד. וציונים אחרים ודיני אתרוג עיי׳ בפחד יצחק דקכ״ג והלאה. ועיי״ע הבא אח״ז].

* אֶתְרוּנְגָּא (מענין הראשון במשקל ל״ע ופ׳) קידושי׳ ע׳. ליכלו מר איתרונגא א״ל הכי אמ׳ שמואל כל האומ׳ אתרונגא תילתא ברמות רוחא או אתרוג כדקריוה רבנן או אתרוגא דאמרי אינשי כלומ׳ מתוך גסות רוח משנה דיבורו מי שאמ׳ איתרונגא שזה כעין הברת ונקודת מלה פרסי׳ בלשון כתב וגרמטיקו אבל לא בלשון עם שאינשי אמרי אתרוגא ורבנן קוראים אתרוג. וממנו הפעל בעירו׳ נ״ג: אַ ת ר י ג ו לפחמין אבל בכ״י מ׳ וא״פ ובע׳ רקע ו׳ וע׳ תרג הגי׳ ה ת ר י ג ו לפחמים. ופי׳ רבינו בע׳ רקע פ״א האדימו כאתרוג הגחלים וכן פירש״י הבעירו את הפחמין להיות אדומין כאתרוג ע״כ. ול״נ שודאי כי כן הוא אבל נשתמש ר׳ אבהו ג״כ בחכמת לשונו עוד בטעם אחר והוא כי אתריגו או התריגו צווי מפעל תרנג ترنك שהוראתו בל״פ עורר, כלומר עוררו הגחלים עוממות שתהיינה לוחשות ובוערות, אבל בירו׳ מעשרו׳ פ״ב הל״ז ד״ג, אי׳ התריגו [ובדפ׳ קראטאשי׳ בט״ס התריגי] לבהמין פי׳ תנו אתרוגים למאכל לצורך הבהמה בשעת מלאכתה ויגיד עליו רעו שם ר׳ חנניה מייכלון דבילה.

* אַתְּרִיסְתּוּן (מן השם ترس פי׳ מל״ע מגן נבנה הפעל ihr habet euch mit Schildern versehen, d. h. verschanzt) תמיד ל״ב מה דין אתריסתון לקבלי׳ מלשון תרים עיי״ע כלומר החזקתם מגן וצנה לקראתי ורבינו לא הביאו אף כי היתה לפניו אגדת דפ׳ לא היו כופתין כנראה מע׳ הבר ב׳.

* אִיתְּשִׁיל (sich erbitten, sich erfragen lassen) סוט׳ ל״ו סע״ב איתשיל אשבועתך . . ואיתשיל נמי אדידך כלומ׳ שאל לך התרה על שבועתך, ושורש שאיל וא׳ נבלעת ואיתשיל אתפעל ובתרגום תמורתו אשתאיל עיי׳ תרג׳ לשמו׳ א׳, כ׳, ו׳. כ״ח, ישעי׳ ס״ה, א׳.

☞ אִתְּתָא (= אנתתא, אִיתָּא וכ״ה בל״ס Gattin, Frau) תרג׳ לזאת יקרא אשה (בראשי׳ ב׳, כ״ג) לדא יתקרא אתתא). [אחי״ה וכנ״ה בדרז״ל ד״מ תעני׳ כ״ג: מנוה״מ סי׳ ר׳ איתתא שכיחא בביתא ויהבא ריפתא לעניי, מגיל׳ י״ב סע״א איהו בקדי (סוט׳ י׳. ב׳ קריא) ואיתתיה בבוציני (עיי״ע קר . ו׳), מגיל׳ י״ד: איתתא בהדי שותא פילכא (עיי״ע שת ב׳). יבמו׳ ס״ב: נסיב אתתא ואוליד בני, שם ס״ג. מתון נסיב איתתא, כתוב׳ ס״א: אמר לאיתתא מינסבת לי וכ׳, נדרי׳ פ״ט: אי נסיב איתתא כי לא תנינא. ושם: ושבשיה ואינסב איתתא ושרקיה טינא (עיי״ע שבש ב׳ שרק א׳), נדרי׳ נ׳: ההיא אתתא בשמתא פקעה ומתה, ושם צ״א. ההיא איתתא דכל יומא דתשמיש וכ׳ ושם: ההוא איתתא דלא הוה בדיחא דעתה וכ׳, ושם דהוה מהרזיק בביתא הוא ואינתתא ובע׳ הרזק א׳ גרס רבינו ואיתתיה, ושם: אמר רבא ואיתתא שריא עי״ש. קידושי׳ נ״ב: ההיא איתתא דהויא קא משיא כרעא וכ׳ (עיי״ע פרזומא ב׳), שם נ״ט. רבין חסידא אזיל לקדושי לית איתתא וכ׳, ב״ק נ״ט. אתתא דידי פקיחה היא, ב״מ נ״ט. איתתך גוצא גחין ותלחוש לה (עיי״ע גץ ג׳). שבת ס״ג; ב״ק פ״ג. ההיא אתתא דעיילא לההוא ביתא וכ׳. עירו׳ נ״ג: ההיא אתתא דאתיא לקמיה דדיינא וכ׳, סנהד׳ ס״ז: חולי׳ ז׳. ההיא איתתא דהות קא מהדרא למשקל עפרא וכ׳, סנהד׳ פ״ב. איתתא קמייתא היא דלא קא מנשי לה, שם ק״י. אתתיה דקרח א״ל חזי וכ׳, ירו׳ ברכו׳ פ״ב ד״ה ע״ג בר נש דאימיה מבסרא

ליה ואיתתיה דאבוהי מוקרא ליה וכ׳ יבמות, ס״ג, וירו׳ קידושי׳ פ״ד דס״ו. נחית דרגא נסיב אתתא סק דרגא בחר שושבינא. ירו׳ נדרי׳ ספי״א דמ״ב ע״ד כמא דשמייא רחיקין מן ארעא כן תהא האי איתתא רחיקא מן ההוא גברא (עיי״ע שמים). ויק״ר קלספ״ה אית איתתא דחכימא למישאל ואית איתתא דלא חכימא למישאל וכ׳. במלת אתתא נ׳ נבלעת תחת אנתתא וכ״ה בל״ס עיי״ע ותחת אתתא או איתתא אי׳ עוד קיצור איתא והוא כמו אשה בל״ט ד״מ ירו׳ מעשרו׳ קלספ״ה דנ״ב. חדא איתא הוה לה וכ׳, ירו׳ תעני׳ פ״א הל״ד דס״ד: אוגרית חמרי להדא איתה . . . אמרה לי בעלה דהיא איתהא חביש וכ׳, ושם אתה חדא איתא . . וא״ל בעלה דההיא איתתא חביש וכ׳.

„אשריך ספר הערוך! שערך אלף שלך נכנס (באור) [כ״ה בכ״י ל״ד וה״ב, ובכ״י ו״ו א׳ וב׳ אי׳ באדר ול״נ שהוא ט״ס ומאחר שכיון רבינו על תחילת הערך א״א דאאזרך צריכנו לתקן כזה: ב א ז ר, ויצא בהדר [ר״ל סוף תיבת הערך האחרון אתרג]; סליק ערך אל״ף מספר הערוך, והוא עשרים פרקים, שבח ורון והלל למקים כל אפסי ארקים, משפיל אף מרומם, המגביהי לשבת יסייעני לחוק ערך בית.״ |אחי״ה החכם מהר״י דערנבורג במ״ע של ג״ג ח״ד דקכ״ד שגה במח״כ וגרס בכ״י ל״ד ויצא בחדרי סילוק! — מתיבת שבח עד גמירא חסר בכ״י ה״ב].

תם חלק ראשון

אחרית דבר להחלק הראשון.

בתֹּם החֵלק הראשון מצאתי את לבבי נכון לדבר דברים אחדים, כי שמעתי דבת רבים מגור מסביב כהוסדם יחד עלי לקרוא אחרי מלא: אל תקרב הלום לגשת אל אדמת קודש להוציא מחדש את ספר הערוך לרבינו נתן בן יחיאל זצ"ל, ואתה תבקש לך גדולות אל תבקש, בגדול ממך בל תדרוש, בחזק ממך כל תחקור, במופלא ממך בל תדע כי זה ספר הערוך לרבינו נתן זצ"ל דדא ביה כולא ביה ותוכו רצוף כמעט כל התורה שבעל פה ורובי תורתן של גאונים קדמונים ז"ל ואיככה תרהיב בנפשך עוז להעמים על שכמך מלאכה רבה ועצומה כזאת אשר מלא רוחב ענינה כלכל לא תוכל ותפשת מרובה לא תפשת, כי אבן התועין והטעיות גדולה על פי הבאר; הן עוד היום גדול עד אשר יאספו כל עודרי החכמות והמדעים לגול את האבן מעל פי באר הערוך ולגלות פני הלוט הנסוכה על מאמרים רבים הן במלות זרות הן בגוף הענין דלית נגר ובר נגר דיפרקיניה. מי שמך לאיש שר התורה ושופט מישרים אודות הנוסחאות האמתיות עד אשר לבך נכון בטוח להסיר קמשוני וחרולי טעיות הדפוסים בלי ספורות אשר פני הערוך מכסים; ואם גם נאמין לקול האות של „קול קורא" אשר בו הבטחתנו בשלש עשרה מדות וסגולות יקרות אשר בהן תמכת יתדות של ההוצאה החדשה אשר נפשך אותה ותעש לבאר לברר וללבן דברי רבינו נתן, אבל איך נאמין לקול האות השני שכמו ששערת בנפשך כן הוא בענין השלמת ספר הערוך לא לבד מה שנוגע להערכים הנשארים בכתובים בכתבי יד ערוך שונים אשר לא שזפתם עין שמש אבל גם לרבות תשלומי ערכים אין מספר אשר נשארו בקולמסו של רבינו נתן ולא כתבם כלל וכלל האם רבינו נתן מסר לך אותו דיו שנשאר בקולמסו להביאו על ראשך לזכות על ידו לקרני ההוד והתפארת להגדיל תורה ולהאדירה? האתה חכם לבב ואמיץ כח להדמות אליו להשלימו, לגלות עמקות מני חשך ויצא לאור צלמות, ואם בעל הערוך נטה צפון על תוהו וברא פנת הצפון ולא גמרו לפי שאמר כל מי שאומר אני יש לאל ידי יבוא ויגמור הפנה הזאת שהנחתי (על פי הילקוט איוב רמ"ז תתקי"ג) — האתה האיש כי תשלים חוקו להביא עליך ברכת אובד עד כי מלאך לבך לתאר את ההוצאה החדשה בכנוי ערוך השלם? אין זה כי אם גבה לב ולשון מדברת גדולות, העיני האנשים ההם חכמים ונבונים ממך תנקר? לא נעלה -- במסילה עמך. כזה וכזה השמיעוני רבים, מהן בעצות מרחוק מהן באמונה אומן מהן לשבט מהן לחסד, ובין כך ובין כך האבילוני לענה והשקוני מי ראש, עד שהשקיף וירא ה' משמים ויערה עלי רוח ממרום: יהודה יעלה! עוד זה רוח מבינתי יענני ותבוא עצה טובה מהחכם הנודע ר' רפאל קירכהיים נ"י אלי: קרא נא היש עונך בארץ גליציא או תפנה לאחד מחכמי רוססיא. לעצה זאת חיש מהר שלחתי דוגמאות מספרי (כוללות אות אל"ף) לאיש אשר אלה לו תורה וגדולה במקום אחד, אשר שמעו הולך בכל ארצות יהודה הי"ה המבקר הנפלא ונדיב לב כשת"ה הרב החכם מוהר"ר שלמה באבער נ"י בלבוב והוא אחרי עברו בין בתרי חקירותי בעין חודרת בטובו הגדול השיבני דבר וז"ל „אני מישרים אשפוט כי מלאכתו רצויה מאד וכולו אומר כבוד ועצתי נאמנה שידפיס את חבורו יקר הערך בהוצאותיו וכל חכמי הזמן יבואו על החתום" וכו' וכו'. הדברים המעטים האלה הפיחו רוח חיים בקרבי באשר הביאו תקוה בלפי ואמצו רוחי להאמין בעצמי כי ראוי אני לכך בעת אשר כבר אבדה תקותי. ואם נכבד לי היום אשר נגלה כיום הזה חלק ראשון מחבורי והאל לי אל למושעות ולה' אדני לעמלי תוצאות: אז זכות ההוצאה נתגלגלה על ידי הזכאי הנ"ל אשר בדבריו אמצני ושת לי בטוחות לעשות הרבה בטובת ספרי במועצות ודעת, על כן תהלתו אספר בקהל. ובזה לא אפריז על המדה כי מדת חכמים ומדת ותקין היא לכתוב בספר הזכרון לפני ד' שם הנדיב כי ידבנו לבו ויעש טוב בעמו „ומדת התורה היא שהיא כותבת ומפרסמת עושה מצוה ואם התורה עשתה כן צריכין אנו להלך אחר מדותה של תורה שהן דרכי נועם" (תשוב' הרשב"א סי' תתקפ"א) — וגם צדקת פרזונם של כל אנשי חיל התומכים אותי בימין צדקם וישאו ידם קודש לכתוב ידם על ספר ערוך השלם להביאו לביתם בכסף מלא אזכיר אי"ה חרות על הלוחות בסוף חבורי לספר תהלתם לדור אחרון, ואם גם אין מקום אתי עתה לפרסם גם פה מן הנחוץ לקיים מאמר רז"ל (ברכות מ"ב.) תיכף לת"ח ברכה, לכן אספר צדקת אדם גדול בענקים פאר דורנו השר והטפסר מהור"ר משה מונטיפיורי נר"י אשר עושה צדקה בכל עת וגם לתועלת חבורי הגיש מנחה בצדקה מנה אחת אפים ומקויים בו לפי ברכתו ראוי יותר לברכה (יו"ד הלכות

צדקה סוף סי׳ ר״נ בהגה). ועוד אשיבה תודות מנפש פנימה לחברת כל ישראל חברים בפארים אשר יצאה בהשתדלות הרב הגדול והחכם מוהר״ר איזידאר והרב החכ׳ ד״ר דירינבורג לישע ספר ערוך השלם שבאה על החתום על עקס׳ במחיר של מאתים פראנקס לכל חלק וחלק וכן הפליא לי חסדו מר ידידי הרב החכם מהור״ר משה גידעמאן נ״י והחכם המפואר מוה״ר שלמה בן מאיר בקאנטאבריגיא. וגם על ראש ראשי הכומרים (Bischöfe) תעלה ברכתי ובכללם Cardinal Mihajlovic, Erzbischof Haynald ועוד זולתם. ובראשם ראש הכומרים בעירנו Dr. Dulansky חסיד שבאומות ודעתו מעורבת בין הבריות ביתר שאת וכבוד גדול האציל לי ללא שאלתי מאה זהובים להדפסת חלק ראשון מלבד שכתב ידו על ג׳ עקס׳ וישא ברכה מאת גומל חסדים. וברוך טעמה של האקאדעמיא החכמות בבודאפעסט וברוך יהיה היושב ראשון באסיפותה ה״ה Graf Lonyay אשר הרבה לטרוח להשאיל בעבורי ארבעה כתבי יד ערוך עתיקי יומין הלא המה כ״י וויען א׳ וב׳, כ״י ליידען, כ״י ברעסלוי (עיי׳ במבוא מ״ז והלאה). ואחרון אחרון חביב להשיב תודה כפולה ומכופלת להאקאדעמיא החכמות אשר להקיסר י״ה בוויען כי תמכה ימיני בעזר רב (ארבע מאות זהובים לחלק ראשון ופצפיתי צפיתי עוד לשאר חלקים) וכלי תשועה והצלה רבה זאת לא היה ביכלתי להפיק זממי לפעולת אדם. ורצון שוכני סנה תבאתה לראש יוסף (Franz Jos. I.) ולקדקד נזיר נצר מטעו היא האקאדעמיא החכמות המהוללה ברוב התשבחות. וברכה לראש מסביר הוא הוא הגבר הנעלה Pr. Dr. Fr. Müller אשר הנחני בעצתו הישרה ויהי לי לפה לפני חכמי האקאדעמיע. כמו כן תודתי מוגשה לראשי החכמים אשר השאילוני בטובם כתבי יד לעזרתה במלאכתי הלא המה הרב הח׳ ד״ר אהרן יעללינעק שהשאיל לי כת״י רגמ״ה על מס׳ ב״ב, הרב החכם הנודע ר׳ שלמה זלמן חיים האלבערשטאם מביליץ על כמה כת״י והרב החכם ד״ר ברלינער כת״י ר״ח ורגמ״ה על כמה מסכתות, זכרה להם אלוה לטובה.

ואחרי שהריקותי לכם, ממיטב נפשי, ברכה אמרתי טרם שמתי קנצי למילין מן הנחוץ לתת בקצור נמרץ קצת מודעות בענין הוראת הסימנים שנמצאים בזה החבור. ואלה המה:

א׳) שני חצאי מרובעים כזה: [ ] באו להורות שהוספתי גופך משלי הן בגוף הדבר הן בציון נוסחאות שונות שצרפתי אותן מזוקקות שבעתים וברוב פעמים, בפרט במקום שהארכתי למעניתו. הקדמתי להוספותי המלה אחי״ה, כלומ׳ אמר חנוך יהודה, כדי שאבדיל דברי מדברי רבינו נתן.

ב) בסי׳ שני חצאי עגולים כזה: ( ) ציינתי הגי׳ המוטעת או מעוות הדפוס ומפני הכבוד לא רציתי לשלוח יד בגי׳ רבינו המוטעת ובעמדי עליה הבאתיה במסגר. ועוד הסגרתי ככה מראה מקומות לפסוקים ולמאמרי רז״ל בין הידועים בין שאינם ידועים לכל, וכן הבאתי בסי׳ האלה העתקה אשכנזית דבור המתחיל של ערך (שלאגווארט) עם מחצב המלה כלשון עם ועם שממנה לוקחה זאת.

ג׳) בסי׳ תבנית יד כזה: ☞ מצאתי מצויין כל מה שהוסיף ר״ב (רב בנימין מוספיא) וכן נדפס בערוך דפ׳ אמשטרדם ורמ״ל השמיט הסי׳ ולא ידעתי למה.

ד׳) בכוכב מאיר כזה * סימנתי הערכים אשר השלמתי בהמה דברי בעל הערוך, ולפעמים הביא רבינו המלה רק אגב גררא בלי פירוש. או בקצת פירוש שלא במקום כבודה הראוי לה ואני תקעתי הערכים כיתד במקום נאמן וסדרתים איש על ידו לדגליהם לראשי בית אבותם לפי שורש דבר שנמצא בו אבל לא הדלתי מלהעיר איה מקום המצאו בערוך זעיר שם זעיר שם. ושמרתי לבלתי שנות סדר ערכי רבינו נתן ואם הניח לי רבינו מקום להתגדר בדבר מה הנפתי ידי עליו תחת סי׳ זה. וכוכב זה הבריק פקודת כל ענין אשר יפקד מקומו בערוך דרבינו נתן, ובהוספות דר״ב —. ודע עוד כי בענין תכונת חבורי והדרך אשר הלכתי בו לבוא למחוז חפצי אך למותר יהיה להכביר מלין אחרי אשר על כל אלה הטפתי מלתי במבוא ולמה אהיה על הקורא למשא בפרט כי ימצא די מבוקשו כמעט בכל ערך וערך זיל קרי בו. הא גברא והא דסקא, וכל מבין דבר לאשורו ישפוט בעינים פקוחות במה שפעלתי בקום ועשה ועוד בשב ואל תעשה וזה האחרון הוא שלא הנחתי סרח העודף ביריעה לתקוני השבושים אין מספר במראה מקומות של דפוסי הערוך כי איה סופר איה שוקל לספר השגגות והזדונות ועי׳ ציונים דווקנים שהבאתי אני בספר ערוך השלם שבשתא ממילא נפקא (ב״ב כ״א:).

בענין העתקת דבור המתחיל של ערך וגזרת המלה לא יאמן כי יסופר כמה דקדקתי וחפשתי בחפש מחופש עד שבאתי לתכלית המבוקש, כי לא נעלם מאת כל הוגה באגדות ודרשות חז"ל אשר מרחק הזמן והמקום וע"י שהורקו התבות הקשות, אשר ילדי נכרי ישפיקו, מכלי אל כלי של כלים שונים ומחסרון ידיעת מלות זרות שהעתיקו סופרים נמהרים דלא גמרי וסברי ועוד מנסיבת השתנות הנוסחאות אשר לפנינו ועוד מטעמים. אחרים נשתנה ונעתק מצב המלה העיקרית עד שלפי השקפה הראשונה אין ביכלתנו לפתור דברי חכמים דבר דבור על אפניו ויש אשר מעוות לא יוכל לתקון וחסרון לא יוכל להמנות ונמצא אבני קודש אבני נזר המתנוססת על ספרי חז"ל פתוחי חותם מעשה ידי אמן נחשבו לנבלי חרס מעשה ידי יוצר, ונמצא כבוד חכמים מתמעט. יען כן בדורנו, דור אומן את המדעים וחקירת קדמוניות עד להפליא רבים וכן שלמים אשר דעת שפתי עמים זרים ברור מללו ואזנם מלין תבחן לא נחו ולא שקטו עד שיחקרון מלין הרבה וקנו להם שם טוב. החוקרים ובלשנים האלה: ר' יחיאל מיכל זקס (= רימ"ז) בספרו המפואר בייטרעגע, ר' אברהם גייגער (= ג"ג) במ"ע שלו, ועוד במ"ע דמ"ג ויתר מקומות; ר' משה שטיישניידער במאמרו דיא פרעמדשפראכליכען עלעמענטע; ר' אהרן יעללינעק בספרו שפת חכמים; ידידי ר' יוסף פערלעס (= מהרי"ף) בספרו עטימאלאגישע שטודיען ועוד צור ראבבינישען שפראכ = אונד זאגענקונדא. ר' יוסף שיינהאק בע"מ המשביר (אבל לא נכחד תחת לשוננו כי יוסף זה המשביר כמה וכמה פעמים תבן מכנים לעפריים); ר' שלמה באבער בהוצאה המפוארה של פסיקתא דר"כ; ר' ליבש אייזלער בספרו בייטרעגע צור ראבבינישען שפראכ= אונד אלטערטהומסקונדע; שני אחים היקרים ר' נחום ברילל במ"ע יאהרבוך, ור' אלחנן ברילל במאמריו פרעמד. שפראכליכע רעדענסארטען ועוד טראכטען דער יודען; הרב החכם שטיין במאמרו תלמודישע טערמינאלאגיע; ועוד במ"ע המזרח להחכ' פירסט ובאוצר מלין שלו ובמ"ע בן חנניה להרב המנוח ר' ליבש לעף ובחלוץ להחכ' שור ובהשחר (ומאמרו של החכ' בעהמער: כיצד מעריכין לא ראיתי ולא זכיתי לקנות אף כי בקשתיו) ועוד אחרים נסו את חילם לבאר מילי דרבנן איש איש בסגנון לשונו פעם בדרך ארוכה פעם בקצרה. וקרוב מחדש בא החכם הכולל ר' יעקב לעווי (=מהרי"ל) הכי נכבד ובשקידתו העצומה ורוחב לבבו ובידיעותיו הנשגבות עלה על כולן והחביר עלינו במילים עם הוספות רבות והגהות מועילות עד מאוד מהחכם הנפלא ובלשן גדול פליישער. ובהתימי אות גימל מחבורי ספר ערוך השלם זכיתי להנות מאור מחברת ראשונה של עמת"ל למהרי"ל אבל בכ"ז פניתי לו מקום בשעת הדפסת ארבע מחברות: להזכירו בכל מה שאפשר, כי באמת ברכה בו אף אם בגוף הספר בסקירה אחת יראה הרואה שלא ראי זה כראי זה כי ראש מגמתי ואבן הפנה אשר יריתי ליסד עליה את בנין ספרי היתה החקירה בענין מקורי חילופי הנוסחאות ותשלום דברי רבינו נתן ולבאר ולברר ולצרף דבריו ולהעמיק עד היסוד בספר הערוך, ומהרי"ל התנהל לאטו לרגל המלאכה אשר לפניו ולרגל קוראיו המדברים בלשון אשכנז.

ובענין הבקירה כבקרת רועה עדרו בקרתי כל החקירות בגזרת מלה בלי נשיאת פנים אבל בנתינת כבוד לדעת זולתי הבאתי במשפט צדק הבחינה לקרב את הקרוב ולרחק הרחוק מהאמת קנה רצוץ שברתי ופשתה כהה הייתי מכבה ובכל זה כדי שאוכל להוציא לאמת משפט. וגם טרחתי להעלות למי מחקרי דבר מה שלפני משפט הבכורה והבאתי הפתרון בשם אומרו, אבל ברוך חונן לאדם דעת כמעט בכל ערך הניחו לי מקום להתגדר בו ובדרך קצרה הצגתי חדושי בפתרון המלה מיד אחר דבור המתחיל עם העתקתה ללשון אשכנזית ואם המלה ממקבת בור לשון הקודש או כתבי הקודש נוקרה רשמתי אצלה כזה: בל"מ היינו בלשון מקרא, ואם לא נעשית על טהרת לשון הקודש כי אם מילדי חוץ ונצר משרשי לשנות עמים זרים היא או אז כתבתי התבה באותיות המיוחסות לה בצביון ובהוית הלשון אשר ממנה לוקחה, רק במלות סוריות הלכתי מתוך גדרי כדי להקל על הקורא ועל הוצאות הדפוס כי רבות הנה ועוד רוח אחרת לבשתני בבחינה זאת כי ע"י העתקת מלות סוריות באותות עבריות פתרון המלה ההיא בהיר הוא בשחקים ליודע לשון חכמי התלמוד מה שאין כן אם רוח אותיות חיות עבריות איננה באופן כתיבת המלה.

ובענין תשלום דברי רבינו בצפיתי צפיתי כי הרבה פעמים הצלתי תהלה לאל מפי ים הנשיה דבר אמת וצללתי במים אדירים והעליתי ב"ה כמה פעמים פנינים ומרגניתא טובא, וגם אספתי וקבצתי על יד כיד ה' הטובה עלי מאמרי רז"ל המפוזרים והמפורדים ואמרתי לדבק טוב הוא וגם אספתי כעמיר גורנה כל שפר וארג שמצאתי בספרים שהיו באוצר ספרי כי איזה עשיר השמח בחלק הרבנות אשר יש לאל ידו לקנות לו

בדמים יקרים ספרים הרבה אין קץ! ומה גם כי קהל עדת ישורון אשר אנכי יושב בקרבו לרעות צאן קדשו, הלא מצער הוא וגם כ"ה תלו בי טפלי (חולין י"ח.) ועוד טפילה לטפילה (ירוש' מ"ק פ"ג דפ"ב סע"ג) אשר מפתח פרנסתן (אודה לה' חסדו) בידי.

***

ואחרי הודעתיך כל זאת עתה ברוך ה' קח נא, קורא משכיל, את ברכתי אשר הובאת לך במה שחנני אלהים. ואל תבואני רגל גאוה להתפאר חלילה כי יש לי כל, כי ידעתי מך ערכי ולא אפצור בך לקחת כל מה שעלה במחשבתי, ונפשי יודעת מאד כי לא גליתי תעלומות חכמה אשר נעלמו מעין כל חי ואנה לא בחכמה די אית בי מן כל חייא רזא דנה גלי לי להן על דברתי די פשרא אשר מצאה כקן ידי בחכמתי המעטה כי נבונותי וביגיעת בשר ורוח אשר עמלתי יומם ולילה ביום טרדות הצבור ולימוד עם הבחורים סבוני ובלילה שבעתי נדודים עד נשף. ובזכות הורי ומורי (כי ת"ל משלשלת היוחסין רבנים גאונים אני ואבי זקני היה מוהר"ר ישראל פאלאטא שהובא בנודע ביהודה ושני חתניו המושלמים ר' עמרם הנקרא קדוש ששם לדרך פעמיו ללכת לצפת להיות שם רב ומורה דרך, וגם מוהר"ר חיים רב ואב"ד בק"ק אירשא היו דודי אבי מורי ישראל נ"י) וביחוד בזכות רבינו נתן בעל הערוך זצ"ל סייעוני מן שמיה יען אשר מני אז אש בוערת על לוח לבי להרים קרנו של בעל הערוך בכבוד, ולהחזיר עטרת תפארתו לישנה היתה מגמתי משחר טל ילדותי בראותי פעם ראשונה ספר הערוך בהוצאת רמ"ל, אשר היא נראתה בדמיוני אז בתכלית השלמות. אולם הגם הלום ראיתי כי תבואת שפתו לא תשביעני ואין מלותיו בלשוני אמרתי בלבי הלא כבר אמרו (שבת ס"ג.) ליגמר איניש והדר ליסבר על כן גמרתי אומר ללכת לבית המדרש המפואר של רבנים לברעסלוי ולשקוד על דלתי התורה ות"ל שקידתי עמדה לי ללמוד תורה הרבה ונחזיק טובה לגאון זמננו להרב הגדול ובקי בש"ס עד כי כל רז לא אניס ליה ה"ה מורי ורבי מוהר"ר זכריה פראנקעל נ"ע אבל גם על דלתי האוניפערזיטעט שקדתי וידי בל תנח גם מלימודים בלשונות קדם (וכבר ת"ל במשך איזה שנים אח"כ יצאו מוניטין שלי בחבורים בעניני לשונות קדם ואפס קצתם תראה הוזכר במקומות שונים בזה החבור.) ומה שה' אלהים נתן לי לשון לימודים בלשונות קדם לדעת לעות את יעף בערוך דרבינו נתן דבר היה לי לרוח קנאה להבין ולהעמיד כל הדבר הקשה בערוך על בוריו וזה רבות בשנים אספתי וקבצתי את האבנים לבנין ביתי אבל מודה אני כי אחרי שהחילותי לבנות, פעמים החרבתי את ביתי עד היסוד בו ונטיתי עליו קו תהו ואבני בהו כי אמרתי אם כח אבנים כחי אם בשרי נחוש מה כחי כי איחל לגמור עבודת פרך כזו אבל כפעם בפעם ותפעם רוחי בקרבי יגעתי באנחתי ומנוחה לא מצאתי ואדור נדר כי יהיה ה' עמדי וחלקי בארץ החיים ויתהלך חנוך עם אלהים ויהודה עוד רד עם אל לא אוסיף עוד להרוס מה שבניתי . ואקרוב זה שש שנים בפעם השלישית אל המלאכה אחרי ששניתי תבניתה תכונתה ולשונה לכתוב אותה על טהרת לשון הקדש למען תעמוד ימים רבים והבא לטהר מסייעין אותו ואבוא היום לשלם את נדרי ולברך בסיום חלק ראשון על המוגמר: אודך כי עניתני ותהי לי לישועה. ואני תפלה אלהים אל תרחק ממני אלהי לעזרתי חושה. תרב גדולתך לעזרני לבצע אמרתי להוציא יתר חלקי ספרי עם מפתח גדול לאורה ולהפיצו בישראל על פני תבל.

ויהא רעוא דאימא מילתא דתתקבל מינאי וזה יהיה חלקי מכל עמלי ואני תפלה למשופטי חבורי מאן דמשבחיה ינוחו לו ברכות על ראשו (מגילה כ"ח סע"ב), ויהנו מאור הספר רבים וכן שלמים ויחזיקו בידי מחברו (כי התורה צריכה חיזוק וביחוד שהזלתי מאד את מחיר הספר כי אמרתי מצות הוצאתו לאו להנות נתנה אבל מה אעשה אם הוצאות הדפוס כמשא כבד תכבדנה ממני כי עולות עד למעלה והבא מעט והמשתכר בספרות יהודית משתכר אל צרור נקוב).

ועתה אתה חבור אצבעותי בן יקיר לי בן אוני ביום צאתך והלכת אנה ואנה אתפלל תפלת הדרך כאזהרת רז"ל (ברכו' כ"ט תע"ב) „כל היוצא לדרך צריך להתפלל תפלת הדרך מאי ת"ה יר"מ ה' אלהי שתוליכני לשלום ותצעידני לשלום ותסמכני לשלום ותצילני מכף כל אויב ואורב בדרך תשלח ברכה במעשי ידי ותתנני לחן לחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואי בא"ה שומע תפלה" כעתירת זעירא מן חביריא.

פינפקירכען (באונגרן יצ"ו) לסדר וירא אלהים את האור כי טוב.

צד	עמוד	שורה	טעות	תקון
II		ב'	תרצ"ח	תשצ"ח
"		ח'	אחר תיבת "ע"ש" צריך להיות עוד „עכ"ל"	
"		ל'	להצמירה	להיצמרה
"		מ"א	טול ברוך כונתו לברכות דף מ' רע"א, וכן העירני ידידי הרב החכם ר' אברהם הרכבי, וכבר הנפתי ידי על ביאור כל החרוז הזה · במ"ע נייצייט שנה זו ועיין עוד מ"ע מאנאטשריפט להחכם גרעטץ שנה זו, מ"ש הרב החכם מוהר' משה גידעמאן, ועוד ארחיב דבורי אי"ה בסוף החיבור הזה.	
III		כ"ג	דתמ"ה	דתתמ"ח
"		ל"ט	מובחרה	מובהרה
VII		כ"ג	מנתא, מך	מנתא, מק
VIII		מ'	פקע	פקא
XI		י"א	ר' מצליח נשמט: הוא אשר נקרא א ב ן א ל ב א צ א ק והאריך למעניתו בשום שכל הרב החכם מוהר"ם שטיינשניידער במ"ע רא"ג ח"ב צד ש"א והלאה.	
XIII		ה'	ושם כב גב: אחר תיבת כב צ"ל וט"ס הוא וצ"ל ג"ב:	
XX		מ"א	אחר תיבות בטיו"ד סי' רס"ה: נשמט: וברא"ש לב"ק פ"ח רסי' ג' כתב וז"ל בתשו' הגאונים נשאל מֹמר צמח גאון ז"ל אלו נערות וכולי ע"ש. ועוד שם: ומעשה באי' שהפיל שינו של חבירו ונידהו מר רב צדק גאון ז"ל ואמר לו וכולי ולדעתי צ"ל מר רב צמח גאון ז"ל, ובאמת כ"ה בטור ח"מ ססי' ת"כ, וכן הוחלף מר רב צמח גאון במר צדק גאון בקצת כ"י ודפוס ערוך בע' מגל ג' ע"ש. ועוד הובא רצ"ג ברא"ש לב"ב פ"ו ססי' יו"ד, וכתב שם בשמו: שעל יין מבושל אפי' בפה"ג אין מברכין עליו וקצת קשה שלא הובאה דעה זו של רצ"ג בטור או"ח סי' ער"ב ובב"י שם יע"ש.	
XXV		מ"ב	אפילו וע' כ"ז	אפילו וע' כז
XXVII		מ"א	אחר תיבת "טרקנין" נשמט: סי' רט"ז וע' פרגין וע"ש מ"ש.	
XXVIII		יו"ד	אחר תיבות וע' ראש נשמט: ססי' רס"ט וע' ערב א' ע"ש מ"ש.	
"		י"ב	אחר תיבות וע' זרד ג' נשמט: סי' תמ"ה וע' גהץ.	
XXIX		י"ז	אחר תיבת טשטק נשמט: בתוספות הרא"ש לברכות (נדפס בס' ברכה משולשת) לדף לה: הובא ערוך ע' טרקסמין.	
XXX		כ"ד	אחר תיבת זה ומ"ש נשמט: לדף יט' וע' צרדה א'.	
XXXV		כ"ו	אחר תיבות: ע' דייט נשמט: שט"מ: לנזיר נ"ט: ועיי"ע דק א'.	
XL		כ"ז	נשמט עוד אות י"ז וי"ח, וצ"ל כזה:	

יז) הריטב"א בחי' ליומא ט"ו: כתב בענין פי' בית המוקד וז"ל ובעל הערוך ז"ל פי' כי משם היו מדליקין האש במזבח החיצון, וזה נכון, דאילו לקיים האש מערכות אחרות היו שם ולא שכיח שיכבו אותן המערכות לגמרי שהרי לא כבו עכ"ל. ואני בעניי לא מצאתי פי' הנ"ל בערוך, ובלי ספק נשמט או מע' טרקלין או מע' קטן ד'. ועוד כתב הריטב"א בחי' ליומא דף כ"ח: ד"ה אמר רב יוסף פירוש אחד להסכים שיטת ר"ת עם פי' הערוך והגאונים, אבל אם יעוין שם היטב (ובתוספ' ישינים יומא כ"ח ד"ה דילמא) נראה שערוך יותר שלם הי' מונח לפני הריטב"א ומוסיף אומץ להחלטתינו בראותינו שהרי"טבא בחי' לכתובות מ"ד הביא פי' בשם הערוך על מאמר רב נחמן דאי אוסיף בי' דיקלא וכו'. ובשט"מ לכתובות שם הובא פי' הריטב"א הזה בשם בעל הערוך, ובערוך שלפנינו ליתא בשום מקום.

צד	עמוד	שורה	טעות	תקון
				יח) בספר מעדני יו״ט לבעל תוי״ט הלכות נדה בפ׳ הרואה כתם ס״ק וי״ו כתוב בד״ה כתורמס וז״ל פי׳ בערוך שהם עשב מר כלענה ועגול כעדשה ורחב כמעה עכ״ל. ולי׳ בערוך הגדול שלפנינו. וגם לי׳ בכ״י ערוך אשר ת״י אבל בערוך הקצר שנ״ב מצאתיו בע׳ תרמוס וז״ל: פי׳ הוא מין ירק או קטנית מר כלענה ועגול כעדשה ורחב כמעה ויקין [Wiken] בל״א עכ״ל.
א׳	א׳	ח׳	ת״ק. דר׳	ת״ק דר׳
ו	ב	ל״ו	והנביאים	וכנביאיה
י״א	א׳	ל״ז	Hase	Hahn
י״ב	א׳	יוד	אחר תיבת דקצרי.	יש להוסיף וכן מפורש בס׳ המפתח לרבינו נסים ר״פ כל הכלים צד מ״ה ע״ש.
י״ט	א׳	כ״ח	ورى	روى
כ׳	בהערה	ג׳	ἔφανον	ἔψανον
כ״ד	א׳	ל״ד	לז.	לז:
״	ב׳	ט״ו	صاز	صار
כ״ה	א׳	ג׳	جاص	اجاص
כ״ז	ב׳	ה	اجر	آجر
ל״א	ב׳	כ״ט	اد	ادا
ל״ג	א׳	ו	תיבת سياه	צריכה להיות כפולה
״	״	ל״ד	אשר	אשה
״	ב׳	ז	תיבות והוא בל״ש אדין פי׳	אזי צ״ל במסגר [ ] כזה
ל״ד	בהערות	ב׳	במבוא צד I	צד LI
ל״ו	ב׳	כ״ו	עירוב׳ ד״ה	עירוב׳ ר״ה
״	״	כ״ח	החצי מרובע אחר תיבת ״מטרס״	מיותר.
ל״ח	בהערות	ג׳	פחלין	סחלץ
ל״ט	ב׳	ל״א	فوبان	فرنان
מ״ה	בהערות	ב׳	نغر	بغر
נ׳	א׳	ג׳	شمشق	سمسق
נ״ב	א׳	ל״ד	אִיזְלָוְיָא	אַזְלוְיָא
נ״ה	א׳	י״ט	اجوان	اخوان

צד	עמוד	שורה	טעות	תקון
נ״ו	א׳	ט׳	בי ר׳ ועירא	בי ר׳ זעירא
״	ב׳	ה׳	אחר תיבת ״ערך״:	נשמט: קודם לזה.
״	״	ט״ג	حلك	حلا
ס״ד	ב׳	ג׳	אחר תיבות מדיונים	נשמט חצי מרובע כזה [
ס״ה	ב׳	ט״ז	abgeworf.	abgeworfen]
ס״ה	בהערות	א׳	א׳	אי
ס״ז	בהערות	א׳	בע׳ אי ב׳	בע׳ אי ג׳
ס״ז	א׳	ל״ו	קודם תיבת ״שבת קל״ח״	נשמט שבת קכ״ה. אודי לי איזי מיהות כ״ה בכ״י מ׳ עיין ד״ס שם צד קמ״ב:
ס״ט	ב׳	״	המוויי	המוייה
ע״א	א׳	כ׳	ע׳ אסרי	ע׳ אסר
״	״	כ״ד	בל״ע	בל״ם
״	ב׳	״	Gelehrt	gelehrt
ע״ג	א׳	י״א	جيسة	خيسة
ע״ד	ב׳	ד׳	בל״ע	בל״ם
ע״ז	א׳	כ״ז	אחר תיבת סגיאין	נשמט חצי מרובע כזה]
ע״ח	א׳	יו״ד	אחר תיבת היא	נשמט חצי מרובע כזה]
פ׳	ב׳	וי״ו	vielt.	vielleicht
ק״ב	ב׳	ז׳	אחר תיבת ״אילמים״	נשמט וכן הוא בילקוט פ׳ נח רמז ס״א
ק״ג	א׳	ט׳	אחר תיבת ״חרבה״	נשמט חצי מרובע כזה]
ק״י	ב׳	כ״ו	glied	Glied
״	ב׳	ל״ג	על פי׳	על פי
קמ״ג	א׳	ס׳	אחר תיבת אדריינות	נשמט: עיי״ע דקליקום ומ״ש בשם ילקוט.
קמ״ד	ב׳	״	אחר תיבת הערוך]	נשמט: ובאסת״ר פ׳ ותמאן אפי׳ אנדיטיקום של בית אבא לא נדונין ערומים
קמ״ו	א׳	ל׳	ἀντληθης	ἀντλητής
קמ״ח	א׳	י״ח	אחר תיבת ״כתב״	נשמט ״והערוך״

צד	עמוד	שורה	טעות	תקון
קנ"ב	ב'	כ"ט	אחר	אחד
קס"א	א'	מ"ב	سكفه	اسكفه
קס"ו	ב'	כ"ג	Bleiglitte	Bleiglätte
קצ"א	א'	ח'	אחר תיבת „אלתוסכרא" נשמט חצי עגולה כזה)	
קצ"ו	ב'	כ"ח	צ"ל תחת ושם אי' כגי' רבינו: ושם איתא מחיין באיסקוטלא אפותאי, אבל בכ"י ב' מ' (עיין ד"ס תענית צד עז'.) אי' כגי' רבינו, וכ"ה בע' טרק ד'.	
"	בהערות	ה'	ע' גם	גם.
רצ"ט	ע"ב	י"ב	חסר חצי מרובע כזה [	
ש"ב			חסר סימן כוכב כזה * לפני ערך ארקא ב'.	
ש"ז	ע"ב	כ"ב	מי של:	מי שלא
שמ"ז	ע"ב	כ"ד	عسب	عشب
"	"	כ"ח	ודלא כדלא בדפוסי צ"ל ולא כבדפוסי.	

492.43 N274K v.1 416038